

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI**

**XORAZM MA‘MUN
AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI**

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2024-5/3
Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2024

Bosh muharrir:

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.

Bosh muharrir o‘rinbosari:

Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.

Tahrir hayati:

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, d.b.n., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.n., dos.
Jumaniyozov Zoxid Otaboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, d.b.n., prof.
Kadirova Shaxnoza Abdaxalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.

Pazilov Abduvayeit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimjanovich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durдона Sidiqovna, f.f.d.
Xudoyberganov Oybek Ikromovich, PhD, k.i.x.

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№5/2 (114), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2024 y. – 394 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA
TARIX FANLARI

Babajanova N.A. Xorazm vohasida keng miqyosda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida ilk oʻrta asrlarga oid koʻp sonli shahar va qishloqlar	6
Ergasheva G.Q. Navoiy viloyatida olimpiya sport turlarining rivojlanishi	8
Inayatov J.Gʻ. Foto faollik tendensiyasi va ularning dunyoga tarqalishi	11
Jumaniyozov X.S. Xalqaro maydondagi terroristik hatti-harakatlar, ularning mohiyati va ijtimoiy barqarorlikka tahdidi	14
Kurbanov E.E. Oʻzbekiston sanʼat arxeologiyasi rivojlanishida olima Galina Pugachenkova xizmatlari	18
Mamatova M. Oʻzbekistonda tibbiyot sohasiga berilayotgan eʼtibor va unda xotin-qizlarning oʻrni	21
Matnazarova M. Koʻchmanchi chorvadorlarning jangovorlik qobiliyati masalalari va harbiy sanʼati	24
Matyakubov Sh.S., Aminov X.B. Xorazm vohasi hunarmandchiligining kelib chiqish tarixi va bugungi holati	27
Neʼmatov R.A. Xorazm vohasi tarixining numizmatik materiallarda aks etishi	30
Neʼmatov Sh.U. Harakatlar strategiyasi asosida maktabgacha taʼlim tizimida amalga oshirilgan islohotlar (2017-2021)	33
Nigʻmatullayev I.M. Oʻzbekistonda Shia jamoalari anʼanalari: Buxoro “Eroniy”larida Fotima kulti	37
Ochilova K.I. Oʻzbekistonda kino sanʼatida xalqaro hamkorlik: yutuq va muammolar	41
Qandov B.M. Nazir Toʻraqulov hayoti va ijtimoiy-siyosiy faoliyati tarixi	43
Qanoatova F.B. Oʻzbekiston qishloqlarida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishning ahamiyati	47
Qodirov M.M. Qoʻqon shahri taʼlim muassasalarining ijtimoiy taraqqiyotga qoʻshgan hissalarining ahamiyati va oʻrni	50
Qudratov D. Oʻzbekistonda turizmni rivojlantirishda Shahrisabz shahrining oʻrni va ahamiyati	53
Quvvatova N.Q. Oʻzbekiston qishloq xoʻjaligi ikkinchi jahon urushi yillarida	56
Rahmonkulova O.A. Turizm rivojida xalq amaliy sanʼatining ahamiyati	58
Rajabova N.N. Qashqadaryo vohasi aholisining XIX asr oʻrtalari – XX asr boshlaridagi ijtimoiy ahvoli	61
Raxmonberdiyev F. Akademik B.Ahmedov tadqiqotlarida Amir Temur davri shaharsozligi masalasining yoritilishi	64
Rayimjonov I.X., Abdumatov A.A., Abdualimova Z. Ustrushonaning ilk oʻrta asrlar davri qurilish madaniyati xususida	67
Sharipov B.F. Xitoy Xalq Respublikasi va Vyetnam Sotsialistik Respublikasi oʻrtasidagi munosobatlarning kelajagiga nazar	69
Sharopova N.A. Yangi Oʻzbekistonda umumtaʼlim sohasidagi oʻzgarishlar	72
Shukurova Z.Yu. XIX asr oxiri–XX asr boshlarda Turkistonda bayozchilik maktablari	75
Sobirova M.I. Abdurahmon ibn Xalduinning “Tarixi Ibn Xaldun” asarida Movarounnahr tarixining yoritilishi	78
Tolipov F. Toshkent shahri mahallalarida tadbirkorlik rivoji: tarixiy tendensiyalar va hududiy oʻziga xosliklar (1991-2023 yy)	80
Toʻxtamisheva F. Qashqadaryo aholisi maishiy-madaniy hayotida kashtadoʻzlikning oʻrni, kashta turlari va rivojlanish xususiyatlari	85
Toʻychiyev B. Rus sharqshunosligining shakllanishi va uning oʻzbek sharshunosligiga taʼsiri	87
Toʻychiboyev B.B., Abdumatov A.A. Akademik A. R. Muhammadjonov ilmiy meʼrosida toponomik tadqiqotlarning tutgan oʻrni	90
Tursunova G. Rossiya imperiyasining Sirdaryo viloyatidagi tibbiyot tizimidagi siyosati	93
Xakimova S.B. XX asr boshida Turkiston daryolaridagi izlanishlarga doir	95
Xidirov M.X., Davronov E.A. Termizni Rossiyaga qoʻshib olinishi tarixi	100
Yakobjanov J.J. Qoʻqon xonligi va Buxoro amirligi oʻrtasidagi savdo aloqalari	103
Yakubov A. Jadidlar maʼrifiy va ijtimoiy-siyosiy qarashlarining tarixiy asoslari	105
Yakubova Sh.A. Oʻzbekistonda farmatsevtika ishini yoʻlga qoʻyilishi bilan bogʻliq tarixiy jarayonlarning tahlili va tadqiqi	108
Yoo Inyoung Koreyadagi antik va ilk oʻrta asrlar devoriy suratlarida Markaziy Osiyo madaniyati taʼsirining aks etishi	111
Yuldashev A.K. “Amerika ovozi” radio dasturlarining sobiq ittifoq parchalanishi tarixida tutgan roli	115
Yunusova D.M. Xorazm vohasi tarixini yozma manbalardagi bayoni	118
Бекмухаммад У. “Таржимон” газетасининг Хоразм тарихини ўрганишдаги аҳамияти	121
Дусматов Д.Р. Ретроспективный анализ (Вопросы криминализации составов преступления в уголовный кодекс Республики Узбекистан)	125
Зарипов Ж.Г. Историография принудительной миграции и разрешения проблем с дефицитом рабочей силы в Узбекской ССР	129
Левтеева Л.Г. История Хорезма, запечатленная кистью художника	132
Махкамова Н.А. Марказий Суғднинг антик давр кулоллик идишларининг ўрганилиш тарихи	140
Махмудбоева Д.У. Ўзбекистонда гендер муносабатларини юксалтиришнинг истиқболлари	145
Норбутаев П.П. Алпомиш ва унинг оталари қанжиғали уруғиданми ёхуд қалмоқлар асли кимлар?	147

Саидусманов Б.А. Ўзбекистонда транспорт коммуникация тизимининг халқ хўжалигида тутган ўрни	151
Сатимов Б.М. Оролбўйида ҳарбий истеҳкомларнинг келиб чиқиши тўғрисида айрим мулоҳазалар	154
Тошпўлатов Б. Андижон давлат тиббиёт институтида илмий тадқиқот ишларининг йўлга қўйилиш жараёнлари	157
Хидирова Н.Ў. Қозилик ҳужжатларини ўрганишда “Мажъмуъ ал-васойиқ” ва “Жунг” асарларнинг аҳамияти	159
Шарапов С.С. Административная деление и торговые отношение юго-восточных городов Бухарского Эмирата в конце XVIII - начале XX века	163
Шерниязов Р.Х. Ривожланган ўрта асрлардаги Марказий Осиё ва Волга – Уралбўйида кечган этносиёсий жараёнларнинг айрим жиҳатлари	166
Эгамбердиева Г.А. Хорезмская область как один из основных центров туризма в Узбекистане	174
Эшанова Г.Н. Абу Ҳомид Ғаззолийнинг диний маърифий қарашлари	177
Юлдашева Н.Н. Ўзбекистонда тарихий ўлкашунослик бўйича тадқиқотларни ривожлантиришда амалга оширилаётган ишлар	180
ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ	
Abdullayeva Sh.D. Ta'limda multimediya vositalarini qo'llanilishi	185
Abduraimova G.S. Adaptive learning systems: personalizing education for the digital age	188
Abdusamatov N. Arxitektura va qurilish sohasida o'quv jarayonini zamonaviy texnologiyalar asosida integratsiyalash	190
Alibekova M.A. Breaking the sound barrier in the evolutionary journey of speedy english pronunciation	193
Aripova N.A. Kredit - modul tizimida talabalarning mustaqil ishlarining tashkil etish muammolari	196
Azizova B.N., Islomova M.X. An innovative approach to teaching foreign languages through the flipped classroom method and its practical implementation with a focus on student motivation	199
Choriyev N.N. Talabalarga zardo'zlik buyumlarini ishlab chiqarishda ishlatiladigan texnologik mashinalarni o'rgatishning o'ziga xos xususiyatlari	202
Dusmetova S.M., Sobirova N.U. Developing students' vocabulary learning strategies through task based instructions	205
Ergashev D. Modern methods of teaching english language in the higher educational institutions	208
Eshmanova Sh.I. Benefits of authentic materials in teaching second foreign language	210
Eshmurodov A.N. Loyihalangan rejaga asosan maktablarda chizmachilik fanidan darslarni modellashtirish	213
Ibodullayeva G.J. ESP talabalari uchun o'qishni o'rgatish usullari	215
Ibodullayeva G.J. Yoshi kattalarga ingliz tilini o'qitishda o'yinlarning o'rni	218
Ibrokhimova M.U. Enhancing english language learning through integrating web online mapping services	222
Islamova M.Sh., Xursanov D.D. Mustaqil ta'limning oliy harbiy ta'lim jarayonidagi muammolar	224
Jabborov B.I., Ibodullayeva M. Biologiya darslari sifat va samaradorligini oshirishda sinkveyn texnologiyasini qo'llash	227
Jonibekova M.U. Benefits of using reflective teaching methods for ESL educators	229
Jurayeva Z.Q. Improving information technology education through e-books	232
Karayeva D.X. Educational technology. The impact of technology on quality of the lessons	235
Karimov M.A., Berdiyev U.T. Uchta tekislik va unda nuqtaning proyeksiyalarini qurishni noananaviy usul bilan tushuntirilishi	238
Karimova J.Sh. Advantages of comparative learning in teaching a foreign language	242
Khalmirzayev I.V. Essentials for teaching youth in a patriotic spirit	245
Khamidov A.A. Peculiarities of texts and video clips used in teaching simultaneous interpreting	247
Khujayev B.T. Navigating modern technologies: unveiling useful and harmful aspects in the present era	250
Kosimova S.S. Formation of speaking skills in teaching a foreign language	253
Kurbanova M.M. Talabalar o'rtasida ingliz tilida bilim va malaka darajasini oshirish standartlari	255
Mamirov O.B. Kompyuter lingvistikasini o'qitish tamoyillari	258
Mamirov O.B. Kompyuter lingvistikasini o'qitishning didaktik modeli	261
Maxkamova D.B., Nabijonova N.M. Teaching communcative language in the classroom: summary of an effective approach	264
Maxmudova N.B. Nutqiy kompetensiyani shakllantirish omillari	266
Mirzabekova F.N., Anvarjonova N.A. The effect of sports on the body	270
Mirzaeva Z.Sh. Bo'lajak biologiya o'qituvchilarida kreativ fikrlash mazmun- mohiyatini rivojlantirish mexanizmi	273
Mirzaeva M.J. Methods of teaching a foreign language	275
Muratova D.M. Methodology for the formation of communicative competence of students	278
Narmurodova D. Linguodidactics as a methodological basis for teaching foreign languages	281
Nasrullaev O. Identifying the specific features of terms in the field of alternative medicine in the uzbek and english languages	284

Nazaralieva M.A. Application of modern techniques, essential for developing receptive speech skills, and examination of their possible outcomes	288
Nuralieva A., Yusupova N. Umumta'lim maktabining yuqori sinflari uchun mo'ljallangan Alisher Navoiy ijodini o'qitishga qaratilgan metodlar	291
Oblaqulova D.J. The employment of educational games in teaching english	297
Ochilova V.R. Neyro-lingvistik dasturlash (NLP)ning texnikalari	300
Ochilova V.R. Neyro-lingvistik dasturlash (NLP)ning modellari	303
Ollaberganova S.X. Boshlang'ich sinflarda istiqloq mavzusi bilan bog'liq she'riy asarlarni o'qish darslarini zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida tashkil qilish	307
Qobilova N.S., Azimova M.Sh. Language units in educational assesment: exploring the concept of evaluation in education	310
Qurbanboyev Z.Sh. Enhancing language acquisition: the role of multimedia in teaching english as a foreign language in Uzbekistan	312
Rakhmonova D.B. The place of technology during teaching grammar, reading, listening, and speaking in the education system	315
Rasulova D.R. Addressing Challenges in Teaching Academic English to Non-Native Speakers: The case of Uzbek students	318
Ravshanova U.B., Fozilov Sh.M. 10-sinf biologiya fanining oziq zanjiriga oid mavzularini o'qitishda o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini muammoli metodlar asosida rivojlantirish	320
Raximova X.K., Nizomova Sh.I. Media ta'lim metodlari orqali o'quvchilarni kreativ fikrlashga o'rgatish mexanizmlarining nazariy asoslari	324
Sabirova D.A. Dars jarayonlarini samarali tashkil etishda pedagog ritorikasining ahamiyati	331
Tohirova U.A. The importance of using authentic materials in teaching reading and improving students reading skills	334
Tohirova U.A. Types of authentic materials and authenticity in foreign language learning	336
Tolibov M.M., Mirzaev Sh.A. The teaching approaches of academic vocabulary and problems learners face	339
Tuliyeva Z.K. Sog'lomlashtiruvchi gimnastika sog'liqni mustaxkamlash vositasi sifatida	343
Tuliyeva Z.K. Fitnes mashqlari yordamida o'quvchilarining jismoniy tayyorgarligini oshirish samaradorligi	347
Tukhtakhodjaeva Z.T. Advanced pedagogical technologies as a tool for developing communicative competence	350
Tursunova F. Methods of speech formation in the study of a foreign language	353
Umirova M.I. Umumiy o'rta ta'limda o'zbek tili lug'at tarkibini o'rgatish metodikasining nazariy va amaliy aspektlar	355
Usmanova F.R. Nurturing spiritual growth and moral development in education: the wisdoms of Ahmed Yassawi	358
Usmonov O.A., Boltayeva M.D. Ta'limda innovatsion yondashuvlardan 3d gologramma ventilatorining ahamiyati	361
Xolmurodova E.X. Improving the quality of education by developing the competence of creative thinking in leaders based on experience in developed foreign countries	364
Yaqubov O.M. Methodology for teaching students to independent creative thinking in the process of teaching english	367
Yo'ldoshev S.V. Xalq o'yinlari milliy qadriyat va sog'lom turmush tarzi omili	369
Yuldasheva G.G., Qadirov Sh.A. Oliy o'quv yurtlarida fizika fanini o'qitishning ayrim muammolari haqida	372
Алдинова И. В., Ташева У.Т. Важность современных образовательных технологий в преподавании русского языка в системе высшего образования	375
Алимжанова М.Ю., Усмонова О.С. Проблемы с обучением детей с нарушением речи	377
Атаева Р.С. Коммуникативно-деятельный подход к образованию на уроках русском языке высших военных учебных заведений	379
Бердиева Ш.Н. Система методов обучения русскому языку для детей младшего школьного возраста	385
Бурханова С.Т. Олий таълим тизимида тарих фанини ўқитишда замонавий таълимнинг аҳамияти	388
Гулямова М.Х. Олий таълим тизимида кредит модуль тизими: хорижий ва миллий тажрибалар	390
Имамкулов Б.Р., Умаров А.А. Особенности обучения русскому языку как иностранному в билингвальной среде	393
Мадаминова С.А. Методика обучения студентов на основе мульти лингвистической системы	396
Рахматуллаева Ш.З. Бошланғич синф она тили таълимида савол ўқув топшириғининг таснифий хусусиятлари	398
Тошбоева Б.О. Психологические основы А.А. Леонтьева по интенсификации обучения иностранным языкам	401
Юлдашева З.Дж. Технология проблемного обучения	404

UO'K: 1(904)

**XORAZM VOHASIDA KENG MIQYOSDA OLIB BORILGAN ARXEOLGIK
TADQIQOTLAR NATIJASIDA ILK O'RTA ASRLARGA OID KO'P SONLI SHAHAR VA
QISHLOQLAR**

N.A.Babajanova, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada Xorazm vohasida olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida ilk o'rta asrlarga oid shahar va qishloqlarning hududi, mudofaa devorlari, ularning o'zaro o'xshash va farqli jihatlari, vazifasi va ahamiyati, o'ziga xosligi haqida qimmatli ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Tuproqqal'a, Baroktom ilk o'rta, ark, Kat (Kas), devor, Yakkaparon, Teshikqal'a, Ayoqqal'a-II, Kuyukqal'a.

Аннотация. В статье представлены ценные сведения о территориях городов и сел раннего средневековья, их оборонительных стенах, их сходствах и различиях, функциях и значении, а также их уникальности в результате археологических исследований, проведенных в Хорезмском оазисе.

Ключевые слова: Тупроккала, Бароктом ранний средний, арка, Кат (Кас), стена, Яккапарсон, Тешиккала, Айозкала-II, Куюккала.

Abstract. The article presents valuable information about the territories of towns and villages of the early Middle Ages, their defensive walls, their similarities and differences, their function and importance, and their uniqueness as a result of archaeological research conducted in the Khorezm oasis.

Keywords: Tuproqkala, Baroktom early middle, arch, Kat (Kas), wall, Yakkaparon, Teshikkala, Ayoqkala-II, Kuyukkala.

Xorazm vohasida keng miqyosda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida ilk o'rta asrlarga oid ko'p sonli shahar va qishloqlar qayd qilinib, barchasi mukammal mudofaa tizimiga ega ekanligi aniqlandi.

Ilk o'rta asrlar davri shaharlari:

Tuproqqal'ada – milodiy IV-V asrlarga kelib iqtisodiy madaniy hayot inqirozga yuz tutib, faqat uning ark-aolo qismida madaniy hayot davom etib. shahar devor va burjlarida taomirlash ishlari olib borilgan, natijada bu elementlar mudofaa qobiliyatini batamom yo'qotgan. Faqat ark qismida taomir ishlari olib borilgan halos. SHaharda milodiy VI asri o'rtalarida madaniy hayot yana jonlanib, X-XIII asrlarda mustahkam uy-joy, binolari qurilgan.

Baroktom-1,2 – Qoraqalpog'iston Respublikasining shimoliy-sharqiy qismida joylashgan. Xar ikkala qal'a qo'rg'onning xajmi bir xil, 20X20 m. Qal'a - qo'rg'onlar ikki qavatli bo'lib, ularning ustki qismi yopilgan, atrofi mudofaa devor bilan urab olingan. Devorda burjlar qurilmagan. Yodgorlik 1947 yilda Xorazm arxeologiya-etnografiya ekspeditsiyasi xodimlari tomonidan topilgan. 1957-1958 yillarda M.A.Lapurov-Skoblo, Ye.E.Nezarik Baroktomda arxeologik kazish ishlarini olib bordi va uning qurilishini milodiy IV asr oxiri – V asr bilan belgilaganlar.

Kat(Kas) – Amudaryoning o'ng qirg'og'i xududida, Beruniy shaharining janubiy-garbiy qismida joylashgan. SHahar to'rtburchak shaklda rejalashtirilgan, saqlanib qolgan maydoni-44ga. Qal'aning janubiy-g'arbiy burchagida ark joylashgan. SHahar to'rt darvozaga ega bo'lgan. SHaharni mudofaa devor urab olib, uning qoldig'i g'arbiy va janubiy tamonda saqlanib qolgan. G'arbiy devor uzunligi 62 m. janub 712 m. shimoliy va sharqiy devor 660 m. Devor yarim aylana burjlar bilan kuchaytirilib, ular o'rtasidagi masofaa 33 m. Burjning devordan yon tomonga o'sib chiqishi 6 m. devor qalinligi 3.5 m. janubiy devor o'rtasida darvoza joylashib, uning kengligi 14 m. SHahar mudofaa devor yaqinidan kengligi 50-60m xandak o'tgan. SHaharni Amudaryo suvi uni asta-sekin yuvib, natijada uning xududi qisqarib borgan. Yodgorlikda 1937 yilda A.I.Terenojkin arxeologik qazish ishlarini olib borgan[1.216]. 1963 yilda Yu.P.Manilov Kat qal'asida arxeologik qazish ishlarini davom ettirgan, natijada IX-XIII asrlarga oid arxeologik materiallar topdi.[2.186] Devor va

kungurular qurilishining balandligi 7-8m, yuqori qismining qalinligi 2-3m, asosan paxsa ishlatilgan. Burjlar yulak bilan bog'langan bo'lib, yon tomonga usib chikkan va aholi yashash vazifasini bajargan. Yodgorlik to'g'risida dastlabki ma'lumotlar At-Taboriy, Istaxriy, Ibn Xavkal, Al-Muqaddasiy, Beruniy asarlarida uchraydi. Arab geografi va sayyoxi Al-Muqaddasiy "Kosni shaxriston ham der edilar. Amudaryoning sharq tomonida. Unda jomeo masjidi bozor o'rtasida joylashib, masjid odam bo'yi keladigan qora tosh ustiga yog'och ustunlar qo'yib qurilgan. SHahar obod olimu-fozillarga serob, aholisi to'q, oziq-ovqatga mo'l-ko'l yashaydi, shahar moxir meomor va qarilarga boy. Bu egalarini Iroqdan qidirib topish amri-maholdir. Ular ajoyib qiroat qiladilar; chexralari ham xushmanzaradir. Bu holni boshqalar ham qayd etishgan deb" -qayd etadi. Al-Balozuriy o'zining "Kitob ul-futux" (Fatxlar kitobi) asarida Xorazm shaxriga shunday tavsif beradi: "Xorazm 3 qismdan iborat, ular xandaklar bilan o'ralgan. Al-Fir shaharning eng mustaxkam qismidir. Uchchala shahar qismlari o'rtasida ularni qamal paytida suv bilan taominlab turadigan katta xovo'z mavjud." Ibn-Xurdodbek "Kitob ul-masolik va-l-mamolik" asarida Xorazm bilan bir qatorda Kat shahrini ham ko'rsatib o'tgan. Xorazm shahari to'g'risida kengroq ma'lumotlar Istaxriy asarida uchraydi "Xorazm poytaxti Oksning shimolida joylashgan, mamlakatning bosh shahari Xorazm tilida Kot deyilgan. Biroq uni Oks vayron qildi, halq esa uning orqarog'idan makon tutdilar. Daryo yana qal'aga yaqinlashib kelib qoldi. Qal'aning nurash extimoli ham bor. Jomeo masjidi qal'aning orqasidadir. Xorazmshoxlar saroyi shu jomeo masjid yonida. Zindon qal'a yaqinida joylashgan, bo'lib shahar o'rtasidan Jardur kanali oqib o'tadi. U shahar bilan bozorni ikki qismga ajratib turadi. SHaharning eni va uzunligi farsaxning 1/3 qismiga yaqin. SHaharning vayron bo'lgan qismidagi darvozalar yo'q bo'lib ketgan. Qolgan qismi vayron bo'lgan qismining orqasida vodiyning quyirog'ida qurilgan. Xorazm sermeva shahar, oziq-ovqatga serob. U Oks daryosining g'arbiy soxilida joylashgan, Jurjoniyan 3 kunlik yo'l.» "Xudud ul-alam" asari muallifi "Kosni g'o'z-turk mulklarining darvozasi, Turkiston. Movaraunnaxr va Xazardan savdo karvoni to'planadigan joy, aholi g'azotalab va jangovardir; shahar juda boy bo'lib, u yerda yostiqlarga yopqichlar, kiyim, karbos, jun, yax, ruxbin(sut maxsulotlari) sotib olib ketar edilar.[3.71]

Abu-Rayxon Beruniyning qayd etishicha "Afrig' Iskandar tarixining olti yuz o'n oltinchi yilida Al-Fir ustiga o'z qasrini qurdirdi. Al-Fir Xorazm shaxrining chekkasidagi loy va xom g'ishtdan qurilgan qal'a bo'lib bir-birining ichiga joylashgan va balandlikda bir-biridan qolishmaydigan uch qavat qurg'on edi. Bu qo'rg'onlar tepasida podshoxlarning qasrlari bor edi. Al-Fir o'n milcha va undan ko'proq smasofadan ko'rinar edi. Jayxun xar yili uni bo'zib, yiqitib va parchalab olib ketaverdi, nixoyat Iskandar tarixining ming uch yuz beshinchi yilida undan asar ham qolmadi".[4.]

Yakkaparson – Burgutqal'a vohasida joylashgan. To'g'riburchak shaklida ma'lum 130X190m. Ilk O'rta asrlarda to'rt tomoni mudofaa devor bilan urab olingan aylana shakldagi burjlar bilan kuchaytirilgan (12 burj). Yodgorlik atrofi 20 m kenglikdagi handaq bilan o'rab olingan. Qo'rg'on darvozasi ichki aylana mudofaa devor bilan mustaxkamlangan. Mudofaa devor va burjning balandligi 5-8 m bo'lib, poydevorga ega. Qo'rg'on markazida 5-6 xonali uylar o'rganildi.

Teshiqqal'a – Burgutqal'adan 2 km janubda joylashgan bo'lib, uning xajmi 100X100m. To'rt tomoni paxsa devor bilan urab olingan bo'lib, balandligi 12-14m. Devor bo'ylab burj mavjud emas, biroq devor burchagida aylana shakldagi burj joylashgan, u o'z navbatida shinaklarga ega. Yodgorlikning janubiy qismida to'rtburchak shaklida qurilgan katta xajmdagi donjon o'rganildi. Uning pastki qismini balandligi 6 m, paxsadan qurilgan, keyin esa xom g'ishtdan devor qurish amalga oshirilgan. Devorning tashqi tomoni uncha katta bo'lmagan chuqurchalar bilan bezatilgan bo'lib, u "gofri" ko'rinishini olgan. 1938-39 yillarda S.Tolstov rahbarligidagi Xorazm arxeologiya-etnografiya ekspeditsiyasi xodimlari yodgorlikni tekshirgan va milodiy VII-VIII asrlariga oid ekanligini aniqlagan.

Ayozqal'a-II yodgorligi to'g'risida dastlab A.I.Terenojkin ma'lumot beradi. N.N.Vaqturskaya, M.G.Vorobg'eva yodgorlikni milodning V-VIII asrlarga oid ekanligini aniqlaganlar. S.Tolstov esa Ayozqal'a-11 Kushon va Afrigiylar davriga oidligi to'g'risida xulosa qilgan. Ya.G'ulomov Ayozqal'a-2 qal'asida harbiy kushinlar turgan, harbiy istexkom bo'lishi kerak degan xulosaga kelgan. Yu.P.Manilov 1971 yilda Ayozqal'a-2 da arxeologik kazish ishlarini olib borgan, uning yozishicha Ayozqal'a-2 yer satxidan 30 m balandlikda joylashgan, u ikki qismdan iborat. Uning

asosiy qismini xajmi 36x65m. Yodgorlikning shimoliy-sharqiy qismi yarim aylana shaklda. Shimoliy qismi to'g'ri yo'nalishda qurilgan. Aylana holdagi qismida devor balandligi 7-8m, pastki qismi devorning qalinligi 4,4-4,8m. Devorning yuqori qismi to'rt tomoni teng xom g'ishtdan tiklangan. Tashqi devor bo'ylab yulak mavjud bo'lib, uning kengligi 2,2-2,4m. Mudofaa devor ikki etajli to'g'ri to'rtburchak shinaklar bilan kuchaytirilgan, ular o'rtasidagi masofa 1,7-2 m. Ayozaqal'a-2 dan olingan arxeologik ashyolardan xulosa qilib, uni milodning VII-VIII asrlarga oid degan xulosaga kelingan.[5.]

Kuyukqal'a – CHimboy shaxridan 30 km shimolda joylashgan. 1956 yilda Xorazm arxeologiya-etnografiya ekspeditsiyasi xodimlari tomonidan tekshirilib, umumiy tuzilishi, rejalashtirilishi ko'zdan kechirilgan. Kuyukqal'a ilk o'rta asrga oid bo'lib, Kerder madaniyati kompleksini tashkil qiladi. 1961 yilda Qoraqalpog'iston arxeologlari qazish ishlarini olib boradi. Yodgorlik rejalashtirilishi jihatidan uchburchakka yaqin, umumiy maydoni 27 ga. Yodgorlik tuzilishi jixatidan 4 qismga bo'lingan, ya'ni shimoliy, janubiy maydon, sharqiy va g'arbiy ark. Yodgorlikda topilgan ashyolar asosida uning vujudga kelishi miloddan VII asr oxiri – VIII asr bilan belgilangan. Yodgorlikning mudofaa tizimi o'rganilmagan. Yodgorlikning hamma tomoni ochik tekislikda joylashgan. Mudofaa nuqtai nazaridan devor bilan o'rab olingan bo'lsa kerak.

Jampikqal'a–Beruniy tumanining shimoliy-g'arbiy xududida joylashgan. Rejalashtirilishi jixatidan uchburchak shaklda, umumiy maydoni 420X288m. Yodgorlik to'g'risida ma'lumotlar X.Vamberi asarida uchraydi. Keyinchalik N.P.Barbet-de-Marni Jampikqal'a to'g'risida ma'lumot beradi. 1940 yilda Xorazm arxeologiya – etnografiya ekspeditsiyasi xodimlari tomonidan uning tarxi, devorlari rasmga tushirilgan, ashyoviy dalillar terib olinib, unga ko'ra yodgorlik XII-XIV asrlargaoid deb belgilangan, devorning pastki qismida antik devor mavjudligi aniqlangan. 1971-73 yillarda yodgorlikda arxeologik kazish ishlari olib borilgan. Bunda uning tarxi chizilgan va ikki joyda qazish ishlari olib borilgan. 1978-81 yillarda arxeologik kazish ishlari yodgorlikning janubiy qismida davom ettirildi. Yodgorlik qadimgi davrdan boshlab ikki qatorli mudofaa devori bilan o'rab olingan bo'lib, hozirgi vaqtdagi saqlanib qolgan balandligi 9m, pastki qismdagi devor qalinligi 5,6-5,8m, yuqori qismida esa qalinligi 3,4-3,5m tashkil etadi. Devor 1 m balandlikda paxsadan, keyinchalik xom g'isht, hamda g'isht paxsa aralashgan devor qurilishi davom etgan. Mudofaa devor bir necha marta taomir qilingan. Devor o'z navbatida trapetsiya shaklidagi burjlarga ega bo'lib ular o'rtasidagi masofa 70m. burjlar kengligi 4,8-7,25m. Yodgorlikning darvozasi g'arb va shimolda joylashgan. Darvoza G-shaklidagi devor bilan mustahkamlangan bo'lib, unda yarim aylana burj mavjud. Faqat bitta burjning ichki tuzilishi o'rganilgan bo'lib, uning uzunligi 4m, kengligi 1-1,6m, balandligi 2,42m. Arxeologik tadqiqotlar natijasida olingan ashyolar asosida yodgorlik va uning mudofaa tizimi qurilishi miloddan IV-VI asrida amalga oshirilgan. Uning mudofaa tizimi qurilishi milodiy IX-XI asrlarida amalga oshirilganligini va XIVasrda hayot ravnaq topganligi to'g'risida xulosa qilindi. Birok qal'aning mudofaa tizimi tarixi alohida ilmiy-nazariy tahlil qilingan emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Тереножкин А.И. Археологические разведки в Хорезме.- М., Наука, 1940, с, 216.
2. Материали по истории туркмен и туркмени. М.-Л. Наука, 1941, 186 бет.
3. Абу Райхон Беруний. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар . Т.№ 1 . Тошкент, Фан , 1966, 71 – бет.
4. Манилов Ю.П. Городище Аязкальа-2 – Уникальный памятник раннесредневекового Хорезма.//Кн Археология Приаралья. Вып. 2, Т., Фан, 1984.
5. Неразик Э.Э., Рапопорт Ю.А. Куюкқалъа.// МХЕ вип-1.-М.Наука, 1959.
6. Турманов J. Куюкқал'а ilk o'rta asr yodgorligi. Sb. История и материальная культура Каракалпагистана. Нукус, 2006, с 41-43.

UO'K 796.882

NAVOIY VILOYATIDA OLIMPIYA SPORT TURLARINING RIVOJLANISHI

G.Q.Ergasheva, o'qituvchi, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy

Annotatsiya. Maqolada olimpiya sport turlarining rivojlanishi Navoiy olimpiya zaxiralari kolleji misolida ko'rib chiqildi. O'zbekistonda Mustaqillik yillarining bu davrida asosiy e'tibor, sport va xalq milliy o'yinlarini tiklash va rivojlantirishga qaratilib, katta tadbirlar amalga oshirildi. Ushbu

yillarda ko'plab ommaviy sport turlarini rivojlantirishga katta e'tibor berila boshladi. Inson qalbida g'alabaga ishonch, g'urur va iftixor tuyg'ularini tarbiyalaydi. Sog'lom, bilimli va fidoyi farzandlari bo'lgan xalq, albatta o'zining buyuk kelajagini barpo etadi.

Kalit so'zlar: jismoniy tarbiya, sport, barkamol avlod, sog'lom turmush tarzi, Navoiy olimpiya zaxiralari kolleji.

Аннотация. В статье рассмотрено развитие олимпийского спорта на примере Навоийского колледжа олимпийского резерва. В годы независимости в Узбекистане основное внимание уделялось восстановлению и развитию спорта и национальных игр, проводились крупные мероприятия. В эти годы большое внимание уделялось развитию многих массовых видов спорта. Она была направлена на то, чтобы приобщить людей к образу жизни физкультуры и спорта. Вместо этого укрепление резерва профессионального спорта за счет развития массового спорта было направлено на рост спортивных показателей.

Ключевые слова: физическое воспитание, спорт, зрелое поколение, здоровый образ жизни, Навоийский колледж олимпийского резерва.

Abstract. In the article, the development of Olympic sports was considered on the example of the Navoi Olympic reserve college. During the years of independence in Uzbekistan, the main focus was on the restoration and development of sports and national games, and major events were carried out. In these years, great attention was paid to the development of many mass sports. It cultivates feelings of confidence, pride and pride in the human heart. A nation with healthy, educated and devoted children will surely build its great future.

Keywords: physical education, sport, mature generation, healthy lifestyle, Navoi Olympic reserve college.

O'zbekiston mustaqilligi yillarida barcha sohalarda ulkan islohotlar amalga oshirildi. O'tgan davrida nafaqat siyosiy va iqtisodiy, balki ijtimoiy sohalarda ham ulkan o'zgarishlar ro'y berdi. Xususan, jismoniy tarbiya va sport yangi pog'onaga ko'tarildi. Ayniqsa xalqaro maydonda kuchli raqobat qila oladigan yuqori malakali sportchilarni tarbiyalash, turli sport turlarida munosib zaxira tayyorlash va yetuk mutaxassis kadrlarni yetishtirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi.

Shu tariqa ilk mustaqillik yillarida yoshlarni sportga bo'lgan havas va intilishni, mamlakatimizda sog'lom turmush tarzi tamoyillarini yanada kuchaytirish, mamlakatimizda o'quvchi va talabalarni uzluksiz sport mashg'ulotlariga jalb qilishga qaratilgan sport musobaqalari tizimini Kadrlar tayyorlash milliy dasturiga muvofiq tashkil etishni asosiy maqsad qilib qo'yildi. Qaror asosida o'quvchi va talaba-yoshlarning «Umid nihollari», «Barkamol avlod», «Universiada» sport musobaqalarining har birini uch yilda bir marta o'tkazish rejasi belgilandi [3]. Mazkur sport musobaqalarining hududlarda respublika final bosqichlarini o'kazish rejasi ham ishlab chiqildi.

Musobaqalar tamoyillari O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasi homiylik kengashining yig'ilishlaridan birida bergan ko'rsatmalari asosida shakllantirildi. «Barkamol avlod» sport musobaqalarini tashkil etishdagi rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, respublikada 300 ga yaqin o'rta maxsus o'quv yurtlari, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlarda 465 mingdan ortiq o'quvchi yoshlar tahsil olmoqda. Ularning 43 mingdan ortig'i jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanib, deyarli yarmidan ko'prog'i sport to'garaklarida ishtirok etadi.

Bu yo'nalishda Navoiy viloyatida ham samarali ishlar olib borilmoqda. Jumladan viloyat sportini yangi bosqichga olib chiqish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining: "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" [1] va "Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" [2] gi farmonlariga asosan Navoiy olimpiya zaxiralari kolleji sifatli ish olib bormoqda.

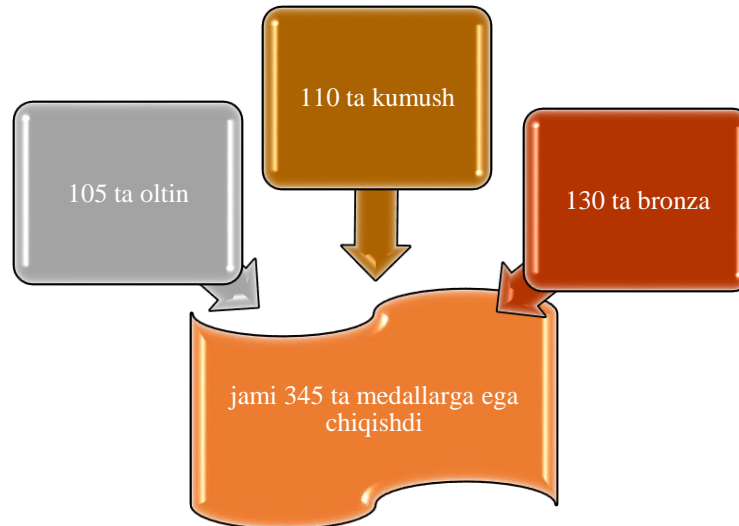
Shu tariqa 2022 yilga kelib Navoiy olimpiya va paraolimpiya sport turlariga tayyorlash markazida sport turlari soni 20 taga, murabbiylar soni 60 nafarga yetdi. Bu ko'rsatkich 2017 yilga nisbatan 14 nafarga, 2015 yilga nisbatan esa 23 nafarga oshgan. Oliy toifadagi murabbiy soni 3 nafardan 22 nafarga o'sgan.

2022 yil davomida o'quvchi-sportchilar tomonidan sport turlari bo'yicha O'zbekiston chempionati va kubogi musobaqalarida 98 ta oltin, 105 ta kumush, 121 ta bronza jami 324 ta medallarni qo'lga kiritildi.

✓ Xalqaro sport musobaqalarida 4 ta oltin, 4 ta kumush, 9 ta bronza jami 17 ta medallarni qo'lga kiritigan.

✓ Osiyo chempionati va kubogi musobaqalarida 6 ta oltin, 2 ta kumush, 5 ta bronza jami 13 ta medal.

✓ Jahon chempionati va kuboklarida 1 ta oltin, 3 ta kumush, 4 ta bronza jami 8 ta medal [3].

Ma'lumotlar natijalariga qaraganda Toshkent shahri, Samarqand, Andijon, Farg'ona, Buxoro viloyatlaridagi o'rta maxsus o'quv yurtlari va kasb-hunar kollejlarda kurash, futbol, yengil atletika, suzish va boshqa sport o'yinlarining o'tkazilishi yaxshi yo'lga qo'yilgan.

Bugungi kunda nafaqat universiadalarning ijtimoiy-tarbiyaviy va davlat siyosatiga molik tomonlaridan biri shuningdek, kollejlarda va sport maktablarida iqtidorli sportchilar sinovdan o'tkazilib, saralab olinganlari Xalqaro turnirlar, jahon birinchiliklari va Olimpiya o'yinlariga jalb etilmoqda, terma jamoalarni tuman-shahar, viloyat va respublika bosqichlarida yoshlarni qatnashtirishda jismoniy tarbiya o'qituvchilari, sport turlari bo'yicha murabbiylarning faoliyati xam asosiy ahamiyat kasb etmoqda. Bunda aholining barcha qatlamlarini sportga jalb etish yo'lidagi targ'ibot hamda amaliy ishlarda faqat sport mutaxassislarigina emas, hatto atoqli yozuvchilar, ta'lim-tarbiyaning taniqli namoyondalari, davlat idoralari xodimlari, jamoadagi tashkilotlarning mas'ullari, mehnat faxriylari, mahalla qishloq oqsoqollari ham bevosita ishtirok etadi [5].

Shuni e'tirof etish lozimki, yurtimizda olimpia sport turlarining rivojlanishi sport musobaqalarining yangi bosqichi sifatida mazmun va mohiyat jihatdan eng muhim ahamiyat kasb etib kelmoqda. Aholining salomatligini yaxshilash, o'quvchi yoshlar va talabalarning jismoniy barkamolligini tarbiyalash, iqtidorli sportchilarning mahoratini davr talablari hamda xalqaro andozalar asosida takomillashtirib borish, shuningdek, mehnatkash omma, ziyolilarning ish qobiliyatlarini va mehnat unumdorligini oshirish, eng muhimi esa, sog'lom turmush tarzi orqali umrni uzaytirishga, sog'lom avlodni tarbiyalashga alohida e'tibor kuchaydi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, mustaqillik yillarida O'zbekistonda jismoniy madaniyat va sport ishlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratildi. Bugungi kunda mazkur ishlarni amalga oshirish uchun yetarli darajada huquqiy-me'yoriy hujjatlar ishlab chiqilgan bo'lib, ular asosida sportni rivojlantirish, xalqaro musobaqalarda qatnashish bilan birga milliy sport turlarini targ'ib qilish jadallashib bormoqda.

Respublikamizda, asosan Navoiyda Olimpiya zaxiralari kolleji sifatida tashkil etilgan va bugungi kunda olimpiya va paraolimpiya sport turlariga tayyorlash markazida erishilgan natijalar yildan yilga son va sifat jihatdan oshib bormoqda. Shu tariqa sport sohasini rivojlantirishga yo'naltirilgan chora tadbirlarning asosiy maqsadi aholi barcha qatlamlarining jismoniy tarbiyaga qiziqishini oshirish va zaruriy shart-sharoitlarni yaratish deb belgilangan. Shuningdek

respublikamizda xalq milliy o'yinlariga ham katta ahamiyat berilib, bu borada ko'plab musobaqalar, ilmiy anjumanlar tashkil etilmoqda.

Avloddan avlodga o'tib kelayotgan xalqimizning bu milliy qadriyatini tiklanishi va o'rganilishi yoshlarimizda milliy urf-odatlar va an'analar haqidagi bilimlarini kengaytiradi. Aholi istiqomat joylarida ommaviy sport turlari bo'yicha musobaqalar tashkil qilish maqsadga muvofiqdir. Bunda barcha yoshdagi aholi uchun mo'ljallangan «Alpomish», «To'maris» o'yinlarini mamlakatimizda sportni ommalashtirishni mahalla, o'z-o'zini boshqarish organlarida mashxur sportchi, olim, psixologlar bilan uchrashuvlar o'tkazish, katta yoshdagi kishilarni sportga jalb qilish orqali aholining umr darajasini uzaytirish. Ommaviy sportni rivojlantirish uchun xalqaro amaliyotdan kelib chiqqan holda barcha yoshdagi aholi uchun «Gimnastrada»lar uyushtirish (ommaviy gimnastika chikishlari), erkak va ayollar uchun maxsus jismoniy harakatlar dasturini ishlab chikish zarur [4]. Shular asosida:

- milliy urf-odatlar, an'analarni bilish va targ'ib qilish maqsadida maktab o'quvchilarining jismoniy tarbiya darslari dasturiga xalk milliy o'yinlaridan harakatli mashqlarni kiritish bilan zarur.
- O'zbekiston istiqloli, jismoniy madaniyati hamda sporti bilan bog'liq bo'lgan turli ulug'sanalar, nufuzli tadbirlar, sport musobaqalarining o'tkazilishiga bag'ishlab, respublika va xalqaro miqyosdagi ilmiy anjumanlar o'tkazish lozim.

Yuqoridagi kamchilik va muammolarni hal qilish yo'llari orqali mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sportning yanada rivojlanishiga, ommaviy sportning o'sishiga erishishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://lex.uz/mact/4711327> [O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida]
2. <https://lex.uz/acts/3578121> [Jismoniy tarbiya va sport sohasida davlat boshqaruvi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida]
3. Navoiy olimpiya va paralimpiya sport turlariga tayyorlash markazi <https://orginfo.uz/stats>
4. Nazarov N. N.(2022). Aholini sog'lomlashtirishda milliy o'yinlarning o'rni va ahamiati. Ta'lim fanlari bo'yicha akademik tadqiqotlar, 3 (4), 646-653. doi: 10.24412/2181-1385-2022-4-646-653
5. Yusupbaeva A.S., & Ruzmetova A.J. (2021). Turli xil yoshdagi guruhlariga mansub kishilarning jismoniy holatiga jismoniy tarbiya mashg'ulotlarining ta'siri. Ta'lim fanlari bo'yicha akademik tadqiqotlar, 2 (10), 215-221.

UO'K 304.2

FOTO FAOLLIK TENDENSIYASI VA ULARNING DUNYOGA TARQALISHI

J.G'.Inayatov, PhD, Perfect Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolaning mazmuni fotografiya sa'natining rivojlanish tarixi haqida to'xtaladigan bo'lsak fotografiya sohasini kirib kelishi bilan bu soha tezlik bilan rivojlana boshladi. Bir qator olimlar tamonidan fotoapparatlarni yanada rivojlanishi bilan yangi rusumdagi fotoapparatlarni yaratish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borildi. Shuningdek fotoapparatlarning yorqin lavhalar va o'ziga xos xususiyatlari haqida ilmiy fikr mulohazalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: fotografiya sa'nati, obskur-kamerasi, ilmiy va amaliy yondashuvlar, Dager, Neps, kimyoviy moddalar, dagerreotiplar.

Аннотация. Содержание статьи посвящено истории развития искусства фотографии. С дальнейшим развитием фотоаппаратов рядом ученых были проведены научные исследования по созданию фотоаппаратов нового типа. Также представлены научные мнения и комментарии по поводу ярких снимков и особенностей фотоаппаратов.

Ключевые слова: искусство фотографии, камера-обскура, научно-практические подходы, Дажер, Непс, химические вещества, дагерротипы.

Abstract. The content of the article focuses on the history of the development of the art of photography. With the further development of cameras by a number of scientists, scientific research was conducted to create a new type of cameras. Also, scientific opinions and comments about bright pictures and specific features of cameras are presented.

Key words: art of photography, camera obscura, scientific and practical approaches, Daguerre, Neps, chemicals, daguerreotypes.

Kirish. Fotografik jarayonlar haqidan to'xtaladigan bo'lsak fotografiyani kashf etilishidan ancha oldin, odamlarga obskur-kamerasi (xonasi) ma'lum bo'lib, bu – maxsus xona yoki quti orqali tashqi dunyodagi obyektlarning yorug'lik orqali rangli tasvirini olish imkonini bergan. Obskur-kamerasi termini dastlab devorlardan birida kichik teshikka ega qorong'u xonaning nomi bo'lgan. Uning tuzilishi haqida eramizdan 350 yil oldin yunon faylasufi Aristotel aytib o'tgan[1]. Atoqli italyan olimi va rassomi Leonardo da Vinchi inson ko'zida nurlarning sinishini tushuntirib, obskur-kamerasini quyidagicha ta'riflagan: “Yoritilgan jismlarning tasvirlari kichik dumaloq teshikdan juda qorong'u xonaga tushib, teshikdan biroz masofada oq qog'oz varag'i qo'yilganda, unda siz o'z shakli va rangidagi barcha narsalarni ko'rasiz; nurlarning yuqoridagi kesishishi tufayli tasvirlarning hajmi kichiklashadi va asliga teskari ko'rinadi. Tasvirlar aniq aks etishi uchun xonaga yorug'lik tushiruvchi teshik juda yupqa metall bo'lagidan yasalgan bo'lishi kerak”[2].

Asosiy qism: Shuni ta'kidlash lozimki, obskur-kamerasini yanada takomillashtirish ko'zoynak, geodezik, astronomik va boshqa asboblarda paydo bo'lishi bilan parallel ravishda amalga oshirilgan. Ma'lumki, 1285-yilda ko'zoynak ixtiro qilingan va ishlab chiqarilgan. 1609-yilda deyarli bir vaqtning o'zida Gollandiya va Italiyada osmonni kuzatish jihozi – teleskop ishlab chiqilgan. Uning ilk mualliflaridan biri Galileo Galiley hisoblanadi. Teleskop yaratilishi samoviy jismlarni kengroq kuzatish imkonini yaratgan. Shuningdek, mikrodunyoni o'rganishga turtki bo'lgan mikroskopning ixtiro qilinishi ham aynan shu davrga to'g'ri keladi. Vaqt o'tishi bilan obskur-kamerasi old devorida teshigi bor quti deb atala boshladi, quti old devoriga bikonveks oynasi (linzalar) joylashtirilgan va qutining orqa devoriga shaffof qog'oz yoki qavariq shishali ramka o'rnatilgan. Bunday obskur-kamerasi taxminan ikki yuz yil davomida mavjud bo'lib, u tashqi dunyo jismlaridan mexanik usulda nusxa olish uchun xizmat qilgan[3]. 1686-yilda Yogannes San 45 darajali oyna portativ obskur-kamerasini yaratgan. Buning uchun u teshikdan qutiga tushayotgan tasvirni qavariq gorizontol shisha plastinkaga proyeksiya qilgan. Shisha oynada aks etgan tasvirni ko'chirishda plastinka o'rniga yupqa oq qog'ozdan foydalangan.

Dunyodagi ko'plab mamlakatlar olimlari qat'iy yorug'lik orqali aks etgan tasvirni (fotosurat) olish ustida tinimsiz izlanishlar olib borishgan. Rus ixtirochilari bu sohada katta yutuqlarni qo'lga kiritgan. Ma'lumki, 1725-yilda havaskor kimyogar A.P.Bestujev-Ryumin fotografiya uchun katta amaliy ahamiyatga ega bo'lgan kashfiyot qilgan. U temir tuzlari yorug'likka sezgirligi va yorug'lik ta'sirida temir oksidi tuzi rangi o'zgarishini kashf etgan. Ikki yil o'tgach, brom tuzlari bo'yicha xuddi shunday kuzatishlar nemis olimi I.Shuls tomonidan amalga oshiriladi. Fotografiya sohasida to'plangan nazariy tajribalar XVIII asrdan boshlab amaliyotda qo'llanila boshlandi. Ingliz tadqiqotchisi Tomas Vedjvut 1802-yilda kumush nitrat eritmasiga namlangan qog'oz yoki teri yordamida fototasvir olish usulining tavsifini e'lon qildi.

Nurning yorug'likka sezgir moddalarga ta'sir qilish prinsipi (fotokimyoning asosiy qonuni) birinchi marta rus kimyogari T.Grotgus tomonidan 1818-yilda ishlab chiqilgan. U fotografiya jarayonida parchalanadigan moddalar miqdori so'rilgan moddalar miqdoriga mutanosib bo'lishi kerakligini ta'kidlagan. Bu bilan T.Grotgus ilgari M.V.Lomonosov tomonidan kashf etilgan energiyaning saqlanish qonunini tasdiqlagan. Amerikalik olim Draper ham keyinroq shunday xulosaga kelgan. Yorug'lik natijasida hosil bo'ladigan kimyoviy hodisalarni o'rganish ko'plab mamlakatlarning kimyogarlari tomonidan amalga oshirilgan.

Fotografiya sohasida eng katta yangilik fransuz armiyasining iste'fodagi zobiti Jozef Nisefor Neps (1765 – 1833) tomonidan amalga oshirildi. J.Neps 1820-yilda kumush bilan qoplangan mis plastinkada tasvirni yaxshilash usulini topdi[4]. 1826-yilda Neps obskur-kamerasi yordamida o'z ustaxonasi derazasidan sakkiz soat davom etgan jarayondan so'ng Parij manzarasini fotosuratga olgan. Biroq ayrim ma'lumotlarda Jozef Neps tomonidan olingan birinchi surat 1825-yilda olingan, deb aytilmoqda. Bu ot ustida tushgan odam surati bo'lib, Parijdagi ko'rgazmada uning narxi 390 ming dollarga baholangan. Xorijlik ishqibozlar tomonidan esa surat narxi 600 ming dollardan oshiqqa baholandi. Ammo fransuz hukumati unga milliy boylik sifatida e'tibor qaratib, surat mamlakatdan olib chiqib ketilishini taqiqlovchi qaror chiqardi. Hozirgi kunda ushbu surat Fransiya Milliy galereyasida saqlanmoqda.

Natijalar va muhokamalar: 1822-yilda Fransuz rassomi Lui Jak Mande Dager va uning sherigi Charlz Bouton Parijdagi maxsus pavilyonda diagramma qurgan. Diagrammalar 14x22 m. o'lchamda bo'lib, uning ikkala tomonidagi rasmlar quyosh nuri tushishiga qarab turli ko'rinishda rangini o'zgartirgan. Teatr sahnasi uchun yaratilgan bu diagrammalar Dagerning fotografiya ixtirosigacha bo'lgan uzoq va mashaqqatli yo'lining boshlanishi edi. Sababi, diagrammani yaratishda Dager obskur-kamerasi uslubidan foydalangan[5].

1827-yilda Dager Neps bilan tanishadi va ikki yildan so'ng ular birgalikda ishlay boshlaganlar. Ularning bu hamkorligi yetarli darajada muhim natijalar bermagan, 1833-yilda Neps vafot etgan. Shundan so'ng Dager o'z tajribalarini vaqtincha to'xtatadi. Faqat 1835-yilda Dagerga omad kulib boqadi. Ma'lumotlarga ko'ra, yoz kunlarining birida tadqiqotlardan hafsalasi pir bo'lgan Dager kimyoviy moddalar solingan shkafga yaroqsiz tasvir olingan kumush bilan qoplangan mis plastinka qo'yadi. Bir necha kundan so'ng, shkafni ochganida, plastinkada aniq aks etgan tasvirni ko'rgan Dager tezda yana o'z tajribalarini boshlagan. Ixtirochi jarayonni kimyoviy moddaga bog'liqligini anglab yetgan, har kuni moddalardan birini olib tashlagan holda shkafga yangi plastinka qo'ya boshlagan. Natijada, tasvirning paydo bo'lishida siniq termometrdan tomayotgan simob bug'i sababchi ekanligini aniqlagan[6].

Kumush bilan qoplangan mis plastinkalar ehtiyotkorlik bilan sayqallangan, so'ngra to'liq qorong'ulikda bir necha daqiqa davomida yod bug'i orqali ta'sir qilingan. Bu yuqori fotosensitivlikka ega bo'lgan kumush yodidning eng nozik qatlami paydo bo'lishiga olib kelgan. Aynan shu qatlamda quyosh nuri va simob bug'i ta'sirida mis plastinkaga o'yib ishlangan yashirin tasvir hosil bo'lgan.

Yorug'lik orqali aks etgan tasvirdan nusxa olish (eskiz) noqulay bo'lganligi uchun (qalam bilan teskari tasvirni chizish qiyin) ixtirochilar qutining ichiga qiya oynani joylashtirganlar, bu esa tasvirni apparatning shaffof yuqori qopqog'ida aks ettirgan. Vaqt o'tishi bilan obskur-kamerasi yordamida nusxa ko'chirilgan tasvirning ravshanligi va yorqinligini yaxshilash uchun yupqa va qavariq linzalar jamlanmasi qo'llanila boshlagan.

Bu kashfiyotdan so'ng Dager plastinkaga mos keladigan biriktiruvchi birikmani topish uchun deyarli ikki yil izlangan va fototasvir jarayonida osh tuzi eritmasini, keyinchalik esa natriy tiosulfat birikmasini qo'llay boshlagan. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida bir qancha yutuqlarni izohlaydigan bo'lsak, fotografiya tarixiga qiziqish qadimgi davrga borib taqalishini kuzatdik. Fotografiyaning dunyo yuzini ko'rish alohida shov-shuvlarga sabab bo'lganini ko'rish mumkin. Bu yangilik yaratilganidan ma'lum vaqt o'tib, Fransiya Fanlar akademiyasining katta yig'ilishida (1839-yil 7-yanvar) e'lon qilishdi. Chunki shu kuni Fransiya Fanlar akademiyasi yig'ilishida fizik Dominik Fransua Arago kimyogar Lui Dagerning ishi to'g'risida ma'ruza qildi, natijada tasvirning izini (dagerreotip) olish usuli ishlab chiqildi[7]. Shu kuni insoniyat fotografiya davriga qadam qo'ydi. Daguyerre usuli (dagerreotip deb ataladi) kumush yodidning nurlanishiga asoslangan fotografik jarayon edi. Dagerreotiplarning reproduksiyalari ularning tashqi qiyofasini ko'rsatmasdan, ularning tasviri haqida faqat umumiy tasavvur beradi[8].

Birinchi fotokameraning vazni 50 kg., plitalari 16,5 × 21,5 sm. bo'lgan. Bundan tashqari, bunday uskunalar juda qimmat edi. Shu sababli, Dager va uning hamrohi Nepsning ixtirolari keng omma mulkiga aylanish imkoniyati yo'q edi. F.Arago unda fotokameradan foydalanish oson va har kim bunday fotosuratlarini olishi mumkinligi haqida fikr yuritadi. Buning uchun ozgina mashq qilish kerakligini ta'kidlaydi. Shov-shuvli ma'ruza butun mamlakatga tarqaladi, o'sha kuni birinchi dagerreotip kamera 25000 dollarga sotiladi. F.Aragoning sa'y-harakatlari tufayli 1839-yil yozda yangi texnologiyaga bo'lgan barcha huquqlar Fransiya hukumati tomonidan sotib olinadi. Shu bilan fotografiya jihozlarini ishlab chiqaruvchilarning barcha moliyaviy muammolari hal qilinadi va dagerreotip jamoat mulkiga aylantiriladi.

Jamoatchilik Dominik Fransua Aragoning o'z davri uchun inqilobiy texnologiyani rivojlantirishga qo'shgan hissasini yuqori baholadi. Uning ismi Eyfel minorasi birinchi qavatida joylashgan Fransiyaning eng buyuk olimlari ro'yxatiga kiritilgan. 1935-yilda IX Xalqaro ilmiy va amaliy fotosuratlar kongressining qarori bilan u ma'ruza qilgan kun (1839-yil 7-yanvar) Fotosurat ixtiro qilingan kun deb ataladi[9]. Dager hattoki fotografiya sohasida erishgan davlat mukofotini

ma'lum qismini uning marhum hamrohi Nepsning o'g'liga berganligi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Keyinchalik bu usul ixtirochi sharafiga dagerreotip deb nomlangan.

Xulosa. Umuman olganda, olimlar tamonidan fotografiyani kirib kelishi borasida bir qancha jiddiy izlanishlar olib borilgan. Natijada bir qator olimlarning say-harakati bilan fotografiya sohasida biroz bo'lsada yutuqlarga erisha boshlangan. Fotografiya sohasida mukammal darajaga erishishda eng katta yutuq, albatta fransuz olimi Daggerning faoliyati bilan bog'liq hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Митчел Э. Фотография: Пер. с англ. – М.: Мир, 1988. – С. 17.
2. Сыров А.А. Путь фотоаппарата. – М.: Искусство, 1954. – С. 3.
3. Бажак К. История фотографии. Возникновение изображения. – М.: Астрал, 2006. – С. 8.
4. Сто лет фотографии 1839 – 1939. Дагер, Ньепс, Тальбот. – М.: Госкиноиздат, 1938. – С. 11.
5. Документы по истории фотографии, 1949.
6. Раскин Н. Жозеф Нисефор Ньепс, Луи Жак Манде Дагерр, Вильям Генри Фокс Талбот. – Л.: Изд-во Наука, 1967. – С. 24.
7. Беньямин В. Краткая история фотографии / Сергей Ромашко.– М: Ад Маргинем Пресс, 2015. – С. 19.
8. <https://eadaily.com/ru/news/2018/01/07/etot-den-v-istorii-1839-god-doklad-arago-den-izobreteniya-fotografii>
9. <https://3dnews.ru/573318> (2020 йил 10 сентябрь)

UO'K 323.28

XALQARO MAYDONDAGI TERRORISTIK HATTI-HARAKATLAR, ULARNING MOHIYATI VA IJTIMOYIY BARQARORLIKKA TAHDIDI

X.S.Jumaniyozov, prof., Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ekstremizm va terrorizm tushunchalari, mohiyati, xususiyatlari, nisbati bilan bog'liq tahlillar keltirilgan. Shuningdek, jamiyat barqarorligiga tahdid solayotgan bir qator terroristik tashkilotlar, ularning vujudga kelish tarixi, ularga qarshi kurashda ta'lim tizimi oldidagi vazifalar ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Ekstremizm, terrorizm, terroristik harakat, fundamentalizm, separatizm, globallashuv, global muammo, fanatizm, aqidaparastlik, vijdon erkinligi, e'tiqod erkinligi.

Аннотация. В данной статье проведен терминологический анализ понятий экстремизм и терроризм, выявлены их сущность и специфика. Рассмотрены история возникновения ряда террористических организаций, угрожающих стабильности общества, а также задачи системы образования в противодействии им.

Ключевые слова: Экстремизм, терроризм, террористическое движение, фундаментализм, сепаратизм, глобализация, глобальная проблема, фанатизм, свобода совести, свобода убеждений.

Abstract. This article presents an analysis of the concepts, nature, manifestations and rates of extremism and terrorism. Numerous terrorist organizations that threaten social stability, the history of their formation and the task of the education system in their struggle are also considered.

Keywords: Extremism, terrorism, terrorist movement, fundamentalism, separatism, globalization, global problem, fanaticism, freedom of conscience, freedom of belief.

Kirish. Yangi ming yillikka kelib ham insoniyatni qator global muammolar iskanjasi tark etmayapdi: yadro urushiga yo'l qo'yamaslik, atom energiyasidan oqilona foydalanish, ekologik muammolar, yuqumli kasalliklar va sh.k. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi da ekstremizm va terrorizmni keltirib chiqaruvchi omillarning oldini olishga qaratilgan preventiv mexanizmlarni takomillashtirish, ijtimoiy-ma'naviy muhitni yaxshilash, yot g'oyalar ta'sirini oldini olish va ularning ta'siriga tushib qolganlar bilan tizimli ishlash orqali ularning muammolarini bartaraf etish, aholi, ayniqsa yosh avlodda terrorizm va ekstremizm mafkurasiga qarshi qat'iy va barqaror immunitetini shakllantirish, ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashishning xalqaro-huquqiy asoslarini takomillashtirish hamda xorijiy davlatlar, mintaqaviy va xalqaro tashkilotlar bilan ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashish sohasidagi hamkorlikning shartnomaviy-huquqiy asoslarini kengaytirish masalalariga keng e'tibor qaratilgan[1].

Albatta bu muammolar qatorida ekstremizm va terrorism hodisalari alohida e'tibor kasb etadi. Insoniyat paydo bo'libdiki, bu hodisalar kishilik jamiyati boshiga turli fojeali musibatlarni solib kelmoqda. Ayniqsa ijtimoiy-siyosiy taraqqiyot yangi bosqichga ko'tarilgan sari terroristik harakatlarning ko'lami ham, amalga oshirish usul va vositalari ham keng quloqch yoymoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida xalqaro hamjamiyat e'tiborini ushbu masalaga qaratar ekan shunday ta'kidlagan edi: "Dunyoda terrorism tahdidlari ayniqsa, so'nggi yillarda kuchayib borayotgani ularga qarshi asosan kuch ishlatish yo'li bilan kurashish usuli o'zini oqlamayotganidan dalolat beradi.

Bu borada ko'p hollarda tahdidlarni keltirib chiqarayotgan asosiy sabablar bilan emas, balki ularning oqibatlariga qarshi kurashish bilangina cheklanib qolinmoqda. Xalqaro terrorism va ekstremizmning ildizini boshqa omillar bilan birga, jaholat va murosasizlik tashkil etadi, deb hisoblayman. Shu munosabat bilan odamlar, birinchi navbatda, yoshlarning ongu tafakkurini ma'rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash eng muhim vazifadir"[2].

Albatta bu ko'rsatmalar ijtimoiy-falsafiy fanlar oldiga, ta'lim-tarbiya, targ'ibot tizimi oldiga muhim vazifalarni qo'ymoqda.

Tadqiqot natijalari va uning muhokamasi. Insoniyat o'z kelajagini bashorat qilmoqchi bo'lsa, odatda o'z tarixiga nazar tashlaydi. Bugungi insoniyat rivojlanish nuqtai nazaridan qay darajada yuksaklikka erishmasin, qay darajadagi bir – biridan murakkab muammolarga duch kelmasin bunga o'xshash holatlarni o'zining ko'p ming yillik tarixida o'zgacha ko'rinishda boshidan kechirgan bo'lib chiqadi. Shunday ekan, tarixning zarhal varaqalaridan joy olgan, muhrlangan bu voqealar qay yo'l bilan bosib o'tilgan, qanday chora – tadbirlar ishlab chiqilganligi o'ziga xos hayot maktabi bo'lib xizmat qiladi. Shu sabab mashhur ingliz davlat arbobi U.Churchil yosh shogirdiga tarixni chuqur o'rgan, unda kejakning barcha sirlari mujassam- deya nasihat qilgan edi. Tarix xatolarni takrorlamaslikka, vaziyatga to'g'ri baho berishga, to'g'ri chora – tadbirlar ishlab chiqishga o'rgatadi. Shunday ekan, tarixning zarhal sahifalarini chuqur o'rganish qomadni tik tutgan holda buyuk kelajak darvozasining qulfiga teran nazar solishdir.

Biron – bir huquqiy normativ hujjatda terrorism va ekstremizm atamalariga alohida ta'rif berilib, ularning turli mazmundagi voqelik ekanini o'zida aks ettirgan hujjatni, qonunni yoki ilmiy-falsafiy asarni uchratish qiyin. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida terrorism atamasi to'qqiz marta keltirilgan bo'lsa shulardan bittasida atamaga ta'rif keltirilgan, qolganlarida jazo choralari sifatida keltirilgan. Biz bunday manzarani nafaqat O'zbekistondagi huquqiy normativ hujjatlarda, balki Xalqaro huquqiy normalarda ham ko'rishimiz mumkin. Terrorism, separatizm va ekstremizmga qarshi kurash to'g'risidagi Shanxay konvensiyasida ham terrorism va ekstremizm atamalariga oydinlik kiritilmagan. Konvensiyaning 1-moddasida terrorismga, insonga qaratilgan jinoyat turi sifatida, ekstremizmga ijtimoiy siyosiy tizimga qaratilgan zo'ravonlik harakati sifatida qaralgan. Lekin eng avvalo shuni qayd etish joiz ediki, bu konvensiyada keltirilgan ushbu atamalarning sharhi biron bir xalqaro hujjatlarda keltirilgan yoki alohida muayyan bir davlatning qonunchiligida aks ettirilgan sharhlarga zarar yetkazmasligiga urg'u berib o'tilgan[3].

Shunday ekan terrorism, ekstremizm atamalarining mohiyati, nisbati, xususiyatlarini tahlil etish, o'rganish, tavsiyalar berish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu masalaga o'z diqqat – e'tiborini qaratgan tadqiqotchilar tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarga, ilmiy xulosalarga qaraydigan bo'lsak ularning qarashlarini turlicha yondashuvlar asosida tasniflash mumkin bo'ladi. Tadqiqotchi Sh.G'oyibnazarovning ta'kidlashicha, terrorismga 200 ga yaqin ta'rif berilgan bo'lsada, ularning birontasi umum e'tirof etilmagan. Bu boradagi tortishuvlar, bahs – munozaralar xanuz davom etmoqda[4].

To'g'ri ko'pchilik terrorism nima degan savolga o'ziga xos ravishda javob bera olsada, ular bu hodisa haqida umumiy, mavhum tushunchaga egalar xolos. Bu o'z navbatida insoniyat hayotining murakkablashib borishi, uning yangidan – yangi faoliyat sohalarining tarkib topib yuksalib borishi, mamlakatlar, xalqlar o'rtasida o'zaro hamkorlikning kuchayib borishi bilan belgilanadi. Negaki terrorism ham shu sohalarda ro'y bermoqda, bunday hamkorlikning, yutuqlarning mevasidan "bahramand" bo'lmoqda. Bu jarayonlarning dinamik xarakteri terrorism atamasiga ta'rif berishni qiyinlashtirmoqda.

Bu bildirilgan fikrning isboti tariqasida terrorizmga berilgan ba'zi bir ta'riflarga to'xtalib o'tsak: "Terrorizm siyosiy maqsadda amalga oshiriladigan, asoslangan zo'ravonlikdir" (B.Kroze, Buyuk Britaniya); "Terrorizm – siyosiy, mafkuraviy yoki sotsial – revolyusion maqsadlar hamda intilishlarga erishish uchun hukumatlarni, aholi doiralarini muntazam qo'rqitib turish" (G.Deniker, Shveysariya); terrorizm – bu "Qo'rqitish, majburlash yoki cho'chitish vositasida siyosiy maqsadlarga erishish uchun zo'ravonlikni ishlatish bilan tahdid solish yoki uni ishga solish" (I.Aleksandr. AQSh) [5].

Tadqiqotchi R.Falk esa terroizmga ikki xil ta'rif berib o'tadi: "Siyosiy zo'ravonlikning, uni kim – revolyusion guruhmi yoki hukumatmi – ishga solishidan qat'i nazar, monand ravishdagi axloqiy va yuridik vaj – karsoni bo'lmagan har qanday turidir"; "Tanlab o'tirmasdan yoki aybsiz shaxslarga qarshi zo'ravonlikni ishga soladigan siyosiy ekstremizm". Terrorizm doimiy ravishda terrorga asoslangan kuch ishlatishni qo'llaydigan siyosat [6].

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 155 – moddasida quyidagicha ta'rif berilgan: "Terrorizm — xalqaro munosabatlarni murakkablashtirish, davlatning suverenitetini, hududiy yaxlitligini buzish, xavfsizligiga putur yetkazish, urush va qurolli mojarolar chiqarish, ijtimoiy-siyosiy vaziyatni beqarorlashtirish, aholini qo'rqitish maqsadida davlat organini, xalqaro tashkilotni, ularning mansabdor shaxslarini, jismoniy yoki yuridik shaxsni biron bir faoliyatni amalga oshirishga yoki amalga oshirishdan tiyilishga majbur qilish uchun zo'rlik, kuch ishlatish, shaxs yoki mol-mulkka xavf tug'diruvchi boshqa qilmishlar yoxud ularni amalga oshirish tahdidi"[7]. B.Tadjixanov o'z tadqiqotida terrorizmga quyidagicha ta'rif beradi: "Terrorizm – xalqaro munosabatlarni chigallashtirish, suverenitet va hududiy yaxlitlikni buzish, davlatlarning xavfsizligiga raxna solish, urush va qurolli to'qnashuvlar keltirib chiqarish, ijtimoiy – siyosiy vaziyatni beqarorlashtirish, aholini qo'rqitish yoki qasos olish maqsadida jismoniy yoki yuridik shaxslarni biror – bir faoliyatini amalga oshirishga yoki amalga oshirishga tiyilishga majburlash uchun qilmish ko'rinishida yoki uni amalga oshirish bilan qo'rqitish tarzida oshkora sodir etiladigan, shaxsga yoki mulkka xavf tug'diradigan harakat"[8].

Ushbu tahlillarning barchasida o'ziga yarasha asosli, mantiqli va o'z navbatida o'ziga xos kamchiliklari ham mavjud. Avvalo shuni ta'kidlash joizki ushbu tahlillarning aksariyatida terrorchilik harakatiga siyosiy jarayonlardagi fenomen sifatida qaralgan. Bunday tusdagi fikrlarga qo'shilish shu tomoni bilan to'g'ri kelmaydiki, hozirgi paytdagi iqtisodiy, moliyaviy, kibernetik va yana bir qator shakllardagi terrorchilik amaliyotini kuzatish mumkin. Ikkinchi tomoni shundaki ko'pgina tadqiqotlarda terrorga inqilob vositasi sifatida, yoxud sinfiylik nuqtai nazaridan qarash uchraydi. Xatto ba'zi tadqiqotlarda terrorning kelib chiqishini Buyuk fransuz inqilobiga davriga olib borib taqash holatlari uchraydi.

Terrorchilik hatti – harakatlarini tahlil ostiga olgan qator tadqiqotlarni kuzatganda shu holatga guvoh bo'lish mumkinki, ikkita jihat borki terror atamasiga eng universal, hammabop ta'rifni berishga to'sqinlik qilib keladi. Shu sabab ham bu atamaga bag'ishlangan tahlillarda hamma tomonidan umume'tirof etilgan talqinni ko'rish, masalaning atama ta'rif bilan bog'liq jihatiga nuqta qo'yish imkoni bo'lmayapti. Masalaga oydinlik kiritishda o'ziga xos qiyinchiliklarga sabab bo'layotgan bu jihatlar quyidagilardan iborat:

Birinchidan, jamiyat hayoti sohalarning dinamik xarakterda ekani, uning doimiy ravishda jadallik bilan yuksalishi, oddiylikdan murakkablik tomon rivojlanib borishi bilan belgilanadi. Jamiyat hayotidagi bu murakkablik, yuksalish uning har sohasiga, barcha tarkibiy qismlariga, kerak bo'lsa undagi barcha hodisalarga birdek aloqador hisoblanadi.

Ikkinchisi, jamiyat hayoti sohalarning dinamik xarakterda bo'lishi bilan birga bu sohalarda o'rtasidagi o'zaro ta'sirning chuqurlashib borishi bilan belgilanadi. Biron sohadagi keskin yuksalish jamiyat hayotining boshqa qator sohalarni chuqur qamrab olishi ayni paytda, biron – bir sohadagi chuqur inqirozning qolgan sohalarga keskin ta'siri odatiy xol hisoblanadi. Shuningdek biron sohaga oid ish yuritish mexanizmi bo'ladimi, usul – vositasi bo'ladimi uning nechog'lik samaralik bo'lishi uning boshqa qator sohalarda ham keng qo'llanilishiga olib keladi. Bu o'z navbatida terrorizm atamasiga ham tegishli hisoblanadi.

Uchindan, masalaning murakkabligi terrorning kim tomonidan va qanday maqsadda qo'llanilishi bilan izohlanadi. Tashqi dushmanga qarshi kurashda vatan himoyachilari tomonidan dushmanga qarshi, uning harbiy infrastrukturasi, iqtisodiy infrastrukturasi, transport infrastrukturasi izdan chiqarish maqsadida ko'ngillilar xizmati, partizanlik harakati orqali ko'pchilik holatlarda ta'sirning terror usulini keng qo'llashgan. Milliy ozodlik harakati ishtirokchilari o'z Vatani mustaqilligini qo'lga kiritish uchun olib borilgan qator janglarda albatta terrorchilikdan keng foydalanishgan. Bunday vaziyatda terror muayyan xalqning oliy maqsadga erishishining asosiy vositasi bo'lib xizmat qiladi. Hozirgi kunda Yaqin Sharqda sodir bo'layotgan jarayonlarga qarasaq kurashayotgan barcha tomonlar (Suriya hukumat qo'shinlari, Suriya "Ozodlik armiyasi", Iroq armiyasi, Iroq Kurdistoni, ishidchilar) bir – birini terrorchilikda ayblab kelishadi. Ko'rinib turibdiki, bu atamani izohlashda subyektiv tomonlar ham mavjudligini esda saqlash zarur bo'ladi.

Shunday ekan quyidagi takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq bo'ladi: birinchidan, jamiyat hayotiga, undagi siyosiy jarayonlarga ijtimoiy organizm sifatida, uni doimiy rivojlanishda deb qarash talab etiladi. Boshqacha aytadigan bo'lsak, terrorizm atamasiga tugal ta'rifni berib bo'lmaydi, uni ijodiy rivojlantirib borishni davr talab etib boradi. Ikkinchidan, tahlil qilinayotgan hodisaga baho berishda subyektivlik nuqtai nazaridan yondashish talab etiladi. Boshqacha aytganda har bir etnik guruh, diniy jamoa, mavjud ijtimoiy – siyosiy tizim, davlat o'zining subyektiv manfaatlarini nuqtai nazaridan kelib chiqib qaragani ma'qul ko'rinadi. Agar biz O'zbekiston Respublikasining "Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida" gi qonunida terrorizmga berilgan ta'rifga e'tibor qaratsak bu jihatlar ma'lum bir tarzda ko'zga tashlanadi: "... terrorizm — siyosiy, diniy, mafkuraviy va boshqa maqsadlarga erishish uchun shaxsning hayoti, sog'lig'iga xavf tug'diruvchi, mol-mulk va boshqa moddiy obyektlarning yo'q qilinishi (shikastlantirilishi) xavfini keltirib chiqaruvchi hamda davlatni, xalqaro tashkilotni, jismoniy yoki yuridik shaxsni biron-bir harakatlar sodir etishga yoki sodir etishdan tiyilishga majbur qilishga, xalqaro munosabatlarni murakkablashtirishga, davlatning suverenitetini, hududiy yaxlitligini buzishga, xavfsizligiga putur yetkazishga, qurolli mojarolar chiqarishni ko'zlab ig'vogarliklar qilishga, aholini qo'rqitishga, ijtimoiy-siyosiy vaziyatni beqarorlashtirishga qaratilgan, O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksida javobgarlik nazarda tutilgan zo'rlik, zo'rlik ishlatish bilan qo'rqitish yoki boshqa jinoy qilmishlar. Shunday ekan ushbu ta'rifni yuqorida ilgari surilgan takliflarga asosan, omillarga asosan boshqalariga nisbatan mukammal talqin deb hisoblash mumkin bo'ladi. Tahlillar asosida terrorizmning asosiy xususiyatlari haqida gap borganida quyidagilarni ta'kidlash o'rinli bo'lardi:

1. Terroristik hatti-harakatlar natijasida faqat muayyan shaxs yoki guruhning ijtimoiy, siyosiy manfaatlarini qondirilishi mumkin.

2. Terroristik hatti-harakatlardan ko'zlangan maqsadlarni amalga oshirishda zo'rlash, kuch ishlatish, qo'rqitish singari vositalar tashkil etadi.

3. Qo'rqitish, zo'ravonlik, kuch ishlatish odatda jamiyatda azaldan amal qilib kelgan jamiyatning ma'naviy – axloqiy qadriyatlarining yemirilishiga olib keladi.

4. Odatda terrorchilik hatti-harakatlarining maqsadi bo'lib qo'shaloq obyektlar xizmat qiladi: bevosita va bilvosita, yoki bahona sifatida nishonga olingan obyekt va maqsad sifatida nishonga olingan obyekt. Odatda terrorchilar o'zlarining tugal maqsadlarini amalga oshirishda vosita tariqasida garovga moddiy obyektlarni, maktab, bog'cha, aviakemalarni, odamlarni olib o'z shartlarini bayon eta boshlashadi. Aslida bu obyektlarni terrorchilarning asl maqsadlariga dahli yo'q bo'lib chiqadi. Ular orzu qilgan haqiqiy obyekt esa mavjud ijtimoiy – siyosiy tizim, hokimiyat, mamlakatning hududiy yaxlitligi bo'lib chiqadi va shu kabilar.

5. Unutmaslik kerakki, muayyan hududda mustahkamlanib olgan terrorchilar shu bilan qanoat hosil qilishmasdan xalqaro maydonga chiqib butun insoniyatga havf sola boshlashadi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi tahlillar asosida ekstremizm tuushunchasiga, terrorizmga xos bo'lgan barcha xususiyatlarni o'zida aks ettirgan holda ularning o'ziga xos farqlarini ilgari surish mumkin:

Birinchidan, ekstremizm ijtimoiy-siyosiy harakat bo'lib, ma'lum kuchlar, guruhlar tomonidan ma'lum maqsadlarni ko'zda tutuvchi dasturlar, mafkuralar asosida harakatga keladi.

Ikkinchidan, ekstremizm terroristik hatti-harakatni amalga oshiruvchi usul va vositalardan biri hisoblansada, undan farqli jihatlari ham mavjud. U terrorizmga xos bo'lgan barcha xususiyatlarni qamrab olavermaydi. U individual hatt-harakatdan, individual psixologiyadan holi hisrblanadi.

Uchinchidan, ekstremizm ijtimoiy xarakter kasb etadi. Unda individual maqsad-manfaatlar uchramaydi. Lekin unutmazlik lozimki, har qanday terroristik harakat ham ijtimoiy xarakter kasb eta olmaydi. Ya'ni terroristik hatti-harakat individual ravishda ham amalga oshirilishi mumkin.

To'rtinchidan, ekstremistik guruhlar terrorizmning ijtimoiylashgan bir qanoti bo'lib ma'lum bir maqsadlar yo'lida ishlab chiqilgan dasturlar asosida amalga oshiriladi.

Beshinchidan, ushbu mavzuga bag'ishlangan tadqiqotlardan ushbu xususiyatlarni inobatga olish uylaymizki turli anglashmovchiliklardan xalos bo'lishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. PF-60-son. 2022 yil 28 yanvar.

2. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. –Toshkent: “O'zbekiston” NMIU,2018. 251-252-b.

3. https://ru.wikisource.org/wiki/Shanxayskaya_konvensiya_o_borbe_s_terrorizmom,_separatizmom_i_ekstremizmom

4. G'oyibnazarov Sh. Xalqaro terrorizm: ildizi, omillari va manbalari. T.: “O'zbekiston” 2013. 8-b

5. Мирский Г. Дракон встает на дыбы (о международном терроризме) // Мировая экономика и международные отношения. 2002, № 3. С.37.

6. Jumaniyozov X.S. Rasulova A.M. Ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning ma'naviy-ma'rifiy asoslari. Toshkent-2019. 6-7-b.

7. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengoshining Axborotnomasi. 2016 y., 17 - son, 173 - modda..

8. Tadjixanov B. Terrorizmning huquqiy tavsifi: O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2006. 55-b

UO'K 93/94

O'ZBEKISTON SAN'AT ARXELOGIYASI RIVOJLANISHIDA OLIMA GALINA PUGACHENKOVA XIZMATLARI

E.E.Kurbanov, katta o'qituvchi, Guliston davlat universiteti, Guliston

Annotatsiya. Ushbu maqola yurtimiz arxeologiya soxasini rivojlanishiga ulkan xissa qo'shgan Galina Punachenkova tarixiy chizg'ilariga bag'ishlanadi. Maqolada XX asr 20-40 yillarida tarixning arxeologiya soxasi shakllanishiga ham to'xtalib o'tilgan. Qolaversa, yurtimiz janubiy, tarixga boy xududlarida moddiy ashyolar orqali tariximizni tilga kirishiga xizmat qilgan G.Pugachenkovaning turli yillardagi mexnat faoliyati bilan bog'liq umr yo'llari keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: arxeologiya, san'atshunos olimi, janubiy madaniyat, rasm, qoyatoshlar, devoriy suratlar, xaykalchalar, Arxitektor, Janubiy Turkmaniston ekspeditsiyasi, Akademik palma.

Аннотация. Данная статья посвящена истории Галины Пуначенковой, внесшей большой вклад в развитие археологии в нашей стране. В статье также затронута формирование области археологии в 20-40-х годах XX века. Кроме того, в связи с коктейльной деятельностью разных лет упоминаются жизненные пути Г. Пугаченковой, послужившей приобщению нашей истории к языку через материальные предметы в южных регионах нашей страны, богатых историей.

Ключевые слова: археология, искусствовед, южная культура, живопись, скалы, фрески, статуэтки, Архитектор, Южно-Туркменистанская экспедиция, Академическая пальмовая ветвь.

Abstract. This article is devoted to the history of Galina Punachenkova, who made a great contribution to the development of archeology in our country. The article also touches on the formation of the field of archeology in the 20-40s of the twentieth century. In addition, in connection with the cocktail activities of different years, the life paths of G. Pugachenkova are mentioned, which served to introduce our history to the language through material objects in the southern regions of our country, rich in history.

Key words: archeology, art historian, southern culture, painting, rocks, frescoes, figurines, Architect, South Turkmenistan expedition, Academic palm branch.

Sobiq sovet hukmronligining xalqimizga nisbatan olib borgan siyosatining eng alamli jihati bu o'tmishdagi milliy qadriyatlarimizdan bizni yiroqda tutish va uni butunlay millatimiz tafakkuridan o'chirib tashlashga intilish edi. Bu borada sovet hukumati o'zining tashkil etilgan ilk kunlaridanoq "jonbozligini" namoyon qildi, davlat va millat kelajagi uchun muhim hisoblanmish ta'lim-tarbiya dargohlarida xalqni asta-sekinlik bilan o'zligidan yiroqlashtiruvchi ko'plab reja va dasturlarni ishlab chiqdilar.

Xalqimizning ziyo tarqatuvchi maskanlari hisoblanmish masjid, madrasalarimiz yopildi yoki buzib tashlandi, Turon zaminimizni jahonga tanitgan buyuk alloma va davlat arboblari hisoblanmish Ahmad al-Farg'oniy, Al-Buxoriy, imom Moturidiy, Abu Rayxon Beruniy, Ibn Sino, Jalolliddin Manguberdi, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Alisher Navoiy, Bobur, Mashrab va Nodiralar turli xil asossiz tuhmat va bo'htonlar bilan qoralandi.

Shunga qaramay, o'z tarixi va qadriyatlariga sodiq millatimiz ko'p asrlik urf-odatlarini hamda milliy ma'naviyatini saqlab qolib, yosh avlodlarga uni e'zozlab etkazib bera oldi. Sovet bosqini O'zbekistonda faqatgina salbiy jixatlar bilan emas, balki ilmiy ijodiy faoliyati bilan xam iz qoldirgan. Ana shunday sharoitlarda O'zbekistonda arxeologiyaning san'atshunoslik soxasining rivojlanishi yurtimizning ko'xna boy tarixini o'rganishga, moddiy yodgorliklarimizni unut bo'lishiga yo'l qo'ymadi. Ma'lumki o'tmish tarix xotiralari ko'pincha tarixiy bitiklar, yozma ma'lumotlar va arxeologik topilmalar asosida tiklanadi. Barcha yozma ma'lumotlarni qaysidir geografik hududlarda saqlanmaganligi sabab, buyuk o'tmish uzoq davrlar mobaynida noaniq va izziz holda saqlangan.

Yurtimiz bo'ylab XX – asrning 30-40 – yillari olib borilgan juda ko'plab arxeologik izlanishlar moziy tarixini xaqiqiy arxeologik ashyolar orqali o'rganish, sovetlar davrida bir tomonlama mafkuraviy xisoblangan va qa'tiyan cheklab qo'yilgan tarix fanini arxeologik yo'l bilan o'rganish tariximizni obektiv baxolashga imkon berdi. Tarix soxasining san'atshunoslik yo'nalishiga asos solgan olim va olima ayollar etishib chiqdi. Ana shunday tarixchi, san'atshunos olimlarimizdan biri Galina Anatolevna Pugachenkovadir. Olimaning juda ko'p ishlari O'zbekistonda arxeologiyaning san'at (rasm, qoyatoshlar, devoriy suratlar, xaykalchalar) orqali o'rganish va bu topilmalarni fanga kiritish bilan shug'ullangan. Uning ilmiy ishlari asosan O'zbekiston janubiy xududi xisoblangan Surxon voxasida moddiy – ma'naviy yodgorliklari izlab topish va o'rganish, bundan tashqari jaxondagi boshqa arxeologik izlanishlar, arxeologiya universitetlar bilan aloqada faoliyat yuritishdan iborat bo'lgan.

Kushonlar o'tmish tarixini o'zida mujassam etgan g'oyatda ulkan madaniyat davlatidir. Galina Pugachenkova xam O'zbekiston tarixiy ildizini izlagan olima ayollardandir. Birinchi prezidentimiz ta'biri bilan aytganda **“Tarixiy xotirasi bor inson – irodali insondir”** [1]. Shu sababli xam bugungi kunda arxeologiya, san'at va tarix fanini o'rganishda Galina Pugachenkovaning o'rni kattadir. Markaziy Osiyo xalqlari moddiy – madaniyati tarixining keng qamrovli bilimdoni Galina Anatolevna Pugachenkovadir. Pugachenkova 1915 – yil 7-fevralda Verniy shaxrida tavallud topgan. 1930 yil maktabni tugatgan keyin Galina Anatolevna Toshkentdagi O'rta Osiyo ishlab chiqarish institutining arxitektura bo'limiga **“Arxitektor”** [2] mutaxassisligi bo'yicha o'qishga kiradi. G.A.Pugachenkova 1937 – yili o'qishni tugatgandan keyin o'sha O'rta Osiyo institutining arxitektura tarixi kafedrasida qoshidagi aspirantura bo'limiga o'qishga kiradi.

1941 yil olima o'zining tadqiqotlari natijasida arxitektura nomzodligi ilmiy darajasidagi dissertasiya ishini ximoya qilgan. 1942 yildan 1960 yilgacha O'rta Osiyo Davlat Universitetining tarix fakulteti Arxeologiya kafedrasida dosenti lavozimida ishlagan. 1958 yildan 1960 yilgacha Xamza nomidagi San'atshunoslik institutining katta ilmiy xodimi lavozimida ishlagan. 1960 yildan e'tiboran Galina Pugachenkova Toshkentdagi Xamza nomidagi San'atshunoslik Institutining san'at tarixi va arxitektura markazi mudiri lavozimida ishlagan.

20 – asrning 40 – yillaridan boshlab olima ayol xozirgi O'zbekiston xududi, qolaversa Turkmaniston, Afg'oniston va qo'shni davlatlar xududida olib borgan arxeologik qazima ishlarida faol ishtirok eta boshlagan.

1946 – 1961 yillar Pugachenkova Janubiy Turkmaniston arxeologik kompleks ekspeditsiyasining 7–otryadi boshlig'i bo'lgan [3]. Ekspeditsiya tadqiqotlari natijasida, o'zi va jamoasi bilan topilgan Parfiya podsholigi va Qadimgi Baqtriya, Dalvarzintepa va Kampirtepa shaharsozligining qurilish me'morchiligi masalalarida san'atshunoslik nuqtai nazarida asolangan bir qancha ma'lumotlar yig'indisida o'zining monografiyasini chiqardi.

1959 yili Pugachenkova o'zining ko'p yillik ilmiy tadqiqoti natijasida san'atshunoslik doktori ilmiy darajasini olish uchun “Janubiy Turkmaniston quldorlik va feodalizm davrida me'morchilik taraqqiyoti” mavzusida dissertasiya ishini ximoya qilgan. 1959 – yildan 1984 – yilgacha o'zbek san'atshunoslik ekspeditsiyasining boshlig'i va ilmiy tadqiqot raxbari xisoblangan. 1962 – yili professor unvonini olgan [4]. 1968 – yili O'zbekiston Fanlar Akademiyasining muxbir – a'zosi bo'lib saylangan. 1984 yilda O'zbekiston Fanlar Akademiyasining *xaqiqiy* a'zosi etib saylangan (*akademik*).

1959 – yili Galina Pugachenkovaning tashabbus va xarakatlari natijasida O'zbekiston San'atshunoslik Ensiklopediyasi tashkil etilgan [5]. Bu xarakatlari bilan olim dunyo san'atshunoslar jamiyatiga xali fanga ma'lum bo'lmagan san'at namunalarini, O'zbekistonda madaniyatning chuqur tarixi va ildizlarini butun insoniyat uchun ochib berdi.

1983 – yildan O'zbekistondagi tarix va san'atshunoslikka asoslangan bir qancha jurnallar muxarririyati a'zosi xisoblanadi. 1987 – yildan O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Tarix institutida akademik maslahatchi. Galina Anatolevna Pugachenkovoning ilmiy ishlari O'rta Osiyo va unga yondosh o'rta Sharq mamlakatlarining qadimiy va o'rta asrlar badiiy va moddiy yodgorliklarini o'rganishga bag'ishlangan. O'rta Osiyo va me'morchiligi va uning taraqqiyotining o'ziga xos xususiyatlari hamda Sharq me'morchiligi rivojida tutgan o'rni, Xolchayon, Dalvarzintepa kabi yodgorliklarni o'rganish, Kushon san'atining kelib chiqishi, Baqtriya, Parfiyaning Gandxara san'atiga qo'shgan xissalarini qadimgi san'at osori atiqalari (O'rta Osiyo gliptikasi haykaltaroshligi va b.) va minatyura san'ati – xorijda saqlanayotgan O'rta Osiyoga oid rasmlar va O'zbekistonda mavjud rasmlar qo'lyozmalarni bezagan minatyuralardan O'rta Osiyo minatyura maktabiga tegishlilarini tadqiq etgan. Galina Pugachenkovaning Markaziy Osiyoda xududida arxeologiya fani bo'yicha “O'zbekiston san'ati” o'quv darsligi muallifi bo'lib, oliy ta'lim markazlari uchun muxim manba bo'lib xizmat qiladi. Qo'l ostidagi mutaxassislar bilan birgalikda O'zbekistondagi moddiy va ma'naviy yodgorliklar ro'yxati tuzilgan bir qancha tomli kitob muallifi. G.Pugachenkova 60 yildan oshiqroq vaqt mobaynida O'rta Osiyo badiiy madaniyat yodgorliklarini izlash bilan shug'ullangan. 700 dan oshiqroq ilmiy maqola, monografiya va e'lonlar muallifi bo'lib, ko'plari ingliz, fransuz, nemis, italyan va boshqa tillarda nashr etilgan.

G.A.Pugachenkova O'zbekiston Fanlar Akademiyasining akademigi, Sharq mamlakatlarining Xalqaro Arxitektura Akademiyasi akademigi, Tojikiston Fanlar Akademiyasining faxriy akademigi, Germaniya Arxeologiya institutining muxbir a'zosi, O'rta va Yaqin Sharq Instituti muxbir a'zosi, 1976 – yili Strasburg (Fransiya) Universitetining faxriy doktori, 1999 – yili Bokudagi Sharq mamlakatlari xalqaro me'morchilik akademiyasi faxriy akademigi kabi eng katta unvonlar bilan ardoqlangandir [3].

1993 – yili O'zbekiston Badiiy Akademiyasining akademigi bo'lib saylangan. 2000 – yili unga O'zbekiston Badiiy Akademiyasining oltin medali bilan mukofotlangan. G.Pugachenkova faoliyati turli davlatlarning xukumatlari tomonidan samarali mexnatlari xisobga olingan xolda mukofotlar bilan taqdirlangan. 20 – asrning 80 – yillarida “qilgan mexnatlari uchun” medali bilan, “Xamza” (1966) davlat mukofoti, mustaqillik yillarida “Beruniy” (1992), “Do'stlik” (1995), “Buyuk xizmatlari uchun”(2002) [6] kabi ordenlar bilan xukumatimiz tomonidan O'zbekistonda ilm – fanga qo'shgan xissalari xolis xizmatlari yuksak baxolangan. G.Pugachenkova – 1995 yil Fransiya xukumati tomonidan taqdirlangan va “**Akademik palma**” mukofotiga ega bo'lgan yagona O'zbekistonlik olimidir.

Galina Pugachenkovaning xayot yo'li – bu O'rta Sharq mamlakatlari xayotini o'rganishga bag'ishlangan umr yo'lidir. Galina Anatolevna Pugachenkova mashhur arxeolog Mixail Evgenivich Massonning turmush o'rtog'idir [7].

Galina Anatolevna Pugachenkova 2007 yilning 18 fevral kuni Toshkentda vafot etgan. Olima Toshkentdagi Dombirabod mozoriga o'zining turmush o'rtog'i, mashhur arxeolog, akademik Mixail Masson qabri yoniga ko'milgan.

2010 – yil 16-mart kuni Toshkentda Milliy san'at Markazida Galina Anatolevna Pugachenkova tavalludining 95 – yillik kechasi bo'lib o'tdi (1915-2007). Bu kecha “Galina Pugachenkova: san'at ununtmaydi” degan nom bilan o'tqazildi. Shuningdek ushbu markazda mashhur olim Galina Pugachenkovaning “O'zbekiston madaniyati va san'ati forumi” jamg'armasi tomonidan chop etilgan “Ulug'bek davri me'morchiligi” deb nomlangan kitobning taqdimot marosimi bo'lib o'tdi [8]. Mazkur jamoat tashkiloti tomonidan “ijod” rassomlar, san'atshunoslar va xalq ustalari uyushmasi bilan hamkorlikda tashkil etilgan ushbu tadbirda taniqli olimlar, san'atshunoslar, rassomlar, pedagoglar, ijodkor yoshlar, jamoat tashkilotlari va mamlakatimizda faoliyat ko'rsatayotgan diplomatik korpus vakillari ishtirok etdi.

G.Pugachenkovaning ilmiy merosida Amir Temur va Temuriylar davri me'morchiligi muhim o'rin egallaydi. “Ulug'bek davri me'morchiligi” nomli kitob akademik olimaning eng so'nggi ilmiy ishlarini o'z ichiga olgan. Hajman kichik, ammo mazmunan teran ushbu yangi kitob Mirzo Ulug'bek zamonidagi O'zbekiston me'morchiligi haqida aniq tasavvurga ega bo'lish imkonini beradi.

Mazkur kitobni o'qib, Galina Pugachenkovaning yuksak iste'dod sohibasi bo'lgani, uning qadimiy davr haqida ta'sirchan, ifodali va oddiy tilda chiroyli hikoya qilish, murakkab ilmiy muammolar mazmun-mohiyatini chuqur anglash qobiliyatiga ega bo'lganiga yana bir bor ishonch hosil qilish mumkin. Kitob “Ulug'bek davri me'morchiligi”, “Samarqand yodgorliklari haqida uch rivoyat”, “Shohizinda”, “Bibixonim me'moriy yodgorligi” kabi bo'limlarni o'z ichiga olgan.

Galina Pugachenkova qadimiy va o'rta asrlardagi Markaziy Osiyo me'morchiligi, tasviriy va amaliy san'ati tarixining buyuk tadqiqotchisi sifatida butun dunyoga mashhur. U yaratgan ilmiy ishlar 700 dan ortiq bo'lib, ularning ko'p qismi ingliz, fransuz, nemis, italyan va boshqa tillarda chop etilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. I.A.Karimov.Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q.-T.;Sharq,1998 y.5-b.
2. www.wikipedia.org
3. А.А.Хакимов.О Знание трудов Г.А.Пугаченковой и их роли в развитии исторического искусствоведения. // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар.1995 й. № 5-6-7
4. Пугаченково Г.А.Двадцать лет Узбекстанской искусствоведческой экспедиции: Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. // 1995-й.№ 5-6-7.
5. www.fondforum.uz\\ Галина Пугаченкова:искусство помнить.
6. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.7-tom.351-b.
7. https://en.wikipedia.org/wiki/Galina_Pugachenkova
8. www.fondforum.uz

UO'K 93/94

O'ZBEKISTONDA TIBBIYOT SOHASIGA BERILAYOTGAN E'TIBOR VA UNDA XOTIN-QIZLARNING O'RNI

M.Mamatova, talaba, Navoiy davlat Pedagogika Instituti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizda tibbiyot sohasida amalga oshirilayotgan ishlar hamda yaratilgan zarur shart-sharoitlar, hamda xotin -qizlarning tibbiyot sohasida tutgan o'rni va roli, xususan oilalarda sog'lom muhitni shakllantirish va bu borada olib borilayotgan targ'ibotlar va ularning natijalari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Xotin-qizlar qo'mitalari, sog'lom ona, sog'lom bola, "Ayollar daftari", "Ayollar maslahatxonalar", skrining markazlari, tibbiy profilaktik tadbirlar, doktor professor Xanifa Halimova, Nevrologiya sohasi, Parkinson kassaligi, "Shuhrat " medali, "O'zbekiston Vrachlar assotsiatsiyasi".

Аннотация. В данной статье рассматривается работа, проводимая в сфере медицины в нашей стране и созданные необходимые условия место и роль женщины в сфере медицины в частности, формирование здоровой среды в семье а также будут обсуждаться кампании проведенные в этом направлении, и их результаты.

Ключевые слова: Женские комитеты, здоровая мать, здоровый ребенок, «Женская тетрадь», «Женские консультации», скрининговые центры, профилактические медицинские мероприятия, доктор, профессор Ханифа Халимова, кафедра Неврологии, болезнь Паркинсона, медаль "Слава", "Ассоциация врачей Узбекистана".

Abstract. In this article, the work carried out in the field of medicine in our country and the necessary conditions created, the place and role of women in the field of medicine in particular, the formation of a healthy environment in families, and the campaigns carried out in this regard and their results, are discussed will go.

Key words: Women's committees, healthy mother, healthy child, "Women's notebook", "Women's consulting rooms", screening centers, preventive medical measures, Dr. Professor Hanifo KHalimova, Department of Neurology, Parkinson's disease, "Fame" medal, "Association of Doctors of Uzbekistan".

Yurtimizda sog'liqni saqlash tizimida amalga oshirilayotgan izchil islohotlar jarayonida tibbiy muassasalar faoliyatini takomillashtirish, ularning moddiy-texnik bazasini yanada mustahkamlash va yuqori malakali mutaxassislar bilan ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

2011-yil 28-noyabrda "Sog'liqni saqlash tizimini isloh qilishni yanada chuqurlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarori asosida tibbiyot muassasalari modernizatsiya qilinib, zamonaviy tarzda jihozlanmoqda.

Davlatimiz tomonidan ko'rsatilayotgan doimiy e'tibor tufayli ona va bola salomatligini muhofaza qilishga qaratilgan tadbirlar ko'lami yildan-yilga kengaymoqda.

Sog'lom ona va bola yilida bu yo'nalishdagi ishlar yanada kengaymoqda. Viloyatda "Sog'lom ona va bola yili" davlat dasturida belgilangan tadbirlar ijrosini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xotin-qizlar qo'mitalari ona va bola salomatligini muhofaza qilish, tibbiy profilaktik tadbirlarning to'liq va sifatli amalga oshirilishini ta'minlashda tibbiyot muassasalari bilan doimiy hamkorlik qilmoqda. Shu maqsadda homilador ayollar to'liq tibbiy nazoratga olinib, ulardan 6 ming 720 nafari ultratovush apparati tekshiruvdan o'tkazildi.[1] Kasallikka moyilligi aniqlangan ayollar da'volash tadbirlariga jalb etildi. Zamonaviy skrining markazlari barpo etish va ularning faoliyatini takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu markazlar tomonidan homilador ayollar to'liq skrining tekshiruvlariga qamrab olinishi tufayli tug'ma va irsiy kasalliklarning oldi olinmoqda.

Xotin-qizlar qo'mitalari, davlat va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda har tomonlama sog'lom avlodni dunyoga keltirish va ulg'aytirish, onalik va bolalikni muhofaza qilish, sog'lom ovqatlanish qoidalariga rioya etish mavzularida tashkil etilgan turli tadbirlarga 4mingdan ziyod xotin-qiz qamrab olindi. "Homilador ayollar uchun", "Bir yoshgacha bo'lgan bolalar parvarishi bo'yicha ma'lumotnoma" mavzularida qo'llanmalar tarqatildi.

Oilalarda sog'lom muhitni shakllantirish, ijtimoiy-psixologik muammolar, erta turmush va yaqin qarindoshlar o'rtasidagi nikoh, ajrim va oilaviy nizolarning oldini olish maqsadida tashkil etilayotgan "Ayollar maslahatxonasi" faoliyatini kuchaytirish, har bir hududda ayollarga huquqiy va psixologik maslahat beruvchi "Ishonch telefonlari"ni ishga tushirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Aholiga tibbiy va ijtimoiy-tibbiy xizmat ko'rsatish qulayligi hamda sifatini oshirishga, aholi o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirishga, tibbiyot muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlashga yo'naltirgan holda sog'liqni saqlash sohasini, eng avvalo, uning dastlabki bolalarning bo'g'inini, tez va shoshilinch tibbiy yordam tizimini yanada isloh qilish, oila salomatligini mustahkamlash, onalik va bolalikni muhofaza qilish, onalar va sifatli tibbiy xizmatdan foydalanishni kengaytirish, ularga ixtisoslashtirilgan va yuqori texnologiyalarga asoslangan tibbiy yordam ko'rsatish, chaqaloqlar va bolalar o'limini kamaytirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni yanada kengroq amalga oshirish chora tadbirlari yo'lga quyilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2018-yil 2-fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatni tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qonunni[2]farmoniga ko'ra, hozirda oilaviy poliklinikalar va qishloq vrachlik punktlari tuzilmalarida o'smir qizlar va fertil yoshidagi ayollar uchun "ayollar maslahatxonalarini" ni tashkil etish borasida ishlar izchil olib borilmoqda.

Xotin-qizlarni va oilani qo'llab-quvvatlash davlat maqsadli jamg'armasining vazifalari esa quyidagilar etib belgilab qo'yildi:

-og'ir ijtimoiy vaziyatga tushib qolgan xotin-qizlarga, shu jumladan nogironligi bo'lgan shaxslar, nogironligi bo'lgan farzandlarini tarbiyalayotgan, kam ta'minlangan, farzandlarini to'liqsiz oilada tarbiyalayotgan va uy-joy sharoitini yaxshilashga muhtoj xotin-qizlarga uy-joylarning boshlang'ich badalini to'lab berish;

-xotin-qizlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, sog'ligini saqlash, ayollar sportini rivojlantirish, mehnat va o'qish sharoitlarini yaxshilash bilan bog'liq tadbirlarni moliyalashtirishga ko'maklashish;

-bir hafta davomida ayollar muammolarini tizimli va manzilli ravishda o'rganish va hal etish doirasida shakllantirilgan maxsus jarrohlik amaliyotlari o'tkazish orqali da'volanishga muhtoj ehtiyotmand xotin-qizlar ro'yxatidagi hamda "Ayollar daftari", "Yoshlar daftari" va "Temir daftar"ga kiritilgan xotin-qizlarning davolanishi uchun Jamg'armaga 30 milliard so'm yo'naltirildi.[3]

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2023-yil 7-fevral kuni xotin-qizlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va oila institutini mustahkamlash masalalariga bag'ishlangan yig'ilishi bo'lib o'tdi.

Mamlakatimizda xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini ta'minlash, iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy faolligini oshirish davlat siyosatining muhim yo'nalishi sifatida belgilangan. O'tgan yillar mobaynida bu borada muayyan ishlar amalga oshirilgan. Biroq shu paytgacha xotin-qizlarning manfaatlarini ro'yobga chiqarish bo'yicha samarali mexanizm yaratilmagan.

Xotin-qizlar qo'mitasi, mahalla va boshqa jamoat tashkilotlari yillar mobaynida faqatgina turli tadbir va yig'ilishlar o'tkazish bilan cheklanib, ijtimoiy vaziyati og'ir oilalar, ayollar va yosh qizlarga chinakam yordam berish bo'yicha samarali faoliyat olib bormagan. Buning oqibatida joylarda ko'plab masalalar to'planib qolgan, ularning yechimi bo'yicha aniq manzilli ishlar amalga oshirilmagan. Onalar va go'daklar o'limi qayd etilayotgani, nogiron bolalar tug'ilayotgani - xotin-qizlarning reproduktiv salomatligini ta'minlash bo'yicha ishlarning mutlaqo qoniqarsiz ekanini ko'rsatmoqda. Har yili 95% homilador ayollar perinatal skrining tekshiruvidan o'tkazilsa-da, natijasi amalda sezilmayapti. Shu bois oilaviy poliklinikalar va qishloq vrachlik punktlarida "Ayollar maslahatxonalar" tashkil etilishi belgilandi. Respublika komissiyasi va 7ta ishchi guruh tashkil etilib, bu boradagi ishlarni bajarish O'zbekiston Respublikasi Bosh vaziri zimmasiga yuklatildi.[4]

O'tgan davr mobaynida tibbiyot sohasida ko'plab ishlar amalga oshirildi, xususan Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2016-yil 16 -sentabrda qabul qilingan qaror asosida Farmasevtika sanoati rivojlandi. Shuningdek, aholini dori vositalari bilan ta'minlashni yanada yaxshilash chora tadbirlari doirasida aholi va tibbiyot tashkilotlarini arzon va sifatli dori vositalari bilan ta'minlash darajasini oshirish ularga narx belgilashning samarali mexanizmi joriy etilgan. Jumladan mavjud arzon dorilar o'rniga asossiz ravishda qimmat dorilar buyurish bo'yicha hayotimizda uchrab turgan holatlarga mutlaqo chek qo'yish yuzasidan aniq choralar belgilanib qo'yilgan.[5, 36-bet]

O'zbekistonda tibbiyotning nevrologiya sohasi ham rivojlandi, bu sohaning taraqqiy etishida xotin-qizlarning o'zni beqiyos. Bu borada nevrologiyaning yetuk darg'asi sifatida butun Markaziy Osiyoga tanilgan, tibbiyot fanlari doktori, professor Xanifa Halimova O'zbekistonda nevrologiya fani rivojlanishiga ulkan xissa qo'shgan. Xanifa Halimovani tirishqoqligi, o'z kasbiga bo'lgan ishonchi unga ko'plab zafarlar quchish imkonini berdi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Professor Xanifa Halimova "Parkinson" kasalligini chuqur o'rganib, parkinsonizmga bag'ishlangan ilmiy maktabida ham qator shogirdlar yetishtirishga muvaffaq bo'ldi. Izlanuvchanligi sababli Xanifa Halimova Nevrologiya fani taraqqiyotida ilmiy asoslangan qator yangiliklarni kiritdi. Hatokki, Parkinson kasalligiga doir respublikada olib borilgan 2 ta grant loyihasiga rahbarlik qilgan. Davlatimiz tomonidan Xanifa Halimovaga 1995 -yilda " Shuhrat " medali taqdim etilgan. Xususan u "Nevrologiya", "O'zbekiston Vrachlar Assotsiatsiyasi byulleteni", ilmiy jurnallari tahrir ha'yatining a'zosi sifatida munosib o'ringa ega bo'lgan. Xanifa Halimova Tibbiyot sohasida o'zining bir qancha yutuqlari bilan jonbozlik ko'rsatib, jamiyki xotin-qizlarimizga o'rnak bo'ldi desak adashmagan bo'lamiz. [6.N-12 7- bet]

Shuningdek, bugungi kunda Xotin-qizlarning tibbiy madaniyatini oshirish, kam ta'minlangan oilalarga manzilli tibbiy yordam ko'rsatish, respublika skrining va reproduktiv markazlari xizmatlarini yanada rivojlantirish bo'yicha ham tizimli ishlar amalga oshirildi. 3mln 336 mingdan ziyod xotin-qizlar birlamchi onkoskrining tekshiruvidan, 1 mln 13 mingga yaqin nuroniy onaxonlar esa chuqurlashtirilgan tibbiy ko'rikdan o'tkazildi va ularga zarur tibbiy yordam ko'rsatildi. Og'ir ijtimoiy vaziyatga tushib qolgan 645 mingga yaqin xotin-qizlar bilan individual dastur asosida ishlendi va muammolarini hal etish choralari ko'rildi, 12,9 mingga yaqin xotin-qizlarning uy-joy sharoitlari yaxshilandi, ijtimoiy himoyaga muhtoj 6 876 nafar xotin-qiz jami 7,3 mlrd so'mlik reabilitatsiya vositalari bilan ta'minlandi.[7]

Xulosa qilib ta'kidlash joizki, mustaqillik yillarida mamlakatimizda Tibbiyot sohasida juda katta o'zgarishlar amalga oshirilib, ayniqsa bu borada xotin-qizlar o'rnini kun sayin ortmoqda. Xotin - qizlar o'rtasida malakali tibbiy bilimga ega bo'lgan o'z kasbiga fidokorona yondashuvchan mutaxassislar safi tobora kengaymoqda. Bu tibbiy yordamga muxtoj aholi uchun yanada qulaylik tug'dirdi.

Sog'liqni saqlash muassasalarida asosan oliy toifali shifokor xotin-qizlarimiz xalqimizga tibbiy yordam ko'rsatib kelayapti. Tibbiyotning har qanday sohasida xususan akusher Ginekolog, Nevrolog, Xirurg, singari mutaxassislar ayollar orasidan yetishib chiqmoqda. Bu borada tibbiyot oliygohlari xissasi, shuningdek Xotin-qizlarni kasbga yo'naltirish ularning bandligini ta'minlash kabi masalalarda, "Xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash va Oila Instituti", "Ayollar maslahatxonasi" kabi tashkilotlarning faoliyati muhim ahamiyat kasb etmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyoyev Sh.M. 2018-yil 2 - fevraldagi "Xotin-qizlarni qo'llab -quvvatlash va oila institutini mustahkamlash sohasidagi faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5325-son Farmoni
2. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining „O'zbekiston respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha „Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni \\Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari farmoni 2017 - yil 7 - fevral
3. <https://www.xabar.uz>jamiyat>so...>
4. <https://yuz.uz>news>xotin-qizlar...>
5. Shavkat Mirziyoyev "Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz " Toshkent "O'zbekiston" 2017, 36- bet
6. Matmurodov R . Markaziy Osiyoning yetuk darg'asi // Tibbiyotnoma 2018- yil 25- dekabr
7. <https://president.uz>lists>view>

UO'K 903.22

KO'CHMANCHI CHORVADORLARNING JANGOVORLIK QOBILIYATI MASALALARI VA HARBIY SAN'ATI

M.Matnazarova, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada ko'chmanchi skif va savromat qabilalari tomonidan foydalanilgan qurol-aslahalar, harbiy tayyorgarlik masalalari tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: ko'chmanchi chorvadorlar, harbiy qurol-aslahalar, harbiy san'at, harbiy tayyorgarlik.

Аннотация. В статье рассматривается оружие, использовавшееся кочевыми скифскими и савроматскими племенами, а также вопросы военной подготовки.

Ключевые слова: кочевники-скотоводы, боевое оружие, военное искусство, военная подготовка.

Abstract. The article examines the weapons used by the nomadic Scythian and Sauromatian tribes, as well as issues of military training.

Key words: nomadic pastoralists, military weapons, military art, military training.

Kirish. Ko'chmanchi chorvador qabilalarning o'zi mis va qalay konlarini o'zlashtirib, qarorgohlari yonida metall eritish va metalga ishlov berish ustaxonalarini qurganlar. Janubiy Tagisken, Uygarak va Sakarchaga mozor qo'rg'onlarida ilk saklar davriga oid bronzadan yasalgan pichoq, xanjar, sagaris, o'q uchlari, o'roq, bigiz, igna va otning taqa, qubbalari topilgan. Mil. avv.

IX-VIII asrlar saklar bargsimon ikki qirrali bronza o'q uchlari ko'plab ishlangan. Mil. avv. VII asrga oid Sakarchadan ilgaklari tosh, suyak, bronza va yog'ochdan yasalgan o'q-donlarning qoldiqlari aniqlangan.

Tahlil va natijalar. Ko'chmanchi chorvadorlar kamon o'qi uchlarning xronologik jihatdan klassifikatsiyasi B.N.Grakov, A.I.Melyukova, K.F.Smironov va boshqa olimlar tomonidan amalga oshirilgan. B.N.Grakov Qoradengiz bo'yi, Volgabo'yi, Ural bo'ylarida tarqalgan bronza o'q uchlari turli tarzda ishlanganligini qayd qilgan va o'q uchlarning umumiy jihatlarini va xronologik o'zgarishlar jarayonlarini ko'rsatib bergan [2, b. 72]. K.F.Smironov savromat qabilalarining harbiy qurollari, himoya vositalari va ot anjomlarini boshqa hududlardan topilgan sak, skiflarning harbiy qurollari bilan taqqoslagan holda chuqur tahlil qilgan [6]. Savromatlar mil.avv. VII-IV asrlarda Yevroosiyo dashtlarining keng hududlarida Don daryosining cho'l hududlaridan g'arbda hozirgi Orenburg viloyati va sharqda Elba daryosi hududlarini egallaganlar. Shimoliy Kavkazning cho'l hududlari, Volga daryosining o'ng qirg'og'i, janubiy Bashkiriya va Chelyabinskiy viloyatining o'rmon-dasht hududlaridan ham topilgan. Tadqiqotchi fikricha, skif va savromat qabilalari foydalangan o'q uchlarning shakllanishida yog'ochband va andronova qabilalarining suyakdan ishlangan o'q uchlarning ta'siri katta bo'lgan [6, b. 37]. K.F.Smironov savromat qabilalari o'q uchlari ikkita yirik guruhga - I - zo'g'atasimon, II -bigizsimon va beshta bo'lim – ikki parrakli, uchparrakli, uchqirrali, to'rtqirrali, dumaloqqa ajratgan. Bu o'q uchlari orasida ham turlicha ishlanganlari bo'lgan.

Mil.avv. VII asrda bir xil tipdagi, ya'ni ikkiparrakli skif o'q uchlari tarqalgan. Zo'g'atasi aniq bilinib turgan ikkiparrakli yoki yuzasi tekis bo'lgan o'q uchlari eng ko'p tarqalgan. Mil.avv. VI asrdan hududlarda tarqalgan o'q uchlarning farqli tomonlari bo'lgan.

Quyisoy 2 manzilgohidan 50 dan ortiq bronza o'q uchlari topilgan [8, b. 19-22]. Bu yerda ham ikki xil tur ikkiparrakli va bigizsimon o'q uchlari aniqlangan. Ular orasida eng ko'p tarqalgani ikkiparrakli o'q uchlari bo'lgan. Shu bilan birga K.F.Smironov tomonidan o'q uchlarning 5 ta bo'limiga oid o'q uchlari ham aniqlangan. Umuman bunday o'q uchlari nihoyatda keng hududda Volgabo'yi, Janubiy Ural, Qozog'iston, G'arbiy Sibir dasht va dasht-o'rmon hududlarida yashagan chorvadorlar yodgorliklarida keng tarqalgan.

Saklarning qabrlaridan qurol-yarog'lar va ot anjomlari topilgan. Ular suvluq, to'qa, ot abzali yuganlarini bezatgan bronza qubbalaridan iborat. Bronza to'qa va qubbalarida yirtqich qushlar, bug'u, qoplon va to'ng'izlar tasvirlari mavjud. Ular dasht chorvadorlar qabilalari tasviriy san'atiga xos qush boshli afsonaviy maxluq hayvon-grifon va qoplon, yo'lbars kabi yirtqich hayvonlarning tuyoqli zotlarini qiynab turgan tasvirlari ham aks ettirilgan. Bu "hayvoniy uslub" deb atalgan uslubida ishlangan. Ayollarning qabrlarida harbiy qurollar, ot anjomlari bilan birgalikda zargarlik buyumlari ham qo'yilgan. Ular bilaguzuk, zirak va marjonlardan iborat.

Har bir jangchida kamon bo'lgan. Kamonning o'q uchlari misdan, bronzadan va suyakdan ishlangan. Jang o'qlari qalqonni, sovutni va shlemni ham teshib o'tishi mumkin bo'lgan. Skif jangchilari o'zlari bilan 30 tadan 150 tagacha o'q uchlari olib yurishlari mumkin bo'lgan. Jangda 3 -15 minut ichida ularni ishlatib yurishlari mumkin bo'lgan.

Ko'chmanchi chorvadorlar ko'chib yurgan keng hududlarda "skif-sak" turidagi kamon o'qi uchlari keng tarqalgan. Ular uchparrakli zo'g'atali bo'lgan. A.I.Melyukova skif o'q uchlarning ularning zo'g'atalari asosida turlarga ajratib chiqqan [3, b. 91]:

I tur – o'tkir silindirsimon shakldagi o'q uchlari bo'lib, ularning yuza qismida o'tkir tish chiqarilgan.

II tur – nisbatan qisqaroq bo'lib, o'qlarga (pulya) o'xshab ketadi.

III turi - kichkina bo'lib, unda zo'g'ata kichik yoki umuman yo'q, u yog'ochga to'g'ridan to'g'ri qistirilgan.

O'qlarning umumiy og'irligi 10 grammgacha bo'ladi, eng keng tarqalgani 1,2 gramm bo'lgan. Ba'zi manbalarda o'q uchlari skiflar pul sifatida ham ishlatishgan. Uning uchi to'mtoq bo'lib, atrofida parraklar o'rnatilmagan.

Sak-skif qabilalari jangda zaharlangan o'qlardan foydalanganligi haqida yozma manbalar ma'lumotlar saqlanib qolgan [10, b. 122-123]. Etnografik ma'lumotlar asosida ham buni asoslash

mumkin. Zaharlangan o'qlar arxeologik tadqiqotlar natijasida ham o'zining aniq isbotini topmagan. Lekin A.Yu.Alekseyev o'zining "Yevroosiyoning ilk ko'chmanchilarining ilon-o'qlar (Strei – zmei u rannix kochevnikov Yevraazii)" nomli maqolasida zaharlangan o'qlarning arxeologik topilmalarga qiyosiy tahlilini bergan [1, b. 6-8]. Pliniy asarida skiflar o'qlarga surtgan zahar ilonlar zahriga inson qonini qo'shgan holda tayyorlaganliklarini yozib qoldirgan. Milodiy II-III asrlarda yashagan Klavdiy Elian skiflar tayyorlangan zaharga qon zardobini qo'shganliklarini aytadi. Mil.avv. I asr va milodiy I asrlarda yashagan Ovidiy Nasonning ma'lumoti bo'yicha, "uchuvchi temirga zahar singdirilgan... zahar singdirilmagan birorta ham o'q uchi bo'lmagan. Ilon zahridan o'q uchlari va kamon ko'karib ketgan... biz ko'chadan tez tez zaharlangan o'qlarni terib yuramiz" deb ko'rsatgan [5, b. 77-89]. Bu ma'lumotlarni tahlil qilgan Yu.A.Alekseyev zaharlangan o'qlarning uchib kelishi sababli uni ilonga o'xshatishgan bo'lishi mumkin. Mahabxarata dostonida ham uchib kelgan o'qlarni ilonlarga yoki og'zidan o't purkab turgan ilonlarga o'xshatishgan. Ularni uchuvchi ilonlar deb atashgan. Bu ma'lumotlarning o'zi ilk sak-skif qabilalari zaharli o'qlardan foydalangan bo'lishlari mumkin degan xulosaga kelish mumkin.

Skiflarning kamoni murakkab tuzilishga ega bo'lib, uzunligi 1 metrga yaqin, assimetrik shaklda bo'lgan, ya'ni pastki qismi yuqori qismiga nisbatan kichik qilib ishlangan. Kamon o'qlarining uzunligi 80 santimetr atrofida bo'lgan. Ko'pchilik o'qlarda kichik o'tkir tig' o'rnatilgan. Bu o'q tekkandan keyin uni sug'rib olish mumkin bo'lmasligi uchun qo'yilgan. Bu ko'pincha janglarda ishlatilgan. Ovda ishlatiladigan o'qlarga tig' qo'yilmagan bo'lishi mumkin, shunda ovda ishlatiladigan o'qlarni ikkinchi marotaba ishlatish imkoni bo'lgan.

Ikkiparrakli o'q uchlari ilk saklar davrida ishlatilgan. Mil.avv. VIII-VI asrlarda keng tarqalgan. Ularning romb shaklidagi va bargsimon shakllari bo'lib, tig'li va tig'sizi ham uchraydi. Rombsimon o'q uchlari arxeologik tadqiqotlar jarayonida kimmeriyalarda aniqlangan. Mil. avv. VII asrga oid Sakarchaga qabrlarida ilgaklari tosh, suyak, bronza va yog'ochdan yasalgan o'qdonlar topilgan [9, b. 34].

Uchparrakli o'qlar mil.avv. VI-IV asrlarda eng ko'p tarqalgan o'qlar hisoblanadi. Ular zo'g'atali, zo'g'atasiz, bargsimon, uchburchak va tig'li, tig'siz shakllarda bo'lgan.

Uchqirrali o'qlar mil.avv. VI-IV asrlarda ishlatilgan bo'lib, boshqa o'qlarga nisbatan kam qo'llanilgan. To'rtqirrali o'qlar ham shu davrga oid bo'lib u ham kam qo'llanilgan. Mil.avv. III asrdan boshlab, o'q uchlari bronzadan ishlash kamayib, temirdan ishlana boshlangan.

Ilmiy adabiyotlarda "skiflar triadasi" degan jumla ishlatiladi. Bu 1954 yilda skif-sarmatlarning arxeologiyasiga bag'ishlangan konferensiyada dastlab B.N.Grakov va A.I.Melyukov va tomonidan dastlab ishlatilgan. Skif va saklar madaniyatini o'rganishda qulay bo'lganligi sababli ilmiy muomalaga tezda kirib ketgan. Ilmiy adabiyotlarda keng tarqalgan. Skif triadasi uchta narsa- ot anjomlari, o'ziga xos harbiy qurol - akinak va hayvoniy uslubda ishlangan moddiy buyumlardan iborat [4, b. 85-96]. "Hayvoniy uslub" bu hayvonlarning u bilan bog'liq syujetlarning realistik tarzda ishlanishidir. Skif- saklar turli ro'zg'or buyumlariga - kosa, ko'za, laganlarga, belbog'lar, uning to'g'nog'ichlariga, bilakuzuk, turli marjonlar, uzuk va isirg'alarga hayvon tasvirlarini nihoyatda yuksak mahorat bilan ishlaganlar. Ularda hayvonlarning ma'lum bir kanonik pozalarda tasvirlanishi va o'ziga xos badiiy uslublar bilan ajralib turadi. Bunday moddiy buyumlar Yevroosiyoda dashtlarida mil.avv. I ming yillikdan tarqala boshlagan. Issiq qo'rg'ondan 165 ta "hayvoniy uslub" da ishlangan moddiy buyumlar topilgan.

Ko'chmanchi chorvadorlarning jangda eng ko'p qo'llanadigan harbiy quroli kamon bo'lgan. Kamondan uzoqdan turib jang qilish qulay bo'lib, g'alaba ham u bilan ta'minlangan. Skiflarning kamoni murakkab tuzilishga ega bo'lgan. Ular assimetrik shaklda bo'lib, 1 metrga yaqin uzunlikda bo'lgan. Uning yuqori qismi pastki qismiga nisbatan kattaroq bo'lgan [7, b. 71-78].

Kamon o'qining uchi ko'plab mozor – qo'rg'onlarda saqlanib qolgan. Bronza davrida Markaziy va Sharqiy Qozog'istonda ikki parrakli zo'g'atasi tig'li va uch parrakli zo'g'atasimon kamoni o'qlari tarqalgan. Orolbo'yi hududlarida va janubiy Qozoqiston hududlarida ilk sak mozor-qo'rg'onlarida bronza va suyakdan ishlangan paykonlar topilgan. Temir paykonlar uchramaydi. O'q uchlari ikki, uch, to'rt parrakli, zo'g'atali va zo'g'atasimon o'qlar uchraydi. Shu bilan birga o'q uchlari va sadoqlar

topilgan. Kamonlarning o'zi saqlanib qolmagan. Ularning tasvirlari "hayvoniy uslubda" ishlangan turli moddiy buyumlarda saqlanib qolgan.

Xulosa. Sak-massagetlar jismoniy, harbiy tayyorgarligida otda yurish, qilichbozlik, kamon otish, nayza va cho'qmorlarni jang paytida ishlata bilish muhim o'rin tutgan. Zodagon va harbiylar guruhiga mansub bo'lganlarning bolalari uchun maxsus tajribali ustozlar tanlab olingan. Ular bu guruhlarga mansub bo'lganlarning bolalariga otda yurish, nayzani uloqtirish, sanchish, kamondan otish, cho'qmorni ishlatish bo'yicha saboq berishgan.

Ko'chmanchilar chorvadorlarning mozor-qo'rg'onlaridan temirdan ishlangan o'q uchlari, pichoqlarning topilishi Geradotning "massagetlar temirni" bilishmaydi degan ma'lumotining noto'g'riligini ko'rsatadi. Temir buyumlar Orol-Kaspiy hududlarida yashaydigan saklarda kam uchraydi. Sirdaryoning yuqori oqimlarida yashaydigan ko'chmanchi chorvadorlarda ko'plab uchratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алексеев А.Ю. Стрелы – змеи у ранних кочевников Евразии. / Война и военное дело в скифо-сарматском мире: материалы Международной научной конференции, посвященной памяти А.И. Мелюковой [Кагальник, 26–29 апреля 2014 г.] – Ростов н/Д: Изд-во ЮНЦ РАН, 2015. -6-8.
2. Граков Б.Н. Техника изготовления металлических наконечников стрел у скифов и сарматов. // Труды секции археологии РАНИОН. Вып.V . 1930. -С.72.
3. Мелюкова А.И. Вооружение скифов. -М.: Наука, 1964. 91-с.
4. Ольховский В.С. Скифская триада. // Памятники предскифского и скифского времени на юге Восточной Европы. – М.: 1997. -С. 85-96.
5. SC II, 77–89, пер. В.В. Латышева
6. Смирнов К. Ф. Вооружение савроматов. — МИЛ, № 101. 1961.
7. Таиров А.Д. Этнокультурные процессы в степях южного Урала во второй половине V-IV в. до н.э. / Российская археология. 2006. №1. -С. 71-78.
8. Вайнберг Б.И. Памятники куясайской культуры. // Кочевники на границах Хорезма. [Труды ХАЭЭ – XI]. – Москва: Наука, 1979. – С. 19-22.
9. Яблонский Л.Т. Саки Южного Приаралья... -С. 34.
10. Черненко Е.В. Скифские лучники. -Киев. 1981. -С. 122–123.

UO'K 93/94

XORAZM VOHASI HUNARMANDCHILIGINING KELIB CHIQISH TARIXI VA BUGUNGI HOLATI

Sh.S.Matyakubov, kich.i.x., Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva
X.B.Aminov, kich.i.x., Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva

Annotatsiya. Maqolada mualliflar tomonidan Xorazm vohasi hunarmandchiligining qadimgi davrlardagi tarixi va bugungi kundagi holati haqida ma'lumotlar beriladi.

Kalit so'zlar: Buyuk ipak yo'li, Xorazm, Avesto, Orol, Amudaryo, O'zbekiston, hunarmandchilik, kulolchilik, kasanachilik, bozor turizmi.

Аннотация. В статье авторы предоставляют информацию об истории ремесел Хорезмского оазиса в древности и их современном состоянии.

Ключевые слова: Великий шелковый путь, Хорезм, Авеста, Арал, Амударья, Узбекистан, ремесла, гончарное дело, товары для дома, рыночный туризм.

Abstract. In the article, the authors provide information about the history of Khorezm oasis crafts in ancient times and their current state.

Keywords: The Great Silk Road, Khorezm, Avesta, Aral, Amudarya, Uzbekistan, handicrafts, pottery, household goods, market tour

Bugungi kunda jahonda xalqlarning o'zaro integratsiyalashuvi va iqtisodiyotda globallashuv jarayonlari jadal kechayotgan bir davrda milliy o'zlikni anglash, etnomadaniy an'analar va qadriyatlarni saqlab qolish, ularni ilmiy asosda tadqiq qilish muhim ahamiyatga ega. Ayni paytda ijtimoiy-siyosiy jarayonlarda milliylikning ahamiyati o'sib, jahon xalqlari orasida o'z tarixi va milliy madaniyatiga bo'lgan qiziqishning keskin ortganligining sababi ham shunda desak aslo mubolag'a bo'lmaydi. Bugun o'zbek xalqining ko'hna va boy tarixini chuqur o'rganish hamda haqqoniy

ko'rsatib berish maqsadida ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Ijtimoiy fanlar, jumladan, tarix va etnologiya fanlari oldiga ilgari to'plangan ilmiy bilimlarni tanqidiy ravishda qayta tahlil etish uchun yangi uslubiy va konseptual yondashuvlarni belgilash vazifasi ham qo'yildi. Bu jihatdan o'ziga xos etnografik mintaqalarning turli davrlaridagi tarixi, etnografiyasi, siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotidagi yangilanish jarayonlarini ilmiy tadqiq etish muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, zamonaviy jamiyatda milliy meros va qadriyatlarga munosabat, aholi turmush tarzi va xo'jalik faoliyatida yaratilgan betakror san'at asarlarini bugungi kundagi ahamiyatini o'rganish, qayta tiklash va tarixiy madaniy merosni yosh avlodga yetkazish, hunarmandchilik markazlari tarixini yoritish va tahlil etish mavzulariga alohida urg'u berilmoqda.

O'zbek xalqining hunarmandchilik madaniyati o'ziga xos qadimiy an'analarga ega bo'lib, mamlakatimizning iqtisodiy-ijtimoiy hayotida salmoqli o'rin egallaydi. Hunarmandchilik insoniyat ishlab chiqarish faoliyati bilan vujudga kelgan bo'lib, o'z taraqqiyoti davomida takomillashib, to'qimachilik, kashtachilik, gilamdo'zlik, kulolchilik, yog'ochga ishlov berish, kandakorlik, temirga ishlov berish, toshtaroshlik, zargarlik, duradgorlik, zardo'zlik, ko'nychilik, o'ymakorlik va boshqa turli xil ixtisosliklarga ajralgan.

O'zbekistonning shimolidagi eng katta vohasi hisoblanmish Qadimiy Xorazm Buyuk ipak yo'lining chorrahasida joylashganligi sababli o'ziga xos etnografik hududlari hisoblanib, qo'shni davlatlar bilan ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy aloqalarni amalga oshirishda katta ahamiyatga ega bo'lgan. Shimoliy voha hunarmandchiligi rivojlanishi va taraqqiy etishida shahar va hududlar o'ziga xos lokal xususiyatlarga ega bo'lib, bir qator markaz va maktablarning vujudga kelishiga olib kelgan.

Geografik jihatdan Qadimiy Xorazm janubda Darg'onotadan tortib, shimolda Orol dengizigacha, sharqda qadimgi janubiy Oqchadaryo deltasi orqali sug'oriladigan yerlardan tortib, Janubiy Sariqamish botig'i va g'arbda Uzboyning yuqori qismigacha bo'lgan yerlarni o'z ichiga olgan Quyi Amudaryo hududi vohasidir. Amudaryo bu hududni O'ngqirg'oq va Chapqirg'oq Xorazmga bo'ladi. Ular bir-biridan tabiati va tarixiy-madaniy jihatlari bilan farq qiladi. Xorazm vohasining barcha tomonlari sahro bilan o'ralgan, janubda Qoraqum g'arbda Qizilqum, sharqda Orol-Kaspiy saholari bilan o'ralgan bo'lib, shimolda Orol dengizi bilan chegaralanadi. Iqlimi keskin kontenental, quruq, yillik yog'in miqdori kam, havoning sezilarli quruqligi va kuchli shamollar kuzatiladi. Tabiat omillari sun'iy sug'orishsiz dehqonchilikni amalga oshirishga imkon bermaydi [1].

Manbalarining guvohlik berishiga qaraydigan bo'lsak, miloddan avvalgi birinchi ming yillikning oxirlarida Xorazm jadal iqtisodiy va madaniy yuksalishni boshidan kechirdi. Amudaryoning quyi etaklaridagi markazlashgan jarayonlar mazkur hududda ichki bozorning shakllanishini tezlashtirdi. Xorazmda moddiy madaniyatning bir xil ko'rinishga ega bo'lganligiga sopol idishlarning yuqori darajada standartlashganligi guvohlik beradi. O'sha davrda Xorazmlik kulollar ba'zi kulolchilik buyumlari birinchi navbatda uy-ro'zg'or buyumlariga shakl berib ishlashda idish hajmining ma'lum bir qismini tashkil etgan belgilangan standartga amal qilingan deb hisoblash uchun barcha asoslar mavjud. [2].

Qadimiy Markaziy Osiyo xalqlarining tabaqalanishi to'g'risida Avestoda yetarlicha ma'lumotlar keltiriladi. Ularning eng aniq ro'yxati kichik Avestoda qayd etiladi. Ular bu yerda pishtra, ya'ni mashg'ulot kasb deb nomlangan. Ular uchta atravon-ruhoni, raytashtar-jangchi, vastrafshuanyt-dehqon, keyinchalik to'rtinchisi qo'shiladi, bu huti ya'ni hunarmand deyiladi [3].

Avesto matnlarida tilga olingan erkin aholining to'rtinchi toifasi hutilar ya'ni hunarmandlar bo'lgan. Mazkur davrda Xorazmda hunarmandchilik yuksak taraqqiyot darajasiga erishgan edi. Bizda bu yerlarda yuqori darajada rivojlangan tovar hunarmandchilikka asoslangan kulolchilik buyumlari ishlab chiqarish va turli birlashmalarga uyushgan hunarmandlarning ko'p sonli ijtimoiy qatlami mavjud bo'lganligi haqida gapirish uchun barcha asoslar bor. Charmanyop vohasi Govurqal'a yaqinidagi kulolchilik buyumlari ishlab chiqarish joyi yuqorida tilga olingan ustaxonalardan bo'lishi mumkin [4].

Qadimgi Xorazm arxeologik majmuyi faqat Amudaryoning quyi qismida Xorazm hududida tarqalgan edi. Xorazm vohasi hududlarida hunarmandchilik buyumlari shu jumladan, idish buyumlari yasashda yagona standart qo'llanilgan. Olimlar Xorazmda mil.avv. birinchi ming yillikning so'nggi choragida pul muomalasi bo'lmagan degan fikrga kelganlar. Har holda arxeologik qazishmalarda

o'sha davrga oid birorta tanga topilmagani sababli, Xorazm davlatining ichki bozorida natural tovar ayirboshlashga amal qilinishini anglatar edi. Bunday holatda bozorning me'yorida ishlashi uchun tovarlar almashinuvida har jihatdan teng bo'lib xizmat qiladigan hajm va vaznning yagona o'lchovlari zarur bo'ladi.

Xorazmda o'sha davrda bunday hajm birliklari ehtimol, suyuq va sochilib ketishi mumkin bo'lgan mahsulotlar tashilgan dastasiz katta ko'zalar bo'lgan bo'lishi mumkin. Miloddan avvalgi birinchi ming yillikning ikkinchi yarmida Xorazmda birinchi sug'orish tizimlarini yaratilishi, xom g'ishtdan qilingan qurilish, yuqori texnologiyali hunarmandchilikning, ayniqsa kulolchilikning paydo bo'lishi o'sha davrda o'lkaning shaharlashuv jarayoni boshlanganidan guvohlik beradi [5].

Xorazm hududi juda qadim zamonlardan turli hunarmandchilik sohalari rivoj topgan o'lka edi. Buni turli o'rta asr mualliflarining fikrlari ham isbotlaydi. Xususan, Buyuk ipak yo'li chorrahasida joylashgan Xorazm haqida X asrda al-Muqaddasiy uning juda ko'p shaharlar, bog'lar daraxtzorlar va ekinzorlarga ega ekanligi, bu yerda uzum sharbati ishlab chiqaradigan qurilmalar borligini eslatib o'tadi [6].

Xorazm turli hunarmandchilik sohalari rivoj topgan hudud ekanligini mo'g'ullar bosqiniga qadar Xorazm tasvirlangan muallifi noma'lum "Ta'rifi Xorazm" asari ma'lumotlari ham tasdiqlaydi. Unda, Xorazm mamlakatida 60 yerda bozor bor. O'n ming qassob, o'n ming baqqol, o'n ming bazzoz, sakkiz ming attor, yigirma ming muzado'z (etikdo'z), olti ming kavushdo'z do'koni, besh ming rangrez (bo'yoqchi) do'koni, sakkiz ming oxangar (temirchi) do'koni, uch ming misgar do'koni, uch ming zargar do'koni, ming besh yuz sarroj (egar-jabduq yasovchi) do'koni, sakkiz ming jo'vozdon (paxta chigiti, kunjut, zig'irdan yog' ishlab chiqaruvchi jo'voz) do'koni, o'n ming qaffol (qulufsoz), besh ming sobungar do'koni, besh ming do'zod, uch ming xarrot, besh ming charmgar do'koni, besh ming xamir manh (xamirdan tayèrlangan mahsulotlar) do'koni, ming koshchin tuzataturgon (koshinpaz do'kon ustaxona), ming besh yuz uylik dutorg'a xarak qilur erdi, ming charhg'a o'qcha ulur otib, nahga (ip yigirish uchun) tuzataturg'on, ming chaxuzna'l (otlar tuyog'iga qoqiladigan na'l-taqa bo'lishi mumkin) deb qayd etiladi [7].

O'zbekiston mustaqilligi tufayli o'zbek xalqining milliy qadriyatiga aylangan, inson tafakkurining buyuk yutug'i hisoblangan, asrlar davomida sayqal topib, bebaho san'at asari darajasida taraqqiy etib kelgan an'anaviy hunarmandchilikni qayta tiklash, hunarmandlarga g'amxo'rlik qilish davlat siyosati darajasiga ko'tarilib, bu borada tub islohotlar amalga oshirildi. Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq O'zbekiston Respublikasi hukumati barcha sohalarda jamiyatni yangilashning o'ziga xos taraqqiyot yo'lini ko'rsatib berdi. Bu yo'l ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishga jahon tajribasi, shuningdek, xalqimiz turmush tarzi, urf-odatlarini, an'analari, tarixiy qadriyatlarini har tomonlama hisobga olingan va mahalliy aholining manfaatlariga to'la mos tushadigan taraqqiyot yo'lidir.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan bozor munosabatlarining muvaffaqiyati, eng avvalo mulkiy munosabatlarning o'zgarishi, turli xo'jalik yuritish shakllarining rivojlanishi va buning uchun davlat bosh islohotchi sifatida iqtisodiy imkoniyatlar yaratib berilayotganligi bilan xarakterlanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997-yil 31-martda qabul qilingan "Xalq badiiy hunarmandchiligi va amaliy san'atini yanada rivojlantirishni davlat yo'li bilan qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni Respublikada o'tmishdan qolgan xalq hunarmandchiligi turlarini qayta tiklash va zamonaviy qiyofada ishlab chiqarish, kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilganligining ifodasi bo'ldi. 2008-yil 1-aprelda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Xalq badiiy hunarmandchiligi va amaliy san'atini rivojlantirishni rag'batlantirishga oid qo'shimcha chora tadbirlar to'g'risida" Farmoni qabul qilindi. Yana bu borada 2010-yil 30-martda "Xalq badiiy hunarmandchiligi va amaliy san'atini rivojlantirishni yanada qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni qabul qilindi.

Bugungi kunda ham ba'zi xalq amaliy san'ati turlari – milliy kashtachilik, ganchkorlik, zardo'zlik, kulolchilik, pichoqchilik, kandakorlik, zargarlik va boshqalar aholi kundalik turmushida o'z o'rnini yo'qotmagan. Ayrim hunarmandchilik turlari oilaviy an'anaga ko'ra davom ettirilmoqda. Shu munosabat bilan 2012-yil 26-aprelda O'zbekiston Respublikasining «Oilaviy tadbirkorlik to'g'risida» gi qonuni e'lon qilindi. Shundan keyin oilaviy biznes va hunarmandchilik sohasi yanada

rivojlana boshladi. Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatiga islohatning dastlabki kunlaridan zarurat tug'ilgan bo'lsa, uning negizida Xorazm milliy hunarmandchiligi asrlar davomida milliy urf-odatlar va qadimiy an'analarga tayangan holda rivojlanib kelayotganligini nazarda tutmoq lozim bo'ladi. Shu bois, Respublikamizda shu jumladan Xorazm vohasida ham qadimiy tarixga ega bo'lgan hunarmandchilik sohasi kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, kasanachilik, bozor turizmi ko'rinishlarida yildan-yilga rivojlanib bormoqda.

Bugungi kunda hunarmandchilik aholining aniq talablaridan kelib chiqib, aholi yoki xo'jalik subyektlarining uy-ro'zg'or, estetik va boshqa ehtiyojlarini qondirish maqsadida yakka buyurtma asosida kam sonli lekin o'ta sifatli hunarmandchilik mahsuloti hamda tovar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatishning bir ko'rinishidir, shuningdek milliy, an'anaviy va mayda tovar ishlab chiqarish, oddiy mehnat qurollari yordamida yakka tartibda va qo'l mexnatiga asoslangan sanoat turi hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda o'tmishi uzoq mingyilliklarga borib taqaladigan hunarmandchilik sohasi insoniyat rivojlanish davridan to bugungi kungacha doimo uning hamrohi, turmush tarzi va tirikchilik manbai shuningdek aqliy tafakkuri hosilasi bo'lib kelgan. Hatto hunarmandchilik sohasi bo'lmaganda ayrim hudud aholisining qirilib, yashab qolishi ham savol ostida qolishi mumkin bo'lar edi deb tahmin qilish ham mumkin. Chunki har bir hunarmandchilik mahsuloti albatta uy-ro'zg'or anjomlari va buyumi bo'ladimi, hayotini saqlab qolish uchun o'zini himoya qilish vositasi ya'ni kiyim-bosh, qurol-aslaha bo'ladimi, avlodini ko'paytirish ularni sog'lom saqlash va turli balo-qazolardan himoya qilish vositasi bo'ladimi barchasi asrlar davomida albatta hayotiy muhim zaruriyat bo'lib kelgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Андрианов Б.В. Древние оросительные системы Приаралья. М.1969г. Стр 95-96
2. Болелов С.Б. К вопросу о стандартизации средноазиатской керамики в древности. С.108.
3. Пьянков И. В. Социальный строй древнеземледельческих народов Ср. Азии. Источники История культуры М.2005 с.602-603
4. Болелов С. Б. Гончарные производства древнего Хорезма С 116.
5. Вайнберг Б. И. Техника изготовления культовых сосудов второй половине до н.э.в Хорезме. Москва.2009 стр 144-145.
6. Иброхимов.Н. Ибн Баттута ва унинг Ўрта Осиёга саёҳати. Тошкент. 1993й. Б.-19.
7. Таърифи Хоразм. Ўз.Р.ФА ШИ. №6895/IX рақамли қўлёзма 150-151 варақ.

UDK: 94(575.1)

XORAZM VOHASI TARIXINING NUMIZMATIK MATERIALLARDA AKS ETISHI

R.A.Ne'matov, o'qituvchi, Guliston davlat universiteti, Guliston

Annotatsiya. Maqolada Turk xoqonligi davrida Xorazm voha hukmdorlari tomonidan zarb etilgan tangalar to'g'risida qisqacha tahlil etiladi. Va bu o'rganishlar orqali, Xorazm vohasida zarb qilingan tangalar o'z davri ijtimoiy-siyosiy va etnomadaniy holati to'g'risida, shuningdek, Xorazm hukmdorlarining ismlarini aniqlash, ularni yozma manbalar orqali ma'lum bo'lgan Xorazmshoh-Afrig'iylarning ismlarini yanada aniqroq tiklash imkoniyatini beradi.

Kalit so'zlar: Hukmdor Ramik tangalari, Hukmdor Bravik tangalari, Hukmdor Shram tangalari, Hukmdor Askajvar (Chag'on) tangalari, Hukmdor Kanik tangalari, otlig tasviri, tamg'a.

Аннотация. В статье кратко анализируются монеты, отчеканенные правителями Хорезмского оазиса во времена Турецкого ханства. И благодаря этим исследованиям монеты, отчеканенные в Хорезмском оазисе, дают возможность определить общественно-политическую и этнокультурную ситуацию своего времени, а также определить имена правителей Хорезма, более точно восстановить имена Хорезмшахи-Афригий известны по письменным источникам.

Ключевые слова: Монеты Правителя Рамика, Монеты Правителя Бравика, Монеты Правителя Шрама, Монеты Правителя Аскайвара (Чагана), Монеты Правителя Каника, конное изображение, марка.

Abstract. The article briefly analyzes the coins minted by the rulers of the Khorezm oasis during the Turkish Khaganate. And through these studies, the coins minted in the Khorezm oasis provide an

opportunity to determine the socio-political and ethnocultural situation of their time, as well as to determine the names of the rulers of Khorezm, and to more accurately restore the names of the Khorezmshah- Afrigius known through written sources.

Key words: *Coins of Ruler Ramik, Coins of Ruler Bravik, Coins of Ruler Shram, Coins of Ruler Askajvar (Chagan), Coins of Ruler Kanik, equestrian image, stamp.*

Kirish. Turk xoqonligi davrida Xorazm vohasi tarixini yoritishda numizmatik materiallar – tanga-pullarning o'ziga xos o'rni bor. Ilk o'rta asrlarda Xorazmshoh-Afrig'iylar tomonidan zarb qilingan tangalar haqidagi birmuncha to'liqroq ma'lumotlarni tangashunos B.I.Vaynbergning "Qadimgi Xorazm tangalari" nomli rus tilidagi monografiyasini keltirish mumkin. Mazkur tadqiqotda Qadimgi Xorazm tarixiga oid bo'lgan eng qadimiy tangalar tahlil qilingan bo'lib, ular A, B, V, G guruhlariga bo'lingan. Ushbu tadqiqot mavzusiga aynan G guruhiga mansub tangalar tegishli bo'lib, ular asosan Afrig'iylar davrida, VIII asrda zarb qilingan. Shuningdek, islomdan oldingi Xorazm tangalariga S.P.Tolstovning tadqiqotlarida birmuncha to'xtalib o'tilgan[1]. Bundan tashqari, bu davr Xorazm tangalari E.V.Rtveladze, E.V.Zeymal, D.V.Biryukov tadqiqotlarida u yoki bu darajada o'rin olgan[2].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xorazm tarixiga oid tangalar guruhlar va tiplarga ajratilgan holda tahlil qilingan va ularga yozuvlar, tasvirlar, hukmdorlar bo'yicha izohlar berilgan. 712-yildan so'ng hukmronlik qilgan Azkajuvar-Chag'on, Shavat, Savshafan, Azkajuvar-Abdulloh davrlarida zarb qilingan tangalar ham B.I.Vaynberg asarida tahlil qilingan. Ushbu tadqiqotning o'tgan asrning 70-yillarida yaratilganligini inobatga olgan holda shuni aytish kerakki, o'tgan davr davomida ayrim ilmiy yangiliklar qo'lga kiritildi. Masalan tadqiqotchi V.V.Artevning izlanishlarida B.I.Vaynberg asarida tilga olinmagan Shavat nomi numizmatik materiallar asosida aniqlangan[3].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodologiyasi analiz va sintez, tadrjiylik, tarixiy-qiyosiy, ob'ektivlik, davriy-muammoviy va retrospektiv tahlil etishga asoslanadi. Bugungi kunda dunyo fanida tarixiy tadqiqotlar bo'yicha qo'lga kiritilayotgan yutuq va yangiliklardan, ayniqsa, ko'pchilik dunyo olimlari tomonidan qabul qilingan tadqiqot usullari va yondashuvlardan imkon qadar foydalanishga harakat qilindi. Tadqiqot yondashuvlariga asoslangan holda umumjahon tarixiy jarayonlar doirasida Ilk o'rta asrlarda Xorazm vohasi tarixining kontseptual masalalari qarab chiqiladi. Tadqiqot vazifalarining amalga oshirilishi Markaziy Osiyo tarixida mavjud bo'lgan turkiy davlatchilik an'analari va boshqaruv tuzumini tadqiq etishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar. VI–VIII asrlarda Xorazmshoh-Afrig'iylar sulolasi tomonidan zarb qilingan tangalarning bir qismiga to'xtalib o'tamiz:

1. Hukmdor Ramik tangalari

Av. O'ng yuzasida so'lgaga qaragan toj kiygan hukmdor tasviri o'rin olgan. Rv. Teskari yuzasida so'lgaga yo'nalgan otliq tasviri va uning tevaragida qadimgi xorazm yozuvida *MR'Y MLK' R'myk* "Xorazmshoh Ramik" so'zlari yozilgan. Materiali: kumush; Og'irligi: 7,07 gr; Diam: 27.8 mm; Zarb joyi va sanasi: Xorazm; VI asr oxiri[4].

Ushbu tanga turida o'rin olgan Ramik ismini qadimgi hind-eroniy xalqlar mifologiyasida keng tarqalgan Ram ilohi bilan aloqali hisoblanadi. Shu o'rinda aytib o'tish kerak, Xorazm vohasida qadimgi hind madaniyatining ta'siri yetarlicha o'rganilmagan.

Xorazmshoh-Afrig'iylar tangalarining barchasi *MR'Y MLK'* so'zlari uchrab, qadimgi xorazm yozuvining asosi bo'lgan oromiy yozuvi orqali kirib kelgan ushbu monogramma yozuv aslida "Xorazmshoh" deb o'qilgan, deb qaraladi.

2. Hukmdor Bravik tangalari

Av. O'ng yuzasida so'lga qaragan toj kiygan hukmdor tasviri o'rin olgan. Rv. Teskari yuzasida so'lga yo'nalgan otliq tasviri va uning tevaragida Qadimgi Xorazm yozuvida *MR'Y MLK' Brawik* "Xorazmshoh Bravik" so'zlari yozilgan. Materiali: kumush; Og'irligi: 4,3 gr; Diam: 27.0 mm; Zarb joyi va sanasi: Xorazm; VII asr boshi.

Qadimgi Xorazm hukmdorlarining nomlarida sharqiy eroniy tillarga, xususan, ushbu til guruhining xorazm tarmog'iga xos so'zlar yetakchilik qiladi. Ramik, Braviy, Kanik va hokazo ismlardan ko'rinib turibdiki, ushbu ismlarning negizida qandaydir iloh nomlariga qadimgi xorazmcha -ik qo'shimchasi qo'shilishi natijasida hukmdor ismlari hosil qilingan.

3. Hukmdor Shram tangalari

Av. O'ng yuzasida so'lga qaragan toj kiygan hukmdor tasviri o'rin olgan. Rv. Teskari yuzasida so'lga yo'nalgan otliq tasviri va uning tevaragida Qadimgi Xorazm yozuvida *MR'Y MLK' Šram* "Xorazmshoh Bravik" so'zlari yozilgan. Materiali: kumush; Og'irligi: 4,81 gr; Diam: 27.0 mm; Zarb joyi va sanasi: Xorazm; VII asr boshi.

Ushbu hukmdor ismi ham ko'rinishidan qadimgi xorazm tiliga xos so'z ekani anglashiladi. Biroq uning lug'aviy ma'nosi qanday ekani borasida hozircha biror fikr bildirish qiyin. O'z davri yozma manbalarida bunga o'xshash biror ism uchramagani uchun bu ismning o'qilishi va talaffuzi masalasida ham muammolar bor.

4. Hukmdor Askajvar (Chag'on) tangalari

Av. O'ng yuzasida so'lga qaragan toj kiygan hukmdor tasviri o'rin olgan. Rv. Teskari yuzasida so'lga yo'nalgan otliq tasviri va uning tevaragida Qadimgi Xorazm yozuvida *MR'Y MLK yG'zk'nšwr* "Xorazmshoh Azkashvar (Askajvar)" so'zlari o'rin olgan. Materiali: mis; Og'irligi: 3,20 gr; Diam: 24,5-25mm; Zarb joyi va sanasi: Xorazm; 712-713 yy.

Abu Rayhon Beruniy ro'yxatida Askajvar shaklida berilgan hukmdorning, Xorazm vohasidan topilgan xorazmiy yozuvli tangalarda *wzk'nšw'r* (Azkachvar) tarzida uchrashini hamda uning musulmon manbalarida 712 yildagi Xorazm hukmdori sifatida qayd qilingan Chag'on bilan bitta shaxs bo'lganligiga urg'u bergan B.Vaynberg, ushbu hukmdorning bu erga To'xoriston (Chag'oniyon) o'lkasidan kelganini taxmin qiladi[4]. U kelib chiqishi turkiy bo'lgan hukmdor bo'lishi ehtimoldan yiroq emas[5]. Islomdan avvalgi Xorazm tarixini chuqur o'rgangan A.Gudkova fikricha, Chag'on ismi turk-mo'g'ul dunyosida keng tarqalgan ismlardan biridir[6]. Ushbu Azkachvar ismiga diqqat qilinsa, u ikki qismdan, "Azka" va "Chvar" so'zlaridan tashkil topganligi anglashiladi. "Chvar" turkiycha cho'r unvonining boshqa bir shakli bo'lishi mumkin. Sug'diy manbalarda ushbu

unvon “cwr” (cho‘r) tarzida yoziladi[7]. Demak, qadimgi xorazmcha yozuvli tangalarda esa wzk'nšw'r (Azkachvar) ismining ikkinchi qismi “chvar” aslida “shvar” ko‘rinishida berilgan. Faqat tadqiqotchilar uni “chvar” shaklida o‘qiydilar. Chunki, qadimgi xorazmiy yozuvida –sh undoshi –ch tariqasida ham o‘qish imkoniyati bor[8]. Azkachvar Chag‘an (Beruniy ro‘yxatida Azkajvar) To‘xoriston kabi hukmdorlarining ko‘pchiligini turkiylar tashkil qilgan muhitdan chiqishi ham uning asli turkiy bo‘lganligining dalillaridan biri sifatida qarash mumkin.

Xulosa va takliflar. Qisqasi, ilk o‘rta asrlarda Xorazm vohasida zarb qilingan tangalar o‘z davri ijtimoiy-siyosiy va etnomadaniy holatini o‘zida aks ettirgan bo‘lib, ular asosida islomdan oldingi Xorazm hukmdorlarining ismlarini aniqlash mumkin. shuningdek, ular yozma manbalar orqali ma‘lum bo‘lgan Xorazmshoh-Afrig‘iylarning ismlarini yanada aniqroq tiklash imkoniyatini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Толстов С.П. Древний Хорезм: Опыт историко-археологического исследования. – М.: Издание МГУ, 1948.
2. Ртвеладзе Э. В. Древние и раннесредневековые монеты историко-культурных областей Узбекистана. Т. 1. – Ташкент: Media Land, 2002; Зеймаль Е.В. Монеты раннесредневековой Средней Азии // Археология. Средняя Азия и Дальний Восток в эпоху средневековья. – М., 1999. – С. 192-206; Бирюков Д.В. Монета в жизни народов Трансоксианы. Факты, проблемы, концепция // Нумизматика Центральной Азии, вып. VII. – Т., 2004. – С. 7-19.
3. Артев В.В. Новое имя в нумизматике античного Хорезма. Пятнадцатая всероссийская нумизматическая конференция. Тезисы докладов и сообщений. Ростов-на-Дону, 20–25 апреля 2009 / отв. ред. И.В. Ширяков. М.: Издательство «Нумизматическая литература», 2009. – С. 54-56.
4. Вайнберг В.И. Монеты древнего Хорезма. – М.: Наука, 1977. – С. 41, 9194
5. Бобоёров Ф. Турк хоконлиги даврида Хоразм // Хоразм тарихи замонавий тадқиқотларда. – Тошкент-Урганч, 2019. – Б. 48-50.
6. Гудкова А.В. Ток-кала. – Т.: Наука, 1964. – С. 120
7. Согдийские документы с горы Муг. Чтение, Перевод. Комментарий. Вып. II. Юридические документы и письма / Чтение, перевод и комментарии В. А. Лившица. – М.: Издво восточной литры, 1962. – С. 47
8. Толстов С.П., Лившиц В.А. Датированные надписи на хорезмийский оссуариях с городища Токкала // СЭ, №2. – М.: 1964. – С. 53

UO‘T: 93:94 (575.1)

HARAKATLAR STRATEGIYASI ASOSIDA MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR (2017-2021)

Sh.U.Ne‘matov, tayanch doktorant, O‘zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada Harakatlar strategiyasi asosida Maktabgacha ta'lim tizimida amalga oshirilgan islohotlar va undagi o'zgarishlar tahlil qilingan. Xususan, 2017-2021 yillarda sohaga oid qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, davlat dasturlarining ijrosi, ta'lim muassasalarining moliyaviy holati, moddiy-tehnika bazasi bilan bog'liq o'zgarishlarning statistik tahlili yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Harakatlar strategiyasi, Davlat dasturi, Investitsiya dasturi, normativ-huquqiy hujjatlar, maktabgacha ta'lim tashkilotlari, kadrlar tayyorlash, moddiy-texnika baza, xalqaro loyihalari.

Аннотация. В данной статье анализируются реформы и изменения в системе дошкольного образования на основе Стратегии действий. В частности, освещен статистический анализ изменений, связанных с нормативными правовыми документами, принятыми в сфере в 2017-2021 годах, реализацией государственных программ, финансовым состоянием образовательных учреждений, материально-технической базой.

Ключевые слова: Стратегия действий, Государственная программа, Инвестиционная программа, нормативно-правовые документы, дошкольные образовательные организации, подготовка кадров, материально-техническая база, международные проекты.

Abstract. This article analyzes the reforms and changes in the preschool education system based on the Action Strategy. In particular, the statistical analysis of the changes related to the regulatory legal documents adopted in the field in 2017-2021, the implementation of state programs, the financial condition of educational institutions, and the material and technical base has been

highlighted.

Key words: Action strategy, State program, Investment program, normative legal documents, preschool educational organizations, personnel training, material and technical base, international projects.

Mustaqillik yillarida yurtimizda ta'lim tizimi davlat siyosatining asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Uzlüksiz ta'lim tizimining ajralmasi qismi bo'lgan maktabgacha ta'lim tizimi bolalarning sog'lom, yetuk, har tomonlama kamol topib shakllantiradigan, bilim olishga bo'lgan qiziqishini uyg'otadigan bosqichga aylantirildi. So'nggi yillarda ham yosh avlodni sog'lom, bilimli va zukko qilib tarbiyalash maqsadida maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning besh ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasining "Ijtimoiy sohani rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari" deb nomlangan bo'limida ta'lim va fan sohasini rivojlantirish vazifalari ko'rsatib o'tilgan. Bunda maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish va ushbu muassasalarda bolalarning har tomonlama intellektual, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun shart-sharoitlarni tubdan yaxshilash, bolalarning maktabgacha ta'lim bilan qamrab olinishini jiddiy oshirish va foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash, pedagog va mutaxassislarining malaka darajasini yuksaltirish kabi masalalar belgilab qo'yilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrda "2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori[1] qabul qilinganligi bolalarning har tomonlama intellektual, ahloqiy, estetik va jismoniy rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratib berdi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Tadiqot mavzusiga oid bo'lgan so'nggi yillardagi ilmiy tadqiqotlarni, xususan, maktabgacha ta'lim sohasida O.Xoshimov, U.Elmutatova, Sh.Nematovlarning ilmiy ishlarida ko'rishimiz mumkin[2].

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotning nazariy va uslubiy asosi tarixiylik va qiyosiylik bo'lib, mazkur masalani yoritish bo'yicha nazariy yondashuv, statistik tahlil, qiyosiy tahlil, guruhlashtirish va boshqa usullardan foydalanildi. Bundan tashqari tadqiqot ishiga qo'yilgan maqsadga erishishda qabul qilingan qonunlar, qarorlar, farmonlarga asoslandi.

Tahlil va natijalar. Ushbu davrda maktabgacha ta'lim sohasida davlat siyosatini to'liq amalga oshirishga ayrim kamchiliklar to'sqinlik qildi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, maktabgacha ta'limni boshqarishning amaldagi tizimi mavjud muammolarni o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etish, shuningdek mazkur sohani yanada rivojlantirish uchun innovatsion qarorlarni ishlab chiqish va amaliyotga jorish etish imkonini bermadi. Maktabgacha ta'lim muassasalari infratuzilmasi va moddiy-texnik bazasining holati bolalarni maktabgacha ta'lim bilan to'liq qamrab ololmadi. Shuningdek, Maktabgacha ta'lim muassasalari xodimlarini har tomonlama moddiy rag'batlantirishning past darajada ekanligi bolalarni tarbiyalash va har tomonlama rivojlantirish masalalarini professional darajada amalga oshirishga va yuqori malakali mutaxassislar bilan ta'minlashga imkon bermadi. Shu munosabat bilan, davlatimiz rahbari tomonidan 2017-yil 9-sentabrda "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi[3]. Maktabgacha ta'limni boshqarishning zamonaviy mexanizmlarini joriy etish, tarbiya va o'quv jarayonini takomillashtirish, maktabgacha ta'lim muassasalarining infratuzilmasi va moddiy-texnik jihozlanishini yaxshilash bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish belgilandi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2017-yil 30-sentyabrda "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni hamda O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida"gi qaroriga muvofiq bu sohada yangi tizim yaratildi[4]. Ushbu qarorga asosan Maktabgacha ta'lim vazirligi tashkil etildi.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturida Toshkent, Nukus shaharlarida, viloyatlar markazlarida eksperiment tariqasida davlat-xususiy sheriklik shartlarida yangi

maktabgacha ta'lim muassasalarini tashkil etish va eksperiment natijasiga ko'ra, respublikaning barcha hududlarida maktabgacha ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini joriy etish bo'yicha chora-tadbirlar rejasini ishlab chiqish belgilandi[5].

Maktabgacha ta'lim tizimidagi islohotlarning huquqiy asoslarini mustahkamlash maqsadida bir qator zaruriy normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, 2018-yil 28-fevraldagi "Davlat maktabgacha ta'lim muassasasi xodimlarining ayrim toifalari mehnatiga haq to'lashni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilindi[6]. Unga ko'ra, 2018-yil 1-martdan boshlab-mudirlar, tarbiyachilar, metodistlar, o'qituvchilar, defektologlar, psixologlar, musiqa rahbarlari va tarbiyachining yordamchilari mehnatiga haq to'lashning bazaviy tarif stavkalari 30 foizga oshdi. 2018-yil 1-sentabrdan boshlab esa, tayyorgarlik (5 yoshdan 6-7 yoshgacha) guruhi tarbiyachilari, oliy ma'lumotli o'qituvchilar, defektologlar, psixologlar mehnatiga haq to'lashning bazaviy tarif stavkalarini, ularning bazaviy tarif stavkalari miqdorlarini umumta'lim maktablari boshlang'ich sinflari o'qituvchilarining bazaviy tarif stavkalari miqdorlariga tenglashtirgan holda 30 foizga, oliy yoki o'rta maxsus, kasb-hunar pedagogik ma'lumotli tarbiyachining o'rinbosarlari mehnatiga haq to'lashning bazaviy tariff stavkalarini 20 foizga, maktabgacha ta'lim muassasalari mudirlari mehnatiga haq to'lashning bazaviy tarif stavkalarini 10 foizga tabaqalashtirib oshirish belgilandi.

Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 25-iyundagi "Maktabgacha ta'lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori tasdiqlandi[7]. Shuningdek, 2018-yil 3-iyuldagi Maktabgacha ta'lim vazirining O'zbekiston Respublikasining ilk maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo'yiladigan Davlat talablari va "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim muassasasining Davlat o'quv dasturi qabul qilindi[8]. Shu asosda, maktabgacha ta'lim tashkilotlarining tarbiyachilari bolalarni erkin qo'ygan holda faollik markazlarida o'yin mashg'ulotlari orqali ma'lumotlarni o'rgata boshladilar.

Bundan tashqari, Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 30-iyuldagi "Oilaviy nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari hamda Oilaviy nodavlat maktabgacha ta'lim faoliyati bo'yicha ruxsatnoma berish tartibi to'g'risida nizomlarni tasdiqlash haqida"gi qaror va Prezidentimizning 2018-yil 2-iyuldagi "Toshkent shahrida Puchon universitetini tashkil etish to'g'risida"gi qarori qabul qilindi [9]. Prezidentimizning 2018-yilning 8-avgustdagi qaroriga binoan, chekka tumanlarda maktabgacha ta'lim muassasasiga ota-onalar to'lovi miqdori 2023-yil 1-yanvarga qadar ikki baravarga pasaytirildi[10]. Tarbiyachilarning oliy ma'lumot olishi uchun qulay imkoniyat yaratish, tizimda tadbirkorlik qilishni istaganlar uchun imtiyozlar berish borasidagi say-harakatlar natijasida 2018-yilning avgust oyi holatiga ko'ra maktabgacha ta'lim muassasasiga bolalar qamrovi darajasi 2016-yildagi 27,1 foizdan 33,8 foizga, nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari soni 262 tadan 541 taga, davlat-xususiy sheriklik asosida bog'chalar tashkil etish bo'yicha tadbirkorlar bilan 744 ta bitimlar tuzildi[11].

2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturiga ko'ra 2019-yilda 447 ta maktabgacha ta'lim muassasasida qurilish va rekonstruksiya qilish ishlari, 6 yoshdagi bolalarni hafta davomida kamida 15 soatli maktabgacha tayyorlov guruhlariga jalb etish, shaharlarda yangi uy-joy komplekslari qurilishiga ruxsat berishda yangi maktabgacha ta'lim muassasalari qurilishini ta'minlash belgilab qo'yildi[12].

2019-yil 8-mayda O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi (keyingi o'rinlarda–Konsepsiya) qabul qilindi. Konsepsiya O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3955-son qarorini ijro etish maqsadida ishlab chiqilgan bo'lib, 2030-yilgacha maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi[13]. Konsepsiya maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning maqsadlari, vazifalari, ustuvor yo'nalishlari, o'rta va uzoq muddatli istiqboldagi bosqichlarini belgilab beradi, shuningdek, maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirishga yo'naltirilgan dasturlar va kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish uchun asos bo'ladi.

2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Ilm, ma'rifati va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturida Maktabgacha ta'lim tizimida ta'lim-tarbiya jarayonlariga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarni tatbiq etish belgilandi. Dasturga ko'ra, "Ilk qadam" ta'lim dasturi asosida: 3-5 yoshli bolalar uchun –didaktik o'yinlar to'plamini 10000 nusxada; 6-7 yoshli bolalar uchun –didaktik o'yinlar to'plamini 10000 nusxada; 6 yoshli bolalar uchun yozuv albomini 40000 nusxada; didaktik tarqatmalar to'plamini 12000 nusxada; didaktik plakatlari to'plamini 10000 nusxada chop ettirish; majburiy bepul maktabga tayyorlov guruhlari uchun "Ilm yo'li" dasturini ishlab chiqish; ko'p tarmoqli ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta'lim tashkilotlari va qo'shma tipdagi maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun moslashtirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish nazarda tutiladi[14].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 30-oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi qoshidagi "Adolat" milliy huquqiy axborot markazi faoliyatini tashkil etish, shuningdek aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirishga doir ishlar samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 678-son qarori bilan tasdiqlangan "2020-2021 yillarda jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish bo'yicha" chora-tadbirlar dasturining 4 va 22 bandlari ijrosini ta'minlash maqsadida, "Amir va Shirin" nomli hayot havfsizligi qoidalarini o'rgatishga qaratilgan qo'llanma va "Maktabgacha ta'lim tashkilotlari tarbiyalanuvchilari uchun Konstitutsiyani o'rgatish bo'yicha" ko'rgazmali qo'llanma tayyorlanib maktabgacha ta'lim tashkilotlariga kitob va elektron tarzda yetkazildi[15].

2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturiga ko'ra, maktabga tayyorlov tizimi bilan 560 ming nafar 6 yoshli bolalarni yoki ularning 82 foizini qamrab olish, bolaning ilk rivojlanishiga xizmat qiladigan maktabgacha ta'limning muqobil shakllarini yanada kengaytirish, YUNISEF hamda Jahon banki bilan hamkorlikda imkoniyati cheklangan bolalar uchun maktabgacha ta'limni uyda berish modelini joriy qilish belgilandi[16].

2021-yilda 273 ta banddan iborat bo'lgan Davlat dasturi tadbirlarini bajarish uchun jami 29 492,7 mlrd so'm, 2 600,4 mln. AQSH dollari va 57,5 mln.yevro xarajatlarni amalga oshirish nazarda tutilgan. Jumladan, Davlat dasturida belgilangan maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish bo'yicha 5 ta ustuvor vazifalarni bajarish uchun 1 709 mlrd so'm va 4,5 mln. AQSH dollari miqdorida xarajatlarni amalga oshirish belgilandi[17].

Xulosa va takliflar. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, 2017–2021 yillarda O'zbekiston Respublikasida mazkur sohani tubdan isloh qilish maqsadida 96 ta normativ-huquqiy hujjat – shundan 3 ta Farmon va 19 ta Prezident qarori, Vazirlar Mahkamasining 44 ta qarori va 8 ta farmoyishi, 13 ta idoraviy va 7 ta boshqa normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Natijada, maktabgacha ta'lim tizimida davlat-xususiy sheriklik shaklidagi nodavlat maktabgacha ta'lim tashkilotlari rivojlandi. Shuningdek, Maktabgacha ta'lim tashkilotlari infratuzilmasi va moddiy-texnik bazasi, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni qamrov darajasi va kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish masalalari rivojlanishning yangi bosqichiga ko'tarildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "2017-2021 йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарори асосида "Болаларни мактаб таълимига сифатли тайёрлашда мактабгача таълим муассасаларининг ўрни ва янги чора-тадбирлари" мавзусида МЕДИА-ТУР хисоботи. 2017 йил 17 январь. https://uzedu.uz/uz/page/press_reliz

2. Хошимов Ў.Қ. Мустақиллик йилларида Фарғона vodiysi вилоятларида таълим соҳасидаги ўзгаришлар. Тарих фан. (PhD) док. ... дис. автореф. – Тошкент, 2020; U Elmuratova "O'zbekistonda ta'lim: islohotlar, innovatsiyalar, tendensiyalar. Monografiya. -Toshkent, 2022; Ne'matov Sh.U. Development of the preschool education system in the republic of Uzbekistan on the base of action strategy //Международная научно-практическая конференция "Современные научные решения актуальных проблем".-Rostov, 2023.-В.21-25.

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 9-sentrabdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3261-sonli Qarori. <https://lex.uz/docs/-3334234>

4. "Ma'rifat" gazetasi. Zamonaviy maktabgacha ta'lim. 18.12.2017. <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/maktabgacha/904.htm>

5. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича

Харакатлар стратегиясини “Фаол тadbirkorлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили”да амалга оширишга оид Давлат дастури. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил “22” январдаги ПФ–5308-сон Фармониغا илова. <https://lex.uz/docs/3516847>

6. О‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 28-fevraldagi “Davlat maktabgacha ta’lim muassasasi xodimlarining ayrim toifalari mehnatiga haq to’lashni takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida” PQ-3571-son qarori. <https://president.uz/oz/lists/view/1523>

7. О‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 25-iyundagi “Maktabgacha ta’lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to’g’risida”gi 475-sonli qarori. <https://lex.uz/docs/-3794699>

8. О‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirining 2018-yil 3-iyuldagi “O‘zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablarini tasdiqlash haqida” buyrug‘i. <https://lex.uz/docs/-3805404>

9. “Maъrifat” gazetasi. Maktabgacha taъlim tizimi yangicha rivojlaniш palласida.14.09.2018. <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/maktabgacha/1661.htm>

10. “Maъrifat” gazetasi. Maktabgacha taъlim tizimi yangicha rivojlaniш palласida.14.09.2018. <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/maktabgacha/1661.htm>

11. “Maъrifat” gazetasi. Maktabgacha taъlim tizimi yangicha rivojlaniш palласida.14.09.2018. <http://marifat.uz/marifat/ruknlar/maktabgacha/1661.htm>

12. 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini “Faol investitsiyalar va ijtimoiy rivojlanish yili”da amalga oshirishga oid Davlat dasturi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 17-yanvardagi PF-5635-son Farmoniga 1-ilova. <https://lex.uz/docs/-4168749?ONDATE=18.01.2019%2000>

13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risida” PQ-4312-sonli qarori. <https://lex.uz/docs/-4327235>

14. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили”да амалга оширишга оид Давлат дастури. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 2 мартдаги ПФ-5953-сон Фармониغا илова. <https://lex.uz/docs/4751561>

15. Maktabgacha ta’lim agentligi joriy xujjatlari. Axborot xizmati materiallari. “Maktabgacha ta’lim qamrovini kengaytirish va unda xususiy sektor ulushini oshirish, 6 yoshgacha bo‘lgan bolalarni bepul maktabga tayyorlash tizimi orqali keng qamrab olish borasida belgilangan ustuvor vazifalar”. 2021-yil 25-fevral. <https://mpe.uz/post-detail/posts/releases/1304>

16. 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasini qo‘llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili”da amalga oshirishga oid Davlat dasturi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 3-fevraldagi PF-6155-son Farmoniga Ilova. <https://lex.uz/docs/-5260791>

17. Maktabgacha taъlim agentligi joriy хужжатлари. Аxborot хизмати материаллари. Ўзбекистон Республикаси Маktabgacha таъlim вазирлигининг 2021 йил 12 февралдаги 1-сонли Хайъат Қарори. <https://mpe.uz/storage/2021/11/%D2%B2ajat-%D2%9Aarori-1-1.pdf>

UO‘K 28-9(58)

O‘ZBEKISTONDA SHIA JAMOALARI AN‘ANALARI: BUXORO “ERONIY”LARIDA FOTIMA KULTI

I.M.Nig‘matullayev, tayanch doktorant, O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi, Toshkent
ORCID: 0009-0007-2342-4358

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonda yashovchi shia jamoalari an‘analaridan biri, xususan, Buxoro “eroniy”larida Fotima kultining o‘ziga xos xususiyatlari tadqiq etilgan. Fotima kultining Buxoro “eroniy”lari hayotida tutgan o‘rni yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: an‘ana, marosim, jamoa, shia jamolari, Buxoro “eroniy”lari, Fotima kultii.

Аннотация. В статье рассматривается одна из традиций шиитских общин, проживающих в Узбекистане, в частности, уникальные особенности культа Фатимы у “иранцев” Бухары. Исследуется роль культа Фатимы в жизни “иранцев” Бухары.

Ключевые слова: традиция, церемония, община, шиитские общины, “иранцы” Бухары, культ Фатимы.

Abstract. This article describes one of the traditions of the Shia communities living in Uzbekistan, in particular, the unique features of the Fatima cult among the “Iranians” of Bukhara. Together with this, role of Fatima cult in the life of “Iranians” of Bukhara is highlighted.

Key words. tradition, ceremony, community, shia communities, "Iranians" of Bukhara, Fatima cult.

Kirish. Bugungi kunda milliy, ma'naviy bebaholikni qayta tiklash har bir xalqning madaniyati, kundalik turmush tarzi, diniy urf-odat va marosimlarini, rasm-rusumlarini chuqur o'rganish asosiy vazifalardan hisoblanadi. E'tiqod biror-bir tarixiy yoki afsonaviy shaxsning e'tiqodiga, u bilan bog'liq rasm-rusumlarni, urf-odatlarini o'rganishda qimmatbaho manba hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi. Islomdagi yo'nalishlardan biri bo'lgan shialikning kelib chiqishi, shakllanishi, o'ziga xos xususiyatlari o'rganish sunniy va shia jamoalari o'rtasidagi tushunmovchiliklarni bartaraf etishda O'zbekistonda shia jamoalari an'alarining mintaqaviy xususiyatlarini tadqiq etish dolzarb ahamiyatga ega hisoblanadi.

Natijalar va muhokamalar. Shialar (eroniyar) O'zbekistonda qanday atalishlaridan qa'ti nazar, Buxoro xonligi tomonidan XV-XVII asrlarda Xuroson va uning boshqa viloyatlaridan, Marvdan ko'chirib keltirilganlar hududdagi musulmon-shialarining alohida konfessional guruhini tashkil etadi. Ular kundalik turmush tarzi, marosim, rasm-rusumlarida o'z an'alarini saqlab qolganlar.

Qadimdan Markaziy Osiyo, xususan, O'zbekiston hududida yashovchi shialar orasida marhumni xotirlash, e'zozlash an'anaga aylangan va ular olamdan o'tgan insonlar xotirasini vaqti-vaqti bilan eslab turishni joiz deb hisoblaganlar. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, Buxoro vohasi ayollari orasida o'tkaziladigan marosimlarda Muhammad Payg'ambar (s.a.v.)ning qizi Fotima siymosi keng tarqalgan.

Etnograf olim O.A.Suxarevaning ta'rifiga ko'ra, O'rta Osiyo afsonalarida Hasan va Husayn obrazlari juda mashhur bo'lib, ular orqali bu imomlarning onalari Fotima siymosi keng tarqalgan. Islom an'alariga ko'ra, Muhammad Payg'ambar (s.a.v.)ning yetti nafar farzandlari bo'lib, Fotima ularning to'ng'ichi edi. Muhammad Payg'ambar (s.a.v.)ning faqatgina shu farzandidan avlodlar qolgan [1:32].

Buxoro vohasida egizak farzand ko'rgan ayolni, Bibi Zahro (Bibi Fotima) bayrog'ini boshga ko'targan ayol deb ataganlar. Mahalliy aholi esa bunday ayollarni mo'jiza ko'rsatuvchi qobiliyatga ega, deb o'ylaganlar. Masalan, tepki bilan kasallangan bolalarni davolovchi, uzoq vaqtgacha yura olmagan bolalarning tezroq yurib ketishiga yordam beruvchi ayol sifatida ko'rganlar. Bola tezroq yurib ketishi uchun quyidagi rasm-rusum qilingan: qarindoshlari bolaning oyog'ini arqon bilan bog'lab, keyin arqonni kesib, boshidan shirinliklar sochishgan, tepki bo'lgan bolaning oyog'i ostiga paxta qo'yib, egizak farzand ko'rgan ayollardan yordam so'rganlar. Bibi Fotima ibodat va ro'zani kanda qilmaganliklari sababli "Zahro" (az-Zahra - nurli, yorqin) deb atalgan shunday ta'rifga sazovor bo'lganlar. Bu ta'rif Fotimayi Zahro nomi bilan birga keltiriladi.

Buxoro va Surxondaryo viloyatlari aholisi "Bibi Fotima"ni doya ona (ona bibi), ayollarning himoyachisi deb hisoblaydilar. Mahalliy an'analarga ko'ra, farzand kutayotgan ayollar Fotimayi-Zahroga atab qo'y, echki, xo'roz qurbonlik qiladilar.

Doimiy ibodat va duolarda Fotima: "Roziya" yoki "Marziya" (ma'nosi: Alloh undan rozi bo'lsin), "Muborak" (ma'nosi: farovonlik), "Siddiqa" (ma'nosi: haqiqatgo'y), "Xayrli niso" (ma'nosi: ayollarning a'losi) kabi ismlar va vasflar bilan keltiriladi. Shuningdek, Fotima haqida "Xotin qiyomat"- o'zbekchada "Qiyomat kuni ayol" va Buyuk Arsh sohibining quli va boshqa ta'riflar aytiladi. Islom ta'limotiga ko'ra, qiyomat kuni ayollar jannatga kirish uchun "Bibi Fotima" boshchiligida qator safga tiziladilar. Ayollar safidan birinchi bo'lib jannatga Fotima kiradi. Hadislardan birida keltirishicha, Muhammad (s.a.v.) dan naql qilishlaricha: "Fotima Jannatda ayollarning sayyidasi" bo'ladi [1:32].

"Muharram" oyining 10-kuni (musulmon taqvimida bo'yicha) xalifa Hazrat Alining o'g'li Husaynning Karbaloda tortgan azoblarini xotirlash, Abu Tolibni, Muhammad (s.a.v.) payg'ambarning qizi Fotima xotirlash marosimlarini o'tkazadilar. Buxoro shia jamoalari "Muharram" oyining o'ninchi kuni boshlab yana oltinchi kun davomida aza (motam) tutadilar, shuning uchun ular aza kuni faqatgina "Muharram" oyi hisoblanmay, balki Eron forsiylari kabi keyingi "Safar" oyida ham davom etadi. Yana Fotimani xotirlash ("Ashuro") "Fotima ashurosi" –

Fotimayi Zahroni xotirlash kunlarining ham bir-biridan alohida ajralib turadigan ayrim jihatlari mavjud hisoblanadi. Musulmon urf-odatlarida Fotima ismi ko'pgina ma'nolarda qo'llanilishi bilan ham ajralib turadi. Zahro nomi "poklovchi" ma'nosida ham qo'llaniladi.

Fotimani barcha musulmonlar taqvdorlik, sabr-toqat, yuksak axloqiy fazilatlar namunasi sifatida ulug'laydilar. Fotima kulti Fotimiylar xalifaligi (909-1171) davridagi shialar orasida keng tarqalgan bo'lib, ularning hukmron sulolasi o'zining kelib chiqishini Fotimaga bog'lagan. Buxoro shialari ham bu kultga katta ahamiyat beradilar. Ularning ichida Fotimaning vafoti haqidagi rivoyat-naqlar saqlanib qolgan. Ulardan birida shunday naql qilinadi: "Fotimaning vasiyatiga ko'ra, vafotidan so'ng uning tanasini turmush o'rtog'i Halifa Ali (poklash) yuvishi kerak. Ali ayolini poklab, kafanlab, Madinadagi Baqi qabristoniga dafn etadi. Yana bir keng tarqalgan rivoyatga ko'ra, Fotimaning tobutini Ali, o'g'illari Imom Hasan, Husayn va bir farishta qabristonga olib borib dafn etganlar. Fotima Jumadining o'n uchinchi kuni (yoki uchinchi kuni) musulmon tavqimi (kalendari) munajjimlari yoki Buxoroda "hisobdonho" (hisobchi) deb ataluvchilar, xotirlash kunini aniqlab, uni "Chilla imomho" - "imomlar qirq kuni" (Ashuroning oxirgi kuni) belgilaydilar [2:102].

Buxoroda marosimlar, asosan, shialarning masjidida - husaynixonada o'tkazilib, unda asosan turli yoshdagi ayollar qatnashadilar, istisno tariqasida onasi yoki boshqa qarindoshini olib kelgan qizlar ham bo'lish mumkin. Marosim davomida oyamullo (savodli, o'qimishli, ilimli, savodli) ayol Fotimani azobli va qayg'uli o'limi haqida (ravza) naqlar keltiradi, motam (marsiya) qo'shiqlari ijro etadi. Marosimning eng murakkab qismi ham shu bo'lib, ijro etuvi ayolning nutqi ravon, xushovoz, marosim ishtirokchilarning har tomonlama o'ziga jalb qiluvchi bo'lishi kerak Rasm-rusumlarning keyingi bosqichida navxaxonlik bo'lib, Fotima vafotidan qayg'urganliklarini ifoda qilib, yig'i-sig'i qiladilar, qo'llarini ko'ksilariga urib, qattiq uvvos solib yig'laydilar. Bu Buxoro shialarida "sinazani" deb ataladi. Marosimlar o'tkazib bo'lingandan keyin omma orasida "sohibi duo" deb ataluvchi yoshi ulug', hurmat-e'tiborli, ilimli ayol Qur'ondan ayrim suralarni tilovat qiladi. Shundan so'ng maxsus dasturxon bezatiladi. Dasturxondagi noz-ne'matlar ichida xolvaytar (mahalliy xalvolardan biri) kishmish, oq qand, yana biror issiq taom - osh (palov), xalisa qo'y go'shtidan bo'tqa, kabob (qovurilgan go'sht), tortiladi. Marosimda yana bir maxsus pishirilgan "Abulfayz Abbas" noni ham tortiq etiladi.

Fotima kulti "Ashuro kuni"ni o'tkazishda alohida ahamiyatga ega bo'lib, Buxoro vohasining shaharlarida yashovchi shialar uchun an'anaga aylangan. Bu an'anani o'tkazish jarayonida ayollar Bibi Fotima haqida turli xil rivoyatlar keltiradilar. Ularning ichida eng qiziqarlisi Ali Ibn Tolibning Fotimaga uylanishi haqidagi rivoyat hisoblanadi. Naql qilishlaricha, Fotima voyaga etib, turmushga chiqish vaqti kelganda, ota-onalari oldiga qizlarini qo'lini so'rab sovchilar kela boshlaydi. Shu vaqtda payg'ambarga farishta Jabroil (a.s.) orqali vahiy keladi: "Ey, Muhammad qaysi uyga osmondan yulduz tushsa, sevimli qizingni o'sha uy sohibiga turmushga ber". Yulduz tushgan uy payg'ambarning amakilarining uyi bo'lgan. Payg'ambar ham qizlarini o'z amakilarining o'g'liga berishni xohlaganlar. Buxoro vohasi aholisi o'rtasida saqlanib qolgan yana bir afsonaga ko'ra, Farishta Jabroil (a.s.) yoshlarni nikohlab qo'ygan va bu "Osmon nikohi" nomi bilan mashhur iboraga aylangan. Yuqorida keltirilgan etnografik ma'lumotlar, yozma manbalarda o'z tasdig'ini topgan bo'lib, Ali bilan Fotima o'rtasidagi nikoh osmonda o'qilgan [1:32].

Shuni ta'kidlash kerakki, "Ashuro" marosimini o'tkazish Buxoro shialari uchun hozirgi kunda ham alohida ahamiyatga ega bo'lib, mazkur marosim Buxoro markazida joylashgan shialarning Mir Ali masjidida (husaynixonada) kunduzi ayollar tomonidan, kechqurun esa erkaklar tomonidan o'tkazilgan.

Bu motam marosimini o'tkazishda Buxoroda "oyamullo" (bilimli ayol) deb ataladigan ayol kishi (otin oyi yoki ayollar himoyachisi) boshchilik qiladi. Ular Muhammad (s.a.v) va uning avlodlarini, jumladan Fotimani ulug'lovchi xonishlar qiladilar. Marosim vaqtida ayollarga oq qand, kardamon, dolchin solingan shirin choy beriladi. Marosim yakunida maxsus mis ko'zachaga solingan gulob suvi ayollarga sepib chiqiladi. Undan keyin "ravxaxoniy"likka navbat beriladi. Unda imom Husaynning azob-uqubatli o'limi haqidagi rivoyatlarni hikoya qiladilar [1:32].

Marosimning keyingi bosqichida "navxaxoniy", ya'ni bo'zlab, o'z-o'zlariga azob beradilar. Marosim uchun maxsus dasturxon tuzaladi. Unda - buy (tojikchada - "is", "bo'y", "hid") yog'da

qovurilgan xamir bo'lakchasi, holva, yana biror-bir issiq taom tortiladi. Bundan tashqari, shu marosim uchun maxsus pishirilgan kulchadan bir bo'lakdan tarqatiladi.

Mazkur an'anaga aylangan kulcha - "kulchayi non" mashhur insonlarga atab yopiladigan kulcha bo'lib, undan Muhammad (s.a.v)ning avlodlariga hurmat yuzasidan atab pishiriladigan non - avliyo Hazrati Abbosni eslash muhim hisoblanadi. Uning nomi 680-yilda yuz bergan Karbalo fojiasidan keyin mashhur bo'lib ketgan. Imom Husayn - Fotimaning o'g'li va Muhammad (s.a.v)ning nabirasi avliyo Abbosga Karbaloda tashna bo'lganlarni chanqog'ini qondirish uchun daryodan meshni daryodan suvga to'ldirib kelishni (mesh - teridan tikilgan suv idish) aytadi. Yo'lda Abbosga dushmanlar hujum qilib, uni qiynab o'ldiradilar. Shundan keyin shialar uchun marosimlarda (jumladan, "Ashuro" kunida) suvdan foydalanish urfga aylanib, avliyo Abbosni yodga oladilar.

Avliyo Abbosga atab pishiriladigan kulcha non shu afsona bilan bog'liq hisoblanadi. Qachonlardir, Abbos kulchaga qarab niyat qilganida, niyati ijobat bo'ladi. Bu xabar Eron diyorida keng tarqaladi. Har bir oila marosimlarda ("Ashuro", "Mushkulkushod", "Bibi seshanba" va boshqalar) "Hazrati Abbos kulcha noni yopiladi. Bunday kulchalar faqatgina o'ziga to'q xonadonlarda maxsus yopilib, uni oila a'zolari tanovul qilgan. Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, novvoy pokiza, vijdonli va atrofida bilan tinch-totuv, ahil-inoq bo'lib yashaydigan ayol kishi bo'lgan. Novvoy ayol marosim uchun pishiriladigan kulcha uchun bir hafta oldin buyurtmalar qabul qilgan. Shu kundan boshlab novvoy ayol ayrim qoidalarga qat'iy amal qilgan: ishonchli bo'lmagan kishilar bilan muloqot qilmagan, jinsiy hayotdan tiyilib turgan. Non pishirishdan avval poklangan. Keyin alohida xonaga xamir qilish uchun teridan tayyorlangan maxsus to'shama - suprani yoyadi. Musulmonlar uchun muqaddas bo'lgan kunda, ya'ni yakshanbadan dushanbaga o'tar kechasi yoki jumada mazkur xonaga 12 kosa un, tuz shakar, za'faron, yog', jo'va va tasbeh qo'yiladi. Namoz o'qilgandan so'ng joynamozni supra ustiga yopib qo'yib, novvoy xonani tark etadi. Tong otib, kun yorishganidan keyin joynamoz supra ustidan olib qo'yiladi. Rivoyat qilishlaricha, shu vaqtda un yoki tuz yoki shakar ustida avliyo Abbos qoldirgan izni ko'rish mumkin ekan. Endi forsiylar bilan bog'liq urf-odatlar va marosimlarga qaytsak, shuni alohida ta'kidlash kerakki, Buxoro vohasida o'tkaziladigan nikoh to'ylarida kelin-kuyovni ilk uchrashuvda davrani olib boruvchi ayol ularni maxsus parda (chimildiqqa) kiritib, yoshlarga shunday tilak bildiradi: "Yaratgan sizlarga Fotimadek nurafshon baxt bersin" [1:32].

Ayollar taom tayyorlayotganlarida ham Fotimadan madad so'raydilar. Shunga o'xshash urf-odatlarini O'rta Osiyoning boshqa mintaqalarida uchratish mumkin hisoblanadi. Fotima vafotiga atab o'tkaziladigan "Ashuro" kunining asosiy xususiyati unda o'zbek va tojik ayollarining qatnashishlar hisoblanadi. Bu esa Buxoroda ko'p yillar mobaynida birgalikda yashab kelayotgan sunniy va shialar o'rtasidagi chegaralarning "yuvilib" ketishi, Fotimani "Muqaddas ayol", "Ayollar himoyachisi" sifatida qabul qilishlarida aks etishi deb baho berish mumkin.

Xulosa. Bugungi kunda Fotima kulti Buxoro vohasi ayollari orasida keng tarqalgan bo'lib, buni ayollarning kundalik turmush tarzida uchratish mumkin. Bu kult Buxoro aholisini payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v) oila a'zolariga ko'rsatayotgan yuksak hurmat va ehtiromidan darak beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Курбанова М.Б. Биби Фатима в народных верованиях населения Бухары / М. Б. Курбанова // Россия - Узбекистан. Международные образовательные и социально-культурные технологии: векторы развития: Сборник материалов международной научной конференции, Челябинск, 04–05 июля 2019 года / Под общей редакцией В.Я. Рушанина. – Челябинск: Челябинский государственный институт культуры, 2019. – С. 32-34. – EDN OCFNCP. – С. 32.

2. Курбанова М.Б. Традиция поминания Фатимы-и Захро шиитской общиной Бухары / М. Б. Курбанова // Этнос и конфессия: материалы Восемнадцатых Международных Санкт-Петербургских этнографических чтений, Санкт-Петербург, 03–05 декабря 2019 года. – Санкт-Петербург: ИПЦ СПбГУТД, 2019. – С. 102-104. – EDN DYBQHG. – С. 102.

3. Nig'matullayev I. O'zbekistonda shia jamoalari va ularga nisbatan ishlatilgan nomlar tahlili // Interpretation and researches. – 2024.

O'ZBEKISTONDA KINO SAN'ATIDA XALQARO HAMKORLIK: YUTUQ VA MUAMMOLAR

K.I.Ochilova, tadqiqodchi, Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda kino san'atida xalqaro hamkorlik: yutuq va muammolari haqida so'z boradi. Muallif ilmiy ma'lumotlarga tayanib, mavjud adabiyotlar asosida O'zbekistonda kino san'atida xalqaro hamkorlik: yutuq va muammolari bo'yicha o'ziga xos jihatlarni o'rgangan va tahlil qilgan.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, kino san'ati, xalqaro hamkorlik, yutuq, muammolar.

Аннотация. В данной статье рассказывается о международном сотрудничестве в сфере киноискусства Узбекистана: достижения и проблемы. Опираясь на научные данные, автор на основе доступной литературы изучил и проанализировал конкретные аспекты международного сотрудничества в области киноискусства Узбекистана: достижения и проблемы.

Ключевые слова: Узбекистан, киноискусство, международное сотрудничество, достижения, проблемы.

Abstract. This article talks about international cooperation in film art in Uzbekistan: achievements and problems. Relying on scientific data, the author studied and analyzed the specific aspects of international cooperation in film art in Uzbekistan: achievements and problems based on available literature.

Key words: Uzbekistan, film art, international cooperation, achievement, problems.

Kirish: Milliy kinematografiyaning izchil rivojlanishi uchun uni ijodiy yutuqlar va tajriba almashishning global jarayoniga kiritish imkoniyati, shuningdek, jahon kinosining ijobiy amaliyoti va tendentsiyalarini tushunish alohida ahamiyatga ega. Bu shuni ko'rsatadiki mamlakat samarali amalga oshirish vositasini yaratishi kerak milliy kinoning xalqaro maqomini oshirishga qaratilgan chinakam ijodiy loyihalar. Ijobiy misol sifatida biz bir qator loyihalarni keltirishimiz mumkin.

O'zbek filmlarini xorijiy ekranlarda targ'ib qilish maqsadida xorijda zamonaviy o'zbek kinosi kunlari va retrospektiv namoyishlar o'tkazish an'anaga aylangan. Mustaqillik yillarida ularda 180 dan ortiq badiiy, hujjatli va animatsion filmlar suratga olindi[7].

Asosiy qism: Xalqaro animatsion filmlar festivali (2005). Tehron, Eron Rejissyor D.Vlasov tomonidan suratga olingan "Gonchar" animatsion filmi "Animatsiyadagi eng yaxshi falsafiy mavzu uchun" nominatsiyasida mukofotga sazovor bo'ldi. XXVII Moskva xalqaro kinofestivali, Rossiya Rejissor Yusup Razikovning "Qiz cho'pon" asari (2005) milliy mavzuni mohirona ishlab chiqqani uchun Rossiya Kinoklublari Konfederatsiyasining diplomiga sazovor bo'ldi.

MDH va Boltiqbo'yi mamlakatlari ochiq kinofestivali (2005) "Kinoshok" Moskva, Rossiya rejissyori Yu.Razikov tomonidan suratga olingan "Qiz cho'pon" filmi eng yaxshi ssenariy uchun mukofot oldi[1].

XXVIII Moskva xalqaro kinofestivali (2006). Rossiya "Perspektivalar" tanlovining "Eng yaxshi filmi uchun" mukofoti rejissyor Yolqin To'ychievning "Chashma" filmiga topshirildi. Boku xalqaro "Sharq-G'arb" kinofestivali, Ozarbayjon "Ona yurt" (rejissyor Z. Musoqov) filmidagi bosh rol aktrisasi Ra'no Shodiyeva "Eng yaxshi aktrisa" nominatsiyasida sovrinni qo'lga kiritdi. Shaken yulduzlari" festivali. Olmaota, Qozog'iston Rejissyor Yolqin To'ychiev tomonidan suratga olingan "O'smir" filmi "Eng yaxshi badiiy film" nominatsiyasida mukofotga sazovor bo'ldi[2].

"Animaevka" X Xalqaro animatsion filmlar kinofestivali (2007). Mogilev, Belarus Rejissyor N.To'lyaxo'jayevning "Qush" filmi festivalning maxsus diplomiga sazovor bo'ldi[3].

"Yevrosiyo" V Xalqaro kinofestivali (2008). Ostona, Qozog'iston Festival yakunlariga ko'ra, Diaz Rahmatov rejissyor Xatam Fayziev tomonidan suratga olingan "Kichik odamlar" filmidagi eng yaxshi erkak rolini ijro etgani uchun mukofotga sazovor bo'ldi[4].

“Shaken yulduzlari” Olmaota xalqaro kinofestivali (2009). Qozog‘iston “Yoshlar kinosi”da rejissyor Aziz Muhamedov tomonidan suratga olingan “Ikki qo‘shni va bir qovun” multfilmi eng yaxshi animatsion film uchun mukofot va kinofestival g‘olibi diplomiga sazovor bo‘ldi[7].

“Oltin ritsar” XX Xalqaro kinoforumi (2010). Rossiya Festival yakunlariga ko‘ra, rejissyor D.Qosimov tomonidan suratga olingan “Suv yo‘qolab” filmi “Kumush ritsar” mukofoti va eng yaxshi film uchun festival diplomiga sazovor bo‘ldi. N.To‘lyaxo‘jayeving “Oshiq o‘q” filmi “Kumush ritsar” mukofoti va eng yaxshi animatsion film uchun festival diplomiga sazovor bo‘ldi[7].

MDH va Boltiqbo‘yi mamlakatlari “Kinoshock” XX ochiq kinofestivali (2011). Anapa, Rossiya Festival yakunlariga ko‘ra, badiiy metrajli tanlovda rejissyor Zulfiqor Musoqovning “Qo‘rg‘oshin” filmi eng yaxshi ssenariy mukofotiga sazovor bo‘ldi. “TV-SHOCK” televizion filmlar tanlovida “Dada” (Abdurvohid G‘aniyev) filmi ikkinchi o‘rinni egalladi[4].

“Oltin ritsar” xalqaro kinoforumi (2012). Omsk, Rossiya rejissyori A.Shahobiddinov tomonidan suratga olingan “Kechikkan hayot” filmi “Bronza ritsar” mukofotiga sazovor bo‘ldi. Bobur Yo‘ldoshev (“Kechki hayot”) “Eng yaxshi aktyor” nominatsiyasida diplom oldi[8].

2013-yildan boshlab Yevropa Ittifoqining O‘zbekistondagi Delegatsiyasi «O‘zbekkino» Milliy agentligi bilan birgalikda har yili Toshkentda «Yevropa kinofestivali» ni tashkil etib kelmoqda. Bu allaqachon O‘zbekistondagi eng ko‘zga ko‘ringan va yirik madaniy loyihalardan biriga aylandi. U har yili poytaxtda besh mingga yaqin tomoshabinni qabul qiladi[5].

“Shlingel-2014” XIX Xalqaro bolalar va o‘smirlar kinofestivali (2014). Xemnits, Germaniya kinorejissyori Qamara Kamalovanning “Unutma meni” (“Unutma meni”) “Tomoshabinlar mukofoti”ga sazovor bo‘ldi[7].

Natijalar va muhokamalar: Milliy filmlarning xalqaro festival targ‘ibotiga oid ma‘lumotlarni tahlil qilsak, shuni aytishimiz mumkin Bu yo‘nalishda kamchiliklar ko‘p. Strategik jihat etishmaypti festivallarni tanlashda ham, targ‘ib qilishda ham oqilona yondashuv filmlarning o‘zlarini tadqiq qilish. O‘tgan o‘n yil ichida o‘zbek filmlari asosan MDH davlatlari XFF dasturlari va Yevropaning bir qancha festivallarida namoyish etildi. Afsuski, yillar davomida faqat 3 ta o‘zbekfilm A toifali IFF dasturiga kiritilgan. O‘zbek madaniyati va kinosining xalqaro maydonda munosib namoyon bo‘lishi uchun art-xaus kinosini rivojlantirish zarur.

2016-yildan boshlab festival O‘zbekistonning boshqa shaharlarida ham o‘tkazila boshladi. 2017-yilda festival Toshkentdan tashqari Navoiy va Nukusda, 2018-yilda Shahrisabz va Farg‘onada, 2019-yilda Urganch, Nukus va Jizzaxda tashkil etildi. Festival doirasida latviyalik hujjatli film kinorejissyori Daynis Klava yosh kino prodyuserlarga bir nechta seminarlar o‘tkazish uchun mamlakatga tashrif buyurdi. 2020-yilda Yevropa Komissiyasining moliyaviy ko‘magi bilan hujjatli filmlar yaratish bo‘yicha birinchi Xalqaro YI-FOCUS kino laboratoriyasi ishga tushirildi. “O‘zbekkino” milliy agentligining xalqaro aloqalarni rivojlantirish xizmatidan olingan ma‘lumotlarga ko‘ra, ayni vaqtda mazkur loyiha asosida yurtimiz kinoijodkorlari Hollivud kino shaharchasida joylashgan “Universal Studios” kinokompaniyasi bilan o‘zaro tajriba almashish jarayonini boshlab yubordi. Uzoq yillar AQSH va O‘zbekiston kinosanoatida bevosita hamkorlik bo‘lmagan. Ammo bu mamlakat kinemotografiyasidagi yutuqlardan ijodkorlarimiz ko‘p narsani o‘rganib kelgan. Mazkur loyiha kelgusidagi mustahkam aloqalarning debochasi bo‘lishi shubhasiz[8].

Xulosa: Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, kino sohasida olib borilgan islohotlar hamda xalqaro hamkorlikning to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilganligi, yurtimizda kino san‘atini rivojlanishiga o‘zining samarali ta‘sirini ko‘rsatdi. Kino vakillarini xorij mutaxassislari bilan o‘zaro tajriba almashinuvi natijasida yurtimizda sur‘atga olingan kinolar sifati oshdi va jahon darajasiga olib chiqishga harakat qilindi. Bu esa o‘z navbatida kino sohasida mamlakatimizda xalqaro loyihalarning amalga oshirilishiga hamda milliy kinolarimizning jahon kinoteatrlaridan o‘rin egallashida muhim ahamiyat kasb etdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekkino milliy agentligining 2005-yil yakuni bo‘yicha hisobot materiallari.
2. O‘zbekiston respublikasi Madaniyat vazirligining 2006-yil yakuni bo‘yicha hisobot materiallari.
3. O‘zbekiston respublikasi Madaniyat vazirligining 2007-yil yakuni bo‘yicha hisobot materiallari.
4. O‘zbekkino milliy agentligining 2008-yil yakuni bo‘yicha hisobot materiallari.
5. O‘zbekiston respublikasi Madaniyat vazirligining 2013-yil yakuni bo‘yicha hisobot materiallari.

6. O'zbekiston respublikasi Madaniyat vazirligining 2017-yil yakuni bo'yicha hisobot materiallari.
7. O'zbekkino milliy agentligi joriy arxiv materiallari. 2020-yil yanvar.
8. O'zbekiston respublikasi Madaniyat vazirligi joriy arxiv materiallari. 2020-yil yanvar.

UO'K 94(470.57)

NAZIR TO'RAQULOV HAYOTI VA IJTIMOY-SIYOSIY FAOLIYATI TARIXI

B.M.Qandov, PhD, dots., Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq

Annotatsiya. Ushbu maqolada davlat arbobi, birinchi o'zbek diplomati Nazir To'raqulovning hayoti va ijtimoiy-siyosiy faoliyati o'rganilgan. Nazir To'raqulovning tarixiy merosi tahlil qilinib, bugungi Yangilanayotgan O'zbekiston yoshlari tarbiyasiga ta'siri hamda ijtimoiy hayotidagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek maqolada turkiy xalqlarning ijtimoiy-madaniy taraqqiyotida davlat va madaniyat arbobi Nazir To'raqulovning roli ochib berilgan.

Kalit so'zlar: jamiyat, yoshlar, milliy masala, ma'rifat, mafkura, ta'lim, tarbiya, ilm, vatanga sadoqat, ma'suliyatlilik, mehnatsevarlik, xalq xo'jaligi, ijtimoiy hayot, Turkiston, N.To'raqulov, yer islohoti, yangicha islohotlar.

Аннотация. В данной статье рассматривается жизнь и общественно-политическая деятельность государственного деятеля, первого узбекского дипломата Назира Торакулова. Проанализировано историческое наследие Назира Торакулова, проанализировано его влияние на воспитание молодежи модернизирующегося Узбекистана и значение в их общественной жизни. В статье также раскрывается роль государственного и культурного деятеля Назира Торакулова в социокультурном развитии тюркских народов.

Ключевые слова: общество, молодежь, национальный вопрос, просвещение, идеология, образование, образование, наука, верность Родине, ответственность, трудолюбие, народное хозяйство, общественная жизнь, Туркестан, Н. Торакулов, земельная реформа, новые реформы.

Abstract. This article examines the life and socio-political activities of the statesman, the first Uzbek diplomat Nazir Torakulov. The historical legacy of Nazir Torakulov is analyzed, its influence on the education of the youth of modernizing Uzbekistan and its significance in their social life are analyzed. The article also reveals the role of the statesman and cultural figure Nazir Torakulov in the sociocultural development of the Turkic peoples.

Key words: society, youth, national question, education, ideology, education, education, science, loyalty to the Motherland, responsibility, hard work, national economy, public life, Turkestan, N. Torakulov, land reform, new reforms.

XX asrning 20-yillarida jamiyat hayotida ro'y bergan o'zgarishlar mazkur davrdagi ijtimoiy, siyosiy va madaniy hayotdagi yangilanishlar, o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liqdir. Mazkur davrda siyosiy hayotdagi o'zgarishlar bevosita ijtimoiy-iqtisodiy hayot sohalariga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi.

Davlat arbobi, publitsist, tilshunos olim, mashhur diplomat Nazir To'raqulov 1892 yil oktyabr oyida Qo'qon shahrining Kalvak mahallasida yirik paxta savdogari oilasida dunyoga kelgan. U dastlab eski maktabda, so'ng "yangi usul" – jadid maktabi hamda rus-tuzem maktabida tahsil olgan. 1913 yili Qo'qondagi kasb-hunar bilim yurtini tugatib, oliy ta'limni Moskvada kommersiya institutida davom ettirdi. Biroq 1916 yil Birinchi jahon urushi tufayli uchinchi kursdan boshqa talabalar qatorida G'arbiy frontga yuborilgan. Aynan shu jarayonda N.To'raqulov siyosiy kurash maydoniga tortilgandi va inqilobiy kayfiyatdagi talaba va o'qituvchilar tomonidan Minskda tuzilgan "Erkin dala" maxfiy jamiyatiga a'zo bo'ladi[1. 42-46].

Shubhasiz, N.To'raqulovning siyosiy dunyoqarashi shakllanishida mustamlakachilik zulmi ostida qolgan Turkistonda yuzaga kelgan muammolardan xabardorligi yetakchi o'rin tutgan.

1922 yil oktyabr oyida Nazir To'raqulov RKP (b) Markaziy Qo'mitasi ixtiyoriga ko'ra Moskvaga chaqirib olindi va SSSR xalqlari markaziy nashriyoti (SSSR Markaziy Ijroiya Qo'mitasi huzuridagi Tsentroizdat) boshqaruvi raisi etib tayinlandi, u 1928 yil o'rtalarigacha rahbarlik qilgan. Uning tashkilotchi va jurnalist sifatidagi iste'dodi aynan shu yerda yaqqol namoyon bo'ldi. U SSSR

xalqlarining rus va turkiy tillarida ko'plab kitoblarga muharrirlik qilgan[2]. Uning so'zboshilari bilan alohida nashrlar chop etilgan. Mashhur adib Sadridin Ayniyning Buxoro inqilobi tarixiga bag'ishlangan "Buxoro inkilobchilari" kitobi Nazir To'raqulovning katta hajmli so'zboshisi bilan nashr etilgan bo'lib, bu yerda u masalani chuqur bilgan holda Buxoro voqealariga tarixiy-siyosiy baho berdi.

Doim ilmga intiluvchi shaxs bo'lgan Nazir To'raqulov maktab ta'limi masalalarini ham chetlab o'ta olmasdi. Uning rahbarlik lavozimlarida ishlagan davrida bu muammo respublika hukumati siyosatida markaziy o'rinlardan birini egalladi. Bu bir qator ob'ektiv omillar bilan bog'liq bo'lib, ulardan asosiysi Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida aholi o'rtasida maktab tashabbusining misli ko'rilmagan yuksalishi bilan ajralib turdi. Respublika va mahalliy hokimiyat organlari aholining boshlang'ich ta'limga bo'lgan ehtiyojini qondirishga, yangi ochilgan maktablarni mutaxassis kadrlar, moliyaviy resurslar va ta'lim muassasalari faoliyati uchun o'quv-moddiy sharoitlarni ta'minlashga amalda ulguradi. Bu muammolarning barchasi 1925 yilda O'qituvchilarning I Butunittifoq qurultoyida Nazir To'raqulovning "Milliy masala va maktab" ma'ruzasi asosida qabul qilingan rezolyusiyada aks ettirilgan. Mana uning asosiy qoidalari:

"...1. Mavjud milliy madaniy-ma'rifiy muassasalar tarmog'ini birlashtirish va uni respublika byudjeti mablag'lari hisobidan bosqichma-bosqich kengaytirish.

2. Bunday ehtiyojni eng keskin his qilayotgan hududlarda milliy maktablar uchun binolar qurish masalasini kun tartibiga qo'yish.

3. Ayollar kundalik to'siqlar tufayli umumta'lim maktablarida o'qiy olmaydigan milliy respublikalar va viloyatlarda (O'rta Osiyo respublikalari, Ozarbayjon) ayollar ta'limini rivojlantirishga jiddiy e'tibor qaratish.

4. Xalq o'qituvchisining faol ishtirokida milliy maktabni targ'ib qilish bo'yicha barcha turdagi jamiyatlarni tashkil qilib, xalq ommasining allaqachon kuzatilgan ilm-ma'rifatga intilishidan Sovet hokimiyatining mahalliy organlari orqali keng foydalanish.

5. Milliy respublikalar, viloyatlar va milliy ozchiliklarning iqtisodiy rivojlanishida g'oyat katta ahamiyatga ega bo'lgan maxsus kasb-hunar va qishloq xo'jaligi maktablarini rivojlantirishga eng jiddiy e'tibor qaratilsin.

6. SSSRning barcha milliy pedagog kadrlarini ruslar bilan bir qatorda qishloqning ijtimoiy hayotida (o'quv dasturlari, savodxonlik jamiyatlari, kooperativlar va boshqalar) faol ishtirok etishga chaqiring.

7. Xalq pedagogika texnikumlari va o'qituvchilar malakasini oshirish institutlarining yangi pedagog kadrlarni tayyorlash bo'yicha umumiy ishlari bilan bir qatorda har yili va tizimli ravishda mavjud professor-o'qituvchilarni qayta tayyorlash kurslarini tashkil etish, nafaqat ijtimoiy-siyosiy ta'lim, balki pedagogik jihatdan ham.

8. Eng yaxshi milliy va ozchilik maktablari va o'qituvchilarini tizimli ravishda nomzod qilib ko'rsatish bo'yicha barcha choralarni ko'rish; mahalliy matbuotda millatlarni tarbiyalash masalasiga zamonaviy sovet jamoatchiligining dolzarb muammosi xarakterini berish.

9. Markazda va joylarda nashriyot-matbaa ishlarini kuchaytirishga jiddiy e'tibor qaratib, milliy maktabni darsliklar, kitoblar, o'quv-metodik qo'llanmalar, o'qituvchilarga yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi maxsus nashrlar bilan to'liq ta'minlash, ulardan foydalanish va rag'batlantirish uchun barcha choralarni ko'rib, har bir turdagi milliy kooperativ nashriyot va tashkilotlarning tashabbusi va faoliyati"[3. 26-27].

Shuni ta'kidlash kerakki, Nazir To'raqulov marksistik dunyoqarashning sobit tarafdori bo'lgan holda, shu bilan birga, Sovet hokimiyati o'rnatilgandan so'ng, din masalalariga jiddiy qaragan ko'pchilik rahbarlardan farqli o'laroq, islom dinining insoniyat tarixiga ta'siri haqida doimo alohida tushunchaga ega edi. Turkiston Respublikasi SIK raisi sifatida ishlagan yillari (1921 yil may – 1922 yil iyun) davomida u yangi hukumat va dinning o'zaro munosabatlarida oqilona murosaga erishish uchun katta ishlarni amalga oshirdi. Turkiston Respublikasining barcha tashkilotlarida dam olish kunini yakshanbadan juma kuniga ko'chirish to'g'risidagi farmonni imzolaganining o'ziyoq uning fuqarolik jasorati va uzoqni ko'ra bilishidan dalolat beruvchi choradir.

Bu haqda mashhur qozoq olimi R.Berdiboyev shunday deydi: "...Nazir To'raqulovning aql-zakovati, yuksak fuqaroligi "Din xalqning afyunidir"ni yod olgan mahalliy shahzodalarnikidan ancha balanddir, xalqni ozodlikdan, iymondan, or-nomusdan mahrum qilish uchun orqaga egilgan har qanday dushmandan ham battar...[4. 28].

Yigirmanchi yillar boshida Nazir To'raqulov Qurbon hayitning uch kunini - musulmonlarning hurmatli bayramini dam olish kuni deb e'lon qilgan edi. Bu uning ruhiy yuksakligini yana bir bor ko'rsatadi... Nazir o'zining "Sharqda dinga qarshi tashviqot masalalari to'g'risida" ("Kommunistik revolyusiya" jurnali, 1925 yil, 20-son) maqolasida din asoslarini kam biladigan faollarni tanqid qiladi. Jumladan, E.Fyodorovning "O'rta Osiyoning diniy yo'nalishi bo'yicha" asarini misol tariqasida keltirsak, havodan olingan, yuzaki o'rganilgan, muammolar mohiyatini ochib bermagan juda ko'p xulosalar mavjud bo'lsa, u islom tarixini o'rganmay turib, hamma narsani biladigan mutaxassis havosi bilan ko'ksini ura boshlaganlarni masxara qiladi. O'sha maqolada esa uning: "...Sharqning qoloq mamlakatlarida ilg'or fikrli mullalar bu mamlakatlar taraqqiyotida ijobiy, hatto ba'zan inqilobiy rol o'ynashi o'z-o'zidan ma'lum" [4. 26].

Nazir To'raqulov pedagog va publitsist sifatida Turkistondagi milliy-til qurilishi taqdiridan xavotir olmay qolmasdi. U mahalliy millat tiliga davlat maqomi berilishi, ish yuritishning mahalliy aholi tiliga o'tkazilishi, milliy maktablar, kitob ishlab chiqarish va ommaviy axborot vositalarining ko'payishiga ishtiyoq bilan yondashdi. Yangi turkiy alifbo bo'yicha komissiya raisi sifatida u arab alifbosidan lotin alifbosiga o'tish zarurligini faol asoslab berdi. Bu boradagi prinsiplarini himoya qilar ekan, u A.Baytursinov, turkolog olimlar Chobanzoda va Agamali o'g'li bilan qizg'in munozaralarga kirishdi. Shu bilan birga, bu muammoni ma'muriy-buyruqbozlik yo'li bilan hal qilishni talab qilmadi.

Lotinlashtirish barcha turkiy elatlarga, ularning milliy tuyg'ulariga, yozma madaniyatiga ta'sir qilishini bilgan holda, tayyorgarlik davrining asosiy vazifasi tashviqot sabablariga maksimal darajada e'tibor berish, lotinlashtirishni targ'ib qiluvchi mahalliy tashkilotlarni kuchaytirish, bir tomondan, yangi turkiy alifboga o'tishning ilmiy asoslarini ta'minlash, ikkinchidan.

1926 yil mart oyida Bokuda bo'lib o'tgan I Butunittifoq turkologik qurultoyida Nazir Turaqulov shunday ta'kidlagan edi: "...Avvalo shuni ta'kidlamochimanki, Turkologik qurultoy bu borada butun turk dunyosi uchun nihoyatda ilg'or inqilobiy haqiqat edi. Bu qurultoyda birorta ham eski arab harfini yoqlab ovoz berilmagani va agar ma'ruzachilar bu masaladan indamay qochsalar, buni eski arab harfi, degan ma'noda tushunish kerak edi. Eski arabcha harf tarix tomonidan qoralanadi va bir marta va butunlay rad etiladi.

Keyin men ushbu masalaning hozirgi holatiga o'tmoqchiman. Sahnada faqat ikkita alifbo raqobatlashmoqda: isloh qilingan yangi arab alifbosi va lotin alifbosi. Amalga oshirilgan islohotning, to'g'rirog'i, arab alifbosida amalga oshirilgan jarrohlik operatsiyasining mohiyati shundan iboratki, turkiy fonemalarda etishmayotgan belgilar sun'iy ravishda yuqori va pastki belgilar qo'shib to'ldiriladi, lekin bu islohot bundan oldin ham bo'lgan edi. Bu turkiy respublika va viloyatlarning barchasida mohiyatan bir nechta grafika, bir nechta alifbo va bir nechta yozuv tizimi mavjud. Tatar Respublikasida alifbo yoki grafikning bir tizimini, Qozog'iston Respublikasida boshqasini, Turkmaniston Respublikasida uchinchisini va hokazolarni amalga oshirishga harakat qilmoqdalar. Qozonda, mendan oldingi ma'ruzachi batafsil aytib berganidek, ular "Bash-harf" deb ataladigan tizimga, boshlang'ich shakldagi harflar tizimiga e'tibor qaratishga harakat qilmoqdalar. Aytish kerakki, Tatar Respublikasi hukumati qarori bilan tuzilgan tizim haqiqatda mag'lub bo'ldi"[2. 102-104].

Sovet Sharqi xalqlarining yozma tilini yangilash masalalari ustida amalda ishlagan N. To'raqulov 1928 yil yanvardagi "Yangi vazifalar" maxsus maqolasida alohida qayd etadi.

"...Shu bilan birga yangi turkiy alifboni joriy etishga Sovet Sharqining keng ommasi va taraqqiyparvar jamoatchiligining munosabati kabi muhim masalani e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi"[2. 136-141].

Shuni ta'kidlash kerakki, Birinchi Butunittifoq turkiy qurultoyidan boshlab Qozon arabchilari va ularning chet eldagi "do'stlari" tomonidan ko'tarilgan hayqiriq (Turkiyadagi tatar oq muhojiratining nutqi) endi tindi. Lotinlashtirish muxoliflari to'satdan shubha va xavotirga tushib qolgani uchun emas, balki yozma islohotlarning zarurligi va o'z vaqtida ekanligiga o'zlari ham

ishonch hosil qilganliklari uchun emas, balki jim bo'lishdi. Arzimaydi. Ko'rlik va o'jarlik ularning eng kam fazilatlarini tuzilgan va tashkil qiladi. Ular shunchaki jim bo'lib qoldilar, chunki ularning ommaning aqidaparastligi, "islom madaniyati va Qur'on alifbosining tarixiy ildizlari" haqidagi barcha bema'ni bahslari va bashoratlari ommaga nisbatan blef va to'liq tuhmat bo'lib chiqdi.

Arabistlarning fikricha, islohotga birinchi urinishdayoq g'azab bilan hujum qilib, hammani va hamma narsani parchalab tashlashi kerak bo'lgan Sovet Sharqining ommasi Qozon "payg'ambarlari"ning faryodlariga kar bo'lib chiqdi. Osmon tushmadi, yer ochilmadi, yangi turkiy alifbo tobora ortib borayotgan sur'atlar bilan amalga oshirilmoqda. To'liq "ruhiy milliy" alifbo barcha kerakli "tarixiy ildizlarga" ega bo'lgan alifbo Qur'on emas, balki yangi turkiy (lotinlashtirish asosida) alifbosi bo'lib chiqdi va butunlay zamonaviy, madaniy va texnik asoslarda yangi yozma tilni yaratish imkonini beradi. G'arbning Sharq xalqlariga bilim va texnologiyasi - bu Sovet Sharqi zamonaviy jamoatchiligining shiori, bizning fikrimizni eski yozma tilni tubdan buzish zarurligiga yo'naltirgan o'zadir. Bilim va texnologiyaga chanqoq omma tomonidan seziladi. Masalan, sharqona XX asr madaniyatiga qo'shilish imkoniyatini beruvchi rus tilini o'rganish milliy respublika va viloyatlarda hamma joyda davrning eng dolzarb talablaridan biri sifatida ilgari surilayotgani xarakterlidir.

Qanchadan beri boshqacha munosabat mavjud edi, qancha vaqt oldin faqat imtiyozli va xalqning zolim elitasi tomonidan nafratlanagan rus tilini o'rganish quyi tabaqalar tomonidan "o'zinikidan ketish", "xiyonat" deb talqin qilingan? Qadimgi rus davlatchiligi, yer egalari va kapitalistlarning eski rus madaniyati zulm va ekspluatatsiya, zo'raonlik va zulmni olib kelgani va Sharq xalqlari orasida juda mashhur bo'lganligi aniq. Ayni paytda, hozir tashqaridan hech qanday majburlovsiz rus tilini o'rganishga ishtiyoq omma orasida kuchayib bormoqda, chunki bu tilni o'rgangan sharq odamiga zamonaviy madaniyatga, zamonaviy jamoatchilikka qo'shilish imkoniyatini beradi.

...Ruscha hamma narsa bilan bog'liq bo'lgan xurofotlar (til o'rganish, "ruscha" kiyim kiyish va h.k.) endi tarixdan oldingi hodisaga aylanib bormoqda.

...Ittifoqimiz madaniyati va iqtisodiyotining umumiy yuksalishi bilan unda yashovchi barcha xalqlar o'rtasidagi aloqalar, mehnat hamkorligi mustahkamlanmoqda. Bu holat SSSR turk-tatarlariga nisbatan ham to'g'ri keladi, ular o'rtasidagi madaniy hamkorlik har tomonlama mamnuniyat bilan qabul qilinishi va to'xtatilmaligi kerak. SSSR turk-tatarlari o'rtasidagi iqtisodiy va madaniy aloqa (biz bir-biri bilan hududiy yaqinlik va umumiy bozorlar tufayli bog'langanlar haqida gapiramiz; masalan, tatarlar va boshqirdlar, o'zbeklar, qozoqlar va qirg'izlar va boshqalar). Bizdan "Yagona turk tili" yordamidan, dialektlari (tili) asosida qolib, bir-birlari bilan muloqot qilish imkonini beradigan shunday moslashuvchan yozuv tizimini yaratishni talab qilmoqda. Ayni paytda, afsuski, bu masala haligacha bizning yangi yozuvimiz tomonidan hal qilinmagan. Turkiy-tatarlarning yangi turkiy alifbolari haligacha bu hayotiy muammoga qoniqarli yechim beradigan ilmiy jihatdan ishlab chiqilgan asosda o'zaro kelishib olinmagan. To'g'ri, 1927 yil iyul oyida Bokuda bo'lib o'tgan "Yangi turkiy alifbo" Butunittifoq Markaziy Qo'mitasining birinchi plenumi ana shu alifbolarni birlashtirish belgisi ostida bo'lib o'tdi. Lekin, aslida, bu birlashishni mazmunli birlashtirishdan ko'ra ko'proq grafik, texnik birlashma sifatida e'tirof etish kerak"[5. 246-256].

Mazkur davrda sotsial hayotdagi o'zgarishlar bevosita tilning sohasiga, xususan, terminologiya sohasiga ham o'z ta'sirini ko'rsatdi. Maktab va maorif sohasidagi yangicha islohotlar, xorijiy mamlakatlar bilan savdo aloqalarining rivojlanishi, fan va sanoat sohasidagi ijobiy siljishlar o'zbek tili lug'at fondida yangi so'z va terminlarning yuzaga kelishiga sabab bo'ldi. Shuningdek, bu davrda fan asoslarini, xususan, iqtisod va siyosatdagi yangiliklar bilan tanishishda rus tilining yetakchi o'rin tutishi shu tildagi terminlarning tarjimasini lug'atlar shaklida berish ehtiyojini keltirib chiqardi. Shunga binoan, ijtimoiy-siyosiy terminlarning maxsus ikki tilli tarjima lug'atlarini yaratish yo'lidagi leksikografik ishlar amalga oshirila boshlandi va N. To'raqulovning "Rus-o'zbek tilining siyosiy va iqtisodiy lug'atchasi"[6. 87] bu yo'nalishdagi dastlabki ish ekanligi bilan xarakterlidir.

Nazir To'raqulov SSSR Markaziy Ijroiya Qo'mitasi huzuridagi Tsentroizdat boshqaruvi raisi sifatidagi faoliyatining yangi Sovet davlatida milliy madaniyatlar rivoji uchun ahamiyatini juda yaxshi tushundi. 1928 yil iyun oyida Tsentroizdatning besh yilligiga bag'ishlangan yubiley yig'ilishida uning doimiy rahbari g'urursiz emas, deb ta'kidladi: "... Tsentroizdat Ittifoqning ko'p

millionli xalqlarini Sovet madaniyati bilan tanishtirish uchun asos yaratdi va o'zining qisqa muddat ichida boshqa mamlakatlarga to'liq tanish bo'lgan kitob ishlab chiqarish bazasini yaratdi. Besh yil davomida u 50 dan ortiq millatlar tillarida o'quv, ilmiy-ommabop, ijtimoiy-siyosiy, badiiy, qishloq xo'jaligi va boshqa adabiyotlarni 59.959.713 nusxada nashr etdi. Tsentrozdat nodavriy matbuotni yaratish, mustahkamlash va rivojlantirish bilan bir qatorda milliy davriy nashrlarni yaratish, takomillashtirish va tarqatish masalalariga ham jiddiy e'tibor beradi. Ayni paytda uning 12 tilda 21 ta davriy nashriyot nashr etayotganini aytish kifoya[7. 349].

Nazir To'raqulovning qisqa, ammo voqea-hodisalarga boy hayotiga nazar tashlaydigan bo'lsak, uning yoshligidayoq siyosiy yetakchi, atoqli olim va publitsist, iste'dodli diplomat kabi fazilatlar paydo bo'lganini tan olish kerak. Uning notinch inqilob davrida kechgan yoshligi oson va bulutsiz kechmadi. Hozirgi tarixiy sharoitda yigitdan mardlik va vazminlik, halollik va odoblilik, tamoyillarga mafkuraviy sodiqlik va diniy bag'rikenglik, hatto fidoyilikka tayyor bo'lish talab qilindi. Bu fazilatlar ota xonadonidagi munosib tarbiya, Qo'qonda va Moskvadagi savdo institutida o'qiganidan kelib chiqqan. O'zining ongli hayotining boshida, bo'lajak diplomat yo'lida o'z ishiga fidoyi, el-yurt manfaati yo'lida xizmat qilishga tayyor insonlarni uchratdi. Birinchi jahon urushi va fuqarolar urushining og'ir yillarida, Turkistonda sovet hokimiyatining shakllanishi davrida to'plangan siyosiy kurash tajribasi – bularning barchasi, albatta, taqdir uni yuqori davlat lavozimlariga, so'ngra diplomatik yo'lga ko'targanida keyingi hayoti va kelajakdagi buyuk ishlari uchun bebaho yuk bo'ldi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Nazir To'raqulovning Yaqin Sharqdagi kelajakdagi muvaffaqiyatli va samarali diplomatik faoliyati uning Markaziy Osiyoda ham, Moskvada ham avvalgi barcha faoliyatiga asoslanadi. O'zbek xalqining ajoyib farzandi o'zining serqirra ijodida chuqur bilim va dunyoqarashlar kengligi bilan qurollangan chinakam marifatparvar ekanligini isbotladi. Hayot qiyinchiliklari uni o'z qobiliyatiga ishonch bag'ishladi, qalbida mas'uliyat tuyg'usini barcha ko'rinishlarida jasorat uyg'otdi hamda Vatan manfaatlariga xizmat qilishga tayyorligini singdirdi. Nazir To'raqulov qisqa davrdagi sermahsul mehnat va ijodiy faoliyati o'z tadqiqotchilarini kutib turibdi. Ayniqsa, davlat boshqaruvidagi ishtiroki, publitsistik merosi alohida tadqiqot uchun mavzu bo'la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Rajabov Q. Farg'ona masalasi: muammoga yangicha nioh (TKP VI s'yezdi materiallari asosida) // FarDU. Ilmiy xabarlar. 2005, № 2. – B.42-46.
2. Torekulov N. Sobranie sochineniy v dvux tomax. T.2. Stati, doklady, prilozhenie (otchyoty, pisma, dnevniki) (Rus va qozoq tillarida). – Almaty: Alash, 2004. – S. 592.
3. Mansurov T. Polpred Nazir Tyuryakulov. – Moskva: “Molodaya gvardiya”, 2022. – S. 26-27.
4. Mansurov T. Poznanie lichnosti. Polpred SSSR Nazir Tyuryakulov. Tylg'any tanu. – Moskva: “Molodaya gvardiya”, 2004. – S.28.
5. Normamatov S. Jadid adiblarining o'zbek lug'atchiligi an'analari rivojidadagi o'rni // Scientific-methodological electronic journal, O'zbekistonda xorijiy tillar, 2020, № 3 (32), 246-256.
6. To'raqulov N. Rus-o'zbek tilining siyosiy va iqtisodiy lug'atchasi. – Toshkent: Turkiston jumhuriyatining davlat nashriyoti, 1922. – 87 b.
7. Святослав Рыбас. Таир Мансуров. – Москва: «Молодая гвардия», 2021. – С. 349-370.
8. Rajabov Q., Haydarov M. Turkiston tarixi (1917 – 1924 y.). – Toshkent: “Universitet”, 2002. – B. 47 – 48.

UO'K 93/94

O'ZBEKISTON QISHLOQLARIDA XOTIN-QIZLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING AHAMIYATI

F.B.Qanoatova, dots., Shaxrisabz davlat pedagogika instituti, Shaxrisabz

Annotatsiya. Maqolada mamlakatimizda keng rivojlanayotgan xotin - qizlar tadbirkorligining qishloq sharoitidagi holati, o'ziga xos jihatlari haqida fikr yuritiladi. Qishloq joylarida tadbirkorlikning fermer ho'jaliklari misolida yuksalib borayotganligi va unda ayollar ulushini ortayotganligi davrlashtirish orqali viloyatlar kesimida bir qator statistik ma'lumotlar asosida berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: normativ-meyoriy hujjatlar, qishloq xo'jaligi, xotin- qizlar, tadbirkorlik subektlari, fermerlik faoliyati, xizmat ko'rsatish shohobchalari, turmush farovonligi.

Аннотация. В статье рассматривается состояние и особенности женского предпринимательства, широко развивающегося в нашей стране, в сельских условиях. О росте предпринимательства в сельской местности, например, фермерских хозяйствах и увеличении доли в нем женщин сообщается на основе ряда статистических данных по региону посредством периодизации.

Ключевые слова: нормативные документы, сельское хозяйство, женщины, субъекты предпринимательства, фермерская деятельность, станции технического обслуживания, благосостояние.

Abstract. The article examines the state and characteristics of women's entrepreneurship, which is widely developing in our country, in rural conditions. The growth of entrepreneurship in rural areas, such as farming, and the increasing share of women in it is reported based on a number of statistics for the region through periodization.

Key words: regulatory documents, agriculture, women, business entities, farming activities, service stations, welfare.

Ayollarning iqtisodiy faolligini oshishi ijtimoiy ishlab shiqarishning va mehnatni tashkil etishning turli mulkshilik shakllaridagi korxonalar, tarmoqlar bo'yicha taqsimlanishida, mehnat unumdorligi va aholi farovonligining o'sishida ko'rindi. Turkiston azaldan o'zining ziravorlari, quritilgan mevalari, paxtasi bilan butun dunyoga mashhur bo'lgan. Qishloq xo'jaligida islohotlarni chuqurlashtirish hukumatning aholi farovonligini oshirish strategiyasining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Ayniqsa, olis qishloqlarda ham ayollar o'rtasidagi tadbirkorlik, asosan, kichik biznes (xizmat ko'rsatish, mini ustaxonalar, dorixonalar, kichik ulgurji savdo, hunarmandchilik, kasanachilik)ning qamrovini oshirish alohida muammo hisoblanadi.

2009 yilning "Qishloq taraqqiyoti va obodligi yili" deb e'lon qilingani bejiz emas. Maxsus Davlat dasturi ishlab chiqilib, unda qishloqlarda turmush darajasini yuksaltirish, qishloq aholisi manfaatlarini yanada ta'minlashga qaratilgan qonunchilik bazasini takomillashtirish, qishloq turmush madaniyatini yuksaltirish, qishloq aholisi ayniqsa, yoshlar va ayollar bandligini ta'minlash, daromadlari va farovonligini oshirishga hanzugacha alohida e'tibor qaratilmoqda. Qishloq xo'jaligida islohotlarni yanada chuqurlashtirish, fermerlik harakatini qo'llab-quvvatlash, mulkdorlar, tadbirkorlar va ishbilarmonlar manfaatlarini himoya qilish, erlarning meliorativ holatini yaxshilash, aholi salomatligini muhofaza qilish va tibbiy madaniyatini yuksaltirish, qishloq ta'limi tizimining sifat ko'rsatkichlarini oshirish, moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, qishloq xo'jaligi va qishloq xo'jaligini rivojlantirish bo'yicha aniq chora-tadbirlar belgilandi.

Ma'lumki, 2012 yil 22 oktabrdagi "O'zbekistonda fermerlik faoliyatini tashkil qilishni yanada takomillashtirish va uni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident Farmoni asosida O'zbekistonda Fermer xo'jaliklari uyushmasi o'rniga Fermerlar kengashi tashkil etilgan bo'lib, 2017 yildan O'zbekiston fermer, dehqon xo'jaliklari va tomorqa yer egalari kengashi sifatida o'z faoliyatini kengaytirdi.

Agar 1994 yil boshida qishloq xo'jaligi tizimida 14825 ta dehqon (fermer) xo'jaligi faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, 2008 yilga kelib, ularning soni 215 mingdan ortgan bo'lib ketdi, ulardan 5 mingdan ortig'ini tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati – O'zLiDeP a'zosi bo'lgan fermer ayollar tashkil etgan[1]. 2009 yilda respublikada mavjud fermer xo'jaliklarining (1500 nafar) 2%ga yaqini ayollar tomonidan boshqarildi[4]. Qiyoslash uchun aytadigan bo'lsak, agar 1994 yil boshida qishloq xo'jaligi tizimida 14825 ta dehqon (fermer) xo'jaligi faoliyat ko'rsatgan bo'lsa[2:110], 2008 yilga kelib, ularning soni 215 mingdan ortgan bo'lib ketdi, ulardan 5 mingdan ortig'ini tadbirkorlar va ishbilarmonlar harakati – O'zLiDeP a'zosi bo'lgan fermer ayollar tashkil etgan[3]. 2009 yilda respublikada mavjud fermer xo'jaliklarining (1500 nafar) 2%ga yaqini ayollar tomonidan boshqarildi[4]. Fermer xo'jaliklarining 2000 dan ziyodini ayollar boshqarib kelgan bo'lsa, ular orasida X.Mirzaeva, P.Ergasheva, S.Abdullaeva va L.Murotova kabilarning "O'zbekiston qahramoni" unvoniga sazovor bo'lganligi muhim o'rin tutadi.

Bu iqtisodiy tadbirkorlik jarayonlarida ayollar omili muhim ekanligini ko'rsatadi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2015 yilda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda 120 mingdan ziyod, fermer xo'jaliklarida 4550 dan ortiq xotin - qizlar o'z boshqaruvlari asosidagi xo'jaliklarini yuritdilar. 2015 yilning o'zida tadbirkor ayollar uchun 1255 mlrd. so'm miqdorida kreditlar ajratildi. Bu esa 2014 yilga nisbatan olganda 130%ni tashkil etganligini ko'rsatmoqda. Bugungi kunda milliy iqtisodiyotning deyarli barcha tarmoqlarida ayollarning mehnatda bandligi mavjud. Ayniqsa, qishloq xo'jaligida band bo'lgan ayollar 27,8%ni tashkil etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Fermer xo'jaliklari uyushmasi qoshidagi "Tashabbuskor ayol" markazi faoliyati alohida o'ringa egadir. 2008 yilda "Tashabbuskor ayol" markazi 2000 fermer ayolni birlashtirgan bo'lsa, 2018 yilga kelib 4500 dan ortiq fermer xo'jaliklarini xotin-qizlar boshqardi liklarining 6,5 foiziga ayollar rahbarlik qilmoqda[5]. Shunday fermer ayollardan biri Toshkent viloyati Bo'stonliq tumanidan N.Tursunovadir [6]. Hozir xo'jalikda 6 nafar doimiy, 10-15 nafar mavsumiy ishchi mehnat bilan band. Ishbilarmon ayol fermer xo'jaligini yanada rivojlantirish bo'yicha xorijlik investorlar bilan ham kelishuvga erishgan. Nigora opa 2021 yil pillachilikda ham o'zini sinab ko'rishga qaror qildi. Fermer xo'jaligiga 10 quti pilla urug'ini olib kelib, ipak parvarishlashga kirishdi.[6].

"Tashabbuskor ayol" markazi fermerlarni huquqiy himoya qilish, mikro va makrokreditlar, lizingga texnika vositalari olish va investitsiyalarni jalb qilishga ko'maklashish, fermer xo'jaliklari tomonidan yetishtirilgan mahsulotlarning sotilishiga, eksport qilinishiga yordamlashish, ayol fermerlarning faoliyatini matbuotda yoritish boshqa usullar orqali ularning ilg'or tajribalarini ommalashtirish, xo'jalik ishlarining biznes rejasini ishlab chiqishlariga yordamlashish kabi xizmatlarni ko'rsatib keldi[9]. Markaz tomonidan 2005 yili mazkur maslahatxonaga murojaat qilgan G.Mo'minovaga 10 gektar yer ajratib berildi, 2007 yili uning yerlari 100 gektardan ortdi va fermerlik faoliyatini yanada kengaytirdi[8].

Namangan viloyatidagi asalarichilik, bog'dorchilik, parrandachilik, pillachilik, qoramolchilikka ixtisoslashgan "Koroskon Durdona" ko'ptarmoqli fermer xo'jaligi rahbari N.Mamatova 2010 yildan beri fermer sifatida faoliyat yuritib kelgan bo'lib, 88 nafar yangi ishchi o'rinlari yaratgan. Xo'jalik ishchilari tarkibida bitiruvchi yoshlarning qamrab olinganligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, yetishtirilayotgan pillani qayta ishlab, kashtachilikni rivojlantirish orqali mahalla qizlarining ham bandligini ta'minlash rejalashtirilgan[9].

2008 yilda Surxondaryo viloyatida chorva sohasini rivojlantirishga hissa qo'shishga istagi bo'lgan 45 nafar ayolga 49,5 million so'mlik kredit berildi. Shuningdek, respublika miqyosida uyda chorva bilan band bo'lgan 32 mingdan ortiq bo'lgan ayollarga rasman mehnat daftarchalari berilgan[10].

2015 yilgi ma'lumotlarga ko'ra, Qibray tumani Yangiobod qishlog'ida D.Mirzarayimova tomonidan 2008 yilda 10 gektar yerda tashkil etilgan "Mirzajalil jahon bog'i" fermer xo'jaligi bog'dorchilik va sabzavotchilikka ixtisoslashgan bo'lib, xo'jalik 2014 yilgi daromadi hisobidan 100 bosh qoramolga mo'ljallab molxona barpo etdi. Tijorat banking 320 million so'mlik krediti evaziga Avstriyadan 30 bosh qizil-ola naslli mol keltirib, boquvga qo'ygan[11].

Bunday fermerlik orqali el-yurtda dong'i ketgan xotin - qizlarining nomlarini ko'plab keltirish mumkin. Toshkent viloyati Chinoz tumanidagi Eshonobod qishlog'ida faoliyat yuritadigan fermer-ayol A.Xudoyberganova, "Umid" fermer xo'jaligi rahbari B.Jo'ltayeva, Sardoba tumanidagi "Temur Malik" fermer xo'jaligi hududiy uyushmasi pillachilik brigadasi boshlig'i O.Rahmatova, Andijon viloyati Qo'rg'ontepa tumanidagi "Kozimjon Ahmedov" fermer xo'jaligi pillachisi D.Mamajonova "O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan pillachi" unvoniga sazovor bo'lgan. Toshkent viloyati Chinoz tumanidagi "Yo'l tushgan" fermer xo'jaligi uyushmasi pillachisi G.Dadayeva, Andijon viloyati Izboskan tumanidagi "Gulzor pari" fermer xo'jaligi boshlig'i O.O'rinova, Navoiy viloyati Karmana tumanidagi "Sevinch – Feruz" pillachilikka ixtisoslashgan fermer xo'jaligi boshlig'i X.Hasanovalarning mehnatlari "hukumat tomonidan munosib taqdirlangan.

O'zbekistonda xotin-qizlar fermerlik faoliyatini yanada rivojlantirishda horijiy tajribalardan andoza olib, etishtirilayotgan mahsulotlarni dunyo bozoriga chiqarish, shuningdek, qishloq xotin-qizlarining iqtisodiy bilimlarini yanada oshirish borasida "Tadbirkor ayol" O'zbekiston ishbiarmon ayollar assotsiatsiyasi tomonidan keng qamrovli ishlarni amalga oshirib kelayotir.

Qishloq xo'jaligida xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishga ajratilgan 100 milliard so'mdan 2019 yilning 6 oyida 41 milliard so'mlik mablag' o'zlashtirilib, 1755 ta loyiha amalga oshirildi va 2240 ta ish o'rni yaratilgan.

2021-yilda o'tkazilgan "Yil ayoli" ko'rik tanlovida "Orzu" fermer xo'jaligi raisi Palzada Saliyeva mutloq g'olib bo'ldi - "Prezident mukofoti" "Chevrolet Lacetti Gentra" avtomashinasi bilan taqdirlandi.

Yutuqlar bilan bir vaqtda, xotin-qizlarni fermerlikka jalb etish borasida turli qiyinchiliklar hali hanuz uchrab turibdi;

- Ayollarning tomorqa dehqonchiligi sohasida ish yuritish bo'yicha meyoriy-huquqiy baza haqida yetarli ma'lumotga ega emasligi;

- Fermerlik biznesini yuritish bo'yicha tegishli o'quv qo'llanmalarining yetarli emasligi;

- xotin-qizlar fermerlik faoliyatini rivojlantirishda mablag' etishmasligi, moddiy-texnika resurslarini o'zlashtirish cheklanganligi;

- kreditlarni ta'minlash uchun garovga ehtiyoj mavjudligi sababli bank tizimida kredit olishda ham qiyinchiliklar mavjud;

- statistik ma'lumotlarda gender ko'rsatkichlarining yo'qligi mamlakatda ayollar fermerlarining holatini tahlil qilishda jiddiy qiyinchilik hisoblanadi. Amaldagi rasmiy statistik hisobot shakllarida ayollar tomonidan boshqariladigan korxonalar soni va turlari to'g'risida ma'lumotlar mavjud emas.

Xulosa qilib aytganda, respublikada ayollarning ijtimoiy-iqtisodiy sohalaridagi faol ishtirokini ta'minlash uchun katta imkoniyat va salohiyat mavjud bo'lib, xotin-qizlar o'rtasida kichik va o'rta biznes, fermerlik, xizmat ko'rsatish sohalarini qo'llab-quvvatlash hamda rivojlantirishga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratib kelindi. Natijada ayollarning xususiy sektor sohasidagi faolligiga erishilib, tadbirkorlik, fermerlik, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan milliy hunarmandchilik va kasanachilik orqali faoliyat olib borayotgan tadbirkor va hunarmand ayollarning mahsulotlari sifati va miqdorida o'z ifodasini topdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zLiDeP Siyosiy Kengashi Ijroiya qo'mitasi "Ayollarning siyosiy faolligi, jamiyatdagi o'rni va mavqeyini oshirish" bo'limi joriy arxivi. 2009 yil ma'lumotlari.

2. Мамажонов С. Фермер хўжаликларининг дастлабки кадамлари, Жамият ва бошқарув, №3. 2008, – Б. 110.

3. ЎзЛиДеП Сиёсий Кенгаши Ижроия қўмитаси "Аёлларнинг сиёсий фаоллиги, жамиятдаги ўрни ва мавқеини ошириш" бўлими жорий архиви. 2009 йил маълумотлари.

4. O'zbekiston xotin-qizlar qo'mitasi joriy arxivi. 2009 yil ma'lumotlari.

5. O'zbekiston Xotin-qizlar qo'mitasi joriy arxivi. 2016 yil ma'lumotlari.

6. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi 2009 yil ma'lumotlari.

7. O'zbekiston xotin-qizlar qo'mitasi joriy arxivi. 2009 yil ma'lumotlari.

8. <http://library.tuit.uz/lectures/>

9. Элмирзаева Н. Фидойи, шижоатли, ишбилармон. // <http://21asr.uz/post>

10. Исмоилова З. Фермер аёллар қишлоқ хўжалигига илғор ишланмаларни татбиқ этади.//Халқ сўзи,2018. 3 март.

UO'K 93/94

QO'QON SHAHRI TA'LIM MUASSASALARINING IJTIMOYIY TARAQQIYOTGA QO'SHGAN HISSALARINING AHAMIYATI VA O'RNI

M.M.Qodirov, tayanch doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqolada so'ngi yillarda Qo'qon shahrida mavjud maktabgacha ta'lim muassasalari va umumiy o'rta ta'lim maktablarining rivojlanish xususiyatlari statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim muassasasi, maktab, pedagog, qonun, aholi, ta'lim.

Аннотация. В данной статье на основе статистических данных анализируются особенности развития дошкольных образовательных учреждений и общеобразовательных школ города Коканд в последние годы.

Ключевые слова: дошкольное образовательное учреждение, школа, педагог, право, население, образование

Abstract. *In this article, the characteristics of the development of preschool educational institutions and general secondary schools in the city of Kokand in recent years are analyzed on the basis of statistical data.*

Key words: *preschool educational institution, school, pedagogue, law, population, education.*

Har bir davlatning kelajagi albatta uning zaminida voyaga yetib kelayotgan yosh avlod bilan chambarchas bog'liqdir. Maktabgacha ta'lim tizimi uzluksiz ta'limning birlamchi, eng asosiy bo'g'inidir. Maktabgacha ta'lim, 6–7 yoshgacha oilada, bolalar bog'chasida va boshqa ta'lim muassasalarida olib boriladi. Mutaxassislarning ilmiy xulosalariga ko'ra, inson o'z umri davomida oladigan barcha axborot va ma'lumotning 70 foizini 5 yoshgacha bo'lgan davrda oladi [9; 25]. Shunday ekan bugungi globallashuv zamonida ayniqsa, iqtisodiyoti rivojlangan va jadallik bilan rivojlanib kelayotgan davlatlar ko'proq e'tiborini bolalar tarbiyasiga qaratishga harakat qilmoqda.

Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar avvalo maktabgacha ta'lim sohasini ham qamrab olmoqda. Maktabgacha ta'lim sohasi ham davlat siyosati darajasiga ko'tarilib, islohotlar maydoniga aylandi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2017-yil 7-fevralda PF-4749-sonli farmoni qabul qilindi [1]. Farmonda ilgari surilgan 5 ta ustuvor yo'nalishlardan biri "Ijtimoiy sohani rivojlantirishni ustuvor yo'nalishlari" deb nomlanib, uning 4.4 bandi "Ta'lim va fan sohasini rivojlantirish"ga oiddir. Aynan shu qismda maktabgacha ta'lim sohasi ham alohida e'tirof etib ketilgan. Shu bilan birgalikda keyingi yillarda ham maktabgacha ta'lim sohasini rivojlantirishga oid qonun, qaror va farmonlar qabul qilindi. Ularga namuna tariqasida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 30.09.2017 yildagi PF-5198-sonli "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" farmoni [2], 16.12.2019 kuni qabul qilingan "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida" (O'RQ-595-son, 58 modda) [3], 08.05.2019 yildagi PQ-4312-sonli "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" prezident qarori [4], yangi tahrirda 23.09.2020 kuni qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi qonunlar shular jumlasidandir [5].

Davlat rahbarining "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" farmoni bilan mamlakatimizda ilk bor "Maktabgacha ta'lim" vazirligi tashkil etildi va bu bilan ushbu soha rivoji uchun ullkan poydevor yaratildi. Har bir hududda Maktabgacha ta'lim vazirligining bo'limlari tashkil etildi. Jumladan, Qo'qon shahrida ham maktabgacha ta'lim sohasi uchun alohida e'tibor qaratildi.

Qo'qon shahrida har doim maktabgacha ta'lim muassasalariga talab kuchli bo'lgan bunga sabab tariqasida shahar hududida yashovchi aholi sonining yildan yilga ortib borishini keltirib o'tish mumkin. Misol uchun quyidagi jadvalda doimiy aholi soni keltirib o'tilgan.

1-jadval [6; 1]

Qo'qon shahrida yashovchi doimiy aholi soni	
Yillar	Aholi soni (ming kishi)
2017	224,3
2018	247,1
2019	250,7
2020	252,7

Jadvaldagi raqamlardan ko'rinib turibdiki aholi soni yilma-yil ortib bormoqda bu esa talab yuqori bo'lgan ushbu sohani rivojlantirishni taqozo etardi. "Harakatlar strategiyasi" amalga oshirilayotgan davrda Qo'qon shahridagi mavjud maktabgacha ta'lim muassasalarining jami soni, unda tarbiyalanayotgan bolalar va faoliyat olib boruvchi tarbiyachilarning miqdorini tahlil qilib chiqsak.

2017-yilda umumiy hisobda olganda Farg'ona viloyatida 3-6 yoshli bolalarni maktabgacha ta'lim muassasalariga qamrab olish darajasi 2016 yilda shu yoshdagi aholining 28,9 foizini tashkil etdi. 2017 yil 1 yanvar holatiga viloyatda maktabgacha ta'lim muassasalari soni 670 tani tashkil etib, shundan 386 tasi shahar, 284 tasi qishloq joylarda joylashgan. Shundan, ya'ni 670 tadan 52 tasi Qo'qon shahrida joylashgan bo'lib, shu davrda har 100 ta o'ringa maktabgacha ta'lim muassasalarida 77 ta bola to'g'ri keladi. 2017-yilda shahar hududida jami maktabgacha ta'lim muassasalarining soni 45 tani tashkil etgan. Ushbu raqam 2018-yilda 45 tani tashkil etgan, ya'ni o'zgarmasdan qolgan.

Lekin keyingi yillarda esa 2019-yilda 48 tani [7; 86], 2020-yilda esa yana 2 taga ko'payib 50 tani tashkil etgan [8; 103].

Xulosa qiladigan bo'lsak, doimiy yashovchi aholi soni ortib borishiga mos ravishda maktabgacha ta'lim muassasalarining ko'payishi ortda qolmoqda. Bu esa maktabgacha yoshdagi aholining aksariyat qismini uyda ota-onalar qaramog'ida qolishiga olib kelmoqda. 2017-yilda shahar aholisi orasida 3 yoshgacha bo'lgan bolalarning soni 14034 nafarni, 3-7 yosh oralig'idagi bolalar soni esa 18119 nafarni tashkil etgan holda [1; 13] ushbu yilda maktabgacha ta'lim muassasasiga qatnovchi bolalarning umumiy soni 2017-yilda 7236 tani tashkil etgan [7; 86]. Bu raqamlarni tahlil qiladigan bo'lsak, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning umumiy soni 32153 nafarni tashkil etgani holda, ularning atigi 22 % qismigina davlat MTMLarida tarbiyalangan xolos. 2019-yilda esa 0-7 yoshdagi jami bolalarning soni 33276 nafarni tashkil etgan bo'lsa [9; 13], shu yildagi MTMLarga qatnovchi bolalarning soni 8427 nafarni tashkil etgan [7; 86]. Statistik ma'lumotlarni tahlil qiladigan bo'lsak, davlat MTMLarida 2017-yildan boshlab joylar soni ortib borgan.

2-jadval [8; 103].

Davlat maktabgacha ta'lim muassalari			
Yili	MTMLar soni	Ularda tarbiyalanuvchilar soni	Ularda yaratilgan joylar soni
2017	45	7200	7942
2018	45	8100	10502
2019	48	9341	11882
2020	50	8427	12376

Raqamlarni tahlil qilsak MTMLarning qamrovi ortib bormoqda, ammo ularga qatnovchilarning soni kamayib bormoqda. MTMLar qamrovi bilan birgalikda ularda faoliyat olib boruvchi tarbiyachilarning ham soni ortib bormoqda. Ularning soni 2017-yilda 693 ta, 2018-yilda 824 ta, 2019-yilda 955 ta, 2020-yilda 1050 tani tashkil etgan [8; 103]. 2017-2020-yillar oralig'ida MTM tarbiyachilarining umumiy sonidagi ko'rsatkich +357 taga yoki 151% ga ortganligini ko'rib o'tish mumkin.

So'ngi yillarda davlatimiz tomonidan yaratilayotgan imkoniyatlar tufayli har bir hududda nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari (NMTM, xususiy bog'chalar) soni ham ortib bormoqda. Avvalo, xususiy tadbirkorlar tomonidan NMTMLarning tashkil etish bilan bog'liq tashabbuslari qo'llab-quvvatlanmoqda. Ular uchun respublika va mahalliy davlat hokimiyatlari tomonidan ham bir qator imtiyozlar yaratib berilmoqda. 2017-yilda Qo'qon shahrida NMTMLarning soni 6 ta, ularga tarbiyalanayotgan bolalar soni 259 ta, jami NMTM quvvati esa 430 tani, ularda xizmat qilayotgan pedagoglarning soni 28 tani tashkil etgan. [7; 86] 2018-yilda esa NMTMLar soni teng yarmiga qisqarib 3 tani tashkil etgan, biroq ularga qatnovchi bolalar soni ortib 294 tani tashkil etgan va jami qabul qiluv quvvatidan +24 ta ko'p bola tarbiyalangan. NMTMLar soni qisqarganiga asosiy sabab sifatida ular o'z qabul qiluv quvvatidan kamroq bola qabul qilganligidadir. Chunki 2017-yil statistikasiga e'tibor bersak jami bolalarga nisbatan, umumiy qabul qiluv quvvati orasidagi farq -171 tani tashkil etgan. 2019-2020-yillarda ham NMTMLar soni 3 donaligicha qoladi. NMTMLarga mos ravishda 321 ta va 290 ta tarbiyalanuvchi qatnagan. Ushbu yillarda ularda 2018-yilda 16 nafar, 2019-yilda 17 nafar va 2020-yilda 26 nafar pedagog faoliyat olib borgan [8; 103]. Yaqin yillar ichida tadbirkorlarimiz tomonidan ham amalga oshirilayotgan islohotlarga javoban albatta NMTMLar soni ortishi hamda shahar hududida istiqomat qilayotgan maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning MTMLarga qatnovi soni ko'payishiga ishonchim komil.

Maktabgacha ta'lim sohasidan keyingi bosqich bu – umumiy o'rta ta'lim bosqichidir. Butun dunyoda maktab tizimiga e'tibor borgan sari dolzarblik kasb etib bormoqda. Ayniqsa, Finlandiya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Xitoy, Amerika Qo'shma Shtatlari kabi top rivojlangan davlatlar ushbu tizimga ko'proq investitsiya kiritib rivojlantirishmoqda. Chunki barcha ta'lim tizimining asosiy fundamenti bu maktab bosqichidir. Yurtimizda ham ushbu ta'lim bosqichiga e'tibor yildan-yilga ortib bormoqda. Ko'plab maktablar yangi qurildi, ko'plari qayta to'liq tamirdan chiqarildi va ularning qamrov hajmi orttirildi Farg'ona viloyatida 2016/2017 o'quv yilida mavjud 918 ta umumiy o'rta ta'lim maktablarida jami 510 mingta o'quvchilar tahsil olgan. 2016-2017-o'quv yilida Qo'qon shahrida 36503 ta maktab o'quvchisi ta'lim olayotgan bo'lsa, ulardan 3415 tasi 9-sinf bitiruvchilari

hisoblangan [10; 68]. Ularga jami 2090 ta o'qituvchilar saboq bergan. 2016-yilda har bir o'qituvchiga 17,5 o'quvchi to'g'ri kelgan.

2017-2018-o'quv yili davomida o'quvchilarning soni 39907 taga ortgan [9; 28]. 9-sinf bitiruvchilarining soni esa 3248 talik natijani ko'rsatgan. Umumta'lim maktablarida ishlovchi pedagoglarning soni +181 taga ortib, 2271 tani tashkil etgan. Ushbu o'quv yilida mavjud maktablarning umumiy soni 49 tani tashkil etgan [11; 141].

Xuddi shunday ko'rsatkichlar ham 2018-2019-o'quv yilida mos ravishda 49 ta maktabda jami 44559 nafar o'quvchi, 3500 nafar 9-sinf bitiruvchisi va 2549 nafar pedagog kadrlarni tashkil etadi.

2019-2020 o'quv yilida shahar bo'yicha 51 ta umumta'lim muassasalari faoliyat ko'rsatgan. Ularda 48512 o'quvchilar ta'lim oladilar [9; 28]. Jami o'quvchilarning 43,8 % ni 1-4 sinf o'quvchilari, 42,1 % ni 5-9 sinf o'quvchilari va 13,3 % ni 10-11 sinf o'quvchilari tashkil etadi. O'quvchilarga 2785 nafar (o'rindoshlarsiz) pedagog hodimlar ta'lim bergan [11; 141].

Yuqoridagi statistik ma'lumotlarni tahlil qiladigan bo'lsak, so'ngi yillarda maktabdagi o'quvchilarning soni 2016-yilda 36503 nafardan 2019-yilda 48512 nafarga yoki +12009 nafarga ko'paygan. Shunga mos ravishda maktabda faoliyat olib borayotgan pedagog kadrlarning soni ham 2016-yildagi 2090 talik ko'rsatkichdan +777 taga ko'payib, 2019-yilda 2867 tani ko'rsatmoqda.

Yuqorida keltirilgan barcha statistik ma'lumotlarni tahlilidan shunday xulosa qilish mumkinki, Qo'qon shahrida umumiy o'rta ta'lim tizimi – maktablarning soni va quvvati maktab yoshidagi bolalarga mos ravishda rivojlanib kelmoqda. Ammo, maktabgacha ta'lim tizimidagi nomutanosiblik bu sohada bajarilishi lozim bo'lgan ishlari hali ko'p ekanligini ko'rsatib turibdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida. 2017-yil 7-fevral PF-4749-sonli farmoni. <https://lex.uz/acts/-3107036>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 30.09.2017 yildagi PF-5198-sonli "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" farmoni. <https://lex.uz/docs/-5013007>
3. "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida" 16.12.2019 (O'RQ-595-son, 58 modda) <https://lex.uz/docs/-4646908>.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 08.05.2019 yildagi PQ-4312-son. <https://lex.uz/docs/-4327235>
5. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 23.09.2020 yildagi O'RQ-637-son. <https://lex.uz/docs/-5013007>
6. Farg'ona viloyat statistika boshqarmasining Qo'qon shahar aholi soni bo'yicha bergan ma'lumotnomasi. 1-bet
7. Qo'qon shahrining 2017-2019 yillarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish holati to'g'risida Axborotnoma. Farg'ona – 2019-y. 112-bet
8. Qo'qon shahar 2018-2020 yillarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish holati to'g'risida Axborotnoma. Farg'ona – 2021-yil. 110-bet
9. M.M.Qodirov. "Qo'qon shahrining ijtimoiy - iqtisodiy va madaniy hayoti (1991-2019 yillar)" magistrlik dissertatsiyasi. Qo'qon. 2021. 84-bet.
10. Qo'qon shahrining 2016-2018 yillarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish holati to'g'risida Axborotnoma. Qo'qon – 2019.
11. Qo'qon shahar 2017-2019 yillarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish holati to'g'risida Axborotnoma. Farg'ona – 2020 y.

UO`K 94(575.1)

O'ZBEKISTONDA TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA SHAHRISABZ SHAHRINING O'RNI VA AHAMIYATI

D.Qudratov, PhD, Guliston davlat universiteti, Guliston

Annotatsiya. Ushbu maqolada Shahrisabz shahri va uning tarixiy-madaniy merosining O'zbekistonda turizmni rivojlantirishdagi o'rni ko'rib chiqilgan, bu borada amalga oshirilayotgan islohotlar, shuningdek, uning jahon sayyohlik poytaxti markaziga aylanishi istiqbollari tahlil qilingan

Kalit so'zlar: turizm, mehmonxonalar, YUNESKO, poytaxt, sayyohlar, diqqatga sazovor joylar, madaniy yodgorliklar, xizmat ko'rsatish, islohotlar, tarix

Аннотация. В данной статье рассматривается роль города Шахрисабз и его историко-культурного наследия в развитии туризма в Узбекистане, анализируются работы проведенные в данном направлении, а также перспективы становления его центром туристической столицы мира.

Ключевые слова: туризм, гостиницы, ЮНЕСКО, столица, туристы, достопримечательности, памятники культуры, сервис, реформы, история

Abstract. This article examines the role of the city of Shakhrisabz and its historical and cultural heritage in the development of tourism in Uzbekistan, analyzes the work carried out in this direction, as well as the prospects for its becoming the center of the tourist capital of the world.

Key words: tourism, hotels, UNESCO, capital, tourists, attractions, cultural monuments, service, reforms, history

Turizm sohasi so'nggi yillarda davlatlarning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy rivojlanishiga ta'sir qiladigan barqaror moliya manbai bo'lib, uning kengayishi nafaqat ichki milliy munosabatlarni saqlanishida, balki xalqaro munosabatlarda davlatning, xalqning madaniy tarixini ko'rsatib berishga xizmat qiladi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti hisobiga ko'ra, turizmda sayyohlar sonining yillik o'sishi sezilarli darajada turli davlatlarning yalpi ichki mahsuloti (YalM) hissasining ko'payishiga olib keladi va bu bugungi kunda turizmning iqtisodiyotdagi ulushi muhim ekanligini ko'rsatadi.

Ta'kidlash o'rinliki, Buyuk Ipak yo'lida joylashgan davlatlarning ichki turizmini tiklash va xalqaro turizmni rivojlantirishga e'tibori 1996 yil oktabrda turkiy tilli davlatlar bilan Toshkent shahrida o'tkazilgan to'rtinchi uchrashuvda ko'rib chiqildi [1]. Unda O'zbekiston birinchi Prezidenti I.Karimov tomonidan "Buyuk Ipak yo'lini tiklash, ma'rifiy turizmni rivojlantirish, turkiy tilli davlatlarning madaniy merosini qayta tiklash, asrash va barqaror rivojlantirish dasturini birgalikda ishlab chiqish, maqsadli sayohat yo'nalishlarini kengaytirish va sayyohlikning tegishli infratuzilmasini rivojlantirish to'g'risida"gi takliflari ilgari surildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 1998 yil 8 avgustda "Turizm tashkilotlari faoliyatini tashkil etishni takomillashtirish to'g'risida"gi qarorni qabul qildi. Shuningdek, 1998 yil 15 aprelda qabul qilingan va 2005 yilgacha bo'lgan davrda "O'zbekistonda turizmni rivojlantirish davlat dasturi to'g'risida"gi Vazirlar Mahkamasi qarori turizmning kelajak istiqbolini belgilashda katta ahamiyat kasb etib, ushbu farmon mamlakatimizda milliy turizmni rivojlantirishning aniq chora tadbirlarini belgilab berdi.

Yuqoridagi tadbirlar asosida, mustaqillik yillarida, muqaddas qadamjolarida yotgan avliyo va allomalarning faoliyatiga bag'ishlab, YUNESKO rahbarligida xalqaro ahamiyatga ega bo'lgan sanalar tashkil etilishi bilan bir qatorda, ilmiy tadqiqotlar olib borish asosiy vazifa sifatida belgilandi. Buning natijasida, Termizning 2500 yillik, Shahrisabz shahrining 2700 yillik, Qarshining 2700 yillik yoshlari nishonlandi [2].

Respublika turizm rivojida ham Qashqadaryo zamini o'zining boy tarixi, qadimiy osori-atiqalari, o'tmish yodgorliklari bilan muhim o'rin tutadi. Viloyatda bugungi kunda 1311 ta madaniy meros obyektlari ro'yxatga olingan bo'lib, ularning 1041 tasi arxeologiya, 200 tasi arxitektura, 43 tasi haykal va 27 tasi diqqatga sazovor joylardir [3]. Shahrisabz O'zbekistonning eng qadimiy shahri bo'lib, u 2700 yillik tarixga ega va Markaziy Osiyoning go'zal va rang-barang shaharlaridan biridir.

Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, ma'lumki, Ahamoniylar, Iskandar Zulqarnaynlar tomonidan zabt etilishi va arablarning harbiy yurishlariga qaramay, Shahrisabz hamisha Buyuk Ipak yo'lida joylashgan karvon savdosi markazi hisoblanib kelgan.

1993 yil 5- yanvarda Amir Temur va Mirzo Ulug'bek nomlari bilan bog'liq me'moriy yodgorliklar ta'miri bo'yicha hamda Jahongir maqbarasini qoldiqlarini gidrogeologik sharoitini o'rganish, uni muhofaza etish yuzasidan chora-tadbirlar ishlab chiqildi. Shuning asnosida, O'zbekistonda Mirzo Ulug'bek yubileyining o'tkazilish munosabati bilan 1993 yil 1 oktyabrda tarixiy-madaniy meros obyektlarini ta'mirlash maqsadida Shahrisabz shahridagi yodgorliklarni o'rganishga doir ekspeditsiya uyushtirildi va moddiy mablag' ajratildi. Xususan, Shahrisabz shahri tarixiy arxitektura yodgorliklari uchun ajratilgan mablag' 106,4 mln so'mni tashkil etgan va ta'mirlash ishlari uchun ajratilgan mablag'lar Shamsiddin Kulol maqbarasiga, Ko'k Gumbaz masjidi, Dor-ul tilovat, Gumbazi Sayyidon maqbarasi ta'miriga sarflangan [4].

2014 yil 20 fevralda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan qabul qilingan dasturga asosan Shahrisabzda me'moriy obidalarni ta'mirlash va rekonstruktsiya ishlarini amalga oshirish belgilangan.

Dasturga asosan shaharning tarixiy qismini saqlagan holda zamonaviy qurilish ishlarini amalga oshirish, yo'l-transport infrastrukturasi yaxshilashga 2014-2015 yillarda 560,3 mlrd so'm mablag' ajratish, yo'l va avtobus bekatlari qurishi uchun 10,5 mlrd so'm, muxandislik-kommunikatsiya ishlariga 117,5 mlrd so'm, shaharning me'moriy reja asosida ko'rinishi uchun 97,5 mlrd so'm, tarixiy obidalarni holatini yaxshilashga 14,3 mlrd so'm ajratish belgilangan. Jumladan, Oqsaroy (XIV asr), Darus-Saodat (XV-XIX asrlar), Chubin (XIX asr), Chorsu (XIV asr) kabi tarixiy-madaniy inshootlarda ta'mirlash ishlari nazarda tutilgan. Shuningdek shaharda (uch va to'rt yulduzli) 40 o'ringa mo'ljallangan ikkita mehmonxona qurish (2,6 mlrd so'm) shu bilan birga ko'p qavatli va shaxsiy uylar qurish keng ko'lamli obodonlashtirish ishlari amalga oshirish ko'zga tutilgan.

Biroq 2014-2016-yillarda shaharni rekonstruksiya qilish jarayonida Zargarlik mahallasi qisman buzib tashlangan, bu esa shahar infratuzilmasi va aholi hayotiga salbiy ta'sir ko'rsatgan. Chunki alohida mahallalarda shaharlik hunarmandlar o'z kasbiga ko'ra yashab, o'z jamiyatlarini tashkil qilgan. Guzarlarda masjid binolari yonida jamiyat markazlari joylashgan, karkasli turar-joy binolaridan tashkil topgan ushbu shahar qismlari, so'nggi o'rta asrlar shahrining saqlanib qolgan binolari- rivojlanishning tarixiy fonini tashkil etgan bo'lib, ular yirik obidalarni tadqiq etish uchun "mahalliy" muhit bo'lib xizmat qiladi va o'z ahamiyati bilan Shahrisabz shahri qiyofasining o'ziga xosligini yaratadi.

Shahrisabz shahrida moddiy madaniy meros obyektlari hududlarida jami 77 ta noqonuniy uy-joylar qurib olinganligi ham tashvishli holat. Yakkabog' tumanida esa bunday qurilmalar o'n yettitani tashkil etadi. Ahvol shu zaylda davom etsa, Shahrisabz tarixiy markazi YUNESCONing ro'yxatida bo'lishini shubha ostida qoldiradi. Bunday holatlarni oldini olish uchun hukumatimiz tomonidan muhim tadbirlar amalga oshirildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoni bilan tasdiqlangan 2017 — 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturining 221-bandida Moddiy madaniy meros obyektlari va YUNESCO umumjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan hududlar muhofazasini kuchaytirish belgilab qo'yilgan.

Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 28 avgustdagi 708-F-sonli farmoyishiga asosan viloyatda turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha 2018 yilning o'n bir oyida 183 mlrd.so'mlik 54 ta loyihalar amalga oshirildi. Jumladan, 810 o'ringa ega bo'lgan o'n bitta mehmonxonalar, 21 ta restoranlar va kafelar, to'rtta turoperatorlik subyektlari tashkil qilindi. O'n uchta turistik klassdagi avtobus va mikroavtobuslar, 4 ta elektromobillar olib kelindi. Avtotransport vositalari, sigveylar va velosipedlarni ijaraga berish yo'lga qo'yildi. Bu sohadagi eng muhim qadam 2018 yilda Toshkent shahridan Shahrisabz shahrigacha tez yurar (Afrosiyob) poyezdi qatnovi yo'lga qo'yildi. Qarshi xalqaro aeroportini "Ochiq osmon" tizimida ishlashi uchun samarali ishlar amalga oshirildi[5].

Qashqadaryo viloyati va Shahrisabz shahrining turistik xaritalari, turistik buklet, flayer va kitobchalar ishlab chiqilib, axborot markazlari orqali bepul tarqatilishi yo'lga qo'yildi. Sayyohlarni jalb qilish va ularning bo'sh vaqtlarini maroqli o'tkazish maqsadida 2018 yilning o'zida Amir Temur tavalludini har yili an'anaviy shaklda nishonlab borish ta'minlandi.

Umuman olganda Shahrisabz shahrida ko'plab tarixiy qadamjolar mavjud bo'lib, Oqsaroy me'moriy yodgorligi, Ko'k gumbaz masjidi, Dor ut-Tilovat yodgorlik majmuasi, Dorus-Saodat, Shamsuddin Kulol, Gumbazi-Seyidon maqbaralarini alohida qayd etish lozim.

Ma'lumki, 2023 yilning dekabr oyida O'zbekiston raisligida Iqtisodiy Hamkorlik Tashkiloti Turizm vazirlarining IV- yig'ilishi bo'lib o'tdi. Tadbirda IHTga a'zo davlatlar turizm sohasi rahbarlari tomonidan Shahrisabz shahri 2024 yil Iqtisodiy Hamkorlik Tashkiloti turizm poytaxti etib tasdiqlandi. Mazkur qarorning qabul qilinishida Shahrisabz shahrining boy tarixi va madaniy merosi, Ipak yo'lida turizmning rivojlanishidagi o'rni va sohani barqaror rivojlantirish salohiyati inobatga olindi [6].

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining turizmga oid farmonlari va Vazirlar Mahkamasining qarorlari millatlararo aloqalarni kengaytirish va mustahkamlashga, xalqaro turistik bozorga integratsiyalashish, O'zbekistonning madaniy, tarixiy, ma'naviy merosini jahon andozalari darajasiga yetkazishga qaratilgan tadbirlarni o'z ichiga oladi. Bunda Shahrisabzda turizmni rivojlantirish uchun maqsadli xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish, ziyoratgohlarda

ibodat qiluvchilar uchun barcha sharoitlarni yaratish, halol brendi ostidagi tur firma mahsulotlarini takomillashtirish, imkoniyatlardan kelib chiqib voha ziyoratgohlarini xalqaro miqyosdagi ziyorat turistik obyektlari ro'yxatiga kiritish, buning uchun xalqaro konferensiya va anjumanlar tashkil etish, respublika miqyosida ichki turizmni rivojlantirishda hudud imkoniyatlaridan keng foydalanish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Salimov M., Ulug'murodova F. O'zbekiston iqtisodiyoti rivojlanishida turizmning ahamiyati // Oriental Renaissance: innovative, educational, natural and social sciences, VOL.1, ISS.2, 2021 March. - Pp.118-122.
2. Shadmanova Z.S, Maksudova G.A, & Xoltayeva A.K. (2021). Analysis Of Construction of Architectural Monuments in Shahrisabz. Zien Journal of Social Sciences and Humanities, 1(1), 126–129
3. Jo'rayeva S. N. O'zbekistonning janubiy hududidagi ziyoratgohlar tarixi va ularning mahalliy aholi hayotida tutgan o'rni. – Avtoref T.f.d. – Toshkent, 2022. – 43b.
4. Qashqadaryo viloyati madaniy Meros boshqarmasi ma'lumoti. - Qarshi shahri, 2021 yil 18 iyun.
5. Qashqadaryo viloyatining mavjud turistik salohiyati va sohani rivojlantirishning ustuvor vazifalari to'g'risida tezislar // Qashqadaryo viloyati madaniy meros boshqarmasi ma'lumoti. - Qarshi shahri, 2021 yil 19 mart
6. Xalq so'zi gazetasi. 2017 yil, 18 fevral

UO'K 908

O'ZBEKISTON QISHLOQ XO'JALIGI IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA

N.Q.Quvvatova, t.f.n., dots., Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Maqolada ikkinchi jahon urushi yillarida O'zbekiston qishloq xo'jaligining ahvoli, ahvoli va frontni oziq-ovqat, sanoat mahsulotlari bilan ta'minlash masalalari arxiv hujjatlari va adabiyotlar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat ta'minoti, irrigatsiya, qurilish, qishloq xo'jaligi mahsulotlari.

Аннотация. В статье на основе архивных документов и литературы освещено состояние сельского хозяйства Узбекистана, ситуация и вопросы снабжения фронта продовольствием и промышленной продукцией.

Ключевые слова: сельское хозяйство, продовольственное обеспечение, ирригация, строительство, сельскохозяйственная продукция.

Abstract. In the article, the state of Uzbekistan's agriculture during the years of the Second World War, the situation and the issues of supplying the front with food and industrial products are covered on the basis of archival documents and literature.

Keywords: agriculture, food supply, irrigation construction, sugar beet, fruits, Uzbek farmers.

Ikkinchi jahon urushi SSSR iqtisodiyotining barcha sohalari kabi qishloq xo'jaligiga ham katta talafotlar keltirdi. Sanoatdan farqli ravishda, daladagi ekinlarni ko'chirib ketishning imkoni yo'q edi. Ular yoki dushmanga qoldirilishi, yoki yo'q qilinishi kerak bo'lardi. Bu ikki holatda ham iqtisodiyot uchun ekinlar – oziq-ovqat mahsulotlarining yo'qotilishini anglatardi. Qishloq, xo'jaligini sanoatdan yana bir farqi uning hudud va iqlimga bog'liqligi edi. Masalan, Belorussiyada ekiladigan ma'lum ekin turini boshqa hududda har doim ham muvaffaqiyatli yetishtirib bo'lmas edi.

Urushning dastlabki bosqichida qishloq xo'jaligidagi yo'qotishlarning og'irligini ma'lum darajada O'zbekiston kabi front orti hududlari qoplashi kerak edi. Shuning bilan birga, O'zbekiston o'z aholisini oziq-ovqat va frontni zarur qishloq xo'jalik mahsulotlari (asosan, paxta va ipak) bilan ta'minlashi zarur edi. Bu vazifalarni amalga oshirish uchun qishloq xo'jaligi xodimlari mashaqqatli mehnat qildilar.

1941 yil 17 noyabrda qabul qilingan VKP(b) MQ va SSSR XKSning ko'shma qarorida yangi murakkab sharoitlarda qishloq xo'jaligi oldiga qo'yiladigan asosiy vazifalar belgilanib berildi. Qarorda oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan frontni ta'minlashda don, texnika ekinlari va sabzavotlar hosilini ko'paytirishda Ural, Sibir, O'rta Osiyo va Qozog'istonning alohida ahamiyati ko'rsatildi[1]. Qarorda belgilangan vazifalarni to'liq amalga oshirish juda qiyin edi. Bir tomondan, qishloq xo'jaligiga tegishli texnika va ishchi kuchi boshqa xalq xo'jaligi tarmoqlari va frontga jalb qilinishi oqibatida vaziyat murakkablashgandi. Ikkinchidan, qishloq xo'jaligi ma'lum darajada "ikkinchi darajali" tarmoq deb qaralishi natijasida sohaga ajratiladigan umumiy mablag' miqdori

kamaygandi.

Aholini oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta'minlashda keskin vaziyat yuzaga keldi. Bunday sharoitda O'zbekistonda asosiy texnik va sabzavot, poliz ekinlari yalpi hosili tushib ketishi muammosini ikki yo'l bilan hal etsa bo'lardi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari yalpi hosilini ko'tarish uchun ekstensiv yo'ldan borib, ekin maydonlarini kengaytirish yoki intensiv usulni qo'llab hosildorlikni oshirish kerak edi. Mavjud vaziyatda ekstensiv usuldan foydalanish uchun imkoniyatlar kengroq edi. Chunki SSSRning sharqiy hududlarida (O'rta Osiyo, Qozog'iston, Sibir) yangi yerlarni o'zlashtirish uchun keng imkoniyatlar bor edi.

Ikkinchi yo'lga kelsak, intensiv usulda mavjud yer maydonlarida hosildorlikni ko'tarish uchun ishchi kuchi, texnika, kimyoviy o'g'itlar, mablag', sifatli urug'lar yetishmas va bu yo'lda samaraga erishish uzoq vaqtni talab etardi. Shuning uchun qishloq xo'jaligini ko'tarishda ekstensiv yo'ldan foydalanishga harakat qilindi. Ikkinchi jahon urushidan keyingi yillarda ham SSSR qishloq xo'jaligini kengaytirishda ekstensiv yo'l hukmron bo'lib keldi. Buni qishloq xo'jaligining moddiy va texnik qoloqligi bilan izohlash mumkin.

O'zbekistonda irrigatsiya quvvatlarini oshirish va shu asosda ekin maydonlarini kengaytirishni ta'minlash muhim vazifaga aylandi. Sug'orish inshootlarini qurishda texnika, ishchi kuchi va qurilish-muhandislik ashyolari keskin yetishmasdi. Bunday qurilishlar og'ir sharoitlarda, sodda mehnat sharoitlarida aholi mehnat kuchi bilan amalga oshirildi. Bunday qiyinchiliklarga qaramasdan, urush yillarida O'zbekistonda yirik sug'orish inshootlari Shimoliy Toshkent (Toshkent viloyati), Chust va Yuqori Uchqo'rg'on (Namangan viloyati), So'x-Shohimardon (Farg'ona viloyati), Nazarxon-Tozayormish, Nukusobod, Sho'ro, Shumanay (Qoraqalpog'iston), Dushanbek-Qoratog' (Surxondaryo viloyati) kabi ariqlar; Rudaksoy (Buxoro viloyati), Kosonsoy (Namangan viloyati) suv omborlari, umumittifoq ahamiyatiga ega bo'lgan Farhod GES qurilishi, eskidan foydalanib kelinayotgan Hazorbog', Ovgir, Xayrobod, Katta Farg'ona, Shimoliy Farg'ona, Oxunboboyev nomli ariqlar qayta ta'mirlandi[2].

O'zbekiston sug'orish inshootlarini qurilishida yutuqlar bilan birga kamchiliklarga ham yo'l qo'yildi. Yangi yerlar o'zlashtirilayotgan bir paytda, foydalanib kelinayotgan yerlar qishloq xo'jaligi muomalasidan chiqqa boshladi. Yangi o'zlashtirilgan hududlarning o'z holiga tashlab qo'yilishi va davlat tomonidan ajratiladigan mablag'ning kamayishi natijasida yerlarining meliorativ holati yomonlashib ketdi.

Yuqorida ikkinchi jahon urushi yillarida g'arbiy yerlarning dushman tomonidan bosib olingani tufayli ma'lum ekin turlarining yetishtirilishi keskin kamayib ketgani ta'kidlangan edi. Bunday qishloq xo'jalik ekinlari jumlasiga qand lavlagi ham kirgan. Holbuki, urushgacha SSSR miqyosida yetishtiriladigan qand lavlagining 87 foizi Ukraina SSR hissasiga to'g'ri kelardi[3].

Ukrainaning to'liq bosib olinishi va RSFSRda qand lavlagi yalpi hosilining to'rt barobar kamayishi shakar bilan ta'minot masalasini qiyinlashtirdi. Shakar oziq-ovqat sanoati uchun juda zarur mahsulot bo'lgani sababli, yo'qotilgan qand lavlagi maydonlarini sharqiy hududlar, jumladan, O'zbekistonda tiklash ishlari boshlab yuborildi.

Respublika dehqonlari qand lavlagi yetishtirishni o'zlashtirishga katta e'tibor berdilar. O'zbekiston hududida qand lavlagining ekilishi asosan boshqa ekinlar maydonlarining qisqartirilishi evaziga amalga oshirildi. 1941 yil SSSR XKS va VKP(b) MQning qo'shma qarori asosida 1942 yili O'zbekistonda qand lavlagi uchun 70 000 gektar yer maydoni ajratish maqsadida 52 400 gektar beda va 22 600 gektar paxta maydoni qisqartirildi[4].

1943 yili o'zbek dehqonlari davlatga 1 565 000 sentner qand lavlagi topshirdilar[5]. 1942 yili k, and lavlagi hosildorligi gektaridan 162 sentnerga va 1944 yilda esa gektaridan 260 sentnerga teng bo'ldi. O'zbekiston butun SSSRda yetishtirilgan qand lavlagining chorak qismini ishlab chiqara boshladi. Bu esa, faqat respublikadagi qand ishlab chiqarish korxonalarinigina emas, balki boshqa respublikalarni ham qand lavlagi bilan ta'minlash imkonini berdi.

1944 yili qand lavlagi ekiladigan hududlar ozod etilishi bilan O'zbekistonda ushbu ekin uchun ajratiladigan yer maydonlari qisqartirildi. Shu yili respublika tarkibidagi to'rt viloyatda, jumladan, Toshkent viloyatida 5 900 gektar, Farg'ona viloyatida 14 300 gektar, Samarqand viloyatida 18 800 gektar va Qashqadaryo viloyatida 1 000 gektar yer maydoni qand lavlagi uchun ajratilgan edi.[6]

Shuni ham ta'kidlash zarurki, O'zbekistondagi qand korxonalari mahsulotlari mahalliy aholiga deyarli sotilmagan. Odatda, respublika aholisi shakar emas, qayta ishlanmagan qand lavlagi bilan ta'minlangan. Respublikada yig'ishtirib olingan qand lavlagining barchasi ham korxonalarda qayta ishlanmasdan, uning ma'lum mikdori qayta ishlanmagan holatda aholi iste'moli uchun ajratilardi. Masalan, 1943 yilning o'zida 20 700 tonna qand lavlagi respublika tashkilotlari hamda Toshkent shahri va viloyati, Buxoro viloyati aholisi o'rtasida taqsimlangan[7]. Shuningdek, 1943 yil hosili hisobidan Toshkent shahridagi jamoat oshxonalari ta'minoti uchun kuniga 30 vagon qand lavlagi yuborilgani ma'lum.

1943 yildan SSSRning g'arbiy hududlari ozod qilinishi boshlandi. O'sha hududlarda ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligi vayron etilgan edi. O'zbekiston ushbu hududlardagi iqtisodiy infratuzilmani, ishlab chiqarish va qishloq xo'jaligini tiklashda yordam ko'rsatdi. Masalan, 1943 yili Rossiyaning Krasnodar o'lkasida qorako'lchilikni tiklash maqsadida O'zbekistondan 150 bosh zotli qorako'l qo'y yuborildi. 1941-yil 17 sentabrdan 17 oktabrgacha esa O'zbekiston Ukrainaning ozod etilgan hududlarga 3 636,7 sentner don, 1075 bosh yirik qoramol, 7 989 bosh qo'y va echki, 295 sentner quritilgan seva, 34,5 sentner go'sht va yog' hamda 1 018,5 sentner boshqa oziq-ovqat mahsulotlari jo'natildi. Umumiy hisob-kitoblarga ko'ra, O'zbekistondan Ukrainaga jami 200 000 bosh chorva yuborildi[8]. Shuni ham eslatib o'tish kerakki, shu yillarda O'zbekiston qishloq xo'jaligi chorvachilikka emas, asosan paxtachilikka ixtisoslashtirilgan edi.

Urush yillarida qishloq xo'jaligining muhim iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lgan tarmoqlaridan biri chorvachilik holati ham keskin yomonlashdi. O'zbekiston chorvachiligi XX asrning 30-yillarida kolxozlashtirish va quloqlashtirish tufayli ahvolsh yanada qiyinlashadi. Yuzaga kelgan murakkab sharoitlarga qaramasdan, 1941 yili O'zbekistonda davlatga go'sht topshirish rejasi 108,3 foizga bajariladi.

Respublika qishloq xo'jaligida yuzaga kelgan murakkab vaziyatga qaramay frontga yo'naltirdi. Urush yillari mobaynida respublika dehqonlari davlatga 4 148 000 tonna paxta, 82 000 000 pud g'alla, 54 067 tonna pilla, 195 000 tonna sholi, 57 444 tonna meva, 36 000 tonna quritilgan meva, 159 300 tonna go'sht, 22 300 tonna jun va boshqa ko'pgina mahsulotlar yetkazib berdilar[9].

Ikkinchi jahon urushida erishilgan g'alaba faqat qurol-yaroq orqali emas, oziq-ovqat, kiyim-bosh, dori-darmon singari har bir jangchi uchun zarurligi tengsiz mahsulot, ashyolar evaziga ham yuz bergani borasida ikkilanish yo'q. Yuqorida keltirilgan hujjatli dalillar va ularning ilmiy tahlili esa, g'alabani ta'minlashda o'zbek xalqi, jumladan, dehqonlarining fidokorona mehnatlari ulkan amaliy ahamiyat kasb etganini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945 гг. Москва. 1961. С.168.
2. Q.Nasriddinov. O'zbekistonda 1941 - 1945 yil urush yillari davrida irrigatsiya va melioratsiya ishlari // Fashizm ustidan qozonilgan g'alabada O'zbekistonning tarixiy hissasi. Toshkent. 1996.174-bet.
3. Народное хозяйство СССР в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. Москва. 1990.С.96.
4. O'zbekiston Milliy arxivi. R-837-fond, 32-ro'yxat, 2787-yig'ma jild, 265-varaq
5. O'zbekistonning yangi tarixi. O'zbekiston sovet mstamlakachiligi davrida. Toshkent.2000. 447-bet.
6. O'zbekiston Milliy arxivi. R-837-fond, 32-ro'yxat, 4163-yig'ma jild, 122-varaq
7. O'zbekiston Milliy arxivi. R-839-fond, 32-ro'yxat, 3318-yig'ma jild, 66-varaq
8. История советского крестьянства. Том 3. Москва. 1987.С.329.
9. O'zbekistonning yangi tarixi. O'zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. 450-bet.

UO'K 93/94

TURIZM RIVOJIDA XALQ AMALIY SAN'ATINING AHAMIYATI

O.A.Rahmonkulova, PhD, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalq amaliy san'at haqida so'z borib, uning ahamiyati o'zbek xalqining azaliy qadriyatlarini namoyon etuvchi moddiy –madaniy san'at belgilari tavsiflangan. Xalq amaliy san'atini tiklashda va rivojlantirishda xotin-qizlar faoliyati haqida ma'lumotlar keltiriladi. Shuningdek yurtimizda turizm rivojidadagi ahamiyatiga to'xtalgan.

Kalit so'zlar: Xalq amaliy san'ati, kashtachilik, xotin-qizlar, turizm, zamonaviy uyg'unlik, xalq qadriyatini aks etuvchi san'at turi.

Аннотация. В данной статье говорится о народном искусстве, описываются его значение, материальные и культурно-художественные признаки, показывающие древние ценности узбекского народа. Представлены сведения о деятельности женщин по восстановлению и развитию народного творчества. Он также коснулся важности туризма в нашей стране.

Ключевые слова: Народное искусство, вышивка, женщины, туризм, современная гармония, вид искусства, отражающий ценность народа.

Abstract. This article talks about folk art, describes its meaning, material, cultural and artistic features, showing the ancient values of the Uzbek people. Information is presented on the activities of women in the restoration and development of folk art. He also touched on the importance of tourism in our country.

Key words: Folk art, embroidery, women, tourism, modern harmony, an art form that reflects the value of the people.

Kirish. Xalq amaliy bezak san'atini rivojlantirishda xotin-qizlarning o'rni katta. Xalq amaliy san'ati juda qadim zamonlarda paydo bo'lib, xalq hunarmandchiligi tarzida rivojlanib, san'atning eng qadimgi rivoj topgan va barhayot turlaridan biridir. Sharqda dastlab hunarmandchilik bilan asosan erkaklar shug'ullangan, keyinchalik bu vazifa xotin-qizlar zimmasiga o'tgan. Ayollar kashta tikish, gilam to'qish, zardo'zlik, kiyim tikish, to'quvchilik, ip yigirish, ipga rang berish bilan shug'ullanib kelgan. Yillar o'tgan sayin bu hunarmandchilik turlari xalq ijodiyotining noyob namunasiga aylanib bordi. Xalq amaliy san'ati asarlari odamlarning kundalik turmush ehtiyojlarini qondirish, tevarakatofga bog'rog'lar, uylarni tashqi va ichki ko'rinishiga go'zallik kiritishga xizmat qildi.

Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab O'zbekistonda asrlar davomida rivojlanib kelgan, hunarmandchilik turlarini tiklash, ularni yanada rivojlantirish, ommalashtirish dolzarb masalalardan biri bo'ldi.

Asosiy qism: Mamlakatda o'z vaqtida san'at darajasiga chiqqan hunarmandchilik turlarini o'rganishga bo'lgan ehtiyoj va talabdan kelib chiqib O'zbekistonda bir necha muhim huquqiy – meyoriy hujjatlar qabul qilindi. Hunarmandlarning faoliyatini muvofiqlashtirish, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish, joylarda hunarmandchilik mahsulotlari ko'rgazmasini tashkil etish, yoshlarga avloddan avlodga o'tib kelayotgan milliy hunarlarni o'rgatish, bozorni hunarmandchilik mahsulotlari bilan ta'minlash yo'lida samarali ishlarni olib bordi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1997 yil 4 iyunda "Hunarmand" xalq hunarmandlari uyushmasini tashkil etish va uning faoliyati masalalari" to'g'risidagi Qarori, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2005 yil 28 martdagi "Xalq badiiy hunarmandchiligi va amaliy san'atini rivojlantirishni yanada qo'llab-quvvatlash to'g'risida"gi PF-3588-sonli Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2010 yil 30 martdagi "Xalq badiiy hunarmandchiligi va amaliy san'atini rivojlantirishni yanada qo'llab-quvvatlash to'g'risida" gi PF-4210-sonli Farmoning e'lon qilinishi soha rivojida muhim voqea bo'ldi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2010 yil 7 oktabrdagi 222-sonli qarori bilan tasdiqlangan "2010–2020 yillarda nomoddiy madaniy meros obektlarini muhofaza qilish, asrash, targ'ib qilish va ulardan foydalanish" Davlat dasturi ijrosini ta'minlash maqsadida shahar va tuman madaniyat bo'limlarida nomoddiy madaniy meros obektlarini hujjatlashtirish ishlari olib borildi.

Shu o'rinda aytib o'tish joizki, moddiy va madaniy me'rosimiz bo'lmish xalq amaliy san'ati: kashtachilik, kulolchilik, zardo'zlik, gilamdo'zlik, yog'och o'ymakorligi, ganchkorlik, zargarlik, savat to'qish, bo'yra to'qish kabi bir qancha turlarini tiklash va rivojlantirishda xotin-qizlarning o'rni beqiyos. O'zbekistonda xotin-qizlar davlat tomonidan berilgan imkoniyatlardan unumli foydalanib keldi. Jumladan, Qashqadaryo va Surxondaryo vohalarida xalq amaliy san'atining turli yo'nalishlarida san'at durdonalarini tiklash, rivojlantirilib, zamonaviy tus berish tadbirlari olib borildi. Xalq amaliy bezak san'ati namunalarida o'tmish tarixi, ijtimoiy hayot aks etdi, bu esa iqtisodiyotning milliy madaniyat taraqqiyotiga ta'siri o'z aksini topgan.

O'zbekistonda xalq amaliy san'ati ustalari, jumladan, xotin-qizlar Navro'z, Mustaqillik bayramlari munosabati bilan o'tkazgan tadbirlarda hamda o'z ijodini namoyish etish uchun turli

ko'rgazmalar, auksionlar, tanlovlarda faol ishtirok etdi. Bu hunarmandlarning tajriba almashishlarida, o'z mahsulotlarini namoyish etishlarida, o'zlarining qobiliyat va mahoratlarini ko'rsatishlarida katta ahamiyatga ega bo'ldi.

1994 yil 29 aprelda O'zbekiston ilmiy-ommabop va hujjatli filmlar studiyasi ijodkorlari – rejissyor G'ayrat Shodmonov, operator O'ktam Rizayev va Shuhrat Umarovlar Shahrisabzga kelib, kino san'atkorlari 5 kun davomida xalq hunarmandlarining san'at asarlarini o'rgandi va Qashqadaryo viloyati tashkil topganining 70 yilligiga bag'ishlab 2 seriyali hujjatli film suratga olindi[1].

O'zbek xalq amaliy san'ati rivojida "Tashabbus", "Yosh ijodkorlar" ko'rgazmasi, "Usta-shogird" ko'rgazmasi, "Qo'li guldir o'zbek ayolin", "Xalq iste'mol tovarlari ko'rgazma-savdosi", "Yosh kulollarning respublika ko'rgazmasi", "Bazar-Art", "Asrlar sadosi" kabi anjumanlarning o'rni katta bo'ldi[2].

Qarshi shahri aholisi qadimdan o'ziga xos kashtachilik, zardo'zlik va milliy hunarmandchilikning u yoki bu turlari bilan shug'ullanib keldi. Bu kasb-hunarlar avlodan-avlodga o'tib, yanada sayqal topdi. Jumladan, shaharning "Qarliqbog'ot" mahallasi zardo'zlik, "Bo'ston" mahallasi milliy kashtachilik, "Chaqar" mahallasida yog'och o'ymakorligi, "Nasaf" mahallasi tunukaso'zlik, "Qarliqxon" mahallasi qadimdan eshik, romlar yasashning ustalari hisoblanadi. Qarshi tumani to'quvchilik va boshqa dastgohlarni yasash bo'yicha katta bilimga ega bo'ldi. Kasbi tumanida kulolchilik, chilangarlik va temirchilik, gilamchilik rivojlandi[3]. Bunday o'tmish manzarasi aks ettirilgan zamonaviy hunarmandchilik ishlari xotin-qizlar o'rtasida qiziqishni kuchaytirdi.

Ayniqsa 2014 yili Qashqadaryo viloyati xalq amaliy san'atining 8 xil yo'nalishi bo'yicha Toshkent, Buxoro, Samarqanddan trenerlar chaqirilib xotin-qizlarga, kasb-ta'lim kollejlari ta'lim olayotgan qizlarga seminar-treninglar o'tkazildi. Hunarmandchilikning turli yo'nalishlari bo'yicha o'quv kurslari tashkil qilindi. Kasbi tumanida tikuvchilik yo'nalishida 50 nafar, Kitob tumanida milliy kashtachilik yo'nalishida 80 nafar, Dehqonobod tumanida makrame hunari bo'yicha 30 nafar, Nishon tumanida milliy biser mahsulotlarini yaratish bo'yicha 40 nafar, Yakkabog' tumanida tikuvchilik va kashtachilik bo'yicha 40 nafar xotin-qizlar o'quv kurslarida o'qidi[4]. Quroqchilik san'ati, makrame xunari, gilamdo'zlik, kashtachilik, munchoqli ishlarning yangi usul va uslublari rivojlantirildi. Masalan, qadimiy kashtalarning andozalari olinib eng murakkab bigiz kashta tikish yo'lga qo'yildi.

Natijalar va muhokamalar: O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013 yil 1 noyabrdagi "2013–2015 yillar davrida Qashqadaryo viloyatida turizm sohasini rivojlantirish dasturi to'g'risida"gi qarori o'z o'rnida milliy hunarmandchilik rivojida ham muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Mazkur qaror bilan tasdiqlangan dasturga asosan Qarshi shahridagi "Bekmir" madrasasi va Shahrisabzdagi "Koba" karvonsaroyida hunarmandlar markazini tashkil etish, "Oqsaroy", "Dorut-Tilovat" va "Dorus-Saodat" majmualarini bog'lab turuvchi alleyada qo'l ishi Milliy markazi, suvenir buyumlar do'konlari qurish, Kosonda Xo'jaquduq qishlog'idagi shifobaxsh suv bilan davolovchi sog'lomlashtirish majmuasi qurib, uning atrofida hunarmandlar do'konlari barpo etish ko'zda tutildi.

Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida turizm industriyasiga doir loyihalarda hunarmandchilik rivojini yangi bosqichga ko'tarish masalasi ham ko'zda tutildi. Buning uchun esa eng avval mutaxassislar, hunarmandlar safini kengaytirish zarur edi. Qarshi, Shahrisabz, Termiz kabi shaharlarning san'at ustalari xorijliklar e'tiboriga loyiq asarlar yaratish ustida izlanish olib bordilar. Masalan, Shahrisabz keramika mahsulotlariga "Shahrisabzdan sovg'a", "Amir Temur yurtidan sovg'a" kabi bitiklar yozildi[5].

Suvenirilar ishlab chiqarishni rivojlantirish borasida ham bir qator ishlar olib borildi. Xususan, hudud ramzi aks etgan futbolkalar va boshqa to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi. O'zbekistonning milliy qimmatli va tarixiy yodgorliklari aks etgan suvenirilar ishlab chiqarila boshlandi. 2014 yil 12 iyunda Qashqadaryo viloyat o'lkani o'rganish muzeyida "Hunarmandchilik vohamizning eng qadimiy nomoddiy madaniy merosi" mavzusida davra suhbatlari o'tkazildi.

O'zbekistonda mustaqillik yillarida xalq amaliy san'ati namoyandalari, xususan hunarmandlarga berilayotgan imtiyozlardan qashqadaryolik mohir kashtachi Maxfirat Tursunova ham foydalanib, oilaviy tadbirkorlikni yo'lga quyishga harakat qildi. Uning shogirdlari orasida,

ayniqsa, qizlardan Nazira va Nodira Jo'rayevalar ona kasbini yaxshi o'zlashtirgan[6]. 2014 yil 30 aprelda viloyat madaniyat va sport ishlari boshqarmasi, viloyat teleradiokompaniyasi, viloyat xalq ijodiyoti va madaniy-ma'rifiy ishlar ilmiy-metodik markazi, "Hunarmandlar" uyushmasi tuman bo'limi, Kitob tuman madaniyat va sport ishlari bo'limi mas'ullari tomonidan an'anaviy hunarmandchilik bo'yicha iroqi kashtachilik bilan shug'ullanuvchi Maxfirat Tursunova hamda Nazira Jo'rayevalarning iroqi va popur kashtachiligi asosida zamonaviy milliy liboslar, mahsulotlari foto va video tasмага olinib anketalari to'ldirilib mahalliy ro'yxatga kiritildi[7].

Shahrisabzlik chevar Feruza Xudoyqulova so'zana, hamyon, milliy kamzul va liboslar singari ellikdan ortiq mahsulot tayyorlab, milliy amaliy san'at rivojiga o'z hissasini qo'shdi. Shahrisabz kashtachilik maktabi bezaklarining yaxlitligi, ranglarning tiniq va yoriqligi bilan ajralib turadi[8].

Jahonda har yili qish va yoz faslida an'anaviy tarzda o'tkazilib kelingan forum uch turdagi to'qimachilik mahsuloti namoyish etiladigan dunyodagi eng yirik platforma hisoblandi. 2019 yil dunyoning 80 dan ortiq mamlakatlaridan O'zbekiston, AQSH, Fransiya, Xitoy, Italiya kabi mamlakatlardan 2300 dan ziyod brendlar qatnashdi. Bu tadbirda O'zbekistondan Gulnora Odilova boshchiligida "Gulnor LLC" savdo uyi tomonidan "Iroqi" uslubida ipakdan tikilgan shahrisabzcha kashtalarning turlari va namunalari taqdim etildi. Ko'rgazma ishtirokchilari to'qimachilik san'atining nafisligiga, rang-barangligiga yuqori baho berishdi. Bu kabi ko'rgazmalar madaniyatimiz, urf-odatlarimiz va san'atimizni ommalashtirishda muhim vosita hisoblandi[9].

Xulosa. Xullas, istiqlol yillarida janubiy viloyatlarda xalq amaliy bezak san'atini rivojlantirishda xotin-qizlar faol ishtirok etishdi va samarali natijalarga erishdilar.

O'zbek xalq amaliy san'atining yetakchi tarmoqlaridan biri hisoblangan kashtachilik sohasi xotin-qizlar tomonidan Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida o'ziga xos tarzda rivojlanib, yangi an'analar bilan boyitib borildi. Ularda kashtachilarning uslubi, mato, rang, ip tanlashda o'ziga xos yondashuv sohaning yuksak darajada rivojlanishini ta'minladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jo'raqulov O., Rahmatov A. Shahrisabz yilnomasi. – T.: "Fan" nashriyoti", 2007. – B.37. (123)
2. Qurbonov M.R., Mirzayeva L.X. Mustaqil yurt hunarmandlari. – T.: "Fan va texnologiya", 2013. – B.5.
3. Qashqadaryo viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ma'lumotlar ba'zasi. – T.: "O'zbekiston", 2017. – B.29-41.
4. "Tadbirkor ayol" uyushmasi Qashqadaryo viloyat bo'limining joriy arxividan.
5. Temirov T. Milliy suvenir maxsulotlari // "Qashqadaryo", 2015 yil 29 yanvar.
6. Qadr topgan hunar // "Qashqadaryo", 2013 yil 26 iyul.
7. Qashqadaryo viloyat Xalq ijodiyoti va madaniy-ma'rifiy ishlari ilmiy-metodik markazi nomoddiy madaniy merosni hujjatlashtirish bo'limi joriy arxivi. 2014 yil hisob papkasi.
8. Milliy merosimiz namoyishi // "Qashqadaryo", 2013 yil 12 fevral.
9. AQSH da O'zbekistonlik hunarmandning savdo uyi ochildi // "Xalq so'zi", 2019 yil 24 avgust.

UO'K 93/94

QASHQADARYO VOHASI AHOLISINING XIX ASR O'RTALARI – XX ASR BOSHLARIDAGI IJTIMOIIY AHVOLI

N.N. Rajabova, dots., Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Qashqadaryo vohasi aholisining XIX asr o'rtalari – XX asr boshlaridagi ijtimoiy ahvoli tarixiy manbalar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Qarshi, Shahrisabz, G'uzor, mang'it, qo'ng'iroq, "eski shahar", "yangi shahar"

Аннотация. В данной статье анализируется на основе исторических источников социальное положение жителей Кашкадарьинского оазиса в середине XIX - начале XX века.

Ключевые слова: Карши, Шахрисабз, Гузар, мангит, кунгират, «старый город», «новый город».

Abstract. This article analyzes, on the basis of historical sources, the social situation of the inhabitants of the Kashkadarya oasis in the mid-19th - early 20th centuries.

Key words: Karshi, Shakhrisabz, Guzar, mangit, kungirat, "old city", "new city"

Kirish. O'rta Osiyo shaharlari aholisi uzoq davr mobaynida ijtimoiy munosabatlarda ikki guruh amir boshchiligidagi oliy tabaqa ahli va dehqonlar, hunarmandlar, mayda savdogarlardan iborat mehnatkash tabaqa ahlidan iborat bo'lgan [1]. Ushbu davrda ham asosiy daromad manbai bo'lgan karvonsaroylar, bozorlar, do'konlar va hatto ko'pgina hunarmandchilik uyushmalari Qarshida amir boshchiligidagi amaldorlar qo'l ostida bo'lgan. Bundan tashqari, ular ushbu daromad manbalarini ijaraga berish hamda savdo-sotiq ishlarini tashkillashtirish ortidan juda katta foyda olishgan.

Metodlar va o'rganilganlik darajasi. Qashqadaryo vohasining ko'rib chiqilayotgan davrdagi shaharlar aholisining soniga kelsak, ko'plab mualliflar, 1917 yilgacha bo'lgan davr uchun statistik materiallar yetishmasligi sababli, noaniq ma'lumotlarni keltirishgan. 1917 yilgacha bo'lgan adabiyotda Qarshi aholisi 60-70 ming kishidan iborat bo'lgan, deb ma'lumot beriladi [2]. Shaharga kelgan sayyoh A.Vamberi asarida shahar aholisi sonini 25 mingdan iborat, deb ma'lumot berilgan [3]. Shahar aholisi sonini aniqlash uchun uning tarkibidagi masjidlar soniga e'tibor qaratish lozim deb hisoblaymiz. XIX asrning birinchi yarmidagi shaharni tavsiflovchi N.Xanikov, shaharda masjidlar kam ekanligini ta'kidlaydi va shaharda 6 ta masjid borligi haqida ma'lumot beradi [4]. Keyingi davrda shaharning o'sishi masjidlar qurilishining yanada ko'payishiga olib kelgan. O.A. Suxareva Qarshi shahri aholisini 15-20 ming aholiga teng bo'lishi mumkin, deb ma'lumot berganligi fikrimizning dalilidir [5].

Mavjud barcha adabiyotlarda XIX asrning ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida Qashqadaryo vohasi shaharlari, xususan Qarshi aholisini asosini turli qabilalarga mansub o'zbeklar tashkil qilganligi ta'kidlangan. Uning aholisi orasida eng ko'p sonli guruh mang'itlar bo'lgan. Qarshida ham, viloyatning boshqa joylarida ham asosan mang'it urug'idan bo'lgan o'zbeklar yashaydilar, ular boshqa qabilalardan ustun bo'lgan va shu bilan birga, imtiyozli o'zbek urug'i bo'lgan [6]. Shaharda yashovchi barcha qabilaviy guruhlar kelib chiqishi bo'yicha Qarshi atrofida (mang'itlar) va Qarshi va Shahrisabz tog'lari orasida (qo'ng'irotlar) ko'chib yurgan qabilalar bilan bog'liq edi. Ko'pchilik, ayniqsa, keksa avlodlar dashtdan shaharga ko'chib kelgan aholini tashkil etgan [7].

Tadqiqot natijalari. Qashqadaryo vohasining XIX asr ikkinchi yarmi – XX asr boshlarida mavjud shaharlar aholisining katta qismi tomonidan urug' va urug' urf-odatlarini saqlanib qolganiga qaramay, ular bilan dasht qarindoshlari o'rtasidagi aloqalar allaqachon ancha susaygan, bu davrga kelib qabilaviy munosabatlar chuqur parchalanish bosqichida bo'lgan. Qarshi shahrida ko'plab o'zbek qabilalari vakillarining to'planishi va ulardan yanada ko'proq harbiy aralashma shakllanishi shundan dalolat beradi. Qarshi viloyati o'z qo'shinlarini yetkazib berganda, Qarshi shahri qabilaviy bo'lmagan maxsus guruhga ajratilgan edi, agar ba'zi bir qabilalarga mansub shahar aholisi ular bilan chambarchas bog'liq bo'lgan bo'lsa, shubhasiz, Buxoro qo'shinini tashkil etish asosidagi qabilaviy tamoyil buzilmagan bo'lar edi. Etnografik ma'lumotlarga ko'ra, qabilaviy bo'linish g'oyasi shahar aholisi uchun xos bo'lgan. Agar aholining bir qismi orasida u saqlanib qolgan va kuchli bo'lgan bo'lsa, unda boshqalar uchun bu uzoq, yarim unutilgan xotira bo'lib chiqadi yoki umuman yo'q edi.

Shahar aholisining asosiy qatlamini tashkil etgan o'zbek qabilalari vakillari bilan bir qatorda, uning aholisi orasida qabilaviy bo'linishni bilmagan o'zbeklar ham bor edi, ularning etnik kelib chiqishi qadimgi eroniyzabon aholiga mansub bo'lgan. Qarshi aholisida tojik komponentining mavjudligi uning toponimikasida ko'plab tojik nomlari bilan ko'rsatilgan A.Vamberi Qarshi shahri aholisini tarkibida o'zbeklardan tashqari tojik, hind, afg'on va yahudiylar yashashlari haqida ma'lumotlar beradi [8]. Qarshi shahrida ko'p qabilali turkiy aholi orasida umuman tojiklar bo'lmagan, hech bo'lmaganda ular haqida biron bir alohida zikr qilinmagan [9]. Tojiklar biron bir sababga ko'ra o'z tillarini yo'qotib, o'zbek aholisi bilan to'liq birlashib ketishgan. Ushbu qo'shilish XIX asrning o'zida tugallangan.

Buxoro amirlari va Shahrisabz beklari o'rtasidagi kurash paytida Qarshi shahriga ma'lum guruhlar ko'chirilganligi haqidagi ma'lumotlar bor [10]. Shuningdek, bu erga Buxorodan kelgan kichik bir guruhni (50-60 uy), O'rta Osiyo yahudiylarining bir nechta oilalarini va uyg'urlarning muhim guruhini (1926 yildagi ro'yxatga olish bo'yicha - 287 kishi) Qarshi aholisi o'z ichiga olgan. Ammo, uyg'urlarning bu erda istiqomat qilgan vaqti noma'lum [11]. N.Xanikov Qarshi shahrida yahudiylarga tegishli bitta karvonsaroy borligini ta'kidlaydi [12]. Bazi ma'lumotlarda Qarshi shahrida

yahudiylar 3-4 ta oiladan iborat bo'lib, 40 yil oldin (1842 yil nazarda tutilmoqda) shaharga kelganliklarini qayd etib o'tgan [13].

Arxiv ma'lumotlarida amirlikdagi hind va yahudiy jamoalari juz'ya to'laganliklari haqidagi ma'lumot qayd etilgan [14], ular davlatga juz'ya to'laganlar va davlat himoyasida bo'lganlar. XIX asrning oxiri XX asr boshlarida Qarshi shahrida 37 nafar hind millatiga mansub kishilar istiqomat qilishgan [15].

L.V. Oshanin 1927 yildayoq antropologik materiallarni yig'ib Qarshida u bilan suhbatlashgan ikki yuz kishidan 57 nafari o'zlarining qaysi qabilaga mansubligini bilishmaganligini hamda Shahrisabz va Qarshining asosiy zamonaviy o'zbeklari bir xil eronlik turidir [16], deb ma'lumot beradi. Qarshi shahrida yashovchi o'zbeklar, o'zlarining qabilaviy bo'linmalarini qat'iy saqlab qolishgan [17].

Rossiya bosqinidan so'ng O'zbekiston qadimgi shaharlarini sun'iy ravishda "yangi shahar" (Yevropaliklar qismi) va "eski shahar" (Osiyoliklar qismi) ga bo'linishi oqibatida ikki xil madaniyatni vujudga keltirgan. 1913 yilga kelib Buxoro amirligi hududidan Kogon, Qarshi – G'uzor, Kelif, Termiz shaharlarini bog'lovchi temir yo'l loyihasi ishlab chiqildi va 1914 – 1918 yillarda qurib bitkazildi [18]. 1915 yilning 15 dekabrigacha Qarshi shahrida yo'lovchilar uchun 107 metr kvadratlik kutish zali va ishchi, muhandislar, texnik hodimlarga to'qqiztadan hajmi 100 metr kvadratlik turar joy binolari qurib bitkazildi [19] 1913 – 1915 yillarda gumbaz shaklidagi temir yo'l shohbekati, bir qator toshdan qurilgan binolar qurilgan. Temir yo'l qurilgach poezdlarning qatnashi tufayli Qarshi shohbekati atrofiga rus ishchilari joylashtirila boshlandi [20].

Qarshi shahrida rus aholisi (1926 yilgi aholini ro'yxatga olish ma'lumotlariga ko'ra 2773 kishi), shu qatorda Rossiyadan ko'chib kelgan boshqa etnik guruhlarining vakillari: ukrainlar, yahudiylar, nemislar, tatarlar ham istiqomat qilishgan [21]. Podsho Rossiyasi hokimiyati o'z diqqatini, madaniy xizmatni va obodonlashtirishni shaharning faqat Yevropa, ruslar qismiga jalb etib, ko'plab zamonaviy binolar, istirohat bog'lari barpo qilgan. Lekin, "tuzems" (mahalliyalar), "inorods" (begona urug'lar) Osiyoliklar yashayotgan qismiga umuman e'tibor ham berilmagan. Shu boisdan ham yangi shahar obodonlashtirilgan bo'lsa, mahalliy aholi yashagan eski shahar qismi esa o'rta asrlar xonliklari zamonidagi kabi juda ayanchli va xaroba ahvolda bo'lgan, obodonchiligi uchun hech qanday mablag' ajratilmagan. Shaharlarning sun'iy eski va yangi shahar qismlari o'rtasida aniq chegara o'rnatilgan bo'lib, hattoki eski shahar aholisining yangi shaharga o'tishi ham qat'iy man etilgan edi. Rossiyaning bu mustamlakachilik siyosati xalqlar o'rtasida milliy adovatni kuchaytirishga qaratilgan edi. 1919 yilda temir yo'l shohbekati atrofida istiqomat qiluvchi aholi tomonidan amirlik va beklilik tutgan siyosat qoralangan. Buxoro amiridan ko'mak olgan Qarshi begi Tog'aybek shohbekat atrofida yashovchi aholidan qattiq o'ch olgan [22].

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash o'rinliki, Qarshi shahri darvozalari O'rta Osiyo shaharsozligining noyob namunasi bo'lgan. Qal'a darvozaxonalari pishiq chor g'ishtdan, sirlangan koshin bezaklar bilan berilgan. Xususan, Tutak darvoza tabaqalariga an'anaviy o'ymakorlik naqshlari tushirilgan. Xalqalari esa baliq tasvirida, jarangdor po'latdan yasalgan bo'lib, ko'tarma ko'priqli muhtasham va mahobatli qilib bunyod etilgan. Qal'a darvozalari turli davrlarda har xil nomlar bilan atalgan. Bosqinchilik urushlari va talon-tarojlar vaqtida vayron etilgan va keyinchalik qayta tiklangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мукминова Р.Г. Социальная дифференциация населения городов Узбекистана конца XV-XVI вв. - Ташкент: Фан, 1985. с. 43
2. Сухарева О.А. К истории городов Бухарского ханства. с. 117.
3. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии. – Москва: Восточная литература, 2003. с.170.
4. Ханьков Н. Описание Бухарского ханства. - СПб., 1843, С.109 //Туркистанские Ведомости, 1879. № 25.
5. Сухарева О.А. К истории городов Бухарского ханства. – Ташкент: 1958. с. 118.
6. Вяткин В.Л. Қаршинский округ, организация в войска и события в период 1215-1217 (1800 - 1803) городов // Известия среднеазиатского отделения Российского общества. Вып. VIII, - Т., 1928. стр.22
7. Ханьков Н. Описание Бухарского ханства. - СПб., 1843. с.65.
8. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии. - Москва. Восточная литература, 2003.с.170.
9. Вяткин В. Л. Каршинский округ, организация в нем войска и события в период 1215-1217 (1800-1803) годов / ИСАОГРГО. М.: 1928. Т. XVIII. с. 23.

10. Бекчурен И. Шахрисабзкоз владение, по рассказам Джурабека и Бобобека. Материалы для статистики Туркестанского края. Вып. II, 1874, с. 86.
11. Сухарева О. А. К истории городов Бухарского ханства. с. 121.
12. Ханьков Н. Описание Бухарского ханства... — с. 110.
13. Lansdell H. Russian Central Asia, including Kuldja, Bokhara, Khiva and Merv. – London, 1885. Vols. II.p.48.
14. O'zR MA, I.126-fond, 1-ro'uxat, 657-yig'ma jild, 16-varaq.
15. Разақов Д. Бухоро хонлигини ташқи савдо алоқалари (XIX асрнинг 60-90- йиллари). Тарих фанлари номзоди дисс. қўлёзмаси. - Т., 1994. б.146.
16. Ошанин Л. В. К сравнительной антропологии этнических групп, пришлых из Средней Азии – евреев и арабов, и этнических групп Узбекистана – узбеков и тажиков. Материалы по антропологии населения Узбекистана. Вып.1. Ташкент – Самарканд, 1929, с. 141.
17. Вяткин В.Л. Қаршинский округ, организация в войска и события в период 1215-1217 (1800-1803) городов // Известия среднеазиатского отделения Российского общества. Вып. VIII, - Т., 1928. Стр.23.
18. Абдурахмонов Э., Тўйчиев А. Жанубий сарҳадларда (Ўзбекистон жанубий вилоятлари темир йўллари тарихи). – Т., Ўзбекистон нашриёти, 2000. б.41-42. (196).
19. O'zR MA. fond-39, ro'uxat-1, yagona jamg'arma -16, varaq -17.
20. Исмоилов Н. Бўриев О. Қарши – Ўзбекистоннинг қадимий шаҳри., б. 48.
21. Сухарева О. А. К истории городов Бухарского ханства. с. 122.
22. Исмоилов Н, Бўриев О. Қарши – Ўзбекистоннинг қадимий шаҳри, – б 48

UO'K 908

AKADEMIK B.AHMEDOV TADQIQOTLARIDA AMIR TEMUR DAVRI SHAHARSOZLIGI MASALASINING YORITILISHI

F.Raxmonberdiyev, Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. *Maqolada Amir Temur tomonidan amalga oshirilgan shaharsozlik va qurilish ishlarini mashhur temurshunos olim akademik B.Ahmedov tomonidan o'rganilishi, olimning bu boradagi asosiy xulosalari tahlil etilgan. Amir Temur va Temuriylar davri tarixini tadqiq etish borasida ko'plab temurshunoslarning ustozlari sifatida B.Ahmedov salmoqli tadqiqotlarni olib borgan va keyingi izlanishlar uchun aniq yo'nalishlarni belgilab berganligi qayd etilgan.*

Kalit so'zlar: *Amir Temur, shaharsozlik, qurilish, bunyodkorlik, Samarqand, Buxoro, Movarounnahr, tarixshunoslik, tahlil.*

Аннотация. *В статье рассматриваются исследования академика Б.Ахмедова на тему градостроительных и строительных работ, проведенных Амиром Тимуром, а также анализируются основные выводы ученого по данному вопросу. Как наставник многих тимуроведов в изучении истории Амира Темура и эпохи Тимуридов, отмечается, что Б.Ахмедов провел значительные исследования и наметил конкретные направления для дальнейших исследований.*

Ключевые слова: *Амир Тимур, градостроительство, строительство, творчество, Самарканд, Бухара, Мавераннахр, историография, анализ.*

Abstract. *The article examines the research of academician B.Akhmedov on the topic of urban planning and construction works carried out by Amir Timur, as well as analyzes the main conclusions of the scientist on this issue. As a mentor to many timurologists in the study of the history of Amir Temur and the Timurid era, it is noted that B.Akhmedov conducted significant research and outlined specific directions for further research.*

Keywords: *Amir Temur, urban planning, construction, creativity, Samarkand, Bukhara, Transoxiana, historiography, analysis.*

Amir Temur va Temuriylar tarixi bo'yicha Markaziy Osiyodagi mashhur olimlardan biri hisoblangan B.Ahmedovning ayni davrdagi shaharsozlik va bunyodkorlik masalalariga bag'ishlangan bir qator asarlari va maqolalari mavjud [1-5]. Temurshunos sifatida olim o'zining 1996 yilda Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti tomonidan uch (o'zbek, ingliz va rus) tilda nashr qilingan "Sohibqiron Temur (hayoti va ijtimoiy siyosiy faoliyati)" nomli risolasida ayni masalaga alohida e'tibor qaratadi [1].

Asosan XIII - XV asrlarda bitilgan tarixiy asarlar, bir qator hujjatlar asosida yozilgan ushbu risola buyuk davlat arbobi, mohir sarkarda, ilm-fan, madaniyat xomiysi, hazrat sohibqiron Amir

Temurning yashagan davri, iztiroblari, xavf-xatarlarga to'la hayoti va ijtimoiy-siyosiy faoliyati haqida hikoya kiladi.

E'tiborga loyiq jihati risolada olim tomonidan Amir Temurning shaxsiyati va faoliyatiga oid ayrim tanqidiy fikrlar ham bildirib o'tilgan. Jumladan, risolaning kirish qismida, Temur ham odam bolasi, ekanligi ta'kidlanib, u kanchalik dono va tadbirkor siyosatchi bo'lmasin, xato-kamchiliklardan xoli emasligi, ko'p yaxshi ishlar qila turib, xato ham kilganligi qayd etiladi. Bu borada, Temur xukmron sinf vakili ekanligi, uni taxtga usha hukmron sinf chiqarganligi, shunday bo'lgach, o'z sinfiga xizmat kilishi, ularning manfaatlarini ximoya etganligi qayd etiladi. Albatta, bunday fikrlar Amir Temur shaxsiyati asosiy tarixiy qahramon sifatida belgilangan mustaqillikning dastlabki yillarida yirik temurshunos olim tomonidan aytilishi, olimni tarix fanining eng asosiysi tamoyili – xolislikka suyanganlini ko'rsatadi. Biroq, risola mutaxassis tarixshunoslar bilan bir qatorda keng kitobxonlar doirasiga mo'ljallanganligi sabab, unda ilmiy yondashuvdan ko'ra publitsistika ustunlik qiladi. Shunday bo'lsa-da, mavzur risolada Amir Temurning ilm-fan va madaniyati homiysi sifatidagi o'rni tarixiy manbalar asosida ochib berishga harakat qilingan [1: 3-4].

Keyingi o'rinlarda olim tomonidan Amir Temur olib borgan yurushlar natijasida behuda qon to'kilgani, katta qurbonlar berilib, ko'p shahar va qishloqlar vayron bo'lganli qayd etilishi barobarida, 1381 -1404 yillar orasida Eron, Ozarbayjop, Irod, Shom (Suriya) ustiga uyushtirilgan harbiy yurishlar natijasida Eron, Ozarbayjop va Iroqda davom etib kelayotgan tarqoqlik va sulolaviy urushlarga barham berilganligi qayd etiladi.

Bu borada olimning quyidagi fikrlari ham alohida e'tiborga loyiq, "1391-1395 yillarda Tuxtamishxon mahf etilishi natijasida Osiyo bilan Yevropani doimo tahdid va tahlika iskanjasida tutib kelayotgan Oltin O'rda saltanatining harbiy-siyosiy qudrati sindirildi. Xususan, Rusiyaning muhullar istibdodidan xalos bo'lishi kamida 300 yilga yaqinlashtirildi. 1402 yili qudratli turk sultoni Boyazid Yildirim tor-mor qeltirilishi bilan Bolqon yarim orolidagi xalqlar va mamlakatlar usmonli turklar hukmronligidan ozod bo'ldilar. G'arbi Yevrupa mamlakatlari xavf-xatardan qutuldilar. Eng muximi, bu urushlarning natijagi o'laroq, Uzoq Sharq bilan o'rta yer dengizi xavzasida joylashgan mamlakatlar o'rtasida qadimda mavjud bo'lgan, lekin keyingi asrlarda uzilib qolgan iqtisodiy va madaniy aloqalar tiklandi". Akademik mazkur jihatlarni Amir Temurning jahon tarixi oldidagi katta xizmati [1: 4], sifatida baholaydi.

Risolada, Movarounnahr va Turkistondagi mavjud tarqoqlikka barham berilgani, mamlakatni mug'ullar zulmidan ozod qilinishi, markazlashgan qudratli davlatga asos solinishi, vayron bo'lib yotgan shaharlarni tiklanishi, hunarmandchilik, savdo-sotiq va ziroatchilikning rivojlanishiga shart-sharoit yaratib berilganligi sohibqironning Markaziy Osiyo davlatchiligi tarixidagi eng muhim xizmatlaridan biri sifatida ta'kidlanadi.

Yuqoridagi fikrlarni isboti uchun temurshunos olim tomonidan ispaniyalik mashhur sayyoh olim va elchi Klavixodan quyidagicha iqtibos keltiriladi: "Samarqand shaharida xar yili Xitoy, Hindiston, Dashti qipchoq va boshqa mamlakatlardan, shuningdek, nihoyatda boy Samarqand saltanatining uzidan keltirilgan mollari sotiladi. Shaharga olib kelingan mollarni bir yerda, tartib bilan joylashtirib sotadigan joy yo'k edi shu paytgacha. Podshoh shaharda ikki tarafida qator dukanlar o'rnatilgan savdo rastasi bo'lgan ko'cha o'tkazishni buyurdi". Bundan ko'rinadiki, Amir Temur tomonidan o'z davrida shaharsozlik sohasida muhim ishlar amalga oshirilgan.

Olim o'zining Amir Temur shaharsozlik islohotlari haqidagi fikrlarini davom ettirib, xazrat sohibqironning sa'y-harakati bilan Samarqandda birmuncha jamoat binolari, jumladan, masjidlar, madrasalar, xonaqohlar, karvonsaroylar va hammomlar ham qurilganligini qayd etadi [1:39]. Bulardan XIV asr oxiri – XV asr boshida qurdirilgan Bibixonim madrasasi (1399-1404) eng mashhuri hisobalanadi.

Bundan tashqari, Amir Temur Samarqand atrofida yangi-yangi shaharchalar qurdi, ajoyib chorbog'lar bunyod etdi. Shaharchalarni Misr, Dimishq, Bag'dod, Sheroz va Sultoniya deb atadi. Olim buning tagida katta maksad va siyosat yotishini ta'kidlab, bu bilan Temur Samarqand va o'z saltanatini jahonning markazi deb, boshqa poytaxtlar esa uning atrofida aylanuvchi yo'ldoshlar demokchi bo'lganligini ta'kidlaydi.

B.Ahmedov ayni davrda bog'dorchilik sohasida amalga oshirilgan ishlarga ham e'tibor qaratib, Samarkand va uning tevaragida 1378-1404 yillar orasida Bog'i nav, Bog'i jahonnumo, Bog'i taxti qoracha va Bog'i davlatobod singari ajoyib chorbog'lar bunyod ettilganligini ta'kidlaydi. Ularning baland yerida muhtasham qasrlar, qasr oldida esa favvoralar o'rnatilgandi. Temur va Temuriylar qurdirgan chorbog'lar katta va mahobatli bo'lgan. Bog' ichidagi qasrlar ham ko'pincha ikki qavtli bo'lib, ustunlari mar mar toshdan, devorlari turli rangdagi koshinlar bilan qonlangan, ichkarisi ajoyib rasmlar bilan bezatilgan. Bu boradagi fikrlarining tasdig'i uchun olim manbalarga murojaat qilib, Ibn Arabshohning "... Bu qasrlarning har biriga biriga o'z majlislarini, o'z suratini turli shakllarda... o'zi qilgan janglarning tasvirlarini, rasmiy tantanalardan suratlarini, podshohlar, amirlar, sayyidlar, ulamo va ulur kishilar bilan qurgan majlislarini, sultonlarni uning huzurida qo'l qovushtirib turishlarini, aysh-ishrat majlislarini tasvirlagan"ligiga oid qaydlarini keltiradi.

Umuman, Samarkand Temur zamonida mustahkam va chiroyli shaharga aylandi. Xofizi Abruning so'zlari bilan aytanda, "[Temur] loydan bo'lgan Samarqandni qaytadan toshdan qurdi". Amir Temur ota shahri Shahrisabzni ham obod qildi. Shaharping buzilib yotgan devorlari va mudofaa inshootlarini, aziz-avliyolarning qabrlarini obod kildi, mahobatli qasrlar, masjid, madrasalar, maqbaralar, chorsu va bozorlar, hammomlar qurdirdi [1:38]. Bu kabi inshootlardan, 1380-1404 yillarda qurilgan Oksaroy hamda xilxonaga mo'ljallab qurilgan 1380 yilda bunyod etilgan Dor us-saodat imorati shu kunlarga qo'lgacha saqlanib qolganligi barcha yaxshi ma'lum.

Olim tomonidan ko'rib o'tilayotgan davrda Amir Temurning Yassi va Buxoro shaharlaridagi qurilish ishlariga ham alohida e'tibor qaratilgan. Jumladan, 1398 yilda xoja Axmad Yassaviyning mozori ustiga dush gumbazli oliy imorat qurdirib, unga vaqflar tayinlanganligini ta'kidlaydi. Chingizxon hurujidan keyin yer bilan yakson bo'lib yotgan Banokat shahrini 1388 yilda tamom qaytadan qurdirdi va bu shahar Shohruhiya nomi bilan shuhrat topdi. Temurning rag'bati bilan Movarounnahr shaharlarida, xususan, Samarqand, Buxoro va Yassida tasviriy va xalq amaliy san'ati keng rivojlandi. Shohizindadagi Shirinbeka og'a (1385) va Tuman og'o maqbaralari (1405) devorlariga ishlangan manzarali suratlar, Abuldosim Firdavsiyning «Shohnoma», «Eron shoirlari antologiyasi» (X – IV asr oxiri)ga ishlangan miniatyuralar movarounnahrlik rassomlarning yuksak did va iste'dodining mahsuli hisoblanadi. Bu borada, olim tomonidan Samarqandlik mo'yqalam sohiblari va xattotlari orasida usta Abdulhay, Pir Admad Bog'ishamoliy va Xoji Bangir Tabriziylar alohida o'rin tutganligi alohida qayd etiladi. Markaziy Osiyolik ustalar, ayniqsa, yog'och va toshga naqsh berish, oltin, kumush, bronza va qimmatbaho toshlardan ishlangan uy-ruzgor va zeb-ziynat buyumlarini ishlab chiqarishda zo'r shuhrat qozonganliklari ta'kidlanadi. Chindan ham Turkistondagi xoja Ahmad Yassaviy va Shohizindadagi maqbaralarga tegishli doshqozon va shamdonlar, Go'ri Amirga qo'yilgan va Temurning ismi yozilgan shamdon va Shohizinda eshiklari bundan guvohlik berib turibdi.

B.Ahmedov o'z risolasida Amir Temurning shaharsozlik sohasida amalga oshirgan ishlari va ularning natijalariga xulosa qilib, Amir Temur o'zidan oldin o'tgan podshoh va fotihlardan farqli o'larok, ilm-fan, madaniyat va san'at borasida ijob fikrdagi shaxs bo'lgan va bu soha fidoiylariga hamisha g'amho'r xamda homiylik qilgan, degan to'htamga keladi.

Xulosa qilib aytganda, Amir Temur va Temuriylar davri tarixini tadqiq etish borasida ko'plab temurshunoslarning ustozlari sifatida akademik B.Ahmedov salmoqli tadqiqotlarni olib borgan va keyingi izlanishlar uchun aniq yo'nalishlarni ham belgilab bergan. Jumladan, Amir Temur shaxsi va u tomonidan tashkil etilgan davlat to'risidagi ma'lumotlar ko'p bo'lsa ham ular masalani to'la yoritib berish uchun hali yetarli emasligini ta'kidlab, o'zbek temurshunoslari Venetsiya, Ispaniya, Fransiya, Angliya, Turkiya va boshqa mamlakatlarning hujjatxona va kutubxonalarida saqlanib yotgan yozishmalarning juda oz qismi bilan tanish ekanliklarini ko'rsatgan. Shuningdek, italiyalik tarixchi M.Sanudoning 1733 yilda nashr qilingan "Venetsiya dojlarining xayoti", J.Delovillaning Vizantiya va G'arb mamlakatlarining XIV asr oxirp – XV asr boshlaridagi tashqi siyosati haqidagi 1886 yilda Parijda nashr qilingan asari, Vatikanlik ruhoni, arxiyepiskop Ioanning 24 bobdan iborat 1894 yil chop qilingan "Temurbek va uning saroyidagi xayot" degan qimmatli asari kabi bir qator kitoblarni topish va sinchiklab o'rganish lozimligi qayd etadi [1:41]. Haqiqatdan ham bu ishlarni amalga oshirmay turib, Temurning olib borgan tashqi siyosati haqida fikr yuritish ancha mushkul. Bu muhim

va qiyin mavzuni tadqiq etish va yechish tarixchi olimlar oldida turgan va o'z dolzarbligini hozirgi kunda ham saqlab turgan temurshunoslikning asosiy vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. B.Ahmedov. Sohirqiron Temur (hayoti va ijtimoiy siyosiy faoliyati). – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1996.
2. Ahmedov B. Ulug'bek – Toshkent: Yosh gvardiya, 1989.
3. Ahmedov B. O'zbek ulusi – Toshkent: A.Qodiriy, 1992.
4. Ahmedov B. Tarixdan saboqlar – Toshkent: O'qituvchi, 1993.
5. Ahmedov B. Amir Temurni yod etib – Toshkent: O'zbekiston, 1996.

UO'K 93/94

**USTRUSHONANING ILK O'RTA ASRLAR DAVRI QURILISH MADANIYATI
XUSUSIDA**

I.X.Rayimjonov, o'qituvchi, Guliston davlat universiteti, Guliston
A.A.Abdumatov, o'qituvchi, Guliston davlat universiteti, Guliston
Z.Abdualimova, o'qituvchi, Guliston davlat universiteti, Guliston

Annotatsiya. Shaharning yuzaga kelishi, uning morfologiyasi, rivojlanish dinamikasi va urbanizatsiya jarayonlarining muammolari doim tarixchi, arxeolog, geograf, sotsiolog, demograf, iqtisodchi olimlarning diqqatini tortib kelgan [1]. Shu o'rinda "shaharsozlik" tushunchasiga to'xtalib o'tamiz, ilmiy adabiyotlarda quyidagicha izohlanadi: "Urbanizatsiya" (frans. urbanizatsion, ing. urbanization, lot. urbanus - shaharga mansub, urbs - shahar) - jamiyat hayotida shaharlar rolining ortib borishi; ishlab chiqaruvchi kuchlarning joylashuvi, aholining ijtimoiy, demografik tarkibi, turmush tarzi va madaniyatidagi o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan yondashuv hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Davon, Choch, So'g'd, Urbanizatsiya, Ustrushona, O'rta Osiyo, N.N.Negmatov, demograf.

Аннотация. Проблемы возникновения города, его морфологии, динамики развития и процессов урбанизации всегда привлекали внимание историков, археологов, географов, социологов, демографов, экономистов. Здесь мы коснемся понятия «градостроительство», которое в научной литературе трактуется следующим образом: «Урбанизация» (франц. Urbanization, англ. Urbanization, лат. Urbanus — принадлежность к городу, urbs — город) — возрастающая роль городов в жизни общества; - подход, связанный с изменениями в размещении производительных сил, социально-демографическом составе населения, образе жизни и культуре.

Ключевые слова: Давань, Чоч, Согд, Урбанизация, Уструшона, Средняя Азия, Н.Н. Негматов, демограф.

Abstract. Problems of the emergence of the city, its morphology, development dynamics and urbanization processes have always attracted the attention of historians, archaeologists, geographers, sociologists, demographers, and economists. Here we will touch on the concept of "urban planning", which is explained in the scientific literature as follows: "Urbanization" (French urbanizatsion, Eng. urbanization, Latin urbanus - belonging to the city, urbs - city) - the increasing role of cities in the life of society ; is an approach related to changes in the location of productive forces, social and demographic composition of the population, lifestyle and culture.

Keywords : Davan, Choch, Sogd, Urbanization, Ustrushona, Central Asia, N.N. Negmatov, demographer.

Kirish. Kishilik jamiyatining vujudga kelish jarayoni uzoq o'tmishga borib taqaladi. O'tmishni o'rganish esa davrimizning eng dolzarb masalalaridan biridir. Uni o'rganmay turib, kelajakka nazar tashlab bo'lmaydi. Shuni takidlash joyizki jahon sivilizatsiyasini ajralmas qismi hisoblangan O'rta Osiyo sivilizatsiyasi jahon tarixiy taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega xisoblanaib, mintaqaning ilk shaharlari qadimgi Sharqning madaniy, iqtisodiy va siyosiy shahar markazlari bilan uzviy aloqada o'ziga xos yo'nalishda taraqqiy etgan. Jumladan, O'zbekiston hududlaridagi ilk shaharsozlik va

davlatchilik jarayonlari ham qadimgi Sharq sivilizatsiyasining muhim bo'g'inini tashkil etgan. O'rta Osiyo hududlarida eng qadimgi davrlardan boshlab turli tarixiy-madaniy jarayonlar taraqqiy topgan. Mintaqa qulay geografik joylashuvga ega bo'lib, Sharq va G'arb mamlakatlarini iqtisodiy va madaniy aloqalar tizimida bir-biriga bog'lab turgan.

Yurtimizning qadimgi tarixini asosini tashkil etgan o'troq dehqonchilik madaniyati, ilk shaharsozlik va davlatchilik jarayonlari nafaqat O'rta Osiyo, balki qadimgi Sharq sivilizatsiyasining ham markaziy bo'g'inini tashkil etgan. Shaharning yuzaga kelishi, uning morfologiyasi, rivojlanish dinamikasi va urbanizatsiya jarayonlarining muammolari doim tarixchi, arxeolog, geograf, sotsiolog, demograf, iqtisodchi olimlarning diqqatini tortib kelgan [2]. Shu o'rinda "shaharsozlik" tushunchasiga to'xtalib o'tamiz, ilmiy adabiyotlarda quyidagicha izohlanadi: "Urbanizatsiya" (frans. urbanizatsion, ing. urbanization, lot. urbanus - shaharga mansub, urbs - shahar) - jamiyat hayotida shaharlar rolining ortib borishi; ishlab chiqaruvchi kuchlarning joylashuvi, aholining ijtimoiy, demografik tarkibi, turmush tarzi va madaniyatidagi o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lgan yondashuv hisoblanadi. Urbanizatsiya - tarixiy rivojlanish asosida shakllangan jamiyat bosqichlari va hududiy mehnat taqsimoti natijasida sodir bo'lgan ko'p qirrali geografik, ijtimoiy-iqtisodiy va demografik jarayondir. Urbanizatsiyaning torroq doiradagi demografik statistik tushunchasi dunyoda, alohida hududlarda, mamlakatlarda shaharlarning (ayniqsa, katta shaharlarning) va shahar aholisi salmog'ining ko'payib borishini anglatadi [3]. Yurtimiz hududida ilk shaharlarning paydo bo'lishi, bu jarayonning asosiy omil va sabablari hamda taraqqiyot bosqichlarini tahlil etib, Vatan tarixini o'rganishga joriy etish dolzarb masala bo'lishi bilan birga munozarali va qiziqarli mavzu hisoblanadi.

Yurtimiz tarixining qadimgi va o'rta asrlari davri bo'yicha tadqiqotlar amalga oshirildi va bugungi kunda ham ilmiy izlanishlar davom etmoqda. Yurtimizning qadimiy hududlari Davon, Choch, So'g'd, Baqtriya, Xorazm kabi madaniy o'lkalari o'tmishiga oid bir qator ilmiy ishlar, arxeologik tadqiqotlar olib borildi. Shu bilan birga Ustrushona tarixiy o'lkasining Yurtimiz hududida to'g'ri keluvchi hududlari kam o'rganilgan hududlardan hisoblanadi.

Tarixiy manabalardan ma'lumki, miloddan avvalgi III asr oxiriga kelib, buyuk Kushonlar imperiyasi parchalana boshlagan davrda, Markaziy Osiyoning o'troq dehqonchilik bilan shug'ullanuvchi aholisi yashagan ikki daryo oralig'idagi yerlar bir necha tabiiy- geografik hududlarga bo'linib ketganini ko'rishimiz mumkin [4]. Yozma manbalarni o'rganilishi va arxeologik tadqiqotlarning guvohlik berishicha bu hududlarda vaqt o'tishi bilan siyosiy jihatdan markaziy boshqaruvga ega bo'lgan alohid tizim shakllana borib, V-VI asrlarda hududning siyosiy xaritasida dehqonchilik vohalari negizida davlatlar paydo bo'ladi. Shunday davlatlardan biri Ustrushona davlati bo'lib, Markaziy Osiyo tarixida o'ziga xos o'ringa ega geografik hududda yuzga keldi. Bu geografik hududda vujudga kelgan siyosiy birlashma tarixiy manbalarda turli nomlar bilan atalgan. V.V.Bartold bu o'lkaning qadimiy nomini tadqiqotlarida Strushona yoki Ostrushona deb talqin etgan. Ustrushona boshqa xitoy manbalarida Shuaydushona, Suduyshona, Sudushina tarixida nomlanadi. Qadimshunos olim N.N.Negmatov tomonidan "Ustrushona" deb talqin qilingan bu nom, keyinchalik V.A.Livshits tomonidan Mug' g'oridan topilgan sug'd hujjatlari tahlili natijasida aslida "Ustrushona" deb nomlanganligi aniqlangan.

Ustrushona hududida vujudga kelgan ilk o'rta asrlar davriga oid yodgorliklar to'g'risida yozma manbalar kam bo'lib, bu davrlarga oid ma'lumotlarni asosan arxeologik tadqiqotlar orqali to'plangan ma'lumotlar tashkil etadi. Bu materiallarni o'rganilishi shuni ko'rsatadiki, qadimda Ustrushona o'rta asrlarda tadrijiy taraqqiyot yo'lini bosib, o'tganligini ko'rishimiz mumkin. Bundan tashqari qadimgi Ustrushonaning ilk o'rta asrlar tarixiga, shaharlar tarixiga oid bo'lgan mahalliy yozma manbalarning kamligi, qurilish madaniyatiga oid yozma ma'lumotlar qadimgi yunon-rim tarixchilari asarlaridan tashqari, qadimgi xitoy yozma manbalarida uchraydi. Bu esa xitoy tilida saqlanib qolgan malumotlarni o'rganish masalasini yanada dolzarblashtiradi. Shuni takidlash joizki, bugungi kunda olimlarimizni oldidagi asosiy qiyinchiliklardan biri bu qadimiy xitoy tili hisoblanadi. Sababi, qadimiy xitoy tili va yozuvi zamonaviy xitoy tili va transkripsiyasidan [5] tubdan farq qiladi, chunonchi, asrlar davomida yuz berayotgan texnik revolyutsiyalar, integratsiya va globalizatsiya jarayonlari sharoitida xalq va millatlar tillarining baynalminal so'z va terminlar hisobidan boyishi uning fonetik jihatlarini o'zgartiradi, demakki, tilning morfologik strukturasi xam tasir qiladi. Yozuvi murakkab

ierogliflar tizimiga asoslangan va faqat o'ziga xos xususiyatlari juda ko'p bo'lgan xitoy tili uchun bu o'zgarishlar yanada sezilarliroq kechgan [6]. Shunga ko'ra qadimgi manbalarni tadqiq etish murakkablashgan va bu manbalaridagi bizning tariximizga aloqador malumotlar hanuzgacha ilmiy adabiyotlarda to'liq ravishda muomalaga kiritilmagan deyishimiz mumkin.

Ustrushona hududida joylashgan ilk o'rta asrlar shahrlarini o'rganishda yozma manbalar bilan birga albatda arxeologiya sohasida olib borilgan izlanishlar katta yordam beradi va shu bilan birga bizda qadimgi shaharlarni ko'z o'ngimizda shakillantiradi. Chunki, tariximizning asosiy qismi yozma manbalarsiz davrga to'g'ri keladi.

Tarixdan ma'lumki qadim zamonlardan ajdodlarimiz ko'proq oqar suv irmoqlari atrofiga yashash uchun makaonlar qurib joylashib, o'troq hayot tarziga o'ta boshlagan. Ustrushona tarixiy o'lkasining o'zlashtirilishida uning tabiiy geografik sharoiti muhim ahamiyat kasb etgan. Ustrushona o'lkasi qadimdan ajdodlarimiz istiqomat qilib, xo'jalik va hayot faoliyati uchun qulay hisoblangan hududlaridan biridir. Ilk yodgorlik aniqlangan.

Qadimshunos olimlarimiz tomonidan Ustrushona hududida turli davrlarga oid 800 dan ortiq arxeologik yodgorliklar aniqlangan bo'lib, ularning arxeologik xaritasi tuzilgan. Bu topilgan arxeologik yodgorliklarning 2.4% qadimgi davrga taalluqli bo'lsa, 60-65% ilk o'rta asrlarga, qolgan qismi rivojlangan o'rta asrlarga to'g'ri keladi [7]. Bugungi kunga qadimshunos olimlarlar tomonidan Ustrushona tarixiy o'lkasi hududlarida joylashgan 40 ga yaqin yodgorliklarda qadimshunoslar tomonidan qazishma ishlari olib borilgan bo'lib, ulardan 11 tasi qadimgi davrga, 26 tadan ortig'i ilk, rivojlangan va so'ngi o'rta asrlarga oid hisoblanadi. Shuni takidlash joizki, hududda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar olib borilishi natijasida, yagona tabiiy-geografik hudud bo'lgan .Ustrushonaning moddiy madaniyati, tarixiy topografiyasi, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy-madaniy hayoti haqida, shu bilan birga shaharsozlik madaniyati, me'morchilik, hunarmandchiligi haqida ko'plab ma'lumotlar to'plandi.

Xulosa. Qadimgi shaharlar tarixini o'rganishning eng asosiy xususiyatlaridan yana biri shundaki, sivilizatsiya bilan bog'liq bo'lgan yangi shaharsozlik madaniyati markazlarining turli hududlarda paydo bo'lishi o'zining ahamiyatiga ko'ra, jamiyat rivojlanishining o'zaro aloqalari va umummadaniy an'analarida ham kuzatiladi. Bugungi kunda yurtimizda ko'hna va navqiron shaharlar, tarixiy yodgorliklar mavjud bo'lib ular har birining o'ziga xos tarixi, madaniy merosi borki, ular jahon urbanizatsiya tarixidan muhim o'rin olgan, bizning yurtimizning o'tmishi qadimiy va juda boy tarixga ega hisoblanadi. Biz bu tarixiy yodgorliklarni asrab avaylashimiz, uni kelajak avlodga tarixiy holatini yo'qatmagan holda yetkazishimiz bugungi avlodni vazifasi hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мақсудов Ф. Водийнинг узок ўтмишига бағишланган тадқиқот. Водийнома. 2017 №4(6). -Б.96-100
2. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Urbanizatsiya>. tashrifsanasi28.03.2023
3. М.Х.Пардаев, Б.Б.Тўйчибоев. Уструшона қадимда ва илк ўрта асрларда.(ёзма ва археологик манбалар асосида).-Тошкент: “Fan va texnologiyalar” нашриёти,2017. Б-4
4. Transkripsiya (transcriptio ko'chirib yozish) — yozuvning nutq tovushlari talaffuzini aniq ifodalash uchun ishlatiladigan sun'iy (shartli) turi; nutq bo'laklari (tovush, bo'g'in, so'z)ning tovushiy sifatlarini yozuvda aniq aks ettirish usuli. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Transkripsiya> 03.01.2023
5. Xo'jaev A. Farg'ona tarixiga oid malumotlar (Qadimiy va ilk o'rta asr Xitoy manbalaridan tarjimalar va ularga sharxlar) “Farg'ona” nashiryoti. 2013 yil. -B. 3.
6. М.Х.Пардаев, Б.Б.Тўйчибоев. Уструшона қадимда ва илк ўрта асрларда.(ёзма ва археологик манбалар асосида).-Тошкент: “Fan va texnologiyalar” нашриёти,2017. Б-8

UO'K:94(510)+(597):327

XITOIY XALQ RESPUBLIKASI VA VYETNAM SOTSIALISTIK RESPUBLIKASI O'RTASIDAGI MUNOSOBATLARNING KELAJAGIGA NAZAR

B.F.Sharipov, tayanch doktorant, Toshkent Davlat Sharqshunoslik universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xitoy va Vyetnam davlatlari o'rtasidagi 1979-yildagi urushdan so'ng o'zaro munosobatlari qanday bo'lganligi. Urush tugaganidan so'ng 1991-yilgi shartnomadan keying ikki davlatlar o'rtasidagi munosobatlarni qay darajada bo'lganligi keltirilib o'tilgan. Xitoy Vetnamga nisbatan har tomonlama ustun bo'lsada u bilan tashqi siyosatda ayniqsa janubiy Tinch

okeani havzasida Vetnam bilan ehtiyotkorona munosabat olib birgan. Janubiy-sharqiy Osiyoga kirish eshigi vazifasi borligi Vetnamni yanada Xitoy uchun naqadar muhim qo'shni ekanligini ayqniqsa Xitoy tovarlari uchun bozor rolini bajarishi Vetnamni mavqeini yanada oshirgan. Bundan tashqari ikki davlatlarning bir birining tashqi suvosati uchun qay darajada muhim va bog'liqligidan kelib chiqib munosabatlarning yaxshilashga urinishlari yoritilib berilgan.

Kalit so'zlar: xayian shiyu, ASEAN, bir kamar bir yo'l uch yo'q, bir dengiz yo'l, AQSH, Vyetnam, Xitoy

Аннотация. В данной статье описываются отношения между Китаем и Вьетнамом после войны 1979 года. Кроме того, освещаются попытки улучшения отношений, основанные на важности и зависимости двух стран для внешней политики друг друга. После окончания войны был упомянут уровень отношений между двумя странами после соглашения 1991 года. Хотя Китай превосходит Вьетнам во всех отношениях, он поддерживает осторожные отношения с Вьетнамом во внешней политике, особенно в Южно-Тихоокеанском бассейне. Тот факт, что Вьетнам является воротами в Юго-Восточную Азию, показывает, насколько важен Вьетнам как сосед для Китая, а тот факт, что он играет роль рынка для китайских товаров, еще больше усилил позиции Вьетнама.

Ключевые слова: Хайян Шию, АСЕАН, один пояс, один путь, три нет, один морской путь, США, Вьетнам, Китай.

Abstract. This article describes the relationship between China and Vietnam after the 1979 war. In addition, attempts to improve relations based on the importance and dependence of the two countries for each other's foreign policy are also highlighted. After the end of the war, after the 1991 agreement the level of relations between the two countries is mentioned. Although China is superior to Vietnam in all respects, it maintains a cautious relationship with Vietnam in foreign policy, especially in the South Pacific. The fact that Vietnam is the gateway to Southeast Asia shows how important Vietnam is as a neighbor to China, and the fact that it acts as a market for Chinese goods has further strengthened Vietnam's position.

Key words: haiian shiyu, ASEAN, one belt one road three no, one sea road, USA, Vietnam, China

1991 yilda Vetnam va Xitoy o'rtasidagi munosabatlar normallashtirishdan beri Xitoy-Vyetnam munosabatlari tez sur'atlar bilan yaxshilandi, biroq bir qator nozik muammolar tufayli mamlakatlar o'rtasidagi munosabatlar vaqti-vaqti bilan sovuqlash bosqichiga kirdi. Janubiy Xitoy dengizidagi mojaro kelishmovchilikning eng muhim sababidir. O'zaro shikoyatlar may oyida Xaiyan Shiyu 981 burg'ulash platformasida sodir bo'lgan voqeaga olib keldi, bu esa Vyetnamda Xitoyga qarshi kayfiyatning misli ko'rilmagan o'sishiga olib keldi, shuningdek, 1979 yilgi urushdan beri ikki mamlakat o'rtasidagi munosabatlarning unchalik yaxshi emas edi, va shuning uchun yuqori darajadagi hamkorlikni tashkil etish va ishonchni mustahkamlashga urinishlarni kuchaytirish orqali yomonlashgan munosabatlarni tiklashga harakat qildi[1: 34]. Vetnam va Xitoy o'rtasidagi bir qator parametrlarni taqqoslashda yaqqol ko'rinadigan nomutanosiblikka qaramay, har ikki tomon to'liq miqyosdagi mojaro yuzaga kelgan taqdirda yo'qotadigan narsasi borligini yaxshi bilishardi. Hozirgi vaqtda Xitoy o'zining "Bir kamar va yo'l" tashabbusini amalga oshirishga intilmoqda Vetnam esa Xitoy strategiyasida muhim rol o'ynaydi[2: 119], chunki u ASEAN davlatlari orasida asosiy o'yinchilardan biri, Janubi-Sharqiy Osiyoga kirish eshigi, Xitoy tovarlari uchun eng muhim bozor, shuningdek Janubiy Xitoy dengizi mintaqasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan davlatlardan biri. Shu bois Xitoy Vetnamni o'z siyosatiga mos holda saqlashga, shuningdek, Janubiy Xitoy dengizi ustidan o'z nazoratini o'rnatishga intiladi. Bu ikki qarama-qarshi maqsad Xitoydan janubiy qo'shnisiga nisbatan ehtiyotkor siyosat olib borishni va ikki davlat o'rtasidagi munosabatlarni yomonlashtirishi mumkin bo'lgan harakatlardan qochishni talab qiladi. 2014-2016 yillar oralig'ida Vetnamning AQShga nisbatan ma'lum bir burilishini hisobga olgan holda, Xitoyning Janubiy Xitoy dengizidagi mavjudligini qandaydir tarzda kuchaytirish uchun Xitoy hukumati Vetnamni orbitaga jalb qilish uchun o'z siyosati bilan Vetnam bilan iqtisodiy va infratuzilmaviy aloqalarni mustahkamlashga harakat qilmoqda[3: 320].

“Bir kamar – bir yo‘l” va “Dengiz ipak yo‘li” loyihalari ana shunday strategiyaga misol bo‘la oladi. Vetnamning Xitoy bilan munosabatlarini bir-biriga zid deb ta’riflash mumkin. Bir tomondan, Xitoyning rivojlanish yo‘li kuzatilishi kerak bo‘lgan namunadir. Boshqa tomondan, tarixan Xitoy har doim Vetnam uchun tahdid bo‘lib kelgan. Ayni paytda vetnamliklar “Bir kamar va yo‘l” loyahasiga qiziqish bildirishmoqda, bu mamlakat iqtisodiyotiga foyda keltirishidan umidvor[4: 167]. Biroq, Xitoyning Janubiy Xitoy dengizidagi pozitsiyasi Vetnam hukumatini xavotirga solmoqda, ular o‘z siyosatida "uch yo‘q" (mamlakat hududida xorijiy harbiy bazalarni joylashtirmaslik, mamlakatning harbiy ittifoqlarda ishtirok etmaslik, Vetnamning uchinchi davlatlarga qarshi har qanday davlatlar bilan ittifoqlariga yo‘q) tamoyiliga amal qilishni boshlashdi[5]. Shu munosabat bilan Xitoy bilan hamkorlikni mustahkamlash va mojarolarning oldini olish maqsadida Vetnam o‘z manfaatlarini himoya qilish bo‘yicha ko‘p tomonlama va ko‘p qirrali strategiyani davom ettirmoqda, bu esa keng ko‘lamli texnikani o‘z ichiga oladi. Vetnam Xitoy bilan bevosita hamkorlikni mustahkamlash va ikki davlat o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarni rivojlantirishdan tashqari, mamlakatning harbiy qudratini mustahkamlash siyosatini ham olib borishgan, bu ikki yo‘nalishda: chet eldan (jumladan, Rossiyadan) qurol sotib olish va mudofaa qudratini mustahkamlashdan iborat bo‘lgan. sanoat[6: 243]. Biroq, Vetnamning harbiy faoliyati hozirgacha "uch yo‘q" tashqi siyosat tamoyili bilan cheklangan, shuning uchun Vetnam asosiy o‘yinчилarni tashqariga jalb qilish orqali Janubiy Xitoy dengizidagi hududiy bahsni xalqarolashtirish umidida tashqi siyosiy aloqalarini kengaytirishga katta e’tibor qaratmoqda. AQSh eng muhimi bo‘lgan mojaroga. Biroq vetnamliklar AQSh prezidenti Donald Trampning Osiyo-Tinch okeani mintaqasidagi siyosatidan nima kutishni bilmaligini inobatga olib, ular ham Xitoy bilan normal munosabatlarni saqlab qolishga intilib, har ikki tomon bilan hamkorlikdan foyda olishni istaydi. Shunday qilib, Vetnam tinch-totuv yashash tamoyillariga amal qilgan holda Xitoy va AQSh bilan hamkorlikni davom ettirmoqda.

Bugungi kunda Vetnam hukumati oldida turgan asosiy muammo - bu o‘z maqsadlariga erishish uchun o‘z ixtiyoridagi tutqichlardan qanday foydalanishdir. Birinchi va eng hayratlanarlisi Xitoy va Vyetnam rahbariyatining navbatdagi sammit uchrashuvlaridir. 2006 yildan boshlab ikki tomonlama hamkorlik bo‘yicha qo‘shma boshqaruv qo‘mitasi bosh vazir o‘rinbosarlari darajasida faoliyat yuritib kelmoqda. Qo‘mita har bir mamlakatda yiliga bir marta navbatma-navbat yig‘iladi. 2011-yilda tomonlar Xitoy va Vetnam hukumatlari o‘rtasida har tomonlama hamkorlik va sheriklik strategik munosabatlarini amalga oshirish dasturini, shuningdek, 2012-2016 yilga mo‘ljallangan Xitoy va Vetnam o‘rtasida savdo-iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishning besh yillik rejasini imzoladilar[8].

Oliy darajadagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqotdan tashqari, turli darajadagi delegatsiyalarning tashriflari, mintaqaviy delegatsiyalar, turli mavzularda anjumanlar, sammitlar va forumlar va bundan tashqari, ikki davlat mudofaa vazirliklari o‘rtasida aloqalarga ham alohida e’tibor qaratildi[8: 265]. 2010-yildan buyon vazir o‘rinbosarlari darajasida strategik masalalar bo‘yicha muloqotlar kabi aloqalar o‘tkazib kelinmoqda. Vetnam rahbariyati bu uchrashuvlarning barchasini tashqi siyosatga ta’sir qilish vositasi sifatida ko‘radi. Natijada ikki tomon ikki tomonlama munosabatlarning eng dolzarb masalalari oliy darajada muhokama qilinmasdan, balki maxsus ishchi guruhlar, ekspert komissiyalari va boshqalarga topshiriladigan, oliy darajadagi uchrashuvlar chog‘ida oddiyroq masalalar muhokama qilinadigan holatga keldi. Vyetnam tashqi siyosati o‘zaro manfaatli yechimlarni topishga qaratildi

Xulosa. Muallif ish natijalariga asoslanib, 1979 yildan hozirgi kungacha Vetnam va Xitoy o‘rtasidagi munosabatlarning rivojlanish xarakterini aniqlanib Quyidagi xulosalar chiqarildi

1. Ikki davlat o‘rtasidagi munosabatlarning ikki ming yillik tarixi ikki tomonlama munosabatlarning bugungi holatida muhim rol o‘ynashda davom etmoqda.

2. Vetnam va Xitoy o‘rtasidagi munosabatlarning so‘nggi o‘n yilliklari munosabatlarning rivojlanish vektoriga ko‘plab omillar ta’sir ko‘rsatadigan yuksalish va pasayish davrlari bilan tavsiflanadi;

3. Ikki davlat munosabatlarining hozirgi bosqichi bir-biriga ziddir.

Vetnam va Xitoyni solishtirganda, ikki davlat o‘rtasidagi mutlaq nomutanosiblik hayratlanarli. Vetnam shimoliy qo‘shnisiga nisbatan juda kichkina ko‘rinadi: Vetnam aholisi o‘rtacha Xitoy provinsiyasidan bir yarim baravar ko‘p, hududi deyarli 30 baravar kichik, Xitoyning 2016 yilda YaIM

11,2 trillionni tashkil etdi. AQSH dollarini, Vyetnamda esa 202,6 mlrd dollarni tashkil etadi (farq 55 baravardan ortiq). Xitoyning 2018-yilda rejalashtirilgan harbiy byudjeti 175 milliard dollarni, Vyetnamniki esa taxminan 5 milliard dollarni tashkil etadi (35 barobar farq). G.M Lokshin yozganidek: "Vetnam "Geografiya zulmi" ga duchor bo'lgan davlatdir, bunda u o'z tarixining barcha bosqichlarida qo'shni Xitoy bilan taqdirini baham ko'rishni o'rganishdan boshqa iloji yo'q. Katta va qudratli davlatning kichikroq qo'shnisiga ta'sir o'tkazishi tabiiy hol, xuddi kichikroq davlat ham bu ta'sirga qarshilik ko'rsatish va o'z mustaqilligini har ikkisi o'zaro ma'qul keladigan mavqega yetguncha saqlab qolish uchun har tomonlama harakat qilishi tabiiydir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бергер Я. М. Большая стратегия Китая в оценках американских и китайских исследователей // Проблемы Дальнего Востока. – 2006. – №1. – С. 34-51.
2. Бергер Я.М. Китай: экономико-географический очерк – М.: Государственное издательство географической литературы, 1959. – 119 с.
3. Бергер Я. М. Экономическая стратегия Китая / М.: ИД «Форум», 2009. — 320 с.
4. Богатуров А. Д., Аверков В. В. История международных отношений. 1945–2008: Учеб. пособие для студентов вузов. – М.: Аспект Пресс, 2010. – 167 с.
5. Ван И: Визит Си Цзиньпина во Вьетнам способствует созданию "сообщества с единой судьбой", имеющего стратегическое значение // Russian.news.cn URL: http://russian.news.cn/2015-11/08/c_134795305.htm (дата обращения: 13.05.2018).
6. Вьетнам в борьбе / Под редакцией Е.П. Глазунова и др. – М.: Наука, 1981. – 243 с.
7. Вьетнамо-китайские отношения и спорные территории // Новости Вьетнама URL: <http://vietnamnews.ru/vietcin> (дата обращения: 13.05.2018).
8. Глобализация экономики Китая / Ред. В.В. Михеев–М.:Памятники исторической мысли, 2003.–265 с.

UO'K 908

YANGI O'ZBEKISTONDA UMUMTA'LIM SOHASIDAGI O'ZGARISHLAR

N.A.Sharopova, dots., Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. *O'zbekiston mustaqillikka erishgach, ijtimoiy hayotning barcha jabhalari singari ta'lim tizimini tubdan isloh qilish vazifasi eng dolzarb masalalardan biriga aylandi. Chunki sovet hokimiyati yillarida ta'lim sohasini tashkil etish ishlariga bir tomonlama e'tibor qaratilgan edi. Hozirda ta'lim uslublari yangidan barpo etildi va ta'lim tizimini tubdan o'zgartirishning muhim yo'nalishlari belgilab olindi. Natijada umumta'lim tizimi butunlay yangi andozalar asosida shakllantirildi.*

Kalit so'zlar: *Mustaqillik, ta'lim-tarbiya jarayoni, ta'lim sohasi, maktab, umumta'lim maktablaridagi islohotlar, pedagoglar hurmatini oshirish, zamonaviy maktablar, o'quvchilar, Prezident maktablari.*

Аннотация. *После обретения Узбекистаном независимость, как и всех сторон общественной жизни задача реформирования системы образования стала одной из наиболее актуальным. Потому что в годы советской власти по организации сферы образования было сосредоточено одностороннее внимание. В настоящее время заново созданы методы обучения и определены коренные изменения и важные направления в системе образования. В результате система общего образования сформировалась на основе совершенно новых стандартов.*

Ключевые слова: *Независимость, образовательный процесс, образовательная сфера, школа, реформы в общеобразовательных школах, повышение репутации педагогов, современные школы, школьники, Президентские школы.*

Abstract. *After Uzbekistan gained independence, as well as all aspects of public life, the task of reforming the education system became one of the most pressing. Because during the years of Soviet power, one-sided attention was focused on organizing the education sector. Currently, teaching methods have been re-created and fundamental changes and important directions in the education system have been identified. As a result, the general education system was formed on the basis of completely new standards.*

Key words: Independence, Educational process, educational sphere, school, reforms in secondary schools, improving the reputation of teachers, modern schools, schoolchildren, Presidential schools.

Dolzarlighi: O'zbekistonda mustaqillik davrida ta'lim tizimi tubdan isloh qilinib, milliy pedagogika tafakkuri ta'sirida ta'lim jarayonini sog'lomlashtirish boshlandi. Ko'p yillar mobaynida tashqi dunyodan uzib qo'yilgan, boshqa mamlakatlar tarixiy tajribasidan ham, milliy ma'rifiy pedagogik merosdan ham bahramand bo'lmagan milliy pedagogika jahon maydoniga chiqdi. Xususan, O'zbekistonda ta'lim tizimining huquqiy asoslari yaratildi. Avvalo O'zbekiston Respublikasi yangi tahrirdagi Konstitutsiyasining 50-moddasida fuqarolarning ta'lim olish huquqi quyidagicha kafolatlandi: "Har kim ta'lim olish huquqiga ega"[1].

Sobiq sovet tuzumi davrida milliy davlatchiligimiz tarixi, xalqimizning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy ahvoli noto'g'ri talqin etilib, voqealar soxtalashtirildi. Bu jarayonlar albatta dunyoqarashi va ma'naviyati endigina shakllanayotgan maktab yoshlari hayotiga ham ta'sir ko'rsatdi. Markazlashgan ma'muriy buyruqbozlik tizimi ta'lim-tarbiya jarayonida o'z aksini topdi. Sovet davlati va yagona hukmron partiya rus madaniyati, tarixi va adabiyotini chuqurroq o'qitish asosida ruslashtirish siyosatini umumta'lim maktablari orqali singdirishga harakat qildi. Bu esa yoshlarda "ateistik tarbiya"ning kuchayishiga olib keldi. Muqaddas islom dinimizni "buzg'unchi g'oyalardan iborat" deya isbotlashga harakat qilindi. Kommunistik mafkuraning kuchli ta'siri, ma'muriy buyruqbozlikning avj olishi, qog'ozbozlik va rasmiyatchilik kabi holatlar umumta'lim maktablaridagi islohotlarga ham ta'sir qildi. Bundan tashqari o'sha davrning asosiy siyosati hisoblangan paxta yakkahukmronligi, o'quvchi va o'qituvchilarni 3-4 oylab paxta yig'im-terimi va boshqa dala ishlariga jalb etilishi bilim va malakaning pasayishiga, bilim olish sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

O'zbekiston ta'lim tizimida mustaqillikning ilk davrida qator qiyinchilik va muammolarga duch kelindi. Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning quyidagi so'zlarini keltirish lozim: "...bizga sobiq tuzumdan meros bo'lib qolgan maorif tizimining eng noma'qul tomoni shundan iborat ediki, unda o'quv jarayonida o'quvchi va talabalarning mustaqil va erkin fikrlashiga yo'l qo'yilmas edi. Har qaysi o'quv yurtini bitiruvchilarning bilimiga qarab emas, aksincha, ularning sobiq sovet tuzumiga va soxta g'oyalarga sadoqatini hisobga olib baholash va hayotga yo'llash tamoyili asosiy o'rinni egallar edi" [2].

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, ijtimoiy hayotning barcha jabhalari singari ta'lim tizimini tubdan isloh qilish vazifasi eng dolzarb masalalardan biriga aylandi. Chunki sovet hokimiyati yillarida ta'lim sohasini tashkil etish ishlariga bir tomonlama e'tibor qaratilgan edi. Ta'lim uslublari yangidan barpo etildi va ta'lim tizimini tubdan o'zgartirishning muhim yo'nalishlari belgilab olindi.

Metodlar va o'rganilganlik darajasi: XXI asr intellektual qadriyatlar ustuvorlik qiladigan asr bo'lib, iqtidorli, iste'dodli yoshlarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va ularni ilm-fanni rivojlantirishga safarbar qilishning roli tobora ortib bordi [3]. Ta'lim-tarbiya sohasidagi islohotning chegarasi va poyoni yo'q. Hayot davom etar ekan, ta'lim ham, tarbiya ham zamon o'rtaga qo'yayotgan yangi-yangi talablarga ko'ra muttasil ravishda o'zgarib, yangilanib boradi. Mustaqillikning ilk davridan boshlab, yoshlarning o'qishi, erkin ijod qilishi uchun shart-sharoit yaratishga e'tibor berildi.

Keyingi yillarda ta'lim tizimi xodimlarining ish haqi miqdorlari bir necha marta oshirildi. O'qituvchilarga alohida ustama haqlar joriy etilib, pedagoglarning ish yuklamalari maqbullashtirildi. Natijada ko'plab tajribali pedagoglar o'zining jonajon kasbiga qaytdi, ular safiga mutaxassislar kelib qo'shildi. Bugun o'qituvchilik yoshlarimiz uchun sharaflari va orzu qiladigan sevimli kasbga aylanib bormoqda.

O'zbekistonda so'nggi yillarda ta'lim tizimida jiddiy islohotlar olib borilib muayyan yutuqlar qo'lga kiritilmoqda. Shuningdek, keng jamoatchilikning istaklari inobatga olinib, 11 yillik maktab ta'limi tizimi qayta tiklandi. 2018 yil 20 iyunda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasida xalq ta'limi tizimini tubdan o'zgartirish, uni zamon talablariga muvofiq takomillashtirish borasida qo'yilgan vazifalar ijrosiga bag'ishlangan videosektor yig'ilishida Sh.M.Mirziyoyev o'qituvchilarning hozirgi ahvolidan umuman qoniqmayotganligi, jamiyatdagi eng obro'li kasb egasi

bo'lishiga qaramasdan turli xil tozalash, dala ishlariga jalb qilinishi natijasida ularning ish sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatib kelganligini ta'kidlaydi. "O'qituvchini hurmat qilmaganni men ham hurmat qilmayman" deya qayd etadi Prezident [4]. Ushbu jarayonlarni bugungi kunda tarix fanining yangi nazariy metodologiyasi nuqtai-nazardan tadqiq etish va ulardan saboq chiqarish dolzarb masalalardan biridir.

Tadqiqot natijalari: Ozbekistonda keyingi yillarda innovatsion fikrlaydigan kadrlar tayyorlash, yoshlarni yuksak ma'naviyat egalari etib tarbiyalash, shu maqsadda ta'lim tizimini takomillashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratildi. Xususan, 2019 yil 23 avgustda Ozbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev raisligida xalq ta'limi tizimini rivojlantirish, pedagoglarning malakasi va jamiyatdagi nufuzini oshirish, yosh avlod ma'naviyatini yuksaltirish masalalariga bag'ishlangan yig'ilish o'tkazildi. Unda sohadagi eng dolzarb muammolar xususida fikr-mulohazalar bayon etildi. Maktab ta'limi tizimini isloh qilish zaruriyatiga to'xtalib, Prezident Sh.M.Mirziyoyev ulug' ma'rifatparvar bobomiz Mahmudxo'ja Behbudiyning "Dunyo imoratlari ichida eng ulug'i maktabdir" degan fikrini alohida ta'kidlab, bu masalaning mohiyati va ahamiyatiga atroflicha to'xtalib o'tadi [5].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi farmoniga muvofiq, Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontsepsiyasi ishlab chiqilib, 48 ta maqsadli ko'rsatkichlarga erishish bo'yicha aniq mexanizmlar belgilangan. Xususan, 2030 yilga borib o'quvchilar bilimni baholash bo'yicha PISA xalqaro dasturi reytingida O'zbekistonning jahondagi yetakchi 30 ta mamlakat qatoridan joy egallashi rejalashtirildi.

Maktablardagi ma'naviy-tarbiyaviy ishlarni yangicha asosda tashkil etish, "Milliy g'oya", "Odobnoma", "Dinlar tarixi", "Vatan tuyg'usi" kabi fanlarni birlashtirgan holda, yagona "Tarbiya" fanini joriy qilish bo'yicha ham chora-tadbirlar olib borildi. Bundan tashqari maktab hayoti, fidoyi o'qituvchilar haqida badiiy va hujjatli filmlar, sahna asarlari va videoroliklar yaratish tadbirlari ham olib borildi. "Moddiy va ma'naviy hayotni uyg'un rivojlantirishimiz kerak. Maktab bu borada asosiy bo'g'in bo'lishi lozim. Maktab ta'limini rivojlantirish biz uchun buyuk umummilliy maqsadga, umumxalq harakatiga aylanishi zarur", deb ta'kidlaydi Prezident Sh.M.Mirziyoyev [6].

2019 yil 26 noyabrda O'zbekiston Prezidentining «Zamonaviy maktab»larni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori qabul qilindi. Qarorga muvofiq, 2021 yilgacha maktablarning kamida uch foizi, 2025 yilgacha 20 foizi, 2030 yilga qadar esa 50 foizini «Zamonaviy maktab»larga aylantirishning asosiy parametrlari belgilandi. Ta'lim-tarbiya ishining muvaffaqiyati ko'p jihatdan o'qituvchilar malakasini hozirgi zamon ruhida oshirish ishlariga ham bog'liq bo'ldi.

O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2020 yil 2 martda maktab ta'limini rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan yig'ilish o'tkazilib, unda xalq ta'limi tizimidagi ustuvor vazifalar xususida fikr yuritildi. So'nggi uch yilda O'zbekistonda 160 dan ortiq umumta'lim maktablari uchun yangi binolar qurildi. Prezident maktablari, buyuk allomalar nomi bilan ataladigan ixtisoslashtirilgan maktablar, ijod maktablari, Temurbeklar maktablari kabi zamonaviy va innovatsion ta'lim maskanlari ochildi [7]. Bu davrda umumta'lim sohasi davlat siyosatining markaziy yo'nalishlaridan biriga aylantirildi. Buning uchun davlat moddiy mablag'larni ajratdi.

Xulosa: Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash lozimki, Mustaqillik yillarida ta'lim tizimini tubdan isloh qilish davr talabiga aylandi. Umumta'lim tizini yo'lga qo'yish bo'yicha huquqiy baza shakllantirib borildi. Bu davrda "Ta'lim to'g'risidagi qonun" bir necha marta qabul qilinib, uning har biri muayyan davrda sohadagi qaysidir muammolar yechimiga xizmat qildi. Mazkur qonunlar asosida boshqa huquqiy normativ hujjatlar qabul qilinib, amaliyotga joriy etib borildi. Soha huquqiy bazasiga tayanib, tizimda islohotlar amalga oshirildi va natijada umumta'lim tizimi butunlay yangi andozalar asosida shakllantirildi. Ta'lim muassasalari faoliyati mazmuni tubdan o'zgardi. Ta'lim tizimini isloh qilish va rivojlantirish uchun huquqiy, ilmiy-uslubiy, moliyaviy-moddiy shart-sharoitlar yaratishga alohida e'tibor berildi. Davlat ta'lim standartlari, yangi avlod darsliklari yaratilib, ta'lim jarayoniga joriy etildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – Toshkent, 2023 yil - B. 27.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch - Toshkent: Ma'naviyat, 2008 yil - B. 62.

3. Ergashev O. Barkamol avlodni tarbiyalash omillari // Nasaf va Kesh tarixi manbalarda mavzusidagi ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. - Qarshi, 2010 yil. - B. 157 - 159.

4. Mirziyoyev Sh.M. O'qituvchini hurmat qilmaganni men ham hurmat qilmayman // Xalq so'zi, 2018 yil, 21 iyun.

5. Mirziyoyev Sh.M. Maktab ta'limini rivojlantirish umumxalq harakatiga aylanishi zarur. 23 avgust 2019 yil Xalq ta'limi tizimini rivojlantirish, pedagoglarning malakasi va jamiyatdagi nufuzini oshirish, yosh avlod ma'naviyatini yuksaltirish masalalariga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishidagi nutqi // Xalq so'zi, 2019 yil, 24 avgust - №174.

6. Mirziyoyev Sh.M. Maktab ta'limini rivojlantirish umumxalq harakatiga aylanishi zarur. 23 avgust 2019 yil Xalq ta'limi tizimini rivojlantirish, pedagoglarning malakasi va jamiyatdagi nufuzini oshirish, yosh avlod ma'naviyatini yuksaltirish masalalariga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishidagi nutqi // Xalq so'zi, 2019 yil, 24 avgust - №174.

7. Maktab ta'limidagi kamchiliklar o'rganildi, ustuvor vazifalar belgilandi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2020 yil 2 mart kuni xalq ta'limi tizimidagi ustuvor vazifalar muhokamasiga bag'ishlangan yig'ilishda so'zlagan nutqi // Xalq so'zi, 2020 yil, 3 mart - №45.

UO'K 94(47)

XIX ASR OXIRI–XX ASR BOSHLARDA TURKISTONDA BAYOZCHILIK MAKTABLARI

Z.Yu.Shukurova, dots., PhD, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX – XX asrlarda Buxoro, Qo'qon, Xiva xonliklarida shakllangan adabiy hayot va unda shakllangan bayozchilik maktablari haqida so'z boradi. Uch xonlikda taraqqiy etgan bayozchilik, ularning bir-biridan ajratib turadigan ayrim xususiyatlari, o'xshash tomonlari haqida so'z boradi. Ular bir-biri bilan qiyoslanib, olingan natijalar asosida ilmiy xulosaga kelinadi.

Kalit so'zlar: xonlik, Buxoro, Xiva, Qo'qon, adabiyot, bayoz, bayozchilik, nazm, nasr.

Аннотация. В статье описывается о литературной жизни, сложившейся в Бухарском, кокандском, и Хивинском ханствах в XIX – XX веках, и сформировавшихся в ней школах баязизма. Баязизм развивался в трех ханствах, обсуждаются некоторые особенности, отличающие их друг от друга, а также их сходства. Их сравнивают между собой и на основании полученных результатов делают научный вывод.

Ключевые слова: ханство, Бухара, Хива, Коканд, литература, баяз, баязизм, поэзия, проза.

Abstract. This article talks about the literary life formed in the khanates of Bukhara, Kokand and Khiva in the 19th – 20th centuries and the schools of bayozism formed in it. Bayozism developed in the three khanates, some features that distinguish them from each other, and their similarities are discussed. They are compared with each other and a scientific conclusion is drawn based on the obtained results.

Key words: Khanate, Bukhara, Khiva, Kokand, literature, bayaz, bayazism, poetry, prose.

Ma'lumki, temuriy shahzodalar o'rtasida avj olgan o'zboshimchaliklar, tarqoqliklar natijasida temuriylar imperiyasiga qarashli hududlar maydalashib, XVI asrda Xiva va Buxoro, XVIII asr boshida Qo'qon xonliklari tashkil topdi. Garchand bu siyosiy jarayonda mamlakatning ichki nizolardan xalos bo'lish ehtimoli bo'lsa-da, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy hayot u qadar yaxshilanmadi. Biroq shunday qaltis davrlarda ham adabiyot rivojlanishda davom etdi. Har bir xonlikda adabiy maktablar yaratilib, o'ziga xos an'analar shakllana boshladi. Bu esa bugungi kunga kelib olimlar va tadqiqotchilarni ko'proq shu davr adabiyotiga jalb eta boshladi. "Sho'rolar davrida Qo'qon va Xiva xonliklaridagi adabiy muhit o'zbek tadqiqotchilari tomonidan, Buxoro adabiy adabiy-madaniy muhiti esa ko'proq tojik olimlari tomonidan tadqiq etilgani sir emas" [9: 141]. Mumtoz adabiyotimizni qayta o'rganish va tadqiq qilish davlat siyosati darajasida qo'yilgan bir vaqtda xonliklardagi adabiy hayot, yurt boshqaruvchilarning adabiyotga munosabati, she'riyatning mavzusiga ko'ra turlarini tahlil qilish dolzarbligicha qolmoqda.

Tarixni boricha o'rganish, unda hukm surgan siyosiy jarayonda adabiyotning o'rnini aniqlash, shoirlarning ijod namunalarini tadqiq qilish milliy adabiyotimizda yangi shoirlarni kashf etishga, adabiy jarayonda qaysi janrlar va qanday mavzuda ko'proq ijod qilinganiga aniqlik kiritish imkoni tug'iladi. Bu masalalarni hal etishda bayozlar muhim manba hisoblanadi. Shunga ko'ra "XVIII-XIX asrlarda rivojlanib ketgan bayoz tartib berish namunalari davr ruhini ham, janrlar taraqqiyot darajasini o'rganish uchun ham ma'lum ahamiyatga molikdir" [2: 30]. Chunki bu davrda bayozlar faqat she'riy to'plam vazifasini bajarmay, tarkibida turli mavzularni qamrab oluvchi majmua sifatida ham eng muhim manba edi. XIX asrning boshidan rivojlanayotgan bayoz shu davrning ikkinchi yarmiga kelib taraqqiyot cho'qqisiga chiqdi. Natijada bayozchilik maktablari vujudga kelib har bir hududning o'ziga xos uslubi paydo bo'ldi. "Bayozchilik maktablari — tarixiy taraqqiyot davomida xalqlarning madaniyati, adabiyoti va urf-odatlariga xos belgilar bayozchilikka ham o'ziga xos ta'sir ko'rsatdi. Bayozlarni tasnif etish saviyasi, tarkibi va mazmuni, adabiy janrlarni yozish (yoki ko'chirish)dagi xat uslubi, badiiy bezaklarining har xilligi natijasida bu sohada turli maktablar paydo bo'ldi. Misol tariqasida O'zbekistonda XVIII-XIX asrlarda shakllangan Toshkent, Farg'ona (yoki Qo'qon), Buxoro, Xorazm bayozchilik maktablarini ko'rsatish mumkin" [3: 53].

Bayozchilik maktablarida, asosan, g'azal, muxammas, qasida kabi janrlar yanada taraqqiy etdi. Bayoz va devonlarni tartib berishda zullisonaynlik an'anasi saqlanib qoldi. "XVIII asrda va XIX asrning birinchi yarmida yetishgan o'zbek va tojik yozuvchilari o'zbek va tojik klassik adabiyotining Navoiy va Jomiy, Bobir va Hiloliy kabi buyuk namoyandalari ijodidan ilhom va ta'lim oldilar" [1: 140]. Ayniqsa bu davrda Jomiy ijodiga alohida ehtirom ko'rsatilgan. O.To'lboevning aniqlashicha "1989 yili «Fan» nashriyotida chop etilgan «Katalog fonda instituta Rukopisey» kitobining birinchi tomida XIX asr oxiri – XX asr boshlarida tartib berilgan 83 ta adabiy majmua va 121 ta qo'lyozma bayoz (jami 204 ta) haqida ma'lumot berilgan. Shulardan 114 tasida Jomiy ijodidan namunalar kiritilgan bo'lib, ularning 82 tasi bevosita shoir she'rlari bilan boshlanadi. «Katalog»ga e'tibor berilsa, faqat Jomiy ijodigagina mana shunday ehtirom bilan qaralganligining guvohi bo'lamiz" [8: 61]. Bayozlarni kuzatish asnosida birgina Jomiyga emas Fuzuliy va Navoiy ijodiga ham qiziqish kuchli bo'lganligini ko'rish mumkin. xususan, Olim G.Karimov "XIX asr o'zbek adabiyotida, jumladan, XIX asrning ikkinchi yarmidagi o'zbek demokratik adabiyotida Fuzuliyga ergashish yaqqol ko'zga tashlanadi" [5: 31] deya Fuzuliyning ham ta'siri bu davrda kuchli bo'lganligini ta'kidlaydi. Bedilning ham ta'siri bu davrda yaratilgan she'rlarda kuchli bo'lganligini, bu davr shoirlarning ko'pchiligi Bedil ijodidan ilhom olganligini qayd etgan. O.To'lboev S.Ayniyning Bedil haqidagi maqolasiga to'xtalib, "XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi Buxoro, Samarqand va Xo'jand adabiy muhitiga aloqador bir qator ijodkorlarni «Bedilga payrovlik qilgan» shoirlar sifatida sanashini ta'kidlagan" [8: 63]. Bu davrda ko'plab bayozlar yaratilgan bo'lib, hozirgi kunda ularni kutubxonalardan topish mumkin. Ularning orasida mukammal holatda saqlangani ham, nuqsonli holda yetib kelganlari ham uchraydi. Ayniqsa, boshi va so'nggi sahifalari yo'qolgan bayozlar talaygina. Uch xonlikda yaratilgan adabiy manbalarni kuzatish chog'ida "devon adabiyotida she'riyat (poeziya) asosiy o'rin egalladi. Aruz asosiy vazn bo'ldi. ... Sayohat xotiralarini ifodalovchi sayohatnoma janri maydonga keldi. Keng ma'noni qamrab oluvchi ishq mavzui bu davrda ham she'riyatning markaziy mavzui bo'lib qoldi. Lekin ilohiy ishq, tasavvuf g'oyalari kuchaydi. Yusuf Saryomiy (1845—1912), Ziyovuddin Haziniy (1867—1923) kabi shoirlar ko'proq diniy-tasavvufiy she'rlari bilan shuhrat topdilar. Badiiy adabiyotda hajviyot rivoj topdi. Adreslik tanqid kuchaydi"[7: 12].

XIX asrning ikkinchi yarmi eng tahlikali davrlardan bo'lib, ko'plab qonli voqealar mana shu vaqtda sodir bo'ldi. Biroq shunda ham adabiyot to'xtab qolmadi. Bu davrda ko'plab asarlar, devonlar yaratildi. E.Ismailov shu davr adabiyotini o'rganar ekan "XIX asrning ikkinchi yarmida Turkiston Rossiya tarkibiga qo'shib olinganidan so'ng kitobatchilikda ikki yo'nalish ko'zga tashlanadi. 1. Boylarga va zodaganlarga xizmat qiluvchi kitobatchilik. Bunda mumtoz an'analar asosida kitob tayyorlangan. 2. Zamonaviy talablar asosida tayyorlangan kitobatchilik. Bunda kitob zamonaviy talablar asosida nashr qilingan" [4: 17]. Nazarimizda, tadqiqotchining ushbu fikrlarini yoqlab bo'lmaydi. U mumtoz ana'analar asosida yaratilgan kitoblarning barchasini boy zodagonlar uchun tayyorlangan deyish orqali klassik matnlarimizga nisbatan hurmatsizlik bilan yondashadi. Bayozlarni

o'rganish jarayonida turli tabaqa vakillari uchun yaratilgan bayozlarni ko'p uchratdik va bu yuqorida bildirilgan fikrlarning aossizligini ko'rsatadi. Aksincha, mustamlakadan keyin yaratilgan manbalarni zamonaviylashtirib, mavjud siyosiy vaziyatga ishora qilgan ko'rinadi. Umuman olganda, ushbu tasnifga qo'shib bo'lmaydi. Nazarimizda ushbu sun'iy bo'linish mavjud siyosiy tuzum ta'sirida bo'lingan.

Uch xonlikda yaratilgan bayozlarni qiyosiy o'rganish makrotekstologik tadqiqot bo'lgani sababli qo'lyozmalarni tadqiq qilish anchagina mushkul. Bir necha asrlarni o'z ichiga olib turli hududda yaratilgan qo'lyozmalarni tadqiq qilish va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni, turli hududda yaratilgan bayozlarning taraqqiy etishi va yoxud pasayishini prognoz qilish murakkab jarayon hisoblanadi. Qo'lyozmalarni saralash va ishonchli matnni tiklash tadqiqotning murakkab jarayoni bo'lib, u to'g'ri amalga oshirilsagina ish muvaffaqiyatli chiqishi mumkin. Bu xususida ko'plab olimlar o'z qarashlarini ifoda qilishgan. Masalan, "K.Laxman matn nusxalari ko'p bo'lganida ularni bir-biri bilan umumiy xatolariga ko'ra tasniflashni maslahat beradi. Bu metod "Umumiy xatolar" nazariyasi nomi bilan mashhur bo'ldi. Keyinchalik bu nazariya Konten tomonidan ilgari surilgan "o'xshash o'rinlar" nazariyasi bilan almashdi. U har bir qo'lyozmada xatolar emas aksincha, ularning umumiy va xususiy belgilari ajratib turadi degan g'oyani ilgari suradi. Ushbu nazariya zohiran K.Laxmanga qarshi bo'lsada, biroq mohiyatan bitta narsani ifodalaydi. ... Keyinchalik 1890 yilda Sh.Bede "umumiy xatolar" nazariyasi asosida o'zining "Ajoyib qonun" deb nomlangan qarashlarini chop etadi. Unga ko'ra qo'lyozma nechta nusxadan iborat bo'lishidan qat'iy nazar ikkitasi olib tahlil qilinadi. Keyin ana shu ikki qo'lyozma yana ikkiga bo'linadi. Ana shu har ikki chiqarilgan shoxga shu qo'lyozmaga yaqin qo'lyozmalar birlashtiriladi. Qolgan qo'lyozmalar ham shu tartibda bir-biriga bog'lanaveradi" [6: 11-12]. Mavzumizning xususiyati va maqsadidan kelib chiqib, xonliklar davridagi bayozchilikni tadqiq qilishda ushbu nazariyalar bizning tadqiqot ob'yektimizga to'g'ri kelmaydi va o'zini oqlamaydi deb o'ylaymiz. Chunki bu yerda gap bir shoirning ijodi haqida ketmayapti. Ushbu makrotekstologik tadqiqot uchun D.Lixachev tavsiya qilgan metod biz uchun muhim. Unga ko'ra "Agar matnshunos oldida bir necha yuzlab qo'lyozmalarni qiyoslash vazifasi tursa (ayniqsa to'plamlar), qiyoslash bo'yicha ishni osonlashtirish uchun keyingi tadqiqotlarida nashriga ko'ra, turiga ko'ra, matnning guruhlariga ko'ra qiyoslash yo'llarini topishi, ro'yxatni ma'lum gipotetik guruhlarga muvofiq tasniflash mumkin. Qiyoslashning eng maqbul yo'li qo'lyozmalarni matn tarixiy ketma-ketlikda olish maqsadga muvofiq. Taqqoslashda matnning "asosiy xususiyatlari" bo'yicha qiyoslash ishni ancha osonlashtiradi" [6: 280] deb ko'rsatma beriladi. Nazarimizda, qo'lyozmalarni aynan matn tarixiy ketma-ketligida qiyoslansa, adabiy maktablarda bayozchilikning rivoji va taraqqiyot bosqichlari haqida tahliliy ma'lumotga ega bo'lish mumkin.

Umuman olganda, bayozlarni tadqiq qilishning bir nechta usullari bo'lib, ulardan D.Lixachev tavsiya qilgan metod orqali tahlil qilish ancha samara beradi. Bu tipdagi keng qamrovli tadqiqot materiallarni to'g'ri tasniflash, tahlil qilish va aniq xulosalarga kelish adabiyot tarixi uchun ko'plab qimmatli ma'lumotlarni taqdtim etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдуллаев В. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи. 1967, 140 бет
 2. Абдуллаев В. Ўзбек адабиёти тарихи. – Тошкент: 2019, 30 бет
 3. Ҳакимов М. Шарқ манбашунослиги луғати. Тошкент. DAVR PRESS. 2013. 53 б
 4. Исмаилова Э. Искусство оформления среднеазиатской книги 18-19 веков. Ташкент. Узбекистан. 1966.
- С 17
5. Каримов Ф. Ўзбек адабиёти тарихи (учинчи китоб). - Т.: "Ўқитувчи", 1975. 31-б.
 6. Лихачев Д.С. Текстология. На материале русской литературы X–XVII вв. 2-е изд., Перераб — М.; Л.: Изд-во Наука, 1983. — 11-12 С.
 7. Қосимов Б., Юсупов Ш., Долимов У., Ризаев Ш., Аҳмедов С. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти. – Тошкент: Маънавият, 2004. 12-бет
 8. Тўлабоев О. Каримбек Камийнинг ҳаёт ва ижод йўли. Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация. Т. 2010. 63 б
 9. Юсупов Ш. Тарих ва адаб бўстони. – Т.: Маънавият, 2003. 141-б.

**ABDURAHMON IBN XALDUNNING “TARIXI IBN XALDUN” ASARIDA
MOVAROUNNAHR TARIXINING YORITILISHI**

M.I.Sobirova, tayanch doktorant, O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada Abdurahmon ibn Xaldunning “Tarixi ibn Xaldun” asari asosida O`rta Osiyoning arab xalifaligi tomonidan fath etilishiga oid ma`lumotlar berilgan va mazkur asar bilan bu davrga oid boshqa manbalar o`zaro qiyosiy tahlil qilingan.

Kalit so`zlar: Xalifalik, Xuroson, Movarounnahr, islom dini, Narshaxiy, zardushtiylik.

Аннотация. В данной статье приводятся сведения о завоевании Средней Азии Арабским халифатом на основе труда Абдуррахмана ибн Халдуна «История Ибн Халдуна» и проводится сравнение этого произведения с другими источниками, относящимися к этому периоду.

Ключевые слова: Халифат, Хорасан, Моваруннахр, ислам, Наршахи, зороастризм.

Abstract. This article provides information on the conquest of Central Asia by the Arab caliphate based on Abdurrahman ibn Khaldun's work "History of Ibn Khaldun" and compares this work with other sources related to this period.

Key words: Caliphate, Khurasan, Movarounnahr, Islam, Narshahi, Zoroastrianism.

632-yilda Paygambarimiz Muhammad sallollohu alayhi vasallam vafotidan keyin o`rniga sahobalardan biri Abu Bakr xalifalik taxtiga o`tiradi va 632-634 yillarda mamlakatni idora qildi. Undan keyin Umar (634—644), Usmon (644-656), Ali (656-661) taxtni egalladilar. Xalifa askarlari 651-yilda bir qator janglardan keyin Eronni bosib oldi. Bu yerga ko`p arablar o`rnashib islom dinini targ`ib qildilar. Natijada mamlakatda asrlar mobaynida hukm surib kelayotgan zardushtiylik (otashparastlik) dini tobora siqib chiqarildi. Arab tili davlat va ilm-fan tili sifatida namoyon bo`ldi. Natijada Eron islom dinini Turkiston va boshqa mamlakatlarga tarqalishida muhim o`rin egalladi.

Xalifa hukmdorlari Erondan keyin Turkistonni egallash uchun harakatni boshladilar. Arablarning mamlakatimiz hududiga uyushtirgan harbiy yurishlarini ikki davrga bo`lish mumkin. Birinchi davr 650-705-yillarni o`z ichiga olsa, ikkinchi davr 705-yildan keyingi davrdir. Arablar birinchi davrda O`rta Osiyo hududlarini zabt etishni emas, balki bunday maqsaddagi harbiy yurishlar uchun tayyorgarlik ko`rish, mahalliy hukmdorlarning kuch-qudratlarini sinovdan o`tkazish, o`lkaning geografik joylanish hududiy sharoitlarini o`rganish va kichik-kichik harbiy yurishlar qilib, o`lkaning boylik va o`ljalarni tashib olib ketishni o`z oldilariga vazifa qilib qo`ygan edilar [3]. Bu haqida Abdurahmon ibn Xaldunning asarida uchratmaymiz. Birinchi yurish 651-yilda noib Abdulloh ibn Amir hukmronligi davrida bo`lgan. 651-652-yillarda arablar Xurosondagi bir qator shaharlarni egallab, Balx va Chag`oniyonni bosib oladilar. 666 (46)-yilda Ziyod bin Abu Sufyon Amudaryo bo`ylariga keladi, Marvni qayta talaydi. 670-yilda Xuroson noibi Ubaydulloh ibn Ziyod Buxoroga qo`shin tortib keladi, Romiton va Boykandni egallaydi. Buxoroda bu davrda taxtni malika Xotun boshqarar edi [3]. 676 (56)-yilda Buxoroga Sa`id ibn Usmon qo`shin tortib kelgan. So`g`diyona, Kesh, Nasaf qo`shinlarini tor-mor qilgan. Ana shu yurishlar davrida arablar O`rta Osiyodan juda ko`plab zeb-ziynat, boyliklar va asirlarni o`z yurtlariga olib ketadilar.

Ikkinchi bosqich Qutayba ibn Muslim nomi bilan bog`liq. Bu haqida “Tarixi ibn Xaldun” ning “Qutayba ibn Muslim Xurosonga kelishiga oid xabarlar” bo`limida to`xtalib o`tilgan va shunday deyilgan: “Qutayba sakson oltinchi yili xalifa nomidan Xurosonga voliy sifatida keldi, askarlarni jihodga chorladi va Iyos ibn Abdulloh ibn Amrni va Usmon ibn Sa`diyni urushga tayinladi. Balx va Talqon hokimlari uni kutib oldilar va u bilan birga yurishdi. Daryodan o`tganida Sag`oniyon podshosi uni sovg`alar bilan kutib oldi. Araxun va Shumon podshosi unga yomon munosabatda bo`ldi.” [1] Qutayba ular bilan jang qilib, yengadi. Qutayba Toxaristonni egalladi, uning podshosi unga to`lov evaziga u bilan sulh tuzdi. Uni egallab, keyin Marvga jo`nab, ukasi Solih ibn Muslimni lashkarboshi qilib tayinladi.

Marvga qaytib kelgandan so`ng, Qutayba Xuroson atrofidagi hududlarda tartib o`rnatishga boshlaydi. Bag`dis hududi egasi Tirek-Tarxon esa qaramlikdan xalos bo`lishga harakat qiladi. Hijriy

88-yili bir nechta muzokaralar davomida Tirek Qutaybadan o'zining tirik qolishi kafolatini oladi, Marvga shaxsan tashrif buyuradi va o'ziga bildirilgan qulay shartlarga rozi bo'ladi: Arab xalifaligining Movarounnahrni bosib olishi uchun qo'shimcha jangchilarni yetkazib berishga, Qutayba esa Bag'disning ichki siyosatiga aralashmaslikka va'da qildi [1].

706-yilning bahorida Qutayba Amudaryoga yurish olib borish uchun yangi qo'shin to'play boshlaydi, Tirek esa uning bu ishida qo'shimcha askarlar yetkazib berish bilan yordam beradi. Amudaryoga qilingan bu yurishdan maqsad yirik savdo shahri Poykant (Baykend)ni qo'lga olish edi. Poykentliklar arablarning hujumidan oldindan xabar topib, turklar va sug'dlardan yordam so'rashga muvaffaq bo'ladilar. Bunday vaziyatni kutmagan Qutayba Xurosonda nima bo'layotganini bilmay qoladi [1]. Poykent qamali Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asarida quyidagicha bayon etiladi: "U sakson sakkizinchi yili (12 dekabr 706—30 noyabr 707) Jayhun daryosidan o'tdi. Baykand aholisi bundan xabardor bo'lib, Baykandni juda mustahkam hisor bilan o'radilar. Qadimgi vaqtlarda Baykandni shoriston deganlar va mustahkamligidan, uni «jez shahar» deb ham ataganlar. Qutayba juda qattiq janglar qildi; musulmonlar ellik kungacha (hisorni olish uchun) chora topolmay zahmat chekdilar va (oxiri) hiyla ishlatdilar. Bir guruh (askarlar) devor tagidan minora va hisorning ichkarisi tomon lahm qazib, otxonadan chiqdilar, (so'ng) devorni kavlab rahna ochdilar; musulmonlar hanz ham hisorga kela olmayotgan edilar, (endi) rahna orqali ichkari kirdilar. Qutayba: «Har kim shu rahnadan ichkari kirsa unga xuni bahosida (mukofot) beraman, agar u o'ldirilsa (mukofotni) uning farzandlariga beraman»,—deb qichqirdi. (Shundan keyin) har kim ichkari kirishga qiziqdi va (nihoyat) Hisorni oldilar. Baykand aholisi omon tiladi. Qutayba sulh tuzib mol oldi va Varqo ibn Nasr Bohiliyni ularga amir qildi-da, o'zi Buxoroga qarab yurdi." [2] Narshaxiy ta'kidlab o'tgan bu o'rinlar Xaldunda uchramaydi.

Qutaybaning Buxoroga hujumi 708-yilda boshlanib, 4 marta hujum qildi va 4-urinishda uni egallashga muvaffaq bo'ladi. "Keyin Qutayba sakson to'qqizinchi yili unga Buxoroga bostirib kirishni va uning podshosi Vardonni olib ketishni buyurdi, shuning uchun u daryoni kesib o'tdi va Sug'd va Kesh va Nasaf ahli uni jangda kutib oldilar va jang qildilar. Bas, ular uni mag'lub etdi va Qutayba hech nima qo'lga kiritolmay Marvga qaytdi" [1] 4-urinishda Qutayba Badg'is hokimi Tarxonning yordami bilan Buxoroni egallashga muvaffaq bo'ladi. "Qutaybaning sakson to'qqizinchi yili Buxoroga bostirib kirgani, biroq g'olib bo'lmay, undan chekinganligi, to'qsoninchi yilida xalifa unga xabar yuborib, undan chekinish uchun tanbeh berib, qayta hujum qilishini buyurgani haqida aytib o'tilgan. Shuning uchun u o'zi bilan Bodg'isning egasi Tarxonning nayzasini ko'tarib, Buxoroga qarab yo'l oldi va uni qamal qildi" [1]

Qutaybaning navbatdagi yurishlari haqida Abdurahmon ibn Xaldun "Tarixi ibn Xaldun" ning "Taliqon va Samarqandning fatx etilishi, Kesh va Nasafning zabt etilishi va Shosh, Farg'ona, Xorazm diyorlari" bo'limida batafsil bayon etadi. Poykandni olgach, Qutayba hijriy 92-yili Kesh, Nasafni og'ir janglar bilan fath etadi [9]. 710-yilda Qutayba mahalliy hukmdorlarning o'zaro kelishuvi va ittifoqiga izn bermay, Sug'dning bosh shahri - Samarqandni bosib olishga tayyorgarlik ko'radi.

Shu orada Xorazm shohi Chag'on o'z ukasi Xurzod boshchiligida ko'tarilgan xalq qo'zg'olonidan qo'rqib, 711-yilda yordam so'rab Qutaybaga murojaat qiladi. Qutayba qulay vaziyatdan foydalanib, Xorazmga yurish boshlaydi. "92-yili Qutayba Sijistonga borib, sulh tuzib qaytadi, shu orada unga Xorazm podshosi o'zining ukasi Xurzoddan yengilib, Qutaybaga Xorazmni topshirishi haqida xat yozadi. Qutayba bu haqida hech kimga aytmaydi va Xorazmga qarab yo'l oladi. Qutayba o'z akasi Abdurahmonni Xurzodga qarshi yuboradi va Xurzod o'ldiriladi. Qutayba Xorazmga o'n ming bosh chorva mollari va arablar yurishida ishtirok etishni majburiy qilib qo'yadi." [1]

Shundan keyin Samarqandni egallash arablarning asosiy maqsadiga aylanadi. 712-yili Qutayba Xorazmdan qaytadi. Arablar Xorazmshohdan o'lja olingan o'n ming bosh qoramolni qo'shin bilan birga olib keladilar. Dastlab ular o'lja bilan Marvga yo'l olmoqchi boladilar. Ammo Qutayba kutilmaganda Samarqandga qarab yuradi. Buxorxudot va Xorazmshoh bilan sulh shartnomasi tuzilgan bolib, bu yurishda ularning qo'shinlari Qutaybani kuzatib borishardi. Samarqandliklar arablar hukmronligini tan olmaydilar va qo'zg'olon ko'taradilar. Qo'zg'olon shafqatsizlarcha bostiriladi. Shundan song 712-yilining kuzida Qutayba o'z qo'shinini Amudaryodan olib o'tadi va

Marvga qaytadi. Qurbonlar sonining ko'pligiga qaramasdan, kelgusi yilning bahorida Qutayba Choch va Farg'onani istilo qilishga o'tlanadi. Qutayba Chochni bosib olish uchun 200 ming askar yuboradi va uning katta qismini bosib oladilar. Shunda Qutayba Chochning ko'plab manzilgozlariga o't qo'yishga hamda ularni vayron qilishga buyruq beradi. Chochni bo'ysindirgan arablar 715-yili Farg'onaga zarba beradilar. Ular mahalliy shaharlarni birin-ketin ishg'ol qiladilar. Ammo farg'onaliklarning qarshiligini sindira olmaydilar. Xajjojdin keskin buyruq olganidan keyin Farg'onaga yanada ortiq kuch bilan hujum qiladi va egallaydi [1].

Xulosa o'rinda shuni ham alohida ta'kidlash kerakki, Turkistonda islom dinining tarqalishi natijasida katta o'zgarishlar bo'ldi. Chunki u zardusht diniga nisbatan mukammal va ilg'or din edi. Zardusht dinining ojiz tomonlari ko'p bo'lib, tobora rivojlanayotgan jamiyatning ehtiyojlarini qondira olmas edi. Shu sababli bu dinning islom diniga qarshi kurashish uchun imkoniyati yo'q edi. VIII-IX asrlarda islom dini butun Turkiston o'lkasini qamrab, ma'naviy hayotning tarkibiy qismiga aylandi. Islom dinining Turkiston o'lkada tarqalishining ijobiy tomoni shuki, u mamlakatda ko'pdinlikka barham berdi. Chunki bu paytda mamlakatda zardusht dinidan tashqari xristian, budda, shomon dinidagi kishilar ham istiqomat qilardi. Shu tariqa mamlakat Arab xalifaligi tarkibiga kirishi bilan bir qatorda islom dini aholi yashash tarzi va turmushini o'zining ijobiy tomonlari bilan yuksaltirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdurahmon Ibn Xaldun. Tarixi ibn Xaldun. 2-qism.
2. Abu Bakr Muhammad Ja'far an-Narshaxiy. Buxoro tarixi, Toshkent, 1991.
3. Narshaxiy. Buxoro tarixi, Toshkent, 1991.115-bet
4. Ziyoyev H. O'zbekiston mustqailigi uchun kurashlarning tarixi. Toshkent, "Sharq" nashriyoti, 2001–446 b
5. Umit Hassan. Ibn Haldun metodu ve Siyaset Teorisi. – Istanbul: Dogu Bati Yatinlari, 2010. – 350 s.

UO'K 93/94

TOSHKENT SHAHRI MAHALLALARIDA TADBIRKORLIK RIVOJI: TARIXIY TENDENSIYALAR VA HUDUDIIY O'ZIGA XOSLIKLAR (1991-2023 YY)

F.Tolipov, tar.f.d., Soliq qo'mitasi huzuridagi Fiskal instituti, Toshkent

Annotasiya. *Maqolada Toshkent shahri mahallalarida kichik biznes va tadbirkorlikning shakllanish tarixi, rivojlanishi, davlat tomonidan zarur shart sharoitlar yaratilgani, ularni moliyaviy qo'llab-quvvatlash va aholi turmush tarzining o'sishi xususida so'z yuritilgan. Unda o'tgan tarixiy davrda Toshkent shahrida tadbirkorlik sohasi o'zining huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, moliyaviy jihatdan barqaror bosqichiga kirgani, sohaning huquqiy mexanizmlari yaratilib, ular kuchaytirilgani, tadbirkorlarning huquq va manfaatlari ishonchli himoya qilingani va yuzaga kelgan ayrim muammolar hamda ular yechimi haqida so'z yuritilgan. Maqolada Yangi O'zbekiston davrida shahar mahallalarida kichik biznes va tadbirkorlik o'zining yangi taraqqiyot bosqichiga kirgani va davlat tomonidan tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash borasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar bayon qilingan.*

Kalit so'zlar: *Toshkent shahri, mahalla, tadbirkorlik, davlat, subyekt, moliya, aholi, turmush tarzi, daromad, bank-kredit, soliq, to'lov, ijtimoiy so'rov, tekshirish, huquq, ko'rsatkich.*

Аннотация. *В статье изложены вопросы история и развития малого бизнеса и предпринимательства в махаллях города Ташкента, создании государством необходимых условий, их финансовой поддержке и роста образа жизни населения. В нём обсуждались вопросы правовые, социально-экономические и финансовые этапы вступивший в стабильную стадию развития, созданные правовые механизмы сферы предпринимательства в городе Ташкенте, надежно защищенные права и интересы предпринимателей в прошедший исторический период, а также возникшие проблемы и пути их решения. В статье раскрыты вопросы малого бизнеса и предпринимательства в городских махаллях в Новом Узбекистане вступивших в новый этап развития, а также описаны меры, реализуемые государством по поддержке субъектов предпринимательства.*

Ключевые слова: город Ташкент, махалля, предпринимательства, государство, субъект, финансы, население, образ жизни, доходы, банковский кредит, налог, оплата, соцопрос, инспекция, закон, показатель.

Abstract. The article outlines the history and development of small business and entrepreneurship in the mahallas of the city of Tashkent, the creation by the state of the necessary conditions, their financial support and the growth of the population's lifestyle. It discussed the legal, socio-economic and financial stages that have entered a stable stage of development, the created legal mechanisms for the sphere of entrepreneurship in the city of Tashkent, the reliably protected rights and interests of entrepreneurs in the past historical period, as well as the problems that have arisen and ways to solve them. The article reveals the issues of small business and entrepreneurship that have entered a new stage of development in urban mahallas, and also describes the measures implemented by the state to support business entities.

Key words: Tashkent city, mahalla, entrepreneurship, state, subject, finance, population, lifestyle, income, bank loan, tax, payment, opinion poll, inspection, law, indicator.

O'zbekistonning boshqa viloyatlari kabi poytaxt Toshkent shahri mahallalarida ham XX asrning 90-yillari boshida kichik biznes va tadbirkorlikning rivojlanishi uchun davlat tomonidan zarur shart sharoitlar yaratildi, ular moliyaviy tomondan qo'llab-quvvatlandi. Chunki tadbirkorlik bozor iqtisodiyotining tayanchi, uning asosiy drayveri bo'lib, u milliy manfaatlarga xizmat qiluvchi haqiqiy mulkdorlar sinfini shakllantirish uchun xizmat qildi. Natijada fuqarolar tadbirkorlik bilan shug'ullana boshladilar, undan kelgan daromad insonlar turmush tarzida salmoqli o'rin egallay boshladi.

Agar tarixiy raqamlarga murojaat etilsa, masalan 1996 yil ma'lumotlariga ko'ra Toshkent shahrida tadbirkorlikdan kelgan foyda ishchi va xizmatchilar daromadining 14% ni tashkil etgan edi. Bu daromad tadbirkorlik bilan maxsus shug'ullanuvchi oilalarda daromadning 45% ni berar edi. Uning qolgan 55% ni boshqa daromadlar tashkil etgan [1. 1998.26.02]. 90-yillarning boshida davlat tomonidan kichik biznes va tadbirkorlik uchun keng imkoniyatlar yaratilib, davlat obyektlari tadbirkorlarga sotila boshlandi, fuqarolarda haqiqiy tadbirkorlik hissi shakllana boshladi. Agar bu boradagi tarixiy raqamlarga murojaat etilsa, o'sha davrda O'zbekistonda kichik biznes va tadbirkorlikni o'sishi va rivojlanishini hududlar, ya'ni viloyatlar kesimida olsak, masala yanada oydinlashadi. Masalan, 1999 yildan 2007 yilgacha bo'lgan davrda ushbu soha Toshkent shahrida 26.4 % ga o'sgan [2. B. 112.]. 1995 yilda Toshkent shahri mahallalarida 18082 ta sanoat va kichik tadbirkorlik subyektlari mavjud edi [3. B 323]. Ularning soni ortishi barobarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining YaIM dagi ulushi ham ortib borgan. Jumladan, mazkur sohaning yalpi hududiy mahsulotdagi ulushi 1991 yilda 32,2 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2010 yilda bu ko'rsatkich 49,9 foizga, 2017 yil birinchi choragida 60,8 foizga yetdi [4. B 322-323].

Ammo endigina bozor psixologiyasi shakllanib kelayotgan o'sha davrda Toshkent shahri mahallalarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish masalasiga yetarlicha e'tibor qaratilmaganligi bois, 2000 yilning o'zida Toshkent shahar bo'yicha tugatish jarayonida turgan kichik biznes subyektlari 4666 ta bo'lib, ulardan 54,7% yoki 2552 tasida ta'sischi bo'lmagan. Tugatish holatida turgan jami korxonalaridan tugatilganlari 25,6% ni tashkil qilgan yoki 1194 ta bo'lgan [5. B. 27]. Bu esa shubhasiz, tadbirkorlarda tadbirkorlik ko'nikmalarini so'nishiga olib kelgan. Bu borada F. Tolipovning yozishicha, o'sha davrga oid ijtimoiy so'rovlar shuni ko'rsatganki, bunday salbiy holatlarning vujudga kelganligining bosh sababi sifatida tadbirkorlar quyidagilarni qayd etganlar:

- 1) Tadbirkorlarga to'liq erkinliklar berilmaganligi - 18 %;
- 2) Ularning faoliyatiga noqonuniy aralashuvlar -21%;
- 3) Soliq va boshqa to'lovlarning oshirib yuborilganligi-23 %;
- 4) Bank kreditlari olishdagi muammolar - 29 %;
- 5) Tadbirkorlar faoliyatini ayrim mutasaddi tashkilot yoki organlar to'liq nazorat qilmaganligi - 9% ni tashkil etgan [6. B. 93-94].

Ammo 2000-yillar ikkinchi yarmidan e'tiboran Toshkent shahrida tadbirkorlik sohasi o'zining huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy, moliviy jihatdan barqaror bosqichiga kirdi. Muhimi, sohaning huquqiy

mexanizmlari yaratilib, ular kuchaytirildi, tadbirkorlar o'zlarining huquq va manfaatlarini ishonchli himoya qilishga ma'lum ma'noda erishdilar.

Mazkur yo'nalishdagi tarixiy tendensiyalarni Toshkent shahri tumanlari va mahallalari kesimida olsak, ma'lum siljishlar ko'zga tashlanganligini ko'rish mumkin. Birgina Uchtepa tumanida 2011 yilda 2208 ta tadbirkorlik subyektlari va mikrofirmalar, 97 ta qo'shma korxonalar ro'yxatga olingan. Bunda tumandagi "Qo'rg'ontepa", "Jurjoniy", "Uchtepa" mahallalarining o'rni salmoqli bo'lgan [7. B. 3-4]. Ushbu ko'rstakich shu yilda Yakksaroy tumanida 18 ta mahallada 3375 ta korxonalar va tashkilotlar, 2830 kichik tadbirkorlik korxonalar va mikrofirmalar, 430 ta qo'shma korxonalar joylashgan. Sanoat korxonalar orasida "Toshkent-tekstil" kombinati, "Yo'lovchi vagonlarini ta'mirlash" aksiyadorlik jamiyati, Toshkent yog'ochni qayta ishlash, temir-beton mahsulotlari zavodlari, poyabzal, "Yengilsanoatservis" birlashmalari, "Muruvvatteks" sho'ba korxonasi va boshqalar faoliyat ko'rsatgan [8. B. 3-4].

Mirzo Ulug'bek tumani mahallalari misolida esa ushbu davrda tumanda 5095 korxonalar faoliyat yuritgan bo'lib, shundan 26 tasi yirik sanoat korxonasi, 399 ta qo'shma tadbirkorlik korxonasi, 4116 kichik tadbirkorlik subyektlari va mikrofirmalar bo'lgan. Ular orasida "O'zkabel", "Toshkent lak-buyoq zavodi", "Universal farm", "Doyche Kabel", "BF Tekstil" qo'shma korxonalar shular jumlasidan edi [9. 3-4]. Bu borada tuman shaharda yetakchilik qilgan.

Shuningdek, Olmazor tumanida 2011 yilda 765 korxonalar, 628 ta kichik korxonalar va mikrofirmalar ro'yxatdan o'tkazilgan. Jami 65 ta qo'shma korxonalar faoliyat ko'rsatgan bo'lib, ular orasida "Coca-Cola ichimligi O'zbekiston LTD" (O'zbekiston-AQSh), "Marmaks" (O'zbekiston-Isroil), "Xannuri" (O'zbekiston - Koreya Respublikasi), "Asklepiy svift" (O'zbekiston-Irlandiya), "Fullong industrial" (O'zbekiston-Xitoy) va boshqalar. Shuningdek, tumanda 533 mikrofirma, 131 kichik korxonalar, 135 do'kon, 243 savdo, 66 umumiy ovqatlanish, 101 maishiy xizmat ko'rsatish shoxobchalari faoliyat yuritgan. Bunda tumandagi "Olimpiya", "Shodlik", "Chimboy", "Istiqbol" mahallalari faoliyatini alohida keltirish o'rinli [10. B. 44-67]. Bularning barchasi Toshkent shahri mahallalarida tadbirkorlik ma'lum ma'noda o'zining taraqqiyot bosqichiga kirganligini tasdiqlaydi.

O'tgan tarixiy davrda Toshkent shahri mahallalarining hududiy joylashuvi ham tadbirkorlik va ishlab chiqarishda muhim rol o'ynagan. Buni shaharning Bektemir tumani mahallalari misolida olsak, ushbu mahallalar Toshkent viloyatining O'rta Chirchiq va Yuqori Chirchiq tumanlari bilan chegaradosh bo'lib, bu yerda kichik biznes, tadbirkorlik va umumiy ishlab chiqarish salohiyati boshqa tumanlarga nisbatan xom ashyoga yaqinligi, ishchi kuchining yetarliligi bilan farqlanadi. Shu boisdan mazkur tuman mahallalaridagi korxonalar chetdan kelib ishlayotgan ishchilar salomog'i yuqori (Toshkent viloyatining Parkent, Bo'stonliq, Yuqori Chirchiq, O'rta Chirchiq tumanlaridan shaharga kelib ishlovchilar ko'pchilikni tashkil etadi) [11.]. Bu ham o'ziga xos omildir.

Toshkent shahri mahallalarida o'tkazilgan monitoring natijalariga ko'ra tadbirkorlarga mahallalarda shart-sharoitlar yaratib berishdagi muammolar ham ta'sir qilgan. Bu borada 2009-2011 yillarda tadbirkorlar quyidagi muammolarga duch kelganliklari aniqlandi:

- bank hisob-kitob operatsiyalari bo'yicha 12,9 %,
- ruxsatnomalar olish va kelishuvlarga erishish yuzasidan 22,5 %;
- noqonuniy tekshirishlar yuzasidan 29,5%,
- ro'yxatga olish bo'yicha 3,2%,
- eksport-import operatsiyalari bo'yicha 12,9%;
- lisenziyalash bo'yicha 6,4%,
- sertifikatlash va standartlashtirish yuzasidan 19,3% tadbirkorlar ma'lum to'siqlarga uchrayotganliklarini ko'rsatganlar [12. B 32.].

Tadbirkorlar bilan o'tkazilgan anketa, ijtimoiy so'rov xulosalarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatdiki, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining barchasi amalda bir-biriga o'xshash qiyinchiliklarga duch kelganligi ayon bo'ldi. Ya'ni, tadbirkorlar faoliyatini noqonuniy tekshirishlarning ko'pligi 13,0%, huquqni himoya qilish organlari mansabdor shaxslari va xodimlarining qo'pol munosabati 11,0%, soliqlar miqdorining kattaligi 10,0%, hisobotlarning murakkabligi 8,0%, byurokratizim 7,0% kabilar ishbilarmonlik muhitiga salbiy ta'sir qilgan omillar qatorida tilga olingan [13. B 229].

Ammo o'tgan davrlarda tadbirkorlik rivojida jalb etilayotgan investisiyalar hajmida Toshkent shahri ulushi yuqori bo'lganligini alohida qayd etish zarur. Ya'ni, investisiyalar asosida qo'shma korxonalar soni o'sishida mehnat resurslari yetraliligi ham muhim omil hisoblanadi. Masalan, 2015 yilda qaytadan tashkil etilgan biznes subyektlarining 58% dan ziyodi Toshkent shahriga to'g'ri kelganligini, ya'ni sanoat ishlab chiqarishi yuqoriroq hamda kichik korxonalar rivojlanish uchun yirik ishlab chiqaruvchilar bilan kooperatsiyaga kirishish, mahsulotlarni sotish imkoniyatlari mavjud bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. Bu yo'nalishda Toshkent shahrining ulushi boshqa hududlarga qaraganda yuqori bo'lgan. Masalan, bugungi kunda investisiyalar hisobiga faoliyat ko'rsatgan kichik korxonalar va mikrofirmalarning asosiy qismi, ya'ni 60,0 mingtasi (22,8%) Toshkent shahri hissasiga to'g'ri kelmoqda [14. <https>]. Demak, Toshkent shahri mahallalarida bu boradagi ko'rsatkichlar respublikaning boshqa shahar va viloyatlarga qaraganda ijobiydir.

Ya'ni, Toshkent shahri mahallalarida kichik biznes tomonidan yaratilayotgan yalpi ichki mahsulot tarkibida kichik korxonalar va mikrofirmalar ulushining sezilarli darajada ortib borganligi diqqatga sazovordir. Agar 2000 yilda kichik biznes subyektlari tomonidan yaratilgan YaIM ning atigi 31,0 % kichik korxonalar va mikrofirmalar tomonidan yaratilgan bo'lsa, 2009 yilga kelib ushbu ko'rsatkich 61,2% ni tashkil qildi yoki 2007 yilga nisbatan 1,3% ga oshgan [15. 2008].

Mahallalarda an'anaviy hunarmandchilik bilan bog'liq tadbirkorlik turlariga e'tibor qaratilsa, Toshkent shahri tabiiy-geografik omilga ko'ra, hududning tabiiy sharoiti qulay, azaldan an'anaviy uy hunarmandchiligi rivoj topgan. Bunday an'ana bugungi kunda aholi tadbirkorligida ham aks etgan. Tadqiqotlarga ko'ra shahar mahallalarida "do'ppido'zlik", "duradgorlik", "yog'ochsozlik", "temirchilik", trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish, "zardo'zlik", "qandolatchilik" kabilar rivojlangan. Bu borada Olmazor tumanidagi "Guzarboshi", "Sebzor", "Taxtapul", "Chig'atoy darvoza", "Qorasaroy", Yunusobod tumanidagi "Islomobod", "Kulolqo'rg'on", "Otchopar". "Oqtapa", "Hasanboy" mahallalari, Shayxontoxur tumanidagi "Beltepa", "Jarariq", "Ibn Sino", "Ko'kcha", "Obinazir" mahallalari alohida ajatilib turadi.

Yangi O'zbekiston davrida shaharda kichik biznes va tadbirkorlik sohalarida o'sish tendensiyalari kuzatila boshlandi. Masalan, 2017 yilga kelib sanoat mahsuloti ishlab chiqarish Toshkent shahrida 20177 mlrd. so'mga to'g'ri keldi [16. B. 114]. Bu shubhasiz respublikada eng yuqori ko'rsatkichdir. Shu yili shahardagi mahallalarda 49582 ta kichik biznes subyekti (yuridik shaxs) va 27,0 mingta xususiy tadbirkor faoliyat yuritgan. Har yili o'rta hisobda 10-11 mingta kichik biznes subyekti tashkil etilgan. Ular tomonidan qurilish mollari, mebel, sanoat va xizmat ko'rsatish sohasi uchun texnologik uskunalar, elektrotexnika va elektron buyumlar, avtomobillar uchun butlovchi qismlar, murakkab maishiy texnika, dori-darmon vositalari, to'qimachilik va tikuv mahsulotlari ishlab chiqarilgan [17. B 322].

Bunda investorlar bilan hamkorlikda ishlash yaxshi samara berdi. O'rganishlar shuni ko'rsatdiki, bizningcha, ko'rsatkichlari past ayrim mahallalarda xorijiy hamkorlar bilan ishlashni va investisiyalar jalb etishni rivojlantirishni talab etdi. Agarda 2019 yilgacha yangi tashkil etilgan xorijiy kapital ishtirokidagi tadbirkorlik korxonalarining iqtisodiy faoliyat turlari bo'yicha tahlil qiladigan bo'lsak, asosan 728 tasi sanoat, 654 tasi savdo, 229 tasi qurilish, 190 tasi qishloq, o'rmon va baliq xo'jaligi va 297 tasi boshqa sohalar hissasiga to'g'ri keladi. Bu ko'rsatkich O'zbekiston bo'yicha 2019 yil 1 yanvar holatiga ko'ra faoliyat ko'rsatayotgan kichik korxonalar va mikrofirmalarning soni 262,9 mingtani tashkil qilgan. Bu ko'rsatkich 2018 yildagiga nisbatan 14,5% ga oshgan. Ammo shu yili investisiyalar hisobiga faoliyat ko'rsatayotgan kichik korxonalar va mikrofirmalarning asosiy qismi, ya'ni 60,0 mingtasi (22,8%) Toshkent shahri hissasiga to'g'ri kelgan [18. <https>]. 2019 yil yanvar-dekabr holatiga ko'ra yalpi hududiy mahsulotning o'sish sur'atlari Toshkent shahri (110,5 foiz) da yuqori bo'lib bu ham respublika bo'yicha eng yuqori ko'rsatkichdir [19. B. 11].

Toshkent shahri statistik axborotnomasida keltirilishicha, shaharning barcha mahallalarida 2021 yilning yanvar–mart oylarida 4460 ta yangi kichik korxonalar va mikrofirmalar (fermer va dehqon xo'jaliklarisiz) tashkil qilingan. Bu 2020 yilning shu davriga nisbatan o'sish sur'ati 79,4 % ni tashkil qilganligini ko'rsatdi. Eng ko'p kichik korxonalar va mikrofirmalar savdo sohasida (jamiga nisbatan 44,2 %), sanoat tarmog'ida (12,5 %), qurilish tarmog'ida (9,1 %), yashash va ovqatlanish bo'yicha

xizmatlar tarmog'ida (7,5 %), axborot va alokada (4,2 %), tashish va saqlash (3,2 %), sohliqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar (1,6 %), qishloq, o'rmon, baliq xo'jaligi (0,9 %) va boshqa tarmoqlar (16,4 %) tashkil etgan [20. B. 54-55].

2021 yil yanvar holatiga ko'ra Toshkent shahrida tadbirkorlik uchun savdoga chiqarilgan yer uchastkalari ulushini olib qarsak, Bektemir tumani 151 mln. so'm, Mirobod tumani 1,2 mlrd so'm, Shayxontohur tumani 294 mln.so'm, Olmazor tumani 1,6 mlrd. so'm, Sirg'ali tumani 46,5 mln. so'mni tashkil etgan [21. https].

2023 yilda Toshkent shahrida inson qadri indeksini joriy etish bo'yicha taklif tayyorlangan. Buning uchun Chilonzor, Uchtepa, Sirg'ali va Yunusobod tumanlaridan bittadan mahalla tanlab olinib, aholi o'rtasida 56 ta masala bo'yicha so'rovnomalar o'tkazilgan. Bu orqali mahallada qaysi soha oqsayotgani, odamlarda nimalarga talab yuqoriligi aniqlangan. Aniqrog'i 2023 yil 31 yanvar kuni davlat rahbari Toshkent shahrida amalga oshiriladigan loyihalar taqdimoti bilan tanishgan edi. Unga muvofiq taqdimotda shunday tahlilni sinov tariqasida poytaxt mahallalari kesimida yo'lga qo'yish, uning natijalariga qarab, muayyan hududga e'tiborni kuchaytirish taklifi bildirilgan edi.

Bu borada Prezident Sh. Mirziyoyevning uqtirishicha, shahar hokimligida Situasion markazga o'xshash tahlil markazi tashkil qilish, dasturiy mahsulot yaratish zarur. Mahallabay ishlash oson emas, zimmamizga katta mas'uliyat olayapmiz. Bu tizim qaysi mahallaga, qaysi ko'chaga birinchi bo'lib kirishni ko'rsatib berishi kerak. Hamma ishlarni jamoatchilik bilan maslahatlashib, mahalliy kengashlarda tasdiqlab, tartib bilan bajarish zarur [22. https].

“2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi” 26-maqсадida,

-Toshkent shahrida «Ilg'or loyihalar va injiniring markazi» va har bir tumanda “Innovatsiya va texnologiya markazlari” tashkil qilib, tadbirkorlarga amaliy yordam ko'rsatish;

-Toshkent shahrida har yili “Toshkent xalqaro investitsiya forumi”ni o'tkazib borish, 33-maqсадda, Toshkent shahrida barpo etilgan “INNO” innovatsion o'quv-ishlab chiqarish texnoparkini 4 ta hududda tashkil etish. Innovatsion hududga aylantirilayotgan tumanlarda yuqori qo'shilgan qiymat yaratadigan innovatsion mahsulotlar ishlab chiqarish texnologiyalarini o'zlashtirish kabilar belgilanganligi bejiz emas [23. № 22 (544)]. Bu esa kelajakda Toshkent shahri mahallalarida kichik biznes va tadbirkorlik sohalari yanada rivojlanishiga turtki beradi.

Xulosa qilib aytganda, Toshkent shahri mahallalarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik jamiyatda iqtisodiy va ijtimoiy vaziyatni mo'tadillashtirishga xizmat qiluvchi soha sifatida davlatda mulkdorlar tabaqasining paydo bo'lishiga olib keldi. Natijada tadbirkorlik bilan shug'ullanish yuksaldi va tadbirkorlikdan kelgan foyda ishchi va xizmatchilar daromadining oshishiga turki bo'lib, tadbirkorlik bilan maxsus shug'ullanuvchi oilalarda daromadlarining katta qismini tashkil etganligini, davlat iqtisodiyotidagi hissasi oshganligini tasdiqladi. Shunday bo'lsada o'sha kezlarda ayrim muammolar yuzaga kelib, ularni bartaraf etishning muqobil yo'llari va variantalari ishlab chiqilib, choralar ko'rildi, natijada soha 2000-yillardan boshlab o'zining muhim taraqqiyot bosqichiga kirdi. Yangi O'zbekiston davriga kelib shaharning barcha mahallalarida yangi kichik korxonalar va mikrofirmalar, sanoat zonalari tashkil qilindi. Tadbirkorlikda savdo sohasida, sanoat, qurilish, ovqatlanish bo'yicha xizmatlar tarmog'ida, axborot va aloqa sohasida, yuk tashish va saqlash, sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar, baliq xo'jaligi va boshqa tarmoqlar rivojlanishning yangi bosqichiga kirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'lmasov A. Oila iqtisodi. T. 1998. –B. 23. Yana qarang: Karimov. I. A. Barqaror taraqqiyotga erishish ustivor vazifa. “Xalq so'zi” 1998.26.02.
2. Tolipov F. O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanish tarixi (1991-2021 yy.) Tarix fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. -T. 2022. –B. 112.
3. O'zbekiston Respublikasi hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini kompleks o'rganish natijalari bo'yicha Yig'ma-tahliliy material. T. 2017. –B 323.
4. O'zbekiston Respublikasi hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini kompleks o'rganish natijalari bo'yicha Yig'ma-tahliliy material. T. 2017. –B 322-323.
5. Oblomurodov N, Tolipov F. O'zbekiston mustaqilligining dastlabki yillarida mulkchilik va tadbirkorlikning ahvoli: yutuqlar, muammolar va yechimlar // O'zbekistonda ijtimoiy fanlar. –Toshkent. 2019. № 2-3. – B. 27.

6. Tolipov F. O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanish tarixi (1991-2021 yy.) Tarix fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya. -T. 2022. –B. 93-94.
7. Toshkent mahallalari (Ma'lumotnoma). T. 2011.-B. 3-4
8. Toshkent mahallalari (Ma'lumotnoma). T. 2011.-B. 3-4
9. Toshkent mahallalari (Ma'lumotnoma). T. 2011.-B. 3-4
10. Toshkent mahallalari (Ma'lumotnoma). T. 2011.- B. 44-67.
11. Muallifning mazkur tumanda joylashgan tadbirkorlik subyektlarida olib borgan tadqiqotlari natijalari.
12. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman)ning 2011 yildagi faoliyati to'g'risida hisobot. – Toshkent, 2012. – B 32.
13. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo'yicha vakili (Ombudsman)ning 2012 yildagi faoliyati to'g'risida hisobot. – Toshkent, 2013. – B 229.
14. <https://kun.uz/news/2019/01/15/respublikada-263-mingtaga-yaqin-kichik-korxonalar-ishlamoqda>
15. Статистическое обозрения Республики Узбекистана за 2007 год // Статсборник “Госкомстат” Узбекистана.-Тошкент., 2008.
16. Tolipov F. O'zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanish tarixi (1991-2021 yy.) Tarix fanlari doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiya. -T. 2022. –B. 114.
17. O'zbekiston Respublikasi hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini kompleks o'rganish natijalari bo'yicha Yig'ma-tahliliy material. T. 2017. –B 322.
18. <https://kun.uz/news/2019/01/15/respublikada-263-mingtaga-yaqin-kichik-korxonalar-ishlamoqda>
19. Surxondaryo viloyatining statistik axborotnomasi. (Yanvar-dekabr oylari uchun). T. 2019.-B. 11
20. Toshkent shahrining statistik axborotnomasi. T. 2021 –B. 54-55
21. <https://www.davaktiv.uz/uz/news/toshkent-sharidan-tadbirkorlik-uchun-savdoga-chiarilgan-er-uchastkalari>
22. <https://iiv.uz/oz/news/toshkent-shahrida-mahallabay-ishlash-boyicha-korsatmalar-berildi>
23. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni // Yangi O'zbekiston. 2022 yil, 1 fevral. – № 22 (544).

UO'K 908

QASHQADARYO AHOLISI MAISHIY-MADANIY HAYOTIDA KASHTADO'ZLIKNING O'RNI, KASHTA TURLARI VA RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

F.To'xtamisheva, PhD, katta o'qituvchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada qashqadaryo aholisi maishiy-madaniy hayotida kashtado'zlikning o'rni, kashta turlari va rivojlanish xususiyatlari haqida tahliliy ma'lumotlar aks etgan.

Kalit so'zlar: Zamindo'zi, Go'lduzi, Zardo'zlik, Konussimon, Applikatsiya, Siluet, Joypo'sh, Bolinpush, Bo'g'joma, Gavvorapo'sh, Sandalpo'sh.

Аннотация. В данной статье содержатся аналитические сведения о роли вышивки в бытовой и культурной жизни народа Кашкадарьи, видах вышивки и особенностях развития.

Ключевые слова: Заминдози, Голдузи, Зардозлик, Конус, Апликация, Силуэт, Джойпош, Болинпуш, Божома, Гавворапош, Сандалпош.

Abstract. This article contains analytical information about the role of embroidery in the household and cultural life of the people of Kashkadarya, types of embroidery and development features.

Key words: Zamindozi, Golduzi, Zardozlik, Cone, Application, Silhouette, Joyposh, Bolinpush, Bozhoma, Gavvoraposh, Sandalposh.

O'rta Osiyoda kashtachilik juda keng tarqalgan bo'lib, har bir oilada ayol kashta tikishni bilishi lozim bo'lgan. Shuning uchun xonadonlarda kashta buyumlari tayyorlanib, ularning juda ko'p turlaridan so'zana, dorpech, kirpech, choyshab oynaxalta, choy xalta, zardevor, palak, gul-ko'rpag dorpech, bug'joma, parda, belbog', takyapo'sh (yostiq ustiga yopiladigan), do'ppi, ko'ylak, dastro'mol, hamyon, joynamoz, sumka, nimcha, maxsi-kavush, xaltacha va boshqalar badiiy did bilan bezatilgan hamda bugungi kungacha vo'ha aholisi orasida saqlanib qolgan. O'tmishda bunday kashta buyumlari oq va malla rangli matolarga uyni jihozlash va xonalarni estetik jihatidan bezatish uchun tikilgan. Keyinchalik satin, shoyi baxmal kabi matolariga tikiladigan bo'ldi.

Kashtado'zlikning maxus turlaridan biri applikatsiya hisoblanadi. Applikatsiya – lotincha yopishtirish degan ma'noni bildirib, gazlama, qog'oz va boshqa materiallarga rang-barang gazlama,

qog'oz bo'laklarini yopishtirish yoki tikish yo'li bilan bezak berish tushuniladi[1]. Ayrim hollarda ayollarning kiyimlari shu usulda bezatilgan. Hatto, erkaklar ustki kiyimi hisoblangan futbol kalar ham bundan mustasno emas. Biroq shunga qaramay, hozirgi kunda O'zbekistonda me'morchilik, ya'ni, arxitektura va biror buyumlarni bezash yo'nalishida applikasiya usulidan keng foydalanib kelinmoqda. Tadqiqot davomida mana shunday kashta turini keltirib o'tishimizga sabab undagi bezak berish usuli bevosita kashtado'zlikka ko'chganligi va o'xshashligi bejizga emas.

Yo'rmado'zlik O'zbekistonda XX asrning boshlarida keng rivojlangan bo'lib yo'rma tikish mashinasining paydo bo'lishi bilan bog'liqdir. Dastlab erkak ustalar qo'lda kashta tikkan va ular "popurdo'z" yoki "popopchi" deb atalib, kashtalarni buyurtma asosida yoki sotish uchun tikishgan[2]. Qashqadaryo vohasida keyinchalik ayol yo'rmado'zlar ham yetishib chiqqan. Yo'rma mashinaning kirib kelishi aholi o'rtasida qo'lda yo'rmab tikishning rivojlanishiga ham ta'sir etgan. Hozirgi kunga kelib, vohaning Shahrisabz shahri va tumanida ko'p yillik tajribaga ega yo'rmado'zlar maktabi shakllanganligini aytib o'tish mumkin. Tadqiqot davomida mustaqillik yillarida uchinchi avlod Shahrisabz popopchi kashtado'zlar maktabi faoliyati bilan yaqindan tanishildi. Ular hozirgi kunda tuman hunarmandchilik markazida faoliyat olib borib, alohida do'kon va turar-joylarda popop kashta hamda kashta mahsulotlarini tayyorlaydilar. Bundan tashqari, shahar va tuman qishloqlarida ham ayollar uyda popop mashinasida kashta buyumlarni buyurtma uchun tayyorlaydilar. Bunga aholi va xorijliklar orasida ayniqsa, respublikaning qo'shni davlatlarida ham talab katta. Bugungi kunda voha popop kashtado'zligi kashtachilikning eng rivojlangan turi sifatida ham ko'rsatib o'tish mumkin. Yo'rma kashta asosan matoga igna yoki ilgakchada tikiladi[3]. Kashtado'zlar oddiy ignada chambaraksiz gul tikkanlar, ammo yo'rma bigiz (tojikcha, "darafsh") da mato chambarakka tortib qo'yilgan. O'zbek va tojik kashtachilari qo'lda yo'rmab tikishni "yo'rma", qoraqalpoq va qozoqlar "ilmoq", ba'zan tikish asbobi nomiga ko'ra "darafshi" yoki "bigizi" deb ham yuritganlar. Yo'rma chok asosiy chok va yordamchi vosita sifatida qo'llanilgan. Ba'zan kiyimlarni bezash uchun qo'llaniladigan jiyaklarga geometrik shaklli bezaklar qo'lda yo'rmab tikilgan. Jiyaklarda tikiladigan bu yo'rma yuqorida aytilgan yo'rma chokdan farq qiladi[4]. Kashtalarni ayollar charm, sukno (polotno) va oddiy chit matolarga tikkanlar. Xurjun, ilgich, oynaxalta kabi buyumlarga qo'chqor shoxlari naqshlari, oddiy doira shakllar, ichiga mayda gul solingan uchburchak va romblar kombinatsiyasidan iborat gullar tikilgan[5].

Kashta – turli rangdagi ipak mo'lina, zar ip bilan igna, ilmoqli bigizda xar xil matoga mashinada gul tikishdir. Kashta har xil kiyimlarga po'z'g'op buyumlariga tikiladi. Kashtachilikda mato, kigiz, charm, karton, zig'ir, jun, ipak sun'iy iplar, zar iplar, mayin sim, xom charmdan tayyorlangan tasmalar, munchoq, marjon, metall bo'lakcha, qimmatbaho tabiiy va sun'iy toshlar, shishadan tayyorlangan munchoqlar va boshqa xom-ashyo materiallar ishlatiladi. Kashtachilikda o'ziga xos ish qurollari mavjud bo'lib, ular o'ziga xos operatsiyani bajaradi. Kashtachilikda *ignalar, ilmoqli va ilmoqsiz bigizlar, to'g'nag'ich, angishvona, qaychi* hamda *chambaraklar* ishlatiladi.

Tadqiqotlarda kashta asosan mashhur nom bilan ya'ni so'zana (so'zma so'z aytganda, *igna bilan tikish, ignaga oid yoki ignalash*) nomi bilan yuritiladi. Qadimgi tojiklarda kashtachilik umumiy nom bilan *kashida* deb yuritilgan[6].

Davrlar o'tishi bilan aholining o'troq turmush tarziga o'tishi natijasida, bu belbog'lar o'zining bajarish vazifasini qisman yo'qotadi va bezak elementiga aylandi. Ularni ko'rpalarni o'rashda va ko'chishlarda ishlatishgan. Hozirgi kunda bo'g'jomalar juda kam saqlanmoqda. Hozirgi kunga kelib vohaning ayrim qishloqlarida saqlanib qolgan. Ayrim qishloqlarda foydalanilsa-da, mato bo'xchalar ishlatiladi[7].

Kashtachilikda qo'lda kashta tikishning ikki turi mavjud: birinchisi matoning arqoq hamda o'rim iplarini sanab kashta tikish, ikkinchisi esa matoga gul tasviri konturini chizib, erkin kashta tikish turlari. Arqoq o'rim iplari kesishtirib tikilgan polotno yoki bo'z shaklida to'qilgan matolarga tikiladi. Buning sababi kashta tikishda mato iplarini sanab tikishga qulaydir. Sanama kashta turi O'zbekistonda keng tarqalgan. Erkin kashta mato tanlamaydi, tushirilgan tasvir chiziqlari asosida tikiladi. O'zbek kashtachiligida *yo'rma, ilma, iroqi, bosma, xomdo'zi, chamak chipta xayol, baxya* choklar keng tarqalgan. Badiiy kashtalarda turli joydan turli choklar ishlatiladi. Chunonchi

Shahrisabzda *yo'rma*, *kandaxayol*, *iroqi*, Toshkentda ko'proq *bosma* choki, Buxoro, Nurota, Samarqand *yo'rma* choki bilan tikiladi.

Qashqadaryo viloyati Kasbi tumanining Jeynov qishlog'ida yashovchi arablar asosan gilamchilik, chilangarlik, naqqoshchilik, zardo'zlik bilan birga kashtado'zlik bilan ham shug'ullanishadi[8]. Kashtachilikning turi ko'p asosan to'ldirma kashtalar bo'lib, turmushga chiqadigan qizlar uchun so'zana, zardevor, darcha pardalari, yostiq g'iloqlari va joypushlar tikilgan[9]. Ayol kishini chiroyli ko'rinishi uchun zebugardonlar bilan birgalikda boshiga kiyiladigan bigiz bilan tikilgan bosh kiyim – *buxnak*, *bo'xnak* o'z davrida xotin-qizlarni chiroyli va go'zal ko'rsatishi bilan birga begona kishilardan (asosan erkaklardan) o'zini hayo-ibosini saqlashda ham foydalanilgan. Arabi momolar kiyadigan *buxnak* xonliklar davridan saqlanib qolgan bo'lib, ob-havoni sovuq kunlarida issiqlik vazifasini hamda issiq kunlarida esa salqinlik vazifasini bajargan[10]. *Buxnak*da 40 dona kumush tangalar qadalgan bo'lib, Amir Olimxon (Buxoro amiri) davrida zargarlar tomonidan ishlangan. *Buxnak*ning ikki tomonida oltindan *joyagan kurrak* (bezagi) ham bo'lgan. Bular kelin bo'ladigan qizga kuyov tomonidan yuborilgan[11].

Bundan tashqari, voha arablari *joypo'sh*, *zardevordan* tashqari, qizlar bo'lg'usi kuyovga atab bellari doimo baquvvat, mustahkam bo'lsin deb, o'z qo'llari bilan *belqars* tikkanlar. Uning to'rtburchak va uchburchak shakllari bo'lib, bigizda bodom guli, qalampir gul, atirgul, oy kabi gullar solib tikishgan. Tabiiyki, bu har bir qizning sepida bo'lishi shart hisoblangan. Agar arab qizlarining sepida mana shu kashta turlaridan birortasi bo'lmasa, "Sepsiz qiz, elsiz qiz", degan gaplar aytilgan. Ta'kidlash joizki, ayollar liboslarining ham kashtalanganligi, kiyimlarning ma'lum bir turkumini shakllanishiga sabab bo'lgan. Vohada yashovchi ayollarning kiyimlarida kashtali qismlar yoki ma'lum bir libosning mavjudligi o'ziga xos magik tasavvurlarning shakllanishiga olib kelgan.

Yuqorida qayd etganimizdek, o'zbek xalqi hunarmandchiligi milliy madaniyatimizning tarkibiy qismi hisoblanib, o'ziga xos xususiyatlarga egadir. Aytib o'tish joizki, voha ayollari kashtachiligi ko'p yillik an'ana va qadriyatlarga ega bo'lib, o'zida aholi turmush tarzi, talab va ehtiyoji, madaniyati, ma'naviyati hamda jamiyatdagi mavjud ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni ham aks ettiribgina qolmay, balki, o'zbek xalqi hayoti va turmushining barcha jabhalarini qamrab olgan aholi dunyoqarashi va milliy tafakkurining nechog'li teran ekanligini ham o'zida namoyon etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Aplikatsiya. <https://uztext.com/70857-text.htm> Ko'rilgan sana. 17 may, 2022 yil; <https://ru.wikipedia.org/wiki/https://arxiv.uz/uz/documents/to-qimachilik/kashta-tikish-tehnologiyasi>. Ko'rilgan sana 20 sentabr, 2019 yil.
2. Davlatova S.T. O'zbekistonning janubiy hududlari an'anaviy hunarmandchiligi tarixiy jarayonlar kontekstida..... – B.123.
3. Hozirda O'zbekiston Davlat San'at muzeyi fondida Surxondaryo viloyati Sariosiyo tumani Dashnobod qishlog'ida yashovchi Z.Rajapova tikkan yo'rma uslubidagi so'zana (inv 1690)da saqlanadi.
4. Писарчик А.К. Жияк. // Совет Ўзбекистонининг халқ декоратив санъати. – Тошкент, 1954.
5. Muallif kuzatuvlari. Qashqadaryo viloyati, Qamashi va Chiroqchi tumani. 2018-2019 yillar.
6. Емельяно Т.Г. Искусство вышивки у таджиков // Электронная библиотека Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) РАН http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikator/03/03_03/978-5-88431-277-7.
7. Dala yozuvlari. Yakkabog' tumani, Qasnoq qishlog'i. 2016 yil.
8. Dala yozuvlari. Qashqadaryo viloyatidagi Jeynov qishlog'ida yashovchi arablardan yozib olingan. 2018 yil
9. Dala yozuvlari. Kasbi tumani Jeynov qishlog'ida yashovchi Mirgulova Mo'mina momodan yozib olingan. 2018 yil.
10. Dala yozuvlari. Qashqadaryo viloyatidagi Jeynov qishlog'ida yashovchi arablardan yozib olingan. 2018 yil.
11. Dala yozuvlari. Qashqadaryo viloyati, Jeynov qishlog'i. 2018 yil.

UO'K 930

RUS SHARQSHUNOSLIGINING SHAKLLANISHI VA UNING O'ZBEK SHARSHUNOSLIGIGA TA'SIRI

B.To'ychiyev, tayanch doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada Rossiyada sharqshunoslik sohasini yuzaga kelishi, taraqqiyot bosqichlari tahlil etilib, rus sharqshunoslarinig asosiy tadqiqot yo'nalishlarini ochib berishga

harakat qilingan. Bundan tashqari, rus sharqshunoslik maktabining o'zbek sharqshunoslik maktabi rivojidadagi o'rni yo'ritilgan.

Kalit so'zlar: rus sharqshunosligi, rus sharqshunoslik maktabi, Rossiya, o'zbek sharqshunosligi, G'arbiy davlatlar, sharqiy davlatlar.

Аннотация. В статье анализируется возникновение и этапы развития отрасли востоковедения в России, а также раскрываются основные направления исследований российских востоковедов. Кроме того, раскрывается роль российской школы востоковедения в развитии узбекской школы востоковедения.

Ключевые слова: российское востоковедение, российская школа востоковедения, Россия, узбекское востоковедение, страны Запада, страны Востока.

Abstract. The article analyzes the emergence and stages of development of the branch of Oriental studies in Russia, as well as to reveal the main directions of research of Russian orientalists. In addition, to reveal the role of the Russian school of Oriental studies in the development of the Uzbek school of Oriental studies.

Key words: Russian oriental studies, Russian school of oriental studies, Russia, Uzbek oriental studies, Western countries, Eastern countries.

Qayd etish joizki, sharqshunoslik Yevropada Sharqiy mamlakatlarni bosib olish va mustamlaka qilishning amaliy maqsadlariga xizmat qiladigan fan sifatida paydo bo'ldi. Aslida ham mustamlakachilik siyosatini muvaffaqiyatli ishlashi uchun tillarni, davlat tuzilishini, dinlarni, urf-odatlarini va boshqalarni bilish talab qilinardi.

Rossiyaning orientalistikasi ham Sharqdagi avtokratiyaning tashqi siyosiy manfaatlari bilan chambarchas bog'liq edi. Rossiya hindshunoslik maktabining asoschisi professor I.P.Minayev shunday yozgan: "bizda, Rossiyada, umuman Sharqni o'rganish hech qachon mavhum xarakterga ega bo'lmagan va bo'ishi mumkin emas edi. Chunki, biz Sharqqa juda yaqinmiz. Rossiya manfaatlari har doim Sharq bilan chambarchas bog'liq".

O'rta Osiyo va Kavkazortidagi mustamlakachilik urushlari munosabati bilan XIX asr o'rtalarida amaliy sharqshunoslar va sharqshunoslik tadqiqotlariga bo'lgan ehtiyoj ayniqsa oshdi. Amaliy sharqshunoslikning rivoji Osiyo departamenti rahbari, yirik diplomat va olim, Sharq bilimdoni E.P.Kovalevskiy (1811–1868) nomi bilan bog'liq. Uning tashabbusi bilan Osiyo mamlakatlariga yirik ilmiy-diplomatik missiyalar yuborilib, samarali tadqiqot ishlarini olib borildi. Jumladan, N.V.Xanikov boshchiligida Eron va Afg'onistonga, N.P.Ignatiyev boshchiligida Xiva va Buxoroga, N.G.Stoletov rahbarligida Buxoro va Afg'onistonga diplomatik missiya va ekspeditsiyalar yuborildi.

Ta'kidlash joizki, Rossiya harbiy idorasi sharqshunoslar kadrlarini o'z ehtiyojlari uchun tayyorlagan. 1824-yilda Aleksandr I farmoni bilan Orenburgda Nepluyev harbiy bilim yurti (1844-yildan kadet korpusi) tashkil etilgan bo'lib, u rus armiyasi uchun harbiy tarjimonlarni tayyorlagan. Maktabda o'qish olti yil davom etdi. 1897-yilda Toshkentda Turkiston harbiy okrugi shtabi qoshida Turkiston va Hindistonni o'rganish bo'yicha harbiy tarjimonlarni tayyorlaydigan kurslar tashkil etilgan. Albatta, harbiy bo'lim sharqshunoslik muammolariga utilitar yondashgan, ammo uning sharqshunoslikni rivojlantirish bo'yicha intensiv faoliyati shubhasizdir.

Fanlar Akademiyasi tizimidagi birinchi maxsus sharqshunoslik muassasasi – Osiyo muzeyi bo'lib, u 1818-yilda tashkil etilgan. Uning direktori va nazoratchisi sifatida nemis akademik Kristian Martin Fren tayinlandi. Osiyo muzeyi paydo bo'lganidan Rossiya akademik sharqshunosligi tarixi boshlanadi. Muzeyda Sharq qo'lyozmalari va ksilograflar ombori, sharqshunoslik bo'yicha sharqiy va g'arbiy Yevropa kitoblari, Sharq tangalari to'plami va kutubxona mavjud edi. Sankt-Peterburgdagi Osiyo muzeyi dunyodagi eng yirik Sharq qo'lyozmalari to'plamlaridan biriga ega edi. Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarini o'rganish Rossiya imperiyasining Sharqiy chekkalari muammolari bilan bog'liq edi. Rus orientalistikasida Kavkazshunoslik, O'rta Osiyo va Qozog'istonni o'rganish muhim o'rin egalladi. Mashhur sharqshunos akademik V.V.Bartold shunday deb yozgan edi: "musulmon O'rta Osiyoning yangi tarixini o'rganishda... XIX asrning birinchi yarmida rus fani G'arbiy Yevropadan oldinda edi". Turkshunoslik va arabshunoslikning rivojlanishi birinchi navbatda

O.I.Senkovskiy, eronshunoslik X.D.Fren va V.V.Grigoryev, misrshunoslik V.R.Rozen, V.S.Golenishchev, B.V.Turayev, hindshunoslik I.P.Minayev, keyinchalik S.F.Oldenburger va F.I.Shcherbatskiy, xitoyshunoslik X.D.Fren nima bog'liqdir. Osiyo muzeyiga akademik B.A.Dorn (1805–1881), keyinchalik esa akademiklar V.R.Rozen, F.I.Videman, V.V.Radlov va K.G.Zaleman boshchilik qilishgan.

Rossiyada sharqshunoslik fanlarini o'qitishning boshlanishi Moskva universiteti tomonidan yo'lga qo'yilgan bo'lib va u professor A.V.Boldiryev nomi bilan bog'liq. U arabshunoslik va eronshunoslikdan dars bergan, 1832-yildan dekan, 1833-yildan esa Moskva universiteti rektori bo'lgan. Boldiryev – Rossiya orientalistikasi Moskva maktabining asoschisidir.

XIX asrning birinchi yarmidagi Rossiya sharqshunosligining asosiy markazi Qozon universiteti edi. 1807-yilda bu yerda Sharq tillari kafedrasini ochildi, uni X.D.Fren boshqardi. Universitetda dastlab tatar, turk va fors tillari bo'yicha mutaxassislar tayyorlangan, 1837-yilda esa Rossiyada birinchi Xitoy tili va Xitoy adabiyoti kafedrasini ochildi. Kafedra tashkilotchilari va asosiy o'qituvchilari arximandrit Daniil (Sivilov) va O.P.Voytsekovskiy bo'lgan. 1842-yilda Qozon universitetida Rossiyada birinchi sanskrit kafedrasini tashkil etildi, uni ko'p yillar davomida P.Y.Petrov boshqargan. Qozonda Yevropada birinchi marta universitetda mongol tilini o'qitish boshlandi. Kafedraning birinchi mudiri taniqli sharqshunos, keyinchalik esa yirik diplomat O.M.Kovalevskiy bo'lgan. XIX asrning o'rtalariga kelib Qozon universiteti Yevropa miqyosidagi yirik sharqshunoslik markazi edi. Biroq, asrning ikkinchi yarmi boshida orientalistika markazi Qozondan Sankt-Peterburgga ko'chdi.

Rossiya sharqshunosligining jahon sharqshunoslik hamjamiyatidagi katta xizmatlarini tan olish 1876-yilda Sankt-Peterburgda sharqshunoslarning III xalqaro Kongressini o'tkazish bo'ldi.

1921-yil aprel oyida Osiyo muzeyi qoshida tarkibida mashhur akademiklar V.V.Bartold, N.Y.Marr, S.F.Oldenburger, I.A.Orbeli va I.Y.Krachkovskiy bo'lgan sharqshunoslar hay'ati tashkil etildi. Uning majlislarida Osiyo muzeyi, Leningrad universiteti va boshqa muassasalar sharqshunoslarining tadqiqotlari natijalari to'g'risida ma'ruzalar tinglandi. Osiyo muzeyida (va keyinchalik SSSR fanlar akademiyasining sharqshunoslik institutida) Leningrad an'anaviy sharqshunoslik maktabining yorqin vakillari sifatida V.M.Alekseev, V.V.Bartold, A.P.Barannikov, E.A.Bertels, B.Vladimirtsov, V.A.Gordlevskiy, I.Yu.Krachkovskiy, S.A.Kozin, P.K.Kokovtsov, A.N.Kononov, N.I.Konrad, N.A.Nevskiy, N.Ya.Marr, I.A.Orbeli, A.N.Samoylovich, V.V.Struve, S.P.Obnorskiy, Y.K.Shutskiy, F.I.Shcherbatskaya va boshqalar e'tirof etish mumkin. Inqilobdan keyin rus orientalistlarining aksariyati chet elga ko'chib ketmadi. 1916-yildan 1930-yilgacha akademik S.F.Oldenburger Osiyo muzeyi direktori bo'lgan.

1921-yilda Leningradda Yafetik tillar instituti tashkil etilgan, 1932-yilda u til va fikrlash instituti deb qayta nomlangan. Institut tilshunoslikning rivojlanishiga, shu jumladan sharqshunoslik tilshunosligiga katta ta'sir ko'rsatdi. Uning asoschisi va direktori yirik sharqshunos akademik N.Y.Marr edi.

1930-yilda SSSRda sharqshunoslik tadqiqotlari tashkiloti jiddiy o'zgarishlarga duch keldi. Osiyo muzeyi, sharqshunoslar hay'ati, buddaviy madaniyat instituti va Turkologiya instituti negizida Leningradda SSSR fanlar akademiyasining sharqshunoslik instituti tashkil etilgan. Uning direktori etib akademik S.F.Oldenburger (1934-yildan akademik A.N.Samoylovich, 1938-yildan akademik A.P.Barannikov, 1940-yildan akademik V.V.Struve) tayinlandi. Tadqiqotlar mavzusi katta o'zgarishlarga duch kelmadi va an'anaviy sharqshunoslik yo'nalishida qoldi. Sharqshunoslikning yutuqlari shubhasiz va ahamiyatli edi.

Ikkinchi Jahon urushi yillarida Sharqshunoslik instituti Toshkentga evakuatsiya qilindi. Ko'plab olimlar frontga ketishdi, ba'zilar Leningradda qoldi. Janglarda va blokadada institutning 37 xodimi halok bo'ldi. Toshkentda Leningrad olimlari nafaqat o'z tadqiqotchilarining davomi bilan shug'ullanishdi, balki o'zbek hamkasblari bilan birgalikda O'rta Osiyo tarixi va madaniyati bo'yicha asarlar tayyorladilar. Bir guruh leningradliklar Qozog'istonning shimolidagi Borovoye sanatoriysiga evakuatsiya qilindi. Ba'zi xodimlar Moskvada qolishdi, u erda 1943-yil oxirida sharqshunoslik institutining Moskva guruhini tuzildi. Uning raisi etib akademik I.Y.Krachkovskiy tayinlandi.

Ikkinchi Jahon urushi yillarida harbiy sharqshunoslar Yaponiyaga qarshi jangovar harakatlarda ishtirok etdilar va sovet qo'shinlarini Eronga kiritishda qo'mondonlik topshiriqlarini bajardilar.

Sharqshunoslar diplomatik ishlarga ham jalb qilingan. Masalan, turkolog professor A.F.Miller Tehron va Yalta konferensiyalarida sovet delegatsiyasining ekspert-maslahatchisi bo'lgan.

1950-yilda sharqshunoslik instituti Leningraddan Moskvaga ko'chirildi. Leningradda Sharq qo'lyozmalari sektori qoldi, unda 27 nafar ilmiy xodim bor edi. Sharqshunoslik instituti direktori arxeolog professor S.P.Tolstov (1953 yildan boshlab) etib tayinlandi. 1955-yildan "Sovet sharqshunosligi" jurnali chop etilishni boshladi.

1954-yilda Moskva Sharqshunoslik o'quv instituti yopildi. 1956-yilda Moskva davlat universiteti qoshida Sharq tillari instituti tashkil etilgan, 1972-yilda Moskva davlat universiteti huzuridagi Osiyo va Afrika mamlakatlari institutiga aylantirilgan. Leningrad universitetining Sharq fakulteti, Boku va Toshkent universitetlarining Sharq fakultetlari talabalarini tayyorlashni davom ettirdi.

Qayd etish joizki, o'zbek sharqshunoslik maktabinig shakllanishida rus sharqshunoslarining o'rni va roli o'ta muhim bo'ldi. Bu borada, ayniqsa Ikkinchi Jahon urushi yillarida Sharqshunoslik institutini Toshkentga ko'chirilishi muhim ahamiyat kasb etdi. Aynan uning asosida 1943-yil O'zbekiston Davlat xalq kutubxonasi (hozirgi Alisher Navoiy nomidagi Davlat kutubxonasi)ning Sharq bo'limi tashkil topdi. 1950-yilgacha Sharq qo'lyozmalarini o'rganish instituti deb atalgan muassasa 1950-yildan bu yerda olib borilayotgan ilmiy sohalar qamrovini hisobga olib, Sharqshunoslik instituti deb nomlandi. Bugungi kunda mazkur institut O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti deb yuritiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Кузнецова Н.А., Кулагина Л.М. Из истории советского востоковедения. М., 1970
2. Азиатский музей – Ленинградское отделение Института востоковедения. М., 1972
3. Базиянц А.П. Лазаревский институт в истории отечественного востоковедения. М., 1973
4. Бартольд В.В. История изучения Востока в Европе и России. Сочинения. Т. IX. М., 1977
5. Куликова А.М. Становление университетского востоковедения в Петербурге. М., 1982

UO'K 93/94

AKADEMIK A. R. MUHAMMADJONOV ILMIY ME'ROSIDA TOPONOMIK TADQIQOTLARNING TUTGAN O'RNI

B.B.To'ychiboyev, t.f.n. dotsent, Guliston Davlat Pedagogika Instituti, Guliston
A.A.Abdumatov, o'qituvchi, Guliston Davlat Universiteti, Guliston

Annotatsiya. Maqola, akademik A. R. Muhammadjonov ilmiy asarlarida, toponomik tadqiqotlarining tutgan o'rni masalasiga bag'ishlangan. A. Muhammadjonov o'z asarlarida tarixi manbalarni qiyosiy o'rganish asosida yoshlarda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish, milliy ruh va tarixiy ongini rivojlanishining ijtimoiy-madaniy negizlari ochib berishga xarakat qiladi. Bu asarlarda mamlakatimiz shahar, qishloq, mahallalarining nomlari va ularga doir tarixiy atamalar hamda xalqimizning hamdo'stligi va birligining ma'naviy poydevori bo'lgan azaliy qadriyatlar, ularning hayotdagi tarbiyaviy ahamiyati haqida tarixiy ma'lumotlar batafsil va keng qamrovli yoritilgan.

Kalit so'zlar: Milliy o'zlik, toponimlar, Andijon, Karmana, Marg'ilon, Namangan, Shopurkon, Farg'ona, Nasaf, Naxshab, Qashqadaryo, Izboskan, Quva, Xiva, Polvonyop, Burchmulla, Mullabuloq, Qoryog'di, Kalkovuz, Kalos, Miyonkol.

Аннотация. Статья посвящена исследованиям по топонимике в научных трудах академика А. Р. Мухаммаджонова. В своих работах А. Мухаммаджонов на основе сравнительного изучения исторических источников пытается раскрыть социокультурные основы формирования патриотизма у молодежи, развития национального духа и исторического сознания. В этих произведениях собраны историко-топонимические сведения городов, сел нашей страны и связанных с ними исторических терминах, а также исторических ценностях, которые являются духовной основой содружества и единства нашего народа, и их просветительском значении в жизни молодежи.

Ключевые слова: Национальная идентичность, топонимы, Андижан, Кармана, Маргилан, Наманган, Шопурком, Фергана, Насаф, Нахабаш, Кашкадарья, Избоскан, Кува, Хива, Полвонён, Бурчмулла, Муллабулок, Корёгди, Калковуз, Калос, Мионкол.

Abstract. The article is devoted to research on toponymy in the scientific works of Academician A. R. Muhammadjonov. In his works, A. Mukhamajonov, based on a comparative study of historical sources, tries to reveal the sociocultural foundations of the formation of patriotism among young people, the development of the national spirit and historical consciousness. These works contain historical and toponymic information about the cities, villages of our country and related historical terms, as well as historical values, which are the spiritual basis of the commonwealth and unity of our people, and their educational significance in the lives of young people.

Keywords : National identity, toponyms, Andijan, Karmana, Margilan, Namangan, Shopurkom, Fergana, Nasaf, Nahabash, Kashkadarya, Izboskan, Kuva, Khiva, Polvonyop, Burchmulla, Mullabulok, Koregdi, Kalkovuz, Kalos, Mionkol.

Tarixiy tafakkur o'tmish haqidagi bilimlar yig'indisidir. Tarixiy haqiqatni dastlab tarixiy tafakkurga ega shaxslar - tarixchilar, ilm - ma'rifat ahli, mustaqil falsafiy mushohadaga moyil ijodkorlar biladi va ommalashtiradi. "O'zlikni anglash, eng avvalo, o'tmishni o'rganishdan, tarixni bilishga ehtiyoj sezishdan boshlanadi, Darhaqiqat, o'zini angelayotgan har bir odam qanday oilada dunyoga kelgani, o'z ajdodlari kim bo'lgani, ota-bobolari nimalar bilan shug'ullanishgani va qanday umr kechirishganini bilishga intiladi. Ularning fazilatları va meroslari bilan faxrlanib yashaydi" [1, 19].

Akademik A. R. Muhammadjonov ilmiy me'rosida toponimlar masalasi keng o'rin egallaydi. Olim "toponimlarda tabiat va xayot jilosi" deb ta'kidlaydi. Shu sababli O'rta Osiyoning qadim shahar va kentlari, manzillar nomlarining toponimik mohiyatini o'zining uzoq yillar davomida olib borgan izlanishlari jarayonida kelgan xulosalari asosida ochib berishga harakat qiladi. Olimning "Andijon - soy bo'yidagi shahar" [2. 3], "Karmana – kattasaroy", "Marg'ilon - Marg'inon, keng yaylovli sayxonlik", "Namangan -soylikdagi yangi saroy" [4], "Shopurkom - Suvyorgan yoki daryo tarmog'i", "Farg'ona – vodiy" kabi, yoki "Nasaf", "Naxshab", "Qashqadaryo", "Izboskan", Quva, Xiva, Polvonyop, Xorazm toponimlari kelib chiqishining tarixiy lingvistika tahlillari [5] katta ahamiyatga ega.

A. Muhammadjonov ijodida mudofaa va ixota inshootlari, obodonchilik xasharlar, hamda marosimiy atamalar muhim o'rin egallaydi. Olim bu tushunchalarga ta'rif berishda tarixiy manbalarga tayanish bilan bir vaqtda keng ko'lamda etnografik manbalarga ham asoslanadi. Masalan, "begor" deb nomlanuvchi umumbashariy muqaddas xashar tushunchalarining paydo bo'lishi, mohiyati masalalarini tarixiy manbalar asosida atroflicha tahlil qiladi. Masalan, yer va suvdan foydalanishda suv xo'jaligining poydevori xisoblangan "begor" xasharini uyushtirish va uni amalga oshirish tartib va qoidalari xalq tomonidan ishlab chiqilib, uni muntazam mavsumiy urf-odatga aylanib borgan. A. R. Muhammadjonov, O'rta Osiyo vohalarida ibodatgoxu ilmgoxlar qurilishi umumbashariy "bexar" (begor) xashari nomi bilan yuritilgan, bunday yig'inni xorazmliklar "begor" (bexar) ya'ni xolisona umumbashariy xashar deb atashgan, ushbu tarixiy atama Buxoro (vixara) - sajdagoh; Navbexar - yangi ibodatxona; Navbexar darvozasi - yangi ibodatxona yonidagi darvoza, Buxarze (Bexarze) - ibodatgox yerlari; Buxarziy (Bexarziy) hududiy (taxallus) kabi nomlarda o'z ifodasini topgan deb xisoblaydi.

Turarjoy nomlari va ularning shakllanishida ishtirok etgan leksemalar shaklan nihoyatda xilma-xildir. Turli mintaqalarda ajdodlarimiz tili va talaffuzida yaratilgan tarixiy toponimlar o'ziga xos ma'noni anglatadi. Ulardagi geografik hududning tabiiy xususiyatlari, tub axolisining tili va ma'naviyatning holati o'z in'ikosini topgan. Shu boisdan har bir toponimning etimonini, ya'ni ma'nosini ilmiy jihatdan aniqlash ularning asliy shakli va birikmalarini to'g'ri belgilab olinishiga bog'liq. Masalan Baytqo'rg'on, Burchmulla, Mullabuloq, Qoryog'di nomlarining asliy nomlanishi o'zgarib ketgan tarixiy maskanlardan xisoblanadi [6]. "Burchmulla" toponimi ikki bo'g'indan iborat, birinchi bo'g'ini "burch" so'zi aslida "burj" shaklida, ikkinchi bo'g'ini "mulla" leksemasi esa "mula" tarzida talaffuz etilgan. Bu leksemalar birikmasidan esa "Burjmulla" talaffuzidagi tarixiy toponim

yuzaga kelgan. Keyinchalik aholi tilida bu nom “Burchmulla” shaklida yuritilib ketgan. “Burj” so‘zi moddiy madaniyat tarixida shahar, qal‘a yoki qo‘rg‘on devorlari tutashgan burchaklaridagi minora tarzida bino qilingan mustahkam mudofaa inshootini bildirgan. “Burjmula” toponimining ikkinchi bo‘g‘inidagi “mula” leksemasi “burj” so‘zining ma‘nodosh sinonimidir. “Burjmula” toponimi istehkomi mustahkam qal‘a va maxkam qo‘rg‘on ma‘nolarini bildirgan. Axoli qadimdan suv manbalaridan nihoyatda tejamkorlik bilan foydalangan. Buloq suvlarini ifloslanib, oyoqosti bo‘lishiga yo‘l qo‘ymaslik maqsadida buloq boshi atrofi maxsus ixota inshooti - mula bilan o‘rab qo‘yilgan. “Mullabuloq” - maxsus ixota, mula bilan o‘rab qo‘yilgan buloq manosini bildirgan. “Qoryog‘ di” toponim ikki bo‘g‘ inli, “karya” va “di” kabi so‘zlardan tashkil topgan. “Karya” so‘zi arabcha, “di” fors-tojik tilida qishloq ma‘nolarini bildirgan. Har ikki tilda ham “qishloq+qishloq” so‘zlari birikmasidan yuzaga kelgan bu toponimning mazmuni, shubhasiz, o‘z zamonida ikki tilda so‘zlovchi axoliga tushunarli bo‘lgan. “Baytqo‘rg‘ on” toponimi arabcha “bayt” - uy va o‘zbekcha “qo‘rg‘ on” so‘zlari birikmasi “devor bilan o‘ralgan turarjoy”, ya‘ni qo‘rg‘ on ma‘nosini anglatgan. O‘lkamizda “kal”, “kol” va “kolot” kabi leksemalar asosida shakllangan qator gidronimlar va ularga birikkan toponimlar ko‘p uchraydi. “Kalobod”, “Kalkovuz” (“Kay-kovuz”), “Kalos” (“Keles”), “Miyonkol” (“Miyonkolot”), “Kalti”, “Kalvak” va boshqa shunga o‘xshash tarzlardagi ko‘pgina joy nomlari [7. 8] shular jumlasidandir. Bunday shakllardagi gidronimlar va toponimlarning substratlari: “kal”, “kol” va “kolot” shaklan o‘zgargan tarixiy toponimlardan xisoblanadi. Toponimning bosh bo‘g‘ ini “kal” qadimiy “kan, kon, gan va gon” so‘zlaridan olingan. Ba‘zi hollarda bu sug‘ diy leksema “kal va kol, ba‘zan esa kal” shakllarida istifoda etiladi. Bu so‘zlarning aksariyati suv, daryo, tarmoq, soy, o‘zan, ko‘l, anhor yoki kanal va shoxariq kabi suv manbalari - gidronimlarni bildiradi. Shubhasiz, bu tushunchalar hudud, nufuz va zamonning yorqin ko‘zguvidir. [9. 10] Ularning ma‘nosida xaqqoniy tarixning falsafiy ifodasi yashiringan. Shu boisdan, asarda keltirilgan ma‘lumotlar o‘quvchi tarixiy tafakuri shaklanishida muxim o‘rin tutadi.

Xulosa. Yoshlarimiz, vatanimiz xalqlari tarixi, ma‘naviy – ahloqiy tafakkurining mohiyati va dunyoqarashini anglab yetishda, hamisha o‘zining sharqqa mansubligidan kelib chiqib, tarixiy ildizlarimizni sharq xalqlari milliy mentalitetidan izlashi lozim. Tarixiy jarayon – voqeyliklar, ular oqibatida shakllangan mamlakat, viloyat va tumanlar, shahar, qishloqlar, mahalla-ko‘y nomlari va tabarruk shaxslarning ishlari nihoyatda mazmunli ma‘nolarni anglatuvchi ezgu qadriyatlaridir sifatida, shubhasiz, hudud, nufuz va zamonini yorqin ko‘zguvi bo‘lib xizmat qiladi. Ularning ma‘nosida haqqoniy tarixning falsafiy ifodasi yashiringan. A. R. Muhammadjonovning ilmiy faoliyati tarixiy tafakkur manbai bo‘lib xizmat qiluvchi: tarixshunoslik, manbashunoslik, arxeologiya, toponimika, O‘rta Osiyoda sug‘ orma dehqonchiligi, irrigatsiya, gidrotexnika hamda dehqonchilik vohalarining vujudga kelishi va taraqqiyoti tarixiga bag‘ ishlanadi. Shu sababli, tarix fanlari doktori, akademik A. R. Muhammadjonov o‘zining ilmiy faoliyatida milliy o‘zlikning anglashdagi ahamiyatini tadqiq etish masalalariga qaratilganligini ko‘rishimi mumkin. Jumladan:

1) A. Muhammadjonov asarlari mohiyatining asosiy o‘q ildizi, yoshlar ko‘nglida, qadim Turon va Turkiston diyorining tub aholisi bo‘lmish o‘zbek xalqining voqealarga boy, chuqur tarixiy ildizlarini his etib, milliy g‘urur tuyg‘usini shakllantirish yotadi.

2) A. Muhammadjonov ijodida mamlakatimiz shahar va qishloqlari, mahallalarining nomlari va ularga doir tarixiy atamalar hamda xalqimizning hamdo‘stligi va birligining ma‘naviy poydevori bo‘lgan azaliy qadriyatlarning paydo bo‘lishi va ularning hayotdagi tarbiyaviy ahamiyati haqida tarixiy ma‘lumotlar batafsil va keng yoritilgan.

3) A. R. Muhammadjonov O‘zbekiston, umuman O‘rta Osiyo hududi topografik, toponimik joy nomlarini moddiy, yozma, etnografik manbalarga tayanib chuqur o‘rganishi asosida, tarixiy toponimiyada yangi ilmiy yo‘nalishga asos soldi.

4) A. R. Muhammadjonov Buxoro, Toshkent shaharlari qadimgi tarixi, ayniqsa, ularning yoshini ilmiy asoslashga qo‘shgan xissasi, O‘zbekiston Davlat tarixi muzeyining yangi ekspozitsiyalarini tashkil etishdagi fidoiyligi, Amir Temur va Temuriylar davri muzeyining ilmiy uslubiyatining yaratilishidagi va shu kabi ko‘plab ishlari bilan milliy tariximiz taraqqiyotida katta jonbozlik namunasini ko‘rsatgan fidoiy olim xisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Жўраев Н. Ж. Тарих фалсафаси. – Тошкент: “Маънавият”, 1999.– 488 Б.

2. Мухаммаджанов А.Р. К этимологии топонимов Андукон, Андигои, Андижон. “Общественные науки в Узбекистане”, 2002.№2.
3. Мухаммаджанов А.Р. Андижон - “Сой бўйидагишахар”. “Мозийдан садо”. 2002, №2.
4. Muhammadjonov A.R. Namangan toponimining etimologiyasi haqida //O‘zbek tili va adabiyoti, 1993.
5. Мухаммаджанов А.Р. Об этимологии “Хива” и гидронима “Палваняп”. Общественные науки в Узбекистане”. 1997, №7-8.
6. Мухаммаджанов А.Р. Номлари унутилган жойлар. “Фан ва турмуш”,1994, №1.
7. Мухаммаджанов А. Р. “Калобод”, “Калковуз”, “Калос”, “Миёнкал” гидронимлари ва “кал”, “кол”, “колот” субстратлари хақида, “Ўзбек тили ва адабиёти” журналі. – Т., 2004, №5.
8. Мухамеджанов А.Р. “Тарих фалсафаси – маънавият кўзгуси”. – Тошкент. “Ўзбекистон”. 2015, – 272 бет.
9. Bosimovich, T. B., & Alisher, A. (2022). From the history of the ancient defense walls. *International Journal of Intellectual Cultural Heritage*, 2(5), 61-65.
10. Абдуматов, А. (2024). Академик А.Р.Мухаммаджановнинг топономика фани ривождаги роли. *Talqin va tadqiqotlar*, 1(1).

UO‘K 93/94

ROSSIYA IMPERIYASINING SIRDARYO VILOYATIDAGI TIBBIYOT TIZIMIDAGI SIYOSATI

G.Tursunova, o‘qituvchi, Samarqand Davlat Tibbiyot universiteti, Samarqand

Annotatsiya. *Ushbu maqolada imperiya davrida Sirdaryo viloyatida tibbiyot tizimini rivojlantirishga doir Rossiya imperiyasining siyosati va tashabbuslari yoritilgan. Unda Rossiya hukumatining sog‘liqni saqlashni yaxshilash bo‘yicha qo‘llayotgan strategiyalari, tibbiyot muassasalarini tashkil etish va bu siyosatning mahalliy aholiga ta‘sir ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda Rossiya imperiyasining Sirdaryo viloyatidagi tibbiyot siyosatini har tomonlama tahlil qilish uchun tarixiy hujjatlar, arxiv manbalari va ilmiy ishlarga asoslanadi. Izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, Rossiya imperiyasining siyosati mintaqadagi sog‘liqni saqlash infratuzilmasi va amaliyotiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatgan.*

Kalit so‘zlar: *Rossiya imperiyasi, Sirdaryo viloyati, tibbiyot tizimi, sog‘liqni saqlash, imperiya siyosati.*

Аннотация. *В данной статье описываются политика и инициативы Российской империи относительно развития медицинской системы Сырдарьинской области в период существования империи. В нем рассматриваются стратегии российского правительства по улучшению здравоохранения, организации медицинских учреждений и влияние этой политики на местное население. Исследование основано на исторических документах, архивных источниках и научных трудах для комплексного анализа медицинской политики в Сырдарьинской области Российской империи. Исследования показывают, что политика Российской Империи оказала значительное влияние на инфраструктуру и практику здравоохранения в регионе.*

Ключевые слова: *Российская империя, Сырдарьинская область, медицинская система, здравоохранение, имперская политика.*

Abstract. *This article describes the policies and initiatives of the Russian Empire regarding the development of the medical system in the Syrdarya region during the empire. It examines the Russian government's strategies for improving health care, the organization of medical facilities, and the impact of these policies on the local population. The research is based on historical documents, archival sources and scientific works for a comprehensive analysis of medical policy in the Syrdarya region of the Russian Empire. Research shows that the policies of the Russian Empire had a significant impact on health infrastructure and practice in the region.*

Key words: *Russian Empire, Syrdarya region, medical system, health care, imperial policy.*

Rossiya imperiyasi tomonidan XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Turkiston o‘lkasida joylashtirilgan harbiy qismlar va yangi tashkil etilgan shaharlar, aholi markazlarida tibbiy holatni nazorat qilish, ko‘chib kelgan va mahalliy aholi orasida turli yuqumli kasalliklarga qarshi kurashish va oldini olish maqsadida zamonaviy tibbiyot muassasalari tashkil etila boshlandi. 1867 yildan e’tiboran Sirdaryo viloyatining yirik shaharlarida rusiyabon va mahalliy aholiga tibbiy xizmat

ko'rsatish uchun tibbiy punktlar, ambulatoriya va shifoxonalar, barpo etish masalasi kun tartibiga qo'yildi.

Turkistonda Rossiya imperiyasiga qadar mahalliy aholi an'anaviy tibbiyotga murojaat qilganlar. Rossiya imperiyasi Sirdaryo viloyatini tashkil etganidan so'ng, ko'chirilgan hamda mahalliy aholi sog'lig'ini saqlash, ushbu sohada zamonaviy tibbiyotni joriy qilish uchun imkon qadar choralarni ko'rdi. Chunki birinchidan, ko'chib kelgan aholini tibbiy himoyalash muhim bo'lsa, ikkinchidan, mahalliy aholi tayyor kuchi kuchi sifatida ular sog'lig'ini himoyalash muhim ahamiyat kasb etar edi.

Sirdaryo viloyati markazi Toshkent shahrida 1868 yildan dastlabki tibbiy muassasalarga asos solindi. 1868 yilda ochilgan dastlabki tibbiy muassasa harbiy xizmatchilarga tibbiy yordam ko'rsatgan va harbiy lazareti deb nomlangan. 1870 yildan 415 o'ringa mo'ljallangan harbiy gospitalga aylantirilgan [1]. Bunda mahalliy aholi ham davolangan va xarajatlar Toshkent shahar dumasi tomonidan qoplangan.

1880 yillardan Turkistonda dastlabki shifoxonalar ochila boshlandi. O'sha davr sharoiti va aholi mentalitetidan kelib chiqib ayollar, bolalar, erkaklar shifoxonalari ochilgan. Toshkentda 1883 yilda dastlabki ayollar va bolalar shifoxonasi ochilgan. Ushbu shifoxonada 1883 yildan 1893 yilgacha 10 yil davomida 24747 nafar bemor murojaat qilganligi mahalliy aholining ham tibbiy xizmatdan foydalanishi oshganligini ko'rsatadi. Lekin dastlabki davrlarda mahalliy aholi vakillari, ayniqsa, xotin qizlarning rus tibbiyotidan foydalanish darajasi past darajada bo'lgan edi. Sababi, ularni oila boshliqlari g'ayridin, ayniqsa erkak vrachlar qabuliga qo'ymasligi masalasi yuqori bo'lgan. Ayollar juda og'ir ahvolda, o'limga rozi bo'lsalarda, erkak vrachlarga murojaat qilmaganlar. Keyinchalik alohida ayollar kasalxonalarining ochilishi, ularda ayol vrachlarning faoliyat ko'rsatishi natijasida mahalliy aholi xotin-qizlari ham shifoxonalarga borishi ulushi oshib borgan. Bemor xotin qizlarga, bolalarga bepul xizmat ko'rsatilgan [2].

Bundan tashqari Toshkentda 1880 yilda tashkil etilgan ayollar tug'ruqxonasi mahalliy aholi ayollariga beminnat xizmat ko'rsatgan. Bu Turkistondagi yagona tug'ruqxona bo'lib, 7 ta o'ringa mo'ljallangan edi. 1906 yildan yangi tug'ruqxona qurilishi natijasida bu soha bir muncha rivojlangan [3].

1886 yil 12 iyunda tasdiqlangan "Turkiston o'lkasini boshqarish to'g'risidagi Nizom"ga asosan 14 ta uezdda uezd shifokori lavozimi ta'sis etilishi mintaqada tibbiyot tizimi shakllanishining asosiy bosqichlaridan biri bo'ldi.

SHunga asosan 1886 yil 30 sentyabrda – "Sirdaryo viloyati shahar kasalxonalarini to'g'risidagi Nizom" qabul qilinib, viloyatning qator shaharlarida shifoxonalar tashkil etila boshlangan [4]. Bu shifoxonalarda o'tkir va surunkali kasalliklarga chalingan mahalliy va rusiyazon aholi qabul qilinib, ular tibbiy muolajalar qilingan.

1883-1892 yillarda Sirdaryo viloyati harbiy gubernatori, keyinchalik 1906-1908 yillarda Turkiston general-gubernatori, Rossiya imperiyasidan rusiyazon aholini ko'chirish siyosati tashabbuskori N.I.Grodekov tashabbusi bilan Sirdaryo viloyatining Toshkent, Avliyoota, Chimkent, Perovsk, Kazalinsk uezdlarida uezd shifoxonalari hamda uezd vrachi lavozimlari ta'sis etildi. Nizomga asosan, uezd shifokoriga 1500 rubl, uning tarjimoniga 180 rubl va uezd feldsheriga 360 rubl yillik ish haqi belgilandi. Bundan tashqari, 1906 yilgacha uezd shifokoriga uning sud-tibbiyot ekspertizalarini o'tkazish uchun qilinadigan safar xarajatlari uchun yillik 300 rubl qo'shimcha ish haqi to'langan [5].

1900 yilga kelib Toshkentning Beshyog'och qismida mahalliy ayollar va bolalarga xizmat ko'rsatish maqsadida ikkinchi shifoxona ochilgan. Ba'zi bir sabablarga ko'ra, 1904 yilda ushbu shifoxona shaharning SHayxontohur qismiga ko'chirilgan.

1886 yilda Toshkentning Qatorterak mahallasida Muhammad YUSUF Mulla Ziyodov xonadonida ochiladi. Ushbu shifoxonaga 1886-1899 yillar oralig'ida, ya'ni 14 yil davomida 99887 nafar kishi 250372 marta murojaat qilishgan [6]. Birgina 1907 yilda ushbu shifoxonadan 19980 nafar bemor tibbiy yordam olgan [7].

Ushbu tibbiy xizmatlardan foydalanishning mahalliy aholi orasida kengayishiga sabab, asta sekinlik bilan amaliyotda ma'lum bir kasalliklarning tuzalishi, ayollar va bolalarga bepul tibbiy

yordam ko'rsatilishi, vrachlardan maslahat olish va dori retsepti yozishga bor yo'g'i 20 kop. olinishi edi. Lekin, mahalliy aholi uchun ochilgan ambulatoriyalar tibbiy-sanitariya ahvoli, dori-darmon, koykalar bilan ta'minlanishi qoniqarsiz ahvolda bo'lgan edi. Tibbiy binolar loysuvoq, pastqam uylarda, budkalarda joylashgan.

Bu davrda 15000 mingdan ziyod aholisi bo'lgan Toshkentning eski shahar qismidagi uchta shifoxonada hammasi bo'lib davolanish uchun 30 ta o'rin mavjud bo'lgan [8].

Toshkent shahrida 1891 yilda difteriyani davolash uchun shahar shifoxonasi ochilgan. Bu 1892 yilda vabo tarqalgach, vabo bo'limi, keyinchalik yuqumli kasalliklar bo'limiga aylantirilgan. 1898 yilda Toshkentning yangi shahar qismi Jukovskiy ko'chasida kasalxona turidagi birinchi bino qurilgan. Unda 95 nafar kasallar bir vaqtda davolanish mumkin bo'lgan. Bunda terapevtik, jarrohlik, ayollar, bolalar va yuqumli kasalliklar bo'limi ishlab turgan. Kasalxona Toshkent shahar dumasi tomonidan moliyalangan.

Turkistonda mahalliy aholi orasida bezgak, vabo, buqoq, teri va boshqa yuqumli kasalliklar vaqti vaqti bilan tarqalib turgan. Bu juda katta ofatlarni keltirib chiqargan. Bu davlat tomonidan himoyalani, katta mayulag' ajratilib, ko'plab emlashlar o'tkazilib turilgan.

XIX asrning 90-yillari boshlarida Turkiston viloyatlaridagi tibbiy xodimlar soni tahlil qilinganda, Turkistonning markaziy uchta viloyatida hammasi bo'lib 25 nafar shifokor, 60 nafar feldsher borligi, shuningdek, Sirdaryo viloyatida 135500 kishiga, Samarqand viloyatida – 97100 kishiga, Farg'ona viloyatida – 100000 kishiga bir nafar shifokor to'g'ri kelgan [9]. Bunda Sirdaryo viloyatida tibbiy ahvol boshqa viloyatlarga qaraganda birmuncha og'irligi ko'zga tashlanadi. Sirdaryo viloyatida dori-darmon va tibbiy uskunalar uchun sarflangan xarajatlarga e'tibor bersak, masalan, 1891 yilda Sirdaryo viloyatida dori darmon uchun 7354.0 rub. 63 kop. miqdorida mablag' ajratilgan. Bundan Toshkent aholisiga bepul tarqatilgan 5045 rub. hisobga olinsa, uездlarda 33327 bemorni davolash uchun 2309 rub. 63 kop., ya'ni bir bemor uchun 6,9 kop. sarflangani ayon bo'ladi [9]. Bu esa Rossiya imperiyasining Turkistondagi tibbiy sohadagi siyosati birmuncha zaifligini, buni boshqa davlatlar emas, balki Rossiya markazidagi boshqa guberniyalardan ham birmuncha pastligini ko'rsatadi.

Mahalliy aholini rus tibbiyotiga ishonchi orta borib yangi tashkil etilgan shifoxonalarga murojaat etgan bemorlar soni yillar kesimida oshib borgan. Lekin, mahalliy, an'anaviy tibbiyotga ishonish va unga murojaat qilish xollari ham saqlanib qolgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Шадманова С.Б. Туркистонда замонавий тиббиётнинг ибтидоси // uzanalities.com, 2020 йил, апрел, 1-бет.
2. Переселенческое дело в Туркестанском крае (области Сырдарьинская и Ферганская) – Спб. 1911. С.110
3. Обзор Сырдарьинской области за 1910 год.-Г.Ташкент,1912.-С.178.
4. Ўзбекистон Миллий архиви, И-17-фонд, 1-рўйхат, 2864 йиғма жилд, 33-34-варақлар.
5. Spectator. Медицинское дело в крае. Ташкентский курьер. 1908. №18 // Туркестанский сборник. Т.478. – С. 109-110.
6. Успехи русской медицины среди туземцев// Туркестанский курьер.-1909.-№172, 173.
7. Статистический обзор Сырдаринской области за 1905 год.-Г.Ташкент,1908.-С.132-133.
- 8.Успехи русской медицины среди туземцев// Туркестанский курьер.-1909.-№172,173.
9. Васильев Н. Наша общая беда и как помочь ей // Окраина. – 1895. – № 61, 62.

UO'K 94(575.1)

XX ASR BOSHIDA TURKISTON DARYOLARIDAGI IZLANISHLARGA DOIR

S.B.Xakimova, doktorant, Farg'ona Davlat Universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. XIX asrda O'rta Osiyo mustamlakachi davlatlar, xususan, Buyuk Britaniya va Rossiya imperiyasi manfaatlarini doirasiga tortildi. Shu bois mazkur davlatlar tomonidan mintaqaning tabiiy sharoiti, shu jumladan, suv havzalarini o'rganishga qiziqish ortdi. Rossiya imperiyasi tomonidan Turkiston o'lkasi bosib olingach, bu izlanishlar yanada keng ko'lamda davom ettirildi. Endlikda ular harbiy maqsadlarga emas, balki imperiyaning iqtisodiy manfaatlariga xizmat qildi.

Maqolada XX asr boshida o'lkaning yirik daryolarida olib borilgan izlanishlarning maqsadi, xarakteri, usullari va ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Turkiston, Amudaryo, Sirdaryo, Zarafshon, Chirchiq, gidrogeologik izlanishlar, gidrometrik stansiya.

Аннотация. В XIX веке Средняя Азия оказалась втянута в сферу интересов колониальных стран, в частности Великобритании и Российской империи. Поэтому возрос интерес этих стран к изучению природных условий региона, в том числе водных ресурсов. После завоевания Туркестана Российской империей эти исследования были продолжены в более широком масштабе. Теперь они служили не военным целям, а экономическим интересам империи. В статье раскрываются цели, характер, методы и значение исследований, проводившихся на крупнейших реках края в начале XX века.

Ключевые слова: Туркестан, Амударья, Сырдарья, Зеравшан, Чирчик, гидрогеологические изыскания, гидрометрическая станция.

Abstract. In the 19th century, Central Asia found itself drawn into the sphere of interests of colonial countries, in particular Great Britain and the Russian Empire. Therefore, the interest of these countries in studying the natural conditions of the region, including water resources, has increased. After the conquest of Turkestan by the Russian Empire, these studies were continued on a larger scale. Now they served not military purposes, but the economic interests of the empire. The article reveals the goals, nature, methods and significance of research conducted on the largest rivers of the region at the beginning of the twentieth century.

Key words: Turkestan, Amu Darya, Syr Darya, Zeravshan, Chirchik, hydrogeological research, hydrometrical station.

Kirish. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida gidrografik tadqiqotlarning maqsadi o'zgaradi. Endilikda bosib olingan Turkiston o'lkasining yer-suv resurslaridan to'laonli foydalanish, o'lkada imkon qadar ko'proq qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish, ayniqsa, paxtachilikni yanada kengaytirish, qolaversa, imperiyaning ichki hududlaridan ko'chirib kelingan rus dehqonlari uchun sug'oriladigan yer maydonlarini ko'paytirish zarur edi.

Shu sababdan, bu davrda o'tkazilgan gidrografik izlanishlar mavjud suv manbalaridan yangi kanal va ariqlar chiqarish imkoniyatlarini aniqlash, daryolarning havzasini gidrogeologik jihatdan o'rganish, yangidan o'zlashtirish mumkin bo'lgan hududlarni belgilash, gidrotexnik inshootlar (suv omborlari, suv taqsimlagichlar va h.) barpo etish uchun joy tanlash kabi maqsadlarga xizmat qilgan. Bu davrdagi yirik gidrografik izlanishlar 1912-yildan Sirdaryo havzasida, shuningdek, Amudaryoning o'rta va quyi oqimida olib borilgan, 1914-yildan esa bunday tadqiqotlar Panj, Vaxsh, Kofarnihon, Surxondaryo, Qashqadaryo, Murg'ob va Tajan vohalarini qamrab olgan. Hidrologik izlanishlar bilan bog'liq ravishda lalmikor dehqonchilikni rivojlantirish uchun 1909-yildan agrometeorologik kuzatish ishlari ham boshlab yuborildi [1].

Ayni shu davrda nafaqat yer usti suv havzalari, balki yer osti suvlarini o'rganishga ehtiyoj tug'ilganligi bois gidrogeologik izlanishlarga ham e'tibor qaratildi. Xususan, Yerlar holatini yaxshilash bo'limi tomonidan suv omborlari qurish uchun izlanishlar olib borilgan. 1898-yilda yangi yerlarni o'zlashtirish uchun Sirdaryoning yuqori oqimida suv ombori qurish loyihasi ilgari suriladi. Ushbu suv ombori o'lkaning boylik manbaiga aylanishi, shuningdek, nafaqat mahalliy, balki davlat ahamiyatiga molik bo'lishi qayd etilgan [2]. Suv ombori va to'g'onlar uchun joy tanlashda Turkistondagi yer silkinishlarini ham inobatga olish zarur bo'lgan.

Metodologiya. Maqolani yozishda tarixiy tadqiqotlarga xos bo'lgan muammoviy-xronologik yondashuv, kontent tahlil, qiyosiy tahlil usullaridan foydalanilgan. Muammoni o'rganishda arxiv materiallari, izlanishlar olib borgan tadqiqotchilarning hisobotlari kabi birlamchi manbalarga murojaat etilgan.

Natijalar va muhokama. 1907-yil Toshkentda Turkiston o'lkasi gidrotexniklarining anjumani o'tkazilib, gidrometrik ishlarni kuchaytirish zarurligi masalasi ilgari surildi. Bu davrda yuqori davlat tashkilotlarining qator majlislarida yangi paxtachilik maydonlarini yaratish va Rossiya markaziy

rayonlaridan aholini ko'chirish uchun yangi joylar barpo etish uchun zudlik bilan Turkiston suv resurslarini o'rganish kerakligi ta'kidlangan edi [3].

Natijada 1910-yilda Toshkentda Yer ishlari vazirligining Yerlar holatini yaxshilash bo'limiga qarashli Gidrometriya bo'linmasi tashkil etiladi. Unga V.G.Glushkov rahbar etib tayinlangan. Bo'linmaning asosiy vazifasi Turkiston o'lkasining barcha muhim suv resurslarini hisobga olish va o'rganish maqsadida tizimli, uzluksiz izlanishlar va kuzatishlar olib borish deb belgilandi. Shu maqsadda olib borilayotgan ishlarni umumlashtirish, loyihalarning gidravlik hisob-kitoblarini ilmiy va amaliy ma'lumotlar bilan asoslash, buning uchun o'lkaning mahalliy sharoitlaridan kelib chiqqan holda, kuzatish va tajriba ishlarini olib borish zarur edi [4]. Ushbu bo'linma tomonidan muntazam ravishda meteorologik byulletenlar chop etib borilgan. 1917-yildan esa Turkistondagi gidrologiya va iqlimshunoslik bo'yicha ishlarni yoritib boruvchi "Turkiston o'lkasidagi Gidrometriya markazining byulleteni" nashr etila boshlandi [5].

Keyinchalik suv sathini o'lchash uchun viloyat sug'orish boshqarmalari tomonidan, daryolarni kesib o'tuvchi bir qator temir yo'llarning buzilishi bois Temir yo'llar boshqarmasi tomonidan, 1909-1910-yillarda esa Ko'chirish boshqarmasi tomonidan ham gidrometrik postlar tashkil etilgan [6]. Ularda o'tkazilgan kuzatish ishlari nisbatan tor doirada olib borilgan. Gidrometriya bo'linmasi tashkil etilishi bilan bu ishlar tizimlashtirilib, uzluksiz va keng qamrovli ravishda amalga oshirila boshlagan. Aytish kerakki, ilgari Aloqa yo'llari vazirligi tomonidan daryolarda o'tkazilgan kuzatish ishlari asosan kemalar qatnovini ta'minlash maqsadida amalga oshirilgan bo'lsa, Gidrometriya bo'linmasi tomonidan olib borilgan kuzatish-o'lchash ishlari daryolar suvidan sug'orishda foydalanish samaradorligini oshirishga qaratilgan edi.

Turkistonda mavjud bo'lgan gidrometrik va meteorologik stantsiyalar to'g'risidagi ma'lumotlar quyidagi jadvalda keltirilgan:

Turkistondagi gidrometrik va meteorologik stantsiyalar sonining ortishi (1910-1916-yillar) [7]

No	Obyektlar	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916
1.	Gidrometrik stantsiyalar	4	4	5	8	14	14	14
2.	Suv o'lchash postlari	33	45	55	88	105	114	114
3.	Meteorologik punktlar	5	8	17	48	62	70	70

Jadvaldagi keltirilgan raqamlar tahlili shuni ko'rsatadiki, suv o'lchash maskanlari soni jadal ravishda ko'payib borgan. Ayni holat esa o'lkada sug'orma yerlar maydonini kengaytirish, gidrotexnik inshootlarni qurish kabi vazifalarni amalga oshirish uchun daryo va soylarda kuzatish hamda o'lchash ishlarining jadallashganligidan dalolat berardi. Shuningdek, postlar miqdorining ko'payishi sohaga jalb etilgan xodimlar sonining ham ortishiga olib kelgan. 1911-yilda bu sohada 87 kishi xizmat qilgan bo'lsa, 1916-yilga kelib ularning soni 221 nafarga yetgan [8].

O'z navbatida sohaga yo'naltirilgan mablag' hajmi ham ortib, 1910-yilda 114 ming 377 rubl sarflangan bo'lsa, 1916-yilga kelib bu ko'rsatgich 280 ming rublga yetgan [9].

Gidrometrik postlar Turkistondagi 56 ta daryo va irmoqlar, 11 ta kanal, Orol dengizi va 4 ta ko'lni qamrab olgan edi. Shundan 41 ta postda suv tahlillari uchun namunalari, 10 tasida esa cho'kindilarning namunalari tekshirib borilgan [10].

XX asr boshidagi izlanishlar asosan Yerlar holatini yaxshilash bo'limi tomonidan ham olib borilgan. Jumladan, 1910-1917-yillarda bo'limning qidiruv guruhlarini Amudaryo havzasi hududida tadqiqot olib borgan. 1910-1912-yillarda Chorjo'ydan Amudaryoning quyilishigacha bo'lgan hududda 27 ta tayanch nuqta o'rnatilib, nivelirlash o'tkaziladi, turlicha tasvirga tushirish olib boriladi, Amudaryoning Chorjo'ydan Pitnakkacha bo'lgan qismining joy plani tuzilib, chop etiladi. Bu davrda 2 788 vyorst hududda nivelirlash o'tkazilib, ilmiy izlanishlar uchun 116 000 rubl mablag' sarflanadi [11].

1913-1917-yillarda Amudaryoni tadqiq etish V.Sinzerling boshchiligida davom ettirildi. Olib borilgan tekshiruvlar natijasida Xiva xonligidagi Lavzan, Qilich-Niyozbiy, Shohmurod kabi bir necha yirik kanallar jami 300 vyorst masofada tadqiq etildi. Amudaryoning Jumurtog', Qipchoq, Taxiyatosh yaqinidagi qismida o'zandagi o'zgarishlar va gidravlik xossalari o'rganib chiqildi. Shuningdek, daryo atrofidagi o'zlashtirilmagan yerlar tasvirga tushirilgan. Tadqiqotlarning bu bosqichida 185 000 rubl mablag' sarf qilingan [12]. Ushbu izlanishlardan asosiy maqsad mahalliy sug'orish tizimini qayta

tashkil etish, yangi gidrotexnik inshootlar barpo etish va bo'sh yerlarni sug'orish imkoniyatlarini aniqlash edi.

XX asr boshlarida Sirdaryo havzasidagi tadqiqotlar, asosan, yangi o'zlashtiriladigan yerlar uchun suv sarfini aniqlash, sug'orishda suvdan unumli foydalanish, suv omborlarini barpo etish bilan bog'liq edi. Ayniqsa, Mirzacho'ldagi bo'sh yerlarni o'zlashtirish maqsadida bu yerda magistral kanalning barpo etilishi daryo o'zani va havzasida qo'shimcha tadqiqotlar olib borishni taqozo etdi.

1902-yilda muhandislar Rudinskiy va Grinup tomonidan Sirdaryo o'zanida Erjar kechuvi yaqinida nivelirlash va o'lchash ishlari olib borildi. Bunda chap qirg'oq va 1900-1901 yillarda o'zanni tekislash uchun qazilgan chuqur bo'yab nivelirlash o'tkazilib, har 5 sajen oraliqda daryo chuqurligi o'lchandi. Tadqiqotlarga 200 rubl avans ajratildi [13].

1910-yilda Gidrometriya bo'linmasi tashkil etilgach, Sirdaryoda 5 ta gidrometrik stantsiya barpo etilib, ulardan Xilkovo temir yo'l stantsiyasi yaqinida daryoning Farg'ona vodiysidan chiqishida joylashgan Zaporoye stantsiyasi ahamiyatli edi. Bu yerda Sirdaryoda suv hajmi unga Chirchiq daryosi quyilgunga qadar qancha ekanligini o'lchash va Mirzacho'lda amalga oshirilishi ko'zlangan katta irrigatsiya inshootlarini loyihalash mumkin bo'lgan [14].

Gidrometriya bo'linmasi tomonidan Sirdaryo havzasidagi ishlar 1912-yilda boshlanib, 5 ta qidiruv guruhi tomonidan olib borilgan. Ularga G.K.Rizenkampf, I.A.Shovgenov, N.Ye.Yepanchin, I.G.Aleksandrov va P.V.Rogalevich rahbarlik qilishgan [15]. Farg'ona qidiruv partiyasi oldiga qo'yilgan vazifalardan biri vodiydagi asosiy daryolarning rejimini o'rganish bo'lgan [16]. Ushbu guruhlar tomonidan butun Sirdaryo, shuningdek, Qoradaryo, Norin, Chirchiq, Aris va havzaning boshqa daryolari bo'yab muhandislik-gidrologik izlanishlar o'tkazildi.

Sirdaryo va Farg'ona viloyatlarida yangi yerlarni sug'orish uchun mavjud suv resurslariga qo'shimcha ravishda yerosti suvlarini ham aniqlash maqsadida gidrogeologik izlanishlar olib borildi. Xususan, 1913-yilda Sirdaryoning o'ng qirg'og'ida Axxi-Shaxanddan quyi oqim bo'yab viloyat chegarasigacha hamda Marg'ilon uezdida Aravon, Isfayramsoy, Shoximardonsoy, So'x va Isfara havzasidagi bo'sh yerlar rekognostirovka qilinadi [17]. Shu kabi izlanishlar natijasida Sirdaryo suvlaridan Mirzacho'lni o'zlashtirishda foydalanish loyihalari ishlab chiqiladi.

Bu paytga kelib Sirdaryoda kema qatnovi faqat yuk oqizishdan iborat bo'lsa-da, N.Benselevich 1913-yilda Sirdaryoni kema qatnovi uchun yaroqliligi jihatidan o'rganib chiqadi. U o'z hisobotida Sirdaryoni hosil qiluvchi daryolar va ularning irmoqlari haqida gidrografik tavsif berib o'tadi. U Sirdaryodagi suv hajmini aniqlashda, Xo'jand yaqinidagi postda 1899-1911-yillar davomida olib borilgan o'lchash natijalariga asoslanadi. Unga ko'ra, Sirdaryoda eng kam suv 1904-yilga, eng ko'p suv miqdori 1908 yilga to'g'ri kelgan. Amudaryo bilan taqqoslaganda, Sirdaryoning suv hajmi 4 marta kam bo'lgan. Kemalarning butun oqim bo'yab qatnashi uchun Bekobod ostonalarida to'g'on qurish uchun cho'ktirilgan tosh va g'ishtlar halaqit berishi mumkinligi ta'kidlanadi.

Shu bilan birga, N.Benselevich kema qatnoviga to'sqinlik qiluvchi boshqa sabablarni ham ko'rsatib o'tadi. Jumladan, uning kuzatishicha, Sirdaryo bo'yida yirik savdo yoki ishlab chiqarish markazlari kam bo'lib, u asosan dasht joylardan oqib o'tgan. Bunday markazlar bor joydan esa daryoga parallel ravishda qurilgan temir yo'l o'tardi. Daryoda baliqchilik ham sanoat ko'lamida yo'lga qo'yilmagan edi. Bu omillar Sirdaryodan savdo yo'li sifatida foydalanishga ehtiyoj keltirib chiqarmagan. Tadqiqotchi Mirzacho'lning paxtachilik uchun o'zlashtirilishi daryodagi suv hajmiga salbiy ta'sir ko'rsatib, kema qatnovini qiyinlashtirishini aytadi. Shuningdek, paxtani daryodan ko'ra temir yo'l orqali tashib ketish iqtisodiy jihatdan foydaliroq ekanligi ham Sirdaryoda suv yo'lini qayta tiklashga to'sqinlik qilishi haqida mulohaza bildiradi [18].

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Zarafshon daryosida yangi suv o'lchash joylarining barpo etilishi va muttasil kuzatishlar olib borilishi quyidagi omillarga bog'liq bo'lgan. Aynan shu davrda Samarqand viloyati va Buxoro amirligi o'rtasida suv taqsimoti masalasi yana keskinlashib, amirlik aholisidan suv yetishmovchiligi borasida ko'plab shikoyatlar kelib tushadi. Bu masalani hal qilish uchun qo'shimcha o'lchash ishlarini amalga oshirish hamda suvdan unumli foydalanish uchun magistral kanallarning bosh qismida gidrotexnik inshootlar barpo etish ko'zda tutiladi. Yana bir omil Buxoro vohasini Zarafshondan emas, Amudaryodan kanal chiqarib sug'orish maqsadida ishlab chiqilgan loyihani o'rganish bilan bog'liq edi. Shu sababdan Buxoro vohasini suv bilan

ta'minlashning eng maqbul yo'lini aniqlash uchun bu davrda birvarakay Amudaryoning Chorjo'ydan Kerkigacha bo'lgan oralig'ida hamda Zarafshonda izlanishlar olib boriladi.

1907-yilda Zarafshonning Oqdaryo va Qoradaryoga bo'linish joyida qurilishi mo'ljallangan suv taqsimlagich loyihasi ko'rib chiqiladi. Bunda loyihaning o'z maqsadiga, Zarafshon daryosining tabiiy sharoitlari, o'zandagi tuproq sifatiga mosligi tan olinib, ushbu inshootning iqtisodiy jihatdan ham ahamiyatliligi ta'kidlanadi. Suv taqsimlagichning o'rnatilishi bilan har yili bu ishni qo'l mehnati bilan bajarishga ketadigan 10 ming rublgacha mablag' tejalishi mumkin edi. Lekin, loyihani amalga oshirish uchun daryoning bir qator jihatlari haqida ma'lumotlarning yetarli emasligi aytiladi. Xususan, daryo sathi tebranishining chegarasi va suv taqsimlagich poydevorining balandligi ko'rsatkichlari noma'lumligi, qirg'oqlarning chizmalari va mustahkamligi hisob-kitob qilinmagani suv taqsimlagichni barpo etishga to'sqinlik qilishi ta'kidlanadi [19]. Ko'rinib turibdiki, yuqoridagi vazifalarni hal etish uchun qo'shimcha izlanishlar olib borish zarur edi.

1913-1916-yillarda Turkiston Suv xo'jaligi boshqarmasi homiyligida Gidrometriya bo'linmasining Zarafshon guruhi muhandis A.V.Chapligin boshchiligida vohada izlanishlar olib boradi. Kuzatishlarga ko'ra, Zarafshon daryosidagi suv hajmi havo haroratiga bog'liqligi aniqlandi: harorat oshgani sari suv oqimi ham ko'payib borgan. Shuningdek, boshlanish joyi va sharoitlariga ko'ra, Zarafshon va Amudaryoning o'xshashligini inobatga olib, Amudaryoda o'tkazilgan o'lchov ishlari natijalarini taqqoslash orqali Zarafshondagi suv oqimi hajmini hisoblash mumkin bo'lgan.

Zarafshondagi suv hajmi har 7-8 yilda 20 foizga qisqarishi va bu o'z navbatida xo'jalikni ham tegishli hajmda kamaytirishni taqozo etishi aniqlandi [20]. Shu bilan birga, vaqti-vaqti bilan Zarafshon daryosining sathi ko'tarilishi natijasida toshqinlar yuz berishi va ortiqcha suvning daryoning qadimiy o'zani – Moxondaryoga oqishi holatlari kuzatilgan. Jumladan, XX asrning 50-60-yillarida faoliyat olib borgan Moxondaryo ekspeditsiyasi vakillarining aniqlashicha, bunday hodisa XIX asrning 70-yillari hamda 1896, 1900, 1909, 1923, 1944-yillarda kuzatilgan [21]. Natijada Moxondaryoning etagida joylashgan ko'llar suvga to'lib, aholi bir muddat bu hududda dehqonchilik qilgan.

Siyosiy omillar tufayli A.Chapligin o'z kuzatishlarini oxiriga yetkaza olmagan bo'lsa-da, Zarafshondagi bir necha yillik kuzatishlar daryo oqimi, suv sarfi, qo'shimcha suv manbalari haqidagi ma'lumotlarni to'ldirib, daryoning gidrologik tartibi xususidagi tasavvurlarni kengaytirdi.

1913-yilda muhandis I.G.Aleksandrov boshchiligida Sirdaryoning yuqori oqimida suv omborlarini barpo etish uchun gidrogeologik izlanishlar o'tkazilgan. Bu izlanishlar Chirchiq va Qoradaryo havzasini qamrab olgan. Shu munosabat bilan Chirchiq daryosi suv omborini barpo etish uchun maqbul joyni aniqlash nuqtai nazaridan o'rganiladi. Shu maqsadda daryo Toshkentdan boshlab to Burchmulla qishlog'idan 7-8 km tepada joylashgan daragacha rekognostsirovka qilindi. Chirchiq o'zani yuqori oqimida torayib, ancha baland qirlar orasida oqishi, bu joydan yuqoriroqda unga Chotqol va Pskom daryolarining quyilishi, yog'ingarchilikning ko'p bo'lishi, daryo qiyaligining nisbatan kamligi kabi omillarni hisobga olib, Burchmulla va Xo'jakent oralig'ida suv ombori barpo etish mumkin, degan xulosaga kelindi [22]. Shuningdek, suv omborining tubini ko'tarib yuborishi mumkin bo'ladigan daryodagi muallaq oqiziqalar miqdori ham o'rganiladi.

Xulosa. XX asr boshida Turkiston daryolaridagi gidrografik tadqiqotlar yangi yerlarni o'zlashtirish, sug'orish maydonlarini kengaytirish va suv sarfini optimallashtirish, daryolarning yuqori qismida to'g'onlar va suv omborlari barpo etish kabi masalalarni hal etish nuqtai nazaridan olib borildi. Ular, asosan, 1910-1917-yillarda o'tkazilib, Rossiya imperiyasidagi siyosiy voqealar munosabati bilan bir muddat to'xtab qoladi va keyinchalik sovet davrida davom ettirildi. Ushbu tadqiqotlar daryolarning tartibi, oqim xususiyatlari, sug'orish uchun salohiyati kabi masalalarga oydinlik kiritgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Азатьян А.А., Белов М.И., Гвоздецкий Н.А., Каманин Л.Г., Мурзаев Э.М., Югай Р.Л. История открытия и исследования Советской Азии. – Москва: Мысль, 1969. – С. 167.
2. O'z MA, И-69-fond, 1-го'ухат, 61/a-yig'majild, 129-varaq.
3. Известия Туркестанского отдела ИРГО. Том XIII. Вып.1. – Ташкент, 1917. – С. 12.
4. Рахимбекова Ш. Роль переселенческого управления и Отдела земельных улучшений России в изучении природы Средней Азии и развитии физико-географических идей. Дисс. ... канд. геогр. наук. – Ташкент, 1995. – С. 38.

5. Известия Туркестанского отдела РГО. Том XIV, вып. 1. – Ташкент, 1918. – С. 140.
6. Шульц В.Л. К истории гидрологических исследований в Средней Азии // Научные труды Ташкентского государственного университета. Выпуск 269. – Ташкент, 1964. – С. 5.
7. O'z MA, И-7- fond, 1- ro'uxat, 8332- yig'majild, 6- varaq.
8. O'sha joyda.
9. O'z MA, И-7- fond, 1- ro'uxat, 8332- yig'majild, 7- varaq.
10. O'sha joyda.
11. Цинзерлинг В.В. Орошение на Амударье. – Москва: Издание Управления водного хозяйства Средней Азии, 1927. – С. 25.
12. Цинзерлинг В.В. Орошение на Амударье. – Москва: Издание Управления водного хозяйства Средней Азии, 1927. – С. 27.
13. O'z MA, И-7- fond, 1- ro'uxat, 2488- yig'majild, 12- varaq.
14. Известия Туркестанского отдела ИРГО. Том XIII. Вып. 1. – Ташкент, 1917. – С. 17.
15. Шульц В.Л. К истории гидрологических исследований в Средней Азии // Научные труды Ташкентского государственного университета. Выпуск 269. – Ташкент, 1964. – С. 9.
16. Насритдинов Қ. Фарғона водийсининг суғорилиш тарихи (XIX аср иккинчи – XX аср биринчи ярми). – Тошкент: Янги аср авлоди, 2009. – Б. 96.
17. O'z MA, И-7- fond, 1- ro'uxat, 4963- yig'majild, 1- varaq.
18. Бенцелевич Н.А. Водные пути Туркестана. – Санкт-Петербург, 1914. – С. 115-116.
19. O'z MA, И-1- fond, 12- ro'uxat, 1213(232)- yig'majild, 2-varaқ.
20. Чаплыгин А.В. Урегулирование водного хозяйства Зеравшанской долины. – Москва, 1925. – С. 18.
21. Гулямов Я.Г. Исследование исторической гидрографии низовьев Кашкадарьи и Зарафшана // История материальной культуры Узбекистана. Вып. 6. – Ташкент: Наука, 1965. – С. 19.; Гулямов Я.Г., Исламов У., Аскарлов А. Первобытная культура и возникновение орошаемого земледелия в низовьях Зарафшана. – Ташкент: Фан, 1966. – С. 14.
22. Материалы к изысканиям в целях устройства водохранилищ в бассейне реки Сыр-Дарьи. – Петроград, 1915. – С. 74.

UO'K 908

TERMIZNI ROSSIYAGA QO'SHIB OLINISHI TARIXI*M.X.Xidirov, o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz**E.A.Davronov, katta ilmiy xodimi, Termiz davlat muzey-fo'riqxonasi, Termiz*

Annotatsiya. Maqolada XIX asr oxiri XX asr boshlarida Termiz shahri aholisining ijtimoiy-madaniy rivojlanish tarixini tahlil etish, shahar tarixida ushbu davrning tutgan o'rni xususiyati va o'ziga xos jihatlari ochib berishdan iboratdir. Termizga Chor Rossiyasi qo'shinlarining krib kelishi tarixini o'rganish hamda buni keng ommaga tekazishdan iborat. Termizning strategik muhimligi va uni siyosiy va iqtisodiy o'rnini ko'rsatib berish.

Kalit so'zlar: Chor Rossiyasi, Solihobod, Sherobod bekligi, Eski Termiz, Termiz, Amudaryo.

Аннотация. В статье анализируется история социокультурного развития населения Термеза с конца XIX до начала XX века. Раскрывается изучение исторического прибытия царских русских войск в Термез и доведение его до сведения широкой публики. В статье также подчеркивается стратегическое значение Термеза и его политическое и экономическое место.

Ключевые слова: Царская Россия, Салихабад, Шерабад Беглиг, Старый Термез, Термиз, Амударья.

Abstract. The article analyzes the history of socio-cultural development of the population of Termez from the end of the 19th century to the beginning of the 20th century. It reveals the study of historical arrival of Tsarist Russian troops in Termez and to make it known to the general public. The article also highlights the strategic importance of Termez and its political and economic place.

Key words: Tsarist Russia, Salihabad, Sherabad Beglig, Old Termiz, Termiz, Amudarya.

Dunyoda yoshi ming yillar bilan o'lchanadigan shaharlar soni sanoqlidir. Termiz shahri ham butun tarixi davomida O'rta Osiyo xalqlari madaniy taraqqiyoti va o'zbek xalqi davlatchiligi tarixida muhim o'rin tutgan. Buyuk ipak yo'lining asosiy chorrahalari biri sifatida dunyo taraqqiyotining rivojlanishiga o'z hissasini qo'shgan qadim shahardir. Shuni ta'kidlab o'tish joizki XVIII asr oxirlarida siyosiy va iqtisodiy vaziyatning keskinlashuvi, o'zaro feodal urushlarning kuchayishi

natijasida Termiz butunlay vayron bo'ldi. Natijada shahar sifatida tiklanishga bo'lgan urinishlarning barchasi amalga oshmadi. Shahar amalda o'z faoliyatini to'xtatib, mahalliy aholining bir qismi Sherobod bekligidagi Sherobodga va bir qismi Pattakesar va Solihobod qishloqlariga sayyidlar manzilgohi bo'lgan Sulton Sodat ziyoratgohi atrofidagi yerlarga ko'chib ketdi. Oqibatda bu davrda Amudaryo bo'yidagi qal'a va Surxondaryo bo'yidagi shahardan iborat Termiz shahri deyarli ikki asr davomida faoliyatini to'xtatdi. XIX asrning ikkinchi yarmida eski Termiz xarobalari yaqinida faqatgina Pattakesar va Solihobod shaharlarigina saqlanib qolgan edi. Tarix sahifalaridan faqatgina eski Termiz degan nom qoldi [1].

N.N. Pokotilovning "Путешествия в центральную и восточную Бухару в 1886 году" [2] asarida qadimiy Termiz shahri qoldiqlari va Chingizxon bosqiniga oid ma'lumotlar uchraydi. D.N. Logofet tomonidan 1909-yilda yozilgan "Страна бесправия" [1] asarida Termizning siyosiy, harbiy ahamiyati va harbiy qismlarning joylashuvi holati yoritilgan. D.N. Logofetning "В забытой стране" Buxoro amirligidagi Termiz Pattakesari va rus harbiy garnizoni haqida muhim ma'lumotlar keltirilgan. "Бухарское ханство под русским протекторатом" [1] asarida Turkiston general-gubernatorligining Buxoro amirligi bilan munosabati, Termiz chegara istehkomlari, ruslarning yerga egalik qilishi, Surxondaryodagi ahvol va daryolar to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan. D.N. Logofetning "Бухарское ханство" asarida Termiz va Surxondaryo, Amudaryo bo'yi hududlarining tarixiy tavsifi xususida ma'lumotlar qayd etilgan.

Shuni alohida takidlash kerakki rus harbiy injeneri A.G. Ananov tomonidan "Орошение Ширабадской долины водами Сурхана" va "Ширабадская долина" risolalarida Rossiya imperiyasining asl maqsad va vazifalari aniq ko'rsatilganligi bilan ajralib turadi. Ularda Termiz orqali Buxoro amirligining Sherobod, Boysun, Denov beklklarini bosib olinishida ko'rsatma va maslahatlar berilgan. Rossiya imperiyasi uchun Termizning harbiy, strategik, iqtisodiy ahamiyati to'liq ko'rsatilgan.

Pattakesar hududining o'zlashtirishi aholi kelib joylashishishi XVIII asrning o'rtalariga to'g'ri keladi. Bu davrga kelib turkman qabilalari kelib chakalakzor hududlarni o'zlashtirib o'z maskanlariga aylantirgan. "Pattakesar" so'zining kelib chiqishi ham shu davrga to'g'ri keladi. Amudaryo sohillarida qadimdan Patta daraxti o'sib kelgan. Amudaryo sohillariga XVIII asr o'rtalarida kelib joylashgan turkman qabilalari Patta daraxtlarini kesib o'zlashtirganlar va hudud nomi Pattakesar nomi bilan atalgan. Turkmanlar joylashgan hudud Amudaryo va Surxondaryo yaqiniga to'g'ri keladi [5]. "Sharqiy Buxoro hududini inglizlar tomonidan mustamlaka qilinishini oldini olish maqsadida, Chor Rossiya xukumati 1892-yildagi Buxoro amiriga yo'llagan maktubida bojxona chegarasini Amudaryo daryosi bo'ylab joylashgan Afg'on-Buxoro chegarasiga o'tkazish xoxishi borligini bildirdi. Amir roziligini berdi. Shu sababli 1894-yilning 12-dekabr sanasida Patta-kesar qishlog'i xududiga 31-Amudaryo brigadasi chegarachilari kelishdi" [8].

1-rasm. Rus askarlari

1894-yilda Buxoro xonligini Afg'oniston ta'siridan cheklash maqsadida chor xukumati tomonidan afg'on-buxoro chegarasida joylashgan Pattakesar qishloqchasida Termiz chegara

istexkomi qurilishi boshlandi. Amudaryo bo'ylab cho'zilgan chegara xududini chegarachilar postlari egallaydi. Bu davrda Qadimgi Termiz atrofi uncha katga bo'lmagan, ya'ni taxminan 1257 kishilik aholiga ega Pattakesar va Solihobod qishloqlari borligi qayd etiladi. 1893-yil 15-yanvardagi Rus-Buxoro shartnomasiga binoan Termiz shahri Rus podshosiga "sovg'a sifatida in'om etiladi" [1].

2-rasm.

Shundan keyin bu yerga 7-chegara okrugiga kiruvchi rus harbiy qismlarini joylashtirish ishlari boshlab yuboriladi. 1894-yilda Termiz qal'asi qurilishi va unda rus qo'shinlarining joylashtirilishi tufayli Termizda telegraf liniyalari tortiladi. Chor Rossiyasi Chorjo'y, Buxoro, Qarshi, Termiz, Kalif garnizonlari bilan aloqa yo'llarini tiklaganlari holda buning Buxoro amirligi uchun zarurligi bilan mutlaqo qiziqmaydilar. Natijada Buxoro amirligining savdo-sotiq yo'llari asta-sekinlik bilan bo'lsa-da, izdan chiqqa boshlaydi. Amudaryo sohilida rus harbiylari qal'asining qurilishi munosabati bilan chor hukumati 1900-yilda Termiz - Samarqand yo'lini ta'mirlaydi. "1867-yilda Rossiya imperiyasi xududiga yangi qo'shib olingan yerlarda markazi Toshkent shahri deb belgilangan Turkiston General-Gubernatorligi tashkil etiladi. Buxoro amirligi va unga kiradigan Boysun, Sherobod va Denov beklklari 1868-yildagi shartnomaga asosan rus imperiyasiga tobe davlat sifatiga kiritiladi. 1868-yildagi va 1873-yildagi shartnomalarga asoslanib Buxoro Rossiya imperiyasining protektorati deb tan olinadi, va Buxoro hukumatiga chet davlatlar bilan aloqa qilish man etiladi. Rus savdogarlariga xonlik xududida erkin savdo ishlariga imkoniyat yaratiladi, xohlagan xududida savdo agentliklarini tashkil etish, shuningdek xonlikning xohlagan xududida cheklovsiz xarakatlanishiga huquq beriladi. Shuningdek rus savdo kemalarini Amudaryo bo'ylab suzib yurishi, va daryoning Buxoro qirg'og'ida, istalgan joyida bandargox va omborxonalar barpo etishga ruxsat beriladi. 1873-yildagi Shartnomaning 16-moddasiga asosan chor hukumati 1886-yilning yanvar oyida Buxoro shahrida "Rossiya imperatorligi siyosiy agentligi"ni tashkil etadi. Siyosiy agent chor hukumatining xonlikdagi rasmiy vakili deb xisoblanadi; Buxoro xukumati bilan bo'ladigan barcha masalalar bo'yicha aloqalar faqtgina u orqali amalga oshiriladi" [3]. Termizning savdo va xarbiy-strategik o'rni chor xukumati va ayrim xususiy tadbirkorlar tomonidan Amudaryo bo'ylab kema qatnovini yo'lga qo'yilishiga sabab bo'ldi. Termiz, o'zining strategik muxim joyda, Amudaryodagi qadimiy va eng qulay kechuv yaqinidada joylashganligi sababli, tez rivojlanib borishi natijasida keyinchalik savdo-sanoat markaziga aylandi. Chor Rossiya hukumati xamda Afg'oniston va Shimoliy-g'arbiy Xindiston orasidagi savdo mol-mulk aylanmasi Aynan Termiz chegara bojxonasi orqali amalga oshirilardi. "Tashqi savdoda va Amudaryo bo'ylab yuk tashishda Pattakesar, Termiz, Yorgox, Cho'chqaguzar, Qorakamar kechuvlari juda muxim bo'lgan" [5]. 1913-yilda Buxoro temir yo'lining Kogondan Termizgacha yo'nalishida (Qarshi-Kitob yo'nalishi bilan) qurilish ishlarini boshlashga ruxsat etildi. Bu yo'lning umumiy uzunligi 585 vyorst (1vyorst-1,07km=626km) masofaga cho'zildi. Temir yo'l qurilishida rus askar va ishchilari qatorida Buxoro amiri farmoni bilan safarbar etilgan Sherobod va Denov beklklari dexqon axolisi xam qatnashdi.

Chor Rosiya chegarachi xarbiy qismlarni Patta-kesar qishlog'iga kelishi asnosida yangi Termiz shahri qurilishi boshlandi. 1906-yilda serkovno-prixodskaya shkola (Cherkov qoshidagi diniy maktab)(keyinchalik Lunacharskiy nomli maktab edi) ochilishi rus axolisi uchun muxim ahamiyatga ega edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Логофет, Д. “Бухарское ханство под русским протекторатом Т.2 СП. 1911.г
2. Rokotilo N.N. Путешествия в центральную и восточную Бухару в 1886 году. 1909 г.
3. Логофет Д.Н. В забытой стране” 1909 г.
4. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом Т.2 СП. 1911.г
5. Ананев Г.А. Шерободская долина СП. 1914.
6. Логофет, Д. “Бухарское ханство под русским протекторатом Т.2 СП. 1911.г
7. Аннаев Т., Шайдуллаев Ш. Сурхондарё тарихидан лавҳдлар. - Т.: Мерос, 1997.
8. “Termiz Davlat muzey-qo'riqxonasi” “Sovet davrigacha bo'lgan o'lka tarixi” bo'limi mudiri T.Karaeva to'plagan ma'lumotlar №632-1 Termiz, 1972

UO'K 93

QO'QON XONLIGI VA BUORO AMIRLIGI O'RTASIDAGI SAVDO ALOQALARI

J.J.Yakobjanov, dots., PhD, Toshkent davlat pedagogika universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbek davlatchiligi tarixida muhim o'rin tutgan ikki davlat ya'ni Buxoro amirligi va Qo'qon xonligi o'rtasidagi savdo aloqalari yoritilgan. Bu jarayonlarda ikki davlat o'rtasida iqtisodiy aloqalar siyosiy hamkorlikdan ko'ra ancha samarali yo'lga qo'yilgani tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, Buxoro amirligi, Qo'qon xonligi, savdo aloqalari, diplomatik munasabatlar, manba, karvon, elchi, bozor.

Аннотация. В данной статье освещаются торговые связи между двумя государствами, занимавшими важное место в истории узбекской государственности: Бухарским эмиратом и Кокандским ханством. В этих процессах были проанализировано, что экономические отношения между двумя странами устанавливаются гораздо эффективнее, чем политическое сотрудничество.

Ключевые слова: Средняя Азия, Бухарский эмират, Кокандское ханство, торговые отношения, дипломатические отношения, источник, караван, посол, базар.

Abstract. This article covers the trade relations between the two states, the emirate of Bukhara and the Khanate of Kokand, which have a significant place in the history of Uzbek statehood. In these processes, it was analyzed that economic relations between the two countries were established much more efficiently than political cooperation.

Keywords: Central Asia, emirate of Bukhara, Khanate of Kokand, trade relations, diplomatic relations, source, caravan, ambassador, market.

O'rta Osiyo xonliklarining o'zaro munasabatlarida savdo aloqalarining roli va ahamiyati katta bo'lgan. XVIII-XIX asrda O'rta Osiyo xonliklarining o'zaro aloqalariga nazar tashlansa, o'rtadagi munosabatda keskinliklarni ko'rish mumkin. Avvalo bu ziddiyatli vaziyatlar Buxorodan Farg'ona vodiysining ajralib chiqishidan (1709 y) boshlangan edi. Tarixiy manbalarda keltirilishicha, ikki davlat o'rtasida kamdan-kam vaziyatlarda bo'lsa ham, o'zaro diplomatik aloqalar, elchi almashishlar ham bo'lib turgan. XIX asrning boshlariga qadar ya'ni Umarxon xonlik taxtiga kelguncha Qo'qon xonlari davlat mustaqilligini mustahkamlash uchun Buxoro amirligi bilan doimiy ravishda chegara borasida urushlar olib borishiga to'g'ri kelgan. Umarxon hukmronligining dastlabki vaqtlarida Buxoro amirligi bilan bo'lgan mavjud siyosiy ziddiyatlar ma'lum darajada yaxshilanib, ko'plab ziddiyatli masalalar diplomatik yo'l bilan hal etilgan. Shunday ma'lumotlardan biri Is'hoqxon to'ra Ibratning “Tarixi Farg'ona” asarida keltiriladi. Asarda Qo'qon xonligiga Buxoro amirligi va Xiva xoligidan elchilar kelgani va ularga Qo'qon xoni Umarxonning javobi keltirib o'tilgan. “... ul vaqtda Buxoro amiri amir Haydardan elchi kelib, tobe' qilmoqda amirdan inoyatnoma olib kelib ekan, Umarxon o'z javobig'a bir misra javob yozub, qaytargan ekan. Ya'ni, amiri Buxoro manga tobe

o'Imaq lozimdur, na uchunki, martabai xilofat hazrati Umarga tobe bo'lub, so'ngra hazrati Haydari qaror Aliyu-l-Murtazog'a keladur"

XIX asr boshlarida Qo'qon xonligida har jihatdan yuksalish ko'zga tashlanadi. Bu rivojlanishni uning savdo va diplomatik aloqalarida ham ko'rish mumkin. Xususan, Qo'qon xonligi Buxoroga ham ikki o'rtadagi siyosiy nizolarni bartaraf etish maqsadida o'z elchilarini yuboradi. Qo'qon xonligi va Buxoro amirligi o'rtasidagi savdo aloqalarning yaxshi yo'lga qo'yilishi ikki davlat o'rtasidagi boshqa sohalarning ham rivojlanishiga sabab bo'lgan. Qo'qon xonligining tashqi savdosida Buxoro xonligi asosiy o'rinda turgan. Qo'qonlik savdogarlar Buxoro bozorlarida savdo-tijorat ishi bilan shug'ullanib, uning hududidan o'tgan karvon yo'llari orqali Afg'oniston, Hindiston, Eron, Arab mamlakatlari, Turkiya va boshqa mamlakatlar bilan savdo olib borish imkoniyatiga ega bo'lganlar. Qo'qon xonligi va Buxoro amirligi o'rtasidagi doimiy siyosiy nizolarga qaramasdan savdo aloqalari yaxshi yo'lga qo'yilgan. Chunki har ikkala davlat ham o'zaro savdodan katta daromad olar edi. Savdogarlardan olinadigan boj to'lovlari va soliqlar davlat xazinasini boyitgani sababli, davlatlar hukmdorlari savdoni rivojlantirish uchun harakat qililar edilar. Xususan, Buxoro amiri Buxoro shahrining o'zida savdogarlar tunab qolishi uchun bir necha karvonsaroylar qurdirgan. Buxorodagi karvonsaroylarning bir qismi amirniki, boshqalari esa xususiy kishilarniki edi. Buxoroda 9 ta tim bor edi. Har bir timning uzunligi yarim chaqirimgacha cho'zilgan bo'lib, har ikkala tomoniga qator do'konlar joylashgan edi. Shahar ichkarisida mol va mahsulot turlariga qarab 50 ta bozor, tashqarisida esa 30 ta bozor bor edi. Buxoroning savdo yo'li ustida bo'lishi qo'shni davlatlar, xususan, Qo'qon xonligi bilan olib boriladigan savdo-sotiq ishlarining tobora rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatgan edi. O'sha davrda Buxoro bozorlari ichida qo'y bozori juda katta va mashhur bo'lgan. Bu bozorga Shahrisabz va Xisordan ko'plab zotdor qo'ylar keltirilgan. Bu qo'ylarga Qo'qon xonligi aholisining ham ham qiziqishi yuqori bo'lganligi uchun, bu yerdan Qo'qonga ham qo'ylar olib ketilar edi. Shuningdek, ushbu chorva bozorlariga Qo'qon xonligidan ham yuk tashuvchi va zotli otlar olib borilgan. Buxorodan Qo'qonga bo'yoq, ip gazlama, shu jumladan Mashxaddan olib keladigan ingliz materiallari keltirilib, bu tovarlar mahalliy savdogarlarga bir yilgacha muddatga qarzga berilardi. Qo'qonga Buxorodan yana oz miqdorda bo'lsa ham hind attorlik tovarlari va Qobulning to'n va sallalari keltirilardi [6]. Qo'qondan Buxoro bozorlariga ipak, shoyi kiyimliklar, ayniqsa Marg'ilon atlaslari, choy, har xil chinni idishlar, turli xil quruq mevalar, guruch, tamaki, ro'mol va ba'zi xitoy va mahalliy ipak-gazlamalari keltirilardi. Qo'qon xonligidan, xususan Toshkentdan Buxoroga Rossiya mollari: temir, po'lat va cho'yan asboblari olib borilgan. Qo'qon xonligi hududida ham savdo ishlarini rivojlantirish maqsadida ko'plab karvonsaroylar qurilgan edi. Qo'qon shahrida 9 ta karvonsaroy mavjud bo'lib, ularning to'rttasi eng yiriklari hisoblanardi. Ular asosan qo'shni davlatlar, Buxoro, Rossiya, Hindiston, Tibet, Qashqar, Afg'oniston kabi mamlakatlardan kelgan savdogarlarga xizmat ko'rsatar edi. Qo'qon xonligi tashqi savdosida Buxoro amirligining roli yuqori bo'lganligining yana bir isboti sifatida shuni ta'kidlash kerakki, uning Xiva xonligi bilan savdo aloqalari Buxoro amirligi orqali olib borilar edi. Xivadan Buxoroga borgan savdogarlar Qo'qondan kelgan mollarni, Qo'qon savdogarlari esa Xiva mollarini sotib olar edilar. O'z navbatida Buxoro amirligining ham tashqi savdo aloqalarida Qo'qon xonligining o'rni yuqori bo'lganligini aytib o'tish lozim. Buxoro amirligi savdogarlari Xitoy, Sharqiy Turkiston bilan savdo-sotiq aloqalarini Qo'qon xonligi orqali amalga oshirganlar. Bu savdo yo'lida ular Xitoyga paxta qorako'l teri, hunarmandchilik mahsulotlari yetkazib, u yerdan chinni buyumlar va ipak matolarini olib kelishgan.

Ammo bu savdo aloqalari o'zaro urushlar tufayli to'xtatilardi. Lekin shunga qaramay Qo'qon - Buxoro savdo aloqalarining o'ziga xos afzalliklari ham bor edi. Masalan, yukni tashishda Qo'qon - Buxoro yo'lida aravalar ishlatilar edi, chunki bu yerlarning o'zi savdogarlarning bunday yuk tashishi uchun qulayliklar yaratgandi. Ammo asosiy yuk tashuvchi tuya edi. Buxorodan Qo'qonga karvon 20-22 kun yurardi. Yuk tashuvchi tuya uchun 2,5-3 tillo to'lanar edi.

Karvon yo'li quyidagicha edi: Buxoro - Samarkand - Jizzax - Zomin - O'ratepa - Xo'jand - Mahram-Beshariq-Qo'qon. Shuningdek: Buxoro-Samarqand- Yangiqo'rg'on-Jizzax-Rovot-Jom-O'ratepa-Xo'jand-Mahram-Beshariq-Qo'qon.

Xonliklar o'rtasidagi savdo-sotiq ishlari oltin, kumush va mis tangalar orqali amalga oshirilgan. Qo'qon xonligi va Buxoro amirligi pul birliklari deyarli bir-biriga o'xshash bo'lgan. Qo'qonning

Buxoro xonligi bilan savdo aloqalarida Samarqand shahri muhim ahamiyatga ega edi. Hindiston, Eron, Afg'oniston va boshqa hududlardan kelayotgan karvonlar Buxoro xonligining Qarshi va Samarqand shaharlari orqali Qo'qon xonligi hududlariga yo'l olganlar. Qo'qon va Toshkent shaharlaridan Buxoroga ketayotgan savdo karvonlari doimiy ravishda Samarqandda to'xtab o'tganlar. Samarqandga Qo'qon xonligidan pilla, xom ipak, ipak mato, quritilgan meva va boshqalar olib kelingan. Shuningdek, Samarqand bozoriga sifatli jun ro'mol va chopon O'ratepadan, kigiz Toshkent va Xo'janddan keltirilgan. Samarqand yaqinidagi Kattaqo'rg'on bozoriga qo'qonlik savdogarlar tomonidan ipak va yarim ipak mato hamda Qashqar va Xitoy mollari olib kelingan. Qo'qon xonligi chegaralari kengayib, Sibir sarhadlariga yaqinlashganidan so'ng, qo'qonlik savdogarlar tomonidan rus temir va po'lat buyumlarini Buxoro xonligi bozorlariga keltirish kuchaygan. Qo'qon xonligining Oqmasjid qal'asi bozorida buxorolik savdogarlar Qo'qon savdogarlaridan rus va qozoq mollarini xarid qilganlar. Ma'lumotlarga ko'ra, 1852 yil Oqmasjidda Qo'qon askarlari bilan birga, 100 kishi atrofida qo'qonlik va buxorolik savdogarlar bo'lgan. XIX asr 60-yillarida bir qancha qo'qonlik savdogarlar Semipalatinskdan rus mollarini Qo'qon xonligidan tashqari, Xitoy, Hindiston va Buxoroga keltirish bilan shug'ullangan. Bu esa qo'qonlik savdogarlarning Buxoro xonligining tashqi savdo aloqalarida ham faol ishtirok etganligidan dalolat beradi.

Xulosa qilib aytganda, ikki davlat o'rtasidagi savdo aloqalari o'rtadagi siyosiy nizolarga qaramasdan birmuncha yaxshi yo'lga qo'yilgan. Davlatlar o'rtasida doimiy ravishda savdo aloqalari rivojlanib borgan. Ayniqsa Qo'qon xonligining tashqi savdo aloqalarida Buxoro amirligining o'rni katta bo'lgan. Xususan, Qo'qon xonligi Afg'oniston, Eron, Hindiston, arab mamlakatlari, Turkiya bilan savdo aloqalarining asosiy qismi Buxoro amirligi orqali olib borilgan. Bundan tashqari ikki davlat o'rtasidagi xalqlarning umumiy mushtaraklik, din va madaniyatning bir-biriga yaqinligi savdo munosabatlarida ham o'z aksini topgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мирзо Рахим Тошкандий. Ансоб ус-салотин ва таворих ул-хавоқин. (Қўқон хонлиги тарихи). Тошкент: Шарк, 1995. 65-б.; Воҳидов Ш. XIX аср иккинчи ярми – XX аср бошларида Қўқон хонлигида тарихнависликнинг ривожланиши. Тарих фан. докт. ... дисс. Тошкент: 1998. 240 б.
2. Исҳоқхон Тўра Ибрат. Тарихи Фарғона. Тошкент: Маънавият, 2005. 17-б.
3. Мадраҳимов З. Қўқон хонлигида савдо муносабатлари. Тарих фан номз. ... дисс. Наманган. 2009. 82 б.
4. Соатов С. Ўзбекистон тарихидан ўқув қўлланма. Тошкент: Ўқитувчи, 1973. 43-46-бетлар.
5. Бухара // Туркестанский сборник. Том 30. 1870. – С. 111.
6. Бобобеков Х. Қўқон тарихи. Тошкент: Фан, 1996. 134-137-бетлар.
7. Эшов Б. Ўзбекистон давлатчилиги ва бошқаруви тарихи. Тошкент, 2012. 184-б.
8. Соатов С.С. Ўзбекистон тарихидан ўқув қўлланма. Тошкент: Ўқитувчи, 1973.43-46-бетлар.
9. Петровский Н. О. О шелководстве и шелкоматании Средней Азии // Туркестанский сборник. Том 81. 1873
10. Саидкулов Т. С. Самарканд во второй половине XIX – начале XX в. – Самарканд, 1970. – С. 31.
11. Мадраҳимов З. Қўқон хонлигида савдо муносабатлари. Тарих фан номз. ... дисс. Наманган. 2009. 85 б.

UO'K 9(575/146)

JADIDLAR MA'RIFIY VA IJTIMOY-SIYOSIY QARASHLARINING TARIXIY ASOSLARI

A.Yakubov, tayanch-doktorant, Toshkent davlat pedagogika universiteti, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada jadidlarning ma'rifiy va ijtimoiy-siyosiy qarashlari o'rganilgan. O'zbek jadidlarning ta'lim tizimini isloh qilish orqali jamiyatni taraqqiy ettirishga oid qarashlari tahlil etilgan. Jadidchilik harakati namoyandalari ilgari surgan ma'rifiy va ijtimoiy-siyosiy qarashlarning bugungi kundagi ahamiyati yoritilgan. Maqolada ilgari surilgan fikr-mulohazalar muxtasar holda umumlashtirilgan.

Kalit so'zlar: Tarixiylik, jadidchilik, milliy uyg'otish, ma'rifatparvarlik, mustaqillik, islohat, taraqqiyot.

Аннотация. В данной статье изучаются просветительские и общественно-политические взгляды джадидов. Анализируются взгляды узбекских джадидов на развитие общества через реформу системы образования. Подчеркнуто значение выдвигаемых

просветительских работ представителей движения джадидизма в сегодняшних общественно-политических взглядов, Мнения, высказанные в статье, кратко суммированы

Ключевые слова: *Историзм, модернизм, национальное пробуждение, просвещение, независимость, реформа, развитие.*

Abstract. *This article studies the educational and socio-political views of the Jadids. The views of Uzbek Jadids on the development of society through the reform of the education system are analyzed. The importance of the educational works put forward by representatives of the Jadidism movement in today's socio-political views is emphasized. The opinions expressed in the article are briefly summarized*

Keywords: *Historicism, modernism, national revival, promotion, independence, reform, development.*

Jadidchilik harakati Turkiston xalqlari tarixida katta o‘rin tutib, murakkab va tarixiy jihatdan serqirra yo‘lni bosib o‘tdi. Jadidlar turli mamlakatlar tajribasiga tayanib, islohatlar o‘tkazishga intilishdi. Mustamlakachilikka qarshi kurashning bosh g‘oyasi anashu yo‘nalishda shakllanib yetildi [8].

Jadidlarning Turkiston xalqlarining qonun oldida tengligi g‘oyasini ilgari surilishlari millatimiz oldidagi eng katta xizmatlaridan biri bo‘ldi. Ularning fikriga ko‘ra, Turkiston fuqarolari jamiyat hayotining iqtisodiy-siyosiy, huquqiy va madaniy jabhalarida teng huquqqa ega bo‘lishlari lozimdir. Jadidlar Ta‘sis Majlisidan o‘rin olish uchun juda ko‘p urindilar, bu jarayonda taraqqiyparvarlar tomonidan tuzilgan “Sho‘roi Islomiya” va jadidlarning konservativ qismidan tashkil topgan “Ulamo” jamiyati kabi tashkilotlarga bo‘linish yuz berganligiga qaramasdan, birlashish yo‘lidan bordilar. Natijada, bu Turkiston federalistlari “Turk Adami markaziyati” partiyasining vujudga kelishiga olib keldi. Biroq Turkistondagi 1917- yil Oktabr voqealari, bolsheviklarning hokimiyatga kelishi jadidlarga o‘z maqsad-niyatlarining amalga oshishiga imkon bermadi. Shunga qaramay, 1917- yil 26-noyabrda Qo‘qonda o‘lka musulmonlarining IV Favqulodda qurultoyini chaqirdilar va Federativ Rossiya respublikasi tarkibida avtonomiya huquqiga asoslangan Turkiston Muxtoriyatini e‘lon qildilar. Uch oygina yashagan avtonom respublika tarixi qonli sahifalardan iborat bo‘lib, jadidlar ta‘qib ostiga olindilar va 1937 - yilga kelib g‘oyaviy qarashlari mavjud tuzum mafkurasiga to‘g‘ri kelmaganligi uchun ko‘pchiligi qatag‘onga uchradilar.

Jadidlar birinchi bo‘lib mustaqillik milliy mafkurasiga asos soldi, ozodlik, erk, milliy g‘urur va sha‘n haqida, buyuk ajdodlari, boy madaniyati, umuman mustamlaka istibdodi davrida unutilayozgan qadriyatlar to‘g‘risida jar soldi, ovoza qildi [2. 87].

Jadidlar jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni hal qilishning evolyusion islohot yo‘lini tanlashni ma‘qul deb bildilar Shuning uchun ijtimoiy-davriy tuzumni o‘zgartirishining eng samarali yo‘lini taklif qildilar.

Bu ilg‘or qarashli kishilar Forobiy falsafasini davom ettirib, inson aqli bilan borliqning dialektik birligini ochib beradi, deb bilishgan. Aql va borliqning birligi ilohiy aqlda, degan g‘oya ularning falsafasiga singib ketgan [3. 74].

Demak, ular ilmiy tushunchalarni diniy e‘tiqod bilan muvofiqlashtirishga intiladilar. Jadidlar o‘z falsafiy xulosalari va Qur‘oni Karim o‘rtasida ziddiyat bo‘lishi mumkin emas, deb hisoblaydilar. Ular diniy va dunyoviy bilimlarni mushtaraklikda o‘rganish tarafdorlari edilar. O‘z amaliy faoliyatlarida buni asoslashga harakat qildilar.

Jadidchilik harakati faoliyatini ma‘rifatchilikning tor doirasidan boshlab, siyosiy harakatga aylandi va o‘z oldiga jamiyatni qayta qurishdek mas‘uliyatli vazifalarni qo‘ygan. Buni amalga oshirish uchun ular jiplashishlari, puxta tuzilgan rejalarini ishlab chiqishlari lozim edi. Shuning uchun jadidlar o‘zlarining g‘oyaviy qarashlarini, harakat dasturlarini shakllantirib, siyosiy partiyalarini tuzishgan.

Jadidlar harakat dasturining kuchayib borishining va siyosiy tus olganligining bir qator sabablari bor. Shulardan biri jadidchilik harakatiga xorijda o‘qib, chet eldagi milliy taraqqiyparvar harakatlar tajribasini o‘rganib qaytgan yoshlarningulfr safiga kelib qo‘shilishidir. Natijada jadidlar millatni madaniylashtirish doirasida cheklanib qolmay, o‘z oldlariga siyosiy vazifalar qo‘yishdi va

bu yo'lda amaliy faoliyat olib borishdi. Mamlakatda soliqnlarni kamaytirish, ayrim amaldorlar zulmini cheklash, dehqonlar hayotini yaxshilash – shular jumlasidandir.

Jadidlar Turkiston yoshlari islom dinining mohiyatini to'g'ri anglay bilishlari kerakligiga katta e'tibor qaratdilar. Mamlakat kelajagi bo'lgan yoshlar zamon yangiliklaridan xabardor bo'lishlari, fan-texnika yutuqlarini o'rganishi uchun til bilishlari, yuksak insoniy fazilatlar egasi bo'lishlari lozim deb qaralgan. Shuning uchun yoshlarni millat taraqqiyoti uchun kurashishga chaqiradi.

Turkistonning taraqqiyoti va ravnaqi zamonaviy ta'lim-tarbiya beradigan maktab va oliy dargohlarda tahsil olish, islohotlarni amalga oshirish g'ayratli yoshlarning harakati, ma'rifatparvarligi, shijoati orqali vujudga keladi deb qaralgan. Bu esa hayotdagi mushkulotlarni hal qilishda yoshlarning ilmiy salohiyatidan foydalanish zarurligini ko'rsatadi.

Jadid namoyandalari Yoshlar tahsilotiga alohida e'tibor qaratishgan. Bu tashkilot jadid maktabidan keyin o'rta maxsus va oliy o'quv yurtlarida, zanjirsimon davom ettirilishi zarur, deb qaralgan. Shuningdek, ular ona tillarining maqomini ko'tarish va davlat tili sifatida munosabatda bo'lish masalasini ko'tarib chiqqan edilar. 1918 - yilning aprel oyida Turkistonda o'tkazilgan V qurultoyda o'lkaga avtonomiya maqomi berilishi bilan birgalik mahalliy xalq tilini davlat tili sifatida e'tirof etish masalasi kun tartibiga qo'yildi.

Dinning jamiyat hayotida ijtimoiy mohiyati va vazifalari katta ekanligini ta'kidlagan jadidlar nafaqat islom dini balki boshqa dinlarning buyukligini chuqur anglaganlar. “Dinsiz dunyoda yashamoq, deb yozadi Behbudiy, insoniyat va madaniyatdan emas. Dinsiz mutamaddun bo'lmoq muholdur” [1]. Ko'rinadiki, Behbudiy nazarida din inson ruhiyati bilan bog'liq bo'lib, uning e'tiqodidir.

Jadidlar diniy bag'rikenglikni targ'ib qilish bilan birga unga o'zlari amal qilishgan. Bir millatning ikkinchi bir millat tomonidan kamsitilishini va millatlararo nikohga qarshilarga targ'ibot ishlarini olib borishgan va “har bir musulmon kitobiy xalqlar bilan turmush qurishga muxtordir”, deb ta'kidlashgan [5].

Jadidlarning ijtimoiy qarashlarida oila munosabatlari masalalari keng o'rin tutadi. Ularning fikricha, oila asosini to'g'ri qurmasdan va yosh avlodni to'g'ri yo'lda tarbiyalamasdan turib, jamiyatni isloh qilish, uning rivojini taraqqiyot sari yo'naltirish mumkin emas. Chunki millat taqdiri uning oilasining holatiga bog'liq. Bu g'oyalar Fitratning asarida shunday ifodalanadi: “Har bir millatning saodati va izzati, albatta, shu xalqning ichki intizomi va totuvligiga bog'liq. Tinchlik va totuvlik esa, shu millat oilalarining intizomiga tayanadi. Qaerda oila munosabati kuchli intizomga tayansa, mamlakat va millat ham shuncha kuchli va muazzam bo'ladi” [4. 4].

Jadid ma'rifatparvarlarining tarixiy xizmatlarini belgilovchi asosiy omillar quyidagilardan iborat:

XX asr boshlarida Turkiston xalqlarining mustaqilligi uchun kurash tashkil etganlari;

huquqiy-demokratik davlat barpo etish tizimini ishlab chiqqanlari;

XX asrning 20 – yillardayoq milliy istiqlol bayrog'ini ta'sis etib, butun Turkiston xalqlarini shu bayroq ostida birlashtira boshlaganlari va boshqalar.

Turkiston Muxtoriyati va uning mazmun-mohiyati uzoq yillar soxtalashtirildi. Uning mohiyatini toraytirib ko'rsatish maqsadida unga “Qo'qon Muxtoriyati” degan nom berilib, uning tashkilotchilari “panislomchi”, “panturkchi”, “burjua millatchilari”, “aksil inqilobchilar”, deb atalib kelindi. Shuning uchun ham jadidlarning rahbarlarini “milliy burjuaziya” mafkurachisi va sho'ro hukumatining dushmani sifatida qo'yilgan ayblar bilan qamoqqa olganlar. Aslida esa XX asr boshida kommunistik bosqin va mustamlakaga qarshi xalqimiz olib borgan milliy ozodlik va mustaqillik kurashi tepasida jadidlar turgan.

Mustabid tuzum o'zining mustahkamlanishi bilan jadidlarni ichdan bo'lib yuborishga harakat qildi va jadidlar uchga bo'linib ketdilar. Ularning birinchi qismi “bosmachilik urushi”ga qo'shilib, Vatan ozodligi uchun kurashda shahid bo'ldilar. Ikkinchi qismi esa, kommunistlarning ta'qib va qatag'onidan qochib, xorijga ketishga majbur bo'ldilar. Uchinchi qismi esa kommunistik partiya safiga va sho'ro hukumati tarkibiga kirib, millat va Vatan manfaatini himoya qilishga kirishadi. Ular istiqlol uchun rasman oshkora va mahfiy tashkilot hamda firqalarga uyushib, ikki tomonlama faoliyat yuritadi.

Umuman, jadid ziyolilarining millatimiz va vatanimiz oldida qilgan ezgu ishlari anchagina bo'lib, ular quyidagilarni amalga oshirishga muvaffaq bo'lishgan:

Barcha muammolarni qamrab olgan jamiyatni o'zgartirish konsepsiyasini yaratish;
millat ongida zamonga mos o'zgarishlar yasash;

ta'limning xorijiy tajribalariga asoslangan yangi milliy shakl va usullarini yaratish. Maktablar ochish va ularni darslik hamda qo'llanmalar bilan ta'minlash;

o'z g'oyalarni targ'ib qiluvchi minbarlar: yangi avangard jadid matbuoti, publitsistikasi, adabiyoti va zamonaviy dramaturgiyasiga asos solish;

Turkistonda ilk "ibratxona" – teatrni ishga tushirish;

Uzoq asrlik tarixga ega bo'lgan madaniy merosni to'plash, nashr qilish va o'rganishni yo'lga qo'yish;

davlatchilik va milliy mustaqillik, yangi madaniyat yaratish uchun kurashish va shu yo'lda mardona qurbon bo'lish va boshqalar.

Jadidlar o'z faoliyatlari davomida rejadagi barcha ishlarni amalga oshirishga muvaffaq bo'lishmadi va ayrim xatoliklarga yo'l qo'yishdi.

Xususan, Turkiston muxtoriyati amalga oshsa-da, muvaffaqiyatsizlikka uchradi. Albatta, bunda chor Rossiyasining Muxtoriyat berishni istamasligi muhim rol o'ynagan. Ammo bizningcha, Respublika, ya'ni davlat qurayotgan kishilar orasida davlat boshqaruvida muhim o'rin tutuvchi sohalar: zamonaviy iqtisodiyot, jahon yurisprudensiyasi bo'yicha Rossiya va Yevropada tahsil olgan malakali mutaxassislar nisbatan kamligi ham e'tiborga olinishi lozim.

Jadidlarning eng katta xatosi Buxoro va Xivada bolsheviklarga ishonganini, ularni do'st deb bilib yordam kutgani, davlat to'ntarishidan so'ng muxtoriyatni o'zimiz boshqaramiz, deb o'ylagani bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Аввалги муслмонлардаги маданият. // "Ойна" журнали/ А.Облокулов табдили. – Самарқанд вилоят "Зарафшон"газетаси, 1997, 15 июл.
2. Жаҳид маърифатпарварлик ҳаракатининг ғоявий асослари. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Т., 2016. – Б.87
3. Турдиев Ш. Жаҳидизм масаласига бағ'ишланган мунозара / "Ўзбек тили ва адабиёти", 1998. 2- сон.- Б.74.
4. Фитрат Абдурауф. Оила ёки оила бошқариш тартиблари. –Т.: Маънавият", 2000.
5. Ўзбекистоннинг янги тарихи. 1-китоб [Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида], – Тошкент, 2000.
6. Қосимов С. Бехбудий ва жаҳидчилик. // "Ўзбекистон адабиёти ва санъати", 1990, 26 январ.
7. <https://e-tarix.uz>
8. <https://www.bukhari.uz>

UO'K 908

O'ZBEKISTONDA FARMATSEVTIKA ISHINI YO'LGA QO'YILISHI BILAN BOG'LIQ TARIXIY JARAYONLARNING TAHLILI VA TADQIQI

Sh.A.Yakubova, o'qituvchi, "TIQXMMI" Milliy tadqiqot universitetining Qarshi irrigatsiya va agrotekhnologiyalar instituti, Qarshi

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonda farmatsevtika ishini yo'lga qo'yilishi bilan bog'liq tarixiy jarayonlarning tahlili va tadqiqi masalasi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Farmatsevtika, dorixona, tibbiy asbob-uskunalar, tibbiyot, xususiy dorixonalar.

Аннотация. В статье раскрывается анализ и исследование исторических процессов, связанных с становлением фармацевтического дела в Узбекистане.

Ключевые слова: Фармацевтика, аптека, медицинское оборудование, лекарства, частные аптеки.

Abstract. The article reveals the analysis and research of historical processes related to the establishment of pharmaceutical work in Uzbekistan.

Key words: Pharmaceuticals, pharmacy, medical equipment, medicine, private pharmacies.

Farmatsevtika sog'liqni saqlash tizimining eng muhim hal qiluvchi tarmoqlaridan biri sifatida bir nechta yo'nalishlarni o'zida mujassam etgan butun boshli kompleks soha ekanligi amaliyotda to'la o'z isbotini topgan. Davolash ishining muvaffaqiyati farmatsevtika sohasini qay darajada yo'lga qo'yilishi va rivojlantirilishi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, aholini sifatli dori-darmonlar va tibbiy asbob-uskunalar bilan ta'minlash sog'liqni saqlash sohasining asosiy vazifalaridan biri bo'lib keldi. Har bir davlatda ushbu sohani yo'lga qo'yishning o'ziga xos tajribasi shakllangan bo'lib, bu borada sovet davlatida ham muayyan chora-tadbirlar olib borildi. O'zbekistonda XX asrning 20 yillaridayoq dorixona omborlarini tashkil etish, o'simliklarning dorivorlik xususiyatini tadqiq etish bo'yicha ishlar boshlandi. Sovet hukumati xususiy dorixonalarni davlat ixtiyoriga o'tkazish tadbirlarini olib bordi. Ammo moliyaviy qiyinchiliklar sabab davlat aholiga farmatsevtik mahsulotlarni yetkazib beraolmaganligi tufayli dori-darmonlar xususiy savdogarlar qo'lida to'plandi. Natijada dorixonalar ishi xo'jalik hisobiga o'tkazildi. Urushdan keyingi yillarda dorixonalar ishida bir qadar siljish ko'zga tashlanib, dorixona va dorixona punktlari tarmog'i kengaytirildi. O'zbekiston farmatsevtika sanoati tarixida Toshkent Kimyo-farmatsevtika zavodi asosiy rol o'ynab, bu korxonada sovet davrida Respublikada dori-darmon ishlab chiqaruvchi yagona muassasa bo'ldi. Sovet davrida iqtisodiy taqchilik yoki ishni tashkil etishdagi sustkashliklar tufayli ro'yxatdagi dorixonalarning ko'pchilligi faoliyat ko'rsatmadi. Ba'zi viloyatlarda ro'yxatdagi dorixonalarning 50 foiz ham faoliyat ko'rsatmadi. Dorixona boshqarmalari omborlarida dorilar assortimenti juda kam bo'lib, dorixonalarda ba'zi dorilar yetishmasa, ba'zilarida dorilar omborda keragidan ortiq to'planib qolgan.

XX asrning 50 yillari dorixonalarda ish hajmining ko'payishi sababli ularning ichki tuzilishida o'zgartirishlar qilindi. Yirik dorixonalarda ixtisoslashtirilgan bo'limlar faoliyati yo'lga qo'yildi. Sovet davri farmatsevtika sohasining xarakterli xususiyatlaridan biri shundaki, dorivor o'simliklarni yetishtirish asosan yuqoridan qat'iy belgilab berildi. O'zbekistonda farmatsevtika sohasiga yetarli e'tiborning yo'qligi tufayli ikki mingdan ortiq dorivor o'simliklardan faqat yuzdan ziyodi tibbiyotda foydalanildi. Shu va boshqa omillar tufayli O'zbekiston aholisini farmatsevtik mahsulotlar bilan ta'minlanish darajasi boshqa respublikalarga nisbatan orqada bo'ldi.

Mustaqillikning dastlabki yillarida aholini farmatsevtika mahsulotlari bilan ta'minlashda katta qiyinchiliklar duch kelindi. Bu davrda dori - darmon va tibbiyot buyumlari asosan xorijdan sotib olindi. Farmatsevtika sohasida tashkiliy va tuzilmaviy o'zgarishlar amalga oshirilib, "O'zfarmosanoat" davlat-aksionerlik konserni tashkil etildi. O'zbekistonda xususiyashtirish tadbirlari farmatsevtika sohasida ham amalga oshirilib, qator dorixonalar davlat tasarrufidan chiqarildi. Dorixonalar aksioner, jamoa va xususiy mulk shaklida bo'ldi. Aholini dori-darmonlar bilan ta'minlashni yaxshilash maqsadida "Dori-darmon" davlat-aksiyadorlik uyushmasi tashkil etildi. Olib borilgan islohotlar natijasida farmatsevtika ishi yildan - yilga rivojlanib, aholining dori-darmonlarga bo'lgan ehtiyojining qondirilish ko'rsatkichi ko'tarilib bordi. Asta-sekinlik bilan farmatsevtika sanoatida mahalliy ishlab chiqarish korxonalari soni ortib, dori importiga nisbatan eksport hajmi ko'payib bordi. O'zbekiston farmatsevtika sanoatini yo'lga qo'yish borasida Buyuk Britaniya, Germaniya, Chexiya, Hindiston, Niderlandiya, Rossiya kabi davlatlar bilan hamkorlik qilib, bir qator qo'shma korxonalarini tashkil etdi. "O'zfarmosanoat" tarkibidagi korxonalar soni ortib, ular orasida biologik faol qo'shimcha va diagnostika vositalari ishlab chiqaruvchi, dorivor o'simliklar bilan shug'ullanuvchi korxonalar salmog'i yuqori bo'ldi.

Farmatsevtika sohasini rivojlantirishda yarmarkalar va ko'rgazmalarlardan ham unumli foydalanildi. Toshkent shahrida o'tkazilgan Xalqaro sanoat yarmarkalarida farmatsevtika korxonalari asosiy ishtirokchiga aylanib bordi. Farmatsevtika sohasidagi islohotlarda mahalliy sanoat korxonalar tizimini rivojlantirish markaziy o'rinda turdi. O'zbekistonda farmatsevtika korxonalarining yildan yilga ko'payib borishi, dori-darmon mahsulotlari eksport hajmining ortisha asos bo'ldi. Farmatsevtika sanoati korxonalari ishlab chiqarish ko'lamini kengaytib, dori-darmonlar hamda tibbiy buyumlarni tayyorlash huquqiga ega, ichki bozorning yarmini, ya'ni 49,8 foizini dori vositalari bilan ta'minlay oladigan rivojlangan sohaga aylandi. Shu tariqa, mustaqillik yillarida O'zbekistonda farmatsevtika sanoatiga yangidan asos solindi.

Farmatsevtika sohasida o'z yechimini topmagan qator muammolar ham juda ko'p edi. O'zbekistonda mustaqillikning dastlabki yillari valyuta tanqisli tufayli dori - darmon importining

to'xtashi, dorilar narxining oshishi aholi va davolash muassasalarining farmatsevtik mahsulotlarga bo'lgan talabini qondirishda jiddiy muammolarga asos bo'ldi. O'zbekiston dorixonalarida hatto shamollashga qarshi dori vositalarini topish imkoni bo'lmadi. O'zbekistonda dorivor o'simliklar ko'p bo'lsada, ulardan mahalliy sharoitda dori ishlab chiqarish juda kam bo'ldi. Qolaversa, MDH davlatlari dori-darmon ishlab chiqarish bo'yicha o'z monopoliyasini o'rnatganligi ham O'zbekiston farmatsevtika sanoatini yo'lga quyishda jiddiy qiyinchiliklarni keltirib chiqardi. Respublikada endi ochilgan farmatsevtika korxonalari mahsulotlari sifati ko'p hollarda talabga javob bermadi. Sog'liqni saqlash vazirligi huzurida dori-darmonlar sifati bo'yicha nazorat komissiyasi tashkil etilib, mulkchilik shaklidan qat'i nazar dorixonalardagi dorilar sifatini nazorat qilish ishlari olib borildi. Mazkur komissiya tomonidan olib borilgan tadbirlar davomida yo'l quyilgan kamchiliklar tufayli ko'pgina dorixonalarning litsenziyasi bekor qilindi. Bu tadbirlar farmatsevtika bozoriga qalbakilashtirilgan va sifatsiz mahsulotlar kirib kelishining oldini olishga xizmat qildi. Ro'yxatga asosan har bir dorixonada bo'lishi shart bo'lgan dorilar aholiga yetkazib berilmadi.

Xususiy dorixonalarning ko'payishi aholini dori –darmonga bo'lgan ehtiyojini qondirishda muhim ahamiyatga ega bo'lishi bilan birga ikkinchi tomondan dorilarni saqlash va sotishda sanitariya gigiyena talablariga, qonun talablariga rioya qilmaslik, iste'molchilar huquqlariga zid holatlar xususiy dorixonalarda sodir bo'ldi. Ba'zi xususiy dorixonalar dori tayyorlash bo'yicha litsenziyaga ega bo'lmasalarda, o'z bilganlaricha dori tayyorlash bilan shug'ullanganlik holati tez-tez uchrab turdi. Qolaversa, dorixonalarida malakali mutaxassislariga ehtiyoj yuqori bo'lib, dorixonalarda provizor-tahlilchilar yetishmadi. Dori vositalari va tibbiyot buyumlarini import qilishda ortiqcha tartiblar, bojxona to'lovlari tufayli ularni yetkazib berish muddatlari kechiktirildi. Sog'liqni saqlash tizimining dori va tibbiy buyumlarga bo'lgan ehtiyojni belgilash bo'yicha aniq reja va mexanizmlari mavjud emas edi. Import dori mahsulotlari va mahalliy ishlab chiqarish muvozanatini ta'minlashda qator muammolar bo'ldi. Mahalliy farmatsevtika korxonalarining mahsulot ishlab chiqarish bo'yicha prognoz yo'q edi. O'zbekistonda dorivor o'simliklar yetishtirish salohiyatidan yetarli darajada foydalanilmaganligi tufayli dori vositalarini ishlab chiqarish xomashyosini yetkazib berish muammolarini keltirib chiqardi. O'zbekistonda sog'liqni saqlash tizimida amalga oshirilgan islohotlar o'z o'rnida farmatsevtika sohasi va uning kadrlar tayyorlash jarayonini takomillashtirishni talab qildi. Bunda Toshkent farmatsevtika instituti muhim rol uynadi. Institutda farmatsiya, agrobiotexnologiya, biotexnologiya, agroekologiya yo'nalishlari bo'yicha mutaxassis tayyorlashning yo'lga qo'yilishi farmatsevtika sohasini kadrlar bilan ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Ta'lim tizimidagi islohotlar o'z o'rnida Toshkent farmatsevtika instituti faoliyatida ham kuzga tashlanadi. Institutiga talabalarni shartnoma asosida o'qishga qabul qilish, ularni ijtimoiy himoya qilish tadbirlari olib borildi. Ammo institut moddiy-texnika bazasini mustahkamlashda jiddiy muammolar to'planib bordi. O'quv binolar va talabalar yotoqxonasida joy tanqisligi, isitish tizimining eskirganligi va boshqa shu kabi muammolar ko'p edi. Kutubxonada o'quv adabiyotlari yetishmadi. Ayniqsa, agroekologiya va biotexnologiya mutaxassisliklari bo'yicha talabalarni darslik bilan ta'minlash dolzarb masalalar qatoridan joy oldi. Holbuki yildan yilga farmatsevtika sohasi kadrlariga bo'lgan ehtiyoj ortib, Toshkent farmatsevtika institutida o'qish istagini bildirgan abiturentlar soni ko'paydi.

Toshkent farmatsevtika institutida magistrlar tayyorlash ham yo'lga quyilib, farmatsiya menejmenti va iqtisodiyot, farmatsevtik tahlil va farmakognoziya, dori turlari texnologiyasi, klinik farmatsiya kabi yo'nalishlarga magistrlar qabul qilindi. O'zbekiston farmatsevtika fanini rivojlantirishda farmatsevtika instituti kafedralari professor-o'qituvchilari muhim rol uynadi. Ular O'zbekiston sharoitida o'sadigan yovvoyi dorivor o'simliklarni o'rganish va o'stirish texnologiyasi, mahalliy xom ashyolar asosida preparatlar yaratish, farmatsiya ishini tashkil etish va uning iqtisodiyoti kabi yo'nalishlarda tadqiqotlarni olib bordi. Toshkent farmatsevtika instituti huzurida Ixtisoslashgan kengash faoliyatining yo'lga qo'yilishi farmatsevtika ixtisosligi bo'yicha himoya kilingan doktorlik va nomzodlik dissertatsiyalari ko'lamining ortishiga xizmat qildi. Shuningdek, O'zbekistonda qator tibbiyot bilim yurtlarida farmatsevtik yo'nalishi bo'yicha o'rta ma'lumotli mutaxassislar ham tayyorlandi.

Yangi O'zbekiston sharoitida farmatsevtika sohasida jiddiy islohotlar amalga oshirilib, tizim rivojlanish yo'liga o'tdi. Farmatsevtika sohasidagi sarmoyalar ko'lami ortib, importga nisbatan eksport hajmi ko'payib bordi. Mahalliy dorivor o'simliklarni o'rganish va ulardan dori vositalarini tayyorlash chora-tadbirlari kuchaytirildi. Masalan, qizilmiya o'simligi, u o'zining shifobaxshligi tufayli tibbiyotda keng qo'llanilib, uning ildizini yetishtirish va qayta ishlash sanoatini rivojlantirish bo'yicha jiddiy harakatlar olib borildi.

Bu davrda farmatsevtika sohasida yangi, ya'ni ijtimoiy dorixona tarmoqlari tashkil etildi va ularda dori va tibbiy buyumlar qat'iy belgilangan narxlarda sotildi. "O'zfarmosanoat" konserni zarariga ishlaganligi hisobga olinib, uning o'rniga Farmatsevtika tarmog'ini rivojlantirish agentligi tashkil etildi. Chunki Konsernga qarashli korxonalarining aksariyati faqat tayyor dori-darmonlarni qadoqlash bilan shug'ullandi. Agentlik farmatsevtika sohasi strategiyasini ishlab chiqish, farmatsevtika korxonalarini faoliyatini muvofiqlashtirish, tibbiyot muassasalarini dori-darmonlar bilan ta'minlash vazifalarni bajardi. Natijada farmatsevtika sohasi ishi yaxshilanib, bu sohadagi korxonalar soni ko'paydi.

O'zbekistonda mahalliy sanoat korxonalarida ishlab chiqariladigan dori vositalari soni ortib bordi. Farmatsevtika bozorida tovar aylanish hajmi ortib, import ulushi keskin qisqarganligini ko'rish mumkin. Farmatsevtika tarmog'ini yanada rivojlantirish maqsadida Toshkent viloyati Qibray tumanida "Tashkent Pharma Park» innovatsion ilmiy-ishlab chiqarish farmatsevtika klasteri tashkil etildi. Ilk ilmiy shaharchani yaratishda ta'lim, fan va ishlab chiqarish salohiyatidan samarali foydalanishga harakat qilindi. Biroq O'zbekistonda dorivor o'simliklar yetishtirish salohiyatidan yetarli darajada foydalanilmadi. Mahalliy farmatsevtika korxonalarini aholi va davolash muassasalarining dori-darmonlarga bo'lgan ehtiyojini yetarli darajada qondira olmadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mo'minov S. Dori-darmon ta'minotida sun'iy taqchillik yuzaga kelmaydi // O'zbekistonda sog'liqni saqlash, 2017, 27 iyul.
2. Zufarov F., Raximova E., Dorivor o'simliklardan olinadigan dori vositalari // O'zbekistonda sog'liqni saqlash, 2018 yil 19 yanvar.
3. O'z ITTH MA, 1-fond, 2-ro'yxat, 54-ish, 2-varaq.
4. O'z ITTH MA, M-380-fonda, 1-ro'yxat, 20-ish, 198-varaq.

UO'K 93/94

KOREYADAGI ANTIK VA ILK O'RTA ASRLAR DEVORIY SURATLARIDA MARKAZIY OSIYO MADANIYATI TA'SIRINING AKS ETISHI

Yoo Inyoung, mustaqil izlanuvchi, Samarqand Davlat Universiteti, Samarqand

Annotasiya. *Antik va o'rta asrlarda O'zbekiston hududidagi davlatlarning Koreya yarim oroli davlatlari bilan madaniy, savdo va diplomatik munosabatlari tarixi, asosan Buyuk ipak yo'lida amalga oshirilgan sayyohlik kundaliklarida, xitoy tilidagi manbalarda, Afrosiyob yodgorligining devoriy suratlarida, Goguryo maqbaralaridagi suratlarida, Xitoydan topib o'rganilgan ilk o'rta asr maqbaralarida eslatib o'tiladi. Maqolada Koreyadagi ilk o'rta asrlar devoriy suratlarida Markaziy Osiyo madaniyatining ta'siri yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *antik va ilk o'rta asrlar, Afrosiyob, Koguryo, Anak 3 maqbarasi devoriy suratlari, Mogao g'orlari suratlari, G'arbiy mintaq, moddiy buyumlar.*

Аннотация. *История культурных, торговых и дипломатических связей между странами Узбекистана и странами Корейского полуострова в древности и средневековье в основном изложена в дневниках путешествий по Великому Шелковому пути, китайскоязычных источниках, настенных изображениях памятника Афросиаб, изображения в гробницах Когурё, найденных в Китае, упоминается в изученных раннесредневековых гробницах. В статье освещается влияние среднеазиатской культуры на раннесредневековые настенные росписи Кореи.*

Ключевые слова: *античность и раннее средневековье, Афросиаб, Когурё, настенные изображения мавзолея Анак 3, пещерные изображения Могао, Западный регион, материальные объекты.*

Abstract. *The history of cultural, trade and diplomatic relations between the countries of Uzbekistan and the countries of the Korean Peninsula in ancient and medieval times is mainly found in travel diaries on the Great Silk Road, Chinese-language sources, wall pictures of the Afrosiyob monument, pictures in Goguryeo tombs, found in China. It is mentioned in the studied early medieval tombs. The article highlights the influence of Central Asian culture on early medieval wall paintings in Korea.*

Key words: *antiquity and early middle ages, Afrosiyob, Koguryo, Anak 3 mausoleum wall pictures, Mogao cave pictures, Western region, material objects.*

Kirish. Dunyoning yetakchi ilmiy tadqiqot muassasalarida Buyuk ipak yo'li orqali olib borilgan diplomatik, o'zaro savdo, madaniy almashinuv masalasi yaxshi tadqiq etilgan bo'lib, bu tadqiqotlar natijalari ushbu transkontenental yo'lining Xitoydan to Yevropagacha bo'lgan mintaqalarda joylashgan halqlarning o'zaro hamkorlik masalalari yoritiladi. Biroq, yaqin kunlarga qadar Markaziy Osiyo mintaqasidagi tarixiy davlatlarning Buyuk ipak yo'lining eng sharqiy chekkasida joylashgan Koreya yarim oroli mintaqasi bilan hamkorlik masalalari kam tadqiq etilgan soha edi. Antik va o'rta asrlarda O'zbekiston hamda Koreya tarixining o'zaro aloqadorligiga oid manba va ilmiy adabiyotlarni aniqlash, ikki mintaq xalqlari o'rtasida bevosita yoki bilvosita hamkorligining yo'lga qo'yilishi kabi muammolar shu davrning xo'jalik taraqqiyoti, iqtisodi va ijtimoiy munosabatlari qanday bo'lganligiga doir masalalarni hal etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Koreya yarim orolida V-VI asrlarga oid maqbaralar devorlarida tez-tez uchraydigan devoriy bezak naqshlari va surat chizish texnikasi G'arbiy Osiyo va O'rta Osiyoda ham uchraydi. Har ikki mintaqada ham devoriy suratlar mazmunan ikki xil; diniy va dunyoviy suratlarga ajraladilar. Diniy mazmundagi suratlarga asosan ibodatxona va xilxonalarni bezab turgan asarlar kirib, ularda avvalo, mazkur din g'oyalariga monand, shu yerda so'nggi yillari topilgan shaxs hayotiga oid tafsilotlar aks ettiriladi. Saroy, qasrlarni bezab turgan, mazkur inshoot egalari xayotiga taalluqli hayotiy mazmundagi suratlar yoxud ular didiga mos afsonaviy mazmundagi lavhalar bilan bezaladi. Chunonchi, Ajinatepa va Qalai Kofirnigon devoriy suratlari budda dini g'oyalarini targ'ib qilsa, Bolaliktepa suratlarida L.I.Albaum ta'kidlashicha, xar ikki mazmuni ham kuzatish mumkin[1].

Qizig'i shundaki, 357-yilga oid deb hisoblangan Anak 3 maqbarasi devoriy suratida Sug'diylarning an'anaviy raqsi Xoseonmu va Sug'd cholg'u asboblarini chalish foni tasvirlangan. Pyongnamning Jungxva shahrida topilgan mis idishlar Cheonliang sulolasi davrida (314-376) poytaxt Gansu provinsiyasining Muvi shahrida ishlab chiqarilgan bo'lib, Kogureo bu davrda Gansu mintaqasi bilan keng savdo aloqalarini yo'lga qo'yganligini ko'rsatadi.

Koguryo devoriy suratlarda sug'dlar ekanligi taxmin qilingan shaxslarni V-asr o'rtalarida Jangcheon 1 maqbarasida ham ko'rish mumkin[2]. Ular spektakl va maskarad qahramonlari, ot haydovchilar tarzida tasvirlangan[3]. V-asr o'rtalarida aynan podshoh Jangsu davrida (413-491-yillar) Xitoyda faoliyat yurituvchi sug'dlar soni ko'payibgina qolmay, balki Koguryoning qudrati ham eng yuqori darajada chiqqan edi. Bu davrda Koguryo shimoliy Xitoyni boshqargan Shimoliy Veyga 44 marta elchi yuborgan va bu muzokaralar orqali Koguryo g'arbiy mintaq, jumladan Sug'd madaniyati bilan ham tanish bo'lgan. Masalan, Ohvebun 4 maqbarasi devoriy suratlardagi figuralarga e'tibor qaratsak, ular oldingi davrlarga qaraganda ko'proq uch o'lchamli ifodalarni qo'llashga harakat qilganliklarini ko'rasiz. Yashash xonasi shiftidagi devoriy suratlarda olov xudosining kiyimlari tasvirlangan. Bu uslub Xitoy orqali Sug'ddan o'zlashtirilganligining ehtimoli yuqori[4].

Buyuk ipak yo'lining madaniy almashinuvlarda muhim rol o'ynaganini alohida ta'kidlab o'tish lozim. Ilk o'rta asrlar Koreya tarixidagi eng diqqatga sazovor xususiyat buddizm madaniyatining kirib kelishidir. Buddaviylik Uch Qirollik davrida kirib kelgan va Shimoliy va Janubiy qirolliklardan Koreo sulolasigacha bo'lgan davrda siyosat, jamiyat, iqtisodiyot va madaniyatning barcha sohalariga ta'sir ko'rsatgan. Choson sulolasi davrida uning qamrovi qisqargan bo'lsa-da, diniy, madaniy jihatdan ma'lum ta'sir ko'rsatgan. Madaniy meros obyektlarining yarmidan ko'pi, shu jumladan YUNESKO tomonidan himoyaga olingan Butunjahon madaniy merosi obyektlari, xususan, Pulguksa

ibodatxonasi, Seokguram g'ori va Tripitaka Koreana ibodatxonasi buddaviylarga tegishli yodgorliklar bo'lib, ularni tadqiq etish orqali xalqlar o'rtasidagi madaniy almashinuvlar haqida tasavvurga ega bo'lishimiz mumkin[5].

Buddizm madaniyati Xitoy orqali Koreyaga kirib kelgan. Xitoyga Gandxara hududi va Taklamakan cho'li orqali kirib kelgan va dastlab g'arbiy mintaqada ibodatxona me'morchiligi shaklida rivojlangan. Pxenyan va Jian hududlaridagi qabr suratlarida ham teng ravishda uchraydigan G'arb madaniyatining elementlari bor. Shuningdek, faqat Pxenyan yoki Jian hududlaridagi maqbaralarda uchraydigan o'ziga xos elementlar ham mavjud. Xususan, Jian hududidagi qabr devoriy suratlariga buddizm bilan bog'liq G'arb madaniyati elementlariga alohida e'tibor berilgan. Rohiblar va g'arbliklar qiyofasidagi ruhoniylar Koguryoda buddizm e'tiqodi va madaniyatini yoygan. Maqbaralarda g'arblik kishilar tasvirlarining ko'plab uchrashi o'zaro munosabatlarda Shimoliy Xitoy yo'lidan tashqari dasht yo'lidan ham foydalanilganligini tasdiqlaydi.

Keyinchalik budda madaniyatining markazi Seoyekbuk-do shahriga ko'chib o'tdi, U yerda bir nechta g'or ibodatxonalarini qurilishi natijasida buddaviylik madaniyati ta'siri kuchaydi. Qoshg'ardagi Samson-dong g'orlari, Kuchadagi Qizil-Kumtra g'orlari, Qorashardagi Sikchin g'orlari, Turfandagi Bezeklik, Dunxuandagi Mogao shular jumlasidandir. Dunxuandagi Mogao g'orlari Gobi cho'lidagi Mingsha tog'ining sharqiy etagida, Dunxuang shahridan 15 km janubi-sharqda, Gansu provinsiyasi, Xitoyda joylashgan. Bu yerda 50 m balandlikdagi qoyada shimoldan janubga 2 km uzunlikda 700 dan ortiq g'orlar bo'lib, g'orlarda 3000 ga yaqin rang-barang budda suratlari va haykallari aniqlangan[6].

Dunxuan markaziy Xitoy va Markaziy Osiyoni bog'lovchi Xesi koridorining g'arbida joylashgan. Bu voha orqali Yevropa va G'arbdan mahsulot va madaniyat Xitoyga oqib o'tadigan darvoza edi.

Mogao g'orlari ibodatxonasi Sin sulolasi davrida Syanyuan hukmronligining 2-yilida (366-yil) qurilgan. Nakjun ismli rohib riyozat qilish uchun joy izlab yurganida, Myongsa tog'ining tanlagani aytiladi. Xususan, Mogao g'orlarining devoriy suratlari orasida Budda va Bodxisattva tasvirlangan Budda haykallari, Budda sutralari yoki o'tmish hayoti bilan bog'liq hodisalar tasvirlangan qadimgi tarixiy suratlar, tarixiy voqyealar yoki tarixiy shaxslar suratlari kiradi. Ular orasida 220 va 335-g'orlarda tasvirlangan Yuma Sutra portretidagi qush tojini kiygan odamning motivi xuddi Markaziy Osiyoning Samarqand shahridagi Afrasiyob devoriy suratlarida tasvirlangan qush tojini kiygan odam kabi Koguryo shaxsi bo'lishi mumkin[7].

Koguryo bilan Markaziy Osiyo, Hindiston va G'arbiy Osiyo o'rtasidagi bu almashinuv dasht yo'llaridan va Shimoliy Xitoy orqali o'tadigan Ipak yo'lining ichki tarmog'idagi faol harakatlar orqali amalga oshirilgan.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, Koguryo qabrlari devoriy suratlarida G'arbiy Osiyo va Markaziy Osiyo xalqlari uchun xos bo'lgan ko'plab odam va buyumlar tasviri aniqlangan. Anak maqbarasi (antik davrining so'ngi bosqichiga oid) devoriy suratlarda o'zaro musobaqalashayotgan g'arblik polvon, shaffof piyolani tutib turgan qirra burunli va shahlo ko'zli (深目高鼻) raqqosa va raqslar, musiqachilar ijro etayotgan kuylar, shoxdan yasalgan nay tasviridan aytish mumkinki, Koreya xududidagi eng qadimgi davrda chizilgan devoriy suratlar "g'arbiy mintaqa"ning madaniy elementlari hisoblanadi. Bu o'rinda "G'arbiy mintaqa" deyilganda, Markaziy Osiyo va unga tutash bo'lgan hududlarni tushunishimiz kerak. Ko'pgina koreys tarixchilari Markaziy Osiyo, Old Osiyo, Hindiston o'lkalarini ifodalashda shu atamadan foydalanishgan[8]. Anak maqbarasi 3-xonasining janubiy devorining sharqiy qismida qo'l jangida (Subakhi) musobaqalashayotgan ikki polvon tasvirlangan[9]. Birinchi personaj sharqiy osiyoliklarga xos tashqi ko'rinishga ega, ikkinchisining burni uzun va ko'zlari katta, shuning uchun rassom uni ataylab g'arblik kishi sifatida tasvirlaganini ko'rish mumkin. Boshqacha qilib aytganda, usta musavvir Koguryo va G'arb xalqlarining qo'l janggi (Subakhi) jarayondagi sahnasini ifodalaydi.

Tariflanayotgan Anak maqbaraning sharqiy tomonidagi xona devorida oshxona tasvirlangan bo'lib, suratda pechka ustiga o'rnatilgan qozon yonida shaffof idish aks ettiriladi. Bu idishni shishadan ishlangan deb hisoblaymiz. Chunki ayol kiyimining etagi idishda to'liq aks etadi. Unda ayol pechning orqasida turib, bug'li idishni cho'michga o'xshash predmet bilan aralashtiradi. Biroq,

o'sha davrda qimmatbaho buyum hisoblangan shisha idishlar oshxonada oziq-ovqat buyumi sifatida ishlatilishi mumkinmi, degan xaqli savol tug'iladi. Markaziy Osiyoda bronza va temir davrlarida shaffof va turli rangli shisha mahsulotlar tayyorlangan. Tuxolo (Toxariston) (hozirgi O'zbekistonning janubi va Tojikistonning bir qismini o'z ichiga olgan davlat) da moviyrang, qizil rangli shishalar tayyorlangan. Arxeologik yodgorliklar o'sha davrlarda Samarqandda ham shishada bezak buyumlari ishlanganligini ko'rsatadi. Bolaliktepadan topilgan nok shaklidagi medalon (2,5x2 sm) shishasi rangi yashil bo'lgan[10]. Shisha idishlar ishlab chiqarish bu davrda Movaraunnahrda keng tarqalganligi va uni Xitoyga ham eksport qilinganini hisobga olsak, Xitoy bilan chambarchas savdo aloqalari koreyslarning kundalik turmush tarziga ta'sir o'tkazganligini taxmin qilish mumkin.

Anak maqbarasi 3-raqamli old xonasining g'arbiy tomonidagi kirish eshigining shimoliy devorida 357-yilda siyoh bilan yozilgan qabr yozuvi mavjud. Maqbara taxminan 357-yilda qurib bitkazilgandan so'ng qabrga maqbara egasining jasadi o'rnatilgan. Shuning uchun IV asrning o'rtalarida 3-sonli Anak maqbarasi qurilganda G'arb madaniyati Koguryoga turli ko'rinishlarda yetkazilgan va u Koguryo mintaqasidagi maqbaralarning devoriy suratlarini bo'yashning dastlabki bosqichidagi materiallar tarkibiga ta'sir qilganini ko'rish mumkin.

V-asrga kelib Koguryo hududi juda kengayib, faol tashqi aloqalar o'rnatilganida, maqbara devoriy suratlarida G'arb madaniyatining elementlaridan yanada ko'proq foydalanilganligini ko'rishimiz mumkin.

Pxenyandagi maqbara devorida ham "g'arb" madaniy elementlari uchraydi. Masalan, Pxenyandagi Susanri maqbarasi yo'lagingning sharqiy va g'arbiy devorlariga chizilgan ikkita qo'riqchi bahodirlar ham o'z xususiyatlariga ko'ra Markaziy Osiyoliklarga o'xshash[11]. Ularning yuziga qaraganda, Susanri maqbarasi devoriy suratlaridagi personajlarni g'arbiy mintaqadan bo'lgan shaxs sifatida tasniflash kerakdek tuyuladi.

Rassom g'arb dunyosiga oid shaxsni ifodalashga odatlanmaganligi sababli ba'zan qahramonlarni aniq tasvirlay olmaydi. Real o'lchamda tasvirlangan sharqiy devorning qo'riqchisi ham go'yo ikkita ko'zi tashqariga chiqqudek ifodalangan va qizil lablar ostida ko'rinib turgan tishlar pastki labni qoplaydi. Devoriy suratlarida G'arb qo'riqchi pahlavonlari ko'plab xususiyatlarga ega kishilar sifatida tasvirlangan. Masalan, katta ko'zlari, uzun burni, iyagi ostidagi mo'ylovlar va mustahkam tana tuzilishini barcha personajlarda uchratishimiz mumkin[12].

Qadimgi maqbaralarining devoriy suratlarida G'arbdan ishlab chiqilgan yoki mashhur bo'lgan liboslardagi o'xshashlikni Koguryoda ham ko'rishimiz mumkin.

Buyuk ipak yo'lidagi savdo-sotiq va madaniy almashinuv mintaqalar aholisining kiyinish madaniyatiga ham ta'sir o'tkazgan. Koguryo liboslari va G'arb liboslari o'rtasida farq bilan bir qatorda umumiyliklarga ham ega. Koguryo kiyimi yaktak turiga mansub bo'lib, u Markaziy Osiyo, G'arbiy Osiyoda va Osiyo ko'chmanchilar kiyimi sifatida ham keng tarqalgan[13]. Uzoq vaqt davomida yaktak tipidagi libos kiyib kelgan Osiyo xalqlari, jumladan Koguryoda ham yashash muhiti va ehtiyojlariga mos ravishda turli uslubiy o'zgarishlar qilgan bo'lsa ham asosiy shaklni saqlab qolgan[14].

Koguryo qachon va qanday qilib Markaziy Osiyo mintaqasi bilan siyosiy-diplomatik, yoki ijtimoiy-madaniy aloqaga kirishganligi haqidagi yozma manbalar topilmadi. O'zbekistonning Samarqand shahridagi Afrosiyob saroyida 651-yilda chizilgan devoriy rasmda Koguryo fuqarolari deb taxmin qilingan ikki Sharq elchisi Koguryo-Markaziy Osiyo almashinuvining yagona dalili sifatida tilga olinadi. Biroq, Koguryoning Shimoliy Xitoydan tashqari turli yo'llar bilan Markaziy Osiyodagi ko'chmanchi xalqlar bilan uzoq muddatli aloqada bo'lganligi, hamda O'rta Osiyo mintaqasi ba'zan Xitoy sulolalari yoki ko'chmanchi imperiyalar ta'sirida bo'lganini hisobga olsak, Koguryo va O'rta Osiyo mintaqasi aholisi bilan to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita almashinuvni yetarli darajada bo'lganligini taxmin qilish mumkin. Qolaversa, navbatma-navbat tadqiq qilingan Koguryo maqbaralari devoriy suratlaridagi tasvirlar shu xulosani chiqarishga asos bo'lmoqda. Koguryo qabri rasmlarida ko'rsatilgan G'arb madaniyati elementlari juda xilma-xil bo'lib, odamlar va narsalardan tortib, rasm chizish texnikasi va diniy g'oyalargacha bo'lgan tarixiy jihatlarni qamrab oladi.

Xulosa. O'zbekiston hududidagi davlatlarning Koreya yarim oroli davlatlar o'rtasidagi aloqlarning tarixiy ildizlari uzoq o'timiga, eramizdan avvalgi I ming yillikning o'rtalariga borib

taqaladi. Bu jarayonga Buyuk ipak yo'lida olib borilgan savdo munosabatlari katta ta'sir ko'rsatdi. Xalqaro munosabatlar nafaqat Markaziy Osiyo va Koreya sivilizasiyalarining rivojlanishida obyektiv omil bo'lib xizmat qildi, balki bu ikki mintaqaning Buyuk ipak yo'lidagi tashqi aloqalar tarixida muhim rol o'ynashga imkon berdi; O'zbekiston tarixiy taraqqiyotining ildizlari qadimgi davrlardan oq shakllanib, rivoj topib kelgan. Markaziy Osiyo tarixan dunyo xalqlari madaniyatlarining almashinuvida o'ziga xos "ko'prik" vazifasini bajargan. Ushbu masalani tadqiq etish, antik va ilk o'rta asrlarda Koreya va Turkiston mintaqalari aholisining iqtisodiy va madaniy aloqalari tarixini o'rganish mustaqillik yillarida yangi bosqichga ko'tarildi.

Qadimda Markaziy Osiyo va Koreya sivilizasiyalarining iqtisodiy hamkorligi hususiyatlarini, madaniy almashinuvi masalasini tadqiq etish, keng ilmiy jamoatchilikka taqdim etilishi natijasida Ipak yo'li va Markaziy Yevroosiyo san'at tarixi mazmuni va qanday o'rganilayotgani haqida ma'lumot beradi. So'nggi paytlarda sohaga doir ma'lumotlar bazasi kengayib, Buyuk ipak yo'lining Koreya yarim oroligacha cho'zilganligi yana bir marta o'z tasdig'ini topdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Альбаум Л.И. Балалык-тепе. К истории материальной культуры и искусства Правобережного Тохаристана. Ташкент: 1960. С.196-199.
2. 전호태. 고분벽화로-본-고구려와-중앙아시아의-교류. 논문. 한국고대사연구-68 (2012.-12)139-170.
3. 전호태. 171-180.
4. 김원룡, 사마르칸트 아프라시압 궁전벽화의 사절단, □고고미술□129.130. 1976.
5. Тянь В.Д. Буддийские храмы средневековой Кореи. М., 2001. С-56-70.
6. 최광식. 실크로드와 한국 문화. 나남. 2013. 24p.
7. 최광식. 실크로드와 한국 문화. 나남. 2013. 26 p
8. Ahn, H. (2015). Development of Goguryeo Tomb Murals. Journal of Korean Art & Archaeology, 9(0), 13-24.
9. 황욱. 안악 3 호 발굴보고서 발굴보고서, 과학원출판사, 1958. pp.1~32, pp.1~79.
10. Абдуразаков А.А. Средневековые стеклянные изделия Бухарского оазиса // ТД Международной конференции «Бухара и мировая цивилизация». Бухара, 1993, с. 17-19.
11. Joseon Relics and Relics Compilation Committee, 1990, 232-247.
12. 권영필. 중앙아시아의 아프라시압 벽화와 고대한국. 중앙아시아 지역의 역사와 문화. 27. 65-78
13. 윤희춘, 『아시아 kaftan 양식에 관한 연구』, 성신여대 대학원 박사학위 논문, 1995, 3 쪽 참고.
14. 오늘날 카프탄형은 그 명칭조차도 아랍과 일부 터키에서만 원형 그대로 쓰이고 있을 뿐, 듀베(이란), 高福男, 『韓國衣服의 類型과 樣式』, 集文堂, 1987, 155~156 쪽 참고.
15. 권영필. 중앙아시아의 아프라시압 벽화와 고대한국. 중앙아시아 지역의 역사와 문화. 27. 74

UO'K 93/94

“AMERIKA OVOZI” RADIO DASTURLARINING SOBIQ ITTIFOQ PARCHALANISHI TARIXIDA TUTGAN ROLI

A.K.Yuldashev, mustaqil tadqiqotchi (PhD), Samarqand Davlat Universiteti, Samarqand

Annotatsiya. Butun Ittifoq bo'ylab asosiy davlat g'oyasi bo'lmish kommunistik mafkuraga qarshi har qanday amaliy yoki nazariy ish qonunan taqiqlangan edi. Buni to'g'ri anglagan Amerika ovozi va boshqa g'arb medialari bir qancha amaliy ishlarini ikkinchi jahon urushi tugaganidan boshlab doimiy amalga oshirib kelar edi. Bu holat o'z natijasini 1990 yillar atrofida sezilarni darajada o'z natijasini bera boshlagan edi. Ushbu maqolada ushbu tarixiy jarayonlar muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: Kabel kanali, Amerikalik, Amerika ovozi, Oshkoralik, Qayta qurish, Pravda, BBC, CNN, Vzglyad, Vlasov, Sovuq urush.

Аннотация. Поскольку коммунистическая доктрина была доминирующей государственной идеологией во всем Союзе, было незаконно проводить какие-либо теоретические или практические исследования, противоречащие ей. После окончания Второй мировой войны «Голос Америки» и другие западные СМИ последовательно выполняли

множество полезных задач, точно признав это. В 1990-е годы появились первые признаки последствий этой ситуации. Этим историческим процессам посвящена данная статья.

Ключевые слова: Кабельный канал, Американский, Голос Америки, Раскрытие, Реконструкция, Правда, BBC, CNN, Взгляд, Власов, Холодная война.

Abstract. Since communist doctrine was the dominant state ideology across the Union, it was illegal to conduct any theoretical or practical research opposing it. Since the end of World War II, the Voice of America and other Western media have consistently carried out a lot of useful tasks after accurately recognizing this. The 1990s saw the first signs of this situation's effects. These historical processes are covered in this article.

Keywords: Cable Channel, American, Voice of America, Disclosure, Reconstruction, Pravda, BBC, CNN, Vzglyad, Vlasov, Cold War.

1989 yillarning oxirlarida SSSRda kabel televideniyesi faoliyatini senzura bilan tartibga solishning imkoni bo'lmadi. Natijada, kabel televideniyesi turli xil, asosan konservativ nuqtai nazardan keng ko'lamli (yangilik) dasturlarini efirga uzata boshladi[1:190-205]. Sovet Ittifoqida 1991 yil avgust oyida sodir bo'lgan to'ntarish vaqtida, senzura butun Sovet matbuotini bloklab qo'ydi. Lekin bu holatda ham kabel kanallari o'z faoliyatini davom ettirdi. Hatto favqulotta vaziyatlar to'g'risidagi qonun butun ommaviy axborot vositalarini to'liq blokirovka qilishni talab qilsa-da, u kabel kanallarigacha yetib borolmadi. Amerika kinolarining video kassetalar vositasida keng tarqalishi ham hayratlanarli edi va mazmuni ham odamlarni hayratda solardi. Masalan, oddiygina "Amerikalik" deb nomlangan filmdagi yechimlar turli ijtimoiy muammolarning yechimi sifatida baholandi[2:3]. Ajablanarlisi shundaki, film haqidagi sharhlar va maqolalar hatto mahalliy gazetalarda ham chop etilgan.

Ommaviy axborot vositalariga nisbatan Sovet kuch tuzilmalarining ta'siri susayishi va matbuot erkinligining kuchayishi tufayli AQSh va SSSR turmush darajasi o'rtasidagi tafovutlarni taqqoslash kuchaydi, chunki ijtimoiy hayot muammolarini yanada aniqroq tahlil qilish ommaviy tus oldi. Bu masalan, ommaviy axborot vositalari orqali karikaturalarni nashr etishning ko'payishiga olib keldi. Jurnalistlar o'z reportajlarini yanada jozibador qilishga harakat qilishdi va jamoatchilikka tegishli mavzularni yoritishga harakat qilishdi[3:5]. Shu bilan birga, AQSh va SSSR munosabatlari mahalliy ommaviy axborot vositalarida ham ko'pincha ijobiy tasvirlangan, Gorbachevning ko'plab nutqlarida o'zaro aloqalar qanchalik foydali ekanligi ta'kidlangan va ikki super davlat sifatida tasvirlanar edi[4:5]. Xelsinkida qurolsizlanish haqidagi muzokaralar davom etar ekan, bu haqdagi karikaturalar ko'payib ketdi. Hatto Berlin devori qulaganda ham bu kabi holatlar karikaturalarda o'z aksini topa boshladi. Masalan: "Devor vayron bo'ldi, lekin aybdor yo'q"[5:7] kabi karikaturalar chop etildi. Bu kabi chiqishlarning ko'payishi natijasida, odamlar ilgari e'tibordan chetda qolgan ko'proq mavzularga e'tibor qaratishdi. Biroq, hukumat bu kabi karikaturalarni e'tiborsiz qoldirishni tanladi va natijada yangi tanqidiy muammolar paydo bo'lishiga imkon berdi. Xususan, karikaturalar Kommunistik partiyani birinchi o'ringa qo'ydi [6:4]. Partiya samarasizligi haqidagi barcha tanqidlar tushunarli karikaturalarda aks ettirilganligi sababli, ichki barqarorlik tabiiy ravishda katta zarba oldi. Ittifoqda davom etayotgan iqtisodiy muammolardan norozilik kayfiyati qo'shilib, barqarorlik yanada pasaydi, chunki har bir xato va bir xatoni tuzatishga uringan ish yangi bir xato deb talqin qilindi va endi ommaviy axborot vositalarining qattiq tanqidiga uchray boshladi. "Oshkoralik"dan keyin bu kabi muammolarga Sovet kuch tuzilmalari tezda aralashishi qiyin edi. Chunki ular aralashadigan bo'lsa, zudlik bilan bu haqda matbuotda ma'lumot beriladigan bo'ldi. Shuning uchun ham bunday muammoli vaziyatlarni ular ham kompartiya ixtiyoriga qoldira boshladi [7:12]. Bu esa o'z navbatida kompartiyani ushbu tanqidlarni tan olishga majbur qilib qo'yar edi.

1989 yil 9-oktabrda "Vzglyad" nashrining maxsus sonida efirga uzatilgan, SSSR harbiy-havo kuchlari marshali S.F.Axromeyevning intervyusi keng muhokamalarga sabab bo'ldi. To'liq savol-javobdan iborat bo'lgan bir soatlik dasturda Axromeyev, SSSRning ichki qiyinchiliklari va SSSR iqtisodiyotining zaiflashuvi armiyaga qanday ta'sir ko'rsatishi haqida batafsil gapirib berdi [8:45]. Axromeyev 1989 yil SSSR armiyasida ro'y bergan oziq-ovqat va kiyim-kechak taqchilligi kabi iqtisodiy qiyinchiliklarga alohida to'xtalib o'tdi. "Amerika Ovozi" va boshqa G'arb ommaviy axborot

vositalari uning so'zlarini qayta tahrirlab, o'zlarining 24 soatlik efirlarida va dasturlari orqali boshqa tillarda namoyish qildi, eng qizig'i "Vzglyad" ham G'arbga, bilib-bilmay, ular istagan ma'lumotlarni keng jamoatchilikka ko'rsatdi. Harbiy havo kuchlari marshalining ochiqchasiga gapirgani bois jamoatchilik fikri Sovet harbiy siyosatiga qarshi chiqdi [9:322-345].

Sovet kuch tuzilmalarining rad etib bo'lmaydigan dalillarga asoslangan bu tanqidlarga qarshi javobi faqatgina sukut bo'ldi (chop etilgan karikaturalar ularning faoliyati uchun salbiy ta'sir ko'rsatdi). "Pravda" gazetasida "Amerika Ovozi" bir necha yil oldin qandaydir masalani muhokama qilgani, lekin Sovet kuch tuzilmalari bu ma'lumotni tarqatishga to'sqinlik qilgani haqida batafsil ma'lumot berilgan tanqidiy maqolalardan keyin, keng jamoatchilikning fikri hukumatga qarshi chiqqan boshladi [10:89]. "Amerika Ovozi" radiosi bunday vaziyatlarda kunlik eshittirish soatlarini qayta-qayta uzaytirgan, chunki bu paytlarda ko'pchilik "Amerika Ovozi" to'liqlarini tinglashga uringan va ishonchli ma'lumot olish uchun "Amerika Ovozi"ga suyanar edi. Ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan qoloq bo'lgan ittifoq bu holatlarda kuch ishlatishdan saqlanib turdi. Natijada "Amerika Ovozi" ichki nizolarning dastlabki cho'g'iga zamin yaratdi. Uning SSSRda ijtimoiy ongini o'zgartirishdagi roli Sovet kuch tuzilmalariga real strukturaviy zarar yetkazdi, natijada SSSR xalqi ongida ittifoq parchalanib, keyin esa siyosiy jihatdan tarqatib yuborildi [11:14-15].

Sovuq urush boshlanishi bilan ko'pchilik ommaviy axborot vositalari o'z hukumati siyosati harakatlarini qo'llab-quvvatlashni boshladilar va bu narsa tabiiy hol edi. SSSR ham o'z yangiliklari orqali o'zining siyosiy harakatlarini va Mudofaa vazirligi harajatlarini siyosiyashtirishga kirishdi. Bu narsa muhim edi, chunki ommaviy axborot vositalari orqali, hukumat kuchini tan olish va hukumatning hatti-harakatlariga xalq tomonidan bo'ladigan qo'llab-quvvatlashlarni kuchaytirish kerak edi. Shuning uchun ommaviy axborot vositalarining asosiy vazifasi milliy, siyosiy va iqtisodiy imtiyozlar (Mudofaa vazirligi)ni qayta tasdiqlatish va himoya qilishdan iborat bo'lmog'i lozim edi [12:206]. G'arbnning xususiy ommaviy axborot vositalari o'zlari mansub bo'lgan davlatning iqtisodiy va harbiy manfaatlarini himoya qilishda yordam bergan bo'lsa-da, davlat tomonidan senzura uchragan Sovet ommaviy axborot vositalaridan o'zini himoya qilishga tayyor edi. O'z ommaviy axborot vositalaridan foydalanmagan holda, Sovet Ittifoqi, ehtimol, "Sovuq urush" kabi uzoq davom etgan mojaro uchun, ayniqsa, Ikkinchi Jahon Urushidan keyingi tiklanish davridagina emas, balki hech qachon tegishli siyosiy yordamni ta'minlay olmas yoki qo'llab-quvvatlay olmas edi. Ammo 89-yillarning oxiriga kelib, Kommunistik partiya SSSR ommaviy axborot vositalarini tartibga sola olmadi va bu o'z navbatida partiyani tanqidning barcha ko'rinishlari bilan qarshi turadigan erkin matbuotga duchor qildi [1:220-230].

AQSh ommaviy axborot vositalari SSSRga birinchi marta kirishga harakat qilganda, o'z ta'sir darajasini oshirish uchun turli xil taktikalarni qo'llagan edi. Ulardan biri Sovet ommaviy axborot vositalarining hozirgi strategiyasiga taqlid qilish edi [12:206]. AQSh va G'arb yillar davomida SSSRga nisbatan sovuq munosabatda bo'lganligi sababli, bu strategiyani tanlash siyosatda sezilarli o'zgarishlarni anglatar edi. Qayta qurishning salbiy oqibatlarini yashirishdan Sharq ham, G'arb ham manfaatdor edi. Shuningdek, ommaviy axborot vositalarining harakati boshqa davlat hukumati va xalqi o'rtasidagi dushmanlikka bevosita hissa qo'shishi mumkin. G'arbdagi ommaviy axborot vositalarining ijobiy yoritilishi tashqi siyosatda o'z o'rnini yo'qotayotgan SSSR uchun ham, ayniqsa Afg'onistonga qilingan halokatli bosqinidan keyin juda muhim edi. Yuqorida muhokama qilinganidek, qayta qurish Sovet Ittifoqi uchun, hatto amerikaliklar uchun ham to'g'ri dastur ekanligini hammaga ma'lum qilish alohida ahamiyatga ega edi. Gorbachev bilan bir necha uchrashuvlarda Amerika prezidenti Reygan uni qayta qurishdan voz kechmaslikka chaqirdi va bu to'g'ri dastur ekanligini ta'kidladi. "Amerika Ovozi", "BBC", "CNN" kabi ko'plab ommaviy axborot vositalari ma'lum darajada Ittifoq doirasida faoliyat ko'rsatishni boshladi [8:12].

Ular zamonaviy kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish va madaniy farqlarni manipulyatsiya qilish, shuningdek, jamoatchilikda qo'rquv uyg'otish va tashviqot yaratish orqali bunga erisha oldilar, deb ta'kidlaydi "Pravda", avgust oyidagi to'ntarishdan ko'p o'tmay [13:5]. Sovet Ittifoqi aholisiga qaratilgan qo'poruvchilik aloqa strategiyasini ishlab chiqish, ehtimol, 1991 yilda Sovet Ittifoqining qulashiga eng ko'zga ko'ringan va bevosita hissa bo'lgan. Hech bo'lmaganda, ruslar bunga ishonishadi. 1997 yilda "Pravda" Viktorovning "Pentagonning uzun soyasi" sarlavhali

maqolasida, birinchi navbatda, Gorbachev amerika ommaviy axborot vositalarining barcha shartnomalarini ma'qullagani AQSh hukumatining katta yutug'i, deb xulosa qildi. Ikkinchidan, SSSRga AQSh ommaviy axborot vositalarining mamlakatga kirishiga ruxsat bergani va BBC, BMC va CNN kabi yirik G'arb OAVlariga Ittifoqning barcha hududalarida cheklovsiz harakatlanish huquqi berilgani uchun SSSRdan juda minnatdor edi, deydi. Bu qaysidir ma'noda "Oshkoralik"ning yaxshi tomoni edi. Uchinchidan, SSSR harbiy kuchlarining qisqarishi va ularning Sharqiy Yevropadan olib chiqilishi Yevropa tinchligi uchun navbatdagi harakat sifatida qaraldi. Biroq, bu harakatlar keyinchalik butun SSSRning parchalanishiga olib kelgan halokatli to'siqlarga yordam berdi. Sovet hukumatining AQSh ommaviy axborot vositalaridan bexabarligi, "Pravda"ning xulosasiga ko'ra, televideniya jonli savol-javob ko'rsatuvlari orqali AQSh ommaviy axborot vositalarining Ittifoqning kundalik ijtimoiy hayotiga kirishini tezlashtirdi. SSSR Gorbachevning ichki urushlar, iqtisodiy tartibsizliklar va ma'lumotlarning tez tarqalishiga olib kelgan erkin matbuot siyosati - oshkoralik - natijasida o'z media landshaftini tartibga solish uchun kurash olib bordi. Ittifoqning og'ir ahvoli haqida ma'lumotlar 1991 yil 23-31 avgustda favqulotda holat e'lon qilinishi munosabati bilan sodir bo'ldi. Natijada, bu jarayon bir qancha Sovet respublikalarining SSSR tarkibidan chiqishi va o'z mustaqilliklarini e'lon qilishi bilan yakunladi. Gorbachev ma'muriyati davrida Kreml ko'pincha tashqi ishlar muammosi bilan mashg'ul bo'lgan va ichki ishlarga e'tibor bermaslikka moyil bo'lgan Sovet ommaviy axborot vositalarida muntazam ravishda yoritib kelinardi. Karpichev 1990 yilda Sovet Ittifoqi parchalanishini amalda oldindan bashorat qilgan, [14:5] va 1991 yil dekabrda uning tahlili to'g'ri bo'lib chiqdi. Sovet Ittifoqi 1991 yil 26 dekabrda tugatilgan deb e'lon qilindi.

FODALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Scott Shane. Dismantling Utopia, The end of the USSR. 1994.
2. А. Угланов, В 1986 году американские фирмы приобрели 12 советских полнометражных фильмов. "Петр Великий" с американским акцентом (In 1986 American firms purchased 12 soviet full-length films. "peter the great" with American accent). Argument I fakti 1987, January 31.
3. Andrei G. Ritcher, Ideology of perestroika and the Soviyet Mass Media. N.17. 2001 year.
4. ТАСС: Выступление Генерального секретаря СК КПСС товарища С.ГОРБАЧЕВА на Пленуме СК КПСС 11 марта 1985 г. Pravda. 1985
5. Pravda digital archives between 1950-1991. <https://dlib.eastviyew.com> С.Опетян, У Берлинской стены (By The Berlin Wall). Pravda 1990 January 13.
6. Pravda digital archives between 1950-1991. <https://dlib.eastviyew.com> TV program ORT Pravda June 16, 1990.
7. Anniversary of the "Vzglyad" program that changed the country: 30 facts about the legendary program. Komsomolskaya Pravda. 2011.
8. Evgeniya Konovalova, The Effects of Western Broadcasting on the Soviyet People in Glasnost and Perestroika Period: The Case of Radio Freye Europe/Radio Liberty M. A. Dissertation Prague 2012.
9. Svetkova Natalya Aleksandrovna Xalq diplomatiyasi AQShning dunyodagi siyosatini mafkuraviy va kengaytirish vositasi sifatida, 1914-2014 yillar. Moskva, Sankt-Peterburg universiteti nashriyoti, 2016 yil.
10. Archie Brown. The Soviyet Union: Reform of the System or Systemic Transformation? Cambridge University Press. 2004
11. Stanislav Kondrashov, 'Good news from Washington', The Digest of the Post-Soviyet Press, No.38, Vol.39, October 21, 1987.
12. Alan Cassels, Ideology and international relations in the modern world. Total war and propaganda. New York: Routledge 1996,
13. Pravda digital archives between 1950-1991. <https://dlib.eastviyew.com> Семь дней без нас (Seven days without us). Pravda, August 31, 1991, p. 5. Note: It was the first Pravda publication since the August coup, which had received widespread coverage in virtually every region and was supported by US-style 'perestroika'.
14. Pravda digital archives between 1950-1991. <https://dlib.eastviyew.com> Анатолий Карпычев, Мистер Зет и его прогнозы (Mr. Zet and his predictions), Pravda, February 2, 1990, p. 5.

UO'K 93/94

XORAZM VOHASI TARIXINI YOZMA MANBALARDAGI BAYONI

D.M.Yunusova, katta o'qituvchi, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazmshohlar davlati faoliyatiga oid materiallar o'rta asr manbalari asosida Markaziy Osiyo xalqlarining siyosiy-iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy hayotida muhim o'rin egallagan Xorazm davlati tarixi haqida muhim ma'lumotlar berilgan.

Kalit soʻzlar: *Xorazm davlati, Xorazm geografiyasi, tarixiy manbalar, qoʻlyozmalar, shaharsozlik, ijtimoiy – iqtisodiy hayot.*

Аннотация. *В данной статье на основе средневековых источников и материалов, связанных с деятельностью хорезмшахов, представлены важные сведения об истории Хорезмского государства, занимающего важное место в политико-экономической, социокультурной жизни народов Средней Азии.*

Ключевые слова: *Хорезмское государство, география Хорезма, исторические источники, рукописи, городское планирование, социально-экономическая жизнь.*

Abstract. *This article, based on medieval sources and materials related to the activities of the Khorezmshahs, presents important information about the history of the Khorezm state, which occupies an important place in the political, economic, sociocultural life of the peoples of Central Asia.*

Key words: *Khorezm state, geography of Khorezm, historical sources, manuscripts, urban planning, socio-economic life.*

Markziy Osiyo xalqlarining siyosiy-iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy hayotida muhim oʻrin egallagan Xorazm davlati tarixini ilmiy tadqiq qilish bugungi kunda dolzarb ilmiy masaladir. Maʼlumki, X-XII asrlarda Xorazm dunyoda qudratli davlat boʻlgan. Xorazm Osiyoning muhim qismlarini hamda Yevropaning sharqiy qismidagi iqtisodiy jihatdan rivojlangan hududlarni qamrab olgan buyuk davlat boʻlgan. Gʻarbdan Iroq bilan, Sharqdan Xitoy, Shimoldan Rus yerlari bilan, janubda Hindistonning bir qismi bilan chegaradosh boʻlgan. Xorazm vohasi va Xorazmshohlar tarixini oʻrganish, tahlil qilish muhim ilmiy izlanishlar qatoriga kiradi.

Xorazmshohlar davlati faoliyatiga oid materiallar oʻrta asr manbalarida oʻz aksini topgan. Oʻzbekiston Respublikasi FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qoʻlyozmalar fondida Xorazm tarixiga oid oʻrta asrlarda yozilgan nodir qoʻlyozmalar saqlanadi: jumladan (1160-1234) **Izzuddin Ali ibn Muhammad ibn al-Asirning “Al-Komil fi-t-tarix”** (“Tarix boʻyicha mukammal toʻplam”) (1160—1234 yy) asaridir. U 1230 yili voqealarni koʻrmasada, eshitganlari asosida arab tilida yozilgan va 12 jilddan iborat asardir.

Jaloliddin Manguberdining harbiy yurishlarida hamroh boʻlgan tarixchi **Shixobuddin Muhammad an-Nasaviyning** (vafoti 1249—50 y.) “Siyrat as-sulton Jaloliddin Manguburni” (“Sulton Jaloliddin Manguberdining hayot tafsiloti”) asari Xorazmshohlar va Jaloliddin Xorazmshoh haqida turli davrlarda bitilgan barcha asarlar orasida eng ishonchlisi, xolis yozilgan tarixiy manbadir. An-Nasaviy 1224 yili Sulton Jaloliddin Hindistondan Eronzaminga kelganda, uning kotibi vazifasida ishlaydi. Sulton Jaloliddin oʻlimidan soʻng oʻn yil oʻtgach, 1241 yili asarni arab tilida yozdi. Asarning faqat ikkita nusxasi bizgacha etib kelgan. Ulardan biri Parij Milliy kutubxonasida va ikkinchisi Britaniya muzeyida saqlanmoqda.

Shihobiddin Muhammad Nasaviy (? - 1249) Oʻrta Osiyo, Oʻzbekiston, Kavkaz, Yaqin va Oʻrta Sharq mamlakatlaridan moʻgʻul istilosi davridagi (1220-1231 yy.) ijtimoiy-siyosiy ahvoli haqida maʼlumot beruvchi “Siyrat as-sulton Jalol ad-Din Menkburni” (“Sulton Jaloliddin Manguberdi hayoti va tafsiloti”) nomli qimmatli kitob qoldirgan [1].

“Siyrat as-sulton” asari esdalik tarzida yozilgan asar boʻlib, muqaaddima va 108 ta bobdan iborat. Asarning V-XXII boblar Xorazmshoh Alouddin Muhammadning hayoti va faoliyatiga bagʻishlangan. XXIII bobdan boshlab to oxirigacha moʻgʻul istilosi va Jaloliddin Manguberdi hayoti faoliyati, uning moʻgʻullarga qarshi olib brogan qahramonona kurashi haqida hikoya qilinadi.

“Men uning boshqa shaharlardan farqli oʻlaroq, katta ahamiyatga molik ekanligini nazarda tutgan holda qamal qilinish tafsilotiga aloxida eʼtibor qaratdim. Shuningdek uning bosib olinishi xususida ham kengroq toʻxtadim, chunki bu totorlar gʻalabalarning boshlanishi edi. Xorazmga barcha qoʻshinlarini toʻplagan holda dengiz misoli quturib hujum boshladi. U har bir maxalla, koʻcha, uyni birma-bir bosib olishga kirishdi. U bir mahallani bosib olar ekan odamlar ikkinchi mahallaga oʻtib jon saqladilar. Ular oʻzi va oilasini himoya qilish uchun jon-jahdlari bilan kurashdilar” [1].

XIII asrda oʻtgan yirik olim va davlat arbobi Alouddin Atomalik ibn Bahouddin Muhammad Al-Juvayniyning “Tarixi Jahongushoyi” asari Xorazm va Chingizxon bosqini davrining asosiy

manbalaridan biridir [6].

Alouddin Juvayniy Xurosondagi mo'g'ul hukmdorlari Qirko'z, Argun og'a va Xuloku devonida xizmat qilgan. Mazkur tarixchi Mo'g'uliston, O'rta Osiyo va Eronning ijtimoiy-siyosiy tarixiga oid "Tarixi Jaxonkushoy" nomli asari bilan mashhurlikka erishgan. Asar bosh so'z (debocha), muqaddima va uch jilddan iborat qimmatli tarixiy manba hisoblanadi. "Tarixi jahongushoy"ning qo'lyozma nusxalari anchagina va ular hozirgi vaqtda jahonning turli kutubxonalarida, ko'p qismi Eron kitob xazinalarida saqlanmoqda. O'zR FA Sharqshunoslik instituti xazinasida ham asarning uchta qo'lyozma nusxasi mavjud.

"Yigitlar yotog'i, go'zal ayollar bulog'i, farogat va baxtiyorlik eshigi ostonasiga bosh qo'ygan va davlat qushi in qurgan Xorazm "Biz ularning bog'larini achchiq mevali, yulg'unzor va siyrak butazor "bog'lar"ga aylantirib qo'ydik" oyatida aytilganidek, chiyabo'rilar kezadigan, boyqush va qarg'alar in qurgan makonga aylandi. Uylari va qush yugari vayronaga, gulbog'lari cho'l va yalanglikka, me'moriy osori atiqalari tosh va tuproq yig'indisiga ayland" [2].

Atomalik o'zi ham munshiylik qilgani uchun o'z asarini axamiyatsiz ba'zi yangiliklardan tashqari san'atkorona tarzda yozgan. Asarning ba'zi bo'limlarida qisqacha bo'lsa ham Ibn Xaldunning "Muqaddima" asarida yozganidek, xorazmshoxlar davlatining mo'g'ullar tomonidan tormor keltirilish sabablarini ijtimoiy nuqtai nazardan o'rgangan va boshqa tarixiy xodisalarga xam uyg'un holda munosabat bildirgan. Ibn Xaldunning "Muqaddima"si bir tomonga qo'yilsa, xech bir tarix kitobida "Jahongusho" qadar voqea-xodisalarning ichiga kirib borilgan va go'zal natijaga erishgan asarni uchratmaymiz. N.I.Toshevning "Тарихи Джаханкуша" Ала-ад-дина Джувайни - ценный источник по истории Центральной Азии XII-XIII вв." nomli dissertatsiyasida asarning ilmiy qimmatini ko'rsatgan [2].

Mo'g'ullar istilosi arafasida Xorazmni mashhur arab sayyohi va geografi Yoqut al-Hamaviy kelib ko'radi. U o'zining "Jug'rofiya qomusi" ko'p tomli asarida Xorazm davlati va uning xalqi haqida qimmatli fikrlarni yozib qoldirgan. Yoqut al-Hamaviyning "Mujam al-buldon" (Mamlakatlar qomusi) asari qomusiy xarakterga ega bo'lib, unda O'rta Osiyo, xususan, Xorazm vohasiga oid qimmatli ma'lumotlar mavjud. Asarda Xorazm geografiyasi va uning mo'g'ullar istilosigacha bo'lgan davri tarixi, madaniy hayoti (taniqli shaxslar, ularning faoliyati) to'g'risida hikoya qiluvchi qimmatli ma'lumotlar to'plangan [3].

Xorazm aslida shahar nomi emas viloyat nomi ekanini eslatib Yoqut al-Hamaviy uning poytaxtini Jurjoniya deb ataydi, so'ngra uning tarixini, Xorazm so'zining etimologiyasini tushuntiradi.

"Xorazm gullab yashnagan go'zal o'lka. Men xech qaerda bunday gavjum va yashnagan o'lkani ko'rmaganman. Ekinlar yoppasiga parvarish qilingan, qishloqlari ketma-ket tushgan, alohida hovliyu chorbog'lari ko'p, dashtda ham qo'rg'onlar bor. O'lkaning parvarishlanmagan, noobod joyni topish qiyin. Yashil daraxtzorlar, ainiqsa gujumi, tuti ko'p, chunki ular (aholi) qurilish yog'ochlariga muxtoj, bu yerda bargi esa ipak qurtiga emdir. Qishloqdan o'tib borgan odam bilan bozorda yurgan odamni sira farq qilmaysiz... Xorazmning hamma shaharlarida do'kon rastalarga boy bozorlari bor, bozor bo'lmagan qishloqlar kamdan kamdir" [4].

"Xorazm yerlariday keng va aholi ko'p yashaydigan joy dunyoning hech bir yerida bo'lmasa kerak, deb o'ylayman, buning ustiga aholisi mashaqqatli hayotga va oz narsaga qanoat qilishga o'rganib qolgan. Xorazmning aholi o'rnashib qolgan aksari joylari bozorlari, g'amlab qo'yilgan narsalar va do'konlari bo'lgan shaharlardir. Aholi o'rnashgan joylar orasida bozori yo'qlari kamdan-kam topiladi. Shu bilan birga bu yerlarda umumiy xavfsizlik va tinchlik xotirjamlik hukmdordir".

Arab sayyohining Xorazm tuprog'iga tashrif buyurishi va uni yuqoridagicha tasvirlashi Xorazm davlati XII asr boshlarida jahonning ko'zga ko'ringan davlatlaridan biri bo'lganligidan dalolat beradi, uning shaharlari obod, xalqi mehnatkash va savdo rivojida bo'lganligini ko'rsatadi. Xorazmshohlar davlati katta hududni o'z ichiga olgan. Tarixiy manbalarning xabar berishicha, XII asr boshlarida uning hududida 400 dan ortiq shahar bo'lgan. Yoqut al-Hamaviy Xorazm davlati shaharlarining tasviriga to'xtalib: "Boylıklarining mo'lligi va poytaxtning kattaligi, aholisining ko'pligi, yaxshilikka yaqinligini hamda din va mazhab buyurgan narsalarni bajarishi jihatdan Xorazmning bosh shahriga o'xshagan shahar dunyoda bo'lmasa kerak" deydi [3].

Arxaeolog qazilmalar Yoqut al-Hamavining barcha malumotlarini tasdiqlaydi, sayyoh Xorazmga kelgandan keyin (XIII asrning 20-yillari) bu yerda ishlab chiqarish va madaniyat chindan ham yuqori darajada bo'lgan [5].

Hamaviyning ma'lumotlaridan shuni anglab olish mumkinki, xorazmshohlar hukmronligi davrida ma'mlakatda osayishtalik, ma'murlik va to'kin-sochinlik bo'lgan. Bu esa o'z navbatida vohada ilm-fan, madaniyat rivojlanishiga imkon yaratgan.

Yana bir geograf, sayyoh Ibn Batuta Xorazmga kelgunicha yaqin Sharqning Qohira va Damashq shaharlarida bo'lgan. U Xorazm poytaxti Urganchni tasvirlaganida huddi o'sha shaharlarga nisbatan aytilgan iboralarini qo'llaydi; "Bu – turklarning eng ulug', eng go'zal, eng ajoyib shahari bo'lib, bozorlari, keng ko'chalari, juda ko'p inshootlari (binolar, masjid, madrasalari) va xush manzara joylari bor. Shaharda aholi ko'pligidan hayot qaynaydi, u mavjlanib turgan dengizga o'xshaydi" [3].

Demak, Urganch Ibn Batuta kelgan davrda (1338 yil) Qohira va Damashk kabi Sharqning ko'p shaharlaridan qolishmaydigan darajada bo'lgan.

Ibn Battutaning zamondoshi al-Umariy ham "Kitob masalik al-absar va mamolik al-amsar" asarida Xorazmni tavsiflab don ekinlarini barcha turlarini, bu yerda ishlab chiqariladigan hamma mollarni bir-bir sanaydi, Movarounnahr va Xorazmda pul munosabatlari, narx-navo haqida, Urganch to'g'risida hikoya qiladi, odamlarning xulq atvorini sinchiklab ta'riflaydi: "Bu o'lkada don ekinlaridan bug'doy, arpa, sholi va hokazolar bitadi... har xil mevalar... eng yaxshi Buxoro va Samarqand navlari o'sadi, garchi Xorazmning o'z navlari yaxshi va mazaliroqdir..." [3].

Mazkur mutafakkirlar, tarixchilar, geograflar va sayyohlar o'z asarlarida Xorazmni naqadar zamonasining taraqqiy etgan davlat bo'lganligini, unda ilm-fan, madaniyat va san'at, ijtimoiy – iqtisodiy hayot tarzi gullab yashnaganligini bayon etganlar. Mazkur manbalar asosida Xorazm davlati hukmdorlarining olib obrgan faoliyati, ularning tarix sahnasida tutgan o'rni, davlatning siyosiy-iqtisodiy va ijtimoiy, madaniy ahvoli, davlat boshqaruvi va bosha ko'plab muammolarni hozirgi kun talablari asosida qayta chuqur ilmiy tahlil qilish ahamiyatli hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROYXATI:

1. Shihobiddin Muhammad an-Nasaviy. Sulton Jaloliddin Manguberdi hayoti tafsiloti / Kamol Matyoqubov tarjimai. – T.: O'zbekiston, 2006. - B. 74.
2. Juvayniy Alouddin Atomalik. Tarixi Jahonkusho. (Jahon fotihi tarixi) / Mas'ul muharrirlar: H.Boltaboyev, M.Mahmudov. – Toshkent: MUMTOZ SO'Z, 2015. – 504 b.
3. Ne'matullo Ibrohimov. Ibn Battuta va uning O'rta Osiyoga sayohati.-T, 1993. 104 bet.
4. Ёқут ал-Ҳамавий. Муъжам ал-удабо. Миср, 1925, 1929, 1931.
5. Фуломов Я.Ф. Хоразмнинг суғорилиш тарихи. Қадимги замонлардан ҳозиргача. –Тошкент, 1959. -Б.132-137.
6. www.ziyouz.com kutubxonasi.

УО'К. 94(575.171)"1900/1924"

"ТАРЖИМОН" ГАЗЕТАСИНИНГ ХОРАЗМ ТАРИХИНИ ЎРГАНИШДАГИ АҲАМИЯТИ

У.Бекмуҳаммад, PhD, к.и.х., Хоразм Ма'мун академияси, Хива

Аннотация. Ушбу мақолада жадидчилик ҳаракатининг лидери Исмоил Гаспралининг Қримда нашр этилган "Таржимон" газетасида чоп этилган Хоразмга оид мақолалар таҳлил этилган. Мақолада "Таржимон" газетасидаги мақолаларнинг Хоразм тарихини тадқиқ этишидаги аҳамияти ёритиб берилган.

Калит сўзлар: Гаспрали, Қрим, "Таржимон", Хоразм, Хива хонлиги, газета, почта, ислохотлар, янги усул мактаби.

Аннотация. В данной статье анализируются статьи о Хорезме, опубликованные лидером джадидистского движения Исмаилом Гаспринским в издаваемой в Крыму газете «Тарджиман». В статье подчеркивается значение статей газеты «Тарджимон» в исследовании истории Хорезма.

Ключевые слова: Гаспринский, Крым, "Тарджимон" («Переводчик»), Хорезм, Хивинское ханство, газета, почта, реформы, новометодная школа.

Abstract. *This article analyzes the articles of Ismail Gasparinsky, the leader of Jadidchilik movement, about Khorezm, published in "Translator", a newspaper published in Crimea. The importance of the articles in the "Translator" newspaper in the study of the history of Khorezm is highlighted in the article*

Key word: *Gasprinsky, Crimea translator, Khorezm, Khiva Khanate, newspaper, post office, reforms, school of the new method*

Матбуотнинг тарихни ўрганишдаги аҳамияти катта бўлиб, бошқа манбалар-қўлёзма асарлар, архив хужжатлари, мемуарлар билан қиёсий таққослаш, тадқиқ қилиш орқали ўтмишда бўлган жараёнларни холис, ҳаққоний тасвирлашга имкон яратади. Айнан шу боисдан ҳам туркий мусулмон халқларда миллий уйғонишни юзага келтирган жадидчилик ҳаракатининг “Таржимон” газетаси ҳам ғоят катта аҳамиятга эга. Дастлаб мактаб соҳасини ислоҳ қилиш орқали бошланган жадидчилик вақт ўтиб жамиятнинг барча соҳаларини қамраб олди ва ўша даврдаги реал вазиятда ўз ғояларини тарғиб қилиш, оммалаштириш ва туркий халқларни жипслаштиришда матбуот зарур эди. Айнан ана шундай масъулиятли вазифани “Таржимон” газетаси бажарди ва бу борадаги дастлабки нашр бўлди. Жадидлар лидери Исмоил Гаспранининг тараққийпарварлик ғоялари руҳиятидаги “Таржимон” газетаси 1883 йил 10 апрелдан Қримнинг Боғчасарой шаҳрида чоп этила бошлайди.

“Таржимон” газетаси чиқа бошлаганидан 20 йил давомида Россия империясидаги ягона мусулмон матбуоти бўлиб қолди. Бу давр мобайнида газета ҳафтасига 1-2 марта кичик ҳажмда нашр бўлди. Лекин бу кичик газетанинг туркий миллатларга кўрсатган таъсири катта эди. “Таржимон” -нинг таъсири остида Россия империясининг турли бурчакларида мусулмонлар тарафидан кўп сонли янги мактаблар очилди, кўплаб хайрия жамиятлари ташкил этилди, янги адабиётлар шаклланди. Гаспрани жуда моҳир сўз устаси эди. У жумлаларни содда, қисқа ва лўнда ифодаловчи услуб қўллади. “Таржимон”нинг ўрта умумий турк тилини яратди. Гаспрани бутун туркий миллатларни “Таржимон”нинг ягона адабий тили остида бирлаштиришни орзу қилди. Бунинг учун умрининг охирига қадар “Тилда, фикрда, ишда бирлик” шиори остида курашди. Гаспринский тарғиб қилган тил ўз вақтида Қримда, Истанбулда, Тошкент ва Бакуда ҳам бирдек тушунарли эди” (1).

“Таржимон” газетаси маҳаллий ва рус тилида чоп этилиб, бири иккинчисининг айнан таржимасидан иборат бўлган. Вақт ўтиб, И. Гаспрани мақолалардаги мавзулар доирасини ўзгартириб, газетани Россия империясидаги туркий мусулмон халқларининг миллий наشري даражасига эриштирди. “Таржимон” 1914 йил 11 сентябргача, яъни Гаспранининг вафотигача унинг ноширлиги ва бош муҳаррирлигида, вафотидан кейин эса ўғли Рифат ва сафдоши бўлган Ҳасан Сабрий томонидан чоп этирилган. Газета 1903 йилдан ҳафтада икки, 1905 йилдан уч мартаба ва 1912 йилдан эса кундалик газетага айлантирилган ва жами бўлиб 2826 та сони чиққан. Россия империяси ва Усмонийлар империяси бўйича “Таржимон” обуначилари сони 5 минг нафаргача етган эди.

Обунчалар орасида Туркистоннинг турли ҳудудларидаги турли табақага мансуб инсонлар ҳам бўлишган.

Маълумки, Туркистонда биринчи матбаахона 1868 йилда Туркистон генерал-губернаторлигининг Тошкентдаги округ штабида ташкил қилинганди. Бироқ матбаахона кичик бўлганидан унда босма имкониятлари чекланган эди. Шу боис матбаахонада Туркистон генерал-губернаторлигининг турли буйруқ, иш хужжатларигина чоп этилиб борган. 1870 йилга келиб босмахона ускуналари кўпайтирилади ва генерал-губернаторликнинг рус тилидаги “Туркестанская Ведомости” газетаси ташкил этилиб, нашр ишлари йўлга қўйилади. Ўша йили яна маҳаллий аҳоли учун “Туркистон вилоятининг газетаси” ҳам араб ҳарфида чоп этила бошлайди. Табиийки ҳар иккала нашр генерал-губернаторлик маҳкамасининг газетаси бўлганидан мустамлакачилик мафқураси ва ғоялари, тарғиботи асосидаги газеталар эди.

Ана шундай вазиятда “Таржимон” фақат Қрим, Волгабўйи, Кавказдаги мусулмонлари учунгина эмас, Туркистон аҳли, шунингдек Бухоро амирлиги ва Хива хонлиги аҳолиси учун

хам миллий руҳдаги, зиёли қатлам севиб мутоалла қиладиган, мушоҳада юритадиган газетага айланди.

“Таржимон”нинг ғоялари сабаб вақт ўтиб Туркистоннинг турли ҳудудларида “Тараққий”, “Хуршид”, “Ойна”, “Садойи Фарғона”, “Хуррият”, “Нажот”, “Турон”, “Эл байроғи” сингари жаҳид тараққийпарварлари томонидан кўплаб газеталар чоп этилиб, уларда ҳам миллат дарди, жамиятни ислоҳ қилиш истаги, муаммоларга ечим сифатидаги таклифлар ёритилган мавзулар нашр қилинди. Натижада профессор Бегали Қосимов тадқиқ қилганидек, “ жаҳидчилик оқим эмас, ҳаракат. Ижтимоий, сиёсий, маърифий ҳаракат” даражасига етди.

1) Жамиятнинг барча қатламларини жалб эта олди. Уйғониш мафкураси бўлиб хизмат қилди;

2) Мустақиллик учун кураш олиб борди. Унинг ғайрат ва ташаббуси билан дунё кўрган Туркистон мухторияти бу йўлдаги амалий ҳаракатнинг дастлабки натижаси эди;

3) Маориф ва маданиятни, матбуотни ижтимоий-сиёсий мақсадларга мослаб чиқди” (2).

Айнан ана шу мақсадларга эришишда матбуот, хусусан “Таржимон” ва бошқа жаҳид газеталари катта рол ўйнади ва вақт ўтиб бугунги кунда тарихимизни ўрганишда энг аҳамиятли, таққослаб ўрганувчи манбага айланди. Қримда яшаб фаолият кўрсатган ва дунёнинг кўплаб давлатларига сафарлар қилган жаҳидлар лидери ва “Таржимон” асосчиси Исмоил Гаспрали табиийки Туркистон генерал-губернаторлиги, Бухоро амирлиги ва Хива хонлигидаги вазият билан танишиб борди. Негаки, “Тилда, фикрда, ишда бирлик” шиори остида фаолият кўрсатган Гаспрали туркий дунёнинг катта бир ҳудуди ва дунё цивилизациясига катта ҳисса қўшган ўлкага истиқболли минтақа сифатида қараган.

Филология фанлари доктори Зайнобиддин Абдурашидов ўзининг илмий фаолиятида жаҳидчилик ҳаракати ва “Таржимон”ни тадқиқ қилган ҳолда, газетанинг Туркистон билан боғлиқ библиографиясини нашр этдирди. Профессор З.Абдурашидовнинг таъкидлашича, “мазкур библиографияни тузишда профессор Ё. Оқпинар архивида сақланаётган “Таржимон” газетаси коллекциясидан фойдаланилган. Ушбу коллекция 1883 йилдан 1917 йилгача сонларини ўз ичига олади. Афсуски, газетанинг 1917 йилги сонлари тўлиқ эмас ҳамда 1918 йилги сонлари умуман мавжуд эмас. Профессор Ё.Оқпинарнинг ҳаракати билан газетанинг турли йиллардаги йўқ сонлари дунё кутубхоналари ва архивларидан топилиб имкон қадар тўлиқ ҳолга келтирилган. Мазкур коллекция ҳозирда “Таржимон” газетасининг тўлиқ архиви ҳисобланади” (3).

Газетада чоп этилиб борган Хива хонлиги билан боғлиқ кўплаб мақола, хабар ва лавҳаларда Хоразм ва хоразмликларга оид кўплаб мавзулар ёритилган. Табиийки, Қримда яшаётган, аммо икки бора Туркистон ва Бухорода бўлган Гаспрали воҳадаги вазиятни Россиянинг турли ҳудудларида чоп этилган, шунингдек “Туркестанские ведомости”, “Туркистон вилоятининг газетаси”даги материаллар орқали кузатиб борган. Вақт ўтиб эса бевосита Хоразмдан ҳам махсус “Таржимон”га газетасига мақола, хабар ёзадиган мухбирлар етишиб чиқди. Шулардан бири Хоразмдаги жаҳид мактабида ўқитувчилик қилган Рамазон Сайдашев эди. Натижада “Таржимон” газетасида юқоридаги нашрлар ва Рамазон Сайдашевнинг мақола, хабарлари орқали Хоразмга боғлиқ кўплаб мақолалар ёритилди. Гаспрали баъзида Хоразмдаги жараёнларга оид ўзининг таҳлилий мақолаларини ҳам ёритиб борди. Бу борада Гаспрали ва Хива хонлиги бош вазири , тараққийпарвар, ислоҳотчи Исломхўжа ўртасидаги хат орқали фикрлашувлар ҳам катта аҳамият касб этди. Шулардан келиб чиққан ҳолда “Таржимон”га газетасида Хоразм билан боғлиқ ҳолда ёритилган мавзуларни қуйидаги турларга ажратиш мумкин:

1. Хива хони ва амалдорлари, валиаҳдининг Россия империясига сафари билан боғлиқ хабарлар;

2. Хон ва амалдорларининг Туркистон, хусусан Тошкентга ташрифига оид лавҳалар;

3. Хива хонлигидаги жаҳид мактаблари ҳолатига оид хабарлар.

4. Хоразмдаги ижтимоий-иқтисодий, сиёсий вазият тўғрисидаги мақола, хабарлар.

5. Жадиличлик ҳаракати ва воҳада олиб борилган тараққийпарварларнинг ислохотларига оид мақолалар таҳлили.

Агар “Таржимон” газетасидаги юқоридаги туркумларга оид мақолалар, хабарлар ва лавҳаларга эътибор қаратадиган бўлсак, бугунги даврга келиб уларнинг тарихимизни ўрганишда катта аҳамиятга эга эканлигини англаш мумкин. Маълумки, биз таъкидлаб ўтган давр-1883 йилдан 1917 йилгача бўлган ораликда кечган жараёнлар ҳақида Баёнийнинг “Шажарайи Хоразмшоҳий”, Лаффасийнинг “Тазкирайи шуаро”, Бобожон Тарроҳнинг “Хоразм навозандалари”, Полвонниёзхожи Юсуповнинг хотираларида турли воқеалар Ферузхон, Асфандиёрхон билан боғланган ҳолда тасвирлаб ўтилади. Бироқ, 1883-1917 йилларга оид “Таржимон” газетасидаги 150 дан ортиқ мақолалар, хабарлар, лавҳаларда шу даврда кечган жараёнлар, воқеликлар ёритиб ўтилганки, бу тарихимизни ўрганишда катта аҳамиятга эга.

Шу ўринда газетада ёритилган айрим мақолаларнинг изоҳларини келтириб ўтсак: “Хива 1873 йилги уруш натижасида тузилган шартномага кўра 1885 йил учун Россия хазинасига 150000 рубл пул тўлаши лозим “ (21.10.1884), “ Хива хонининг укаси Ашхобод, Тифлис ва Истанбул орқали Маккага кетгани ҳақида”(9.06.1887), “ Хивада хон тарафидан мактаб очилиб, унда болалар рус тили ўрганадилар; мактаб хон сармойеси билан таъминланади; мактаб учун 34хонали бино қурилган; 2 йил олдин Хива хони дунёвий илмлар ҳам ўқитиладиган янги мадраса очмоқчи эди, бу ишнинг боши бўлса керак” (15.08.1887), “Темир йўл орқали юклар тез олиб борилишига қарамай Хивадан жўнатилаётган юклар эски усул, туялар билан жўнатилмоқда; бу усул темир йўлдан анча арзонлиги ҳақида”(6.09.1887)”.

“Хива хони 3 йилдан бери эълон қиладиган Европа саёҳати бу йил ёз бошларида амалга ошиши ҳақида” (31.01.1888), “Кудрин ва ширкати Қўқон вилоятида пахта экишни яқунлаган ва биринчи ниҳоллар чиққан; Хива хонлигида ҳам пахта экинзорлари 2 барабар кенгайгани ҳақида” (8.05.1888), “Хиванинг Россия билан тижорати ривожини туфайли хон Хивага телеграф олиб келишига қарор бергани ҳақида”(27.07.1888), “ Ҳозирда мавжуд Тошкент, Бухоро, Чоржўй ва Керки телеграф йўлига Хива ҳам қўшилади; ёғоч камлигидан устунлар темирдан бўлиши ҳақида” (24.03.1889),

“Туркистон генерал-губернатори барон Вревский пароход билан Петро-Александровск шаҳрига борган, Хива хони билан кўришган; музокара мавзулари: Амударёни эски ўзани бўйича Каспийга буриш; шаҳар яқинидаги Амударё қирғоқларини мустаҳкамламоқ, агар бу сув тошқинига фойда бермаса шаҳарни Хива тарафига кўчириш ҳақида”(23.11.1890), “Руслар Хива билан тижоратларини кенгайтириш мақсадида Петро-Александровск шаҳрида катта карвонсарой қуришлари ҳақида”, (27.01.1891).

“Хива хони болаларга рус тили ўқитиш учун бир мактаб очган; Тошкент ўқитувчилар семинариясини тугатган Хусайн Иброҳимов мактабга муаллим етиб тайинлангани ҳақида” (30.08.1891), “ Хива валиаҳди Тошкентга келиб губернатор билан учрашгани ҳақида” (19.09.1891), “Бухоро амири ва Хива хонининг Россияга саёҳатлари сиёсий йўсинда эмас; Бухоро амирининг мақсади ўғлини ҳарбий мактабга жойлаш, Хива хони эса Европага саёҳат қилиши ҳақида” (25.10.1892). “Рязань-Урал темир йўли ширкати Уральск шаҳридан Амударёга қадар темир йўл қуришни ўйлаб бу йили муҳандисларни жой кўриш учун юбориши ҳақида” (18.04.1893), “3-октябрда Туркистон генерал-губернатори барон Вревский Петро-Александровск шаҳрига келиб Хива хони билан учрашган; губернатор хон ва валиаҳд шарафига катта зиёфат бергани ҳақида” (29.10.1893), “Рязань-Урал темир йўл ширкати Уральск шаҳридан Хиванинг Қўнғирот шаҳрига қадар темир йўл қуриш ва Амударёда пароход юргизиш учун ҳукуматга мурожаат қилгани ҳақида”(7.11.1893). Хива хони Муҳаммад Раҳимхон Нижний Новгород кўрғазмасидан босма машинасини барча ҳарфлари билан сотиб олган ва Хива мадрасаларидан бирига вақф қилиш ниятида эканлиги ҳақида” (7.07.1896), “Хива хони Москвада бўлган вақтда Амударё эски ўзанига қайтаётганини билдирган; комиссия юборилган; дарё Каспийга қуйилса арзон сув йўли очилиши ҳақида”.

Шу тарзда юқоридаги сингари мақолалар “Таржимон”да ёритилиб, мухлислар бевосита газета орқали Хоразмда кечган жараёндан хабардор бўлиб боришган. Вақт ўтиб эса ушбу

мақолалар, хабар ва лавҳалар тарихни бошқа манбаларга қиёслаб ўрганувчи ноёб меросга, катта аҳамиятга эга бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. З.Абдурашидов “Таржимон” (1883-1917) газетасидаги Туркистон материалларининг изоҳли библиографияси”, Т, 2020, 14 бет.
2. Б.Қосимов “Миллий Уйғониш”, Т, Маънавият” нашриёти, 2002 йил, 6-бет.
3. З.Абдурашидов “Таржимон” (1883-1917) газетасидаги Туркистон материалларининг изоҳли библиографияси”, Т, 2020, 44 бет.

УДК: 343.2/7

РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ АНАЛИЗ (ВОПРОСЫ КРИМИНАЛИЗАЦИИ СОСТАВОВ ПРЕСТУПЛЕНИЯ В УГОЛОВНЫЙ КОДЕКС РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН)

Д.Р.Дусматов, старший помощник прокурора, Яшнабадская районная прокуратура, Ташкент

Аннотация. O‘zbekiston Respublikasi jinoiy siyosatining asosiy yo‘nalishlaridan biri sheriklikda sodir etilgan jinoyatlarga qarshi kurashdir. Shu munosabat bilan hamkorlikda sodir etilgan jinoyatlarga qarshi kurashishning huquqiy mexanizmlarini takomillashtirish muammosi, xususan, uning asosiy yo‘nalishlarini belgilash bilan bog‘liq masalalar dolzarbdir.

Калит so‘zlar: jinoyat kodeksi, jinoiy guruh, O‘zbekiston Respublikasining amaldagi jinoyat qonunchiligi, ijtimoiy xavfli jinoyat, ishtirokchilik turlari.

Аннотация. Одним из основных направлений криминальной политики Республики Узбекистан является борьба с преступлениями, совершаемыми в соучастии. В связи с этим актуальна проблема совершенствования правовых механизмов борьбы с преступлениями, совершаемыми в соучастии, в частности вопросы, связанные с определением ее основных направлений.

Ключевые слова: уголовный кодекс, преступная группа, действующее уголовное законодательство Республики Узбекистан, общественно опасное преступление, виды соучастия.

Abstract. One of the main directions of the criminal policy of the Republic of Uzbekistan is the fight against crimes committed in complicity. The problem of improving the legal mechanisms for combating crimes committed in complicity is relevant, in particular, issues related to determining its main directions.

Keywords: criminal code, criminal group, current criminal legislation of the Republic of Uzbekistan, socially dangerous crime, types of complicity.

Введение. Анализ судебно-следственной практики показывает, что наиболее общественно опасные преступления, как правило, совершаются в соучастии. В частности, около 15 процентов всех преступлений, зарегистрированных в Республике Узбекистан за последние пять лет (2009-2013 годы), из которых 70-80 процентов составили хищения чужого имущества, были совершены с участием двух и более лиц. Следует отметить, что любое общественно опасное деяние, совершаемое в соучастии, повышает уровень его общественной опасности. В то же время подстрекательство как вид соучастия имеет высокий уровень социальной опасности, поскольку связано с побуждением другого лица к совершению преступления. В практике применения норм ответственности за участие в преступлении возникают проблемы и трудности в правовой оценке отдельных аспектов приглашения. В частности, к ним относятся: отличие индукции от других видов партнерства; определить время окончания подстрекательства; к отдельным формам подстрекательства, включая массовое подстрекательство группы лиц к совершению преступления, применение гипноза и насилия, наркотических средств и других средств, подавляющих волю человека или оказывающих иное воздействие на его сознание, а также правовая оценка глобальных возможностей. из Интернета для поощрения совершения преступления; подстрекательство к совершению двух

и более преступлений, а также дача правовой оценки индифферентному подстрекательству к совершению преступления; Правовая природа провокации и ее отличие от подстрекательства.

Основная часть. Кроме того, в действующем законодательстве отсутствие единых критериев назначения наказания с учетом общественной опасности видов партнерства создает проблемы в индивидуализации наказания для партнеров. На наш взгляд, основной причиной этих и других проблем, встречающихся в правоприменительной практике, является несовершенство норм уголовного права в сфере борьбы с преступлениями, совершаемыми в соучастии [2]. Например, согласно действующему уголовному законодательству Республики Узбекистан (ч. 4 ст. 28 УК), «подстрекателем является лицо, подстрекающее к совершению преступления». К сожалению, это определение не раскрывает способов и признаков подстрекательства, отличающих его от других видов соучастников, и не может в полной мере выразить его юридическую сущность. Это вызывает определенные трудности в правильном понимании ее содержания, что негативно влияет на эффективность борьбы с этим явлением. Изучение материалов судебно-медицинской практики по формам подстрекательства к совершению преступления показывает, что подстрекательство - в 35% изученных уголовных дел, уговор - в 21%, угрозы - в 16%, ходатайства - в 15%. В 9% - индукционным путем и в 4% случаев - другими способами. Фактически в законе нет четкого определения, что подразумевается под «подстрекательством к совершению преступления». В свою очередь, на практике это приводит к тому, что достаточным для его возникновения признается только факт возбуждения заинтересованности другого лица в совершении преступления. Однако, на наш взгляд, понятию подстрекательства следует придать более широкий смысл. Потому что способы подстрекательства к совершению преступления разнообразны и многочисленны (например, уговор, уговор, подкуп, угрозы, обман, попрошайничество, подстрекательство, обещания, физическое насилие, стрельба из процентов и т. д.). Итак, объективная сторона подстрекательства выражается в действиях, направленных на побуждение другого лица к совершению преступления. Следовательно, подстрекатель возбуждает интерес у другого лица к совершению преступления или ставит его в положение, принуждающее его к совершению преступления. Поэтому преступное поведение зачинщика всегда направлено на достижение определенной цели. Кроме того, в случае подстрекательства преступные последствия должны иметь общую для всех соучастников причинно-следственную связь; в противном случае партнерство исключается. Следует отметить, что действия зачинщика больше похожи на действия организатора, чем на объективные признаки. Поэтому при разграничении действий подстрекателя и организатора обычно учитываются действия организатора при координации и контроле последующих действий лица, склонного к совершению преступления. Поэтому основная цель подстрекательства – пробудить у других партнеров решение совершить конкретное преступление. В связи с этим можно сделать вывод, что подстрекатель лишь побуждает другое лицо к совершению преступления, но не контролирует его дальнейшую деятельность по совершению преступления.

Следует отметить, что для признания человека подстрекателем недостаточно склонить другое лицо к совершению преступления. В такой ситуации уговариваемый должен принять предложение подстрекателя и дать добровольное и сознательное согласие на совершение преступления. Следовательно, для того чтобы деяние двух или более лиц было признано совершенным в соучастии, между ними должно быть предварительное соглашение.

Такое соглашение возможно как до совершения преступления, так и во время совершения преступного деяния. Кроме того, деятельность зачинщика всегда должна иметь конкретного адресата – человека. Поэтому публичные призывы к совершению преступления не считаются подстрекательством. В таком случае при наличии необходимых оснований, установленных законом, лицо может быть привлечено к ответственности по другим статьям Уголовного кодекса Республики Узбекистан (ст. 159, 2161 УК). При этом возможна и провокация против определенной группы лиц, представляющих ту или иную форму партнерства. При этом зачинщик не обязан доносить свои идеи до сознания каждого из членов группы. При этом желание склонить группу лиц к совершению преступления должно быть

прикрыто преступным умыслом подстрекателя, а лица должны осознавать общественную опасность деяния и иметь информацию о нем. Следует обратить внимание и на другой аспект рассматриваемой нами проблемы. Провокация может принимать не только форму подстрекательства преступника к совершению преступления; Также возможно мотивировать, объединять и даже побуждать людей выполнять организационные функции. К сожалению, исходя из правовой нормы, действующий уголовный закон не предусматривает точного адреса вызова. Поэтому, на наш взгляд, при разработке данной нормы уместно добавить слова «...склонять другое лицо к совершению преступления», что позволит решить проблему. Также стоит отметить, что лицо, имеющее склонность к совершению преступления, должно отвечать соответствующим требованиям (в части возможности привлечения к ответственности), кроме того, оно добровольно, без всякого принуждения, намеренно и сознательно занимается совершением преступления. нуждаться Поэтому человек должен сознательно и самостоятельно выбрать преступный путь. Так, если психически невменяемый склонен к совершению преступления, не подлежащего уголовной ответственности, он не может контролировать свои действия вследствие психического или физического принуждения (если лицо, склонное к совершению преступления под влиянием психического или физического принуждения способно контролировать его действия в случае признания его виновным), а также в случаях, исключающих преступность деяния (необходимость обороны; крайняя необходимость; причинение вреда при задержании лица, совершившего общественно опасное деяние; выполнение приказ или иная обязанность), оправданный профессиональный или экономический риск, действия которого не предусматривают поощрения. Субъективная сторона мотивации непосредственно выражается в намерении. Подстрекатель осознает общественно опасный характер своего преступного поведения в форме интереса к другому лицу, стремления к совершению преступления, предвидит возможные преступные последствия и желает их наступления. В свою очередь, подстрекая другое лицо к совершению преступления, оно может преследовать различные цели и задачи, например, месть, личную выгоду, зависть или другие неразумные цели. Они не влияют на правовую оценку деяния подстрекателя. На основании этого подстрекатель умышленно побуждает другое лицо совершить преступление. В связи с этим подстрекательство исключает возможность неосторожного склонения лица к совершению преступления, равно как и не может быть умышленно склонено к совершению преступления по неосторожности. Не забывайте, что подстрекатель не может склонить другое лицо к совершению преступления, если он не имеет представления о его результате или не желает наступления преступных последствий. В связи с этим следует отметить, что в большинстве случаев поведение уговариваемого не соответствует преступным желаниям зачинщика. Поэтому вопрос о принятии окончательного решения о совершении преступления или об отказе от него остается, прежде всего, прямой ответственностью преступника и иных соучастников. С этой точки зрения очень сложно дать правовую оценку случаям, когда подстрекатель пытался склонить другое лицо к решению совершить преступление, но его призывы были отклонены и призыв не был осуществлен. Еще одним спорным аспектом проблемы подстрекательства является то, что сегодня в юридической литературе и судебной практике встречаются большие трудности в решении вопросов признания или непризнания факта подстрекательства в случаях провокации к совершению преступления. Таким образом, Е.В. Говорухина, изучавшая эту проблему, пишет: «Понятие провокация к преступлению — это умышленное одностороннее действие лица, направленное на привлечение лица, спровоцировавшего его к совершению преступления, с целью подвергнуть второго лица совершить преступление. При этом провокация к совершению преступления отличается от подстрекательства к совершению преступления и не является соучастием»[1]. Кроме того, пособник не знает мотива пособника, чтобы разоблачить его. Это означает, что лицо, подстрекаемое к совершению преступления, сознательно соглашается на предложение провокатора совершить преступление, даже если оно имеет неправильное представление о характере происходящего. Поэтому, даже если преступное внушение является искусственным, преступный характер сговора и взаимного согласия

существует как для провоцируемого, так и для лица, производящего провокацию. В то же время признается, что общественный риск провокации гораздо выше. Поэтому мы не можем согласиться с высказанным в некоторых работах[4] мнением о придании легитимности возбуждению преступного поведения и признании этого деяния условием, исключающим преступность деяния. По нашему мнению, данное положение может привести к необратимым негативным последствиям, потере контроля над преступностью со стороны правоохранительных органов. В борьбе с организованной преступностью и отдельными видами преступной деятельности компетентные государственные органы располагают законными методами организации следственной деятельности, в отличие от провокации. Отличие следственной деятельности от провокации к совершению преступления состоит в том, что эта деятельность не направлена на возбуждение интереса к совершению преступления и организации преступной деятельности у других лиц. Поэтому в ст. Статья 17 Закона Республики Узбекистан от 25 декабря 2012 года «Об оперативно-розыскной деятельности» ограничивает действия органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, «побуждением граждан к совершению преступлений»[5]. Поэтому оперативно-розыскные мероприятия могут проводиться только в отношении готовящихся преступлений или преступлений, известных правоохранительным органам. В связи с этим в юридической литературе отмечается, что существуют законные и незаконные виды провокации к совершению преступления [6]. Поэтому, на наш взгляд, необходимо запретить все виды незаконного подстрекательства и одновременно решить правовое регулирование провокации к совершению преступления в рамках института призыва.

Заключение. По данным исследований, наиболее социально опасным среди них является организатор, за ним следует исполнитель, затем зачинщик и партнер. По нашему мнению, ответственность причинителя вреда не может основываться на теории соучастника; здесь, исходя из теории независимости ответственности подстрекателя, наказание против него не должно быть менее двух третей наказания, назначенного виновному. На основании изложенного можно сделать следующие выводы: во-первых, для определения правовой природы подстрекателя и повышения эффективности правоприменительной практики ч. 4 ст. Статью 28 УК следует изложить в следующей редакции: Подстрекатель - уговор, подкуп, уговор, принуждение, обман, злоупотребление властью, подстрекательство или иными способами то или иное лицо склонило к совершению преступления; во-вторых, ответственность подстрекателя не может основываться на какой-либо дополнительной теории, необходимо исходить из теории независимости ответственности подстрекателя; в-третьих, если подстрекательство к совершению преступления не было осуществлено, действия подстрекателя следует квалифицировать как приготовление к совершению преступления.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Говорухина Е.В. Понятие и правовые последствия провокации в уголовном праве: Дис. ... канд. юрид. наук. Ростов на Дону, 2002. С. 12.
2. Радачинский С.Н. Провокация преступления как комплексный институт уголовного права: проблемы теории и практики: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Нижний Новгород, 2011. С. 14.
3. Арутюнов А.А. Подстрекатель преступления // Государство и право. 2002. № 11. С. 32.
4. Якубов С.А. Провокация преступления (постановка проблемы). Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 2007. С. 27.
5. Собрание законодательства Республики Узбекистан. 2012. № 52. Ст. 585.
6. Усмоналиев М. Жиноят ҳуқуқи. Умумий қисм: Олий ўқув юртлари учун дарслик. Т., 2005. Б. 287.
7. Мухамеджанов С.С. Жиноий жавобгарликни индивидуаллаштиришда иштирокчилик институтининг долзарб масалалари: Юрид. фан.номз. дис. ... Т., 2011. Б. 47.

ИСТОРИОГРАФИЯ ПРИНУДИТЕЛЬНОЙ МИГРАЦИИ И РАЗРЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ С ДЕФИЦИТОМ РАБОЧЕЙ СИЛЫ В УЗБЕКСКОЙ ССР (1950-1980 гг)**Ж.Г.Зарипов, доц., PhD, Бухарский Государственный Университет, Бухара**

Annotasiya. Ushbu tadqiqotning maqsadi migratsiya rivojlanishining asosiy bosqichlarini tarixiy tomonidan o'rganish va uning kamchiliklarni aniqlashdir, shuningdek davlat taraqqiyotining yo'nalishlari bo'yicha kadrlar masalasini hududlar kesimida o'rganib chiqish. Buxoro viloyati misolida kadrlar masalasini yechishdan iborat. Ushbu maqolada tadqiqotchilarning ushbu sohadagi faoliyatidan namunalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Migratsiya, ko'chirish, SSSR, O'zbekiston, Migratsiya siyosati, Inqilob, migratsiya sabablari, migratsiya omillari, malakali ishchilar.

Аннотация. Целью данного исследования является историческое выявление основных этапов миграционного развития и формирования трудовых дисциплин в зонах дефицита рабочих во всех направлениях развития государства, а также решение кадрового вопроса на примере Бухарской области. В основном в данной работе принесены примеры работ исследователей в данной сфере.

Ключевые слова: Миграция, переселения, СССР, Узбекистан, Миграционная политика, Революция, причины миграции, факторы миграции, квалифицированных рабочих.

Abstract. This issue related to the migration of the population is an urgent problem in modern Uzbekistan. The purpose of this study is to historically identify the main stages of industrial development and the formation of migration processes in construction and industrial zones, as well as the solution of the personnel issue on the example of Bukhara region.

Key words: Migration, resettlement, USSR, Uzbekistan, Migration policy, Revolution, causes of migration, factors of migration, skilled workers.

Всестороннее изучение миграционного вопроса позволяет точно и глубоко представить себе трудности и трудности развития промышленного и строительного процесса, прошедшие народом Узбекской Республики после Второй мировой войны. Также после военный период тесно связан с принудительной миграцией так как оно является базой всей истории Миграции мира с древних времен и по сей день. (принудительность является очень тонкой гранью между выбором самого человека и его безнадёжности перед законом государств).

Вопросы касающегося принудительной миграции, отмечены в работе В.В.Сарновой, которая посвящена проблеме спецпереселенцев по государственной политике Советов. 1960 году в Лондоне, была опубликована для общественности книга Р.Конквеста [1]. В историографии этнических депортаций до настоящего времени отсутствуют, работы с анализом основных характеристик этнических «контингентов», принудительно расселённых в разные части республик и изменении этнической депортации данного периода [2].

По мнению Сычкаря А.В, работы касающиеся принудительной миграции, анализ историографии, необходимо проводить по общепринятым, исторически сложившимся, закономерным, хронологическим, классификационным делениям: дореволюционная, советская, современная и зарубежная историография. Автор считает, что одним из факторов человеческой гегемонии - это принудительность миграционного процесса в современной истории, что считалось обычным методом введения миграции [3].

Исследователи по переселению, невольно подчеркивают политический и социальный миграционный характер. При изучении работ по «принудительной миграции» в промышленные зоны, было обращено внимание на философский характер (мышления и взгляды переселенцев на принудительность) развития событий. В исследовательских работах Латышевой К.В. изучались причины принудительной миграции, приводится количество людей, подвергшихся принудительному выселению, статистика потерь в ходе депортации, условия жизни в новых местах и различные формы протеста. Особое внимание уделяется истории восстановления национальной философии и права. Заключительной частью для

принудительной миграции и тотальное выселения советских граждан немецкой национальности, послужил Указ Президиума Верховного Совета СССР «О переселении немцев, проживающих в районах Европейской части СССР (Украина, Белоруссия и Поволжья)» от 28 августа 1941 года, действия которого распространялось на немецкое население [4]. После войны такая политика принудительной миграции была распространена только на немцев, проживающих и на других территориях СССР, после Указа они были переселены в промышленные зоны Бухарской области, на строительные работы, на предприятия «Бухаранефтегаз» и «Бухарагазпромстрой» [5].

У современных российских и узбекских авторов, актуальной темой для исследований, стала внутренняя миграция населения, так как в политике Советского Союза не было понятия миграции, потому что, государство являлось одним целым, и в качестве перехода из одной республики в другую не использовался термин “миграция”, а использовался термин “переселение”. Понятие «миграции населения», к сожалению, было почти потеряно на несколько десятилетий из советской научной литературы. Наиболее выразительным примером этого, является освещение миграции в Большой советской энциклопедии [6]. Во втором издании Советской энциклопедии от 1954 года том 27, термин «миграция населения» отсутствует, но есть термин «миграция народов», с отсылкой к термину «переселение народов», под которым в томе 32 от 1955 года говорится, что «переселение народов это – переселения племен средних веков, способствовавшие крушению Римской империи». Таким образом миграция в Советском Союзе было заменено в понятии только одного из её видов [7].

Однако, современные историки упоминали отдельные вопросы, касающиеся внутреннего переселения, причиной которой послужила доктрина Н.Хрущева, так как, для освоения новых целинных земель и обеспечения всех граждан, первыми необходимыми условиями, было решено отправить огромное количество людей, для заселения новых земель, которые были без хозяев.

Такая ситуация, созданная для развития планового переселения и внутренней миграции, начала развивать и сельскохозяйственную часть миграционного вопроса. Этот аспект миграции в последнее время приобретает особо большое значение, что связано с резким изменением показателей воспроизводства населения бывшего Советского государства. В этих условиях важно знать, какое влияние оказывает внутренняя миграция на воспроизводственную функцию населения. Были рассмотрены несколько специальных работ по внутренней миграции: Б.Н.Ботировой [8], Б.Н.Ризаева [9], Х.Хушвактова и Х.Холмуминова Максаковой Л.П. [10].

В изучении переселенческой политики, отдельный вклад вводит А.Пискунов, где он внедряет в научный оборот, неизвестные ранее документы (постановления, архивные материалы РСФСР, партийные и областные архивы), которые представляют с собой особую ценность в изучении внутренней миграции.

Аналогичным образом, автор сначала изучил и сделал выводы по переселению дореволюционного периода, так как проблема переселения на тот период рассматривалась как решение «аграрного вопроса».

По мнению С.П.Пискунова, первыми исследователями по изучению внутреннего переселения стали экономисты, которые рассматривали ситуацию, как путь к развитию экономики государства. Таким образом, применительно к сельскохозяйственному переселению допустимо использование двух подходов.

Первый, подход был отраслевой, согласно, которому переселение являлось формой перераспределения трудовых ресурсов, где относительно переселялись семьи (при условии наличия в ее составе не менее 2 трудоспособных членов) в сельскохозяйственные предприятия.

Второй, территориальный, трактуемый, это переселение имеющую организованную форму миграции, подразумевала смену постоянного места жительства – субъекта выхода и выселения [11]. Относительных показателей внутриобластного переселения было достигнуто в период освоение залежных и целинных земель, инициированного Хрущевым Н.С.. Было

выяснено что снижение доли внутриобластного переселения 1969-1973 гг. по сравнению 1955-1965 гг. разница оказалась высокой 33% [12].

Но также отмечает автор, что именно благодаря государственным мерам, в кратчайшие сроки были выполнены задачи по заселению и освоению новых залежных земель Средней Азии, в том числе и Узбекской ССР, районов Карельского перешейка Ленинградской областей.

По выводам Б.Н.Ботировой, решения кадрового дефицита в сельской местности по вопросу «наращивания демографического потенциала малонаселенных районов Узбекской ССР 1926-1941 гг». за счет политики переселения до начала Второй мировой войны, были выявлены несколько фактов.

Главным является тот факт, что была, введена аграрная политика советского правительства в Узбекистане, освоение новых земель и ирригационно-мелиоративных систем [13]. Также в исследовании была раскрыта сущность аграрной политики советского правительства. Если автор, в своих исследованиях изучал ситуацию по всей республики и довоенный период, то в изучении полного анализа внутренней миграции, по областям, были использованы в работе Х.Холмунинова (на примере южных областей), Х.Хушвактова (на примере Мирзачула) и Б.Ризаева (на примере Бухарской области).

Вопросы, касающиеся внешней миграции, были изучены в основном авторами из зарубежных стран, которые также исследовали вопросы политики внешней миграции. Были изучены старые и новые работы по миграции населения в СССР и Европе, также были рассмотрены вопросы иммиграции в Советском правительстве, и обеспечения гарантированной работой. Авторы, изучившие эти направления, - это М.Петрусек, Stephen Castles and Mark Miller, Сейла Бенхабиб (перевод с английского от В.Л.Иноземцева), Cédric Audebert [14].

Тематика миграционной политики и политики внешней миграции, как мы смотрим, привлекла внимание многих исследователей, которые в изучении этого глобального вопроса не остались в стороне. Проблемы соотношения власти, религии и культурно-бытовой жизни внешних мигрантов в Узбекистане (болгары, евреи, поляки, немцы, греки, монголы).

По результатам всех исследований по историографии следует особо отметить что рост промышленной миграции в Узбекистане, в том числе и в Бухарской области, подвижность городских и сельских жителей, были вовлечены не только внутриреспубликанском формате, но и были активны в межреспубликанском миграционном процессам, где она оказала огромную помощь в развитии промышленно-строительного строя.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Государственный Архив Бухарской области Ф – 1219, Оп. – 1, Дело – 148, Л.59.
2. Conquest R. – “The Soviet Deportation of Nationalities” London. 1960 y. 203 p.
3. Сычкарь А.В. – Переселение Народов Северного Кавказа в 1850-1860 гг. Монография. Владикавказ. 2010г. С.202.
4. Зайончковская Ж.А, Переведенцев В.И. – Современная миграция населения Краснодарского края Новосибирск. 1964. С.18.
5. Хушвақтов Х.О. – Мирзачўли ўзлаштириш учун аҳолини кўчириб келтирилиши ва уларнинг ижтимоий-иқтисодий аҳволи. Тарих фанлари бўйича (PhD)фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун тақдим этилган Автореферат. Тошкент, 2019 й. 149 б.;
6. Холмўминов Ҳ.Э. – Ўзбекистонда совет мустамлакачилиги сиёсатининг миграцион жараёнларга таъсири. (Жанубий вилоятлар мисолида. 1946-1991 йиллар). Тарих фанлари номзоди диссертацияси. –Тошкент, 2007 й. 141 б.
7. Ризаев Б.Н. – Ўзбекистонда 1950-1970 йиллари янги ерларни ўзлаштириш жараёнида аҳолини кўчириш сиёсати (Бухоро области мисолида). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) учун тайёрланган Автореферат Бухоро. 2021 й.

ИСТОРИЯ ХОРЕЗМА, ЗАПЕЧАТЛЕННАЯ КИСТЬЮ ХУДОЖНИКА

Л.Г.Левтеева, с.н.с., к.и.н., Государственный музей истории Узбекистана, Ташкент

Аннотация. *Maqola O'zbekiston xalq rassomi To'ra Kuryazov ijodiga bag'ishlangan. Uning tarjimai holidan ma'lumotlar keltirilgan. Asosiy ishlar ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *rassom, asar, portret, Jaloliddin Manguberdi, Parvan jangi, Xiva, madrasa, masjid, minora.*

Аннотация. *Статья посвящена творчеству Народного художника Узбекистана Туры Курязова. Приведены сведения из его биографии. Рассмотрены основные произведения.*

Ключевые слова: *художник, живопись, портрет, Джалалиддин Мангуберди, битва при Парване, Хива, медресе, мечеть, минарет.*

Abstract. *The article is devoted to the work of the People's Artist of Uzbekistan Tura Kuryazov. Information from his biography is provided. The main works are considered.*

Keywords: *artist, painting, portrait, Jalaliddin Manguberdi, battle of Parvan, Khiva, madrasah, mosque, minaret.*

Введение. История Хорезма является самой древней на территории Центральной Азии. Как не было бы Египта без Нила, также не было бы Хорезма без Амударьи. В оазисе пышно расцветали городская культура и ремесла. Хорезм по праву может считаться родиной одной из древнейших религий мира – зороастризма. Самые ранние исторические сведения до нас донесла священная книга зороастрийцев Авеста (первая половина I тысячелетия до н.э.), где встречается название страны "Hvairizem". Огромную роль Хорезм сыграл в развитии караванной торговли, через него проходила одна из ветвей Великого Шелкового пути. При Академии хорезмшаха Мамуна (XI в.) жили и работали крупнейшие энциклопедисты средневекового Востока - Беруни и Абу Али ибн Сина. Основы двух трудов, составивших славу Ибн Сины, «Канона врачебной науки» (Ал-Канун фит-т-тибб) и «Книги исцеления» (Китаб аш-шифа) закладывались в Хорезме и в Ургенче. В начале XII в. хорезмийцы во главе с сыном хорезмшаха Мухаммада Джалал ад-дином Мангуберди вели героическую борьбу с монголами Чингисхана. Объединение Хорезма в сильное государство началось с Абдулгази хана (1643-1663 гг.). В 1598 году столица была перенесена из Ургенча в Хиву. Место архитектурного наследия Хивы определяется не только изобилием сохранившихся архитектурных памятников, но и тем своеобразным вкладом, который внесли хорезмские зодчие в строительное и изобразительное искусство Средней Азии, сохраняя и развивая древние традиции. Территория "внутреннего города" в Хиве - Ичан-кала - объявлена государственным историко-архитектурным заповедником. История Хорезма, величественные памятники Хивы не раз становились объектом внимания художников Узбекистана, выходцев из Хорезма. В настоящей статье мы познакомим читателя с творчеством Народного художника Узбекистана Туры Курязова, отличающимся многовариантностью сюжетов.

Обзор литературы по теме. Основными источниками при написании статьи послужили художественные произведения Т.Курязова, сведения, почерпнутые непосредственно из личного общения с художником, правительственные документы, связанные с увековечением личности национального героя Хорезма и Узбекистана Джадалидина Мангуберди, а также специальная литература, связанная с событиями и историческими личностями, нашедшими отражение в творчестве Т.Курязова.

Методология исследования. Методологической базой исследования стали общие положения материалистической диалектики, лежащие в основе изучения исторических процессов, роли культурного наследия. Основным методом исследования явился историко-сравнительный анализ.

Анализ и результаты исследования. В творчестве Народного художника Узбекистана Туры Курязова получили отражение многие памятные события, связанные с историей Хорезмом, архитектурным обликом Хивы. Особый интерес представляет портретная серия,

основанная на проникновении в глубинный мир, открывающий новые грани и новые интерпретации исторических личностей.

Путь художника, если он талантлив, сложный и многообразный по своему содержанию. Человек, посвятивший себя искусству, не только должен обладать природным художественным даром, но и иметь огромное трудолюбие и большое терпение. Творчество Народного художника Туры Курязова отличают новаторство в области формы и цвета, поиск уникальных выразительных средств, оригинальность художественной манеры. Почти в каждом своем произведении Т.Курязов стремится воспеть богатую и самобытную историю и культуру Хорезма.

С Т.Курязовым я впервые познакомилась в 2022 году в рабочем кабинете Государственного музея истории Узбекистана, куда он зашел, чтобы встретиться со своей дочерью доктором исторических наук Дармон Курязовой, работавшей в музее на полставки, основная ее работа – доцент в Национальном институте искусств и дизайна им. Камолиддина Бехзада. В это время шла подготовка его персональной выставки в Центральном выставочном зале Дирекции художественных выставок Академии искусств Узбекистана, в организации которой Дармон Тураевна принимала самое активное участие, чтобы обсудить некоторые детали. Юбилейная выставка «Страницы истории» прошла в 2022 году. На ней было представлено около 200 работ художника.

Т.Курязов родился в 1937 г. в Хивинской области. С самого начала рос любознательным и одаренным мальчиком. Мало чем отличался от своих сверстников. Играл с приятелями в футбол, лазил по деревьям и шалил, как самый обычный ребенок. Ну не совсем обычный, отличался любознательностью и одаренностью. Хотя семья была простой, отец – рабочий маслозавода, мать воспитательница в детском саду. Простой, на первый взгляд. Дедушка Туры был ахуном мадраса, в 1937 году репрессирован и расстрелян, реабилитирован в 1989 году; бабушка – правнучкой Хивинского хана Мухаммад Рахимхана 11 (Феруз), дочерью старшего внука Мухаммад Рахимхана 11 Носиртуры. Внук хана хорошо рисовал и сочинял стихи. Интерес к рисованию с детства привила Туре мать. Рисовал цветными карандашами, приглашал друзей, которые восхищались его рисунками, настолько они были красочны, оригинальны и достоверны. Именно тогда, в

детстве, в нем вспыхнула и никогда больше не угасала любовь к прекрасному. После окончания школы по совету матери поехал в Ташкент, поступил в Художественное училище им. П.П.Бенькова. После окончания училища в 1960 году уехал в Нукус, где познакомился с будущим основателем Государственного музея искусств Игорем Витальевичем Савицким, вдохновившим и влюбившим его в красоту окружающего мира. У И.В.Савицкого учился цветоведению. И это особенно важно. Научиться рисовать могут все, но для того, чтобы видеть цвета, нужен талант. Участвуя в многочисленных экспедициях по Хорезму и Каракалпакии вместе с И.В. Савицким, Т.Курязов написал много этюдов по археологическим объектам северной части Узбекистана. Условия были непростыми. Даже были такие случаи. Когда заканчивались краски, заливал клеем песок и этим рисовал. Сохранились две картины, написанные таким способом. Вот как вспоминал Т.Курязов об этом периоде своей

жизни. "Наконец мы увидели силуэт разрушенной крепости и залюбовались её суровой красотой. Серо-золотые пески сочетались с оранжевыми стенами на фоне фиолетового неба.

Под лучами заходящего солнца заброшенная крепость горела, как факел... Распорядок дня был такой: подъем в 5 часов утра, работа до 9 часов без завтрака, потом завтрак и работа до 12. В самую жару мы отдыхали до 5 вечера, потом работали до 8 часов... Мы нашли много побитой керамики. Савицкий скрупулезно собирал и распределял находки в маленькие мешочки... Мы вышли в степь, где как раз цвели верблюжьих колючек. Это был самый любимый мотив для этюдов у Савицкого. Действительно, это было красивейшее зрелище... Я больше наблюдал за ним, чем писал сам... Писал он кропотливо, в несколько сеансов и всегда в одно и то же время. Я же, наоборот, писал быстро, размашисто... Он много рассказывал о своих учителях: Фальке и Н.П.Ульянове" (Сборник воспоминаний Туры Курязова об Игоре Савицком - "Человек с утонченным голосом" был издан в 2015 году редакцией "TURON-IQBOL"). Три года Тура отслужил в армии. Затем поступил в Театрально – художественном институт им. Островского (Национальный институт искусств и дизайна им. К.Бехзада). Учился у Маннона Саидова, В.М.Ковинина, увлекся импрессионизмом. Некоторое время работал в мастерской академика Зарина Индулиса Августовича в городе Риге. Проходил специальную стажировку по изучению технологии старых мастеров, в частности Рубенса, Веласкеса, Рембрандта, произведения которых, находятся в Государственном Эрмитаже в городе Санкт-Петербурге.

Уже начиная с 1960-х годов, произведения Т.Курязова выставляются в нашей стране и за рубежом. Он получил среди художников бывшего СССР, ныне СНГ, РЕЙТИНГ – 4 А. В АРТ галереях его картины оцениваются по этому рейтингу. В 1999 году ему присвоено почётное звание «Народный художник Узбекистана». 8

Т.Курязов являет собой характерный тип художника, активно несущего в своем творчестве восточную поэтику, восточную философию. Его полотна отличаются своего рода «восточным колоритом».

Он очень хорошо знает историю Хорезма, и каждая его картина написана на основе фактологического материала. Многие полотна Т.Курязова посвятив Хиве. На них запечатлены общие виды Хивы: «Колодец Хивы», «Золотая Хива», «Серая Хива», «Белая Хива», «Крыши Хивы», «Крепость Хивы», «Ворота Тош ховли», «Кой дарвоза», «Ворота Палвана», «Хивинский дворик», Хивинский базар», «Цветная крепость», ее архитектурные памятники: «Хива. Две гробницы», «Хива. Мавзолей», «У мечети». С колодцем Хейвак связана овеянная преданиями сама история возникновения города. Согласно одному из них название поселения происходит от восхищенного возгласа купцов «Хей вах!», отведавших чистейшую воду из здешнего источника в долгом и изнурительном путешествии по Великому шелковому пути.

Кук минор. Х., м. 2016 г.

Отсюда и появилось название колодца с живой водой — Хейвак, а позже оно перешло в несколько видоизмененном виде и на весь разросшийся вокруг поселения город. Таким образом, смысл, заложенный в имя Хива, обязан своим происхождением бесценному источнику вкусной и чистой воды посреди безжизненной пустыни. По другой легенде, город Хива был заложен сыном известного библейского Ноя — Симом. Колодец до сей поры соблюдается в полном порядке, он находится в небольшом дворике в северо-западной части Ичан-Калы, углубитной городской стены. Его окружают множество других исторических сооружений, входящих в старый город Ичан-Кала. Одно из самых ближайших к нему — цитадель Куня-Арк.

На полотнах художника запечатлены величественные архитектурные памятники Хивы: «Медресе Аллакулихана», «Медресе Ширгазихана», «Медресе Амир Тура», «Медресе Аллакулихана», «Мавзолей Хивы», «Мавзолей С.Аллауддина». Романтической легендой овеян мавзолей Мазлумхан Сулув, по мотивам которой создано одноименное полотно. В 2016 году художник создает целую серию полотен, посвященных знаменитым минаретам Хивы: Пахлавана Махмуда, Пахлавана Кори, Бикажон Бика, Ислама Ходжи, Джума мечети, «Кук Минор».

На полотнах художника запечатлены величественные архитектурные памятники Хивы: «Медресе Аллакулихана», «Медресе Ширгазихана», «Медресе Амир Тура», «Медресе Аллакулихана», «Мавзолей Хивы», «Мавзолей С.Аллауддина».

В полотнах «Караван», «Дорога в Хиву», живут звуки, ритмы, дыхание древней степи: шепот ветра, клекот птиц, волны седого ковыля. Картину «Караван» на которой изображен караван верблюдов, въезжающий в древнюю Хиву, Т.Курызов передал в дар Музею истории Узбекистана. В 2008 году он пишет картину «По дороге Великого шелкового пути».

Сегодня узбекский народ переживает подъем национального самосознания, возрождения своих исконно-традиционных национальных ценностей. В творчестве художников возникает острый интерес к проникновению в глубины в исторической памяти народа. Оглядываясь в далекое историческое прошлое своего народа, Т.Курызов стремится прочувствовать образы могущественных предков. Он испытывает к ним огромное тяготение, внутреннее родство и средствами искусства воссоздает свою «духовную родословную». Он ищет свой язык в живописи, идет к образам, которые не были прежде свойственны узбекской живописи. Особенно интересны его картины, посвященные «Авесте». Таковы его полотна «Анахита», «Митра и Ангроманью», «Ахурамазда». «Маздак». В создание этих полотен художник вложил свое понимание добра и зла. Авеста — сборник священных книг религии, господствовавшей на Ближнем и Среднем Востоке до VII—VIII вв. н. э. Составление Авесты приписывается пророку Заратуштре. Время жизни этой легендарной личности относят к VI в. до н. э. или значительно ранее. Согласно преданию, Авеста когда-то состояла из множества книг, которые охватывали все стороны мифологии, истории, этики, права, религиозных требований. В дошедшем до нас виде Авеста делится на пять книг. Основное содержание Авесты - учение о непримиримой борьбе светлого начала, олицетворяемого Ахура-Маздой, и темного начала, зла, олицетворяемого Ангра-Майнью. Оба божества - равноправные творцы мира. Первый создал все хорошее, разумное и полезное, второй — все дурное и вредное. Это относится и к области этики - правда, добро противостоят лжи, злу, подлости и т. д. Между ними идет вечная борьба, в которой принимают участие и люди. Жизнь и смерть, небо и ад - важнейшие элементы этой борьбы для людей. Путь к преодолению зла - очищение от него, в котором особую роль играет поклонение священному огню. Зороастр считал, что каждая душа, расставаясь с телом, судима за то, что совершала в течение жизни. На весах взвешиваются мысли, слова, и дела каждой души: хорошие - на одной чаше, дурные - на другой. Если добрых дел и мыслей больше, то душа считается достойной рая. Грешник переживает «долгий век страданий, дурной пищи и скорбных снов». Зороастр был первым, кто учил о суде над каждым человеком, о рае и аде, о грядущем воскрешении тел, о всеобщем Последнем Суде и о вечной жизни. Идеи зороастризма оказали большое влияние на формирование ряда религиозных систем. они заимствованы иудаизмом, христианством и исламом.

Маздак.Х.,м, 2021 г.

Картина «Маздак» многоплановая, в ней много действий, персонажей. И это не случайно. Художник передает здесь образ проповедника религиозно-философского учения, излагавшего учение о добре (разум) и зле (неразумие, инстинкты), одного из направлений в зороастризме на рубеже V -VI вв., и возглавившего народное движение, имевшее целью достижение равноправия людей и вовлекшее в себя, по словам Беруни, «бесчисленное количество людей». На Маздаке белые одежды, символ чистоты помыслов, его руки широко распростерты, как бы обнимая весь окружающий его мир, состоящий из простых тружеников, интересы которых он призван защищать.

Анахита. Х.м. 2000 г.

Картина «Анахитав» передает образ, входящий в круг представлений о великой богине, матери всего живого, владычице царства мертвых. По Авесте, Анахита – божество, от которого зависит продолжение человеческого рода, она «выращивает семена всех мужей, подготавливает материнское лоно всех жен, делает легкими роды всех жен, наполняет в урочный час молоком материнскую грудь». Иконографический облик этой великой богини зороастрийского пантеона, «величественно восседающей на троне», и олицетворяющей плодородие земли, известен по изображениям на царских печатях ахеменидского времени. На полотне, созданном Т.Курязовым, Мы видим божественно прекрасную молодую женщину на фоне окружающей ее цветущей природы.

Положение ее рук неслучайно. Одна из них указывает вверх, другая вниз, объединяя таким образом две ипостаси: небо и землю.

Интеллект Т.Курязова, своеобразная манера исполнения, многогранный талант, внутренняя

культура и глубина души с особой силой проявились в создании серии портретов в которых художник сумел пронести свою любовь к родной земле сквозь годы и воспеть ее народных героев и исторических личностей. Таковы его: «Родословная тюрков», «Феруз», Шахижахан и Мумтазбегим», «Аллакулихан», Абдулгази Бахадырхан», «Исламходжа», «Воительница», «Шахи Жамшид», «Огизхан», «Боборахим Машраб». В своих портретных полотнах художник говорит о великих сынах и дочерях своей страны. Портрет «Замахшарий» (2012 г.) посвящен хорезмийскому писателю, философу, толкователю Корана Махмуду Аз-Замахшари (XI в.), перу которого принадлежат свыше 50 работ, посвященных логике, грамматике, религии, словарям, литературе, литературоведению, педагогике, истории и географии. Аз-Замахшари называли «Учителем всего мира», «Соседом Аллаха», «Славой Хорезма». В 2021 году Т.Курязов пишет сразу два портрета «Фирдауси» и «Муса ал-Хорезми». Муса аль Хорезми (IX в.) - выдающийся среднеазиатский ученый-энциклопедист, математик, астроном, географ и историк. Труды аль-Хорезми сыграли важную роль в становлении науки эпохи Возрождения и оказали плодотворное влияние на развитие средневековой научной мысли в странах Востока и Запада. Благодаря ему в математике появились термины «алгоритм» и «алгебра». Хаким Абулькасим Фирдоуси Туси (940-1020 гг.) поэт, классик персидской литературы, автор знаменитой эпической поэмы «Шахнаме» («Книга царей»). Поэма состоит из 50 тысяч двустиший и считается самой длинной поэмой, принадлежащей перу одного автора: объем ее в два раза больше, чем объем «Илиады» и «Одиссеи», вместе взятых. В портрете «Аль Беруни» запечатлен образ еще одного выдающегося среднеазиатского ученого-энциклопедиста.

Среди мужских своим величием и мужественностью особо выделяется портрет Ислам-ходжи (1872-1913 гг.). Назначенный в 1907 году главным визирем Хивинского ханства и став вторым человеком в государстве при Мухаммад Рахимхане 11 и его сыне Асфендияре, Ислам-ходжа сыграл большую роль в жизни и истории ханства как просвещенный, мудрый и справедливый правитель, реформатор и сторонник осуществления либеральных преобразований и реформ общественно-политической и экономической жизни ханства. Его усилиями и на его средства в 1910 году в Ичан-кале было завершено строительство медресе

Ислам-ходжи и одноименного минарета, самого высокого в Хиве.

На портрете «Художник Маний» запечатлен художник Мани, основатель религиозного учения, возникшего в III веке и известного как манихейство. Мусульманская традиция считает Мани неподражаемым и непревзойденным художником. По собственным словам Мани, картины, которыми украшались его писания, должны были дополнять обучение для образованных людей, и подкреплять откровение для необразованных. Сохранились легенды, что Мани создавал не только книжные рисунки, но и большие произведения на досках, которые вызывали восторг у публики. а один турецкий источник сообщает, что в месте Чигиль было манихейское святилище, которое Мани украсил картинами. Ему

Исламходжа. Х., м. 2006 г. приписывается также изобретение первых фресок, которые распространились в Центральной Азии. Например, Абул Маали в своей истории религий пишет: «Этот человек был мастером в искусстве живописи... Как рассказывают, он нарисовал на куске белого шёлка росчерк таким образом, что можно было растянуть этот кусок шёлковой ткани по ниткам, а этот росчерк остался бы невидимым».

Султан Жалалиддин. Х., м. 2011 г.

Т.Курызов размышляет о том, какую роль может играть личность в судьбе эпохи. Он говорит, что она чрезвычайно важна в контексте истории. Среди его произведений портрет Тумарис, созданный в 2018 г. На нем изображена молодая женщина в богатом одеянии. Тумарис – царица массагетов – кочевых племен, населявших берега Каспия и Приаралье, известная историческая личность, одержавшая по свидетельству греческого историка

Геродота, в VI в. до н.э. в жестокой битве победу над персидским царем Киром II Великим. Тумарис и события ее жизни нашли отражение в работах ряда западно-европейских художников, как Рубенс, Аллегрини, Лука Феррари и другие.

Впечатляет созданный Т.Курязовым образ народного героя Джалалиддина Мангуберди; «Султан Жалалиддин», «Султан Жалалиддин на поле боя». Джелал ад-Дин (1199-1231) был старшим сыном хорезмшаха Ала-ад-Дин Мухаммеда. Он возглавил борьбу Хорезма против монгольского вторжения. Ахмад ан-Насави — личный секретарь султана Джалал ад-Дина Мангуберды описывал его следующим образом: «он был смуглым, небольшого роста, тюрком по речи и по выражениям, но говорил также и по-персидски. Что касается его храбрости, то, чтобы сказать о ней, достаточно упомянутых мной его битв. Это был лев среди львов и самый отважный среди своих смельчаков-всадников. Он был кротким, не сердился и не бранился». Одним из самых значительных событий этой борьбы стала битва при Парване, которая также получила отражение в творчестве Т.Курязова, написавшего одноименный диптих в 2016 году. В этом сражении монголы потерпели сокрушительное поражение, потеряв половину своего войска. Многие исследователи отмечают, что разгром монгольских войск при Парване стал единственным крупным поражением монголов за всё время их боевых действий в Средней Азии, Иране и Афганистане в период походов Чингисхана. Картина убедительно передает всю ожесточенность борьбы двух армий, которые сошлись в смертельной схватке в каменистом ущелье, стиснутым крутыми скалами. В этой битве был использован необычный военный прием. Известный русский востоковед В. В. Бартольд, опираясь на труд Джувейни, отмечал, что хорезмское войско большую часть времени сражалось в пешем строю, и лишь когда монголы стали уставать, приказал начать конную атаку и тем самым добился победы. Впоследствии Джелал ад-Дин в течение многих лет успешно боролся против войск Чингиз-хана, однако, не сумев организовать единый фронт сопротивления монголам, погиб в горах Курдистана.

Битва при Парване. Х.,м. 2016 г.

В Узбекистане Джелал ад-Дин Мангуберди входит в число национальных героев. Ему воздвигнуты несколько памятников, последний открыт в присутствии Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева 29 августа 2022 года; в Хорезмской области построен мемориальный комплекс. 30 августа 2000 года был учреждён орден «Жалолиддин Мангуберди» (Jaloliddin Manguberdi). Согласно статуту ордена, им награждаются

военнослужащие командного состава, проявившие военный талант, образец мужества и героизма при защите независимости страны, неприкосновенности её границ, а также внёсшие большой вклад в укрепление обороноспособности государства. 22 августа 2003 года этим орденом была награждена Хорезмская область. Один из портретов Джалалиддина Мангуберди экспонируется в Государственном музее истории Узбекистана, представляя посетителям образ народного героя и вызывая патриотические чувства сопричастности к событиям героического прошлого страны.

Не мог художник не откликнуться на тему репрессий 1930-х годов, прокатившихся тяжёлым катком по судьбам многих людей, написав в 2020 г. глубоко символичную картину «Жертвы репрессий». В картине «Прощай Арал» звучит трагическая нота гибели некогда полноводного моря.

Суяб бахши. Х.,м. 1986 г.

Наряду с героическими картинами и портретами в своем творчестве Тура Курязов уделяет большое внимание и изображению бытовых событий, пишет портреты простых людей. Таковы его «Двор», «Дом с тандыром», «Семья», «Мать», «Хирман», «Праздник урожая», «Выращивающие дыни», «На базар», «Прыжок», «Музыканты Жайпура», «Бой барабанов», «Мастер старых инструментов», «После работы», «Канатоходцы», «Козлодрание», «Бульдозерист», «Механизатор», «Мастер Машариф», «Комилжон Отаниёзов», «Онажон Халфа», «Онабиби Кари», «Суяб Бахши», «Сатар Ярашев, Турабика хоним», «Хонум халфа», «Бекажон бека», «Кадыр ота», В триптихе «Лазги» и «Муза (Лазги сурнай)» он отдал дань уважения к общенациональному хорезмскому танцу «лязги». Этот древний танец с историей в три тысячи лет, обладающий позитивным жизнеутверждающим фактором, который пробуждает чувство радости и наслаждения жизнью, своей притягательностью и яркой палитрой красок завоевал и мировую сцену, являя собой высокий образец подлинного искусства, объединяющего разные народы. 12 декабря 2019 года ЮНЕСКО включила хорезмский танец «Лазги» в Список нематериального культурного наследия человечества. 13 марта 2020 года было принято решение о создании в городе Хиве Академии Лязги. Принято также решение о проведении с 25 по 30 апреля каждые раз в два

года Международного фестиваля хорезмского танца «Лязги». Лязги – это объединенное название танцев разной направленности. В настоящее время существует более тридцати видов танца лязги, созданных современными исполнителями танца.

Сегодня усилиями дочери Дармон Тураевны и других членов семьи Туры Курязова в его доме (ул. Сергели 14 б, дом 72) создана частная галерея. В галерее демонстрируются живописные произведения Туры Курязова, написанные в историческом, батальном и портретном жанрах, всего их около 2000.

Я уверена, что Тура Курязов порадует нас еще не раз своими новыми творческими работами. Вся его жизнь – образец настойчивого, целеустремленного труда. Его увлеченность, одержимость и честность в работе, стремление внести в искусство свой вклад являются ярким примером самоотверженного служения своему народу.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Указ Президента Республики Узбекистан «Об учреждении ордена Джалолиддина Мангуберди», от 29 августа 2000 г № УП-2708; Закон Республики Узбекистан «Об учреждении ордена «Жалолиддин Мангуберди». № 110-П, от 30 августа 2000 г.; Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан. 2000. № 7-8. Ст. 202.
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 22 августа 2003 г. № УП-3295 «О награждении Хорезмской области орденом Джалолиддина Иангуберди» // Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан. 2003. Август/вып. 1328, № 8. С. 81.
3. Постановление Президента Республики Узбекистан от 15. 11 2022 г. № ПП-422 «Об учреждении нагрудного знака «Тумарис».
4. Абдухамидова С. Танец длиною в сотни лет // Правда Востока. 2022. 28 апреля.о
5. Ахмедова Н. Живопись Центральной Азии XX века: традиции, самобытность, диалог Т., 2004. Ахедова Н. Живопись Центральной Азии XX
6. Виденгрэн Гео. Мани и манихейство. СПб., 2001.
7. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. Кн. 1. 2-е изд. Душанбе, 1989.
8. Доватур А.юИ., Каллистов Д.П., Шишова И.А. Народы нашей страны в «Истории» Геродота: тексты, перевод, комментарий. М. 1982.
9. Истины: Изречения персидского и таджикского народов, их поэтов и мудрецов. М., 1968.
10. История Хорезма. Ташкент, 1976.
11. Курязов Т. Человек с утонченным голосом. Т., 2015.
12. Рапопорт Ю.А. Из истории религии древнего Хорезма (оссуарии) // ТХЭЭ. Т. VI. М., 1971.
13. Сираждинов С.Х., Матвиевская Г.П. Ал-Хорезми – выдающийся математик и астроном средневековья. М., 1983. речения персидского и
14. Шихаб ад-Дин Мухаммад ибн Ахмад ан-Насави. Сират ас-султан Дждалал ад-Дин Манкбурны: (Жизнеописание султана Джал-ад-Дина Манкбурны). М.: «Восточная литература», 1996. и Академии
15. Яркий символ настоящего мужества и безграничной преданности Родине // Народное слово. 2022 г. 30 августа.

УЎК: 902 (575.141)

МАРКАЗИЙ СУҒДНИНГ АНТИК ДАВР КУЛОЛЛИК ИДИШЛАРИНИНГ ЎРГАНИЛИШ ТАРИХИ

Н.А.Махкамова, таянч докторант, Самарқанд археология институти, Самарқанд

Аннотация. Ушбу мақола Марказий Суғднинг антик давр сопол кулоллик идишларининг ўрганилиш тарихига бағишланган. Унда Афросиёб, Кўктепада, Таллибарзу, Кумушкенттепа ёдгорликларининг антик давр сопол буюмларини ўрганилиши ва даврий жиҳатдан яратилган стратиграфик “колонка” си ва шунингдек антик даврга оид яна бир қатор ёдгорликларнинг ўрганилишига доир фикрлар келтирилган. Г.А.Пугаченкова Кумушкенттепа ёдгорлигининг маданий қатламларини кулоллик буюмлари таҳлили асосида олти даврга ажратган. 1993 йилдаги қазув тадқиқотлар натижасида Кўктепа ёдгорлигининг юқори қатламларидан топилган кулоллик буюмлари Афросиёбнинг II, III, IV даврлари билан уйғунлиги исботланади. Шунингдек, Қовунчи маданияти ва унинг таъсирини Суғдга кириб келиши натижасида кулолчиликда юзага келган ўзгаришлар ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: Суғд, Афросиёб, Кўктепа, Қўйтепа, Миёнқол, Кумушкент, эллинизм, Ўрта Сирдарё бўйи, Қовунчи маданияти, ангоб, сопол, кўза, хум, қадаҳ, кулоллик идишлари.

Аннотация. Данная статья посвящена истории изучения античных керамических сосудов Центрального Согда. В ней даны сведения по изучению античной керамики с

памятников Афрасиаб, Коктепа, Таллибарзу, Кумушкентепа и стратиграфической «колонны», создаваемой периодически, а также из ряда памятников античности. Г.А. Пугаченкова, на основе анализа керамики разделила культурные слои Кумушкентепа на шесть периодов. В результате раскопок 1993 года показана аналогия керамики, найденной в верхних слоях памятника Коктепа, со II, III IV периодами Афрасиаба. Также были обсуждены изменения, произошедшие в гончарном деле в результате внедрения Каунчинской культуры и ее влияния в Согде.

Ключевые слова: Согд, Афрасиаб, Коктепа, Коитепа, Мианкаль, Кумушкент, эллинизм, берег Средней Сырдарьи, Каунчинская культура, ангоб, керамика, кувшин, хум, кубок, керамические сосуды.

Abstract. This article is devoted to the history of the study of antiquity ceramic vessels of Central Sogd. It provides information on the study of antiquity ceramics from the monuments of Afrasiab, Koktepa, Tallibarzu, Kumushkentepa and the stratigraphic "column" created periodically, as well as from a number of monuments of antiquity. G.A. Pugachenkova, based on an analysis of ceramics, divided the cultural layers of Kumushkentepa into six periods. As a result of excavations in 1993, an analogy was shown between the ceramics found in the upper layers of the Koktepa monument with the II, III and IV periods of Afrasiab. The changes that occurred in pottery as a result of the introduction of the Kaunchi culture and its influence in Sogd were also discussed.

Key words: Sogd, Afrasiab, Koktepa, Koitepa, Miankal, Kumushkent, Hellenism, the coast of the Middle Syr Darya, Kaunchi culture, engobe, ceramics, jug, khum, cup, ceramic vessels.

Марказий Суғднинг антик даври кулоллик хунармандчилиги тарихини ёритишда А.И.Тереножкин, М.Е.Массон, Г.В.Григорьев, И.А.Сухарев, В.И.Сарианиди, В.Й.Ставиский, М.К.Ўрманова Г.В.Шишкина, С.К.Кабанов, Ш.С.Тошхўжаев, М.Х.Исомиддинов, Г.А.Пугаченкова, М.Хасанов ва қатор археолог мутахассисларнинг алоҳида ўрни бор.

Марказий Суғднинг антик давр кулоллик идишларининг ўрганилишида, Афросиёб археологик ёдгорликларининг ўрни алоҳида аҳамиятга эга.

Афросиёб ёдгорлигида XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб археологик тадқиқотлар асосида ўрганила бошлаган бўлсада, дастлабки археологик изланишлар, маданий қатламларни ўрганишда, унинг даврий санасини аниқлаш бир қанча ноаниқликларга олиб келган.

Илмий таҳлил, алоҳида кулоллик идишлари мажмуаларининг ривожланиш босқичларини аниқлаш, савдо ва маданий алоқалар масалаларини кўриб чиқиш имконини беради. Сопол идишлар шаклларининг барқарорлиги, уларнинг безаклари, ишлаб чиқариш техникаси ҳам анъанавий маданиятнинг сақланиб қолганлиги ва этник ҳаракатларнинг кўрсаткичи бўлиб хизмат қилади. Бу эса Ўрта Осиё археологиясида XX асрнинг иккинчи ярмида турли воҳаларнинг кулоллик идишларини «хронологик рамка»сини яратиш бўйича алоҳида илмий изланишлар ўтказилишига эҳтиёж борлигини кўрсатади. Чунки аниқ «хронологик рамка»нинг йўқлиги сабабли, археологлар томонидан қазилган ишлари олиб борилаётган ёдгорликларнинг даврини аниқлашда муайян қийинчиликларга дуч келинади. XX асрнинг иккинчи ярмидан бошланган тизимли тадқиқотлар натижаси бир қатор қазилмаларга оид маданий қатламларнинг кетма-кетлигини аниқлаш имконини берди. Бундай тадқиқотлар натижасида, Афросиёбнинг Суғд воҳаси бўйича ҳам кулоллик тарихи, идишларнинг муқим даврий санасига аниқликлар киритилди. Шу асосда кўп қатламли Афросиёбнинг энг қадимги даврдан бошлаб, XIII асргача бўлган даври кулоллик хунармандчилиги тараққиётининг асосий хусусиятларига қараб, босқичма-босқич ўн битта даврга ажратилди. Афросиёбдаги археологик қазилмалар асосида шаҳарнинг Аҳамонийларгача бўлган шаҳарсозлик тарихи ва моддий маданияти стратиграфик нуқтаи назардан ажратиб олинди. Мана шу «хронологик рамка» Суғднинг катта-кичик шаҳарлари, қишлоқ маконлари даври масалаларида эталон рамка бўлиб хизмат қилмоқда.

2-жаҳон урушидан кейин Афросиёб ёдгорлигида кенг қамровли қазув ишлари олиб борилади. Бу тадқиқотларга А.И.Тереножкин раҳбарлик қилади. Тўпланган катта ҳажмдаги материаллар асосида Таллибарзу ёдгорлиги материалларига қиёслаб ёдгорликни

даврлаштирди. Орадан кўп ўтмай бу даврлаштиришга М.Е.Массон қарши чиқади. Тереножиндаги хронологик хатолик Таллибарзу ёдгорлигини нотўғри даврлаштирган А.Н.Григоревнинг илмий хулосалари билан боғлиқ бўлиб, 1950 - йилларнинг бошида бу даврлаштиришни қайта кўриб чиқади ва Афросиёб ёдгорлигининг янги хронологик рамкасини яратди [1]. Бу хронологик рамка ҳам камчиликлардан холи бўлмаган. Бу камчиликларнинг асосий сабаби Ўрта Осиёнинг барча минтақаларида кенг қамровли қазув ишлари олиб борилмаганлиги билан боғлиқ эди.

Таллибарзу ёдгорлигида Г.В.Григорев XX асрнинг 40 – йилларида тадқиқот ишлари олиб боради ва ёдгорликни даврий санасини милоддан аввалги VI-V асрдан – мелодий VIII асргача деб белгилайди. Ёдгорликдан олтига бир - бирига ўхшамайдиган маданий қатламларни очиб ўрганади ва ёдгорликнинг даврий санасини ишлаб чиқади [2]. Г.В.Григорев ва А.И.Тереножин томонидан юқоридаги ёдгорликлар даврий санасини ишлаб чиқилиши, Марказий Суғднинг антик давр кулолчилигини ўрганишда пойдевор бўлиб хизмат қилди.

1970-1980 йилларда Г.В.Шишкина, С.К.Кабанов, Ш.С.Тошхўжаевлар томонидан Афросиёб ёдгорлигида стратиграфик қазув ишлари олиб борилади, кулоллик буюмларига ҳам тариф бериб ўтилади. Ёдгорликдан топилган кулоллик маҳаллалари, кулоллик топилмалари устида илмий изланишлар олиб борилади. Г.В.Шишкина ва С.К.Кабанов эллинизм даври кулоллик буюмлари таҳлили бўйича ўзларини илмий хулосаларини бериб ўтади.

Илк антик давр қатламлари ҳисобланган Афросиёб II-III (милоддан авв. III-II, милоддан авв. I мелодий I асрлар) даврларини А.И.Тереножин, М.Е.Массон, Г.В. Шишкиналар томонидан яхши ўрганилган. Г.В.Шишкина Афросиёбнинг II-III даврларидан топилган кулоллик идишлари “Т” ва “Г” шаклидаги профил ва юмалоқ шаклдаги ярим шарсимон, ён томони ичкарига қайрилган ва шунга ўхшаш вариантлар Юнонистон ва Яқин Шарқнинг эллинистик кулоллик идишларига ўхшашлигини таъкидлаб ўтади [3].

Антик давр идишларнинг сифати ва шаклининг ўзгариши ишлаб чиқаришга киритилган бир қанча муҳим технологик янгиликлар билан боғлиқ. Аввало, кулоллик идишлари учун лой яхши пишитилиб, юқори сифатли қилиб тайёрланган бўлса, кейингиси кулоллик чархидаги ўзгаришлар билан боғлиқ ҳолда юзага келади. Эллинистик даврда Суғд ҳудудида фойдаланилган кулоллик чархи Ўрта ва Яқин Шарқ мамлакатларида кенг тарқалган, чунки қадахлар, стаканлар, кўзалар, вазалар, мегар косалари ва шу каби технологик жиҳатдан энг мураккаб шаклларни ишлаб чиқаришга имкон беради. Ишлаб чиқаришга киритилган навбатдаги янгилик кичик дастурхон идишлари, баъзи кўза ва қозонларни узлуксиз чизиқли ва горизонтал силлиқлашдир. Бу янгиликларнинг барчаси Суғднинг эллинистик дунёсини этник-маданий алоқалари доирасида қўшилиши муносабати билан янги шакллар ва янги дидларнинг пайдо бўлиши билан боғлиқ эди. Афросиёбнинг Бухоро дарвозаси ҳудудида стратиграфик қазув ишлари қадимги даврнинг ҳар бир босқичида узлуксиз ҳаёт давом этганлигини, кўрсатиб берди. Илк эллинистик даврида янги технологик ўзгаришларни пайдо бўлишидан бошлаб, уларнинг эрализгача бўлган ривожланиш босқичлари келтириб ўтилган.

Қадахлар ва косалар характерли сопол шаклларида бири сифатида тарифланади. Антик даврда бу идишлар юқори кулолчилик техникаси ёрдамида тайёрланган. Улар юпка деворли, кизил ангоб билан бўялган, ранг устидан силлиқланиб пардоз берилган. Эрализдан аввалги III-I аср қадахлари гардиш қисмининг ўлчами деярли ҳар доим идиш баландлигидан каттароқ бўлиши билан фарқ қилади. Кейинчалик, ўлчами баландлигидан кичик бўлган қадахлар ва косаларнинг сони кўпаяди [4]. Одатда қадахлар узун бўйли, баъзи холларда бел қисми бўртиб чиққан холда ишланган. Косалар ҳам қадахлар сингари конуссимон, цилиндрсимон шаклда, яхши кулолчилик техникаси ёрдамида тайёрланган. Уларнинг ташқи томони пардозланиши натижасида вертикал шаклда чизиқлар пайдо бўлган. Бу турдаги кулоллик идишлари Афросиёб II ва Кўктепанинг юқори маданий қатламларида ҳам қайд қилинган. Косалар ва қадахлар хом ашёси лёс аралашмаси ва ўсимлик пахмоқлари қўшилган пластик лойдан тайёрланган бўлиб, ангоби сифатли, тўқ қизил рангга эга. Бу идишларни хумдонда пишириш 900-950 градус ҳароратда амалга оширилган. Афросиёбнинг эрализдан аввалги III-II аср кулоллик идишлар мажмуасининг энг характерли хусусияти “Мегар косалари” дир.

Исомиддинов Самарқанд суғди кулолчилигининг эллинизида даражасини асосан тўрт хил идишларда кузатилишини таъкидлайди. Буларга балиқ идишлари, гардиши Т шаклдаги идишлар, гардиш қисми аниқ кўринишга эга косалар, гардиш қисми ичкарига қайрилган косаларини киритган [5].

Улар негацир Афросиёбнинг III даврида учрамайди (эрамиздан аввалги I эрамизнинг I асрлари). Бу эҳтимол кушонларнинг Суғдга таъсири билан боғлиқ бўлиши мумкин.

1993-йилдан бошлаб Франция – Ўзбекистон қўшма экспедицияси томонидан Кўктепа ёдгорлигида археологик қазув ишлари олиб борила бошланди. Кўктепа шаҳар харобасида стратиграфик, планиграфик қазув тадқиқотлари натижасида илк темир ва илк эллинизм даврига оид кулоллик идишлари қшлга киритилди [6]. Кўктепа III даврига оид илк эллинизм сопол намуналари таҳлил қилиниб, бу идишлар таркибида цилиндирсимон-конуссимон идишлар тоифасини камайганлиги, очик типдаги идишларнинг кўпайганлиги ва бу идишлар Афросиёб II мажмуасидаги идишларга кўпроқ яқинлиги таъкидлаб ўтилган [7].

Кўктепа ёдгорлигининг юқори қатламларидан топилган кулоллик идишлари Афросиёбнинг II, III, IV (эрамиздан аввалги III эрамизнинг III асрлари) даврлари билан даврлаштирилди.

Кейинчалик Г.В.Шишкина Афросиёбнинг кўп сонли қазилмаларига хусусан, 9-қазилманинг материаллари натижаларига асосланиб, Афросиёб II босқичига оид тўртта стратиграфик босқични аниқлади. Кейин у А.И. Тереножкин томонидан аниқланган идиш комплексларига жуда яқинлигини ўртадаги фарқ эса қайсидир идиш турининг кўпайганлиги ёки камайганлиги билан изохлайди. Г.В.Шишкинанинг фикрича, Афросиёб II мажмуасининг кўйи чегарасини янги турдаги идишларнинг пайдо бўлиши, булар орасида қизил чиғаноқли идишлар устунлик қилишини, шунингдек, Афросиёб III мажмуасининг юқори чегарасини баланд пояли қадахларнинг пайдо бўлиши билан белгилайди ва Афросиёбнинг даврлаштириш учун янги санани таклиф қилади [8].

Г.В. Шишкина юқоридаги илмий янгиликларга асосланиб Афросиёб II Босқичини эрамиздан аввалги V-IV асрлар деб даврлаштирган.

Кўйтепа ёдгорлигида 2008 йилдан ҳозирги кунгача археологик қазув ишлари олиб борилмоқда. Қазув тадқиқотлари натижаларига кўра ёдгорликнинг юқори қатламларидан милоддан аввалги IV асрнинг охирига доир маданий қаламлар очиб ўрганилган. Бу қатламларда айнан юнонларнинг босқинчилик юришлари ўз аксини топган. Босқинчилик натижасида шаҳар вайронага айланган ва кейинчалик ёқиб юборилган. Маданий қатламлардан банкасимон, цилиндирсимон идиш намуналари топиб таҳлил қилинган. Ёдгорликдаги кулолликка оид мулоҳазаларни Фабиана Раиано, Лусия Герулло [9] тадқиқотларига асосланиб ўрганамиз.

1961-1962, 1971-1972, 1981 йилларда Г.А.Пугаченкова томонидан Миёнқол гуруҳидаги Кумушкенттепа археологик ёдгорлиги ўрганилади. Кулоллик идишларини ўрганишда уларни хронологик жиҳатидан 6 та даврга ажратади. Биринчи даври кулоллик идишлари эр.авв VI-IV асрлар билан даврлаштиради. Айнан ўша даврда Кумушкентнинг ташқи деворлари қурилган. Иккинчи даври эр.авв III-II асрларга тааллуқли бўлиб, деярли барча кулоллик идишларига ангоб берилган. Улар печда, юқори ҳароратнинг таъсири туфайли қизил олча, жигарранг кўринишга эга бўлган. Кўза ва хумларга ҳам тўқ ангоб берилган. Қадахлар, цилиндирсимон баъзилари қалинлашган, ангоб эса ички ва ташқи томонига ҳам берилган. Эрамиздан аввалги биринчи асрлардан бошлаб идишларнинг асосий шаклларидаги ўзгаришлар кетма-кетлиги кузатилган. Кумушкенттепа ёдгорлигининг II даври кулоллик буюмлари шакллариининг ўхшашликлари, юнонлар томонидан асос солинган Ойхонум ёдгорлигининг III-II асрларига тегишли қадахлар, лаганлар, косалар, кўзалар ва бошқа кулолчилик буюмларида учрайди. Бу идишларга пояси дисксимон, цилиндирсимон, конуссимон бўлган қадахлар, четлари Г ва Т шаклда бўлган косалар ва кўзалар, бўйинлари бироз кенгайган ва четлари яссиланган тор бўйинли кўзалар, шунингдек, четлари Т шаклида бўлган хум ва хумчаларни келтириб ўтган. [10].

Жанубий Суғд худудларидаги Ерқўрғон ёдгорлиги антик давр кулоллик буюмлари Афросиёб ёдгорлиги кулоллик буюмлари даври билан мослигини жумладан, конуссимон қадахлар Г образли кўзалар, хурмалар, ликобчалар, Т образли идишлар конуссимон, цилиндрсимон идишлар мисолида айтиб ўтган [11].

Эллинистик даврда кулоллик идишларининг янги кўринишлари пайдо бўлди. Қадахлар, стаканлар, вазалар, мегар косалари ва бошқа технологик жиҳатдан энг мураккаб шаклларни ишлаб чиқаришга имкон беради. Эллин даври идишлари деворларининг юпқалиги, пишиқлиги, ташқи томонини силлиқлаш, пардоз бериш, рангларни моҳирона танлаш, бежирим идишларни яратишда эллинизм даври кулолларининг ўзига хос хусусиятлари намоён бўлади. Юпқа деворли қадах ва кўзалар Суғд кулоллигига хослиги мутахасислар томонидан таъкидланган.

Кушонлардан кейинги давр IV асрдан бошлаб, Ўрта Осиёга шимоли-шарқдан келган халқларнинг таъсирида демографик ўсиш, шу асносида миграция жараёнларининг кучайганлиги кузатилади. Бунинг натижасида кулоллик идишларининг шакллари, турлари ўзгаради. Кириб келган халқлар ўтроқ аҳоли билан аралашиб, уларнинг турмуш ҳаётида, жумладан кулолчилигида ҳам ўзгаришлар юзага келади.

Эрамиздан аввалги II асрда Ўрта Сирдарё бўйида жойлашган қабилалар маданияти, яъни “Қовунчи маданияти” юзага келади, III-IV асрлардан бошлаб бу маданият жанубий шарқ томон силжиб боради ва Суғд худудига кириб келади. Суғдда IV-V асрларга келиб, кулоллик идишларининг ярми қўлда ясалган бўлиб, идишнинг устки қисмидан бўёқ оқиздирилиб безатилган идишлар пайдо бўла бошлайди.

Сопол ишлаб чиқаришда халқларнинг демографик ўсиши, уларнинг бошқа географик худудларга кўчиб ўтиши, ўтроқ ерли халқлар билан аралашishi натижасида кулоллик идишларида ўзгаришлар юзага келади. Умуман олганда, Суғд худудига эллинистик маданиятнинг кириб келиши билан бирга сопол идишларнинг шакли тубдан ўзгаради. Ҳар хил ҳажмдаги косалар, лаганлар, турли шаклдаги қадахлар ишлаб чиқарилади ва кўпгина идишларнинг ташқи томонига қизил ангоб берилиб, усти маҳсус кулоллик асбобларида тарашлаб сайқал берила бошланади.

Кейинги йилларда Суғднинг антик ва илк ўрта асрлар шаҳар ва қишлоқ маконларида олиб борилган кенг қамровли археологик ишлар натижасида қўлга киритилган кулоллик идишларини ўрганиш, таҳлил қилиш асосида, уларни бир тизимга солиш, ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Тереножкин А.И. Согд и Чач // КСИИМК. Вып. XXXIII. – М. –Л., 1950. С. 159-168.
2. Григорьев Г.В. Тали Барзу как памятник домусульманского Согда // КСИИМК. Вып. XIII. – М. –Л., 1946. С. 96-103.
3. Шишкина Г. В. Керамика конца IV—II вв. до н. у. (Афрасиаб II) // Афрасиаб вып 3. Ташкент, 1974. С. 49.
4. Кабанов С. К. Стратиграфический раскоп в северной части городища Афрасиаб // Афрасиаб вып 2. Ташкент, 1973. С. 55.
5. Исамиддинов М. Х. Истоки городской культуры самаркандского Согда (проблемы взаимодействия культурных традиций в эпоху раннежелезного века и в период античности) // А.Кадыри.Ташкент, 2002. С. 159.
6. Rapin Cl., Isamididinov M., Khasanov M. La tombe d'ime princesse nomade a Koktepe pres de Samarkand // Akademie des inscriptions et belles letters. Comptes vendues de séances.- Paris: 2001.- P. 35-98.
7. Ширинов Т.Ш, Исомиддинов М.Х. Кўхна Самарқанд археологияси // Самарқанд, 2002. 41 бет.
8. Шишкина Г. В. Материалы первых веков до нашей эры из раскопок на северо-западе Афрасиаба // Афрасиаб вып 1. Ташкент, 1973. С. 226-227.
9. Fabiana Raiano Study on the Ceramic Materials (The archaeological Project in the Samarkand area (Sogdiana)excavations at Kojtepa), (2008-2012) Samarkand-Napoli 2014. 247-315.
10. Пугаченкова Г.А. Древности Мианкаля. Ташкент, «ФАН», 1989. 40-65 с.
11. Исамиддинов М. Х, Сулаймонов Р.Х Еркурган (стратиграфия и периодизация). Ташкент.: Фан, 1984. С.

ЎЗБЕКИСТОНДА ГЕНДЕР МУНОСАБАТЛАРИНИ ЮКСАЛТИРИШНИНГ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Д.У.Маҳмудбоева, таянч докторант, Гулистон давлат университети, Гулистон

Аннотация. Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикасида гендер сиёсатини амалга ошириш қуйидаги тамойиллар, Ўзбекистон Республикасида гендер сиёсатини амалга ошириш Амалга ошириш босқичлари, "гендер" атамаси ва феминизм ўртасидаги фарқлар баён этилган.

Калит сўзлар: феминизм, гендер иерархиялари, аёллар тарихи, гендер консенсуси, гендер мақоми, эркак ва аёл

Аннотация. В данной статье описываются следующие принципы реализации гендерной политики в Республике Узбекистан, этапы реализации гендерной политики в Республике Узбекистан, различия между термином "гендер" и феминизмом.

Ключевые слова: феминизм, гендерные иерархии, женская история, гендерный консенсус, гендерный статус, мужчина и женщина

Abstract. In this article Uzbekistan Republic of gender policy action action meeting tamoiillar, Uzbekistan Republic gender policy action reconciliation consistently," gender " and feminism expressed a different opinion.

Keywords: feminism, gender hierarchies, women's history, gender consensus, gender status, male and female

Кириш. Гендер назарияси ижтимоий фанларда тахминан ўттиз йил олдин пайдо бўлган. Унинг асосий тушунчаси жинс ва жинс тушунчалари орасидаги фарқдир. Ўзбекистонда гендер сиёсатининг вазифалари аёллар ва эркакларнинг ҳокимият тузилмаларида тенг иштирок этишига эришиш, иқтисодий мустақиллик учун барча тенг имкониятларни таъминлаш, ўз бизнесини ривожлантириш ва фаолият соҳасида муваффақиятга эришиш, ҳуқуқ ва бурчларни тенг равишда амалга ошириш учун шароит яратишни ўз ичига олади. У сиёсий давомийлик, прагматизм ва тенглик тамойилларига асосланади, гендер тенглиги соҳасидаги миллий ва халқаро тажрибани, жаҳон ҳамжамиятига кирувчи мамлакатларнинг цивилизациявий, диний ва маданий хусусиятларини ҳар томонлама ва пухта ўйлаб кўришга асосланади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Д.Бобожонова ўз тадқиқотларида айтиш мумкин муаммоларни илмий нуқтаи-назардан ёритиб берган. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, гендер сиёсатини амалга ошириш самарадорлиги ёш авлоднинг тарғиб қилинаётган мафкура, ҳулқ-атвор стереотиплари, маънавий кадрларни ёшлигиданоқ қабул қилиши билан бевосита боғлиқ. Жамиятда эркаклар ва аёллар ўртасидаги тенгликка эришишга қаратилган Ўзбекистоннинг замонавий давлат сиёсати гендер асосидаги камситишнинг барча турларини бартараф этишга, эркаклар учун сиёсий шартлар ва аёлларнинг меҳнат, жамоат ва шахсий ҳаётда ўз қобилиятларини тўлиқ рўёбга чиқариши учун зарур ижтимоий шароитларни яратишга қаратилган. Шундай қилиб, ёш авлоднинг таълим сифати кўп жиҳатдан уларнинг ҳаётга муносабатига, жамият ҳаётининг турли соҳаларида давлат сиёсатида муносабатига боғлиқ. Ўзбекистон Республикасида гендер сиёсатини амалга ошириш қуйидаги тамойиллар асосида амалга оширилади:

1) жинсидан қатъи назар, барча иқтисодий, ижтимоий, маданий, фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқларнинг тенг қўлланилишини таъминлаш;

2) давлат ва жамият ҳаётида камситиш, гендер асимметриясига йўл қўймаслик;

3) гендер ўзини ўзи англашни шакллантириш ва жамиятда гендер стереотипларини йўқ қилиш.

3. Концепциянинг мақсадлари, вазифалари, уни амалга ошириш муддати ва мақсадли кўрсаткичлари

Оилани қўллаб-қувватлаш, мустаҳкамлаш ва муҳофаза қилиш, оила ва уларнинг аъзоларининг жисмоний, интеллектуал, маънавий-ахлоқий ривожланиши учун зарур шарт-

шароитларни яратиш, оила аъзоларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш; она, ота ва бола давлат оила сиёсатининг мақсадидир.

Б.М.Убайдуллаева таъкидлашича, “Ўзбекларда бола тарбияси билан боғлиқ масаланинг тадқиқ этилишига доир адабиётларни мазмунан икки босқичга бўлиш мумкин: XX асрнинг иккинчи ярмидан 1991 йилгача ёки совет даври ва 1991 йилдан XXI аср бошларига қадар, яъни мустақиллик даврида яратилган адабиётлар. Биринчи даврда мазкур масала алоҳида тадқиқот иши сифатида Н.Х.Азимова томонидан Андижон вилояти қишлоқ аҳолиси мисолида номзодлик иши даражасида ўрганилган. Бошқа илмий адабиётларда ўрганилаётган мавзунинг айрим масалаларига тегишли маълумотлар келтирилган бўлиб, айтиш пайтда бундай адабиётлар кўп эмас.

Тадқиқот методологияси. Давлат гендер сиёсатининг мақсади эркаклар ва аёлларнинг ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида тенг ҳуқуқлилик, имтиёзлар, бурч ва имкониятларга эришиши, жинси бўйича камситишнинг барча кўриниш ва кўринишларини бартараф этишдан иборат.

Давлат оилавий сиёсатида илгари сурилган мақсадларга эришиш учун қуйидаги вазифалар ҳал этилишини таъминлаш зарур:

- 1) оила сиёсати соҳасидаги қонунчиликни такомиллаштириш, шунингдек, уни халқаро стандартларга мувофиқлаштириш; БМТ ва бошқа халқаро ташкилотлар тавсиялари;
- 2) эркаклар ва аёлларнинг умр кўриш давомийлигидаги гендер тафовутларини бартараф этиш, шунингдек, уларнинг саломатлигини муҳофаза қилиш, шу жумладан оилани режалаштириш учун зарур шарт-шароитларни таъминлаш;
- 3) болаларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишни таъминлаш, уларнинг жисмоний, интеллектуал ва маънавий ривожланишини қўллаб-қувватлаш;
- 4) оилавий ҳаётнинг ижобий моделини шакллантириш, жамиятнинг маънавий-ахлоқий кадриятларини юксалтириш, ёш авлод тарбиясини кучайтириш;
- 5) вояга етмаган болалари бор оилаларни, шу жумладан ижтимоий ҳимояга муҳтож оилаларни ҳимоя қилиш тизимининг самарадорлигини ошириш;
- 6) оиланинг барча аъзоларига нисбатан зўравонликни, шу жумладан гендер зўравонлигини камайтириш;
- 7) оилага кўрсатилаётган давлат ижтимоий хизматлари сифатини ривожланган давлатлар даражасига олиб чиқиш.

Таҳлил ва натижалар. Давлат гендер сиёсатида илгари сурилган мақсадларга эришиш учун қуйидаги вазифалар ҳал этилишини таъминлаш зарур:

- 1) гендер сиёсати соҳасидаги қонунчиликни такомиллаштириш, шунингдек, уни халқаро стандартлар, БМТ ва бошқа халқаро ташкилотлар тавсияларига мувофиқлаштириш;
- 2) марказий ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг гендер сиёсатини амалга ошириш бўйича ҳаракатларини самарали режалаштириш ва мувофиқлаштириш механизмлари ва шарт-шароитларини яратиш;
- 3) ҳокимиятнинг ижро этувчи, вакиллик ва суд органларида, давлат, квазидавлат ва корпоратив секторларда қарорлар қабул қилиш даражасида аёлларнинг 30% вакиллигини таъминлаш;
- 4) моддий бойликларга (йер, мулк, корхоналар, хусусий мулк ва бошқалар) эга бўлган аёллар улушини ошириш учун шарт-шароит яратиш;
- 5) меҳнат бозори, молиявий ва бошқа ресурслардан тенг фойдаланиш имкониятини яратиш орқали аёлларнинг иқтисодий ҳаётдаги иштирокини кенгайтириш;
- 6) аёллар тадбиркорлигини ривожлантириш механизмлари орқали қишлоқ аёлларини манзилли қўллаб-қувватлаш;
- 7) оила ва гендер сиёсатини илмий-услубий қўллаб-қувватлаш ҳамда аҳолининг умумий гендер саводхонлигини узлуксиз амалга ошириш;
- 8) эркаклар ва аёлларнинг ўртача иш ҳақидаги гендер фарқини камайтиришга ёрдам берадиган шарт-шароитларни таъминлаш;
- 9) давлат ва бюджетни режалаштириш тизимига гендер ёндашувларини жорий этиш ҳамда эркаклар ва аёлларнинг тенг ҳуқуқ ва имкониятларини таъминлашга қаратилган

норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқишда уларни ҳисобга олиш нуқтаи назаридан экспертиза қилиш ва баҳолаш;

10) тинчлик ва хавфсизликни таъминлашда хотин-қизларнинг иштирокини кенгайтириш.

Амалга ошириш босқичлари

Биринчи босқичда (2017-2019-йиллар) 2017-йилга мўлжалланган гендер ва оила сиёсати концепциясини амалга ошириш режасида назарда тутилган оила ва гендер сиёсатида еришилган натижаларни янада ривожлантириш бўйича тадбирлар амалга оширилишини таъминлаш режалаштирилган.

Иккинчи даврда (2020-2022 йиллар) Ўзбекистоннинг гендер-оила сиёсатининг узоқ муддатли вазифалари ва фаолиятини амалга оширишни бошлаш режалаштирилган.

Учинчи даврда (2023-2030 йиллар) Ўзбекистоннинг оила ва гендер сиёсатининг узоқ муддатли вазифалари ва фаолияти амалга оширилади, бу эса барқарор ривожланиш мақсадларига эришиш ва ўз навбатида дунёнинг ривожланган давлатлари қаторига кириш имконини беради.

Мақсадли кўрсаткичлар:

1. Эркаклар ўртача умр кўриш давомийлигининг аёлларга нисбатан гендер фарқи 2020-йилга бориб 8,5 ёшни, 2023-йилга келиб 8 ёшни, 2030-йилга келиб 7 ёшни ташкил этади.

2. Рўйхатга олинган никоҳларга нисбатан ажрашганларнинг улуши 2020-йилга бориб 32%, 2023-йилга келиб 30%, 2030-йилга келиб 25% ни ташкил этади.

3. Репродуктив ёшдаги ҳар 1000 аёлга абортлар кўрсаткичи 2020-йилга келиб 17,0, 2023-йилга келиб 15,0, 2030-йилга келиб эса 10,0 ни ташкил этади.

4. Хотин-қизларга нисбатан маиший зўравонликнинг қайд этилган ҳолатларини - 2020-йилга бориб 20 фоизга, 2023-йилга келиб 30 фоизга, 2030-йилга келиб 50 фоизга қисқартириш.

5. Болаларга нисбатан маиший зўравонлик қайд этилган ҳолатларни - 2020 йилга - 20 фоизга, 2023 йилга - 30 фоизга, 2030 йилга келиб - 50 фоизга қисқартириш.

6. Аёлларнинг ўртача иш ҳақининг эркаклар иш ҳақиға нисбатан улуши 2020-йилга бориб 70%, 2023-йилга келиб 73%, 2030-йилга келиб 75% ни ташкил этади.

7. Аёлларнинг моддий бойликлари (ер мулки, корхона, шахсий мулк ва бошқалар) эркакларга нисбатан улуши 2020 йилга келиб 5 фоизга, 2023 йилга келиб 7 фоизга, 2030 йилга келиб 10 фоизга ошади.

Хулоса ва таклифлар. Оила саломатлигини муҳофаза қилишнинг самарали тизимини шакллантириш, оилавий таълим, таълим ва дам олиш тизимини такомиллаштириш, болали оилаларга ижтимоий хизмат кўрсатиш тизимини ривожлантириш ўрта ва узоқ муддатли истиқболда оила сиёсатининг устувор йўналишлари бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. БМТ томонидан қабул қилинган «Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси» Нью-Йорк 1948 йил 10 декабрь.

2. Саманта Фрост Ш.Б. Права женщин – права человека. Журнал «WE/МЫ», No5 (21), 1998 г. С-17.;

3. Шапалова Н.Н. Международно-правовые стандарты по защите прав женщин и их имплементация в европейских странах: Дис. ... канд. юрид. наук: Москва, С-3. 2003 (201 с.)

4. Маткаримова Г.С. Аёл ҳуқуқлари ва гендер тенглик. Конституцияда инсон ҳуқуқлари ҳимояси. Илмий-амалий конференция материаллари. ТДЮИ, Т.: 2012, Б-31. (232 б);

5. Рубина И.Е. Международная защита прав женщин. Автореф., канд. юрид. наук. Петрозаводск, 2001.

УЎК 398

АЛПОМИШ ВА УНИНГ ОТАЛАРИ ҚАНЖИҒАЛИ УРУҒИДАНМИ ЁХУД ҚАЛМОҚЛАР АСЛИ КИМЛАР?

П.П.Норбутаев, проф., Қарши ирригация ва агротехнологиялар институти, Қарши

Аннотация. Мазкур мақолада Алтомиш ва унинг оталари қўнғирот қавмининг қайси уруғидан бўлганлиги, шунингдек қалмоқлар этник жиҳатдан қайси халқларга тегишли эканлиги каби масалалар таҳлил этилган.

Калит сўзлар: этнос, фольклор, эпос, бахши, этник компонент, қўнғирот, қалмоқ.

Аннотация. В данной статье освещаются вопросы выяснение того, к какому роду племени кунгратов относятся Алпамыш и его предки, а также определение принадлежности калмаков с этнической точки зрения к какой либо народности.

Ключевые слова: этнос, фольклор, эпос, бахши, этнический компонент, кунграт, калмык.

Abstract. In this article Alpomish and his forefathers related to which relatives of khalmaks nation and ethnic direction of khalmaks related to which people like problems have been solved.

Key words: ethnos, folklore, the epos, bakhshi, an ethnic component, a Kungrat, a Kalmyk.

«Достон-халқ ҳаётининг бадиий солномаси бўлиб, у ҳаётни реал-конкрет деталлар, фактлар асосида эмас, аксинча, ҳаётий ҳақиқатга ҳалал бермаган ҳолда воқеликни бадиий образлар воситасида акс эттиради»[1]. Биз бу ҳолатни «Алпомиш» достони вариантларида акс этган этник гуруҳлараро муносабатлар мисолида кўриб чиқишимиз мумкин.

«Алпомиш» достонининг Ўрта Осиё ва Волгабўйи туркий тилли халқлар орасида бир неча версиялари мавжуд. Қозоқ[2], қорақалпоқ[3], татар[4], тожик[5], ўйрот[6] ва бошқирд[7] халқлардаги сингари «Алпомиш» достонининг кўнғирот версиясида ҳам халқнинг узоқ давом этган этник тарихи, таркиби, келиб чиқиши, миллий хусусиятлари, моддий ва маънавий маданияти, ўтмишдаги ижтимоий турмуш тарзи тўғрисида бебаҳо маълумотлар сақланган. Достонда ниҳоятда мураккаб ва кўп қиррали этнологик маълумотларни учратиш мумкин[8].

Этнология фанида ўзбек халқи таркибидаги субэтник гуруҳларни турмуш тарзи билан боғлиқ кўплаб тарихий-этнологик маълумотлар тўпланган[9]. Мазкур маълумотларга таяниш достондаги кўнғирот этник гуруҳи билан боғлиқ баъзи бир илмий муаммоларга ойдинлик киритиш имконини беради. Масалан, достонда Бойбўри, Бойсари ва Алпомиш кўнғирот этник гуруҳининг қайси уруғига мансублиги масаласи шулар жумласидандир. Ҳ.Зарифов Алпомиш ва унинг оталари кўнғирот этник гуруҳининг қанжиғали уруғига мансублигини таъкидлайди[10]. Бизнинг аниқлашимизча, бу бироз ҳақиқатдан йироқроқ.

Биз бу ҳолатни Булунғур достончилик мактаби вакили ҳисобланган ва «Алпомиш» достонини энг мукамал вариантини ижро этган Фозил Йўлдош ўғли варианты мисолида таҳлил этамиз. «Алпомиш» достонининг Фозил Йўлдош ўғли вариантыда эпик қаҳрамон мансуб субэтник гуруҳ «ўн олти уруғ кўнғирот» деб аниқ кўрсатилади.

Ўнолтуруғ Бойсун-Кўнғирот элида,

Илғарида пайдо бўлди Довонбий,

Довонбийдан пайдо бўлган Олпинбий,

Олпинбийнинг ўғли эди Бойбўридан Бойсари[11]...

Агар кўнғиротларнинг этник жиҳатдан тармоқланишига назар солсак, улар беш катта уруғга бўлинганлигини кўрамиз. Бу уруғлар қабила бошлиғи Кўнғирота ва унинг катта хотинидан туғилган тўрт ўғил (Вахтамғали, Қўштамғали, Қанжиғали ва Айнли) ҳамда кичик хотинидан бўлган бешинчи ўғил (Тортувли) га бориб тақалади. Демак; 1) «вахтамғали» уруғи 18 аймоққа бўлинади. Шунинг учун у ўн саккиз ота «вахтамғали» деб юритилади; 2) «қўштамғали» («ўн олти ота қўштамғали»); 3) «қанжиғали» («ўн тўрт ота қанжиғали»); 4) «айнли» («ўн икки ота айнли»); 5) «тортувли» («олти ота тортувли»)[12]. Ана шу 66 та уруғнинг ҳар бири кичик-кичик тармоқларга бўлинган. Бу эса қариндошгуруғчилик гуруҳларини ёки уруғ-қабилачилик муносабатларини келтириб чиқарган.

«Алпомишнома» асарида ҳам Алпомиш «ўн олти уруғ Кўнғирот» элида туғилган деб таърифланади. Чунки патриархал-уруғчилик даврида қондошлик муносабати ота уруғига қараб белгиланган, яъни қўштамғали уруғига мансуб бўлган Бойбўри тортувли уруғи вакили Кунти-мишхонимга уйланади. «Алпомиш» достонининг кўпгина вариантларида Алпомишнинг отаси қўштамғали (ўн олти ота), онаси эса тортувли (олти уруғ) уруғидан эканлиги кўрсатиб ўтилган[13]. Мазкур жараён «Алпомиш» достонида патронимия[14] ҳолати мавжуд бўлганлигини тасдиқлайди. Демак, Алпомиш ва унинг оталари қанжиғали эмас, балки қўштамғали уруғига мансуб бўлиб чиқади.

Кўнғирот этник гуруҳининг кўштамғали уруғи Шеробод воҳасида ва Ҳамкан сингари худудларда тарқалган. Уларнинг асосий қисми Қирсақ дарёси ҳавзасидаги воҳаларда, Кичик ва Катта Урадарё атрофларидаги кенг яйловларда яшашган[15]. Демак, кўштамғали уруғи ҳозирги Сурхондарё воҳасининг асосан, Шеробод туманида жойлашган.

Юқорида таъкидлаганимиздек, Бойбўри ва Бойсарининг хотинлари кўнғирот қабиласининг тортувли уруғига мансуб бўлган. Тортувли уруғи эса, асосан ҳозирги Сурхондарё вилоятининг Бойсун туманида ўрнашган[16]. Бу уруғ жойлашган худуднинг ғарбий қисми Шерободдарё (ҳозирги Дарбандгача) ва Шеробод воҳасидан жанубий-шарқда жойлашган Худойдодга қадар, шарқий қисми ҳозирги Қўмқўрғон тумани, шимолий қисми эса Халқаёр дарё ва жанубдан ҳозирги Шеробод тумани худудларигача ёйилган. Демак, Алпомиш ва унинг оталари кўнғирот қабиласининг кўштамғали уруғига мансубдир. «Ўн олти ота уруғи» деганда, кўштамғалининг ўн олти аймағи ёки ўн олти катта патриархал оилалар гуруҳи назарда тутилган деб тушуниш ҳақиқатга яқиндир. Бу эса, Бойбўри ўн олти аймақни ўз ичига олган кўштамғали уруғининг бошлиғи бўлса, Бойсари фақатгина бир ёки бир неча аймақ (аниқроғи, ўн минг уйли кўнғиротнинг) бошлиғи бўлган деган хулосага келиш учун асос бўлади.

Достонда кўнғирот уруғидан ташқари «қалмоқ»[17] этник гуруҳи ҳам тилга олинади. Тарихий асарларда[18] «қалмоқ»ларнинг иктисодий-сиёсий турмуш тарзига оид маълумотлар келтириб ўтилган. Бу асарларда таъкидланишича, ўйротларни мўғуллар «олат», хитойликлар «вало», турклар эса-«қалмоқ» деб номлаганлар[19]. Демак, ўйротларни туркий тилли халқлар «қалмоқ» деб аташган.

Рашидиддиннинг гувоҳлик беришича, XII асрда мўғул қабилалари икки қисмга, яъни ўрмон (ўрмон ва тоғли жойларда яшаб, асосий машғулоти овчилик бўлган) ва чўл (тоғ водийлари ва чўлларида кўчиб юриб чорвачилик билан шуғулланувчи) худудларида яшовчи мўғул қабилаларига бўлинишган[20]. Ўрмон ва тоғли мўғул қабилалари асосан, Байкал кўли, Енисей ва Иртиш дарёларининг юқори оқими худудларида истиқомат қилганлар[21]. Биз юқорида таъкидлаб ўтган ойрат (турклар «қалмоқ» деб номлаган қавм)лар мазкур худудда яшовчи мўғул қабилаларига генетик жиҳатдан алоқадор бўлишган.

XVII аср ва XVIII асрнинг биринчи ярмида Олтойнинг туркий тилли қабилалари сиёсий томондан ғарбий мўғулларга ёки XVII асрнинг иккинчи ярмидан «жўнғор» номи билан маълум бўлган ўйратларга қарам эди[22]. Ўйратлар жуда катта феодал давлатга бирлашган бўлиб, улар яшайдиган эл рус манбаларида «Жўнғория» деб номланган[23]. Олтой кўчманчиларининг асосий қисми «теленгут», «телеут» ёки «оқ қалмоқ» номи билан машҳур бўлиб, Жўнғорияда 4000 аймақни ташкил этган бу элат жўнғор хонларига тобе эди[24].

«Алпомиш» достонида учрайдиган Тойчахон ким эканлиги ҳам тадқиқ талаб масалалардан биридир. Маълумки, қалмоқларнинг турмуш тарзида кўчманчилик муҳим ўрин тутган бўлиб[25], уларнинг ҳукмдорлари «тайши» («тойчахон») унвони билан юритилган[26]. Бизга маълумки, Чингизхон авлодидан бўлган хонлар «тайчжи» (хитой тилидаги «тай - цзқ» - «шаҳзода» сўзидан) унвонини қабул қилган ва «қалмоқ» ҳукмдорлари ҳам ўзларини ушбу унвон билан шарафлашни лозим топишган[27] (Масалан, Эсень-тайчжи, Амасанчжи ва бошқ.). Демак, достонда келтирилган «Тойчахон» номи тарихий асарларда қайд этилган атама бўлиб, бу номни ҳукмдор номи эмас, балки, қалмоқ ҳоқонларига берилган унвон сифатида тушунмоқ ҳақиқатга яқинроқдир.

Элшунос олим И. Жабборовнинг фикрича, достондаги “ўзбеклар” деб номланган қалмоқ эли асли ўтrock деҳқончилик билан шуғулланувчи қабила туркуми, ҳозиргача ўзбекларнинг этник таркибида “қалмоқ” уруғи сақланган. Ваҳоланки улар Олтойдаги кўчманчи қалмиқ-ойратларга ҳеч қандай алоқаси йўқ[28]. Мазкур илмий назария балки ҳақиқатга яқиндир, аммо “қалмоқ” ларнинг ватани Олтой ва у ер билан чегарадош худудлар бўлганлигини эсдан чиқармаслик зарур. Айрим тадқиқотчиларнинг фикрича, Алпомишдаги келгинди қалмоқлар илк ўрта асрларда Марказий Осиёда пайдо бўлиб жуда катта қирғин ва вайронагарчиликлар келтирган жунгар ёки мўғул истилочиларининг поэтик тарзидаги ифодаси бўлиши мумкин[29].

Манбаларга қараганда, XVI асрда Моварауннахрга Дашти кипчоқдан келган қабилалар орасида кўнғиротлар борлиги аниқ. Аммо, «Шайбонийнома» муаллифи таърифича, Муҳаммад Шайбонийхонга қарши чиққан Бухоро ноибни Боқитархонга қўшилган маҳаллий қалмоқлар тилга олинадилар[30]. Бойсундарё водийсида ўша вақтда кўнғиротлар 3.5 мингдан кўпроқ кишидан иборат, ўзбеклар таркибида Бухоро воҳасида ўтган аср ўрталарида қалмоқларнинг сони 9 мингга яқин бўлган[31].

Тарихий-этнологик фактларнинг тасдиқлашича, қалмоқлар ижтимоий турмуш тарзида маъжусийлик ва бутпарастлик эътиқодига ишониниш кучлироқ бўлган[32]. Уларда оддий қоҳин (маъжусийлар руҳонийси) «монза», юқори даражадаги қоҳин «лаба», олий қоҳин эса «кутухта» деб номланган[33].

Қалмоқлар ҳозирги Қозоғистон билан Мўғулистон Республикаси ҳудудлари чегараларида, Синьцзян номли шимолий Хитой вилояти ва унинг таркибидаги Синьдзян, Чугунах, Шихо, Турфон, Кульджа каби шаҳарлар, яъни Олтой, Тяньшан ва Балхаш кўли атрофларида яшаганлиги маълум[34]. Демак, қалмоқлар тил мансубияти ва этногенетик жиҳатдан мўғул қабилаларига алоқадор бўлишган[35].

Абуший Ҳасан Ато «қалмоқ»лар тўғрисида қуйидаги маълумотларни келтириб ўтади: «Қолмақ ва ё қолмоқ ва турғоут исми ила манғуллар жуда кўбтан бери тарихга маълум ўлсаларда, «улийўт» ва ё «олийўт» исминдағилари очик маълум эмас эди. Бунинг бу исм ила отолмиш халқларни «ғипирбурий халқлари» зумрасидан сонар эдилар. Эмди маълум ўлдики, улийўт ила қолмоқ ҳар икковиси манғулларнинг бир фирқасининг турли исмлари дидир. Мазкур қолмоқ-турғоутғулийўтлар икки улғу фирқага бўлинмишдирлар. Бир фирқаси бу кунда Манғулия жануб-ғарбинда Жунғария отолмиш саҳроларда тириклик этадилар. Ва бир ози «эски манғуллар» исминча мағриб тарафина йўнолиб, Вулғор бўйина, Астрахан саҳроларина йерлашмишдирлар. Ҳар икки фирқасининг ўзлари на ойрим хонлари ҳам бўлиб, узоқ муддат мустақил равишда тириклик этмишлар. Бошқа туркий қавмлар ила кўб муомалалари ҳам ўлмишдир»[36].

«Қалмоқ»лар географик ва лингвистик жиҳатдан мўғул қабилаларига яқин эканлиги маълум бўлапти. Жумладан, қалмоқ ҳукмдорлари мўғул хонлари унвонларини қабул қилганлиги масалани янада ойдинлаштиради.

Хуллас, «Алпомиш» достонида Бойбўри, Бойсарини ва Алпомиш кўнғирот этник гуруҳининг кўштамғали уруғига мансуб бўлган. Бу ерда патриархал-уруғчилик муносабатлари талқини устуворлик қилади. Достонда талқин этилган «қалмоқ»лар эса, географик ва лингвистик нуқтаи назардан мўғул қабилаларига яқин этнос номидир.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

1. Ўзбек фольклорининг эпик жанрлари. – Т.: «Фан», 1981. – Б. 32.
2. Алпамыс-батыр. Под ред. М.Ауэзова и Н. Смирновой. - Алма-Ата, 1961.
3. Сагитов И. Т. Каракалпакский героический эпос. – Т.; 1962.
4. Валитова А.А. Татарская версия эпоса «Алпамыш» // Тюрко-монгольское языкознание и фольклористика. - М., 1960. - С. 173-209.
5. Таджикские варианты текстов. - Сталинабад, 1959.
6. Суразаков С. С. Об алтайском сказании «Алып-Манаш». – Т.; 1959. - С. 197-202.
7. Киреев А. Н. О башкирском эпосе «Алпамыш» // Вопросы башкирской филологии. - М., 1959. - С. 52-59.
8. Қаранг: Об эпосе «Алпамыш». – Т.; 1958; Жирмунский В.М. Сказание об эпосе и богатырская сказка; 9. Валитова А.А. Алпамыш // Краткая литературная энциклопедия. Т. I. - М.; 1962.
10. Бартольд В.В. Двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии // С. т. V; Аманжолов С.А. Вопросы диалектологии и истории казахского языка, - Алма-Ата, 1959.
11. Зарифов Х.Т. Основные мотивы эпоса «Алпамыш» // Об эпосе «Алпамыш. – Т.; 1959. - С. 9.
12. Мирзаев, Т. Алпомиш достонининг ўзбек вариантлари. («Алпомиш» достонининг Фозил Йўлдош ўғли варианты) – Т.: «Фан», 1968. – Б. 68.
13. Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М.: «Наука», 1976. - С. 87.
14. Муродов М., Эргашев А. «Алпомишнома» - Т.: «Меҳнат», 1999. - Б. 55-56
. Патронимия - ота номи, ота насаби бўйича номланиш.
15. Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М.: «Наука», 1976. - С. 94.

16. Ўша асар. - Б. 95.
17. Мирзо Улуғбек Тўрт улус тарихи -Т.: «Чўлпон» нашриёти, 1994. - Б. 226.
18. Шастина Н.П. Алтын-ханы Западной Монголии в XVII в // Советское востоковедение, VI, - Л., 1947;
19. Веселовский Н.И. Лекции по истории монголов. Изд. Кружка ориенталистов при факультете восточных языков. - СПб., 1909. - С. 95; Жирмунский В.М. Сказание об Алпамыше богатырская сказка. - М.: «Восточный литературы», 1960. – С. 47.
20. Рашид-ад-дин. Сборник летописей, т. I, кн. 1, - С. 20, 52, 89-92.
21. Владимирцов Б.Я. Общественный строй монголов, - С. 33.
22. Гомбаев Г. История Убашихунь-таджия // Труды Восточного отделения Археологического общества., ч. VI, 1858.
23. Потапов А.П. Очерки по истории Алтайцев – М., Изд-во. Акад. наук. СССР, 1953. - С. 111.
24. Бичурин Н.Я. Историческое обозрение ойратов. - СПб., 1893.
25. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М.: «Высш. школа», 1989.
26. Потапов А.П. Очерки по истории Алтайцев – М.: «Изд-во. Акад. наук. СССР», 1953. - С. 113.
27. Владимирцов Б.Я. Общественный строй монголов. - М.; Изд-во АН СССР, 1934, - С. 142-156;
28. Жабборов И. “Алпомиш” достонининг тарихий-этнографик ахамияти. (“Алпомиш” ўзбек халқ қахрамонлик эпоси). – Т.: “Фан”, 1999. – Б. 175.
29. Вопросы изучения эпоса народов ... М., 1958. – С. 38, 114-117.
30. Мукминова Р.Г. К вопросу о переселении кочевых узбеков в начале XIV в //Изв. АН Узбекистана, 1954. № 1. – С. 74.
31. Материалы по районированию Средней Азии. Кн. 1. Территория и население Бухары и Хорезма. Ч. 1, Бухара. Ташкент, 1926. – С. 187, 211.
32. Титов А. Сибирь в XVII веке. - М.; 1890. – С. 174.
33. Кўрсатилган асар. – С. 180-181;
34. Потапов А.П. Очерки по истории Алтайцев. – М.: «Изд-во. Акад. наук. СССР», 1953. - С. 111.
35. Владимирцов Б.Я. Общественный строй монголов, - С. 85, 131, 135.
36. Абуший Ҳасан Ато. Туркий қавмлар тарихи. – Т.: «Чўлпон», 1993. – Б. 178.

УЎҚ 93:339.5

ЎЗБЕКИСТОНДА ТРАНСПОРТ КОММУНИКАЦИЯ ТИЗИМИНИНГ ХАЛҚ ХЎЖАЛИГИДА ТУТГАН ЎРНИ (1945-1990 й.й)

Б.А.Саидусманов, катта ўқитувчи, Чирчиқ давлат педагогика университети, Чирчиқ

Аннотация. Бугун жаҳон бозорида транспорт тизими алоҳида ўрин эгаллайди. Бу табиийки, хизмат кўрсатиши, иқтисодий барқарорликнинг муҳим омили ҳисобланади. Совет ҳокимияти ўрнатилган дастлабки кунлардан оқ иқтисодиётни бошқариши, хусусий мулкчиликни тугатиши масаласи энг муҳим вази-фаси сифатида қўйилди.

Калим сўзлар: Халқ хўжалиги, Автомобиль транспорти, Автомобиль йўллари, Автокорхоналар, юк автокорхоналари, юк ташиши, саноат корхоналари, алоқа пунктлари, йўловчилар ва юк ташиши ҳажмлари, янги автохўжаликлар.

Аннотация. Сегодня особое место на мировом рынке занимает транспортная система. Это, естественно, важный фактор сервиса, экономической стабильности. С первых дней установления советской власти вопрос управления экономикой, прекращения частной собственности был поставлен как важнейшая ситуация - фаси.

Ключевые слова: Народное хозяйство, Автомобильный транспорт, Автомобильные дороги, Автоколонны, грузовые автоколонны, предприятия промышленности, пункты связи, объемы пассажирских и грузовых перевозок, новые автохудожники.

Abstract. Today, the transport system occupies a special place in the world market. It is natural that service is an important factor of economic stability. From the first days of the establishment of Soviet power, the most important task was to manage the economy and end private ownership.

Key words: National economy, Road transport, Roads, Convoys, cargo convoys, industrial enterprises, communication points, passenger and freight traffic volumes, new road operators.

Кириш. Уришдан кейинги ўтган йиллар давомида ишлаб чиқаришни ташкил этиш ҳам бир неча маротаба ўзгарди. Улар қаторига халқ хўжалиги Олий кенгаши ва унинг жойлардаги идоралари, саноатни тармоқлар бўйича бошқариш, яъни наркоматлар, халқ хўжалиги кенгашлари, халқ хўжалигини тармоқлар бўйича бошқарадиган министрликлар кирди. Ишлаб

чиқаришни бошқаришнинг бу шакллари ҳар бир даврнинг ўзига хос хусусияларидан келиб чиққан бўлса ҳам уларнинг барчасида марказлашган тарзда раҳбарлик қилиш ётди. Айни пайтда марказлашган бошқарувнинг асоси бўлган беш йиллик режалар уришдан кейин ҳам давом этди. Жумладан, 1946-1950 йилларни ўз ичига олган тўртинчи беш йиллик режаси сталинча одат бўйича 4 йилу 3 ойда якунланди. 1950 йилда саноат маҳсулотининг ҳажми урушдан аввалги 1940 йил даражасидан 73 фоизга ошди, аммо “истеъмол товарлари ишлаб чиқариш урушдан аввалги даражага етмади”.

Аммо қишлоқ хўжалиги бўйича режа бажарилмади: унинг йиллик маҳсулоти 6 йил ичида режалаштирилган 34 миллиард рубль ўрнига (1958 йил нархларида) бор-йўғи 5 миллиардга ўсди, қорамоллар сонининг ўсиши аввалги беш йилликка нисбатан икки барабар камайди, чўчка, қўй ва паррандалар сони эса умуман камайиб кетди, асосан қишлоқ хўжалиги хомашёси етишмаслиги сабабли енгил ва озиқ-овқат саноатлари режани бажармади. 1966-1970 йиллардаги саккизинчи беш йиллик режасида беш йил ичида А ва Б гуруҳларининг ўсиш суръатлари ўзаро яқинлашиши эълон қилинди. Аммо 1970 йилда барча саноат маҳсулотининг 74 фоизни А гуруҳи, 26 фоизни эса Б гуруҳи ишлаб чиқарди. [1]

Адабиётлар таҳлили ва методология. Тўққизинчи беш йиллик режаси (1971–1975) бўйича ҳисоботдан маълум бўлишича, бу даврда саноат маҳсулотининг ҳажми 43 фоизга, истеъмол товарлари ишлаб чиқариш эса 37 фоизга ошди.[2] Бинобарин, 1970-1980 йилларда СССР илмий-техник ривожланиш борасида кучли базага эга эди. Бироқ, тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш борасида дунёда энг охириги ўринларда қолди. Илмий салоҳиятни ишга солиб, ишлаб чиқаришни ошириш ўрнига жамиятни қоплаб олган маъмуриятчилик, кўшиб ёзишлар натижасида фақат жуда кўп маротабалаб аэрокосмик соҳада, ядро физикаси соҳасида жуда баландпарвоз чиқишлар бўлди. Совет олимларининг бу борадаги янгиликлари, қоғозларда қолиб кетди. Режали иқтисодиёт бундай янгиликларини ишлаб чиқаришга киритишга имкон бермади. Компьютер билан таъминлаш, электр саноат соҳасида жаҳон бозорига умуман чиқиб бўлмади. Масалан, мамлакатда жуда кўплаб саноат корхоналари, хусусан, катта қурилишлар, катта заводлар барпо этилди. Бироқ, иқтисодий йириклашиш илмий исботланмаган ва асосланмаган йўлардан бориб, тармоқни ривожлантириш учун қурилиш қанчалик катта бўлса, шунчалик маблағ талаб қилинди. Ўз навбатида ишлатилган маблағни етарли даражада ва ўз вақтида қайтариб олишнинг имкони бўлмади. Натижада мамлакат бўйлаб жуда кўплаб қурилиши охирига етказилмаган бинолар кўпайиб кетди. Бу давлат бюджетига етарли даражада салбий таъсир ўтказди.[3]

Мухокама ва натижалар. Мамлакат халқ хўжалигининг асосий даромад манбаларидан бири пахтачиликка асосий эътибор қаритилди. Уришдан кейинги йилларда совет ҳокимиятининг пахтачиликни ривожлантириш дастурлари ҳамда режаларида Ўзбекистондаги кўрик ва бўз ерларни ўзлаштириш ишлари кенг ўрин олди. Республика халқ хўжалиги аграр характерга эга бўлиб, Ўзбекистон ССР халқ хўжалигида қишлоқ хўжалигининг салмоғи 61,6, саноатнинг салмоғи 38,4, қишлоқ хўжалик хом ашёси асосида ишловчи саноатнинг салмоғи эса 94 фоизни ташкил этди. Ўзбекистоннинг умумиттифоқ саноат ишлаб чиқаришидаги салмоғи эса 1,2 фоиздан иборат эди.[4] Ана шу режаларни амалга ошириш мақсадида республика ҳудудидаги илгари қаровсиз ётган ташландиқ ерларни ўзлаштириш ишларига алоҳида эътибор қаратилди. Мирзачўл, Марказий Фарғона, Қарши, Сурхон-Шеробод, Жиззах чўллариини ўзлаштириш ва суғориш ишларини жадаллаштирилиб, уларнинг ўрнида пахта майдонлари, пахтачиликка ихтисослашган давлат хўжаликлари, аҳоли турар жойлари, гидроиншоотлар барпо этилди. Бироқ бу ишлар натижасида ўзлаштирилган ҳудудларда экилган пахта ҳосилининг аксарият қисми мамлакатнинг турли ҳудудларига ташиб кетилди. Республика советларнинг пахта етиштирувчи асосий базасига айланиб қолди. Масалан, ГДР енгил саноати, Зайфхенердорфе, Циттау, Ноигерсдорфе, Мюльхаузене, Обервице шаҳарларидан корхоналар асосан Ўзбекистондан борган пахта ҳисобидан ишлаган.[5]

Ўзбекистоннинг ўзи ҳам иқтисодий районларга бўлинган. Улар ораси-да Тошкент вилояти (Тошкент иқтисодий районининг) ҳам ўрни бўлган. Тадқиқот ишида таҳлил этилаётган Тошкент вилояти Тошкент иқтисодий райони деб аталиб, у нафақат республика

балки мамлакатдаги энг катта иқтисодий районлардан бири бўлган. Бу район Сирдарё, Жиззах вилоятла-рини ҳам ўз ичига олган ва республика ҳудудининг 9,2 фоизини ташкил қилган. У аҳоли сонининг кўплиги ва кўп миллатлилиги билан республика-нинг бошқа иқтисодий районларидан ажралиб турган. 1984 йил 1 январгача бўлган маълумотларга кўра Ўзбекистон аҳолисининг 28,9 фоизи яшаган.[6]

Бу йилларда табиийки, мамлакат халқ хўжалигида ўз ўрнига эга бўлган транспортнинг деярли барча (темир йўл, автомобиль, ҳаво йўли, сув йўли) тармоқлари ривожлантирилди.[7] Бу тармоқ қийинчилик ва муаммолар билан бўлсада, республика ишлаб чиқариш кучларини жойлаштиришда, ички ва ташқи иқтисодий алоқаларни яхшилашга хизмат қилди.

Ўзбекистон юк ташиш жиҳатидан Ўрта Осиё республикалари орасида биринчи ўринда эди. 1950 йилда юк ташиш бўйича Иттифоқда 4 ўринда турди. Ўзбекистонда юк ташиш бўйича урушдан аввалги даражага 1948 йилда эришилди. Урушдан кейинги давр республика темир йўлларида юк ташиб келтириш юк ташиб чиқаришга қараганда анча кўп бўлганлиги билан характерланди. Ўзбекистон юк ташиш жиҳатидан Ўрта Осиё республикалари орасида биринчи ўринда эди. 1950 йилда юк ташиш бўйича Иттифоқда 4 ўринда турди. Ўзбекистонда юк ташиш бўйича урушдан аввалги даражага 1948 йилда эришилди. Урушдан кейинги давр республика темир йўлларида юк ташиб келтириш юк ташиб чиқаришга қараганда анча кўп бўлганлиги билан характерланди.

Ўзбекистонда меҳнат ресурсларининг сони ва салмоғи, уларнинг ўсиш суръатлари, иқтисодий фаол аҳолининг халқ хўжалигида тақсимланиши, меҳнат ресурсларидан фойдаланишдаги махсус ҳудудий фарқлари билан бошқа иттифоқдош республикалардан фарқ қилди. Бу аввало республика аҳолисининг табиий ўсиши билан боғлиқ бўлди. Аҳолининг ўсиши, бу ердаги иқлим, табиий бойликлар каби омиллар Ўзбекистон халқ хўжалиги-ни иттифоқ халқ хўжалиги манфаатларига мослаштирилишига олиб келди.[8]

Бу йилларда табиийки, мамлакат халқ хўжалигида ўз ўрнига эга бўлган транспортнинг деярли барча (темир йўл, автомобиль, ҳаво йўли, сув йўли) тармоқлари ривожлантирилди. Бу тармоқ қийинчилик ва муаммолар билан бўлсада, республика ишлаб чиқариш кучларини жойлаштиришда, ички ва ташқи иқтисодий алоқаларни яхшилашга хизмат қилди.

Хулоса. Умуман, халқ хўжалигига эътибор қаратилиши иттифоқдош ҳамда хориж давлатлари билан иқтисодий алоқаларни ўсишига таъсир этмасдан қолмади. Айни пайтда халқ хўжалигига эътибор транспорт коммуникация тизимини ҳам ривожлантиришни талаб этди. Бироқ, бу тизим ҳам бошқа тармоқлари каби ютуқлар ва бир қатор муаммо ва камчиликлар билан ривожланиб борди. Ўзбекистон ССР транспорт - коммункация тизими мамлакат транспорт тизимининг таркибий қисми бўлиб, республика ичида, иттифоқ ва халқаро миқёсда икти алоқаларни амалга ошириб келди.

Олиб борилган йўл қурилиши ишлари саноати ривожланган иқтисодий районларга қаратилди. Йўл қурилишининг асосий хусусияти колхозлар, районлараро, район билан область марказларини ва темир йўл станциялари бирлаштирувчи йўллар тубдан таъмирланиб, уларни автомобил қатновини йўл бўйи таъминловчи йўлларга айлантирилди.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

1. Восленский М. Номенклатура господствующий класс Советского Союза. — Лондон: Overseas Publications Interchange Ltd, 1990. - 67 с.
2. Основные направления развития народного хозяйства СССР на 1976-1980 гг. - Москва. 1976. - с. 6-7.
3. Балакин Ю.В., Очерки по отечественной истории. – С. 346.
4. Ўзбекистон ССР тарихи. 3-том. – Тошкент. Фан, 1971. – 43 бет.
5. Холмурадов Р. Экономическое сотрудничество УзССР с ГДР // Общественные науки в Узбекистане. 1984, № 2. – С. 23.
6. Зиядуллаев С.К. Ўзбекистон экономикасининг регионал проблемалари. ... – 16 б.
7. Саидусмонов, Б. А. (2022). Тошкент вилоятида транспорт турлари шаклланишининг тарихий босқичлари. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(5-2), 498-506.
8. Saidusmanov, B. (2022). Stages of formation and development of railway transport in Tashkent region. *Science and Innovation*, 1(8), 726-730.

ОРОЛБЎЙИДА ҲАРБИЙ ИСТЕҲКОМЛАРНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШИ ТЎҒРИСИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР

Б.М. Сатимов, доц., PhD, Урганч инновацион университети, Урганч

Аннотация. Мақолада Оролбўйида ҳарбий истеҳкомларнинг келиб чиқиши йузасидан олиб борилган тадқиқотлар ўрганилган.

Калим сўзлар: С.П.Толстов, В.М.Массон, Тагискен, хом ғишт, пахса, М.Г.Воробьева, бронза.

Аннотация. В статье рассматриваются исследования происхождения военных укреплений в Аральском заливе.

Ключевые слова: С.П.Толстов, В.М.Массон, Тагискен, кирпич-сырец, солома, М.Г.Воробьева, бронза.

Abstract. The article examines the research on the origin of military fortifications in the Aral Bay.

Keywords: S.P. Tolstov, V.M. Masson, Tagisken, raw brick, straw, M.G. Vorobeveva, bronze.

Оролбўйида ҳарбий истеҳкомларнинг келиб чиқиши мавзуси тарих фанида муҳим муаммолардан бири ҳисобланади. Мазкур масала қуйи Сирдарё ва Амударё ҳавзалари худудларида бинокорлик ва меъморчилик маданиятининг вужудга келиши, қурилишда хом ғишт ва пахсадан фойдаланишнинг бошланиши каби долзарб мавзулар билан боғлиқдир. Турли йилларда С.П.Толстов, В.М.Массон, М.Г.Воробьева, М.И.Итина, Е.Е.Неразик, М.М.Мамбетуллаев, О.А.Вишневская, Ю.А.Рапопорт, Ғ.Ходжаниязов, Қ.Собиров ва бошқа тадқиқотчиларнинг илмий ишларида Оролбўйи бинокорлиги тарихи юзасидан турлича фикр-мулоҳазалар билдирилган,[1] аммо Оролбўйида муҳофаа иншоотларининг келиб чиқиши масаласи махсус тадқиқот мавзусига айланмаган.

Ўрта Осиё жанубий вилоятларига нисбатан Сирдарё ва Амударё ҳавзаларининг қуйи қисми воҳаларида бинокорлик ва меъморчилик соҳаси хронологик даврий жиҳатдан ўз хусусиятларига эга бўлиб ривожланган. Неолит давридан бошлаб Оролбўйи сарҳадларида ер устига қурилган чўзиқ гардиш шаклидаги ёғоч устунли кулбалар ҳамда бронза даврида ярим ертўлалар кулбалар ва енгил чайлалар қурилган. Бироқ қурилиш техникасининг анча такомиллашиб бориши, турар жойлар барпо этилишидан йироқ, қуйи Сирдарёда Шимолий Тагискен мақбараларининг бинокорлигидаги (мил. авв. IX-VIII асрлар) меъморий тарҳида ва тўғри бурчакли хом ғиштининг қўлланилишида дастлаб ифодаланади.[2]

Ушбу мақбараларнинг меъморий анъаналари дашт чорвадорлар оламида маълум бўлмаган. Шу сабабли С.П.Толстов уларнинг қурилишида тўғри бурчакли ғиштининг ишлатилишини “юқори даражада ривожланган жанубий цивилизацияларнинг кучли таъсири” билан боғлиқ ҳолда талқин қилган.[3] Бироз сўнг М.А.Итина ҳам Шарқий Оролбўйида бинокорлик усулларининг ёйилиш ҳолатини Бақтрия маданий таъсири сифатида баҳолаган.[4]

Ҳ.Матёкубовнинг ёзишича, фақат маданий алоқалар асосида дашт чорвадорлари томонидан юқорида қайд этилган бинокорлик анъаналарини ўзлаштириш улар учун мураккаб жараён бўлган, негаки чорвадорлар кўп асрлар мобайнида ертўлалар ва кулбаларда анъанавий яшаб, қурилишда хом ғишдан фойдаланишмаган.[5]

Бизнингча, Оролбўйи сўнгги бронза даври аҳолисининг турмуш тарзи ва иқтисодий соҳасини баҳолашда деҳқончилик йўналишининг аҳамияти тадқиқотчилар томонидан аввалдан ошириб юборилган. Шунинг учун ҳам Шимолий Тагискен мақбараларини барпо этган аҳоли гуруҳлари ўтроқ турмушга эга бўлган ва деҳқончилик кўникмаларини билишган чорвадор қабилалар вакиллари сифатида изоҳланган.[6] Эҳтимол, шу қарашларга асосланиб, Тагискен қурувчилари жанубий цивилизациялар ва дашт маданиятларининг ўзаро маданий-иқтисодий муносабатларнинг таъсири оқибатида маълум бинокорлик услублари ва хом ғишт яшаш кўникмаларини ўзлаштиришади, деган хулосага келинган.[7] Лекин бинокорликдаги амалий билим ва тажриба ҳақидаги муҳим ҳолат муҳокамадан четда қолди.

Айниқса, бу масала кейинги тарихий босқичга тегишли бўлиб, мил. авв. VII-VI асрларга оид Шарқий Оролбўйида хом ғишт ва пахсадан барпо этилган тураржойлар, ҳарбий истехкомлар аниқланмаган, балки ушбу даврда илк сақлар наMAT ўтовларда кун кечиришган, мудофаа иншоотлари эса бу ерда кейинги босқичда, мил. авв. V-IV асрларда пайдо бўлади.

Хоразм воҳасида энг қадимги ҳарбий истехком – мил. авв. VII-VI асрлар чегарасида қурилган Кўзалиқир қалъаси ҳисобланади. Ёдгорлик Сарикамишбўйи Довдон ўзани қадимий воҳасида Амударёдан 120 км. ғарбда жойлашган (Шимолӣ Туркманистон). Кўзалиқир С.П.Толстов томонидан кашф этилган. Шу пайтларда қалъа харобаларида археологик қазилма ишлари олиб борилмаган бўлса-да, лекин тадқиқотчи ўзининг дастлабки тасаввурларини талқин қилиб, “деворлар ичида одам яшайдиган шаҳар” ҳақидаги ғояни илгари сургани [8], мазкур ишнинг 1.2 бандида қайд этилган. 1948 йилда нашр этилган “По следам древнехорезмийской цивилизации» номли монографиясида олим ўз қарашларини бирмунча кенгрок ёритган (мазкур монография 1964 йилда ўзбек тилида чоп этилди).

С.П.Толстовнинг ёзишича, қадимда Кўзалиқир аҳолиси “ёдгорликни қуршаб олган шаҳарнинг деворлари орасидаги йўлакларда яшаган”. Кўзалиқир мудофаа деворининг ичида, эълон қилинган реконструкцияга кўра, ана шундай учта ўзаро параллел коридорсимон йўлак бўлиб, “улар босқинлар, ҳарбий юришлар ва тўқнашувлар даврининг тимсолидир”. Бу тўқнашувларга “жамоанинг асосий бойлиги ҳисобланган чорва сабаб бўлган, уни ҳар қандай қилиб бўлса ҳам босқинчилардан сақлаб қолишга ҳаракат этилган” [9], яъни мудофаа деворлари билан ўраб олинган Кўзалиқирнинг кенг ички қисми мол қамайдиган жой, яъни “қўтон” бўлган. Бу борада қалъанинг вазифаси очиб берилган, лекин унинг келиб чиқиши масаласи муҳокама қилинмаган.

Кўзалиқирда амалга оширилган археологик тадқиқотлар натижасида унинг тарихий топографияси ўрганилиб, 25 гектар жойни эгаллаб олган ёдгорлик юқори ички қалъа ва унинг теваарагидаги истехкомли “пастки шаҳар” қисмларидан иборат бўлганлиги аниқланди.[10] Кўзалиқирнинг мудофаа деворлари баланд тепаликнинг тик ёнбағирларида қурилган. Қалинлиги 5 м. пахса деворнинг узунлиги 3,5 км. ни ташкил этади. Девор ичида, тўғри тўртбурчак шинақлар орқали камондан ўқ отиш учун мўлжалланган битта йўлак мавжуд бўлган. Унинг эни 2-2,5 метрга тенг бўлган ва шу сабабли тураржой вазифасидан йироқ ҳарбий мақсадларни амалга ошириш учун қурилганлиги билиниб турибди. Деворнинг ташқи қисмини ҳар 2 метрда шинақлар кесиб ўтган. Улар икки ярусда “шахмат” тартибида жойлашган. Шу тарика камончи тиз чўкиб ва тик туриб ўқ узиш имконига эга бўлган. Бундан ташқари девор бўйлаб ҳар 30-35 м. масофада ярим думалоқ буржлар мавжуд Уларнинг ичидан учта шинақ орқали ёйдан ўқ отилган. [11]

Кўзалиқир қалъаси ичига кириш учун мўлжалланган учта дарвоза жойи аниқланган, уларнинг ён томонлари иккита катта (6x4 м.) тўғри бурчакли буржлар билан мустаҳкамланган. Буржларнинг ички хоналаридан шинақлар орқали ўқ отиш мумкин бўлган. Дарвоза жойларининг кенглиги 4 метрни ташкил этади. Шу кўрсаткичга кўра, қисқа вақт мобайнида кенг дарвоза жойлари орқали қалъа ичига кўп сонли одамларнинг кириб бекиниш ва чорва подаларини ҳайдаб киритиш имкони бўлган. Хусусан, қалъанинг шу жиҳатини уқтириб ўтган С.П.Толстов ҳақ эди, ташқи босқинлар ҳавф-хатари пайдо бўлган пайтларда бундай қалъалар, ҳақиқатдан ҳам, чўпонлар жамоалари ва уларнинг чорва подалари учун пана жойга айланган.

Бироқ Кўзалиқир нафақат юқорида қайд этилган хусусияти билан ажралиб туради. Унинг ички қалъасида қабилалар уюшмаси сардорининг қароргоҳи – сарой қолдиқлари топиб текширилган. Ушбу ҳодиса қадимги Хоразм тарихида нафақат бинокорлик – меъморчилик соҳасидаги янгилик, балки ҳарбий-сиёсий тизимда илгари маълум бўлмаган жараёнларнинг бошланишидан дарак беради.

Шу муҳим археологик кашфиётлар муаллифи О.А.Вишневскаянинг ёзишича, сарой қабилалар уюшмасининг хўжалик ва эътиқод маркази хусусиятларини ўзида акс эттирди. У 20 та катта ҳовли ва хоналарни ўз ичига олган. Мажмуа тарҳида иккита ёғоч устунли зал ва майдони 800 кв. метрдан иборат ҳовли ажралиб туради. Ҳовли деворлари бўйлаб тўғри бурчакли хом ғишдан терилган супалар мавжуд. Ҳовлининг бир томонида ғишдан қурилган

кўтарма тахт ўрни жойлашган, унга ғиштли зинадан чиқиш имкони бўлиб, тахт рўпарасида муқаддас олов учун оташкада барпо этилган. Шунингдек, иккита катта омборхоналар қазиб очилган. Сарой омборхоналарида арпа ва буғдой дон маҳсулотлари сақланган.[12]

Эхтимол, айнан шу ҳолат саройни “хўжалик маркази” сифатида ҳам талқин қилишга асос бўлган. Одатда саройлардаги омборхоналар қишлоқ хўжалик маҳсулотлари (озик-овқат захиралари) ва қимматбаҳо нарсалар (заргарлик), ҳунармандчилик буюмлари ва қурол-яроғлар сақланадиган жой бўлган. Шу сабабли, бизнингча, Кўзалиқирни, умумий тарзда, маъмурий-сиёсий марказ ҳамда теварак аҳоли ва унинг асосий бойлиги – чорва учун бекинадиган жой, ҳарбий истехком сифатида белгилаш мақсадга мувофиқдир.

Ўтган асрнинг 50 йилларидан бошлаб, Хоразмда пахса – хом ғишт меъморчилиги ва мудофаа иншоотларининг вужудга келиш муаммоси илмий адабиётларда баҳс-мунозараларга айланиб, аввалдан икки йўналишда – жанубий цивилизациялар маданий таъсири ва жанубдан Хоразм воҳасига “хорасмийлар” элатининг миграцияси натижаси сифатида талқин қилина бошланди.

Дастлаб В.М.Массон Хоразм бинокорлигида хом ғишдан фойдаланиш жараёнини Парфия – Марғиёна маданий таъсири билан боғлаб ёритган.[13]

М.Г.Воробьева ушбу фикрга қўшилмаган бўлса-да, лекин Хоразм воҳасида пахса – хом ғишт қурилиши бошланишига оид илк кўникмаларни “ўзга вилоятлар аҳолисидан олиб ўзлаштиришни эътироф этиш тўғри келади”, деб ёзган [14], чунки воҳада лойдан ишланган қурилиш материалларидан қўлланишнинг аввалги намуналари аниқланмаган эди. Кейинги йиллар археологик тадқиқотлар маълумотлари ҳам бинокорлик соҳасидаги маҳаллий илдизлар ва анъаналар масаласига тегишли бу ҳолатни ўзгартирмади.

Таҳлил қилинган муаммо юзасидан айрим фикр-мулоҳазаларни билдириш мақсадга мувофиқ. Оролбўйида мудофаа иншоотларини барпо этиш, бинокорлик соҳасида хом ғишт ва пахсадан қурилиш материаллари сифатида қўлланилиш анъаналари маҳаллий илдизларга эга бўлмаганлиги ҳолатини мазкур масалани кўриб чиққан барча тадқиқотчилар тан олишади.

Оролбўйидан шарқ йўналишидаги (Марказий Қозоғистон, Еттисув, Ғарбий Сибир) даштларда, сўнгги бронза ва илк темир даври чорвадор қабилалар яшаган жойларда ҳарбий истехкомлар мавжуд бўлмаган. Аксинча, мудофаа иншоотларининг тарихи ва пахса – хом ғишт меъморчилиги анъаналари Ўрта Осиёнинг жанубида чуқур илдизларга эга.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Сагдуллаев А.С., Матякубов Х. К проблеме происхождения глинобитно-сырцово́й архитектуры в Хорезме // Вестник Национального университета Узбекистана. Специальный выпуск. 2013. – С. 59-64;
2. Абдуллаев У.И From the History of The Study of The Saks' Monuments in The Lower Syr Darya And Amu Darya Basins // Pkogretim Online - Elementary Education Online, 2021. – С. 1462.
3. Толстов С.П. По древним дельтам... – С. 86.
4. Абдуллаев У.И From the History of The Study of The Saks' Monuments in The Lower Syr Darya And Amu Darya Basins // Pkogretim Online - Elementary Education Online, 2021. – С. 1463.
5. Абдуллаев У.И. Socio-economic relations in bronze in middle Central Asia // Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology 2019. – P. 8.
6. Толстов С.П. По древним дельтам... – С. 80.
7. Грязнов М.П. Тагискен – усыпальница вождей. Культура носителей мавзолеев // Средняя Азия в эпоху камня и бронзы. – М.–Л.: Наука, 1966. – С. 238.
8. Толстов С.П. Городища с жилыми стенами // КСИИМК. Вып. XVIII. – М.,1947. – С. 3-8.
9. Толстов С.П. Қадимги Хоразм маданиятини излаб. – Тошкент, 1964. – Б.100-103, 21-расм.
10. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта... – С. 99.
11. Кўзалиқирда археологик тадқиқотлар О.А.Вишневская раҳбарлигида олиб борилган. Қаранг: Вишневская О.А.Раскопки городища Кюзелигыр // АО 1971. – М.: Наука, 1972. – С. 533-534.
12. Вишневская О.А., Рапопорт Ю.А. Городище Кюзели-гыр... – С. 155-158.
13. Массон В.М. Древнеземледельческая культура Маргианы // МИА. – №73. – М. – Л., 1959. – С. 54.
14. Воробьева М.Г. Дингильдже. Усадьба I тысячелетия до н.э. в древнем Хорезме // МХЭ. Вып. 9. – М., 1973. – С. 88.

**АНДИЖОН ДАВЛАТ ТИББИЁТ ИНСТИТУТИДА ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ
ИШЛАРИНИНГ ЙЎЛГА ҚЎЙИЛИШ ЖАРАЁНЛАРИ****Б.Тошпўлатов, доц. в.б., PhD, Қариш давлат университети, Қариш**

Аннотация. Мақолада Андижон давлат тиббиёт институтида илмий тадқиқот ишларининг йўлга қўйилиш жараёнлари, тиббиёт йўналишидаги олий таълим муассасаларидаги ислохотлар таҳлили акс эттирилган.

Калим сўзлар: Андижон давлат тиббиёт институти, тиббиёт институтилари, тиббий мутахассисликлар, кадрлар, клиник ординатура.

Аннотация. В статье отражены процессы развертывания научно-исследовательских работ в Андижанском государственном медицинском институте, анализ реформ в высших учебных заведениях в области медицины.

Ключевые слова: Андижанский государственный медицинский институт, медицинские учреждения, медицинские специальности, персонал, клиническая ординатура.

Abstract. The article reflects the processes of launching scientific research works at the Andijan State Medical Institute, the analysis of reforms in higher education institutions in the field of medicine.

Keywords: Andijan State Medical Institute, medical institutions, medical specialties, personnel, clinical residency.

Андижон давлат тиббиёт институти СССР Министрлар Советининг 1955 йил 25 августдаги кўрсатмаси (6242 – р) ва СССР Соғлиқни сақлаш министрлигининг 1955 йил 6 сентябрдаги 201 – м сонли буйруғига мувофиқ ташкил этилди[1]. Ўзбекистондаги бошқа тиббий таълим муассасалари мазкур институт моддий-техника базасини шакллантиришга ўз хиссасини қўшди. Тошкент давлат тиббиёт институти ходимлари бунда жонбозлик кўрсатди. ТошМИнинг 5 нафар ходими Андижонга давлат тиббиёт институти очилишининг ташкилий ишларига кўмак бериш учун хизмат сафари билан юборилди. 1955 йилнинг сентябрь-октябрь ойларида институт учун ажратилган бинолар тартибга келтирилиб, кафедралар ишларини йўлга қўйиш, жиҳозлар ва лаборатория ускуналарига буюртма бериш, талабалар қабули юзасидан зарур чора-тадбирлар олиб борилди[2].

Институтни ташкил этиш бўйича ишларнинг барчаси қисқа вақт ичида олиб борилди. Андижон вилояти партия қўмитаси ва вилоят ижроия қўмитаси, ЎзССР Соғлиқни сақлаш министрлиги биноларни капитал таъмирлашда, қолаверса бўлимларни жойлаштириш учун биноларни мослаштиришда, институтни асбоб-ускуна, техник жиҳозлар билан таъминлашда ҳамкорликда фаолият кўрсатди. Уларга Андижон вилоятидаги саноат корхоналари ва турли ташкилотлар яқиндан ёрдам беришди. 16 октябрь якшанба куни институт биноси ва худудини тозалаш учун шанбалик ўтказилди. 17 октябрь куни эса институтда ўқув машғулотлари бошланди[3].

Институтда ўқув машғулотлари 1955 йил 15 октябрдан бошланди. Лекин кафедралар ва ўқув аудиториялари учун бинолар топиш анча мушкул бўлди. Институт учун Андижон шаҳар партия комитетининг собиқ биноси, вилоят педагогика билим юртининг ётоқхонаси ажратилди[4]. Ўзбекистондаги барча тиббиёт йўналишидаги ўқув муассасалари каби Андижон давлат тиббиёт институтида ҳам ўқув ишларини ташкил этишдаги жиддий муаммолардан бири бу - ўзбек тилида дарс олиб борувчи мутахассисларнинг етишмаслиги билан боғлиқ эди. Олийгоҳга пойтахтдан келган ўзбек тилида маъруза ўқийдиган ўқитувчилар ўз хизмат сафари муддати тугагандан сўнг яна қайтиб, Тошкентга кетишди. Натижада кўплаб фанлардан даср машғулотлари ўқитувчилар етишмаслиги туфайли олиб борилмади[5].

АндМИ да талабаларнинг илмий жамияти 1957 йили ташкил этилди. 1957-1958 ўқув йили илмий жамиятга 170 нафар талаба аъзо бўлиб, шу йили талабаларнинг 1-чи илмий анжумани ўтказилди[6]. Институтнинг руҳий-асаб касалликлар кафедраси қошида 1959 йили талабалар тўғараги ташкил этилди. Тўғарак ишларига И.А.Меликулова раҳбарлик қилди.

Шунингдек кафедра аъзолари ўқув жараёнларини амалий ишлар билан биргаликда олиб борди. Акушер-гинекология кафедраси қошида ҳам илмий тўғарак фаолият кўрсатиб, унга 84 нафар талаба аъзо бўлди ва ўзларини қизиқтирган мавзулар билан шуғулланди[7]. 1966 йили эса институтда талабаларнинг 22 та тўғараги фаолият кўрсатиб, уларга 134 нафар талаба жалб этилди[8].

1962-1963 ўқув йилида АндМИ аспирантура бўлимида 4 нафар тадқиқотчи таълим олди. Улар асосан тиббиётнинг урология, жарроҳлик ва юкумли касалликлар йўналиш бўйича тадқиқотлар олиб боришди. 1965 йили АндМИда Г.К.Зоиров, Ш.Н.Хаммов, С.У.Жумабоев, К.М.Наринский, И.Сағдуллаев, М.С.Соатов, М.А.Орипов кабилар номзодлик, 4 нафар киши (М.Я.Лауфер, В.А.Бобоева, И.Б.Сойбель, П.Д.Тулаганов) докторлик диссертациясини ҳимоя қилди[9].

1966 йили АндМИ да 21 нафар киши аспирантурада таълим олди. Институтда асаб тизими ва ички касалликлар йўналишида 2 нафардан тадқиқотчи мақсадли аспирантурада, стажёр тадқиқотчиликда 9 нафар тадқиқотчи таҳсил олди[10].

Тадқиқотчилар бошқа марказий йирик шаҳарларга ҳам илмий сафарга юбориб турилди. Масалан, 1968-1969 йилларда институтнинг ЛОР кафедрасидан кафедра мудири А.И.Алимов Ереван шаҳрига оторинологларнинг VI съездига, кафедра ассистенти Ф.Б.Болтабоев Новосибирск шаҳрида 1969 йилнинг февраль-июнь ойлари қайта тайёрловдан ўтиши учун илмий сафарга юборилди[11].

Институтда госпиталь жарроҳлиги соҳасида А.Я.Яснагорский, жарроҳлик йўналишида У.Х.Аҳмаджонов, рухий-асаб касалликлари кафедрасида Х.К.Салоҳитдинов, психология кафедрасида Х.А.Алимов, фармакология кафедрасида И.И.Ибрагимов илмий раҳбарлигида тадқиқотлар олиб борилиб, ўзига хос илмий мактаблар яратилди[12].

Институтда тадқиқот мавзуларининг кўлами кенгайиб борди. Масалан, 1978-1979 ўқув йилида АндМИ да асосан 161 та мавзуда тадқиқот олиб борилди. Институтдаги физика, рентгенология, биохимия, терапия кафедралари хўжалик шартномаси асосида ҳам тадқиқотлар олиб боришди. Шу йили 3 нафар тадқиқотчи ижодий таътил олиб, диссертация ишларини яқунлаб ҳимоя қилишди. Умуман 1976 йили 8 та номзодлик, 4 та докторлик диссертацияси амалга оширилди[13]. 1978-1979 ўқув йили эса 9 та номзодлик ва 3 та докторлик диссертацияси ҳимоядан ўтди. Бу даврда профессор-ўқитувчилар томонидан 140 та илмий мақола журналларда, 202 та мақола турли тўпламларда нашр этилди. 1979 йил майда АндМИда тиббиёт деонтологияси бўйича Бутуниттифок ўқув-услубий конференция бўлиб ўтди. Анжуманда Москва, Киев, Олма-ота, Тошкент, Самарқанд тиббиёт институтларидан таниқли тиббиёт соҳаси вакиллари иштирок этишди. Илмий-тадқиқот ишларининг жонланиши ўз ўрнида илмий салоҳиятнинг кўтарилишига хизмат қилди. Масалан, 1978-1979 ўқув йилида АндМИ да фаолият кўрсатган 46 та кафедрадан 19 тасини фан докторлари бошқарди. Умуман шу ўқув йилида институтда 515 нафар профессор-ўқитувчи фаолият кўрсатди[14].

1977-1978 ўқув йилида АндМИ битирувчиларининг 416 нафари Андижон, Фарғона ва Наманган вилоятлари даволаш муассасаларида интернатурани ўтади[15].

1979-1980 ўқув йилида олийгоҳ битирувчиларидан 400 нафари интернатурага жалб этилиб, уларга В.А.Шеткин, А.Турдиев, М.Рустамов, Т.К.Расулов, А.Г.Заичко, Ш.С.Сотволдиевлар раҳбарлик қилишди[16].

Бу даврда талабаларни қишлоқ хўжалик ишларига жалб этилиши, ўқув жараёнига, қолаверса, малакали мутахассислар тайёрлаш ишига салбий таъсир кўрсатди. Масалан, 1968-1969 ўқув йилида биргина ЛОР кафедрасида талабаларнинг қишлоқ хўжалик ишларига жалб этилиши ҳисобига 2450 соат қисқартирилди[17]. Кейинги даврда ҳам бу борадаги муаммолар ўз ечимини топмади. 1979-1980 ўқув йилида институтга бор-йўғи 15000 рубллик жиҳозлар харид қилинди. Янги очилган педиатрия факультети кафедралари учун ўқув хоналари етишмасди. Институтда 6 та маъруза залларида радиоалоқалар ўрнатилиб, овоз кучайтиргичлар ўрнатилган эди. 4 та маъруза залларидаги дарсларда кинофильмлар, слайдлар намоёниш этилди.

Олийгоҳда талабаларни ётоқхона билан таъминлашда муаммолар талайгина эди. Институтда 4 та ётоқхона биноси бўлиб, 1978-1979 ўқув йилида уларни таъмирлаш учун 8 минг рубл сарфланди. 1600 нафар талаба ётоқхона билан таъминланган бўлиб, уларнинг 2600 нафари турар-жойга мухтож эди. Ҳар йили талабалар тиббий кўрикдан ўтказилиб турилди. 653 нафар талаба диспансер рўйхатига олинди. Уларга овқатланиш учун талонлар ажратилиб, 13 нафар талабага санаторияга йўлланма берилди. Кам таъминланган оилаларнинг фарзандларига институт томонидан 2017 рубл миқдорда моддий ёрдам ажратилди[18].

ЎзССР Соғлиқни сақлаш министрлигининг 1980 йил 14 июлда “1980-1981 ўқув йилида ЎзССР тиббиёт ва фармацевтика институтларига ёшларни ўқишга қабул қилиш тўғрисида”ги буйруғи эълон қилинди. Буйруққа мувофиқ институт профессор-ўқитувчилари Ўзбекистоннинг турли вилоятларида бўлиб, ёшлар ўртасида тиббиёт институтида ёшларни жалб этиш бўйича суҳбатлар уюштирди. Учрашув ва суҳбатларда 37601 нафар ёшлар иштирок этди. Институтда чоп этиладиган “Медик” номли газетада кенг тарғибот ишлари олиб борилди. “Совет Ўзбекистон”, “Правда Востока” газеталарида АндМИга қабул бўйича эълонлар чикди. Шу ўқув йилида олийгоҳда ўқиш истагинини билдириб 2355 нафар ёшлар ариза топшириб, шундан 698 нафари ўқишга қабул қилинди[19].

АндМИ кафедралари қошида музей ташкил этишга ҳам эътибор қаратилди. Масалан, институтнинг фармакология кафедраси қошида музей ташкил этилган бўлиб, музейга турли доривор ўсимликларнинг намуналари жойлаштирилиб борилди. Бу эса ўқув жараёнида талабаларга амалий машғулотларни олиб боришда қулай имкониятларни яратди[20].

Хуллас, Ўзбекистонда Тошкент, Самарқанд, Андижон давлат тиббиёт институтлари билан Тошкент фармацевтика, Педиатрия тиббиёт институтларининг ташкил этилиши олий маълумотли тиббий кадрлар тайёрлашда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Андижон вилояти Давлат архиви (АВДА), 650-фонд, 1-рўйхат, 10-иш, 4-варақ.
2. АВДА, 650-фонд, 1-рўйхат, 10-иш, 4-5 варақлар.
3. АВДА, 650-фонд, 1-рўйхат, 10-иш, 5-15 варақлар.
4. АВДА, 650-фонд, 1-рўйхат, 10-иш, 5-6 варақ.
5. АВДА, 650-фонд, 1-рўйхат, 10-иш, 11-14-варақлар.
6. АВДА, 650 –фонд, 1-рўйхат, 132-иш,169 -варақ.
7. АВДА, 650-фонд, 1-рўйхат, 119-иш, 5-20-варақлар.
8. АВДА, 650-фонд, 1-рўйхат, 289 (а)-иш, 24-варақ.
9. АВДА, 650-фонд, 1-рўйхат, 258-иш, 27-варақ.
10. АВДА, 650-фонд, 1-рўйхат, 289 (а)-иш, 17-варақ.
11. АВДА, 650-фонд, 1-рўйхат, 374-иш, 107-варақ.
12. АВДА, 650-фонд, 1-рўйхат, 189-иш, 252-258-варақлар.
13. АВДА, 650-фонд, 1-рўйхат, 565-иш. 45-варақ.
14. АВДА, 650-фонд,1-рўйхат, 575-иш, 3-39 варақлар.
15. АВДА, 650-фонд, 1-рўйхат, 571-иш, 43-варақ.
16. АВДА, 650-фонд, 1-рўйхат, 578-иш, 50-варақ.
17. АВДА, 650-фонд, 1-рўйхат, 374-иш, 107-варақ.
18. АВДА, 650-фонд, 1-рўйхат, 578-иш, 62-варақ.
19. АВДА, 650-фонд, 1-рўйхат, 578-иш, 55-60-варақлар.
20. АВДА, 650-фонд, 1-рўйхат, 374-иш, 87-варақ.

УЎК 93/94

ҚОЗИЛИК ҲУЖЖАТЛАРИНИ ЎРГАНИШДА “МАЖЪМУЪ АЛ-ВАСОЙИҚ” ВА “ЖУНГ” АСАРЛАРНИНГ АҲАМИЯТИ

Н.Ў.Хидирова, т.ф.н., доц., Тошкент давлат педагогика университети, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада, қозилик ҳужжатларини тузиш, тизимли ўрганишида муҳим ўрин тутган “Мажъмуъ ал-васойиқ” ва “Жунг” асарлар ҳақида фикр юритилади. Улар асосан қози ва муфтийлар томонидан тузилган бўлиб, ўзида назария билан амалиётни мужассамлаштирганлиги эътироф этилади. Мақолада Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқишунослик институти ва Бухоро вилояти Ибн Сино номидаги кутубхонанинг қўлёзмалар бўлимида сақланаётган айрим асарлар таҳлил

қилинади. Шунингдек, “Мажъмуъ ал-васойиқ” ва “Жунг” асарларда хатт-и никоҳ (никоҳ хати), васиқа-и талоқ (талоқ васиқаси), хатт-и иқрорайи завжа (хотин (аёл)нинг иқрор хати) каби ҳужжатларнинг формулярлари келтирилганлиги айтиб ўтилади.

Калит сўзлар: васиқа, жунг, қўлёзма, ўрта аср, қози, муфтий, хаттот, ҳужжат, формуляр, маданият, иқтисод, ижтимоий ҳаёт.

Аннотация. В данной статье рассматриваются труды «Маджму аль-Васайик» и «Жунг», занимающие важное место в систематическом изучении составления судебных документов. В основном они состоят из кази и муфтиями и признаны сочетающими в себе теорию и практику. В статье анализируются некоторые произведения, хранящиеся в рукописном отделе Института востоковедения имени Абу Райхана Беруни Академии наук Республики Узбекистан и библиотеки имени Ибн Сины Бухарской области. Также в произведениях «Маджму аль-Васайик» и «Джунг» встречаются такие формы документов, как хатт-и никах (брачное письмо), васиқа-и талак (свидетельство о разводе), хатт-и иқрарай завджа (признание письмо жены).

Ключевые слова: васиқа, жунг, рукопись, средний век, судья (кази), муфтий, каллиграф, документ, формуляр, культура, экономика, общественная жизнь.

Abstract. This article examines the works “Majmu al-Wasayik” and “Jung”, which occupy an important place in the systematic study of the drafting of judicial documents. They are mainly compiled by qazis and muftis and are recognized as combining theory and practice. The article analyzes some works stored in the manuscript department of the Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan and the library named after Ibn Sina of the Bukhara region. Also in the works “Majmu al-Wasayik” and “Jung” there are such forms of documents as khatt-i nikah (marriage letter), wasika-i talak (divorce certificate), khatt-i ikraray zawja (confession letter from the wife).

Key words: wasika, jung, manuscript, Middle Ages, judge (qazi), mufti, calligrapher, document, form, culture, economy, public life.

Ўрта асрларга оид кўплаб қўлёзма манбалар ва архив ҳужжатлари ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти (ЎЗРФАШИ), Ўзбекистон Миллий архиви (ЎЗМА), музейлар ҳамда айрим кутубхоналарнинг нодир бўлимларида сақланмоқда. Афсуски, уларнинг аксарияти деярли ўрганилган ва илмий муомалага киритилмаган. Хусусан, шундай манбалар қаторига қозилик тизимида оид асарлар ва ҳужжатларни киритиш мумкин. Улар Ўрта Осиё хонликлари ижтимоий, сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий, маданий ҳаёти ҳақида муҳим маълумотлар беради. Жумладан, “Мажъмуъ ал-васойиқ” ва “Жунг” асарлар асосан қозилик тизимида фаолият юритган шахслар томонидан тузилган ва ёзилган бўлиб, уларни назария билан амалиётни ўзида мужассамлаштирган асарлар сифатида эътироф этиш мақсадга мувофиқ. Биз мазкур мақолада ЎЗРФАШИ ва Бухоро вилояти Ибн Сино номидаги кутубхонанинг қўлёзмалар бўлимида сақланаётган ана шундай асарларнинг айримрига тўхталиб ўтамыз.

Мазкур асарларнинг номланиши ва ёзилиши карточкали каталог ҳамда айрим қўлёзма тўпламларда **مجموعه الواسيق** “Мажъмуъ ал-васойиқ” (“Васиқалар тўплами”), **مجموعه وپايق** “Мажъмуъи васойиқ” шаклларида учрайди. Тадқиқотга жалб қилинган асарлардан бири ЎЗРФАШИ қўлёзмалар бўлимида сақланаётган №1386 рақамли **مجموع الواسيق** “Мажъмуъ ал-васойиқ” (“Васиқалар тўплами”) асардир (1.Ўзбек тилини изоҳли луғати. Б.173). Ушбу асар XVI аср иккинчи ярмига оид бўлиб, нафақат даврий, балки кўрилган масалалари, қозилик тизимида иш юритиш услуги жиҳатдан ҳам нодир ҳисобланади. Асарнинг муқовасига ушбу қўлёзманинг топилиш тарихи ақс этган мақола ҳам илова қилинган. Мақола таникли шарқшунос олим Ш.Убайдуллаев томонидан «Самарқанд қозиларининг тўплами» номи остида «Тошкент оқшоми» газетасининг 1970 йил 24 октябрь сонидан чоп этилган. Мақолада келтиришича, 1933 йил В.А.Вяткин мероси юзасидан тузилган ҳуқуқат комиссияси бу асарни Ўзбекистон давлат кутубхонаси (ҳозирги Миллий Кутубхона)га топширади. В.А.Вяткин асарга ёзган сўзбошида: «мен бундан 25 йил муқаддам Ургут қозисидан бир қанча

кўлёмаларни олишга муваффақ бўлдим ва бу кўлёмза ҳам ўша ҳужжатлар орасида бор эди», деб таъкидлайди. Демак, ушбу асарни В.А. Вяткин 1908 йилларда кўлга киритган ва кейинчалик у ЎзРФАШИ кўлёмалар бўлимига топширилган.

Асар дастлаб А.Фитрат, В.С.Сергеев, Р.Г.Мукминова, Б.Иброҳимов каби тадқиқотчиларнинг эътиборини тортган. Б.Иброҳимов тўплам устида жиддий тадқиқотлар олиб борган ва бу тадқиқотларининг натижаси сифатида номзодлик диссертацияси химоя этишни мақсад қилган (2.Иброҳимов Б. Б.3). Лекин афсуски, олимнинг бевақт вафот этиши билан бу иш амалга ошмай қолган. Кейинчалик ЎзР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг бир гуруҳ олимлари – академик М.Й.Йўлдошев, О.Жалилов, М.Каримова, Т.Файзиев, Г.Остоновалар Б.Иброҳимовнинг кўлёмза ҳолида қолиб кетган ишини нашрга тайёрлаганлар ва китоб «Васиқалар тўплами (XVI асрнинг иккинчи ярми Самарқанд областидаги юридик документлар)» номи остида 1982 йилда чоп этилган. Юқорида номлари келтирилган олимлар бу ишлари билан машаққатли ва нодир тадқиқотнинг юзага чиқишига, ундан илм аҳлининг баҳраманд бўлишига катта ҳисса қўшганликларини ҳам алоҳида айтиб ўтиш лозим. Б.Иброҳимов тўплам Самарқанд қозихонасида 1588–1591 йилларда қози ал-қузотнинг ноиб (ёрдамчи)лари томонидан тузилган деган фикрни илгари сурган (2.Иброҳимов Б. Б.7). Ноиб ҳужжатларни мазмунига кўра алоҳида бўлимларга ажратиб, махсус дафтарга рақамлар орқали қайд қилиб борган. Ҳужжатларнинг номлари ҳам махсус жойларга тартиб билан ёзилган. Бу эса зарур вақтда ҳужжатларни осонгина топиш ва улардан кўчирмалар олиш имконини берган (2.Иброҳимов Б. Б.7).

Тўпламда ҳар бир масаладан кейин битта муҳр қўйилган ва худди “Жунг” асарлардаги каби айрим саҳифалар очиқ қолдирилган. Б.Иброҳимов бундай саҳифалар ажрим ва ҳужжат *формулярларини* ёзиш учун мўлжалланганини қайд этган. Тўпламга жами олди-сотти, ижара, шогирдликка олиш, кул меҳнатидан фойдаланиш, оила-никоҳ муносабатлари масалаларига оид 735 та ҳужжат киритилган. Шундан 237 таси Б.Иброҳимов томонидан таржима қилинган ва юқорида келтирилганидек, унинг вафотидан кейин айрим тузатишлари билан нашр этилган. Мазкур таржималар ичидан оила-никоҳ масалалари жумладан, нафақага оид 3 та, талоққа оид 1 та, фарзандликка бериш бўйича 8 та ҳужжат ўрин олган. Тўпламга киритилган *махр, фарз-и нафақа, талоқ васиқаси* каби ҳужжатлар таржима қилинмаган (3. “Мажъмуъ ал-васойиқ”. 57^а-вароқ).

Мазкур мақолани тайёрлаш жараёнида нафақага оид ҳужжатлардан бири форс тилидан таржима қилишга ҳаракат қилинди. Унда келтирилишича, [мазмуни] “*[ушбу ҳужжат] Рамазон ойининг 19-куни 997 ҳижрий йилда . Жаноби Олийлари, Самарқанд ва унинг атрофидаги олий ва адолатли суднинг [ҳазинаси ва] муовини (Аллоҳ умрини узайтирсин!) [ҳузурда тузилди]: Ҳожи Бикка нафақасини шу кундан бошлаб ҳар куни кунлик иш ҳақи евазига 3 динор миқдорида беришга қарор қилинди. уларнинг фарзандлари (Муҳаммад Малех Сагир ибн Пойнда Хўжа Муҳаммад); Ҳожи Бикка бу миқдорни озиқ-овқат, кийим-кечак билан таъминлаш ва ушбу Васикнинг талабларига жавоб бериш учун ишлатиши керак. Тасдиқлаш жараёни ишончли гувоҳлар иштирокида бўлиб ўтди*”. Ҳужжатнинг чап томонига думалоқ муҳр босилган (3. “Мажъмуъ ал-васойиқ”. 57^а-вароқ).

Хива хонлигининг Ҳазорасп тумани ҳокимлиги қозилари томонидан тузилган ЎзРФАШИ кўлёмалар бўлимида сақланаётган №7799 рақамли “Васиқалар тўплами” ҳам муҳим манбалардан биридир. Ушбу асарда васиқаларнинг 37 турининг 118 хил васиқа намуналари бўлиб, улар форс-тожик тилида ёзилган ва 21 хил қози васиқаси, 24 хил иншо нусхалари берилган (4.Жалилов О. Б. 48-54). Тўпламда оила-никоҳ муносабатларига оид ҳужжатлар ҳам ўрин олган.

ЎзР ФА ШИ кўлёмалар бўлимида турли даврларда ёзилган جنگ “Жунг” асарлар ҳам сақланади (5.Шамсиев П. Б.236). Бу асар муаллифлари асосан қозилар ёки фақиҳлар бўлиб, улар олдинги даврларда ёзилган фикхий асарлардан фарқ қилади. Бу фарқлар, биринчи навбатда, асарнинг ёзилиш тартибида кўзга ташланади. Яъни уларда келтирилган масалаларнинг аксарияти “тартибсиз” шаклда ёзилган. Лекин, жунглар орасида жуда чиройли хаттотлик услуби билан тартибли кўчирилган асарлар ҳам учрашини алоҳида таъкидлаш

лозим. Масалан, ЎзРФАШИ қўлёзмалар бўлими №10989 рақамли *جنگ مختصر* (“Жўнг мухтасар”), №8887 рақамли *جونگ* (“Жўнг”) асарларни улар қаторига киритиш мумкин.

Асарларнинг “тартибсиз”лиги тадқиқотчига анча қийинчилик туғдиради ва бу ҳар бир саҳифани синчиклаб ўрганиш тақозо этади. Саҳифаларнинг “дуч келган” жойига тўғри ва кўндаланг, баъзи ҳолларда қарама-қарши тарзда сўзлар битилган. Бу сўзлар бевосита кўрилатган масалага алоқадордир. Улар ичида масала ечимига мос ривоятлар, баъзи бир фикҳий асарлардан иқтибослар, матн ичига “сингдирилган” расмий ҳужжатлар, *формулярлар* учрайди. Айрим асарларга оригинал ҳужжатлар ҳам илова қилинган (б.Жунг. 234^а-вароқ).

“Жунг”ларга илова қилинган оригинал ҳужжатлар ва *формулярларда* ўрта асрларга хос ҳужжат юритиш тартиби акс этган. Ҳужжатларнинг ўзига хос жиҳатларини эса кўрилатган масалаларга қараб аниқлаш мумкин. Ҳар икки тўплам – “Мажъмуъ ал-васойиқ” ва “Жунг”лар бир-бирини тўлдириш хусусиятига эга эканини ҳам алоҳида таъкидлаш лозим.

Хусусан, айрим қўлёзма асарларга *جونگ و وثائق و محضرات و مرايض* (“Жўнг ва васоик ва махзарот ва мароиз”) деб ёзилган (7. Жунг. 1^а-вароқ). Тадқиқотчи С.А.Мухаммадаминовнинг фикрига кўра “Жўнг” ва “Васоик” (ёки “Мажъмуъ ал-масоил”)лар айрим ҳолларда битта тўпламга жамланган ва уларни синоним сифатида ҳам кўриш мумкин (8.Мухаммадаминов С. С.54). Юқорида келтирилган манбалардан ташқари ЎзР ФА ШИда Хива хонлигига оид қозилик китоби (ёки тўплам. №9490, №9491, №9492, №9493)лари ҳам сақланади (9.СВР. С.394-396). Бу тўпламларга XIX аср иккинчи ярми ва XX аср бошларига оид турли хил суд келишувлари, олди-сотти, қарз тилхатлари, болани тарбия қилишга бериш, ишончли вакилни тайинлаш, совға қилиш, мерос, васиятнома, ажрашиш, никоҳ шартномаси, қалин каби масалаларга оид ҳужжатлар киритилган. Бу ҳужжатлар Хива, Ҳазорасп, Қипчоқ, Манғит, Қатағон, Қўнғирот, Шоҳобод, Тошовуз, Шоҳидон, Остона, Боғча, Мехтаробод, Урганч, Бўзхона, Найзанхос, Кодойон каби ҳудудларни қамраб олган. Тўпламлар ҳажм жиҳатдан катта бўлиб, улар тахминан 10 мингдан ортиқ ҳужжатларни ўзида жамлаган.

Хулоса қилиб айтганда, “Мажъмуъ ал-васойиқ” ва “Жунг” асарлар қозилик тизимида фаолият юритган шахслар томонидан тузилган ва ёзилган бўлиб, улар асосан шарий қонун-қоидалар ҳамда маҳаллий урф-одатларни юридик амалиётини ўзида мужассамлаштирган. Мазкур асарлар Ўрта Осиё хонликлари иқтисодий, ижтимоий, маданий ҳаётини ўрганиш ва дипломатика (ҳужжатшунослик) тарихини ўрганишда муҳим ўрин тутди. Улар устида филологик, юридик, этнографик, санъатшунослик, матншунослик каби йўналишлар доирасида махсус илмий тадқиқотлар олиб бориш ва ўзбек тилидаги таржима вариантларини яратиш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Васиқа-мол-мулк сотиб олганлик ҳақидаги расмий ҳужжат; кўпчилик; шахсий гувоҳнома; ҳужжат. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. I-том. – Б.173.
2. Иброҳимов Б. Васиқалар тўплами (XVI асрнинг иккинчи ярми Самарқанд областидаги юридик документлар). – Б.3.
3. ЎзР А ШИ. Қўлёзма. №1386. 57^а-вароқ. 255, 256, 257, 258, 259-ҳужжатлар.
4. Жалилов О. Х. Васиқалар намуналари ҳақидаги қўлёзма (XIX-аср) // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. Тошкент. 1991. №1. – Б. 48-54.
5. Жунг – турли шеърлар ёзиб қўйиладиган дафтар, танланган асарлар тўплами, термалар. Шамсиев П. Навоий асарлари луғати. – Б.236.
6. Жунг. ЎзР ФА ШИ қўлёзмалар бўлими №10989.
7. Жунг. ЎзР ФА ШИ қўлёзмалар бўлими. Қўлёзма. №2393.
8. С.А. Мухаммадаминов. Джунги, как руководство для муфтиев и казиев Мавераннахра // Ўрта асрлар даври тарихи бирламчи ёзма манбаларда: муаммолар ва ёндашувлар. Илмий-амалий семинар материаллари. – С.54.
9. Собрание Восточных рукописей академии наук Республики Узбекистан. История. Составители: Юсупова Д.Ю. Джалилова Р.П. Ташкент. 1998. – С. 394-396.

АДМИНИСТРАТИВНАЯ ДЕЛЕНИЕ И ТОРГОВЫЕ ОТНОШЕНИЕ ЮГО-ВОСТОЧНЫХ ГОРОДОВ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА В КОНЦЕ XVIII - НАЧАЛЕ XX ВЕКА

С.С.Шарапов, преподаватель, Термезский государственный университет, Термез

Annotatsiya. *Maqolada Buxoro amirligi davrida Rossiya protektorati ostidagi Buxoro amirligining janubi-sharqiy hududidagi shaharlarning ma'muriy jihatdan bo'linishi amirlikning janubi-sharqiy hududining viloyatlar, shaharlar va shaharchalarga bo'linishi natijasida ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *beklar, savdo qoidalari to'g'risidagi 15 bandlik nizom, Afg'oniston va Rossiya bilan savdo.*

Аннотация. *В статье рассмотрена административные деление городов юго-восточной территории Бухарского эмирата при протекторате России. результате разделения юго-восточной территории эмирата на провинции, города и поселки в период правления Бухарского эмирата.*

Ключевые слова: *беки, 15-пунктные положение о правилах торговли, торговля с Афганистаном и Россией.*

Abstract. *The article examines the administrative division of cities in the southeastern territory of the Bukhara Emirate under the protectorate of Russia as a result of the division of the southeastern territory of the emirate into provinces, cities and towns during the reign of the Bukhara Emirate.*

Key words: *beks, 15-point regulations on trade rules, trade with Afghanistan and Russia.*

Бухарским эмиратом правил эмир во время правления мангитов и был основан на монархии. Амир считался обладателем светской и религиозной власти в полном объеме. Территория Эмирата была разделена на вилояты и города. Этими областями управляли назначаемые эмиром беки и крупные землевладельцы (амлакдары), которые, в свою очередь, подчинялись эмиру. Государственное управление в стране было построено полностью на основе законов шариата. Органы государственного управления состояли из центральной и местной системы. В местном управлении вилоятами управляли беки, назначаемые эмиром, а беки делились на крупных землевладельцев (амлакдаров). Землевладельцы имели в себе несколько деревень. Землевладельцев назначал бек. Деревнями управляли деревенские аксакалы. Аксакалы делились по размеру деревень.

Бек, назначенный на определенную территорию эмиром, держал в своих руках административные, судебные, сторожевые и финансовые дела. Судебное разбирательство и наказание по различным уголовным делам (кроме смертной казни) оставалось на усмотрение бека. Для контроля и охраны вверенной ему территории Бек имел от нескольких десятков до нескольких сотен солдат. Протесты различных вторгающихся групп и крестьян подавлялись с помощью этой армии или с помощью посланных эмиром солдат [1]. Административная структура Беков управлялась следующим образом: Бек, беки или руководитель, помощник-экономист Бека. Двое сборщиков закята, налоговики, один житель дворца бека, а другой странник. Душеприказчик наукера и слуга миршаба, в том числе дежурящие в ночное время. Исполнитель мероприятий по сбору урожая и налогов. А работа, связанная с водой, связана с мирабом. Каждый беклик делился на амлакдары, во главе которых стоял амлакдар, подчинявшийся беку. Задачей амлакдара была сбор различных налогов и сборов с населения своего округа. Амлакдар мог покинуть свою резиденцию в момент определения количества выращенного урожая и определения налога или при возникновении различных событий. В другое время нужно было всегда быть на месте. Собрав налог с выращенного урожая, амлакдар отправлял его Беку.

Например, Хайрабадский амлакдар Диноуского беклика собрал 6290 монет хироза и 9400 монет кафсана и отправил их в сокровищницу бека. Амлакдар также служил главным миршабом в своем районе и наказывал грешников избиением или штрафом. Он послал самых

опасных преступников беку. В свою очередь, эмиль и аксакалы подчинялись амлакдару [2]. Бухарский эмират и все его территории имели свои особенности относительно статуса беков и местных имений. В частности, влиятельным был Самаркандский беклик, Каршинский беклик во многих случаях был наследником эмирата, Чорджойский, Хисарский и Денов-беклики отдавались наследникам рода, а Бухарский беклик обладал рядом полномочий, обусловленных фактом, что им управлял сам Кушбеги [5].

Во второй половине XIX — в начале XX века Бухарский эмират по административно-территориальному делению состоял из 27 бекликов (вилоятов) и 11 уездов, каждый беклик, в свою очередь, делился на имения и управлялся амлакдаром, который назначался беком и освобождался от должности. Имения состояли из нескольких деревень, которыми руководили старшие и опытные деревенские аксакалы. Каждое имение управлялось через главного мансабдара, то есть мираба, сборщика закята и даругабоши. В то время как Мироб отвечал за надзор за ирригационной системой региона и распределением воды, сборщик закята отвечал за налоги и сборы.

В этот период социальные процессы в бекликах южных районов Бухарского эмирата имели свой характер управления. В частности, беклик Китаба состоял из 9, беклик Шахрисабза из 14, беклик Яккабага из 11, беклик Чиракчи из 6, беклик Гузора из 6, бекств Бойсуна из 4, беклик Динау из 6 и беклик Ширабада из 6 имений. В некоторых российских источниках говорится, что часть Сурханского оазиса входила в состав Хисорского беклика, и что он был также известен как Хисорский оазис. По данным Н.Маева, на территории Хисорского оазиса было 7 бекликов: Шерабад, Бойсун, Денов, Юрчи, Хисор, Коргонтепа и Кабадион. Помимо этих бекликов, существовали имения Дарбанд, Сариджи и Файзабад, амлакдары которых назначались бухарским эмиром.

Эмир сам назначал судей и председателей вилоятов. Других сельских и городских амлакдаров беки назначали сами. Свое влияние в эмирате имел оазис Сурхан, входящий в восточные границы Бухарского эмирата. Со второй половины XVIII до середины XIX века в Сурханском оазисе находились беклик Шерабада, беклик Бойсуна, беклик Денова и Юрчи.

Главными административными центрами оазиса являлись города Байсун, Денов, Шерабад, Юрчи и Сариджуй, а расположенные в этих городах крепости служили резиденцией беков. В Восточной Бухаре административным центром провинции, а также крупными торговыми и культурными центрами стали сравнительно крупные города. Среди них в беклике Колоб проживали 25 тысяч жителей, в беклике Хисар 8 тысяч, в беклике Денов 6 тысяч, в беклике Курган-Тева 4 тысячи, в беклике Калайи Хумб 3 тысячи, в беклике Кабадиан около тысячи жителей.

Помимо городов, считавшихся административными центрами в составе бекликов, имелись также города с большим населением, получившие важное значение в социальной системе юго-восточных бекликов. В начале XX века среди них были Душанбе (28 тысяч семей), Регар (7 тысяч семей) и другие крупные города. Сведения об экономическом развитии городов этого периода широко освещены в различных источниках, т. е. изданиях периодической печати того времени, трудах местных историков, трудах и дневниках иностранных и российских историков и военных (офицеров) Царского государства. Города Бухарского эмирата расширялись и развивались территориально по мере роста населения, роста и развития экономических связей.

Кроме того, менялся экономический и культурный облик городов. По мере развития внутренней и внешней торговли развивалась и ремесленная промышленность. Конечно, экономическое развитие любой страны зависит от объема и качества продукции, производимой в этом регионе. Потому что в результате внешних связей создается конкурентная среда, и некоторые продукты терпят неудачу, потому что не выдерживают этой конкуренции.

Вместе с тем, города юго-восточного региона Бухарского эмирата регулярно развивали свой внешне-экспортный и импортный потенциал. С появлением в эмирате экономических торговых центров сформировались и процедуры его управления. В частности, 25 июня 1889 г.

вступило в силу положение о правилах торговли, состоящее из 15 статей, которые выражаются следующим образом:

1. По взаимному договору «дружбы» между Российской империей и Бухарским эмиратом, заключенному 23 сентября 1873 года, на территории Бухарского эмирата разрешается заниматься торговлей спиртными напитками.

2. В соответствии с правилом, выработанным правительством Бухары от 28 августа 1888 года об установлении продажи спиртных напитков на ее территории разрешаются следующим регионам: а) новым русским поселениям на границах эмирата, включая Новую Бухару, Новый Термез (Патакесар), Новый Чорджой и подобные территории; б) буфетам на всех железнодорожных вокзалах (кафе, бары и рестораны); в) продовольственным лавкам перед воинскими частями в существовавших русских поселениях в ханствах.

3. Как правило, русским гражданам, проживающим в эмирате, разрешена продажа алкоголя, и их права защищены законом.

4. Хотя торговые отношения с Индией в последние годы находятся в некоторой стагнации, в Бухарском эмирате заявляют, что продукция, необходимая для его рынков, импортируется из России и хранится на складах в Бухаре. Фактически русские купцы изначально привозили и продавали на территории Бухарского эмирата различные виды продукции, производимой в России.

Кроме того, начал страдать горнодобывающий сектор, включая золото, серебро и медь. Потому что эти отрасли полностью базировались на ручном труде и требовали большого труда. Например, Д.И.Логофет говорил: «Ручная добыча руды, которую народы, проживающие на территории Бухарского эмирата, научились и унаследовали от различных народов, живших здесь в прошлом, из-за высокой себестоимости стала приходить в упадок. Шахтеры начали уходить с работы. Потому что горнодобывающий сектор, требующий много труда и времени, полностью основанный на ручном труде и обладающий небольшим количеством ресурсов, не смог удовлетворить потребности населения.

Кроме того, эта отрасль не выдержала конкуренции с российской продукцией. В этой области промышленный сектор не участвовал в полной мере. Деньги, заработанные рабочими, не могли удовлетворить их потребности. Рабочие зарабатывали в среднем две монеты (30 копеек) в день, промывая в речную воду песок, содержащий золото, медь и серебро, с помощью специального оборудования, изготовленного из различных ручных работ из дерева, древесины, овчины и подобных материалов [4].

Беклики, где расположены юго-восточные города Бухарского эмирата, географически выгодны и богаты природными ресурсами. В это время в городах Термез и Карши образовались крупные торговые центры. Город Карши играл важную роль посредника между центральными рынками Бухары и восточными районами Бухары. По информации, ежегодно более 7-8 тысяч верблюдов привозили из Восточного нагорья Бухары продукты из пшеницы, риса, кунжута, льна и проса в такие города, как Карши и Гузор.

Рынки торговли скотом также играли важную роль в экономическом развитии городов юго-восточных районов Бухарского эмирата. Например: в начале 20 века в Термезе было более 20 рынков такого типа, самый крупный из которых находился в Паттакесаре. Многие товары привозились сюда из разных мест и продавались. Кроме того, важное место в южных регионах занимали Байсунский, Дербентский, Дашнабадский, Деновский, Шерабадский и другие базары. Рынки работали два фиксированных дня в неделю без регулярной активности. Из южных городов эмирата Шерабад, Денов и Термез поступала продукция из Афганистана, России, Хивы и Индии. Строительство железных дорог сыграло важную роль в дальнейшем развитии городов Эмирата. Особенно во время царского нашествия приход железных дорог в город Карши еще больше увеличил объем торговли.

Газета содержит сведения о торговых связях России со Средней Азией, метеорологические наблюдения, признаки общественной жизни городов. В некоторых сведениях, представленных в газете, чувствуется влияние субъективного мнения колонистов. Протестные настроения коренных народов по отношению к колонизаторам необъективно

освещались репортерами газет. Подводя итог, можно сказать, в исследуемый период порядок управления в регионах Бухарского эмирата и Бекликов, а также социально-экономическое и культурное развитие городов, соответствовал административному устройству эмирата и географическому положению регионов, а также играл важную роль в расположении и торгово-экономических связях эмирата. В частности, беклики, расположенные в юго-восточных регионах, считались важными территориями, где постоянно сталкивались политические интересы в силу их административного и геостратегического значения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Турсунов С.Н. Рашидов Қ. Бойсун. – Т.: Академнашр нашриёти. 2011. Б. 56.
2. Денов. С.Н. Турсунов ва бошқалар. - Т: "Фан", 2009. 468-469 бетлар.
3. С.Шарапов. Бухоро амирлиги жануби-шарқий худудлари шаҳарларидаги ижтимоий аҳвол. Международный современный научно-практический журнал. "Научный импульс" № 12 (100) июля 2023 г часть 1). – Москва. 2023. Ст. 246.
4. Логофет Д.Н. Страна бесправия. Бухарское ханство и его современное состояние. – СПб., 1909. – 75 с.
5. Шодиев Ж.М. Бухоро амирлиги давлатчилигининг ривожланиши. Ўқув кўлланма. - Тошкент: ТДЮИ нашриёти, 2010. – Б. 42.
6. Xolmuminov X. Buxoro amirligi janubiy hududlaridagi tarixiy demografik jarayonlar. (XIX asrning ikkinchi yarmi-XX asr boshlari. Surxondaryo va Qashqadaryo vohalari misolida). - T "Firdavs Shox" nashriyoti, 2023 y, - B. 79.
7. Населенные пункты Бухарского эмирата // Ответственный редактор-академик АН РУз А.Р. Мухамеджанов. – Ташкент: Университет, 2001. – С. 4.
8. Тўхтаев А.Қ. Шаропов С. XIX аср охири XX аср бошларида Сурхон воҳаси савдо муносабатларида сув йўллари аҳамияти. Насаф Кеш тарихи манбаларда мавзусидаги Республика илмий-назарий конференцияси материаллари. - Қарши., "Қарши давлат университети" нашриёти, 2010 йил, 100-103 б.

УЎК 94(47)_(470.4)

РИВОЖЛАНГАН ЎРТА АСРЛАРДАГИ МАРКАЗИЙ ОСИЁ ВА ВОЛГА – УРАЛБЎЙИДА КЕЧГАН ЭТНО СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАРНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ

Р.Х.Шерниязов, ўқитувчи, Қорақалпоқ давлат университети, Нукус

Аннотация. Бу мақолада Сўнгги ўрта асрларда асосан Марказий Осий ва Волга – Уралбўйи туркийлари, балки бутун туркийлар учун бирмунча хос бўлган этник жараёнлар, этносиёсий ва этномаданий алоқалари, этник шаклланиш ёки бугунги кундаги шаклига келиш жараёнлари қозоқ, қорақалпоқ, ўзбек ва нўғой халқлари уруғларидаги яқин ўхшашликлар ва XX аср бошларида қорақалпоқлар орасида ўз ота-боболарининг Волгабўйида яшаганликларига доир хотиралар ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: Марказий Осий, Волга – Уралбўйи, Маҳмуд Кошғарий, Хуросон, Селджукийлар, қипчоқ, мангит, найман, қўнғирот, қиёт, "беш-ўғил", "олти-ўғил", "уч-уруғ" "етти-уруғ", "чимбойлиқ"

Аннотация. В данной статье рассматриваются этнические процессы, этнополитические и этнокультурные отношения, этническое формирование или процессы прихода к современной форме в последнее средневековье преимущественно для Средней Азии и Волго-Уралья. У тюрков, но и у всех тюрков, близкое сходство в родах казахского, каракалпакского, узбекского и ногайского народов и XX в. В начале века среди каракалпаков ходят разговоры о воспоминаниях о своих предках, живших на Волге.

Ключевые слова: Средняя Азия, Волго-Уральский регион, Махмуд Кошгари, Хорасан, Сельджуки, Кипчак, Мангит, Найман, Кунгират, Кият, "пяти-сын", "шести-сын", "три-сын", "семи-сын", "чимбойлик".

Abstract. In this article, ethnic processes, ethno-political and ethno-cultural relations, ethno-political and ethno-cultural relations, processes of ethnic formation or the processes of coming to the form of today, mainly of Central Asia and the Volga-Ural region Turks, but also of all Turks, in the last middle ages, close similarities in the clans of the Kazakh, Karakalpak, Uzbek and Nogai peoples. and at the beginning of the 20th century, among the Karakalpaks, there is talk of memories of their ancestors living on the banks of the Volga.

Keywords: *Central Asia, Volga-Ural region, Mahmud Koshgari, Khurasan, Seljuks, Kipchak, Mangit, Naiman, Kungirat, Qiyat, “besh-o.,g.,il”, “olti-ogil”, “uch-urug” “yetti-urug”, “chimboyliq”*

Марказий Осиё ва унга қўшни ўлкалардаги кўчманчи негизли туркий халқларнинг кўпчилиги муайян бир этнос сифатида асосан классик ўрта ва сўнги ўрта асрларда юз берган этномаданий жараёнлар натижасида бугунги кўринишни олганлар. Айниқса, қирғиз, қозоқ, қорақалпоқ, туркман, уйғур ва ўзбекларнинг алоҳида-алоҳида халқ сифатида ўртага чиқиши кўпроқ юқорида айтиб ўтилган даврларга тўғри келади. Булар қаторига минтақага шимоли-ғарбдан қўшни Волга – Уралбўйидаги туркий халқлар бўлмиш нўғой, бошқирд ва қозон татарларини ҳам киритиш мумкин. Ҳам Марказий Осиё, ҳам Волга – Уралбўйи туркийларининг битта ўзакдан турли тармоқларга ажралишининг бошланиши классик ўрта асрларга – XV – XVI асрларга тўғри келса, алоҳида-алоҳида этносларга айланиш жараёнлари эса сўнги ўрта асрлар – XVII – XIX асрлар, ҳатто XX асрнинг бошлари билан чегараланади [1].

Бу жараённи янада тўлиқроқ тасаввур қилиш учун туркий халқларнинг бўлиниш босқичларига қисқача кўз югуртириш керак бўлади. Аслида туркий халқларнинг деярли барчасининг этник шаклланишининг илк босқичи битта негизга бориб тақалиб, бошланғичи илк ўрта асрларга тўғри келади. Бироқ Жанубий Сибир ва Олтой, Онадўли ва Жанубий Кавказ (Озарбайжон) туркийларидан фарқли ўлароқ Марказий Осиё ва Волга-Уралбўйи туркийларининг айри-айри этносларга ажралиш жараёни уларга қараганда бирмунча кечки даврларда юз беради. Онадўли турклари, Ироқ ва Сурия туркманлари, озарбайжонларнинг умумтуркий ўзакдан ажралиб кетиш жараёни асосан Салжукийлар (1040-1157) даврига тўғри келса [2], Жанубий Сибир ва Олтойдаги туркийлар: олтой-кижи, тува, хакас, шор, телеутларнинг бошқа туркий халқлардан ажралиш жараёни ривожланган ўрта асрларда, яъни IX – X асрларда юз беради. Ривожланган ўрта асрларда Марказий Осиё ва Волга – Уралбўйи туркийларидан кўпчилигининг мусулмон динига ўтиши ва ўзларига шимоли-шарқдан қўшни бўлмиш Жанубий Сибир ва Олтой туркийларидан мафкуравий жиҳатдан фарқланишлари ҳар иккала ҳудуд халқлари орасида умумий бирликнинг нисбатан кучсизланишига олиб келади.

Буни Маҳмуд Кошғарийнинг “Девону луғати-т-турк” (XI аср) асарида “Румдан Чингача”, яъни Шарқий Европадан Шимолий Хитойгача чўзилган ҳудудда, яъни бугунги ибора билан айтганда, “Евросиё кенгликлари”да яшаган туркийларнинг “мусулмон” ва “кофир” деб ажратилиб кўрсатилиши ҳам тасдиқлайди. Маҳмуд Кошғарий туркийларнинг марказий ҳудуди деб Еттисув, Амударё – Сирдарё оралиғининг бир қисми ва Шарқий Туркистоннинг марказий қисмлари – Кошғар ва унинг теварак-атрофини кўрсатар экан, ундан шимоли-шарқда – Куча, Турфон ва унинг шимоли-шарқидаги туркийларни асосан “кофирлар”, “кофир турклар” деб ажратиб кўрсатади. “Девону луғати-т-турк”дан англашилича, Тяншан тоғларининг шимоли-шарқий тизмалар ва Олтой оралиғида кўпинча уйғурлар яшаб, улар ҳали мусулмончиликка ўтмаган ва мусулмонлар, яъни Қорахоний турклар билан ўзаро ғоявий курашлар олиб бораётган бир палла эди [3].

Маҳмуд Кошғарий туркийларнинг марказий ҳудудларидан ғарбда – Волга – Уралбўйи ва Шарқий Европада яшайдиган туркий элатлар: булғор, сувор, бажанак (печенег), бошқирд ва қипчоқларнинг қайси динга сиғинишларига деярли тўхталмаган. Бироқ ривожланган ўрта асрларга тегишли араб ва форс тилли ёзма манбалардан англашилича, Қора денгизнинг шимоли, Шимолий Кавказ ва Волга – Уралбўйидаги туркийларнинг сезиларли бир қисми ислом динида, қолган бир қисми эса ўзларининг эски инонч тизими (тангричилик) ва христианлик динларида эди [4]. Классик ўрта асрларга келиб, айниқса, Олтин Ўрда (XIII – XV асрлар) даврида бу ҳудуддаги туркий аҳолининг деярли ёппасига мусулмончиликка ўтиши натижасида Волга – Уралбўйи ва унга ғарбдан қўшни ҳудудларда яшовчи туркийлар билан Марказий Осиё туркийлари орасида мафкуравий жиҳатдан ҳеч қандай фарқлилик қолмайди. Бу эса ҳар иккала ҳудуд туркий аҳолиси ўртасида ўзаро этномаданий жараёнларнинг эркин давом этишига олиб келади.

Ривожланган ўрта ва классик ўрта асрларда мусулмон туркий аҳоли сифатида билинишига қарамай, Онадўли ва Озарбайжон туркларининг Марказий Осиё ва Волга – Уралбўйи туркийларидан этномаданий жиҳатдан бирмунча фарқлиниб қолишининг негизида томонлар орасида географик жиҳатдан алоҳидалик ётади. Бир томондан Эрон, иккинчи томондан Кавказ дунёси улар орасида табиий, ижтимоий-сиёсий ва этномаданий жиҳатдан ўзига хос “тўсиқ” вазифасини бажаради. Шу билан бирга, ўрта асрларда ҳам анча олдинги асрларда бўлгани каби Марказий Осиё ва Волга – Уралбўйи туркийларининг Онадўли ва Озарбайжон турклари билан ўзаро этносиёсий ва этномаданий алоқалари кичик кўламда бўлса ҳам давом этади.

Бу жараён асосан иккита йўналиш – бири Амударё – Сирдарё оралиғи – Хуросон – Шимолий Эрон – тарихий Озарбайжон – Шарқий Онадўли занжири орқали, иккинчиси эса Каспий денгизининг шимоли / Волга – Уралбўйи – Шимолий Кавказ – Қора денгизнинг шимоли – Болқон / Кичик Осиё занжири орқали туркий халқлар алоқаси узвийлигини таъминлайди. Шунга қарамай, бу занжирлар, айрим истисноларни айтмаганда, ҳар учала ҳудуд – Марказий Осиё, Волга – Уралбўйи ҳамда Озарбайжон ва Онадўли туркийлари орасида юз берган ички этномаданий жараёнлар ва этник шаклланишларга унчалик катта таъсир кўрсатмайди. Истисно сифатида марказий осиелик туркманларнинг Салжуқийлар даврида бўлганидек, сўнгги ўрта асрларда ҳам Марказий Осиё ҳамда Озарбайжон ва Онадўли турклари орасидаги этник жараёнларда бирмунча фаол қатнашганликларини айтиб ўтиш керак.

Шу ўринда нафақат Марказий Осиё ва Волга – Уралбўйи туркийлари, балки бутун туркийлар учун бирмунча хос бўлган этник жараёнларга биров тўхталиб ўтсак. Айрим туркий халқларнинг этник шаклланиш ёки бугунги кундаги шаклига келиш жараёни анча эрта даврларда бошланган бўлиб, улар ўз таркибига классик ўрта асрларда қанчалик янги этник гуруҳлар олмасин, дастлабки этник таркибини унчилик ўзгартирмасдан сақлаб қолгани ва сўнгги ўрта асрларда шу асосда муайян бир миллатга айлангани кўзга ташланади. Мисол учун илк ўрта асрларда Ўрхун воҳаси ва унинг тевараги (Мўғулистон)даги бир қатор туркий уруғларни ўзига бириктириб олган ўғуз уруғлар уюшмаси ғарбга силжиб, Олтой ва Ёттисувдан ўтгач, Сирдарёнинг ўрта ва куйи ҳавзаларида ўзларининг йирик сиёсий уюшмасига - Ўғуз ябғулигига (IX – X асрлар) асос солади [5].

Ўша кезларда Жанд ва Ясси (Туркистон) теварагида 24 уруғли ўғуз-туркман уруғлар бирлашмаси ташкил топади. 1040- йилларда Хуросонда Салжуқийлар салтанати ташкил топгач, Сирдарё бўйларида янада жануби-ғарбга кўчган ўғузлар Озарбайжон ва Онадўлига бориб жойлашадилар. *Афшар, бекдили, дудурга, игдир, салур, қиниқ, қайи, чепни, язир* ва бошқа бир қатор уруғларни ўз ичига олган ўғуз уюшмаси негизда туркман, Озарбайжон ва Онадўли турклари шаклланади. Орадан минг йиллар ўтишига қарамай, ушбу туркий халқларнинг этник таркибида унчалик йирик ўзгаришлар бўлгани кўзга ташланмайди. Гарчи Марказий Осиёда қолган туркманлар турли этномаданий жараёнларни бошдан кечириб, уларнинг таркибига Олтин Ўрда ва Чигатой улуси билан боғлиқ кўплаб турк-мўғул уруғлар кирса-да [6], улар туркманларнинг чамаси X асрларда шаклланган этник таркибида катта ўзгаришларга олиб келмайди [7]. Бунинг негизида бир қатор омиллар ётиб, биринчидан, туркманларнинг бирмунча ихоталанган ҳудудда яшаганликлари, кўчиб борган янги ҳудудлари кўпинча туркий бўлмаган муҳитга тўғри келиши ва ҳоказолар уларнинг ўз этник ўзгачалигини сақлашларига замин яратади. Туркманлар яшаган ҳудуд Олтин Ўрдага қанчалик яқин бўлмасин, айрим истисноларни ҳисобга олмаганда, туркманларда XX аср бошларида ҳам ўша минг йил олдинги уруғ таркиби етакчилик қилгани, Олтин Ўрда ва ундан кейинги даврларда туркманларга қўшилган уруғлар эса кичик уруғ ёки тармоқ уруғ сифатида бўлгани кўзга ташланади [8].

Шунга ўхшаш ҳолат қирғиз халқининг этник шаклланиши учун ҳам ҳосдир. Бошланғичи миллоддан олдинги Жанубий сибирлик қирғиз (*сянгуи*) элатига бориб тақаладиган қирғизлар илк ўрта асрларда туркий йирик элатлардан бири сифатида бўлиб, ўзларининг Қирғиз хоқонлигига (840-... асрлар) асос солган чоғларда Жанубий Сибир, Мўғулистон ва Олтойдаги кўплаб кўчманчи уруғларни сингдириб олишади [9]. Мўғул босқинидан кейин Марказий

Осиёга кўчган қирғизлар минтақанинг шимоли-шарқий худудидида – Марказий Тяншан ва Еттисув оралиғидаги тоғли худудда жойлашиб, ўзларидан олдин бу ерда яшаган айрим қирғиз ва бошқа туркий уруғларни ўзида бирлаштиради. Сўнгги ўрта асрларда қирғизларнинг таркибига Олтин Ўрдандан кўчган, кўпчилиги қипчоқ уруғларига мансуб бўлган *манғит*, *найман*, *қўнғирот* каби турк-мўғул уруғлари уларнинг уруғ таркибига катта таъсир кўрсатмайди.

Туркман ва қирғизлардан фарқли ўлароқ Марказий Осиё ва Волга – Уралбўйи туркийларининг уруғ таркиби кейинги минг йил ичида бир неча бор ўзгаргани, ривожланган, классик ва сўнгги ўрта асрларда бир-биридан анча фарқли уруғлар ўзаро ўрин алмашгани кўзга ташланиб, бошланғичда туркий уруғлар етакчилик қилган бу худудда ўрта асрларга келиб турк-мўғул уруғлари устувор бўла бошлагани сезилади. Айниқса, бу ҳолат Олтин Ўрданинг марказий худудлари бўлмиш Волга – Уралбўйида бошланғичда кўпроқ туркий *қипчоқ*, кейинчалик эса *манғит*, *найман*, *қўнғирот*, *қиёт* ва яна ўнлаб йирик турк-мўғул уруғлари Марказий Осиё ва унга қўшни худудларнинг қозок, ўзбек, қорақалпоқ, нўғой каби туркий халқлари шаклланишида сезиларли ўрин эгаллайдилар [10]. Яъни илк ва ривожланган ўрта асрларда ушбу минтақанинг марказий худудларида *чигил*, *яғмо*, *қарлуқ*, *тухси*, *арғу*, *ўғуз*, *қипчоқ* уруғлари етакчилик қилган бўлса [11], Чингизийлар босқини чоғида уларнинг бир қисми тарих саҳнасидан тушиб, улар ўрнида янги этник гуруҳлар кўрина бошлайди. Айниқса, Олтин Ўрда ва Чигатой улуси даврларида *чигил*, *яғмо*, *тухси*, *арғу* деган уруғ номлари бутунлай йўқолиб, Амударё – Сирдарё оралиғи ва Еттисувда *барлос*, *арлот*, *сулдуз*, *жалойир*, *қўнғирот*, *қовчин*, *қангли*, *уйшун*, Олтин Ўрдада *манғит*, *кенагас*, *найман*, *сарой* каби турк-мўғул уруғлари етакчилик қила бошлайдилар. Шайбонийлар давлати (1501-1601) даврида эса Олтин ўрдалиқ бир неча ўнлаб уруғларнинг Амударё – Сирдарё оралиғи ва унга қўшни худудларга кўчишлари ва янги эгалланган ўлкаларда етакчи уруққа айланиш жараёни кузатилади [12].

Умуман олганда, сўнгги ўрта асрларда асосан Олтин Ўрданинг марказий ва жануби-шарқий қисмларида бўлиб ўтган этномаданий жараёнлар натижасида битта ўзак теваарагида йиғилиб, кейинчалик унинг бўлақларга ажралиб кетган қисмларидан қозок, қорақалпоқ, ўзбек ва нўғой халқлари этник шаклланишининг тугалланиш жараёни юз беради. Буни сўнгги ўрта асрга тегишли ёзма манбаларда ҳар бешала халқ этник таркибининг деярли бир хил кўрсатилиши ҳам тасдиқлайди. Айниқса, бу ҳолат кўчманчи ўзбек, қорақалпоқ ва нўғой уруғлари ўзаро солиштирилганда аниқ кўринади (*қар.* 1-жадвал). Қозокларда ҳам шунга ўхшашроқ ҳолат устуворлик қилса-да, уларнинг марказий, шимоли-шарқий ва жануби-шарқий худудларда яшовчи уруғларига хос *дулат* (дуғлат), *аргин* номлари ўзбек, нўғой ва қорақалпоқлар орасида кам учраши ёки деярли учрамаслиги кўзга ташланади.

1-жадвал.

Олтин Ўрда турк-мўғул уруғларидан айримлари (Нўғой этнографи Р.Х. Керейтов жадвали асосида) [13]:

т/р	Туркий этнонимлар	ўзбек	Нўғой	қозок	қора-қалпоқ
1	Қипчоқ	+	+	+	+
2	қангли	+	+	+	+
3	уйшун	+	+	+	
4	найман	+	+	+	+
5	кераит	+	+	+	+
6	қўнғирот	+	+	+	+
7	манғит	+	+		+
8	қатағон	+	+		
9	хитой	+	+	+	+
10	тама	+	+	+	
11	Кенагас	+	+		+
12	минг	+	+		
13	Уйғур	+	+		+
14	Қирғиз	+	+	+	
15	Туркман	+	+	+	+
16	Сийрақ	+	+		+

17	Дурман	+	+		
18	Меркит	+	+	+	
19	Можор	+	+		
20	Силжувит / Чилжувит	+	+		+

Ушбу жавдалдан кўринадики, келтирилган уруғ номлари орасида энг кўп ўзбек, қорақалпоқ ва нўғой уруғлари бир-бирлари билан яқин ўхшашликка эга. Шу ўринда айтиб ўтиш керак, Р.Х. Керейтов нўғой уруғлари сифатида келтириб, уларни бошқа бир қатор туркий халқлар уруғлари билан тенглаштирар экан, айрим жузъий камчиликларга йўл қўйгани, айниқса, ўзбек ва қорақалпоқлар таркибида бор бўлса-да, бунга эътибор қаратмасдан, айрим уруғ номлари фақатгина нўғойларда сақлангандек кўрсатгани кўзга ташланади [14]. Жумладан, *можор*, *уйгур* уруғлари “92 бовли” ўзбек уруғи рўйхатида ва ўзбек этнотопонимларида учраши, нўғойларда *абаз* уруғи қорақалпоқларнинг *қият* ва *кенегес* уруғларининг бир тармоғи ўлароқ *абас* кўринишида, нўғойлардаги *туркмен* уруғи ўзбекларда *туркман*, *туркман-жуз*, қорақалпоқларда *туркмен-қара*, қозоқларда *турикпен*, нўғойлар таркибида кўрсатилган *шыжуит* уруғи ўзбекларда *силжувит*, *чилжувит*, қорақалпоқларда *шылжыўит* кўринишида қайд этилган.

Энди, Марказий Осиё ва Волга – Уралбўйи ҳудудларида кечган этномаданий жараёнлар ҳосиласи бўлган айрим этник атамаларга қисқача тўхталиб ўтсак. Олтин Ўрдада кечган этномаданий жараёнлар натижасида Дашти Қипчоқ ҳудудида “беш-ўғил”, “олти-ўғил”, “уч-уруғ” (месит + тама + ябу) “етти-уруғ”, “чимбойлик” каби бир неча уруғлар бирлашмаси шаклланган бўлиб, унинг излари қуйидагича кўринишда сақланиб қолган.

1. **Беш-ўғил.** Ўзбекларнинг кўнғирот уруғи *вох-тамғали* (увоқ-тамғали) бўлимининг бир тармоғи *беш-ўғил* / *беш-ул* деб аталади [15]. Қорақалпоқларда *бес-ул*, *биш-ул* (беш-ўғил) каби уруғлар бўлган [16]. Бундай номланишнинг негизида бир неча омилар ётиб, бирор ўзак уруғдан тармоқ уруғлар ажралиб чиқиши ёки шу сондаги уруғларнинг ўзаро битта уруғлар бирлашмасига уюшувлари натижасида шунга ўхшаш ҳолатлар юз берган.

2. **Олти-ўғил.** Ўзбекларда *олти-ўғил*, *олти-ул* [17], қозоқ ва қорақалпоқларда [18] *алты ул* уруғлари номлари ёзма манбаларда тилга олинган. Рус тарихчиси Карамзиннинг ёзишича, XVII аср бошларида Волгабўйидаги нўғойлар 3 та ўрдага бўлинган бўлиб, улардан бири Орол денгизи томонида жойлашган Алтаул (*Алти-ул* “Олти-ўғил”) ўрдаси деб аталган [19]. Қорақалпоқ *алты-ул* уруғлари қуйидагича аталган: *муитен*, *қўнғирот*, *қитай*, *қипчоқ*, *кенегес*, *мангит* [20].

XVII аср илк ўн йилликларида Сирдарёнинг ўрта ва қўйи ҳавзасида, Ясси (Туркистон) теварагида яшаган қорақалпоқларнинг бир қисми Еттисувдаги қозоқ хонларига, бир қисми эса Аштархонийларга бўйсунган кезларда, бирмунча ғарбда – Волгабўйи, Урал ва Эмба дарёларининг юқори ҳавзаларида яшаб, нўғойлар билан яқин алоқаларда эди [21]. Бу ҳудудда Нўғой Ўрда негизида Алты-ул Ўрдаси шаклланган бўлиб, қорақалпоқлар ушбу ўрданинг таркибига киргач, улар орасида *алти-ул* уруғлар бирлашмаси билан боғлиқ анъаналар сақланиб қолади [22]. Қизиғи шундаки, қирғизларда *алты уулдун тукуму* атамаси *сари-багиш* уруғининг бир қисмига нисбатан қўлланилади [23], бироқ унинг Олтин Ўрда мероси экани ёки аксинчалиги аниқланмаган.

3. **Етти-уруғ.** Ўзбекларда *етти-уруғ*, *жетти-уруқ* кўринишларида учраб, “92 бовли” ўзбек уруғи рўйхатида бу этноним қайд этилмаган. Зарафшон воҳаси ўзбекларнинг қипчоқ уруғи таркибида *жетти-уруғ* номли кичик бир уруғ бўлган [24]. Ушбу этноним Самарқанд вилояти Пойарик, Жомбой туманларида қайд этилган [25]. Бу этник атама қозоқларда *жетти-ру*, бошқирларда *ети-иру* кўринишларида сақланган [26]. Қозоқларда *жетти-ру* шу каби уруғлардан ташкил топган: *тама*, *табын*, *кердери*, *кереит*, *телеу*, *рамадан*, *жагалбайлы*. Қирғизларда эса *жетти-уруу* (сарик) уруғи ичидаги бир неча уруғлар бирлашмасининг аталиши бўлиб, унинг таркибида *балықчы*, *сақоо*, *оготур*, *қашқа тамга*, *қызыл қурт*, *қызыл кулан* ва бошқа уруғлар ўрин олган [27]. Ўрта асрларга тегишли рус йилномаларида *половец* (қипчоқ)ларнинг *йетебичи* (етти-уруғ) номли уруғи тилга олинади [28].

Бошланғичда Олтин Ўрда, кейинчалик Абулхайр улуси (XV асрнинг илк ярми), кейинроқ эса Нўғой Ўрда даврида Волга – Уралбўйи, Эмба дарёси ҳавзалари, Орол денгизи

тевараклари, куйи ва ўрта Сирдарё хавзаси каби ҳудудларда юз берган этник жараёнлар ҳосиласи бўлган кўчманчи ўзбек, қозоқ, қорақалпоқ ва нўғойлар орасида ўша давр тарихий хотиралари у ёки бу даражада XX аср бошларигача сақланиб қолган. Айниқса, айтиб ўтилган даврларнинг сўнгги паллаларидан бири бўлган Нўғой Ўрда даври куйида кўриб чиқиладиганидек, қорақалпоқлар орасида нисбатан яхши сақланган бўлиб, шу жиҳати билан ҳам улар кўчманчи ўзбеклардан бирмунча фарқ қилади. Шу ўринда қозоқ ва нўғойлар орасида ҳам “нўғайли” даври билан боғлиқ тарихий хотиралар бирмунча сақлангани айтиб ўтиш керак.

XIX аср охири – XX аср бошларида ўзбек уруғлари орасида “олти-ул” (олти-ўғил), “етти-уруғ”, “нўғой” каби этник атамалар учраса-да, Нўғой Ўрдаси билан боғлиқ тарихий хотиралар – ёзма манба маълумотлари ёки оғзаки ривоятлар нисбатан кам сақланган. Фақатгина ўзбек фольклорида (асосан дostonларда) бу борада айрим қайдларга дуч келиш мумкин.

XX аср бошларида қорақалпоқлар орасида ўз ота-боболарининг Волгабўйида яшаганликларига доир куйидагича хотиралар сақланган эди:

1) қорақалпоқлар ўзларининг келиб чиқишини нўғойлар билан боғлаб, уларнинг эски юрти Волга дарёсининг ўнг қирғоғида “Астрахан ва Қозон подшолиги” орасида бўлган деб кўрсатишган; 2) қорақалпоқларнинг Волга қирғоқларидан кўчишларига сабаб уларга тегишли Булғор шаҳрининг “Мир Темур”, яъни Амир Темур томонидан қўлга киритилиши натижасида юз берган; 3) ривоятга кўра, руслар Қозон хонлигини босиб олгач, қорақалпоқлар кўчишга мажбур бўлишган; 4) бошқа бир ривоятга кўра, қорақалпоқларнинг ота-боболари Қозон шаҳрини қурган бўлиб, кўтарилган қўзғолонлар натижасида улар кўчиш мажбуриятида қолишган ва Волганинг сўл қирғоғи (“Бухоро қисми”)га ўтиб, Орол денгизи томонга йўл олишган. Орол денгизининг шимоли бўйлаб, Сирдарёнинг куйи хавзаларига етиб келган қорақалпоқлар Туркистон шаҳри атрофини ўзларига макон қилишган. 1863 йилда Хивада бўлган Г. Вамбери қорақалпоқлардан бир вақтлар “нўғой султонлари” қорақалпоқлардан бўлгани ҳақидаги ривоятни эшитганини қайд этади[29].

Қорақалпоқларнинг уруғ-қабилачилик тузилиши “иккилик тизим”га асосланган бўлиб, барча уруғлар иккита гуруҳга – “арыс”га бўлинган: *ўн тўрт уру* ва *қўнғирот*. Ҳар иккала гуруҳ ўнлаб катта-кичик уруғларни ўз ичига олиб, ўз навбатида ушбу уруғлар кўплаб “тўп” - тармоқ уруғлардан иборат бўлган[30]. *Ўн тўрт уру* гуруҳига қирган йирик уруғлардан бири *қыпшақ* (қипчок)лар ўнлаб тармоқ уруғларга эга бўлиб, Амударё, Нукус, Кегейли ва Чимбой туманларида яшаганлар.

Қорақалпоқлардан фарқли ўлароқ қозоқларнинг уруғ-қабилачилик тузилиши “учлик тизим”га асосланган бўлиб, барча қозоқ уруғлари 3 та гуруҳга бўлинган: *улы жуз* “катта жуз”, *ўрта жуз* ва *киши жуз* “кичик жуз”. Ҳар бир жуз (гуруҳ) ўнлаб йирик уруғларни ўз таркибига олган бўлиб ўз навбатида ушбу уруғлар ўнлаб катта-кичик “тўп” – тармоқ уруғлардан ташкил топган.

Куйи Амударё худудидан анчагина узоқда – Еттисув ва Фарғона водийсида яшаган қирғизлар ҳам ўз уруғ-қабилла тузилишига кўра “иккилик тизим”га асосланган: *ўтуз-уул* (ўттиз-ўғил) ва *ўн-уул* (ўн-ўғил) гуруҳлари. Ўз навбатида *ўтуз уул* гуруҳи 2 йирик тармоққа – *онг қанат* (ўнг қанот) ва *сол қанат* (сўл/чап қанот)га, *ўн уул* эса *ичкилик* уруғлари тармоғига бўлинган [31].

2- жадвал.

Марказий Осиё ва Волга – Уралбўйи туркий халқлари таркибидаги уруғларнинг уруғ-қабилла бўлиниши ва йирик уруғлари

№	Халқ номлари	Уруғ-қабиллавий ўзига хослиги	Йирик уруғлари
1	Ўзбеклар	“92 бовли”	Манғит, қўнғирот, қипчок, сарой, жуз (юз), минг, қирқ, найман, хитой, қатағон, барлос, қарлук, турк, лақай, баҳрин, дурман...
2	Қозоқлар	3 та гуруҳ: 1) ули жуз, 2) ўрта жуз, 3) кичик жуз	Арғин, найман, керей, қўнғирот, дулат (дуғлат), жалойир, қангли ...

3	Қорақалпоқлар	та гуруҳ: 1) Ўн тўрт уру, 2) қўнғирот	Муйтен, китай, қипчоқ, қўнғирот, манғит, кенагас ...
4	Туркманлар	2 та гуруҳ	Така, явмут, човдур, эрсари, гўклан, сарик ...
5	Нўғойлар	“32 бовли”	Манғит, кенагас, қипчоқ, қангли, қўнғирот, уйшун, сарой...
6	Бошқирдлар		қипсақ (қипчоқ), қатай (хитой), муйтен, уйшун, қангли (қангли), юрмати, усерген, енеу, кесе, минг ...
7	Қирғизлар	2 та гуруҳ: 1. ўттиз уул: 1) ўнг қанот, 2) сўл қанот, 2. ўн уул: ичкилик	қипчоқ, қанғди (қангли) найман, мунгуш, буғу, адигене, бағиш, саруу, солто ...

Ўзбеклар эса Дашти Қипчоқ ва Ўрта Осиёга хос туркий уруғларнинг деярли барчасини ўзи ичига олган бўлса-да, қозоқ, қорақалпоқ, қирғиз ва ҳоказо каби туркий халқларда мавжуд бўлган “иккилик” ёки “учлик” қанот тизимига эга бўлмаган. Буни турлича очиқлаш мумкин: 1) “92 бов”га бирлашиш жараёнида бундай тизим кўзда тутилмаган, 2) шундай тизим мавжуд бўлган, бироқ кўп асрлар ўтиши мобайнида “қанот”лар тизими унутилган. Ўзбек уруғларининг орасида муайян бир “қариндош уруғ” бирлашмалари учрайди, бироқ улар “қанот”лар тизими билан боғлиқми-йўқми масаласи аниқланмаган. Масалан, *минг*, *юз*, *қирқ* уруғлари “марқа” ёки “марқа боласи” деб юритиладиган уруғлар уюшмасига кирган бўлса[32], *барлос*, *қарлуқ*, *мусобозори*, *калта-той* уруғлари ўзаро “турк” гуруҳини ташкил қилишган. Шунингдек, фақатгина “турк” деб аталадиган уруғлар бирлашмаси *калта-той*, *кал-ҳофиз*, *лўлаки*, *қорақўзи* каби 4 та уруғдан иборат бўлган[33]. Шунга ўхшаш “қариндош уруғ”чилик ўзбекларнинг *манғит* ва *кенагас* уруғлари орасида ҳам сақланган.

XIX аср охирилари – XX аср бошларида Қуйи Амударё ҳавзасидаги туркий халқлар уруғ-қабилла тузилишига хос хусусиятлардан яна бири – ўзбек, қорақалпоқ, қозоқ ва туркманлар таркибида қайси уруғлар нисбатан кўп, қайсилари эса кам учраши масаласидир. Бу ҳудудда қорақалпоқларнинг деярли барча уруғлари қайд этилган бўлса, қозоқларнинг асосан “кичик жуз” уруғлари, туркманларнинг эса кўпроқ Хоразм воҳасида яшаган уруғлари яшаганликлари аниқланган[34]. “92 бовли” ўзбек уруғларидан ярмидан кўпроғи – 50 га яқини Хоразм воҳасида қайд этилган бўлиб, уларнинг сезиларли бир қисми Қуйи Амударё ҳудудида ҳам истиқомат қилишган. Жумладан, ўзбекларнинг *манғит*, *қўнғирот*, *қипчоқ* каби йирик уруғлари бу ҳудудда қайд этилган. Қизиғи шундаки, ўзбекларнинг йирик уруғларидан бўлмиш *турк*, *қарлуқ*, *барлос*, *сарой*, *қовчин*, *лақай*, шунингдек, *арлот*, *сулдус*, *уз*, *батош*, *кесамир*, *семиз* каби нисбатан кичик уруғлари бу ҳудудда учрамаган. Бу ҳолатни қуйидагича очиқлаш мумкин:

1) ушбу этнонимлар асосан Чиғатой улуси ва Темурийлар даврида, қисман эса ўзбек хонликлари даврида Амударё – Сирдарё оралиғи (Мовароуннаҳр)нинг марказий ҳудудларида юз берган этник жараёнлар билан боғлиқ уруғ номлардир;

2) *барлос*, *қарлуқ*, *қовчин*, *арлот*, *сулдус* каби асосий қисми турк-мўғул негизли уруғлар Қуйи Амударё ҳудудига келиб жойлашгани ҳақида ёзма маълумотлар йўқ.

Шу ўринда айтиб ўтиш керак, кўпроқ туркман ва ўзбекларга хос бўлган ўғуз уруғлари: *чандир*, *халач*, *абдал* ва ҳоказоларнинг[35] Қуйи Амударё ҳавзасидаги этник жараёнлардаги иштирок этгани ёки аксинчалиги масаласини ҳам аниқлаш қийин. Анъанавий ўзбек, қозоқ ва қорақалпоқ уруғлари рўйхатида деярли қайд этилмаган ушбу ўғуз уруғларининг ўрта асрларда Олтин Ўрда ёки Сирдарё ҳавзаларида кечган этник жараёнларда қатнашгани ҳам маълум эмас. Улар кўпроқ Марказий Осиёнинг жанубий ва жануби-ғарбий ҳудудларида иштирок этган туркий уруғлар ҳисобланади.

Марказий Осиё ва Волга – Уралбўйида XVII – XIX асрлар орасида ўзига хос ўрин қолдирган уруғлар ҳам бўлиб, улар орасида *манғит*, *қўнғирот*, *минг* ва ҳоказолар алоҳида ажралиб туради. Айниқса, асосан ўзбек, нўғой ва қорақалпоқлар орасида, қисман қирғизлар орасида муайян бир уруғ сифатида билинган манғитлар Олтин Ўрда тарихида катта ўрин эгаллаган. Улар XIV асрнинг охирида алоҳида ўрда - Манғит ўрдасини ташкил этганлар. XV

асрнинг ўрталарида Манғитлар «ноғай» (нўғай) деб аталган, уларнинг ўрдаси эса, «Нўғай ўрда» номини олган. XVI асрнинг ўрталарида Нўғай Ўрда Катта Нўғай ва Кичик Нўғайга бўлинган. Кейинчалик Катта Нўғай таркибидаги манғитлар ўзбеклар, қорақалпоқлар, қисман қозоқларнинг этник таркибига кирганлар. Бироқ ўзбек ва қорақалпоқлардан фарқли ўларок қозоқ уруғлари орасида *манғит* этноними сақланмаган.

Хуллас, XVII – XX аср бошларида Марказий Осиё ва Волга – Уралбўйида кечган этник жараёнларнинг айрим жиҳатларига қисқача назар ташлаш шуни кўрсатадики, минтақанинг муҳим бир бўлаги бўлмиш Каспий денгизининг шимоли-шарқи, Қуйи Волга, Астрахан, Урал дарёси ҳавзалари, Эмба дарёси ва Орол денгизининг шимолий ҳудудлари оралиғида кечган ижтимоий-сиёсий ва этномаданий жараёнлар минтақа халқлари тарихида ўзига хос из қолдиради. Айниқса, Олтин Ўрда, Абулхайр улуси, Шайбонийлар ва қозоқ хонлиқларининг тўғридан-тўғри давомчиси бўлган Нўғай Ўрда ва Манғит ўрдаси доирасида кечган бу жараёнлар этномаданий жиҳатдан бир қатор ўзгаришларга олиб келади. Бу даврда юз берган тарихий воқеликлар, айниқса, миграция жараёнлари натижасида минтақанинг кўплаб туркий халқлари – қозоқ, қорақалпоқ, ўзбек ва нўғайларнинг этник шаклланиши ўзининг яқунловчи босқичига кириши билан бирга, улар томонидан Дашти Қипчоқ маданиятининг кўплаб жиҳатлари мерос қилиб олиниши таъминланади.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати:

1. Bregel Y. An historical atlas of Central Asia. Leiden – Boston, Brill, 2003. P. 70-80.
2. Агаджанов С. Г. Очерки истории огузов и туркмен Средней Азии IX – XIII вв. – Ашгабад: Ёлым, 1969. – С. 226-230; Туркмены / отв.ред. Н.А. Дубова; Ин-т этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН; Ин-т истории АН Туркменистана. – М.: Наука, 2016. – С. 265, 364-364.
3. Кошғарий, Махмуд. Туркий сўзлар девони (Девону-луғот ит-турк) / Таржимон ва нашрга тайёрловчи С. М. Муталлибов. 3 томлик. 1-том. – Тошкент: Фан, 1963. – Б. 64-66.
4. Худуд ул олам (Мовароуннахр тавсифи). Форс тилидан таржима, сўз боши, изоҳлар ва жой номлари кўрсаткичи муаллифи О. Бўриев. – Т., 2008. – Б. 6-22; Истахрий. «Китаб ал-масалик вал-мамалик». Йўллар ва ўлкалар китоби. Тадқиқот, араб тилидан таржима, изоҳ ва кўрсаткичлар муаллифи Р. Т. Худайберганов. – Тошкент: Фан, 2019. – Б. 261-262, 305-306; Агаджанов С. Г. Очерки истории огузов и туркмен Средней Азии IX – XIII вв. – С. 379.
5. Гончаров Е. Ю., Настич В. Н. Монеты Сырдарьинских огузов IX в. // Тюркологический сборник. 2011-2012. – М.: Восточная литература, 2013. – С. 80-91.
6. Мошкова В.Г. Некоторые общие элементы в родоплеменном составе узбеков, каракалпаков и туркмен // Материалы по археологии и этнографии Узбекистана: Труды института Истории и археологии АН. УзССР. Т. 2. – Ташкент: 1950. – С. 141-149.
7. Атаниязов С. Этнонимы в туркменском языке. – Ашгабат: Ёлым, 1994; Bregel Y. An historical atlas of Central Asia. – P. 74-75.
8. Bregel Y. An historical atlas of Central Asia. – P. 74-75.
9. Каратаев О. Кыргыз этнонимдер сөздүгү. – Бишкек, 2003; Bregel Y. An historical atlas of Central Asia.– P.
10. Трепавлов В.В. История Ногайской Орды. – Казань, 2016. – С. 338-339, 490-496.
11. Кошғарий, Махмуд. Туркий сўзлар девони (Девону-луғот ит-турк). – Б. 64-66.
12. Султанов Т.И. Опыт анализа традиционных списков 92 «племен илатий» // Средняя Азия в древности и средневековье. – М.: Наука, 1977. – С. 165-176.
13. Керейтов Р.Х. Ногайцы. Особенности этнической истории и бытовой культуры. – Ставрополь: «Сервисшкола», 2009. – С. 12, 120-121.
14. Керейтов Р.Х. Ногайцы. Особенности этнической истории и бытовой культуры. – С. 120-121.
15. Нафасов Т. Қашқадарё кишлоқномаси. – Тошкент: Мухаррир, 2009. – Б. 61.
16. Аюпов Т. М. Башкирско-каракалпакские этнокультурные взаимосвязи и происхождение естеков Приаралья // Известия АлтГУ. Исторические науки и археология. 2019. №3 (107). – С. 26.
17. Шаниязов К. Ш. К этнической истории узбекского народа. – Ташкент, 1974. – С. 131.
18. Жданко Т. А. Очерки исторической этнографии каракалпаков. – М.-Л.: 1950. – С. 46.
19. Иванов П. П. Очерки истории каракалпаков / Материалы по истории каракалпаков. Сборник. Труды института Востоковедения. Том VII. – М.-Л.: АН СССР, 1935. – С. 19.
20. Сагитов И.Т. Каракалпакский героический эпос. Ташент, 1962; Бердиев Ж. К. Отражение в легендах и народных преданиях истории каракалпаков XIII-XVII вв. Автореферат диссертации. Нукус, 1996.
21. Бекмурадов М. Б. Этническая территория каракалпаков в XVI-XVII веках // Ta'lim Fidoyilari. 1, 2022. – С. 178-179.
22. Жданко Т.А. Очерки исторической этнографии каракалпаков. – М., Изд-во АН СССР, 1950. – С. 39; Давкараев Н. Очерки по истории дореволюционной каракалпакской литературы. – Ташкент, 1959. – С. 60-61.
23. Каратаев О. Кыргыз этнонимдер сөздүгү. – Бишкек, 2003. – Б. 22.

24. Қораев С. Географик номлар маъноси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1978. – Б. 54.
25. Маликов А.М. Тюркские этнонимы и этнопонимы долины Зерафшана (XVIII – начало XX в.). – Т.: Muharrir nashriyoti, 2018.
26. Кузеев Р. Г. Происхождение башкирского народа. - М.: 1974. – С. 116.
27. Каратаев О. Кыргыз этнонимдер сөздүгү. – Б. 73.
28. Баскаков Н.А. Имена половцев и названия половецких племен в русских летописях // Тюркская ономастика, Алма-Ата, 1984. – С. 65.
29. Иванов П. П. Очерки истории каракалпаков. – С. 24.
30. Аюпов Т. М. Башкирско-каракалпакские этнокультурные взаимосвязи и происхождение естеров Приаралья. – С. 28.
31. Аристов Н.А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. «Живая старина». Вып 3-4. – СПб., 1894. – С. 277-390; Каратаев О. Кыргыз этнонимдер сөздүгү. 81, 153.
32. Қораев С. Географик номлар маъноси. – Б. 76.
33. Гребенкин А. Д. Узбеки // Сборник. Русский Туркестан: Сборник ст. Вып. II. – Москва: Университет. 1872. – С. 79.
34. Bregel Y. An historical atlas of Central Asia. – P. 70-80.
35. Аллабердиев А. Бухоро ўғуз шевалярининг лексик қатламлари. –Т.: Abu Matbuot-konsalt, 2016. –Б.16-17.

УДК: 94(575.1):323

ХОРЕЗМСКАЯ ОБЛАСТЬ КАК ОДИН ИЗ ОСНОВНЫХ ЦЕНТРОВ ТУРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ

Г.А.Эгамбердиева, PhD, Национальный Университет Узбекистана, Ташкент

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazm viloyatidagi turizm infratuzilmasi holati, asosiy tashrif buyuradigan joylar, sayyohlar qanday qiyinchiliklarga duch kelishlari va tashrifdan ko'zlangan maqsadlar ko'rib chiqiladi. Turistlarning xizmat ko'rsatish sifatiga bahosi ham tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: turizm, infratuzilma, mehmonlar, antik davr, meros, an'analar, xizmat ko'rsatish.

Аннотация. В данной статье рассмотрено состояние туристической инфраструктуры в Хорезмской области, основные места посещения, с какими трудностями сталкиваются туристы, цели посещения. Так же анализируются оценка туристами качества обслуживания.

Ключевые слова: туризм, инфраструктура, гости, древность, наследие, традиции, сервис.

Abstract. this article examines the state of tourism infrastructure in the Khorezm region, the main places to visit, what difficulties tourists face, and the purposes of the visit. Tourists' assessment of the quality of service is also analyzed.

Key words: tourism, infrastructure, guests, antiquity, heritage, traditions, service.

Территория Хорезмской области являлось местом важных исторических событий мирового уровня и в которых сохранились множество исторических достопримечательностей. Город Хива является одним из самых популярных среди туристов городов Узбекистана, так как со времен своего расцвета она изменилась в очень малой степени. Старая часть Хивы – Ичан-кала официально находится под охраной ЮНЕСКО как город музеев.

Из архитектурных памятников, относящихся к периоду расцвета Хивинского ханства, до наших дней сохранились несколько дворцов, около семидесяти мечетей и медресе, несколько мавзолеев, караван-сарай, бани, старый рынок, жилые строения. Большая часть этих достопримечательностей расположена на территории крепости Ичан-кала [1]. Это своеобразный город в городе, окруженный мощной крепостной стеной с четырьмя воротами (по одному на каждую сторону света). Совершая такую пешую прогулку, можно увидеть наиболее знаменитые архитектурные памятники Хивы.

Сегодня в Хорезмской области в соответствии с современными требованиями реконструированы международный аэропорт и железнодорожный вокзал Ургенча, кардинально изменились их внешний облик и интерьер, улучшилось качество обслуживания туристов, благоустроены прилегающие к ним территории.

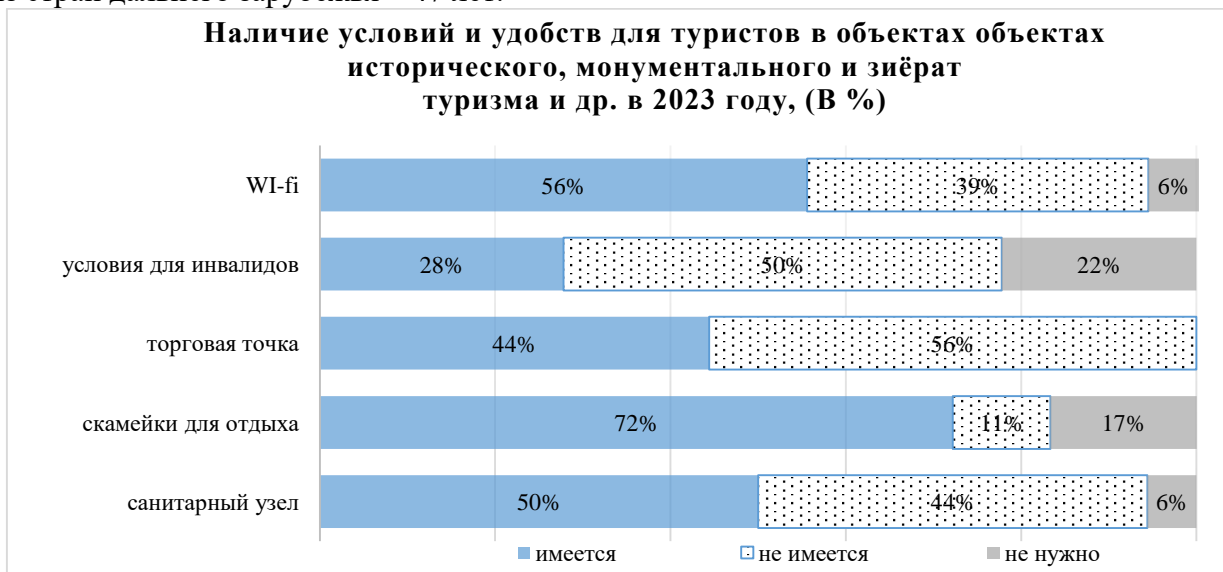
В последние годы существенно возрос туристический поток в Хорезмскую область основанных на активном продвижении туристического потенциала на мировых рынках, грамотного маркетинга, организации выставок и прочих мероприятий, проводимых на центральном и региональном уровне. Наряду с этим большое влияние на увеличение потока оказали ряд крупных культурно-массовых мероприятий запланированных в календаре событий в сфере туризма, культуры и спорта на 2023 год [2].

Как показало исследование множество туристических поездок связано с посещением Хорезмской области с целью проведения досуга, отдыха в период отпусков (66%), следующей по значимости явилось посещение религиозных мест и паломничества (55,2%) из всех опрошенных.

Более половины (52%) туристов посещают в Хорезмскую область в составе группы (с друзьями, бизнес партнерами и в составе организованных групп), а также 37,3% туристов посещали с семьёй, доля одиночных туристов составляет 5,3%.

Наиболее популярными для туристов являются посещение объектов массового посещения, достопримечательностей, культурного, монументального, исторического значения, паломнического / зиёрат туризма и т.д [3]. Выборочный опрос туристов показал что в Хорезмской области они посетили следующие объекты культуры: музеи/галереи/ театры/ выставки/ центры искусства – 72,0%, объекты культурного наследия/ памятники архитектуры и истории 59,0%, рестораны/ кафе/чайхана/пивные бары – 34%, а также торговые центры/базары/ сувенирные магазины – 19% респондентов.

Результаты опроса показывают, что иностранные туристы больше посещали торговые центры, точки общественного питания чем местные туристы. Анализ результатов опроса респондентов показал, что средний возраст внутренних туристов (граждан Узбекистана) посетивших Хорезмскую область составило 45 лет, туристов из стран СНГ- 33 года, а туристов из стран дальнего зарубежья – 47 лет.

В целом, туристы положительно оценивают уровень сервисного обслуживания в объектах туризма Хорезмской области. 80% отметили отличный уровень сервиса, 20% – хороший уровень [4].

Опрос туристов показал что, в некоторых объектах исторического, монументального и зиёрат туризма не в достаточной мере созданы условия и удобства для туристов.

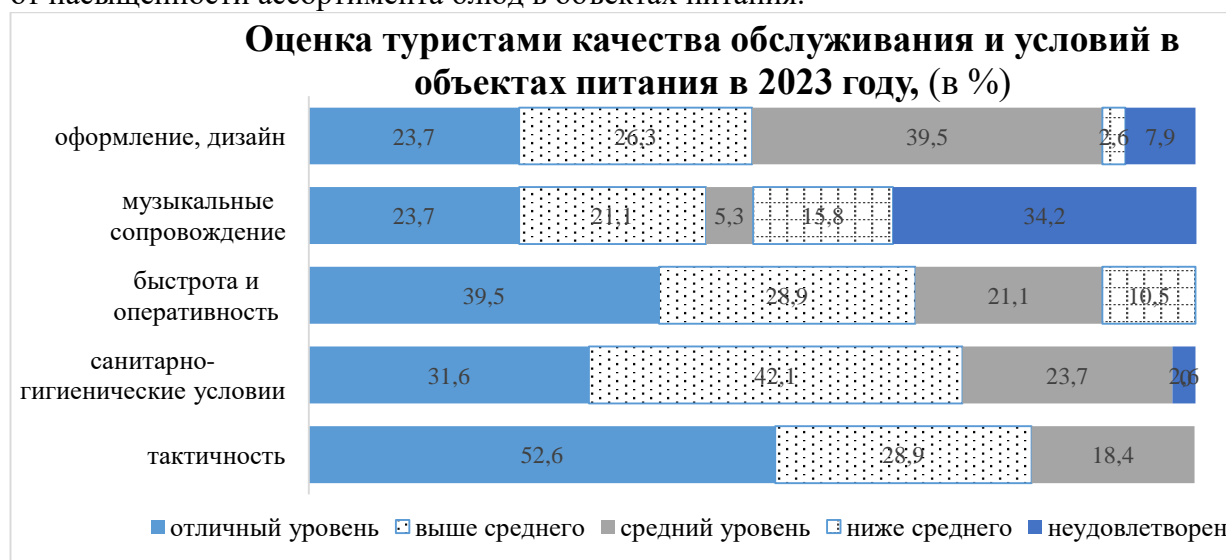
Туристами отмечен низкий уровень доступа к сети Интернет, отсутствие Wi-Fi зоны (39%) на объектах исторического, монументального и «зиёрат/поломнического» туризма. Также высока неудовлетворённость условиями для инвалидов, о которых отметили 50% респондентов что на данных объектах недостаточны условия для лиц с ограниченными физическими возможностями. В целом по сравнению с предыдущими годами существенно улучшилось санитарно–гигиенические условия на объектах туристического показа о наличии которых отметили 50% респондентов.

Стоимость посещения объектов монументального, исторического значения, паломнического/зиёрат туризма по критерию цена/качество - 32% цена низкая (отличная), 40% что цена средняя, а всего 4% респондент считает что цены высокие, по мнению 16% респондентов что цены оптимальные.

При этом необходимо иметь ввиду что стоимость входных билетов на отдельных объектах туристического показа составляет для местных туристов 2-4 тыс. сум, а единый билет 50 тыс. сум (для детей, школьников и студентов 25 тыс. сум). Стоимость единого билета для туристов зарубежных стран составляет от 50 до 150 тыс. сум.

В целом, опрос показал, что большинство туристов оценивают уровень обслуживания в объектах исторического, монументального и зиёрат туризма на относительно высоком уровне - 80%.

Проведен также опрос туристов по условиям и качеству обслуживания в объектах питания, в частности, на предмет удовлетворенности насыщенностью ассортимента блюд в объектах питания Хорезмской области. Большинство туристов отметили высокий уровень удовлетворенности – 86,9%, в том числе отличный уровень – 26,3%, выше среднего 47,4%, средний уровень - 13,2%, а каждый десятый (10,5%) респондент частично не удовлетворены от насыщенности ассортимента блюд в объектах питания.

Анализ показал, что в целом по качеству и тактичности обслуживания персонала точек питания, имеются положительные оценки туристов: отличный и выше среднего – 81,5%, средний уровень оценки – 18,4%.

Аналогичные оценки даны туристами по санитарно-гигиеническим факторам объектов питания, при которых всего 2,6% респондентов дали негативные оценки, средний – 23,7%.

В то же время имеются претензии туристов по фактору быстроты и оперативности обслуживания, так например, каждый десятый (10,5%) опрошенный турист оценил качество как ниже среднего, каждый пятый (21,1%) как средний. А также 34,2% респондента не удовлетворяет качество музыкального сопровождения, 7,9% - оформление, дизайн объектов питания. В целом большинство туристов высоко оценивают вкусовые качества национальных блюд по критерию цена/качество.

Особый интерес представлял анализ уровня использования туристами услуг гидов и экскурсоводов. Почти половины туристов (41,5%) не воспользовались услугами гидов и экскурсоводов, что является негативным фактором туризма, так как большинство туристов не знают в полной мере специфику объектов туристического показа Хорезмской области и не могут получить соответствующую комплексную информацию. Туристы в основном положительно оценивают услуги гидов и экскурсоводов. Так как, отличная оценка – 49%, выше среднего – 26,5%.

Исследование выявило что местные туристы не всегда пользуются услугами гидов, из опрошенных респондентов 57,1% пользовались услугами гидов, а 42,9% не пользовались. При

этом более 65,2% иностранных туристов пользовались услугами гидов и экскурсоводов. Основными причинами низкого использования услуг гидов явились высокая стоимость услуг гидов для внутренних туристов в размере около от 10 до 75 тыс. сум на 1 час.

Существенным вопросом данного исследования явилось изучение статей расходов туристов при посещении тех или иных объектов туризма. Опрос показал, что граждане Узбекистан являющиеся внутренними туристами осуществили средние расходы на сумму 97 тыс. сум, граждане стран СНГ потратили в среднем около 150 тыс. сум в день. Низкие расходы местных туристов во многом связано с тем, что большинство из них являются однодневными посетителями и не расходуют средства на проживание. При этом большинство из них предпочитают проживать в мотелях, гостевых домах и у частных, сдающих свои комнаты для временного проживания. По сути, внутренние туристы нуждаются лишь в ночлеге, а стоимость гостиниц категории две звезды и выше для них являются высокими [5].

Средняя стоимость проживания в Хорезмской области представлена в таблице 1. При этом имеется разная ценовая политика по отношению к внутренним и иностранным туристам, а также колебания цен в период высокого туристского сезона.

Средняя стоимость проживание в гостиницах Хорезмской области в 2023 году

№	Категория средств размещения	Цена для иностранных граждан	Цена для местных туристов
1.	Отели 4 звезды	105 долл	440 тыс сум
2.	Отели 3-х звезды	90 долл	350 тыс сум
3.	Отели 2 звезды	70 долл	250 тыс сум
4.	Гостевые дома	25 долл	70 тыс сум

Результаты проведенного опроса туристов, касательно количества посещений Хорезмской области показало, что большинства (85%) респондентов указали что это первое посещение. Но некоторые часть опрошенные посещали два раза - 7,5%, три раза - 7,5% и более. Это свидетельствует об определенно привлекательности Хорезмской области и в частности г.Хива, в результате которых туристы стремятся посетить данный город несколько раз. Также большинство туристов предпочитают групповые поездки, с друзьями, с семьей, а также с бизнес партнёрами коллегами, когда служебные командировки совмещают с посещением Хиве в связи с определенной близостью.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. 10 причин посетить Хорезм // Сборник национального PR-центра Министерства туризма Республики Узбекистан. Ташкент, 2018. – С.4.
2. Полевые исследования. Опрос составлен и выполнен диссертантом совместно с советником директора офиса ЮНВТО «Шелковый путь» Исакуловым Ш. Полевой этап работы в 2022 году. Анализ в 2023 году. – Хива, 2023 год. Март-июнь.
3. Текущий архив Государственного комитета по статистике Узбекистана, 2020. Папка культурное наследие Узбекистана. Лист 17
4. Полевые исследования. Опрос составлен и выполнен диссертантом совместно с советником директора офиса ЮНВТО «Шелковый путь» Исакуловым Ш. Полевой этап работы в 2022 году. Анализ в 2023 году.- Хива, 2019 год. Март – октябрь
5. Там же

УЎК 93/94

АБУ ХОМИД ҒАЗЗОЛИЙНИНГ ДИНИЙ МАЪРИФИЙ ҚАРАШЛАРИ

Г.Н.Эшанова, ф.ф.н., доц., Тошкент давлат педагогика университети, Тошкент

Аннотация. *Ислом динининг моҳиятини илм маърифат ташиқил этишиини, Абу Ҳомид Ғаззолийнинг асарларида ислом динида илм-маърифатнинг улуғлигини кўрсатилган. Илмнинг улуғлиги рўза тутгандан, кечани ибодат билан ўтказгандан, хаттоки Аллоҳга ибодат, тақво ҳам илм билан бўлиши тушунтирилади.*

Калит сўзлар: *Фалсафа, дин, ислом, тасаввуф, маънавият, маърифат, қадрият, Қуръон, ҳадис, қадрият, ёшлар, олим, илм, инсонпарварлик, адолат.*

Аннотация. *Сущностью исламской религии являются знания, и произведения Абу Хамида аль-Газали показывают прославление знаний в исламской религии. Величие познания объясняется постом, ночевкой в молитве, даже поклонением Богу и благочестием со знанием.*

Ключевые слова: *Философия, религия, ислам, суфизм, духовность, просвещение, ценность, Коран, хадис, ценность, молодость, учёный, наука, гуманность, справедливость.*

Abstract. *The essence of the Islamic religion is knowledge, and the works of Abu Hamid al-Ghazali show the glorification of knowledge in the Islamic religion. The greatness of knowledge is explained by fasting, spending the night in prayer, even worshipping God, and piety with knowledge.*

Key words: *Philosophy, religion, Islam, Sufism, spirituality, enlightenment, value, Quran, hadith, value, youth, scholar, science, humanity, justice.*

Цивилизациямиз кадриятлари ва ҳалқимизга хос кадрлаш мезонлари мусулмон шарқи маданиятининг ривожланишига ҳам катта таъсир кўрсатган.

Ислом динининг бугунги кундаги инсонни маънавий-маърифий дунёқарашини шакллантиришдек вазифалари ҳам бор. Айниқса, “олий таълимда маънавий-ахлоқий мазмунни кучайтириш, ёшларни миллий кадриятларга ҳурмат, инсонпарварлик ва юксак маънавий ғоялар асосида ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, уларда ёт ғоя ва мафкураларга қарши иммунитетни мустаҳкамлаш борасидаги ишларни янада ривожлантириш зарурати мавжуд.” [1]

Шарқ маданиятига катта хисса қўшган забардаст алломалар Нажмиддин Кубро, Аҳмад Яссавий, Баҳоуддин Нақшбанд, кабиларни айтишимиз мумкин.

Уларнинг ҳар бири ислом динини цивилизациямизнинг юксак маданият нуктаи назаридан туриб тарғиб этганлар.

Шундай олимлардан бири Абу Ҳомид Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Ғаззолий (1058 — 1111) йилларда Тусда яшаган. У ислом фалсафасининг намояндаси, файласуф. Оталари солих киши бўлиб, у жун йигириш билан кун кечирган. Укаси Аҳмад билан ёшлигида отадан етим қолишган. Амакиси қўлида тарбия кўрган. У Тусда имом Аҳмад ар-Родқонийдан таълим олди, кейинроқ илм-маърифат излаб, Журжонга ҳамда Нишопурга борди. Ёш Ғаззолий Салжуқийлар вазири Низомулмулкнинг назарига тушади сўнгра Боғдоддаги «Низомия» мадрасасида мударрис этиб тайинланди. Ғаззолий «Низомия» мадрасасида олим сифатида катта шуҳрат қозонди. Ҳаж сафарини адо этгандан сўнг ўн йил дом-дараксиз, ҳеч қаерда, ҳеч кимга кўринмай яшади.

Ғаззолий («Файласуфларнинг зиддиятлари» («Файласуфларнинг мақсадлари») асарларида аҳли сунна вал-жамоани ёқлаб, куфр ҳисобланган таълимотларни қаттиқ танқид қилган. Ғаззолийнинг ўзи юқорида айтилган нодир асарлари билан илоҳиёт ва фалсафани «яраштирган», бир-бирига яқинлаштирган эди. Асосий асарлари “Файласуфларни рад этиш”, “Кимёи саодат”, “Диний илмларни тирилтириш” асарлари. Ғаззолий сўфийликни ортодоксал ислом билан бирлаштирди. У асарларида умрининг охиригача тасаввуфнинг маънавий юксалиш, поклик, зохидлик, вараъ, такво, фақирлик тояларига содиқ қодди. Умрининг охириги йилларида яна мадрасани, Бағдодни тарк этди. Тусга қайтиб, қолган умрини зохидлардек ўтказди. «Ихйа ал улумад-дин» («Диний илмларнинг тирилиши») асарини ўн йиллик хижрат даврида ёзган. Ғаззолий ушбу асарида аҳли сунна вал-жамоа ақидасини файласуфлардан, исмоилийлардан химоя қилди. Қуръон ва ҳадисларга асосланиб, шариат ва тасаввуф муносабатларини бир-бирига зид деб ўйлаш хато эканлигини тушунтирди.

Ғаззолий дин ва фалсафада шундай юксак фазилатларни топдики, улар ёрдамида барча ҳақ динларнинг замири, ички маъно, моҳиятидан келиб чиқиб, дин — барча файласуфларга сув ва ҳаводай зарур маънавий озиқ беришини далиллаб, илми ғайб, тасаввуф ва фалсафанинг умумий илдизларини очиб берган. У сўфийлик йўлидаги камолот фақат танланган, нодир инсонларга хосдир, барча мусулмонлар Ҳаққа яқинликка муносиб эмас, деб ҳисоблайди. Шу сабабли, у авом халққа бошқа сўзларни айтади ва ҳол илмига доир билимларни барчага айтишга руҳсат йўқ, деб тушунтиради. Чунки, Ғаззолий фикрича, авом одамлар олий ҳақиқатларни билишга тоқатлари етмайди. Айни вақтда у, тасаввуфга кириш учун барчага йўл очик, лекин кўпчилик бу йўлнинг машаққат — риёзатларига чидамайди, дейди [2].

Мусулмон илоҳиётчиси Абу Ҳомид Ғаззолий Диний илмларни тирилтириш асарларида дунё қонуниятларини ақл билан англаш мумкин эмаслигини таъкидлаган, лекин Оллоҳни ақл билан англаш мумкин эмаслигини таъкидлаганлар. Расмийчилик, ақидачиликни тасаввуф аҳли қабул қилмаган. Уларнинг фикрича эса, Оллоҳга етишиш учун қалбни поклаш, нафсдан озод бўлиш зарурдир. Шундагина инсон қалби нур билан тўлади ва Ҳақ сари яқинлашади дейлади.

Абу Ҳомид Ғаззолийга кўра, Расуллоҳдан (с.а.в.) ривоят қиладилар: “Мадина масжидидаги намоз ўн минг намозга, Масжид ул-Ақсодаги минг намозга, Масжид ул-Ҳаромдаги намоз эса – юз минг намозга (баробардир)”, дедилар [3].

Абу Ҳомид Ғаззолий тасаввуфнинг барча қоидаларини ўрганиб таҳлил қилиб, унинг қайси томонлари суннатга мувофиқ келиши, қайсиниси тўғри келмаслигини аниқлади ва *мўътадил тасаввуф илмини* яратди.

Демак, мусулмон илоҳиёти тарихига Ғаззолий исломнинг назарий ақидаларини янгиловчи, илоҳиёт фалсафаси каломни асосий тизимга солди. Шунинг учун уни “Улуғ имом”, “Ҳужжут ул ислом” (“Ислом динининг ҳимоячиси”) лақаблари билан шарфладилар.

Ғаззолий дастлаб каломни кейин фалсафани, фалсафани ва сўнг тасаввуфни ўрганди. Фалсафа ва диний таълимотларнинг барчасини тўрт тоифага бўлди: 1) мутакаллимлар; 2) ботинийлар; 3) файласуфлар; 4) сўфийлар.

Ислом дининг асосини илм ташкил этади. Имом Ғаззолий ислом динида илм маърифатнинг улуғланиши ҳақида асарларида кўплаб келтиради.

“Олимларнинг даражаси илм олмаган мўминларнинг даражасидан етти юз даража юқоридир” [3].

Исломда нафақат илм улуғланади балки илмли кишилар олимларнинг улуғланиши ҳақида беради.

“Олимларнинг мажлисида ҳозир бўлиш минг ракат номоздан, мингта касални бориб кўришдан, мингта жанозага иштирок қилишдан афзалдир”, дедилар. Шунда: “Ё Расуллулоҳ, Қуръон тиловатидан ҳам яхшироқми” деб сўрашди. Пайғамбаримиз айтдилар: “Илм бўлмаса, Қуръон тиловати фойда берадими?” [3]

Исломда қуруқ ақидабозлик эмас, балки илм маърифатнинг улуғланишини тушунтиради. Кўр-кўрона ибодатнинг исломга зид эканлигини фактлар билар келтиради.

Илм устида тафаккур қилиш кундузи рўза тутганга, уни музокара этиш кечани ибодат билан бедор ўтказганга тенгдир. Аллоҳга тоат-ибодат, тавҳидни англаш, Аллоҳни улуғлаш ва тақво қилиш илм билан бўлади [3].

Илмнинг баҳоси нима? Деб сўрашганида, Унинг ҳаққини адо этадиган, зоеъ кетказмайдиган кишига ўргатишингдир, деб жавоб бердилар [3].

“Инсонларга яхшилик ўргатувчи муаллим ҳаққига барча нарсалар, хатто денгиздаги балиқлар истиффор айтади.” [3]

“Пайғамбарлик даражасига энг яқин бўлган инсонлар ОЛИМЛАРДИР.

Бутун бир қавмнинг ўлими бир олимнинг ўлимидан кичикроқ нарсадир.

Қиёмат куни ОЛИМЛАРНИНГ СИЁҲИ шаҳидларнинг қони билан тортилади.

- Олим, охири жаннати бўлмагунча (то жаннатга бориб тушмагунча) илмга тўймайди.

- Умматим икки нарсдан халок бўлиши мумкин:

- 1. ИЛМНИ ТАРК ЭТИШДАН .

- 2. МОЛ ЙИҒИШДАН.

- Ё ОЛИМ БЎЛ, ё илм ўрганувч, ё тингловчи, ё илмни севувчи! Бешинчиси бўлма – маҳв бўлурсан !

- Илмнинг офати КИБР ва МАНМАНЛИКдир.” [4]

Бир соатлик ТАФАККУР бир кеча давомида қилинган ибодатдан хайрлироқдир [4].

Ўйламоқ (ТАФАККУР) ақлнинг илигидир! [4]

Оллоҳнинг неъматлари борасида ўйламоқ ибодатнинг энг фазилатларидандир [4].

Юқоридаги Абу Ҳомид Ғаззолийнинг Мукошафат-ул Қулуб. (Қалблар кашфиёти) каби асарларида ислом динида моҳиятига кўра илмнинг нақадар муҳимлиги тушунтирилади.

Фалсафада диний эътиқод инсон ҳаётининг муайян фалсафий англаш тарзда намоён бўлиши, инсоннинг алоҳида рухий, маърифий ва ҳиссий ҳолати сифатида кўриб чиқилади

Мутафаккиринг ижтимоий-фалсафий, сиёсий ва ахлоқий қарашлари инсонпарварлик, адолат, илм-фан, маърифат, касб-ҳунарни эгаллаши, таълим-тарбия, комил инсон ҳақидаги гоёлари ҳозирги Янги Ўзбекистон шароитида ёшларимизни маънавий-ахлоқий юксалишга хизмат қилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон Фармони <https://lex.uz/docs/4545884>

2. Қаранг: Фалсафа қомусий лугат. “Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти”, “Шарк” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси таҳририяти, Тошкент, 2004. – Б. 482.

3. Имом Абу Ҳомид Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Ғаззолий. Ихёу улумид-дин. (Дин илмларини жонлантириш) Тўртинчи китоб. Тошкент, “Мовароуннахр”, 2004. Б. 18.

4. Абу Ҳомид Ғаззолий. Мукошафат-ул Қулуб. Қалблар кашфиёти. Иккинчи китоб. “Минҳож” нашриёти, Тошкент, 2004. –Б. - 215.

УЎК 316.2

ЎЗБЕКИСТОНДА ТАРИХИЙ ЎЛКАШУНОСЛИК БЎЙИЧА ТАДҚИҚОТЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА АМАЛГА ОШИРИЛАЁТГАН ИШЛАР

Н.Н. Юлдашева, таянч докторант, Чирчиқ давлат педагогика университети, Чирчиқ

Аннотация. Мустақиллик йилларида барча соҳаларда бўлгани каби тарих соҳасидаги тадқиқотларда ҳам бир қатор ўзгаришлар юз бермоқда. Айниқса, ёрдамчи тарих, тарихий ўлкашунослик каби фанлардаги тадқиқотларни янада ривожлантириши ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан биридир. Мақолада тарих фанининг асосий бўлимларидан бўлган тарихий ўлкашунослик фани бўйича тадқиқотларни ривожлантиришда амалга оширилаётган ишлар ҳақида баён этилган.

Калит сўзлар: моддий-маданий мерос, музей, диққатга созвор жойлар, тарихий-маданий ҳудудлар, илмий, тарихий ва маданий муаммолар, археология, тарих, санъат тарихи, динлар тарихи, фанлар тарихи, этнография, тарихий география, тарихий ўлкашунослик, ёзма ва оғзаки манбалар.

Аннотация. За годы независимости в исследованиях в области истории, как и во всех областях, происходит ряд изменений. В частности, одним из актуальных вопросов современности является дальнейшее развитие исследований по таким предметам, как вспомогательная история и историческое краеведение. В статье описывается работы, проводимые по развитию исследований в области исторического краеведения, которая является одной из основных отраслей исторической науки.

Ключевые слова: материально-культурное наследие, музей, достопримечательности, историко-культурные территории, научные и историко-культурные проблемы, археология, история искусства, история религий, история наук, этнография, историческая география, историческое краеведение, письменные и устные источники.

Annotation. Over the years of independence, history research, as in all fields, has undergone a number of changes. In particular, one of the topical issues of the present day is the further development of research in such subjects as auxiliary history and historical local history. The article describes the work carried out to develop research in the field of historical local history, which is one of the main branches of historical science.

Keywords: material and cultural heritage, museum, landmarks, historical and cultural territories, scientific and historical and cultural problems, archaeology, history of art, history of religions, history of sciences, ethnography, historical geography, historical local history, written and oral sources.

Мустақилликка эришганимиздан сўнг барча соҳаларда бўлганидек тарих соҳасидаги тадқиқотларда ҳам бир қатор ўзгаришлар юз бермоқда. Айниқса, тарихий ўлкашунослик

бўйича олиб борилаётган тадқиқотлар янада ривожлантирилмоқда. Бу борада нафақат тарихчи-олимларимиз, балки давлат ташкилотлари ҳам бир қатор ишларни олиб бормоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси маданий мерос агентлиги юртимиздаги моддий-маданий мерос, музейлар, археология, маданий бойликларнинг Ватанимиз ҳудудидан олиб чиқилиши ва олиб кирилиши соҳасида махсус ваколатли давлат бошқарув органи ҳисобланади.

Бугунги кунга келиб, юртимизда 532 та диққатга сазовор жойлар, 678 та монументал санъат ёдгорликлари, 2252 та архитектура ёдгорликлари, 8210 та моддий маданий мероснинг кўчмас мулк объектлари, 4748 та археология ёдгорликлари мавжуд бўлиб, улар Ўзбекистон Республикаси Конституциясига кўра, давлат муҳофазасидадир.

Бундан ташқари, мамлакатимизда 130 га яқин музейлар фаолият олиб бориб, уларда сақланаётган экспонатлар сони 2,17 миллиондан ошган [1].

Ўзбекистон Республикаси маданий мерос агентлиги моддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, музейлар фаолиятини мувофиқлаштириш, ривожлантириш, алоҳида муҳофаза қилинадиган тарихий-маданий ҳудудлар муҳофаза қилиш, тарихий жойларни Умумжаҳон мероси рўйхатига киритишга тавсия этиш, Умумжаҳон маданий ва табиий меросини муҳофаза қилиш тўғрисидаги конвенция талаблари, ЮНЕСКО, Умумжаҳон мероси маркази, Умумжаҳон мероси қўмитаси тавсияларининг мамлакат ҳудудида бажарилишини назорат қилиш, археология тадқиқотларини қўллаб-қувватлаш, мамлакатимиз ва хориждаги маданий бойликларни муҳофаза қилиш, манбаларнинг асл ёки кўчирма нусхалари, фото ва видеотасвирларини юртимизга олиб келиш, илмий ўрганиш асосида олинган илмий маълумотлар ва уларнинг таҳлилий натижаларига оид библиографик тўпламлар, каталоглар, китоб-альбомлар, ахборот бюллетенлари ва бошқа матбаа маҳсулотларини турли тилларда нашр этиш, оммавий ахборот воситалари ва Интернет жаҳон ахборот тармоғида кенг ёритиш, халқаро ва хорижий ташкилотлар билан ҳамкорлик қилиш каби вазифаларни бажариб келмоқда [1].

Мустақилликнинг илк йилларида ҳам тарихимиз ва маданий қадриятларимизни қайта тиклаш учун бир қатор салмоқли ишлар амалга оширилди. Жумладан, 1995 йил 5 июлда ЮНЕСКО нинг “Ипак йўли” кенг қўламли лойиҳасини амалга ошириш натижасида Марказий Осиё тадқиқотлари халқаро институти (кейинги ўринларда МОТХИ) нинг ташкил этилиши бунга ёрқин мисол бўла олади.

Институт расман ташкил этилганидан сўнг 1995 йил 27 августда Самарқанд шаҳрида ЮНЕСКО Бош директори жаноб Федерико Майор институтнинг очилиш маросимини ўтказди. Дастлаб институтни ташкил этиш тўғрисидаги шартномани Озарбайжон, Эрон, Қозоғистон, Хитой, Корея, Қирғизистон, Покистон, Тожикистон, Туркия ва Ўзбекистон имзолади. 2020 йилда Мўғулистон ҳам МОТХИ га қўшилди.

МОТХИ нинг асосий мақсади жаҳон ҳамжамиятининг эътиборини Марказий Осиёнинг тарихий-маданий тараққиёти муаммоларини ҳал қилишга жалб этиш ҳамда минтақани кўп тармоқли ўрганиш орқали маҳаллий олимлар ва уларнинг хориждаги ҳамкасбларининг ҳамкорлигини мустаҳкамлашдан, миссияси эса кенг омма эътиборини Марказий Осиёнинг илмий, тарихий ва маданий муаммоларига, шунингдек, маданий мерос, атроф-муҳит, археология, тарих, санъат тарихи, динлар тарихи, фанлар тарихи, этнография, тарихий география, тарихий ўлкашунослик, ёзма ва оғзаки манбалар, ижтимоий фанлар ва бошқа соҳаларга дунё тадқиқотчиларини ҳамда ҳаваскорларни жалб қилишдан иборат.

2010 йилдан бери МОТХИ бир қатор тадқиқот ва амалий илмий лойиҳаларни муваффақиятли амалга оширди. Лойиҳалар доирасида археологик жойларни ҳужжатлаштириш, тарихий қўлёзмаларни ўрганишни эркинлаштириш, санъат асарларини қайта тиклашни қўллаб-қувватлаш, Марказий Осиёнинг номоддий маданий меросини ўрганиш, тарихий обидаларнинг сақланиш ҳолатини ўрганиш ва баҳолаш, халқаро маданий ташаббусларни қўллаб-қувватлаш кабилар амалга оширилмоқда. Географик жиҳатдан лойиҳалар нафақат Марказий Осиёни, балки Эрон, Озарбайжон ва бошқа бир қатор давлатларни ҳам қамраб олган.

МОТХИ ҳар йил 2 марта лойиҳа доирасида амалга оширилган ишларни ҳисобот тарзида ўз “Ахборотнома”сида эълон қилиб боради. 2005 йилдан буён 35 та Ахборотнома нашр юзини кўрган бўлиб, у инглиз тилида чоп этилиб келинмоқда [2].

Бугунги кунда Ўзбекистонда амалга ошириляётган “Ўзбекистон маданий мероси жаҳон тўпламларида” лойиҳаси ижтимоий, давлат ва халқаро ташкилотлар ҳамда ижтимоий масъул бизнес вакилларининг ҳамкорлиги намунаси, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон маданий меросини ўрганиш, сақлаш ва оммалаштириш борасидаги ташаббусларини ҳаётга татбиқ этишнинг ёрқин намунаси ҳисобланади.

Ушбу лойиҳа муаллифи ва илмий раҳбари академик, тарих фанлари доктори Фирдавс Абдухалиқов бўлиб, бир вақтнинг ўзида Ўзбекистон маданий меросини ўрганиш, сақлаш ва оммалаштириш бўйича Бутунжаҳон жамияти илмий кенгаши раиси ҳисобланади.

Лойиҳа чет эллик олимлар, музей ходимлари ва мутахассисларининг фидокорона меҳнати туфайли бугунги кунгача сақланиб қолган артефактлар ва қадимги қўлёзмалардан тадқиқотчилар ва кенг жамоатчиликни баҳраманд қилиш, музейлар ҳақидаги ҳаволалар, тадқиқот институтлари ва уларнинг ходимларининг исм-шарифлари зикр этилган ҳолда нашр этилиши кўзда тутилмоқда.

Турли сабабларга кўра, ўзбек халқининг кўплаб маданий ёдгорликлари, моддий буюмлари ва маданий асарлари Ватанимиздан олиб чиқиб кетилган. Бир томондан бу факт — йўқотиш нуқтаи назаридан ачинарли, иккинчи томондан топилгани боис ижобий ҳолдир. Шу баҳона ўзбек халқининг буюк маданияти Ўзбекистондан ташқарида ҳам кенг танилди. Шарқшунос олимлардан тортиб, оддий музейга ташриф буюрувчиларгача бўлган турли миллат вакиллари ўзбек санъати билан танишдилар, уни ўргана бошладилар ва ушбу маданият анъаналарининг давомчилари тимсолидаги замонавий ўзбек халқига нисбатан чуқур ҳурмат ва илқлик туйғуларини ҳис қилдилар.

“Ўзбекистон маданий мероси жаҳон тўпламларида” лойиҳаси 3 устунга таянади: ўрганиш, сақлаш ва оммалаштириш. Ҳозирги вақтда лойиҳа доирасида “Ўзбекистон маданий мероси жаҳон тўпламларида” китоб-альбомлари туркумини нашр этиш, “Шарқ ёзма ёдгорликлари дурдоналари” — чет эл тўпламларида сақланадиган бебаҳо қадимий қўлёзмаларнинг факсимиле нусхаларини нашр этиш, “Ўзбекистон маданий мероси” йўналиши доирасида тарихий экспонатлар ва қўлёзмаларни сақлашда илғор илмий технологиялардан фойдаланиш, Ўзбекистонда артефактларни ўрганиш ва асраш учун амалиётга энг янги технологияларни жорий этиш бўйича тажриба алмашишга кўмаклашиш каби йўналишларда ўз фаолиятини олиб бормоқда.

Лойиҳанинг асосий мақсади жаҳон маданий меросини асраб-авайлаш контекстида Ўзбекистон маданий меросини ўрганиш, сақлаш ва оммалаштириш соҳасида давлат ва жамоат ташкилотлари, тадқиқотчилар, мутахассислар, фан намояндалари, оммавий ахборот воситалари ва бошқа манфаатдор жамоаларнинг халқаро ҳамкорлигини ривожлантиришда ўз ифодасини топади. Иш жараёнида лойиҳа Ўзбекистон маданий меросини ўрганиш, сақлаш ва оммалаштириш ғояси атрофида кўп йиллик илмий изланишларини бутун дунё бўйлаб Ўзбекистон маданияти ва илмини ўрганишга бағишлаган 300 дан ортиқ шарқшунос олимларни бирлаштиришга муваффақ бўлди [3].

Шундай лойиҳалардан яна бири “Ўзбекистоннинг 100 буюк қўлёзма дурдоналари” лойиҳаси бўлиб, замонлар орасидаги вақт жарлигини бартараф қилиш ва қўлёзма асарлар билан танишиш, Ўзбекистон заминида ўтган буюк аждодлар меросини ўрганиш ушбу лойиҳанинг асосий мақсадларидан бири ҳисобланади. Бу жиҳатдан “Ўзбекистоннинг 100 буюк қўлёзма дурдоналари” лойиҳаси миллий маданият учун тенги йўқ қийматга эга.

Бундай асарлар сирасига Абу али Ибн Сино, Беруний ва ал-Хоразмий каби олимларнинг асарлари, тарихчилар Шарафиддин Али Яздий, Мирхонд ва Хондамирнинг қўлёзмалари, Имом ал-Бухорий, Нақшбандий, Термизий ва Мотуридийнинг машҳур диний матнлари, Нахшабий, Алишер Навоий ва Бобурнинг бадиий дурдона асарлари киради.

Янги лойиҳанинг мақсадлари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 майдаги “Қадимий ёзма манбаларни асраб-авайлаш, ўрганиш ва оммалаштириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарорида, 2017 йил 20 июндаги “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузурида Ўзбекистоннинг чет элдаги маданий меросини ўрганиш марказини ташкил этиш тўғрисида” ги қарорида, 2017 йил 23 июндаги Ўзбекистон Республикаси “Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўзбекистонда Ислом маданияти марказини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорида, 2017 йил 13 сентябрдаги “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китобхонлик маданиятини ошириш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида” ги қарорида белгиланган Ўзбекистон Республикаси Президентининг ташаббуслари билан ҳамоҳангдир.

Шу билан бирга чет элда сақланаётган маданий бойликларга оид тадқиқотларни мувофиқлаштириш бўйича Республика комиссиясига юклатилган вазифалар ижросини таъминлаш, шунингдек кенг чет эл жамоатчилигини, мамлакат аҳолисини, хусусан, ёшларни ўзбек халқининг бебаҳо тарихий-маънавий бойликлари ва жаҳон цивилизацияси ривожига ўзбек олимларининг ҳиссаси билан таништириш – жаҳон тўпламларида сақланадиган Ўзбекистоннинг маданий бойликлари реестерини тўлиқ маълумотлар базасини чуқур ўрганиш, яратиш ва мунтазам равишда янгилаш бўйича вазифаларга мос келади.

Лойиҳа доирасида ўзбек халқининг маданияти, тарихи ва урф-одатлари кўзгудагидек акс эттирилган юзта энг буюк асарнинг факсимиле нусхалари нашр этилиб, Ўзбекистоннинг турли муассасаларига совға қилинган.

Эътиборга молик ишлардан яна бири 2018 йилда “Ўзбекистоннинг маданий мероси жаҳон тўпламларида” лойиҳаси томонидан РФА Шарқ қўлёзмалари институтидаги тўпламидан Катта Лангар Қуръони факсимилеси яратилди. Гуманитар тадбир доирасида қўлёзманинг 100 дан зиёд нусхалари жаҳон музей ва кутубхоналарига тарқатилди. Жумладан, ушбу Қуръон қўлёзмаси Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев номидан Саудия Арабистони Қиролига совға қилинди.

Мутахассисларнинг баҳолашича, Катта Лангар Қуръонининг умумий ҳажми 206 саҳифадан иборат бўлган. Ҳозирги кунда мазкур нодир қўлёзманинг фақат 97 варағи, яъни салкам ярми бизгача етиб келган. Россияда унинг 81 варағи топилгани ва қандай қилиб Шарқ қўлёзмалари институтига топширилгани тарихи ҳам фан учун номаълум бўлиб қолмоқда. Тадқиқотларга кўра, ушбу мўътабар қўлёзманинг 16 саҳифаси Ўзбекистонда – Тошкент шаҳрида ва Бухоро шаҳрида сақланади. Айни пайтда китобнинг қолган ярми тақдири не кечгани бизга маълум эмас.

Яна шундай ишлардан соҳибқирон Амир Темурнинг ҳаёти ва фаолиятини ҳаққоний ҳамда тўла ёритиб берган Шарафуддин Али Яздийнинг «Зафарнома» («Ғалабалар китоби») асарининг ҳам факсимилеси яратилди. Ҳозирги кунда асар Буюк Британия кутубхонаси тўпламида сақланмоқда.

Бундан ташқари, “Темур тузуклари” тарихий-ҳуқуқий асари, Султон Ҳусайн Бойқаро (1438–1506) қаламига мансуб туркий тилда ёзилган “Девони Ҳусайний” асарларининг ҳам факсимилеси яратилиб, жаҳон кутубхоналарига тақдим этилди.

Темурийлар даври китобат санъати тарихидаги энг қимматли ва нодир топилмалардан бири - уйғур ёзувида ёзилган «Меърожнома» («Меърож китоби») асаридир. Мазкур китоб 1436 йилда Амир Темурнинг тўртинчи ўғли – буюк олим ва ҳукмдор Мирзо Улуғбекнинг отаси Шоҳрух Мирзонинг шахсий буюртмасига кўра ёзилган. Гўзал хаттотлик ва миниатюра намунаси бўлмиш ушбу асар ҳозирги пайтда Париждаги Франция Миллий кутубхонасида (Turc 190/1513 II рақами остида) сақланмоқда. Қўлёзма ушбу кутубхона тўпламидаги энг нодир экспонатлардан бири бўлиб, унинг фаҳри ҳисобланади. «Меърожнома» – диний-фалсафий асар бўлиб, Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) нинг етти осмонга сайр қилгани ҳақида ҳикоя қилади. Унинг арабча ва форсча талқинлари ўрта асрларда кенг тарқалган. Бироқ туркий тилдаги таржимаси фақат Темурийлар даврида яратилган. Париж тўпламидаги ушбу

асар туркий тилдаги “Меърожнома” ларнинг энг қадимийсидир. Шу сабабдан бу қўлёзма китоб бебаҳо маданий мерос намунаси сифатида баҳоланади.

Лойиҳа ташкилотчилари ташаббуси билан 2017 йилда Ўзбекистонда биринчи марта Самарқанддаги Регистон майдонида ва Тошкентдаги Алишер Навоий номидаги миллий боғда 3D-mapping лазерли шоуи намойиш этилди. Унинг Европа ва АҚШнинг йирик шаҳарларида намойиш этиладиган бошқа кўнгилочар намойишларидан фарқли жиҳати шундаки, мазкур лойиҳа реал тарихий факт ва воқеаларга таяниб ёзилган сценарий асосида яратилди. Мазкур тенги йўқ намойишга 100 дан зиёд миллий ва хорижий дизайнер, тарихчи ва 3D-mapping мутахассислари, таниқли режиссёрларнинг меҳнати сингди [4].

Юқорида тилга олинган лойиҳалар, дастурлар, конференция ҳамда анжуманларнинг барчаси мамлакатимиз тарихи ва маданиятини ўрганиш, уни асраб-авайлаш ва дунё тадқиқотчилари ўртасида оммалаштиришга қаратилган.

Фойдаланилган манбалар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Маданий мерос агентлигининг расмий сайти: <https://madaniymeros.uz/>.
2. Марказий Осие тадқиқотлари халқаро институтининг расмий сайти: <https://unesco-icas.org/ru>.
3. Ўзбекистон маданий мероси жаҳон тўпламларида лойиҳасининг расмий сайти: <https://legacy.uz/uz/>.
4. Ўзбекистоннинг 100 буюк қўлёзма дурдоналари лойиҳасининг расмий сайти: <https://legacy.uz/uz/100-shedevrov/>.

UO'K 621.762.4

TA'LIMDA MULTIMEDIYA VOSITALARINI QO'LLANILISHI*Sh.D.Abdullayeva, dots., f.f.n., Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Urganch filiali, Urganch*

Annotatsiya. Ushbu maqola multimedia o'qitish vositalaridan foydalanish, multimedia texnologiyalarining interaktivligi va ularning chet tillarini o'rgatishdagi roliga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: multimedia, dasturiy-texnika vositalari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, axborot, multimedia texnologiyalari, usullar, kompyuter texnologiyalari.

Аннотация. В данной статье речь идёт об использовании мультимедийных средств обучения, интерактивности мультимедийных технологий и их роли в преподавании иностранных языков.

Ключевые слова: мультимедия, программно-аппаратные средства, информационно-коммуникационные технологии, информация, мультимедийные технологии, методы, компьютерные технологии.

Abstract. This article is focused on the use of multimedia teaching aids, the interactivity of multimedia technologies, and their role in teaching foreign languages.

Keywords: multimedia, software and hardware, information and communication technologies, information, multimedia technologies, methods, computer technologies.

Zamonaviy jamiyat kompyuter tarmoqlarini jadal joriy etish va axborot ehtiyojlarini qondirish uchun global Internet resurslaridan ommaviy foydalanish bilan tavsiflanadi. Bu holat ta'lim tizimi oldiga bitiruvchilarning zamonaviy axborot resurslaridan foydalanishga tayyorligini shakllantirish vazifasini qo'yadi. Zamonaviy o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi darajasi ko'p jihatdan u sizning kasbiy faoliyatingizda telekommunikatsiya texnologiyalari yutuqlaridan qanchalik malakali foydalanishi bilan belgilanadi. Ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llashning muhim yo'nalishlaridan biri kompyuter texnikasining multimedia imkoniyatlaridan foydalanish hisoblanadi.

Umumiy qabul qilingan tushunchada multimedia (ingliz tilidan tarjimai: multi-many, media - axborot vositasi) bir vaqtning o'zida har xil turdagi ma'lumotlardan: matn, nutq, musiqa, animatsion va video filmlardan foydalanish imkonini beruvchi texnik vositalardir.

Yangi rus ensiklopediyada quyidagi ta'rif berilgan: multimedia – “audio va vizual shaklda axborotni qayta ishlashni amalga oshiruvchi dasturiy ta'minot va apparat vositalari majmui. Multimedia mahalliy, mintaqaviy va global tarmoqlar (masalan, shaxsiy videokonferensiya uchun) tovush orqali, ma'lumotlar va tasvirlarni uzatish uchun mo'ljallangan”.

Multimedia o'quv vositalaridan foydalanish ko'rinishni oshirish va ma'lumotlarni o'zlashtirishning mantiqiy va obrazli usullarini uyg'unlashtirish orqali o'quv jarayonini faollashtirishga imkon beradi. Multimedia texnologiyalarining interfaolliigi o'quvchiga yo'naltirilgan ta'lim modellarini amalga oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, lingvistik ta'limda multimedia vositalaridan foydalanish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Buning sababi shundaki, iqtisodiyotdagi o'zgarishlar jamiyat mutaxassislarni tayyorlash sifatiga qo'yadigan yangi ijtimoiy tuzumning shakllanishiga ta'sir qiladi. Quyidagi fazilatlar birinchi o'ringa chiqadi:

- o'zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarga tez moslashish qobiliyati;
- davom etayotgan jarayonlarni yaxshi tushunish;
- turli ijtimoiy-madaniy guruhlariga mansub boshqa odamlar bilan hamkorlikda ishlash qobiliyati;
- odamlar bilan muloqot qilish qobiliyati;
- tanqidiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati va boshqalar.

Shubhasiz, yangi axborot texnologiyalaridan foydalangan holda chet tilini o'rgatish ana shu fazilatlarni ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishda adekvat madaniyatlararo muloqot va madaniyatlar dialogini rivojlantirish kerak. Bunga jamiyatning zarur ijtimoiy-madaniy xususiyatlarini modellashtirishi mumkin bo'lgan multimedia axborot makoniga kirish orqali yordam berish mumkin.

Chet tilini o'rganish ham fikrlash, ham his-tuyg'ularni, balki shaxsning boshqa sohalarini rivojlantirish bilan bog'liq. Chet tillarini o'qitish bo'yicha so'nggi yillardagi uslubiy adabiyotlarda chet tilini o'rganishda talaba shaxsining motivatsion va emotsional sohalarini kiritish muhimligi va zarurligi ta'kidlangan.

Multimedia, o'z navbatida, shaxsiyatning ushbu sohalarini kognitiv jarayonga kiritishni rag'batlantirishning eng yaxshi usuli hisoblanadi. Chet tilini o'rgatishda multimediyadan foydalanish alohida ahamiyatga ega, chunki tilni sun'iy sharoitda, ya'ni u so'zlashayotgan muhitdan tashqarida o'zlashtirish maqsadida tilda muloqotni rag'batlantiradigan xayoliy vaziyatlarni yaratishni talab qiladi va tasavvurning rivojlanishi bilan bog'liq.

Chet tilini o'rganishda ayniqsa mustaqil ishlarni tashkil etish muammosi muhimdir. Bundan tashqari, hozirgi vaqtda talabalarining ko'pchiligida yuqorida aytib o'tilganidek, mustaqil ishni tashkil etishga yondashuvni o'zgartirishni talab qiladigan kommunikativ til kompetentsiyalarini rivojlantirish vazifasi turibdi. Mustaqil ish ta'limning barcha bosqichlarini qamrab olgan yaxlit tizim sifatida ta'lim jarayonida tashkil etilgan va amalga oshirilgandagina samarasini olish mumkin. Hozirgi bosqichda bunday tizim axborot kompyuterlarini qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga olishi kerak.

Ta'lim, ta'lim va rivojlanishning turli shakllarini amalga oshiradigan yuqori samarali - bu metodologiya loyihasi bilan birgalikda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish. Darsning bir yoki bir necha bosqichlarida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish dars muammolarini qiziqarli, ijodiy tarzda samarali hal qilish, o'quv, kommunikativ, kognitiv faoliyatni amalga oshirish imkonini beradi. Loyiha metodologiyasi bilan birgalikda axborot texnologiyalaridan foydalanish talabalarga bilim, ko'nikma va malakalarni amaliyotda qo'llash imkonini beradi; tadqiqot va o'quv faoliyatini tashkil etish shakllaridan biri bo'lib, hamkorlik faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshiradi, chet tilini o'rganish uchun motivatsiyani oshiradi. Bunday ishning asosiy yo'nalishi talabaning o'zi bo'lib, o'z fikrini erkin ifoda etish imkoniyatiga ega. Talabalar chet tili bo'yicha olgan bilimlarini amaliy qo'llashni topadilar. O'qituvchi uchun bu usul turli xil mavzularda, o'qitishning turli bosqichlarida, turli xil yoshdagi talabalar bilan ishlashni tashkil qilish uchun cheksiz faoliyat maydonini ochadi.

Afsuski, ayrim o'qituvchilar darslarida multimedia, xususan, kompyuter texnologiyalaridan foydalanish zarurligini ko'rmaydilar, o'quv qurollari, ya'ni kompyuterlar bilan yetarli darajada ta'minlanmagani, ular bilan ishlash ko'nikmalari yetarli emasligi haqida gapiradi. Biroq, ko'proq o'qituvchilar multimediani o'quv jarayoniga joriy etishning pedagogik samaradorligini tushunib, o'z darslarida ulardan foydalanishga intilmoqda. Shu sababli, keng sotuvga tayyorlangan mahsulotlar bilan bir qatorda, o'quv jarayoni ehtiyojlari uchun universitetlarda ishlab chiqilgan ko'plab multimedia ilovalari mavjud. Ushbu ilovalar ko'pincha tijorat xususiyatlariga ega emas, lekin ular metodologiya, samaradorlik va ma'lum bir ta'lim muassasasining ehtiyojlarini qondirish nuqtai nazaridan inkor etilmaydigan afzalliklarga ega.

Hozirgi vaqtda chet tillarini o'rganish uchun apparat va dasturiy ta'minotning simbiozini ifodalovchi bir qator kompyuter texnologiyalari mavjud bo'lib, ular ko'plab tadqiqotlarda ko'rib chiqilgan va tahlil qilingan.

Masalan, RINEL-LINGO multimedia lingafon laboratoriyasining asosiy xususiyati o'qituvchi va barcha talabalar yoki guruh (jami sakkiztagacha guruh) o'rtasidagi nutq va video muloqot, shuningdek, birlashgan talabalar o'rtasidagi nutq va video muloqotdir. Video almashish boshqa talaba yoki guruh uchun talabaning ekranini ko'rish qobiliyatini anglatadi. Ekranini ko'rish passiv yoki faol bo'lishi mumkin. Mutaxassislarining fikricha, yangi sinf imkoniyatlari kompyuterlarning o'z multimedia imkoniyatlari bilan birgalikda shaxsiy kompyuterlardan foydalanishda ilgari mavjud bo'lmagan turli xil o'qitish usullaridan foydalanish imkonini beradi.

HI Class multimedia tarmoq o'quv majmuasi ma'ruza materialini o'qituvchi kompyuterida taqdim etish va uni talabalar monitorida ko'rsatish imkonini beradi. Multimedia tarmog'i o'quv va

munozarani, talaba va o'qituvchi o'rtasidagi interfaol muloqotni o'zida mujassam etgan bo'lib, bu ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Amerikaning EKTACO kompaniyasi mahsuloti Language Teacher Partner o'rtacha kalkulyator hajmidagi ixcham qurilma bo'lib, unda lug'at, grammatika bo'yicha ma'lumotnoma, turistik so'zlashuv kitobi, organizator, raqamli ovoz yozish moslamasi va TOEFL imtihonidan namuna mavjud. Chet tilini interfaol o'rgatish va bilimlarni tekshirish uchun foydalanish mumkin.

ICLE – Interfaol hamkorlikdagi ta'lim muhiti – real vaqtda hamkorlikda uch o'lchovli muhitda chet tillarini o'rganish imkonini beruvchi dasturiy mahsulot. Trening to'rtta 3D darajasida (zal, ofis, yotoqxona va koridor) amalga oshiriladi. Har bir darajada ingliz tilidagi tovushlar bilan birga bir qator 3D modellari mavjud, boshqa tovushlar import qilinishi yoki foydalanuvchi tomonidan yaratilishi mumkin.

Shunday qilib, chet tilini o'rgatish uchun dasturiy ta'minot va texnik vositalarning zamonaviy bozori ko'plab texnologik yechimlarni o'z ichiga oladi, deb ta'kidlash mumkin. Ma'lum bir apparat-dasturiy kompleksni tanlashda siz ushbu mahsulotni ishlatishning maqsadga muvofiqligining asosiy ko'rsatkichlarini esga olishingiz kerak. Ko'rinib turibdiki, dasturiy-apparat kompleksi o'rnatish qulayligi bilan o'quv jarayoni uchun to'liq funksiyalarni birlashtirishi va texnik mutaxassislar uchun emas, balki o'qituvchilar uchun mo'ljallangan bo'lishi kerak. Kompleksni to'g'ri tanlash standart kompyuter tarmog'ini kuchli va samarali o'qitish vositasiga aylantiradi, o'rganish darajasini sifat jihatidan oshiradi va dars vaqtidan unumli foydalanish imkonini beradi.

Multimedia yordamida chet tilini o'qitishning tuzilishi to'liq o'qituvchini qanday motivlarga olib kelishiga bog'liq. Ko'rinadiki, gumanitar fanlarni o'qitishda multimedia vositalaridan foydalanish faqat bir holatda oqlanadi: agar ular o'quvchilar mehnatini yengillashtiruvchi vosita bo'lsa.

Darsda kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning maqsadlari, vazifalari va imkoniyatlarini belgilashda o'qituvchi, birinchi navbatda, quyidagi asosiy pozitsiyalarni yodda tutishi mumkin:

- talabalarning ruhiy va jismoniy salomatligini saqlash;
- tinglovchilarda asosiy foydalanuvchi ko'nikmalarini shakllantirish;
- talabalarga o'quv materialini maxsus asosda o'zlashtirishda yordam berish va shu maqsadda xorijiy tillarni o'rganish uchun amaliy kompyuter dasturlari yaratilgan.

Ro'yxatga olingan vazifalar, agar o'qituvchi ularga rioya qilmoqchi bo'lsa, kompyuterda o'tirgan 100% talabalar kabi o'quv jarayonining bunday tuzilishini butunlay istisno qiladi. O'quv faoliyatining turli shakllari kerak: bu bilimlarni yangilash bo'yicha frontal ish, aniq o'quv ko'nikmalarini egallash uchun talabalarning guruh yoki juftlik ishlari, didaktik o'yinlar, maslahat xizmatining ishi, qiziqarli og'zaki va yozma topshiriqlar. Ularning barchasi shunday tartibga solinishi kerakki, multimedia vositalari o'z-o'zidan maqsad bo'lib qolmaydi, balki ta'lim jarayoniga mantiqiy va yetarlicha samarali qo'shimcha bo'ladi.

Afsuski, ko'pgina amaliy kompyuter dasturlari bir xil uslubiy xatoni o'z ichiga oladi: ular xatolarni juda ko'p qat'iy hisoblashni o'z ichiga oladi va o'quvchiga kam haqiqiy yordam beradi. Binobarin, o'qituvchining vazifasi talabalarga yordam ko'rsatish shakllari (dasturlar bo'yicha sharhlar va maslahatlar, tegishli ma'lumotnomalar va darsliklar mavjudligi, talabalar maslahatchilarining ishi, juftlik ishlari va boshqalar) haqida o'ylashdir.

Shuni unutmashimiz kerakki, darsda multimediyadan foydalanish bilan birga bo'ladigan ta'limni individuallashtirish o'qituvchidan qo'shimcha vaqt va kuch talab qiladi.

Shunday qilib, biz shunday xulosaga kelamizki, multimedia vositalarini til ta'limiga joriy etish, ulardan malakali va o'lchovli foydalanish chet tillarini o'qitish metodologiyasiga tegishli bo'lgan muammolarni hal qilish imkonini beradi: chet tillarini o'qitishda nazorat qilish, individuallashtirish va qulaylik muammosi; chet tillarini o'rgatishda turli xil idrok turlarini hisobga olgan holda ma'lumotni chiziqli bo'lmagan tarzda taqdim etish; til muhitining yo'qligi.

Multimedia vositalaridan foydalanish chet tillarini individual sur'atda o'rganishni ta'minlash, o'quvchining mustaqilligi va mas'uliyatini oshirish, uning qiziqishlari va maqsadlariga muvofiq o'rganishni qurish, o'quv jarayoniga madaniyatlararo komponentni kiritish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алексеев Т.Е. - Интерактивные мультимедийные образовательные программы на английском языке и

их использование в техническом вузе. // Информатика и образование - 2006. № 12 - С. 94-97.

2. Андреев, В.И. - Педагогика: Курс обучения творческому саморазвитию. 3-е издание. // В.И. Андреев. Казань: Центр инновационных технологий, 2003. 608 с.

3. Ариян М.А. Личностно-ориентированный подход и обучение иностранным языкам в классах с неоднородным составом учащихся // Иностранные языки в школе. - 2007. - № 1. - С. 3-11.

4. Галльская Н.Д. Современные методы обучения иностранным языкам - М.: Аркти-Глосса, 2004. - С. 165.

5. Готовцева О.Г. – Педагогическое сопровождение творческого самовосприятия студентов с помощью мультимедийных технологий: Дисс. Кандидат наук. наук: 1300 01 Якутск, 2006. 157 с.

6. Дьяконов В. Мультимедиа – персональный компьютер. // Домашний компьютер. - 1999. - С. 33-38.

7. Казаков С.И. Основы сетевых технологий. М.: Радио и связь, 1998.- С. 16-19.

8. Новая русская энциклопедия. Издательство: М.: Энциклопедия. - том 5. - 214 с.

9. Олифер В., Олифер Н. Новые технологии в образовании. Санкт-Петербург: БХВ-Св. Петербург, 2000. – 86 с.

10. Титоренко Г.А. Современные информационные технологии. М.: ЮНИТ, 1999.

11. Saparova F., Khujaniyazova G., Khajieva I., Abdullaeva Sh., Matyazova N. Studying different contexts in teaching a second language. Journal of Critical Reviews ISSN2394-5125 Volume 7, Issue 3, 2020 (pp. 266-267)

UDC 378.147

ADAPTIVE LEARNING SYSTEMS: PERSONALIZING EDUCATION FOR THE DIGITAL AGE

G.S.Abduraimova, teacher, Karshi International University, Karshi

Annotatsiya. *Moslashuvchan ta'lim tizimlari o'quvchilarning individual ehtiyojlari, imtiyozlari va qobiliyatlariga mos ravishda o'qitish uchun texnologiyadan foydalangan holda ta'limga transformativ yondashuvni ifodalaydi. Ushbu maqola zamonaviy ta'lim kontekstida moslashuvchan ta'lim tizimlarining tamoyillari, metodologiyalari va oqibatlarini o'rganadi. Pedagogik psixologiya va informatikaning nazariy asoslariga tayangan holda, biz moslashuvchan ta'lim texnologiyalarini loyihalash, amalga oshirish va samaradorligini ko'rib chiqamiz. Empirik tadqiqotlar va amaliy tadqiqotlarni tahlil qilish orqali biz o'quvchilarning faolligini oshirish, ta'lim natijalarini yaxshilash va shaxsiylashtirilgan va umrbod ta'lim tajribasini rivojlantirish uchun moslashuvchan ta'lim tizimlarining imkoniyatlarini aniqlaymiz.*

Kalit so'zlar: *Moslashuvchan ta'lim tizimlari, Shaxsiylashtirilgan ta'lim, Ta'lim texnologiyasi, Sun'iy intellekt, Mashinani o'rganish, Ma'lumotlar tahlili, Talabalarining faolligi, Ta'lim natijalari, Individuallashtirilgan ta'lim, Butun umr bo'yi ta'lim.*

Аннотация. *Системы адаптивного обучения представляют собой преобразующий подход к образованию, используя технологии для адаптации обучения к индивидуальным потребностям, предпочтениям и способностям учащихся. В этой статье исследуются принципы, методологии и последствия систем адаптивного обучения в контексте современного образования. Опираясь на теоретические основы педагогической психологии и информатики, мы исследуем разработку, внедрение и эффективность технологий адаптивного обучения. Посредством анализа эмпирических исследований и тематических исследований мы выясняем потенциал адаптивных систем обучения для повышения вовлеченности учащихся, улучшения результатов обучения и содействия персонализированному обучению на протяжении всей жизни.*

Ключевые слова: *Системы адаптивного обучения, Персонализированное обучение, Образовательные технологии, Искусственный интеллект, Машинное обучение, Анализ данных, Вовлеченность учащихся, Результаты обучения, Индивидуальное обучение, Обучение на протяжении всей жизни.*

Abstract. *Adaptive learning systems represent a transformative approach to education, leveraging technology to tailor instruction to the individual needs, preferences, and abilities of learners. This article explores the principles, methodologies, and implications of adaptive learning systems in the context of contemporary education. Drawing on theoretical frameworks from educational psychology and computer science, we examine the design, implementation, and effectiveness of adaptive learning technologies. Through an analysis of empirical research and case*

studies, we elucidate the potential of adaptive learning systems to enhance student engagement, improve learning outcomes, and foster personalized and lifelong learning experiences.

Keywords: Adaptive learning systems, Personalized learning, Educational technology, Artificial intelligence, Machine learning, Data analytics, Student engagement, Learning outcomes, Individualized instruction, Lifelong learning

Introduction. In an era characterized by rapid technological advancements and increasing diversity in educational settings, the one-size-fits-all approach to teaching and learning is no longer adequate. Adaptive learning systems offer a promising solution to this challenge, harnessing the power of artificial intelligence and data analytics to deliver personalized instruction and support individualized learning pathways. By adapting content, pacing, and assessment to the unique needs of each learner, adaptive learning systems hold the potential to revolutionize education and unlock new opportunities for student success.

Theoretical framework: the concept of adaptive learning is grounded in theories of learning and cognition, including constructivism, cognitive load theory, and the zone of proximal development. These theories emphasize the importance of active engagement, scaffolding, and individual differences in the learning process. Additionally, adaptive learning systems draw on principles of machine learning, data mining, and user modeling to dynamically adjust instructional content and delivery based on learners' responses, performance, and preferences.

Design and implementation of adaptive learning systems: the design and implementation of adaptive learning systems involve several key components, including content sequencing, assessment algorithms, learner modeling, and feedback mechanisms. Adaptive learning platforms use sophisticated algorithms to analyze learner data and generate personalized recommendations for content selection, progression, and remediation. Moreover, adaptive learning systems often incorporate interactive multimedia elements, gamified activities, and real-time feedback to enhance learner engagement and motivation.[1]

Effectiveness and impact of adaptive learning systems: research on the effectiveness of adaptive learning systems has yielded promising results, demonstrating improvements in student achievement, engagement, and retention across diverse educational contexts and subject areas. Studies have shown that adaptive learning technologies can help address individual learning needs, reduce achievement gaps, and support self-regulated learning skills. Moreover, adaptive learning systems have been found to increase teacher efficiency, allowing educators to focus on providing targeted support and enrichment opportunities for students.[2]

Personalized Learning Experience: One of the primary advantages of adaptive learning systems is their ability to tailor instruction to the individual needs and preferences of each learner. These systems gather data on a student's performance, learning pace, strengths, and weaknesses, and use this information to deliver customized learning materials and activities.

Targeted Feedback and Remediation: Adaptive learning systems can provide immediate and targeted feedback to students as they practice writing. This feedback can help students identify areas for improvement, such as grammar, vocabulary, sentence structure, or organization, and offer suggestions for how to address these areas.

Engagement and Motivation: By offering personalized learning experiences and immediate feedback, adaptive learning systems can help keep students engaged and motivated in their writing practice. The ability to track their progress and see tangible improvements over time can also boost students' confidence and self-efficacy.

Challenges and future directions: despite their potential benefits, adaptive learning systems also face various challenges, including concerns about data privacy, algorithmic bias, and scalability. Additionally, the successful implementation of adaptive learning requires adequate technical infrastructure, professional development for educators, and ongoing support for students. Moving forward, research and development efforts should focus on addressing these challenges, as well as exploring new frontiers in adaptive learning, such as personalized assessment, collaborative learning environments, and lifelong learning ecosystems.[3]

Data Privacy and Security: As adaptive learning systems rely on collecting and analyzing student data, ensuring the privacy and security of this information is paramount. Concerns about data breaches, unauthorized access, and the misuse of sensitive student data highlight the importance of implementing robust security measures and adhering to strict privacy regulations, such as the Family Educational Rights and Privacy Act (FERPA) in the United States. [4]

Algorithmic Bias and Fairness: Like any AI-powered technology, adaptive learning systems may exhibit biases in the data they use or the algorithms they employ. This can result in disparities in the feedback, resources, and opportunities provided to students from different demographic groups. Addressing algorithmic bias requires ongoing efforts to identify and mitigate biases, promote fairness and equity in the design and implementation of these systems, and prioritize diversity and inclusion in dataset selection and model development.

Teacher Training and Professional Development: Effective implementation of adaptive learning systems requires educators to have the knowledge, skills, and support necessary to integrate these technologies into their teaching practices. Providing comprehensive training and professional development opportunities for teachers can help them harness the full potential of adaptive learning systems, effectively interpret and utilize student data, and tailor instruction to meet individual student needs.

Conclusion: In conclusion, adaptive learning systems represent a paradigm shift in education, offering a transformative approach to personalized and adaptive instruction. By harnessing the power of technology to tailor learning experiences to the individual needs and preferences of learners, adaptive learning systems hold the potential to revolutionize education and empower learners of all ages and backgrounds. As we continue to explore the possibilities of adaptive learning, it is essential to remain vigilant about addressing ethical, practical, and pedagogical considerations to ensure that adaptive learning technologies serve the diverse needs of learners and educators in the digital age.

REFERENCES:

1. Siemens, g., & baker, r. S. (eds.). (2012). Learning analytics and educational data mining: towards communication and collaboration. Springer.
2. Brusilovsky, p., & millán, e. (2007). User models for adaptive hypermedia and adaptive educational systems. In the adaptive web (pp. 3-53). Springer.
3. Kizilcec, r. F., pérez-sanagustín, m., & maldonado, j. J. (2017). Self-regulated learning strategies predict learner behavior and goal attainment in massive open online courses. Computers & education, 104, 18-33.
4. Lane, h. C., yacef, k., mostow, j., & pavlik jr, p. I. (eds.). (2015). Artificial intelligence in education. Springer.
5. Vygotsky, I. S. (1978). Mind in society: the development of higher psychological processes. Harvard university press.
6. Luckin, r. (2017). Enhancing learning and teaching with technology: what the research says. Ucl institute of education press.[3]
7. Baker, r. S., & inventado, p. S. (2014). Educational data mining and learning analytics. In learning analytics (pp. 61-75). Springer.[4]
8. Koedinger, k. R., & corbett, a. T. (2006). Cognitive tutors: technology bringing learning science to the classroom. 9. In emerging technologies for the classroom (pp. 61-74). Springer.
10. Blikstein, p., & worsley, m. (2016). Multimodal learning analytics and education data mining: using computational technologies to measure complex learning tasks. Journal of learning analytics, 3(2), 220-238.

UO’K 37.013.32

ARXITEKTURA VA QURILISH SOHASIDA O’QUV JARAYONINI ZAMONAVIY TEXNOLOGIYLAR ASOSIDA INTEGRATSIYLASH

N. Abdusamatov, o’qituvchi, Jizzax Politehnika Instituti, Jizzax

Annotatsiya. Maqolada nanotexnologiyalarni texnikaviy oliy ta’lim muassasalarining o’quv jarayoniga integratsiyalash masalasi ko’rib chiqiladi. Asosiy e’tibor an’anaviy o’qitish usullarini modernizatsiya qilish, kadrlar tayyorlash samaradorligini oshirish uchun yangi vositalar va amaliyotlarni yaratishda nanotexnologiyalar imkoniyatlariga qaratiladi. Ularning asosiy muammo va afzalliklari bilan bir qatorda ta’lim jarayoniga nanotexnologiyalarni joriy etish bilan bog’liq masalalar ko’rib chiqiladi, shuningdek, nanotexnologiyalarni texnika oliy o’quv yurtlarining ta’lim muhitiga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi bo’yicha usul va tavsiyalar taklif etiladi.

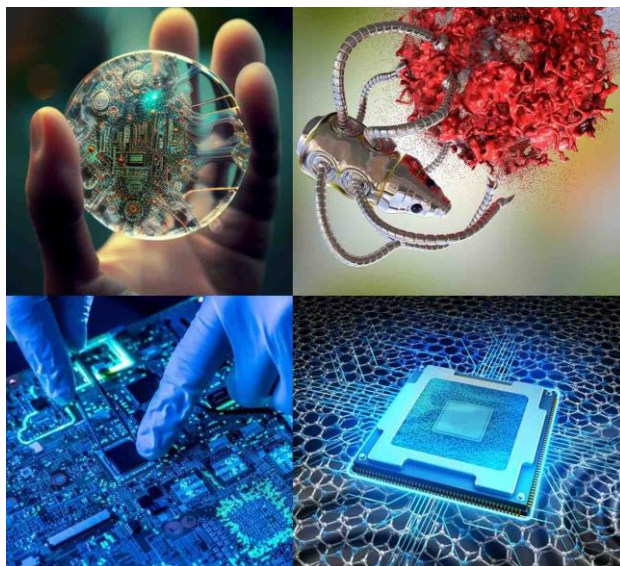
Kalit so'zlar: Nanotexnologiya, ta'lim, texnik OTM lari, modernizatsiya, integratsiya, samaradorlik, asboblar, texnikalar.

Аннотация. В статье рассматривается вопрос интеграции нанотехнологий в учебный процесс технических вузов. Основное внимание уделяется потенциалу нанотехнологий в модернизации традиционных методов обучения, созданию новых инструментов и практик для повышения эффективности обучения. Рассмотрены основные вызовы и преимущества, связанные с внедрением нанотехнологий в учебный процесс, а также предложены методики и рекомендации для успешной интеграции нанотехнологий в образовательную среду технических вузов.

Ключевые слова: Нанотехнологии, обучение, технические вузы, модернизация, интеграция, эффективность, инструменты, методики.

Abstract: The article discusses the issue of integrating nanotechnology into the educational process of technical universities. The focus is on the potential of nanotechnology to modernize traditional teaching methods, creating new tools and practices to improve learning efficiency. The main challenges and advantages associated with the introduction of nanotechnologies into the educational process are considered, and methods and recommendations are proposed for the successful integration of nanotechnologies into the educational environment of technical universities.

Key words: Nanotechnology, training, technical universities, modernization, integration, efficiency, tools, techniques.

Zamonaviy dunyo texnologiyaning rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan global o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Eng ilg'or va istiqbolli yo'nalishlardan biri nanotexnologiyadir. Ularning tamoyillari va imkoniyatlarini tushunish texnik oliy o'quv yurtlarida mutaxassislar tayyorlashning asosiy elementiga aylanib bormoqda.

1. Xo'sh nanotexnologiya nima?

Nanotexnologiya - nanometr shkalasida (1-100 nm) moddaning tuzilishini manipulyatsiya qilish orqali materiallar, qurilmalar va tizimlarni o'rganish, nazorat qilish va yaratishga qaratilgan ilmiy va muhandislik sohasidir [1].

2. Ta'limda nanotexnologiyaning dolzarbligi

Texnik oliy o'quv yurtlarining o'quv jarayoniga nanotexnologiyaning integratsiyalashuvi ishlab chiqarish va fan ehtiyojlarini aks ettiradi. Ushbu sohada o'qitish innovatsiyalarga tayyor va ilg'or texnologiyalarni ishlab chiqishga qodir bo'lgan mutaxassislarni tayyorlaydi.

3. Nanotexnologiyaga asoslangan o'qitish metodikasi

- skanerli tunnel mikroskopi kabi nano-asboblardan foydalangan holda laboratoriya ishi [2];
- talabalar nanomateriallar yoki qurilmalarni loyihalashtirgan loyihaga asoslangan ta'lim;
- nanojarayonlarni modellashtirish uchun virtual laboratoriyalar;

4. Afzalliklar va qiyinchiliklar

Afzalliklari:

- ilg'or texnologiyalar bilan amaliy tajriba;
- tanqidiy fikrlash va tadqiqot ko'nikmalarini rivojlantirish [3];

Qiyinchiliklar:

- uskunaning yuqori narxi;
- o'quv dasturlarini doimiy ravishda yangilab turish zarurati.

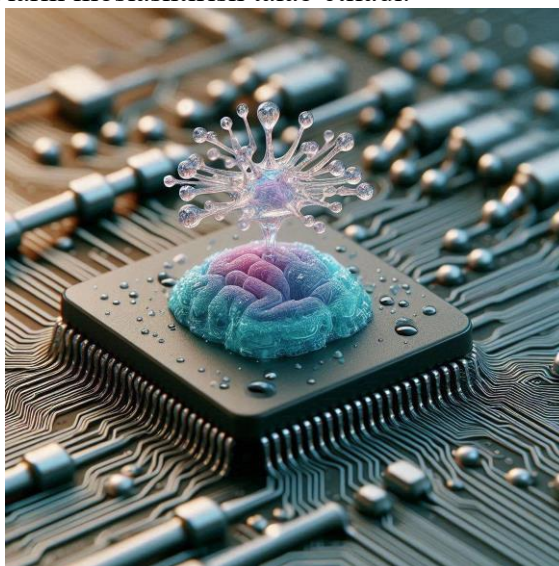
5. Muvaffaqiyatli integratsiyaga misollar

Turli mamlakatlardagi texnika OTM lari nanotexnologiyani o'quv jarayoniga faol integratsiya qilmoqda [4]. Masalan, Massachusetts Texnologiya Instituti (MIT) nanotexnologiyaga yo'naltirilgan dasturlarni, jumladan, magistratura va doktorlik dasturlarini taklif qiladi.

6. Kelajakka qarash

Nanotexnologiyaning jadal rivojlanishi va uning tibbiyotdan tortib kosmik sanoatigacha bo'lgan turli sohalarga ta'sirini hisobga olsak, nanotexnologiyaga asoslangan ta'lim yanada dolzarb bo'lib qoladi [5]. Buning uchun o'quv dasturlari, o'qitish metodlari va talabalarning amaliy mashg'ulotlariga yondashuvlarni moslashtirish talab etiladi.

O'zbekistonda nanotexnologiyalarni joriy etish ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning jahon tendensiyalari hamda mamlakat iqtisodiyotiga innovatsiyalarni kiritish zarurati bilan bog'liq holda tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston nanotexnologiyalarni faol joriy etishni ayrim rivojlangan davlatlardan kechroq boshlagan bo'lsada, takomillashtirishga intilish mamlakatni bu yo'nalishda faol rivojlantirish imkonini bermoqda. Xususan:

1. Tibbiyot

Nanotexnologiya ma'lum hujayralar yoki to'qimalarga yo'naltirilgan, nojo'ya ta'sirlarni kamaytiradigan va davolash samaradorligini oshiradigan yangi dorilarni yaratishga imkon beradi [6].

O'zbekistonda nanozarrachalardan dori vositalarini ayrim a'zo va to'qimalarga yetkazish imkoniyatlari o'rganilmoqda.

2. Qishloq xo'jaligi

Nanotexnologiyadan foydalangan holda o'simliklarning yaxshi o'sishi va rivojlanishini ta'minlaydigan yangi avlod o'g'itlari ishlab chiqilmoqda. Shuningdek, o'simliklarni himoya qilish sohasida nanotexnologiya zararkunandalarga qarshi maxsus ta'sir ko'rsatadigan pestitsidlarni yaratishga imkon beradi.

3. Energiya

O'zbekistonda quyosh panellari uchun nanomateriallar yaratish, ularning samaradorligini oshirish imkoniyatlari o'rganilmoqda [7]. Nanotexnologiyadan samarali batareyalar va energiya saqlash tizimlarini yaratish uchun ham foydalanish mumkin.

4. To'qimachilik sanoati

O'zbekiston an'anaviy paxtasi bilan mashhur. Nanotexnologiya suv va dog' o'tkazmaydigan, mikroblarga chidamli yoki boshqa noyob xususiyatlarga ega bo'lgan matolarning yangi avlodini yaratishga yordam beradi.

5. Qurilish

Nanomateriallar qurilish materiallarini kuchliroq, yengilroq va mustahkamroq qilishi mumkin. Bundan tashqari, yorug'lik va issiqlikning kirib borishini avtomatik ravishda tartibga soluvchi smart derazalar yoki devorlarni yaratish mumkin.

6. Ekologiya

Nanotexnologiya suvni ifloslantiruvchi moddalardan tozalash usullarini ishlab chiqishga, shuningdek, chiqindilarni utilitatsiya qilish va qayta ishlashga yordam berishi mumkin [8].

Xulosa. O'zbekistonda nanotexnologiyalarning joriy etilishi iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va aholi turmush darajasini oshirish yo'lidagi muhim qadamdir. Fan va texnologiyaning ushbu sohasining faol rivojlanishi kelgusi o'n yilliklarda mamlakatga sezilarli iqtisodiy va ijtimoiy foyda keltirishi kutilmoqda.

Shuningdek, nanotexnologiyalarni texnikaviy oliy o'quv yurtlarining o'quv jarayoniga integratsiyalashuvi nafaqat zamon talablariga javob, balki ertangi kun dunyosida innovatsiyalar va ishlashga tayyor bo'lgan malakali mutaxassislarni tayyorlash yo'lidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Иванова О.Б., Петров В.Д. «Нанотехнологии в современном образовании». Москва: Наука, 2019.
2. Кузнецов С.П. «Применение нанотехнологий в учебном процессе технических вузов». Санкт-Петербург: Технополис, 2020.
3. Миронова Е.А. «Методики интеграции нанотехнологий в образовательный процесс». Ростов-на-Дону: Феникс, 2018.
4. Левин Б.М. «Новые горизонты: нанотехнологии в обучении инженеров». Новосибирск: Академпресс, 2021.
5. Жукова О.П. «Практика применения нанотехнологий в технических вузах России». Екатеринбург: УралЛит, 2019.
6. Федоров Д.В. «Современные тенденции развития науки и образования: роль нанотехнологий». Владивосток: ДальНаука, 2020.
7. Макарова А.А., Киреев Г.Л. «Эффективность обучения на основе нанотехнологий: исследование и выводы». Казань: Татарский университет, 2021.
8. Громов А.Ю. «Инновации в образовании: внедрение нанотехнологий в учебный процесс». Красноярск: СибирьИздат, 2018.
9. Bobobekov B.Q. "Arxitektura va qurilish sohasida nanotexnologiyani joriy etish va kadrlar tayyorlash". Me'morchilik va qurilish muammolari.(ilmiy texnik jurnal) 2021, №1 Samarqand.

UDC 378

BREAKING THE SOUND BARRIER IN THE EVOLUTIONARY JOURNEY OF SPEEDY ENGLISH PRONUNCIATION

M.A.Alibekova, EFL teacher, Jizzakh Pedagogical University, Jizzakh

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot qisqargan unlilar, kesilgan diftonglar va undosh o'zgarishlarga e'tibor qaratib, ingliz tilidagi talaffuzdagi tez nutq o'zgarishlarini o'rganadi. Yozuvlar va

eslatmalarni tahlil qilish aloqada tezlik va samaradorlikning ustuvorligini ko'rsatadi. Ushbu o'zgarishlar til evolyutsiyasini va ijtimoiy, madaniy va texnologik omillarning samarali muloqotga ta'sirini aks ettiradi.

Kalit so'zlar: *Nutq, talaffuz, unlilar, diftonglar, undoshlar, aloqa, evolyutsiya, til*

Аннотация. *В этом исследовании изучаются быстрые речевые изменения в английском произношении, уделяя особое внимание сокращению гласных, сокращению дифтонгов и изменениям согласных. Анализ записей и заметок показывает, что приоритет отдается скорости и эффективности общения. Эти изменения отражают эволюцию языка и влияние социальных, культурных и технологических факторов на эффективное общение.*

Ключевые слова: *речь, произношение, гласные, дифтонги, согласные, общение, эволюция, язык.*

Abstract. *This study explores rapid speech changes in English pronunciation, focusing on shortened vowels, cut diphthongs, and consonant alterations. Analysis of recordings and notes reveals a prioritization of speed and efficiency in communication. These changes reflect language evolution and the impact of social, cultural, and technological factors on effective communication.*

Keywords: *Speech, Pronunciation, Vowels, Diphthongs, Consonants, Communication, Evolution, Language*

Introduction. Language is a dynamic entity that constantly evolves to adapt to the changing needs and preferences of its speakers. English, being one of the most widely spoken languages in the world, has undergone significant transformations in its pronunciation over time. In this paper, we delve into the fascinating phenomenon of the rapid evolution of English pronunciation, specifically focusing on the journey towards faster speech. We explore how certain phrases like "Has he-hazzi?" and "Did you have-DiJev?" have transformed into more streamlined versions, such as "Can he canni?" and "What did he do-whatdidi?". Additionally, we examine the changes that have occurred in the past few decades, where phrases like "What are you doing?" in 1980 have transformed into "Whatcha doin?" in 2000, and further simplified to "Wa u do?" in 2020. Looking ahead, we speculate on the potential transformations that may occur in the future, with projections such as "Wado?" in 2040 and potentially even further streamlined versions like "Do?" in the years leading up to further years. This study aims to shed light on the evolutionary trajectory of speedy English pronunciation, highlighting the factors that contribute to these changes and the implications they hold for language communication. I would like to provide some possible reasons for the rapid evolution of speedy English pronunciation, as observed in phrases like "Has he-hazzi?" transforming into "Can he-canni?" and "Did you have-Jev?" becoming "What did he do-whatdidi?". Additionally, the shift from "What are you doing?" in 1980 to "Whatcha doin?" in 2000, and further simplification to "Wa u do?" in 2020, indicates a trend towards faster, more streamlined speech. Language is deeply influenced by social and cultural dynamics. The drive for quick, efficient communication in today's fast-paced world could be a significant factor in the evolution of speedy English pronunciation. The rise of technology, especially mobile phones and text messaging, has profoundly impacted language usage. People prioritize brevity and efficiency in written and spoken language due to the influence of texting. Media, such as TV shows and music, shapes language trends. Regional variations and blending of dialects also contribute to the evolution of English pronunciation. This cross-pollination leads to new pronunciations and linguistic shortcuts.

Materials: In studying rapid speech changes, various materials like video recordings, films, podcasts, and reflection notes were utilized. Video recordings offer authentic and diverse speech samples, focusing on visual cues like lip and facial movements to identify instances of vowel shortening, diphthong cuts, and consonant reductions. Films provide scenes with genuine dialogue, showcasing different accents and cultural influences. Similarly, podcasts featuring conversations or interviews with diverse speakers were analysed, paying attention to instances of rapid speech changes and discussions on linguistic phenomena. Detailed reflection notes were taken, documenting specific instances of speech changes and providing contextual information. Patterns and trends across

speakers and media sources were identified, and potential reasons for speech changes, such as regional influences and language evolution, were reflected upon.

Methodology: In order to investigate the evolution of English pronunciation and identify the specific changes in speech patterns, a multi-faceted approach utilizing various materials and methods are essential. The methodology outlined below incorporates video recordings, films and TV shows, podcasts and radio shows, as well as reflection notes to ensure a comprehensive analysis of the phenomena. To begin, video recordings serve as a valuable resource for capturing and observing natural speech patterns. Through careful analysis of articulation in recordings, researchers can identify trends and patterns in rapid speech. Observing facial movements, lip shape, and tongue position provides insights into articulatory changes. Transcribing specific instances of vowel and consonant modifications reveals recurring patterns, contributing to the understanding of English pronunciation evolution. Films and TV shows offer examples of rapid speech changes, focusing on characters with specific speech patterns. Podcasts and radio shows allow the study of spontaneous conversations, analysing diverse speech styles. Reflection notes capture observations and insights on speech changes encountered in video recordings, films, and podcasts. By recording specific instances and patterns of speech changes, researchers gain a comprehensive understanding. Establishing criteria for identifying and categorizing speech changes ensures consistent analysis.

Results: Based on the data collected through video recordings, films and TV shows, podcasts and radio shows, as well as reflection notes, several key results emerged regarding the rapid changes in speech resulting in shortened vowels, cutting diphthongs, and consonant alterations. Analysis of video recordings revealed a clear trend of shortened vowels in rapid speech. Vowels that typically have longer durations, such as /i:/ and /u:/, were consistently observed to be shortened in fast-paced speech. For example, the phrase "Has he-hazzi?" transformed into "Can he canni?", with the long /i:/ sound in "he" becoming a shorter /ɪ/ sound. Similarly, the phrase "Did you have-Jev?" became "What did he do-whatdidi?", with the long /u:/ sound in "you" being reduced to a shorter /ʊ/ sound. These findings suggest that speakers tend to prioritize speed and efficiency by reducing the duration of certain vowel sounds. In addition to shortened vowels, the analysis of films and TV shows revealed a tendency to cut diphthongs in rapid speech. Diphthongs, characterized by a combination of two vowel sounds, were frequently simplified to a single vowel sound in fast-paced dialogue. For instance, the phrase "What are you doing?" in 1980 transformed into "Whatcha doin?" in 2000, and further simplified to "Wa u do?" in 2020. The diphthong /aɪ/ in "are" and /u:/ in "you" were reduced to the single vowel sounds /a/ and /ʊ/, respectively. This indicates a preference for quicker and more streamlined pronunciation. Furthermore, the analysis of podcasts and radio shows revealed consonant alterations in rapid speech. Consonants that typically require more precise articulation were found to be modified or elided to facilitate faster communication. For example, the phrase "what did you say?" was often pronounced as "whaddy say?", with the consonant clusters /t d j/ in "did you" being simplified to /dʒ/. This alteration allows for smoother and faster speech production. These findings shed light on the evolving nature of English pronunciation and the impact of social, cultural, and technological factors on language usage.

Discussions: The analysis of video recordings consistently revealed a trend of shortened vowels in rapid speech. This finding aligns with the research conducted by Crystal (2008), who suggests that in fast speech, vowels tend to be reduced in duration to optimize communication efficiency. Similarly, Gimson (2014) highlights that fast speech often involves the reduction of long vowels to shorter forms. The consistent observation of shortened vowels in rapid speech suggests that speakers prioritize speed and efficiency in their communication. This trend aligns with the notion that in fast-paced speech, vowels tend to be reduced in duration to optimize the flow of conversation. The transformation of longer vowel sounds, such as /i:/ and /u:/, into shorter sounds like /ɪ/ and /ʊ/ respectively, exemplifies this phenomenon. These results indicate that speakers prioritize speed and efficiency by reducing the duration of certain vowel sounds (Crystal, 2008). Moreover, the analysis of films and TV shows demonstrated a tendency to cut diphthongs in rapid speech. This finding is consistent with the research of Wells (2008), who suggests that diphthongs are often simplified to single vowel sounds in fast-paced dialogue. The observed transformation of "What are you doing?"

to "Whatcha doin'?" and further simplified to "Wa u do?" supports this notion. The reduction of the diphthongs /aɪ/ and /u:/ to the single vowel sounds /a/ and /u/ respectively reflects a common practice of streamlining pronunciation for faster communication (Wells, 2008). Additionally, the analysis of podcasts and radio shows revealed consonant alterations in rapid speech. This finding is consistent with the research of Ladefoged (2006), who suggests that in fast speech, consonants may undergo modifications or elision for the sake of speed and smoothness. The observed pronunciation of "what did you say?" as "whaddy say?" exemplifies this phenomenon, with the consonant clusters /t d j/ in "did you" being simplified to /dʒ/. This alteration allows for quicker speech production without compromising comprehensibility (Ladefoged, 2006). These results collectively demonstrate a consistent pattern of rapid speech changes in English pronunciation, characterized by shortened vowels, cut diphthongs, and consonant alterations. The findings align with existing research on the topic, providing empirical evidence to support the notion of language evolution and adaptation to fast-paced communication environments.

Conclusion: The methodology presented for studying rapid speech changes, including shortened vowels, cut diphthongs, and consonant reductions, is comprehensive and effective. Video recordings capture natural speech, while films provide varied accents and contexts. Podcasts offer diverse conversational settings. Reflecting on regional influences and language evolution enhances understanding.

REFERENCES:

1. Brown, A. (2020). Changing Trends in English Pronunciation: An Analysis of Spoken Language in the Digital Age. *International Journal of Applied Linguistics*, 28(4), 450-468.
2. Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. John Wiley & Sons.
3. Gimson, A. C. (2014). *Gimson's Pronunciation of English*. Routledge.
4. Johnson, M. (2018). The Impact of Technology on Language Evolution: A Case Study of English Pronunciation. *Language Studies*, 34(3), 321-336.
5. Ladefoged, P. (2006). *A Course in Phonetics*. Cengage Learning.
6. Smith, J. (2015). The Evolution of English Pronunciation: A Historical Analysis. *Journal of Linguistics*, 45(2), 205-220.
7. Wells, J. C. (2008). *Longman Pronunciation Dictionary*. Pearson Education Limited.

UO'K 346.034

KREDIT - MODUL TIZIMIDA TALABALARNING MUSTAQIL ISHLARINING TASHKIL ETISH MUAMMOLARI

N.A.Aripova, dots., Toshkent arxitektura -qurilish universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish, ushbu tizim mamlakatlar uchun qator qulayliklar yaratishi, mavzuning dolzarbligi, respublikamizda oliy ta'lim muassasalarining kredit-modul tizimiga o'tish jarayoni bir qator muammoli holatlarni bartaraf etishilishi haqida.

Kalit so'zlar: kredit-modul tizimi, mentalitet, chet el olimlari, tadqiqot, ilmiy yangilik, metodologiya, natija, muammo, mustaqil ta'lim, horijiy mamlakatlar.

Аннотация. В данной статье речь идет об организации самостоятельной работы студентов по кредитно-модульной системе, о том, что эта система создает ряд удобств для стран, об актуальности темы, о процессе перехода на кредитно-модульную систему обучения. Высшие учебные заведения нашей республики позволяют исключить ряд проблемных ситуаций.

Ключевые слова: кредитно-модульная система, менталитет, зарубежные учёные, исследования, научная инновация, методология, результат, проблема, самостоятельное образование, зарубежные страны.

Abstract. This article is about the organization of independent work of students in the credit-module system, the fact that this system creates a number of conveniences for countries, the relevance of the topic, the process of transitioning to the credit-module system of higher education institutions in our republic will eliminate a number of problematic situations.

Key words: credit-module system, mentality, foreign scientists, research, scientific innovation, methodology, result, problem, independent education, foreign countries

Kirish. Hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalarida ko'plab islohotlar olib borilmoqda, va shu islohotlardan kelib chiqqan holda ta'limning yangilangan kredit-modul tizimida kelajak avlodning yanada bilimli bo'lishi, dars jarayonida olgan bilimlarini yanada mustahkamlashini amalga oshirishi, o'z ustida mustaqil ishlashi, ta'lim tizimiga olib kiritilgan yangi texnologiyalar, horij tajribalarini puxta o'rgangan holda talabalarning mustaqil ishlarni bajarishlari uchun barcha shart-sharoitlar taqdim etilmoqda.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldag "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli farmoniga ko'ra 2017-2021- yillarda oliy va oliy ta'limdan keyingi ta'lim tizimida O'zbekistonning Bolonya deklaratsiyasi qo'shilishiga shart-sharoitlar yaratildi va oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonida kredit-modul tizimi joriy etildi. Kredit-modul tizimi bizning ta'lim tizimimiz uchun o'qitishning yangi tizimi bo'lib, bu yo'nalishda mutaxassislar yetarlicha bilimga ega emas. Shu sababli bugungi kunda horijiy davlatlarning tajribalalidan kelib chiqqan holda o'z mentalitetimizga mos ravishda kredit-modul tizimida mustaqil ishlarni bajarishning muammolarini o'rganib chiqish dolzarb masala hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning qisqacha taxlili. Bugungi kunda statistik ma'lumotlarga qaraganda jahon mamlakatlarining qariyb 50 dan oshiq mamlakatlari kredit-modul tizimiga asoslangan va Bolonya deklaratsiya tizimi a'zosi hisoblanadi. Joriy etilgan ushbu tizim bu mamlakatlar uchun qator qulayliklar yaratadi. Shungdek, kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish muommosi bilan chet el olimlaridan V.Pushkin, V.Topolskiy, M.Gusakovskiy, D.Gubarevich, Ye.Karpiyevich, T.Krasnova, I.Osipchik va boshqalar. O'zbekiston olimlaridan B.Usmonov, R.Xabibullayev, V.O'rinov. O. Raximov, U. Maxmonov, Q. Alqorov, Q. Mirzayev, Sh.Mustafaqulov, I.Aliyevlar shug'ullangan.

Kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil ta'limimni to'g'ri tashkil etish quyidagi qulayliklarni vujudga keltiradi:

***Birinchidan,** o'quv jarayonni qiziqarli bo'lishiga;*

***Ikkinchidan,** talabalarning o'zlashtirish ko'rsatkishining ko'tarilishiga;*

***Uchinchidan,** talabalarning mas'uliyatining ortishiga;*

***To'rtinchidan,** talabalarning komandada ishlash ko'nikmasining oshishiga;*

***Beshinchidan,** talabalarning hayoti davmida taxsil olishni o'rganishga;*

***Oltinchidan,** ta'lim dasturlarining mukamallashishiga va oliy ta'lim muassasasining obrusining usishiga olib keladi.*

Mavzuning dolzarbligi. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 31 dekabrda "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari" to'g'risida 824- sonli qaroriga ilova qilingan "Oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayoniga kredit-modul tizimini joriy etish tartibi to'g'risida" gi nizom kredit-modul tizimni ta'lim jarayoniga joriy etish hisoblanadi. Vaholanki shunday ekan, ushbu hujjatning amaliyotdagi holatida biroz kamchiliklar seziladi. Ayniqsa talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishda muammolar ko'zatiladi.

Tadqiqotning maqsadi. Tadqiqotning maqsadi bo'lib oliy ta'lim tizimida kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil ta'limini to'g'ri tashkil qilish qilishni asoslab berishdir.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi. Ilg'or horijiy tajribalardan kelib chiqqan holda, kredit-modul tizimida mavjud talabalar mustaqil talimni tashkil etish muammolarini o'rganib chiqish.

Tadqiqotning metodologiyasi. Tadqiqotda ilmiy bilishning ilmiy abstraksiya, taxlil va sintez, induksiya va deduksiya, qiyosiy taxlil kabi usullardan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari. Davlatimiz rahbari tomonidan 2019 yilning 8 oktyabrida "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni imzolandi. Ushbu muhim dasturilamal hujjatda "respublikadagi kamida 10 ta oliy ta'lim muassasasini xalqaro e'tirof etilgan tashkilotlar (Quacquarelli Symonds World University Rankings,

Times Nigher Education yoki Academic Ranking of World Universities) reytingining birinchi 1000 ta o'rindagi oliy ta'lim muassasalari ro'yxatiga kiritish va oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o'tkazish" belgilab berildi

Ushbu ko'zlangan rejalarni amalga oshirish uchun bugungi kunda respublikamiz oliy ta'lim muassasalarining kredit-modul tizimiga o'tish jarayoni bir qator muammoli holatlarni bartaraf etishni taqozo etadi:

1. OTMlarning rahbariyati kredit-modul tizimni joriy etishda bir tomonlama yondashuvi ya'ni faqat kredit qismini amalga oshirish bilan bandligi;

2. Mustaqil ta'limni tashkil etish bo'yicha hozirgi kunga qadar bitta ham me'yoriy hujjatning tasdiqlanmaganligi;

3. Respublika miqyosida talabalar mustaqil ta'limni tashkil etish va uni baholash bo'yicha vaqt me'yorlari ishlab chiqilmagan;

4. Mustaqil ta'limni maqomi va uning ta'lim jarayonidagi o'rni aniq emasligi ya'ni o'quv rejada soatlar taqsimotida foiz nisbatida mavjud, lekin pul to'lanmaganligi sababli qarovsiz;

5. O'qituvchilar talabalar mustaqil ishlarini tashkil etishga tayyormi degan savol ham ochiq qoladi;

6. Hozirgi kunda tashkil etilayotgan talabalarning mustaqil ishlari talabga javob beradimi degan savol ham jabovsiz qalmoqda.

Mazkur muommolarni bartaraf etish uchun nimalarga e'tibor berishimiz kerak?

1) OTM rahbariyatining kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil ishlarni joriy etishda shaxsan rektorning irodasi kerak bo'ladi;

2) horijiy mamlakatlardan olingan kredit-modul tizimini bizning ta'lim jarayonimizga to'g'ridan-to'g'ri mos kelmagani tufayli, tizimni bizning ta'lim tizimin sharoitiga moslashtirish;

3) kredit-modul tizimiga oid hujjatlarni qayta ishlab chiqish ayniqsa talabalar mustaqil ishlarining mazmuni va mohiyatini to'liq ochib beradigan hujjatni tayorlash va joriy qilish;

4) talabalar mustaqil ta'limni tashkil etish va uni baholash bo'yicha vaqt me'yorlari ishlab chiqish;

5) mustaqil ta'limni maqomi va uning ta'lim jarayonidagi o'rning aniqlashtirish zarur;

6) mustaqil ta'limni tashkil etishda o'qituvchi mas'uliyatini kuchaytirish yani o'qituvchilarga yani zamonaviy mustaqil ta'lim turlarini urgatish kerak bo'ladi.

Xulosa va takliflar. Jahon tajribasidan kelib chiqib, kredit modul tizimida talabalar mustaqil ishlari to'g'ri tashkil etilsa ya'ni:

Birinchiidan, talabalar mustaqil ravishda fanlarni mukammal o'zlashtiradi;

Ikkinchiidan, talabalarning nazariy bilimlari oshadi;

Uchinchiidan, o'qiyotgan faniga qiziqish ortadi;

To'rtinchiidan, o'qituvchining darsga tayyorgarlik darajasi o'zgaradi ya'ni mas'uliyati oshadi;

Beshinchiidan, darsning sifati o'zgaradi;

Oltinchiidan, talabalarning mutaxassis sifatida ish beruvchilar tomonidan 4 kursidayoq ish bilan ta'minlanadi.

Yettinchiidan, OTMlarining ish beruvchilar oldida obrusi oshadi;

Umuman, yuqoridagilardan kelib chiqib, respublikamizdagi oliy ta'lim muassasalarida kredit-modul tizimini joriy etilishi oliy ta'lim tizimida mutlaqo yangicha yondashuvni va yangicha munosabatlarni shakllantiradi. Ushbu tizim bir tomondan ta'lim jarayonida sifatli o'quv jarayonini mavjud bo'lishligini ta'minlashi uchun albatta mutaqil ta'limni to'g'ri yo'lga qo'yishimiz va uni doimo zamon talabi asosida takomillashtirib borishimiz talab etiladi, ikkinchi tomondan dars beruvchi professor-o'qituvchilar va ta'lim oluvchi talabalar o'rtasidagi munosabatlarida o'zaro hurmat, ustoz-shogird munosabati vujudga keladi. Natijada, O'zbekiston ta'lim tizimi kredit-modul tizimiga asoslanishi respublikamizda Uchinchi Renessans poydevori shakllantirib, yangi O'zbekistonga munosib bilimli avlodni tarbiyalash imkoniyatini yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-son Farmoni. - <https://lex.uz/docs/5841063>

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 31 dekabrda "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 824-son qarori. - <https://lex.uz/docs/5193564>
3. Aliyev I T., Kazakbayeva N.A. Kredit-modul tizimida talabning mustaqil ta'lim turlarini o'rganish. Ta'lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar. Toshkent. 2023. -№3.-B.81-89
4. Aliyev I.T.Kredit-modul tizimida talabning mustaqil ta'lim turlarini tashkil etish. "Qurilishda innovatsion texnologiyalar".Xalqaro ilmiy-texnik anjuman (1-qism).T.:TAQU. 2023.-B-246-252.
5. Topolskiy V. O. Problemy organizatsii samostoyatelnoy raboty studentov universiteta v protsesse kreditno-modulnoy sistemy obucheniya / V. O. Topolskiy. — Tekst : neposredstvennyy // Molodoy uchenyy. — 2014. — № 3 (62). — S. 1039-1043. — URL: <https://moluch.ru/archive/62/9549/> (data obrazeniya: 20.11.2023).
6. Potexina O. Ya. Nekotorye problemy organizatsii samostoyatelnoy raboty studentov v protsesse kreditno-modulnoy sistemy obucheniya / O. Ya. Potexina // Sovremennyye tekhnologii i obrazovaniye: problemy, idei, perspektivy : materialy Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii (27–28 noyabrya 2014 goda). V 2 ch. Ch. 1 / red. koll.: B. M. Xrustalev [i dr.]. – Minsk : BNTU, 2014. – S. 260 - 264.
7. Pushkin V. Ye. Organizatsiya samostoyatelnoy raboty studentov, izuchayushix politologiyu (problemy, sujdeniya) / V. Ye. Pushkin, V. V. Litvinenko // Organizatsiya samostoyatelnoy raboty studentov na fakultete vuza: Materialy mejdunar. nauch.-prak. konf. Minsk, 16–17 noyabrya 2006 g. / Otv. red. V. V. Sergeyenkova. — Mn.: BGU, 2006. — S. 42–45
8. Samostoyatelnaya rabota i akademicheskkiye uspexi. Teoriya, issledovaniya, praktika / Materialy ryatoy mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii (Minsk, 24-25 marta 2005 g.) / Belorusskiy gosudarstvennyy universitet. Sentr problem razvitiya obrazovaniya. Mn.: Propilei, 2005. 360 s.
9. Maxmonov U.A. Oliy ta'limda kredit-modul tizimining joriy etilishi va imkoniyatlari // Sovremennoye obrazovaniye (Uzbekistan). 2021. №1 (98). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/oliy-talimda-kredit-modul-tizimining-zhoriy-etilishi-va-imkoniyatlari> (data obrazeniya: 07.08.2022).
10. <https://www.mastersportal.com/articles/1110/what-you-need-to-know-about-the-american-university-credit-system.html>
11. <https://www.bestcolleges.com/blog/independent-study/>

UDC 378.147

AN INNOVATIVE APPROACH TO TEACHING FOREIGN LANGUAGES THROUGH THE FLIPPED CLASSROOM METHOD AND ITS PRACTICAL IMPLEMENTATION WITH A FOCUS ON STUDENT MOTIVATION

B.N.Azizova, senior teacher, Uzbek-Finnish Pedagogical Institute, Tashkent
M.X.Islomova, senior teacher, Uzbek-Finnish Pedagogical Institute, Tashkent

Аннотация. Исследование анализирует исторические аспекты и изменения в методиках обучения иностранным языкам, отражающие сдвиги от классического запоминания к развитию коммуникативных компетенций.

Ключевые слова: метод перевёрнутого класса, инновационные методы обучения, иностранные языки, академическая мотивация.

Annotatsiya. Tadqiqot klassik yodlashdan kommunikativ kompetentsiyalarni rivojlantirishga siljishlarni aks ettiruvchi chet tillarini o'qitish usullarining tarixiy jihatlari va o'zgarishlarini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: teskari sinf usuli, innovatsion o'qitish usullari, chet tillari, akademik motivatsiya.

Abstract. The study analyzes historical aspects and changes in foreign language teaching methods reflecting shifts from classical memorization to the development of communicative competencies.

Keywords: inverted class method, innovative teaching methods, foreign languages, academic motivation.

This study is motivated by the need to provide modern teachers with up-to-date information on the latest trends and methodologies in education, which is necessary for improving professional skills and enhancing the effectiveness of the educational process. The process of learning foreign languages dates back to ancient times in Greece and Rome. Until the 16th century, Latin was the basis of education in Europe, after which the first scientific works on teaching methods began to appear. Until the beginning of the 20th century, learning foreign languages was a privilege of the wealthy and scholars, involving the study of grammatical rules and the development of written translation skills.

However, with the onset of the new century, the goals of education and the socio-educational contingent of learners changed, leading to a revolution in teaching methods.

The study aims to analyze the flipped classroom method, which represents an innovative approach in teaching foreign languages. The main objectives of the research include. Analysis of contemporary trends in foreign language teaching; Identification of the advantages and disadvantages of the flipped classroom method; Consideration of possible difficulties associated with the use of this method; The possibility of implementing this method in the educational process for teaching foreign languages to university students is evaluated.

Modern trends in foreign language learning show a shift from simple exam preparation to the development of competencies necessary for communication in everyday and professional environments. Overcoming these issues becomes an important task for the modern teacher, requiring the use of creative approaches and innovative strategies that promote maximum individualization of learning. Among these methods are role-playing games, the use of audio and video materials, puzzles, and brainstorming, which are already recognized as classics in pedagogy and methodology [1]. The integration of various modern technologies into the preparation and conduct of classes has become an integral part of foreign language learning, without which maintaining student motivation becomes difficult.

Among innovative teaching methods, a combination of various approaches, materials, and exercises stands out, allowing students to be active participants in the learning process both in and out of the classroom [2, p. 4]. Creative learning is student-centered, providing each student with enough autonomy in studying the curriculum and ensuring continuous feedback from the teacher.

Materials and methods. Within the framework of this study, an analysis of the flipped classroom method will be conducted, along with other methodologies such as the Natural method, Content and Language Integrated Learning (CLIL), Total Physical Response method, Silent Way, and others. This method was first proposed by M. V. Nechkina, who in her work "Increasing the effectiveness of a lesson" argued that students should be given the opportunity to independently study and analyze educational materials, and then discuss them in class with the teacher, ask questions, and apply the knowledge they have gained by completing assignments on the topic [3]. In the late 1980s and early 1990s, some teachers began using this method. In 2007, American teachers Jonathan Bergmann and Aaron Sams intensified the use of this methodology, assisting students who often missed classes. Their observations showed that video lectures were helpful not only for struggling students but also for those who regularly attended classes, leading to the continuous use of this approach due to its effectiveness. Bergmann and Sams' experience was described in their 2012 book "Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day". An important contribution to the development of this methodology was also made in the 1990s by Alison King and Harvard University professor Eric Mazur, who developed the Peer Instruction method based on the principles of the flipped lesson.

Research shows that the flipped classroom can improve learning outcomes by approximately 20% [4]. In 2014, MEF University in Istanbul became the first educational institution in the world to fully adopt this methodology. A study by M. Sahin and K.F. Kurban in 2019 demonstrated a high level of satisfaction with this approach among students and teachers [5]. According to adscientificindex.com, despite its relatively short history, MEF University is approaching inclusion in the list of the top 100 universities in Turkey.

Effectiveness in identifying student difficulties: As noted by Bergmann and Sams, the application of this method facilitates the identification of students in need of additional assistance, enabling the teacher to provide support more quickly and accurately [3].

Emphasis on higher levels of cognitive skills: Instead of passive memorization of information, which often occurs during traditional lectures, students focus on more complex skills such as application, analysis, evaluation, and synthesis, corresponding to the higher levels of Bloom's taxonomy [6, p. 7].

Course adaptation to students' professional needs: In professionally oriented foreign languages, students can direct the course of discussion in such a way that it best aligns with their career ambitions.

Improvement of academic performance: Research shows that the use of the flipped classroom method not only prevents decline but also contributes to a 21% improvement in academic performance [3]. These advantages make the flipped classroom method a powerful tool in the arsenal of the modern foreign language teacher, fostering deeper and more effective learning.

High degree of student autonomy: While autonomy can be beneficial, it also becomes a problem if students are not adequately prepared for classes. This can significantly impact the success of the learning process, as the flipped classroom method assumes active student participation in classes.

Dependence on technical equipment: The effectiveness of the flipped classroom method largely depends on access to modern technologies both from the educational institution and from the students, which entails financial expenses.

Requirements for teacher preparation: Successful implementation of the method requires significant preliminary work in preparing educational materials, such as video lectures, handouts, and presentations, which requires time and resources [7].

Student motivation: Teachers need to create educational materials capable of motivating students, especially in groups where the level of motivation is initially low. It is recommended to include interactive and assessed tasks to stimulate interest in the material [8].
Technical preparation of teachers: Not all teachers have sufficient skills in working with computer technologies to create quality educational materials.

Ambiguity in improving academic performance: A study conducted by J. Jensen in 2015 showed that the improvement in student performance could be associated not so much with the flipped classroom method itself, but with an increase in the time dedicated to active learning in both groups [6, p. 12].

Thus, despite the potential benefits of the flipped classroom method, its implementation requires careful planning, adaptation of teacher training and technical support capabilities, as well as special attention to student motivation and engagement. Based on the analysis conducted, the feasibility of practical implementation of the flipped classroom method in foreign language teaching depends on the specific conditions and capabilities of the educational institution. A complete transition to this method in a language institute may seem unlikely due to the high requirements for the preparation of both students and teachers, as well as the need for technical equipment. However, partial implementation of the method, especially within the framework of practical disciplines, appears to be very promising.

In the context of a university where the foreign language course involves a limited number of academic hours, the flipped classroom method can be effectively implemented in groups with a high level of motivation or advanced level of knowledge. This would allow for a hybrid learning format, where students study the theoretical material independently before classes, and the first session of the week is devoted to the practical application and analysis of this material. The teacher in such a session would act as a consultant, identifying and analyzing student problems, as well as assessing the assimilation of the material. The second session could focus on addressing identified difficulties and providing additional assistance to students.

For example, the use of the theme "Usage of Present Simple and Present Progressive/Continuous Tenses" would involve independent study of online materials and completion of interactive exercises for self-assessment. During practical sessions, the instructor could propose various tasks for checking and reinforcing the material, including exercises to choose the correct verb tense form and develop oral communication skills. Suitable tasks would include composing monologues or dialogues using the studied verb tenses, which promotes active student engagement in the learning process and allows the instructor to analyze and correct mistakes on the spot.

The flipped classroom approach demonstrates significant potential for enhancing the effectiveness of foreign language learning, particularly in the areas of grammar and speaking skills, as shown by studies from various authors. For instance, the works of Al-Harbi and Alshumaimeri, as

well as Webb and Doman (2016), indicate improvement in students' grammar skills and reduction in language anxiety due to the use of this methodology. Additional research, such as the studies by Zhonggen and Guifang (2016) and Gasmi and Thomas (2017), confirm that the flipped classroom method not only contributes to academic success but also increases student engagement in the learning process.

However, its successful implementation requires a comprehensive approach, including adequate technical equipment, the development of high-quality educational materials, and the stimulation of student motivation.

REFERENCES:

1. Kalyani, D., Rajasekaran, K. Innovative teaching and learning. Journal of Applied and Advanced Research. 2018; 3(Suppl. 1): 23–25.
2. Suwartono, Tono, & Herawati, Irma, & Suweni, Dwi. Creative and Innovative Language Teaching. Tarling Journal of Language Education. 2022; 6: 1–19. Available at: 10.24090/tarling.v6i1.6180.
3. Nechkina, M. Increasing the effectiveness of a lesson. Communist. 1984; 2: 51.
4. Safapour, Elnaz, & Kermanshachi, Sharareh, & Taneja, Piyush. A Review of Nontraditional Teaching Methods: Flipped Classroom, Gamification, Case Study, Self-Learning, and Social Media. 2019.
5. Sahin, M., Kurban, C.F., & Mazur, E. The new university model: scaling flipped learning in higher education. FL Global Publishing. 2019.
6. Kerr, P. Flipped learning. Part of the Cambridge Papers in ELT series. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
7. Bergmann, J., & Sams, A. Flip your classroom: Reach every student in every class every day. Eugene, OR: International Society for Technology in Education. 2012.
8. Sahin, M., Kurban, C.F., & Mazur, E. The new university model: scaling flipped learning in higher education. FL Global Publishing. 2019.

UO'K 739.2

TALABALARGA ZARDO'ZLIK BUYUMLARINI ISHLAB CHIQRISHDA ISHLATILADIGAN TEXNOLOGIK MASHINALARNI O'RGATISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

N.N.Choriyev, o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqot o'zbek xalqining an'anaviy to'qimachilik hunarmandchiligi bo'lmish zardo'zlik ishlab chiqarishida qo'llaniladigan texnologik mashinalarning ishlashini talabalarga o'rgatishning o'ziga xos pedagogik usullarini o'rganadi. Samarali o'qitish metodologiyasini, jumladan amaliy mashg'ulotlar va interaktiv simulyatsiyalarni tahlil qilib, biz talabalar mashinadan foydalanish, texnik xizmat ko'rsatish va nosozliklarni bartaraf etish bo'yicha muhim ko'nikmalarga qanday ega bo'lishlarini o'rganamiz. Bundan tashqari, tadqiqot o'quvchilarning zardo'zlikning tarixiy ahamiyati va zamonaviy qo'llanilishi haqidagi tushunchalarini oshirish uchun o'quv dasturiga madaniy kontekstning integratsiyalashuvini o'rganadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, texnik ta'limni madaniy idrok bilan uyg'unlashtirgan yaxlit yondashuv har tomonlama ta'lim natijalarini beradi va zardo'zlik hunarmandchiligi merosini saqlaydi. Ushbu tadqiqot kasb-hunar ta'limida pedagogik amaliyotni ilgari surish va madaniy merosni asrab-avaylashga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *Zardo'zlik, to'qimachilik ishlab chiqarishi, kasb-hunar ta'limi, texnologik mashinalar, madaniy meros, pedagogik yondashuvlar, amaliy mashg'ulotlar, interfaol simulyatsiyalar, o'zbek hunarmandchiligi, mahorat o'zlashtirish.*

Аннотация. *В данном исследовании исследуются уникальные педагогические подходы к обучению студентов работе с технологическими машинами, используемыми в производстве зардузлика – традиционного узбекского текстильного ремесла. Анализируя эффективные методики обучения, включая практическое обучение и интерактивное моделирование, мы изучаем, как учащиеся приобретают необходимые навыки в эксплуатации, обслуживании и устранении неисправностей машин. Кроме того, в исследовании рассматривается интеграция культурного контекста в учебную программу для улучшения понимания учащимися исторического значения зардузлика и его современного применения. Результаты показывают, что целостный подход, сочетающий техническую подготовку с культурным*

погружением, способствует всесторонним результатам обучения и сохраняет наследие мастерства зардузлик. Это исследование способствует развитию педагогической практики в профессиональном образовании и сохранению культурного наследия.

Ключевые слова: Зардузлик, текстильное производство, профессиональное образование, технологические машины, культурное наследие, педагогические подходы, практическое обучение, интерактивное моделирование, узбекское мастерство, приобретение навыков.

Abstract. This study investigates the unique pedagogical approaches for instructing students in the operation of technological machines utilized in zarduzlik production, a traditional Uzbek textile craft. By analyzing effective teaching methodologies, including hands-on training and interactive simulations, we explore how students acquire essential skills in machine operation, maintenance, and troubleshooting. Additionally, the study examines the integration of cultural context into the curriculum to enhance students' understanding of zarduzlik's historical significance and contemporary applications. Findings suggest that a holistic approach combining technical training with cultural immersion fosters comprehensive learning outcomes and preserves the heritage of zarduzlik craftsmanship. This research contributes to the advancement of pedagogical practices in vocational education and the preservation of cultural heritage.

Keywords: Jewelry, textile production, vocational education, technological machines, cultural heritage, pedagogical approaches, hands-on training, interactive simulations, Uzbek craftsmanship, skill acquisition.

Kirish: O'zbekning an'anaviy to'qimachilik hunarmandchiligi bo'lmish zardo'zlikni ishlab chiqarishda qo'llaniladigan texnologik mashinalarni o'rgatish ham ta'lim, ham madaniy sharoitda muhim ahamiyat kasb etadi. Sanoatlashtirish va globallashtirish an'anaviy hunarmandchilikni qayta shakllantirar ekan, zardo'zlik ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni saqlab qolish va ularga yetkazish zaruratga aylanib bormoqda. Ushbu maqolada talabalarga ushbu mashinalarning ishlashini o'rgatishning o'ziga xos xususiyatlari o'rganilib, kasbiy ta'limda samarali pedagogik strategiyalarga bo'lgan dolzarb ehtiyojlar ko'rib chiqiladi. Texnik ta'lim va madaniy merosning kesishishini o'rganish orqali bu tadqiqot o'zbek hunarmandchiligi va madaniy o'ziga xosligini saqlab qolishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, tadqiqot natijalari global miqyosda kasbiy ta'limga ta'sir ko'rsatadi, bu esa mashinadan foydalanish, texnik xizmat ko'rsatish va muammolarni bartaraf etishni o'rgatishning innovatsion yondashuvlari haqida tushuncha beradi. Maqolada o'qitish metodikasi va madaniy integratsiyani har tomonlama o'rganish orqali zarduzlik hunarmandchiligining boy merosini kelajak avlodlar uchun asrab-avaylash bilan birga pedagogik amaliyotni ilgari surish ko'zda tutilgan.

Tadqiqot usullari: Ushbu maqolani yozish davomida sifatli tadqiqot usulidan va ilmiy tadqiqot ishlaridan keng foydalanildi.

Muhokama: Talabalarga zardo'zlik ishlab chiqarishda qo'llaniladigan texnologik mashinalarni o'rgatishning o'ziga xos xususiyatlarini muhokama qilishda bir nechta asosiy fikrlar paydo bo'ladi. Birinchidan, amaliy mashg'ulotlar va interfaol simulyatsiyalar integratsiyasi talabalarga amaliy ko'nikmalar va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini berishda muhim ahamiyatga ega.[1] Talabalarga mashinalar bilan to'g'ridan-to'g'ri shug'ullanish imkonini berish orqali o'qituvchilar ularning ishlashi va texnik xizmat ko'rsatishni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Ikkinchidan, o'quv dasturiga madaniy kontekstning kiritilishi o'quvchilarda zarduzlikning tarixiy ahamiyati va madaniy merosiga bo'lgan munosabatini oshiradi. Madaniy kontekstni tushunish nafaqat o'rganish tajribasini boyitadi, balki an'anaviy hunarmandchilikni saqlab qolishda g'urur va egalik tuyg'usini uyg'otadi.[2]

Bundan tashqari, o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan o'qitish metodikasining shaxsiylashtirilgan va moslashuvchan tabiati juda muhimdir. Talabalar turli darajadagi oldingi bilimlarga va o'rganish uslublariga ega bo'lishi mumkinligini tan olgan holda, o'qituvchilar barcha uchun samarali ta'lim natijalarini ta'minlash uchun moslashuvchan yondashuvlardan foydalanishlari kerak.[3]

Bundan tashqari, sanoat hamkorlari va hunarmandlar bilan hamkorlik haqiqiy dunyo haqida qimmatli tushunchalarni beradi va ta'lim va amaliyot o'rtasidagi chuqurroq aloqani rivojlantiradi. Akademiya va sanoat o'rtasidagi tafovutni bartaraf etish orqali talabalar hozirgi sanoat amaliyotlari va kelajakdagi martaba imkoniyatlari bilan tanishadilar.[4]

Natijalar: Talabalarga zardo'zlik ishlab chiqarishda qo'llaniladigan texnologik mashinalarni o'rgatish bo'yicha olib borgan tadqiqotimiz natijalari bir qancha muhim xulosalarni ochib beradi. Birinchidan, amaliy mashg'ulotlar talabalarning mashinadan foydalanish va texnik xizmat ko'rsatish haqidagi tushunchalarini oshirishning yuqori samarali usuli sifatida paydo bo'ldi. Ishtirokchilar doimiy ravishda mashinalar bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'lanish tushunish va ko'nikmalarni egallashni osonlashtirgani haqida xabar berishdi.

Bundan tashqari, interaktiv simulyatsiyalarning integratsiyasi talabalarga nazorat ostidagi muhitda muammolarni bartaraf etish stsenariylarini mashq qilish imkoniyatini berishda foydali bo'ldi. Ushbu yondashuv talabalarda muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish va mashina bilan bog'liq turli muammolarni hal qilishda ishonchni rivojlantirish imkonini berdi.

Bundan tashqari, o'quv dasturiga madaniy kontekstning kiritilishi talabalarning zarduzlikning tarixiy ahamiyati va madaniy merosiga bo'lgan bahosini sezilarli darajada oshirishi aniqlandi. Kengroq madaniy rivoyat doirasida texnik mashg'ulotlarni kontekstualashtirish orqali talabalar hunarmandchilik va uning an'analari bilan chuqurroq aloqani rivojlantirdilar.

O'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasi ishtirok etish va o'rganish samaradorligini ta'minlash uchun juda muhim edi. Moslashuvchan o'qitish metodologiyasini tatbiq etgan o'qituvchilar talabalarning qoniqish va muvaffaqiyatlarining yuqori darajalarini qayd etdilar.

Umuman olganda, natijalar zardo'zlik ishlab chiqarishida texnologik mashinalarni o'rgatishda amaliy mashg'ulotlar, interfaol simulyatsiyalar, madaniy integratsiya va shaxsiy o'qitishni o'z ichiga olgan ko'p qirrali yondashuv muhimligini ta'kidlaydi. Ushbu topilmalar an'anaviy hunarmandchilik bo'yicha kasbiy ta'limni oshirishga intilayotgan o'qituvchilar va o'quv dasturlarini ishlab chiquvchilar uchun qimmatli tushunchalar beradi.

Xulosa: Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, zardo'zlik ishlab chiqarishda qo'llaniladigan texnologik mashinalarni talabalarga o'rgatishning o'ziga xos xususiyatlariga bag'ishlangan tadqiqotimiz madaniy merosni asrab-avaylashda muhim ko'nikmalarni berish uchun zarur bo'lgan ko'p qirrali yondashuvni yoritib berdi. Biz amaliy mashg'ulotlar, interfaol simulyatsiyalar va madaniy kontekst integratsiyasi zardo'zlik kabi an'anaviy hunarmandchilik bo'yicha samarali kasbiy ta'lim olish uchun juda muhim ekanligini ko'rsatdik. Talabalarni amaliy tajribaga jalb qilish va ularga to'g'ridan-to'g'ri mashinalar bilan shug'ullanish imkoniyatini berish orqali biz foydalanish va texnik xizmat ko'rsatish usullarini chuqurroq tushunishga imkon beramiz.

Bundan tashqari, bizning topilmalarimiz an'anaviy hunarmandchilikni saqlashda g'urur va egalik tuyg'usini uyg'otish uchun o'quv dasturiga madaniy hikoyalarni kiritish muhimligini ta'kidlaydi. Kengroq madaniy landshaft doirasida texnik tayyorgarlikni kontekstlashtirib, biz zarduzlikning tarixiy ahamiyati va zamonaviy dolzarbligini yaxlit tushunishga yordam beramiz.

Bundan tashqari, bizning tadqiqotimiz talabalarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasining muhimligini ta'kidlaydi. O'qituvchilar o'zlarining ta'lim uslublarini turli xil o'rganish uslublari va oldingi bilim darajalariga moslashtirishlari kerak, bu esa barcha talabalarning muvaffaqiyatga erishish uchun teng imkoniyatlarga ega bo'lishini ta'minlashi kerak.

Bundan tashqari, sanoat hamkorlari va hunarmandlar bilan hamkorlik akademiya va amaliyot o'rtasidagi tafovutni bartaraf etish, talabalarga real dunyo tushunchalarini taqdim etish va ularning martaba tayyorgarligini oshirish uchun muhimdir.

Umuman olganda, bizning tadqiqotlarimiz kasb-hunar ta'limidagi pedagogik amaliyotni ilgari surish va madaniy merosni asrab-avaylashga xizmat qilmoqda. Ta'lim xodimlari, sanoat manfaatdor tomonlari va madaniyat muassasalari o'rtasidagi hamkorlikni davom ettirish, zarduzlik kabi hunarmandchilik merosini saqlab qolish va o'quvchilarni kasb-hunar sanoatining doimiy rivojlanayotgan manzarasida muvaffaqiyatga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ruey-Shyy Shieh. (2014). "Fostering student's creative and problem-solving skills through a hands-on activity." Journal of Baltic Science Education, 13(5) pp:650-661.
2. Aisha Hassan Ali Al-Shehri. (2021). "Effectiveness of Incorporation Traditional Costumes into Educational Curriculum to Enhance Students' Awareness of Their Heritage." Open Journal of Social Sciences, Vol.9, No.6.
3. Rebeca Soler Costa. (2021). "Personalized and adaptive learning: educational practice and technological impact." Texto Livre Linguagem e Tecnologia 14(3), pp:334-345.
4. Designing the Collaborative Organization: A Framework for how Collaborative Work, Relationships, and Behaviors Generate Collaborative Capacity – Brenda A. Barker Scott, Michael R. Manning, <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/00218863221106245>
5. Rakhimovna B. N. Integration of theory and practice of the dual education system in the field of light industry education //European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2024. – T. 4. – №. 02. – С. 336-341.
6. Баймурова Н. Р., Тохирова А. Ш. Повышение производительности труда за счет использования новых технологических процессов на производственных предприятиях //Экономика и социум. – 2022. – №. 10-1 (101). – С. 264-267.

UDC 378.147.016:811

DEVELOPING STUDENTS' VOCABULARY LEARNING STRATEGIES THROUGH TASK BASED INSTRUCTIONS

S.M.Dusmetova, trainee teacher, Urgench State University, Urgench

N.U.Sobirova, trainee teacher, Urgench State University, Urgench

Annotatsiya. Ushbu maqola vazifalar berishga asoslangan ta'lim yondashuvidan foydalangan holda, talabalarning lug'at o'rganish strategiyalarining asosiy kontseptual xususiyatlarini o'rganish va ta'kidlashga bag'ishlangan. U ELTda, xususan, til o'rganish ko'nikmalarini o'rganish va takomillashtirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu tadqiqot natijalari lug'atni o'rganish strategiyalarini targ'ib qilishda topshiriqlarga asoslangan ta'limning samaradorligi haqida tushuncha beradi va til o'qituvchilari va o'quv dasturlarini ishlab chiquvchilar uchun tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: vazifaga asoslangan ta'lim, kommunikativ o'qitish, o'rganish strategiyasi, qabul qilish, ishlab chiqarish, lug'at, ko'rsatma.

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию и освещению основных особенностей концептуальных основ стратегий изучения словарного запаса учащихся, в частности, с использованием подхода, основанного на задачах. Он играет жизненно важную роль в ELT, особенно в обучении и совершенствовании языковых навыков ввода и вывода. Результаты этого исследования дают представление об эффективности обучения, основанного на задачах, в продвижении стратегий изучения словарного запаса и предлагают рекомендации для преподавателей языков и разработчиков учебных программ.

Ключевые слова: целевое обучение, коммуникативное обучение, стратегия обучения, прием, продукция, словарный запас, обучение.

Abstract. Current paper is devoted to investigate and highlight main peculiarities conceptual basis of vocabulary learning strategies of students particularly, using task based instruction approach. It has a vital role in ELT, particularly in learning and improving inputting and outputting language skills. The findings of this study provide insights into the effectiveness of task-based instruction in promoting vocabulary learning strategies and offer recommendations for language educators and curriculum developers.

Key words: task-based learning, communicative teaching, learning strategy, reception, production, vocabulary, instruction.

Introduction. In today's rapidly evolving world, education stands at the crossroads of tradition and innovation. In the realm of language acquisition, vocabulary proficiency serves as the cornerstone for effective communication and comprehension. However, cultivating a rich and diverse vocabulary often poses a significant challenge for both educators and learners alike. Traditional instructional methods, while valuable, sometimes fall short in fully engaging students and fostering lasting lexical growth.

Enter task-based instruction (TBI), an innovative approach that not only promotes vocabulary development but also enhances overall language acquisition. Task-based instruction emphasizes meaningful, real-world tasks as the focal point of language learning, providing students with purposeful opportunities to engage with language in context. In this article, we delve into the efficacy of task-based instruction in the realm of enhancing students' vocabulary skills. By examining the principles, strategies, and benefits of TBI, we aim to shed light on how educators can harness its potential to empower students in their journey towards lexical mastery.

Through the exploration of practical examples and research findings, we uncover the dynamic interplay between task-based instruction and vocabulary acquisition.

Methodology. In some cases, when grammatical knowledge is related to a specific word, grammatical and collocation knowledge will be in line with each other. In learning the grammar of a word, incidental learning can be very useful and the learners can learn grammatical roles while the focus of teaching is on another point, and intentional teaching can be complementary in fixing the learned grammatical material in long-term memory. In learning the grammar of a foreign language, we should consider collocations that are a combination of words, formed on the basis of grammar rules but often used as chunks. In some collocations, the meanings of every word contribute to understanding the meaning of the whole, but in other kinds of collocations, the meaning of each word is not completely related to the meaning of the whole phrase. There are different kinds of collocation including idioms, figurative, literals, etc. (Nation, 2019). *Receptive and productive knowledge.* According to Benjamin and Crow (2013), we should make a distinction between receptive and productive knowledge of vocabulary, because the former tends to be more extensive than the latter. In the process of learning a foreign language, you will learn many words during reading and writing and store them in your long-term memory, but what matters is that the words can be used correctly in different contexts. Therefore, learners should know how to cultivate their productive knowledge to use the words correctly in speaking and writing. As Nation explains, receptive knowledge of vocabulary helps learners to comprehend a word when encountering with during the listening and reading processes, while productive vocabulary knowledge is complementary and helps the learners use the words during speaking and writing. Moreover, Benjamin and Crow mention the gradual process of increasing the productive knowledge of words, when you encounter them in different contexts and try to learn every point about them systematically. Receptive knowledge can be equated with the breadth of knowledge when you know many words but do not have the ability to use them. In contrast, the depth of knowledge develops over time when you have enough information about each word to be in productive control of it. We may infer that both the receptive and productive components are complementary and should be cultivated and developed at the same time. In the early 1980s, the term task became popular in applied linguistics. It is now a commonly utilized notion in both the design of second language curriculum content and research on foreign language learning. The concept of task can be defined as “an activity which is designed to help achieve a particular learning goal”[1]. As this definition implies, language learners use authentic TL to perform an activity such as addressing an issue, putting something together, carrying out an interview, etc.[3] expands on this concept, stating that when a task is provided, there is a relationship between the task and the real-world activity, learners engage in content communication, strive to achieve a goal, and their outcome is evaluated based on success in this goal (p. 196). This is what [5] meant by a task in his Bangalore project, stating that tasks are a suitable match for communicative language education since they increase realistic learning and encourage naturalistic L2 development. Tasks are at the core of task-based language teaching (TBLT), which is defined as “a teaching approach based on the use of communicative and interactive tasks as the central units for the planning and delivery of instruction” [2]. These tasks require productive conversation, interaction, and discussion, which help students to acquire needed skills in grammar through authentic language use. According to Lantolf [3], two distinct theoretical perspectives about TBLT are the psycho linguistic perspective and sociocultural theory. In the former, tasks provide learners with required data for learning that influence the type of their language usage and possible learning opportunities. In the latter, performing a specific task is related to learners' behavior and various local goals that are constructed

by learners themselves, so the nature of their language use and possible learning opportunities are difficult to predict.

Survey Results:

Objective: The objective of this survey was to assess the effectiveness of task-based instructions in developing vocabulary learning strategies among university students with B2 level proficiency.

Participants: 30 university students with B2 level proficiency.

Duration: The survey was conducted over a period of two weeks.

Procedure: Participants were given various vocabulary tasks designed to enhance their vocabulary learning strategies. These tasks included contextual vocabulary exercises, word association activities, and practical usage tasks.

Results:

Improved Vocabulary Retention:

80% of participants reported an improvement in their ability to retain newly learned vocabulary. 65% of participants expressed that task-based instructions helped them remember and recall words more effectively.

Enhanced Vocabulary Acquisition:

70% of participants stated that they learned new vocabulary more easily through task-based instructions compared to traditional methods.

75% of participants reported an increase in their vocabulary range after engaging in the tasks provided.

Increased Confidence in Vocabulary Usage:

85% of participants felt more confident in using newly acquired vocabulary in different contexts. 60% of participants stated that they were more willing to engage in conversations and discussions using the vocabulary they learned through task-based instructions.

Positive Attitude Towards Learning:

90% of participants expressed a positive attitude towards vocabulary learning after participating in the survey. 80% of participants reported feeling motivated to continue improving their vocabulary skills.

Preference for Task-Based Instructions:

75% of participants preferred task-based instructions over traditional vocabulary learning methods. 85% of participants found task-based instructions to be more engaging and interactive.

Conclusion. Today's students in the workplace are increasingly being asked to work in teams, drawing on different sets of expertise, and collaborating to solve problem. These experiences are not highly centered on in the traditional classroom, but are twenty-first century skills that can be attained through the incorporation and engagement with technology. For example, a teacher can share an author's Web site with young children to help them understand how writers make their stories interesting and fun to read. Middle-school students can use e-mail and teleconferencing to connect with experts to solve science problems. High-school students can develop a mock technology company and use the Internet, scanners, and presentation software to plan and deliver speeches to stockholders.

REFERENCES:

1. Bachman, L. F. (2002). Some reflections on task-based language performance assessment. *Language Testing*, 19(4), 453-476. <https://doi.org/10.1191/0265532202lt240oa>
2. Ellis, R. (2000). Task-based research and language pedagogy. *Language Teaching Research*, 4(3), 193-220. <https://doi.org/10.1177/136216880000400302>
3. Laufer, B. (2006). Comparing focus on form and focus on forms in second-language vocabulary learning. *Canadian Modern Language Review*, 63(1), 149-166. <https://doi.org/10.3138/cmlr.63.1.149>
4. Laufer, B., & Girsai, N. (2008). Form-focused instruction in second language vocabulary learning: A case for contrastive analysis and translation. *Applied Linguistics*, 29(4), 694-716. <https://doi.org/10.1093/applin/amn018>
5. Nation, I. S. P. (2001). The goals of vocabulary learning. In I. S. P. Nation (Eds.), *Learning vocabulary in another language* (pp. 6-15). Cambridge University Press.
6. Prabhu, N. S. (1987). *Second language pedagogy*. Oxford University Press.
7. Richards & Schmidt, 2013, p. 584

MODERN METHODS OF TEACHING ENGLISH LANGUAGE IN THE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

D.Ergashev, teacher, Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers, National Research University, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada oliy o'quv yurtlarida ingliz tilini o'qitish metodikasining o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan.*

Kalit so'zlar: *ingliz tili, oliy o'quv yurtlari, innovatsion yondashuv, zamonaviy ta'lim texnologiyalari.*

Аннотация. *В данной статье рассмотрены особенности методики преподавания английского языка в высших учебных заведениях.*

Ключевые слова: *английский язык, высшие учебные заведения, инновационный подход, современные образовательные технологии.*

Abstract. *This article highlights the peculiarities of the methodology of teaching English in higher education institutions.*

Key words: *English language, higher educational institutions, innovative approach, modern educational technologies.*

The main goal of teachers in teaching a foreign language is to teach students not only to understand foreign speech, but also to build speech utterances themselves, navigate in a foreign language environment, and respond adequately in various language situations. In modern conditions, anyone who speaks a foreign language should know how to use it for various purposes, in various situations, be able to read and understand texts of various types, compose dialogues, stories, reports. Even if a person has a limited lexical and grammatical base of a foreign language, he must learn how to maintain a conversation in any situation.

Although the world has long known a huge number of approaches to learning a foreign language and methods, a real revolutionary revolution in the methods of teaching English in our country occurred only in the XX century. Approaches and goals have changed. Today, everyone learns a foreign language. The number of methods has also increased in proportion to the number of people.

Now a teacher is not required to give knowledge, he must show his students where to get it. It is necessary to work with students together, they must be taught to listen to their comrades, conduct conversations and discussions in a group, work together on projects, and focus on their comrades. If the teacher creates situations in which students communicate in pairs, groups, this makes the lesson more diverse. Students have a need to show verbal independence, help their comrades, correct the statements of their interlocutors.

The main goal of language training in a higher education is to prepare a specialist whose practical knowledge of a foreign language would allow him to work effectively with specialized foreign literature, communicate with colleagues at conferences, discussions and seminars, listen to lectures related to the problems of everyday and professional communication; make scientific reports, business letters to a foreign colleague; perform written or oral translations of abstracts and annotations of scientific articles.

Naturally, with such high requirements for professional and practical knowledge of a foreign language imposed on a future specialist, the development of modern effective methods and technologies for teaching a foreign language to students of technical specialties is becoming more and more relevant. The relevance of our article is determined by the rapid development of new computer and information technologies that allow the future specialist to significantly expand international contacts with foreign colleagues, which, accordingly, led to the need to improve practical knowledge of both spoken and professionally-oriented language. The relevance of our article is due to the increasing requirements for professional language training of students of technical specialties and the selection of educational material for teaching monologue speech of scientific and technical specialists in situations of professionally oriented communication.

Teachers who care about the future of students use a communicative method in their work aimed at developing students' communicative competence. According to the author, all of the above applies exactly to this. After all, the main goal is to teach the student to speak a foreign language correctly and fluently. Therefore, it is necessary to move away from traditional teaching methods, and use such types of exercises as projects, communicative games, theatrical performances, discussions, i.e. to develop all language skills of oral and written speech. Students, especially at the initial stage, need to memorize words, expressions, language formulas, and only then figure out what they are in a grammatical sense. The rules and meanings of new words are explained by the teacher using familiar vocabulary, grammatical structures and expressions, using facial expressions and gestures, drawings and other visual aids. With the current equipment of the classrooms, you can use the Internet, TV programs, newspapers and magazines. All this awakens students' interest in the history, culture, and traditions of the country of the studied language.

As you know, there are modern teaching technologies, such as language labs, multimedia classrooms, etc. and learning styles, such as individual learning, collaborative learning, etc. in institutes and universities. The main idea of these technologies and styles is to create conditions for active joint learning activities of students in different educational situations.

Students are different: some quickly all the teacher's explanations, while others need time and additional explanations from the teacher. These children are usually shy about asking questions in front of the whole group. Therefore, if children are grouped in small groups and given a common task, specifying the role of each in this task, then there is a situation in which everyone is responsible not only for the result of their work, but, most importantly, for the result of the entire group.

Therefore, weak students try to find out from the strong all the incomprehensible questions. Thus, joint efforts eliminate problems. Practice shows that learning together is not only easier and more interesting, but also much more effective. But there is another version of modern education in universities: a student can master subjects without leaving home via the Internet. To do this, each Department must have an electronic version of the tasks, and the student can learn the topic on the Internet, solve some tasks and get homework. Existing CD-ROMs allow you to output information in the form of text, sound, and video. Computer-based learning makes it possible to organize an independent action for each student. When learning to listen, each student gets the opportunity to hear a foreign language, when learning to speak, each student can pronounce phrases in a foreign language into a microphone, when learning grammatical phenomena each student can perform grammatical exercises, achieving correct answers. What functions can a computer perform in the process of teaching foreign languages? In relation to the trainee, the computer performs several functions, acting as a training; trainee; an expert, a partner in a specific type of activity; a communication partner; a means of recreating the conditions of activity; an activity tool that provides information and technical support; a technical means for organizing distance learning. As a tool for the activities of trainees and teachers, the computer is used in the educational process of primarily to obtain information and technical support.

Oral speech takes up most of the time in the classroom, although reading and writing are also given attention. At the same time, the teacher speaks less than the students, directing their activities in the right direction. He sets the exercise, and then goes into the background, only observing and evaluating. This is the communicative method – namely, in likening the learning process to the communication process, more precisely, it is based on the fact that the learning process is a somewhat simplified model of the communication process. The use of a communicative teaching method removes the language barrier. To do this, the lesson creates situations that are close to reality, interesting to students, when discussing which they learn to communicate freely, feel a real need to interact with other participants in communication. But the communicative method requires a high level of training from the teacher himself. An integrated approach is needed here, the teacher must think through every step and every action. Also, a lot depends on the students themselves. They should know that if they don't make their own efforts, no one will be able to teach them a foreign language. The teachers of our department are very actively using gaming activities, because it increases the interest of students in learning foreign languages. The textbooks we use give us this

opportunity. The teacher sets a task for the students, assigns roles, or the students themselves choose the roles they like. They think carefully about their role, repeating the studied material, vocabulary and grammar. Sometimes such games or discussion topics are offered that require a spontaneous reaction to the problem. Along with other forms of work, games increase the effectiveness of teaching, make the learning process more interesting, contribute to the successful assimilation of educational material, and form teamwork skills. By replaying various situations, students learn the ethics of behavior in a particular area, learn sign language, learn new words and expressions inherent in conversation, whether in a formal or informal setting. It is very good in such cases to let them listen to or watch a live conversation of native speakers on a given topic so that they can see and hear how best to speak, which words are better to use.

Such technologies are already used abroad, but not in our country. In conclusion, we can say that in technical universities, foreign language teaching can and should be taught using modern methods and technology in training in cooperation, as well as various games with a group. Because by nature, the student is interested in new skills and competes with their classmates. And learning in collaboration forces the student to master or ask a topic that has not mastered.

Thus, an innovative approach to teaching foreign languages allows teachers to build their classes using topics of conversation that are interesting to students, about which they have an idea from their real life, to motivate students to learn a living language, to communicate in any situation, regardless of the level of language proficiency. After all, in the end, students must overcome the language barrier, which very often prevents them from entering into conversation even with good knowledge of the language.

REFERENCES:

1. Tillaeva sh. M. Teaching a foreign language in a technical University using new information technologies // Young scientist. - 2015. - No. 8. - Pp. 1043-1046.
2. Ergashev D. D. Teaching a foreign language with advanced techniques // Academic research in educational sciences. – 2021. – T. 2. – №. 1. – C. 401-409.

UDC 372.881.111.1

BENEFITS OF AUTHENTIC MATERIALS IN TEACHING SECOND FOREIGN LANGUAGE

Sh.I.Eshmanova, trainee teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy tilni ikkinchi til sifatida o'qitishda haqiqiy materiallarning afzalliklari, o'zga xos xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: haqiqiy materiallar, ikkinchi til, pedagogic mahorat, zamonaviy ta'lim, samaradorlik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются преимущества, особенности актуальных материалов при обучении иностранному языку как второму языку.

Ключевые слова: реальный материал, второй язык, педагогическое мастерство, современное образование, эффективность.

Abstract. This article covers the advantages, peculiarities of authentic materials in teaching a foreign language as a second language.

Keywords: real materials, second language, pedagogical skills, modern education, efficiency.

Nowadays, one can observe how the modern lesson is rapidly changing. The goals and objectives of modern education are changing, the emphasis is shifting from the acquisition of knowledge to the formation of students' competencies. The learning process and the approach to learning are changing. Currently, all teachers give priority to motivating children in the classroom.

The field of teaching English as a foreign language faces various challenges in helping students to express their thoughts and ideas effectively. From this point of view, it is necessary to integrate authentic materials in the classroom (where English is studied as a foreign language) as a potential linguistic contribution to the development of students' conversational skills. Over the past decades, cases of difficulties in the process of oral generation have become more frequent, especially in the

field of oral language proficiency among students studying English as a foreign language, due to the lack of authentic materials. Many teachers simply follow the textbook or study guide that they have at their disposal, using them as the only resource to create an enabling teaching and learning environment. This creates an inactive environment in which there is not enough oral interaction between students.

The English lesson allows you to use visual materials and learning tools such as songs, video clips, videos, maps, images, presentations, charts, graphs. The only thing to remember is that they all have to be authentic.

Authentic materials can be divided into three categories:

- Authentic listening and viewing materials: television commercials, quizzes, cartoons, news clips, comedy shows, films, professionally taped short stories and novels, radio commercials, songs, documentaries.

- Authentic visual materials: slides, photographs, paintings, wordless street signs, magazine pictures, postcard pictures, stamps, etc.

- Authentic text materials: newspaper articles, song lyrics, restaurant menus, street signs, information brochures, maps, comics, greeting cards and bus schedules.

Authentic materials play an effective role both in teaching and in the learning process. As for the learning process, they provide students with a number of aspects of English as a foreign language, such as motivation, a genuine cultural background, contact with real linguistic diversity and sufficiency to meet the needs of students. Nevertheless, from the point of view of the educational process, they adhere to an innovative teaching style.

The relevance of using authentic texts in teaching foreign languages lies in their functionality. By functionality, we mean their orientation towards real use, since they create the illusion of contact with the natural language environment, which, according to many leading experts in the field of methodology, is an important factor in success in mastering a foreign language.

The use of authentic texts in practice is very limited. Firstly, there is a significant discrepancy between the modern tasks of teaching foreign languages and most textbooks available in schools (insufficient saturation of textbooks with authentic materials). Secondly, the inadequacy of the developed teaching methods and their theoretical basis.

The authenticity of the text is largely determined by the correct selection of vocabulary and phraseology. The main selection criteria in this case are the authenticity of a particular unit, its frequency, and its use in natural English speech.

The advantages of using authentic materials are:

- 1) a positive effect on the motivation of students;
- 2) providing authentic cultural information;
- 3) providing access to the real language;
- 4) closer connection with the needs of students;
- 5) the possibility of a creative approach to teaching.

A concept related to the peculiarities of text construction, its logic, content and formal integrity. The signs of the structural authenticity of a text are its substantive and formal integrity, strong logical and grammatical connections between its components.

The authenticity of the training tasks in relation to the material is very important. These are tasks that stimulate interaction with the text, based on operations taking place in an extracurricular environment when working with information sources, tasks that develop guessing, since this is an authentic communicative action that students resort to in everyday communication, stimulating thinking activity, serves as an additional basis for authentic interaction within the lesson.

Educational and authentic materials are materials that are specially developed taking into account various parameters of the authentic educational process and authenticity criteria and designed to solve specific educational tasks.

The benefits of using authentic material in the classroom:

They are interesting and stimulating, can be chosen according to the interests of the students or can be chosen by the students for their own purposes, authentic material reflects the actual use of the language in a cultural context.

What are the requirements for authentic materials?

Matching the age of students and their language experience in their native and foreign languages. New and interesting content for students. Presentation of various forms of discourse. The presence of duplicate information elements. The naturalness of the situation, the characters and circumstances. The ability of the material to elicit an emotional reaction. The presence of educational value.

It is well known that they are among the most difficult types of discursive activity and, according to many methodologists, should develop better than other skills. Materials must be available and of good quality. When selecting the material, it is also necessary to think in parallel about the system of communication exercises that will be used with each specific material.

In other words, the assignment that we ask students to complete is considered authentic when:

- 1) students are invited to compose their own answers, rather than choose from the presented ones;
- 2) The task repeats the problems faced in the real world.

In the "traditional assignment" model, teaching and learning are often separated from the assessment process, that is, the test is conducted after knowledge or skills have been acquired. The authentic resource model uses the same authentic assignment as a means of teaching students that was used to measure students' ability to apply knowledge or skills.

For example, when students are tasked with solving a real problem, they learn in the process of developing a solution, the teacher facilitates this process and students' solutions to the problem become an assessment of how well they can meaningfully apply concepts and concepts.

Tests of a traditional nature usually consist of elements with a selected answer. On the contrary, authentic tasks include tasks such as results and elements with a constructed answer, which usually require a more direct application of knowledge and skills. Let's describe the types of tasks together with general examples of each of them. The audio material is accompanied by visual material, which greatly simplifies the process of perceiving speech in a foreign language and brings the percentage of complete understanding heard to 100%.

Therefore, the use of authentic materials and taking into account the specifics of working with them in the process of learning listening and speaking seems more appropriate and effective at all stages of learning a foreign language for the formation of students' communicative competence. When choosing authentic materials, preference should be given to those that represent a conversational style of everyday communication. The use of authentic materials in the process of learning a foreign language at the initial stage is mandatory. Their generally recognized high motivational potential is able to form a positive attitude towards language and language learning, as well as give them the experience of real intercultural interaction.

After reviewing the relevant literature, it becomes obvious that the use of authentic materials in language teaching is supported by many researchers. They see the use of this type of material as a useful means of motivating students, arousing their interest and familiarizing themselves with the real language they will encounter in the real world.

So, authentic materials and resources used in the practical process of learning English play an important and effective role. Authentic materials undoubtedly have a huge impact on students due to the contribution and familiarity with the language they provide. Moreover, authentic materials and resources increase students' spontaneous participation, confidence in oral expression and significantly reduce the use of their native language in the classroom.

REFERENCES:

1. Shaxnozaxon E. Future perspectives of tblt implementation. – 2022.
2. Rao P. S. The effective use of authentic materials in the English language classrooms //Shanlax International Journal of Arts, Science and Humanities. – 2019. – T. 7. – №. 1. – C. 1-8.
3. Beresova J. Authentic materials—enhancing language acquisition and cultural awareness //Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2015. – T. 192. – C. 195-204.

**LOYIHALANGAN REJAGA ASOSAN MAKTABLARDA CHIZMACHILIK FANIDAN
DARSLARNI MODELLASHTIRISH**

A.N.Eshmurodov, o'qituvchi, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy

Annotatsiya. Umumta'lim maktablarida chizmachilik fanini loyihalangan rejaga asosan o'qitishning asoslari, darslarni samarali tashkil qilish va loyihalash ning amaliy usullarini targ'ib qilish.

Kalit so'zlar: g'oya, ta'lim, bilim, fikr, metod, pedagogik texnologiya, ko'nikma, grafik savodxonlik, optimallashtirish, model, ijodkorlik.

Аннотация. Основы обучения черчению в общеобразовательной школе на основе плана, использование практических методов эффективной организации и проектирования уроков.

Ключевые слова: идея, образование, знание, мысль, метод, педагогическая технология, навык, графическая грамотность, оптимизация, модель, креативность.

Abstract. Fundamentals of teaching drawing in educational schools based on the plan, promotion of practical methods of effective organization and design of lessons.

Key words: idea, education, knowledge, thought, method, pedagogical technology, skill, graphic literacy, optimization, model, creativity.

Fan texnikaning rivojlanishi, zamonaviy axborot manbalari va turlarining tezlik bilan ortib borishi endilikda maktab darslarini ham shu kunning talablariga

mos tashkil qilish vazifasini qo'ymoqda. Bunda o'qituvchi oldida darslarni loyihalashning yangi usullarini topishni, yangi axborot manbalari va ko'rgazmali vositalardan foydalanishni, umuman ta'lim jarayonini faollashtirishni talab qiladi.

Ta'limni faollashtirish deganda qo'llanilmagan pedagogik zahiralarni qidirish va amaliyotga kiritish nazarda tutiladi. Zamonaviy sharoitlarda o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalashga qo'yilayotgan talablarning ortib borishi, maktab ta'lim tizimidagi islohotlar ta'lim jarayonini faollashtirishni talab qilmoqda. Dars – o'quv-tarbiya jarayonining mantiqiy tugallangan yaxlit tarkibiy qismi bo'lib, unda ta'limning maqsadi, mazmuni, vositalari va metodlarining murakkab o'zaro aloqalari, o'qituvchining shaxsi va mahorati, o'quvchilarning individualligi va yosh xususiyatlari namoyon bo'ladi, ta'limning maqsad va vazifalari, tarbiya va rivojlanish amalga oshiriladi.

Chizmachilik o'qitishda dars jarayonini faollashtirish va uning samaradorligini oshirish yo'llari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: Darsning oqilona tashkil qilinishi; Turli ko'rgazmali vositalarning qo'llanilishi; Muammoli, dasturlashtirilgan, turli xil topshiriqlar, qiziqarli va tarixiy elementlar, sinfdan tashqari ishlarni qo'llash; Grafik faoliyat vositalari yordamida o'quvchilarning bilim olishga qiziqishlarini rivojlantirish va b.

Darslar bir-biridan turlari va tuzilishi bilan farqlanadi. Masalan, darslar quyidagi turlarga ajratilgan:

- yangi materialni o'rganish darsi;
- bilim, ko'nikma va malakalami mustahkamlash darsi;
- takrorlash-umumlashtirish darsi;
- aralash yoki kombinatsiyalashgan dars.

Chizmachilik darslari uchun eng keng tarqalib, ommalashgan dars turi - aralash yoki kombinatsiyalashgan darsdir. Bunda o'qituvchining mavzuni bayon qilishi bilan bir qatorda o'quvchilar tomonidan amaliy ishlarni bajarilishi ham muhim ahamiyatga egadir. Ushbu amaliy ishlar o'quvchilarga o'quv adabiyotlaridan foydalanib olingan bilimlarni mustahkamlashga hamda uy vazifalarini bajarish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni o'zlashtirishlariga ko'maklashadi.

Yuqorida keltirilgan darslarning hamma turlari chizmachilik o'qitish metodikasida keng foydalaniladi. Yangi materialni o'zlashtirish darsi bilim olish kabi asosiy didaktik vazifani bajaradiganligi uchun ham asosiy dars turlaridan biri hisoblanadi. Bunday darsga misol sifatida 8-sinfdagi chizmachilikdan birinchi darsni ko'rsatishimiz mumkin. Bu darsda o'quvchilar

"Chizmachilik" fani bilan tanishib, chizmachilik o'tishning maqsadi, vazifalari, amaliy ahamiyati, kishilarning amally faoliyatidagi o'rni bilan tanishadilar.

Har qanday fanni o'qitish metodikasining asoslari uchta asosiy tarkibiy qismlar: konsepsiya, ta'limning metodik tizimi va ular ta'siri natijalarini baholashdan iborat. 8 va 9-sinflarda chizmachilik fanini o'qitish o'quvchilarning yosh xususiyatlari hamda hayotiy va mehnat tajribalaridan kelib chiqqan holda o'ziga xos xususiyatlarga ega. O'quvchilar bu vaqtga kelib bilim olishga ongli ravishda, ma'lum maqsad bilan intiladilar. Shuning uchun o'qituvchi o'z oldidagi vazifalarni tahlil qilib, har bir darsning eng optimal tuzilishini o'ylab, dars maqsadlariga to'liq javob beradigan tuzilishni topishga harakat qilishi kerak. Navbatdagi darsning muvaffaqiyati ko'pincha oldin o'tilgan darslar qatorida uning qanday o'rin tutishiga, o'quvchilar egallagan bilim va amaliy ko'nikmalariga hamda ularga tushuntiriladigan bilimning hajmi va mazmuniga bog'liq. Bunda o'qituvchi o'quvchilarning dunyoqarashlari darajasi, darslik yoki ilmiy-ommabop va texnik adabiyotlardan mustaqil o'qib o'rganish imkoniyatlariga tayanadi.

N.A.Dobrolyubov, har bir o'quv fanining, shuningdek, dars mazmunini aniqlashda o'quvchilarning yosh va imkoniyat xususiyatlarini hisobga olish, darsda o'quvchilarga tushunarli, «haqiqiy» ta'lim nuqtai nazaridan zarur materiallarni yoki boshqacha aytganda fanning yangi yutuqlariga mos bilimlarni o'rgatish zarurligini takidlagan edi. O'quvchilarning fan yuzasidan bilim samaradorligini oshirishda hamda o'tiladigan darslar sifatini ta'minlashda o'qituvchining chizmachilik fani nazariy va amaliy asoslarini chuqur bilishi talab etiladi. Bundan tashqari, O'qituvchidan fanni o'qitishda zarur bo'ladigan kasbiy metodik mahorat, o'quvchilarni fanga qiziqtirish qobiliyatiga ega bo'lishi zarur hisoblanadi. O'qituvchi dars yakuni va natijasi, o'quvchilarning fanga bo'lgan munosabati va qiziqishi, uning tayyorgarligi, bilimi hamda mahoratiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqligini hamisha esda tutishi kerak.

O'qituvchi chizmachilikdan o'quv dasturini puxta o'rganishi, uning asosiy yo'nalishi hamda mazmunini tushunishi, maqsadi hamda umumta'lim maktablaridagi vazifalarini aniq bilish shart. O'qituvchi darsga tayyorlanishda mashg'ulotlar o'quvchilarga samarali yetkazib berilishidan tashqari, dars jarayonini qiziqarli tarzda tashkil etilishiga harakat qilish kerak.

O'qituvchining dars turini belgilashi ham muhim ahamiyatga ega. Odatda, chizmachilik dars turlari aralash shaklda, o'qituvchi hikoyasi, o'quvchilar bilan suhbat, frontal va individual topshiriqlarni bajarish kabi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin. Konspekt rejada dars tarkibiy qismlariga ajratiladigan vaqt miqdori tashkiliy qism, o'tilganni takrorlash (agar rejalashtirilgan bo'lsa), yangi mavzu bayoni, o'quvchilar grafik ishi, o'tilgan mavzuni mustahkamlash va uyga vazifa kabilar aniq belgilab qo'yilgani maqsadga muvofiq. Agar darsda biror chizma bajariladigan bo'lsa o'qituvchi shu chizmani avval o'zi bajarib ko'rishi zarur.

Chizmachilik darslarini tashkillashtirishda quyidagi bosqichlar inobatga olinadi:

1. Maqsadlarni aniqlash: Darslardan kutilgan natijalarni va o'quvchilar qanday ma'lumotlarni olishlari kerakligini aniqlash. Chizmachilikning ular uchun qanday foydasi bo'lishi mumkinligini tushunish.

2. Chizmachilik darslarini strukturasi (loyihasini) tayyorlash: Darslar bo'yicha modul tuzish va har bir modulni boshqarish uchun dastlabki reja tuzish.

3. Kurs materiallarini tanlash va tayyorlash: Chizmachilik bo'yicha yaxshi kurs materiallarini tanlash, masalan, video darslar, darsliklar, mashqlar va misollar tayyorlash.

4. Chizmachilik platformalari uchun tayyorlash: Darslarni onlayn chizmachilik platformalari orqali o'qitish uchun tayyorlash, masalan, Google Colab, TensorFlow, PyTorch va boshqalar.

5. Amaliyot va loyihalar: Har bir darsga amaliy mashqlar va loyihalar qo'shish. O'quvchilarga o'zlarining chizmachilik modellarini yaratish, natijalarni tahlil qilish va yangi vazifalarni hal qilishlari uchun amaliyot qismi muhimdir.

6. O'quvchilar bilan interaktiv munosabat: O'quvchilar bilan interaktiv munosabatda bo'lish, savollarini eshitish va ularga javob bering, chizmachilik bilan bog'liq muammolarni birga hal qilish.

7. Tez-tez qo'llaniladigan ma'lumotlar: So'nggi rivojlanishlarni va ma'lumotlarni o'quvchilar bilan baham ko'rish uchun tez-tez yangilanadigan ma'lumotlar taqdim etish.

8. Feedback (tavsiya) qabul qilish: O'quvchilardan olingan feedbacklarni qabul qilish va darslarini yanada yaxshilash uchun ularning takliflariga e'tibor berish.

Chizmachilik darslarini tashkillashtirishda har bir qadamni diqqat bilan planlash va o'quvchilar uchun qiziqarli va o'sish imkoniyatlarini tayyorlash muhimdir.

Tajribalardan kelib chiqqan holda, o'quvchilarga chizmachilik asoslarini o'rgatishda va ta'lim samaradorligini oshirishda quyidagilar chizmachilik fani o'qituvchilariga yordam beradi: Darslarni to'g'ri rejalashtirish va loyihalash, har bir mavzuga oid materialni to'g'ri taqsimlashga, dars ishlanmani, har bir sinfining bilim darajasini, o'quvchilarning mavzularni qay darajada o'zlashtira olinishini hisobga olish, katta mavzuga ajratilgan soatni kichik mavzuga to'g'ri taqsimlay bilishi zarur.

Dars samaradorligini oshirishda o'quvchilarga beriladigan uy vazifalari, topshiriqlarining hajmi va bajarilishi muhim rol o'ynaydi. Beriladigan vazifalar rejalashtirish jarayonidayoq aniqlanib qo'yilishi lozim. Masalan, oddiy chizmalar, sxemalar, jadvallar chizish va to'ldirish vazifalarini berish tavsiya etiladi. Fan asoslarini egallashda qiynalayotgan o'quvchilarni ijobiy tomonga yo'naltirish uchun yana bir yo'nalish chizmachilik fanidan didaktik o'yinlar tashkil etishdir.

Shunday qilib, o'quvchilar grafik faoliyatiga tayangan holda ularning fazoviy tafakkurini rivojlantirish birinchi o'ringa ko'tarilgan. Chizmachilik o'quv dasturining maqsadi o'quvchilarni murakkab bolmagan texnik chizmalarni bajarishga, o'qishga va o'z fikrini grafik tasvirlar vositasida ifoda etishga, shuningdek, kompyuter yordamida oddiy chizmalarni yasashga o'rgatishdan iborat. Chizmachilik kursining turmush, ishlab chiqarish bilan aloqalarini ta'minlash, shuningdek, o'quv jarayoniga qiziqarli va ijodkorlik masalalarining kiritilishi unga o'quvchilarning qiziqishi va ta'lim sifatini orttiradi.

FOYDALNILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nurmuradovich, E. A. (2022). Talabalarni chizmachilik darslarida geometrik yasashlarni bajarishga o'rgatishning innovatsion metodlari. "Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali".
2. Nurmuradovich, E. A. (2021) Description methods of academic pencil features and scientific basis. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR)
3. Ro'ziyev E. I, A.O. Ashtrboyev. Muhandislik grafikasini o'qitish metodikasi. —T.: «Fan va texnologiya», 2010,
4. Рузиев, Э.И. Графическая подготовка в системе непрерывного образования Республики Узбекистан. — Ташкент: Фан, 2003.
5. E.I. Ro'ziyev. Texnik grafika va dizayn asoslari – T. 1995
6. Aslonov F.B. "Tasviriy san'at darslarida o'quvchilarning ijodiy faolligini oshirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari". – 2021. – №. 5.
7. Aslonov F. B. Mamlakatimizning turli hududlarida ganchkorlik san'atining rivojlanish tarixi //Innovative Development in Educational Activities. – 2022. – T. 1. – №. 6. – C. 218-221.
8. Botirovich A. F., Shukhratovna R. N. Pedagogical and psychological features of increasing the creative activity of students in art classes //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2022. – T. 12. – №. 1. – C. 48-53.

UO'K 378.1:372.881.111.1

ESP TALABALARI UCHUN O'QISHNI O'RGATISH USULLARI

G.J. Ibodullayeva, katta o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqola ESP (aniq maqsad uchun ingliz tilini o'rganish) talabalari uchun ingliz tilida o'qish ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga bag'ishlangan. Hozirgi vaqtda ESP o'qitishning maqsadi nafaqat kasb bo'yicha matnlarni o'qish va tushunish, balki nutqda tarkibni ifoda etishdir. Shuning uchun kommunikativ usullarning ba'zi innovatsion usullari qo'llaniladi, masalan, "ularni taxmin qiling", "fikrlashdan tanaffus", "rasmli maslahat", matn bilan ishlash, matndan keyingi savollar, parafrazlash, tugashni tanlash, baliq suyagi usuli va boshqalar. Ushbu usullarning samaradorligi ularning dars davomida amalga oshirilishi bilan namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, oxirida dars samaradorligini oshirish uchun ba'zi tavsiyalar va takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: o'qish qobiliyatlari, aloqa usullari, jumboq texnikasi, metakognitiv, tushunish, metakognitiv strategiyalar

Аннотация. Данная статья посвящена формированию и развитию навыков чтения на английском языке у студентов ESP (английский для специальных целей). В настоящее время

целью обучения ESP является не только чтение и понимание профессиональных текстов, но и выражение их содержания в речи. Поэтому используются некоторые инновационные приемы коммуникативных методов, например, «угадай их», «отрывайся от размышлений», «совет по картинкам», работа с текстом, вопросы после текста, перефразирование, выбор окончания, метод «рыбий кости», и т. д. Эффективность этих методов была продемонстрирована их применением в ходе урока. Кроме того, в конце даются некоторые рекомендации и предложения, позволяющие повысить эффективность занятия.

Ключевые слова: навыки чтения, методы общения, техника головоломки, метакогнитивность, понимание, метакогнитивные стратегии.

Abstract. This article is devoted to the formation and development of reading skills of ESP learners of students' in English. Currently, the goal of ESP learning is not only reading and understanding texts by profession, but also expressing content in speech. That's why there are used some innovative techniques of communicative methods as make them guess, think break, picture prompt, working with text, post text questions, paraphrasing, choosing the endings, fish-bone method and others. The effectiveness of these techniques showed by their implementation during the class. Besides these some recommendations and suggestions are given in order to improve the effectiveness of the lesson at the end

Keywords: reading skills, communicative methods, jigsaw technique metacognition, comprehension, metacognitive strategies.

Barcha odamlar umumiy bo'lgan chet tillarini o'rganishning asosiy sababi har qanday rejimda aloqa qilishdir. Bu ikki tomonlama jarayon bo'lib, u bir-birini tushunish qobiliyatini, kimdir boshqa birovga etkazmoqchi bo'lgan xabarni qabul qiluvchiga tushunarli va barcha ishtirokchilarning o'ziga xos holati va holatiga mos keladigan tarzda kodlashni bilishni talab qiladi. Aksincha, odam boshqa birov unga etkazayotgan xabarni talqin qila olishi kerak. Chet tilida yaxshi muloqot qilish ko'nikmalariga ega bo'lish uchun siz nafaqat so'z boyligi (individual so'zlar va ularning ma'nolari, iboralar, iboralar va frazeologik fe'llar va boshqalar) bilan, balki til tuzilmalari va, avvalambor, muayyan vaziyatlarga muvofiq to'g'ri kontekstda ulardan foydalanish strategiyalari bilan ham tanish bo'lishingiz kerak.

Kooperativ ta'lim-bu tashkil etishga qaratilgan ta'limiy yondashuv sinfdagi mashg'ulotlar akademik va ijtimoiy ta'lim tajribalariga aylanadi. Talabalarni guruhlariga ajratishdan ko'ra kooperativ ta'lim uchun ko'proq narsa bor va u "ijobiy o'zaro bog'liqlikni tuzish" deb ta'riflangan. "Talabalar akademik maqsadlarga qaratilgan vazifalarni birgalikda bajarish uchun guruhlarda ishlashlari kerak. Raqobatbardosh bo'lishi mumkin bo'lgan individual ta'limdan farqli o'laroq, birgalikda o'qiyotgan talabalar bir-birlarining resurslari va ko'nikmalaridan foydalanishlari mumkin (bir-birlaridan ma'lumot so'rash, bir-birlarining g'oyalarini baholash, bir-birlarining ishlarini nazorat qilish va h.k.). Bundan tashqari, o'qituvchining roli ma'lumot berishdan o'quvchilarning bilim olishiga yordam berishga o'zgaradi. Guruh muvaffaqiyat qozonganida hamma muvaffaqiyatga erishadi. Ross va Smit (Ross va Smit, 1995) birgalikda o'rganishning muvaffaqiyatli vazifalarini intellektual jihatdan murakkab, ijodiy, ochiq va yuqori darajadagi fikrlash vazifalarini o'z ichiga olgan deb ta'riflaydilar.

Sinfdan hamkorlikda o'qitishni muvaffaqiyatli amalga oshirishning quyidagi beshta asosiy elementi aniqlandi:

- ijobiy o'zaro bog'liqlik
- individual va guruh javobgarligi
- rag'batlantiruvchi o'zaro ta'sir (yuzma-yuz; face to face)
- talabalarga shaxslararo muloqot va kichik guruhlarda ishlash bo'yicha zarur ko'nikmalarni o'rgatish
- guruh ishi.

Jonson va Jonson guruhining meta-tahliliga ko'ra, talabalar birgalikda ta'lim sharoitida individualizm yoki raqobat sharoitida o'rganadiganlar bilan taqqoslaganda, ular ko'proq narsalarga

erishadilar, yaxshiroq fikr yuritadilar, o'z qadr-qimmatini oshiradilar, kursdoshlar va o'quv topshiriqlarini yaxshi ko'radilar va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni ko'proq qabul qiladilar.

Rasmiy hamkorlikdagi ta'lim vaqt o'tishi bilan o'qituvchi tomonidan tuzilgan, osonlashtirilgan va nazorat qilinadi va topshiriqlar ustida ishlashda guruh maqsadlariga erishish uchun ishlatiladi (masalan, topshiriqni bajarish). Har qanday o'quv materialini yoki topshirig'i ushbu o'quv turiga moslashtirilishi mumkin va guruhlar 2-6 kishidan iborat bo'lishi mumkin va munozaralar bir necha daqiqadan butun davrgacha davom etadi.

Rasmiy hamkorlikdagi ta'lim strategiyalarining turlariga quyidagilar kiradi:

1. Jumboq texnikasi
2. Guruh muammolarini hal qilish va qaror qabul qilishni o'z ichiga olgan vazifalar
3. Laboratoriya topshiriqlari yoki tajriba topshiriqlari
4. Ekspert baholari bilan ishlash (masalan, yozma topshiriqlarni tahrirlash).

Ushbu turdagi mashg'ulotlarda tajribaga ega bo'lish va ko'nikmalarni rivojlantirish ko'pincha norasmiy va asosiy o'rganishni osonlashtiradi. Jumboq darslari ajoyib, chunki talaba berilgan mavzu bo'yicha o'qituvchi rolini o'z zimmasiga oladi va sinfdoshiga ushbu mavzuni o'rgatish uchun javobgardir. G'oya shundan iboratki, agar talabalar biror narsani o'rgata olsalar, ular materialni o'rganishgan.

Norasmiy hamkorlikdagi ta'lim dars davomida kichik guruhlarda materialga e'tiborni jalb qilish yoki dars oxirida muhokama qilish orqali guruhli ta'limni passiv o'qitish bilan birlashtiradi va odatda ikki kishilik guruhlarini o'z ichiga oladi (masalan, "sherigingizga murojaat qiling" muhokamasi). Ushbu guruhlar ko'pincha vaqtinchalik bo'lib, darsdan darsga o'zgarishi mumkin (rasmiy ta'limdan juda farq qiladi, bu erda 2 talaba semestr davomida laboratoriya hamkori bo'lib, bir-birining ilmiy bilimlariga hissa qo'shishi mumkin).

Muhokamalar odatda to'rtta komponentdan iborat bo'lib, ular o'qituvchi tomonidan berilgan savollarga javoblarni shakllantirish, sherik bilan berilgan savollarga javoblarni almashish, sherikning bir xil savolga javoblarini tinglash va yangi, yaxshi ishlab chiqilgan javobni yaratishni o'z ichiga oladi. Ushbu turdagi ta'lim talabaga ko'proq ma'lumotni ishlab chiqish, mustahkamlash va saqlashga imkon beradi. Tushunish strategiyasini samarali o'rgatish o'quvchilarni sherik sifatida yoki kichik guruhlarda aniq belgilangan vazifalar ustida ishlashni o'z ichiga olgan hamkorlikda o'rganish orqali amalga oshirilishi mumkin. Birgalikda o'rganish tushunish strategiyalarini o'rgatish uchun muvaffaqiyatli qo'llaniladi. Talabalar bir-birlariga tushunish strategiyalarini o'rganish va qo'llashda yordam berish orqali matnlarni tushunish ustida birgalikda ishlashadi. O'qituvchilar talabalarga guruhlarda ishlashni o'rganishda yordam berishadi. O'qituvchilar, shuningdek, tushunish strategiyalarini modellashtirishni ta'minlaydilar.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aniq o'qitish usullari tushunish strategiyasini o'rgatishda ayniqsa samarali. Aniq ko'rsatmalarda o'qituvchilar o'quvchilarga nima uchun ekanligini aytib beradilar qachon strategiyalardan foydalanishlari kerak, qanday strategiyalardan foydalanish kerak va ularni qanday qo'llash kerak.

Aniq brifing bosqichlari odatda to'g'ridan-to'g'ri tushuntirish, o'qituvchi tomonidan modellashtirish ("ovoz chiqarib o'ylash"), rahbarlik bilan mashq qilish va qo'llashni o'z ichiga oladi.

- To'g'ridan-to'g'ri tushuntirish

O'qituvchi o'quvchilarga strategiya nima uchun tushunishga yordam berishini va uni qachon qo'llash kerakligini tushuntiradi.

- Modellashtirish

O'qituvchi talabalar foydalanadigan matnni o'qiyotganda odatda "baland ovozda o'ylash" orqali strategiyani qanday qo'llashni modellashtiradi yoki namoyish etadi.

- Qo'llanma bilan mashq qilish

O'qituvchi talabalarga strategiyani qanday va qachon qo'llashni o'rganayotganda rahbarlik qiladi va yordam beradi.

- Ilova

O'qituvchi o'quvchilarga strategiyani o'zlari qo'llay olmaguncha mashq qilishda yordam beradi. O'quvchilarni o'qishga o'rgatishning bir necha asosiy strategiyalari mavjud.

1. Tushunish monitoringi

O'z tushunchalarini yaxshi nazorat qiladigan talabalar qachon o'qiganlarini va qachon tushunmasliklarini bilishadi. Ular paydo bo'lganda tushunish muammolarini "hal qilish" strategiyasiga ega. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hatto boshlang'ich sinflarda ham o'rganish o'quvchilarga o'z tushunchalarini yaxshiroq nazorat qilishga yordam beradi.

Tushunishni kuzatish bo'yicha trening o'quvchilarga o'rgatadi:

- Ular haqiqatan ham tushunganlarini anglash
- Ular tushunmaydigan narsalarni aniqlash
- Tushunish muammolarini hal qilish uchun tegishli strategiyalardan foydalaning

2. Metakognitsiya

Metakognitsiyani "fikrlash haqida o'ylash" deb ta'riflash mumkin. Yaxshi o'quvchilar o'qish haqida o'ylash va nazorat qilish uchun metakognitiv strategiyalardan foydalanadilar. O'qishdan oldin ular o'qish maqsadini aniqlab olishlari va matnni ko'rib chiqishlari mumkin. O'qish paytida ular o'qish tezligini matnning murakkabligiga qarab sozlash va tushunish bilan bog'liq har qanday muammolarni "tuzatish" orqali o'z tushunchalarini kuzatib borishlari mumkin. O'qigandan so'ng, ular o'qishni tushunishlarini sinab ko'rishadi.

Talabalar tushunishni nazorat qilish uchun bir nechta strategiyalardan foydalanishlari mumkin.:

- Qiyinchilik nima ekanligini aniqlang
- : "Men sahifadagi ikkinchi xatboshini tushunmayapman."
- Qiyinchilik nima ekanligini aniqlang

Ushbu maqola sinfda ESP o'qitishda ishlatiladigan o'qishning ahamiyati haqida. Ingliz tili o'qituvchisi sifatida siz ingliz tilining barcha fanlarini va samarali o'qitish usullarini bilishingiz kerak. Yuqori sifatli o'qitish talabalarning muvaffaqiyatida muhim rol o'ynaydi. Agar biz o'qituvchining maqsadi va muhim vazifasi bilan bog'liq bo'lgan ta'lim shunchaki o'z kasbining bajarilishi emas, balki uning doirasidan tashqariga chiqib, bilim tarqatuvchi sifatida o'z missiyasining amalga oshirishiga olib keladigan bo'lsa, o'qitish muvaffaqiyatli bo'ladi, degan qat'iy ishonch mavjud va yangi avlodlarni tarbiyalash.

FOYDALNILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Maxmudov, K. (2020). Chet tillarni o'qitishda madaniyatlararo muloqotni shakllantirish yo'llari. Fan va ta'lim, 1(4)
2. Augustine, D.K., Gruber, K. D., & Hanson, L. R. (1989-1990). Cooperation works! Educational Leadership, 47, 4-7.
3. Brown, H., & Ciuffetelli, D.C. (Eds.). (2009). Foundational methods: Understanding teaching and learning. Toronto: Pearson Education.

UO'K 372.881.111

YOSHI KATTALARGA INGLIZ TILINI O'QITISHDA O'YINLARNING O'RNI

G.J.Ibodullayeva, katta o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida katta yoshdagi ishtirokchilarga chet tilini o'rgatishda o'yin texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini muhokama qilamiz. Biz katta yoshdagi o'quvchilar bilan chet tilidagi darslarda amalga oshiriladigan o'yinlarning asosiy funksiyalarini tahlil qildik: ta'lim, motivatsion, diagnostik, tuzatuvchi, tashkiliy, rivojlantiruvchi, tarbiyaviy, kommunikativ, terapevtik, madaniyatlararo va xalqaro muloqot va boshqalar. Biz katta yoshdagi talabalarning o'quv jarayonida o'yin texnologiyalaridan foydalanishda bir qator cheklovlarni aniqladik: o'yinlarga tayyorgarlikning nisbiy murakkabligi, barcha o'quvchilarning harakatlarini baholashga imkon beradigan rasmiy mezonlarning yo'qligi, o'quvchilarning o'yinga psixologik tayyorgarligi va boshqalar.

Kalit so'zlar: kattalar ta'limi, xorijiy til, o'yin texnologiyalari, o'yin xususiyatlari

Аннотация. В данной статье мы обсуждаем возможности использования игровых технологий при обучении иностранному языку старших участников образовательного процесса. Проанализированы основные функции игр, выполняемых на занятиях иностранным языком со старшими школьниками: обучающая, мотивационная, диагностическая,

коррекционная, организационно-развивающая, обучающая, коммуникативная, лечебная, межкультурно-интернационального общения и др. Выявлен ряд ограничений использования игровых технологий в образовательном процессе старшеклассников: относительная сложность подготовки к играм, отсутствие официальных критериев, позволяющих оценить действия всех учащихся, психологическая готовность учащихся к игре, и т. д.

Ключевые слова: образование взрослых, иностранный язык, игровые технологии, особенности игры

Abstract. In this article, we discuss the possibilities of using game technologies in teaching a foreign language to older participants in the educational process. We analyzed the main functions of games implemented in foreign language classes with older students: educational, motivational, diagnostic, corrective, organizational, developmental, educational, communicative, therapeutic, intercultural and international communication, etc. We identified a number of restrictions when using gaming technologies in the educational process of adult students: relative complexity of preparing for games, lack of formal criteria allowing evaluating the actions of all students, insufficient psychological preparation of students for the game, etc.

Keywords: adult education, foreign language, game technology, game functions

Ma'lumki, so'nggi yillarda ingliz tilining xalqaro muloqot tili sifatidagi roli kengayib, ingliz tilini o'qitish metodikasi rivojlanib bormoqda. Haqiqiy mutaxassis ingliz tilini muloqot vositasi, shuningdek, zamonaviy hayot talablariga javob beradigan professional muloqot vositasi sifatida bilishi kerak. Bu talab har qanday mutaxassisga tegishli. Deyarli har qanday sohada mutaxassislarining ko'pchiligi ingliz tilida to'g'ri bilim va ko'nikmalarga ega emasligining sabablaridan biri bu ularni o'qitish yoki o'qitish usulidir.

Aksariyat ingliz tili o'qituvchilari ingliz tilini o'qitishning an'anaviy usullaridan foydalanadilar. Biroq, bu usullar va texnikalar zamonaviy ijtimoiy talablarga javob bermaydi. Ko'pgina sotsiologik so'rovlar shuni ko'rsatdiki, ingliz tili o'qituvchilarining yarmidan ko'pi pedagogik faoliyatini qanday isloh qilishni bilishmaydi. Biroq, bu tushunarli, ayniqsa ingliz tilini o'qitish tarixiga nazar tashlasangiz.

1920-30-yillarning uslubiy vazifasi talabalarni haqiqiy matnlarni o'qishga o'rgatish edi. Bunga chet el so'zlari va grammatik shakllarini ona tilida tushuntirmasdan tarjima qilmasdan erishish mumkin emas edi. Ushbu usul bizga grammatik almashtirish jadvallarini berdi. Bundan tashqari, nutqning rivojlanishi tafakkurning rivojlanishi bilan bog'liq emas va fikrlashni texnik jihatdan rivojlantirish kerak degan xulosaga kelishdi. Ushbu usul chet tillarini o'qitishda ijodiy yondashuvlarni rivojlantirishga yordam bermadi. 1940-yillarning o'rtalaridan boshlab qiyosiy usulga o'tish sodir bo'ldi. Asosiy e'tibor to'g'ri o'qishni o'rganishga qaratildi. Biroq, usullar mexanik edi.

1940-yillarning oxiriga kelib I.Rahmonov ijodiy usullarni qo'llash zarurligini ta'kidladi. Uning maqsadi - o'rganilayotgan til materiali asosida ijodiy og'zaki faoliyatni rag'batlantirish. Til materiali og'zaki faoliyatni rag'batlantirishning yagona vositasi edi. Umuman olganda, barcha qo'llaniladigan usullar va usullar og'zaki nutqning tegishli darajasini o'zlashtirishni ta'minlamadi. Bunday daraja faqat 1970-80-yillarda muqobil usullar qo'llaniladigan ba'zi universitetlarda saqlanib qoldi. Bu usullar rolli va ishbilarmonlik o'yinlarini o'z ichiga olgan bo'lib, o'quvchilarning faolligini oshirish va chet tilini o'qitish samaradorligini oshirishga yordam berdi. O'sha paytda ba'zi olimlar chet tili darslarida kognitiv qiziqishlarni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlarini va kognitiv motivatsiyani kuchaytirish vositalarini o'rganish va tahlil qilishdi. E. Passov va boshqalar chet tili darslarida tafakkurni rivojlantirish masalalarini o'rgandilar. Ba'zi olimlar (masalan, S. Kalinina, V. Petlin) ijodiy faoliyat tashkil etilgan ta'lim muassasalarini o'rganishdi. O'sha paytda ko'plab tadqiqotchilar (masalan, J. Vitlin) an'anaviy usullarni muqobil va intensiv usullarning ayrim elementlari bilan birlashtirish, o'yin texnikasi va xorijiy ta'lim mutaxassislari (masalan, Gyote instituti) tomonidan taklif qilingan loyiha usulini qo'llashni talab qilishdi. Ko'pgina olimlar (I. Zimnyaya, S. Scherbak) o'quvchilarning bilim va ijodiy faolligini oshirishning optimal usuli sifatida chet tilini o'qitishga kommunikativ yondashuvni ko'rsatdilar. Shunga qaramay, universitetlarimizda bunday usullar tizimli ravishda qo'llanilmagan. O'yin usullarini amalga oshirishda yagona

kontsepsiya mavjud emas. Kognitiv faoliyatni o'ynashning mohiyati to'liq ochilmagan. Kognitiv faoliyatni o'ynashni rag'batlantirishning umumiy metodologiyasi yo'q. O'yinlar hali tizimlashtirilmagan. Kognitiv faoliyatni rag'batlantirishning nazariy asoslari ishlab chiqilmagan. Yangi uslubiy ta'lim konsepsiyasiga mos keladigan o'quv qo'llanmalar va kitoblar ishlab chiqilmagan. Shuning uchun o'quvchilarning muloqot qobiliyatlarini rag'batlantiradigan o'yin usullari, usullari va tizimlarini loyihalash, ishlab chiqish va amalga oshirishga jiddiy ehtiyoj bor. Kognitiv faollikni rag'batlantirish muammosi sotsiologlar, psixologlar, metodistlar, ta'lim bo'yicha mutaxassislar va o'qituvchilar tomonidan o'rganilgan. Hali ham u yetarlicha o'rganilmagan. O'quv jarayonini jadallashtirish, bilim faolligini rag'batlantirish, fanga qiziqishni rivojlantirish, o'quvchilarni rag'batlantirish, qulay psixologik muhitni ta'minlash va hokazolarni hal qilishda ko'plab olimlar katta hissa qo'shdilar. Ingliz tilini o'qitishda o'yin usullarini qo'llash samaradorligi ko'plab olimlar va ta'lim mutaxassislari tomonidan tasdiqlangan. Yigirmanchi asrning atoqli mutafakkiri Jozef Xaysingning ta'kidlashicha, "inson"ning falsafiy ma'nosi nafaqat "homo sapiens" (aqli odam) va "homo faber" (ijodkor odam), balki "homo" tushunchasini ham o'z ichiga oladi. ludens" (o'yinchi odam).

O'yin ta'limi odamlarni maqsadlilik, faollik, fikrlashning dinamikasi va mahsuldorligi, xotira samaradorligi, o'z-o'zini takomillashtirishga moyillik, o'z kuchiga ishonish va boshqalar kabi fazilatlarni ochib berishga undaydi. Bu fikr va harakatni birlashtirgan o'yin. O'yinlar orqali o'qitish usullari ko'plab Evropa va AQSH universitetlarida ham liberal, ham muhandislik ta'limida tarqaldi. O'yin ta'limi AQSH oliy ta'limida eng katta mashhurlikka erishdi. Garvard, Kaliforniya, Nyu-York, Stenford, Jon Xopkins, Massachusetts texnologiya instituti va boshqa ko'plab universitetlar bu usullarni ko'p amalda oshiradilar. Ko'pgina tadqiqotchilar o'yin ta'limining samaradorligi, birinchi navbatda, kuchli motivatsiya, "mavzuga qiziqishning ortishi" bilan belgilanadi, deb hisoblashadi.

A. Leontevning fikricha, kognitiv faoliyatning muvaffaqiyati nafaqat motivatsiyaning intensivligiga, balki motivning tabiatiga ham bog'liqdir. O'yin ta'limining rag'batlantiruvchi ta'siri bilan bir qatorda ta'lim mutaxassislari (R. Appatova, T. Oleynik, G. Frolova, A. Derkach va boshqalar) o'yin usullarining bir nechta funksiyalarini ajratib ko'rsatishadi:

- Motivatsiya. Bu kognitiv faollikni rag'batlantirishning dastlabki vositasidir. U maqsadlar, qoidalar, ishtirokchilarning vazifalari, ularning rollari va boshqalarni o'z ichiga oladi.

- Axborot va o'qitish. U o'rganilayotgan mavzu va o'quv rejasi bilan bog'liq bo'lgan o'yin faoliyatining tarbiyaviy mohiyatini ta'minlaydi.

- Tashkilot va boshqaruv. O'yin faoliyati ta'limni tashkil qilishni ta'minlaydi. Bu talabalarni tashkil qilish va boshqarishning odatiy bo'lmagan usuli.

- Kommunikativ. O'yin usullari kommunikativ faoliyatni ta'minlaydi. Talabalar bunday mashg'ulotlarda qatnashganda, ular og'zaki va og'zaki bo'lmagan vositalardan (imo-ishoralar, mimikalar, ko'z bilan aloqa qilish va boshqalar) foydalangan holda turli xil ijtimoiy va shaxslararo rollarni bajaradilar.

- Modellashtirish. O'yin faoliyati haqiqiy hayotiy vaziyatlarni, kasbiy sharoitlarni taqlid qiladi.

- Faoliyat va mustaqillik. Ushbu usullarni qo'llash faol ishlashni rag'batlantiradi, chunki topshiriqlar o'quvchilarga ishtirok, bahslashish, rozilik berish, yodlash va hokazo qobiliyatlarini namoyish etishga imkon beradi. Shu bilan birga, talabalar mustaqil ravishda qaror qabul qilishga va o'z faoliyatini boshqarishga o'rgatadi.

- Dinamiklik va yangilik. Bu tamoyil o'quvchilarda bilim qiziqish va intellektual faollikni ta'minlaydi. Burg'ulash va to'ldirishdan qochish kerak.

- Raqobat va samaradorlik. Raqobat jismoniy va intellektual faoliyatni rag'batlantiradi.

- Muloqot va o'zaro ta'sir.

- Rol o'ynash. Bu o'yinni hayot va professional sharoitlarga moslashtiradi.

O'yin usullari o'yin va o'qitish komponentlarini o'z ichiga oladi. O'yin faoliyati o'qituvchi tomonidan boshqariladi; vaziyatni baholash va qaror qabul qilishda tashabbuskorlik, zukkolik, topqirlik kabi ijodiy fazilatlarni faollashtirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadi. O'yin faoliyati quyidagi shartlar mavjud bo'lganda samarali hisoblanadi:

- Talabalar o'yinni xohlashadi.

- Ularga qanday o'ynash kerakligi o'rgatilgan.
- Ular o'ynashga tayyor.
- Ular o'yindan zavqlanishadi, chunki:
 - chet tilini bilish;
 - ular texnikadan xabardor, ammo mazmuni yangi va qiziqarli;
 - jarayon kutilmagan va hissiy;
 - ular muammoni hal qilishga muvaffaq bo'lishadi va hokazo.

Bunda o'qituvchi:

- guruhda qulay psixologik muhitni saqlaydi;
- chet tilini mukammal biladi va yaxshi o'yin mahoratiga ega;
- o'yin faoliyatini tashkil etishga mos keladigan dasturni yaxshi biladi;
- ssenariyni oldindan tayyorlagan;
- talabalarni o'yin faoliyatiga tayyorlaydi va ularga o'yinning maqsadi va vazifalarini

tushuntiradi;

- o'yinni o'tkazish sanasini belgiladi.

Afsuski, juda kam sonli o'qituvchilar o'z ishlarida o'yin usullarini qo'llaydilar. Ba'zilar o'yinlarga qiziqishadi, lekin yangi usulda o'qitishni boshlashga jur'at etmaydilar. Sabablari quyidagilar: yangi usullarni amalga oshira olmaslik, tayyor ssenariyning yo'qligi, o'quvchini o'yinga tayyorlamaslik, "o'yin maydoni" deb ataladigan narsalarni tashkil qilish uchun vositalarning yo'qligi, muvaffaqiyatsizlikdan qo'rqish va boshqalar. Albatta, o'qituvchilar "o'yin darsiga" tayyorgarlik ko'rish uchun ko'proq vaqt sarflashlari kerakligini bilishadi.

"Bundan tashqari, hamma sinf xonalari o'yin texnikasini qo'llash uchun to'g'ri jihozlanmagan. O'qituvchilar ushbu yangi uslub va strategiyalarni o'rganishlari mumkin bo'lgan seminarlar juda kam. Shuning uchun "o'yin darslari" qisqa o'yinlar, vaziyatlar, topishmoqlar va boshqalar bilan almashtiriladi. ta'lim usullarini ishlab chiqish va takomillashtirishga sezilarli hissa qo'shmaydi. Tan olishimiz kerakki, bunday holat har qanday ta'lim sohasi uchun odatiy holdir.

Ko'pgina usullar ta'limning faqat bitta yoki eng yaxshi ikkita elementini olishga qaratilgan: bilim, ko'nikma va malakalar. Lekin ular ijodiy faoliyat tajribasini va hissiy-baholash faoliyati tajribasini rivojlantirmaydi. Ta'limning ikkita muhim tarkibiy qismiga bunday e'tiborsizlik motivatsiya va kasbiy samaradorlik darajasini pasaytiradi, ta'limga rasmiy munosabatni o'rnatadi va ta'limning rolini pasaytiradi [6]. Bu vaziyatni o'zgartirish kerakligiga shubha yo'q. A.Verbitskiy fikricha, ta'limni muammoni hal etish, dinamika va boshqalar tamoyillariga asoslangan tizimli tashkil etishga o'tkazish, ijodkorlik imkoniyatlarini ta'minlash, bilish faoliyatini qo'llab-quvvatlash zarurati tug'iladi. Faol o'qitish usullarini tatbiq etish kerak, chunki ular ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otadi: o'quv faoliyatining yangi usullarini o'zlashtirish quvonchi, bilim jarayoni va o'zini o'zi qadrlashdan qoniqish, o'z rivojlanishi va rivojlanishini amalga oshirish. Birinchi navbatda o'qituvchilar buni tushunishlari kerak. Eng muhim didaktik vazifalardan biri o'quvchilarni idrok etishga o'rgatish, shuningdek, ijodiy qobiliyatlari va mustaqilligini rivojlantirish yo'llari va usullarini izlashdir. Ikkinchidan, ular talabalarning bilim olishlari uchun ijodiy mehnatini rag'batlantiradigan yangi samarali usullarni qo'llashlari va ishlab chiqishlari kerak. Ingliz tilini o'rgatishda o'yin usullari va usullarini qo'llash, albatta, o'quvchilarning bilim faolligini va yangi bilimlarni olish uchun motivatsiyasini rag'batlantiradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Kachalova O.I., Kachalov N.A. Texnik universitet talabalari uchun seminarlarda mustaqil ishlarni tashkil etish // Tomsk davlat pedagogika universitetining axborotnomasi. – 2014. – 8-son (149). – 25–28-betlar.
2. Raxmanov I.V. Chet tilida og'zaki nutqni o'rgatish. – M.: Oliy maktab, 2000. – 129 b.
3. Passov E.I. Kommunikativ chet tili ta'limi tushunchasi. – Zlatoust, 2007. – 200 b.
4. Heisig J. Die Historische Entwicklung Der Landwirtschaftlichen Verhltnisse Auf Den Reichsgrfl.-Freistandesherrlich-Schaffgotschischen Gterkomplexen in Preussisch-Schlesien (German Edition). – Print-on-Demand, 2011. – 238 b.
5. Kachalov N.A. Aloqa va axborotni rivojlantirish kontekstida til ta'limini modernizatsiya qilish // Polotsk davlat universitetining xabarnomasi. E seriyasi: Pedagogika fanlari. – 2009. – No 11. – B. 15–18.

ENHANCING ENGLISH LANGUAGE LEARNING THROUGH INTEGRATING WEB ONLINE MAPPING SERVICES

M.U.Ibrokhimova, student, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Raqamli texnologiyalar rivojlangan asrda ta'lim integratsiyasi tobora keng tarqalgan. Ushbu maqola ingliz tilini o'qitishda veb-onlayn xaritalash xizmatlarining potentsial afzalliklari va strategiyalarini o'rganadi. Ushbu maqolada veb-xaritalash o'qitish ko'rsatmalarini qanday yaxshilashi, tilni o'rganishni osonlashtirishi va o'quv jarayonida faol ishtirok etishi haqida to'liq ma'lumot berilgan. Ushbu maqola veb-xaritalash xizmatlarining ingliz tilining innovatsion integratsiyasini o'rganadi va maqola maqsadi til o'rganish tajribasini oshirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: ingliz tilini chet tili sifatida o'rganish, veb - onlayn xaritalash xizmatlari, tilni o'rganish, texnologiya integratsiyasi, pedagogik strategiyalar.

Аннотация. В цифровую эпоху интеграция технологий в образование становится все более распространенной. В данной статье рассматриваются потенциальные преимущества и стратегии использования картографических веб-сервисов в преподавании английского языка как иностранного (EFL). В статье представлен всесторонний обзор того, как картографические веб-инструменты могут улучшить преподавание EFL, облегчить усвоение языка и способствовать активному участию в процессе обучения. В статье рассматривается инновационная интеграция картографических веб-сервисов в преподавание английского языка как иностранного (EFL), направленная на повышение эффективности изучения языка. В ней рассматриваются новые стратегии и трансформационный потенциал использования цифровых картографических инструментов в языковом образовании.

Ключевые слова: английский как иностранный язык, картографические онлайн-сервисы, овладение языком, интеграция технологий, педагогические стратегии.

Abstract. In the digital age, technology integration into education has become increasingly prevalent. This article explores the potential benefits and strategies of incorporating web online mapping services in teaching English as a Foreign Language (EFL). This article presents a comprehensive overview of how web mapping tools can enhance EFL instruction, facilitate language acquisition, and promote active engagement in the learning process. This article delves into the innovative integration of web mapping services into English as a Foreign Language (EFL) instruction, aiming to enhance language learning experiences. It explores novel strategies and the transformative potential of leveraging digital mapping tools in language education.

Keywords: EFL, web online mapping services, language acquisition, technology integration, pedagogical strategies.

Introduction. Teaching and learning methods across various disciplines have been entirely transformed using technology in education. Technology has enormous potential to improve language acquisition and engage students in language teaching. Online mapping services are one such technology that has potential for use in English Language Teaching (ELT). These platforms offer rich visual and interactive experiences that may be used to enhance EFL training. [0] Examples of these are Google Maps and interactive mapping applications. This paper aims to investigate the use of web-based mapping services in EFL instruction, emphasizing the possible advantages and helpful teaching techniques. The digital era has brought previously unheard-of possibilities to improve teaching methods. To shed light on the transformational influence of digital mapping services on language acquisition and cultural understanding, this paper sets out on a trip to investigate this confluence. [0]

Literature review. This article aims to illuminate the efficacy and significance of this novel technique for English language learners globally by examining extant literature and research. International academics promoting experiential, hands-on learning experiences and highlighting the importance of constructivist learning theory in education include Vygotsky and Dewey. [0] According to Vygotsky's sociocultural theory, language development is founded on social interactions and real-world experiences; in contrast, Dewey's experiential learning theory puts

students through real-world situations to promote deeper comprehension and skill acquisition. It is stressed how crucial it is to consider the state of the globe.

Research methodology. A survey of pertinent literature was done to look into integrating web-based mapping services in EFL training. We investigated academic publications, peer-reviewed papers, and pedagogical materials to learn about mapping tools' theoretical underpinnings and real-world uses in language acquisition. [0] Pedagogical tactics and instructional approaches for integrating web mapping services were also examined to determine best practices and efficient implementation techniques. A comprehensive assessment of the literature covering educational technology, language acquisition theories, and pedagogical techniques was carried out to unveil the dynamic potential of integrating online mapping services in EFL instruction. The investigation covered various sources, such as academic publications, conference proceedings, and instructional websites, to get information about the most efficient methods and approaches for utilizing digital mapping tools in language learning.[0]

Analysis and results. Using web-based mapping applications in EFL training has several advantages for language learners. First, by giving pupils visual context and practical application to language learning, these tools help students understand abstract language concepts and give them more substance. Interactive mapping activities facilitate communicative and interactive learning environments by encouraging active involvement and cooperation. [0] Additionally, web mapping services support genuine language use by exposing learners to various linguistic settings and cultural information encoded within maps. Research indicates that integrating mapping exercises into English as a Foreign Language (EFL) curricula improves students' spatial reasoning abilities, cultural awareness, and language ability. A summary of the research shows that integrating web mapping services into EFL education is connected with a tapestry of creative methods and promising results. [0] Using anything from virtual field trips to interactive language games built into maps, teachers have made the most of digital mapping to help students develop their language skills, cultural sensitivity, and spatial reasoning. [0]

Conclusion/recommendations. In conclusion, by offering dynamic, real-world, and captivating learning opportunities, incorporating web-based mapping services has enormous potential to improve EFL training. Teachers may design dynamic language learning environments that support students' linguistic, cultural, and digital abilities by utilizing mapping tools' visual and interactive characteristics. Subsequent investigations should delve more into the efficaciousness of diverse instructional methodologies and the enduring consequences of incorporating mapping technology into EFL curricula. Through digital mapping, educators stimulate inquisitiveness, cultivate international proficiency, and enable students to traverse worldwide terrain confidently and proficiently.

REFERENCES:

1. Tsai, Y.-S. (2019). Enhancing English language learning through integrating web online mapping services. In L. Bradley & S. Thoučsny (Eds.), *CALL and complexity – short papers from EUROCALL 2019* (pp. 287-292). Research-publishing.net.
2. Wang, C.-L. (2018). Using web online mapping services to enhance English language learning. *Journal of Language Teaching and Research*, 9(4), 819-825.
3. Юсубалиев, С.М. (2017). Использование веб-сервисов онлайн-карт для повышения эффективности изучения английского языка. *Инновационные технологии в образовании*, 2(3), 127-132.
4. Lee, J.-H. (2016). Enhancing English language learning through web online mapping services. *TESOL Journal*, 7(2), 137-142.
5. Абдуллаева, Д.И. (2015). Внедрение веб-сервисов онлайн-карт в процесс обучения английскому языку. *Сборник научных трудов Узбекистанского университета*, 12, 45-50.
6. Zhao, Y., & Cho, Y.-H. (2014). Integrating web online mapping services into English language instruction. In M. Zhang & B. Barber (Eds.), *Cases on professional distance education degree programs and practices: Successes, challenges, and issues* (pp. 235-251). IGI Global.
7. Мамадалиева, Ш.К. (2013). Развитие навыков английского языка с использованием веб-сервисов онлайн-карт. *Материалы Международной конференции "Современные тенденции в образовании"*, 56-61. Ташкент, Узбекистан.

MUSTAQIL TA'LIMNING OLIY HARBIY TA'LIM JARAYONIDAGI MUAMMOLAR

*M.Sh.Islamova, PhD, dots., O'zR Mudofaa vazirligi CHOTQMBYU, Toshkent**D.D.Xursanov, guruh komandiri, Janubi-g'arbiy maxsus harbiy okrug, Toshkent*

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy harbiy ta'lim tizimi kursantlarining mustaqil tayyorgalik va mustaqil ta'lim jarayonini tashkil etishning mavjud holati, ta'lim jarayoni samaradorligini oshirish muammolari xususida fikrlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: oliy harbiy ta'lim, mustaqil tayyorgarlik, mustaqil ta'lim, amaliy kimyo.

Аннотация. В данной статье описано современное состояние самостоятельной подготовки и организации самостоятельного образовательного процесса курсантов системы высшего военного образования, а также проблемы повышения эффективности образовательного процесса.

Ключевые слова: высшее военное образование, самостоятельное обучение, самостоятельное обучение, практическая химия.

Abstract. This article describes the current state of independent preparation and organization of the independent educational process of cadets of the higher military education system, and the problems of improving the effectiveness of the educational process.

Key words: higher military education, independent training, independent education, practical chemistry.

Ta'lim oluvchilarning **mustaqil ishi** - muayyan fandan o'quv dasturida belgilangan bilim, ko'nikma va malakaning ma'lum bir qismini kursant (ta'lim oluvchi) tomonidan fan o'qituvchisi maslahati va tavsiyalari asosida, mustaqil ravishda auditoriya va auditoriyadan tashqarida o'zlashtirishga yo'naltirilgan tizimli faoliyatdir.

Ta'lim oluvchi ushbu faoliyat (jarayon) davomida ma'lumotlarni samarali mabaalardan izlab topishi, tahlil qilishi, ajratib olishi erkin ijodiy fikrlashi maqsadga muvofiqdir.

O'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini tahlil qilishga bo'lgan ichki ehtiyojning shakllanishi mamlakat hayotida kutilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, yangi shart-sharoitlar, yangi talab va mezonlarga javob berish bilan bevosita bog'liqdir. Taraqqiyot va rivojlanish jarayoni kadrlar shaxsiy salohiyatini ro'yobga chiqarish shartiga ham aylanadi. O'quv jarayonida o'quv materiali ustida mustaqil ishlashning rolini oshirmasdan turib, shaxsni zamonaviy uzluksiz tarbiyalash muammolarini hal qilish mumkin emas. Amaliy kimyo fani muhim fundamental tabiiy fanlardan bo'lib, ushbu fandan talab darajasidagi bilim, ko'nikma va malakalarning shakllanishida mustaqil o'qish va mustaqil bilimdagi bo'shliqlar va yangiliklarni o'zlashtirishga ehtiyoj juda yuqori.

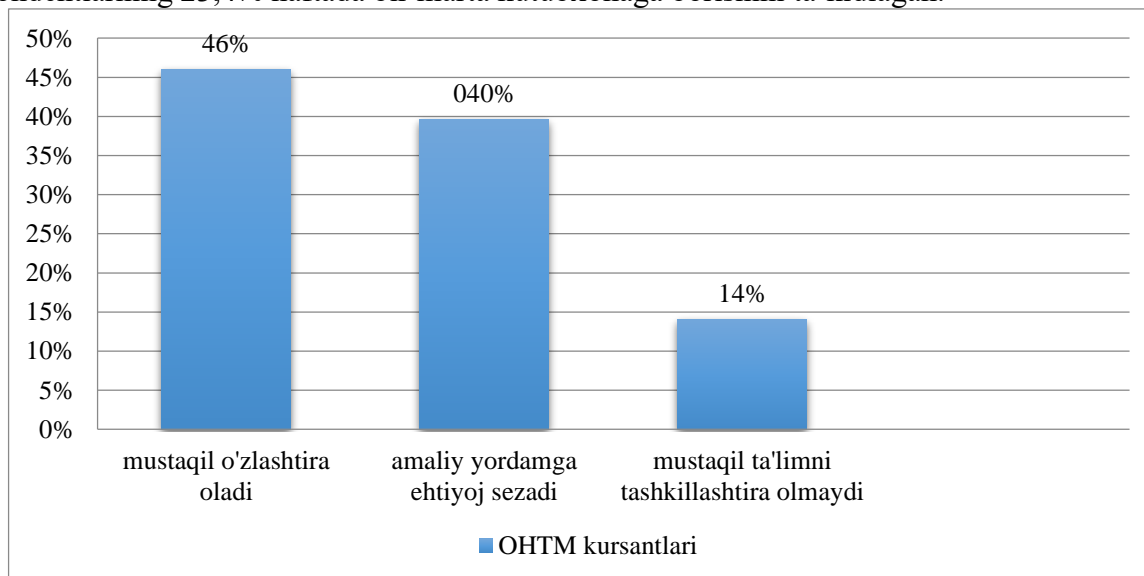
Oliy harbiy ta'lim tizimida kursantlarning mustaqil ta'lim va mustaqil tayyorgarlik masalalari o'ziga xos xarakterga ega desak xato bo'lmaydi. Mazkur holatni kursantlar ta'lim bilan bir qatorda harbiy xizmatni ham olib borishi, oliy harbiy ta'lim muassasasining maxfiylik xarakteriga ega prinsiplari mavjud ekanligi kabi qator sabablar bilan izohlash mumkin.

Harbiy ta'lim muassasalari kursantlarining mustaqil ta'lim va mustaqil tayyorgarlik soatlarini samarali tashkil etish bo'yicha olib borilgan ishlar ko'lami va erishilgan ilmiy yangiliklarni afsuski yetarli deb bo'lmaydi.

Xususan, A.A.Vakula tomonidan Rossiya Federatsiyasi ichki ishlar vazirligi kursantlarining mustaqil ta'lim jarayoni samaradorligini aniqlashga doir olib borilgan sinov-tajriba ishlarida 117 nafar kursant ishtirok etgan bo'lib, 46,4% kursantlar mavzularni mustaqil o'zlashtirishga doir o'z oldiga qo'ygan maqsadiga mustaqil erishishi, 39,6% kursantlar bu jarayonda amaliy yordamga ehtiyoj sezishi, 14% kursantlar mustaqil o'rganish jarayonini tashkillashtira olmasligi va boshlagan ishini tashlab qo'yishi ma'lum bo'lgan(1-diagramma).

Shuni ta'kidlab o'tish kerakki, mustaqil o'rganish jarayonida eng katta omil adabiyotlar va ma'lumotlar tahlili hisoblanadi. Mustaqil ta'lim va mustaqil tayyorgarlikning samarali bo'lishi bevosita oliy harbiy ta'lim muassasasida axborot materiallarining, o'quv texnik bazasining holatiga ham bevosita bog'liqdir. Statistik ma'lumotlar (A.A.Vakula tomonidan olingan) shuni ko'rsatadiki,

oliy harbiy ta'lim kursatlarining 79,6% mustaqil tayyorgarlik va mustaqil ta'lim jarayonida fan professor-o'qituvchilarining ma'ruza metariallaridan, 54,7% fan darsliklaridan, 40,3% internet manbaalaridan foydalanishlari ma'lum bo'lgan. Ulardan faqat 36,4% foizigina berilgan o'quv savollarining barchasini o'rganib tahlil qilib chiqadilar. Bundan tashqari kitob va mutolaa kursantlar uchun ma'lumot olishning asosiy manbai hisoblanib, ulardan 31,7% tavsiya etilgan adabiyotlarni mustaqil o'qiydi, 49,4% kursantlar axborot materiallarini o'zlashtirishda seminar mashg'ulotlaridan, 19,7% ma'ruza materiallaridan foydalanadilar. Sinov-tajriba ishlarida ishtirok etgan respondentlarning 23,4% haftada bir marta kutubxonaga borishini ta'kidlagan.¹

1-diagramma. Kursantlarining mustaqil ta'lim jarayoni samaradorligi tahlili natijalari (A.A.Vakula)

S.N.Pozdnyak ta'kidlaganidek, "mustaqil ish" tushunchasining muhim xususiyati talabalarning shaxsiy va kasbiy jihatdan muhim maqsadlarga erishishga qaratilgan ko'payish va boshqa turdagi amaliy, tadqiqot, loyiha faoliyatining mustaqil, faol, izlanish xususiyatining ta'lim jarayonidir. S.N.Popovanning ta'kidlashicha, "talabning mustaqil ishi" tushunchasi o'quv jarayonining asosiy tarkibiy qismi bo'lib, ko'nikma, malaka va bilimlarni, yuksalish faoliyat usullarini shakllantirishni belgilab beradi, hamda ijodiy mehnatga qiziqishni ta'minlaydi. Shuningdek, alohida shaklni ifodalaydi, o'qituvchining ko'rsatmasi bo'yicha o'qitish, uni amalga oshirish ijodiy yondashuvni va bilimlarni mustaqil ravishda egallashni talab qiladi.³ Talabalarning mustaqil ishi o'quv va kognitiv ish turidir. Bu individual va vaqt bo'yicha taqsimlangan faoliyat bilan borgan sari murakkab vazifalarni talabalar tomonidan o'qituvchining maslahat yordamida bajarishidir. Mustaqil ish kursantlarning shaxsiy xususiyatlari va uning semantik-mazmun tuzilishi kontekstida o'z-o'zini tashkil etishga qaratilgan vaqt bilan muvofiqlashtirilishi lozim.

Tadqiqotchi N.O.Xlupin, psixologik tahlil natijasida mustaqil ishlarni tashkil etish muammosi bo'yicha pedagogik adabiyotlar, konsepsiyaning mohiyatini tushunish uchun turli pozitsiyalarni ochib bergan.⁵

Oliy ta'lim tizimi fuqarolik oliy o'quv yurtlari talabalarida mustaqil ta'lim jarayoni oliy harbiy ta'lim tizimi kursantlarining mustaqil ta'lim jarayonidan tubdan farq qiladi deyish to'g'ri bo'ladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2018-yil 5-iyundagi PQ-3775 sonli "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" qarori bo'yicha ishlab chiqilgan yangi Nizom bo'yicha 2018-2019 o'quv yilidan boshlab qabul qilingan 1-kurs talabalariga haftasiga 5 kunlik dars mashg'ulotlari o'tkazilishi va 1 kun talabalarning mustaqil izlanishlari uchun ajratilgan. Bu talabalarda mustaqil izlanish, vaqtni samarali sarflash va o'z ustida ko'proq ishlash uchun ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Respublikamiz tadqiqotchilari xususan, I.Yu.Madatov tomonidan mustaqil ta'limni tashkil etish bo'yicha Samarqand davlat universiteti Pedagogika fakultetining "Pedagogika va psixologiya" bakalavriat ta'lim yo'nalishi talabalari bilan 2018-2019 yillarda olib borilgan sinov-tajriba ishlarida "blended learning texnologiyasi"ning mazkur jarayon uchun samarali ekanligi o'z isbotini topgan.²

M.Odilova tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda mustaqil ta'limni tashkil etishda GAT (geografik axborot texnologiyalari)dan foydalanish masalasi va muammolari o'rganilgan.⁴ Bunda atrof-muhitda bo'layotgan jarayonlarga turli xil omillarning ta'sirini o'rganishda tajriba maydonlarini tanlashning murakkabligi, tashqi muhitdagi omillar organizmga qay darajada ta'sir qilishi, ko'pchilik ekologik tadqiqotlarda joy to'g'risida aniq va sifatli ma'lumotlar talab etilishi sababli geografik axborot texnologiyalari (GAT) yordamida axbotorlarni to'plash va tahlil qilish mumkinligi o'z aksini topgan.

Bugungi kunda mustaqil ta'lim uchun ajratilgan soatlar miqdori sezilarli darajada ko'p bo'lganligi munosabati bilan, fanlar yuzasidan ko'plab mavzularni mustqil ta'lim soatlarida o'zlashtirish uchun ajratilishiga sabab bo'lmoqda.

Masalan, Chirchiq oliy tank qo'mondonlik muhandislik bilim yurtining "Qo'shinlar taktik qo'mondonligi" va "Qo'shinlar taktik qo'mondonlik muhandisligi" yo'nalishlari uchun amaliy kimyo fanidan umumiy soatlar miqdori 60 soat bo'lib, shundan 12-soat ma'ruza, 10-soat amaliy, 8-soat laboratoriya ishlari uchun ajratilgan, mustaqil ta'lim soatlari 30 soatni tashkil etadi.

Amaliy kimyo fanini o'rganishda muhim poydevor bo'lib xizmat qiluvchi "Anorganik birikmalarning sinflari", "Kataliz", "Dispers sistemalar", "Metallar korroziyasi va undan himoyalash usullari", "Uglevodorodli birikmalar sinflari" kabi muhim mavzular mustaqil ta'lim jarayonida o'zlashtirish uchun biritkirtirilgan. Mazkur mustaqil ta'lim ishlarini referat, test, buklet, maqola, tahliliy ma'lumotnoma, keys-stadi kabi shakllarda topshirish mumkin ekanligi belgilangan.

2021-2023 yillar davomida bilim yurtida kursantlarning harbiy kompetentligini rivojlantirish borasida olib borlayotgan sinov-tajriba va kuzatuv ishlarimiz shuni ko'rsatadiki, mustqil ta'lim jarayonida kursantlar quyidagi qator muammolarga duch keladilar:

ma'lumot olish va erkin o'zlashtirish imkonini beruvchi (kitoblar, taqdimotlar, elektron video darslar va boshqa) mabaalarning taqchilligi;

erkin izlanish, topshiriqni bajararish jarayoniga kreativ yondashish bo'yicha vaqt taqsimotining nomutanosibligi;

yakka ishlash, individual izlanish, professor-o'qtuvchi ishtiroki, yo'nalishi va ko'magi ostida mustaqil ta'lim topshirig'ini bajarish imkoniyatining yetarli darajada emasligi va boshqalar.

Ushbu tizimli muammolar ta'sirida kursantlarda berilgan mavzularni yetarli darajada o'zlashtirmaslik, bilimlarni mohiyatan anglash va amalda qo'llash kompetensiyasining talab darajasida rivojlanmasligi kabi oqibatlariga olib keladi.

Yuqoridagi mustaqil ta'lim jarayonini tashkil etish va sifat hamda samaradorligini ta'minlash maqsadida quyidagi taklif va mulohazalarni ilgari surish o'rinlidir:

1. Fanlar yuzasidan auditoriya va mustaqil ta'lim soatlari nisbatini 50:50 nisbatdan, mustaqil ta'limning soati va ko'lamini kamaytiruvchi nisbat(50:40, 50:30, 50:25)larga keltirish;

2. Mustaqil ta'lim jarayonini tashkil etish va berilgan vazifalarni bajarish jarayonini amalga oshirish uchun maxsus tayanch adabiyot bo'lib xizmat qiluvchi mustaqil ta'lim yo'riqnomalarini yaratish, belgilangan mustaqil ta'lim shakllariga oid misollar va namunalar keltirish;

3. Mustaqil ta'limni baholash tizimining ta'sirchan mexanizmini ishlab chiqish va amalda qo'llash metodikasini yaratish.

FOYDALNILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Вакула А.А.// Критерии и показатели уровня готовности курсантов военного ВУЗа к самообнованию / Пермский военный институт внутренних войск МВД РФ. Murojaat sanasi: 06.04.2023 y.

2. Madatov I.Yu. "Mustaqil ta'limni blended learning texnologiyasi asosida tashkil etish" // Hayot davomida ta'lim olish: yangi paradigmalar va kutilayotgan natijalar fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi Respublika imliy konferensiyasi to'plami. 26.06.2022 y. 126-131 b.

3. Меренков А. В. // учеб.-метод. пособие - Самостоятельная работа студентов: виды, формы, критерии оценки/ А. В. Меренков, С. В. Куньшиков, Т. И. Гречухина, А. В. Усачева, И. Ю. Вороткова; под общ. ред. Т. И. Гречухиной, А. В. Меренкова ; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. - Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2016. С-80.

4. Odilova M. // "Oliy o'quv yurtlarida talabalarining mustaqil ta'lim jarayonini tashkil qilishda GAT texnologiyalaridan foydalanish muammolari" Образование и инновационные исследования (2022 №6) 201-204 b.

5. Shermatova S.T. // "Talabalarining fizik va astronomiya darslarida mustqil ta'limni tashkil etishning nazariy asoslari"/ Journal of Advansed Research and Stability volume 03 issue 11 oct-2022 Issn:2181-2608, 124-128 b.

**BIOLOGIYA DARSLARI SIFAT VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA SINKVEYN
TEKNOLOGIYASINI QO'LLASH***B.I.Jabborov, katta o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro**M.Ibodullayeva, talaba, Buxoro davlat universiteti, Buxoro*

Аннотация. Mazkur maqolada dars jarayonida interfaol metodlarning ahamiyati hamda biologiya va tabiiy fanlarni o'tish jarayonida qo'llaniladigan "Sinkveyn" metodi haqida so'z yuritiladi.

Калит сўзлар: metod, so'z, interfaol, Sinkveyn.

Аннотация. В данной статье говорится о значении интерактивных методов в ходе урока и методе «Синквейн», используемом при преподавании биологии и естествознания.

Ключевые слова: метод, слово, интерактив, Синквейн.

Abstract. This article talks about the importance of interactive methods during the lesson and the "Sinqvain" method used in teaching biology and natural science.

Keywords: method, word, interactive, Sinkwine.

Kirish. So'ngi yillarda O'zbekiston ta'lim tizimida umumiy o'rta ta'limning sifatini oshirish, o'quv jarayoniga ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etishdagi keng qamrovli islohotlar natijasida boshlang'ich ta'limda sifatli ta'lim xizmatlari samaradorligini oshirish, shiddat bilan o'zgarib borayotgan globallashuv sharoitida ongli yashashga qodir shaxsni kamol toptirish va rivojlantirishni ta'minlovchi imkoniyatlar salmog'i kengaymoqda. Shu bilan bir qatorda ta'lim jarayonida o'zaro hamkorlik muhitini shakllantirish mexanizmini takomillashtirgan holda amaliyotga joriy etish zarurati ko'zga tashlanmoqda. Ta'lim bosqichlaridan boshlab bilimlarni chuqur va mustahkam egallash, universal o'quv harakatlarini o'zlashtirish, erkin fikrlashni shakllantirishning birlamchi omili sifatida o'quvchilar nutqini o'stirish samaradorligiga yo'naltirilgan ta'lim jarayonini tashkil etishga alohida e'tibor berilmoqda.

Dars jarayonida mustaqil fikrlashga o'rgatuvchi, ijodiy tafakkurni rivojlantiruvchi usullarni qo'llab, o'quvchilarga chuqur bilim berish ta'limning asosiy vazifasidir. Mazkur vazifani amalga oshirish uchun ta'lim jarayoniga ilg'or pedagogik texnologiyalar olib kirildi. Ilg'or pedagogik texnologiyalar hamda didaktik o'yinlar boshlang'ich sinf o'quvchisining aqlan rivojlanishi va kamol topishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ko'plab o'qituvchilar tomonidan interfaol metodlar, innovation pedagogik va axborot texnologiyalar turli didaktik o'yinlar dars jarayonlarida bevosita qo'llanmoqda. Bu orqali o'qituvchi dars jarayonida kamroq energiya sarflab, ko'proq ma'lumot berish orqali samaradorlikka erishadi hamda o'quvchilar ko'zlari bilan ko'rishlari orqali ma'lumotlarni uzoq vaqt davomida xotiralarida saqlab qoladilar.

Metodologiya. «Ta'lim to'g'risida»gi Qonun va Kadrlar tayyorlash milliy dasturida uzluksiz ta'lim o'quvchilarni o'quv fanlari bo'yicha muayyan bilimlarni egallashlari barobarida, ularning bilim olishga bo'lgan ehtiyoji, mustaqil va ijodiy fikrlash, tashkilotchilik qobiliyatlari, amaliy tajriba va mehnat ko'nikmalarini rivojlantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan ma'naviy-axloqiy fazilatlarini, atrof-muhitga ongli munosabatni tarkib toptirishi lozimligi qayd etilgan.

Ma'lumki, barcha fan o'qituvchilari dars mashg'ulotlari jarayonida interfaol usullardan borgan sari kengroq foydalanmoqdalar. Shuni inobatga olib, Interfaol usullarni qo'llash natijasida o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, xulosalar chiqarish, o'z fikrini bayon qilish, uni asoslagan holda himoya qila bilish, sog'lom muloqot, munozara, bahs olib borish ko'nikmalari shakllanib, rivojlanib bormoqda.

Eng avvalo, interfaol metod – ta'lim jarayonida o'quvchilar hamda o'qituvchi o'rtasidagi faollikni oshirish orqali o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirishini faollashtirish, shaxsiy sifatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlarni

qo'llash dars samaradorligini oshirishga yordam beradi, bir xillikdan chetlashishga olib keladi. Interfaol ta'limning asosiy mezonlari: norasmiy bahs-munozaralar o'tkazish, o'quv materialini erkin bayon etish va ifodalash imkoniyati, ma'ruzalar soni kamligi, lekin seminarlar soni ko'pligi,

o'quvchilar tashabbusiga imkoniyatlar yaratilishi, kichik guruh, katta guruh, sinf jamoasi bo'lib ishlash uchun topshiriqlar berish, yozma ishlar bajarish va boshqa metodlardan iborat bo'lib, ular ta'lim-tarbiyaviy ishlar samaradorligini oshirishda o'ziga xos ahamiyatga ega.

Quyida eng ilg'or pedagogik interfaol usullardan namuna keltirib tahlil qilar ekanmiz, bu usullarning amaliy ahamiyati, foydasi haqida to'xtalib o'tamiz. Interfaol usullar o'quvchilarni dars jarayonida faollashtirish bilan bir qatorda, ularni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash va ta'lim-tarbiya ishlarining samarali shakllari va usullarini ishlab chiqish, ularni amaliyotga joriy etishda yordam beradi. Bu vazifalarni amalga oshirish uzluksiz ta'lim tizimida pedagogik faoliyat ko'rsatadigan o'qituvchilar zimmasiga yuklanadi. Shu sababli, uzluksiz ta'lim tizimi uchun biologiyadan zamon talablariga javob beradigan, ijodkor va ijtimoiy faol, raqobatbardosh pedagogik kadrlar tayyorlash maqsadida bakalavriat yo'nalishi talabalariga Biologiyani o'qitish uslubiyoti fani kiritilgan.

O'qitish jarayoni samaradorligini oshirish uchun, quyidagilarni inobatga olish zarur: o'qitish jarayonining maqsadiga erishish uchun uning mazmuniga mos holda ta'lim vositasi, metodi va shakllarini to'g'ri tanlash kerak; tanlanganlar ta'lim mahsuli ta'lim oluvchilarning maqsadi, motivi va qiziqishiga mos kelishi, hech bo'lmaganda esa qiziqish uyg'ota olishi; dars jarayonini to'g'ri loyihalash, darsning mazmuni va maqsadga erishish vositalarini to'g'ri tashkil etish, o'quv materialini turli zamonaviy usullar yordamida yetkazish, hamda, ta'lim oluvchilarning dars ma'lumotlarini ongli o'zlashtirishiga erishish.

Muhokama va natijalar. No'annaviyda mashg'ulot shakllarining ham ahamiyati boshqacha, ya'ni unda ma'ruza, guruh yoki juft bo'lib ishlash, taqdimotlar, bahs, munozara, davra suhbat, amaliy ishlar olib boriladi.

Eng muhimi noan'anaviyda mavzu bo'yicha o'quvchilarning o'z fikr, xulosalarini shakllantirish, ularni mustaqil bilim olishga o'rgatish kabi kutilgan natijalarga erishiladi.

Sinkvein-bu qofiyalanmagan beshta satrdan iborat she'r. Sinkvein-bu ijodkorlik, bilimlarning konsentratsiyasi, ma'lum qoidalarga muvofiq amalga oshiriladigan o'z pozitsiyasining ifodasi. Sinkvein nutqni rivojlantirishning samarali usuli hisoblanadi. O'z fikrini izohlay olmaydigan o'quvchilar bilan ishlashning samarali usullaridan biri. Sinkveinni qanday tashkillashtirish qoidalari mavjud, shunday bo'lsada uni samaralitashkillashtirish pedagogning mahoratiga bog'liq.

Sinkveyn usulini tashkil qilishning quyidagi qoidasi bor:

-birinchi qator. Kim? Nima? Shu savollarga javob beradigan va mavzuni aks ettiruvchi bitta so'z.

-ikkinchi qator. Qaysi biri? Asosiy fikrni tavsiflovchi ikkita so'zdan iborat sifat.

-uchinchi qator. Nima qiladi? Mavzu doirasidagi harakatlar haqida gapiradigan uchta fe'l.

-To'rtinchi qator. Muallif mavzu haqida qanday fikrda? Mavzuga munosabatni ko'rsatadigan to'rt so'zli ibora. Bu maqol, iqtibos, qanotli ibora yoki o'z formulasi bo'lishi mumkin.

- Beshinchi qator. Kim? Nima? So'z, ibora, yozuvchining mavzuga shaxsiy munosabatini ifodalovchi birinchi so'zning sinonimi.

SINKVEIN talabaning bilimlarini sinash usuli emas, u boshqa vazifaga ega va bundan tashqari, universaldir. SINKVEIN -bu darsning har qanday bosqichida, mavzuni o'rganish, maktab o'quvchilarida uyushmalar darajasida nima borligini tekshirish usuli.

O'qituvchi yangi mavzuni boshlaydi va dars boshida SINKVEIN ni beradi: "Siz bu haqda nimani bilasiz? Nima deb o'ylaysiz? "Olingan natijalarni tahlil qilgandan so'ng, mavzuni o'rganish jarayonida talabaning ushbu kontseptsiya haqidagi g'oyalarini sozlash mumkin. Dars qizg'in boryapti, talabalar va o'quvchilar juda charchadi, mavzuni tushunish juda qiyin. Ularga o'rganilayotgan mavzuning biron bir qismida SINKVEINni taklif qilinadi va talabalarning yangi materialni qanday qabul qilganligini tahlilqilinadi. Nu usul mavzuni o'rganishdan uzoqlashmasdan faoliyat turini o'zgartirishning tezkor usuli.

Yangi materialni o'rganishning munosib natijasi, bu nafaqat bilimlarni, balki ta'lim oluvchilarning tushunish, baholash mulohazalarini, qiymat yo'nalishlarini namoyish etadi. Oxir oqibat, SINKVEINlarni batafsil tahlil qilishda o'qituvchi ilgari taxmin qilingan natijaga qanchalik erishganini ko'radi.

Biologiya darslarida SINKVEINni qo'llash juda yaxshi samara beradi. Ta'lim oluvchilar fikrlarini qisqa va lo'nda izohlashlari uchun imkon beradigan usullardan biri. Quyida bir necha SINKVEIN ni misol tariqasida keltiramiz. Tirik organizmlar, tirik materiya mavzusini o'yganda quyidagi SINKVEINni ta'lim oluvchilarga tushuntirin, dars jarayonida ularning o'zlaridan SINKVEIN tuzishni talab qilinsa ularning faolligi, fikrlashi, mavzuga mustaqil yondashuviga erishiladi.

Birinchi Sinkvein

- Tirik materiya-
- yashirin, noma'lum
- tug'iladi, o'sadi, rivojlanadi.
- qisqa ta'rifga sig'maydi.
- Hayot!Tirik!

Ikkinchi Sinkvein

- hujayra
- oqsilli, kimyoviy tarkibga ega
- ta'sirlanadi, oziqlanadi, nafas oladi
- yer yuzining turik tabiatini tashkil etadi
- evolyutsiya

Shunga o'xshash talabalar o'zlarining SINKVEINlarini tuzib uni ochib beradilar.

Xulosa. No'annaviy usullarda mashg'ulot tashkil qilish shakllarining ham ahamiyati boshqacha, ya'ni unda ma'ruza, guruh yoki juft bo'lib ishlash, taqdimotlar, bahs, munozara, davra suhbat, amaliy ishlar olib boriladi.

Eng muhimi noan'anaviy usulda mavzu bo'yicha ta'lim oluvchilarning o'z fikr, xulosalarini shakllantirish, ularni mustaqil bilim olishga o'rgatish kabi kutilgan natijalarga erishiladi. Shu bilan bir qatorda mustaqil fikrlash, mavzuga ijodiy yondashish, izlanish ko'nikmalarini shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O.U.Avlayev, S.N. Jo'rayeva, S.P.Mirzayeva "Ta'lim metodlari" o'quvslubiy qo'llanma, "Navro'z" nashriyoti, Toshkent – 2017
2. Sayidahmedov N. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya. –T.: O'z MU. 2003.- 66 b.
3. Ta'limda pedagogik texnologiyalar: muammolar, yechimlar. Ilmiyamaliy konferensiya materiallari.- T.:1999.- 212 b
4. Sharipova D., Hikmatova D., Safarova Z. Adaptation and active interaction of young children with environment //Science and innovation. – 2023. – T. 2. – №. B5. – C. 341-342.
5. Сафарова З. Т., Райимов А. Р., Саидова М. Адаптирование детей к новым социальным условиям //Научный журнал. – 2018. – №. 5 (28). – С. 20-22.
6. Сафарова З. Т., Сафарова З. Т., Фаромонова О. С. Қ. Миллий ҳаракатли спорт ўйинларининг мактаб ўқувчилари физиологик ривожланишидаги роли //Scientific progress. – 2022. – Т. 3. – №. 1. – С. 385-388.
7. Жабборов Б. И., Санокулов Р. А. Актуальные задачи современного образования в области преподавании биологии //Polish science journal. – 2021. – С. 98.
8. Iskandarovich D. B., Tulisovna K. S., Nuriddinovich K. F. Methods for improving the quality of teaching in schools //Ta'lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali. – 2023. – Т. 3. – №. 6. – С. 105-107.
9. Iskandarovich D. B., Nilufar S., Nozima B. Biological and economic importance of forest gymnosperms //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2023. – Т. 22. – С. 231-233.
9. Жабборов Б. И., Санокулов Р. А. Актуальные задачи современного образования в области преподавании биологии //Polish science journal. – 2021. – С. 98.

UDC 159.91+81.33

BENEFITS OF USING REFLECTIVE TEACHING METHODS FOR ESL EDUCATORS

M. U. Jonibekova, teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. Hozirgi davrda ta'lim sohasi va o'qitish usullari, strategiyalari va yondashuvlari sezilarli o'zgarishlarga duch kelmoqda. Yangi tendentsiyalar va texnologik yutuqlar bilan siz o'qituvchi sifatida o'qitishning eng yuqori darajasiga erishish uchun muntazam ravishda o'qitish jarayonini kuzatishingiz, o'ylashingiz, baholashingiz va o'zgartirishingiz kerak. Bu esa o'z navbatida o'qituvchidan muntazam o'z ustida ishlashni, yangi pedagogik o'qitish metodlarini dars jarayoniga

tadbiq qilishni talab qiladi. Fikrlash darajasi o'qitishning eng yuqori darajasi bo'lib, bu yerda o'qituvchilar chuqur o'ylangan va aniq tashkillashtirilgan strategiyalar bilan shug'ullanadilar. O'quv jarayonini tashkil qilish haqida fikr yuritish o'quvchilarga ularning bilim qobiliyatlaridan to'liq foydalanish va takomillashtirishga yordam beradigan yuqori sifatli ta'lim tajribasini taqdim etishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *o'z-o'zini anglash, o'quvchilarning faolligi, moslashuvchanlik, ko'tarilish, tafakkur o'sishi.*

Аннотация. *В настоящее время сфера образования и методы, стратегии и подходы преподавания претерпевают существенные изменения. Учитывая новые тенденции и технологические достижения, вы, как учитель, должны регулярно наблюдать, размышлять, оценивать и модифицировать свой процесс обучения, чтобы достичь самого высокого уровня преподавания. Это, в свою очередь, требует от учителя регулярной работы над собой, применения в процессе урока новых педагогических методов обучения. Уровень мышления – это высший уровень обучения, на котором учителя применяют хорошо продуманные и хорошо организованные стратегии. Размышление об организации образовательного процесса служит предоставлению студентам качественного образовательного опыта, который помогает им в полной мере использовать и совершенствовать свои знания.*

Ключевые слова: *самосознание, вовлеченность студентов, адаптивность, продвижение по службе, мышление роста.*

Abstract. *Nowadays, the field of education and teaching methods, strategies and approaches are undergoing significant changes. With new trends and technological advances, you as a teacher must regularly observe, reflect, evaluate and modify your teaching process to achieve the highest level of teaching. This, in turn, requires the teacher to regularly work on himself, to apply new pedagogical teaching methods to the lesson process. Reflective level is the highest level of instruction, where teachers engage in well-thought-out and well-organized strategies. Thinking about the organization of the educational process serves to provide students with a high-quality educational experience that helps them fully use and improve their knowledge.*

Key words: *self-awareness, student engagement, adaptability, promotion, growth mindset.*

The challenges facing teachers have increased due to the changing character of the education industry. To encourage student inquiry and long-term retention, teachers must now continuously modify, enhance, and perfect their pedagogical strategies. This is where the idea of reflective teaching comes into play, since it gives teachers the ability to improve their abilities and learn new things every day. The following article discusses crucial benefits of reflective teaching.

Engaging in reflective teaching entails a thorough examination of your teaching methods, philosophies, and prejudices. It aids in your understanding of your teaching philosophy, areas of strength and weakness. Being self-aware enables you to make well-informed judgments, connect your teaching strategies with your learning objectives, and establish a clear sense of your professional identity and pedagogical philosophy. For instance, you may notice after a class that your habit of crossing your arms puts a barrier between you and the kids when you look back on your body language. This realization encourages you to take a more friendly and transparent posture in subsequent lessons. Furthermore, you can investigate cutting-edge, student-centered strategies that pique students' interest and motivate them by using reflective teaching. It inspires you to create instructional materials with interactive exercises, real-world scenarios, and useful applications. You can modify your teaching methods to foster an engaged and interactive learning environment by thinking critically about student engagement. For instance, you may find that including practical exercises in a scientific class results in increased student engagement and excitement. In addition to this, by using reflective teaching, you can become more adaptable and sensitive to the various needs of your pupils. It forces you to regularly evaluate the distinct individualities and varied needs of your pupils, allowing you to step in and modify your teaching strategies to suit the different needs of every student. You can become more adept at adjusting and changing your strategies, tactics, and tools to

improve student performance and maximize learning objectives by thinking critically about these various demands.

To illustrate, you can come to the conclusion that a specific teaching strategy is ineffective for helping visually impaired children. Then, in order to promote inclusion, you can alter your instructional materials to add tactile or aural features.

By using reflective teaching, you may assess your classroom management techniques objectively and see how they affect the behavior and general wellbeing of your students. It entails evaluating policies and guidelines, fostering an accepting and inclusive learning environment, and skillfully handling difficulties raised by students. You may put tactics into place that create a positive learning atmosphere where kids feel protected, respected, and inspired to study by reflecting on classroom management. For example, if you see that there are frequent interruptions to group work, you may realize that clearer guidelines for collaboration are necessary to create a more concentrated and effective learning environment.

A dedication to professional development and lifelong learning is fostered via reflective teaching. It promotes self-reflection, peer review, conferences, workshops, SWOT analysis, and experimentation with novel teaching methods—all of which help you grow professionally and learn new things. Through reflective practice, you can improve your teaching methods, learn new things all the time, and keep up with the latest findings in education research. For instance, you may decide to attend a session on integrating new educational apps into your classes after giving some thought to how well you integrate technology into your teachings.

Your teaching methods and the learning objectives of your students are closely linked when you use reflective teaching. It motivates you to evaluate the development of your students, pinpoint their areas of need, and modify your instruction accordingly. You can use research-backed teaching techniques, give prompt feedback, and differentiate instruction to fit the requirements of each individual student and achieve improved outcomes by reflecting on the learning of your students. For instance, when you think back on a recent lecture, you might realize that providing students with real-world examples and storytelling significantly improves their comprehension and memory of the material. You are prompted by reflective teaching to critically evaluate your assessment strategies and how well they support your learning goals. It entails considering the accuracy, consistency, and fairness of tests as well as the caliber of student responses. You can gain a deeper understanding of each student's learning style and strengths by thinking back on your assessment procedures. With this knowledge, you may adjust your evaluation and assessment strategies and create customized assessment methods that precisely gauge each student's comprehension and yield a comprehensive, accurate evaluation.

For instance, one of your pupils does exceptionally well in practical tasks, but you've noticed that they struggle with written exams. You have acknowledged that written tests fall short of capturing the breadth of her knowledge and that kinesthetic and visual learning is her preferred method of learning. Reflective teaching emphasizes how important it is to have a supportive and caring rapport with your pupils. It invites you to consider how you listen, communicate, and attend to the needs of your students. By thinking back on your tone, gestures, listening techniques, and communication style, you may create a safe and encouraging learning atmosphere where students feel appreciated and inspired to actively participate in their education. For instance, when you think back on a difficult conversation with a student, you could realize that your tone unintentionally came across as impatient. You are prompted by this reflection to engage in an open dialogue with the student in order to show empathy and improve the rapport between the teacher and the student. Teaching with reflection encourages both you and your pupils to adopt a growth mentality. It entails considering obstacles, disappointments, and mistakes as chances for development. Fostering a positive learning culture that encourages curiosity, risk-taking, and a belief in the power of perseverance can be achieved by modeling a growth mindset and encouraging students to embrace effort, resilience, and continual development. For instance, you may give a personal account of a lesson that did not go as expected, emphasizing the important lessons learned from the experience and inspiring students to rise to adversity and continue. Professional learning groups and teamwork are valued highly in reflective

teaching. It motivates you to converse with coworkers, share stories, trade concepts, and gain insight from one another's viewpoints. Engaging in collaborative learning communities on a regular basis can help you learn new things, develop fresh perspectives, and advance the cause of academic achievement. To exemplify, you can discuss successful tactics and reflect on your individual teaching approaches to a difficult issue during a professional learning community meeting.

Conclusion. You ought to have a firm grasp of the advantages of reflective teaching for you as an educator—both personally and professionally—after participating in an extensive conversation about it. When you set aside time to think back on your experiences as a teacher, you can:

- Learn a great deal about your areas of strength and improvement.
- Give yourself the ability to periodically modify your teaching methods.
- Encourage pupils to explore with new ideas, learn new perspectives,
- and assess how your instruction is affecting them.

In addition, reflective teaching encourages creativity, curiosity, and flexibility to accommodate students' changing needs. It is a practice that improves your awareness and efficacy as a teacher, not just a one-time procedure.

REFERENCES:

1. Richards, J. C., & Farrell, T. S. (2011). Professional development for language teachers: strategies for teacher learning. Cambridge: Cambridge Language Education.
2. Richards, J. C., & Farrell, T. S. (2005). Professional development for language teachers: strategies for teacher learning. Cambridge: Cambridge Language Education.
3. Nooreiny, M. (2007). Telling his or her story through reflective journals. *International Education Journal*, 8 (1),205-220.
4. Hill, L. (2004). Changing minds: Developmental education for conceptual change. *Journal of Adult Development*, 11(1), 29-40
5. Ferraro, J. M. (2000). Reflective practice and professional development. Retrieved from: <http://searcheric.org/digests/ed449120.html>.
6. Collins, J. B., Selinger, S. J., & Pratt, D. D. (2004). How do perspectives on teaching vary across disciplinary majors for students enrolled in teacher preparation.
7. Retrieved from <http://teachingperspectives.com/PDF/howdoteachers>.

UDC 377.12:004.051

IMPROVING INFORMATION TECHNOLOGY EDUCATION THROUGH E-BOOKS

Z.Q.Jurayeva, teacher, Fergana Branch of Tashkent University of Information Technologies, Fergana

Annotatsiya. Zamonaviy raqamli dunyoda barcha yoshdagi odamlar uchun axborot texnologiyalari (IT) ko'nikmalari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Talabalarga kerakli IT ko'nikmalarini berish uchun o'qituvchilar fanni o'qitishning yangi usullarini izlamoqda. Ushbu maqola bolalar o'qitish usuli sifatida elektron kitoblardan foydalangan holda axborot texnologiyalarini qanday o'rganishi mumkinligini o'rganadi. U talabalarning IT-ta'lim natijalariga mumkin bo'lgan ta'sirini ta'kidlaydi, elektron kitoblarning afzalliklarini o'rganadi va ularni sinf muhitiga integratsiya qilishning amaliy usullari haqida gapiradi. Elektron kitoblarni qabul qilish o'qituvchilarga o'qituvchilarning qiziqishini uyg'otadigan va texnologiyani ko'proq bilishga yordam beradigan dinamik, qiziqarli darslarni loyihalash imkonini beradi.

Kalit so'zlar: axborot texnologiyalari, elektron kitoblar, ta'lim, o'qitish usullari, hamkorlik, interaktiv ta'lim, multimedia, raqamli asr.

Аннотация. В современном цифровом мире навыки работы с информационными технологиями (ИТ) становятся все более важными для людей всех возрастов. Чтобы дать учащимся необходимые ИТ-навыки, учителя ищут новые способы преподавания естественных наук. В этой статье рассматривается, как дети могут изучать информационные технологии, используя электронные книги в качестве метода обучения. В нем подчеркивается потенциальное влияние ИТ-обучения на успеваемость учащихся, исследуются преимущества электронных книг и обсуждаются практические способы их интеграции в учебную среду. Внедрение электронных книг позволяет учителям

разрабатывать динамичные, увлекательные уроки, которые привлекают учащихся и помогают им стать более технически подкованными.

Ключевые слова: информационные технологии, электронные книги, образование, методы обучения, совместное, интерактивное обучение, мультимедиа, цифровая эпоха.

Abstract. Information technology (IT) skills are becoming more and more crucial for people of all ages in the modern digital world. In order to provide students the IT skills they need, teachers are looking into new ways to teach the subject. This article explores how students can learn information technologies using electronic books as a teaching method. It underlines the possible influence on students' IT learning outcomes, explores the advantages of electronic books, and talks about practical ways to integrate them into classroom environments. Adopting electronic books allows teachers to design dynamic, interesting lessons that will foster students' curiosity and help them become more tech-savvy.

Key words: information technology, electronic books, education, teaching methods, collaborative, interactive learning, multimedia, digital age.

Introduction. In the digital era, information technology (IT) has become an integral part of our daily lives. The ability to navigate and utilize IT tools is essential for success in various fields. As such, it is crucial to introduce students to IT concepts and skills at an early age. Traditional teaching methods might not effectively capture the attention and engagement of young learners. This article proposes the use of electronic books as an innovative approach to teaching students information technologies, providing a comprehensive understanding of its benefits and strategies for implementation.

Interactive Learning Electronic books offer interactive features that promote engagement and active participation. Students can interact with multimedia elements, such as videos, animations, and interactive quizzes, enhancing their understanding of IT concepts. These interactive features make learning more enjoyable and help students develop practical IT skills.

Accessibility and Portability Electronic books can be accessed on various devices, including tablets, smartphones, and computers. This accessibility allows students to learn IT skills anytime and anywhere, removing the limitations of physical textbooks. Portable electronic books facilitate seamless integration of IT education into different learning environments.

Multimodal Learning Experience Electronic books provide a multimodal learning experience by incorporating text, images, audio, and video. This diverse range of media engages students with different learning styles, catering to their individual preferences. By presenting IT concepts through multiple modalities, electronic books facilitate a deeper understanding and retention of information.

Literature analysis. Firstly, e-texts are another name for the e-books. Michael Stern Hart is an American writer, known as the founder of electronic books (e-books) and Project Gutenberg (PG), the first project to make e-books that freely available over the Internet.

In the research “E-book in Teaching and Learning” by Bjarne Skjodt Worm, it was concluded that e-learning with cases provided significant results better than e-learning only with textbook material (at the same level) when learning with complex knowledge and looking at the acquisition of knowledge.

The importance of e-books in the study of the IT deeply analyzed in the scientific works of the following scientists: Alkadi, I. & Johnson, J. M. “Barriers to E-Texts Usage and What Prevents Mass Customization of Texts and Teaching Materials”. Alhammad, R., & Ku, H. Y. “Graduate Students’ Experiences and Attitudes toward Using E-Books for College-Level Courses”. Howard, J. M., & Scott, A. “Any time, any place, and flexible pace: Technology-enhanced language learning in a teacher education programming”.

Strategies for Incorporating Electronic Books in IT Education. Curriculum Integration Integrating electronic books into the IT curriculum enables a seamless transition from traditional teaching methods to digital resources. Teachers can align electronic book content with the curriculum, ensuring that essential IT concepts covered while leveraging the interactive features of electronic books to enhance the learning experience.

Collaborative Learning Electronic books can facilitate collaborative learning experiences by enabling learners to interact and share their knowledge. Features such as discussion forums, collaborative projects, and shared annotations promote peer learning and collaboration. Collaborative interactions enhance learner's critical thinking skills and foster a sense of community within the IT learning environment.

Impact IT Learning Outcomes. The interactive and multimedia nature of electronic books captivates learner's attention and enhances their motivation to learn IT concepts. By incorporating gamification elements and collaborative learning features, electronic books create an engaging and stimulating environment that promotes active participation and improves learning outcomes.

Electronic books provide hands-on learning opportunities, enabling students to practice and develop their IT skills. Through interactive exercises, simulations, and real-life examples, students can apply theoretical concepts to practical scenarios. This hands-on approach accelerates the acquisition and mastery of IT skills.

Using electronic books familiarizes students with digital tools and platforms, contributing to their digital literacy. They learn to navigate digital interfaces, access online resources, and critically evaluate information. These skills are essential in an increasingly digitalized society and prepare students for future academic and professional endeavors.

Advantages of E-books. E-books provide IT learners with unprecedented accessibility to a vast range of learning materials. With just a few clicks, learners can access e-books from anywhere, at any time, without the need for physical storage or transportation. This convenience enables seamless learning experiences and facilitates continuous self-improvement. Furthermore, e-books can be downloaded on multiple devices, allowing learners to switch between devices without losing their progress.

The portability of e-books allows learners to carry an entire library of resources in a single device, such as a tablet or e-reader. IT learners can access reference materials, tutorials, and textbooks on the go, eliminating the need to carry heavy physical books. This convenience ensures that learners can study at their preferred time and location, enhancing flexibility and productivity. Additionally, e-books offer adjustable font sizes and screen brightness, accommodating individual preferences and addressing specific reading needs.

E-books offer interactive features that enhance the learning process for IT students. Multimedia integration, such as embedded videos, simulations, and interactive quizzes, can effectively engage learners and promote active participation. This dynamic learning experience can improve comprehension, retention, and overall knowledge acquisition. Furthermore, e-books often include hyperlinks to external resources, allowing learners to explore related topics in-depth and access additional learning materials.

E-books are often more affordable than their printed counterparts. IT learners can save money by purchasing electronic versions of textbooks, which are generally priced lower than physical books. Additionally, e-books eliminate the costs associated with printing, shipping, and storage, making them a cost-effective option for learners on a budget. Furthermore, e-books can be easily updated and revised, ensuring that learners have access to the most current and relevant information without the need to purchase new editions.

Disadvantages of E-books. Extended screen time while reading e-books can lead to eyestrain and digital fatigue, particularly when learners do not take regular breaks. The backlighting of screens, glare, and blue light emissions may cause discomfort and impact reading comprehension. IT learners should be mindful of practicing proper eye care and balancing digital reading with other activities. Using devices with e-ink technology, which mimics the appearance of ink on paper, can help mitigate these issues.

Digital devices used for reading e-books can be potential sources of distractions. Notifications, social media, and other applications can divert learners' attention, hindering concentration and focus. The temptation to multitask while studying from e-books may lead to reduced learning efficiency and retention. Developing effective self-discipline and creating distraction-free study environments are

crucial to mitigating these disadvantages. Using dedicated e-readers or employing productivity apps that block distractions can help minimize interruptions.

Unlike printed books, e-books lack the tactile experience of physically flipping through pages and the characteristic smell of paper. Some learners may find the absence of sensory elements less immersive and prefer the traditional reading experience. The absence of physical books may also limit the development of fine motor skills associated with page-turning and manual annotation. To address this, IT learners can consider incorporating hands-on activities, note-taking, and sketching on separate physical paper while studying e-books.

Conclusion. E-books offer numerous advantages for IT learners, including accessibility, portability, interactivity, searchability, and cost-effectiveness. Learners can access a wide range of resources conveniently and engage with interactive content that enhances their understanding and retention of IT concepts. However, it is important to acknowledge the potential disadvantages, such as eye strain, distractions, technological dependencies, and limited sensory experiences. By being aware of these drawbacks, IT learners can employ strategies to mitigate them and optimize their digital learning experience. Ultimately, a balanced approach that combines the benefits of e-books with traditional learning methods can create a comprehensive educational journey for IT learners in the digital age.

REFERENCES:

1. Alhammad, R., & Ku, H. Y. "Graduate Students' Experiences and Attitudes Toward Using E-Books for College-Level Courses". *Journal of Educational Research and Innovation*, 5(2), 1-16. 2016.
2. Alkadi, I. & Johnson, J. M. "Barriers to E-Texts Usage and What Prevents Mass Customization of Texts and Teaching Materials". *Human Systems Management*, 28(3): 123-130. 2009
3. Howard, J. M., & Scott, A. "Any time, any place, and flexible pace: Technology-enhanced language learning in a teacher education programming". *Australian Journal of Teacher Education (Online)*, 42(6), 51-68. 2017.
4. Jurayeva Z.Q. "Specific features of language in the development of culture". Volume2/Specific issue 27.ISSN 2181-1784. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7353385> 192-196 pages. Tashkent. 25.11.2022.
5. Jurayeva Z.Q. "Improving listening skills at preschools and primary schools". *Maktabgacha va boshlang'ich ta'limning dolzarb masalalari. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. Fergana, 2022.* 230-232 pages.
6. Z.Q.Jurayeva. "Til o'rganish aspektlari". *Scientific journal of the Fergana State University*, 2023
7. Z.Q.Jurayeva, B Turganbayev. "Enhancing information technology education in children through e-books". *Академические исследования в современной науке*, 2023
8. Z.Q.Jurayeva. "Harnessing technology in education: innovative teaching tools and strategies". *Conference on Digital Innovation: "Modern Problems ..."*, 2023
9. Z.Q.Jurayeva. "Improving listening skills at preschools and primary schools". *Fergana. International conference. The actual issues of ...*, 2022
10. Z.Q.Jurayeva. "The power of student-centered teaching: fostering active learning and autonomy". *Conference on Digital Innovation: "Modern Problems ..."*, 2023

UDC 378

EDUCATIONAL TECHNOLOGY. THE IMPACT OF TECHNOLOGY ON QUALITY OF THE LESSONS

D.X.Karayeva, teacher, Jizzakh state pedagogical university, Jizzakh

Annotatsiya. *Maqolada ta'limda axborot va tarmoq texnologiyalarining tarqalishini tahlil qilishning rivojlanishi ko'rib chiqiladi. Muallif axborot texnologiyalari ta'lim sifatiga, xususan, chet tillarini o'qitishga ta'sir etishini aniqlaydi. Internet axborot tizimi sifatida o'quv jarayonini samarali amalga oshirish uchun ko'plab bilim va resurslarni taqdim etadi. Axborot va tarmoq texnologiyalari bugungi kun o'quvchilariga sifatli ta'lim berishda hal qiluvchi o'rin tutadi. Maqolada ingliz tilini o'rgatish va tinglash va nutq qobiliyatlarini yaxshilash uchun zamonaviy ta'lim natijalariga mos ravishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish ta'kidlangan.*

Kalit so'zlar: *pedagogik texnologiya, ta'lim jarayoni, og'zaki va yozma nutq, dialogik nutq, tinglab tushunish, bevosita yordam, mustaqil ta'lim.*

Аннотация. *В статье рассматривается развитие анализа распространения информационных и сетевых технологий в образовании. Автор приходит к выводу, что информационные технологии оказывают влияние на качество образования, в частности при преподавании иностранных языков. Интернет как информационная система предоставляет*

массу знаний и ресурсов для эффективной реализации образовательного процесса. Информационные и сетевые технологии играют решающую роль в обеспечении качественного образования сегодняшним ученикам. В статье освещается использование инновационных технологий для преподавания английского языка и улучшения навыков аудирования и разговорной речи в соответствии с современными результатами обучения.

Ключевые слова: педагогическая технология, учебный процесс, устная и письменная речь, диалогическая речь, понимание на слух, непосредственная помощь, самостоятельное обучение.

Abstract. The article examines the development of analyzing the spread of information and network technologies in education. The author finds that information technology has an impact on the quality of education, particularly in teaching foreign languages. As an information system, The Internet provides a wealth of knowledge and resources for the effective implementation of the educational process. Information and network technologies play a crucial role in providing high-quality education for today's pupils. The article highlights the use of innovative technology to teach English and improve listening and speaking abilities, in line with modern learning outcomes.

Key words: pedagogical technology, educational process, oral and written speech, dialogic speech, listening comprehension, direct assistance, independent education.

Introduction. Educational technology, often referred to as EdTech, is a field that involves the study and application of various technological tools and media to enhance the teaching and learning process. It encompasses the analysis, design, development, implementation, and evaluation of instructional environments, learning materials, and the learning process to improve education. Educational technology includes a wide range of tools such as online learning platforms, virtual reality, augmented reality, artificial intelligence, personalized learning, gamification, podcasting, blogging, 3D printing, and more. This field aims to create a more diverse learning environment, promote student engagement, and provide educators with innovative ways to enrich and stimulate young minds through technology. It often refers to the industry of companies that create educational technology.

Materials And Methods. The task of the teacher is to ensure the activity of each student, as well as the opportunity to show creativity in the process of teaching foreign languages. There are various forms of work with computer training programs in foreign language lessons: teaching vocabulary, practicing pronunciation, teaching dialogue and monologue, teaching writing, practicing grammar. The teacher's role is to engage students and encourage creativity while teaching foreign languages. There are several ways to use computer training applications in foreign language lessons: Teach vocabulary, practice pronunciation, dialogue and monologue, writing, and grammar. Students can participate in online Olympiads and quizzes, and engage with peers through correspondence, chats, and video conferences.

Results and Discussion. Thus, by utilizing network technologies and integrating them into the educational process, a number of didactic tasks in a foreign language lesson can be successfully completed, including:

- a) developing reading skills and abilities using the network's materials;
- b) improving listening skills based on authentic texts on the Internet;
- c) improving the skills of monologue and dialogue based on the problems and materials of the network;
- d) developing writing skills by taking part in the preparation of essays;
- e) expanding your vocabulary;
- f) becoming familiar with the culture and etiquette of the nation.

One of the primary goals of integrating information and network technologies into the educational process is to enhance the pedagogical skills of the teacher.

Students therefore practice their grammatical and lexical skills, and they also hone their writing abilities by having them write a letter to the interlocutor.

Our study was conducted in a Technical school in the city of Jizzakh of the Republic of Uzbekistan. The Technical school actively joined in the work on the modernization of education. The school development program is aimed at improving the quality of education and upbringing of students based on the English language and the use of information and communication technologies in education. In 2023, the school developed a program for informatization of the educational process and has been actively using it for the past 2 years. The school actively uses network technologies at all stages of education. The study was conducted in the 1th course students. The students of the class do well in all subjects with good and excellent grades. Of the 22 people, 16 (72.7%) of the children study "good" and "excellent". A school teacher-psychologist in the 6th grade conducted a survey. The study was conducted in the 7th, 10th and 11th grades. The students and their parents agreed to the survey. We analyzed the following questions of the questionnaire.

The first question of the survey:

1) Which form of lesson organization do you prefer?

A) a regular lesson

B) a lesson using network technologies.

For these students, using information technology is preferred. It is supported by almost 90% of the responses. However, just 80% of students in grades 6–7 believe so. The second question on the questionnaire:

2) What type of work do you prefer?

A) Work with a teacher

B) Work in a group

C) Work independently with the program

When learning a foreign language, 48% of pupils prefer to use the application independently. Approximately 45% of students are. Currently, 47% of students in choose to work with a teacher. And only 18% are prepared to work autonomously. These students prefer to work as a group. In contrast, just 10% of students in can work in groups. The third question on the questionnaire:

3) What resources allow you to better study the material?

A) Internet

B) Textbooks

Over 93% of students believe the Internet is the best resource for studying the content. In contrast, more than 49% of pupils prefer textbooks. The results of our study validated our premise about children's good attitudes toward the usage of network technologies in foreign language classes. These findings highlight the importance of self-development for high school pupils studying information technology as an educational activity.

Students reported that using network technologies in the classroom improves comprehension and motivation to study a foreign language. Using network technology in the classroom led to improved writing skills. Students can send letters to their interlocutors on their own while maintaining grammatical and lexical consistency. In classes in which classes were conducted using computer technology, there is a high level of language proficiency, as well as the ability to freely formulate one's thoughts in a foreign language and express them in writing. A survey was conducted among teachers of foreign languages on the topic of introducing network technologies into the learning process. According to the data obtained from interviews with teachers, the following results were made:

- approximately 75% of teachers note that the use of network technologies helps to speed up the learning process;

- about 56% of teachers note an increase in students' interest in the subject;

- more than 80% of teachers believe that there is an increase in the quality of assimilation of the material;

- more than 76% of teachers note that foreign language lessons using the Internet are distinguished by diversity, increased interest of students in a foreign language, and efficiency.

Conclusion

Research suggests that network technology can help students differentiate and personalize their learning experiences.

- Foster student individuality and creativity by providing access to new educational resources.
- Foster student subjectivity by creating conducive environments.

Using network technologies enhances students' creativity, independent learning, and self-realization in educational setting.

REFERENCES:

1. Basova A.V. To the question of writing and written speech in teaching a foreign language: methods of teaching foreign languages / A.V. Basov. - 96 Kb. - Yaroslavl: Publishing House of YaGPU named after. K.D. Ushinsky, 2006 // Language. Culture. Education: Collection of materials of the international scientific conference "Readings of Ushinsky". - 2006. - Issue. 2. - 160 p. - (For English teachers).
2. Mukhametzyanova F. G., Panchenko O. L., Khairutdinov R. R. Magistracy as a methodological phenomenon: challenges of modernity // Person and education. 2017. - No. 3 (52). - P. 9-14.
3. Mukhametzyanova F.G., Panchenko O.L. Subjectivity in the interdisciplinary discursive field // Kazan Pedagogical Journal. 2018.– No. 2 (127). - P. 12-16.
4. Mynbaeva A.K. Innovative teaching methods, or how it is Interesting to teach: study guide /A.K. Mynbaeva, Z.M. Sadvakasova. - 4th ed., add. - Almaty. - 2010. - 344 p.

UDK 37.02

UCHTA TEKISLIK VA UNDA NUQTANING PROYEKSIYALARINI QURISHNI NOANANAVIY USUL BILAN TUSHUNTIRILISHI *M.A.Karimov, dots., TKTI Yangiyer filiali, Yangiyer U.T.Berdiyev, talaba, TKTI Yangiyer filiali, Yangiyer*

Annotatsiya. Oliy o'quv yurtlarining “Muhandislik va komyuter grafikasi” fanidan beriladigan mavzular ichida murakkabroq bo'lgan “Nuqtaning uchta tekislikdagi proyeksiyasini qurish” mavzusini talabalarga tushuntirish uchun noanaviy usul ishlab chiqildi. Bu mavzuda nuqtaning oktantlardagi proyeksiyalarini qurish jarayonini talabalar tushinishi qiyn bo'lganligi uchun noanaviy usulda tushuntirilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Chunki bu noanaviy usulda mavzuni tushuntirish talabalarga shu mavzuni 80-90% tushunishlariga imkon yaratib beradi.

Kalit so'zlar: Oktanta, frantal tekislik, gorizantal tekislik, profil tekislik, koordinata o'qlari, nuqta, parallel, proyeksiya, proyeksion bog', epuyur.

Аннотация. Разработан нетрадиционный метод объяснения студентам темы «Построение проекции точки в трех плоскостях», которая является более сложной среди предметов «Инженерная и компьютерная графика» высших учебных заведений. Поскольку в данной теме учащимся сложно понять процесс построения точечных проекций на октанты, уместно объяснить его нестандартно. Потому что объяснение темы таким нестандартным способом позволяет учащимся понять тему на 80-90%.

Ключевые слова: октан, фронтальная плоскость, горизонтальная ось, профильная ось, оси координат, точка, параллель, проекция, проекционный сад, эпир.

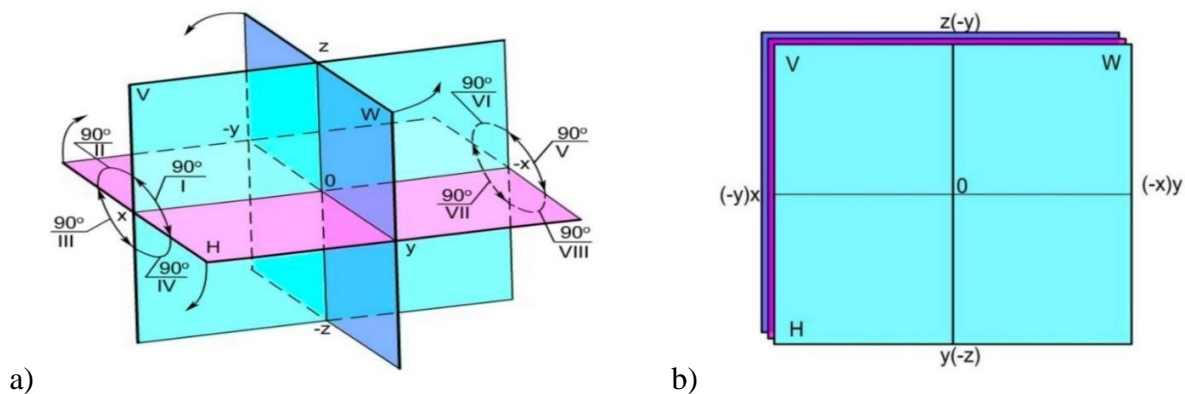
Abstract. An unconventional method has been developed to explain to students the topic “Constructing the projection of a point in three planes,” which is more complex among the subjects “Engineering and Computer Graphics” of higher educational institutions. Since in this topic it is difficult for students to understand the process of constructing point projections onto octants, it is appropriate to explain it in a non-standard way. Because explaining the topic in such a non-standard way allows students to understand the topic 80-90%.

Key words: octane, frontal plane, horizontal axis, profile axis, coordinate axes, point, parallel, projection, projection garden, epirus.

“Muhandislik va komyuter grafikasi” fani keng tarmoqli fan bolib, hozirgi kunda bu fanga katta etibor qaratilmoqda. Shu sababdan bu fanda o'tiladigan ma'lumotlarni talabalarga aniq tushunadigan qilib yetkazib berish muhimdir. Buni inobatga olgan holda fandagi qiyinroq mavzulardan birini noanaviy usulda quyida tushuntirib o'tilgan.

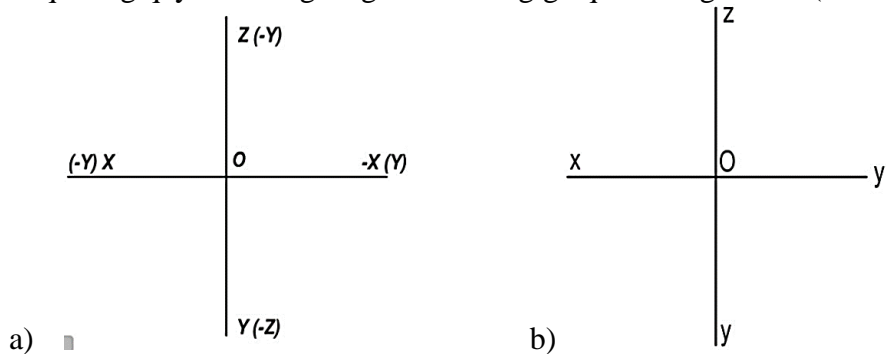
O‘zaro perpendikulyar bo‘lgan uchta proyeksiyalar tekisligi kesishib, fazoni 8 ta qismga – oktantlarga bo‘ladi. Ma’lumki, H tekislik – gorizontal proyeksiyalar tekisligi, V – frontal proyeksiyalar tekisligi deyiladi. Tasvirdagi W tekislik profil proyeksiyalar tekisligi deb ataladi. Shu uchta proyeksiya tekisliklari o‘zaro perpendikulyar joylashgan bo‘ladi, ya’ni $H \perp V \perp W$. Buni H, V va W proyeksiya tekisliklari sistemasi deb yuritiladi. Tekisliklarning o‘zaro kesishishi natijasida hosil bo‘lgan to‘g‘ri chiziqlar proyeksiya yoki koordinata o‘qlari deyiladi va x, y, z harflari bilan belgilanadi. Proyeksiyalar o‘qlarini tashkil qiluvchi x – absissa o‘qi, y – ordinata o‘qi va z – applikata o‘qi deb ataladi. Proyeksiya tekisligining o‘zaro kesishish nuqtasi 0 koordinatlar boshi deyiladi. Bu sistemada musbat miqdor x o‘qi uchun 0 dan chapga, y o‘qi uchun kuzatuvchi tomonga va z o‘qi uchun yuqoriga qarab o‘tib boradi. Bu o‘qlar uchun qarama–qarshi tomonlar manfiy miqdorlar yo‘nalishi bo‘lib hisoblanadi.

Proyeksiyalar tekisliklarida geometrik shakllarning ortogonal proyeksiyalarini yasashni osonlashtirish uchun, odatda, bu tekisliklarning bir tekislikka jipslashtirilgan tekis tasviridan foydalaniladi (1-chizma b). Shu maqsadda H tekislikni x o‘qi atrofida 90° ga va W tekislikni z o‘qi atrofida 90° ga aylantirib, V tekislikka jipslashtiriladi (1-chizma a). Bunda x va z proyeksiya o‘qlarining vaziyati o‘zgarmay qoladi. H tekislik V tekislikka jipslashtirilganda y o‘qining musbat yo‘nalishi z o‘qining manfiy yo‘nalishi bilan, y o‘qining manfiy yo‘nalishi esa z o‘qining musbat yo‘nalishi bilan ustma–ust tushadi. Shuningdek, profil proyeksiyalar tekisligi W frontal proyeksiyalar tekisligi V bilan jipslashtirilganda y o‘qining musbat yo‘nalishi x o‘qining manfiy yo‘nalishi bilan, uning manfiy yo‘nalishi x o‘qining musbat yo‘nalishi bilan ustma–ust joylashadi.

1-chizma

Geometrik shaklning ortogonal proyeksiyalari yasashda asosan H, V va W proyeksiyalar tekisliklari sistemasining koordinatalar o‘qlaridan foydalaniladi. Shuning uchun chizmada proyeksiyalar tekisliklarini tasvirlash shart emas. Shuningdek, tasvirni soddalashtirish uchun koordinata o‘qlarining manfiy yo‘nalishlarini chizmada hamma vaqt ham ko‘rsatilmaydi. Koordinata o‘qlarining manfiy yo‘nalishlari nuqtaning qaysi oktantga tegishli ekanligiga qarab belgilanadi (2-chizma a, b).

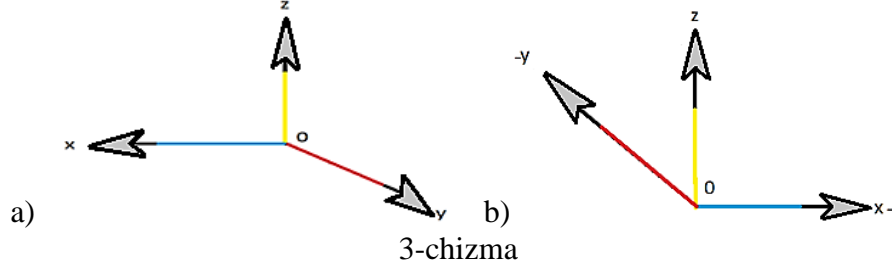
2-chizma

Koordinatalariga asosan nuqta fazoning ma’lum bir oktantida, yoki oktantlar chegarasida joylashgan bo‘ladi. Buni aniqlash uchun koordinata o‘qlarining yo‘nalishi ishoralaridan foydalaniladi. Agar koordinatalardan biri 0 bo‘lsa u ikki oktant chegarasida ya’ni proeksiya tekisligida, ikkita koordinatasi

0 bo'lsa 4 ta oktant chegarasida, ya'ni proeksiyalar o'qida, va tushunarliki uchta koordinatasi 0 bo'lsa 8 ta oktant chegarasida yani 0 nuqtada bo'ladi.

Nuqtaning oktantdagi proyeksiyalarini qurishni misollar bilan tushuntiramiz: **Masalan:** 1. Qiymatlari bilan berilgan A nuqtaning oktantdagi fazoviy chizmasi va epyuri qurilsin. $A(50; 60; 70)$

Izox: Shuni aytish lozimki, har bir qiymat uchun bu harfiy ifoda o'rinlidir ($x; y; z$). Shundan ko'rinib turibdiki $50 \rightarrow x$ o'qiga tegishli, $60 \rightarrow y$ o'qiga tegishli, $70 \rightarrow z$ o'qiga tegishli. Bu hamma oktantlar uchun o'rinlidir, yani qaysi oktanta uchun qiymat berilsa xuddi shu tartibda belgilanadi. Oktantlar o'zgarib brogan sari qiymatlar oldida “-” (manfiy) ishorasi ham beriladi. Masalan; $A(-50; 60; -70)$ manfiy va musbat ishoralar orqali berilgan qiymatdan A nuqta qaysi oktantda ekanligini aniqlash mumkin. Shuni ham unutmaslik kerakki (-50) degani qiymat manfiy ekanligini anglatmaydi. “-” (manfiy) ishora o'sha qiymat o'qning (x, y, z) 0 nuqtadan qaysi tamonga yo'nalganligini anglatadi. Bu tushunarli bo'lishi uchun quyida chizmada keltirilgan. Birinchi A nuqtaning barcha qiymatlari musbat holati (3-chizma, a) tasvirlangan. Ikkinchi A nuqtaning ikkita qiymati (x va y) manfiy, bittasi musbat holati tasvirlangan (3-chizma, b).

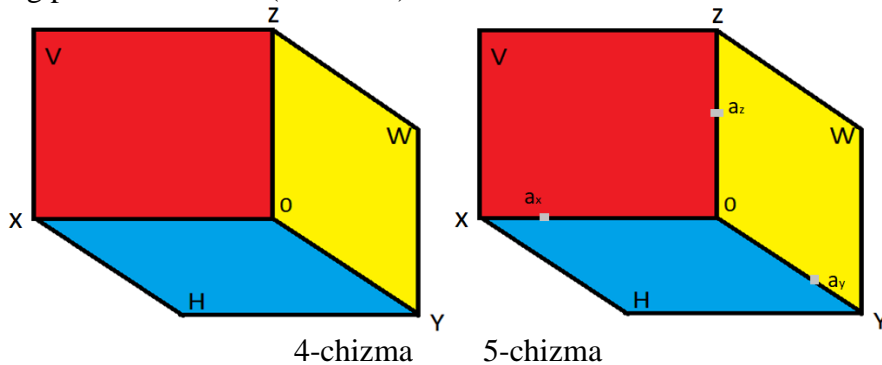

Bundan ko'rinib turibdiki har bitta oktantni qiymatlarini jadval ko'rinishida tuzib chiqilsa barcha oktantalar yaqqol namoyon bo'ladi (1-jadval).

Jadval-1

No'mer	“x”-o'qi	“y”-o'qi	“z”-o'qi
1-oktant	+	+	+
2-oktant	+	-	+
3-oktant	+	-	-
4-oktant	+	+	-
5-oktant	-	+	+
6-oktant	-	-	+
7-oktant	-	-	-
8-oktant	-	+	-

Bu jadval orqali talabalar berilgan qiymatlar qaysi oktantga tegishli ekanligini osongina bilib olishlari mumkin. Masalada berilgan qiymat 1-oktantga tegishli ekanligi malum. Dastlab qilinishi kerak bo'lgan ish oktantni tasvirlash. Bu erda qizil bilan berilga frantal tekislik, ko'k rangi gorizantal tekislik, sariq rang profil tekislikdir (4-chizma).

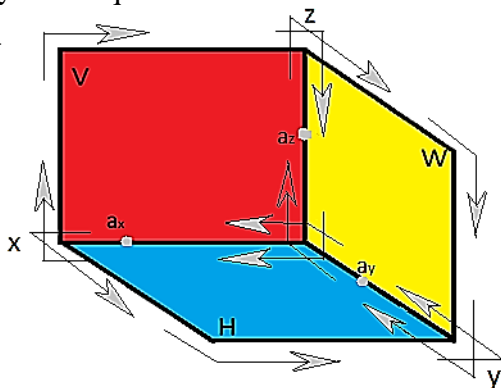

Echilishi: Tayyor bo'lgan oktantga masalada berilgan qiymatlarni; yani 50 ni 0 nuqtadan x oqi tamonga, 60 ni 0 nuqtadan y oqi tamonga, 70 ni yana 0 nuqtadan z oqi tamonga joylashtirilib chiqiladi. Bu qiymatlarning oqlardagi borgan masofasida nuqtalar xosil bo'ladi. Bunda hosil bo'lgan nuqtalarni

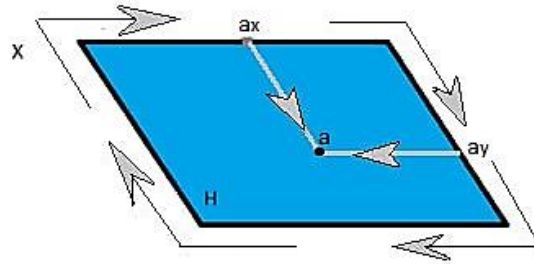
quyidagi hariflar bilan belgilanadi. (a_x , a_y , a_z). Bu yerda (a_x) X-o'qida yotuvchi nuqta. (a_y) Y-o'qida yotuvchi nuqta. (a_z) Z-o'qida yotuvchi nuqta (5-chizma).

Yuqorida aniqlangan nuqtalardan foydalanib A nuqtaning 3 ta tekislikdagi proyeksiyasini topish mumkin. Bunda gorizantal proyeksiya a_x bilan a_y nuqtalarini birlashtirish, frantal proyeksiya a_x bilan a_z nuqtalarini birlashtirish, hamda profil proyeksiya a_z bilan a_y nuqtalarini birlashtirish orqali aniqlanadi deya aytish oson, lekin bu talabalar esida qolmaydi. Yaxshi eslab qolish uchun esa noan'anaviy usulda berilgan har bitta chegaralab berilgan tekislikni atrofini to'liq aylanib chiqqanda nechta va qaysi nuqtalar uchrashini ko'rsatib berish, hamda shu uchragan nuqtalar birlashishidan proyeksiya hosil bo'lishini aytib tushuntirish qulaydir. Ammo shuni ham esdan chiqarmaslik kerakki tekislik chegaralanmaydi lekin tshunarli bo'lishi uchun tekisliklarni chegaralangan holda tasvirlab ko'rsatiladi. Quyida keltirilgan chizmada har bitta tekislikni atrofini aylanib chiqish strelka bilan tasvirlangan (6-chizma).

Holatni aniqroq tushuntirish uchun quyida tekisliklarni alohida tasvirlab ularni atrofini aylanib chiqish vaziyatlari keltirilgan. Alohida tasvirlashdan maqsad har bir tekislikning atrofini aylanish natijasida undagi nuqtalarni osongina topish va topilgan nuqtalarni paralel chiziqlar bilan tutashtirib proyeksiya hosil qilishdir.

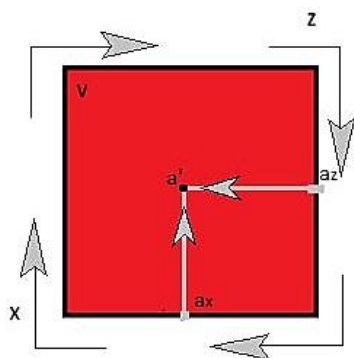
6-chizma

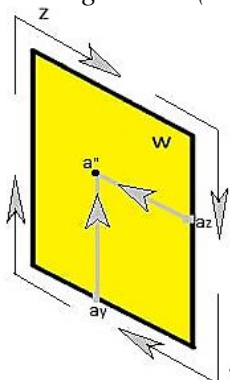
7-chizma

H (gorizantal) tekislikni atrofi aylanib chiqilganda uning atrofida a_x va a_y nuqtalar uchraydi. Bundan ko'rinib turibdiki *gorizantal proyeksiyani hosil qilish uchun har doim a_x va a_y nuqtalar tekislik chegaralariga parallel ravishda tutashtiriladi. Bularning tutashuvidan hosil bo'lgan nuqta A nuqtaning gorizantal proyeksiyasi deyiladi va u kichkina a bilan belgilanadi (7-chizma).*

V (frantal) tekislikni atrofi aylanib chiqilganda uning atrofida a_x va a_z nuqtalar uchraydi. Bundan ko'rinib turibdiki *frantal proyeksiyani hosil qilish uchun har doim a_x va a_z nuqtalar tekislik chegaralariga parallel ravishda tutashtiriladi. Bularning tutashuvidan hosil bo'lgan nuqta A nuqtaning frantal proyeksiyasi deyiladi va u kichkina a^I bilan belgilanadi (8-chizma).*

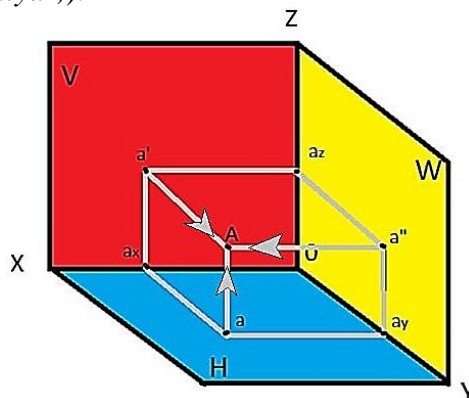
8-chizma

9-chizma

W (frantal) tekislikni atrofi aylanib chiqilganda uning atrofida a_z va a_y nuqtalar uchraydi. Bundan ko'rinib turibdiki *profil proyeksiyani hosil qilish uchun har doim a_z va a_y nuqtalar tekislik chegaralariga parallel ravishda tutashtiriladi. Bularning tutashuvidan hosil bo'lgan nuqta A nuqtaning profil proyeksiyasi deyiladi va u kichkina a^{II} bilan belgilanadi (9-chizma).*

Yuqorida A nuqtaning 3 ta tekislikdagi proyeksiyasi aniqlab ko'rsatildi. Aniqlangan bu nuqtalardan shu nuqtalar yotgan tekislikka qaysi koordinata oqi perpendikulyar bo'lsa, shu oqqa parallel chiziqlar chiqariladi (*H tekislikka OZ oqi perpendikulyar, V tekislikka OY oqi perpendikulyar, W tekislikka OX oqi perpendikulyar.*).

10-chizma

Chiqarilgan bu chiziqlar o'zaro bir birlari bilan bitta nuqtada kesishadi va shu oktantada A nuqta fazoning qerida joylashganligini ko'rsatadi. Bu bajarilgan ishlar har qanday qiymat berilishidan qat'iy nazar bir xil amalga oshiriladi.

Xulosa: Bu noanaviy usul orqali talabning vaqtini tejash, ushbu mavzu to'g'risidagi bilimlarini chuqurroq va osonroq egallash imkoniyatini yaratib beradi. Bundan tashqari ananaviy usulda "Nuqtaning uchta tekislikdagi proyeksiyasini qurish" mavzusini 50% o'zlashtirsa, noanaviy usulda esa 90% ga o'zlashtira oladi. Bu esa talabalarni fanga bo'lgan qiziqishlarini so'ndirmaslikka xizmat qiladi.

FOYDALNILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Azimov T.D. *Chizma geometriya. O.,quv qo.,llanma.* –T.:TDTU, 2005, 228 b.
2. Л. Хейфец «Инженерная компьютерная графика». –Петербург, 2005.
3. Murodov Sh. va boshqalar. *Chizma geometriya. Oliy o.,quv yurtlari uchun darslik.* – T.: "O.,qituvchi", 2008.
4. Sabirova D.U., Alimova D.K., Mirzaraimova V.T. "Chizma geometriya va kompyuter grafikasi" fanidan o.,quv-uslubiy majmua. –T.:TDTU, 2016, 317 b.
5. Sabirova D.U. *Chizma geometriya va muhandislik grafikasi. O.,quv qo.,llanma.* -T.:TDTU, 2011, 140 b.
6. William Griswold Smith. *Practical Descriptive Geometry.* London 2013. – 257 pages.
7. Harvey Willard Miller. *Descriptive Geometry.* London, 2013. –149 pages.

UDC 378.147:372.881.1

ADVANTAGES OF COMPARATIVE LEARNING IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

J.Sh.Karimova, associate prof., Tashkent State Pedagogical University, Tashkent

Abstract. This article highlights the advantages and distinctive features of comparative learning in teaching a foreign language to students in higher education.

Keywords: comparative analysis, foreign language, educational process, quality of education, lesson efficiency.

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'limda talabalarga chet tilini o'qitishda qiyoslab o'rganishning afzalliklari va o'ziga xos xususiyatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: qiyosiy tahlil, xorijiy til, o'quv jarayoni, ta'lim sifati, dars samaradorligi.

Аннотация. В данной статье освещаются преимущества и специфика сравнительного обучения при обучении студентов иностранному языку в высшем образовании.

Ключевые слова: сравнительный анализ, иностранный язык, учебный процесс, качество образования, эффективность урока.

In today's rapidly changing world, it is no secret that mobility and the ability to quickly obtain new information and use it professionally are key qualities for a specialist in any field of activity. In this regard, there is an increasing need for proficiency in several foreign languages, at least at the

level of understanding. In turn, this necessity puts forward other requirements for the process of teaching foreign languages and for its teachers. Today, more and more attention is being paid to the possibilities of learning a large number of foreign languages at the same time. To do this, it is necessary to develop a unified system that allows you to quickly and effectively master all the necessary language skills.

To date, the concept of comparative linguistics, comparative linguistics, comparative historical linguistics, such areas as linguistic typology, contrastive linguistics, comparative typology, introduced by linguists in modern linguistics, are used for scientific purposes to study the problems of comparative linguistics.

By now, the above-mentioned various aspects of comparative linguistics have become an independent field in themselves and have acquired their own goals, objectives and significance. In particular, linguists emphasize that a separate area of comparative linguistics is comparative linguistic typology, which differs from other aspects of comparative linguistics in some features.

Firstly, to interpret typology as a branch of comparative studies based on the comparison of desired languages; secondly, to distinguish language from other types of structural analysis in linguistic typology (including linguistic characterology, linguistic universalism, contrastive linguistics).

Comparative historical linguistics had a great influence on the development of comparative linguistics. Comparative historical linguistics is closely related to comparative linguistics, since this method is an integral part of comparing language systems. The main object of the study of comparative historical linguistics was the comparison of languages. A number of factors played a role in the formation of civilizational linguistics and typology in general. The first of them is the use of methods and models used to analyze one language in the study of another language system. For example, the first grammars of the Latin language were based on the model of ancient Greek grammars.

The second factor began with quoting and comparing specific languages.

The third factor is related to the discrepancy in the comparison of little-studied and little-studied languages.

The fourth factor was influenced by translation and translation science. Currently, most scientists recognize the following sections of comparative linguistics:

The first is the proximity of the language system;

The second is genetic proximity;

The third is the limitation or limitlessness of the quantitatively compared languages;

The fourth is the limitations of the regionally compared language system;

The fifth is the use of a contentious comparison method.

The classical comparative approach is less demanding. It involves the search for analogies in the lexical and grammatical constructions of various languages in order to carry out a positive transfer and intensification of the learning process. The main method of this approach is to rely on the positive experience of speaking native and first foreign languages, comparing them and searching for similar elements.

The method is based on didactic principles and, first of all, the principle of consciousness. This is manifested in the fact that all the studied linguistic phenomena are explained to students before the skills and abilities of using them are developed. The specificity of comparative comparison is that the rules for using grammatical and other phenomena are reported only when there are enough examples to illustrate them. Therefore, in the process of teaching, there are also cases when individual grammatical phenomena are first perceived as forms of a word and only then generalized into rules.

Comparative linguistics as an independent branch of theoretical linguistics compares numerically limited languages. Comparative linguistics deals with the definition of interlanguage invariants based on a generally accepted unit of meaning. Despite the rather extensive scientific work on comparative and comparative linguistics, the basic methods of analysis and general principles have not yet been developed. The comparison of languages began to be made by comparing not only languages, but also the entire system or part of the system. The comparative method reveals

similarities between genetically related languages with different morphological structures. Due to the limited number of languages, comparative linguistics cannot establish linguistic universals. Along with comparative linguistics, the term contrastive linguistics is also used. Contrastive linguistics arose in contrast to comparative historical linguistics and can be synonymous with comparative linguistics.

Depending on the level of preparedness, interests and abilities of the trainees, different strategies can be used: ask to find analogies, ask to form similar words according to a model, offer to find your own examples. However, it is worth relying on a number of general provisions for any case:

- 1) reliance on a conscious method;
- 2) strict control of the teacher at all levels to eliminate the possibility of incorrect transfer;
- 3) taking into account the specifics of the trainees and their level of training;
- 4) taking into account the specifics of the native, first and second foreign languages.

Currently, there is a further increase in interest in the civilized study of the linguistic composition, including work on doctoral dissertations devoted to the civilized study of English, German, Chinese, French, Spanish, Korean, Japanese, Turkish, Arabic, Persian, and Italian. We can find hundreds of scientific articles on comparative research in linguistic journals and conferences. The fact that these works are carried out on a large scale can be confidently recognized as a product of independence. By the time of independence, cognitive linguistics, which is widely studied in world linguistics, began to pay attention to the comparative study of different levels of pragmalinguistics.

The specifics of using the comparative method in teaching also depend on the specifics of the languages themselves (studied and studied). So, if the comprehended foreign languages belong to the same language group (English and German are the German group), then more common elements will be found between them. For example, Spanish and French languages show similarities in the forms of pronouns and prepositions, sentence structure, and verb conjugation.

The greatest transition from English is observed in the field of vocabulary, since most of the words of the German language are of English and Latin origin. The presence of Anglicisms is due to the expansion of linguistic boundaries, especially in the field of economic, technical terminology, and names of household items. A large number of words of a common root, internationalisms facilitates memorization, understanding, both written and spoken speech in German, contributes to guessing the meaning of unfamiliar words that resemble the corresponding English words, thus replenishing the potential lexical stock of students and facilitating learning receptive types of speech activity, especially in reading.

Currently, projects are being actively developed for rapid learning to understand oral and written speech of speakers of closely related languages. From the first lesson, students are tasked with selecting familiar elements in the text based on the kinship of languages. This method is called the "seven sieves". The first sieve is used to search for internationalisms (words of common origin with the same meaning), the second — to select general group concepts, the third — to find phonetic correspondences, the fourth — to compare graphemes, the fifth — to identify syntactic constructions, the sixth — to identify grammatical phenomena, the last — to analyze the composition words.

We believe that the most urgent of today's issues should be devoted to comparing the subsystems of Chinese, Korean, and Japanese languages, which are taught in higher educational institutions of our republic, with the Turkic languages in the coming years. Therefore, it is not surprising that comparative linguistics and its basic principle, the comparative method, eliminate the phenomenon of interference between a foreign language and our national mother tongue.

In conclusion, it is worth noting that the use of the comparative method of teaching in foreign lessons (as a second foreign language) is productive, because students apply their knowledge when learning the first foreign language and project it into a second foreign language, thereby facilitating the process of understanding lexical, phonetic and grammatical materials. Thus, you can try to apply this method when learning a third foreign language, but take the language of another language group.

REFERENCES:

1. Shariyevna K. J. et al. Ingliz tili darslarida oquvchilarning lugat boyligini oshirishda qollaniladigan interfaol usullar //Conference Zone. – 2022. – C. 307-310.

2. Саримсакова Г.М. Направление сравнительно-сопоставительного языкознания в узбекистане // Вестник науки. 2023. №3 (60).

3. Shariyevna K., Israilova A. The importance of listening in foreign language learning //The American Journal of Social Science and Education Innovations. – 2020. – Т. 2. – №. 09. – С. 643-646.

UDC 37.014.53

ESSENTIALS FOR TEACHING YOUTH IN A PATRIOTIC SPIRIT

I.V.Khalmirzayev, associate professor, Armed Forces Academy of the Republic of Uzbekistan, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada yoshlarni vatanparvarlik ruhida samarali o'rgatish uchun zarur bo'lgan asosiy elementlar muhokama qilinadi. Unda milliy qadriyatlar, tarix va fuqarolik mas'uliyatini chuqur anglash ta'kidlangan holda vatanparvarlik tuyg'ularini yuzaki ifodalardan chetda singdirish muhimligi haqida so'z boradi. Maqolada pedagoglar uchun vatanparvarlikni ta'limga singdirish, yoshlarda tanqidiy fikrlash, inklyuzivlik va faol fuqarolikni rivojlantirish bo'yicha amaliy strategiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Vatanparvarlik, ta'lim, yoshlar, o'qituvchilik, fuqarolik mas'uliyati, milliy qadriyatlar, tanqidiy fikrlash, inklyuzivlik, faol fuqarolik, o'quv dasturlari integratsiyasi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные элементы, необходимые для эффективного обучения молодежи в патриотическом духе. В нем обсуждается важность привития патриотизма за пределами поверхностных выражений, подчеркивая глубокое понимание национальных ценностей, истории и гражданской ответственности. В статье представлены практические стратегии для педагогов по включению патриотизма в образование, развитию критического мышления, инклюзивности и активной гражданской позиции среди молодежи.

Ключевые слова: Патриотизм, образование, молодежь, преподавание, гражданская ответственность, национальные ценности, критическое мышление, инклюзивность, активная гражданственность, интеграция учебных программ.

Abstract. This article explores the essential elements required to effectively teach young people in a patriotic spirit. It discusses the importance of instilling patriotism beyond superficial expressions, emphasizing a deep understanding of national values, history, and civic responsibility. The article provides practical strategies for educators to incorporate patriotism into education, fostering critical thinking, inclusivity, and active citizenship among youth.

Key words: Patriotism, Education, Youth, Teaching, Civic Responsibility, National Values, Critical Thinking, Inclusivity, Active Citizenship, Curriculum Integration

Instilling a sense of patriotism in young people can be approached through various means, considering the importance of balance, critical thinking, and inclusivity. Here are some ways:

1. *Education on National History and Values:* Providing comprehensive and accurate education about the nation's history, including both triumphs and challenges, helps young people understand the context of patriotism.

2. *Celebration of National Holidays:* Encouraging participation in national holidays and events fosters a sense of belonging and pride in one's country.

3. *Community Service and Civic Engagement:* Engaging young people in community service projects and civic activities instills a sense of responsibility and ownership in shaping the country's future.

4. *Exposure to Cultural Heritage:* Introducing young people to the diverse cultural heritage of their country promotes appreciation and respect for different identities within the nation.

5. *Dialogue and Critical Thinking:* Encouraging open dialogue and critical thinking about national issues allows young people to develop informed perspectives and engage constructively with their country's challenges.

6. *Experiential Learning Opportunities:* Providing opportunities for hands-on experiences, such as visiting historical sites or participating in political simulations, can make patriotism more tangible and meaningful.

7. *Encouraging Active Citizenship:* Empowering young people to actively participate in democratic processes, such as voting and advocacy, reinforces their sense of agency and connection to their country.

8. *Promotion of National Symbols and Icons:* Highlighting national symbols, heroes, and achievements in a balanced manner can evoke pride and inspiration in young people.

9. *Cultivation of Global Awareness:* Balancing patriotism with an understanding of global interdependence encourages young people to appreciate their country's role in the broader world community.

10. *Fostering Inclusive Patriotism:* Emphasizing that patriotism is inclusive and encompasses all citizens, regardless of background, fosters a sense of unity and belonging among diverse populations.

In today's interconnected world, fostering a strong sense of patriotism in education is crucial for shaping responsible and engaged citizens who are committed to the well-being of their nation. Patriotism goes beyond mere flag-waving; it encompasses a deep love and loyalty towards one's country, coupled with a commitment to its values, ideals, and improvement. Educators play a vital role in instilling this spirit of patriotism in young minds, shaping future leaders who are informed, empathetic, and actively involved in shaping the destiny of their nation.

Understanding Patriotism in Education

Patriotism in education involves more than memorizing historical facts or reciting the national anthem. It is about cultivating a profound appreciation for the nation's history, culture, values, and achievements, while also encouraging critical thinking, civic engagement, and a sense of responsibility towards the common good. It's about fostering a sense of unity and belonging among diverse populations, while also recognizing and respecting differences.

Strategies for Educators

1. *Curriculum Integration:* Educators can integrate patriotism into various subjects across the curriculum, ensuring that students learn about the nation's history, democratic principles, and civic duties from an early age. This includes incorporating themes of patriotism in history, social studies, literature, and even science and mathematics where relevant.

2. *Critical Thinking and Dialogue:* Encourage open discussions and critical thinking about patriotism, national identity, and citizenship rights and responsibilities. Provide students with opportunities to explore different perspectives, engage in respectful debate, and develop their own informed opinions.

3. *Experiential Learning:* Provide hands-on experiences such as field trips to historical sites, visits to government institutions, and participation in community service projects. These experiences make patriotism tangible and relevant to students' lives, fostering a deeper understanding of their role in shaping the nation's future.

4. *Civic Education:* Offer comprehensive civic education programs that teach students about the democratic process, the importance of voting, and how to actively participate in their communities and government. Empower students to become informed and engaged citizens who contribute positively to society.

5. *Inclusive Curriculum:* Ensure that the curriculum reflects the diversity of the nation's population and acknowledges the contributions of various ethnic, cultural, and social groups to the country's development and identity. Emphasize the importance of inclusivity and unity in fostering a strong and vibrant nation.

6. *Service-Learning Projects:* Integrate service-learning projects into the curriculum, where students address real community needs while learning about civic responsibility and the importance of contributing to the common good. These projects instill a sense of pride and fulfillment in serving others, reinforcing the values of patriotism.

7. *Professional Development*: Provide professional development opportunities for teachers to enhance their understanding of patriotism and effective strategies for teaching it in a balanced and inclusive manner. Equip educators with the knowledge and skills they need to inspire and empower students to become patriotic citizens.

8. *Parent and Community Involvement*: Involve parents and the broader community in supporting and reinforcing the values of patriotism through school events, volunteer opportunities, and partnerships with local organizations. Build strong connections between the school, home, and community to nurture a shared sense of pride and commitment to the nation.

9. *Emphasis on Active Citizenship*: Empower students to become active and engaged citizens by providing opportunities for them to participate in student government, advocacy campaigns, and community service initiatives. Encourage students to take ownership of their civic responsibilities and work towards positive change in their communities and beyond.

Conclusion. By implementing these strategies, educators can foster a strong spirit of patriotism in education that is inclusive, informed, and empowering for all students. Through a combination of curriculum integration, critical thinking, experiential learning, and community involvement, educators can inspire the next generation of patriotic citizens who are committed to upholding the values and ideals of their nation while working towards a better future for all.

REFERENCES:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son "Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" gi Farmoni;
2. Prezidentimiz Sh.Mirziyoevning 2022 yil 20-dekabr sanasidagi Oliy majlisga va xalqimizga qilgan murojaatlari; National University of Uzbekistan Volume 4 | NUU Conference 2 | 2023 Google Scholar indexed Current Issues of Social Sciences and Humanities DOI: 10.24412/2181-1385-2023-2-704-711 Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb masalalari 711 April, 2023 <https://nuu.uz/> International Scientific and Practical Conference
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 4 avgustdagi PQ-3898-sonli Qarori;
4. 2018 yil 23 fevralda 140-sonli O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Qarori;
5. O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirining "Yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash kontseptsiyasini samarali amalga oshirishiga qaratilgan kompleks chora-tadbirlar to'g'risida"gi buyrug'i.
6. Falsafa qisqacha izohli lug.,at (Mas"ul muharrir: A.Jalilov).
7. Xolbekov A.J., Matiboyev T.B. Ijtimoiy adolat va demokratiya: Barqaror taraqqiyot yo'lida. – T.: "Yangi asr avlodi", 2004.– B. 102.
8. Iminov B.K. Manfaatlar – siyosat mafkurasi. – T.: Minhoj, 2002.
9. Человек и культура межнационального общения (под ред С.Шермухамедова).-Тошкент.: Узбекистан, 1995.
10. Choriyev T. Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda jamoat tashkilotlarining roli va o'rni//
11. <https://adolat.uz/fraksiya/yoshlarni-vatanparvarlik-ruhida-tarbiyalashdazhamoat-tashkilotlarining-orni-va-rol>
12. Мухамеджанова Л. А.. Проявление достоинства личности как ценность в гражданском обществе. https://www.researchgate.net/publication/352020042_Proavlenie_dostoinstva_licnosti_kak_cennost_v_grazhdanskom_obsestve
13. Мухамеджанова, L. (2021). Важность этики в обеспечении гармонии традиционных и современных ценностей. <https://scienceweb.uz/publication/4478>

UDC 37.016:81'253

PECULIARITIES OF TEXTS AND VIDEO CLIPS USED IN TEACHING SIMULTANEOUS INTERPRETING

A.A.Khamidov, senior lecturer, Uzbekistan state world languages university, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada sinxron tarjimonlikni o'rgatishda foydalanilgan matn va videokliplarning xususiyatlari haqida so'z boradi. Video tarjima holatlarini modellashtirish uchun katta imkoniyatlarga ega, bu esa o'quvchilarning tarjimonlik ko'nikmalarini yanada muvaffaqiyatli o'zlashtirishlari uchun sharoit yaratish imkonini beradi va o'quv jarayonini optimallashtirish, uni real tarjima faoliyatiga yaqinlashtirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: sinxron tarjima, nutq faoliyati, videomateriallar, tarjima kompetensiyasi, modellashtirish.

Аннотация. В данной статье рассмотрены особенности текстов и видеоклипов, используемых при обучении синхронному переводу. Видео обладает большим потенциалом для моделирования переводческих ситуаций, что позволяет создать условия для более успешного овладения студентами умениями устного перевода, дает возможность оптимизировать процесс обучения, приблизив его к реальной переводческой деятельности.

Ключевые слова: синхронный перевод, речевая деятельность, видеоматериалы, переводческая компетенция, моделирование.

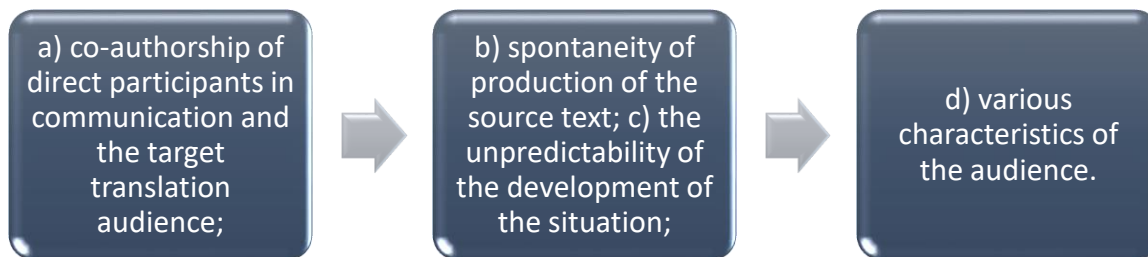
Abstract. This article discusses the peculiarities of texts and video clips used in teaching simultaneous interpreting. Video has great potential for modeling translation situations, which makes it possible to create conditions for students to more successfully master interpreting skills and makes it possible to optimize the learning process, bringing it closer to real translation activities.

Keywords: simultaneous translation, speech activity, video materials, translation competence, modeling.

As is known, in the process of performing oral translation activities, different types of activities are simultaneously involved, such as listening and speaking, as well as, to a certain extent, writing and reading. In this regard, oral translation is considered as a special complex specific type of speech activity [5]. In the process of listening, it is important to predict, on the one hand, the further development of the meaning of the original utterance and, on the other hand, the linguistic and speech means used by the speaker. Based on the prediction, the translator identifies those semantic blocks that must be conveyed by means of the target language and identifies information that is not relevant for conveying the meaning and can be omitted. The translator must also take into account the individual psychological characteristics of the speaker, which in many ways make it difficult to understand the meaning of the text, as well as adequately interpret the features of his non-speech behavior. The importance of writing when carrying out oral translation activities lies in the fact that the translator must be able to encode the semantic blocks he has identified and the logical connections between them using translation notation symbols. The recording is a program, based on which the translator formulates a statement in the target language [2]. For this purpose, the translator reads his recording, or rather, quickly looks through all the logical and semantic blocks to correctly decode the recorded information immediately in the target language.

The development of students' interpreting skills requires the use of modern teaching tools, which should provide training in this type of translation activity, taking into account its psychological characteristics and based on authentic samples of translation situations, as well as provide the opportunity to realize the cognitive aspects of mastering interpreting as fully as possible. On the other hand, the means used should help intensify the learning process. As such a means, in the context of our research, we consider video.

The use of video in the process of teaching interpreting should be carried out systematically and purposefully, taking into account the psychological and psycholinguistic characteristics of this type of speech activity. Thus, in the orientation phase, the translator's task is to determine the features of the translation situation in order to subsequently formulate the translation task and select the appropriate translation strategy. In this context, the use of video materials in teaching interpreting activities allows students to concentrate their attention on individual aspects of a particular translation situation based on video sequences, the changes of which occur in accordance with the semantic blocks of the original utterance to be interpreted. This helps to more clearly define the structural and compositional features of the statement by identifying the main logical components and connections between them. The video text demonstrates extralinguistic factors of the translation situation: direct and indirect indications of the country, place and time of the event, characteristics of the participants in the communication, which makes it possible to identify a specific type of translation situation. This enables students to predict the nature of the problems being discussed, possible points of view and the resulting translation difficulties, which ultimately contributes to the choice of a strategy for solving a translation problem that is adequate to the given situation. With regard to the communicative and functional features of translation situations, translation difficulties are caused by:

The video allows you to record and analyze other errors in the translator's speech behavior, when he makes inappropriate remarks to the speaker, expresses his own opinion about what was said, etc. The translator's emotional reaction to what is happening, expressed through laughter, interjections, and remarks in his native language, is also erroneous, searching through possible translation options, etc. In addition, video materials represent the broad sociocultural context of the language being studied, allowing them to demonstrate a wide variety of language and speech patterns, including various accents, special and common vocabulary, and lexical units with national-cultural semantics [3]. This ensures the activation of future translators' background knowledge, which facilitates the interpretation and transmission of sociocultural information in the target language.

Video has great didactic potential in teaching future translators how to search for and select a translation solution. The translator must be able to retain the received information in memory for a long enough time in order to choose an adequate way of conveying the communicative intention of the speaker and the lexical and grammatical design of the statement in the target language. The video allows you to teach students how to quickly make decisions when there is a shortage of time, i.e. rapid identification of significant semantic blocks of the source text and their fixation. In this regard, the technical capabilities of video allow the teacher to offer students assignments aimed at choosing the most adequate translation solution from several possible ones [4]. In particular, the use of a medium such as DVD allows you to vary the speed and conditions of presentation of the material: for example, speed up or slow down the pace of information delivery in order to change the complexity of the conditions for interpreting, connect subtitles in the original language or target language, turn off video/audio, etc. In addition, the use of video materials makes it possible to activate different types of speech activity in order to train future translators to synchronize them during interpretation. In this case, the video acts, on the one hand, as a support for understanding the original utterance and, on the other hand, as a stimulus for generating a speech utterance in another language.

An adequate choice of translation solution is also facilitated by taking into account the paralinguistic characteristics of the communicative behavior of participants in intercultural communication, which need to be emphasized by future translators while watching a video fragment [1]. Despite the neutrality of the official text, intonation, facial expressions, gestures, eye contact, proxemic features can indirectly convey information about the verbally unexpressed subtext in the statement (agreement, sympathy, condemnation, irony, etc.). In this case, the use of the "freeze frame" technique helps to focus students' attention on the implicitly expressed shades of the speaker's communicative intention, which significantly influence the translation of the original utterance depending on the translation task.

In order to overcome the difficulties of translation, the translator relies on his notes made during orientation in the translation situation. The use of video materials with subtitles in the classroom allows us to simulate the process of generating a statement in the target language through subtitles, which act as a type of translation recording. Subtitles enable students to analyze various ways of briefly conveying information during the translation process, since one of the tasks of their use is editing the colloquial, discrete speech of participants in communication. Consequently, the use of video materials with subtitles allows us to demonstrate how semantic processing of information is carried out in the process of oral translation.

Working with subtitles in a foreign or native language also makes it possible to compare translations made by students with the translation presented in the subtitles. This is of great importance in preparation for future professional activities, since it allows, on the one hand, to analyze strategies for translating fragments of the source text that are the most complex from the point of view

of conveying content, and on the other hand, to create your own program for generating the target text. At the same time, modeling real situations with the help of video allows you to abandon the preliminary removal of translation difficulties through the teacher's comments.

Finally, during the final phase of oral translation, comparing the result with the intended purpose, the translator evaluates the adequacy of the translation he has performed in terms of the correctness of the chosen translation strategy and, if necessary, makes changes to the translation text. Since the ultimate goal of training is for students to master the ability to effectively interpret in various situations of intercultural communication, it is advisable to devote a significant place in the classroom to role-playing games, when the lesson is filmed on a video camera and then viewed in the classroom with analysis and comments from the teacher. During the role-playing game, situations arise when translators have to overcome various interlingual and intercultural barriers due to the unpredictability of the possible development of the situation. At the same time, students need to quickly navigate the situation and quickly find a solution to the translation problem.

A methodical analysis of a video recording of a role-playing game allows us to focus on the individual characteristics of the role-playing behavior of future translators. At the same time, students become more aware of the various criteria for assessing the adequacy of the translation performed, as well as intercultural differences, for example, in relation to speech etiquette in their native and foreign languages. During the analysis, developmental learning goals related to professional values, ethical standards, personal qualities of the translator, etc. are also realized. The use of video recording also creates conditions for observing various stages in the formation of translation skills and abilities by comparing several recordings of the same student.

REFERENCES:

1. Alekseeva I.S. Professional translator training. Ed-2. – M.: MIM, 2021.
2. Goman V. Methods of teaching simultaneous translation activities to senior students of language universities: dis. cand. ped. sciences: 13.00.02. - M., 2003.
3. Valieva N., Chulyukina A. Psychology of translation (for higher courses of translators). Moscow-Samarkand: LUCH, 2022.
4. Sattarova K.M. Theory and methods of translation // Bulletin of science and education. No. 2, 2023. P. 112.
5. Chuzhakin A.P. Interpretation XXI: theory + practice, translation shorthand. A textbook for students of the translation faculty course (including English-American and English-Australian glossaries). Edition -3.- M.: MGI, 2021.

UDC 37.2

NAVIGATING MODERN TECHNOLOGIES: UNVEILING USEFUL AND HARMFUL ASPECTS IN THE PRESENT ERA

B.T.Khujayev, senior teacher, Armed Forces Academy of the Republic of Uzbekistan, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu mavzu zamonaviy texnologiyalarning zamonaviy jamiyatga ko'p qirrali ta'sirini o'rganadi, ularning foydali va zararli ta'sirini yoritadi. U turli sohalarida texnologiyaning o'zgartiruvchi kuchini o'rganadi, shu bilan birga u keltirib chiqaradigan axloqiy, ijtimoiy va ekologik muammolarni hal qiladi.

Kalit so'zlar: zamonaviy texnologiya, raqamli asr, foyda, xavf, transformatsion kuch, axloqiy mulohazalar, ijtimoiy ta'sir, ekologik barqarorlik, zamonaviylik, jamiyat, muammolarni hal qilish.

Аннотация. Данная тема исследует многогранное влияние современных технологий на современное общество, проливая свет как на их благотворное, так и на вредное воздействие. Он углубляется в преобразующую силу технологий в различных областях, а также решает этические, социальные и экологические проблемы, которые они представляют.

Ключевые слова: современные технологии, цифровой век, преимущества, риски, преобразующая сила, этические соображения, социальное воздействие, экологическая устойчивость, современность, общество, решение проблем.

Abstract. This theme explores the multifaceted impact of modern technologies on contemporary society, shedding light on both their beneficial and detrimental effects. It delves into the transformative power of technology in various domains while also addressing the ethical, social, and environmental challenges it presents.

Keywords: *Modern Technologies, Digital Age, Benefits, Risks, Transformative Power, Ethical Considerations, Social Impact, Environmental Sustainability, Contemporary, Society, Navigating Challenges*

In the contemporary world, modern technologies have become integral to nearly every facet of our daily lives, revolutionizing the way we work, communicate, learn, and interact with the world around us. From smartphones to artificial intelligence, these advancements have ushered in an era of unprecedented connectivity, convenience, and innovation. In this comprehensive exploration, we delve into the myriad useful aspects of modern technologies that have reshaped society and empowered individuals in the present era.

Connectivity and Communication. At the forefront of modern technology's usefulness is its ability to facilitate seamless connectivity and communication on a global scale. The advent of smartphones, social media platforms, and messaging apps has revolutionized the way people interact, enabling instant communication irrespective of geographical boundaries. Whether it's staying in touch with loved ones, collaborating with colleagues remotely, or engaging with communities of like-minded individuals, modern technologies have made the world more interconnected than ever before.

Access to Information and Education. The internet serves as a vast reservoir of knowledge, offering unparalleled access to information and educational resources. Online platforms, digital libraries, and educational apps provide individuals with opportunities to expand their knowledge, acquire new skills, and pursue lifelong learning endeavors. Moreover, e-learning platforms and virtual classrooms have democratized education, making quality educational content accessible to learners worldwide, regardless of their geographic location or socioeconomic background.

Efficiency and Productivity. Technological innovations have significantly enhanced efficiency and productivity across various industries, driving economic growth and fostering innovation. Automation, artificial intelligence, and machine learning algorithms streamline processes, reduce manual labor, and optimize workflows, leading to increased output and cost savings. From manufacturing and logistics to healthcare and finance, modern technologies have revolutionized the way businesses operate, enabling them to achieve higher levels of efficiency and competitiveness in today's fast-paced digital landscape.

Healthcare Advancements. In the realm of healthcare, modern technologies have catalyzed groundbreaking advancements, transforming the diagnosis, treatment, and management of diseases. From electronic health records and telemedicine platforms to wearable devices and health-monitoring apps, technology has empowered individuals to take proactive control of their health and well-being. Moreover, AI-driven algorithms and predictive analytics enable healthcare providers to deliver personalized and precision medicine, improving patient outcomes and reducing healthcare costs.

Environmental Sustainability. In the face of pressing environmental challenges, modern technologies offer innovative solutions to promote sustainability and mitigate climate change. Renewable energy sources such as solar, wind, and hydroelectric power have gained prominence as viable alternatives to fossil fuels, reducing greenhouse gas emissions and dependence on non-renewable resources. Additionally, smart grid technologies, energy-efficient appliances, and eco-friendly transportation solutions contribute to conserving natural resources and reducing carbon footprints, paving the way for a more sustainable future for generations to come. In conclusion, the useful aspects of modern technologies have profoundly transformed society, empowering individuals, businesses, and communities to thrive in the digital age. From enhancing connectivity and communication to democratizing access to information and education, these advancements have revolutionized nearly every aspect of human life. As we continue to harness the transformative power of technology, it is imperative to prioritize ethical considerations, inclusivity, and sustainability to ensure that the benefits of technology are maximized while its potential harms are mitigated. By embracing innovation responsibly, we can create a brighter and more prosperous future for all. In the contemporary digital age, modern technologies have undoubtedly revolutionized society, transforming the way we live, work, and interact with the world around us. However, alongside their myriad benefits, these advancements also come with a host of challenges and risks. From privacy

concerns to societal upheaval, the harmful aspects of modern technologies have raised significant ethical, social, and environmental issues that cannot be ignored. In this in-depth analysis, we delve into the darker side of modern technologies, examining their detrimental effects on individuals, communities, and society as a whole in the present era.

Digital Addiction and Overuse. One of the most pressing concerns associated with modern technologies is the phenomenon of digital addiction and overuse. The proliferation of smartphones, social media platforms, and online entertainment has led to an unprecedented level of screen time among individuals, particularly among children and adolescents. Excessive use of digital devices has been linked to a myriad of negative consequences, including decreased attention span, sleep disturbances, and social isolation. Moreover, the addictive nature of certain digital experiences, such as gaming and social media, can lead to compulsive behavior and detrimental effects on mental health and well-being.

Privacy and Data Security Risks. The widespread adoption of modern technologies has raised significant concerns about privacy and data security. With the collection and monetization of personal data becoming increasingly prevalent, individuals are vulnerable to various forms of surveillance, manipulation, and exploitation by tech companies and governments. Data breaches, identity theft, and online surveillance pose significant risks to individuals' privacy rights and undermine trust in digital platforms. Moreover, the lack of robust data protection regulations and cybersecurity measures exacerbates these risks, leaving individuals and organizations susceptible to malicious actors and cyber threats.

Disinformation and Fake News. The proliferation of misinformation and fake news on digital platforms poses a grave threat to democratic societies and public discourse. Social media algorithms, echo chambers, and viral misinformation campaigns have facilitated the spread of false information, leading to widespread confusion, polarization, and distrust in authoritative sources. The rise of online disinformation has fueled social divisions, undermined democratic processes, and eroded public trust in institutions. Moreover, the unchecked dissemination of fake news has real-world consequences, contributing to social unrest, political instability, and public health crises.

Job Displacement and Economic Inequality. While modern technologies have led to significant advancements in automation and artificial intelligence, they have also raised concerns about job displacement and economic inequality. Automation-driven technologies have the potential to disrupt traditional industries and displace millions of jobs, particularly those in low-skilled sectors. This exacerbates existing socioeconomic disparities, as marginalized communities face greater barriers to accessing high-paying, tech-driven employment opportunities. Moreover, the concentration of wealth and power in the hands of tech giants further widens the gap between the rich and the poor, exacerbating economic inequality and social injustice.

Environmental Impact. Despite their potential for promoting sustainability, certain modern technologies have negative environmental impacts that cannot be overlooked. The production, use, and disposal of electronic devices contribute to e-waste accumulation, pollution, and resource depletion. Moreover, the energy consumption associated with data centers, cloud computing, and digital infrastructure has significant carbon footprints, contributing to environmental degradation and climate change. As the demand for technology continues to grow, it is imperative to develop eco-conscious tech solutions and adopt sustainable practices to minimize the environmental impact of modern technologies.

Conclusion. In conclusion, the harmful aspects of modern technologies present significant challenges and risks that must be addressed urgently. From digital addiction and privacy concerns to disinformation and environmental degradation, these issues pose complex ethical, social, and environmental dilemmas that require thoughtful consideration and concerted action. As we navigate the complexities of the digital age, it is essential to prioritize ethical considerations, regulatory oversight, and responsible innovation to mitigate the negative effects of modern technologies while maximizing their potential benefits for individuals, communities, and society as a whole. Only

through collective efforts and informed decision-making can we harness the transformative power of technology to create a more equitable, sustainable, and resilient future for all.

REFERENCES:

1. Amonashvili Sh.A. - M: Ed. Amonashvili uyi, 1995 496 p.
2. Bepalko V. P. Pedagogik texnologiya atamalari.
3. Bepalko V. P. -M; Pedagogika, 1989 yil.

UDC 378.016:811.1

FORMATION OF SPEAKING SKILLS IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

S.S.Kosimova, teacher, Tashkent state agrarian university, Tashkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilini o'rganuvchilarining gapirish ko'nikmasini rivojlantirishning samarali usul va vositalari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: gapirish ko'nikmasi, til bilish malakasi, nutq, nutq texnikasi, zamonaviy usul va vositalar.

Аннотация. В данной статье освещаются эффективные методы и средства развития разговорных навыков изучающих английский язык.

Ключевые слова: речевые навыки, языковые навыки, речь, речевые приемы, современные методы и средства.

Abstract. This article highlights effective methods and means of developing the speaking skills of English language learners.

Keywords: speaking skills, language skills, speech, speech techniques, modern methods and tools

Speaking, or expressive speech, is a complex multifaceted process that allows for oral verbal communication along with listening. Speaking is a form of oral communication carried out by means of language, establishing contact and mutual understanding, influencing the interlocutor in accordance with the communicative intention of the speaker.

The content of speaking is the expression of thoughts, the transmission of information orally. Speaking as a type of speech activity is characterized by the following important parameters:

- motive (need or necessity to speak out);
- purpose and functions (the nature of the impact on the partner, the way of self-expression);
- subject (one's own or someone else's thought);
- structure (actions and operations);
- mechanisms (comprehension, anticipation, combination);
- means (language and speech material);
- speech product (types of dialogues, monologue statements);
- conditions (speech situations);
- the presence or absence of supports.

Speaking has always been important in language teaching. However, years witness major shifts in both the nature of speaking and approach to teaching it. Speaking in the early 70s meant repeating after teacher, memorizing dialogues or responding a mechanical drill, usually in the methodologies of audio-lingualism and Situational Language teaching.

Today it can be felt communicative competence and proficiency are major requirements of speaking. It is not a secret that speaking is one of the main ways to interact with others. There are numerous reasons why learners have difficulties in terms of speaking, such as lack of vocabulary to deliver their messages, lack of ideas to tell, lack of environment to speak or lack of motivation. There are some approaches to enhance speaking skill.

1. Task –based approach that has roots in the Communicative language teaching method that points learning to communicate. In Task- based learning teachers ask the students to complete purposeful tasks that elicit the use of target language. Similarly, Communicative language Teaching is done entirely through communicative tasks. In Task-based approach the lesson follows certain stages:

Pre-task: the teacher introduces the topic and gives the learners information of what will they have to do in the task.

Task: the task is completed in pairs or groups.

Planning: learners prepare a short report orally or in written form on what happened in the task.

Report: at this stage a real report is prepared and the teacher determines the order of pupils who present their reports and can give some feedback on the content.

Analysis: the teacher highlights relevant parts of the text for the pupils to analyze.

Practice: finally, the teacher selects language areas to practise based on the needs of pupils. Then pupils do some practice in order to increase their confidence and make some notes.

Task-based approach focuses on skills and competencies not content. So, planning and design are not about what is taught but why it is taught.

2. Another approach is Project-based learning when lessons are designed to make learners produce a product related to the topic. It gives pupils the opportunity to actively explore real world problems and challenges. This approach is very useful because it helps a pupil to develop critical thinking, problem solving, along with team work skills. “One of the major advantages of project work is that what makes school more like real life. It is an in depth investigation of real – world topic worthy of children’s attention and effort”.

3. Cooperative storytelling. Storytelling is the memory art of narrating a tale rather than reading it. It gives learners the opportunity to enrich their vocabulary and acquire new language structures. In storytelling learners need to collaborate with peers and teachers in creating meaningful context and negotiate meanings in those contexts. There are some characteristics of storytelling:

- It provokes curiosity.
- It builds vocabulary, comprehension, story sequencing.
- It improves listening and oral communication skills.
- It is an interactive and co-operative process

Using storytelling as can be seen above very useful even to motivate pupils to speak a foreign language. It can help build confidence in speaking because before telling the story students will be aware of the main idea of the tale and vocabulary to deliver it.

Speaking improvement included a variety of course activities, encouragement of more listening through the media, and seeking opportunities to speak in real situations. Practice and exposure to both listening and speaking activities in real-world situations appeared to be a practical method to promote speaking confidence.

The external structure of speaking consists of the following parts: Motivational: creating the idea of an utterance for what (need), why (motive) and what to say (goal);

Analytical-synthetic: at this stage, the preparation of the implementation of the idea of an utterance is underway. When speaking a foreign language, students need to select the words stored in memory (analysis) and include them in a speech whole (synthesis) to implement the idea. The speech-thinking process at this stage takes place in internal speech, which is the link between intention, internal planning (programming) and the unfolding of thought.

Control and executive - the external design of the statement and control, the task of which is to signal possible errors and contribute to their correction. For this, a standard is needed, which is formed as a result of language practice. All these parts make up the structure of speaking as a type of speech activity. Speaking is characterized by the presence of complex mental activity based on speech hearing, memory, forecasting, articulation and attention. Based on the analysis of the methodological literature, it is possible to identify the characteristic features of speaking as a type of speech activity.

Speaking is inseparable from the conditions in which it takes place, namely, from the situation in the broadest sense of the word and from a specific extralinguistic context. The latter can include the purpose and conditions of communication, the specific content of the speech act, the characteristic originality of the participants in the conversation, i.e. their age, level of development, education, profession, social status, etc.

It is worth noting that a teacher may face a number of problems when achieving his goals. One of the main difficulties is the lack of motivation or a natural need to practice speaking a foreign

language. The role of motivation should not be underestimated, as it is an extremely important factor for successful participation in oral communication. Another obstacle to learning to speak is the psychological barrier. There are students who confidently read and translate, understand speech by ear, but cannot speak a foreign language. The reasons for this are the fear of making a mistake and getting a bad grade, self-doubt and lack of language resources. Another problem is that students do not know what to say about the topic under discussion. Or they do not understand the speech task and the purpose of communication. These problems can be solved by creating a sociable atmosphere in the classroom, do not forget to praise and support students, as well as by choosing interesting topics and using modern technologies.

There are two forms of speaking: monologue and dialogic speech. In linguistics, monologue speech is defined as the speech of one person addressed to one person or group of listeners in order to convey information in a more or less detailed form, express their thoughts, intentions, evaluate events and phenomena, influence listeners by persuading or encouraging them to act. Dialogic speech is understood as the process of verbal interaction between two or more participants in communication. But the distinction between them is conditional and is used for methodological purposes in order to take into account the linguistic and psychological characteristics of each form of speech when teaching. This is due to the fact that the formation of monological and dialogical speech skills involves a differentiated organization of the material and various methods of working with it. The effectiveness of teaching speaking as a type of oral speech activity can be achieved through the semantic organization of the material, the creation of associative connections, the combination of visual-sensory and abstract-logical components.

Learning the ability to predict the development of a communication situation, adequately respond to changing communication conditions, as well as correctly formalize statements allows students to successfully communicate in a foreign language, contributes to the achievement of communication goals.

REFERENCES:

1. Salokhitdinovna K.S. The status of foreign language learning by computer and cultural neutrality of computer environments //Наука и образование сегодня. – 2021. – №. 7 (66). – С. 34-36.
2. Kosimova S. Some methods of developing students' speaking skills //Бюллетень педагогов нового Узбекистана. – 2023. – Т. 1. – №. 5. – С. 35-36.

UDK: 81-132

TALABALAR O'RTASIDA INGLIZ TILIDA BILIM VA MALAKA DARAJASINI OSHIRISH STANDARTLARI

M.M.Kurbanova, dots., Toshkent davlat transport universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalar o'rtasida ingliz tilini bilish va nutq darajasini oshirish kontekstida standartlarning ahamiyati ko'rib chiqiladi. Ingliz tilida zamonaviy ta'lim sohasini tahlil qilib, biz mavjud adabiyotlarni o'rganib chiqamiz, til dasturlarini shakllantirishda va malakali muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda standartlarning asosiy rolini ta'kidlaymiz. Bundan tashqari, maqolada ushbu standartlarning samaradorligini sinchkovlik bilan o'rganish uchun aralash usullardan foydalangan holda tadqiqot yondashuvidan foydalanish muhokama qilinadi. Tadqiqot metodologiyasi haqida qisqacha ma'lumot beriladi va tahlil natijalarining til ta'limi bo'yicha kengroq nutqqa qo'shgan hissasi ham bayon qilinadi.

Kalit so'zlar: lingvistik kompetensiya, adabiyot, til dasturlari, ko'nikmalar, standart, konspet, kognitiv qobiliyat, psixologik kontekst.

Аннотация. В данной научной статье рассматривается значение стандартов в контексте повышения уровня знаний и владения английским языком среди студентов. Проведя анализ современной области образования по английскому языку, автор исследует существующую литературу, подчеркивая ключевую роль стандартов в формировании языковых программ и развитии навыков грамотного общения. Кроме того, в статье обсуждается использование исследовательского подхода с использованием смешанных методов для тщательного изучения эффективности этих стандартов. Предоставляется

краткий обзор методологии исследования, а также обрисовывается потенциальный вклад результатов анализа в более широкий дискурс о языковом образовании.

Ключевые слова: лингвистическая компетентность, литература, языковые программы, навыки, стандарт, конспект, когнитивные способности, психологический контекст.

Abstract. *This article delves into the significance of standards in the context of enhancing knowledge and proficiency in English within the student demographic. Through an examination of the contemporary terrain of English education, the author explores existing literature, highlighting the pivotal role of standards in shaping language programs and cultivating adept communication skills. Furthermore, the article discusses the utilization of a mixed-methods research approach to scrutinize the efficacy of these standards, furnishing a concise overview of the research methodology and delineating the potential contribution of the analysis results to the broader discourse on language education.*

Keywords: *linguistic competence, literature, language programs, skills, standard, synopsis, cognitive ability, psychological context.*

Kirish. Zamonaviy ta'lim muhitida talabalar orasida ingliz tilida kognitiv zukkolik va lingvistik qobiliyatni oshirish zarur. Ushbu maqola ingliz tilida bilim va malaka darajasini optimallashtirish uchun mo'ljallangan standartlar bilan bog'liq ichki ahamiyat va ko'p qirrali ta'sirlarni tushuntirishga harakat qiladi. Global landshaft akademik va professional yuksalish uchun ingliz tilini ajralmasligini ta'kidlashda davom etar ekan, takomillashtirilgan standartlarni tushuntirish juda zarur. Ushbu nutqni o'rganish uchun kelgusi bo'limlar mavjud adabiyotlarni o'rganib chiqadi, konseptual asoslarni ochib beradi va ingliz tilida talabalarning lingvistik kompetensiyasi va kognitiv qobiliyatini oshirishda belgilangan mezonlarning samaradorligi bo'yicha ilmiy istiqbollarni tanqidiy o'rganadi.

Adabiyotlar tahlili. Hozirgi vaqtda O'zbekistonda chet tillarni o'qitish sohasida juda qizg'in vaziyat yuzaga keldi. Bir tomondan, XXI asr chet tillarini o'rganishning ijtimoiy-madaniy kontekstini sezilarli darajada o'zgartirdi: chuqur kasbiy bilimga ega, yuqori ijodiy salohiyatga ega, iqtisodiyotning turli sohalarida xalqaro faoliyatni amalga oshirishga tayyor mutaxassislarni tayyorlash tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Boshqa tomondan, yurtimiz oliy o'quv yurtlarida chet tillarini o'rganishga ajratilgan soatlar soni sezilarli darajada kamaydi, bu talabalarning umumiy til kompetensiyasi va madaniyatlararo muloqotga kasbiy tayyorgarligi darajasining pasayishiga olib keldi. Ushbu unchalik qulay bo'lmagan sharoitlarda ushbu muammoni hal qilishda ilmiy izlanishlar jamiyatning mutaxassislarning chet tilidagi savodxonligini oshirishga bo'lgan ehtiyojining keskin oshishi va o'qish muddatining qisqarishi munosabati bilan chet tili kursining kasbiy yo'nalishini saqlab qolish zarurati o'rtasidagi ziddiyatlarni bartaraf etishga qaratilgan bo'lishi kerak. Ta'lim tizimini isloh qilish bizni yana o'quv jarayonini tashkil etishning asosiy muammolarini muhokama qilishga va iloji bo'lsa, yangi sharoitlarda ingliz tilini o'qitishning uslubiy yondashuvlari, tuzilishi va mazmuniga tuzatishlar kiritishga majbur qiladi. Birinchidan, chet tilini o'qitishni optimallashtirish masalalari chet tillarini o'qitishga ma'lum bir ideal yondashuvni topish istagida paradigmalarning doimiy o'zgarishi bilan bog'liq. Chet tillarini o'qitish nazariyasi va amaliyotining rivojlanish tendentsiyalarini tahlil qilib, mutaxassislar uslubiy yo'nalishlarning doimiy o'zgarishini ta'kidlaydilar, bu ta'limning maqsadli munosabatlarida aks etadi: "tilni o'qitish" "tilni aloqa vositasi sifatida o'rgatish" bilan almashtirildi, buning o'rniga "chet tili bilan aloqa qilishni o'rgatish" [4]. Jamiyatning yangi ehtiyojlariga va umumiy Yevropa darajasida chet tilini bilish darajasiga qo'yiladigan talablarni universallashtirishga javob berib, OTMlarda o'qitishning asosiy maqsadi sifatida kelajakdagi mutaxassisning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish vazifasi ilgari surildi, bu unga chet tilini professional shaxsiy aloqa vositasi sifatida ishlatishga imkon beradi.

Adabiyotlar ingliz tilini bilishning ta'lim va martaba ko'tarilishidagi muhim rolini ta'kidlaydi. Anderson va boshqa tomonidan tadqiqotlar tilni bilish va ilmiy yutuqlar o'rtasidagi ijobiy bog'liqlikni ta'kidlaydi [1]. Bundan tashqari, Braun va Smit tomonidan olib borilgan tadqiqotlar samarali muloqot qobiliyatlarini rivojlantirish uchun tuzilgan til dasturlari zarurligini ta'kidlaydi [2]. Adabiyot

o'qituvchilarga talabalar o'rtasida bilim olish va tilni bilishni optimallashtirishda liderlik qilish uchun standartlarni o'rnatishda ko'maklashadi.

So'nggi o'n yilliklar davomida "kommunikativ kompetensiya" atamasi chet el va mahalliy metodologiyada keng qo'llanilganiga qaramay, "kommunikativ kompetensiya" deganda nimani tushunish kerakligi va u o'qitish maqsadiga xizmat qilishi mumkinligi to'g'risida munozaralar davom etmoqda (E.I.Passov, G.P.Savchenko, M.A.Bogatyreva, A.Ya., O.Iskandarov, N.Y.Yermilova, V.V.Safonova, I.A.Zimnaya va boshqalar). Chet tili kommunikativ kompetensiyasining murakkab tuzilishi, shu jumladan aloqa qobiliyatlari va ko'nikmalari tizimi, kommunikativ vositalar shuningdek aloqa jihatlariga yo'naltirish, madaniy me'yorlar, cheklovlar, urf-odatlar hamda urf-odatlarini bilish aniqlandi. Chet tilidagi aloqa holatlarida mutaxassislarining muvaffaqiyati uning "dunyo rasmining og'zaki va ekstraverbal tarkibiy qismlariga" egaligiga bog'liqligi ko'rsatilgan [3].

Ta'kidlanishicha, mutaxassisning professional chet tilidagi kommunikativ kompetensiyasi madaniyatlararo aloqa sharoitida mutaxassislik tilida professional aloqani ta'minlaydigan murakkab integral yaxlitlikdir. Shubhasiz, ijtimoiy-kasbiy va psixologik kontekstlardan tashqari, kelajak mutaxassisning chet tilidagi nutq faoliyatini uning umumiy kasbiy kompetensiyasining tarkibiy qismi sifatida rivojlantirish samarasiz. Talaba tomonidan o'rganilgan, ammo kasbiy faoliyat mantig'i bilan bog'liq bo'lmagan va samaradorlik xususiyatlariga ega bo'lmagan kasbiy-mavzu va chet tilidagi bilimlar, ko'nikmalar, hatto bir-biriga nisbatan, haqiqiy hayotiy vaziyatlar talab qilganidek, ularning bir zumda integratsiyalashuviga to'sqinlik qiladigan psixologik to'siqlar vazifasini bajaradi.

Kommunikativ kompetensiya chet tilini o'rganish jarayonida uning barcha tarkibiy qismlarining umumiy (kognitiv, strategik, ijtimoiy, diskursiv) va predmet (til, nutq, ijtimoiy-madaniy, madaniyatlararo va boshqalar) birligida shakllanishi kerak. Diskurs kompetensiyasi yuqori umumlashtiruvchi darajaning birligi ekanligi va kommunikativ kompetensiyaning mumkin bo'lgan tarkibiy qismi sifatida emas, balki kommunikativ vaziyatda harakat qilish uchun turli ko'nikma va qobiliyatlarni birlashtirgan holda, kommunikativ potentsialning butun chuqurligini hisobga olgan holda ko'rib chiqilishi kerak degan fikr bildirilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Ingliz tilini bilish darajasini oshirishda standartlarning samaradorligini baholash uchun aralash metodlardan foydalangan holda tadqiqot metodologiyasi qo'llanildi. Talabalarining tegishli til bilish darajalariga oid miqdoriy ma'lumotlarni muntazam ravishda to'plashga qaratilgan. Shu bilan birga, o'qituvchilar va o'qituvchilar bilan belgilangan standartlarning bajarilishi hamda oqibatlarini to'g'risida sifatli istiqbollarni aniqlash uchun suhbatlar o'tkazildi. Ushbu tadqiqot tashabbusining asosiy maqsadi ingliz tili ta'limi standartlarining hozirgi holatini har tomonlama tushunish edi.

Berilgan ma'lumotlar qat'iy va keng qamrovli tadqiqot strategiyasini qo'llashga intildi aralash usullar ma'lumotlarni miqdoriy va sifatli yig'ish texnikasini muammosiz birlashtirgan yondashuv hisoblanadi. So'rovlarni tarqatish orqali tadqiqot muntazam ravishda bir nechta ta'lim sohalarini qamrab olgan turli xil talabalar qatoridan miqdoriy ma'lumotlarni to'pladi. Bir vaqtning o'zida o'qituvchilar va ma'murlar bilan o'tkazilgan tadqiqotlar sifatli tushunchalar olindi, bu esa amaldagi standartlarning qo'llanilishi va ta'siri atrofidagi murakkab dinamikani tushunishga imkon berdi. Ushbu ikki tomonlama metodologiya ingliz tili ta'lim standartlarining zamonaviy landshaftini yaxlit va ko'p qirrali tahlil qilish uchun puxta tanlangan bo'lib, ularning samaradorligi va takomillashtirish uchun potentsial sohalarini to'g'risida aniq tushunchalar berishga qaratilgan.

Tahlil va natijalar. To'plangan ma'lumotlarni tekshirish standartlashtirilgan til dasturlarini birlashtirish bilan bog'liq ijobiy natijalarni e'lon qildi. Belgilangan ko'rsatkichlarga mos keladigan ta'lim muassasalari o'z o'quvchilarining ingliz tilini bilishida sezilarli yaxshilanishlarni namoyish etadi. Shunga qaramay, ushbu standartlarni talqin qilish va bajarishda sezilarli tafovutlar aniqlandi, bu yanada yaxlit va qat'iy yondashuv zarurligini ta'kidlaydi. Tahlil natijasida talabalar o'rtasida tilni o'rganish va malaka darajasini ijobiy shakllantirishda standartlarni har tomonlama hamda bir xilda qo'llashning muhim rolini ta'kidlaydi. Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, belgilangan mezonlarga tizimli va izchil rioya qilish lingvistik kompetensiyada kerakli yutuqlarni amalga oshirish uchun ajralmas bo'lib, ta'lim muassasalarida til dasturlarini takomillashtirish va standartlashtirish muhimligini ta'kidlaydi.

Chet tillarni o'qitishni takomillashtirishga qaratilgan taklif etilayotgan chora-tadbirlar, xususan, o'qish muddatini qisqartirish va ikki bosqichli ta'lim tizimini qabul qilish orqali, milliy iqtisodiyot uchun muhim bo'lgan oliy ta'limning sifatini ta'minlash uchun qisman chora-tadbirlarni taklif qilishi mumkin. Shu bilan birga, ushbu tashabbuslar ta'lim xizmatlari uchun jahon bozorida oliy ta'lim sohasining nufuzi va raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatiga ega.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ushbu maqola talabalar o'rtasida ingliz tilini bilish va malakasini oshirishda standartlarning muhim rolini ta'kidlaydi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, til dasturlarining standartlashtirilgan qo'llanilishi lingvistik kompetensiyani kuchaytiradi va talabalarining o'zaro bog'liq dunyoda akademik izlanishlar hamda kasbiy harakatlar uchun yaxshilanishini ta'minlaydi. Chet tillarini o'qitishni optimallashtirishga qaratilgan taklif etilayotgan harakatlar o'qish davomiyligi bilan bog'liq muammolarni hal qilishda strategik yondashuvni anglatadi. Bundan tashqari, ushbu tuzatishlar ta'lim sohasining global mavqei ko'tarish, uning xalqaro ta'lim xizmatlari bozorida obro'si va raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatiga ega. Shuning uchun taklif etilayotgan qadamlar nafaqat pedagogik mulohazalarni ko'rib chiqadigan, balki oliy ta'lim faoliyat ko'rsatadigan kengroq iqtisodiy va global kontekstni ham hisobga oladigan yaxlit strategiya sifatida paydo bo'ladi.

FOYDALNILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Anderson, M., et al. (2019). "The Impact of Language Proficiency on Academic Achievement." *Journal of Education Research*, 34(2), 89-105.
2. Brown, A., & Smith, L. (2020). "Effective Communication in English Language Education." *Language Teaching and Learning Journal*, 45(4), 210-228.
3. Английский язык. Социальное общение: Учеб. пос. с электронным приложением: в 2-х частях. – Ч.1 / Авт.-сост. Е.В. Макарова под общ. ред. Е.В. Макаровой, Е.В. Савич, И.Ф. Ухвановой. – Минск: БГУ, 2012.
4. Passov E. I. Kommunikativ metodologiyaning asoslari. - M.: rus tili, 1989.

UO'K [378.016:81'322](430)

KOMPYUTER LINGVISTIKASINI O'QITISH TAMOYILLARI

O.B.Mamirov, katta o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Maqolada kompyuter lingvistikasini o'qitishda qanday tamoyillarga asoslanib darsni tashkil qilish tahlil qilingan. Ta'lim-tarbiya jarayonida kompyuter lingvistikasining o'rni haqida mulohazalar berilgan

Kalit so'zlar. Ta'lim-tarbiya, tizimlilik, izchillik, aniqlik, nazariya, onglilik, ilmiylik, tushunarlilik, ko'rgazmalilik.

Аннотация. В статье анализируется организация урока, основанная на принципах преподавания компьютерной лингвистики. Приводятся соображения о роли компьютерной лингвистики в образовательном процессе.

Ключевые слова. Образованность, системность, последовательность, точность, теория, сознательность, научность, понятность, доказуемость.

Abstract. The article analyzes the organization of the lesson based on the principles of computer linguistics teaching. Considerations are given about the role of computer linguistics in the educational process

Key words. Education, systematicity, consistency, accuracy, theory, consciousness, scientificity, comprehensibility, demonstrability

Ta'lim bosqichida har qanday fanni o'qitishda o'ziga hos tamoyillar mavjud. Shunday ekan umumdidaktik tamoyillar ham kompyuter lingvistikasini chetlab o'ta olmaydi. Har qanday tilshunoslik sohalarini o'qitishda ham tamoyillarga tayangan holda darslar tashkil qilinsa darsdan kutilgan natija ham yaxshi bo'ladi. Ushbu faslimizda ham aynan kompyuter lingvistikasini o'qitishda didaktik tamoyillarning o'rni haqida ma'lumotlar berilgan. Oliy ta'lim muassasasida, umumta'lim maktablarida, o'tiladigan hamma predmetlar uchun umumiy bo'lgan didaktik tamoyillar: talaba ga tarbiya, ma'lumot berish va rivojlantirish; ilmiylik va tushunarlilik; tizimlilik va izchilik, nazariya va amaliyotning aloqadorligi; onglilik va faollik; mustaqillik; o'qitishning talabalar va talabalar

saviyasiga mos kelishi; ko'rgazmalilik va individual munosabatda bo'lish kabilardir. Dars jarayonida ushbu tamoyillarga amal qilinsa dardan kutilgan natija samarali bo'ladi.

Prinsip (tamoyil) – lot. Qoida, asos ma'nolarini anglatadi. Ta'limning prinsiplari maktablar oldiga qo'yilgan talablardan kelib chiqadi. Uni muvaffaqiyatli qo'llash shaxsni har tomonlama kamol toptirishda ahamiyati katta. O'qitishda prinsiplarga amal qilish dars samaradorligini ta'minlaydi, ko'zlangan maqsadga erishishga zamin bo'ladi.

Ta'lim-tarbiya va rivojlantirishning uyg'unligi tamoyili. Ta'lim va tarbiya mosligi umumiy ta'lim maktablarining asosi sanaladi. "Tarbiya ta'limdan ustun turadi. Insonni tarbiya voyaga yetkazadi".(A.Sent Ekzyuperi.fran.yozuvchisi, uchuvchi). Bu orqali talabalar ma'naviy, g'oyaviy rivojlanishning tamoyillari belgilanadi. Chunki fonetika o'rganilganda talaffuz me'yorlarini o'zlashtirish, qofiyadosh so'zlar hosil qilish, she'riyatga qiziqtirish, badiiy tarbiya berish imkoniyatlarini yaratsa, tovushdosh, ohangdosh, qofiyadosh so'zlar topish badiiy ijodga o'rgatish usullaridan biri sanaladi.

Leksikologiyada ma'no nozikligi, so'z go'zalligi kengroq his qilinadi. Unda o'z va ko'chma ma'noli, ma'nodosh, uyadosh, shakldosh, qarama-qarshi ma'noli, paronim so'zlar ustida nazariy va amaliy ish olib boradilar. Bu orqali ona tili va uning qudratiga muhabbat hissi tarbiyalanadi.

Mavzu uchun tanlanadigan matnlar o'rganilayotgan til hodisalariga muvofiq kelishi bilan bir qatorda tarbiyaviy ahamiyati ham bo'lishi kerak. Maktabning maqsadi, tarbiya va faqat tarbiyadir.(I,Pestalotssi shveysariya pedagogi). "Gapning uyushiq bo'laklari" mavzusini o'tishda quyidagi matndan foydalanish mumkin. "Ustoz otangdan ulug'", degan hikmatda olam-olam ma'no bor. Ustoz-bebaho,ulug', g'amxo'r, mehribon bir inson. Xalq o'rtasida murabbiy-ustozlar, umuman, ko'pni ko'rib, ko'pni bilgan, bilimdon, mehnatda, aql-zakatda el orasida tanilgan, qaysi sohada bo'lmasin o'z tajribasi, bilimni boshqalarga, xususan, yoshlarga bergan kishilar ayricha e'zozlangan. Cheksiz hurmatga ustozlar o'z bilimdonliklari, bag'ri kengliklari, donoliklari, sahovatlari tufayli erishdilar".

Yoki "Ko'chirma gap" mavzusida quyidagi matnni tavsiya qilsa bo'ladi. Naql qilishlaricha bir ota-ona farzand ko'rishib, Ibn Sino oldiga borishibdi. "Talaba mizning tarbiyasi haqida bizga maslahat bersangiz,toki katta bo'lgach, el-yurtga foydasi tegadigan kishi bo'lib yetishsin",-deb so'rabdi. "Farzandingiz qachon tug'ildi". deb so'rabdi ulug' alloma. "Erta bilan tug'ildi?" deb javob beribdi onasi. "Hozir vaqt qancha?"-yana savol beribdi Ibn Sino. "Peshin kirdi". Ibn Sino ularga shunday javob qilgan ekan. "Ey bo'talarim, kechikibsizlar. Talaba tarbiyasini ona qornidagi homilalik paytidan boshlash kerak edi...".

Biror mavzu o'tilayotganda kundalik voqealarni hayot bilan bog'lash, tushunchalarni kuzatish, taqqoslash, umumlashtirish kabi aqliy faoliyatlar diqqat, fikrlash kabi psixik xususiyatlarning rivojlanishi mustaqil faoliyat ko'rsatishga o'rgatadi. Demak, ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi tamoyillar ta'lim samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Ilmiylik va tushunarlik tamoyili. Ona tili ta'limining yangilangan mazmuni davlat va jamiyatning o'zgaruvchan ehtiyojlari, fan va texnikaning taraqqiyot darajasiga doimo muvofiqlashtirib boriladi. Maktabda ona tilidan hozirgi tilshunoslikda qat'iy hal qilingan, ilmiy asoslangan ma'lumotlarga beriladi. (-larcha-ravish yasovchi, -lar-cha- otning nokategorial shakli. Hozircha ravish yasovchi deb qaralaveradi, yoki -la so'z yasovchi affiks til birligi deb qaraladi. Uni turli so'zlardan so'z yasaganligi uchun nutq hodisasi degan qarashlar bor). Bu esa o'zbek adabiy tilining boy imkoniyatlaridan og'zaki va yozma nutqda bema'lol foydalanish uchun zarur bo'lgan bilimlarnigina berishni talab qiladi. O'qituvchi til hodisalarini o'zaro aloqa va taraqqiyot nuqtai nazaridan izohlaydi.

"Kadrlar tayyorlash milliy dasturi"da talab qilinganidek, yoshlarda ijodiylik, bir matnni turli usulda bayon eta olish ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Shu bilan birga ularni Vatanga sadoqat, yuksak ahloq, ma'naviyat va ma'rifatli, mehnatga vijdonan munosabatda bo'lish ruhida tarbiyalashga imkon yaratadi.

O'qitishning ilmiylik tamoyili o'qituvchining hamisha ziyraklik bilan fan yutuqlarini kuzatib borishni talab qiladi. (bilan,-ga yordamchilarning vazifasining kengayayotganligi).

O'qitishning tushunarli bo'lishi, asosan, o'qituvchiga bog'liq. Sinfda teng yoshdagi talaba lar o'tirsa ham ularning materialni qabul qilishi bir xil bo'lmaydi. Shuning uchun o'qituvchi qiyin o'zlashtiradigan talabalar bilan individual ishlashi kerak. Shu bilan birga har bir darsda talabalarning yoshini, sinfnig darsga tayyorgarligini hisobga olish zarur. Har qanday masalalarni sinfga kiritish kerak emas. Masalan: yomg'ir (yog'mir), quloch (qo'l-och), pichoq (pich-oq) so'zlarini hozirgi til nuqtai nazaridan tub so'zlar deb qaramoq lozim. Materialning oson va tushunarli bo'lishi o'qituvchi nutq madaniyati va materialni bilishiga bog'liq.

Ilmiylik va tushunarlik bir-birini to'ldiradigan tamoyillardir. Har bir tushuncha va atamalar ma'nosini ochib berish, har bir mashg'ulotda mustaqil va ijodiy fikrlashga o'rgata borish zarur. Fikrni og'zaki va yozma shaklda to'g'ri, aniq ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish kuzatuvchanlik va mantiqiy tafakkurni rivojlantirishni talab qiladi.

Tizimlilik va izchillik. Ona tili o'qitishning asosiy vazifasi talabalarni tilga oid bilimlar yig'indisi bilan qurollantirib qolmay, ulardagi bilim, ko'nikma va malakalar tizimini shakllantirishdan iboratdir

Tizimda tizimlilik bilan izchillik uzviy bog'lanadi. O'quv ishlarida puxta o'ylab tuzilgan rejasiz ko'ngildagidek natijaga erishib bo'lmaydi. Fan asoslari izchil o'rganilmas ekan, o'rganilgan, o'rganilayotgan va o'rganiladigan bilimlar mantiqiy bog'lanmas ekan, oldingi bilimlarni hisobga olish, nutqiy tayyorgarlikka tayanish ham bo'lmaydi. Tizimlilik va izchilik tamoyili o'zbek tili o'qitishda alohida o'rin tutadi. Bu tamoyil ona tili bilimlarini tartib bilan o'rgaishdan tashqari, o'zlashtirish jarayonini ham yengillashtiradi. Shuning uchun ham dastur va darsliklar tuzishda ushbu tamoyilga qat'iy amal qilinadi.

Maktabda ona tilini fonetika va grammatika, leksika, so'z yasalishi, morfologiya, sinaksis vapunktatsiya tartibida o'tqizish tizimlilik va izchilik tamoyiliga mos tushadi. Talabalar fonetika va grafika haqida ma'lumot olgach, leksikani o'rganishadi. So'z haqida ma'lumot olgach, so'z yasalishi, so'z qurilishi haqida ma'lumot oladi. Bu so'z turkumlari haqida bilim olishga asos bo'ladi. Shu tariqa boshqa grammatik kategoriyalar davom ettiriladi. Bularning hammasi ta'limda izchillikdir.

Tizimlilik va izchilik tamoyiliga kundalik darsda ham amal qilinadi. Bunda o'tgan mavzu yangi mavzu bilan bog'lab tushuntiriladi. Bu hol talabalarning anglash faoliyatini yaxshilaydi, o'tilgan materialni ham esga olish imkoniyatini beradi. Shuning uchun ham har bir mavzuni boshlashdan oldin o'tgan mavzu so'raladi. Natijada, yangi mavzu bilan o'tgan mavzu orasida bog'lanish yuzaga keladi. Bu tamoyilni amalda tatbiq qilish ta'lim mzmunini takomillashtirishda o'quv-biluv ishlarida faollikni oshirishda muo'im ahamiyatga ega.

Nazariy bilim va amaliy ko'nikmalar hosil qilish.

Tilning ijtimoiy hayotdagi o'rni beqiyosdir. Chunki til bo'lmasa jamiyat ham, ijtimoiy hayot ham bo'lmaydi. Maktab jamiyatning kelgusi a'zolarini tarbiyalab yetishtiradi: Jamiyat a'zolarining nutqiy savodxonligini oshirish bugungi kun talabidan kelib chiqadi. Maktabni bitirgan o'quvchi ijtimoiy hayotdan o'rin oladi. Shuning uchun ona tili ta'limining yangilangan mazmuni ta'lim jarayoni tuzilishining maqsadi, vazifasi, bayon etish usullarini belgilab berishi hozirgi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Bilimlarning puxtaligi va ongli o'zlashtirilganligi amaliy ko'nikmani hosil qiladi.

Talabalarning grammatika, orfografiya va punktuatsiyaga oid nazariy bilimlari bilan amaliy tayyorgarligi orasida farq bo'lishi mumkin. Tilning qonun qoidalarini bilgan holda unga amal qilmagan o'z fikrini ona tilida mustaqil ravon, go'zal va lo'nda ifodalay olmagan o'quvchi (mutaxassis) ning amaliyotdan tayyorgarligi past (sust) hisoblanadi. Toki, fransuz yozuvchisi R.Rollan ta'kidlaganidek; "Gap – iloji boricha ko'proq bilim to'plashda emas – gap shundaki, bu bilim ko'pmi yoki ozmi, tanho seniki bo'lishi, u qoning bilan yo'g'rilishi, sening erkin va mustaqil harakatingni mevasi bo'lishi zarur". Ijodiy fikrlash fikrni og'zaki va yozma shaklda ravon, chiroyli, adabiy til me'yorlarida ifodalash vositasidir. Shuning uchun ham nutq madaniyatini rivojlantirish ona tili o'qitishning bosh maqsadi, deb qaralmog'i kerak.

Shu nuqtai nazardan fikrni turli sharoitlarda bayon eta olish, bir ma'noni turli ko'rinishlarda to'g'ri ifodalay olish, zaruriy ish qog'ozlarini yoza olish malakalarini shakllantirish lozim. Badiiy, ilmiy, ijtimoiy adabiyotlar haqida fikr yuritish, shaxsiy munosabatlarni og'zaki va yozma shakllarda

to'g'ri ifodalash mdaniyatini, boshqalar bilan muloqatda ona tilining go'zal va rang-barangligini namoyish qilish kabi amaliy ko'nikamalarni hosil qilish lozim. Shuningdek, mantiqiy tafakkurni o'stirish o'qituvchining muntazam vazifasiga aylanmog'i lozim.

Xulosa qilib aytganda onglilik ta'lim jarayonida talabalarning faollik ko'rsatishi bilan chambarchas bog'liqdir. O'quvchi dars jarayonida ongli o'zlashtirgan bilimlarini amaliy faoliyatda bemalol foydalanishi mumkin. Ta'limda faollik va mustaqillik o'zaro uzviy bog'langan kategoriyalardir. Har qanday faollik asosida aqliy faoliyat yotadi. Mustaqillikka nisbatan faollik kengroq tushunchadir. Faollik deganda o'quvchining ham o'qish, ham mehnat, ham ijtimoiy topshiriqlarni bajarishni nazarda tutamiz, O'quv faolligi umumiy faollikning bir qismi, Bilish faolligi talaba faoliyatining mahsulidir. Faollik bazasida mustaqillik yuzaga keladi, ya'ni o'zgaralar ishtirokisiz mustaqil aqliy faoliyat ko'rsatishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Nazarov K.,Egamberdiyev B. O'zbek tili ishora-imlo qoidalari. T.1996
- 2.To'xliyev B.,Shamsiyeva M.,Ziyodova T. O'zbek tili o'qitish metodikasi. T.2010.
- 3.G'ulomov A., Qodirov M., Egamnazarova M., Bobomurodova A., Alavutdinova N., Karimjonova V. Ona tili o'qitish metodikasi.T.2012
- 4.G'ulomov A., Ne'matov H. Ona tili ta'limi mazmuni. T. 1995
- 5.Muhiddinov A.G'. O'quv jarayonida nutq faoliyati. T. 1995
- 6.Abdullayev Y. Statistika nazariyasi. - Toshkent, 2002.
- 7.Абдурахмонова Н. Машина таржимаси. -Тошкент,2008.
- 8.Abduhamidova L. Tilshunoslikning yangi yo'nalishi: kompyuter lingvistikasi.-Toshkent,2015.

UO'K 42+681.3

KOMPYUTER LINGVISTIKASINI O'QITISHNING DIDAKTIK MODELI

O.B.Mamirov, katta o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. *Maqolada kompyuter lingvistikasi faniga oid didaktik modella ishlab chiqilgan. Bir necha o'yin topshiriqlardan foydalanish haqida mulohazalar ochib berilgan.*

Kalit so'zlar. *Ta'lim-tarbiya, formallashtirish, kichik guruhlar, interfaol metodlar, darslarni tashkil qilish, modellashtirish, pedagogik maxorat.*

Аннотация. *В статье разработана дидактическая модель компьютерной лингвистики. Выявлены комментарии по использованию некоторых игровых заданий.*

Ключевые слова. *Обучение, формализация, малые группы, интерактивные методы, организация занятий, моделирование, педагогическое мастерство.*

Abstract. *The article developed a didactic model for computer linguistics. Comments on the use of several game tasks are revealed.*

Key words. *Education, formalization, small groups, interactive methods, organization of lessons, modeling, pedagogical skills*

Hozirgi davr zamonaviy ta'limni tashkil etishga qo'yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Buning uchun esa o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta'lim jarayoniga yangicha yondashuvni talab etadi.

Ijodkor shaxsni tarbiyalash masalasiga doir ko'plab nazariy maslahatlar ishlab chiqilgan, lekin o'qituvchiga bugungi kunda talabalarning mustaqil o'quv faoliyati ko'nikmalarini shakllantirishda mustaqil ishlarini qanday tashkil etish kerakligi to'g'risida aniq ko'rsatmalar kerak.

Shuningdek Muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev ta'lim-tarbiya haqida shunday degan: "Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni, ta'lim sifatini oshirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz".

Talabalarning mustaqil o'quv faoliyati ko'nikmalarini shakllantirishda mustaqil ishlar muhim o'rinni egallaydi. Mustaqil ishlarni tashkil etishda amaliy mazmunli masalalarni yechish uch bosqichda olib boriladi:

1. Formallashtirish bosqichi. Bu bosqichda berilgan masalaning matematik modeli quriladi, ya'ni qaralayotgan holatning muhim tomonlari ajratilib, ularni ifodalovchi matematik belgilashlar va

munosabatlar aniqlanadi va berilgan amaliy mazmunli masalani o'zida aks ettiruvchi matematik masala tuziladi.

2. Masalani model ichida yechish bosqichi. Bu bosqichda matematik masala u qanday mazmunli masalani anglatishini hisobga olmagan holda yechiladi.

3. Interpretatsiyalash bosqichi. Bu bosqichda matematik masalaning yechimi berilgan amaliy mazmunli masala nuqtai nazaridan tekshirib chiqiladi.

Mana shunday mustaqil ishlarni bajarish jarayonida ayrim pedagogik texnologiyalardan unumli foydalanish mumkin. Quyida pedagogik texnologiya ba'zilar bilan tanishib o'tamiz.

Talabalarni o'qitishda qo'llaniladigan eng muhim metodlardan biri kitob ustida ishlashdir. Bu metodni afzalligi shundaki, u kitobxonga o'quv axborotini uning o'ziga xos suratda va qulay vaqtda olishini ta'minlaydi. O'quv adabiyotlari bilan ishlash metodlariga xos funksiyalarini barchasini bajaradi.

Kitob ustida mustaqil ishlashning maqsadi uning tarkibi bilan tanishib chiqish, tezda qarab chiqish, alohida boblarni yoki paragraflarni sinchiklab o'qish, berilgan matriyalni o'rganish, alohida bob yoki butun kitobga referat yozish, ayrim qoidalarni yodlash va boshqa usullar tarzida bo'lishi mumkin. Shuning uchun bu metodni qo'yilgan maqsaddan kelib chiqib, turli modefekatsiyalarda qo'llash mumkin.

Kitob ustida ishlash o'quvchi uchun murakkab va qiyin metod sanaladi. Juda ko'p o'quvchi o'qishni bilganlari holda kitob bilan ishlashni yetarli darajada bilmay yoki, o'qiganlarini ma'nosiga to'liq yetmagan holda bitiradilar. Bunga sabab nima?

Nima sababdan talabalar ham o'quv adabiyotlari bilan ishlashni qiyin ko'rishadi?

Bir guruh metodistlar tadqiqot o'kazib, buning ikki asosiy sababini aniqladi:

Birinchidan, darsliklar ko'pincha noaniq, mujmal yozilgan bo'ladi, hech bo'lmaganda matnni tushunish uchun zarur bo'lgan barcha axborotni kamdan kam qamrab oladi.

Ikkinchidan, kitobxon noaniq yozilgan matnga duch kelgach, holatda o'zini passiv tutadi. Shuning uchun amerikalik pedagoglar tomonida "muallifdan so'rang" metodi ishlab chiqilgan. Darsni boshlashdan oldin o'qituvchi buyuk faylasuflardan Suqrotning yozma nutqi haqidagi shikoyatini boshqacha tarzda ifodalab, yozilgan matn doimo tushunarli bo'lavermaydi. Uni tushunmagan o'quvchi ayibdor emas. Odatda, gapirayotgan kishining nutqida tushinilmagan gapni, so'zni so'zlovchiga savol berib, uning kengroq tushuntirib berishini so'raymiz. Yozma matn, ya'ni kitob ma'nosi tushunarli bo'lmasa, uni tushuntirib berilishini so'rash mumkin emas. Faqat bunda uni kursdoshlari tushuntirib berishi yoki o'zi harakat qilishi mumkin, deya tushuntiradi.

Buning uchun o'qituvchi o'quvchidan matnda nima yozilganini tushinishini yana shu metod yordamida o'rganishi mumkinligini ko'rsatadi. Bunda o'qituvchi talabalarga mavzu bo'yicha o'quv adabiyotidan paragraf yoki biror misol yoki masalani yechishni taklif etadi. So'ngra o'qituvchi talabalarga:

Aytinglarchi muallif bu yerda nima haqida gapirayapti degan savolni beradi. Talabalar javob bergach, o'qituvchi gap nima haqida borayotganligini aytib yakun yasaydi. Yanada aniqroq tushunarli bo'lish uchun paragrafdagi teorema ta'riflarni qayta eslatib, misol va masalalarni yechish yo'lini muhokama qilib yechimi tekshiriladi.

Bu metodni boshqacha variantda, dars o'tishni uch bosqichga bo'lib quydagicha qo'llash mumkin:

Dastlab o'qituvchi talabalarga kitobni o'qib chiqib tushunmagan jumla, fikrlarni alohida ajratib daftarga yozishni topshiradi.

So'ngra, ikkinchi bosqichda muallif nima haqda fikr yuritayotganini, u nima demoqchi ekanini muhokama qiladi, uchinchi bosqichda, o'qituvchi talabalardan o'zlari muallif sifatida bu fikrni yozma ravishda qanday ifodalagan bo'lar edingiz yozib bering deb topshiriq beradi.

To'rtinchi bosqichda, talabalar yozgan javoblari, ishlagan misollari o'zaro tekshiriladi va muhokama qilinadi. Muhokama yakka tartib yoki kichik guruhlar bo'yicha olib borishi mumkin. Asosiy maqsad, yozilgan fikr tanqid qilingan muallifnikiga qaraganda tushunarliroqmi yoki aksinchaligini aniqlash.

Talabalar o'z fikrlarini bildirgach ularni solishtirib o'qituvchi o'zi yakun yasaydi. Ana shu mavzuni tushunish uchun avvaldan nimalarni o'qigan bo'lishi nimalarni bilishi kerak? va hokozo. Topshiriqni bajarishiga qarab talabalarga baho qo'yiladi.

Bunday usulni qo'llash talabalarni o'qishni faol o'rganishga undaydi. Undan tashqari talabalarni o'z fikrlarini asoslashga, materialni taqdim qilishga o'rgatadi.

Ushbu usulni modifikatsiyasi darsda bir nechta o'quv adabiyotida berilgan shu mavzu bo'yicha matnni o'qib chiqib, solishtirish ham mumkinki, u talabalarga mavzuni o'zlashtirishga, talabalarning mustaqil o'quv faoliyati ko'nikmalarini shakllantirishga, mustaqil fikr yuritishga, va bilimni mustahkamlashga katta yordam beradi.

Tanqidiy nazar. Bu oddiy, samarali usul bo'lib, matnning mazmunini tadqiq qilish, imkonini beradi, uni shaxsiy tajriba bilan bog'laydi va o'z munosabatini bildirish imkonini beradi. Undan tashqari o'z fikrini yozma ravishda bayon qilishni o'rgatadi va talabalarning mustaqilligini oshiradi.

Bunda simenar, amaliyat daftari sahifasi vertikal chizma bilan ikki qismga ajratiladi. O'qituvchi talabalarga chap va o'ng tomonga nimalar yozilishini tushuniradi. Chap tomonga o'quvchiga mavzuni o'qish jarayonida o'ziga yoqqan, unda chuqur taasurot yoki tushunmovchilik tug'dirgan fikr, g'oya, malumotlarni iqtibos tarzida yozib borishi lozimligi uqtiriladi

O'ng tomonda esa o'quvchi sitataga yoki muallifning fikriga o'z munosabatini bildiradi, aynan qanday sabab ana shu fikrni alohida ajratib ko'rsatishga undaganini sharxlab beradi. Ana shu iqtibos uni nimalar haqida o'ylashga majbur qildi? O'z fikrini yozadi.

O'qituvchi avvaldan talabalarga har bir o'qilgan betdan bitta iqtibos yoki 10 ta betlab 4 ta iqtibos va hokozo tarzida keltirib unga izoh berishlari zarurligini aytadi, yoki bir matematik kategoriyaga turli kitoblarda turlicha tarif berilgan. Talabalarga ularni solishtirish asosida eng to'g'ri deb yozilganini ko'rsatib o'z fikrini asoslab berishni topshirish mumkin.

1. Darsni yakka tarzda har bir o'quvchidan tanlagan mavzu va unga berilgan izohni o'qishi bilan barcha talabalar fikrini eshitish shaklida tashkil qilish mumkin.

So'ngra talabalar o'zlari eng yaxshi iqtibos va izohni kim tayyorlaganini ko'rsatib, sinf bo'yicha 1-3 o'rinlarni kimga berishni aniqlash mumkin. Bunday usul talabalarni faollashtiradi.

2. Juftliklarda ishlash ikki talaba birgalikda iqtibos tanlab, izohlarni ham birgalikda yozib, yozgan fikrlarni bayon qilishlari mumkin. Bunda talabalar o'rtasida eng "hozirjavob" juftliklar tanlanadi.

3. Kichik guruhlarda ishlash. Bunda har bir kichik guruh talabalar sonini nechta bo'lsa, shuncha iqtibos va uning izohini keltirishadi. Sinfda esa guruh vakili taqdim qilgan sitatalardan eng yaxshi deb topiganini izohi bilan o'qib beradi. Nima sababdan guruh aynan ana shu iqtibos va izohni eng yaxshi deb topgani sababini bayon qiladi. Kichik guruhlar o'rtasida berilgan javoblarga ko'r g'oliblar aniqlanadi.

Model so'zi fransuzchadan olingan bo'lib namuna degan ma'noni anglatadi. Ilmiy tadqiqot ishlarida voqelik, jarayon yoki qurilmani o'rganish uchun uni asl nusxasi o'rniga qabul qilingan shakli - nusxasi olinishi va o'rganilishi sifatida qaraladi. Ilmiy tadqiqot ishlarida tadqiqotchi tomonidan o'rganilayotgan ob'yektga o'xshash, uning ko'rsatkichlarini o'zida mujassamlashtirgan tizimi model deb qabulqilinadi. Modellashtirish uslubi buyum, jihoz yoki jarayonni tabiiy, real holdaemas, balki uning modelida o'rganishdir. Modellashtirish - ilmiy tadqiqot ishlarida ko'p qo'llaniladigan muhimuslublaridan hisoblanadi. Didaktikada texnologiyalashtirish jarayonlarining rivojlanishi didaktik vositalardan foydalanishga asoslangan mantiqiy harakatlarning bajarilishini modellashtirish va qo'llab-quvvatlash; algoritmik aqliy operatsiyalar va harakatlarga o'tish; idrokning vizual kanalining potentsialini amalga oshirish tegishli didaktik vositalardan foydalangan holda ma'lumotlar - tasviriy, mnemonik, tartibga soluvchi; takomillashtirish tayyorgarlik faoliyati texnologiyalari (nizoning oldini olish, didaktik modellashtirish, dasturlash) universal ta'lim faoliyatini o'rganish vositasi sifatida faol yondashuvni ishlab chiqish va amalga oshirish bilan bog'liq.

Xulosa qilib aytganda kompyuter lingvistikasining o'qitish tamoyillari mazkur sohaning rivojlanib, taraqqiy topishida alohida ahamiyatga ega. Ushbu tamoyillar yangi o'rganuvchilar uchun ham, fan bilimdonlari uchun ham birdek dasturulamal bo'lib xizmat qiladi. Kompyuter lingvistikasini

o'qitishning didaktik modeli har bir milliy ta'lim tizimi uchun o'ziga xos tarzda ishlab chiqilishi, mazkur sohaning ilmiy-pedagogik asoslarini takomillashda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mamlakatimizning 2016-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017-yil 14-yanvar. T.: O'zbekiston, 2017. 104-b.
2. Abduhamidova L. Tilshunoslikning yangi yo'nalishi: kompyuter lingvistikasi. -Toshkent,2015.
3. Abduhamidova L. Komyuter lingvistikasining avtomatik tahrir yo'nalishi.BML-Toshkent, 2016. 67 b.
4. Muhamedova S. Kompyuter lingvistikasi (metodik qo'llanma). - Toshkent:ToshDPU nashri, 2007. - 74 b.
5. Nurmonov A. Lingvistik tadqiqot metodologiyasi va metodlari. - Toshkent:Akademnashr, 2010.
6. Po'latov A., Muhamedova S. Kompyuter lingvistikasi (o'quv qo'llanma).-Toshkent, 2009.
7. Rahimov A. Kompyuter lingvistikasi asoslari. -Toshkent: Akademnashr, 2011.

UO'K 378.1:811

TEACHING COMMUNICATIVE LANGUAGE IN THE CLASSROOM: SUMMARY OF AN EFFECTIVE APPROACH

D.B.Maxkamova, teacher, Fergana branch of Tashkent University of Information Technologies, Fergana

N.M.Nabijonova, teacher, Fergana branch of Tashkent University of Information Technologies, Fergana

Annotatsiya. *Chet tillarini o'qitishning mashhur va muvaffaqiyatli usullaridan biri bu kommunikativ tilni o'qitishdir. Ko'pchilik o'quvchilar nutq qobiliyatini sekin rivojlantirayotganligi sababli, kommunikativ tilni o'rgatishning maqsadi o'quvchilarga haqiqiy tilni yaratish va boshqalar bilan muloqot qilishda yordam berishdir. Biroq, haqiqiy tilni yaratish nafaqat nutq qobiliyatini rivojlantirishni talab qiladi; CLT yozish va tinglashni ham o'z ichiga oladi.*

Kalit so'zlar: *grammatika, maqsadli auditoriya, muloqot strategiyasi, real til va yolg'izlik faoliyati.*

Аннотация. *Одним из популярных и успешных методов обучения иностранным языкам является коммуникативное обучение языку. Поскольку у большинства учащихся навыки разговорной речи развиваются медленно, цель коммуникативного обучения языку — помочь учащимся создавать аутентичный язык и общаться с другими. Однако создание настоящего языка требует не только развития навыков разговорной речи; CLT включает в себя как письмо, так и аудирование.*

Ключевые слова: *грамматика, целевая аудитория, стратегия общения, реальный язык, одиночная деятельность.*

Abstract. *One of the popular and successful approaches to teaching foreign languages is the use of communicative language instruction. Since most learners develop their speaking abilities slowly, the goal of communicative language teaching is to assist students in producing authentic language and interacting with others. However, producing real language requires more than just honing speaking abilities; CLT incorporates writing and listening as well.*

Key words: *grammar, target audience, communication strategy, real language, and solitary activity.*

Rich and genuine feedback from the teacher is necessary to support students' communication. Communicative Language Teaching can be accomplished through a variety of methods. The most often used teaching strategy is task-based learning. Instructors establish objectives, assign authentic language tasks, and students respond meaningfully. Students are encouraged to use the language for communication during this process.

Although meaning supersedes forms in CLT, grammar is still significant. Grammar should be taught by teachers through communicative exercises and in context. This approach presents grammar as organic patterns that students pick up in the context of their study rather than as a set of strict rules. Writing is a kind of communication, just like all other forms of language. Consider the writing we do

in our daily lives. Emails, lists, notes, cover letters, reports, curriculums, assignments, and, if we study, essays are among the things we write.

Writing is another crucial aspect of language learning, and currently, even computer training programs offer valuable opportunities for students to practice their writing skills. These programs often include interactive exercises that require students to complete sentences, write short paragraphs, or even compose longer essays. Teachers can assign specific writing tasks based on learning objectives, such as persuasive essays, formal letters, or descriptive paragraphs. After completing the task, students can submit their work through the program, and teachers can provide feedback and corrections. Some computer training programs also offer automated writing evaluation tools that can analyze students' writing and provide instant feedback. These tools can check for grammar and spelling errors, evaluate the clarity and coherence of the writing, and suggest improvements. However, it's important to note that these tools may not be entirely accurate, and human feedback is still essential for a comprehensive assessment of students' writing skills.

Some of us work on blogs, forums, and websites, or we write articles. There are extremely few people who write poetry and fiction. Each of these writing assignments has a target audience and a communication goal. However, writing in the English language school frequently lacks this. Why? As there are numerous approaches to improving the communicativeness of the writing we undertake with students, there are numerous reasons.

Difficulties in Writing Instruction and Learning Writing is by its nature a solitary, silent, physically demanding, and time-consuming endeavor. This can make it unappealing to teachers or students as a classroom exercise. Writing is very challenging, especially in one's mother tongue. Linguistic, psychological, and cognitive issues are present, making it extremely difficult to teach and learn. It's also critical to keep in mind that a large percentage of people never write anything in their daily lives that is lengthy, requires paper and a pen, or doesn't use a spell checker. However, we ask them to do this in English rather frequently.

It takes a lot of time and effort to respond correctly to material that students submit to us, whether we are fixing mistakes or improving the substance. We frequently have to work just as hard as our students have. Additionally, our concern about sub-skills frequently directs our reaction, so correction frequently occurs at this level rather than the communication competence level. This is made worse by the difficulty in assessing this competency, particularly in a formal setting, as demonstrated by the intricacy of the speaking requirements on tests like the CEFR and IELTS. Furthermore, it's critical to acknowledge that students are equally concerned with writing at a sub-level, specifically with spelling and grammar. This is particularly valid in contrast to speaking. Communication is hampered by this.

The kinds of assignments we provide students might not be very engaging, pertinent, or communicative. Writing is rarely included in lessons; instead, it is assigned as homework, which limits the opportunity for communication. Particularly when it comes to writing, we must assign them with intellectually stimulating assignments. When adult learners attempt to put difficult thoughts on paper, they rapidly become aware of their limits. Finally, let me say that course books don't always aid in our writing development. We require resources that offer applicable, practical, and communicative practice. This is not common.

Potential fixes for the issues. It is important to distinguish between learning to write and writing to learn (other things, such structures, spelling, and vocabulary). It will be easier to understand the communicative goal of writing if we recognize this distinction and ensure that our students do too.

We must put a lot of effort into creating strategies for answering to the message—that is, the content—instead of just the language proficiency of our students. When our students write for us, they will try harder to communicate if we can accomplish this successfully. This can reinforce the idea that writing for a real audience is important, but finding real readers for student writing is still necessary. If we are able to respond as readers, this may also apply to other students and groups, as well as open platforms like blogs, websites, and letter pages.

Writing needs to be more relevant, important, and engaging, so we need to figure out how to incorporate it with other abilities and pursuits. Based on the needs and interests of our students, we

must assign writing assignments that are interesting, practical, and pertinent. It could be necessary for us to create customized assignments depending on what each student needs to write. We should also discuss writing with our students, including how to write well, why we write, who we write for, and what makes it challenging. Such learner training can offer important encouragement and assistance.

Finally, we need to evaluate the impact on our learners' written English when most of our focus on writing is as homework. Are we supporting them as well as we could as they tackle the difficulties we discussed above?

Effective strategies for enhancing communicative writing:

- Look for methods to publish students' work online, in periodicals, and newspapers. Instruct students to register for both individual and group accounts on social networking platforms like Facebook. Publish previously written pieces in a class magazine.

- Motivate kids to write for a specific audience and with a defined goal in mind, as in letters to instructors, newspapers, pen pals, and other students. Look for interesting and demanding assignments that can help with a range of learning objectives and incorporate different language systems and skill sets, like project work, summarizing, translating, compiling interview notes, and getting ready for a briefing or speech. Assign pertinent and doable assignments, such as composing emails, notes, recipes, forms, and class signs.

- Respond to the content of the work that your learners give you as well as correcting the errors they make, by adding your own comments to their homework or establishing a dialogue through e-mail and learner diaries.

- Make writing easier and more fun by doing group writing activities and group correction and editing of work

- Support writing with reading. This not only helps learners develop the sub-skills they need but also helps them understand that good writing is a powerful and important communication tool.

It might be challenging to encourage children to write in their second language, but it doesn't have to be agony! With the aid of an excellent teaching exercise, you can discover that your students are reluctant to put down their pens. Here are a handful of our most beloved exercises to start students doodling on paper. Why not try using these assignments to prepare your own class for writing? These are some helpful games that assist students become better writers!

Consequences. This classic game from back in the day is still entertaining today! For this exercise, each student just needs a pen and a sheet of paper. The Folded Story game is most effective when used in small classes of six to twelve students, but it may also be used in bigger classrooms if your students are comfortable working in small groups to read and write.

REFERENCES:

1. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). Approaches and methods in language teaching. Cambridge University Press.
2. Celce-Murcia, M. (2001). Language teaching approaches: An overview. In Teaching English as a Second or Foreign Language (3rd ed., pp. 3-11). Heinle & Heinle.
3. Larsen-Freeman, D. (2000). Techniques and principles in language teaching (2nd ed.). Oxford University Press.
4. Nunan, D. (1999). Second language teaching and learning. Heinle & Heinle.
5. Ur, P. (1996). A course in language teaching: Practice and theory. Cambridge University Press.

UO'K 8:1751

NUTQIY KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISH OMILLARI

N.B.Maxmudova, doktorant, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Keyingi paytlarda ilm-fan taraqqiyoti jadal rivojlanib bormoqda. Bu esa ko'plab fan sohalarning yangi tarmoqlari shakllanishiga yo'l ochadi. Xususan, tilshunoslikdagi semiotika va pragmatika sohalari ham ana shunday kurtak ochib borayotgan yo'nalishlardan biri sanaladi. Ushbu maqolada nutqiy kompetensiyani shakllantirishda semiotika va pragmatika sohalari asosiy omillardan hisoblanib, ulardan muloqot jarayonida to'g'ri va samarali foydalana olish texnologiyalari ishlab chiqilganligi etirof etiladi. Ayniqsa, tilshunoslik fanining bugungi kun taraqqiyoti davrida nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda antroposentrik yo'nalish tarkibidan kelib

chiqqan semiotik-pragmatik omillardan unumli foydalana bilish, mazkur masalaning yanada chuqurroq mavqega ega bo'lishini taminlaydi. Chunki nutq jarayonida mohiyatan inson omili va bilish nazariyasi (gnoseologiya) muhim ahamiyat kasb etadi. Bu ikkisi nutqning tom ma'nodagi egasi va mazmuni sanaladi. Ushbu lingvistik tadqiqot natijasida nutq kompetensiyasining shakllanishida semiotika va pragmatika omillarining kelib chiqish tarixi, ularning tarkibiy qismlari hamda bu omillarning fan sifatida shakllanishiga hissa qo'shgan bir qancha olimlarning ilmiy qarashlari keltirib o'tilgan. Shuningdek, tilshunoslikda semiotika fanining elementlaridan biri sanalmish pragmatika sohasining bugungi kundagi zamonaviy talqini bo'lmish pragmalingsvistika va uning nutq jarayonidagi strategiyalari haqida ham zaruriy manbalar ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: antroposentrik yo'nalish, gnoseologiya, semiotika, semiotik uchlik, pragmatika, pragmalingsvistika.

Аннотация. В последнее время развитие науки развивается быстрыми темпами. Это открывает путь к формированию новых отраслей многих научных направлений. В частности, одними из таких перспективных направлений считаются семиотика и прагматика в лингвистике. В данной статье признано, что области семиотики и прагматики считаются основными факторами формирования речевой компетентности, а также разработаны технологии их правильного и эффективного использования в процессе общения. Особенно в современном развитии языкознания умение эффективно использовать семиотико-прагматические факторы, вытекающие из структуры антропоцентрического направления в развитии речевой компетентности, обеспечивает более глубокое положение этого вопроса. Потому что человеческий фактор и теория познания (эпистемология) имеют существенное значение в речевом процессе. Эти двое являются буквальными владельцами и содержанием речи. В результате данного лингвистического исследования представлена история возникновения факторов семиотики и прагматики в формировании речевой компетентности, их компонентов, а также научные взгляды ряда ученых, внесших свой вклад в формирование этих факторов как науки. Также показаны необходимые источники о прагмалингвистике, представляющей собой современную интерпретацию области прагматики, являющейся одним из элементов науки семиотики в лингвистике, и ее стратегиях в речевом процессе.

Ключевые слова: антропоцентрический подход, гносеология, семиотика, семиотическая троица, прагматика, прагмалингвистика.

Abstract. Recently, the development of science is rapidly developing. This opens the way for the formation of new branches of many scientific fields. In particular, the fields of semiotics and pragmatics in linguistics are considered to be one of such budding directions. In this article, it is recognized that the fields of semiotics and pragmatics are considered to be the main factors in the formation of speech competence, and technologies for their correct and effective use in the process of communication have been developed. Especially in the current development of linguistics, knowing how to effectively use semiotic-pragmatic factors arising from the structure of anthropocentric direction in the development of speech competence ensures that this issue has a deeper position. Because the human factor and the theory of knowledge (epistemology) are essential in the speech process. These two are the literal owner and content of the speech. As a result of this linguistic research, the history of the origin of the factors of semiotics and pragmatics in the formation of speech competence, their components, and the scientific views of several scientists who contributed to the formation of these factors as a science are presented. Also, the necessary sources are shown about pragmalinguistics, which is the modern interpretation of the field of pragmatics, which is one of the elements of the science of semiotics in linguistics, and its strategies in the speech process.

Key words: anthropocentric approach, epistemology, semiotics, semiotic trinity, pragmatics, pragmalinguistics.

Kirish: Tilshunoslikda antroposentrizm so'zi yun. "antropos" – "inson", lot. "sentrum" – "markaz" degan ma'nolarni bildirib, ilmiy yo'nalishda bu – antroposentrik tilshunoslikka oid tadqiqotlar markazida eng avvalo inson omili turadi degan tushunchani beradi. Bu yo'nalishda inson

va unga ta'aluqli bo'lgan barcha narsa masalan, jamiyat, madaniyat, tabiat va boshqa narsalar bir-biri bilan uzviy bog'liq holda ko'rib chiqiladi.

Tilshunoslikdagi antroposentrik yo'nalish inson mohiyatini til bilan chambarchas bog'liq holda, go'yoki zanjir misoli ketma-ketlikda o'rganib boriladi. Til va inson tabiati o'zaro bir-biriga aloqador. Bu boradagi qarashlarga buyuk nemis olimi, faylasufi, tilshunos Vilgelm Gumboldt va "tilshunoslikning otasi" sifatida tanilgan F. De Sossyurlarning fikrlari bunga yaqqol misol bo'la oladi. Bu ikki olimning tilshunoslikdagi fundamental qarashlari til faktlarini nutq faoliyati va inson omili bilan birgalikda o'rganib, lingvistik belgi masalasini tadqiq etishga yo'l ochadi. Xususan, Gumbolt tilni insoniyatning olamga bo'lgan ma'naviy munosabati ekanligini yoritib bergan bo'lsa, Sossyur o'sha munosabatni jilolantiradigan narsa aynan belgilar bo'lishi mumkinligini ifodalab beradi. Sossyur o'z ishlarida "...tilning g'oyalarini ifodalovchi sistema bu belgilardir" [1] deb tariflaydi. Bunday tarif berilishining sababi shuki, til kishilar o'rtasidagi eng muhim aloqa vositasi hisoblanib, u obyektiv borliqdagi ma'lum narsa-hodisa haqida asosiy axborot tashuvchi hisoblanadi.

Belgilar nazariyasi ko'p jixatlari bilan bir qancha soxalarga uzviy bog'liq. Masalan, lingvistika, logika, psixologiya, etnografiya, estetika, etika, arxeologiya, arxitektura, biologiya, medistina, matematika va boshqalar. Bulardan tashqari, bu belgilar nazariyasi ma'lum dunyoqarash xususiyatlariga ham ega va bu jihatdan gnoseologiya(bilish nazariyasi)ga ham juda yaqin turadi.

Gnoseologiya bu yunoncha gnosis – «bilish», logos – «ta'limot» so'zlaridan olingan bo'lib, bilish haqidagi ta'limot demakdir. Gnoseologiya bilish falsafasi sanaladi. Yani u insonning bilish tabiati va imkoniyatlari, bilimning voqelikka munosabatini o'rganuvchi, uning haqiqiyliigi va ishonchliligini aniqlash yo'llari, usullari to'g'risidagi falsafiy fandir [2].

Inson o'zini qurshab turgan olamni anglash jarayonida uning unsurlarini obrazlar orqali ongida aks ettiradi va bu belgilar orqali amalga oshadi. Sotsial axborotning har qanday ifodalovchilari belgi hisoblanadi. Tilning belgilar sistemasi ekanligi, uning asosiy xususiyati va universal tomoni sanaladi. Masalan, bugungi kunda insoniyatning kundalik hayotida ko'rib borilayotgan televizorlardagi reklamalar, video o'yinlar, filmlar, siyosiy ma'ruzalar, jurnalistik matnlar, ta'lim tizimlari yoki bo'lmasam, turli yo'l belgilari, "chekish taqiqlangan" kabi belgili yozuvlar, diniy ramzlar, kasblar bilan bog'liq bo'lgan kiyimlar, moda va boshqalar bunga yaqqol misol bo'la oladi.

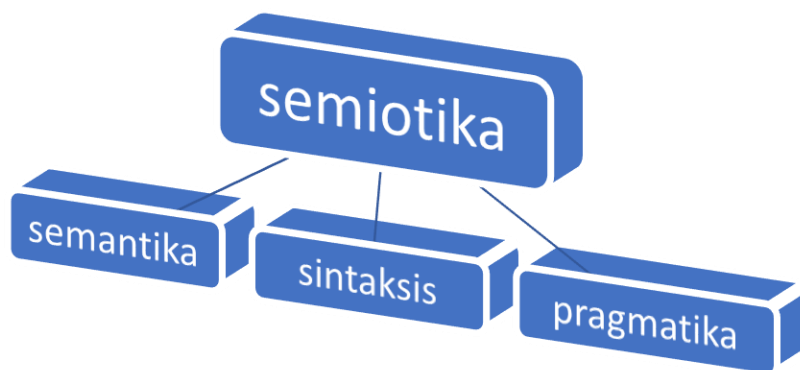
Muhokama va natijalar: Tadqiqotimizning asosi bo'lmish semiotika – grekcha "Semios" so'zidan olingan bo'lib, "belgi", "nishon", "tamg'a" degan ma'nolarni anglatadi. Semiotika belgilar haqidagi umumiy nazariyani tashkil etadi. Bu fan insoniyatning kommunikativ harakatida ma'nolar yaratish va uzatish uchun belgilarni ishlatishni o'rgatadigan ilmiy fandir. U falsafadan kelib chiqqan bo'lib, nafaqat til va so'zlarni, balki muloqot jarayonida odamlar o'rtasidagi xabarlar almashuvini belgilar tizimi orqali tahlil qiladigan sohadir. Semiotika piktogrammalar, kodlar, harakatlar, tasvirlar va belgilarni umumiy ma'noga ega bo'lishini o'rgatadi. Bizning kundalik hayotimiz umumiy ma'noga ega bo'lgan turli belgilar bilan o'ralgan. Ulardan muloqot jarayonida foydalanish esa boshqa shaxslar bilan aloqa o'rnatishga imkon beradi.

Belgilarning tafakkur va aloqa jarayonlaridagi muhim ahamiyati haqida IX – XI asr Sharq mutafakkirlari Abu Ali ibn Sino, Faxriddin Roziy, Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Nasriddin Tusiy va boshqalar ham ko'p ta'kidlab o'tganlar. Jumladan, Ibn Sino va uning maktab vakillari Faxriddin Roziy bilan Nasriddin Tusiy til va mantiq haqidagi ta'limotlarida so'zlarni fikrning belgisi deb aytganlar. Bundan tashqari, ular belgilar tabiiy va sun'iy kategoriyalarga bo'linishi haqida ta'kidlab o'tishgan. Shu ma'noda so'zlarni uch tipga bo'linishi haqidagi Nasriddin Tusiyning fikrlari alohida diqqatga sazovordir. U biror ma'no anglatuvchi so'zlarni uchga ya'ni *tasdiq ma'nosini anglatuvchi belgilar*("dalolati motabake"), *tarkib, xajm ma'nosini anglatuvchi belgilar*("dalolati tazammon"), *zaruriyat ma'nosini anglatuvchi belgilar*("dalolati eltezm")ga bo'lib o'rganish lozimligini ta'kidlab o'tgan [3].

XX asrning 30-yillariga kelib tilshunoslikda belgilar haqida mustaqil fan shakllandi. Bu ish ingliz tilshunosi Ch.U.Morris tormonidan amalga oshirildi. U o'zining "Belgilar nazariyasining asoslanishi" asarida belgishunoslik (semiotika) fanining maqsad-vazifalari, tarkibiy qismlari va maqomini bayon qilgan. Bu ish "Kirish", "Semiotika va fan", "Semiozis va semiotika", "Sintaktika",

“Semantika”, “Pragmatika”, “Semiotika sohalarining o‘zaro aloqadorligi” kabi qismlardan iborat bo‘ldi. Morrisning fikricha, semiotikaning asosiy maqsadi odamlarda va hayvonlarda, tilda va tildan tashqarida, individda va jamiyatda mavjud bo‘lgan belgilarning shakllari, turlari va tuzilishini o‘rganish va shu asosda belgilar haqida umumiy nazariya yaratishdir [4] deb ta’kidlab o‘tgan.

Ch.Morris semiotika doirasida uch ilmiy soha - *sintaktika* (yoki sintaksis), *semantika* va *pragmatika* kabi tarmoqlarni mustaqil yo‘nalishlarga ajratdi. Tilshunos olim bu uch yo‘nalishlarni “**semiotik uchlik**”ning elementlari deb ham ta’kidlaydi. Albatta, u bu yo‘nalishlarni lisoniy belgilarning semiotik funksiyalarini hisobga olgan holda shakllantirgan.

1-rasm. “Semiotik uchlik”

CH.Morrisning ushbu “semiotik uchligi”ni bizning taniqli o‘zbek tilshunosimiz, professor Nizomiddin Maxmudov har bir elementni qisqa va lo‘nda fikrlar bilan izohlab bergan. “Semiotikada belgining uch jihati farqlanadi, yani semantika, sintaktika va pragmatika. Tilshunoslikdagi mavjud talqinlardan ayonki, semantika belgining o‘zi ifodalagan narsa (ma‘no) bilan munosabatini, sintaktika belgining belgi bilan munosabatini, pragmatika esa belgining undan foydalanuvchi bilan munosabatini nazarda tutadi.” [5]

Albatta, semiotik uchlikka xos bo‘lgan xar bir elementning o‘z vazifasi mavjud. Jumladan, *sintaktika* “belgini belgiga bo‘lgan munosabatni”, *semantika* “belgi bilan predmet o‘rtasidagi munosabatni”, *pragmatika* esa “belgi va belgidan foydalanuvchi inson o‘rtasidagi munosabatni” o‘rgatadi. Semiotikaning uchilikning asosiy elementi bu pragmatika. Pragmatika “belgi va belgidan foydalanuvchi inson o‘rtasidagi munosabatni yani gapirish, tinglash, yozish, o‘qish kabi holatlarni o‘rgatadi. Bu elementda inson omili asosiy markazda turadi chunki, jarayonni harakatga keltiruvchi, boshqaruvchi omil - inson hisoblanadi. Ch.Morris va uning izdoshlari pragmatikani semiotik uchlikning asosiy qismi sifatida ajratib, uni lisoniy va uni qo‘llovchi shaxs o‘rtasidagi munosabat deb ta’riflaydi. Pragmatika semantika va sintaksis sohalarida o‘rganiladigan masalalarni qamrab oladi va o‘ziga xos umumlashtiruvchi soha vazifasini o‘taydi. Yani bunda *sintaksis* turli tarkibdagi lisoniy tuzilmalarning strukturaviy meyorini va o‘lchovlarini o‘rgansa, *semantika* o‘sha belgilar tuzilmasini ifodalaydigan mazmuni aniqlaydi. Pragmatika bo‘lsa, bu ikki yo‘nalishni inson omili orqali birlashtirib turadi.

O‘z navbatida pragmatikadan tilshunoslikning zamonaviy yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan pragmalingsvistika yo‘nalishi shakllandi. Pragmalingsvistika esa ikki yondashuvni: *nutq hatti-harakatlari*(ijtimoiy lingvistik) hamda *insonning hatti-harakatiga talqin qilishni*(psixolingvistik) birlashtiradi. Xuddi, semiotikada bo‘lganidek pragmalingsvistikaning ham o‘z tarkibiy kismlari mavjud, bular: *funksional pragmalingsvistika* va *yashirin pragmalingsvistika*.

Xulosa. Nutqiy kompetensiya go‘yoki, daraxt misoli gullab yashnashi, rivojlanishi uchun semiotic-pragmatik omillardan foydalanar ekanmiz, eng avvalo, bu ikki omil qaysi yo‘nalishdan tarkib topganligini yani ularning ildizini aniqlash lozim bo‘ldi. Bu kompetensiya shakllanishida gnosiologiya(bilish nazariyasi) sohasi hamda inson omili o‘zaro bir-biriga bog‘langan holda targ‘ib etildi. Shundan so‘ng, sekin-asta semiotika va pragmatika omillariga tomon qadam tashlay olindi. Semiotika belgilar haqidagi talimotni bersa, pragmatika esa nutqiy jarayonda belgi va belgidan foydalanayotgan inson o‘rtasidagi munosabat yoritiladi. Semiotikani yoritishda Gumbolt va

Sossyurlarning ilmiy qarashlari hamda Morrisning “semiotik uchlik” nomli elementi lingvistika olamida sezilarli darajada yorqin iz qoldirgan. Zamonamizning taniqli olimlaridan Maxmudov Nizomiddin ushbu uchlikni tushunarli yo‘sinda ochib berdi. Pragmatikaning zamonaviy yondashuvi pragmalingvistika esa, o‘zining tarkibiy qismlari bilan nutqiy kompetensiyani shakllantirishda yani uni yanada jilolantirishda samarali tarzda o‘z ifodasini topdi.

FOYDALNILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Nurmonov A. Lingvistik talimotlar tarixi. Tanlangan asarlar.III jild. II jild. – Toshkent: Akademnashr, 2012, 97 – bet.
2. Nurmonov A. Lingvistik ta’limotlar tarixi. Tanlangan asarlar. I jild. – Toshkent: Akademnashr, 2012.
3. Ayupov A va Qodirov A. “Semiotika nima”. Toshkent., “O‘zbekiston”, 1977, 5-bet.
4. Morris Ch.U. Znachenie i oznachivanie // V kn.: Semiotika. – M.: Raduga, 1983. – S.37.
5. Maxmudov N. “Til va jamiyat tanosibi sinoatlari”. - Toshkent, “Yangi o‘zbekiston” gazetasi, 2020, 178-son, 6-bet.

UDC: 796/799

THE EFFECT OF SPORTS ON THE BODY

F.N. Mirzabekova, senior teacher, Andijan State University, Andijan

N.A. Anvarjonova, student, Andijan State University, Andijan

Annotatsiya. Ushbu maqolada sport bilan shug‘ullanishning organizmga ta’siri haqida fikr mulohazalar keltirilgan. Bundan tashqari, olimlarning sport bo‘yicha qarashlari, sport mashg‘ulotining inson tana a‘zolariga ijobiy ta’siri taqqozo etilgan.

Kalit so‘zlar: jismoniy tarbiya, moddiy, ma’naviy qadriyatlar, tarkibiy qismlar, yondashuv.

Аннотация. В этой статье представлены отзывы о влиянии занятий спортом на организм. Кроме того, ценятся взгляды ученых на спорт, положительное влияние спортивных тренировок на органы человеческого организма.

Ключевые слова: физическое воспитание, материальные, духовные ценности, компоненты, подход.

Abstract. This article provides feedback on the effects of playing sports on the body. In addition, the views of scientists on sports, the positive effect of sports training on the human body organs are appreciated.

Keywords: physical education, material, spiritual values, components, approach.

The phrase “physical education” first arose in England, although it has since become almost entirely obsolete in Western culture. Conversely, it is widely acknowledged by senior authorities in our nation and has become an integral part of both scientific and practical vocabulary. The goal of physical education is to help people become more physically fit and healthy. It leads to the body's harmonic development and long-term maintenance of high physical health. Physical education is a component of both an individual's general culture and society's culture. It is a system of values, knowledge, and conventions that society uses to foster an individual's intellectual and physical development.

Since physical culture and sport are widely acknowledged as material and spiritual values of society as a whole and of each individual, it is now hard to discover any area of human endeavor that is unrelated to physical culture. It is no accident that physical culture has been discussed more and more in the past several years, not just as a distinct social phenomena but also as a consistent aspect of personality. Even if the issues of spirit and body culture were raised in the days of ancient civilizations, the phenomena of an individual's physical culture has not yet been thoroughly explored.

As a manifestation of general culture, physical culture is distinct. She is the organic link that enables us to make the connection between the biological and social aspects of human growth. Furthermore, it is the earliest and most fundamental kind of culture that develops in an individual. Due to its innate duality, physical culture has a profound impact on human status, mental health, and physical state.

Historically, the practical demands of society in terms of fully-fledged physical training of the adult population and younger generation for labor have largely shaped physical culture. Physical

culture emerged as a fundamental component in the development of motor abilities at the same time that education and parenting systems advanced.

The primary components of physical education

The following are the primary components of physical education:

1. Morning exercises.
2. Physical exercises.
3. Physical activity.
4. Amateur sports.
5. Physical labor.
6. Active motor types of tourism.
7. Hardening of the body.
8. Personal hygiene.

The World Health Organization defines health as a condition of whole physical, mental, and social well-being.

Any kind of action is more successful when the person is in good health. Research has indicated that 85% of secondary school students' bad academic performance is mostly caused by poor health; yet, a person's overall health and physical capabilities have a major role in memory, attention, persistence, and the efficiency of mental activity [1].

Exercise, tense muscles, and physical labor have always been and still are the most crucial elements in keeping the human body in its natural state. Well-known proverbs like “Movement is life” and “Movement is the key to health” capture the widely acknowledged and undeniable benefits of physical activity for human health.

Frequent exercise largely affects the muscular and musculoskeletal systems. Blood flow rises as they are being executed. The muscles receive a substantial increase in oxygen and nutrients from the blood. Additional reserve capillaries open in the muscles at the same time, resulting in a marked increase in blood flow and improved metabolism as well as increased organ and system operating efficiency.

The body is affected by physical activity on all levels; changes are brought about in the structure of muscles, joints, and ligaments as well as in the internal organs and their functioning, metabolism, and immune system.

By raising the stress on the heart, lungs, and other organs and systems during physical activity, the body's resistance to harmful environmental impacts is strengthened and its functional capacities are increased. People with physical training are more resilient to cooling down and overheating, and they can withstand the effects of radiation on blood composition and oxygen shortage.

Therefore, the effects of physical activity boost the heart's efficiency, the quantity and quality of red blood cells, and the blood's ability to defend. Physical activity has a positive effect on internal organ structure in addition to function.

The muscles' nourishment deteriorates, their volume and strength progressively decline, their suppleness and elasticity weaken, and the muscles become weak and flabby if the body's motor system is inactive. Pre-pathological and pathological alterations in the body occur gradually as a result of movement restrictions (inactivity) and an inactive lifestyle. The great Aristotle once said, “Nothing destroys a person like prolonged physical inactivity”.

Exercise proactively aids in the repair of lost functions in addition to triggering physiological processes. Every illness starts with a loss of function and ends with their compensation (when the patient is recovering). Physical activity helps to speed up the healing processes by raising general tone, boosting the body's defenses, and flooding the blood with building blocks.

As a result, engaging in physical activity helps to avoid a variety of illnesses. It is no accident that sanatoriums, polyclinics, and hospitals are using therapeutic physical culture more and more. There is global agreement among scientists over how to approach the defense of human health. The majority of them believe that consistent physical exercise throughout life is the primary means of enhancing and developing one's health resources.

The training and wellness impact of the programs, however, is contingent upon how closely the suggested workload matches each student's unique set of attributes, including functional skills, state of health, and degree of physical fitness. Excessive activity will only lead to tiredness rather than an improvement in fitness. Research has indicated that favorable alterations in the body take place just when subjected to mild loads. Overtraining is a condition that can arise from extremely hard physical activity and is characterized by physical and nervous tiredness, melancholy, poor health, and a reluctance to continue [2].

Youngsters, who frequently misjudge their strength, quit class when they become too tired. They run till they pass out, swim until they turn blue, etc. Adult assistance, such as that of parents, coaches, teachers, etc., is therefore crucial in this situation. The quote from Avicenna (Abu Ali ibn Sina) that could serve as their slogan is “A person who exercises moderately and in a timely manner does not need any treatment”.

The following are the health benefits of regular physical exercise:

Physical exercise has been shown to prevent a number of cardiac illnesses. It also enhances the process of gas exchange in the lungs by increasing lung vital capacity, diaphragm movement, and respiratory muscle development.

-As a result of exercise, the pancreas, which is responsible for producing insulin, functions better, which enhances the body's ability to store and use energy.

-Enhances liver function and speeds up the body's removal of toxins created during essential bodily functions.

-Trains the body so that fats are eaten rather than stored as dead weight in blood vessels.

-Numerous physical deformities in children, both acquired and congenital, can be corrected with systematic exercise.

It is evident that physical education plays a unique function in promoting health, preventing various illnesses, and encouraging active living. For a very long period, philosophers, intellectuals, and medical professionals have supported this.

“Sports and physical activity support a person's mental growth in addition to strengthening specific organs”. [3].

“Human physical perfection is not a gift of nature, but a consequence of its purposeful formation” [4].

“Everyone must participate in physical activity. It is impossible to discuss a healthy lifestyle without it” [5].

The imbalance between the intensity of emotional stimuli and the recognition of the body's physical requirements can be resolved via physical education. This is the proper approach to bolster both bodily and spiritual well-being.

As a result, we conclude that in the current stage of civilizational development, a significant decline in physical activity and emotional and mental stress have a detrimental impact on health.

To develop one's physical and spiritual traits and to be ready for a full adult life, a systematic physical education program is required.

Every individual has to have a trained, flexible physique that can execute the required amount of effort during their employment in order to secure a decent level of health.

Regular physical exercise can also remarkably postpone degenerative changes in organs and systems as well as age-related involuntional alterations in physiological processes. Engaging in physical activities benefits the whole motor system by halting the onset of degenerative changes brought on by aging and inactivity (reduced motor activity and impaired bodily functioning). Osteoporosis is halted by increased bone mineralization and calcium concentration in the body (bone dystrophy with reorganization of its structure and dilution). The greatest way to avoid osteoarthritis and osteochondrosis (degeneration of articular cartilage) is to enhance lymph flow to intervertebral discs and articular cartilage.

REFERENCES:

1. Евсеева Ю.И. Физическая культура. Ростов - на - Дону «Феникс» 2003г.
2. Амосов Н.М, Мурахов И.В. Сердце и физические упражнения. Москва 1985г.
3. Синяков А. Ф. Самоконтроль физкультурника. Москва, 1987.

4. Солодов Ж.К., Кузнецов В.С. Теория и методика физического воспитания и спорта. М.: Академия, 2003.
5. Кузнецов А.К. Физическая культура в жизни общества. М.:1995 год.

UO'K 37.026.9

BO'LAJAK BIOLOGIYA O'QITUVCHILARIDA KREATIV FIKRLASH MAZMUN-MOHİYATINI RIVOJLANTIRISH MEXANIZMI

Z.Sh.Mirzaeva, oq'ituvchi, Chirchiq Davlat Pedagogika Univesiteti, Chirchiq

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak pedagoglarning kreativ qobiliyatini rivojlantirish yo'llari hamda kreativlik qobiliyatini rivojlantirishda qanday metodlardan foydalanish maqsadga muvofiq bo'lishi to'g'risida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Kreativlik, kreativlik xususiyatlar, pedagogik kreativlik, interfaol usul, intellekt, mustaqil ishlar.

Аннотация. В статье рассматриваются пути развития творческих способностей будущих учителей и какие методы следует использовать в развитии творческих способностей.

Ключевые слова: Творчество, особенности творчества, педагогическое творчество, интерактивный метод, интеллект, самостоятельная работа.

Abstract. The article discusses ways to develop the creative ability of future teachers and what methods should be used in the development of creative ability.

Key words: Creativity, creativity features, pedagogical creativity, interactive method, intellect, independent works.

Zamonaviy dunyoning innovatsiyalariga moslashish, doimiy yangilanuvchi jamiyat hayotiga yosh avlodni tayyorlash va uni zamon talablariga muvofiq takomillashtirish jarayonlarida faol ishtirok etish qobiliyatini rivojlantirish oliy ta'lim muassasasi pedagogining muhim kasbiy vazifasi hisoblanadi. Kreativlik ta'lim jarayonini tashkillashtirishni o'zida mujassamlashtirib, kreativ ta'lim jarayonini qurish, ta'lim texnologiyalaridan ijodiy salohiyatni rivojlantirish turli uslublar, bilim va ko'nikmalar muvozanatini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Kreativlikning mohiyati - intellekt insonning aqliy salohiyati bo'lsa, kreativlik ana shu aqliy salohiyatni maqsadga yo'naltirilgan tarzda erkin ishlata olish qobiliyati hisoblanadi. Kreativlik atamasi Angliya-Amerika psixologiyasida 60-yillarda paydo bo'ldi. U individning yangi tushuncha yaratishi va yangi ko'nikmalar hosil qilish qobiliyati, xislatini bildiradi. J. Gilford kreativlikni tavsiflaydigan qator individual qobiliyatlarni ko'rsatadi:

- fikrni maqsadga muvofiq yo'llay olish;
- o'ziga xoslik (originallik);
- qiziquvchanlik;
- farazlar yaratish qobiliyati;
- xayol qila olish (fantaziya).

Mamlakatimizda inson, uning har tomonlama kamol topishi va farovonligi, manfaatlarini ro'yobga chiqarish sharoitlarini yaratish, ta'lim sifati va samaradorligini yangi bosqichga olib chiqish borasidagi izchil islohotlar natijasida interfaol o'qitish metodlari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirishni keng tatbiq etish imkoniyatlari yaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "Uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab-quvvatlash va ro'yobga chiqarish" kabi ustuvor vazifalar belgilanib berilgan. Shunga muvofiq interfaol o'qitish metodlari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shaxsda kreativlik sifatlarini rivojlantirish jarayonining umumiy mohiyatini to'laqonli anglash uchun dastlab "kreativlik" tushunchasining ma'noni tushunib olish talab etiladi.

"Kreativlik" tushunchasini quyidagicha sharhlash mumkin: Kreativlik (lot., ing. "create" – yaratish, "creative" – yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi va mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati.

A.X. Maslou kreativlikni 2 turga bo'ladi: iste'dodning kreativligi va shaxsning o'zo'zini aktuallashtirish kreativligi.

Shaxsning o'z-o'zini aktuallashtirish kreativligi shaxs bilan uzviy bog'langanligi sababli biz unga kundalik hayotda va kasbiy faoliyatning ko'p sohalarida duch kelishimiz mumkin. A.X. Maslou kreativlikda o'z-o'zini aktuallashtirishning ikki darajasini keltirib o'tgan: birinchisi – "ixtiyorsiz kreativlik, bunda shaxs birdan aqliga kelish, ruhlanish, qiyin kechinmalarga ega bo'ladi", "ikkinchisi – ixtiyoriy, og'ir mehnat bilan bog'liq, uzluksiz ta'lim, kamolotga intiluvchanlik". A.X. Maslou kreativlikni inson tabiatining fundamental xarakteristikasi sifatida ko'radi, ya'ni barcha insonlardagi tug'ma qobiliyat, lekin hayoti davomida ma'lum ijtimoiy to'siqlar natijasida yo'qolib ketadi, deb hisoblaydi. T.A. Barisheva va Yu.A. Jigalovalar pedagogikada kreativlikni tizimli (ko'p bosqichli, ko'p o'lchamli) psixik (ruhiy) ta'lim sifatida talqin etib unga faqatgina intellektual potensialni emas, balki motivatsiya, emotsiya, estetik rivojlanish darajasi mavjudligi, kommunikativ parametrlari, kompetentligi va hokazolarni ham kiritadi. Shuningdek, kreativlikning mezonlari Dj.P. Gilforda, E.P. Torrans tomonidan belgilangan:

- ravonlik: ma'lum bir vaqt oralig'ida ko'plab fikrlarni ishlab chiqarish qobiliyati;
- o'ziga xosligi: aniq, taniqli, umume'tirof etilgan, oddiy yoki qat'iy belgilanganidan farq qiluvchi g'ayrioddiy, nostandart g'oyalarni ishlab chiqarish qobiliyati;
- sezuvchanlik: g'ayrioddiy detallarga sezgirlik, qarama-qarshilik va turli xil noaniqliklar, tezda bir fikrdan ikkinchisiga o'tishga tayyorlik;
- mo'tadillik: g'ayritabiiy kontekstda ishlashga tayyor bo'lish, ramziy, birlashtiruvchi fikrlashga moyillik, oddiy va murakkab sharoitda ko'rish qobiliyati;
- rivojlanish: paydo bo'lgan g'oyalarni batafsil ishlab chiqish, ularni sath va quyi tizimlarga aylantirish qobiliyati;
- to'xtashga qarshilik: bir xillikka qarshilik ko'rsatish, ya'ni muammoni yechish jarayonida kelib tushayotgan turli informatsiyalar andozalariga qarshilik ko'rsatish.
- noaniqlik: stimuldan mustaqil mantiqiy reaksiyagacha bo'lgan qobiliyat; "nomlash"ning mavhumligi: shaxsning muammo mohiyatini tushunish qobiliyati, aslida, ahamiyatga ega bo'lgan nomni tushunish va aksini aks ettirish qobiliyati ("nomlash" jarayoni mufassal shaklni, muammoning mohiyatini ko'rish qobiliyatini, og'zaki shaklga aylantirish qobiliyatini aks ettiradi);
- ko'p vazifalilik: bir vaqtning o'zida bir nechta loyihalarda ishlash qobiliyati;
- samaradorligi: ularning foydasi, mahsulotning maqsadli auditoriyasi tomonidan yangi, noyob, original bo'lishi haqidagi idrok;
- mamnuniyat: kreativlikning natijasi.

Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, shaxsning ijodiy salohiyati muammoga mustaqil qarash, qarama-qarshiliklar, tanqidiy fikrlash; har qanday muammolarni tahlil qilish qobiliyati, analitik fikrlash; ular uchun yechim topish qobiliyati; bilim olish, malaka va ta'lim berish usullarini yangi holatga o'tkazish imkoniyati; ilgari o'rganilgan usullarni yangilarga birlashtira olish kabi ko'nikmalarda namoyon bo'lishi mumkin.

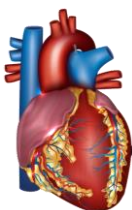
Bo'lajak biologiya o'qituvchilarida ham kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun dars jarayonlarida;

- 1.Mantiqiy savol javob:
- 2.Noananavi testlar (rasmi testlar) dan ko'proq foydalanish:
- 3.O'quvchilarni mustaqil bilim olishga o'rgatish:
- 4.Avval olgan bilimlarini amalda qo'llay bilish ko'nikmalarini rivojlantirishda iborat.

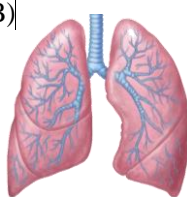
Masalan quydagi testlardan foydalanish yaxshi samara beradi.

Ko'krak qafasini, to'sh suyagining orqasida ikki o'pkaning o'rtasida joylashgan organ?

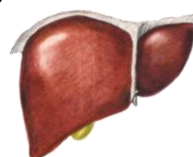
A)

B)

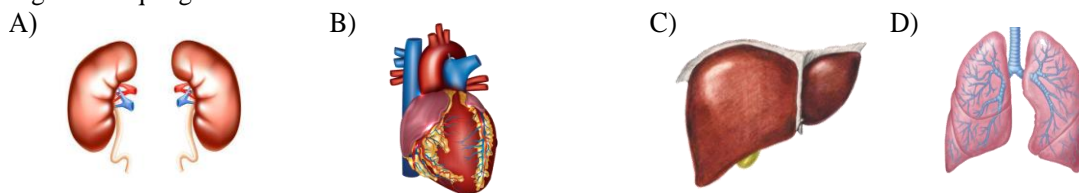
C)

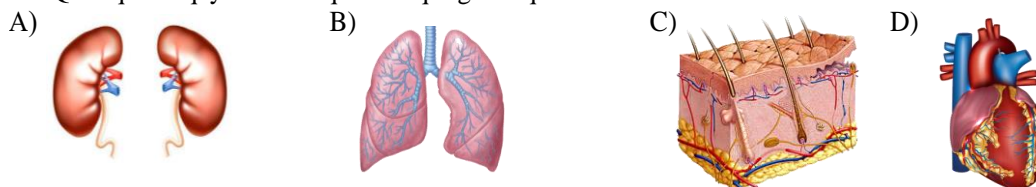
D)

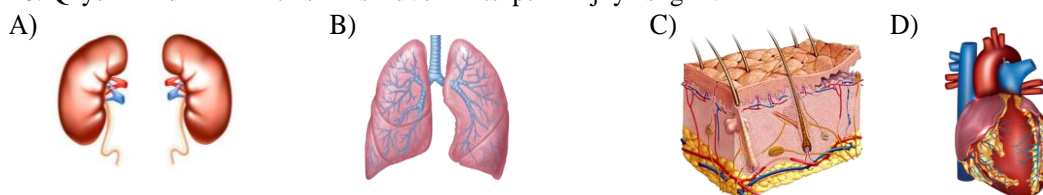
Qorin bo'shlig'ining bel qismida ya'ni birinchi va ikkinchi bel umurtqasining ikki yonida joylashgan organni aniqlang?

19. Qoldiq azot qaysi a'zo orqali tashqariga chiqariladi?

20. Qaysi a'zoda har xil ta'sirni sezuvchi retseptorlar joylashgan?

Ta'lim oluvchilardagi kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish jarayonida interfaol ta'lim jarayoni ahamiyatli sanaladi. Interfaol ta'lim – ta'lim oluvchining bilish faoliyatini faollashtirish ehtiyojlaridan kelib chiqib, o'quv jarayonini o'zaro hamkorlik asosida tashkil etilgan “subyekt-subyekt” munosabatlariga asoslangan o'qitish metodlari tizimidir. Bunda o'zaro harakat ta'lim oluvchilarning faollashuvi, guruh tajribasiga asoslanish, teskari aloqa o'rnatish kabi tamoyillarga tayanadi. Demak, interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalari vositasida ta'lim oluvchilarda kreativlik qobiliyatlarni rivojlantirishning muhim sharti ta'lim jarayonida erkin-ijodiy muhitning yaratilishi, professor-o'qituvchilar, o'qituvchi va ta'lim oluvchilarning birgalikdagi munosabatlari va o'zaro hamkorlikdagi harakatiga asoslangan o'qitish jarayonini yo'lga qo'yishdan iborat.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirzayeva, Z. S., & Fayziev, V. B. (2021). O'quvchilarda mustaqil ta'limni tashkil etish yo'llari. Academic research in educational sciences, 2(5), 362-366.
2. Kreativlikning mazmunmohiyati va uni rivojlantirishning pedagogik-psixologik shartsharoitlari ZS Mirzaeva - Academic research in educational sciences, 2023
3. Sodiqova Sh.A. “Maktabgacha pedagogika” “Tafakkur chashmalari” T.2013
4. Kayumova N.M. “Maktabgacha pedagogika TDPU” nashriyat T.2013
5. www. tdpu.uz
6. www. pedapog. Uz
7. www. ziyonet. Uz
8. www. edu.Uz
9. tdpu-intrnet.ped

UDC 372.881.111.1

METHODS OF TEACHING A FOREIGN LANGUAGE

M.J.Mirzaeva, teacher, Tashkent State Agrarian University, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada chet tillarini o'qitishning an'anaviy usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, Babanskiy taqdim etgan o'qitish usullarning tasnifi ham tahlil qilinadi. Maqolada o'quv jarayonida har bir usuldan foydalanish bo'yicha tavsiyalar berilgan, bu o'qituvchiga chet tilini o'rgatishning turli xil zamonaviy yondashuvlari bo'yicha harakat qilish va talabalarning ehtiyojlarini, tilni tayyorlash darajasi va o'rganishning yakuniy maqsadi ularning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda eng yaxshi variantni tanlashga imkon beradi.

Kalit so'zlar: an'anaviy o'qitish usullari, chet tilini o'rgatish, zamonaviy yondashuvlar, til o'rgatish, ijodiy vazifalar.

Аннотация. В статье рассматриваются традиционные методы обучения иностранным языкам. А также классификация методов по Бабанскому. В статье дано рекомендации по использованию каждого метода в учебном процессе, которые позволят преподавателю сориентироваться в многообразии современных подходов к преподаванию иностранного языка и выбрать оптимальный вариант с учётом потребностей учащихся, их индивидуальных особенностей, уровня языковой подготовки, конечной цели обучения.

Ключевые слова: традиционные методы обучения, преподавание иностранного языка, современные подходы, языковая подготовка, творческие задания.

Abstract. The article examines traditional methods of teaching foreign languages. As well as the classification of methods according to Babansky. The article provides recommendations for the use of each method in the educational process, which will allow the teacher to navigate the variety of modern approaches to teaching a foreign language and choose the best option, taking into account the needs of students, their individual characteristics, level of language training, and the ultimate goal of learning.

Key words: traditional teaching methods, teaching a foreign language, modern approaches, language training, creative tasks.

In didactics, teaching methods are interpreted as ways of a teacher working with students. In this regard, their names are assumed in the following form: oral presentation of the material (story, explanation, lecture), working with a textbook, book, performing laboratory work, performing exercises, creative tasks. In teaching foreign languages, the object of training is the formation of practical skills and speech skills.

On the one hand, the method is a model of teaching in a specific educational situation, and on the other hand, it is the teacher's method of activity to solve specific educational problems.

The most commonly practiced methods are: demonstration, explanation and exercises. In teaching foreign languages at school, it is demonstration, not showing, that is of great importance.

As a result of the explanation, students become more aware of the semantic aspects of the language being studied. Explanation should not be confused with explanation and commentary.

The dominant role belongs to exercises. All methods and techniques used by the teacher must be materialized in the exercises. Exercises remain the main component of the lesson structure. They create the necessary conditions for continuous practice in a foreign language.

Classification of methods according to Babansky:

- *Verbal* (used when: the material is predominantly theoretical and informational in nature; students are ready to assimilate ready-made information; in the formation of theoretical and practical knowledge; when the teacher knows this method better than others).

- *Visual* (to develop observation skills, increase attention to the issues being studied; when the content of educational material can be presented by means of visual aids; when visual aids are available to students of a given class; when they have the necessary visual aids).

- *Practical* (for the development of practical skills; when the content of the topic includes practical exercises, conducting experiments, performing work assignments; when students are ready to perform practical tasks; when the teacher has teaching aids, didactic materials for organizing practical exercises).

- *Reproductive* (for the formation of knowledge and skills; when the content is too complex or very simple; when students are not yet ready for a problem-based study of this topic).

- *Search* (for the development of independent thinking, research skills, creative approach to business; when the content of the material is of an average level of complexity; students are ready).

- *Inductive* (for developing the ability to generalize, carry out inductive conclusions; when the content of the topic is presented inductively in textbooks; when students are ready).

- *Deductive* (to develop the ability to carry out deductive reasoning and develop the ability to analyze; when the content of the topic is presented deductively; when students are ready).

- *Methods of independent work* (for the development of independence in educational activities, the formation of educational work skills; when the material is available for independent study; when

students are ready for independent study of a given topic; when there are didactic materials for independent work and time for organization).

Traditional methods of teaching foreign languages.

The grammar-translation method of teaching foreign languages is based on an understanding of language as a system and relies on a cognitive approach to learning. This method was widespread in Europe when teaching Greek and Latin, and in the 19th century it began to be used in the methodology of teaching modern languages - French, German, and English. In the USA it is known as the "Prussian method".

The purpose of training is reading literature, since a foreign language is considered as a general educational subject and its role is to develop the intellect and logical thinking of students.

The main attention is paid to written speech, teaching oral speech is not provided, speaking and listening are used only as a means of learning,

Vocabulary teaching is carried out on the basis of words selected from reading texts; a bilingual dictionary, lists of words with their translation into the native language, memorization, exercises in translation of the native language and into the native language are widely used.

Grammar is studied on the basis of deductive and systematic approaches, using rules, translation exercises, and comparison of the grammatical phenomenon being studied with the corresponding phenomena in the native language.

Translation is the goal and means of teaching, the main method of semantization, therefore much attention is paid to translation exercises; examination tasks mainly consist of written translation.

The principle of relying on the native language is the leading one, which makes it possible to explain new linguistic phenomena and compare the studied phenomenon with its equivalent in the native language

The direct teaching method was developed as opposed to the grammar-translation method. Its representatives are M. Berlitz, F. Gouin and O. Jespersen.

The direct method is based on the idea that learning a foreign language should imitate mastering the native language and proceed naturally, without specially organized training. The name "direct method" follows from the position that the meaning of a foreign word, phrase and other units of language should be transmitted to students directly, by creating associations between linguistic forms and their corresponding concepts, which are demonstrated using facial expressions and gestures, actions, objects, communication situations, etc.

The audiolingual method of teaching foreign languages is based on the behaviorist approach to teaching and the structural direction in linguistics. The essence of the method is that language is treated as "behavior" that should be taught. In accordance with this method, the language should be presented in the form of small units and graduated in difficulty, structures that students master through repetition, substitution, transformation, etc. The role of the teacher is to ensure that the units being studied are consolidated in the classroom and Houses. The teacher must correct all errors to prevent their repetition in the future and ensure the correctness of speech.

The audiovisual (structural-global) method of teaching foreign languages is based on the principles of structural linguistics and the behaviorist approach and is a type of the direct method.

The audiovisual method, like the audiolingual method, is based on the position of behaviorism that mastery of a unit of language is possible only as a result of repeated repetition and memorization. Unlike the audio-lingual method, which involves mastering language structures, the audiovisual method is not limited to the framework of structures, but pays great attention to their use in situations, which makes this method more communicatively oriented.

The oral (situational) method of teaching developed from the direct method and was based on the structural direction in linguistics and behaviorism in psychology. The method appeared in Great Britain in the 1930s, its supporters were famous British scientists H. Polmer, A. Hornby and M. West, who made an attempt to scientifically substantiate the oral basis of teaching and develop the fundamental principles of the direct method. Followers of the oral method were the first to raise the question of the need for scientific selection of teaching content, grading of the studied lexical and

grammatical material and the sequence of mastering it with the help of certain techniques and exercises.

The natural method of teaching foreign languages is a variation of the direct method; it was widespread in the 19th century. The terms “direct method” and “natural method” are often used interchangeably.

The communicative method of teaching foreign languages is based on a communicative approach, the fundamental provisions of which are interpreted differently by scientists, resulting in a variety of interpretations of this method.

Many modern foreign scientists adhere to an extreme point of view: they consider the communicative method in its pure form. They believe that the learning process should be based only on the content side, real communication and exclude work on the language form. To do this, it is necessary to use truly communicative tasks that are adequate to the goal. The principle of conscious learning is underestimated, and the cognitive processes characteristic of mastering a foreign language are not taken into account.

The other extreme is typical of some domestic methodologists and practitioners who, while declaring the use of the communicative method, actually teach the language system, use formal language exercises, and only at the final stage of working on the topic invite students to create dialogues or express their own opinions on the problem.

Most domestic and foreign methodologists accept this interpretation of the communicative method, according to which the learning process should reasonably combine systemic and substantive approaches, and include work on both the form and content of speech. This interpretation of communicativeness allowed domestic methodologists to introduce the term “communicative-cognitive method”; the features of its use, in particular sociocultural ones, are acquired at the level of knowledge. The existence of various variants of the communicative method allows us to conclude that the method has not yet been formed, and its development will probably go in different directions, reflecting the specifics of teaching a foreign language in different conditions.

REFERENCES:

1. Kashina E.G. Traditions and innovations in methods of teaching a foreign language. Samara: Univers Group Publishing House, 2006.
2. Mirolyubov A.A. Conscious-comparative method // Foreign languages at school, 2003. No. 6.

UDC 37

METHODOLOGY FOR THE FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS

D.M.Muratova, teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada chet tilini o'rganishda nutq faoliyati (tinglash va gapirish, o'qish va yozish) leksik kompetentligini shakllantirish yoritilgan.

Kalit so'zlar: kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, nutq faoliyati, nutq, tinglash va gapirish, o'qish va yozish.

Аннотация. В данной статье рассматривается формирование лексической компетентности речевой деятельности (аудирование и говорение, чтение и письмо) при изучении иностранного языка.

Ключевые слова: компетентность, коммуникативная компетентность, речевая деятельность, речь, аудирование и говорение, чтение и письмо.

Abstract. This article covers the formation of lexical competency of speech activity (listening and speaking, reading and writing) in the study of a foreign language.

Keywords: competence, communicative competence, speech activity, speech, listening and speaking, reading and writing.

It is impossible to imagine the life of a modern person without an active communication process. People of different ages, social status, and nationality communicate with each other in

everyday life in real and imaginary communicative situations. Speech activity finds its direct realization in a communicative act.

Speech activity can be both monological and dialogical in nature. If we talk about dialogic speech, then it is it (in comparison with the monological form of communication) that plays a leading role in communication between people, since dialogue involves both the formulation of one's own utterance and the perception and understanding of the speech of another participant in the communicative process, since learning the dialogic form of communication is a much more complex and labor-intensive process than learning the monological form speeches. Today, the state educational standards in foreign languages provides as a target of training to master foreign language communication at least intermediate level of communicative competence in speaking, listening, writing, and advanced communicative competence in reading at university.

The level of formation of communicative competence is linked with mastering of quality including the lexical part of speech activity in language learning. The vocabulary in language learning and teaching means the system of an essential component of speech activity: listening and speaking, reading and writing. To help learners to develop their lexical competence, lexical instruction in the classroom settings should be informed by current theoretical understandings.

There are four aspects for teachers to have an impact when teaching lexis:

1. The teacher's own learning experiences
2. The teacher's metacognitive attitude toward learning vocabulary
3. The teacher's knowledge of the research in the field
4. The effect of experiences gained through teaching

Lexical competence: when considering lexical instruction, it is worth contemplating both the knowledge and the skills embedded in the concept. Teachers should include ample opportunities for lexical knowledge and skills development allowing learners to be exposed, to store, to use and retrieve lexis from the learned clusters and networks, making sure to activate different ways to store and retrieve the lexical sub knowledge and offering them opportunities to adapt to varied communicate contexts, so they are able to develop pragmatic and socio-cultural lexical awareness and skills conducing to effective communication.

The speaker, even knowing in advance what should be said to another participant in the communicative process, does not always have an idea in advance how he will do it and, therefore, he will formalize his thoughts according to a certain communicative situation, following a certain form and content of the interlocutor's remarks; will take into account his own subjective attitude to the subject, directly speech activity and, of course, the individual characteristics of the interlocutor.

To reach the higher level in four language skills of university students, we, teachers need to improve vocabulary skills constantly in the classroom. It is necessary to take into account several important points such as the personality and professional qualities of the teacher which depends on the desire to enrich students' vocabulary, the desire to speak a foreign language as well. The volume of the vocabulary of students, the ratio of its efficiency in the assimilation of the material is directly proportional to the creative impact of the teacher, his professional competence. The teacher must possess the capacity for creative activity. His main goal in this context is to achieve the full development of students' lexical minimum software and durable fixing in their minds active vocabulary in all stages of learning.

The second important point is the problem of active and passive language skills. It is generally known that even in the native language of the person has an active reserve, i.e. lexical units, which he uses in his speech, and passive reserve of vocabulary, which he only understands. Passive vocabulary of person several times greater than the active reserve. Besides, the amount of active and passive lexical material used in the process of learning a foreign language depends on the number of extra-linguistic factors: the level of initial training of students, their abilities, etc.

Along with the previously indicated forms of dialogue, the researcher of the question of the organization of speech activity also identifies an intermediate form of dialogical utterance, in which roles are alternately changed. If we make a comparison between the actual dialogue, efferent dialogue and afferent, then it is worth noting that each of them is conditioned by a certain communicative

situation presented orally and a speaker who is fluent enough in any foreign language should have the ability to realize each of the three previously designated types of dialogical utterance. Nevertheless, if we talk about methodological techniques, the place and role of dialogue in the formation of oral speech skills, then it is quite natural that certain differentiations will be observed. The actual dialogue is implemented directly in spontaneous speech communication, in which the speaker needs to have a high level of training in this language.

While introducing new words, teachers have to refer the methods of work on vocabulary. At the stage of initial training of students in mastering them, there must be resolved at least three goals:

- The correctness and accuracy of the perception of the students, the word, establishing a strong link between the image and value;
- Correct localization of speech in memory of the student on the basis of information about the involvement of other words native and foreign languages;
- Correct and varied combination of new lexical units with already known words of foreign language students.

Vocabulary of active reserve should be administered orally in a separate proposal, or a coherent story. We must strive for maximum brightness of the first acquaintance of our students with the new lexical items and try to link them to a particular life situation, as the first perception is important to remember (although it does not eliminate the need for further work on the material and its multiple repetitions).

Group dialogues can include a conversation, discussion of a topic, discussions, and press conferences. Conducting a group dialogue implies, of course, certain pair-dialogic skills: the ability to ask something again or clarify information that is not sufficiently understood by the interlocutor, the ability to give a detailed or brief remark in connection with a question during a conversation, the ability to take the initiative of conducting a dialogical statement into their own hands.

To conclude briefly, teachers should become aware of their current understanding of vocabulary, lexical competence, lexical knowledge and components and support curricular and instructional decisions on a profound understanding of principles of communicative language teaching and learning in order to form of lexical competence of speech activities (listening and speaking, reading and writing) in learning a foreign language at university.

Thus, communicative speech activity in the form of a dialogical statement requires students to have certain skills and knowledge of a foreign language and conducting a dialogue, and from the teacher — professional skills to organize and, if necessary, make the necessary adjustments to the pedagogical process.

Another advantage of the communicative approach is that it does not contain strict prescriptions for teachers regarding the ratio of literacy and fluency in speech. The communicative approach allows us to place the emphasis between these aspects ourselves and make learning balanced. Sometimes, indeed, we can pay more attention to grammatical rules and structures at the expense of their communicative value. For example, when studying the rule about the order of adjectives in English. Of course, this sounds very unnatural, in most cases we use two or three adjectives in speech. Another similar example is the topic of the direction of movement in English.

In fact, we may need a maximum of three hints in order to find the way to the desired object. But in these cases, excessive attention to the accuracy of the formulation of these structures is justified. We do this so that our students have enough opportunity to practice their speech patterns, which they will later be able to apply in real life. Grammatical accuracy will be more important if the teacher wants to achieve clarity in the students' statements, correct their speech, and measure the success of their learning. More free speech practice gives students more choice, may be more vague, and implies less involvement on the part of the teacher.

Communication-oriented learning implies a personality-oriented approach, the emphasis is shifted to the students themselves, they are given more initiative and freedom in the classroom. But this does not mean that foreign language lessons take place spontaneously. They are clearly structured by the teacher, who plays a very important role in the learning process. The communicative approach involves teaching students vocabulary, grammatical structures and functions, as well as

communication strategies, so that they can successfully solve the tasks they face in the process of communication.

REFERENCES:

1. Mahmudovna M. D. Using Group Learning Method in Teaching English //British Journal of Global Ecology and Sustainable Development. – 2023. – T. 16. – C. 223-227.
2. Zakharova, E. A. Communicative teaching of a foreign language and its practical significance // Young scientist. — 2016. — № 5 (109). — Pp. 676-679.
3. Mahmudovna M. D. Features of teaching english in higher education in uzbekistan //SPAIN" problems and prospects for the implementation of interdisciplinary research". – 2023. – T. 14. – №. 1.

UDC 378

LINGUODIDACTICS AS A METHODOLOGICAL BASIS FOR TEACHING FOREIGN LANGUAGES

D.Narmurodova, lecturer, Termez State University, Termez

Annotatsiya. *Ushbu maqola ingliz tilini o'qitishda lingvodidaktik kompetentsiyani shakllantirishga qaratilgan. U shaxsga yo'naltirilgan muhitni yaratish vositasi bo'lib, oliy o'quv yurtlarida talabalarning sinf va darsdan tashqari faoliyatini tashkil etish va boshqarish vositasi bo'lib xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *didaktik kompetentsiya, lingvodidaktik, intellekt, tayyorgarlik, mutaxassislik.*

Аннотация. *Данная статья посвящена вопросам формирования лингводидактической компетентности при обучении английскому языку. Он служит средством создания личностно-ориентированной среды и средством организации и управления аудиторной и внеклассной деятельностью студентов в высшем образовании.*

Ключевые слова: *дидактическая компетентность, лингводидактика, интеллект, подготовка, специализация.*

Abstract. *This article focuses on the formation of lingua-didactic competence in teaching English. It serves as a means of creating a person-centered environment and a means of organizing and managing students' classroom and extracurricular activities in higher education.*

Keywords: *didactic competence, lingua-didactic, intellect, training, specialization.*

Linguodidactics is a relatively young scientific discipline, dating back to the 1970s. Since these years, methodological science has been striving to strengthen its theoretical foundations through the implementation of a truly integrative approach to determining the main patterns of the pedagogical process of teaching foreign languages in order to create an objective scientific basis for evaluating the effectiveness of teaching methods and their further improvement. In other words, in foreign and domestic methodological science, there is a general focus on strengthening its theoretical base through lingua-didactic data, which makes it possible to navigate in a variety of methodological opinions and approaches that are sometimes contradictory and often insufficiently substantiated in theoretical terms.

Firstly, didactics, in the understanding of our foreign colleagues, is the science of teaching foreign languages, more precisely, the science that deals with the theoretical substantiation of the goals of teaching and learning languages, the selection and organization of learning content, the development of tools and methods for teaching any language in any hypothetically possible learning situations. As will be shown below, such an understanding of the subject of the scientific field as didactics of the language "corresponds to the research subject-object area of the national general method of teaching the language.

Secondly, language didactics, or the general methodology of language teaching, has no direct analogy with linguodidactics. The latter, in contrast to didactics and methodology, is not interested in the process of transferring foreign language knowledge, skills and abilities to students, but in the process of mastering the language, i.e. the ability of a person to master the language, its mechanisms, internal structural-forming processes of mastering the language in educational conditions, language as an object assimilation in various situations, and above all in educational conditions.

V. Reinicke (1985) emphasizes the connection with the advancement of the idea of the complex nature of methodological science. At the same time, one cannot agree with the categorical statement of the author regarding the autonomy of linguodidactics as a scientific field, its exclusive theoretical orientation. The author argues that, taking into account the specificity of the subject of study of linguodidactics, it cannot be an integral part of didactics and necessarily associated with it. In other words, linguodidactics has an independent status in relation to language didactics. Disagreement with this position is based on the fact that it is not possible to establish clear boundaries between didactics and linguodidactics that part of the latter, which concerns the process of mastering a foreign language in educational conditions. In this sense, a certain opposition to the concept of W. Reinicke (1985) is the theory of language learning (more precisely, the theory of language learning or language acquisition in educational conditions developed by West German scientists K. R. Bausch and H.J. Krumm (2016).

This theory arose in the early 1970s in connection with the reform of university education in Germany and the need to develop a new course and modern training programs for future foreign language teachers.

The theory of language teaching developed at first as an independent branch, very soon it came into close contact with the didactics of language. The main research area of this theory is the institutionally controlled process of learning/mastering /acquisition of a foreign language. The initial thesis in substantiating the subject area of the theory of language teaching was the position on the fundamental difference between the process of language acquisition in learning conditions and the process of language acquisition in the natural conditions of its (language) existence. The main provisions of the theory of teaching languages in a generalized form can be represented as follows.

Firstly, this scientific branch has an independent research status, in contrast to the theory of second language acquisition (Zweitspracherwerb), which develops psycholinguistic research in the field of mother tongue acquisition in relation to second language acquisition in a natural language environment. Thus, the theory of language learning explores the process of controlled assimilation (learning) of a language. The specificity of this process is due to the action of factors both of a subjective nature, related to the personalities of the subjects directly involved in this process, and factors of an external, objective nature, caused by the need to institutionally manage and organize this process.

Secondly, the central concept of the theory of language learning is the concept of “teaching/learning” of a language. Learning a language is a process that depends on the learner. At the same time, it is also the result of learning activities from the outside - the activities of the teacher, as well as the teaching tools used.

Thirdly, the separation of the theory of language teaching into an independent scientific branch does not imply a categorical rejection of the main provisions of the theory of mastering a second language. However, the question in this case is not about what should be taken from the second theory into the first. It is important to determine how certain provisions of the theory of second language acquisition can and should be used in the theory of language learning. For example, as shown above, the idea of the sequence of natural language acquisition, put forward in recent years by psycholinguists, helps to present the process of learning a foreign language as a process of development and interaction of certain communication strategies, strategies for learning activities for language acquisition in learning conditions outside the natural language situation.

Fourth, the theory of language learning explores the controlled process of learning a foreign language at an interdisciplinary level. The student is at the center of this process, therefore, the problems associated with the study of factors affecting the mechanism of language acquisition, and not with testing the effectiveness of possible forms, means and methods of teaching, come to the fore. In this regard, a position is put forward about the incorrectness of setting an equal sign between the theory of teaching languages and applied linguistics, on the one hand, and on the other hand, between the theory of teaching languages and methodology. It is difficult to disagree with this position, since applied linguistics, as you know, deals with applied aspects of linguistic research, and methodology deals with problems of rather technological (in the broadest sense) properties related to the

substantiation of methods, means and techniques for students to effectively master the content of teaching a foreign language.

It should be noted that in substantiating the independent status of the subject area of the theory of language teaching, the authors of the concept under consideration are not as categorical as V. Rainike. Emphasizing the difference between this area and didactics and methodology, they emphasize the need to closely link this science with the practice of teaching. The theory of language teaching competes with language didactics. However, the goal of this theory is nevertheless to give an accurate description of the subject area "teaching and learning a language" and, on this basis, to substantiate methods that embody a truly integrative approach to the process of teaching foreign languages.

In domestic science, the point of view is put forward that linguodidactics is a general theory of language acquisition and proficiency in learning conditions. From this point of view, this science is a theory of "acquisition" of a language or a kind of linguistic anthropology, acting as a "metateory" for the development of a modus for the production of methods for teaching foreign languages.

In a certain sense, this understanding of linguodidactics as a science is close to certain aspects of applied linguistics that are being developed in English-speaking countries. G.I. Bogin (1984) rightly notes that linguodidactics explores the laws of mastering any language, regardless of whether it acts as the first or second. He was one of the first to attempt to build a linguodidactic model of a linguistic personality, which, according to the author, is the central category of linguodidactics as a science.

It should be noted that domestic scientists traditionally pay great attention to language in substantiating linguodidactics as a science. So, for example, N. M. Shansky (1990) defines the monolingual and bilingual description of the language for educational purposes as the main goal of this scientific branch.

Monolingual description includes: 1) analysis for educational purposes of each level of the language and its fragments; 2) linguistic operations to determine the content and structure of the corresponding section in the school course of the Russian language; 3) language blanks for a textbook, teaching aids and dictionaries; 4) definition and description for educational purposes of a minimum of theoretical information for study. The bilingual description of a language for educational purposes is aimed at analyzing the similarities and differences of languages at various levels and determining the role of language in conditions of various bilingualism.

Recognizing the importance of conducting linguodidactic research in the above areas, one cannot fail to note the fallacy of linking linguodidactics exclusively with linguistics. Despite the fact that it is linguistics that is the essential factor that makes up the specifics of the methodology of teaching foreign languages, one cannot discount the multifunctionality and multidimensionality of the process of teaching a subject. The interdisciplinary linguodidactic approach to the analysis of the above problems is based on the data of the philosophy of language, linguistics, psychology, the theory of intercultural communication, the theory of mastering a second (non-native) language, psycholinguistics, etc.

Linguodidactics is not a substantiation of one or another particular language technique. Being one of the branches of methodological science, "... which substantiates the content components of education, training, learning in their inseparable connection with the nature of language and the nature of communication as a social phenomenon that determines the activity essence of speech works, which are based on the mechanisms of social interaction of individuals", linguodidactics acts as a methodological aspect of the theory of learning.

It allows you to identify objective patterns, according to which a model of teaching foreign languages should be built, in the center of which is the bilingual (polylingual) and bicultural (polycultural) linguistic personality of the student. Linguodidactics as a science is designed to comprehend and describe the lingua-cognitive structure of a linguistic personality, to substantiate the conditions and patterns of its development as a desired result in the process of teaching and learning a foreign language, and also to study the specifics of both and the interaction of all subjects of this

process, the nature of errors (linguistic, linguistic and, more broadly, culturological) and the mechanism for their elimination.

REFERENCES:

1. Reinecke, W. (1985). *Linguodidaktik. Zur Theorie des Fremdspracherwerbs*. VEB Verlag Enzyklopädie, Leipzig
2. Bausch, K. R., Krumm, H. J., Burwitz-Melzer, E., & Mehlhorn, G. (Eds.). (2016). *Handbuch Fremdsprachenunterricht* (Vol. 8043). UTB.
3. Bogin, G. I. (1984). *Model'yazykovej lichnosti v ee otnoshenii k raznovidnostyam tekstov*. Leningrad: Atlanta.
4. Shansky, N. M. (1990). Linguistic analysis of a literary text. *Education*, p32.

UDC 347.78.034

IDENTIFYING THE SPECIFIC FEATURES OF TERMS IN THE FIELD OF ALTERNATIVE MEDICINE IN THE UZBEK AND ENGLISH LANGUAGES

O.Nasrullaev, senior teacher, University of Tashkent for Applied Sciences, Tashkent

Annotatsiya. *Ushbu maqolada noan'anaviy tibbiyot sohasidagi atamalarning o'zbek va ingliz tillarida o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash bo'yicha zamonaviy tadqiqot ishlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot davomida ilmiy lug'at birligi sifatida atama tushunchasi ko'rib chiqildi, muqobil tibbiyot sohasidagi tibbiy terminologiyani o'zbek va ingliz tillarida o'rganishga tizimli-strukturaviy yondashuv hamda ularning lingvistik xususiyatlari bayon etildi.*

Kalit so'zlar: *noan'anaviy tibbiyot, atama, tibbiy terminologiya, tibbiy matnlar tarjimasi*

Аннотация. *В данной работе рассматривается современный научно-исследовательский процесс по выявлению особенностей терминов в области альтернативной медицины в узбекском и английском языках. В процессе исследования было рассмотрено понятие термина как единицы научной лексики, описан системно-структурный подход к изучению медицинской терминологии в сфере альтернативной медицины на узбекском и английском языках, а также их лингвистические особенности.*

Ключевые слова: *нетрадиционная медицина, термин, медицинская терминология, перевод медицинских текстов*

Abstract. *This study investigates the current research progress of the identifying the specific features of terms in the field of alternative medicine in Uzbek and English languages. During the research process, the concept of a term as a unit of scientific vocabulary was considered, a system-structural approach to the study of medical terminology in the field of alternative medicine in Uzbek and English languages was described, and the linguistic features of medical terms in the field of alternative medicine were identified.*

Key words: *alternative medicine, term, medical terminology, translation of medical texts*

Introduction. From time immemorial, humanity has been looking for ways to quickly cure diseases. And today there are three main groups of methods used: modern, traditional and non-traditional. When we get sick, the first thing we do is turn to doctors, who write a prescription and explain the treatment regimen for a particular ailment. But, along with medicines, they often resort to proven “grandmother’s” ones: brew chamomile, soak your feet, or eat lingonberries with honey. And when all the methods have been tried, they turn to healers and healers with the belief that they can help where medicine is powerless. Alternative medicine is a collective name for methods that claim to be able to prevent diseases, the effectiveness and safety of which has not been scientifically proven. Typical examples are homeopathy, acupuncture and naturopathy. At the same time, alternative medicine is called alternative if it is used instead of conventional medicine.

Alternative medicine is a term for a wide range of treatments that complement traditional medicine and follow integrative medical approaches. The most famous branches of alternative medicine: homeopathy; acupuncture; naturopathy. [1]

Nowadays, the translation of medical texts has become one of the most in demand; due to the growing globalization, the need to translate various medical documents is increasing. There are cases when a person’s life depends on the quality of the translation of a medical document, this makes this type of translation one of the most responsible. The main problem in translating such texts is medical

terms since they, like any special vocabulary, have a number of features and a fairly high rate of replenishment of terminology. When translating medical texts, many difficulties arise in order to adequately convey information, so the translator is required to be able to apply numerous skills and knowledge of the norms of the target language in order to convey the content of the original text as fully as possible. [2]

The subject of the current research: identifying the features of medical terms in the field of alternative medicine in Uzbek and English languages.

The purpose of the work is to conduct comparative analysis of medical terms in the field of alternative medicine in Uzbek and English.

Tasks:

- present the term as a unit of scientific vocabulary;
- describe a system-structural approach to the study of medical terminology in the field of alternative medicine;
- identify the linguistic features of the medical term in the field of alternative medicine;
- present the structural features of terms in the field of alternative medicine.

The object of the research: – medical terms in the field of alternative medicine in Uzbek and English languages.

Literature review. A specific feature of modern alternative medicine is the increase in the number of narrow specialties, as well as the fragmentation of existing specialties.

Accordingly, in addition to the requirements for translators, the needs for translator skills are also increasing. M. Shirinyan and S. Shustovalar in the article “Difficulties of medical translation and ways to overcome them when teaching students of non-linguistic universities” highlighted the peculiarities of translating medical texts, and in the modern world there is active cooperation and exchange of international experience in the field of medicine and healthcare, in this regard, high quality, complete translation is carried out. A comparative analysis of relevant medical documents is given.

The sources of current research are dictionaries of medical terms in the field of alternative medicine. In the process of analysis, the origin and semantic features of these lexical units have been thoroughly studied theoretically and practically. In this regard, we effectively used scientific sources in Uzbek and English languages, as well as various dictionaries and research papers, and expressed its scientific hypothesis.

The work examined the distinctive features of medical texts in the field of alternative medicine as a genre of scientific and technical style, as well as the specifics of translating such texts from English into Uzbek. The main problem when working with medical texts is the translation of terminology, the elements of which are often ambiguous and require deep knowledge in the field of alternative medicine. During the current study bilingual, etymological and explanatory dictionaries, medical encyclopedias were used.

Research methodology. Depending on the goals and objectives of current topic, comparative typological, lexico-lexicographic, semantic, stylistic and statistical methods of analysis were used.

Theoretical and practical significance of the research:

–analysis of vocabulary items and compounds related to alternative medicine, the results of comparative and descriptive studies can contribute to ongoing research work in the field of linguistics and translation.

–preliminary comparative typological analysis of the translation of medical terms in Uzbek and English;

–the theoretical foundations of translation and classification into Uzbek and English have been developed;

–the results of the study are based on the creation of an Uzbek and English bilingual dictionary.

–the form and content of scientific and academic translation are analyzed from the point of view of medical terms.

The set tasks and features of the factual material determined the integrated use of the method of linguistic description, the method of continuous sampling, the method of comparative analysis, and the method of quantitative calculation.

Research materials. In the present study, there were 350 terminological units of the Uzbek and 440 terminological units of the English language were analyzed.

The study analyzed the concept of the term, as units of a scientific lexicon, described the system-structural approach to the study of medical terminology, revealed linguistic features of the medical term, presented structural features of medical terms was considered.

The results of research: structural features in the field of alternative medicine in Uzbek and English languages were revealed and described, their comparative and quantitative research was carried out.

Analysis of any specific industry terminology system in its current state (from the point of view of the representation of vocabulary from different eras or different spheres of distribution of the national language and different methods of education) gives the opportunity to find in this terminological system, along with neologisms, words recorded by almost the first written monuments, and next to the actual terminological formations – adapted for a special sphere, words of general everyday use or local dialect words and even vernacular words. [3]

The language of alternative medicine, one of the most ancient and socially significant spheres of human activity, has always attracted the attention of linguists; therefore, a wealth of experience has been accumulated in the field of studying certain aspects of medical discourse. [4]

The processes of formation of medical terminology have been studied in depth, the lexical and semantic features of medical terms have been studied, and the functional features of medical terminology have been described.

Research significance. The study of the features of translation of medical terminology of alternative medicine is of increased interest among linguists and translators. Thanks to international cooperation, alternative medicine is improving and progressing, this leads to the need for a deep linguistic understanding of medical terms to provide a high-quality and adequate translation of medical discourse. All of the above factors determine the relevance of this study.

Medical terminology is one of the microsystems that is included in the vocabulary of modern English and Uzbek languages. This microsystem, as is known, has, on the one hand, features inherent in the general literary language, and on the other hand, it is characterized by its own pronounced specificity. [5]

The practical significance of the results obtained is determined by the possibility of their use in translations in the field of alternative medicine, in lexicology courses, theoretical grammar, and in writing coursework and dissertations. Text material can serve as a source for special courses, for creating applications to thematic glossaries in the field of alternative medicine.

Discussions. Terminology is a multifunctional linguistic formation and is a set of terms, which are units of the lexical level. Thus, terms are a means of implementing the functions of a terminological system, and the functions of this system are simultaneously functions of terms.

Language, like any multifaceted phenomenon, requires a comprehensive analysis, one of the components of which is the analysis of functions, since language is directed not only inside its constituent units, but also into their external environment - in the process of their participation in real communication. [6]

The functional and structural characteristics of linguistic phenomena are interdependent, because the answer to the question of how language functions is inseparable from the answer to the question of how it is formed. Thus, the study of the features of the functions of medical terms, along with the features of their production and structural and semantic characteristics, is a natural stage in the linguistic analysis of units of this class.

In our view, the formation and development of various fields of science and technology are accompanied by an increase in the volume of specialized information in various fields of knowledge, which, in turn, is inevitably associated with the development and improvement of linguistic means and methods of transmitting this information.

Linguistic studies of the peculiarities of the functioning of language in the field of scientific and professional communication are of particular importance during the period of rapid progress of science and technology in the modern world.

In the development of science, language does not play the role of a random ingredient, but is a structural element in the essence of science. Language “enters” science primarily through terminology.

Considering the above, we realize the medical term as a linguistic sign in the special function of a carrier of information about a system of scientific knowledge and practical activities, united by the goal of diagnosing, treating and preventing diseases, preserving and strengthening the health and performance of people, and prolonging their lives. The scope of use of medical terms is quite diverse, and the language of medicine is divided into scientific language, the language of practice or clinic, the language of professional communication.

Some experts say it is terminology, including medical terminology of alternative medicine, which is considered as a functional subsystem of the general system of a certain language, is an open subsystem and preserves the laws that are common to the language. A term can be borrowed from a language or an artificially created word that expresses the concept of a specific field of science. As we see, terms and terminological systems are at the intersection of natural and artificial in language, while “primarily linguistic material is natural, and artificial is the use of this material”. [7]

Thus, the term is highly informative, logical, strict relationship with the corresponding concept, the scope of its use is determined by the boundaries of a certain field of science. The formation of different terminological systems is directly dependent on extra linguistic factors, namely, the nature of the development and functioning of modern fields of knowledge.

As mentioned above, theoretically, every word can be a term, but it becomes one only through actualization - its removal from the lexical-semantic system of a common literary language and inclusion in the system of terms. The term is thus an actualized word that marks a special concept in each unit of its actualization. A term in general, and a medical one in particular, is, first of all, a linguistic sign, an element of the communicative system of language, a word.

Conclusion. The main feature of medical literature is the use of special terminology. The translator must accurately convey the meaning of scientific terms and definitions, even if there is no equivalent in the native language. It is important to note that alternative medicine is a specific field, which is characterized by constant and continuous changes, global achievements in various fields. Research in this area is based on traditional and modern scientific achievements, news, hypotheses are constantly emerging, and the industry continues to develop. Therefore, the correct use of medical terms, which are concepts in this field, is extremely important for the immediate health of a person, direct prevention, treatment or survival of the disease. In addition, the development of this field requires a constant increase in medical terms and concepts, which in turn translates from one language to another. Of course, the question of how to translate them into translation directly depends on a person's health and his future. This determines the relevance of this topic. Translation of medical texts in the field of alternative medicine is a widespread type of translation, but at the same time one of the most difficult. The medical direction requires the translator to fully understand the original text and painstakingly work with dictionaries and reference books. It is unacceptable to make assumptions here, because the accuracy of the translation depends on the medical diagnosis, prescribed treatment and, as a result, the life of the patient. A medical translator must clearly understand the subject in order to correctly interpret terms, expressions and determine their interpretation. Based on a thorough analysis of factual material and the study of theoretical sources on the problem of terminology and word formation, it can be noted that the formation of new terms in the field of alternative medicine generally coincides with the main word-formation trends of the literary lexicon language, such as borrowing from social and professional jargons, rethinking the meaning of a commonly used word. However, the ways of replenishing medical terminology also have their own specifics, regulated by the conceptual system of a particular science and predetermined historically and genetically, namely: the creation of terms using only Greco-Latin elements, the use of word-formation means characteristic of the medical terminology system. The features of medical terms as specific units of

language are predetermined by the sphere of their use - a certain branch of knowledge[8]. We consider a medical term as a linguistic sign in the special function of a carrier of information about a system of scientific knowledge and practical measures combined for the purpose of diagnosing, treating and preventing diseases, preserving and strengthening the health and performance of people, and prolonging life. The peculiarity of medical terms in the field of alternative medicine is that they are created not for a specific case, but for constant functioning. Having a high social status for their purpose, these terminological units automatically receive the right to belong to the language system. Significant influence on the state of modern English and Uzbek-speaking medical term systems in the field of alternative medicine have extra linguistic factors associated with the development of medicine as a science, the emergence of new medications, technologies, equipment and improvement. Medical terms, for example in Uzbek and English languages, in the field of alternative medicine perform the following functions: naming, cognitive, epistemic, heuristic and communicative. With their help, it becomes possible to provide a complete and comprehensive description of education and the use of both individual medical terms under study and all medical terminology as a whole. Thus, translating a medical text in the field of alternative medicine presents a certain complexity, so the translator must have a sufficient knowledge base to provide an adequate translation. The first thing you should pay attention to is the branch of medicine to which the translated text belongs, since many terms have synonymous meanings in various medical fields. We should also pay attention to the structural and semantic composition of the term, since in medicine there are often terms consisting of more than one word. Many terms have an equivalent in Uzbek, so to achieve an adequate translation, the translator should consult various dictionaries of medical terms and consult with experts in this field.

REFERENCES:

1. Azimbayevna D.G. (2020). Translation features of medical terms. International Journal of All Research Writings, 1(10), 5-8.
2. Gapparova D. (2022). Features in the translation of medical terms. Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture, 2, 40-45.
3. Gapparova, D. (2022). Translation analyzes of medical terms. Current approaches and new research in modern sciences, 1(6), 13-20.
4. Isroilova D.I. Ingliz tilida tibbiyot terminologiyasining xususiyatlari hamda uning o'zbek tilidagi ko'rinishi. // Eurasian journal of academic research. Innovative Academy Research Support Center. www.in-academy.uz
5. Azimbayevna G.D. (2022). Problems in the translation of medical terms. Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali, 2(11), 389-396.
6. Azimbayevna D. G., Vohidovna X. X. (2022). The main problems in the translation of medical terms. Eurasian Journal of Academic Research, 2(2), 427-432.
7. New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Danbury: Lexicon Publ. Inc., 2021.
8. Trimble L. English for science and technology: A discourse approach. – Cambridge University Press, 2020. – 189 p.
9. Cameron M.L. The sources of medical knowledge in Anglo-Saxon England // Anglo-Saxon England. 2021. Vol. 11. P. 135-155. URL: <http://www.jstor.org/stable/>
10. Glendinning Eric H., Holmstrom Beverly "English in Medicine: A Course in Communication Skills". 2020.
11. Bloom Gretchen. The language of medicine in English.2021.
12. Bloomsbury Publishing PLC. «Check Your English Vocabulary for Medicine».2023.

UDC 37.046

APPLICATION OF MODERN TECHNIQUES, ESSENTIAL FOR DEVELOPING RECEPTIVE SPEECH SKILLS, AND EXAMINATION OF THEIR POSSIBLE OUTCOMES

M.A.Nazaralieva, senior teacher, Fergana Polytechnic Institute, Fergana

Annotatsiya. Maqolada talabalarning xorijiy tillar bo'yicha kasbiy kompetentligini rivojlantirishda ingliz tilidagi retseptiv nutq malakalarni shakllantirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashga doir innovatsion faoliyatni modernizatsiyalash, o'qish texnikasi va nutqning boshqa turlariga nisbatan differentsial yondashgan holda retseptiv malakalarni bosqichma-bosqich shakllantirish, lingvodidaktik va psixologik omillar ta'sirini aniqlash; Ingliz tilini o'qitishda va kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning metodik ta'minoti va lingvodidaktik tahlil asosida

mutaxassislik o'quv materiallarini tizimlashtirish bo'yicha retseptiv nutq kompetentsiyasini o'stirish takomillashtirilgani yoritib berilgan.

Kalit so'zlat: *lingvodidaktik va psixologik omillar, kompetentlik, retseptiv nutq kompetentsiyasi, kommunikativ indikator.*

Аннотация. *В статье рассматривается формирование рецептивных речевых навыков на английском языке в процессе развития профессиональной компетентности студентов по иностранным языкам, модернизация инновационной деятельности, связанная с использованием современных педагогических технологий, поэтапное формирование рецептивных навыков с дифференцированным подходом к технике чтения и другим видам речи, а также определением влияния лингводидактических и психологических факторов; Освещено развитие рецептивной речевой компетентности при систематизации специализированных учебных материалов на основе методического обеспечения преподавания английского языка и развития профессиональной компетентности и лингводидактического анализа.*

Ключевые слова: *лингводидактические и психологические факторы, компетентность, рецептивная речевая компетентность, коммуникативный показатель.*

Abstract. *The article's annotation focuses on the development of receptive speech competence in the systematization of specialized educational materials based on methodical support of English language teaching, development of professional competence, and linguo-didactic analysis. It also discusses the modernization of innovative activities related to the use of modern pedagogical technologies, the step-by-step formation of receptive skills with a differential approach to reading techniques and other types of speech, and the determination of the influence of linguo-didactic and psychological factors.*

Key words: *competency, receptive speech competence, communicative indication, linguo-didactic and psychological components.*

Introduction. To introduce differentiated education according to the direction and level of students' mastery of academic subjects or their creative abilities, firstly, to further develop the capabilities of gifted children during the period of formation of knowledge, skills and abilities; secondly, not to waste their time; thirdly, it allows to ensure moderation of the relationship between students. [2,3]

The selection of students with creative abilities in educational institutions requires that they be trained on the basis of differentiated education based on their attachment to certain groups according to the directions and levels of their abilities. Of course, differentiated education has its own advantages.

On the basis of differentiated education, each teacher is required to be able to fully realize the inner potential of gifted students, to contribute to the formation of creative qualities in them. The creative abilities of the students of the educational institution are achieved by focusing the attention of the team of the educational institution on a single goal, as well as by actively involving the public in this process.

By differentiated, we mean a system of education in which each student has the right and guarantee to focus on his or her pursuits with a minimum level of general education under constantly changing living conditions. Differentiation of education is especially important in relation to English, which is one of the school subjects, because the English language consists of information directly related to things and events in the real world, with their inter-ethnic tolerance, mutual respect, appreciation of the customs of other nations and their language. depends.

The essence of the professional classification of the teaching process in different programs is to take into account the psychological and psychophysiological characteristics of the students in order to develop them to the maximum extent in the chosen fields. [5,7]

It is important to determine the basic level of general secondary education in the period of stratification of education, formation of its multi-specialized structure, clarification of educational goals and levels that are important for all students, guaranteeing the possibility of continuing

education in higher educational institutions regardless of the future professional interests of students, regardless of the direction of education.

Literature analysis. Specific goals of educational methods differ from each other, that is: to increase independent, creative cognitive activities of students; creating a structure of the educational process that is as close as possible to the characteristics of a person's feelings; adapt the educational content to the individual needs of the person and the level of his basic preparation; development of interests and abilities of a person; creating favorable conditions for students to realize their inclinations, interests and abilities; organization of student activity; ensuring that the acquisition of knowledge, skills and abilities is in the description of personal activity is properly distributed in academic lyceums and vocational colleges. [4,11]

The methodology of teaching foreign languages is divided into general and private methodology. The general methodology discusses the principles of education that apply to all foreign languages. "General methodology of teaching foreign languages in secondary school", published under the editorship of I.V.Rakhmonov, V.S.Tsetlin and translated into Uzbek, R.A. Zaripova's "Guide to foreign language teaching methodology", J. Jalalov's "Foreign language teaching methodology" can be considered as a general methodology. Private methodology deals with the issue of teaching one foreign language. This includes "Methods of teaching English" by G.V. Rogova, O'.Kh. Hoshimov, I.Ya. Examples are Yakubov's "English language teaching methodology", S.F. Shatilov's "Metodika obucheniya nemetskomu yazyku v sredney shkole".

The main task of pedagogues is to train specialists who can adapt to the changing production conditions at the level of world requirements, not to recognize the amount of information given as the main factor in this process, but to form a creative approach to them and educate the qualities of independent thinking.

Research methodology. Improving the quality of English language teaching in non-philological higher education institutions is directly related to the following factors:

- 1) increase in the need for highly qualified new generation specialists who know the English language;
- 2) low level of English literacy of first-year students admitted to a higher education institution;
- 3) students' mastery of communicative competences specific to different languages at different levels;
- 4) Inadequacy of educational literature aimed at ensuring the educational-methodical individuality of students in mastering communicative competences specific to a foreign language, etc.

The search for effective ways to improve the quality of the English language teaching process in non-philological higher education institutions is being carried out in different directions at the same time. In connection with the professional and social spheres of communication in English language courses of non-philological higher education institutions, students preparing students for speech activity in a goal-oriented manner is set as the main goal. While the authors are developing programs related to different directions, the sole goal is to teach the speech skills specific to a foreign language, which are defined by S.K. Lelyushkina as "non-standard solutions, learning complex words, unusual speech tools, acquiring methods, and shaping thinking." mastery provision is determined. [6,9]

Analysis and results. In non-philological higher education institutions, contextual and professional-oriented education is reflected as the generally accepted directions of English language teaching. Future specialists of students

In relation to language, the context as a basic concept of vocationally oriented education is of great importance in the formation of linguistic readiness. In order to determine the communicative indicators of improving the quality of English language teaching in non-philological higher education institutions, it is necessary to clarify the essence of the concepts of "quality", "teaching quality", "teaching quality parameters".

F. Saidova, who studied the issue of quality management of foreign language teaching in technical higher education institutions, did not conduct separate research on quality parameters and indicators, but interpreted the features related to its management in the following way: "Managing

the quality of education, the project to ensure adaptation, to the conditions of educational processes reach and support, its implementation and its results are understood. Not this or that element of the educational process, but the characteristics of these elements, their compliance with certain standards, should be managed. But the most accurate and complete definition of this phenomenon is based on the idea of managing the quality of education through the results aimed at regulating the quality indicators of the educational process. [10,13]

How to apply modern strategies that are important in the development of receptive speech skills and the expected result of them is studied during the research. During the research of the monograph, scientific works (books and articles) of a number of scientists on this topic were studied in order to form integrated receptive skills in the student.

Conclusion. The effectiveness of the results of the experiment, the approaches, methods and theoretical data used in the work are obtained from reliable sources, they are highlighted on the basis of linguistic, psychological and didactic factors important for the formation of integrated receptive speech skills, the presented analysis and comments, the effectiveness of the experimental work is based on statistical methods, the conclusion and it is determined by the implementation of the recommendations and the approval of the obtained results by the competent bodies. The results of experiments and their compliance with the modern requirements for pedagogical monographs, ensure the reliability of the monograph results.

REFERENCES:

1. Nazaraliyeva, M. A., & Saydaliyeva, M. U. (2020). Developing reading skill in using integrated skills. Вестник педагогики: наука и практика, (51), 133-134.
2. Anarjanovna, N. M. (2021). Technology of formation of integrated reading competence in English. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(3), 666-672.
3. Nazaraliyeva, M. A. (2021). Integration of Reading and Writing in Teaching English. Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science, 2(12), 147-151.
4. Nazaraliyeva, M. A. (2020). Base of integrated skills in psychological principles of teaching English. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 2(11), 213-218.
5. NAZARALIEVA, M. (2018). The main effective strategies in teaching reading. Scientific Journal of The Fergana State University, 1(5), 136-139.
6. Allaberdiyeva, G. B., & Nazaraliyeva, M. A. (2021). Turkic Dialects and Their Phenomena. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(06), 165-170.
7. Allaberdiyeva, G. B. (2020). Developing students' vocabulary learning strategies. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 2(11), 199-203.
8. Nazaraliyeva, M. (2019). Developing student's vocabulary learning strategies. Scientific practical journal of "Science of world". Fergana branch of Tashkent University of Information Technology.
9. Nazaraliyeva, M., & Kasimova, K. (2022). Language and Cultural Issues in English Classes and the Processes of Reading-Writing Skills. Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching, 15, 112-117.
10. Anarjanovna, N. M., & Ravshanovna, M. N. (2023). PSYCHOLOGICAL PRINCIPLES OF TEACHING ENGLISH. Open Access Repository, 4(03), 129-140.
11. Nazaraliyeva, M. (2023). COGNITIVE POETICS. Scientific progress, 4(2), 64-67.
12. Nazaraliyeva, M. A., & Usmonova, D. S. (2022). Analyses of experimental results according to the development integrated receptive skills. Science and Education, 3(5), 1010-1013.
13. <http://www.articlesbase.com/languages-articles/teaching-listening-as-an-english-language-skill-367095.html>
14. <http://www.articlesbase.com/languages-articles/teaching-listening-as-an-english-language-skill-367095.html>

UO'K 37.2

UMUMTA'LIM MAKTABINING YUQORI SINFLARI UCHUN MO'LJALLANGAN ALISHER NAVOIY IJODINI O'QITISHGA QARATILGAN METODLAR

A.Nuraliyeva, o'qituvchi, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent
N.Yusupova, katta o'qituvchi, O'zbekiston Milliy universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta'lim maktablarining yuqori sinflarida Alisher Navoiyning ijodi o'rganilishi, o'qitilish metodlari, darslik va majmualariga kirgan "Xamsa"si takibidagi "Hayrat ul-abror", "Farhod va Shirin" dostonining talqini, tahlili va o'qitilish uslublari to'g'risida so'z boradi.

Kalit so'zlar: umumta'lim maktabi yuqori sinf darsligi, Alisher Navoiyning umumta'lim maktablarida ijodiy faoliyati o'rganilishi, "Xamsa" dostoni o'qitilishi, talqini, tahlili, uslublari.

Аннотация. В этой статье рассматривается изучение творчества Алишера Навои в старших классах общеобразовательных школ, методы обучения, интерпретация, анализ и методы преподавания эпоса “Хайрат уль-Аброр”, “Фархад и Ширин” в такибе “Хамса”, который входит в учебники и комплексы.

Ключевые слова: Учебник для старших классов, изучение творческой деятельности Алишера Навои в общеобразовательных школах, преподавание, толкование, анализ эпоса “Хамса”, стили.

Abstract. This article will talk about the study of the work of Alisher Navoi in the upper classes of secondary schools, the interpretation, analysis and teaching methods of the epic “Hayrat ul-abror”, “Farhad and Shirin” in the khamsa si takibi, which entered teaching methods, textbooks and complexes

Keywords: School upper class textbook, study of the creative activity of Alisher Navoi in secondary schools, teaching, interpretation, analysis of the “Khamsa”, styles

Sharq adabiyotini, umuman, Sharq ma'naviyati va madaniyatini ulug' mutafakkir hamda buyuk shoir Mir Alisher Navoiysiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Alisher Navoiy qoldirgan ulkan adabiy-ilmiiy meros bunday ta'rifning qanchalik to'g'ri ekanligini ko'rsatadi. Bir-biridan rang-barang g'azallar, pand-nasihatga yo'g'rilgan ruboiy va qit'alar, diniy-ma'rifiy mazmundagi risola va dostonlar hali hamon dunyo ma'naviyati kutubxonasining eng yuqori javonlarida viqor to'kib turibdi. Nafaqat musulmon Sharqi, balki Yevropa va Okeanorti davlatlarida ham bu zotning asarlari sevib o'qiladi. Alisher Navoiyning adabiy merosi o'zbek lirikasining milliy hamda qardosh adabiyotlarning eng ilg'or an'analarini o'zida mujassamlashtirgan yangi va yuqori bosqichi hisoblanadi. Navoiy butun faoliyati va ijodiyotini bashariyatning baxt-saodati uchun kurashga, xalqning osoyishtaligiga, obodonchilik ishlariga, ilm-fan, san'at va adabiyot taraqqiyotiga bag'ishladi. U ulug' insonparvar, donishmand, davlat arbobi, o'zbek adabiy tiliga asos solgan va o'zbek mumtoz adabiyotini yangi taraqqiyot bosqichiga ko'targan buyuk iste'dod egasidir. Insonga xos ezgu fazilatlar hamda ularning kamol topishi haqida gapirganimizda, albatta, hazrat Navoiyning asarlariga murojaat qilamiz. Insonlararo mehr-oqibat, totuvlik va birdamlik haqida so'z ochsak bu zotning baytlarini eslab ulardan ibrat olamiz. Mustaqillikning ilk davrlaridanoq inson shaxsiga e'tibor qaratilib, har bir shaxsni komil qilib shakllantirishga alohida urg'u berilayotganini inobatga olsak, bu jarayonda Navoiy asarlari bizga dasturulamal bo'ldi.

Noqis uldurkim, o'zin komil degay,
Komil ulkim, nuqsin isbot aylagay, –

Ulug' bobokalonimiz merosi tarixiy-ma'rifiy, shu bilan birga, juda katta ijtimoiy-tarbiyaviy va estetik ahamiyatga egadir. Qachon bo'lmasin insoniyatning zulm-zo'rlikdan, nodonlik hamda jaholatdan xalos bo'lishiga, adolat va ma'rifatning tantana qilishiga komil ishonch bilan qaradi. [7.78]

Buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy umumbashariyat madaniy xazinasidan munosib o'rin olgan o'lmas asarlarini aynan ona tilimizda yaratib, uning shuxratini butun dunyoga tarannum etdi. Insonning baxtli hayot yo'lidagi kurash va orzularini kuylagan asar uzoq yashaydi, uning qahramonlari esa abadiy bo'lib qoladi. O'zi yashab ijod etgan davrning eng muhim masalalarini to'g'ri payqab, ularga javob qidirgan va shu bilan jamiyat manfaatlarini yo'lida xizmat qilgan qalam sohibi zamonamizning va xalqimizning buyuk kishisiga aylandi. Shu jihatdan Alisher Navoiyning umumta'lim maktabi darsliklariga kiritilgan “Xamsa”si takibidagi “Hayrat ul-abror”, “Farhod va Shirin” dostoni bilan nafaqat adabiyotimiz tarixida o'chmas iz qoldirdi balki, kelajak avlodlar o'quvchi yoshlarda axloqiy va ma'naviy tarbiya omili hisoblanadi. O'z davri adabiy hayotining yangi ravnaqiga qancha hissa qo'shgan bo'lsa, uning so'nggi istiqboli uchun ham shuncha zamin yaratib berdi. Alisher Navoiyning “Xamsa”si boshqalardan farqli ravishda muallifning ona tilisida turkiy tilda yozildi. Bunday ulkan, katta jasorat talab qiladigan mas'uliyatli ishga daho ijodkor Navoiyгина jur'at qila olardi. Adibning fikricha, xalqqa uning o'z tilida, unga manzur bo'lgan asar yaratishi lozim. Biroq Navoiy oldingi xamsanavislarni takrorlab, ularga ko'r ko'rona taqlid qilmaydi. O'z oldiga yangi, o'ziga xos “Xamsa” yaratish vazifasini qo'yadi. Buni muallif “Xamsa”ning bir necha o'rnida ochiq-oydin ta'kidlaydi. Jumladan, u “Farhod va Shirin” dostoni muqaddimasida shunday yozadi:

Ani nazm etki, tarhing toza bo'lg'ay,
 Ulusqa mayli beandoza bo'lg'ay.
 Yo'q ersa nazm qilg'onni xaloyiq
 Mukarrar1 aylamak sendin ne loyiq?

Bu misralari orqali Navoiy "Xamsa" yozishdagi belgilab olgan o'z yo'riqlarini bayon etadi: Shunday asar (nazm) – doston yozginki, o'zingga xos (tarhingtoza) bo'lsin, o'qigan odamlarga (ulusqa) yangi, boshqa asarlarga o'xshamas (beandoza)ligi sezilib tursin. Aks holda (yo'q ersa) asar o'zgalari (xaloyiq) yozgandek bo'lsa, bunday takrorlash (mukarrar) senga loyiq emas. Yaxshisi, bunday asar yozmagan ma'qul. Lekin bu oson ish emas. Buning uchun Yaqin va O'rta Sharq o'lkalarida qalami mislsizligi e'tirof etilgan Nizomiy va Dehlaviy bilan ijodiy bahsga kirishishi lozim bo'ladi. Bu juda katta bilim va yuksak adabiy didni, iste'dod hamda mashaqqatli mehnatni talab etar edi. [5.82]

Navoiy "Xamsa"si yaxlit asardir. Buyuk shoir unda zamonasining barcha dolzarb masalalarini qalamga oladi. Besh doston bir-biri bilan ich-ichidan mustahkam bog'langandir. Masalan, "Hayrat ul-abror"da shoir umr, uning mazmuni, tabiat, jamiyat va inson munosabatlariga doir savollarni qo'yadi, keyingi dostonlarda muayyan taqdir, voqealar misolida ularga javob berishga harakat qiladi. Beshlikni sinchkovlik bilan o'qigan kitobxon "Hayrat ul-abror"da berilgan 20 maqolatdagi diniy-falsafiy, axloqiy, ma'rifiy mohiyat keyingi dostonlar syujet va kompozitsiyasiga yuksak mahorat bilan singdirib yuborilganligiga iqrar bo'ladi. Shu nazar bilan "Hayrat ul-abror" tuzilishi va mavzulariga diqqat qilaylik. Doston o'ziga xos qurilishga ega. U falsafiy-talimiy doston bo'lganligi uchun mavzu biror voqeani hikoya qilish asosida emas, balki muallif fikr-mulohazalarining bayoni tarzida yoritiladi. Shuningdek, maqolatlar shu dostoningagina xos bo'lib, adibning boshqa asarlarida uchramaydi. Har bir maqolatda insonning kundalik hayoti bilan bog'liq diniy, falsafiy, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy biror mavzu bayon etiladi, uning mazmun-mohiyati ochib beriladi. Maqolat so'ngida mavzuni dalillash, uni hayotiy asoslash maqsadida hikoya yoki masal keltiriladi. Mazkur hikoya va masallarning bosh qahramoni asosan tarixiy shaxslar, mashhur din va davlat arboblardir. Ularda shoir islomiy me'zonlar, umuminsoniy qadriyatlardan kelib chiqib Olam va Odam to'g'risidagi o'z mulohazalarini yuksak badiiy shaklda ifoda etadi. Masalan, birinchi maqolat iymon haqida. Maqolatning birinchi baytidanoq shoir iymonning inson hayoti, insoniylik mohiyatida tutgan o'rnini belgilab beradi:

Kimki jahon ahlida inson erur,
 Bilki, nishoni anga iymon erur.

Ya'ni kim bu dunyoda inson deb atalibdi, insonligining belgisi iymondir. Iymonsizni odam deb atab bo'lmaydi. Inson bilan hayvon orasidagi farqni nutqda - odamni so'zlay bilish qobiliyatidagina deb bilish xatodir. Chunki odamda nutq ham, boshqa maxluq - hayvonlarda bo'lgan bir qator jihatlar ham bor. Shuning uchun asosiy me'zon iymondir, deydi Navoiy. Karam va saxovat haqidagi beshinchi maqolatda Navoiy bu fazilatlarini baxillik bilan yonma-yon qo'yib, ularning mohiyatini yoritib boradi. Saxovat qanchalik yuksak insoniy fazilat bo'lsa, baxillik shunchalar tuban illatligini adib tazod vositasida ochib beradi: *"Buxl erur borcha sifatdin xasis, Lek saxo javhari asru nafis"*. Lekin saxovat kim to'g'ri kelsa yoki o'ziga tanish odamlargagina ehson qilish emas. Saxiy kishi ehtiyojmandlarga ko'maklashishi, muhtoj odamlarga beminnat qo'l cho'zishi lozim. Zarurati bo'lmagan kishilarga saxiylik qilish aqldan emas. Bunday odamlarga shoir *"O'yla bulutdekki quruq bog' uza Yog'may o'tub, suvni to'kar tog' uza"* deb tashbih ishlatadi. Kishilar saxovatiga ko'z tikishdan ko'ra o'z mehnati bilan kun kechirishni Navoiy saxovatdan ham ulug' himmat deb biladi.

Keyingi maqolatda odob masalalari yoritilgan. Adib unda kishilar bilan munosabat va muomala madaniyati, o'zini tuta bilish, bola tarbiyasi va boshqalar to'g'risida o'z mulohazalarini bildiradi. Odob, tavozeni alqaydi, o'zini tuta bilmaslik, o'rinsiz kulgi kabi salbiy xislatlarni qattiq qoralaydi. Inson munosabatlarda har bir kishining ahvoriga yarasha muomala qilishi, kattalarga xizmat, kichiklarga shafqatetishi lozim deb uqtirgan shoir:

"Har kishining tavrig'a loyiq kerak,
 Surati holig'a muvofiq kerak.
 Kimki ulug'roq anga xizmat kerak,

Ulki kichikroq, anga shafqat kerak”

deb ta'lim beradi. Tanosub san'ati asosiga qurilgan quyidagi misralarni esa har bir farzand o'ziga dasturi amal deb bilishi kerak:

Boshni fido ayla ato qoshig'a,
Jismni qil sadqa ano boshig'a.
Tun-kunungg'a aylagali nur fosh
Birisin oy angla, birisin quyosh.

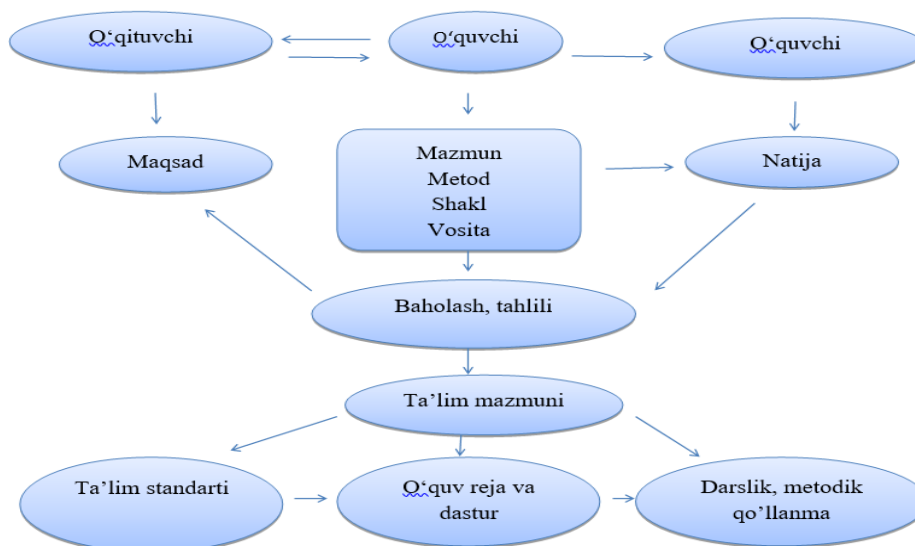
Navoiy har bir tushunchaga mukammal ta'rif va tavsif berar ekan, fikrni go'zal va nafis badiiyat libosiga o'rab, o'quvchiga taqdim qiladi. Birinchi dostonida tilga olingan mazkur mavzular, masalalar keyingi dostonlarda o'ziga xos tarzda va talqinlarda bir-biridan go'zal va teran qissalar orqali kitobxon ongi va shuuriga yetkiziladi. “Xamsa” - Navoiy dahosining mahsuli, ayni paytda millatimiz tafakkur ko'lami hamda ma'naviy qudratining timsoli. Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri, badiiy madaniyat tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyondasi, millatimiz g'ururi, sha'n-u sharafini dunyoga tarannum qilgan o'lmas so'z san'atkoridir. Navoiyni bilish o'zlikni bilish, Navoiyni sevish millatni sevish, Navoiyga sadoqat eng ezg'u insoniy qadriyatlarga sadoqat demakdir[6. 38].

Ilmiy pedagogik adabiyotlarga qaraladigan bo'lsa, ta'lim metodlarining bir necha xil tasniflarini ko'rish mumkin. Bunday tasnifda kimning faoliyatiga birlamchi ahamiyat berilishi hal qiluvchi o'rin tutadi. Agar **o'qituvchi faoliyati** diqqat markazida tursa, o'qituvchi faoliyatini tashkil etishning usullari aks etgan ta'lim metodlari yuzaga keladi. Didaktikaga doir deyarli barcha adabiyotlarda *ma'ruza, suhbat, so'zlashuv, ko'rsatmali* kabi an'anaviy metodlarga keng to'xtalangan. Bu xil tasnifga o'quv axborotlari yoki ta'lim mazmunini o'quvchilarga yetkazish yo'llari asos bo'ladi. Demak, bunday metodlarda o'qituvchi yoki tarbiyachi xatti-harakatlari birlamchi ahamiyat kasb etadi. Ta'lim metodlarini tasniflashning asosiga bilimlarni o'zlashtirishda o'quvchilarning faoliyat ko'rsatishi qo'yiladigan bo'lsa, *reproduktiv, qisman izlanish, izlanish, tadqiqiy, amaliy* singari metodlar tizimiga ega bo'linadi. Adabiy ta'lim bir tizim, deb qaraladigan bo'lsa, uni tashkil etuvchi unsurlar quyidagilardir: ta'lim maqsadi, kutilayotgan natijalar, ta'lim beruvchi-o'qituvchi va bilim oluvchi-o'quvchi, ta'lim tamoyillari, ta'lim mazmuni, metodi, shakli, vositalari, nazorat va baholash mexanizmlari. Adabiy ta'lim interfaol usullar asosida tashkil etilganda, uning tarkibiy tuzilmasidan birortasi e'tibordan chetda qolsa yoki noto'g'ri tanlangan bo'lsa, tizim ishlamaydi, bu esa ta'lim jarayoni oldiga qo'yilgan maqsadga erishmaslik xavfini yuzaga keltiradi. Interfaol ta'lim jarayonining tarkibiy tuzilmasini chizmada quyidagicha ifodalash mumkin. [13.32]. 9-sinf darsligida berilgan “Farhod va Shirin” dostoni haqida to'xtaladigan bo'lsak darslikda keltirilgan parcha dostonning asosiy qismi o'n ikkinchi bobdan boshlangan bo'lib, doston syujeti qisqacha yoritilgan “Xamsa”ning bu ikkinchi dostoni ishqiy-sarguzasht mavzusidadir. Hajmi 5782 bayt. Aruzning hazaji musaddasi mahzuf vaznida yozilgan. Muallif bu asarni “shavq dostoni” deb ataydi. Sababi unda ishq kuylanadi, ishq talqin qilinadi, ishq ulug'lanadi. Bu shunday ishqki, u insonni poklaydi, ezgulik sari yetaklaydi, unga o'zligini tanitadi, bir so'z bilan aytganda, komillik sifatlarini tarbiyalaydi. Chunki u odamga, olamga, butun borliqqa mehr bilan, muhabbat bilan yo'g'rilgan va oxir borib Yaratganning o'ziga ulashib ketadigan ishqdir. Binobarin, dostonida Navoiyning komil inson haqidagi orzu-o'ylari ifoda etilgan. Ijodda o'ziga xoslikka intilgan adib o'zigacha bo'lgan bu doston an'anasiga ijodiy yondashadi. Doston Navoiygacha “Xusrav va Shirin” shaklida mashhur edi. Ularda markaziy timsol shoh Xusrav edi. Lekin u komillikdan yiroq, ishqda beqaror, muhabbatdan toj-taxtni ustun bilguvchi xudbin shaxs. Shuning uchun Navoiy uni Shirinning muhabbatiga ham, yozilajak dostonidagi yetakchi timsol darajasiga ham loyiq ko'rmaydi. U Farhodni bosh qahramon qilib oldi va bu bilan dostonning qurilishini, mazmunini tamomila o'zgartirdi. Mazkur o'zgarish xamsachilikka shoir kiritgan eng katta yangilik edi.

Yozib jon mushafidan ikki oyat,

Debon Farhod-u Shirindin hikoyat

degan shoir o'z dostoniga “Farhod va Shirin” nomini beradi. [3.42]

Mazkur bosh qahramonning yurti bo'lmish Chin mamlakati ham ramziy bir makon. Negaki o'tmishda Chin (Xitoy)da musulmon dinida bo'lgan xoqon o'tganligi, yolg'iz o'g'il farzand ko'rib, uni Qur'on yod oldirgani haqida gapirish, badiiy asarda bo'lsa-da, tarixiy haqiqatga zid bo'lur edi. Unda daho adib nega bosh qahramon Vatani deb aynan shu yurtni tanladiykin? Chin qadimdan ajdodlarimiz tomonidan donishlik, san'at, naqsh va nafosat o'lkasi sifatida qabul qilingan va e'tirof etilgan. Navoiy e'tiqodining asosi bo'lgan naqshbandiylik ta'limotiga ko'ra imon va islom deya atalmish haqiqiy (ya'ni ko'ngilga solinadigan go'zal ma'naviy) naqsh, nafosat va donishlik inson qalbida bo'lmog'i dardkor. Ko'rinadiki, ana shu fazilatlar bilan bezangan makongina haqiqiy Chin hisoblanadi. *Chin* so'zining ona tilimizda asil, haqiqiy so'zlari bilan ma'nodoshdir. Navoiy bu bilan pokiza islomiy e'tiqod, imon ustuvorligi, haqiqat va adolat hukmron bo'lgan yurt, jamiyat va insonning ko'ngil olami asl Chin mamlakati (haqiqiy insoniy davlat) bo'ladi degan fikrni ilgari suradi. Aks holda u soxta, chirkin, tanazzuli muqarrar bir muvaqqatlik (vaqtinchalik)dan boshqa narsa emas. Farhod visol yo'lida yovuz kuchlar, zolim shaxslarga duch keladi.

Shirin ham bu yovuz va zolimlardan omonda emas. Ular ilohiy visolga yetishishdagi to'siqlar, mashaqqat va sinovlarning ramziy ifodalaridir. Ayni paytda bosh qahramonlarning o'zlari ham ramziy ma'no kasb etadi. Shirin Farhod uchun jismda jon kabi asraladigan nihoyatda go'zal, o'ta nafis va nozik **iymon** ko'zguvidir. Shunday ko'zguvi, unda Yaratganning jamoli jilva qiladi. Farhodning Arman yurti (bu ham ramz) – Shirinning huzuriga bo'lgan yo'ldagi tortgan azoblari bir insonning komil imon yo'lida chekadigan mashaqqatlarining timsollari edi. Hayotda komillikka erishgan har inson Farhoddir. U aslo xayoliy, romantik to'qimagina emas. Uning darajasi faqat kitoblarda bo'ladigan qo'l yetmas, ko'z ilg'amas maqom ham emas. Qaysi inson jism qal'asida (xuddi Farhod Arman yurti qal'asidagi kabi) Shirin yanglig' go'zal imonining himoyasida bo'lsa, u shu maqomga ko'tarila oladi. Aksincha, qaysi kimsa gina, nafrat domiga cho'mgan bo'lsa, amal, boylik, shuhrat kabi dunyo matolari orqasidan o'zligini yo'qotsa (ya'ni shularni deb o'zgalarning haqiga xiyonat qilsa, kimningdir dili og'rishiga, uning og'rinishiga sabab bo'ladigan biror ish qilsa, Yaratganning amriga xilof amallar qilsa) shayton tiynatidagi Xusravga yoki uning lashkarlaridan biriga aylanadi. Dostondagi Farhodning Shirin istiqomat qiladigan qal'ani, yurtni himoya qilishi tasviri aslida komil imonli shaxsning qalb qal'asi ichidagi dunyodagi eng bebaho, go'zal ne'mat - Yaratganning imon tuhfasini asrashi, unga tajovuz qilayotgan shayton lashkarlaridan, nafs qutqularidan himoya qilishining ifodasidir. Demak, inson har bir xatti-harakati, aytayotgan so'zi, muomalasi va amali bilan o'zaro ikki qarama-qarshi kuchlardan biri – yo imon, yo shayton tomonida bo'ladi. Navoiy saboqlaridan xulosa shuki, har birimiz uchun Farhod yo'li - ishq, imon yo'li mashaqqatli, ammo oxiri xayrli, sharaflil, aksincha, Xusrav va Sheruya timsollarining topgan qismatlari bizga bir ibratdir. [9. 115]

Dostondagi Farhod olishib yenggan ajdaho, Ahraman dev, temir odam shunchaki xayoliy, afsonaviy obrazlar emas, balki har bir inson (masalan, Farhod)ning botini (ichki olami)dagi nafsoniy

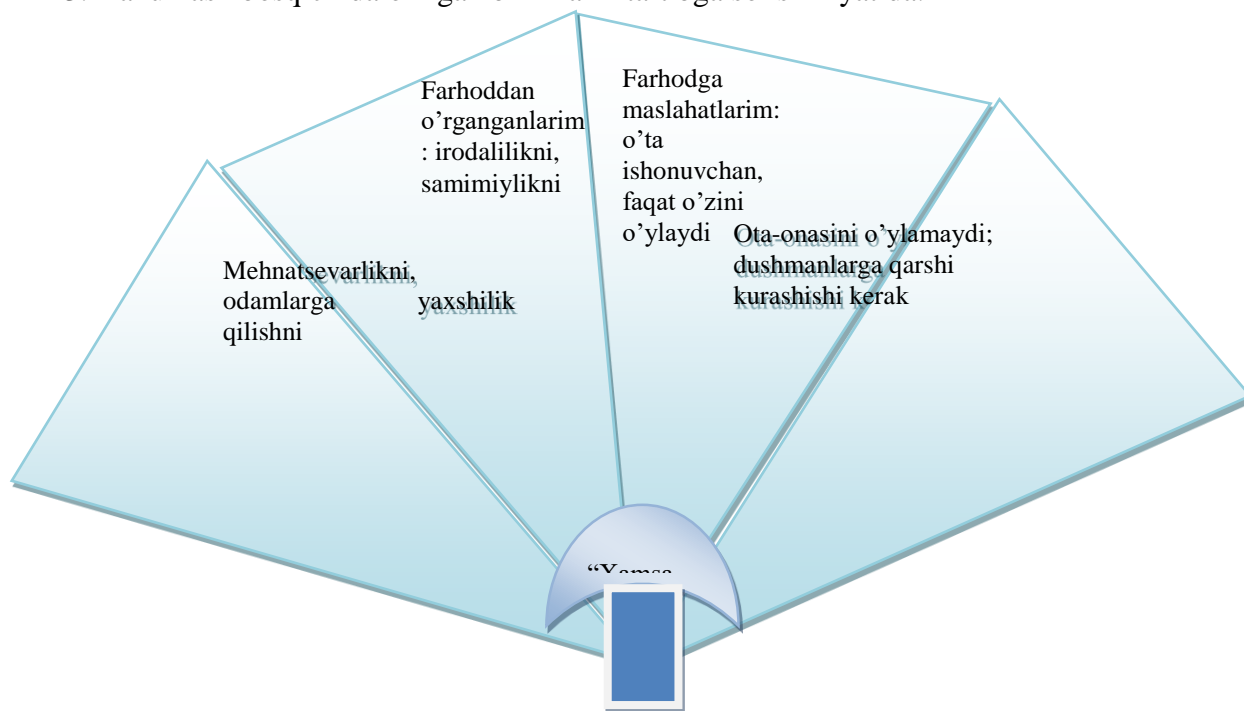
istak, shaytoniy intilishlarning ramziy timsollaridir. Farhodning oshiqligi uni bu nafs lashkari bilan kurashga otlantirdi, ishq unga kuch, sabot va iroda ato etdi. Ko'rinadiki, nafsni yengish quroli - bu ISHQ ekan. Tasavvufda ishq deganda faqat mehr, sevgi kabi tuyg'ulargina emas, ulardan tashqari yana iroda, sabot, ilm, ibodat, oqillik, xokisorlik, sabr, qanoat, g'ayrat, kamtarinlik, adolat, saxiylik, halimlik, mardlik, hayo, pokizalik, shirinso'zlik, shafqat, umuman, inson qalbini, ruhini poklashga xizmat qiladigan, uni Allohga yaqinlashtiradigan barcha ezguliklar, pokliklar yig'indisi tushuniladi. Ishqning o'rni ko'ngilda bo'ladi. Ko'ngil ishq tufayli poklanadi. Ko'ngil poklansa, ishq yanada o'tli, nurlu bo'ladi, ilohiy mohiyat kasb etadi. Tasavvufga ko'ra ko'ngilni poklash ham bir ilmdir. Ilm esa ustozlardan o'rganiladi. Farhodning ustozlaridan kasb o'rganishini eslang. Ular shunchaki hunarmand ustalar obrazi emasdi. Boniy - ko'ngilga ishq binosini qurgan va qurishni o'rgatgan piri komil. Moniy - Alloh ishqini qalbga naqshlash sirlarini anglatgan ustoz. Qoran - ko'ngildagi toshdan ham qattiq nafsoniy istaklarni parchalash ilmini bildirgan murshid. Shular kabi yana Suhaylo, Suqrotdek ulug'lardan ishq sirlarini, poklanish ilmini o'zlashtirgan insongina hayotlik davrida o'z botinida dev, ajdaho, arslondek bo'lgan nafsoniy illatlarni yenga biladi, kundalik hayotda duch keladigan o'z nafsigga qul Xusrav, Sheruya kabi odam qiyofasidagi shaytonlarga bas kela oladi. Bir so'z bilan aytganda, u insoniy o'zligini yo'qotmay, poklanish yo'lida davom etadi. Poklanishga erishgan komil inson ayni paytda yuksak axloq va odob timsoliga aylanadi. Shu ma'noda Farhod o'zbek adabiyotida mukammal yaratilgan komil inson obrazidir. [8. 166]

9-sinfda Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonini mustahkamlash qismida o'qituvchi "Yelpig'ich" metodidan foydalanib o'quvchilarning fikrlarini yozma shaklda ixcham bayon etish topshirig'ini beradi. "Yelpig'ich" metodi murakkab, ko'p tarmoqli bu usul muammo xarakteridagi mavzularni o'rgatishga qaratilgan. Ushbu usulning mohiyati shundan iboratki, bunda mavzuning turli tarmoqlari bo'yicha birato'la axborot beriladi. Ayni paytda, ularning har biri alohida muhokama etiladi. Masalan, asar qahramonining yutuq va kamchiliklari, fazilat va ayblari, biror bir voqea-hodisaning sababi va oqibatlari belgilanadi. Bu interfaol usul o'quvchida tanqidiy, tahliliy, mantiqiy fikrlash va o'z g'oyalarini yozma hamda og'zaki shakllarda ixcham bayon etish, himoya qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. "Yelpig'ich" usuli umumiy mavzuning ayrim jihatlarini muhokama qiluvchi kichik guruhlar va ulardagi har bir ishtirokchining faol ishlashini ta'minlashga qaratilgan. Ushbu metod asarni o'rganishning turli bosqichlarida qo'llanilishi mumkin.

1. Asar bilan tanishish bosqichida o'quvchilar bilimini faollashtirish, ya'ni yodga solish, foydalaniladigan holatga keltirish uchun.

2. Mavzuni o'rganish jarayonida uning asoslarini chuqur anglab yetish maqsadida.

3. Yakunlash bosqichida olingan bilimlarni tartibga solish niyatida.

Ushbu usulning “Yelpig‘ich” deb nomlanishiga sabab shuki, bu metodni ishlatish jarayoni chizma shaklda ifodalansa, yelpig‘ichga o‘xshab ketadi. Topshiriq ikki turda bajariladi. Darslikda berilgan matnga tayangan holda “Farhoddan o‘rganganlarim” (yaxshi fazilatlar), “Farhodga maslahatlarim” kabi ikki yo‘nalishdagi faoliyat amalga oshiriladi. “Farhoddan o‘rganganlarim” (yaxshi fazilatlar) va “Farhodga maslahatlarim” topshiriqlari o‘quvchilar tomonidan o‘qituvchi rahbarligida “elpig‘ich” usulida mustaqil tarzda bajarilsa, quyidagi shakl yuzaga keladi. [13. 28]

FOYDALANILDAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Alisher Navoiy. Farhod va Shirin. Mukammal asarlar to‘plami. 20 jildlik. – Ye.: Fan, 1991, 8-jild
2. Alisher Navoiy. Xamsa: Farhod va Shirin. TAT. 10 jildlik – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU, 2011. 6-jild
3. Alisher Navoiy. Farhod va Shirin (nasriy bayoni bilan) Tahrir hay‘ati: A.Qayumov va boshq. - T.: Adabiyot va san‘at, 1989
4. Adabiyot xrestomatiyasi. O‘rta maktabning 9-sinf uchun, 8 nashri. – T.: O‘qituvchi, 1971
5. Adabiyot. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 9-sinf uchun darslik 1 qism. Qayta ishlangan va to‘ldirilgan 3 nashri. – T.: Yangiyo‘l poligraf servis 2014
6. Российская педагогическая энциклопедия: В 2 т.; Т.1. –Москва: 1993. –С. 566.
7. Hamidulla Boltaboyev. Sharq mumtoz poetikasi. – T.:O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2006
8. Najmiddin Komilov. Tasavvuf. – T.: Movarounnahr – O‘zbekiston NMIU, 2009
9. Dilnavoz Yusupova. Alisher Navoiy “Xamsa”sida mazmun va ritmning badiiy uyg‘unligi. T.: MUMTOZ SO‘Z, 2011
10. Alibek Rustamov. Navoiyning badiiy mahorati. – T.: Adabiyot va san‘at, 1979
11. Qozoqboy Yo‘ldoshev, Maqsuda Sariboyeva. Adabiyot o‘qitish metodikasi fanidan yangi innovatsiyalar asosida tayyorlangan o‘quv- uslubiy majmua. – Guliston davlat universiteti. 2016

UDC 372.881.111.1

THE EMPLOYMENT OF EDUCATIONAL GAMES IN TEACHING ENGLISH

D.J.Oblaqulova, student, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Аннотация. В этой статье исследуются преимущества использования обучающих игр при обучении английскому языку. Языковые игры могут помочь учащимся построить хорошую связь с новым языком. Он предлагает изменить роль учителя с роли доминирующего инструктора на преподавателя, который помогает, направляет и поддерживает учащихся в изучении иностранного языка.

Ключевые слова: развивающие игры, иностранный язык, инновационные подходы, поощрение, мотивирующая среда, владение языком.

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz tilini o‘rgatishda ta’lim o‘yinlaridan foydalanishning afzalliklarini tahlil qiladi. Til o‘yinlari talabalarga yangi til bilan yaxshi aloqa o‘rnatishga yordam beradi. Ta’limdagi o‘yinlar o‘qituvchining rolini o‘zgartirishni talab qiladi, ular yordamida o‘qituvchi oddiy o‘qituvchi vazifasidan talabalarga chet tilini o‘rganishda yordam beruvchi, yo‘naltiruvchi va qo‘llab-quvvatlovchi shaxsga aylanadi.

Kalit so‘zlar: ta’limga oid o‘yinlar, chet tili, innovatsion yondashuvlar, rag‘batlantirish, motivatsion muhit, tilni bilish ko‘lami. **Abstract.** This article deals with the advantages of using educational games in teaching English. Language games can help students build a good connection with the new language. It proposes a change in the teacher's role from being a dominant instructor to becoming an educator who helps, guides, and supports students in learning a foreign language.

Key words: educational games, foreign language, innovative approaches, encouragement, motivating environment, language proficiency.

Introduction. Admittedly, some English teachers may perceive language games as mere time-consuming activities or classroom techniques for entertainment, however these games hold a unique and vital role in foreign language teaching programs, particularly for young learners. The implementation of communicative language teaching has increased the demands on both teachers and learners, presenting challenges akin to any innovative approach. Games play a crucial role for English language learners and teachers, not solely for enjoyment and relaxation, but also for encouraging

students to employ language creatively and communicatively. Numerous studies around the globe have explored the relationship between games and foreign language teaching. They assert that games play a role in a child's acquaintance with the environment, learning about life, and acquiring new instructions. The Ministry of National Education's English Language Curriculum (2006) emphasizes the motivating, contextualizing, and natural aspects of games, promoting their fundamental role in primary school education. It's crucial to recognize that language learning poses a constant challenge, especially for young learners. Games serve as tools to channel learners' energy toward language acquisition by providing meaningful contexts (Wright, Betteridge, and Buckby, 1984). Hence, teachers should not perceive games merely as time-fillers or sources of fun, but should integrate them into their foreign language teaching programs.

Materials and methods. The integration of games into the teaching process is one of the innovative approaches. This article explores why games are essential, how they can be implemented, and what materials are involved when incorporating games into teaching English. To prove the reliability, the information from various methodological books and scientific articles is employed. "Approaches and Methods in Language Teaching" by Richards, J. and T. Rodgers (1992) has been an important source to provide clear definitions to the teaching in collaboration with methods. Another source was "Language Teaching Games and Contests" by Lee W (1990) that came in handy in discovering numerous educational games and analyzing their long-term benefits. Additionally, some recommended books on this topic include "Digital Games in Language Learning and Teaching" by Hayo Reinders and Nicola Whitton, and "Language Learning Beyond the Classroom" by David Nunan. These books delve into the benefits of using games for language learning and provide practical insights for educators looking to incorporate games into their teaching practices.

The analysis of the significance employing educational and innovative games in the enhancement of ESL students' language skills can be analyzed with a wide variety of methods, such as comparing-contrasting, descriptive, observing the results of particular experiments including the studies by García-Martínez and Pérez-Llantada (2015) and Gee (2003).

Result and discussion. The utilization of educational games in English language teaching has proven to be a highly effective and engaging approach, especially for younger learners. It is evident that games play a pivotal role in enhancing motivation, fostering classroom. Games help focus learners' attention on learning language by giving them situations where they can use it in real and useful ways. Games are helpful tools for language learning challenges. They keep students interested and make learning enjoyable. Instead of just being for fun, games are important for teaching English well and making sure it's useful and enjoyable for students.

Using educational games to teach English creates an exciting and lively atmosphere that grabs students' attention and encourages them to participate actively. These games are made to be fun and immersive, pulling learners into a virtual world where they can learn language skills in a supportive and enjoyable way. With interactive gameplay, students get to interact with language by solving puzzles, completing tasks, and taking part in simulations. This hands-on learning method not only keeps students interested and focused but also lets them use language skills in real-life situations. Additionally, educational games often include audio, video, and animations, appealing to different learning styles and helping students understand better. By offering an engaging and interactive environment, educational games give students the chance to engage with language content actively, leading to a better grasp and memory of language concepts. Overall, using educational games in English teaching makes learning more exciting and encourages students to explore, learn, and succeed.

Language games, also play a vital role in language learning by promoting interaction and teamwork among students. These games come in various forms, such as board games, role-playing activities, and digital simulations, all of which encourage learners to engage in meaningful conversations to accomplish game objectives. This social interaction mirrors real-life language use and helps students improve their communication skills and cultural awareness. According to research conducted by García-Martínez and Pérez-Llantada (2015) and Gee (2003), interactive games are

highly effective for language learning as they create environments where students collaborate and actively participate.

The use of educational games in teaching English brings technology into the learning process, making it more interactive and engaging for students. These games incorporate digital tools and platforms, such as computers, tablets, and smartphones, to create immersive learning experiences. Through interactive gameplay and multimedia elements like videos, animations, and audio recordings, students can practice language skills in a fun and interactive way. This integration of technology allows for personalized learning experiences, where students can progress at their own pace and receive immediate feedback on their performance. Additionally, educational games often include features like gamified learning platforms and progress tracking tools, which motivate students to stay focused and achieve their learning goals. By leveraging technology in language education, teachers can create dynamic and engaging lessons that cater to diverse learning styles and preferences. Research studies, such as those by Gee (2003) and Prensky (2001), have highlighted the benefits of integrating technology into language learning, including increased student motivation, improved language proficiency, and enhanced critical thinking skills.

Games have emerged as dynamic tools for engaging students and fostering a positive learning environment. Beyond mere entertainment, they serve as vehicles for language acquisition, encouraging students to actively participate and communicate. The motivating and enjoyable nature of games contributes to increased student involvement and comprehension. The methods for integrating educational games:

1. **Vocabulary Enhancement:** Games offer a playful way to reinforce vocabulary. Word-based games, such as word searches or vocabulary bingo, allow students to associate words with fun and memorable experiences.
2. **Grammar Reinforcement:** Traditional grammar lessons can be enriched through games. Grammar-based games, like board games incorporating sentence construction or grammar jeopardy, make learning rules enjoyable and interactive.
3. **Communication Skills:** Games promote communication skills by encouraging students to express themselves in a relaxed setting. Role-playing or language-based board games facilitate practical language use.

Integrating games into English language teaching adds an interactive and enjoyable dimension to the learning process. Here are various materials that teachers can employ for game-based teaching:

1.	Board Games: Traditional board games adapted for language learning make lessons entertaining. Scrabble, Boggle, or customized language board games enhance vocabulary and spelling.
2.	Educational Apps: Leverage technology with educational apps designed for language learning. Apps like Duolingo, Quizlet, or language-specific games on tablets engage students through interactive exercises.
3.	Online Quizzes: Platforms like Kahoot! or Quizizz enable teachers to create engaging quizzes. Competitive quizzes enhance language retention and encourage participation.
4.	Role-Playing Materials: Foster communication skills through role-playing. Provide scenarios, props, and character cards to encourage students to express themselves in English.

These materials work well for different types of learners and give teachers helpful tools to use when they teach English with games. Overall, the use of educational games in teaching English not only enhances the learning experience, but also prepares students for the digital world they will encounter outside the classroom.

Conclusion. The employment of educational games to teach English has many benefits. It helps students get more interested in learning, lets them practice using language in real-life situations, encourages them to interact with each other, works well for different kinds of learners, gives feedback right away so they know how they're doing, uses technology to make learning more fun, and keeps students interested in learning English for a long time. This way of teaching fits well with how we teach today and helps students who are learning English in different ways.

REFERENCES:

1. Richards, J., T. Rodgers. "Approaches and Methods in Language Teaching". T., Cambridge Language, Teaching Library, Prosveta, 1992.
2. Lee, W. "Language Teaching Games and Contests", T., Oxford University Press, 1990.
3. Hayo Reinders, Nicola Whitton. "Digital Games in Language Learning and Teaching". T., Palgrave Macmillan press, UK, 2017.
4. David Nunan. "Language Learning Beyond the Classroom". T., Routledge press, UK, 2013.
5. I.Chen. "Using games to promote communicative skills in language learning". T., TESL Journal, 2005.

6. S. El Shamy. Training Games: "Everything You Need to Know about Using Games to Reinforce Learning". T., Stylus Publishing, LLC, 2001.
7. Lozanov G. and E. Gateva. "Foreign Language Teacher's Suggestopedic Manual". T., Gordon and Breach Science Publishers S.A., New York, 1988.
8. A. Nalasco. "Songs Games for Children". T., Oxford, Macmillan Publisher Limited, 1991.

UO'K 004

NEYRO-LINGVISTIK DASTURLASH (NLP)NING TEXNIKALARI

V.R.Ochilova, o'qituvchi, O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada neyro-lingvistik dasturlash (NLP)ning texnikalari hamda ularni qo'llash yo'llar, shaxsiy maqsadlarga erishish, o'z-o'zini rivojlantirish va ruhiy salomatlikni yaxshilash, inson o'z hayotini yaxshilash yoki ijobiy o'zgarishlarni rag'batlantirish ustunlari haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: neyro-lingvistik dasturlash, texnika, model, ustun.

Аннотация. В этой статье обсуждаются методы нейролингвистического программирования (НЛП) и то, как их можно использовать для достижения личных целей, улучшения саморазвития и улучшения психического здоровья, улучшения жизни или поощрения позитивных изменений. Предоставляется информация о столбцах поощрений.

Ключевые слова: нейролингвистическое программирование, методика, модель.

Abstract. This article discusses the techniques of Neuro-Linguistic Programming (NLP) and how they can be used to achieve personal goals, improve self-development and improve mental health, improve one's life, or encourage positive change. Information about incentive columns is provided.

Key words: neuro-linguistic programming, technique, model, pillars.

Neyro-lingvistik dasturlash (NLP) - bu o'zini va boshqalarni chuqur tushunish va anglashga olib keladigan amaliy texnikalar, ko'nikmalar va strategiyalar to'plami. NLP turli xil ta'limotlardan kelib chiqadi. Xususan, psixologiya sohasida u kognitiv va xulq-atvor psixologiyasi sohasiga tayanadi. Neyro-lingvistik dasturlash (NLP) kimningdir fikrlari va xatti-harakatlarini o'zgartirish usuli bo'lib, ular uchun kerakli natijalarga erishishga yordam beradi. Bu tashvishlarni kamaytirishi va umumiy farovonlikni yaxshilashi mumkin. NLP odamlarga o'z fikrlari va harakatlarini o'zgartirishni osonlashtirish uchun idrok etish, xulq-atvor va aloqa usullaridan foydalanadi. NLP Richard Bandler va Jon Grinder tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, ular muvaffaqiyatli odamlarning fikrlari va xatti-harakatlarining namunalarini aniqlash va ularni boshqalarga o'rgatish mumkinligiga ishonishgan.

NEURO: Umuman olganda, biz dunyoni barcha his-tuyg'ularimiz orqali his qilamiz.

LINGVISTIK: Bu bizning atrofimizdagi dunyo bilan qanday aloqa qilishimiz uchun juda muhimdir.

DASTURLASH: Bizning narsalarga bo'lgan munosabatimiz miyamizda ongsiz ravishda dasturlashtirilgan bo'ladi.

NLP texnikasi odamlarga o'z maqsadlariga erishish va o'zlarining yuksak darajalariga qadam qo'yishlariga yordam berish uchun ishlatiladi. U odamlarning cheksiz imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun ishlatiladi.

NLP bilan shug'ullanadigan odamlar o'zlariga bo'lgan ishonchni oshirish, o'z-o'zini anglash, muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish, motivatsiyani oshirish va ijobiy ijtimoiy aloqalarga ega bo'lish qobiliyatiga ega.

NLP keng ko'lamlı ish va shaxsiy maqsadlarga erishish, o'z-o'zini rivojlantirish va ruhiy salomatlikni yaxshilash uchun ishlatiladi.

Neyro-lingvistik dasturlash har bir insonning ongsiz fikrlari va harakatlariga qaratilgan, shuning uchun ushbu o'zgarishlarni amalga oshirganda so'ng, hayotning barcha sohalarida NLP texnikasidan foyda ko'rish boshanadi.

NLPning muhim texnikalari

1. Dissotsiatsiya
2. Langar
3. Qayta ishlash
4. Munosabatni shakllantirish
5. Chayqalish
6. Ko'zgu
7. Modellashtirish
8. Meta model
9. Sehr usuli

Dissotsiatsiya - bu o'z fikrlari, his-tuyg'ulari, xotiralari yoki o'ziga xoslik hissi bilan aloqani uzishning aqliy jarayoni. Ushbu uslubni o'zingizning foydangizga ishlatish uchun, siz uchun qo'rqinchli va noqulaylik tug'diradigan his-tuyg'ularni aniqlang (qo'rquv, g'azab, qayg'u yoki noqulaylik kabi) va o'zingizni bu tuyg'udan butunlay voz kechganingizni tasavvur qiling.

Langar - bu hozir his qilayotgan yoki his qilmoqchi bo'lgan hissiyotni (baxt, tinchlik, ishonch) imo-ishora bilan bog'lash jarayoni. G'oya shundan iboratki, siz ushbu imo-ishorani qayta qo'llaganingizda yoki bajarganingizda, o'sha baxtli his-tuyg'ular yana paydo bo'ladi.

Qayta ishlash - bu salbiy tajriba va vaziyatlarni ijobiy fikrlarga aylantirish amaliyotidir. Ushbu texnika yordamida og'ir yoki noqulay vaziyatga duch kelganda inson ongi beradigan avtomatik javobni o'zgartirish. Bu insonlarning salbiy tomonlarini ijobiy tomonga o'zgartirishga yordam beradi.

Munosabatni shakllantirish - usullari munosabatlarning boshida umumiy tomonlarni topish orqali suzbatdoshning ishonchini qozonishga qaratilgan.

Chayqalish usuli - bu fikrlash uchun fikrni qayta dasturlashni o'z ichiga olgan vizual texnikadir. Bu jarayon sizning fikringizni istalmagan xatti-harakatlardan kerakli xatti-harakatlarga o'tkazadi.

Ko'zgu - bu boshqa odamning fiziologiyasi va ovoz sifatining elementlarini olish jarayoni. Ushbu uslub munosabatlarni o'rnatish va ishonchni o'rnatish bilan birga keladi.

Modellashtirish - xuddi aks ettirish kabi, modellashtirish texnikasi ham xuddi shunday ko'rinadi. Bu siz ko'rgan odamning tilini, xatti-harakatlarini va strategiyalarini qabul qilish jarayonidir. Modellashtirish fikrlash va xatti-harakatlarning yangi usullarini o'zlashtirishga yordam beradi.

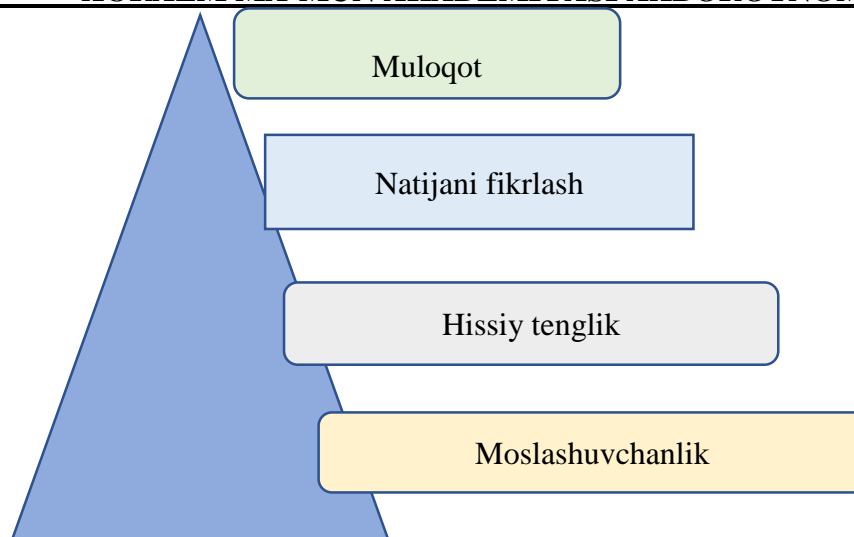
Meta model - ma'lumot to'plash, e'tiroz bildirish va inson modeli yoki dunyoga qarash chegaralarini kengaytirish uchun mo'ljallangan.

Meta-model sizga dunyoda qanday fikrlash, his qilish va o'zini tutish haqida birinchi o'rinni berib, o'z mavjudligingizni uchinchi shaxsda gapirishga imkon beradi.

Sehr usuli - tasdiqlarning kuchliroq versiyalariga o'xshaydi. Tasdiqlash - bu ijobiy fikrlash va o'z-o'zini kuchaytirish uchun o'zingizga qayta-qayta takrorlaydigan so'z yoki ibora. Ular sizga ijobiy fikrlash bilan har qanday narsada muvaffaqiyatga erishishingiz mumkinligiga ishonishingizga yordam beradi. Neyro-lingvistik dasturlash usullari murabbiylarga quyidagilar orqali yordam beradi:

- Etakchilik qobiliyatlarini oshirish
- Aloqa taktikasiga yordam berish
- Bardoshlilikni shakllantirish
- Yordamchi ta'sir va o'qitish qobiliyatlari
- Hissiy intellektni kengaytirish
- Aqliy va xulq-atvorning moslashuvchanligini targ'ib qilish
- Savdo va boshqaruv ko'nikmalarini oshirish
- Tarmoq va aloqalarni yaxshilash

Inson o'z hayotini yaxshilash yoki ijobiy o'zgarishlarni rag'batlantirish bo'yicha har qanday strategiyani amalga oshirish asosan ushbu to'rtta ustunga asoslanadi:

NLP ustunlari

Muloqotni o'rnatish muvaffaqiyatli muloqotning asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. NLP yaxshi munosabatlarga ega bo'lish boshqalarga ta'sir qilish imkoniyatini oshiradi, deb hisoblaydi, chunki u odamlarning ishonchliligini, tinglash va o'zaro munosabatda bo'lish istagini kafolatlaydi. Muloqotdan tashqari, NLP muayyan muammolarning sabablariga emas, balki natijalarga yoki echimlarga e'tibor qaratadi. Maqsadga yo'naltirilgan e'tiqodi bilan NLP shaxsiy o'zgarish majburiy ravishda uzoq muddatli terapiyani o'z ichiga oladi va faqat o'tmishni tushunish orqali degan taxminga qarshi chiqadi (Bandler & Grinder, 1979, Tosey va Mathison, 2010). NLP, shuningdek, hissiy ongni uning ustuni sifatida yaratadi. Bu insonning kognitiv va xulq-atvorini tushunish uchun hislardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Bu kontekstdagi sezgilar ko'rish, eshitish, kinestetik, hid va ta'mga tegishli. NLP-dagi yana bir muhim tushuncha bu moslashuvchanlik masalasidir. Bir qator ko'nikmalar va texnikalarga ega bo'lish odamlarga maqsadlarga erishish yoki natijalarga erishish uchun mavjud variantlarni tanlash imkonini beradi.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki Abdul Rahmon, (2005) o'z ilmiy tadqiqotlarida, faylasuf Epikurning falsafasini keltiradi. Uning fikricha sezgilar haqiqiy bilimning manbasidir, agar u xato bo'lsa ham, bu oqilona hukmdagi xato tufaylidir degan ishonchni qo'llab-quvvatlaydi. Shunga qaramay, NLPning modeli- bilim manbalari sifatida faqat his-tuyg'ularga tayanmasligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdul Rahman Abdullah. (2005). Falsafah dan kaedah pemikiran: Perbandingan pemikiran barat dan pemikiran Islam dalam menyelesaikan masalah-masalah manusia. Kuala Lumpur: Universiti Sains Malaysia & Utusan Publications & Distributors Sdn. Bhd.
2. Abdul Rahman Abdullah. (2005). *Wacana falsafah ilmu: Analisis konsep-konsep asas dan falsafah pendidikan negara*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors Sdn. Bhd.
3. Craft, A. (2001). Neuro-linguistic programming and learning theory. *The Curriculum Journal*, 12(1), 125-136.
4. Harman, R.L. & O'Neill, C. (1981). Neuro linguistic programming for counselors. *The Personnel and Guidance Journal*, 449-453.
5. Jemmer, P. (2006). Beliefs, values and the vacuum of choice. *European Journal of Clinical Hypnosis*, 6(4), 16-21.
6. Kong, E. & Farrell, M. (2012). Facilitating knowledge and learning capabilities through neurolinguistic programming. *The International Journal of Learning*, 18(3), 253-264.
7. Peker, B.G. (2010). Getting to know the art of excellence: What neuro linguistic programming can offer to teachers' thinking and reprogramming skills. *Ekev Akademi Dergisi*, 14(44), 87-98.
8. Sahi, S. & Maatta, K. (2013). How did an antismoking campaign with a neuro linguistic program workout? A case study of secondary school students' experiences in one Finnish school. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 22, 214-234.
9. Stipancic, M., Renner, W., Svchutz, P. & Dond, R. (2010). Effects of Neuro- Linguistic Psychotherapy on psychological difficulties and perceived quality of life. *Counselling and Psychotherapy Research*, 10(1), 39-49.
10. Stock, M. (2010). The three R's: Rapport, relationship and reference. *The Reference Librarian*, 51, 45-52.

NEYRO-LINGVISTIK DASTURLASH (NLP)NING MODELLARI

V.R.Ochilova, o'qituvchi, O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada neyrolingvistik dasturlash texnikasi va usullari orqali chet tilini o'rganishni faollashtirish qobiliyatini, real hayotdagi xatti-harakatlarni o'rganish va o'zgartirishni, fiziologiya va miya ishi (neyro), so'zlarni qanday ishlatishimiz (lingvistik) va qabul qilingan xatti-harakatlar namunalari (dasturlash) o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadigan modelni, maqsadni to'g'ri shakllantirishni, boshqalar bilan muvaffaqiyatli aloqa qilishni, nizolarni konstruktiv tarzda hal qilishni, hayotda muvaffaqiyatga erishish va boshqalar haqida keng ma'lumot betilgan.

Kalit so'zlar: neyrolingvistika, model, vizual tur, eshitish tur, kinestetik tur, nevrologik komponent, lingvistik komponent, dasturlash komponent.

Аннотация. В этой статье исследуются возможности активизации изучения иностранного языка с помощью техник и методов нейролингвистического программирования, изучения и изменения поведения в реальной жизни, физиологии и работы мозга (нейро), того, как мы используем слова (лингвистические), а также модели восприятия поведения. связь между шаблонами действий (программирование), правильное формирование целей, успешное общение с окружающими, конструктивное разрешение конфликтов, успех в жизни и многое другое.

Ключевые слова: нейролингвистика, модель, зрительный тип, аудиальный тип, кинестетический тип, неврологический компонент, языковой компонент, программный компонент.

Abstract. This article explores the possibilities of enhancing foreign language learning through neurolinguistic programming techniques and methods, learning and changing real-life behavior, the physiology and functioning of the brain (neuro), the way we use words (linguistic), and patterns of perception of behavior. connection between action patterns (programming), correct formation of goals, successful communication with others, constructive conflict resolution, success in life and much more.

Key words: neurolinguistics, model, visual type, auditory type, kinesthetic type, neurological component, language component, software component.

XXI asrda, jahon globallashuvi va iqtisodiy integratsiyalashuv davrida sanoat, fan va madaniyatning turli sohalarida bir nechta xorijiy tillarni yaxshi biladigan malakali mutaxassislarni tayyorlashga talablar kuchaymoqda. Shuning uchun NLP butun dunyo bo'ylab millionlab odamlar tomonidan inson faoliyatining deyarli barcha sohalarida - menejment, savdo, marketing, jamoatchilik bilan aloqalar, ta'lim, terapiya, gender munosabatlari, harbiy, siyosat, maxsus xizmatlar, sport va boshqa sohalarida qo'llaniladi hamda shaxsning shaxsiy rivojlanishiga yordam beradi.

Neyro-lingvistik dasturlash (NLP) XX asrning 70-yillari boshlarida Amerika Qo'shma Shtatlarida Richard Bandler va Jon Grinder, Milton Erikson, Virjiniya Satir, Robert Dilts va Judit Delozi kabi professionallarning katta guruhi hamkorligida yaratilgan. NLP ning asosi o'z sohasidagi yuqori professionallar modelini olish va ular nima qilayotganini aniqlashdan iborat (hatto bu odam aslida nima qilayotganini bilmasa ham)[1]. T.V.Chernigovskayaning fikricha, "neyrolingvistika umumiyroq fanning (psixolingvistika) bir qismi bo'lib, tilning miya tashkil etilishi va nutq faoliyati mexanizmlarini o'rganuvchi tilshunoslik, nevrologiya va neyropsixologiya chorrahasida joylashgan fanlararo sohadir[2]". Uning fikricha, faqat nevrologiya va gumanitar fanlar birligida miyani o'rganish mumkin[3]. T.A.Askerova muloqot samaradorligini oshirish uchun o'zaro munosabatlarni o'rnatish muhimligini aniqladi[4]. F. Sh. Mannova, T. V. Krilova va boshqa ko'plab mualliflar neyrolingvistik dasturlash texnikasi va usullari orqali chet tilini o'rganishni faollashtirish qobiliyatini asoslaydilar[5]. "Neyro-lingvistik dasturlash (NLP) - bu bir qator printsiplar, texnikalar va xatti-harakatlar texnikasi orqali real hayotdagi xatti-harakatlarni o'rganish va o'zgartirish. Shunday qilib, ingliz antropologi Gregori Beytson, psixologlar va psixoterapevtlar ishtirokida davolanishga noan'anaviy yondashuvlarni qo'llagan holda, NLP kontsepsiyasini shakllantirdi, u 3 komponentni

o'z ichiga oladi: nevrologik komponent, lingvistik komponent, dasturlash komponenti. Nevrologik va lingvistik komponentlar o'zaro bog'liqlikda taqdim etilgan [Bayron, Lyuis, Pucelik 2012:144]. Bu odamlarga odatlarni o'zgartirish, qabul qilish yoki yo'q qilish imkonini beradi va har bir kishi uchun oqilona, hissiy va jismoniy holatni tanlash imkoniyatini beradi". NLP - bu fiziologiya va miya ishi (nevro), so'zlarni qanday ishlatishimiz (lingvistik) va qabul qilingan xatti-harakatlar namunalari (dasturlash) o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganadigan model.[6]

1976 yil bahorida Grinder va Bandler o'zlarining ishlariga nom berishdi - neyrolingvistik dasturlash - bu iboraning orqasida uchta oddiy g'oya yashiringan.

"Neyro" qismi xulq-atvor ko'rish, eshitish, hidlash, ta'm, teginish va his qilishning nevrologik jarayonlarida paydo bo'lishi haqidagi asosiy g'oyani aks ettiradi. Biz dunyoni beshta sezgi organimiz orqali idrok qilamiz, ma'lumotdan "ma'no" chiqaramiz va keyin unga amal qilamiz. Bizning nevrologiyamiz nafaqat bizning ko'rinmas fikrlash jarayonlarimizni, balki g'oyalar va hodisalarga ko'rinadigan fiziologik reaksiyalarni ham o'z ichiga oladi. Biri oddiygina ikkinchisining jismoniy darajadagi aksidir. Tana va ong ajralmas birlikni, insonni tashkil qiladi. Ismning "lingvistik" qismi fikrimiz va xatti-harakatlarimizni tartibga solish va boshqa odamlar bilan muloqot qilish uchun tildan foydalanishimizni ko'rsatadi. "Dasturlash" deganda natijalarga erishish uchun g'oyalarimiz va harakatlarimizni tartibga solish usullari tushuniladi. NLPda o'rganish va rivojlanishning quyidagi darajalari ajralib turadi:

- muhit (tashqi imkoniyatlar yoki faoliyatni cheklash, uni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan joy, vaqt va moddiy sharoitlar);
- xatti-harakatlar (maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan aniq qadamlar, harakatlar yoki operatsiyalar);
- qobiliyatlar (kognitiv xaritalar tizimi, faoliyat rejaları va strategiyalari, aniq harakatlarni tanlash va baholash mezonlari);
- e'tiqod va qadriyatlar (motivatsiya va mavjud qobiliyatlar, maqsadlar va shart-sharoitlarni hisobga olgan holda faoliyatning umumiy yo'nalishini tanlash; ushbu faoliyat va uning psixologik mustahkamlanishiga nisbatan "nima uchun?" Degan savolga javob);
- shaxs (shaxsning o'z rolini bilishi, ushbu faoliyatga oid "kim?" degan savolga javob);
- missiya (odam a'zosi bo'lgan kengroq tizimdagi o'z vazifasi haqidagi g'oya - oilalar, guruhlar va boshqalar).

Ushbu kontsepsiyani ta'limda etakchilik kontekstiga tatbiq etish, o'qituvchining o'quv jarayonini amalga oshirishda diqqat markazida bo'lishiga qarab - zarur shart-sharoitlarni, xulq-atvor kompetensiyasini (ko'nikmalarini) ta'minlashga qarab, etakchilikning turli darajalari yoki uslublarini sezish imkonini beradi. Qobiliyatlarni rivojlantirish, shaxsiy ta'lim va boshqalar. Belgilangan mezonlarga asoslanib, ta'lim kontekstida etakchilikning quyidagi turlari haqida gapirishimiz mumkin:

1. Vasiylik. Ekologik darajadagi etakchilik.
2. Murabbiylik. Xulq-atvor darajasida etakchilik.
3. Trening. Qobiliyat darajasida etakchilik.
4. Mentorlik. E'tiqod va qadriyatlar darajasida etakchilik.
5. Homiylik. Identifikatsiya darajasida etakchilik.
6. Uyg'onish. Missiya darajasida etakchilik

NLP tajribani tashkil etishning turli usullari haqida ko'p aytadi. NLP ning taxminlaridan biri: "Tajribaning o'z tuzilishi bor".

Shu bilan birga, yuqorida aytib o'tganimizdek, odamlar ma'lumotni idrok etish, saqlash va uzatishning dominant tizimlar farqlanadi, deb ishoniladi. Shunday qilib, ba'zi ma'lumotlarga ko'ra, odamlarning 40 foizida ko'rish tizimi, 40 foizida - eshitish tizimi, 20 foizida - kinestetik tizim ustunlik qiladi.

NLPning asosiy usullarini qo'llash uchun NLPning asosiy tushunchalari haqida tasavvurga ega bo'lish kerak. Shunday qilib, olimlar insonning "shaxsiyat turini", uning ishlash usulini aniqlash kerakligini aytib kelishgan [Bandler, Grinder 2015: 448]. Olimlar insonning dominantlik tizimi, fiziologiya va psixologiya sohasidagi xususiyatlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashgan [Bruner

2003:7; Bateson 2000:29]. Insoniyat 3 turga bo'lingan: vizual tur, eshitish tur, kinestetik turdagi odamlar.

Shunday qilib, odamlarning vizual turi ma'lumotni vizual, majoziy idrok etish bilan tavsiflanadi. Ular ko'z bilan aloqa qilishlari kerak, yuz ifodalarini faol ishlatishadi, ko'z darajasida faol imo-ishoralarni qo'llashadi. Ushbu turdagi odamlar tashqi ko'rinishiga, shuningdek atrof-muhitning estetik tomoniga (uy, ish joyi va boshqalar) alohida e'tibor berishadi. Suhbatda ular ko'rish jarayonining vizual tomoniga asoslangan so'zlardan foydalanadilar: chiroyli, yorqin va hokazo.

Eshitish tipidagi odamlar uchun dunyoni, ma'lumotni idrok etishning tovush tomoni muhimdir. Shuning uchun ular uchun tovush chastotasi, tonallik, ovoz tembrini muhimdir. Ularning nutqi odatda to'g'ri, aniq pauzalar bilan. Shu bilan birga, ular uchun aloqa jarayonining tashqi tomoni unchalik muhim emas, shuning uchun ular imo-ishoralar va yuz ifodalarida faol emaslar. Suhbatda ular ushbu so'zlarni ishlatadilar: men aytaman, aytdim, eshitdim, e'lon qildim va hokazo.

Kinestetik tur, aksincha, dunyoni hissiy idrok etish bilan tavsiflanadi. Shuning uchun ular uchun yoqimli suhbatdosh bilan tana harakati juda muhimdir. Ushbu turdagi odamlar doimiy harakatda, ko'pincha ular past ovozli tembrga ega. Ular begonalar bilan vizual aloqa qilishdan qochishga harakat qilishadi. Ular quyidagi so'zlar bilan ajralib turadi: men his qildim, yoqimli, qo'pol va hokazo.

Shuningdek, olimlar odamlarning audio-raqamli turini ajratib ko'rsatishadi. Ushbu turdagi odamlar haqida ular ma'lumotni meta darajasida, ya'ni bitta aloqa kanali orqali emas, balki idrok etadilar deb aytishimiz mumkin. Qoida tariqasida, bu juda yaxshi ma'lumotga ega bo'lgan, tasniflash, standartlashtirish, etalonlashtirish va hokazolarga moyil bo'lgan odamlardir. [Bandler, Grinder 2015: 251]. Shuningdek, Bandler va Grinder nutq va aqliy faoliyat jarayonida odamning ko'z harakati (ko'zni skanerlash) naqshlari sohasida kashfiyotlar qildilar. Ko'zlarning u yoki bu pozitsiyasi ma'lum fikrlash jarayonlariga mos kelishi isbotlangan.

Tarixiy jihatdan, ichki tajribaning etakchi tizimi kinestetik tizimdir (kichik bolalar hamma narsani o'zlari sinab ko'rishlari kerak: "issiq" va "sovuq" so'zlari faqat shaxsiy sinovdan so'ng ma'noga ega bo'ladi). Keyinchalik vizual tizim ayniqsa keng tarqaldi. Ijtimoiy tajriba va bilimlarni bevosita sezgilar orqali uzatish mumkin emas deb taxmin qilinadi. O'rganishning muvaffaqiyati go'yoki ko'pchilik uchun kalit tizimi sifatida vizual tizimning rivojlanishiga bog'liq. Buni vizual tizimning fiziologik sig'imi kinestetikdan bir necha marta kattaroq ekanligi va yorqin uch o'lchovli tasvirlar olingan ma'lumotlar hajmini "ichki xaritalar" ga samarali tartibga solish imkonini berishi bilan izohlash mumkin. NLP-da hatto bunday "eshitish" qobiliyati, birinchi qarashda, savodxonlik, vizual tizimdan foydalanishga bog'liq, deb ishoniladi: savodli odamlar, birinchi navbatda, so'z noto'g'ri yozilganligini "ko'radilar", ya'ni ular xotirasida so'zlarning to'g'ri yozilishi tasvirlarini saqlaydilar. Ta'kidlanishicha, ijtimoiy jihatdan samarali usul bu-vizual tizimdir. Odamlar o'z tajribasini namoyish qilish uchun vizual tizimdan faolroq foydalanadilar. Vizual-kinestetik tipning vakillari kommunikator sifatida samaraliroq: ular tomoshabinni "ko'radi va his qiladi".

NLP ning asosiy g'oyalaridan biri bu modellashtirishdir.

1. Modellashtirish turlaridan biri xulq-atvorni modellashtirishdir.
2. Modellashtirishning keyingi turi strategik modellashtirishdir
3. Keyingi modellashtirish chuqur asoslarni (qadriyatlar, mezonlar, insoniy qoidalar to'plami, ularni qo'llash xususiyatlari) modellashtirish va shaxsiy o'ziga xoslikni (ijtimoiy rollar va hayot kredosi) modellashtirishdir.

4. Modellashtirishning yana bir turi - ichki dialogning tezligi.

So'nggi yillarda NLP rivojlanishining o'ziga xos yo'nalishlari Myers - Briggs tipologiyasi, muammolarni hal qilish, shaxslararo munosabatlarni o'rgatish, etakchilik, o'zini o'zi takomillashtirish, ta'sir qilish strategiyalari va ko'nikmalarini o'rnatishni o'z ichiga oladi.

Umuman olganda, NLP nazariyasi va amaliyoti quyidagilarga yordam beradi:

- shaxsiy munosabatlarni o'rnatish va takomillashtirish;
- ishontirish qobiliyatini rivojlantirish;
- dunyoni ijobiy idrok etishga o'tish;
- o'z-o'zini hurmat qilish darajasini oshirish;
- o'tmishdagi salbiy tajribalar oqibatlarini bartaraf etish;

- maqsadlarga e'tibor qaratish va ularga erishish uchun ichki kuchlarni safarbar etish;
- maksimal samaradorlik bilan harakat qilish;
- his-tuyg'ularni boshqarish;
- ob'ektiv shaxsiy e'tiqod va qadriyatlarni muvofiqlashtirish;
- kiruvchi odatlardan voz kechish;
- mijozlar va hamkasblar bilan munosabatlarni yaxshilash;
- o'ziga ishonch;
- muammolarga ijodiy yondashish;
- shaxsiy vaqtni samarali boshqarish;
- boshqalarning hayratini uyg'otadigan shunday fazilatlar va xarakter xususiyatlarini rivojlantirish;
- hayotdan ko'proq zavq olish

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, NLP ning asosiy g'oyasi insonning fikrlari, harakatlari va so'zlari uning dunyoni idrok etishining bir qismidir. Dunyoga qarashingizni o'zgartirib, inson o'z farovonligini yaxshilashi va xatti-harakatlarini o'zgartirishi mumkin. Ba'zi texnikalar muayyan maqsadlarga nisbatan harakatlarni o'zgartirishga xizmat qiladi. NLP inson yaxshi odatlarni mustaqil ravishda rivojlantirishi mumkinligini o'rgatadi - ijobiy xulq-atvorga ko'proq e'tibor qaratish va salbiy xatti-harakatlarni yo'q qilish. Ijobiy o'zgarish, kimdir muvaffaqiyatli odamlarning xatti-harakatlari va fikrlarini takrorlaganda keladi (modellashirish texnikasi). Olimlar muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan barcha resurslar insonning o'zida ekanligini ta'kidlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Bandler, R., J.Grinder, "The Structure of Magic: A Book About Language and Therapy", 1975
2. Черниговская, Т. В. «...нельзя бездумно следовать технологической линии развития нашей цивилизации, это путь в никуда...» // Доктор.Ру. – 2017. – № 1 (130). – С. 9-10.
3. Черниговская, Т. В. Нейронаука в поисках смысла: мозг как семиотическое пространство // I Национальный конгресс по когнитивным исследованиям, искусственному интел- лекту и нейроинформатике : сборник пленарных и индустриальных докладов. Доклады симпозиумов, Москва, 10–16 октября 2020 года. – Москва : Общероссийская общественная организация «Российская ас- социация искусственного интеллекта», 2020. – С. 57-58.
4. Аскерова, Т. А. Языковые методы установления раппорта в коммуникации // Взаимодействие науки и общества: проблемы и перспективы : сборник статей Международной научно- практической конференции : в 4 частях, Казань, 08 июня 2017 года. Ч. 4. – Казань : Общество с ограни- ченной ответственностью «ОМЕГА САЙНС», 2017. – С. 76-78.
5. Mannonova, F. Sh. K. The correlation of effective speaking methods and neurolinguistic programming // Вестник науки и образования. – 2021. – No. 9-3 (112). – P. 50-52.
6. <https://www.researchgate.net/publication/283346614>
7. Агабекян, И. П. Английский для инженеров / И. П. Агабекян, П. И. Коваленко. – 10-е изд., стер. – Ростов н/Д. : Феникс, 2014. – 317 с.
8. Байрон, А. NLP – магия нейролингвистического программирования без тайн / А. Байрон, Р. Льюис, Ф. Пуселик. – М. : Речь, 2012. – 144 с.
9. Выготский, Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 2008. – 480 с.
10. Дилтс, Р. Изменение убеждений с помощью НЛП / Р. Дилтс. – М. : Класс, 1999. – 192 с.
11. Зимняя, И. А. Психология обучения иностранным языкам в школе / И. А. Зимняя. – М. : Просвещение, 1991. – 222 с.
12. Карпова, Т. А. English for Colleges / Т. А. Карпова. – 11-е изд., стер. – М. : КНОРУС, 2014. – 288 с.
13. Аведова Р.П. Использование нейролингвистического программирования в обучении иностранным языкам: мотивационный аспект. Тамбов: Грамота, 2015. – Вып. III. – С. 17–20.
14. Байрон А., Льюис Р., Пуселик Ф. NLP – магия нейролингвистического программирования без тайн. – М.: Речь, 2012. – 144
15. Алдер, Х. НЛП: современные психотехнологии / Х. Алдер.— СПб., 2000.
16. Андреас, С. Миссия НЛП: новейшие американские психо-технологии / С. Андреас, К. Герлинг, Ч. Фолкнер и др. — М., 2000.
17. Гарри, О. НЛП. Полное практическое руководство. Ввод-ный курс / О. Гарри, Х. Берил. — Киев, 2001.
18. Гриндер, М. Исправление школьного конвейера, или НЛПв педагогике / М. Гриндер. — М., 1995.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA ISTIQLOL MAVZUSI BILAN BOG'LIQ SHE'RIY ASARLARNI O'QISH DARSLARINI ZAMONAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TASHKIL QILISH

S.X.Ollaberganova, dots., f.f.n., Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich ta'limda istiqlol mavzusi bilan bog'liq asarlarni o'qish darslarini zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida o'qitish masalasiga bag'ishlangan. Unda boshlang'ich ta'lim jarayonida boshlang'ich ta'limda istiqlol mavzusi bilan bog'liq asarlarni o'qish darslarini zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida o'qitish pedagogik muammo sifatida tahlil qilingan hamda samarali metodik imkoniyatlarni yaratish tamoyillari va unga qo'yiladigan talablar o'rganilgan. Shuningdek, boshlang'ich ta'lim jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanib o'qitishning samaradorligini oshirish omili ekanligi tavsiflangan.

Kalit so'zlar: istiqlol, vatan tushunchasi, estetika, hikoyalar, ertaklar, she'riy asarlar va lirik she'rlar, B.B.B texnologiyasi, FSMU texnologiyasi, Sinkveyn metodi

Аннотация. В этой статье посвящена проблеме обучения чтению на уроках произведений, связанных с темой самостоятельности, в начальной школе на основе современных образовательных технологий. В ней преподавание уроков чтения, связанных с темой самостоятельности, в процессе начального образования на основе современных образовательных технологий анализируется как педагогическая проблема, а также изучаются принципы создания эффективных методических возможностей и требований. Также описано, что использование современных образовательных технологий в процессе начального образования является фактором повышения эффективности обучения.

Ключевые слова: независимость, концепция Родины, эстетика, рассказы, сказки, поэтические произведения и лирические поэмы, технология БББ, технология ФСМУ, метод Синквэй

Abstract. In this article is devoted to the issue of teaching reading classes of works related to the theme of independence in primary education based on modern educational technologies. In it, the teaching of reading lessons related to the theme of independence in the primary education process on the basis of modern educational technologies is analyzed as a pedagogical problem, and the principles of creating effective methodical opportunities and the requirements have been studied. It is also described that using modern educational technologies in the process of primary education is a factor of increasing the effectiveness of teaching.

Key words: independence, the concept of the homeland, aesthetics, stories, fairy tales, poetic works and lyrical poems, BBB technology, FSMU technology, Sinkway method

O'qish kitobiga kiritilgan asarlar mavzusida vatan va istiqlol haqidagi bilimlar o'quvchilarga sinfdan sinfga o'tish bilan tobora guruhlashtirib boriladi. Vatan, uning mustaqilligi hamda uning sharaflari o'tmishi qahramonona hozirgi kuni o'qish kitobida markaziy mavzu hisoblanadi. O'quvchilar vatan tushunchasi ona vatan tabiati haqidagi aniq tasavvurni chuqurlashtiradigan mehnat ahli va ularning kasbi haqidagi, yurtimizning mustaqilligi, dunyodagi ilg'or mamlakatlar bilan hamkorlik haqidagi asarlarni o'qish jarayonida asta-sekin shakllana boradi. Shunday qilib, vatan tushunchasi bolalarning qabul qilish va umumlashtira olish uchun muvofiq aniq materiallar orqali singdiriladi.

Boshlang'ich sinflarda vatanimiz istiqloli bilan bog'liq asarlarni o'rganishga katta e'tibor beriladi. Darsliklarga vatan, istiqlol mavzusi bilan bog'liq she'rlarga ham keng o'rin berilgan. O'zbek xalqining atoqli shoirlari qalamiga mansub vatan, istiqlol haqidagi she'rlar o'quvchilarda estetik zavq uyg'otishga xizmat qilishi shubhasizdir. She'riy asarlarni bolalarning aqliy jihatdan o'sishga ham katta yordam beradi. O'qilgan she'r matni ustida muhokama yuritish, undagi asosiy masalalarni ajratish, syujetning rivojlanishini kuzatish, unda ishtirok etuvchi shaxslarning xulq-atvorini izohlash, she'r tilini tahlil qilish, o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini taraqqiy ettiradi. [3] Taqqoslash,

umumlashtirish qobiliyatlarini o'stiradi. She'rlarni o'qish darslarida o'quvchilar so'z boyligining oshishi va lug'atining faollashuviga alohida ahamiyat beriladi.

She'r ohang jihatidan ma'lum bir tartibga solingan, his-tuyg'u ifodasi sifatida vujudga kelgan hayajonli ritmik nutqdir. She'riy nutqni ohang jihatidan ma'lum bir tartibga solish vositalari ritm (bir-biriga monand kichik bo'laklarning izchil va bir me'yorda takrorlanib kelishi) va qofiya (misralarning oxirida keladigan ohangdosh so'zlar) hisoblanadi. She'rni o'qiganda kichik yoshdagi o'quvchilar tabiat va jamiyat voqea-hodisalarining poetik tasviridan hayajonlanishlari muhim ahamiyatga ega. Boshlang'ich sinflarda she'r tarzida yozilgan hikoyalar, ertaklar, ya'ni she'riy asarlar va lirik she'rlar o'qitiladi.

She'riy hikoya, she'riy ertaklarda syujet, ya'ni voqealar tizimi va uning rivoji xarakterlidir. Lirik she'r "biror hayotiy voqea-hodisa ta'sirida tug'ilgan ruhiy kechinma, fikr va tuyg'ular orqali turmushni aks ettiradi". Lirik she'rning xususiyati "kishining his-tuyg'uga to'la hayajonli nutqini ta'sirliroq ifodalashda qo'l keladi". She'rni o'qish darslarida asosiy ish turi ifodali o'qish hisoblanadi. O'quvchi she'rning asosiy mazmunini tushunsagina, uni ifodali o'qiy oladi. She'riy hikoyani tahlil qilishda, asosan, hikoya, ertak, masalni tahlil qilishda qo'llangan ish turlaridan foydalanish mumkin. Lirik she'rni o'qish va tahlil qilish o'qituvchidan katta mahorat talab qiladi. Holbuki, ko'p hollarda she'rga oddiy matn nuqtai nazaridan yondashiladi. Bunday holda she'riy san'at hissiyot bilan bog'liq ekanligi unutiladi, she'r ma'nosining satrlar, so'zlar zaminida yashirin berilishi anglab yetilmaydi. Buning oqibatida o'quvchilar she'rdagi obrazlilikning mag'zini chaqa olmaydilar. Vaholanki, har qanday asar zaminidagi yashirin ma'noni o'qish mehnattalab ishdir. Busiz hatto adabiy ta'limning maqsadi ham amalga oshmaydi. She'riy ohangni his qilmaslik, matn so'zlarini to'la tushunib yetmaslik she'r yodlashni zerikarli mashg'ulotga aylantiradi.

1-sinf "O'qish kitobi" darsligida vatan, vatanparvarlik, istiqlol mavzusi bilan bog'liq quyidagi she'rlar berilgan. "Yurt qalqonlari" Dilshod Rajabov qalamiga mansub she'r. [5] She'rni o'qitishdan oldin o'quvchilarga vatanimiz posbonlari haqida video qo'yib berishimiz va shu orqali ularning bizning tinchligimizni saqlash uchun kechayotgan zahmatlarini ko'rsatish orqali qanchalik sharaflilik kasbni tanlaganliklarini o'quvchilarga ko'rsatib beramiz. She'rda vatanni himoya qilish eng oliy burch ekanligi o'quvchilar ongiga sindirish, vatan onadek muqaddas ekanligin anglatish, uning har bir qarich tuprog'ini himoya qilish har bir shu vaatanda yashayotgan inson uchun sharaflilik vazifa ekanligini anglatish harakat qilingan. Darsda o'quvchilarga "Vatanni nima uchun onaga qiyoslaymiz?" shaklidagi savol bilan murojaat qilib, ularning fikrlarini tinglab, sinfda birgalikda tahlil qilishimiz va so'nggida o'zimiz chiroyli tarzda o'quvchilarning javoblarini umumlashtirib aytishimiz lozimki, bu javobimiz o'quvchilar qalbida butun umrga muhrlanib qolsin va shu orqali ularning vatanga bo'lgan muhabbatini yanada oshsin, har bir qiladigan ishida vatan manfaatini ko'zlaydigan barkamol inson bo'lib voyaga yetsin:

Darslikka kiritilgan "Vatan bu..." Po'lat Mo'min qalamiga mansub she'r bo'lib, unda vatan yurakka qiyoslangan. O'quvchilarga inson uchun yurak uning yashashi uchun qanchalik muhim ekanligini, agar insonda yurak to'xtasa, u boshqa nafas ololmasligini, dunyodan ko'z yumishini aytib o'tgan holda, inson vatansiz ham shunday holatga tushishini aytib o'tishimiz, "O'zga yurtda shoh bo'lguncha – oz yurtning gado bo'l" xalq maqolida aytilganidek vatanimizni doimo sevishlari kerak ekanligini, hech qayerda vatanimizdagidek tinch, osoyishda yashay olmasliklarini anglatishimiz lozim.

Darslikdagi "Baxtli bolalar o'lkasi" she'ri Anvar Obidjon qalamiga mansub bo'lib, bu she'rda oilamiz ham bizning bir kichik vatanimiz ekanligi, ota-onamiz baxtimiz ekanligini o'quvchilar ongiga singdirish, ularni ota-onaga hurmat ruhida tarbiyalash, oila a'zolariga mehribon bo'lish, ularga har doim qo'limizdan kelganicha g'amxo'rlik qilishimiz lozimligi, mustaqil O'zbekistonimiz bilan faxrlanishimiz, uni xuddi ota-onamizni sevganimizdek sevishimiz kerakligi sindirilgan. Yurtimizning biz yosh avlod uchun posbon ekanligini ularga uqtirilgan.

2- sinf o'qish darsligida "Ona yurtim - oltin beshigim" bo'limida jami 14 mavzu berilgan. Istiqlolni madh qilgan ushbu bo'limda 7 ta she'riy, 7 ta nasriy asarlar o'rin olgan. She'riy asarlardan: Po'lat Mo'minning "Vatanjonim, vatanim", Muqim Qodirning "Biz vatanning ertasi", Normurod Nazrulayevning "Ozod Vatan, obod Vatan", Miraziz A'zamning "Bolajon hayajoni", Anvar

Obidjonning “O‘zbekistonim”, Quddus Muhammadiyning “She’rim senga, Vatanim”, Hamza Imonberdiyevning “Vaqtning hajmi qancha?” asarlari keltirilgan.

3-sinf “O‘qish kitobi” darsligiga Orif To‘xtashning “Vatan madhi”, Dilshod Rajabning “Yurtim jamoli”, Ulug‘bek Hamdamning “Vatan desam...”, Kavsar Turdiyevaning “Obod mahalla bo‘ylab” she‘rlari kiritilgan. Shulardan kelib chiqqan holda, 3-sinfda berilgan istiqloq mavzusiga oid matnlar, she‘rlar va hikoyalarni zamonaviy ta‘lim texnologiyalardan foydalangan holda, o‘quvchilarga tushunarli, sodda, aniq va albatta ta’sirli qilib yetkazib berishni ko‘zda tutdik. Aynan istiqloq tushunchasiga bag‘ishlangan matnlar, she‘rlar va hikoyalar orqali mustaqil yurtimizni madh etish bilan uni ya’ni istiqloqning shukronalik hissini uyg‘otuvchi so‘z ekanligini boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga yetkazish va uning bor mohiyatini anglatishdan iborat. Yuqorida aytib o‘tganimizdek, 3-sinf O‘qish darsligidagi dastlabki bo‘lim ya’ni “Biz buyuk yurt farzandimiz” bo‘limida istiqloqni va Vatanimizni tarannum etgan qator nasriy va she‘riy asarlar berilgan. Jumladan, Orif To‘xtashning “Vatan madhi” matnida yurtlarning ko‘p ekanligini ta’kidlay turib, ammo bizning yurtimiz dohiylar, avliyolar va buyuk mutafakkirlarning yurti ekanligiga alohida urg‘u berib, yosh va jo‘shqin qalblarga faxrlanish hissini tuydiryapti. Shu bo‘limning 2-mavzusidagi Dilshod Rajab “Yurtim jamoli” she‘rida yurtimiz O‘zbekistonning viloyatlarini qolaversa, Qoraqalpog‘istonning mehmondo‘st xalqini ham e’tirof qilib o‘tgan. Bu esa o‘quvchini respublikamizning viloyatlari bilan tanishtiribgina qolmay, boshqa millat vakillariga bo‘lgan hurmat tuyg‘usini shakllantiradi.

“FSMU texnologiyasi”dan foydalanish darsga to‘g‘ri yondashishni yuzaga keltiradi. Bu zamonaviy texnologiyadan foydalanish orqali biz pedagoglar o‘quvchilarni o‘ylashga, mustaqil fikr yuritishga va o‘z fikr, g‘oyalarini dadil va qo‘rqmasdan bayon qilishga o‘rgatamiz va albatta o‘quvchi qanday bilim salohiyatga ega ekanligini ham bilib olamiz. Bu texnologiya orqali quyidagicha savollarga javob olamiz:

“FSMU texnologiyasi”

(F) - Fikringizni bayon eting.

(S) - Fikringizni bayoniga biror sabab ko‘rsating.

(M) - ko‘rsating sababingizni isbotlab misol (dalil) keltiring.

(U) - fikringizni umumlashtiring.

Masalan, A.Oripovning “Iqbol buyuksan” she‘ri ustida ishlaganda “FSMU texnologiyasi”ni quyidagicha qo‘llash mumkin:

(F) – O‘zbekiston yoshlarining kelajagi buyukdir.

(S) – Vatanimizda yoshlar uchun barcha imkoniyatlar yaratilgan.

(M) – Sport sohasida ham, ta‘lim sohasida ham Vatanimiz yoshlari oldingi o‘rinlarda bormoqda.

(U) – Biz yaratilgan imkoniyatlardan unumli foydalanishimiz lozim.

Yuqoridagi o‘yinlardan foydalanish darsni qiziqarli bo‘lishini taminlaydi.

4-sinf “O‘qish kitobi” darsligida istiqloq mavzusiga oid A.Oripovning “Iqbol buyuksan” she‘ri berilgan. She‘rni o‘rgatishdan maqsad o‘quvchilarda kelajak haqida, Vatanimizning kelajagi haqida qayg‘urish ko‘nikmalarini tarkib toptirishdan iborat.

FK: berilgan mavzuda og‘zaki talaffuz me‘yorlariga amal qilgan holda tartibli va ravon so‘zlay olish; she‘rlarni ifodali aytish;

FK: berilgan savolni tushunish va mantiqli javob bera olish;

FK: tinglangan monologik nutq va suhbatdan so‘zlovchining asosiy g‘oyasini ajrata olish, zarur o‘rinlarni qayd qila olish.

“Iqbol buyuksan” she‘ri yuzasidan quyidagi zamonaviy ta‘lim texnologiyalaridan foydalanish mumkin:

1. **“Moychechak” metodi.** Bunda o‘quvchilar moychechakning barglarini yangi mavzu bo‘yicha tarmoqlab chiqadilar.

2. Yangi o‘rganilgan so‘zlarni mustahkamlash uchun **“Moslashtir” metodi.** O‘quvchilar so‘z va uning ma‘nosini bir-biriga to‘g‘ri mos qo‘yishi kerak. Maqsad o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish va mustahkamlash, yangi so‘zlardan og‘zaki va yozma nutqda o‘rinli foydalanish ko‘nikmasini shakllantirish.

Dilband--- eng yaxshi ko'rgan, sevikli

Iqbol--- dilni o'ziga tortuvchi, maftun etuvchi

Suyuk--- baxtli taqdir, porloq kelajak; baxt, omad.

3. Topshiriq. Mustaqillik so'ziga ma'nodosh so'zlarni toping.

4. **“Sinkveyn” metodi.** Bu metodda o'quvchilar “Istiqlol” mavzusida she'r yozadilar.

1-qator: mavzu bir so'z bilan yoziladi. (Odatda ot tanlanadi)

2-qator: mavzu ikkita so'z bilan ifodalanadi. (2 ta sifat yoziladi)

3-qator: mavzu doirasidagi hatti-harakatni uchta so'z bilan ifodalanadi. (3 ta fe'l yoki ravishdosh yoziladi)

4-qator: mavzuga nisbatan munosabatni anglatuvchi va to'rtta so'zdan iborat bo'lgan fikr yoziladi. (4 ta so'zdan iborat jumla yoziladi)

5-qator: mavzu mohiyatini takrorlaydigan, ma'nosi unga yaqin bo'lgan bitta so'z yoziladi (mavzuga sinonim so'z yoziladi)

Demak, zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida darsni tashkil etish ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda juda qo'l keladi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Zamonaviy ta'limning o'ziga xos xususiyatlaridan biri dars-mashg'ulotlarni ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida tashkil qilish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni.- Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020-y., 03/20/637/1313-son.

2. Umumiy o'rta ta'limning Davlat Ta'lim Standarti va o'quv dasturi (Boshlang'ich ta'lim).-Toshkent,2017.-249 b.

3. Azizxo'jayeva N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: O'zbekiston yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006.-176-bet.

4. Avliyaqulov N., Musayeva N. Pedagogik texnologiya.-Toshkent: “Tafakkur bo'stoni”, 2012.- 208 b.

5. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S. va b. Ona tili va o'qish savodxonligi. Umumiy o'rta ta'limning 1-sinfi uchun darslik. 1-qism. - Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021.-104 b.

6. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S. va b. Ona tili va o'qish savodxonligi. Umumiy o'rta ta'limning 3-sinfi uchun darslik. 1-qism. - Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. -144b.

UDC 37.013

LANGUAGE UNITS IN EDUCATIONAL ASSESMENT: EXPLORING THE CONCEPT OF EVALUATION IN EDUCATION

N.S.Qobilova, PhD, associate prof., Bukhara state University, Bukhara
M.Sh.Azimova, master student, Bukhara state University, Bukhara

Annotatsiya. Baholash ta'limning asosiy jihati bo'lib, o'quvchilarning yutuqlarini baholash, ularning kuchli va zaif tomonlarini tushunish va ta'lim natijalarini yaxshilash uchun asosli qarorlar qabul qilishni o'z ichiga oladi. Ushbu maqolada biz ta'limda baholash tushunchasini ifodalovchi til birliklarini o'rganamiz. Biz baholashda tildan samarali foydalanishning ahamiyatini muhokama qilamiz, baholash bilan bog'liq turli xil til birliklarini ko'rib chiqamiz va til birliklarini ta'lim muassasalarida qanday qo'llash mumkinligiga misollar keltiramiz.

Kalit so'zlar: Baholash, tavsiflovchi til, baholovchi til, aks ettiruvchi til, ko'rsatma tili, tavsifiy fikr-mulohazalar, aks ettiruvchi taklif, ko'rsatmali tavsiyalar, formativ baholash, umumlashtiruvchi baholash, diagnostik baholash.

Аннотация. Оценка является фундаментальным аспектом образования, который включает оценку успеваемости учащихся, понимание их сильных и слабых сторон и принятие обоснованных решений для улучшения результатов обучения. В этой статье мы рассмотрим языковые единицы, которые представляют концепцию оценки в образовании. Мы обсудим важность эффективного использования языка при оценивании, рассмотрим различные типы языковых единиц, связанных с оцениванием, и приведем примеры того, как языковые единицы могут применяться в образовательных учреждениях.

Ключевые слова: Оценка, описательный язык, оценочный язык, рефлексивный язык, директивный язык, описательная обратная связь, рефлексивная подсказка, директивная рекомендация, формирующее оценивание, суммирующий оценка, диагностическая оценка.

Abstract. *Evaluation is a fundamental aspect of education that involves assessing students' progress, understanding their strengths and weaknesses, and making informed decisions to enhance learning outcomes. In this article, we will explore the language units that represent the concept of evaluation in education. We will discuss the importance of using language effectively in evaluation, examine different types of language units related to evaluation, and provide examples of how language units can be applied in educational settings.*

Key words: *Evaluation, descriptive language, evaluative language, reflective language, directive language, descriptive feedback, reflective prompt, directive recommendation, formative assessment, summative assessment, diagnostic assessment.*

Language plays a crucial role in evaluation as it helps convey feedback, provide constructive criticism, and communicate assessment results effectively. Using appropriate language in evaluation ensures that students understand their performance, receive meaningful feedback, and are motivated to improve. Clear and concise language also helps teachers convey expectations, set goals for students, and guide them towards academic success.

Types of Language Units in Evaluation:

1. Descriptive Language: Descriptive language is used to provide detailed feedback on students' performance, highlighting specific strengths and areas for improvement. Descriptive language helps students understand their progress, identify areas of growth, and set goals for further development. For example, a teacher might use descriptive language to explain why a student's essay received a particular grade, pointing out strong arguments and areas that need more support.

2. Evaluative Language: Evaluative language is used to assess students' work based on predetermined criteria and standards. Evaluative language helps teachers provide a judgment on the quality of students' performance, such as assigning grades or scores. For example, a teacher might use evaluative language to comment on the organization, clarity, and effectiveness of a student's presentation.

3. Reflective Language: Reflective language is used to encourage students to reflect on their own learning, evaluate their progress, and set goals for improvement. Reflective language helps students develop metacognitive skills, self-assess their work, and take ownership of their learning. For example, a teacher might use reflective language to prompt students to consider how they can apply feedback from a previous assignment to improve their current work.

4. Directive Language: Directive language is used to provide guidance, suggestions, or recommendations for improvement. Directive language helps students understand what steps they can take to enhance their performance and achieve academic goals. For example, a teacher might use directive language to offer specific strategies for revising an essay or preparing for a test.

Examples of Language Units in Evaluation:

1. Descriptive Feedback: "Your essay effectively presents your argument with strong supporting evidence. However, you could improve the organization of your ideas to enhance clarity and coherence."

2. Evaluative Assessment: "Based on the rubric criteria, your presentation demonstrates a deep understanding of the topic and effective communication skills. I would rate it as proficient."

3. Reflective Prompt: "Reflect on the feedback you received on your last project and consider how you can apply it to improve your current work. Set specific goals for revision and seek help if needed."

4. Directive Recommendation: "To strengthen your argument, consider providing more examples and evidence to support your claims. Try outlining your main points before writing to ensure a clear structure."

Importance of Evaluation in Education: Evaluation plays a vital role in education as it provides feedback to both teachers and students on their performance and progress. Through evaluation, teachers can determine the effectiveness of their teaching methods, identify students' strengths and weaknesses, and tailor instruction to meet individual learning needs. For students,

evaluation helps them understand their academic achievements, set goals for improvement, and track their progress over time.

Types of Evaluation: There are various types of evaluation used in education, each serving a specific purpose. Formative evaluation occurs during the learning process and aims to provide feedback to improve student learning. Summative evaluation, on the other hand, takes place at the end of a unit or course to assess students' overall performance. Diagnostic evaluation helps identify students' learning difficulties and provides insights into how to address them. Finally, evaluative research involves conducting studies to evaluate the effectiveness of educational programs or interventions.

Examples of Evaluation in the Classroom:

1. Formative Assessment: A teacher uses exit tickets at the end of a lesson to gauge students' understanding of the material covered. Based on the responses, the teacher can adjust instruction to address any misconceptions or gaps in knowledge. **2. Summative Assessment:** At the end of a unit, students take a comprehensive test to assess their mastery of the content. The results of the test help the teacher determine whether students have met the learning objectives and identify areas for further instruction.

3. Diagnostic Assessment: A teacher administers a pre-test at the beginning of a unit to identify students' prior knowledge and misconceptions. This information guides the teacher in planning instruction that addresses students' specific needs.

4. Evaluative Research: A school district conducts a study to evaluate the impact of a new reading program on students' literacy skills. By collecting data on student performance before and after implementing the program, researchers can assess its effectiveness and make recommendations for improvement.

REFERENCES:

1. Black, P., & Wiliam, D. (2009). Developing the theory of formative assessment. *Educational Assessment, Evaluation and Accountability*, 21(1), 5-31.
2. Stufflebeam, D. L., & Shinkfield, A. J. (2007). *Evaluation theory, models, and applications*. John Wiley & Sons.
3. Popham, W. J. (2008). *Classroom assessment: What teachers need to know*. Pearson.
4. Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.
5. Brookhart, S. M. (2017). *How to give effective feedback to your students*. ASCD.
6. Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. *Review of educational research*, 77(1), 81-112.
7. Wiggins, G., & McTighe, J. (2005). *Understanding by design*. ASCD.
8. Sadler, D. R. (1989). Formative assessment and the design of instructional systems. *Instructional science*, 18(2), 119-144.

UDC 373.3.091.3:811.111:004

ENHANCING LANGUAGE ACQUISITION: THE ROLE OF MULTIMEDIA IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE IN UZBEKISTAN

Z.Sh. Qurbanboyev, teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. *O'tgan yillar davomida, multimedia integratsiyasi til ta'limida, ayniqsa ingliz tilini chet tili (EFL - English as a Foreign Language) sifatida o'rgatishda inqilobiy vositaga aylandi. Multimedia (EFL) o'quvchilari uchun faollikni yaxshilaydigan, tushunishni osonlashtiradigan va malakasini oshiruvchi dinamik platformani taqdim etadi. Bu o'z ichiga qiziqarli video materiallar yoki interaktiv raqamli resurslar shaklini olishi mumkin. Til o'zlashtirishda multimedia muhimligini ta'kidlash uchun ushbu maqola O'zbekistonda ingliz tilini o'rgatish va o'qitishda uning turli funktsiyalarini va ahamiyatini ko'rib chiqadi.*

Kalit so'zlar: *Multimedia, innovatsiya, ingliz tilini o'rgatish, til ta'limi, O'zbekistonda ingliz tili, texnologiya, jalb qilish, motivatsiya, vizual stimulyatsiya, hamkorlik*

Аннотация. *За последние годы интеграция мультимедиа стала революционным инструментом в языковом образовании, особенно в преподавании английского языка как иностранного (EFL). Мультимедиа обеспечивает динамическую платформу для учащихся (EFL), которая улучшает взаимодействие, облегчает понимание и повышает уровень*

владения языком. Это может принимать форму привлекательного видеоконтента или интерактивных цифровых ресурсов. Чтобы подчеркнуть важность мультимедиа в овладении языком, в этой статье рассматриваются его различные функции и значение в преподавании и изучении английского языка в Узбекистане.

Ключевые слова: Мультимедиа, инновации, преподавание английского языка, языковое образование, английский язык в Узбекистане, технологии, вовлечение, мотивация, визуальное стимулирование, сотрудничество.

Abstract. For the last decades, multimedia integration has become a revolutionary tool in language education, particularly for teaching English as a foreign language (EFL - English as a Foreign Language). Multimedia provides a dynamic platform that improves engagement, eases comprehension, and advances competency for EFL learners. It might take the shape of immersive video materials or interactive digital resources. In order to emphasize the importance of multimedia in language acquisition, this paper examines the various functions it plays in EFL training and teaching in Uzbekistan.

Key words: Multimedia, innovation, teaching English, language education, English in Uzbekistan, technology, engagement, motivation, visually stimulating, collaboration

Introduction. Situated at the crossroads of Central Asia, Uzbekistan has come to understand the value of English language ability in the modern, globalized world. Being able to speak and understand English has become increasingly important for its residents as the nation works to improve its relations with other countries, draw in foreign investment, and boost tourism. As a result, the demand for English language instruction has increased at all educational levels, from colleges to elementary schools. Considering the demand for English, the dynamic interplay between pedagogy and technology in language learning has ushered in a new era of innovation and transformation in language education in Uzbekistan. The swift progress of multimedia technology has led to instructors utilizing it more and more to improve the quality of English as a Foreign Language (EFL) instruction. Multimedia has become a potent tool in the digital age, providing a variety of ways to involve, engross, and empower EFL learners in their language learning process.

Teachers in Uzbekistan are investigating cutting-edge methods of teaching English in response to this demand, with an emphasis on utilizing multimedia materials to improve language acquisition. In language learning, multimedia—which includes a variety of digital tools and resources—offers special chances for interaction, engagement, and cultural immersion. This paper is to look at the use of multimedia in EFL instruction in Uzbekistan, looking at its uses, efficacy, and consequences for the nation's language education system.

Materials and Methods. In recent years, multimedia integration has become more popular in language instruction, especially when teaching English as a foreign language (EFL). This review of the literature looks at the work that has been done on the benefits of multimedia for improving language learning, with an emphasis on the usefulness, applications, and implications for teaching English as a foreign language.

Multimedia Applications in EFL Education A variety of digital resources, such as interactive exercises, audio recordings, films, online platforms, and virtual simulations, are included in multimedia, which can be used to create engaging and dynamic learning environments for English as a foreign language (EFL) students (Hubbard, 2013). By providing chances for participation, communication, and cultural immersion, these multimedia resources enhance the language learning process and advance students' proficiency (Warschauer, 2000).

Using audio and video records to improve pronunciation and listening comprehension is a popular use of multimedia in EFL training (Chun & Plass, 1996). Multimedia tools offer valuable exposure to genuine speech patterns, intonation, and pronunciation variances by exposing learners to authentic spoken language in context. These elements are crucial for effective English communication.

Multimedia also helps with cultural immersion by introducing English as a second language learners to real cultural products from English-speaking nations, like movies, music, books, and

internet resources (Li, 2017). Through the integration of cultural context into language instruction, multimedia enhances learners' understanding, respect, and proficiency in cross-cultural interactions.

Effectiveness of Multimedia in EFL instruction. Many researches have looked at how well multimedia may support language learning in EFL settings, and they have produced encouraging results about how it affects learners' interest, understanding, and proficiency.

Chun and Plass (1996) discovered, for instance, that, in contrast to conventional text-based materials, multimedia annotations greatly enhanced EFL learners' vocabulary acquisition and reading comprehension. Li (2017) also showed that adding multimedia cultural resources to EFL reading lessons improved students' motivation and comprehension of other cultures.

Furthermore, multimedia-assisted instruction in EFL classrooms has been shown to increase student enthusiasm, engagement, and participation, according to Wang and Vasquez (2020). Multimedia captures learners' attention and maintains their motivation throughout the language learning process by offering interactive, visually stimulating, and culturally appropriate content.

Implications for EFL Instruction. The use of multimedia in EFL instruction has wide-ranging effects on curriculum designers, teachers, and students. Teachers can design inclusive, dynamic, and customized learning environments that meet the various needs and preferences of EFL students by utilizing multimedia (Benson, 2001).

Additionally, multimedia bridges the gap between classroom learning and real-life communication by providing possibilities for authentic language use, cultural immersion, and practical application of English language abilities (Richards & Rodgers, 2001). By combining real resources with purposeful assignments, educators can help students develop their communication skills and set them up for success in social, professional, and academic settings.

Results. Integrating multimedia in teaching English and its importance in Uzbekistan. Given its status as a global lingua franca and a vital language of international communication, the significance of English language education in Uzbekistan cannot be understated. Uzbekistan has initiated significant changes in the past several years with the goal of advancing globalization and updating its educational system. A renewed emphasis on studying foreign languages has been part of these efforts, with English emerging as the main focus due to its widespread use in industry, diplomacy, and academia. Proficiency in the English language is seen necessary for Uzbek students who wish to pursue international collaborations, careers in multinational corporations, or higher education overseas. English language proficiency is also becoming more and more important in the nation's expanding tourist sector, where good communication with foreign guests is crucial. As a result, funding English language instruction is crucial for Uzbekistan's socioeconomic development as well as an educational necessity.

There are numerous ways that multimedia might improve language learning in EFL lessons. Teachers can develop dynamic and immersive learning environments that meet the varying requirements and preferences of learners by integrating different kinds of digital media, such as audio recordings, interactive activities, films, and internet platforms (Warschauer, 2000). In the setting of Uzbekistan, where technology is becoming more widely accessible, multimedia offers a viable way to update language training while encouraging student participation.

Authentic language input and cultural immersion are two major benefits of using multimedia in EFL training. Students can improve their listening comprehension and communicative skills by watching movies that expose them to accents, natural speech patterns, and cultural quirks (Chun & Plass, 1996). Multimedia tools also give students the chance to study real cultural products from English-speaking nations, like literature, music, and movies, promoting an understanding and appreciation of many cultures.

Conclusion. To sum up, the use of multimedia into EFL instruction in Uzbekistan offers promising prospects for improving language acquisition. Teachers may design dynamic, immersive, and culturally relevant learning experiences that captivate and inspire students by utilizing a variety of digital media platforms. Multimedia instruction has been shown to enhance language ability, cultural awareness, and student motivation, according to empirical data. In order to ensure that students have the knowledge and abilities necessary to thrive in a world that is becoming more

interconnected, it is imperative that stakeholders, educators, and legislators keep funding the addition of multimedia to English language instruction in Uzbekistan.

REFERENCES:

1. Benson, P. (2001). *Teaching and researching autonomy in language learning*. Pearson Education.
2. Chun, D. M., & Plass, J. L. (1996). Effects of multimedia annotations on vocabulary acquisition. *The Modern Language Journal*, 80(2), 183-198.
3. Guo, Y. (2016). Integrating digital technology into CALL in East Asian contexts: *Current practices, challenges, and future directions*. *ReCALL*, 28(3), 292-312.
4. Li, Y. (2017). Integrating multimedia cultural materials into EFL reading: A study of its effects on cultural understanding and motivation. *Computer Assisted Language Learning*, 30(5), 398-415.
5. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). *Approaches and methods in language teaching*. Cambridge University Press.
6. Wang, H., & Vasquez, C. (2020). The impact of multimedia-assisted teaching on EFL learners' motivation and participation. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 15(12), 205-216.
7. Warschauer, M. (2000). *Technology and second language learning*. Oxford University Press.

UDC 37

THE PLACE OF TECHNOLOGY DURING TEACHING GRAMMAR, READING, LISTENING, AND SPEAKING IN THE EDUCATION SYSTEM

D.B.Rakhmonova, Independent researcher

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy texnologiyalarning o'rni va ta'lim tizimida texnologiyadan foydalanishning afzalliklari muhokama qilinadi. Ayniqsa grammatika, tinglash, gapirish va o'qishni tushunishni o'rgatish uchun.

Kalit so'zlar: viktorinalar, taqdimotlar, qo'ng'iroqlar faoliyati, haqiqiy videolar, texnologiya va haqiqiylik bilan turli usullar.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль современных технологий и преимущества использования технологий в системе образования. Специально для обучения грамматике, аудированию, разговорной речи и пониманию прочитанного.

Ключевые слова: викторины, презентации, звонки, аутентичные видеоролики, различные методы с технологией и аутентичностью.

Abstract. This article discusses the role of modern technologies and the benefits of using technology in the education system. Especially for teaching grammar, listening, speaking, and reading comprehension.

Keywords: quizzes, presentations, call activities, authentic videos, different methods with technology and authenticity.

Technology plays a significant role in the education system. Technology means using various devices when conducting lessons in the classroom such as a computer, projector, and various sites. The use of digital technology in language instruction has a long and increasingly varied history, which has frequently been split into three phases, or approaches. According to observers to these periods as "restricted," "open," and "integrated". The 'restricted' phase is essentially learner engagement with the computer, primarily through the keyboard, with preset feedback on right and wrong replies. The "integrated" approach, which was just getting started in 2003, involved computer-mediated communication, early internet and email use, multimedia developments, and frequent interaction with other students. The "open" phase involves more peer interaction and using the computer for simulations, games, and extended writing. Understandably, as each stage advances historically, the scope, focus, and dividing lines between them shift. A change from the idea of creating "materials" (as in content created for learners' use) to harnessing and exploitation of "tools"—both those originally designed for language learning and teaching and those adopted and adapted from an alternative intended use—is another feature of the development of digital educational (and non-educational) approaches in recent years. Additionally, the chapter will largely only focus on those tools or materials whose design or distribution may be claimed to truly utilize a digital mode or media. For instance, although language corpora depend on computer technology to be created and

used, they have an equal impact on print materials and are not the main topic of this article. In the past few years, there has been a rapidly growing trend toward wholly online learning, where the professor puts together a course framework with instructional videos and related readings, tests, and activities. Flipped classes, also known as "blended" classes, deliver video lectures and other online materials before class, thereby enhancing and deepening classroom discussion. Students can participate in forums, tests, and peer-to-peer evaluations online with little to no instructor involvement. Such courses can easily be turned into "massive open online courses," or MOOCs, given adequate server space. This allows for the global distribution of education and flexible scheduling for pupils. The flipped and MOOC phenomenon, in turn, has promoted the adoption of numerous new tools enabling the construction of mobile, desktop, and internet apps. Language teachers are increasingly creating their own online teaching and learning resources, suited to the specific needs of their students and classes, and motivating students to do the same. This is due to how simple and widely accessible digital technologies are. In order to practice languages and establish mastery, generating projects and other resources has much more value than only studying and taking tests. This overview will also offer suggestions for how to use software and websites in communicative and creative approaches to language learning, as well as a brief examination of the pedagogical theories that underpin the creation of teacher and student materials.

CALL resources easily provide students with the foundation for mastery orientation, in contrast to typical language classes that focus largely on performance orientation or assessments. A program like Quizlet (quizlet.com), for instance, can be used to quickly generate tests, but students can also use it to make their own self-tests, practice games, and flashcards with definitions, media (including audio and video) for illustrations, a record-keeping system, and an archive where productions may be shared with other users. On a more basic level, students can rapidly construct customized flashcards using PowerPoint by adding photos from a Google search, drawings, music, video, or any combination of these. Both the process of creating the materials and practicing with the finished goods contribute to learning. The teachers' job is to guide the students in finding and organizing the right materials and making the best use of the tool, not to produce the products themselves. The use of content- and project-based learning (CBL and PBL) as a method for teaching language is inspiring. Mastery orientation is higher when students have the opportunity to select the material they will learn or are given the opportunity to investigate a topic or process, especially when CBL and PBL are carried out in teams with clearly defined roles. Web Quests (webquest.org) are structured projects that have been used successfully with both adults and even very young children in situations where Web access is strictly controlled. The quest may take the form of an open-ended research paper on a topic of the student's choosing at the Quest Garden (questgarden.com), which also has a template for creating quests, quests can be archived and shared for a small fee. In iEARN (International Resource and Education Network, www.iearn.org), for instance, students work on projects to advance their learning and "make a difference" in the world. Teachers who are interested in online projects can guide their classes to global collaborations. Students of all ages use technology tools to solve problems, create and share the physical product that results, and this practice is becoming more and more common in the Maker Movement.

Teachers can assign students to record their activities as podcasts to practice speaking and listening (see, for instance, PodOmatic at www.podomatic.com, which also has a mobile app. Peer review and formative assessment are permitted in the comment section, and an RSS feed notifies the teacher when fresh materials are available. Students can record an activity, pronunciation lesson, or narrative using a more advanced tool like VoiceThread (voicethread.com; also available for mobile devices). Other students (and the teacher) can leave audio comments on the output or participate in-person. Use Google Hangouts or Skype (www.hangouts.com) to communicate. Other methods for conducting live "conference calls" on a computer or mobile device include using Google Hangouts (google.com). Students can work together on a project or receive feedback from their teacher during a virtual office hour. ANVILL (2011), a free online course management system, goes far beyond the traditional language lab by giving teachers the tools to create listening materials and enabling students to discuss subjects aloud (or in text) on voiceboards. The teacher's job with each of these resources is

to plan the lesson, create the prompts or topic, point the students in the direction of the proper resource, and conduct formative evaluation. Electronic voice tools typically require a headset (microphone, speakers, or earbuds) to function, are intuitive to use, and use icons to represent controls. In order to improve their own speaking and listening abilities, students' roles are to create presentations or engage in meaningful conversation.

Wikis and Google Drive, the wiki equivalent of the Swiss Army Knife, are popular tools for composition and writing practice. ([google .com/](http://www.google.com/)), provide the media-enhanced beauty of a webpage with little of the effort. Students can create documents, add audio, video, and images, and download them in a variety of print-ready formats. Wikis can be easily revised and updated by others, in contrast to blogs, which create a more static record of student writing (see Edublogs, [edublogs .org/](http://edublogs.org/); see also PBWorks' education version, [www.Pbworks \(http://pbworks.com\)](http://www.Pbworks.com)). With a text chat box, Google audio chat, or Skype on the side, students can collaborate in real time on a page in Drive. They can see each other's changes and corrections in real time and discuss them. Peer editing and the development of collaborative projects have a lot of potential. Drive offers presentations, spreadsheets with graphs that are automatically generated, forms (for making quizzes or flashcards, among other things), and even drawing tools. However, the teacher must start with a rubric for the assessment of creative projects that students can complete in a class with lots of media, preferably one that was created with the help of the students. The second author and a colleague instructed 28 teachers in a 9-credit educational technology sequence as the capstone course for a master's degree in educational technology. Their objectives were to provide teachers with more knowledge of educational psychology, educational technology, and how these fields interact in professional practice. The acquisition of practical advanced technology skills by teachers was another objective of the course. These goals were achieved through the use of a design-based approach. To convey a crucial educational concept, teachers created two iVideos (idea-based videos) in groups (Wong et al., under consideration). The use of technology in library sciences, affective online communication, and appropriate technology use were some of the self-selected topics for the videos. The teachers had to learn the technology within the context of conveying their understanding of bigger ideas that serve as the foundation of their own practice, as opposed to learning the decontextualized skill of producing and editing digital video. The majority of the time was spent by students working in groups to storyboard, film, digitize, edit, revise, and solicit feedback on their ideas. Regular times were set aside by the instructors for the entire class to view and comment on participants' work in progress. They uploaded different iterations of their iVideos to a website so that comments from other master's-level courses could be used as motivation to modify and redesign. Once the films were finished, they were screened for an audience of about 80 summer session participants before being uploaded to the website for viewing and feedback by those not enrolled in the summer school. The design strategy frequently produces classrooms that feel and look very different from what is typically offered at universities. This was especially true in this instance. In order to talk, film, edit, storyboard, discuss, screen, and preview video, the teachers dispersed throughout the school in other rooms, the hallway, outside, and any other space they could find. Teachers worked in the lab and in their dorms well past the end of the school day on these projects, which continued well after the bell had rung.

REFERENCES:

1. Abdel Latif, M. M. (2017). Teaching grammar using inductive and communicative materials. Cambridge university press.
2. Hanson-Smith, E. (2018). CALL (computer-assisted language learning) materials development. In J. I. Lontas (Ed.), *The TESOL encyclopedia of English language teaching*.
3. Lin, H. (2014). Establishing an empirical link between computer-mediated communication (CMC) and SLA: A meta-analysis of the research. *Language Learning & Technology*.
4. Kiddle, T. (2013). Developing digital language learning materials. In B. Tomlinson (Ed.), *Developing materials for language teaching*. Bloomsbury Publishing.
5. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. *Teachers College Record*.
6. McCullagh, M. (2017). Authentic video: Using a text-driven approach. In A. Maley & B. Tomlinson (Eds.), *Authenticity in materials development for*
7. Mukundan, J., Zarifi, A., & Kalajahi, S. A. R. (2016). Developing reading materials for ESL learners.

ADDRESSING CHALLENGES IN TEACHING ACADEMIC ENGLISH TO NON-NATIVE SPEAKERS: THE CASE OF UZBEK STUDENTS

D.R.Rasulova, senior teacher, Denau institute of entrepreneurship and pedagogy, Denau

Annotatsiya. O'zbekistinda akademik ingliz tilini o'rganish juda tez rivojlanib bormoqda. Ammo bu borada o'qituvchilar ham, o'rganuvchilar ham bir qator qiyinchiliklar hamda muammolarga duch kelishmoqda. Bu esa ta'lim jarayonining sifatiga katta ta'sir etishi va ko'zlangan maqsadga erishishni ortga surishi mumkin. Ushbu maqolada akademik ingliz tilini o'qitishda o'qotuvchilar duch keladigan muammolar hamda ularga yechim bo'lishi mumkin bo'lgan takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: akademik ingliz tili, akademik yozish, akademik tinglash, akademik nutq, akademik o'qish, tanqidiy fikrlash, o'qitish masalalari.

Аннотация. Изучение академического английского языка в Узбекистане развивается очень быстро. Но в связи с этим как преподаватели, так и учащиеся сталкиваются с рядом трудностей и проблем. Это может сильно повлиять на качество образовательного процесса и задержать достижение намеченной цели. В данной статье представлены проблемы, с которыми сталкиваются преподаватели при преподавании академического английского языка, и предлагаются возможные пути их решения.

Ключевые слова: академический английский, академическое письмо, академическое аудирование, академическая речь, академическое чтение, критическое мышление, вопросы преподавания.

Abstract. The study of academic English in Uzbekistan is developing very quickly. But in this regard, both teachers and students face a number of difficulties and problems. This can greatly affect the quality of the educational process and delay the achievement of the intended goal. This article presents the problems faced by teachers in teaching academic English and suggests possible solutions to them.

Key words: academic English, academic writing, academic listening, academic speaking, academic reading, critical thinking, teaching issues.

Introduction. As a result of the development of international relations and the globalization process, it is not enough to know only one language to get a quality education. This is a major issue for learners all over the world. Uzbek students are no exception. In Uzbekistan, the demand for learning foreign languages, especially academic English, is increasing day by day. Learning a foreign language academically helps students to improve their knowledge by studying modern educational and scientific literature, textbooks and manuals published in foreign countries without difficulty and to be able to take international standard tests. However, learning and teaching academic English has several challenges and demands. Teaching academic English to Uzbek students is a challenge for many teachers and they face several obstacles in this process. Finding a solution to the challenges and difficulties and applying them in teaching process is one of the important tasks before the experts.

Materials and Methods. There are several research methods, the following of which were used during the research. Interviews were conducted to allow an in-depth exploration of participants' perspectives and experiences. Interviews with teachers, administrators, and students to gather qualitative data on academic English language teaching issues. During such conversations, many opinions, problems and proposals were collected. In addition, group discussions with small groups of teachers or students to facilitate interactive communication about academic English teaching problems. We recorded and transcribed the focus group sessions to analyze patterns and emerging themes in the data. Classroom observations were conducted to directly observe teaching practices and student interactions in the context of academic English language teaching. Using structured observation protocols to document instructional strategies, student engagement levels, and challenges encountered during class. Observations provide valuable insights into classroom dynamics and can inform further data collection methods. An analysis of teaching materials, curriculum documents,

student writing samples, and assessment rubrics related to academic English language teaching was essential. Because document analysis allows researchers to identify methods, trends, and areas for improving teaching practices and learning outcomes.

Results. A lot of research has been done around the world on the problems of learning and teaching Academic English. Academic English studies focus on various language skills, namely speaking, reading, writing, listening, understanding, etc. In terms of academic speaking, research on academic speaking has revealed that foreign students struggle to apply proper academic speaking techniques, which has been connected to communicative competence deficiencies. Furthermore, scholarly investigations have demonstrated that students frequently require higher-order thinking abilities and adequate proficiency in English to comprehend and engage in scholarly discussions pertaining to their areas of study. Studies on international students' academic speaking abilities have revealed that they struggle to use their speaking abilities appropriately in a classroom context. According to related research, at various stages of higher education, international students have encountered these challenges when utilizing academic language [1]. Furthermore, a study on the issues with foreign students' academic speaking was carried out among students of various nationalities. Studies of students from the Middle East, Africa, and Asia[2], as well as several other nations [3], as well as Southeast Asia [4], are among them.

One of the primary challenges in teaching academic reading is the diversity of students' reading abilities and backgrounds. In any given classroom, students may have varying levels of reading proficiency, language skills, and prior knowledge. This heterogeneity can make it difficult for instructors to design lessons that effectively cater to the needs of all learners. Some students may struggle to comprehend complex texts, while others may find the material too easy, leading to boredom and disengagement. Another obstacle is the dry and inaccessible nature of many academic texts. Academic writing is often dense, jargon-laden, and lacking in clarity and coherence. This can pose a significant barrier to comprehension, especially for students who are not yet familiar with the conventions of academic discourse. Moreover, academic texts frequently cover abstract and complex concepts, making it challenging for students to grasp the main ideas and arguments presented.

Academic writing is the cornerstone of higher education, serving as a vital means of communication, critical thinking, and knowledge dissemination. However, teaching academic writing presents a host of challenges for educators, ranging from addressing students' diverse needs and abilities to navigating the complexities of academic discourse. In this essay, we will explore some of the most significant hurdles faced by instructors when teaching academic writing and propose strategies to overcome them. Furthermore, academic writing is often characterized by its complexity, formality, and adherence to disciplinary conventions. Many students find it difficult to grasp the nuances of academic discourse, including the use of specialized vocabulary, the citation of sources, and the organization of ideas. Additionally, students may struggle to understand the expectations and requirements of different types of academic writing, such as essays, research papers, or literature reviews. Moreover, teaching academic writing requires more than just instructing students on the mechanics of writing; it involves fostering higher-order thinking skills such as analysis, synthesis, and evaluation. However, many students lack the critical thinking skills necessary to develop coherent and persuasive arguments. They may struggle to formulate original ideas, support their claims with evidence, or engage with opposing viewpoints effectively. Additionally, students may struggle with the process of revising and editing their writing, leading to papers that lack clarity, coherence, and cohesion.

Similar issues can be encountered in teaching reading, writing and listening skills. According to a survey conducted among teachers working in several universities in Uzbekistan, the main problem that most of them face in teaching academic English is that the general English level of students is not sufficient, therefore they do not master academic English. Also, one of the teachers of The Denau Institute of Entrepreneurship and Pedagogy said that it was difficult to find or create activities that would interest the students because the topics were mainly related to theory. In addition, most Uzbek students have difficulty completing academic tasks and assignments not only in English, but also in Uzbek.

Discussion. During the survey and research, various suggestions and advice were received not only from teachers, but also from students. According to them, a number of methods can be used to teach academic English to Uzbek students, prevent problems that may be encountered in this process, and make the educational process more effective. According to a post about Academic Resources, English Resources, Open Science by Nat Kelly, teachers should pay more attention to the improvement of students' grammar and word class knowledge in order to make them understand and overcome academic difficulties that can be faced during their learning journey. Because "grammar is something that many people struggle with—even native English speakers. The English language is officially classed as Germanic. This is an Indo-European branch of languages that includes German, Dutch, Frisian, Danish, Swedish and Norwegian. English, however, also contains many elements of Latin, Greek, and French. In being so widely influenced, its grammatical structure and rules are considered rather complex." [5] At the same time, since the Uzbek and English languages belong to different language families, it is necessary to take into account the above-mentioned factors when teaching English to Uzbek students. The development of English grammar and vocabulary in Uzbek students not only makes them effortless in the process of communication, but also plays an important role in improving their academic performance. Furthermore, According to the results of surveys conducted among Uzbek students, it was noted that most of the academic English classes are mainly focused on theory, and very little attention is paid to the practical part.

As a result of all the conducted researches, in order to overcome the difficulties encountered in teaching academic English, the goal of the educational process is to achieve the following:

1. Incorporate diverse materials;
2. focus on language skills;
3. Provide language models;
4. Encourage collaboration;
5. Offer explicit instruction;
6. Use technology wisely;
7. Develop critical thinking skills;
8. Opportunities for feedback;
9. Encourage independent learning.

Conclusion. In conclusion, with the increasing demand for academic English today, it is only natural that there are problems associated with it. However, if teachers conduct classes taking into account the research and the factors mentioned above, they can overcome problems related to academic English in the educational process.

REFERENCES:

1. Razak, N. A., Yassin, A. A., & Moqbel, M. S. (2019). Investigating foreign language reading anxiety among Yemeni international students in Malaysian universities.
2. Andrade, M. S. (2006). International students in English-speaking universities. *Journal of Research in International Education*, 5(2), 131–154.
3. <https://blog.mdpi.com/2023/09/14/tips-non-native-english-researchers/>
4. Mahfoodh, O. H. (2014). Oral academic discourse socialisation: Challenges faced by international undergraduate students in a Malaysian public university. *International Education Studies*, 7(2), 10–17.
5. Oxford, R. L., & Ehrman, M. (1992). Second language research on individual differences. *Annual Review of Applied Linguistics*.

UO'K 372.857

10-SINF BIOLOGIYA FANINING OZIQ ZANJIRIGA OID MAVZULARINI O'QITISHDA O'QUVCHILARNING TANQIDIY FIKRLASH KO'NIKMALARINI MUAMMOLI METODLAR ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

U.B.Ravshanova, o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz
Sh.M.Fozilov, o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada 10-sinf "Biologiya" darsida "Oziq zanjiri"ga oid mavzuni o'rganishda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini klaster metodi, muammoli vaziyat metodi orqali

shakllantirish haqida so'z yuritiladi. Biologiya darsidagi mavzularni o'zlashtirishda klaster metodining ahamiyati haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Tanqidiy fikrlash, oziq zanjiri, klaster, muammoli vaziyat metodi, metodika, pedagogika, biologiya, pedagogik texnologiya.

Аннотация. В данной статье говорится о формировании навыков критического мышления посредством кластерного метода при изучении темы «Пищевая цепочка» в курсе «Биология». Дана информация о значении кластерного метода в освоении темы «Пищевая цепочка» Узбекистана.

Ключевые слова: Критическое мышление, пищевая цепочка, кластер, проблемный метод, методология, педагогика, биология, педагогическая технология.

Abstract. This article talks about developing critical thinking skills through the cluster method when studying the topic "Food Chain" in the "Biology" course. Information is given on the importance of the cluster method in mastering the topic "Food Chain" of Uzbekistan.

Keywords: Critical thinking, food chain, cluster, problem method, methodology, pedagogy, biology, pedagogical technology.

Zamonaviy o'quvchini bilim orttirishga, axborot va kommunikatsiya maydonida yo'l, maqsad izlash faoliyatiga motivatsiya qilish juda qiyin. Bu shuning evaziga sodir bo'lmoqdaki, bolalar barcha maktab fanlari bo'yicha o'quv materiallarini qabul qilishda jiddiy qiyinchiliklarga duch kelishmoqda[1]. Buning sababi fikrlashning avvalo tanqidiy, yetarlicha yuqori darajada rivojlanmaganidir.

Tanqidiy fikr yuritish shaxsning voqea va hodisalar haqidagi munosabati va fikrini vujudga keltiradi[2,4]. Tanqidiy fikr yuritish tahliliy, bog'lanishli, mustaqil, mantiqiy, tizimli fikr yuritishni mujassamlashtirib ular o'rtasida ichki va tashqi, muayyan va nisbiy bog'lanishlarni amalga oshiradi[4,6].

O'quvchilarning tanqidiy fikrlashini shakllantirish va rivojlantirish oson ish emas. Albatta, buning uchun tanqidiy fikrlashning shakllanishi va rivojlanishiga yordam beruvchi quyidagi muayyan muhit va shart-sharoitlar yaratilishi kerak;

- o'quvchilarga mustaqil fikr yuritish uchun imkoniyat yaratib berish va ularni diqqat bilan tinglashga o'rgatish;

- turli-tuman g'oya va fikrlarni qabul qilish, saralash, tanqidiy va ijodiy baholash;

-o'quvchilarning o'quv jarayonidagi faolligini ta'minlash;

-o'quvchilarning o'z tanqidiy fikrlarini bayon etganlarida kulgiga qolmasliklariga qat'iy ishonitirish;

-har bir o'quvchi talabani tanqidiy fikr yuritishga qodir ekanligiga o'zlarida ishonch hissini uyg'otish;

-tanqidiy fikrlashning yuzaga kelishini qadrlashi lozim[3,5,6].

O'qituvchilar o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan turli xil o'qitish strategiyalari, metodologiyalari va vositalaridan foydalanishlari mumkin. Bular muammoni yechish, so'rovga asoslangan o'rganish, muhokamalar, ma'lumotlarni tahlil qilish, dalillarni baholash va mustaqil fikrlashni rag'batlantirishni o'z ichiga oladi. Biroq, o'quvchilarning tanqidiy fikrlash salohiyatini rivojlantirish darajasi ularning ushbu faoliyat bilan shug'ullanish, savollar berish, tushuntirishlar izlash, chuqur o'ylash va o'z fikrlari va tarafkashliklari haqida fikr yuritish istagiga bog'liq.

Muammoli ta'lim berish usuli o'quvchilarni faolashtirishning muhim shaklidir. Uning asosiy elementlari muammoli vaziyatlarni yuzaga keltirish, ularni yuzaga keltirish usullarini izlash, muammoni hal etish jarayoni va xulosalarning to'g'riligini amaliy jihatdan tekshirish. O'quvchilarning oldiga ularda qiziqish va uni hal etishga havas uyg'otadigan vazifa qo'yiladi, biroq ularning bilim va tajribalari yetarlicha emasligi ma'lum bo'ladi. O'quvchilar vujudga kelgan vaziyatdan chiqish yo'lini izlashga bo'lgan ichki extiyojini his etadilar. Mavjud ahvolni tahlil qilishga, izlanishga undaydi. Bilishgi oid yoki amaliy vazifa bilan jadal fikrlash faoliyatiga sabab bo'luvchi o'quvchilarning bilim darajasi o'rtasida qarama-qarshilik vujudga keladi.

Ta'lim jarayonida salmoqli o'rin egallagan muammoli metodlardan "Aqliy hujum", "Klaster" dars, munozarali (ilmiy munozarali va erkin fikrlash) darslar muammoli ta'lim texnologiyasiga asoslanadi. Mazkur darslarning o'ziga xos jihati dars davomida vujudga ketirilgan muammoli vaziyatlarga asoslanadi.

Muammoli ta'lim deb, o'qituvchi tomonidan pedagogik ta'sir ko'rsatishning eng muqobil varianti yordamida, fikr yuritish qonuniyatlariga tayangan holda, o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish jarayonida fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va bilish ehtiyojini qondirish maqsadiga yo'naltirilgan, shaxsning umumiy va maxsus rivojlanishiga zamin tayyorlaydigan jarayonga aytiladi

Biologiya ta'limida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda "Klaster" metodidan foydalanish juda katta imkoniyat yaratadi, klasterlar tuzish orqali o'quvchilarda yangi fikr va g'oyalar tug'iladi, bu esa o'quvchilarda kreativ g'oyalar va bilimlar manbaini yaratadi.

Klasterlar (g'oyalar bloklari) – bu o'quv materialini tashkil qilishning grafik usuli. Ba'zi yozuvlarni, xotira uchun eskizlarni yaratishda biz ko'pincha intuitiv ravishda ularni maxsus tarzda bo'lamiz, ularni toifalarga ajratamiz.

10-sinf biologiya fanining oziq zanjiriga oid mavzularini o'qitishda klaster metodini qo'llash orqali biz o'quvchilarda matndagi murakkabliklarni tez va oson o'zlashtirish ko'nikmasini shakllantira olamiz. Quyida "Ekosistema" bobining oziq zanjiriga oid mavzularida klaster metodini qo'llagan holda o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga harakat qilganmiz, matndagi ayrim murakkabliklarni o'rganishda bu usul juda katta yordam beradi degan umiddamiz.

Oziq-ovqat zanjiri har bir jonzo't o'z oziq-ovqatini qanday olishini ko'rsatadi. Ba'zi hayvonlar o'simliklarni, ba'zi hayvonlar esa boshqa hayvonlarni iste'mol qiladilar. Masalan, oddiy oziq-ovqat zanjiri daraxtlar va butalarni, jirafalarni (daraxt va butalarni iste'mol qiladigan) va sherlarni (jirafalarni eydigan) bog'laydi. Ushbu zanjirning har bir bo'g'ini keyingi bo'g'in uchun oziq-ovqat hisoblanadi. Barcha oziq-ovqat zanjirlari quyosh energiyasidan boshlanadi. Bu energiya o'simliklar tomonidan ushlanadi. Shunday qilib, oziq-ovqat zanjirining tirik qismi doimo o'simlik hayotidan boshlanib, hayvon bilan tugaydi.

Mavzu: Oziq zanjiri va oziq to'riga oid sxemalar tuzish va masalalar yechish

Darsning blok sxemasi:

№	Darsning qismlari	Belgilangan vaqt
1	Tashkiliy qism	3 daqiqa
2	O'tilgan mavzuni takrorlash	12 daqiqa
3	Yangi mavzu bayoni	14 daqiqa
4	Mustahkamlash	12 daqiqa
5	Baholash	2 daqiqa
6	Uyga vazifa	2 daqiqa

Darsning maqsadi:

Ta'limiy maqsad: O'quvchilarga oziq zanjiri va oziq to'ri haqida tushuncha berish.

Tarbiyaviy maqsad: O'quvchilarga ekologik tarbiya berish, vatanimizga mehr-muhabbat tuyg'usini shakllantirish.

Rivojlantiruvchi maqsad: O'quvchilarni mustaqil fikrlashga o'rgatish, nutq madaniyatini o'stirish, o'z-o'zini boshqarishga yo'naltirish, hozirjavoblik, topqirlik xususiyatlarini rivojlantirish.

Dars turi: Ta'lim beruvchi, interfaol.

Dars o'tish metodi: Klaster metodi.

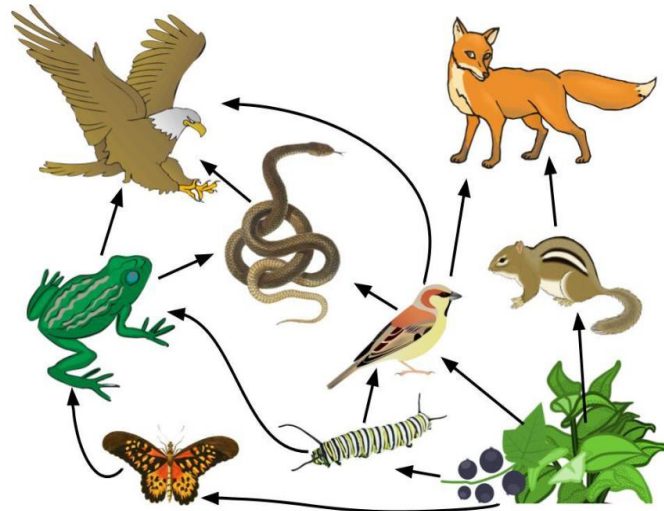
Dars jihozi: oziq zanjiri tasvirlangan tablitsalar, 10-sinf darsligi, jadvallar, tarqatma materiallar,

Texnik jihozlar: Kompyuter, multimedia, slaydlar.

I. Tashkiliy qism. 1. O'qituvchining kirish so'zi. Davomatni aniqlash. O'quvchilarni darsga hozirlash.

II. O'tilgan mavzuni takrorlash

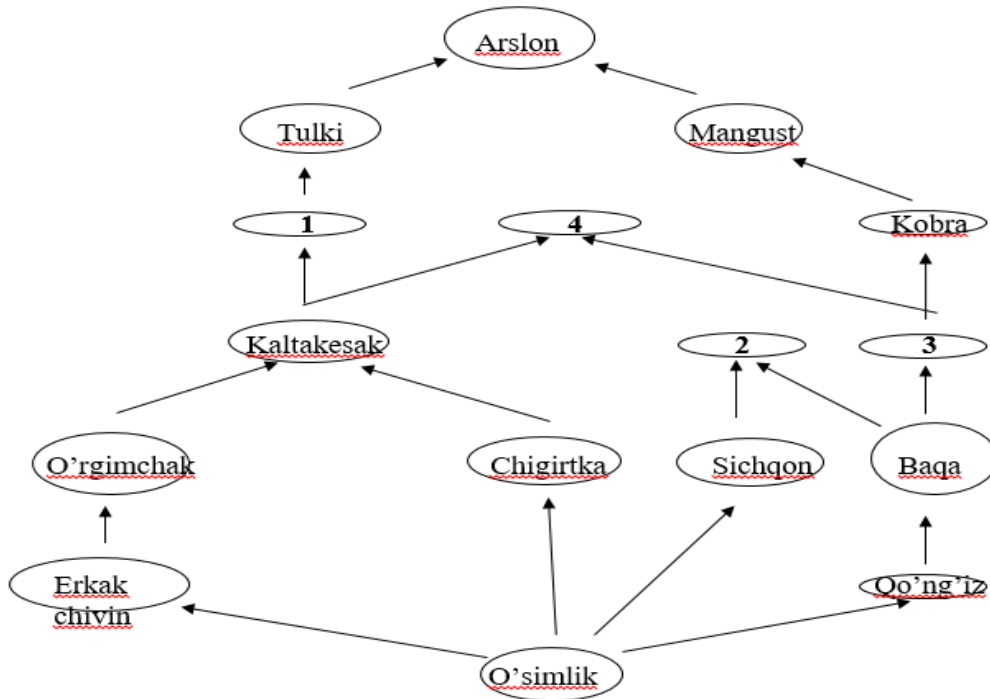
III. Yangi mavzu bayoni

1-rasm. Oziq to'ri. (manba: www.biologycorner.com)

2-rasm. Detrit tipidagi oziq zanjiri

3-rasm.Oziq zanjiri klasteri. Bo'sh kataklarni quyidagi variantlardan foydalanib to'ldiring

- A) 1-tuvaloq, 2-laylak, 3-ilon, 4-lochin
- B) 1-asalari, 2-kolorodo, 3-musicha, 4-lochin
- C) 1-o'rgimcham, 2-bug'u, 3-kaltakesak, 4-arxar
- D) 1-sariq falanga, 2-sichqon, 3-jayron, 4-emu

IV. Yangi mavzuni mustahkamlash:

Savol va topshiriqlar

1.Bilasizmi, nega o'txo'rlar yirtqichlardan ko'proq?

2. Oziq-ovqat zanjiridan bitta hayvon yo'qolib qolsa-chi? Oziq-ovqat zanjirining bir darajasi haqida nima deyish mumkin?

3. Odamlar oziq-ovqat zanjiriga qanday joylashadilar?

4. Agar siz hayvonni oziq-ovqat zanjiridan olib tashlasangiz nima bo'lishi mumkin?

5. Quyosh va yomg'ir oziq-ovqat zanjiriga qanday ta'sir qilishi mumkin? Qurg'oqchilik?

V. O'quvchilarni baholash va uyga vazifa. 10-sinf biologiya darsligidan oziq to'ri va ekologik piramida qoidalariga doir masalalarni ishlash. Mavzu yuzasidan organizmlarning klasterini tuzish.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muammoli metodlar asosida darslarni olib ijobiy natija beradi. O'rganilayotgan voqea (hodisa, qoida) yoki faktga o'quvchilarning qiziqishini uyg'otish, ularda savol berish va berilgan savollarni ma'lum faraz (gipoteza)lar shaklida topishga harakat qilinganda, albatta, natijaga erishiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Xalqaro kongress markazida o'qituvchilar bilan bo'lgan uchrashuvdagi nutqi. 2022-yil 29-dekabr.

2. Yo'ldoshev J.G., Yo'ldosheva F., Yo'ldosheva G. "Interfaol ta'lim sifat kafolati" (Bolaga do'stona munosabatdagi ta'lim). – T.: 2008-y.

3. Biologiyani o'qitishda pedagogik texnologiyalar: oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik J.O.Tolipova; mas'ul muharrir A.T.G'ofurov; O'zR oliy va o'rta-maxsus ta'lim vazirligi. - T.: Cho'lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011. - 160 s.

4. Dadaxodjayeva M.F., Abdurazzaqov O'.A. O'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish texnologiyasi. // CARJIS. 2022. № Special Issue

5. Zagashev I., Zair-Bek S. Tanqidiy fikrlash: rivojlanish texnologiyasi. – Sankt-Peterburg: 2003. – 284 b.

6. Клустер Д. Что такое критическое мышление? // Критическое мышление и новые виды грамотности. М.: СГЛ, 2005. С. 5-13.

UO'K 316.77:001.8

MEDIA TA'LIM METODLARI ORQALI O'QUVCHILARNI KREATIV FIKRLASHGA O'RGATISH MEXANIZMLARINING NAZARIY ASOSLARI

X.K.Raximova, magistrant, Alfraganus university, Toshkent

Sh.I.Nizomova, PhD, Alfraganus university, Toshkent

Аннотация. *Media ta'lim metodlari orqali o'quvchilarni kreativ fikrlashga o'rgatish mexanizmlarining nazariy asoslarini O'quv jarayonida raqamli ta'lim resursini joriy etish va foydalanish, samaradorligini oshirishda o'quvchilarning raqamli resurslardan foydalanib, raqamli bilim malaka va ko'nikmalarini rivojlantirish tavsiya etiladi.*

Калит сўзлар: *медиа, медиа компетенция, компетентлик, мотивационно-медиа, алоқа, алоқа chastotasi, axborot, perceptual sharhlovchi (baholash), amaliy-operativ (faoliyat), ijodiy, motivatsion-qiyatli, mazmunli, protsessual, raqamli технологиялар, модель, ресурс, интернет, мобиль илова, платформа.*

Аннотация. *Теоретические основы механизмов обучения учащихся творческому мышлению с помощью методов медиаобразования целесообразно внедрять и использовать в учебном процессе цифровой образовательный ресурс, развивать у учащихся навыки и умения цифрового познания с использованием цифровых ресурсов в целях повышения их эффективности.*

Ключевые слова: *медиа, медиа компетенция, компетентность, мотивационно-медиа, коммуникация, частота общения, информация, перцептивный комментатор (оценка), практико-оперативный (деятельность), творческий, мотивационно-ценностный, содержательный, процедурный, цифровые технологии, модель, ресурс, интернет, мобильное приложение, платформа.*

Abstract. *Theoretical foundations of the mechanisms of teaching students creative thinking using media education methods, it is advisable to introduce and use a digital educational resource in the educational process, develop students' skills and abilities of digital cognition using digital resources in order to increase their effectiveness.*

Keywords: *media, media competence, competence, motivational-media communication, frequency of communication, information, perceptual commentator (assessment), practical-operational (activity), creative, motivational-value, meaningful, procedural, digital technologies, model, resource, Internet, mobile application, platform.*

O'qituvchi mediakompetentligi-shaxsiy rivojlanishning muhim omili

Bugungi kunda mamlakatimizda oliy ta'limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, oliy ta'limni modernizatsiya qilish, ilg'or ta'lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida ishlab chiqilgan "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish" konsepsiyasi asosida ulkan o'zgarishlar amalga oshirilmoqda.[1] Jumladan, yosh avlodning dunyoqarashini yuksaltirishda, ma'naviy-intellektual salohiyatini oshirishda, ularni o'z Vataniga hamda xalqiga sadoqatli qilib tarbiyalashda kreativlikni oshirishning muhim ahamiyatga ega ekanligi e'tirof etilmoqda.

Darhaqiqat, "2022 - 2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida" O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.05.2022 yildagi PF-134-sonli Farmonida, Xalq ta'limi vazirligiga multimedia ilovalarini ishlab chiqish talabi qo'yilgan, unga ko'ra maxsus elektron tizimlar (S-testing, Onlinedu, Raqamli darsliklar va boshqalar) orqali multimedialar berib borilishi aytib o'tilgan.[2] 2022-yil yakuniga qadar yangi avlod darsliklari uchun 10 ta mobil elektron resurs va 100 ta multimedia mahsulotlarini yaratish ko'zda tutilgan. Mutaxassislar tomonidan tayyorlangan elektron resurslar o'quvchilarning bilimlarini to'ldirishga xizmat qiladi. Shuningdek, mavzular yuzasidan shakllantirilgan multimedia mahsulotlari, o'qituvchiga ko'makchi, ota-onalarga yo'l ko'rsatuvchi, o'quvchiga esa bilimlarni mukammal o'zlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, multimedialar orqali o'quvchilar o'zlariga media ta'lim beradilar.

G.P.Maksimova <www.mediaeducation.ru> manbasiga tayanib, «media» lotincha «media» (vosita) so'zidan kelib chiqqan bo'lib, hozirgi kunda hamma joyda OKV – ommaviy kommunikatsiya vositalari (matbuot, fotografiya, radio, kinematografiya, televideniye, video, internetni ham o'z ichiga oladigan multimediyali kompyuter tizimlari) atamasi analogi sifatida qo'llaniladi, deb ta'riflaydi.[16-119b]

A.K. Nazarmetova ta'rifida, media – bu aloqa va axborot uzatishning eng qadimgi turlari (imoshoralar, tutunlar, barabanlar, qoyatosh bitiklari)dan tortib, global axborot oqimlarini yaratuvchi eng zamonaviylarigacha bo'lgan xilma-xil – vositalardir.[19-3b]

A.A. Fedorov ushbu atamaga quyidagicha ta'rif beradi: «**Media (media, mass media)** – (ommaviy) kommunikatsiya vositalari – axborotni yaratish, yozib olish, undan nusxa ko'chirish, ko'paytirish, saqlash, tarqatish, idrok etish va subekt (mediamatn muallifi) va obyekt (ommaviy auditoriya) o'rtasida almashishning texnik vositalaridir».[5-23b]

O'qitishning zamonaviy usul va vositalarini amaliyotga joriy etish bugunning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi. Shiddat bilan o'zgarib borayotgan dunyoda globallashtirish jarayonlarining ijobiy tomonlari bilan birga, uning salbiy oqibatlari ham hayotimizga kirib kelmoqda. Bunday xatarlardan hayotimizni asrash, ma'naviy bo'shliqqa yo'l qo'ymaslik uchun, avvalo, ezgu insoniy g'oyalar va yuksak mahorat bilan yaratilgan asarlar orqali, bugungi kunda jahon maydonida yuz berayotgan keskin aql-zakovat va iste'dod musobaqasida bellashuvga qodir bo'ladigan yoshlarni tarbiyalashni hayotning o'zi taqozo etmoqdaki, buning uchun ta'lim muassasalarida dars berib, faoliyat yuritib kelayotgan o'qituvchiga zamon bilan hamnafas bo'lish, talab darajasida mehnat qilish, o'quvchi-yoshlarga ta'lim-tarbiya berishdek vazifa, katta mas'uliyat yuklanadi.

Bugungi kunda axborot texnologiyalaridan foydalanish, masofadan turib va Internet orqali ta'lim berishning ahamiyati va istiqbollari juda dolzarb. Hozirgi kunda media ta'limining rivojlanishi ham shu jarayonlar bilan chambarchas bog'liq. Ommaviy axborot bir vaqtning o'zida eshitish va ko'rish qobiliyatiga ta'sir ko'rsatadi va bu deyarli insoniyat to'plagan barcha aloqa usullarini o'z ichiga oladi. Shu sababli, zamonaviy inson uchun ma'lumotni qabul qilish ko'nikmalari, audiovizual tasvirlarning ma'nosini tushunish qobiliyati va natijada, axborot bilan ko'proq vakolatli va erkin muomala qilish va ular bilan yo'naltirish zarur. Bularning barchasi ommaviy axborot vositalari ta'limini ta'minlash uchun mo'ljallangan. Media ta'lim media matnlarni qabul qilish, tahlil qilish,

talqin qilish va tanqidiy anglash madaniyatini shakllantirishga, shuningdek, media texnologiyalaridan foydalangan holda o'zini ifoda etish usullarini o'rgatishga qaratilgan ta'lim va shaxsni rivojlantirish jarayonidir.[23-3b]

Zamonaviy o'qituvchi bugungi «axborot asri» deb nomlangan yangi davrda:

- o'z bilimlarini muntazam oshirib borish;
- ilmiyligiga asoslangan holda axborotlarni to'plash;
- ularni tahlil qilish;
- axborotni qayta ishlash va ularni uzatish;
- muammolar va kelishmovchiliklarni hal qilish;
- mustaqil qarorlar qabul qilish;
- ijtimoiy-iqtisodiy hamkorlik qilish;
- ilg'or texnologiyalardan foydalana olish va ularni amaliyotga tatbiq eta olishi talab etiladi.

Shuningdek, zamonaviy o'qituvchi:

- maktabda mehnat qilish layoqatiga tayyor bo'lishi;
- olgan bilimlarini amaliyotga tatbiq eta olishi;
- kundalik hayotda qo'llanuvchi texnologiyalardan xabardor bo'lishi;
- muammo xususida chuqur fikrlash va o'z bilimini oshirib borishi;
- mehnat jamoasi va mutaxassislar bilan hamkorlik qila olishi;
- zarurat bo'lganda qarorlar qabul qilishi;
- muammolarni hal etish va yangi fikrlar yaratishda texnologiyalardan foydalana olishi talab etiladi.

Media ta'limning asosiy vazifalari: yangi avlodni zamonaviy axborot sharoitida hayotga tayyorlash, turli ma'lumotlarni idrok etish, insonni tushunishga o'rgatish, uning psixikaga ta'sirining oqibatlarini anglash, ta'sir qilish usullarini o'zlashtirish va og'zaki bo'lmagan shakllarga asoslangan muloqot texnik vositalardan foydalangan holda munosabatga kirishish demakdir [26].

Endi “media kompetensiyasi” atamasiga ta'rif beramiz, lekin buning uchun avvalo “kompetentlik” atamasiga ta'rif beramiz.

S.I Ozhegovning izohli lug'atida “kompetentlik - bu kimdir bilimga ega bo'lgan bir qator masalalar; bironing vakolatlari, huquqlari doirasi” [20, 325-b.].

Xutorskoy A.V. kompetensiya deganda shaxsning o'zaro bog'liq sifatleri yig'indisi tushuniladi (bilim, qobiliyat, ko'nikma, faoliyat usullari), kompetensiya ostida - yuqori sifatli ishlab chiqarish faoliyati uchun zarur bo'lgan va ob'ektlar va jarayonlarning ma'lum doirasiga nisbatan aniqlangan; “shaxsning tegishli vakolatga ega bo'lishi, egaligi, shu jumladan, faoliyat predmetiga shaxsiy munosabati” [25, 27-b.].

Shunday qilib, malakali bo'lish ma'lum bilimlarga, ma'lum bir xususiyatga ega bo'lishni, biron narsadan xabardor bo'lishni anglatadi; malakaga ega bo'lish - bu biron bir sohada ma'lum imkoniyatlarga ega bo'lishni anglatadi.

Biz professional kompetentlik malakaga qiziqamiz.

V.N.Vvedenskiyning fikricha [24, 51-55b] kasbiy kompetensiya bilim va ko'nikmalar to'plamini ifodalay olmaydi, u ehtiyojni va eng muhimi samaradorlikni, ularni amalda qo'llashni belgilashi kerak.

Endi “media kompetensiya” atamasini aniqlaylik.

G'arb va mahalliy manbalarda siz media kompetensiyasining turli xil ta'riflarini topishingiz mumkin.

Masalan, nemis tilidagi ilmiy nutqda Media kompetensiyasi - bu ijtimoiy tuzilma, ommaviy axborot vositalari orqali efirga uzatiladigan media-jamiyatda ma'lum funktsiyalarga ega bo'lgan o'ziga xos baholash tizimi.

Germaniyaning pedagogik ilmiy sohasida media kompetensiya kommunikativ komponent hisoblanadi, kompetensiya - bu media-texnologiyalarni tanlash va ulardan foydalanish, o'z media matnlarini yaratish va tarqatish, ommaviy axborot vositalarining jamiyatga ta'sirini tahlil qilish, ishlab chiqarish va tarqatish shartlarini baholash kabi qobiliyatlarga ega bo'lish bilan belgilanadi.

AQShda “media kompetensiyasi” atamasining yetakchi ta’rifi “sog’lom turmush tarzi va ijtimoiy qadriyatlarni targ’ib qilish hamda oqilona iste’molchi odatlarini shakllantirish uchun turli axborot manbalari bilan ishlash va media resurslaridan foydalanish qobiliyati” [8,208b].

Media kompetensiyasi quyidagilarni o'z ichiga oladi: tanqidiy fikrlash qobiliyatlari, ommaviy kommunikatsiya jarayonini tushunish, samarali media matnlarini yaratish qobiliyati va media matnlarini tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.

Myasnikova T.I.[18], Fedorov A.V.[6], Grigorieva I.V.[9] kabi rus tadqiqotchilari o'qituvchining media kompetensiyasini rivojlantirish g'oyasini himoya qiladi, chunki u talaba uchun bilim dirijyori hisoblanadi. O'qituvchining media kompetensiyasini shakllantirish darajasida o'quvchining media madaniyatini shakllantirishda ta'siri mavjud.

Rossiyalik media-pedagog A.V.Fedorov media kompetentligiga o'z ta'rifini beradi. Shaxsning media kompetensiyasi deganda u "uning motivlari, bilimlari, ko'nikmalari, qobiliyatlari (ko'rsatkichlar: motivatsion, kontaktli, axborot, idrok etish, sharhlovchi / baholash, amaliy-operatsion/faoliyat, ijodiy), tanlashga, foydalanishga hissa qo'shadigan umumiylikni tushunadi. , turli tip, shakl va janrdagi mediamatnlarni tanqidiy tahlil qilish, baholash, yaratish va uzatish, jamiyatda ommaviy axborot vositalari faoliyatining murakkab jarayonlarini tahlil qilish” [6, 460-465b.].

Biz T.M.Goncharovanning fikriga qo'shilamiz, u "media – kompetensiya-bu media-faoliyat davomida olingan ma'lumotlarni qidirish, olish, iste'mol qilish, ijodiy qayta ishlash, uzatish va saqlash, shuningdek, o'z xabarlarini yaratish va ommaviy axborot vositalariga joylashtirish imkonini beradigan kasbiy kompetensiya turi” [8, 208b].

Keling, "o'qituvchining media kompetensiyasi" atamasini aniqlaylik. Bo'lajak o'qituvchilarning media kompetensiyasi muammosiga bag'ishlangan tadqiqotlarni tahlil qilish, L.A. Ivanovanning ta'rifiga olib keladi, u hozirgi vaqtda ta'lim tizimi bitiruvchilarini axborot jamiyatida hayotga tayyorlashning pragmatik modeliga qayta qurilayotganligini yozadi. «Hozirda media kompetensiya shaxsning eng muhim sifatlaridan biriga aylanib bormoqda va uni shakllantirish umumiy pedagogikaning dolzarb muammolaridan biridir» [12, 20b].

O'qituvchining media kompetensiyasi Fedorov A.V. turli yoshdagi auditoriyada ommaviy axborot vositalarining ta'lim faoliyatiga hissa qo'shadigan motivlar, bilim, ko'nikma, qobiliyatlar yig'indisida ko'radi.

Chet ellik olimlar tajribasiga asoslanib, Fedorov A.V. shaxs va o'qituvchining media kompetensiyasi ko'rsatkichlarining quyidagi tasnifini taklif qiladi:

1.**Motivatsion-media** aloqa motivlari bilan birgalikda mediamatnlar: janr, tematik, hissiy, epistemologik, gedonistik, psixologik, axloqiy, intellektual, estetik, terapevtik;

2. **Aloqa** - ommaviy axborot vositalari bilan aloqa (aloqa) chastotasi va media-madaniyat asarlari (media matnlari);

Aloqa chastotasi - bu media rejalashtirish atamasi bo'lib, har bir foydalanuvchi uchun reklama necha marta ko'rsatilishini bildiradi.[27]

3.**Axborot** - terminologiya, nazariya va tarixni bilish media madaniyati, ommaviy kommunikatsiya jarayoni;

4.**Perceptual** - media matnlarni idrok etish qobiliyati;

5.**Sharhlovchi** (baholash) - tanqidiy qobiliyatlar jamiyatda ommaviy axborot vositalarining faoliyat ko'rsatish jarayonini hamda ommaviy axborot vositalarini idrok etish va tanqidiy fikrlash rivojlanishining ma'lum darajalari asosida turli tip va janrdagi media matnlarni tahlil qilish;

6.**Amaliy-operativ** (faoliyat) - ma'lum media va media matnlarni tanlash, o'z media matnlarini yaratish va tarqatish qobiliyati, media sohasida o'zini o'zi tarbiyalash qobiliyati;

7.**Ijodiy** – faoliyatning turli jabhalarida ijodkorlikning mavjudligi” [7, 110-b.].

Fedorovning so'zlariga ko'ra A.V. [7], ommaviy axborot vositalari va media-matnlar bilan aloqa qilishning janr va tematik motivlari, masalan, terapevtik motivlarga qaraganda, shaxs va o'qituvchining media-kompetensiyasini yanada rivojlantirishga yordam beradi. Shaxs media-madaniyat asarlariga qanchalik tez-tez murojaat qilsa, media-matnlarni tanlash, yaratish va tarqatishni shunchalik yaxshi o'rganishi mumkin. Media muhiti haqidagi bilim qanchalik ko'p bo'lsa,

media ma'lumotlarini idrok etish va talqin qilish qobiliyati qanchalik yaxshi shakllangan bo'lsa, shaxs media kompetentsiyasini shunchalik yaxshi shakllanadi.

Myasnikova T.I. O'qituvchining media kompetentsiyasini shaxsning rasmiy va norasmiy ta'lim jarayonida shaxsiy-sub'ektiv egallashlari natijasi sifatida ko'rib chiqadi, shaxsning ommaviy axborot vositalarini boshqarishga individual tayyorligini tavsiflaydi. O'quvchilarining media kompetentsiyasini rivojlantirish ko'rsatkichlari [18,200b]:

1. OAV haqida bilim (OAV g'oyasi axborot va innovatsion kontseptsiya sifatida);
2. Ommaviy axborot vositalarini iste'mol qilish (ommaviy axborot vositalaridan retseptiv foydalanish);
3. OAV tanqidi (tahliliy va mulohaza yuritish qobiliyati ko'nikmalar, shuningdek, baholovchi argumentatsiya qilish qobiliyati);
4. Media konstruksiyasi (o'z media-mahsulotingizni yaratishda zamonaviy media muhitining o'zgaruvchanligi va innovatsiyalarini hisobga olgan holda);
5. Ta'lim va kasbiy ijodkorlik ommaviy axborot vosita matnlari.

Shunday qilib, biz Myasnikova T.I.[18] Fedorov A.V.[7]ning media kompetentsiyasini shakllantirish jarayonida ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish g'oyasini qo'llab-quvvatlaydi. Biroq, ommaviy axborot vositalarida malakali o'qituvchi bo'lish uchun tahliliy ko'nikmalar va baholovchi dalillar keltira olish qobiliyatini rivojlantirish kerak.

Fedorov A.V.[7] bilan birga Myasnikova T.I.[18], o'qituvchining media kompetentsiyasining boshqa ta'riflari ham mavjud bo'lib, ularda ommaviy axborot vositalarining ta'siriga doimiy e'tibor berilmaydi, aksincha, media ta'limda axborot muhitidan faol foydalanish va ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanishga e'tibor qaratiladi.

Misol uchun, Grigorieva I.V. bo'lajak o'qituvchining media kompetentsiyasi -bu " o'qituvchining axborot jamiyati sharoitida madaniy jihatdan mos keladigan faoliyatni amalga oshira bilishi , kasbiy va madaniy muloqotni olib borishi va kasbiy pedagogik muammolarni hal qilish qobiliyatiga" ega bo'lishi lozimligini haqida fikrlab o'tgan[9, 12 B.].

Iskakov B.A. O'qituvchining media-kompetentsiyasini shaxsiy ta'lim sifatida belgilaydi, bu "media texnologiyalari vositalaridan faol foydalanishga qaratilgan pedagogik faoliyatni malakali va samarali amalga oshirish qobiliyatida ifodalanadi, bu esa o'qituvchini ochiq ta'lim media makonida kasbiy o'zini o'zi anglashga yo'naltirishga imkon beradi, media texnologiyalarining mohiyatini tushunishga yordam beradi, ularni yaxlit pedagogik jarayonda amalga oshirish metodologiyasi bilan qurollantiradi"[11, 179-b.].

Iskakov B.A.[11] O'qituvchining media kompetentsiyasining 3 komponentini belgilaydi: **motivatsion-qiymatli, mazmunli, protsessual.**

Motivatsion-qiymat komponenti o'qituvchining ijodiy kasbiy faoliyatda media texnologiyalaridan foydalanishga yo'naltirilishida, professional zarur ma'lumotlarga va uni ommaviy axborot vositalari orqali qidirish zarurligiga, ommaviy axborot vositalari bilan axborotni boyitishga bo'lgan ehtiyojida namoyon bo'ladi.

Mazmunli komponent - O'qituvchining media-kompetentsiyasining tarkibiy qismi zamonaviy media texnologiyalaridan foydalanish va media ta'limning asosiy tushunchalari va atamaları bilan ishlash bo'yicha bilim va ko'nikmalarni aks ettiradi.

Protsessual komponent ko'proq amaliyotga, ommaviy axborot vositalari orqali o'quv ma'lumotlarini olish va taqdim etish qobiliyatini rivojlantirishga, media axborot oqimlarini pedagogik jihatdan malakali boshqarishga, o'quv media mahsulotlarini yaratishga qaratilgan [10].

Shunday qilib, biz tadqiqotchilar o'qituvchining media-kompetentsiyasining muhim xususiyatlarini aniqlab, uning shakllanishini ko'rsatadigan tarkibiy qismlarni belgilashlarini ko'ramiz.

Fedorov A. V.[7] va Myasnikova T. I.[18] ning nazariy ishlanmalariga asoslanib, o'qituvchining media kompetentsiyasining muhim ko'rsatkichlarining qiyosiy jadvalini taqdim etishimiz mumkin.

Media-kompetentsiya ko'rsatkichlarini taqqoslash (A. V. Fedorov, T. I. Myasnikova)

Mediakomponentning ko'rsatkichlari		Ko'rsatkichlarning tushunchalari
Fedorov A.V	Myasnikova T.I.	
Informatsion	Media haqida bilim	Media muhit va media mahsulotlarini bilish

Aloqa	Media iste'moli	Media bilan aloqa qilish chastotasi
Izohlovchi	Media tanqidlari	Media mahsulotlarini tanqidiy baholash
Amaliy operatsion	Media dizayni	media mahsulotini yaratish
Ijodiy	Ijodiy	Ijodiy va g'ayrioddiy dizaynli media matnlari yaratish
Motivatsion	-	Shaxsning motivlari (o'qituvchi) media muhitiga murojaat qiladi
Pertseptiv	-	Media mahsulotlarini idrok etish

Shunday qilib, biz Fedorov A. V. o'qituvchining media-kompetentsiyasi ko'rsatkichlarini batafsilroq baholashni taklif qiladi, shaxsning media-kompetentsiyasini aniqlashga asoslangan o'qituvchining media-kompetentsiyasining to'liq ta'rifini beradi.

O'qituvchining media kompetentsiyasi deganda biz A. V. Fedorovning ta'rifini tushunamiz." turli yoshdagi auditoriyalarda media ta'lim faoliyatiga hissa qo'shadigan motivlar, bilimlar, ko'nikmalar, qobiliyatlar to'plami " [7, 110-bet].

O'qituvchining media-kompetentsiyasining amaliy-operatsion komponenti deganda biz "ma'lum media va media-matnlarni tanlash, o'z media-matnlarini yaratish va tarqatish, media sohasida o'z-o'zini o'qitish ko'nikmalarini" tushunamiz [7, 110-bet].

Umuman olganda, media kompetentsiya "shaxsning har xil turdagi, shakllar va janrlardagi media matnlarni tanlash, foydalanish, tanqidiy tahlil qilish, baholash, yaratish va uzatish, shuningdek, ommaviy axborot vositalari faoliyatining murakkab jarayonlarini tahlil qilishga tayyorligida namoyon bo'ladigan integral sifat sifatida tushuniladi. jamiyat." [28].

Ba'zi tadqiqotlarda media kompetentsiya sifatida mediasavodxonlikning sinonimi deb qaraladi.

Media kompetentsiyasi ajralmas komponent bo'lib shaxsning media madaniyati, hisoblanadi "Axborot jamiyati bilan o'zaro hamkorlikning dialog usuli, shu jumladan qiymat, texnologik va shaxsiy-ijodiy komponentlar va o'zaro ta'sir sub'ektlarining rivojlanishiga olib keladigan" deb tushuniladi.[14, 9b].

Bodalev A. A. media kompetentsiyasi o'qituvchining "shaxsning ilmiy sifatini tadqiq qilishda integratsiyalashuvi" sifatida belgilanadi,turli xil, shakl va janrdagi media-matnlarni tanlash, foydalanish, tanqidiy tahlil qilish, baholash, yaratish va uzatishga, jamiyatda ommaviy axborot vositalari faoliyatining murakkab jarayonlarini tahlil qilishga tayyorlikda namoyon bo'ladi" [4, 600b]; A. V. Fedorovning ta'rifi "turli yoshdagi auditoriyalarda media-ta'lim faoliyatiga hissa qo'shadigan o'qituvchining motivlari, bilimlari, ko'nikmalari va qobiliyatlari to'plami" sifatida [5,23b].

Ayrim tadqiqotchilar [Bodalev[4], 2011; Stolbnikova[22] va boshqalar] o'qituvchining media kompetentsiyasini tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bilan bog'laydi, boshqalar [Mojarova [3] va boshqalar] - AKT kompetentsiyasi, kommunikativ kompetentsiya va ijodkorlikni shakllantirish.

O'qituvchining media kompetentsiyasi axborot kompetensiyasi, jumladan, media matnlarni tanqidiy tahlil qilish bilan chambarchas bog'liq deb hisoblaymiz. Shu sababli, ushbu maqolada keltirilgan o'qituvchining ommaviy axborot vositalarining kompetentsiyasini o'z-o'zini loyihalashga innovatsion yondashuvni ishlab chiqish I.S.ning dissertatsiya tadqiqotining asosiy qoidalari asosida amalga oshirildi. Kazakov, bo'lajak o'qituvchining axborot kompetentsiyasining invariantlarining pedagogik va dizayn salohiyatidan professional o'zini o'zi loyihalash uchun asos sifatida foydalanishning nazariy, uslubiy va didaktik asoslarini ishlab chiqishga bag'ishlangan[13, 421b].

O'qituvchining media kompetentsiyasi uning shaxsiyatining zaruriy sifati va uni shakllantirish usullarini quyidagi olimlar o'rganib chiqishmoqda;

- A. E. Mojarova va M. S. Mojarovalar [17], A.V. Fedorov [7], N.A. Legotina [15], N.A. Konovalova [14], E.A. Stolbnikova [22] va boshqalar.

O'qituvchining media kompetentsiyasiga qo'yiladigan zamonaviy talablar va uni shakllantirish texnologiyalari tahlili bizga zamonaviy talablarga javob beradigan eng samarali texnologiya - bunday kompetentsiyani o'z-o'zini loyihalash degan xulosaga kelishimizga imkon berdi.

Biz media kompetentsiyasining o'z-o'zini loyihalashini tushunamiz bo'lajak o'qituvchining yuqori media madaniyati koordinatarida bunday kompetentsiyaning invariantlari mazmuniga asoslanib, media kompetentsiya tashuvchisi sifatida o'z shaxsiyatining qiyofasini (modelini) yaratish bo'yicha faoliyatini va uning traektoriyasini (dasturini) tuzishda ushbu obrazni media sohasidagi faoliyatning asosiy turlarida gavdalantirishi kerak .

O'qituvchining media kompetentsiyasini yanada samarali shakllantirish uchun o'z-o'zini loyihalash ilmiy qonunlar, umumiy mexanizmlar va yagona sxemalarga asoslanishi kerak. Bunday sxemalar nafaqat o'qituvchilari tomonidan qo'llanilishi muhim, balki o'quvchilar tomonidan - kasbiy o'zini o'zi belgilash, kasbiy o'sish, uzluksiz o'z-o'zini tarbiyalash, kasbiy faoliyatini takomillashtirish, kasbiy mahoratda deb tushunamiz.

Xulosa: O'quvchilarda media va axborot ko'nikmalarini rivojlantirish ilg'or media kompetentsiyani talab qiladi. O'qituvchilar auditoriyada multimediya proyektoridan (bugungi kunda kamdan kam hollarda taqdimotsiz ma'ruza qilinadi), video materiallardan, interaktiv doskadan faol foydalanadilar. Ba'zi o'qituvchilar muloqot qilish uchun ijtimoiy sahifa ochdilar va o'quvchilar uchun so'ngi ma'lumotlarni joylashtirdilar. Bunda onlayn jamiyat a'zolari professional rivojlanish uchun foydalanishadi.

Media ta'lim natijasida media savodxonlik faqat o'quvchilarning zamonaviy axborot texnologiyalarini o'zlashtirishi yoki axborotni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish bilan cheklanib qolmaydi. Media ta'lim konsepsiyasiga kengroq qarash talab etiladi. Axborotdan samarali va tezkor foydalanishda o'quvchi muayyan muammoni hal qilishda zarur bo'lgan ma'lumotlar turini aniqlay oladi, bu ma'lumotlarga samarali va tez kirishi mumkin; qiziqtirgan ma'lumotlarga kirish uchun kalit so'z va tegishli atamalarni aniqlashi; potensial axborot manbalarining turli xil turlarini, formatlarini aniqlashi va yana ko'plab ishlarni bajarishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAP RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 29.04.2019 yildagi PF-5712-son O'zbekiston respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida
2. 2022 — 2026-yillarda xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.05.2022- yildagi PF-134-son farmoni va uning 1-ilovasi – // Elektron manba. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi
3. Babadjanov S.S. Oliy ta'lim muassasalari o'quvchilarining mediakompetentligini rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari // Xalq ta'limi ilmiy-metodik jurnali. – Toshkent: 2016. – B. 24.
4. Бодалев, А. А. Психология общения. Энциклопедический словарь / Под ред. А. А. Бодалева. - Москва : Когито-Центр, 2011. - 600 с.
5. Федоров А.В. Словарь терминов по медиаобразованию, медиапедагогике, медиаграмотности, медиакompetentности. Таганрог: Изд-во Таганрог. гос. пед. ин-та, 2010. 64 с. 23-бет.
6. Федоров А.В. Медиакompetentность современной молодежи: проблемы и тенденции [Текст] // Молодежь и будущее России / ред. Пивоваров Ю. С. - М.: Издательство Российской академии наук, 2008. – С. 460-465
7. Федоров, А.В. Модель развития медиакompetentности и критического мышления студентов педагогического вуза на занятиях медиаобразовательного цикла [Текст] / А.В. Федоров // Инновации в образовании. 2007. – № 7. – С.107–116
8. Гончарова, Т.М. Формирование медиакompetentности у будущих менеджеров [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Гончарова Татьяна Михайловна. – Челябинск, 2014. – 208 с.
9. Григорьева, И.В. Альтернативный взгляд на сущность и содержание понятия «медиакompetentность личности будущего педагога» в условия ФГОСЗ [Электронный ресурс] / Magister Dixit : электронный научно-педагогический журнал – Восточной Сибири. – 2012.–№ 3 (09). – Режим доступа: <http://voluntary.ru/dictionary/898/word/vysshaja-shkola> (дата обращения: 20.11.2015).
10. Ivanova N.I., Kukushkina O.Y. Sotsializatsiya lichnosti v sifrovoy srede //Materiali Mejdunarodnogo molodejnogo nauchnogo foruma «LOMONOSOV2017» / Otv. red. I.A. Aleshkovskiy, A.V. Andriyanov, YE.A. Antipov. [Elektronniy resurs]. - M.: MAKS Press, 2017.
11. Исаков, Б.А. Развитие медиакompetentности учителей в условиях ресурсного центра : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Исаков Бейбит Абаканович. – Барнаул, 2013. – 179 с.
12. Иванова, Л. А. Проблема формирования медиакompetentности будущего учителя назрела и требует решения [Электронный ресурс] // Magister Dixit - электронный научно-педагогический журнал Восточной Сибири - Иркутск: [б.н.], 2011. №1 (03). - – Режим доступа: <http://voluntary.ru/dictionary/898/word/vysshaja-shkola> (дата 20.11.2015). обращения:
13. Казаков И.С. Инварианты информационной компетентности будущего педагога как основа профессионального самопроектирования: Дис...д-ра пед. наук. 13.00.08. Сочи, 2015. 421 с.
14. Коновалова Н.А. Развитие медиакультуры студентов педагогического вуза. Дис. ... канд. пед. наук. Вологда, 2004. С.9.
15. Леготина, Н.А. Педагогические условия подготовки студентов университета к реализации медиаобразования в общеобразовательных учреждениях [Текст]: автореф. канд. ... пед. наук: 13.00.08 / Леготина Наталья Александровна. – Курган. – 2004. – 25 с.

16. Максимова Г.П. Медиопедагогика как одно из направлений современного образования. // ж. «Общественные науки», 2005. №4. 119-бет.
17. Можаров, М. С. Медиаккомпетентность будущего учителя как необходимое условие его продуктивной творческой активности [Электронный ресурс] // Magister Dixit - электронный научно-педагогический журнал Восточной Сибири - Иркутск: [б.н.], 2011. №1 (03). - Режим доступа: <http://www.psyoffice.ru/6-1024-akreditacija.htm> (дата обращения: 20.11.2015).
18. Мясникова, Т.И. Развитие медиаккомпетентности студентов университета [Текст]: дис. канд. ... пед. наук: 13.00.01 / Мясникова Татьяна Ивановна. – Оренбург, 2010. – 200 с.
19. Назарметова А.К. Политический контекст масс-медийного пространства: опыт политической компаративистики. Диссертация... Республика Казахстан, Алматы, 2017. – 136 с. 3-бет.
20. Ожегов, С.И. Толковой словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений [Текст]/ С.И. Ожегов. Н.Ю. Шведова; Рос. акад. наук, Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова. – М.: ИТИ Технологии, 2001. – 994 с
21. Stolbnikova E.A. Razvitiye kriticheskogo mishleniya studentov pedagogicheskogo vuza v protsesse mediaobrazovaniya: Na materiale reklami: Diss. ... k.p.n. – Rostov-na-Donu: Tag.GPI, 2005;
22. Столбникова, Е.А. Медиобразование: проблема воспитания критического мышления [Текст] / под ред. Р.М. Чумичева. – Волгоград : Полиграфобъединение, 2001. – С. 150 – 155.
23. Тоискин В.С, Красильников В.В. Медиобразование в информационно образовательной среде. Учебное пособие. Ставрополь: Ставроп. гос. пед. ин-т, 2009. С.3.
24. Введенский, В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога [Текст] / В.Н. Введенский // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 51–55
25. Хуторский, А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования [Текст] / А.В. Хуторский // Народное образование. – 2002. – № 2. – С.47-54–68.
26. // <https://topuch.ru/referat-mediakultura-i-sovremennoe-obshestvo/index.html> Медиаккультура и образование: особенности взаимодействия и развития.
27. Первое индексирование сайта apix-drive.com роботом Google: февраль 2019 г. Частота контакта
28. <http://www.xn--80aacc4bir7b.xn--p1ai/> Психология общения. Энциклопедический словарь [Электронный ресурс] //Режим доступа Дата обращения 26.07.2016.

UO'K 37.2: 74.204.2

DARS JARAYONLARINI SAMARALI TASHKIL ETISHDA PEDAGOG RITORIKASINING AHAMIYATI

D.A. Sabirova, o`qituvchi, O`zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy integratsiyalshgan ta'lim tizimida dars jarayonlarini tashkil etishda pedagog xodimlar va ularning nutqiy faoliyatining ahamiyati yoritilgan. Dars samaradorligini oshirishda o`qituvchilar nutqining o`rni va yuzaga keluvchi turli xil qiyinchiliklarni bartaraf etish yo`llari tadqiq qilingan.

Kalit so'zlar: nutq, ritorika, psixologiya, ishonch, ohang, diapazon, tembr, bilim, tajriba, malaka, ta'sirchanlik, mimika, jest, nutq tezligi.

Аннотация. В данной статье подчеркивается значение педагогических кадров и их речевой деятельности в организации учебного процесса в современной интегрированной системе образования. Изучена роль речи учителя в повышении эффективности урока и пути преодоления различных возникающих трудностей.

Ключевые слова: речь, риторика, психология, уверенность, тон, диапазон, тембр, знания, опыт, компетентность, выразительность, мимика, жесты, скорость речи.

Abstract. This article emphasizes the importance of teaching staff and their speech activity in organizing the educational process in a modern integrated education system. The role of the teacher's speech in increasing the effectiveness of the lesson and ways to overcome various difficulties that arise have been studied.

Keywords: speech, rhetoric, psychology, confidence, tone, range, timbre, knowledge, experience, competence, expressiveness, facial expressions, gestures, speed of speech.

Hozirgi texnika va texnologiyalar rivojlangan, axborot tezligi kun sayin yuqorilayotgan davrda butun dunyoda ilm-fanga e'tibor tobora kuchaymoqda. Shu sabab mustaqil O`zbekistonda ham ta'lim sohasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Yosh avlodni munosib o`qitish va tarbiyalash borasida ko`plab islohotlar va yangilanishlar amalga oshirilmoqda. Bu xususida pedagog

xodimlarning saviyasi va malakasini oshirish, ularning jamiyat orasida maqomini ko'tarish borasida salmoqli ishlar qilinmoqda. Yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev 2024 yil 1-fevralda qabul qilingan 21 moddadan iborat "Pedagogning maqomi to'g'risida"gi qonunni imzoladi. Hujjat matni Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasiga joylandi. Hujjatda pedagogning huquqlari, majburiyatlari, faoliyatining asosiy kafolatlari, mehnatiga yarasha haq to'lash, rag'batlantirish va ijtimoiy himoya qilish tamoyillari belgilab qo'yildi. Mamlakatimizda pedagog xodimlarga yuklatilgan eng katta vazifalardan biri bu sifatli ta'lim berish va dars jarayonlarini samarali tashkil etish deb belgilab berilgan. Har bir pedagog xodim o'zining burchi, majburiyatlarini sidqidildan amalga oshirmo'g'i, dars jarayonlarini samarali tashkil etishda bir qancha me'yorlarga rioya etishi, bor bilim, tajriba va malakasini talabalarga yetkazishda bor imkoniyatlaridan foydalangan holda oldindan ko'zlangan maqsadga erishmo'g'i darkor. Hozirgi integratsiyalashgan tezkor zamonamizda talabalarga sifatli ta'lim berish pedagog xodimlarga qo'yiladigan eng asosiy vazifalardan biri sifatida belgilangan. Chunki hozirda davlat ta'lim standartlarining barchasi ta'lim sifatini va pedagog xodimlarning salohiyatini oshirishga qaratilgan. Shu sabab pedagog xodimga qo'yiladigan talablarga to'liq javob beradigan o'qituvchigina ta'lim sifatini oshirishi mumkin. O'qituvchi til me'yorlariga bo'ysungan toza va sof nutqi orqali bu ishni amalga oshiradi.

"Nutq – tildagi mavjud ifoda vositalaridan foydalangan holda reallikka aylangan fikr bo'lib ikki xilda namoyon bo'ladi: ichki nutq va tashqi nutq.

O'qituvchi ongida hosil bo'ladigan, hali amalga oshmagan til elementlaridan tashkil topgan, kishining og'iz ochmasdan fikrlashi, mulohaza yuritishi, o'ylashi ichki nutqdir. O'qituvchi mulohazasi va fikrining til vositasida nutq organlariga ta'siri va harakati bilan real tovushlar sifatida yuzaga keladigan nutq tashqi nutq bo'lib, u ijtimoiy hodisadir.

O'qituvchining nutqiy faoliyati so'zlash, mutolaa qilish va eshitishdan iborat. Nutq hodisasi monolog, dialog, polilog, deklamatsiya hamda ayrim tekst va kitob shaklida bo'lishi mumkin. Nutq maxsus belgilangan tartibda o'zining hajmi bilan notiqqa havola etiladi.

Til hodisasi fonemalar tizimida morfemalarda, sinonimiya, omonimiyalarda, mavjud grammatik qoidalarda, murakkab terminlar va frazeologik iboralarda namoyon bo'ladi [2]. Oliy ta'lim muassasalarida talabalarning bilim, ko'nikma, malakalarini oshirishda professor o'qituvchilarning roli benihoya katta. Ritorika sana'atini yaxshi o'zlashtirgan malakali yuksak salohiyatli mutaxassisgina dars jarayonini samarali tashkil eta oladi. O'qituvchining nutq madaniyati, notiqlik san'ati va o'z fikrini og'zaki, yozma tarzda ifodalay olishi muhim hisoblanadi.

"Ritorika - xitoba har bir aniq fikrga tinglovchilarni ishontirishning mumkin bo'lgan yo'llari, usullarini topish san'ati (qobiliyati)dir. Boshqa fanlar har biri o'z sohasiga aloqador narsalarni o'rgatadi va (o'sha narsalarga) ishontiradi. Shifokorlik, tibbiyot sog'liqni saqlashga doir yoki kasalliklarning kechishiga doir narsalarni o'rgatadi va shularga ishontiradi, geometriya - turli chiziqlar, miqdorlar, sathlarni, ularni o'zgartirishni, arifmetika - sonlarni olish, qo'shish, ko'paytirish, bo'lish amallarini o'rgatadi va hokazo. Boshqa kasblar, hunarlar va fanlar ham shu kabi, har biri o'z masalalari bilan shug'ullanadi. Ritorika (xitoba) esa aloxida fanlarga emas, balki barcha fanlar uchun umumiy bo'lgan, har bir fan uchun zarur bo'lgan ishontirish usullarini o'rgatadi." [1] Ha, darhaqiqat ritorika san'ati barcha fanlar va barcha sohalar uchun birdek zarur. Qaysi sohaga nazar tashlasangiz ham, u yerda albatta ritorika, notiqlik san'atining ahamiyati juda katta ekanligini his etasiz. Ana shunday kasblardan biri bu o'qituvchi kasbidir. Har bir pedagog xodim bir qancha qobiliyat va zaruriy malaka bilimlarga ega bo'lmog'i lozim.

Zamonaviy o'qituvchi shaxsida quyidagi fazilatar namoyon bo'la olishi kerak.

1. O'qituvchi jamiyat ijtimoiy hayotida ro'y berayotgan o'zgarishlar, olib borilayotgan ijtimoiy islohotlar mohiyatini chuqur anglab yetishi hamda bu borada o'quvchi talabalarga to'g'ri, asosli ma'lumotlarni berishi lozim.

2. Zamonaviy o'qitish ilm-fan, texnika va texnologiya yangiliklari hamda yutuqlaridan xabardor bo'lishi talab etiladi.

3. O'qituvchi o'z mutaxassisligi bo'yicha chuqur va puxta bilimga ega bo'lishi, o'z ustida tinimsiz ishashi va izlanishi lozim.

4. O`qituvchi pedagogika va psixologiya fani asoslarini puxta bilishi, ta`lim jarayonida o`quvchi va talabalarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda faoliyat tashkil etishi lozim .

5. O`qituvchi ta`lim-tarbiya jarayonida eng samarali shakl, metod va boshqalardan unumli foydalanish imkoniyatiga ega bo`lishi kerak.

6. O`qituvchi ijodkor, tashabbuskor va tashkilotchilik qobiliyatlariga ega bo`lishi shart.

7. O`qituvchi yuksak darajadagi pedagogik mahoratga kommunikativlik layoqatiga ega bo`lishi, nutq, yuz, qo`l, oyoq va gavda harakatlari qonuniyatlarini chuqur o`zlashtirib olishi kerak.

8. O`qituvchi yuksak nutq madaniyatiga ega bo`lishi va nutqi bir qator sifat xususiyatlarini hosil qilishi kerak.

9. O`qituvchi kiyinish madaniyatiga rioya etishi kerak.

10. O`qituvchi shaxsiy hayotda pok, atrofdagilarga o`rnak bo`lishi lozim. Yuqorida sanab o`tilganlar orasida nutq madaniyati alohida ahamiyat kasb etadi chunki, darsni samarali tashkil etishda nutq juda ko`plab vazifalarni bajaradi. Nutq so`zlovchi yoki yozuvchi shakllantirilgan matnning muayyan ko`rinishi ifodasi bo`lib, u faqatgina lisoniy hodisa sanalmasdan, balki ham ruhiyat, ham nafosat hodisasi sanaladi, shuning uchun yaxshi nutq deyilganda aytilmoqchi bo`lgan maqsadning tinglovchiga to`liq va aniq yetib borishi, ularga ma`lum ta`sir o`tkazishi nazarda tutiladi. Shunga ko`ra nutq oldiga muayyan talablar qo`yiladi. Bu talablar nutqning kommunikativ sifatleri bo`lib, unda nutqning mantiqan to`g`ri, fikran aniq, tuzilishiga ko`ra chiroyli va yo`nalishiga ko`ra maqsadga muvofiq bo`lishi nazarda tutiladi. Eng avvalo har bir pedagog auditoriya oldiga kirarkan o`zida ishonch tuyg`usini shakllantirgan bo`lishi shart, chunki qo`rquv yoki ishonchsizlik bo`lsa tinglovchilarni o`z ortidan ergashtira olmaydi. Ishonch qachon shaklanadi degan savol tug`iladi, albatta. Ishonch insonda ruhiyat va aqliy jarayonlar bilan uyg`unlashgan holda kechuvchi jarayon bo`lib, ko`p izlangan, ko`p kitob mutolaa qilgan, zamon bilan hamnafas bo`lgan va eng asosiysi o`z mutaxassisligini ipidan ignasigacha, mayda detallargacha yaxshi o`zlashtirgan bo`lsagina shakllanadi. Notiq eng avvalo aytayotgan fikrlari va so`zlariga o`zi ishonsagina auditoriyani ham ishontira oladi. Ayniqsa o`qituvchining aytayotgan fikrlari ilmiy asoslangan, mantiqan tugallangan, sodda, tushunarli, aniq, lo`nda ifodalangan bo`lmog`i zarur.

Shu o`rinda nutqning ishontirish usullari haqida to`xtalish o`rinlidir: “Ritorika (xitoba) esa aloxida fanlarga emas, balki barcha fanlar uchun umumiy bo`lgan, har bir fan uchun zarur bo`lgan ishontirish usullarini o`rgatadi. Nutqning ishontirish usullari uch turlidir: birinchi usul - gapiruvchining shaxsiyatiga, kimligiga bog`liq. (Masalan, elga taniqli, o`z sohasining ustalari gapirsa - ishonchli; bilimsiz, yolg`onchi, yengiltak odam gapirsa ishonmaydilar). Ishontirishning ikkinchi usuli - tinglovchilarning yoshiga, saviyasiga va kayfiyatiga qarab so`zlashdir. (Masalan, bilimga qiziqmaydigan, yengiltak tinglovchilarga, talabalarga gapirsangiz, idrok etmaydilar va shu sababli, aytganingizga ishonmaydilar. Agar bilimga chanqoq, iqtidorli talabalar, o`quvchilar bo`lsa, ularni mahoratingiz, chuqur bilimingiz bilan fikringizga ishontira olasiz - M.M.). Ishontirishning uchinchi usuli – nutqning o`ziga, mazmuniga bog`liq. Uchinchi usulda ishontirish nutq mazmuniga bog`liq, notiq yo rostdan ishontiradi, yo tinglovchilarni ishontirdim deb o`ylaydi.” [1] Yuksak salohiyatli, malakali kadr albatta nutning ishontirish usullarining uchchalasini ham birdek yaxshi o`zlashtirgan bo`lishi va darsda talaba-yoshlarda fanga muhabbat va ishtiyoqni kuchaytirishi zarur.

Xulosa o`rnida shuni aytish o`rinliki, notiq ya`ni malakali ustoz nutq so`zlaganda albatta ohangga e`tibor qaratmog`i lozim. Bir xil temp yoki bir xil ohangda so`zlasa auditoriyada zerikish yoki e`tiborsizlik yuzaga kelishi mumkin, garchi notiq juda zaruriy ma`lumotlarni yetkazayotgan bo`lsa-da. Diapazon - tovushning hajmi. Uning chegarasi juda yuqori va past ton bilan aniqlanadi. Tembr - tovush bo`yog`i yorqinligi, shu bilan birga uning yumshoqligi, iliqdigi, o`ziga xosligi. Ba`zi hollarda yuqori tembrda va ba`zi o`rinlarda pastroq ohangda auditoriyaga murojaat qilinsa, tinglovchilar ham shunga mos ravishda ma`lumotlarni esda saqlab qolishi bir muncha oson kechadi, talabalarda ko`proq ishtiyoq, qiziqish uyg`onadi. Mavzuni yoritishda o`qituvchi albatta mimika, jestlarga ham murojaat qiladi. Hatto birgina ko`z qarashi yoki samimiy tabassum ham auditoriyada iliq, do`stona munosabatlar hosil bo`lishida muhim ahamiyat kasb etadi. Eng avvalo auditoriyani “ayol, ona” sifatida ko`rish kerak. Chunki ayolga nisbatan hurmat, e`tibor, halimlik, shirinsuhanlik,

ehtiyotkorlik bilan muomala qilinadi. Talabalar auditoriyasiga ham huddi mana shunday oltin o'rtalikni topgan holda ehtiyotkorlik bilan, hammaga birdek ma'qul bo'ladigan so'zlar bilan, hurmat ila murojaat qilish zarur sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Arastu.Poetika. Axloqi kabir. Ritorika. _T.:”Yangi asr avlodi”, 2011, 352 b.
- 2.A.Xoliqov. Pedagogik mahorat. Darslik. Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi .-T.:“ Iqtisod-moliya”,2011,420 b
- 3.N.Bekmirzaev. Nutq madaniyati va notiqlik asoslari. O`quv qo`llanma. O`zR. FA. -T.:”FAN`nashriyoti, 2007, 156 b
- 4.Bartlett, Lesley E., "Pedagogy in Action: Teaching and Writing as Rhetorical Performance" (2014). Dissertations, Theses, and Student Research: Department of English. 89. <http://digitalcommons.unl.edu/englishdiss/89>
- 5.Михальская А.К. Педагогическая риторика. История и теория. М., 1998.

UDC 372.881.1

THE IMPORTANCE OF USING AUTHENTIC MATERIALS IN TEACHING READING AND IMPROVING STUDENTS READING SKILLS

U.A.Tohirova, teacher, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Haqiqiy materiallar o'quvchilarga tilni tabiiy va asl ko'rinishida his qilish imkoniyatini beradi, shuning uchun ularni tayyorlash va ularni sinfdan tashqarida va o'qituvchi va sinfdoshlaridan tashqari boshqa odamlar bilan ham tildan foydalanishda qulay his qilish imkonini beradi. Bu juda zarur bo'lgan ishonchni kuchaytiradi va oxir-oqibat ularning maqsadli tildagi malakasini oshiradi. Masalan, o'qituvchilar restoranda qo'llaniladigan dialogdan foydalanishlari mumkin, bu orqali talabalar ovqatga buyurtma berish, so'rov yuborish, taklifni qabul qilish, rad etish va hokazolarda odamlar ishlatadigan iboralar yoki tilni o'rganishlari mumkin.

Kalit so'zlar: haqiqiy materiallar, moslik, foydalanish, o'qish.

Аннотация. Аутентичные материалы дают учащимся возможность испытать язык в его естественной и оригинальной форме, тем самым, в то же время готовя их и заставляя чувствовать себя комфортно при использовании языка вне классной комнаты и с другими людьми, кроме их учителя и одноклассников. Это создаст столь необходимую уверенность и, в конечном итоге, улучшит их знание целевого языка. Например, учителя могут использовать диалог, который используется в ресторане, с помощью которого учащиеся смогут выучить выражения или язык, которые люди используют при заказе еды, оформлении запроса, принятии и отклонении приглашения и так далее.

Ключевые слова: аутентичные материалы, пригодность, эксплуатационная пригодность, читабельность.

Abstract. Authentic materials provide the opportunity for the students to experience the language in its natural and original form therefore at the same time preparing them and making them feel comfortable in using the language outside of the classroom and with other people than their teacher and classmates. This will build the much needed confidence and in the end improve their proficiency in the target language. For instance, teachers could use dialogue which is used at the restaurant by which students will be able to learn the expressions or language that people use when ordering a meal, making a request, accepting and declining an invitation and so on.

Keywords: authentic materials, suitability, exploit ability, read ability.

Reading is considered one of the most important skills that university students of English need to acquire. It is important not only in developing language intuition and determining academic success, but also for completing certain task. Therefore, it is obligatory for students to have good reading skills. They should acquire such an ability that they can easily handle any reference they need for accomplishing every task given to them. Acquiring reading skill requires one to be able to comprehend the text itself. However, students often have difficulties in learning English as a foreign language without appropriate learning materials in the classroom. Too often foreign language reading texts are designed either too difficult or too easy for students. Without appropriate reading texts that suit them, students spend long hours in the classroom with poor achievement. Students' performance varies according to the type of reading texts given to them.

Authentic materials are often more interesting because they reflect real life phenomena, the learners are more eager to learn when the language is authentic or meaningful. It is supported by Nuttall who states that “authentic texts can be motivating because they are proof that the language is used for real life purposes by real people”. Moreover, they have a positive effect on comprehension and learner satisfaction. Thus, it can be implied that the use of authentic materials affect the students’ reading comprehension. However, authentic materials often contain difficult language and unneeded vocabulary items, which can be unnecessary distraction for learners and teacher. In order to solve the problem the authentic material should be used in accordance with students’ ability, with suitable tasks being given in which total understanding is not important. In order to overcome the problems created by difficult authentic material texts, one solution needed is to simplify them according to the level of the learners. Created material refers to textbooks and other texts specially designed for learning purposes. It is designed generally based on the syllabus and provide a systematic coverage of teaching items. The language of created materials has usually been modified and adjusted according to the learning objectives and level of learners and their ability. The main difference between authentic and created materials lies on the naturalness of language used. Authentic materials have more natural language and reflect real life.

One of the most useful is the Internet. Whereas newspapers and any other printed material date very quickly, the Internet is continuously updated, more visually stimulating as well as being interactive, therefore promoting a more active approach to reading rather than a passive one. From a more practical point of view, the Internet is a modern day reality, most students use it and for teachers, there is easier access to endless amounts of many different types of material. From a even more practical/economical point of view, trying to obtain authentic materials abroad can be very expensive, an English paper or magazine can cost up to 3-4 times the price that it usually is and sometimes is not very good. Often by having unlimited access in the work place, looking for materials costs nothing, only time. Authentic materials should be the kind of material that students will need and want to be able to read when travelling, studying abroad, or using the language in other contexts outside the classroom. Authentic materials enable learners to interact with the real language and content rather than the form. Learners feel that they are learning a target language as it is used outside the classroom. When choosing materials from the various sources, it is therefore worth taking into consideration that the aim should be to understand meaning and not form, especially when using literary texts with the emphasis being on what is being said and not necessarily on the literary form or stylistics. Suitability of content can be considered to be the most important of the three, in that the reading material should interest the students as well as be relevant to their needs. The texts should motivate as well as.

Exploitability refers to how the text can be used to develop the students’ competence as readers. A text that cannot be exploited for teaching purposes has no use in the classroom. Just because it is in English does not mean that it can be useful.

Readability is used to describe the combination of structural and lexical difficulty of a text, as well as referring to the amount of new vocabulary and any new grammatical forms present. It is important to assess the right level for the right students. Reading is not only about literal and extensive reading but it also has some other categories. There are four activity of reading: perspective, selective, literal, and extensive reading which is described as follows:

a) Perceptive reading tasks include attending to the components of larger stretches of discourse such as letter, words, punctuation, and other graphic symbols in the text. In this category bottom-up processing is implied. A teacher can design some assessment in perspective reading such as reading aloud, written response, multiple-choice, and picture-cued items.

b) Selective reading, this category is largely an artifact of assessment formats. In order to ascertain one’s reading recognition of lexical, grammatical, or discourse features of language within a very short stretch of language, certain typical tasks are used: picture-cued tasks, matching, true/false, multiple-choice, etc. The teacher can stimulate the students by giving sentences, brief paragraphs, and simple charts and graphs. Brief responses of the students are needed for measuring their understanding. In this category a combination of bottom-up and top-down processing may be used. In selective reading the teacher also can conduct some assessment such as multiple-choice

related to text's vocabulary and language future, matching tasks, editing tasks, and picture-cued tasks, and fill in the blank.

c) Interactive reading, this type is a process in negotiating meaning of the text that relates to the reader's understanding about the text, and in-take is the product of that interaction. The genres text that lend themselves to interactive reading are anecdotes, short narratives and description, excerpts from longer texts, questionnaires, memos, announcements, direction, recipes, and the like. The focus of an interactive task is to identify relevant features (lexical, symbolic, grammatical, and discourse). In this reading type top-down processing is typical of such tasks, although some instances of bottom-up performance may be necessary. The teacher can invite the students by using cloze task, impromptu reading plus comprehension questions, short-answer tasks, editing, scanning, ordering tasks, and information transfer.

d) Extensive reading, the type of reading activities applied in informal reading material such as articles, essays, technical reports, short stories, and books. The activity is usually read outside the classroom hour. In this type top-down processing is assumed for most extensive tasks. The teacher can blow up some assessment like skimming tasks, summarizing and responding, and also note-taking and outlining.

In conclusion, We can generally say that the preparation for a lesson with a use of authentic materials is more demanding for teachers, but the yield for pupils is much higher than from a common lesson. In addition, they are learning to use a language for life more than from most textbooks. They also develop a lot of skills next to learning the language itself, for example, working with the Internet, searching for information, social – cultural understanding, long-term planning etc. Indeed, we have found out that authentic materials play an important role in teaching a second language.

REFERENCES:

1. Karima Merchi. The Use of Authentic Materials As Motivational Strategy To Develop Learners' Speaking Proficiency. Biskra University press, 2012
2. Khaniya. T. R. Use of authentic materials in EFL classrooms. Journal of NELTA, 2006 11(2). 17- 23.
3. Kilickaya, F. Authentic materials and culture content in EFL classrooms. The Internet ELT Journal, 10 (7), 2004
4. Long. M. H. Problems in SLA. New Jersey: Lawrence Erlbaum. 2007
5. Mishan. F. Designing authenticity into language learning materials. Bristol, 2005
6. Nunan, D. Second Language Teaching and Learning. Boston: Heinle and Heinle Publishers, 1999
7. Nuttal. C. Reading Skills in a foreign Language. Oxford: Heineman.,1996 172
8. Peacock. M. The effect of authentic materials on the motivation of EFL learners. ELT Journal, 1997 15/2, 144-153.
9. Akramovna, T. U. (2023). Alisher Navoiyning "lison ut-tayr" asari mazmuni. so 'ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi, 6(12), 246-252.
10. Akramovna, T. U. (2023). An introduction to competency-based language teaching into education. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 11(4), 128-132.
11. Jamshidovna, B. D., & Akramovna, T. U. (2023). English language teaching methodology. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 11(4), 133-136.
12. Akramovna, T. U. (2023). Lexical, grammatical and phonetic features of american english. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 11(1), 137-140.
13. Erkinovna, S. M., & Akramovna, T. U. (2023). Direct method in teaching english. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 10(6), 52-55.

UDC 372.881.111.1

TYPES OF AUTHENTIC MATERIALS AND AUTHENTICITY IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING

U.A.Tohirova, teacher, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. *Haqiqiy materiallar o'quvchilarga ham, o'qituvchilarga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Har qanday tilni o'rganishning eng yaxshi usuli - bu tilni kundalik vaziyatda qo'llanadigan tarzda maqsadli tilga singdirishdir.*

Kalit so'zlar: *haqiqiy materiallar, o'quv jarayoni, og'zaki til, yozma til, o'rganish tajribasi.*

Аннотация. *Аутентичные материалы оказывают положительное влияние как на учащихся, так и на преподавателей. Лучший способ изучения любого языка — это*

погрузиться в изучаемый язык так, чтобы этот язык действительно использовался в повседневной ситуации.

Ключевые слова: аутентичные материалы, процесс обучения, устная речь, письменная речь, опыт обучения.

Abstract. *Authentic materials have positive impact both learners and teachers. The best way of learning any language is to immerse ourselves in the target language in a way that the language is actually used in everyday situation. Key words: authentic materials, learning process, spoken language, written language, learning experience.*

Keywords: *authentic materials, learning process, spoken language, written language, learning experience.*

The word authentic itself comes from Latin “*authenticus*” and Greek “*authentikos*” what means “principal, genuine”. Authentic materials are defined differently by the scientists.

Generally, they are “print, video, and audio materials that learners encounter in their daily lives, such as change-of-address forms, job applications, menus, voice mail messages, radio programs, and videos”. [1] They are not created to be used in the classroom. However, they are great learning tools for learners because of the fact that they are simply authentic.

Mishan claims that there are three approaches which are regarded as the basis for the term authenticity in language teaching. These are communicative, materials-focused and humanistic approaches.

a) Communicative approach: in this approach, the focus is on communication from both sides the learning process and the teaching methods.

b) Materials-focused approach: the learning in this approach is text-centered.

c) Humanistic approach: this approach emphasizes the unity of learners’ feelings and the learning process. [2]

According to Peacock, authentic materials are produced “to fulfill some social purpose in the language community”.

Harmer defines authentic texts as “materials which are designed for native speakers; they are real texts; designed not for language students, but for the speakers of the language”.

Jordan writes that authentic texts are “texts that are not written for language teaching purposes”.

Authenticity is an important issue in language learning and teaching. It is also an emotive term and a controversial topic. According to Breen there are four types of authenticity. These are: text authenticity, learner authenticity, task authenticity and authenticity of the classroom.

-Authenticity of text: refers to the authentic qualities of a text. Authentic texts in the context of language learning, means any source of information used to help learners to develop an authentic understanding.

- Authenticity of learners: refers to the ability of learners to interpret the meaning present in the text like the native speakers do in the real world.

- Authenticity of the tasks: refers to the chosen tasks provided for the learners to be engaged in an authentic communication and authentic aims for learning.

- Authenticity of the classroom: the most important role of the classroom is to enable the learners to experience public and interpersonal sharing of content of language learning, the sharing of problems with such content, and revealing of the most effective means and strategies to overcome such problems.” [3]

The use of authentic materials in an EFL classroom is what many teachers involved in foreign language teaching have discussed in recent years. There are persuasive voices insisting that the English presented in the classroom should be authentic, not produced only for instructional purposes.

During lessons teachers can use diverse materials for full productivity of working hours. Every type of authentic materials is accessible in the Internet and many other sources.

More examples of authentic materials are proposed by Gebhard. His examples that may serve as a source authentic materials for creating lessons are: [4]

I. Authentic audio-visual materials: a material which students can see and hear a voice, such as TV commercials, quiz shows, cartoons, new clips, comedy shows, movies, soap operas, short videos, video clip of songs, professionally audio-taped short stories and novels, radio advertisements, songs, documentaries, and sales pitches.

II. Authentic visual materials: a material which students can see and enjoy it because it has much pictures and wordless such as power-point slides, photographs, paintings, children's artwork, stick-figure drawings, wordless street signs, pictures from magazines, postcard pictures, wordless picture books, and stamps.

III. Authentic printed materials: a material that is presented on paper such as newspaper articles, movie advertisements, astrology columns, sports reports, advice columns, lyrics of songs, restaurant menus, food packages, story book, street signs, cereal boxes, candy wrappers, tourist information brochures, university catalogues, telephone books, maps, TV guides, comic books, greeting cards, grocery coupons, pins with messages, and bus schedules.

IV. Realia is real world objects that are often used to illustrate points visually or for role-play situations such as coins and currency, folded paper, wall clocks, phones, Halloween masks, dolls, and puppets.

a) Newspaper is considered one the most significant materials that can be organized productive reading classes. It provides a number of sources of authentic language of classroom and it provides learners with potential source to talk about different situations that matter to them and even write about the event that have read.

b) The blackboard is inside the classroom and it is inseparable material. The board has been related to the "teachers-centered" tradition. Obviously, the blackboards are used by the teachers in order to support their lectures and it is the minimum resource available for all language teachers

c) The pictures are a part of language task (grammatical and lexical) which provide the various potential sources. Pictures can be used for different purposes. First of all, they are suitable to realize what may be called "the collective eye of the class" in this case students focus on one thing.

d) Wall charts and posters can be used as a means to encourage students. They can improve their speaking skills. Wall charts and posters contain a sequence of events related in time and space which makes them suitable for narratives and it is quite easy to find maps, posters with numbers and letters they can easily be a part of learning tasks.

e) Tapes can be used to carry out listening activities, tapes employed for more than one purpose, it can be used to provide students with recorded samples of native speakers pronunciation and intonation and students are exposed to these recordings so as to catch the different aspects of pronunciation

f) Radio is another useful authentic material to conduct productive lessons. Teachers for oral expression can use radio during the tutorial sessions which aim to improve both listening and speaking skills

g) Over Head projector (OHP) is a powerful and helpful device, it allows us to prepare visual or demonstration materials. It requires little technical knowledge, and usually easy to carry around. They are widely utilized.

h) The internet is another beneficial authentic material. Teachers find the internet as a very useful material because they have at their hands a large amount of text, journals, live video and much more endless lists of useful material for language classroom

i) *Video* courses provide teachers with a wide range of activities that the combination of sound and image shown in context is a powerful tool in the ESL classroom, the speakers, setting, gestures can be seen and heard at the same time also technical features of video players allow the teacher to pause to go forwards or backwards or to play via recording. The main advantages of using videos are that they provide language within natural context. Some advantages of this kind of video are:

1. They are highly motivating for students;
2. They demand interaction and they are open to be used as learned centered activities;
3. They allow teachers to use images as well as they can focus on non verbal language objects or focus on accent, pronunciation and register;

4. They are easy to use and learners can both watch video and take notes. Students tend to combine it with context in which it is used. Videos and films show a real live and the specific peculiarities of language.[5]

j) *Realia* is considered as an important tool of teaching-learning process. *Realia* is a term for real things, concrete objects that are used in classroom situation to construct background knowledge vocabulary. R Jordan clearly claims:”.

In conclusion, both the related literature and the practical implementation of the present study show that the use of authentic materials is a useful means to motivate learners, arouse their interest and expose them to target language in real life situations. The use of authentic materials allows for the provision of positive feedback on learners learning process, because learners notice they deal with interactive and meaningful language in real contexts. In this regard, it is important that teachers are careful about selecting materials, activities and methods in further developing learners’ four language skills; ensure that the selected context conveys relevant messages that enrich and widen learners’ use of the target language, taking account of learners’ needs and expectations.

REFERENCES:

1. Peacock.M. The effect of authentic materials on the motivation of EFL learners. *ELT Journal*, 1997. P.144-153.
2. Mishan. F. Designing authenticity into language learning materials. Bristol. 2005
3. Breen, M. Authenticity in the language classroom. *Applied Linguistics*, 1985. P. 60-70.
4. Genhard. J.G. Teaching English as a foreign language: A teacher self-development and methodology. The university of Michigan press.1996.
5. Harmer Jeremy. The Practice of English language teaching. England; Longman, 2001. P.282
6. Akramovna, T. U. (2023). Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” asari mazmuni. *So 'ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi*, 6(12), 246-252.
7. Akramovna, T. U. (2023). An introduction to competency-based language teaching into education. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 11(4), 128-132.
8. Jamshidovna, B. D., & Akramovna, T. U. (2023). English language teaching methodology. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 11(4), 133-136.
9. Akramovna, T. U. (2023). Lexical, grammatical and phonetic features of american english. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 11(1), 137-140.
10. Erkinovna, S. M., & Akramovna, T. U. (2023). Direct method in teaching english. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 10(6), 52-55.

UDC 378

THE TEACHING APPROACHES OF ACADEMIC VOCABULARY AND PROBLEMS LEARNERS FACE

M.M.Tolibov, teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand
Sh.A.Mirzaev, teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz tilida so'zlashuvchilar uchun ilmiy so'zlarni o'zlashtirish va samarali o'qitish strategiyalarini amalga oshirish muhimligini ta'kidlaydi. Ilmiy so'zlarni o'zlashtirish – til tashuvchisi bo'lmagan talabalar muvaffaqiyatining asosiy omili bo'lib, murakkab matnlarni tushunishni osonlashtiradi, tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi va samarali muloqotga yordam beradi. Biroq, til o'rganuvchi talabalar ko'pincha til va madaniy farqlar tufayli akademik lug'atni yodlashda to'siqlarga duch kelishadi. Ushbu muammoni bartaraf etish uchun o'qituvchilar yakka tartibdagi ta'lim usullaridan, jumladan, aniq lug'at o'rgatish, kontekstga asoslangan o'quv faoliyati va lug'atni rivojlantirish mashqlaridan foydalanishlari kerak. Ilmiy lug'atni o'rgatishning ustuvorligi o'qituvchilarga til o'rganayotgan talabalarga ilmiy muhitda harakat qilish, ularning ish faoliyatini yaxshilash va ta'limda muvaffaqiyatga erishish uchun ishonch berish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: til 1, APA uslubi, o'qituvchiga yo'naltirilgan, nashrlar.

Аннотация. Эта статья подчеркивает важность усвоения академической лексики и применения эффективных стратегий преподавания для неродных носителей английского языка. Владение академической лексикой является ключевым фактором успеха неродных учащихся, облегчая понимание сложных текстов, развивая критическое мышление и способствуя эффективному общению. Однако неродные учащиеся часто сталкиваются с препятствиями при усвоении академической лексики из-за лингвистических и культурных

различий. Для преодоления этой проблемы преподаватели должны использовать индивидуальные методы обучения, включая явное преподавание лексики, контекстно-ориентированные учебные мероприятия и упражнения по расширению словарного запаса. Приоритетное преподавание академической лексики позволяет преподавателям дать неродным учащимся уверенность в навигации по академическим средам, улучшить их успеваемость и достичь успеха в образовательной деятельности. Статья подчеркивает важность оснащения неродных учащихся необходимыми навыками академического языка для успешной адаптации в академических средах.

Ключевые слова: язык 1, стиль APA, ориентация на преподавателя, публикации.

Abstract. *This article underscores the vital importance of academic vocabulary acquisition and the implementation of effective teaching strategies for non-native English-speaking students. Proficiency in academic vocabulary is a key factor in the academic success of non-native learners, facilitating their understanding of intricate texts, fostering critical thinking abilities, and promoting effective communication. However, non-native students often face obstacles in acquiring academic vocabulary due to linguistic and cultural disparities. To tackle this challenge, educators must employ customized instructional methods, including explicit vocabulary instruction, context-based learning activities, and vocabulary enhancement exercises. By prioritizing the instruction of academic vocabulary, educators can empower non-native students to confidently navigate academic environments, enhance their academic performance, and attain success in their educational endeavors. The paper highlights the significance of equipping non-native learners with the essential academic language skills required to thrive in academic settings.*

Keywords: *language 1, APA style, teacher-centered, publications*

Introduction. By and large, it is undeniable that English has already become an international language of science and academic communication. I can safely say that almost all over the world people of science tend to use the language for their academic work like publications, researches, textbooks and etc...

Furthermore, the role of academic writing is imperative in higher education, and this writing requires other subskills such as editing, proofreading, planning and revising.

When students get accepted to the tertiary education, they are supposed to have a good command of language as opposed to native students. Nevertheless, the vast majority of non-native students find academic writing challenging task. Why it is so complicated process for non-native speakers of English when it comes to composing a piece of academic work, it is because students have to acquire a high level of language proficiency such as advanced grammar, a high level of vocabulary along with other a wide range of writing styles and genres. And then, they may succeed in writing. On top of that, there exist several other cultural factors that ascribe to successful writing like students' native language proficiency.

Literature review. *Challenges of academic writing for non-native speakers.*

According to Jack (2013), one of the core problems that non-native speakers particularly south African students come across is poor writing. It is because, he claims, unpreparedness of students during the college or school years. In other words, in some countries, there is a lack of adequate writing and reading materials for students. As a result, when they get to higher education, academic writing becomes a huge trouble for them. In my opinion, he is right on this matter. It should not be unnoticed that writing in a second language is much more challenging than writing in a native language for those who have practiced less before. Hence, it is also responsibility of educational settings to create their curriculum taking students' background knowledge in language into consideration. Provided if the syllabus does not fit the knowledge of students, outcome of academic writing can be bad.

I think a lot of developing and under-developing countries' language policies are not good enough, hence, students find writing still an issue. Also, one of the linguists in Indonesia, Rostanti (2019) says that when students are asked to write a piece of composition based on given topic, a significant number of students witnesses problems such as linguistics, cognitive, and psychological

problems. Regarding the above mentioned writing problems, she asserts that writing has already become the toughest skill for students because of the fact that students do not only produce ideas, from time to time, they have to translate their findings from L1 to L2. The same thing happens with me, when I write in most cases I use translation to combine my thoughts according to grammar rules. It is also worthwhile to mention that writing academically is not an easy process, it involves sticking to lexical and grammatical rules along with taking the audience into consideration. In other words, it does not just mean to paraphrase other authors ideas, writers should incorporate his/her own voice (Ernest, 2014)

Socio-cultural impacts. By and large, it is thought that writing is fundamentally important skill in second language acquisition. It is because, students use writing for studying, thinking and constructing their knowledge and ideas. Now I would like to draw your attention to the reasons that poses difficulties for non-native speakers of English. According to Ernest (2014), one of the problems is that students may come from a wide range of cultural backgrounds. To be more precise, in their countries, they might have been reliant on teachers which is teacher-centered. In addition, they may not be trained to think critically like analyzing, evaluating, and giving opinion. In my opinion, he is right, most of the teacher in developing countries lack good curriculum that teaches children to think critically about some kind topic or issue.

Linguistic problems. Language, coherence, and cohesion.

Iram (2021) conducted a research with his team on the challenges of writing on students' perspective. And according to the data he collected, despite the fact that a vast majority of students know the significance of coherence and cohesion in academic writing, students still face these problems. The results demonstrate some of the students do not use planning prior to composition so it is difficult for them to link and organize their thoughts well. Probably, it is because they are not aware of the cohesive devices, high level lexical words as well as the structure of the academic writing.

Significant topics and relevant references. Iram's (2021) indicate the results, half of the students are inclined to read the criteria of the assignments, yet they find it difficult to choose a relevant topic for their assignments. Furthermore, he says that even after choosing a topic it is still problem for them when it comes to accumulating relevant materials based on their chosen topics. I think he is right here, maybe a lot of students do not know what resources to use for their assignment. Also, some students tend not to ask for help for their instructors for clarification of the assignments.

Expressing their own voice. While composing their writing work, a lot of students have tendency to get lost. To be more precise, when they refer others' ideas, they may not manage to give their own ideas. It is because they fail to expressing their views, whether it is true or not, therefore, they have a lack of confidence. In other words, they may not feel as experienced as the expert writers. The same thing happens with me sometimes, I may not keep the balance between my own voice and writers' opinions. I think it is one of the situations a lot of students face the same problem. In this case, the best way to get rid of these kind of problems, I usually send my work to my groupmates and my course instructor so that they can tell me the mistake I have made.

Discussion and results. The Lead technique can be used as a pre-reading, while-reading, and post-reading activity. In the Lead, students are given the vocabulary that will be dealt with for the meeting, and are evaluated on their earlier information identified with the subject of study for the class. In this methodology, students can talk about with the class utilizing the new vocabulary gatherings, and have a high shot at retaining the vocabulary sited viably. In this methodology, the students are for the most part forming the conversation and the teacher effectively affects the discussion, as the students base their conversation on the vocabulary introduced to them.

Another tremendous technique which learners may take advantage of a pre-reading and post-reading way of learning is Possible Sentences (Stahl & Kapinus, 1991). The strategy can be exceptionally useful for students who may battle with the utilization of obtained vocabulary. While retain certain words, their affiliations and qualities, utilizing those words is more indispensable for progressed students. In this procedure the students are acquainted with the vocabulary through a text

to animate their previous information; the words need to scale between the words that the students may definitely know and the ones they are not liable to know.

The Frayer Model is an amazingly helpful guidance method intended to create students' vocabulary information by giving them models and non-models. In this technique the teacher at first completely presents the new word and recognizes its characteristics and ideas, then, at that point, the teacher will think about how this new vocabulary varies from different words the students might have run over by giving them with models and non-models; the teacher should cautiously clarify the vocabulary and why a few models apply to it and some don't. At long last the educator will request that the students recognize the models and non-models all alone. End Academic vocabulary is a fundamental piece of scholarly language (Nagy and Townsend, 2012) that requirements immediate and circuitous help from teachers to be adequately procured.

Conclusion. In sum up, it could be stated that academic writing plays a significant part in every educational establishment starting from undergraduate studies to essays, writing articles, dissertations, researches, and other academic compositions and academic writing is a compulsory requirement that every student are supposed to possess. Moreover, academic writing as opposed to general writing, is higher level where writer does not only just paraphrase, he or she has to add more information, synthesize information and present his/her opinion regarding the topic. I tried to shed light on some problems that students in south Africa, Saudi Arabia, and Indonesia face the common problems like cultural impacts, low language proficiency, structural writing problems. Moreover, it could be restated that while the techniques referenced here have demonstrated to be valuable and are being applied generally in classes all throughout the planet, by the day's end it is the connection between students what's more, instructors that is the paste that perfectly sticks these procedures together. While talented teachers can utilize these procedures to more readily draw in students in the learning measure, establishing a significant learning climate is crafted by both the educators what's more, the students. It's undeniably true that learning scholarly vocabulary and instructing it is no simple errand. It must be done when all components in the class are working together agreeably. The combination of a wide scope of strategies is expected to arrive at high levels of comprehension and expertise in vocabulary. Methods, commitment, difficult work and a piece of fun, together can prompt taught students who can effectively achieve the vocabulary expected to live up to their academic and expert desires. I believe that language teachers should be able to find best ways for their students.

REFERENCES:

1. Friedberg, C., Mitchell, A., & Brooke, E. (2016). Getting scholastic language and its association with school achievement. Retrieved from https://www.lexialearning.com/destinations/default/documents/assets/Whitepaper_Understanding_Academicleanguage.pdf
2. Harmon, J. M., Hedrick, W. B., & Wood, K. D. (2005). Exploration on vocabulary guidance in the substance regions: Implications for battling perusers. *Reading and Writing Quarterly*, 21, 261-280.
3. Hyland, K., & Tse, P. (2007). Is there an "academic vocabulary"? *TESOL Quarterly*, 41(2), 235-254.
4. Lawson, M. J., & Hogben, D. (1996). The vocabulary learning procedures of unknown dialect understudies. *Language Learning*, 46, 101-135.
5. Nagy, W., & Townsend, D. (2012). Words as apparatuses: Learning scholarly vocabulary as language acquisition. *Reading Research Quarterly*, 47(1), 91-108.
6. Nation, P. (2001). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Paquot, M. (2010). *Academic Vocabulary in Learner Writing: From Extraction to Examination*. New York: Continuum.
8. Stahl, S. A., & Kapinus, B. A. (1991). Potential sentences: Predicting word implications to teach content area vocabulary. *The Reading Teacher*, 45(1), 36-43.
9. Pineteh, E. A. (2014). The Academic Writing Challenges of Undergraduate Students: A South African Case Study. *International Journal of Higher Education*, 3(1).
10. Sajjad, I., & Sarwat, S. (2021). Examining the academic writing challenges faced by university students in KFUEIT. *Journal of Archaeology Egyptology*, 18(10), 1759-1777.
11. Chokwe, J. M. (2013). Factors impacting academic writing skills of English Second Language students. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(14).
12. AlMarwani, M. (2020). Academic Writing: Challenges and Potential Solutions. *Arab World English Journal (AWEJ) Special Issue on CALL*, 6, 114-121.
13. Toba, R. (2019). The current issues of Indonesian EFL students' writing skills: Ability, problem, and reason in writing comparison and contrast essay. *Dinamika Ilmu*, 19(1).

SOG'LOMLASHTIRUVCHI GIMNASTIKA SOG'LIQNI MUSTAXKAMLASH VOSITASI SIFATIDA

Z.K.Tuliyeva, o'qituvchi, Toshkent axborot texnologiyalar unifersiteti Urganch filiali, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada sog'lomlashtiruvchi gimnastika tularini tasniflash va ularning mazmuni vazifalari va asosiy vositalarini o'rganishga qaratilgan. Gimnastika inson organizmining shakl va faoliyatini, jismoniy sifatlarini har tomonlama tarbiyalashga, takomillashtirishga, salomatligini mustahkamlashga, umrini uzaytirishga hamda faol yashashga xizmat qiladi. Muhim hayotiy harakat, ko'nikma va malakalari (shu jumladan, amaliy va sport ko'nikmaiari)ni shakllantiradi va maxsus bilimlar bilan qurollantiradi. Hozirgi vaqtda millionlab kishilar o'z kunini badantarbiyadan boshlaydilar, badantarbiya tetiklik va yaxshi kayfiyat baxsh etadi.

Kalit so'zlar: sog'lomlashtiruvchi gimnastika, gigenik gimnastika, sog'liqni saqlash, umrni uzaytirish, yurak-qon tomir sistemasi, umumrivojlantiruvchi mashqlar kompleksi.

Аннотация. Данная статья является классификация видов здоровительная-гимнастики и изучение их содержания, задач и основных средства. Гимнастика служит всестороннему воспитанию, совершенствованию формы и активности тела человека, физических качеств, укреплению здоровья, продлению жизни, ведению активной жизни. Формирует важные жизненные действия, навыки и компетенции (в том числе практические и спортивные) и вооружает специальными знаниями. В настоящее время миллионы людей начинают свой день с оздоровительная зарядка, оздоровительная гимнастика дарит бодрость и хорошее настроение.

Ключевые слова: оздоровительная гимнастика, гигиеническая гимнастика, здравоохранение, продление жизни, сердечно-сосудистая система, общеразвивающий комплекс упражнений.

Abstract. this article is a classification of types of health-gymnastics and a study of their content, tasks and basic means. Gymnastics serves as a comprehensive education, improving the shape and activity of the human body, physical qualities, strengthening health, prolonging life, and leading an active life. Forms important life activities, skills and competencies (including practical and sports) and equips with special knowledge. Currently, millions of people start their day with health-improving exercises; health-improving gymnastics gives vigor and good mood.

Key words: health-improving gymnastics, hygienic gymnastics, healthcare, life extension, cardiovascular system, general developmental set of exercises.

Kirish. Jamiyat taraqqiyoti sari intilayotgan har bir davlat, eng avvalo, fuqarolari bo'lmish xalqning va ayniqsa o'sayotgan yosh avlodning barkamolligini eng katta boylik deb biladi hamda ularga xayotdagi barcha qulay bo'lgan sharoitlarni yaratishga harakat qiladi.

Yuksak ma'naviy-ahloqiy qadriyatlarini o'zida mujassam etgan barkamol shaxsni yetishtirish, milliy qadriyatlarini saqlab qolish, o'sib kelayotgan yosh avlod sog'ligini mustahkamlash va ijobiy hal qilish uchun xukumatimiz rahbarlari barcha imkoniyatlarni yaratmoqda.

Olimlarning tahliliy xulosalariga ko'ra bolaning jismonan shakllanishida asosan genetika ya'ni irsiyot bilan bog'liq ancha muammolar mavjuddir. Bunda, asosan, qarindosh-urug'chilik sabab bo'lishi ta'kidlangan. Biroq, buni yanada ishonarli dalillar bilan isbotlab berish lozim.

Shu bilan birga, milliy yerli halq, ya'ni yurtimiz bolalarida yelka muskullari, qo'l muskullarining kuchi, rivojlangani hech bir millat bolalaridan qolishmaydi. Buning yorqin isboti sifatida boks, kurash, sharqona yakka kurash kabi sport turlari mamlakatimizda nihoyatda rivojlanib jahonda nufuzli o'rnlarni olganini alohida qayd etish lozim. Shunday ekan, bolalarning morfologik rivojlanish yo'larini izlash, alohida tadqiqotlar o'tkazib, bolalar rivojlanishining yangi takomillashgan dasturlarini tuzish kerak.

Ishning dolzarbligi. Gimnastika inson organizmining shakl va faoliyatini, jismoniy sifatlarini har tomonlama tarbiyalashga, takomillashtirishga, salomatligini mustahkamlashga, umrini

uzaytirishga hamda faol yashashga xizmat qiladi. Muhim hayotiy harakat, ko'nikma va malakalari (shu jumladan, amaliy va sport ko'nikmalari)ni shakllantiradi va maxsus bilimlar bilan qurollantiradi.

Axloqiy, irodaviy va estetik xislatlarni tarbiyalaydigan, jismoniy tarbiya sohasidagi zamonaviy yangi pedagogik texnologiya, fan yutuqlari asosida yaratilgan gimnastika mamlakatimizda yanada rivojlantirilib, odamlar hayotiga keng tatbiq etilmoqda. Bolalar va o'smirlarni jismonan hamda aqliy barkamol qilib shakllantirishda gimnastikaning o'rni katta. Uning xilma-xil vosita va usullari boshlang'ich jismoniy tarbiya vazifalarini bajarishda yuqori o'rin tutadi. Bolalar va o'smirlarda jismoniy, aqliy hamda harakat sifatlarini tarbiyalash uchun asos yaratilib, organizmni funksional, jismoniy mashqlar vositasi ta'sirida tashqi muhitga qarshilik ko'rsatish imkoniyatlari o'stiriladi shuning uchun bu mavzu dolzarbdir.

Muammoning o'rganilganlik darajasi: Bu mavzuni quydagi olimlar o'rgangan 1855 yilda nemis shifokori Daniil Gotlib Moris Shreber birinchi bo'lib uy gimnastikasi bo'yicha qo'llanma chiqardi. U "Tibbiy-uy gimnastikasi yoki snaryadlarni, qo'llanmalarni talab etmaydigan turli yosh va jinsdagi kishilar uchun xar doim va turli sharoitda ijro etish qulay bo'lgan tibbiy-gimnastika harakatlarning ifodasi" deb nomlangan. Qisqa vaqt ichida bu kitob ko'pgina tillarga tarjima qilindi.

Bu gimnastikaga qiziqish katta bo'lishiga qaramasdan, tezda shug'ullanmay qo'yishdi. Asosiy sababi bu kompleks 45 mashqdan iborat bo'lib, u shu mashqlardan xoxlaganlarini tanlab bajarishi tavsiya etgan. Ammo kishilar tanlashni xoxlamaydi, ularga tayyor sistema zarur.

Bunday sistemani 1904 yilda daniyalik injener-xarbiy xizmatchi Yogan Myuller yaratdi. O'z kitobini "Mening sistemam" deb nomlab, "kuniga 15 daqiqa va siz sog'lom bo'lasiz" deb va'da qilgan. Uning sistemasi 18 ta qulay tanlangan mashqlardan iborat bo'lib, ularning organizmga ta'siri hisobga olingan. Shuningdek u badantariyaga suv proseduralarini kiritishni tavsiya etgan.

Shunga o'xshash ko'p sonli ertalabki gimnastika tiziminining paydo bo'lishi natijasida kishilarni o'z sog'ligi haqida g'amxo'rlik qilishga undadi. Hozirgi vaqtda millionlab kishilar o'z kunini badantariyadan boshlaydilar. Shunday qilib badantariya tetiklik va yaxshi kayfiyat baxsh etadi.

Ishning maqsad: Sog'lomlashtiruvchi gimnastika tularini tasniflash va ularning mazmuni vazifalari va asosiy vositalarini o'rganish.

Tadqiqot obe'kti va predmeti: Ishni o'rganishda jismoniy tarbiya darslari hamda gimnastika mashg'ulotlari jarayoni kuzatildi va tahlil qilindi. Sog'lomlashtiruvchi gimnastika mashqlari qo'llanildi.

Tadqiqot ishining ilmiyligi. O'tkazilgan ertalabki gigienik gimnastika darslarni samaradorligini oshirishda va shikastlanishning oldini olishda o'quvchilar organizmining to'g'ri o'sishiga va jismoniy sifatlarni rivojlantirishga yordam bera olishini aniqlay bilish va qo'llanilgan sog'lomlashtiruvchi gimnastika mashqlari yangilik bo'lib hisoblanadi.

Tadqiqot ishining nazariy ahamiyati: Gigienik gimnastika, yuqorida aytilganidek, kishilarni sog'lomlashtirish va jismoniy tarbiyalashning vositasi, shuningdek ularning kuchi, tetikligi va xarakter faoliyatining bitmas-tuganmas manbaidir. Hozirgi davrda gimnastika sog'ayishni tezlashtirish, kasallanishni oldini olish, tetiklik va kuch-g'ayrat keltirishi, kishi sog'ligini saqlab, uning umrini uzaytirishi isbot talab qilmaydigan haqiqat bo'lib qoldi.

Ishining amaliy ahamiyati: Shifokor nazorati ma'lumotlari orqali aniqlanganki, kishi organizmi uchun gigienik gimnastika muxim ahamiyatga ega. Gigienik gimnastika mashg'ulotlari muntazam o'tkazilsa, uning ta'sirida to'qimalarda qon aylanish yaxshilanadi, arterial bosim pasayadi, yurak-qon tomir sistemasining faoliyati yaxshilanadi, o'pkalarning nafas olish sig'imi oshadi, modda almashinuvi yaxshilanadi, markaziy nerv sistemasi va nerv-muskul apparatining ruxiy xolatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, uning tetikligini, o'z kuchiga bo'lgan ishonchini oshiradi va ruxlantiradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Gigienik gimnastika, yuqorida aytilganidek, kishilarni sog'lomlashtirish va jismoniy tarbiyalashning vositasi, shuningdek ularning kuchi, tetikligi va xarakter faoliyatining bitmas-tuganmas manbaidir. Hozirgi davrda gimnastika sog'ayishni tezlashtirish, kasallanishni oldini olish, tetiklik va kuch-g'ayrat keltirishi, kishi sog'ligini saqlab, uning umrini uzaytirishi isbot talab qilmaydigan haqiqat bo'lib qoldi.

Shifokor nazorati ma'lumotlari orqali aniqlanganki, kishi organizmi uchun gigienik gimnastika muxim axamiyatga ega. Gigienik gimnastika mashg'ulotlari muntazam o'tkazilsa, uning ta'sirida to'qimalarda qon aylanish yaxshilanadi, arterial bosim pasayadi, yurak-qon tomir sistemasining faoliyati yaxshilanadi, o'pkalarning nafas olish sig'imi oshadi, modda almashinuvi yaxshilanadi, markaziy nerv sistemasi va nerv-muskul apparatining ruxiy xolatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, uning tetikligini, o'z kuchiga bo'lgan ishonchini oshiradi va ruxlantiradi. Professor A.N.Krestovnikov., V.N.Mashqov., I.M.Sarkizov-Serazini va boshqalarning ma'lumotlariga qaraganda gigienik gimnastika mashg'ulotlari natijasida puls 50-60 pros.ga tezlashadi, qonning maksimal bosimi 5-200 mm ko'tariladi, yutilayotgan kislorod miqdori 10-30 pros oshadi. Hozirgi zamon fiziologik nuqtai nazardan olganda, gigienik gimnastika butun organizmni tetiklashtiradi va charchoqni yo'qotadi.

Gigienik gimnastika yakka xolda va shuningdek jamoa bo'lib o'tkaziladi. Bu gimnastika bilan faqat ertalab emas, balki kunduzi xam (ovqatlangandan 1,5-2 soatdan keyin) yoki kechqurun (uyqu oldidan 1,5-2 soat ilgari) shug'ullanish mumkin. Bolalar, o'smirlar va o'rta yoshdagi kishilar radio orqali eshittiriladigan umumrivojlantiruvchi mashqlar kompleksini bajarishlari mumkin. Muntazam xar xil sport turlari bilan shug'ullanadigan kishilar uchun bu komplekslar nagruzka bo'yicha kamlik qiladi.

Bazi bir qoidalarni bilgan taqdirda, o'z shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan xolda umumrivojlantiruvchi mashqlar kompleksini tuzib olsa bo'ladi.

Komplekslarni tuzishda quyidagi qoidalarga rioya qilish lozim:

1.Mashqlar shug'ullanuvchilarning yoshi va jismoniy tayyorgarligiga mos bo'lish va bajariladigan kishilar uchun mansub bo'lishi kerak. Qiyin mashq ko'ngildagidek bajarilmaydi va ularning samarasi yuqori bo'lmaydi.

Gigienik gimnastika hayotga foydali odatlarni tadbiiq qilishga yordamlashadi: xonani shamollatish, gigienik qoidalarga va kun tartibiga rioya qilish, badan tarbiyasi (suv proseduralari).

Odamning ish faoliyati uchun zarur bo'lgan, organizmning passiv xolatidan (uyqudan) aktiv xolatga o'tishga yordamlashadigan ertalabki gigienik gimnastika juda katta axamiyatga egadir.

Uyqu paytida bosh miya qobig'ining nerv xujayralari dam oladi va ularning ish qobiliyati tiklanadi. Uyg'ongandan keyin esa xali tarqalmagan uyqu ta'sirida organizm ishga tez kirishib keta olmaydi, chunki aosiy sistema va organlarning funksiyasi sust xolatda bo'ladi. Ertalabki gimnastika odamning butun organ va sitstemalarini ishga faol kirishishiga yordamlashadi.

Faqat to'g'ri bajariladigan mashqlar (belgilangan me'yorda amplitudaga va muskullarning zo'r berish xarakteriga rioya qilish) shug'ullanuvchilarning organizmga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Katta yoshdagi kishilar nafas to'xtab turadigan, zo'r keladigan, cho'ziladigan, sakrash va tez egilib turadigan xolatlarni talab qiladigan mashqlarni bajarmasliklari lozim. Ular mashqlarning ta'sir qilish darajasi va har bir mashg'ulotda mashqlar yuklamasi me'yori to'g'risida shifokordan muntazam maslaxat olib turishlari kerak, jismoniy tarbiya mutaxassislaridan esa mashqlarning xarakteri, ularning xususiyat va qo'llanish metodikasi to'g'risida maslaxat olishlari darkor.

2. Tanlab olingan mashqlar shug'ullanuvchilarga xar tomonlama ta'sir ko'rsatishi kerak. Ularning tananing turli qismlari bilan xar xil yo'nalishda, tezligi va muskul zo'riqishini o'zgartirib bajarish kerak.

3.Kompleksga to'g'ri qomat xolatini his qilish uchun, shuningdek xar xil nafas olish turlari (ko'krak, diafragma, aralash nafas olish) uchun maxsus mashqlar kiritish zarur.

4.Kompleksga shug'ullanuvchilarning tayyorgarligi va uni bajarish vaqtiga qarab 8 tadan 15 tagacha mashq kiritiladi. Ertalabki gigienik gimnastika 8-10 mashqdan iborat bo'ladi. Kunduz kuni bajariladigan gigienik gimnastika esa 10-15 ta mashqdan iborat bo'ladi. Gigienik gimnastika bilan shug'ullanishni endigina boshlaganlar uchun mashqlar miqdori oz bo'lgani maqul.

Natijalar taxlili va tavsiyalar: Ertalabki gigienik gimnastika komplekslarini tuzish metodikasi. Tanlab olingan mashqlarni komplekslarga qo'shganda quyidagi qoidalarga binoan joylashtirgan maqul:

a) Kompleksda birinchi va oxirgi mashqlar to'g'ri qomatni xis qilishga qaratilgan bo'lishi maqsadga muvofiqdir (to'g'ri qomatni saqlash uchun buning axamiyati muxim).

b) Kompleksdagi ikkinchi muxim jixat umuman ta'sir ko'rsatadigan va odamning barcha organ va sistemalarining faoliyatini oshiradigan mashq (yoki ikkita mashq) bo'lishi kerak.

Bular qoida bo'yicha, butun badanning katta gruppasi muskullarini ishga soladigan oddiy, shiddati kamroq mashqlardir. Ular organizmni bo'lajak ishga tayorlash uchun juda zarurdir.

v) Kompleksning navbatdagi mashqlari turli muskul gruppasi uchun, (qo'l, yelka bo'g'ini, bel, qorin pressi, oyoq) zarur bo'lgan seriyali bajariladigan mashqlardir. Bunda gavdaning turli qismlari birin-ketin ishga kirishishi kerak. Bu mashqlarning ikkinchi va uchinchi seriyalari shiddatliroq bajariladi. Mashqlar shu tarzda bajarib borilar ekan, nagruzka xam asta sekin oshirib boriladi va turli muskul gruppasi ishga kirishadi, bu esa muskul kuchi samaradorligini oshiradi va faol dam olishga sharoit yaratadi.

g) Keyingi 2-3 mashq gavdaning barcha qismlari uchun tanlanadi. Odatda, kuch talab qiladigan mashqlar qayishqoqlik mashqlaridan oldin kelishi kerak, ya'ni qayishqoqlik mashqlarini bajarishdan oldin muskullarni qizitib olish zarur. Muskullarning faol xarakatidan keyin muskullarni bo'shashtiradigan 1-2 ta mashqni bajarish maqsadga muvofiqdir.

d) Kompleksning oxirida maxsus mashqlar bajariladi: nafas olishga oid 1-2 ta mashqlar bajariladi, ular vositasida shug'ullanuvchilar qorni, ko'krak va aralash nafas olishlarni o'zlashtirib, to'g'ri nafas olishga o'rganadilar.

e) Kompleksning oxirida to'g'ri qomat xolatini xis qilish mashqi qo'yiladi. Undan keyin artinish, yuvinish, dush qabul qilish va o'z-o'zini massaj qo'llaniladi.

Kompleksdagi mashqlar 4-8 marta takrorlanadi; kuchni rivojlantiruvchi mashqlar yengil charchashni sezganga qadar bajariladi, qayishqoqlik mashqlari esa, sal-pal og'riq xis qilgunga qadar bajariladi. Mashqlar kompleksini 2-3 xaftadan keyin almashtiriladi. Jismoniy nagruzka asta-sekin 2-3 xaftadan keyin oshirib boriladi.

Kundalik gigienik gimnastika bilan xamma shug'ullanishi zarur. Zaruriy gigienik prosedura singari u har bir kishining kun tartibiga kiritilishi va xayotiy zarurat bo'lib qolmog'i kerak. Nafas olishga o'rganadilar.

Kompleksning oxirida to'g'ri qomat xolatiga his qilish mashqi qo'yiladi. Undan keyin artinish, yuvinish, dush qabul qilish va o'z-o'zini massaj qo'llaniladi. Kompleksdagi mashqlar 4-8 marta takrorlanadi; kuchni rivojlantiruvchi mashqlar yengil charchashni sezgunga qadar bajariladi, qayishqoqlik mashqlari esa, sal-pal og'riq xis qilgunga qadar bajariladi.

Mashqlar kompleksini 2-3 xaftadan keyin almashtiriladi. Jismoniy nagruzka asta-sekin 2-3 xaftadan keyin oshirib boriladi. Kundalik gigienik gimnastika bilan xamma shug'ullanishi zarur. Zaruriy gigienik tadbir sifatida u har bir kishining kun tartibiga kiritilishi va xayotiy zarurat bo'lib qolmog'i zarur.

Xulosa: Ma'lumki, ertalabki gimnastika faqat uning bilan sovuqqa chiniqtiruvchi tadbirlar katta sog'lomlashtiruvchi axamiyatga ega bo'ladi. Jismoniy mashqlar bilan birgalikda chiniqtiruvchi sovuqliklar organizmni ish faoliyatini normallashtirishdan tashqari shamollash kasalliklarining oldini olishni samarali vositasi hisoblanadi. Gigienik gimnastika mashqlarini bajarishdan so'ng, organizmni sovutish maqsadga muvofiq degan fikr mavjud (Podshibyakin A.K, Kayro I.A, 1980). Ammo bu masala bo'yicha o'rganilgan adabiyotlar shuni takidladiki, jismoniy mashqlar bilan sovuqqa chiniqtirishni navbatlanishi to'g'risida fikrlar bo'linadi (Bajnov Yu.I, 1981).

Olimlar Shestakov V.A. Stepanov A.Ya va ertalabki gigienik gimnastikagacha, uning o'rtasida va undan so'ng chiniqtirish tadbirlarini qo'llab ilmiy tekshirish o'tkazganlar va sovuqqa chiniqtirish iadbirlarini gigienik mashqlardan so'ng o'tkazilganda ko'proq samara berishi aniqlangan.

Sog'lomlashtiruvchi ritmik gimnastika. Tarixi, vazifalari, vositalari, mazmuni. Mashg'ulotlarning asosiy shakllari. Ritmik gimnastika gimnastikaning sog'lomlashtiruvchi turiga kiradi. Uning asosiy mazmunini URMLar, yugurish, sakrash, raqs elementlari tashkil qilib, asosan uzluksiz usulda oxanglar-ritmik muzika jo'rligida ijro etiladi.

FOYDALANGAN ADABIYATLAR RO'YXATI:

1. Журавина М.Л, Меншикова Н.К. Гимнастика. Учебник. Под ред.– М.: Академия, 2008.- 448 с.
2. Гороховский Л.З. Основы техники и методика обучения сложнокоординационным двигательным действиям в прыжках в воду: дисс...докт. пед. наук.- М.,1988.-416с.

3. Долинский В.Н. Управление статодинамической устойчивост гимнаста в условиях подвижной опоры: автореф.дисс...канд.пед.наук. - Киев,1988.- 22с.
4. Смолевскийнинг В.М. Гимнастика и методика преподавания. Физра институтлари учун дарслик тарихида. М. 1987. 56с
5. Готовцев П.И. Долголетие и физическая культура М,Ф ва С, 1985. стр-96.
6. Попова Е.Г, Производственная гимнастика. Методик кўрсатма. Лен 1986.84с
7. Рекомендации к проведению занятий ритмической гимнастикой. Ташкент, ТашГУ, 1988. 28с
8. Полиевский С.А, Старцева И.Д. Физкультура и профессия. М, Ф и С, 1988.39с
9. Черняевский В.Д Физкультура на отдыхе. Ташкент, медицина, 1988.26с
10. Черняевский В.Д. Пособие по организации и методике проведения производственной гимнастики. Ташкент, Медицина, 1986. 67с
11. Евсеев С.П. Тренажеры в гимнастике.- М.:Физкультура и спорт, 1992.- 254 с.
12. Кабанов Ю.М. Развитие равновесия у детей школьного возраста. Метод. реком.- Минск., 1991.- 32 с.

UO'K 37.2

FITNES MASHQLARI YORDAMIDA O'QUVCHILARINING JISMONIY TAYYORGARLIGINI OSHIRISH SAMARADORLIGI

Z.K.Tuliyeva, o'qituvchi, Toshkent axborot texnologiyalar unifersiteti Urganch filiali, Urganch

Annotatsiya. *Ushbu maqolada fitnes mashqlari yordamida o'quvchilarini jismoniy tayyorgarligini oshirishga qaratilgan mashqlar jarayonini usuliy yo'llarini aniqlandi va o'quvchilarining jismoniy tayyorgarlik samaradorligini oshirishga erishilgan.*

Kalit so'zlar: *fitnes mashqlari, aerobika, innovatsion texnologiyasini, mashq effekti jismoniy rivojlanish, jismoniy tayyorgarlik, jismoniy mashq, jismoniy sifatlar harakatchanlik.*

Аннотация. *В данной статье определены методические пути тренировочного процесса, направленные на повышение физической подготовленности студентов с помощью физкультурных упражнений и достигнуто повышение эффективности физической подготовки студентов.*

Ключевые слова: *фитнес-занятия, аэробика, инновационные технологии, эффект упражнений. Физическое развитие, физическая подготовка, физические упражнения, подвижность физических качеств.*

Abstract. *This article defines methodological ways of the training process aimed at increasing the physical fitness of students through physical education exercises and achieving an increase in the effectiveness of students' physical training.*

Key words: *fitness classes, aerobics, innovative technologies, exercise effect, physical development, physical training, physical exercise, mobility of physical qualities.*

Kirish. Sog'lomlashtiruvchi jismoniy madaniyatning vazifasi-umumiy sog'lomlashtirish, organizmning zararli ekologik ta'sirlarga chidamliligini oshirish, kasalliklarning oldini olish va boshqalar. Sog'lomlashtiruvchi jismoniy madaniyat darslari har qanday sport natijalariga erishish yoki kasalliklarni davolash vazifasini o'z oldiga qo'ymaydi (jismoniy terapiyada bo'lgani kabi) va barcha amaliy sog'lom odamlar uchun mavjud. Sog'lomlashtiruvchi jismoniy madaniyatda kamida uch jihatni ajratish mumkin: faollik, subyektiv qadriyat va samarali. Jismoniy madaniyat va sog'lomlashtirish sifati bilan qo'llaniladigan asosiy atama va tushunchalarni ko'rib chiqamiz: jismoniy madaniyat va sog'lomlashtirish texnologiyasi, jismoniy madaniyat va sog'lomlashtirish faoliyati, jismoniy madaniyat va sog'lomlashtirish ishlari, jismoniy madaniyat va sog'lomlashtirish faoliyati, jismoniy madaniyat va sog'lomlashtirish tizimi. Darhaqiqat, jismoniy madaniyat va sog'lomlashtirish texnologiyasi jismoniy madaniyat va sog'lomlashtirish orqali jismoniy farovonlikka erishish va uni saqlash hamda kasalliklarni kelib chiqish xavfini kamaytirishga qaratilgan tadbirlarni amalga oshirish usulidir. Bular maxsus bilim va ko'nikmalardan foydalanishning asosiy qoidalari, jismoniy madaniyat va dam olish tadbirlarini bajarish uchun zarur bo'lgan aniq harakatlarni tashkil etish va amalga oshirish usullaridir. Har qanday jismoniy madaniyat va sog'lomlashtirish texnologiyasi sog'lomlashtirish maqsad va vazifalarini belgilash, jismoniy madaniyat va sog'lomlashtirish tadbirlarini u yoki bu shaklda haqiqiy amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Jismoniy madaniyat va ommaviy yo'nalishni takomillashtirish vositalari aholi jismoniy

tarbiyasining sog'lomlashtiruvchi yo'naltirilganligi tamoyili hozirgi kunda jadal rivojlanib borayotgan jismoniy madaniyat va sog'liqni saqlash texnologiyalarida konkretlashtirilgan. Jismoniy madaniyat va sog'lomlashtirish texnologiyasi tushunchasi jismoniy tarbiya vositalaridan dam olish maqsadida foydalanish jarayonini va jismoniy madaniyat va sog'lomlashtirish jarayonini qurish metodikasi asoslarini ishlab chiquvchi va takomillashtiruvchi ilmiy intizomni birlashtiradi. Fitnes dasturlari va ularning tasnifi maxsus guruh yoki individual (shaxsiy) sinflar doirasida tashkil motor faoliyati, bir shakli sifatida Fitness dasturlari, sog'liqni saqlash-chiniqtirish yo'nalishini (kasalliklarni rivojlantirish xavfini kamaytirish, va jismoniy holatini to'g'ri darajasini saqlab), ham bo'lishi mumkin, va yetarlicha yuqori darajada avtomobil va sport vazifalarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirish bilan bog'liqdir. Fitnes dasturlarining tasnifi quyidagilarga asoslanadi: a) motor faoliyatining bir turi (masalan, aerobika, sog'lomlashtiruvchi yugurish, suzish va boshqalar.); b) avtomobil faoliyatining bir necha turlarini birlashtirish bo'yicha (masalan, aerobika va bodibilding; aerobika va cho'zish; dam olish suzish va yugurish va boshqalar.); v) avtomobil faoliyatining bir yoki bir necha turlari va sog'lom turmush tarzining turli omillari (masalan, aerobika va qotish; bodibilding va massaj; dam olish suzish va gidroterapiya tiklovchi protseduralar majmuasi va boshqalar). Zamonaviy fitnes dasturlarining muhim tarkibiy qismi-mushaklarning yelastikligini yaxshilash va bo'g'imlardagi harakatchanlikni rivojlantirish uchun tananing ayrim qismlarining maxsus sobit pozitsiyalari tizimi. Jismoniy mashqlar aerob yoki kuch qismi oxirida, shuningdek, mustaqil mashqlar shaklida, qisish mashqlar ortiqcha nöropsikiyatrik taranglikni kamaytirish, mashqlar so'ng kechiktirilgan mushak og'rig'i sindromi bartaraf, asosiy issiqlik so'ng tashkil jarohati oldini olish sifatida xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. XX-asrning boshlarida jismoniy mashqlarning salomatlikni mustahkamlash, tiklanish uchun foydalari to'g'risida bilimlarni shakllantirishga rus faylasuflari, o'qituvchilari, shifokorlari katta hissa qo'shdilar: N.A. Berdyayev, N.I. Pirogov, D.I. Pisarev, K.D.Ushinskiy, P.F. Lesgaft, A.S. Makarenko, I.M. Sechenov va boshqalar.

Milliy bilimlarni shakllantirish maktabi vakillari insonni faoliyatini vositalar orqali yaxshilash haqida muhim xususiyatlaridan birining alohida ahamiyatini ta'kidladi P.F. Lesgaft ta'kidlaganidek, "katta sport" va jismoniy tarbiyani farqlash kerak ikkinchisi faqat sog'liqni yaxshilash bo'lishi kerak. Jismoniy tarbiyada qo'llaniladigan jismoniy mashqlarni sog'lomlashtiruvchi yo'nalishga, e'tibor qaratish zarurligi to'g'risida u tomonidan ilgari surilgan qoidalar ishtirokchilarning shaxsiy ehtiyojlari va manfaatlari, havaskor tashabbuslarni rivojlantirish sog'lomlashtiruvchi jismoniy madaniyat nazariyasini yaratish uchun asos bo'lib xizmat qildi.

Elita sportini bir vaqtda rivojlantirish (mamlakatning xalqaro maydondagi nufuzi), joriy etish "Jismoniy madaniyat" fanining barcha ta'lim muassasalarining o'quv dasturlarida jismoniy dam olish va jismoniy reabilitatsiyani kundalik hayotga joriy etish – bularning barchasini talab qildi.

Bu yillarda mamlakatimizda jismoniy tarbiya va sport harakatining yuksalishi fonida sog'lomlashtiruvchi jismoniy madaniyat ham rivojlanmoqda, ko'pincha ularni yaratuvchisi nomi bilan ataladigan innovatsion sog'lomlashtiruvchi mualliflik uslub va tizimlari paydo bo'ldi (P.K.Ivanov tizimi; G.S. Shatalova). tizimi; N.M.Amosovning sog'lomlashtirish mashqlari tizimi, A.Strelnikovaning nafas olish mashqlari va boshqalar).

Bunday usul va tizimlarning umumiy jihati shundaki ular asosan ishtirok etuvchi omillar: ovqatlanish; issiqlik omil (chiniqtirish - havo vannalari, yurish, toshlar, qum, qor; quyosh; suzish; hammom, sauna). Sog'lomlashtiruvchi jismoniy madaniyatning jadal rivojlanishi va gimnastikaning ommaviylashuvi uning sog'lomlashtiruvchi turlarining paydo bo'lishiga ma'lum turtki beradi. Ushbu davr oxirida quyidagi sohalar: badiiy, atletik, ayollar gimnastikasi; shuningdek, -sharqiy yo'nalishlar: yoga, ushu va boshqalar shu bilan birga, psixoregulyatsiya va autogen trening usullari ham rivojlanmoqda. Ayni paytda tsiklik turlar mashhur bo'lib bormoqda jismoniy faoliyat - sog'lom yurish, yugurish, suzish, velosiped haydash va boshqalar.

Shunday qilib, biz jismoniy madaniyat rivojlanishining hozirgi bosqichida uni yangilik sifatida belgilashga imkon beradigan barcha xarakterli xususiyatlarning fitnesda mavjudligini aytishimiz mumkin. Shu bilan birga, bizning fikrimizcha, u an'anaviy jismoniy madaniyat g'oyalari, an'analari,

vositalari, usullari, shakllariga qat'iy asoslanganligini ta'kidlash mumkin. U ularni o'zlashtirdi, yangi mazmun bilan to'ldirdi, ularni qo'llashda mavjud yondashuvlarni yangiladi.

Fitnesning paydo bo'lishi va rivojlanishi salomatlikni mustahkamlash, odamlarning jismoniy imkoniyatlarini oshirish va ularni jismoniy tarbiya bilan tanishtirish maqsadlariga erishishga hissa qo'shish uchun mo'ljallangan edi.

Natijalar taxlili va tavsiyalar. Zamonaviy mahalliy jismoniy madaniyatning eng dolzarb vazifasini hal qilish - jozibador va zamonaviy o'qitish yo'nalishlari, inventar, jihozlar va tegishli omillar tufayli odamlarning salomatligini mustahkamlash va jismoniy tarbiyaga qiziqishini oshirish.

Jismoniy tarbiya darslarida jismoniy tarbiya vositalari dastur talablariga mos ravishda ta'limiy, tarbiyaviy va sog'lomlashtirish vazifalarini xal etishi uchun foydalaniladi. Ta'lim jarayonida turli-tuman jamoaviy jismoniy tarbiya vositalari- dan foydalaniladi. Jismoniy tarbiya vositalari fitnes mashqlarining xar birida o'ziga xos ta'limiy, tarbiyaviy va sog'lomlashtirish vazifalari yechim topishi kerak. Yuqorida aytib o'tilgan vazifalar bir-biri bilan o'zaro chambarchas bog'liqdir. Ularni xal etishda o'quv tarbiyaviy jarayonni har xil tomonlarini xisobga olish kerak. Xuddi shunday, fitnes mashqlarini o'tkazishda chaqonlikni takomillashtirish uchun, o'quvchilarda bir vaqtni o'zida dadillikni, ziyraklikni, o'zini kuchiga ishonishni rivojlantirish mumkin. Jismoniy tarbiya darslaridagi mashqlarni boshqa mashg'ulot shakllaridan farqi eng muximi mashqlarni ta'limiy va sog'lomlashtirish tomoniga diqqatni qaratish kerak, shuningdek jismoniy tarbiya sifatiga ham. Dars uchun mashq tanlashda, darsni vazifasini, o'quv materialini, mashqni fiziologik yuklamasini, ishlash uchun shart-sharoitni xisobga olish zarur. Har bir mashqda qatnashchilaridan bilim va malakalarini namayon qilishni talab qiladi, uni mashq jarayonida takomillashtiradi. Elementar mashq- larga maxsus tayyorgarlikni talab qilmaydi. Biroq shunday mashqlar borki, murakkab harakatlardan tashkil topgan. Fitnes mashqlariga kiritilgan, murakkab harakatlarni shug'ullanuvchilar maxsus mashqlar yordamida o'zlashtiradilar. Istisno tariqasida avvaldan o'rgatishni talab qilmaydigan elementar va tabiiy harakatlar bo'lishi mumkin.

Fitnes mashqlarini darsni hamma qismlariga kiritish mumkin. Darsni tayyorlov qismiga kam harakatli va murakkab bo'lmagan fitnes mashqlarini kiritilishini tavsiya qilinadi, bu o'quvchilarni diqqatini tashkil qilishga yordam beradi, shuningdek o'rtacha harakatdagi fitnes mashqlari bilan bajariladigan umumrivojlantiruvchi harakterdagi mashqlardir. Jismoniy tarbiya darsida fitnes mashqlarini o'tkazish metodikasini o'ziga xosligi darsni zichligiga to'g'ri keladiganligini saqlab qolish zarurligi va qisqa muddatlilik bilan bog'liqdir. Vaqtdan maqsadga muvofiq foydalanishda va fitnes mashqlarini o'tkazish metodikasini to'g'ri tanlash esa darsda zarur bo'lgan zichlikka erishiladi. Shunga erishish uchun, barcha o'quvchilar taxminan bir xil yuklama oladilar. SHu bilan bog'liq bo'lgan barcha shug'ullanuvchilarni faol qatnashishlari uchun teng sharoit yaratib berishga harakat qilishi kerak.

O'g'il bolalarga chidamlilikni, kuchni rivojlantirishni tarbiyalash uchun qizlarga-koordinatsion qobiliyatni tarbiyalaydigan mashqlar beriladi. Mashqlarni bajarish uchun ma'lum vaqtni belgilash shartdir. Chunki uni o'quvchilarni charchashi, mashqni etarli darajada o'zlashtirmaganligi va boshqa sabablar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bunday mashqlar ko'p sonli va murakkab bo'lib, mashq o'quvchilarni mashq vazifalarini xal etishda chaqqonlik, chidamlilik, qatiyatlilik va sabr toqat talab qilinadi.

Tezkorlikni rivojlantirish uchun kuydagi mashqlar to'plami tavsiya etiladi.

№1 majmua

1. D.x. Oyoqlar bir-biridan ajratilgan, qo'llar pastga. Boshni oldinga, orqaga burish.
2. D.x Oyoqlar bir-biridan ajratilgan, qo'llar pastga. Boshni chapga, o'ngga egish.
3. D.x Oyoqlarini bir-biridan ajratib turing, ikkala qo'l ni yuqoriga va pastga silkiting.
4. D.x Oyoqlarni bir-biridan ajratib turing, ikkala qo'l bilan yon tomonlarga yuqoriga va pastga silkiting.
5. D.x Oyoqlar elka kengligida qo'llar boshingiz orqasida. Tana chapga va o'ngga egiladi.
6. D.x Oyoqlar elka kengligida qo'llar qo'llar kamarda. Tos suyagining dumaloq harakatlari.
7. D.x Keng stend. Tananing dumaloq harakatlari navbat bilan chapga va o'ngga.
8. D.x. Oyoqlarini bir-biridan ajratib turing. Tananing chapga, oldinga, o'ng oyoqqa egilishi.

9. D.x. Oyoqlarini bir-biridan ajratib turing. Tizza bo'g'imida egilgan oyoqni ko'taring va u bilan yon tomonga o'zaro faoliyat harakat qiling. Shuningdek, boshqa oyoq.

10. D.x. Oyoqlarini bir-biridan ajratib turing. Mahi bo'sh oyog'i yon tomonga.

11. D.x. Asosiy turish. Tizza bo'g'implarida dumaloq harakatlar.

12. D.x. Asosiy turish. Oyoq Bilagi zo'r bo'g'implarda dumaloq harakatlar.

13. D.x. Oyoqlar elkalarining kengligida. 4-chapga, 4-o'ngga, 8-ikkiga sakrash.

14. O'z o'rnida yurish: 1. Qo'l silkitish (musht qilib, barmoqlarni bir-biridan ajratish va hokazo).

Xulosa. Mazkur maqolada fitnes mashqlari yordamida o'quvchilarini jismoniy tarbiya dars samaradorligini oshirish bo'yicha o'quvchilarning tezkorlik va chaqqonlik sifatlarini rivojlantirishga ko'ra rejalashtirilgan fitnes mashqlaridan foydalanishning samaradorlik darajasini aniqlashga yo'naltirilgan pedagogik tajriba materiallari taqdim etilgan.

14-15 yoshli bolalarning turli yosh - jins guruhlari o'tkazilgan pedagogik tadqiqotlar turli jismoniy sifatning takomillashuvi jarayoniga pedagogik tajribaning ta'sir ko'rsatishi xususiyatlarinigina emas, balki ulardagi o'zgarishlarning yosh xususiyatlarini ham aniqlash imkonini berdi.

Pedagogik tajriba barcha jismoniy sifatning o'zgarishlariga xos tabiiy yosh xususiyatlarini saqlab qolishgina emas, balki ayrim hollarda xatto bu jarayonlarni tezlashtirish ham mumkin bo'lganligini ko'rsatdi. Bu ko'proq chaqqonlik va tezkorlik, eng kam darajada chidamlilik, kuch va egiluvchanlikka taalluqli. Harakat apparatining alohida jismoniy mashqlar ta'siriga bo'lgan yaqqol ifodalangan geteroxron reaksiyasidan dalolat beruvchi ma'lumotlar olindi. Bu shunda namoyon bo'ldiki, hatto turli test topshiriqlari asosida u yoki bu jismoniy sifatning o'zgarishlarini tahlil etishda ham ishonchlilik darajasi juda farqli bo'ldi, alohida hollarda variantlilik koeffitsienti 80% gacha yetdi: bu maktab yoshdagi o'quvchilar organizmining ko'pincha tezlashuv jarayoni, hususan asab-mushak apparati rivojlanishining jadallashuvi vaqtida jismoniy mashqlar ahamiyatini chegaralovchi funksional tizimlaridagi qator mexanizmlarning kuchli ta'siri ustida so'z yuritishga imkon beradi. Shuni aniqlik, 14-15 yoshli oquvchilarning asab-mushak apparati hali yetilmagan bo'lib, u tezkor shakllanish bosqichida. Bundan tashqari, shu hodisaga ham diqqat qilish kerak: bu yoshdagi bolalar yaqqol ifodalangan alohida yosh-jins xususiyatlariga ega bo'ladilar.

Jismoniy sifatning o'zaro ta'sirini bog'liqlikda tahlil etish pedagogik tajriba natijasida yuz bergan o'zgarishlar mohiyatini chuqurroq anglashga imkon yaratdi. Agar mazkur tadqiqotlar ostiga to'g'ri chiziq tortsak, pedagogik tajriba tufayli maktab o'quvchilarning jismoniy sifatleri orasidagi ishonchli bog'liqliklar miqdorini jiddiy oshirish mumkin bo'lgani haqida yuksak ishonch bilan gapira olamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayev A, Xonkeldiyev Sh. Jismoniy madaniyat nazaryasi va metodikasi. Darslik. Toshkent O'zDJTI, 2005 yil, 300 bet.
2. Дик Н.Ф. Как сохранить и укрепить здоровье школьников: здоровьесберегающие технологии обучения и воспитания в образовательной организации. Ростов-на-Дону: Феникс, 2008.
3. Гришина, Ю. И. Найди свою программу. Фитнес дома каждый день / Ю.И. Гришина. - М.: Феникс, 2011.
4. Разеева М. Ритмическая гимнастика// Учитель. – 2003. - N 6. - С. 83-84
5. Salomov R.S. Jismoniy tarbiya nazaryasi va uslubiyati. 1 jild. Darslik. Toshkent 2015 yil.
6. Goncharova O.B. Yosh sportchilarning jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish. O'quv uslubiy qo'llanma Toshkent. O'zDJTI, 2005 yil. 171 bet.

UDC 377.011.33:377.13

ADVANCED PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES AS A TOOL FOR DEVELOPING COMMUNICATIVE COMPETENCE

Z.T. Tukhtakhodjaeva, PhD, associate professor, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola til o'qitishda qo'llaniladigan ilg'or pedagogik texnologiyalar bilan kommunikativ kompetentsiyani rivojlantirishni o'rganishga bag'ishlangan. Til o'rganuvchilarda

kommunikativ kompetentsiyani oshirish maqsadli tilda samarali muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirish uchun mo'ljallangan turli strategiya va usullarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: *kommunikativ kompetentsiya, pedagogik texnologiyalar, haqiqiy materiallar, vazifalarga asoslangan ta'lim, muammolarni hal qilish, simulyatsiya, innovatsion texnologiyalar, aloqa strategiyalari.*

Аннотация. *Данная статья посвящена исследованию развития коммуникативной компетенции с помощью передовых педагогических технологий, используемых в обучении иностранному языку. Повышение коммуникативной компетенции у изучающих иностранный язык включает в себя различные стратегии и приемы, направленные на развитие их способности эффективно общаться на изучаемом языке.*

Ключевые слова: *коммуникативная компетентность, педагогические технологии, аутентичные материалы, обучение на основе задач, решение проблем, моделирование, инновационные технологии, коммуникативные стратегии.*

Abstract. *This article deals with the exploration of developing communicative competence with advanced pedagogical technologies used in language teaching. Boosting communicative competence in language learners involves various strategies and techniques tailored to develop their ability to effectively communicate in the target language.*

Key words: *communicative competence, pedagogical technologies, authentic materials, task-based learning, problem-solving, simulation, innovative technologies, communication strategies.*

Language skills are based on more or less commonly agreed upon teaching principles which in practice can be applied in different ways, depending on the teaching context, the age and level of the learners, their learning goals, etc. The generally agreed assumption is but one - the communicative language teaching materials should be “authentic”: texts for reading, listening reproducing and writing must be literary or scientific texts, magazine articles, etc. and textbooks should be designed following the standards of real-life situations and sources. Similarly, modern foreign language teaching methodology suggests a range of pedagogical technologies for the effective ‘communicative competence’ development, which we will try to summarize herewith through several approaches to practical teaching activities.

1. Authentic Communication: Encourage learners to engage in real-life communication situations where they must use the language to express themselves, such as discussions, debates, role-plays, and simulations.

2. Meaningful Contexts: Provide language learning materials and activities that are relevant and meaningful to learners' lives and interests. This can enhance motivation and engagement, leading to better communication skills development.

3. Focus on Functional Language: Teach language in context, through discourses, focusing on functional language relevant to specific communicative situations, such as making requests, giving opinions, asking for clarification, etc.

4. Task-Based Learning: Design tasks and activities that require learners to use the language to accomplish specific goals or tasks, fostering authentic communication and problem-solving.

5. Collaborative Learning: Encourage collaboration among learners through pair work, group discussions, and projects. Collaborative activities promote interaction and provide opportunities for learners to negotiate meaning and practice communication skills.

6. Feedback and Error Correction: Provide constructive feedback on learners' language use, both oral and written, to help them identify areas for improvement. Error correction should be done in a supportive and non-threatening manner, focusing on meaningful communication rather than perfection.

7. Language Practice Opportunities: Create opportunities for learners to practice the language outside the classroom through language exchange programs, conversation clubs, language learning apps, etc.

8. Cultural Awareness: Incorporate cultural aspects of the target language community into language learning to enhance learners' understanding of cultural norms, values, and communication styles, which are integral to effective communication.

9. Use of Authentic Materials: Integrate authentic materials such as newspapers, podcasts, videos, and social media into language instruction to expose learners to real-life language use and diverse communication contexts.

10. Role-plays and Simulations: Conduct role-plays and simulations of everyday scenarios to help learners practice using the language in context and develop their communicative skills in simulated real-life situations, including arts and stage performances.

11. Vocabulary Expansion: Encourage learners to continually expand their vocabulary through developing their dictionary habits for working with special dictionaries of synonyms and antonyms, dictionaries of idioms, formulaic language, for learning to express themselves more precisely and effectively in different communicative contexts.

Basically, these technologies lead to improving the knowledge of the foundations of phonetics, grammar, vocabulary, knowledge of producing and understanding different types of texts (e.g., narratives, reports, interviews, conversations), ability to use language for different purposes and functions, understanding how to vary language use according to discourses.

However, none of these levels of communicative competence can be achieved without a solid knowledge of the vocabulary. The richer the vocabulary, the more powerful our speaking or writing is, and the more effective is what we say or mean. This indispensable tool helps us choose the best word for every job and avoid vague words that do not give your listeners or readers a good sense of your meaning.

Building up our vocabulary is one of the easiest ways to improve the power of our writing and make any task that much easier not difficult or painful. Since the times of much criticized grammar-translation method we know that the best ways to increase vocabulary is through repetition. Another repetition strategy frequently used to improve vocabulary is to create a sentence using a word you're trying to learn and then repeating the entire sentence several times. Repetition of a word, within a context that communicates its meaning, is a powerful strategy for enhancing vocabulary. **Also**, the more a memory is used, the more it will endure. So, the next tip is to engage learners in active repetition and usage. This is where the teacher gets to play with new words. Word games that challenge learners and help them discover new meanings and new words are great and fun tool in the quest for expanding vocabulary. Examples include crossword puzzles, word jumble and etc.

Innovative technologies have become a key concept for the success of reforms in almost all spheres of modern life. The term itself has long outgrown specific technical spheres and refers now to methods, systems and devices which are the result of scientific knowledge being used for practical purposes. From this point of view the much discussed nowadays in Uzbekistan CEFR and credit-modular systems in foreign languages learning can be referred to innovative technologies which are supposed to play a crucial role in the efforts for improving the present-day language teaching and learning situation and for enhancing the quality and efficacy of the FLT at the national and international levels.

It is the teachers' utmost professional duty nowadays to learn the CEFR guidelines which represent an umbrella framework making transparent the relationship between European and national higher education frameworks of qualifications. Turning to the educational reform in Uzbekistan we can see that there still is a strong need for flexible, innovative learning approaches and delivery methods in many educational areas, particularly in FLT. One key way of achieving this goal is to introduce new pedagogical and methodological technologies to enrich teaching, improve learning experiences, support personalised learning, facilitate access through distance and blended learning and virtual mobility, streamline administration and create new opportunities for research.

The FLT system needs clear understanding and application of a range of instruments regarding teaching and learning processes. The following range of such special tools can be mentioned here:

Teaching methods might include guided self-study, research project integration seminar, teamwork problem-oriented tutorial, online discussion, micro teaching, excursion, project, blended

learning, etc. The assessment methods vary as much and may include oral examination, peer evaluation, simulation (role play), skills tests, written exam with multiple choice questions, portfolio, essay, written exam with open questions, etc.

At all the stages of teaching vocabulary the teacher should constantly use all kinds of vocabulary testing to see how the students assimilate the form, the meaning, and the usage of the vocabulary units. Being able to effectively communicate, both verbally and in writing, is a very important skill to develop. Effective communicators are highly sought after by organizations and companies. Generally, people are often judged by their vocabulary, whether negative or positive. Additionally, a strong vocabulary is the single best predictor of academic success in school or university. For these reasons, it's important to take every opportunity to enhance vocabulary learning. By implementing the strategies and techniques suggested in this research, language learners can enhance their communicative competence and become more proficient and confident in using the target language to interact with others effectively.

REFERENCES:

1. Byrne D. (2005) Blended learning. DACG Ltd., 2005 // <http://www.trainingreference.co.uk>
2. Gaebel M. (2010) Input statement on Bologna Policy Forum// http://www.aic.lv/bolona/2010/policy_forum

UDC 372.881.111.1

METHODS OF SPEECH FORMATION IN THE STUDY OF A FOREIGN LANGUAGE

F. Tursunova, teacher, Uzbekistan State University of World Languages. Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy tilni o'qitishda nutqni yanada shakllantirish metodikasi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: xorijiy til, nutqiy savodxonlik, fikrlash, nutq oshirish texnikasi.

Аннотация. В данной статье рассмотрена методика дальнейшего формирования речи при обучении иностранному языку.

Ключевые слова: иностранный язык, речевая грамотность, мышление, техника повышения речи.

Abstract. This article highlights the methodology for further speech formation in teaching a foreign language.

Keywords: foreign language, speech literacy, thinking, speech enhancement techniques.

At the moment, a foreign language is one of the main and compulsory subjects in the school curriculum, and also enjoys great interest from society, due to new socio-economic conditions, technical and information development, and other cultural and social reasons. Mastering a foreign language involves the formation of skills: reading, listening (listening to speech), writing and speaking. The formation and improvement of speaking skills is one of the main aspects in the methodology of teaching foreign languages. Determining the quality of language knowledge comes down to assessing the ability to use it in a real situation, in other words, the speaker's communicative competence is evaluated.

Errors in pedagogical thought, inaccuracies make mistakes in speech, they, in turn, make mistakes in work, in practice, distract readers. The beauty of the pedagogical language is, first of all, in its accuracy and content. Simply put, there is no idea, idea or doctrine that can not be explained clearly. Consequently, accuracy is the main quality of speech. Teaching the skills of correct speech behavior is a multi - stage process that requires careful preparation. It is based on generally recognized methods of teaching and learning: demonstration-introduction, explanation, training, application. We have divided the process of teaching English-language strategies of speech behavior into three stages, which are presented below.

The advantages and features of the communicative approach include: Immersion in the language environment. Already in the first lesson, students master a set of phrases and sentences that they can use in conversation. Most of the class is devoted to conversational activities. This not only helps to get used to listening to oral speech, but also prevents the appearance of a language barrier. The lesson material is also being prepared in terms of its practical application. With a communicative

approach, the lesson is built not around a specific topic (at school, in the store), but around a verbal intention (to say, ask, find out, etc.). The use of the native language is minimized, which also helps in overcoming the language barrier. The work in the lesson is carried out in different formats. In groups or in pairs to improve dialogic speech and train the perception of speech by ear, as well as individual work for the practice of monologue speech.

The implementation of the principle of personal orientation, when the student puts his own emotions, thoughts and feelings into his statements, the assimilation of the material is more successful. There are often heated discussions and discussions in foreign language lessons with a communicative approach. This happens by posing a problem or controversial issue to students, which acts as motivation for them to express their opinions or find a solution to the problem in the language they are learning. Grammatical constructions are studied and practiced through repeated application. In the same way, new vocabulary is studied, the use of new words in sentences and phrases on a specific topic fixes it in memory and brings the skill of use to automatism.

Teaching the skills of correct speech behavior is a multi - stage process that requires careful preparation. It is based on generally recognized methods of teaching and learning: demonstration-introduction, explanation, training, application. We have divided the process of teaching English-language strategies of speech behavior into three stages, which are presented below.

I Stage of identifying and understanding English-language speech strategies. Uzbek culture is characterized by the priority of communication in relation to other activities. Moreover, we are talking about emotional, sincere, and natural communication. These are the main differences in the Uzbek-language and English-language communicative, as well as in the strategies that represent them in speech. Familiarization with this material can be carried out both deductively and inductively. It is important to achieve a clear understanding of the interrelationship between the features of communicative and the corresponding speech strategies.

II stage of training. The main task at this stage of training is to develop the skill of automatic use of English-language speech strategies. You can start training with receptive exercises: explain the choice of strategy in terms of its functional meaning, determine the strategy used in the statement, and choose the correct version of the language design of the statement. The next step should be reproductive tasks: make sentences based on a sample, change the sentence using a strategy of distancing (understatement, exaggeration, softening, etc.), make statements more polite (or informal), translate the questions, softening their straightforwardness, translate the sentences into English.

Stage III of speech practice. To successfully master speech strategies, it is advisable to design productive tasks in the form of communicative situations, since they provide the manifestation of speech strategies and speech tactics, the novelty of the situation and the actualization of communication participants, speech activity and independence of speakers. Communicative attitudes can be formulated as follows: tell, explain, Express approval, criticize, convince, ask, etc. These communicative tasks can be solved with the help of speech situations of everyday communication (both in monological and dialogical forms), for example: you need to make a remark to your colleague so as not to offend him; you leave the party, politely say goodbye to the hostess, thanking her for a good evening, etc.

At first, the speed of responses of speech partners at this stage may not be very high, because there will be a large proportion of awareness of the choice of strategy, but in the process of systematic work, the skill will be automated, and the speed of actions performed will increase. At each stage, it is advisable to use control and self-control. Communicative behavior is a complex and multi-faceted phenomenon, in the linguodidactic aspect, according to researchers, it deserves the same attention as learning to read, speak, translate, etc.

It is worth noting that a teacher may face a number of problems when achieving his goals. One of the main difficulties is the lack of motivation or a natural need to practice speaking a foreign language. The role of motivation should not be underestimated, as it is an extremely important factor for successful participation in oral communication. Another obstacle to learning to speak is the psychological barrier. There are students who confidently read and translate, understand speech by ear, but cannot speak a foreign language. The reasons for this are the fear of making a mistake and

getting a bad grade, self-doubt and lack of language resources. Another problem is that students do not know what to say about the topic under discussion.

Speaking skills are facilitated by exercises, assignments and whole lessons dedicated to speaking, practice should be carried out in a favorable atmosphere so that students can speak freely without fear of making mistakes. It is necessary to provide supports of a verbal (cards, tables, plans) and non-verbal (pictures, photographs and musical excerpts) nature. It is also important to alternate individual, paired, group and frontal forms of work in order to ensure the involvement of all students in the learning process and make it entertaining and productive. The communicative approach contributes to the effective mastery of foreign languages, immersing the student in the language environment.

REFERENCES:

1. Tursunovna T. F. Effective ways of teaching writing in EFL classes //“Ўзбекистон олимлари ва ёшларининг инновацион илмий-амалий тадқиқотлари”7-қисм. – С. 93.
2. Tursunovna T. F. Modern methods of teaching english //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2021. – Т. 10. – №. 12. – С. 404-408.
3. Tursunovna T. F. Teaching english using modern methods and approaches //American Journal of Research in Humanities and Social Sciences. – 2022. – Т. 7. – С. 48-53.

UO'K 37.02

UMUMIY O'RTA TA'LIMDA O'ZBEK TILI LUG'AT TARKIBINI O'RGATISH METODIKASINING NAZARIY VA AMALIY ASPEKTLAR

M.I.Umirova, o'qituvchi, ISFT instituti, Tashkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'quvchilarga o'zbek tilining lug'at tarkibini o'rgatishning nazariy va amaliy asoslari haqida fikr yuritilgan. Maqolada o'quvchilarning faol so'zlar lug'ati tarkibini boyitish, tilning lug'at tarkibini o'rgatish jihatlari, leksik-grammatik topshiriqlar va ularning turlari haqida yoritilgan. Shu bilan bir qatorda, amaldagi ona tili darsliklaridagi ayrim topshiriqlar semantik va uslubiy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: induktiv yondashuv, deduktiv yondashuv, kognitiv usul, infografik usul, nutqiy muloqot

Аннотация. В данной статье подробно рассмотрены теоретические и практические основы изучения лексики узбекского языка. В статье рассматриваются вопросы обогащения словарного запаса учащихся активными словами, аспекты обучения словарному запасу языка, лексико-грамматические задачи и их виды. Кроме того, некоторые задания в существующих учебниках родного языка были проанализированы семантически и методологически.

Ключевые слова: индуктивный подход, дедуктивный подход, когнитивный метод, инфографический метод, речевое общение.

Abstract. In this article, the theoretical and practical foundations of learning the vocabulary of the Uzbek language in general secondary education are discussed in detail. The article covers the enrichment of students' vocabulary of active words, the aspects of teaching the vocabulary of the language, lexical-grammatical tasks and their types. In addition, some tasks in current mother tongue textbooks were analyzed semantically and methodologically.

Key words: inductive approach, deductive approach, cognitive method, infographic method, speech communication

Maktab ta'limida ona tili darslari mustaqil fikrlash qobiliyatiga, o'z fikrini atroflicha bayon qila oladigan nutqiy kompetensiyaga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalash, ayni vaqtda o'quv predmeti bilan bog'liq muammolarga yechim topish ko'nikmasini shakllantirish vazifalarini bajarishga asoslanmog'i lozim.

Nutqiy madaniyat, mantiqiy fikrlash qobiliyati va o'z fikrini erkin ifoda eta olish ko'nikmalarining shakllanishi tilning lug'at tizimini o'rganish bilan bog'liq. Umumiy o'рта ta'limda tilning lug'at boyligi bosqichma-bosqich o'zlashtirilib, faol so'zlar lug'ati boyitib boriladi.

“Ma'lumki, so'z va tasavvurlar asosida mantiqiy fikrlash qobiliyati bolalarning 11-12, 15-16 yoshlarida ko'proq rivojlanadi. Bu davr V-IX sinflarga to'g'ri keladi. O'quv materiali va

topshiriqlarning berilishida bosqichli ketma-ketlik hamda har bir mavzuni o'rganish jarayonida talabning ko'p turdagi aqliy faoliyatini rivojlantirish, amaliyotning mavzudan mavzuga, sinfdan sinfga murakkablasha borish yo'llari ham, o'rganish jarayonining faol kuzatishdan boshlanib, amaliy qo'llash bilan yakunlanishi ham ongli verbal – kognitiv – psixodidaktik asoslarga to'la mosdir".[2]

Ona ta'limi jarayonida fanga oid nazariy ma'lumotlar bilan cheklanib qolmasdan o'quvchilarning o'zbek tilining lug'at tarkibini mavzular ko'lamida izchillik bilan o'zlashtirishlariga erishish talab etiladi. Bu maqsadni amalga oshirish uchun o'quvchilarni izlanishga yo'naltirmoq lozim bo'ladi. Ular kundalik turmushlarida xotirasida saqlab qolgan, atrofdagilardan o'rgangan, boshqa o'quv fanlaridan o'zlashtirilgan ma'lumotlardan ham foydalanishi lozim bo'ladi. Ona tili o'qituvchisi bu borada o'quvchilarning faol so'zlar lug'atini boyitishda tashabbuskor bo'lmog'i kerak. Ona tili darslarida uyadoshlar, antonimlar, ma'nodosh so'zlar, paronimlar, tasviriy ifodalar, iboralar lug'atlari bilan tanishtirib borishni va bu lug'atlar ustida ishlashni, o'quvchining lug'at daftarini tashkil qilishni yo'lga qo'yish lozim. Har bir mavzu doirasida o'quvchilarning faol so'zlar lug'ati sifatida o'zlashtirishi lozim bo'lgan so'zlar lug'atini ishlab chiqish ona tili o'qituvchisining bosh vazifalaridan biridir. O'qituvchi tilning lug'at tizimini turli usullar bilan o'rgatishi mumkin. Quyida ularning ayrimlari haqida fikr yuritamiz.

Ma'lumki, leksik birliklar mohiyatan ko'p qirraliligi, farqli ekanligi bilan xarakterlanadi. Ayni vaqtda ularning umumiy til tizimidan tashqariga chiqmagan holda bir-biriga aloqador munosabatlari ham mavjud. Leksik semantikani sintagmatik va paradigmatic munosabat, so'zlarning shakily va ma'noviy jihatdan turlanishi (kop ma'nolilik, omonimiya, sinonimiya, paronimiya, antonimiya) misolida qiyosan o'rgatish mumkin. Tilning lug'at tarkibini o'z va o'zlashma qatlamga oid so'zlar lug'ati, umumiste'moldagi so'zlar va iste'mol doirasi cheklangan so'zlar, uslubiy xoslangan va uslubiy neytral so'zlar, eskirgan va zamonaviy qatlamga oid so'zlar, zamonaviy qatlamga oid va yangi paydo bo'lgan so'zlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar asosida ham o'rgatish mumkin.

Ona tili darslarida til hodisalarini o'rgatish jarayonida o'quvchi shunchaki kuzatuvchi yoki bajaruvchi bo'lib qolmasligi kerak, balki bu jarayonga kreativ yondashib, aqliy faoliyat ko'rsatsa, kutilgan natijaga erishishga yordam beradi. O'qituvchi o'quvchini ta'lim jarayonining obyektiga emas, balki subyektiga aylantira olishi lozim.

O'quvchi sub'yekt sifatida ishtirok etadigan dars jarayoni "... kuzatish, taqqoslash, guruhlash, umumlashtirish kabi aqliy faoliyat usullaridan unumli foydalana olishni talab etadi. O'quvchi ta'lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylansagina, u til hodisalarini kuzatib, taqqoslab, ular o'rtasidagi o'xshash va farqli tomonlarni aniqlaydi, muayyan belgilariga qarab guruhlarga ajratadi, har bir guruhni qanday qilib mustaqil davom ettirish mumkinligini anglab yetadi, shaxsiy kuzatishlarga asoslanib, hukm va xulosalar chiqara oladi".[1] Bu jarayonda o'quvchi sub'yekt sifatida, o'qituvchi esa ham nazoratchi, ham tashkilotchi, ham bu jarayonning boshqaruvchisi sifatida ishtirok etadi. Ona tili ta'lim jarayonida yuqorida sanab o'tilgan 4 bosqich chambarchas bog'liq ravishda olib borilishi kerak. Zero, shu usuldan foydalanilsa, o'quvchilarga tilning lug'at tizimini o'rgatish va uni faol so'zlar lug'atida aks ettirish vazifasi mustahkamroq bajariladi.

Ona tili darslarida har bir til hodisasini o'rgatish zaminida tilning lug'at tizimini o'rgatish vazifasi yotadi. Uyadosh so'zlar bilan ishlash jarayonida ham o'quvchilarning so'z boyligini oshirishga erishish mumkin. Uyadosh so'zlar o'quvchilarni o'zbek tilining lug'at tizimini umumiy va xususiy ma'no asosida qiyosan o'rganishga undaydi.

Uyadosh so'zlar vositasida o'quvchilarning lug'at boyligini oshirishning yo'llari juda ko'p: 1) gapdagi ayrim umumiy manoli so'zlarga mos keladigan xususiy ma'noli so'zlarni topish; 2) gapda yoki matnda ishtirok etgan xususiy ma'noli so'zga mos keladigan umumiy ma'noli so'zni topish; 3) muayyan so'zning uyadoshlari ro'yxatini tuzish; 4) muayyan so'zning qarama-qarshi ma'nosini bildiruvchi so'zning uyadoshlarini topish; 5) uyadosh so'zlarning xususiy ma'nolarini umumiy ma'noga birlashtirish; 6) matnda ajratib ko'rsatilgan so'zlarni uyadoshlari bilan almashtirish; 7) biror manzara asosida yozma yoki og'zaki tasviriy matn tuzdirish va hakoza.

Uyadosh so'zlar yuzasidan, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, kuzatish, taqqoslash, guruhlash, umumlashtirish kabi to'rt bosqichli aqliy faoliyat mashqini o'tkazish o'quvchilarning nutqiy

taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi, uyadosh so'zlardan nutq jarayonida foydalanish malakalarini yanada kengaytiradi. Bu usuldagi amaliy mashg'ulot to'rt bosqichda olib boriladi.

1-bosqichda o'quvchilarga quyidagi so'zlar havola etiladi: *kashnich, sanchqi, piyola, arpabodiyon, kashtan, tut, no'xat, loviya, yalpiz, sebarga, pomidor, sabzi, qirg'ich, tarvuz, tol, behi, xurmo, archa*. O'quvchilar ushbu so'zlar bilan tanishadilar va ularni kuzatadilar.

2-bosqichda esa o'quvchilarning aqliy faoliyatini yanada faollashtirishga erishish talab etiladi, ya'ni ular so'zlarni bir-biriga taqqoslaydilar, ularning farqli va o'xshash jihartlarini aniqlaydilar.

3-bosqich o'quvchining aqliy faoliyati jarayonida hal qiluvchi bosqich sanaladi. Bu bosqichda ular mustaqil fikr yurita olish qobiliyatlarini yanada mustahkamlashga erishadilar. Ular mustaqil ravishda uyadosh so'zlar lug'atini tuzadilar: 1) dorivor o'simliklar: *kashnich, arpabodiyon, yalpiz, sebarga*; 2) oshxona buyumlari: *sanchqi, piyola, qirg'ich*; 3) manzarali daraxtlar: *kashtan, tol, archa*; 4) mevali daraxtlar: *tut, behi, xurmo*; 5) dukkaklilar: *no'xat, loviya*.

4-bosqichda o'quvchi yuqoridagi 3 bosqichda olib borgan aqliy faoliyatiga yakuniy xulosa yasab fikrlarini umumlashtiradi va himoyalaydi. Bu bosqichda o'quvchilarning uyadosh so'zlar yuzasidan olgan bilimlarini mustahkamlash bilan bir qatorda ularning o'z fikrlarini himoya qila olish, to'g'ri yakuniy xulosalarni ifoda eta olish ko'nikmalari ham rivojlantiriladi.

O'quvchilar uyadosh so'zlar yuzasidan 4 bosqichli aqliy topshiriqni bajarish jarayonida so'zlarni xotirada o'xshash belgilariga ko'ra saqlash hamda faol so'zlar lug'atini boyitish bilan bir qatorda, o'z fikrlarini erkin ifoda eta olish ko'nikmasini ham hosil qiladilar.

Ona tili darslarida o'quvchilarning so'z boyligini oshirishga ahamiyat berilar ekan, so'zlarni nutq jarayonida to'g'ri qo'llay olish ko'nikmasini shakllantirishga ham e'tibor qaratiladi. O'quvchilarni nutqiy faoliyatda so'zlarni o'rinsiz qo'llash, ularning nozik ma'no qirralariga ahamiyat bermaslik g'alizlikni keltirib chiqarishidan ogoh qilmoq lozim bo'ladi. Bu borada ma'nodosh so'zlar va ular o'rtasidagi ma'no farqlari yuzasidan berilgan topshiriqlarni bajartirish mumkin. Bunday topshiriqlar so'zdan to'g'ri va samarali foydalaish malakalarini shakllantiradi.

Umumiy o'rta ta'limda leksikologiya bo'limini o'qitishda deduktiv usullar bilan cheklanib qolmasdan induktiv usullardan ham samarali foydalanish mumkin. O'quvchilar tayyor materiallar asosida bilimlarga ega bo'ladilar, mustaqil izlanishlar asosida bilimlarini kengaytiradilar va nutq jarayonida qo'llay olish ko'nikmalar hosil qiladilar. Ta'lim jarayoniga induktiv yondashuv kognitiv usullar bilan olib boriladi. Bu jarayonni tashkil qilish uchun o'quvchilar bilan quyidagi bosqichlarda ishlash mumkin:

- 1) o'qituvchi nazariy ma'lumotni tushuntiradi;
- 2) o'quvchi kuzatish uchun berilgan materialni o'rganib chiqadi;
- 3) misollarni o'quvchi mustaqil tahlil qiladi;
- 4) suhbat asosida fikrlarini o'rta tashlaydi.

6-sinf ona tili darsligida tasviriy ifoda yuzasidan quyidagicha nazariy ma'lumot keltiriladi: *“Tasviriy ifoda – shaxs, narsa, o‘rin-joyini o‘z nomi bilan emas, balki muhim xususiyatini tasvirlash orqali ifodalovchi birikmadir. Misollar: samo qushi – samolyot, qora oltin – neft, o‘rmon shohi – sher, g‘azal mulkining sultoni – Alisher Navoiy, non shahri – Toshkent”*. [4] Tasviriy ifoda yuzasidan berilgan ushbu qoidani quyidagi bosqichlarda o'zlashtirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

1-bosqich. O'qituvchi o'quvchilarga ushbu nazariy qoidani tushuntiradi va tasviriy ifoda haqida kengroq ma'lumot beradi. *Tasviriy ifoda (parafraza) tilda mavjud bo'lib*, ular fikrni obrazli hamda ta'sirchan ifodalashga yordam beradi. Tasviriy ifodalarni bilish, ulardan nutqiy faoliyatda foydalanish o'quvchilar uchun ham, kattalar uchun ham foydali sanaladi. Bu leksik birliklarni nutqda to'g'ri va o'rinli foydalanish orqali fikr ta'sirchanligiga erishiladi.

Tasviriy ifodalar tilimizda turli davrlarda yuzaga kela boshlagan, ularning tilda paydo bo'lishi ijtimoiy hayot bilan bog'liq. Masalan, *zangori ekran – televizor, kumush tola – pilla, zangori olov – tabiiy gaz* kabilar XX asr tafakkurining mahsuli. Bahor elchisi (qaldirg'och), baraka urug'i (chigit), kumush choyshab (qor), bahor darakchisi (boychechak), ma'rifat maskani (kutubxona) kabi tasviriy ifodalar tilimizda keng qo'llanadi. *Hayotimiz qomusi* (konstitutsiya) tasviriy ifodasi mustaqillik davri mahsulidir. Hozirgi kunda ham tilimizda tasviriy ifodalalr hosil qilinmoqda. *Virtual olam (internet)* tasviriy ifodasi keyingi yillarda tilda paydo bo'ldi.

2-bosqichda kuzatish uchun berilgan topshiriqda infografika usulidan foydalanish mumkin. Bu bosqichda o'quvchilar rasmlarni kuzatish jarayonida tasviriy ifodalarda shaxs, narsa, o'rin-joyini o'z nomi bilan emas, balki muhim xususiyatini tasvirlash orqali ifodalanishini, tasviriy ifodalarda so'zning lug'aviy ma'nosini obrazli va ta'sirchan ifodalash imkoniyati mavjudligini bilib oladilar.

3-bosqichda o'quvchilarga grafik ko'rgazmalarda ifodalangan narsa nomlarini tahlil qilish topshirig'i beriladi.

4-bosqichda esa o'quvchilar suhbat asosida o'z fikrlarini o'rtaga tashlaydilar. O'qituvchi o'quvchilarning fikrlarini umumlashtiradi va xulosalaydi. Ularning so'zning o'z va ko'chma ma'nosi yuzasidan olgan bilimlari asosida mavzular aro integratsiya usulidan foydalaniladi. "Samo lochini" va "qora oltin" birliklaridagi so'zlarning o'z va ko'chma ma'nolariga oid savollar beriladi va tasviriy ifodalarga xos jihatlar, ularning tilda paydo bo'lish asoslari xulosalanadi.

O'quvchi tilning leksik tarkibini yaxshi bilsagina, nutqni shakllantirishda so'zlarni erkin kontekstli almashtira olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Fikrlarini aniq ifodalash, takrorlardan qochish, nutqda tasvir hamda uslubiy adekvatlikni (*tenglashish, mos, o'xshash*) yaratish yoki matnni idrok eta olish ham so'z boyligi bilan o'lchanadi. Tilning lug'at tarkibini o'rganish so'zlarning ma'noviy guruhlarini, sinonimlarini lingvistik ongda aks ettirish bilan amalga oshiriladi. O'quvchilarning so'z boyligini oshirishning asosiy jihati so'zning ma'nosi (ma'no tizimi) va qo'llanishi ustida ishlashdan iborat.[3]

Xulosa o'rnida shuni ayta olamizki, ona tili darslarida o'quvchilarning til hodisalari va tilning grammatik xususiyatlari mohiyatini anglay bilishiga, boyitilgan so'z lug'ati fondiga, nutqiy muloqotni to'g'ri va o'rinli tashkil qila olish qobiliyatini rivojlantirishga erishish lozim bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ona tili o'qitish metodikasi A. G'ulomov, M. Qodirov va boshqalar. "Fan va texnologiya" nashriyoti.
2. O'zbek tili o'qitish metodikasi. B. To'xliyev, M. Shamsiyeva, T. Ziyodova. O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. Toshkent – 2006
3. Е. И. Литневская, В. А. Багрянцева Методика преподавания русского языка в средней школе Москва Академический проект 2006
4. Mavlonova K. M. va boshqalar. Ona tili. 6-sinf uchun darslik. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati (6 jildli). Toshkent-2022 G'afur G'ulom nomidagi nashriyotmatbaa uyi.
6. O'zbek tili sinonimlarining katta izohli lug'ati (2 jildli). Toshkent-2022 G'afur G'ulom nomidagi nashriyotmatbaa uyi.
7. X. Жамолхонов. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Тошкент – 2005 «Талкин» нашриёти.

UDC 2-67:130.2 (574)

NURTURING SPIRITUAL GROWTH AND MORAL DEVELOPMENT IN EDUCATION: THE WISDOMS OF AHMED YASSAWI

F.R. Usmanova, teacher, Uzbekistan State University of World Languages, Tashkent

Annotatsiya. O'rta Osiyo adabiyoti va tasavvufning salmoqli namoyandasi Ahmad Yassaviy o'zining ilhomlantiruvchi she'riyati va ta'limoti orqali doimiy ta'sir qoldirdi. Ushbu maqolada Yassaviy asarlarining ta'lim-tarbiyadagi pedagogik ahamiyati o'rganilib, o'quvchilarning adabiyot, falsafa va ma'naviyat haqidagi tushunchalarini chuqurlashtirishga xizmat qiladigan mehr-oqibat, bag'rikenglik, o'z-o'zini kashf etish mavzulari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Ahmad Yassaviy, O'rta Osiyo adabiyoti, tasavvuf, pedagogika, mehr-oqibat, bag'rikenglik, o'zlikni kashf etish, adabiyot tahlili, ma'naviy-ma'rifiy, she'riyat.

Аннотация. Ахмад Яссави, значительная фигура в среднеазиатской литературе и суфизме, оказал неизгладимое влияние своей вдохновляющей поэзией и учениями. В этой статье исследуется педагогическая ценность работ Яссави в образовании, подчеркивая темы сострадания, терпимости и самопознания.

Ключевые слова: Ахмад Яссави, среднеазиатская литература, суфизм, педагогика, сострадание, толерантность, самопознание, литературный анализ, духовное просветление, поэзия.

Abstract. Ahmed Yassawi, a significant figure in Central Asian literature and Sufism, has left a lasting impact through his inspirational poetry and teachings. This article explores the pedagogical

value of Yassawi's works in education, highlighting themes of compassion, nurturing spiritual growth, moral development, tolerance, and self-discovery that can deepen students' understanding of literature, philosophy, and spirituality.

Key words: Ahmed Yassawi, Central Asian literature, Sufism, pedagogy, compassion, tolerance, self-discovery, literature analysis, spiritual enlightenment, poetry.

Introduction. One crucial aspect of cultivating spiritual growth and moral development in education involves advocating for virtues like integrity, compassion, and reverence. By promoting a culture of treating others with benevolence and empathy, educators can contribute to establishing a more empathetic and harmonious educational setting. When delving into history, we observe that our predecessors, through their literary creations, advocated concepts like individual education, ego transcendence, and the pursuit of perfection. They also imparted diverse guidance throughout their writings. One distinguished academic figure is Khwaja Ahmed Yassawi.

Theoretical background. Abdurauf Fitrat, one of the famous figures of Uzbek Literature of the 20th century, said that Yasawi's "path in literature is the path of our great folk poets [...]". Abdurahman Saadi described Yasawi as "one of the geniuses of (old) Turkic World Poets". Saadi writes: "Yasawi is one of the great (lyric and classical) poets of the Turkic Nation. He (Yasawi) is a very sensitive poet, whose inspiration and imagination are very natural and easy to read. Yasawi's heart is like a "poetic fire" burning with spiritual love for his whole life" (Dustkoraev, 1994).

Uzbek Literary scholar Ibrahim Haqqul stated that "the lyrical principle in "Hikmats" acquires a special meaning when compared with the works of Sufi poets such as Abdul-Majd Sanai, Fariduddin Attar, and Jalaluddin Rumi, who raised Persian-Tajik Sufi poetry to a new and higher level". A person who reads Yasawi's Compendium of Wisdom becomes a lover of good morals, good deeds, and best dreams. The poems turn away the reader (even slowly) from the claims of mortal life and turn to the meaning versus essence (of being a true human). Because the main goal that Yasawi aimed for was the goal of having "ma'rifa" (i.e., interior knowledge). That is why Yasawi named his poems as "Hikmats" – Compendiums of Wisdom (Haqqul, 2001).

Analysis and results. Ahmed Yassawi, also known as Ahmad ibn Ibrāhīm ibn al-Husayn al-Yasawī, was a prominent Turkic poet, an early mystic, and one of the first known Turkic poets in the Islamic world. He was born in 1093 in the city of Sayram in present-day Kazakhstan. Yassawi is celebrated for his contributions to Sufi literature and his teachings that promote spiritual growth and inner peace. Acclaimed Sufi expert N. Komilov highlighted "He [Ahmad Yassavi] skillfully intertwined the noble truths of Islam and the principles of Sufism, harmoniously blending Sharia and Tariqat. With profound passion, he eloquently portrayed faith and sincerity. Inspired by the legendary figure of Arslonbob, he, like the majestic lion, introduced the teachings of Turkish saints, particularly Hoca Yusuf Hamadani, into the sphere of Sufism. Through his guidance, he elevated his people to higher knowledge and wisdom." [Komilov N. Sufism. 1994.]. His legacy continues to inspire many across Central Asia and beyond. Ahmad Yassawi's contributions to the realm of knowledge were vast and profound. His expertise in the science of Sufism positioned him as a trailblazer in the field, shaping the way for future generations of scholars and seekers of wisdom. His dedication to the pursuit of knowledge and spirituality left an indelible mark on those who encountered his teachings.

Yassawi's Pedagogical Value:

Ahmad Yassawi's influential writings and treatises on pedagogy have left a lasting legacy in the field of education. His deep insights into teaching and learning are apparent in his works, which continue to motivate and enlighten individuals involved in the practice of teaching. The principles and wisdom conveyed in his writings serve as a timeless reference for educators who aim to nurture the intellectual and spiritual growth of their students. Yassawi's most famous work, "Diwan-i Hikmat" or "Hikmats" (Compendium of Wisdom), holds great importance in the literature of Turkic-speaking nations, surpassing both time and geographical boundaries [Abashin 2005]. Educators can turn to Yassawi's works to cultivate values such as compassion, tolerance, and a passion for knowledge in their students. Ahmad Yassavi, a prominent figure in the field of Sufism, emphasized the importance of love for Allah in alignment with Sharia principles.

*Rabbim yodi ulug' yoddur aytur bo'lsam,
Asal yanglig' suchuk bo'lur tilim mening.
O'zim faqir, qildim muqir, bo'ldim haqir,
Qanot qoqar uchar qushdek ko'nnglim mening.*

Meaning:

*Remembering my Lord is a great memory,
My tongue will be as sweet as honey
I am poor, I confessed, I am worthless,
My heart is like a flying bird.*

The poem begins with the lines "Remembering my Lord is a great memory, my tongue will be as sweet as honey." Here, the poet reflects on the sweetness and positivity that comes with remembering their Lord. This line sets the tone for the rest of the poem, highlighting the importance of faith and spirituality in the poet's life. He believed that contemplating on the existence of the Creator brings peace and tranquility to one's inner self, a sentiment he often expressed by metaphorically comparing it to the sweetness of honey. Yassavi viewed poverty as a state of humility and simplicity, and likened the richness of his spiritual heart to that of a soaring bird. Through Yassawi's poetry, students can learn about the importance of empathy and understanding towards others. His emphasis on love and unity promotes a culture of compassion and tolerance, fostering a sense of community and inclusivity among students. One of the key aspects of Yassawi's teachings that resonates in education is his emphasis on the holistic development of individuals. He believed that education should not only focus on academic knowledge but also on moral and spiritual growth. This holistic approach to learning is now reflected in many educational philosophies that prioritize the nurturing of students' characters alongside their intellectual abilities. One key aspect of fostering spiritual growth and moral development in education is creating a supportive community where students feel valued, respected, and understood. By promoting a culture of inclusivity and empathy, educators can empower students to embrace diversity, practice tolerance, and develop meaningful relationships based on mutual respect and understanding. Additionally, in the teachings of Yassavi, the paramount significance of knowledge, the quest for enlightenment, and the reverence for intellectuals are prominently highlighted in the verses:

*Ey do'stlarim, oriflar xolis suhbat etorlar,
Ul suhbatda ma'rifat durlarini sochorlar.
Haq-nohaq(ni) bayonini olim bilur,
Halol-harom farqin omi qoydin bilur?!
Olimlardin omilar ko'b foyda olur,
Bu dunyoda yaxshi otin qo'llar, do'stlar*

Meaning:

*O my friends, the people of knowledge speak honestly,
And when they speak openly, they pour out the seeds of knowledge.
The scholar knows the explanation of what is true and what is false,
Unintelligent person do not know the difference between what is permissible and what is forbidden.*

*The scholars of knowledge are of great benefit,
Good scholar supports in this world, friends.*

Yassawi's teachings also underscore the importance of service to others as a means of spiritual refinement and moral growth. Encouraging students to engage in community service projects, volunteer work, and acts of kindness fosters a sense of social responsibility and compassion towards those in need. Through these experiences, students learn the value of giving back to society and making a positive impact on the lives of others.

Conclusion. Ahmed Yassawi's works offer educators a valuable tool to engage students in discussions about literature, philosophy, and spirituality. The integration of spiritual values and moral teachings in education, inspired by the profound insights of Ahmed Yassawi, has the power to transform students' lives and foster a culture of compassion, empathy, and integrity. By nurturing the

spiritual well-being and moral development of students, educators play a vital role in shaping not just the minds but also the hearts of future generations, creating a more harmonious and ethical society for all. By incorporating his poetry into the curriculum, students not only enhance their literary analysis skills but also deepen their understanding of the human experience and the pursuit of wisdom and virtue.

Ultimately, fostering spiritual growth and moral development in education transcends mere imposition of rules or beliefs. It involves guiding students through a journey of self-discovery and personal advancement. By incorporating opportunities for reflection, ethical debates, and values education into the academic sphere, educators can aid in the formation of individuals who are not only intellectually adept but also morally accountable and spiritually perceptive. This comprehensive approach to education enables students to mature into well-rounded individuals capable of navigating life's obstacles with empathy, integrity, and resilience.

REFERENCES:

1. Abashin, S. N. (2005). Sufism in Central Asia: an ethnographer's point of view. Sufism in Central Asia (foreign studies). Collection of articles in memory of Fritz Mayer (1912-1998). Bulletin of Eurasia, (4), pp.117-141.
2. Ahmad Yassaviy. "Hikmatlar" - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1993 y.
3. Khamzayev Sh.A. Methodological aspects of studying sufism// South Asian Academic Research Journals. Vol. 10 Issue 2, February 2020. -Page.250-255
4. Хожа Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат. -Тошкент.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-маъбаа бирлашмаси, 1992. -Б. 62.
5. Хожа Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат. -Тошкент.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-маъбаа бирлашмаси, 1992. -Б.129
6. Komilov N. Sufism. First Book. Tashkent: Published by Abdullo Kodiriy People's Heritage, 1994.

UO'K 37.2

TA'LIMDA INNOVATSION YONDASHUVLARDAN 3D GOLOGRAMMA VENTILATORNING AHAMIYATI

O.A.Usmonov, o'qituvchi, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq
M.D. Boltayeva, o'qituvchi, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq

Annotatsiya. *Ushbu maqola innovatsion ta'lim texnologiyalarining mohiyati, turlari, vositalari haqida fikr yuritilgan. Ta'lim sifatini oshirishda, zamonaviy texnologiya vositalarni darsda qo'llash orqali mukammalikka erishish, o'quvchilar ongini rivojlantirish, o'z-o'zini xulosa chiqarishga o'rgatish, olgan bilimlarini kelgusida qo'llay olishlari uchun innovatsion texnologiyalar o'rni katta ekanligi bildirib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *innovatsion ta'lim, innovatsiya, an'anaviy ta'lim, texnologiya, metod, modulli, integrativ, modellashtirish, individuallashtirish, 3D gologramma.*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются сущность, виды и инструменты инновационных образовательных технологий. Он сказал, что инновационные технологии играют большую роль в повышении качества образования, чтобы достичь совершенства за счет использования современных технологических инструментов в классе, развивать мышление учащихся, учить их делать собственные выводы и быть смогут использовать полученные знания в будущем.*

Ключевые слова: *инновационное образование, инновация, традиционное образование, технология, метод, модульный, интегративный, моделирование, индивидуализация, 3D-голограмма.*

Abstract. *This article discusses the nature, types, and tools of innovative educational technologies. He said that innovative technologies have a great role in improving the quality of education, in order to achieve excellence through the use of modern technology tools in the classroom, to develop students' minds, to teach them to make their own conclusions, and to be able to use the knowledge they have acquired in the future. passed.*

Key words: *innovative education, innovation, traditional education, technology, method, modular, integrative, modeling, individualization, 3D hologram.*

Kirish: Dunyo bo'yicha biologik fanlarni o'qitishning tashkiliy-metodik asoslarini tadqiq etishda integrativ yondashuvli interfaol metodlar va didaktik elektron ta'lim resurslarini joriy etish orqali bo'lajak biologiya o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar olib borilmoqda [1]. Hozirgi kunda an'anaviy ta'limning mohiyati susayib borayotgan bir davrda, zamonaviy ta'lim texnologiyalariga bo'lgan intilish kundan-kunga kuchayib bormoqda. Shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda faqat tayyor bilimlarni yodlash va egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalar o'quvchilarni bilimlarni o'zlari egallashga, mustaqil o'rganib, tahlil qilishga, xulosalarni ham o'zlari chiqarishga o'rgatadi. Bu jarayonda o'qituvchi dars o'tish jarayonida murakkablik sezmaydi, darsning qiziq bo'lishini ta'minlaydi.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturining asosiy maqsadi uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish bo'lib, u ijodiy fikrlovchi, tafakkurli shaxsning yuzaga kelishi va barcha soxalarda raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda muxim kafolat sifatida axamiyatlidir.

Akademik litsey va kasib – xunar kollejlari yoshlarga bir maqsatda bir va bir necha zamonaviy kasib berish bilan birga talablarda ekalogik ongini xam shakillantirish imkoniyatiga ega.

Ta'lim va tarbiya jarayonini samarali ro'yobga chiqarish ko'p jixatdan maktabning xar bir o'qituvchisi, akademik litsey va kasib xunar kolleji, oily maktab muallimining yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanishning umumiy nazariy va amaliy asoslarini qay darojada eganligi bilan belgilandi.

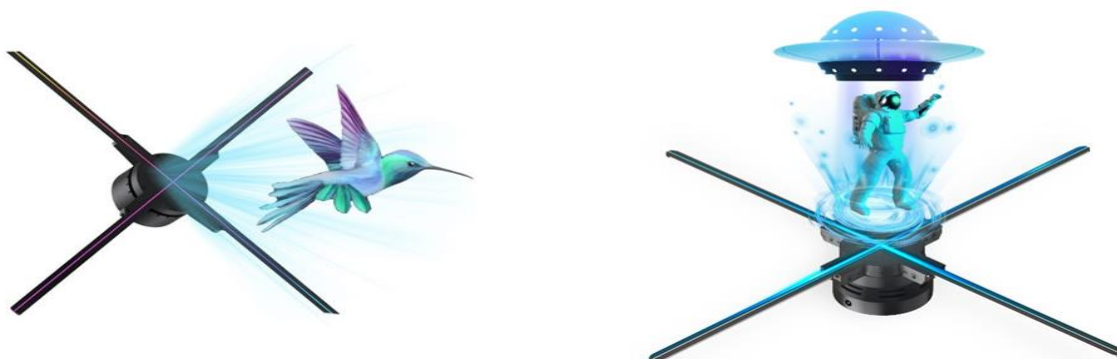
Oliy ta'limda yoki umumiy o'rta ta'lim maktablarida malakali o'quvchi yoki talabalarni tayyorlashda zamonaviy o'qitish metodlari, interaktiv metodlar, innovatsion ta'lim texnologiyalarning o'rni va roli kattadir. Innovatsion ta'lim deganda odatda o'quv jarayonining yangi elementlar, uslublar olib kirish tushuniladi.

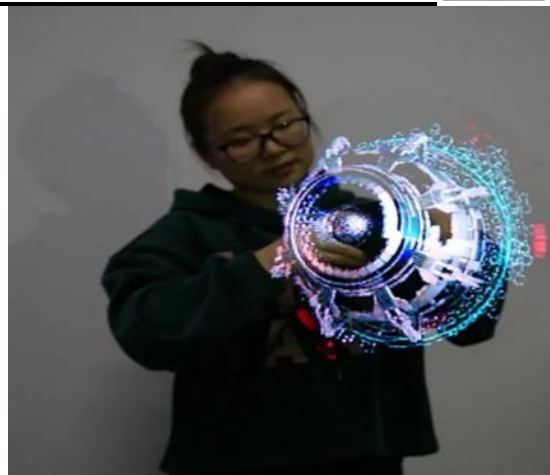
Asosiy qism: Texnologiya so'zi esa yunoncha "techne" so'zidan olingan mahorat, san'at degan ma'nolarni anglatadi Ta'lim texnologiyalarining bir nechta turlari bo'lib, bular an'anaviy, amaliy, modellashtirish, integrativ ta'lim va boshqa ilg'or ta'lim texnologiyasi.

Ta'limda amaliy metodlardan foydalanish dars materialining ijodiy o'rganilgandagina sabab bo'lmay balki bunday mashg'ulotlar o'quvchilarning amaliy malakalarini rivojlanishi mustaqilligini ortib borishiga ham ta'sir etadi. Dastlabki payitlarda tashkil etilgan amaliy mashg'ulotlarda o'quvchilar o'qituvchining ko'rsatmasi bilan har – xil o'simlik va hayvonlarni tuzilishi, ular o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlash, tajriba va ekrerimentlar o'tkazishgacha bo'lgan ishlarni uddalaydigan bo'ladi.[4]

Lekin hozirgi zamonaviy texnologiyalardan foydalanib dars jarayonini tashkil qilish o'quvchilarni fanga nisbatatan qiziqishini ortiradi va ulardagi biologiyaga oid atamalar miyada (xotirada) chuqur iz qoldiradi.

Shunday ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi zamonaviy ta'lim vositasitalaridan biri 3D gologramma ventilatoridir (1-rasm).

1-rasm. 3D gologramma ventilatori

Gologramma texnologiyasi 19-asrdan beri insoniyat ma'lum bo'lgan fotografiya kabi, tasvirlarni olish usulidir. Bu ikkala atama ham yunon tilidan olingan, ammo agar fotografiya so'zi "yorug'lik va rasm" degan ma'nolarni anglatuvchi "foto" va "grafa" so'zlaridan kelib chiqqan bo'lsa, u holda golografiya so'zining birinchi qismi "holos" dan keladi, bu esa yunoncha "butun" degan ma'noni anglatadi. Bu nimani anglatadi? Oddiy fotosuratda biz faqat ko'rgan narsamizning 2 o'lchovli tasvirini saqlab qolishimiz mumkin. Golografiyaning g'oyasi uning bir tomonini emas, balki butun obektning tasvirini takrorlash mumkin [2].

3D gologramma ventilator metodi, dars jarayonida asosan obektlarni to'liq tasvirini hosil qilish va ular haqida ma'lumot berish, keng tasavvur uyg'otishga xizmat qiladi. 3D gologrammali noyob effektli proyektor bu ko'zni qamashtiradigan, aql bovar qilmaydigan 3D hajmli ob'ektlarni yaratishi va aylantirishi mumkin. Har qanday harakatlanuvchi ob'ektlarni ko'rish mumkin. Biroq, ularning chegaralari, foni yoki stendlari bo'lmaydi. Ushbu ob'ektlar birdan paydo bo'lishi va yo'qolishi mumkin. Bu qanday sodir bo'ladi? Qurilma qanotlarida LEDlar mavjud bo'lib, ular aqlli platforma yordamida 3D gologramma effektini yaratadi va tez aylanganda, qurilmaning o'zi ko'rinmas joyga joylashtirilganda tasvir hosil bo'ladi. Ko'rinadigan uch o'lchamli figuralar inson tasavvuridan tashqariga chiqadi - ular juda yorqin, aniq va chiroyli. 3D golografik displey ko'rinishida hosil bo'ladi. Ultra yuqori zichlikdagi LEDlar va yuqori aniqlik aniq hajmli stereo effektlarni yaratadi - katta maydonning tasvirlarni ko'rsatadi. LED gologramma ekrani tayyor rasmlar, animatsiyalar yoki videolarni turli formatdagi tarkibni ko'rsatishi mumkin: MP4, AVI, RMVB, MKV, GIF, JPG, PNG [3].

3D gologramma ventilatorining foydasi nimada? 3D gologramma texnologiyasi bu o'quvchilarda obyektning tasvirini hayratlanarli ta'sirda uyg'otadi. Plakatlar, bannerlar, varaqalar allaqachon odamning ongini jalb qilmaydi va 98 foiz ishlamaydi. Bu dars jarayonlarini sifatini oshirishga imkon beradi. Plakatlardan farqli o'laroq, rasmlarni son-sanoqsiz miqdorda yaratib, saqlash mumkin, bir necha soniya ichida o'zgartirish mumkin. Bunday uskunalar hali ham o'quvchilar uchun yangilikdir [3].

Bunday texnologiyalardan dars jarayonida foydalishni qir qancha avzalliklari mavjud jumladan;

1. Tasvirlashning aniqligi, aniqligi va stereoskopik ta'siri an'anaviy 3D texnologiyasidan ustundir;

2. An'anaviy 3d chegaralarini buzib, mekansal tasvirlash yorqinlashdi, kontrast, aniqlik juda yuqori, fazoviy his va ko'rish hissi ham juda hayratlanarli, shuning uchun golografik proektsiyalash texnologiyasi ajoyib ekran effektini yaratadi.

3. Golografik proektsiyada namoyish etilgan effektlar hech qanday joy yoki makon bilan chegaralanmaydi va displey rejimi juda boy. Usul ham nisbatan xilma-xildir, masalan: 360/270 daraja golografik proektsiyalash, fantom tomografiyasi, oyna golografiyasi, bir tomonlama golografiya, gologramma oynasi va boshqalar. Har bir taqdimot turi o'zining afzalliklariga ega.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda biologiya darslarini qiziqarli va mazmunli o'tkazish uchun bir qancha inovatsion texnologiyalar mavjud.

Ta'limda har qanday metod yoki texnologiya bo'laning bilim olishini yaxshilash va olingan bilimni xotirada qolishini taminlashga qaratilgan bo'ladi. Hozirgi rivojlanib borayotgan dunyoda turli texnologiyalardan foydalanish dars sifatini seziralli darajada oshiryapdi. Shunday yangi va samarali metodlardan biri darsda 3D gologrammasidan foydalanishdir. 3D metod yordamida bolada fanga qiziqish uyg'onadi, unda mavzuga oid xotira paydo bo'ladi. O'quvchilar to'liq tasvirni ko'rar ekan, ular 70 % real ko'rgandek bo'ladi, bu esa fanda bazi bir obektlarni real topolmaganda 3D ni gologramma qo'llash imkoni samarali natija berib muammolarni bartaraf etadi. Bu metod o'quvchi talabalarning dars davomida befarq bo'lmaslikka, mustaqil fikrlash, ijod etish va izlanishga, bilimga bo'lgan ishlarni doimiy ravishda bo'lishini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. А. К. Рахимов, Х. С. Нурметов, Д. Б. Саидова Узлуксиз таълим тизимида педагогик таълим инновацион кластерининг роли // Academic research in educational sciences. 2020. №1.
2. <https://atlantvision.ru/golograficheskie-ventilyatory-3d-led/>
3. <https://www.vegasd.ru/displei-golograficheskie>
4. Boltayeva M.D, Baratova N.I Ekologiya oqitishning amaliy metodlari// Tadqiqotlar jahon ilmiy – metodik jurnali. 12-son_5-to'plam_Aprel-2023

UDC 37.02

IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION BY DEVELOPING THE COMPETENCE OF CREATIVE THINKING IN LEADERS BASED ON EXPERIENCE IN DEVELOPED FOREIGN COUNTRIES

E.X.Xolmurodova, teacher, Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers, National Research University, Tashkent

Abstract. This article covers the issue of improving the quality of education by developing the competence of creative thinking in leaders based on experiences in developed foreign countries.

Keywords: foreign experience, Leader, creative thinking, competence, quality of education, modern education.

Annotatsiya. Ushbu maqolada rivojlangan xorijiy davlatlardagi tajribalar asosida rahbarlarda kreativ fikrlash kompetensiyasini rivojlantirish orqali ta'lim sifatini yaxshilash masalasi yoritilgan.

Kalit so'zlar: xorijiy tajriba, rahbar, kreativ fikrlash, kompetensiya, ta'lim sifati, zamonaviy ta'lim.

Аннотация. В данной статье освещается вопрос повышения качества образования путем развития у руководителей компетенции креативного мышления на основе опыта развитых зарубежных стран.

Ключевые слова: зарубежный опыт, лидер, креативное мышление, компетентность, качество образования, современное образование.

Creative thinking is the ability to find non-standard approaches and solutions to difficult situations. People with developed creative thinking are able to move away from patterns and know that a problem can have more than one solution.

In modern society, the issue of the formation of creative thinking is considered a necessary pedagogical task. The study of this problem is aimed at solving pressing issues of higher education, since the process of improving the education system imposes new requirements in the training of students of the pedagogical direction who are ready to creatively cope with problems arising in their professional activities. It manifests itself in intellectual activity, consists in generating new ideas, finding ways to practically solve original situational problems, and choosing the most productive strategies for the teacher's activities.

Innovative educational technologies corresponding to the new model of education are being intensively developed in many countries of the world. The dominant feature of an innovatively organized educational process is the development of a creative teacher in the broadest sense, including

his cognitive, emotional-volitional, motivational, and value components. The process of developing creativity is a continuous process, the most important stage of which is the period of education. The reproductive educational model continues to transmit knowledge, form reproductive skills and control their acquisition. But in the end, only a certain percentage of specialists turn out to be creative. That is why many developed countries of the world have recently conducted trainings and seminars on the development of creativity of specialists. They use creative techniques (mindmapping, brainstorming, problem solving, etc.) to try to develop the creative abilities of teachers. But this is not enough to implement the increasingly popular idea of building a creative society. A more productive solution is to focus on the creative approach of education, which ideally should diagnose, support and develop the creative potential of each teacher. This problem is relevant for almost all educational systems in the world.

The assessment of the American education system was given by T. Peters: "Our school teaches "what is" and does not know how to teach "what can be" at all.

Prominent Irish politician M.D. Higgins believes that "the roots of a creative society should be sought in general education. Teaching methods should be changed so that students strive not only to "know how" ("know how"), but also to "know why" ("know why")."

The UK government is setting its education system the task of turning the country into a global center of creativity. Based on educational technologies, it is planned to form the basis of a strategy for creativity in education, where great attention will be paid to the personal development of young people to prepare them for life.

In the report "Development of Youth Creativity", which was prepared by the Ministry of Culture, Mass Media and Sports together with the Department of Education and presented to the Government of Russia, the main goal of the country's educational system is formulated very specifically. This is assistance in building a competitive economy and an open society through providing opportunities for the formation of an individual educational route, the disclosure of the creative potential of an individual in order to achieve the fullest self-realization, achieve the highest quality of educational standards and the level of professional training.

Creativity is an important skill needed in many fields, including business. That is why many managers are recommended to learn how to make non-standard decisions and abandon templates, and at the same time transfer this skill to their team. We will tell you more about how to develop creativity.

Global work experiences introduce leaders to different institutional environments. As strategists have argued, knowledge of this environment—the demographics of the customer base, general cultural norms and trends, the local economy, political and legal conditions—is a critical prerequisite to formulating effective business strategies. While we know of no comprehensive framework of global work experiences, current research suggests that four specific types of global work experiences likely provide leaders' exposure to foreign institutional environments. This context often entails learning different laws, business practices, language and systems of meaning, frames of reference, and behaviors, motivations, habits, and values of the local people and it has been argued that international experiences are a means for developing leaders' strategic view of the business and its global environment. Because leaders who have been exposed to cultural distance for a period of time are more likely to have more elaborated cognitive schemas, they filter their global work experiences differently than those who have not had this. They better recognize when nation-based differences exist, possess greater cross-cultural awareness and sensitivity and better feature other individuals and groups in their perspective. As a result, these leaders better direct their attention to developing a deeper understanding of what is unclear, unfamiliar, or distinct while in global work experiences.

Alternatively, leaders who have had limited exposure to cultural distance possess less elaborated cognitive schemas regarding their firm's institutional environment, and thus are less able to detect nation-based nuances while working internationally. As a result, they miss opportunities to develop a deeper understanding of the international business environment, resulting in a limited ability to formulate globally appropriate strategic plans and actions. While we know of no direct evidence supporting this specific interactive hypothesis, it has been suggested that cultural distance and the amount of time spent on an international assignment jointly influence expatriate adjustment.

Many people underestimate the importance of a creative approach to work, because they do not understand how this skill helps in solving various situations. But people who are able to solve problems in a non-standard way are necessary in the company, because they:

They are not afraid to take responsibility, which means they are always open to new things.

They have their own opinion, which allows them to analyze the situation and make an informed decision.

They generate really interesting ideas that help the company become a leader among competitors.

They enjoy their work and are inspired to solve even the most difficult tasks.

To learn how to think outside the box, experts advise:

To separate ideas and planning. Often people refuse to implement their plans when they immediately begin to think about how to do it. To avoid such a problem, first fix the idea, and only then proceed to clear planning.

Be more active. Many people expect that enlightenment will come by itself, so they do not waste time thinking about the problem. But without studying the issue thoroughly, it is impossible to find a non-standard solution.

To move from abstraction to concreteness. When there is no clear idea, it is quite difficult to figure out how to proceed. To be more effective, clearly assess the necessary steps, resources and actions, and then make a decision.

In addition to these recommendations, you can use special exercises to develop creativity. Here are some of them:

"Casual relationships". To practice, choose any two words and figure out how to connect them in one story.

"The dreamer. A realist. The critic." The author of this technique is the famous animator Walt Disney. He suggested mentally evaluating each problem from the point of view of three people: a dreamer, a pragmatic realist and a strict critic.

"Non-standard application". To complete this exercise, take any objects and figure out how they can be used in new and unusual ways.

Many managers set themselves the goal of passing on the skill of creative thinking to their employees so that teamwork becomes even more productive. For this, psychologists recommend:

To abandon hypercontrol. When a manager is not ready to listen to anyone's opinion and behaves too authoritatively, the atmosphere in the company. In this case, employees are unlikely to come up with unusual ideas.

To allow mistakes. Subordinates should feel comfortable and safe even if they failed to solve the problem in an alternative way.

To praise employees. Experts advise encouraging not only global ideas, but also small proposals that at first glance seem insignificant.

Use different techniques. There are many ways to generate ideas, so you should not stop at just one. Perhaps it is the different options that will help colleagues develop non-standard thinking.

These tips will allow managers to become more creative and transfer this skill to employees. As a result, teamwork will become more effective, which will help you stand out from the competition.

REFERENCES:

1. Kholmurodova E. K. Positive effects of debate for learners //Golden brain. – 2024. – T. 2. – №. 1. – C. 576-579.
2. Mumford M. D. et al. Creative thinking: Processes, strategies and knowledge //Handbook of research on creativity. – Edward Elgar Publishing, 2013. – C. 249-264.
3. Khasanovna K. E. Typological classification of language //Innovation in the modern education system. – C. 46.

XALQ O'YINLARI MILLIY QADRIYAT VA SOG'LOM TURMUSH TARZI OMILI

S.V.Yo'ldoshev, PhD, dos., Farg'ona davlat universitet, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada yoshlarning sog'lom turmush tarzini shakllantirish va rivojlantirish omillaridan biri xalq o'yinlari tarixi, ilmiy tahlili hamda bolalar o'yinlaridan foydalanish uslublari yoritilgan. Shuningdek, yoshlarning sog'lom turmush tarzini rivojlantiruvchi o'yinlardan namunalar va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: sog'lom turmush tarzi, davlat siyosati, farmon, qaror, o'yin, musobaqa, kuchli, chaqqon, serharakat, ziyrak, topqir, o'zaro hamkor bo'lish, g'oyaviy, siyosiy, aqliy, axloqiy mehnat.

Аннотация. В статье рассматривается история и научно-практический анализ народных игр как одного из факторов формирования и развития здорового образа жизни у молодежи, а также использование игр в воспитании детей. Приведены примеры и рекомендации игр, способствующих формированию здорового образа жизни у молодежи.

Ключевые слова: Здоровый образ жизни, государственная политика, указ, постановление, игра, соревнование, сила, ловкость, подвижность, смекалка, находчивость, взаимопомощь, идейно-политическое, умственное, нравственное, трудовое, эстетическое воспитание.

Abstract. The article deals with the history and scientific and practical analysis of folk games as one of the factors of formation and development of healthy lifestyle among young people, as well as the use of games in the education of children. Examples and recommendations of games contributing to the formation of a healthy lifestyle among young people are given.

Keywords: Healthy lifestyle, state policy, decree, resolution, game, competition, strength, skill, mobility, wit, resourcefulness, mutual help, ideological and political, mental, moral, labour, aesthetic education.

Kirish. Yoshlarning sog'lom turmush tarzini shakllantirish asosini – O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining bosh maqsadi tashkil qiladi. Mustaqillik yillarida barkamol avlod g'oyasi asosida mazkur davlat siyosatiga molik muammoning ijtimoiy-huquqiy negizi yaratildi.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi, "Fuqarolar sog'ligini saqlash to'g'risida"gi, "Nogironlarni ijtimoiy muhofaza qilish to'g'risida"gi, "Jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish to'g'risida"gi qarorlari, "Bola huquqlari kafolatlari to'g'risida"gi, "Ta'lim muassasalarida o'quvchilarning sog'lom ovqatlanishi uchun shart-sharoitlarni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi hukumatning shu masalaga oid qator qaror va farmoyishlari qabul qilindi va amaliyotga kiritildi.

Ushbu masalalar yoshlar sog'lom turmush tarzini shakllantirishning muhim yo'nalishlari hisoblanib, ularning ilmiy-nazariy asoslari pedagog, psixolog, tarixchi, biolog, fiziolog, siyosatshunos, tibbiyotchi olimlar tomonidan tadqiq etilishni taqozo etadi. Shuningdek, mazkur muammo avvalo shaxs takomilida sog'lom tafakkurning sog'lom turmush tarzi va sog'lom turmush madaniyatiga asos bo'lishini, yosh avlodning ma'naviy tarbiyasiga yangicha qarash, uni bugungi kun nuqtai nazaridan o'rganish, baholash va unda xalqimizning boy madaniy merosidan maqsadli foydalanishni talab etmoqda.

Xalqimizning milliy va ma'naviy qadriyatlari sirasiga kirgan xalq o'yinlarini o'rganish ularni ommaviylashtirish etnotarixiy, etnopedagogik tadqiqotlar tizimida dolzarb, davr talab mavzu hisoblanadi.

Manbalar tahlili. Xalq o'yinlari haqidagi ma'lumotlar tarixiy mianbalar, etnografik materiallar, arxiv hujjatlari hamda ko'plab ilmiy adabiyotlar, maqolalar, hisobotlarda aks etgan va shartli guruhlarga bo'lib o'rganildi.

Birinchi guruh adabiyotlari. Tadqiqot tarixshunosligining tahlili shuni ko'rsatadiki, Markaziy Osiyo aholisining tarixi etnohududiy xususiyatlari ushbu mintaqaga kelgan turli toifadagi kishilarni qiziqtirgan.

Bu o'rinda X. Potanin, A. Middendorf, V.V. Velyaminov-Zernov, A. Shishov, A.P. Xoroshkin, V. Firsov, N.F. Sitnyakovskiy, A.I. Bryanov, A. Divaev, A. Kasatkin, A.Ye. Kushakevich, P.Ye. Kuznesovlar olib borgan ilmiy tekshirishlarni qayd etish mumkin. Ularning tadqiqotlarida Farg'ona vodiysi aholisi kundalik turmushi va urf odatlarida xalq o'yinlari, uloq, ot parvarishlash bilan bog'liq ma'lumotlar keltirilgan. Ayrim mualliflar bolalar o'yini haqida ham ma'lumot berishgan.

Ikkinchi guruh adabiyotlari bevosita Sobiq Ittifoq miqyosida va O'zbekistonda xalq o'yinlari masalasini ochib berishga qaratilgan jiddiy ilmiy tadqiqotlar yaratilganligini e'tirof etmoq kerak.

Bunday ishlar mintaqaviy va hududiy xarakterga ega bo'lib, mazkur yo'nalishda Ye.M. Рещерева, V.V. Bartold, N.N. Pantusov kabilarning ishlarini ta'kidlab o'tish joiz.

Uchinchi guruh adabiyotlari. Xalq o'yinlari, ularning hududiy va umumiy xususiyatlarini o'rganishga bo'lgan e'tibor mustaqillik yillarida ayniqsa yanada kuchayib, tarixiy, etnografik, arxeologik, pedagogik jihatdan H. Ismoilov, Mahmud Sattor, I. Jabborov, N.X. Azizov, R. Abdumalikov, K. Abdullaev, U. Qoraboev, A.A. Asqarovlarning ishlarida o'zbek xalq o'yinlari, uning tarixi, bugungi kunda ularning jamiyat hayotida qo'llanilishi, bolalar o'yinlarining tarixi, ularning turlari, ma'naviy va milliy qadriyatlarini mustahkamlashdagi hamda tarbiyaviy ahamiyati borasida tadqiqot olib bordilar.

Tablillar va natijalar. Xalq o'yinlari nafaqat milliy qadriyat shuningdek, yosh avlodni komil inson qilib tarbiyalashda ushbu yurtning xaqiqiy egasi bo'lish tuyg'usini ular ongida mustahkamlashda, barkamol avlodni voyaga yetkazishda muhim tarbiya quroli hamdir. "Bolalarimizga qachondan boshlab, qanday qilib, qanday usulda va uslubda milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimizni o'rgatishimiz, chuqur anglatishimiz kerak"[1] deb aytilgan fikr bugun ham dolzarb bo'lib turibdi.

Bugungi avlodni ma'nau, jismonan barkamol qilib tabiyalash, voyaga yetkazish usullaridan biri xalq o'yinlari orqali amalga tadbiiq qilinishidir.

O'yinlar xalq tomonidan yaratilgan va kishilarning kundalik hayotidagi voqealar hamda hodisalarni obrazli aks ettirgan. Ularning hayotiy ta'surotlarini, kuzatishlarini, tajriba va hissiyotlarini gavdalantirib, o'zida musiqa, raqs shakllarini ham mujassamlashtirgan. Ibtidoiy jamiyatda yoshlarni kattalar safiga qo'shish deb ataladigan bayramlar, diniy ma'rosimlar keng tarqalgan[2]. Bular o'ziga xos o'yin, musobaqalardan iborat bo'lib, ularning mazmunini mehnat faoliyati, qabilalarning urf-odatlarini, udumlari, xalq og'zaki ijodi tashkil qilgan. Mana shunday o'yin musobaqalarda yigitlar qurollardan foydalana olishlarini, diniy odatlarni, qo'shiqlarni, qabila rivoyatlarini bilishlarini namoyish etishlari lozim bo'lgan. Marosimlarda raqslar ham ijro qilinib, ularda ibtidoiy odamlar o'z hayotlaridagi voqealarni, yutuqlari va muvaffaqiyatsizliklarini, shodliklari va qayg'ularini ifodalaganlar.

D.U.Elkonin o'yin va san'atning kelib chiqishini tadqiq qilib, ibtidoiy kishilar ov, urush voqealarini va boshqa jiddiy faoliyat turlarini o'yinlarda ifodalaganlar. Ovdagi muvaffaqiyatsizlikni o'ynash ularga yo'l qo'yilgan xatolarni hamda muvaffaqiyatsizlikning sabablarini aniqlashda yordam bergan», degan xulosaga keldi[3].

Xalqlarning uzoq davrlardan buyon saqlanib kelayotgan o'yinlari ular hayotining bir bo'lagiga aylangan. O'yinlarda xalqning xoxish-istaklari, o'tmishi, turmush tarzi[4] namoyon bo'ladi. Bu jarayonda o'yinchoqlar vositasida atrof haqida tasavvurga ega bo'ladi. Go'daklik, bolalik, o'smirlik va o'spirinlik bosqichlarda turli o'yinlar o'ziga xos tarzda ixtiyoriy faoliyat turlari hisoblanib, ular ob'ektiv ravishda tarbiyaviy, axloqiy, ijtimoiy-estetik funksiyani bajaradi[5]. Jumladan, "Xola-xola" o'yini bolalarni yoshlik chog'idanoq, mehmon kutish va kuzatish, dasturxon tuzash odobi kabi ijobiy xislatlar shakllantiriladi. Bu esa o'z navbatida qizlarni oilaga tayyorgarlik bosqichi vazifasini o'taydi.

Yuzaki qaraganda xalq o'yinlari bo'sh vaqtni shunchaki ko'ngilli o'tkazishdek ko'rinadi. Lekin uning zamirida jismoniy va ma'naviy barkamollikni tarbiyalashning samarali usullari jamlangan. Shunday tarbiya usuliga asoslangan bolalar o'yinlari talaygina. Masalan, "Lappak", "Tosh ko'tarish", arqon, koptok, tosh kabi predmetlar bilan o'ynaladigan qator o'yinlar mazmuni bolalarni jismoniy va ma'naviy tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. O'yinlardagi milliy qadriyatlar, insoniy tuyg'ular, tabiat va insonga muhabbat, ajdodlar an'anasiga sadoqat ularning ma'naviy qudratga ega ekanligini ko'rsatadi.

Shuningdek, bolalar o'yinlaridagi uyg'unligi, atrof-muhitga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish tarbiyaning muhim omili ekanligini ta'kidlash o'rinlidir. Bu sifatlar esa bolalarda o'ziga ishonch, tarbiyaning axloqiy, estetik, ruhiy komponentlarni o'yinlar orqali tarbiyalash imkoniyati kengligidan dalolat beradi. O'yin orqali bolalarda ma'naviy sifatlar shakllanibgina qolmay, bosqichma-bosqich komillik sari yuksaladi.

Xulosa qilib ayganda xalq o'yinlari ochiq havoda asosan jamoa bo'lib o'ynalganligi tufayli bu o'yinlar asosida bolalarni aqliy, ruhiy, axloqiy, estetik ruhda tarbiyalashning eng qulay va ixtiyoriy manbalaridan biridir.

Xalq o'yinlarining etnografik tahlili shuni ko'rsatadiki, xalq o'yinlari o'zining lokal xususiyatlariga ega bo'lib, ularni tashkil etish va o'tkazishning qat'iy qoida hamda me'yorlari ishlab chiqilgan hamda o'yinlar asosan halollik, chaqqonlik, hushyorlik, ustamonlik, raqibni hurmat qilish, mehmondo'stlik, tolerantlik, millatidan qat'iy nazar o'yin ishtirokchilariga umuminsoniy qadriyatlar doirasidan chiqmagan holda munosabatda bo'lish kabi tamoyillar asosida o'tkazilgan.

Xalq o'yinlari insonning ma'naviyatini boyitish, xalq ruhiyatini poklash, milliy-ma'naviy an'analarni saqlab qolish yo'lida, yoshlar orasida tarbiyaviy ishlarni olib borishda qo'llanishi, mazkur tarixiy-etnografik hudud aholisining etnik turli-tumanligi o'z o'rnida bu yerdagi etnoslararo munosabatlar rivojida asosiy omil ekanligi aniqlandi. Insoniyatning madaniy merosi bo'lgan milliy sport turlari, xalq o'yinlari va an'alarini asrab qolish, rivojlantirish hamda sog'lom jismoniy faollikni keng targ'ib qilish maqsadga muvofiq bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Каримов И. А. Баркамол авлод орзуси. – Т.: Шарқ, 1998. – Б.8.
2. Салмонов А. Ўзбекистонда совет ҳокимияти диний сиёсатининг фожиали оқибатлари (1917-1991-йиллар) / Ўқув қўлланма. – Т.: Доно., 2019. – Б. 47.
3. Йўлдошева Р. Ўзбек халқ ўйинларининг тарбиявий аҳамияти. – Т.: 1992.-167 б.
4. Алимова Н. Ўзбекистонда ипакчиликнинг аҳволи ва трансформация жараёни(1865-1991 йиллар). – Т.: Доно. 2020. – Б. 67.
5. Йўлдошева Р. Ўзбек халқ ўйинларининг тарбиявий аҳамияти. – Т.: 1992. – Б. 28.

UDC 378.66:811.111

METHODOLOGY FOR TEACHING STUDENTS TO INDEPENDENT CREATIVE THINKING IN THE PROCESS OF TEACHING ENGLISH

O.M.Yaqubov, teacher, Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers, National Research University, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada ta'lim muassasalarida talabalarning mustaqil ijodiy tafakkurini rivojlantirishga yo'naltirish, individuallikni rivojlantirish uchun maqbul shart-sharoitlarni yaratish muhimligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: chet tili, ijodiy fikrlash, mustaqil fikrlash, o'qitish metodikasi, innovatsion yondashuv.

Аннотация. В статье освещается важность ориентации на развитие творческого мышления личности в образовательных учреждениях, создания оптимальных условий для развития индивидуальности учащихся.

Ключевые слова: иностранный язык, творческое мышление, самостоятельное мышление, методика обучения, инновационный подход.

Abstract. The article highlights the importance of directing the development of creative thinking of the individual in educational institutions, creating optimal conditions for the development of the individuality of students.

Keywords: foreign language, creative thinking, independent thinking, teaching methodology, innovative approach.

Nowadays, learning foreign languages is an important component of modern human life. Knowledge of a foreign language is also one of the aspects of professional competence, it gives an advantage in using the potential of extensive Internet resources and literature in various languages in their activities.

A foreign language lesson is a qualitative basis for the development of creative thinking. The specificity of such lessons is expressed in the communicative orientation, the possibility of applying everyday experience in the educational process and students trying on new social roles. Among the effective conditions for the development of creative thinking are the following: professional competence of a teacher, pedagogical improvement; the use of active methods of teaching a foreign language by a teacher; the rejection of traditional authoritarian teaching methods, the creation of a favorable psychological climate in the classroom.

A foreign language, being a general education discipline, contributes to the process of forming students' creative thinking. This subject has a high communicative orientation, active involvement of students in the educational process, and also provides an opportunity to activate the creative potential of the individual. All this contributes to the adaptation of future graduates to modern social conditions. Those specialists who are constantly developing in their professional field become in demand, are able to apply the knowledge they have gained, transform it into previously unknown situations and independently find non-standard ways to solve the problem. The originality of thought processes is an important characteristic of a modern specialist.

Creativity, or creativity, is a person's creative abilities, which are characterized by a willingness to create qualitatively new ideas, which is part of the giftedness system. Thus, creativity is the key to nurturing a successful personality and a sought-after specialist, which requires continuous improvement of creative skills. All progress is the result of finding new and more effective methods of solving the problems facing society, which ensure the creative qualities of the individual. Creative personal development is productively carried out in an integrated system; systematic interaction between the teacher and the student leads to the development and activation of creative activity.

Over time, the theory of creative thinking has undergone various changes: it was equated with intuition, then identified with intelligence, and then, on the contrary, these two concepts were opposed to each other. Later, creative thinking was considered as a number of individual properties, completely independent of intellectuality. The definition of creative thinking, from the point of view of pedagogy, is the ability to produce a qualitatively new product, which is characterized by at least a minimal deviation from the sample or model, and during the work on which the acquired skills, knowledge and abilities were independently applied. Creative activity can be characterized as a process that generates a qualitative new and unique in socio-historical significance, and is also a criterion for personal development. A prerequisite for an effective creative thinking act is stable and strong motivation, which is achieved through an appropriate system of education and upbringing, which includes, of course, innovative methods.

The development of students' creative abilities through the use and application of various techniques to activate them is the immediate goal of the modern teacher's activity. At the same time, the methods should be selected in such a way that they are optimal and meet the level of development of students and the task of further improving their creative abilities. To carry out the creative activities of schoolchildren, it is necessary to organize and develop effective practical exercises. It should be borne in mind that the creative process itself originates from the appearance of a problem, and the possibility of finding an effective way to solve it directly depends on the internal motivation of the individual. For example, students, independently developing tasks, begin not only to understand and comprehend their structure, purpose and content, but also to accumulate experience and develop skills for creative understanding of the tasks themselves.

Creative thinking involves the search for new ways and means of solving problems that were not previously known to the subject of activity. These methods can include both updated chains of already existing techniques and completely new elements, because creative thinking requires concentration and intellectual efforts.

The concept of creative thinking includes those thought processes that lead to the search for a solution to a problem and the emergence of new and non-standard ideas. It is characterized by a deep interest in the issues being studied and the activation of cognitive activity of students. Qualitatively new educational content, enriched programs for teaching children creativity, aimed also at the formation of leadership qualities, contribute to the successful socialization of the individual in the

future. Consequently, without awareness of the peculiarities of students' thinking, without an emphasis on the creative aspect in teaching and developing creative thought, it is difficult to raise a harmoniously developed personality.

The use of techniques and methods in pedagogical practice that can ensure high activity and interest in educational cognition is a means of developing creative thinking among students. Along with this, you should not look for additional time for creativity, it should permeate the entire lesson. Monotonous and repetitive repetition of the same actions deprives students of the joy of discovery, which leads to a gradual and slow loss of creative abilities.

The personality of the teacher and his professional training is directly related to the disclosure of the creative potential of students and, as a result, to the learning outcomes within the framework of the introduction of modern methods. It should always be remembered that the actions of the teacher have a significant impact on the development of the student's personality - to support, inspire and encourage action or unknowingly cause an extremely negative attitude towards the discipline being studied. The success of educational activities also depends on the relationship of its participants. An important condition for the effective use of modern methods of developing creative abilities in the learning process is the personal-activity interaction of the student and the teacher. Its essence lies in the mutual influence on each other, in the awareness of joint activity as co-creation.

The purpose of the educational organization is to give the student not only the minimum set of knowledge necessary for a person in life, in interaction with other people and in obtaining a profession, but also to prepare a person capable of self-education and striving for continuous professional improvement. Thus, the development of creative thinking, which must be emphasized in the process of learning a foreign language, is important in the formation of a successful personality.

New goals and directions in teaching a foreign language imply a revision and updating of the theory of exercises and methods, especially if we consider them through the prism of the principle of communicative orientation of the activation of language material. Motivation plays a significant role in the organization of the educational process. It helps to activate both cognitive and creative thinking, to perform a particular task or exercise.

Successful in this case will be those teaching methods that are able to satisfy the students' need for novelty - new knowledge, new techniques, new exercises. The use of various methods in the practice of a teacher creates favorable conditions for the consolidation of material, the development of memory, the formation of vivid impressions and the maintenance of interest and creative activity of students.

Creative tasks also involve the use by students of active methods of self-organization of creative activity. The organization of the educational process proposed by the teacher should take this into account and be focused on the complementarity of the teacher and the student in the process of working together. To achieve this goal, the teacher should take into account the following provisions of the creative teaching style:

- the ability to clearly formulate educational and cognitive tasks and have an idea of how to solve it;
- the ability to stimulate and motivate students to search for new knowledge, self-education and non-standard ways of solving problems;
- the ability to support a student who makes independent conclusions.

The essence of pedagogical creativity is the process of finding ways to solve numerous problems in constantly changing conditions, which makes pedagogical activity itself creative by definition. A teacher using various modern methods and forms of creative thinking development educates students to be independent, independent of judgments, interested in the learning process and ready to work. It is work based on interest, the desire to gain new knowledge and the desire to work that determines the core of a creative personality.

REFERENCES:

1. Yoqubov O. M. Ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish va ularni baholash xususida //Innovative Development in Educational Activities. – 2023. – T. 2. – №. 9. – C. 393-399.
2. Eragamreddy N. Teaching creative thinking skills //International Journal of english language & translation studies. – 2013. – T. 1. – №. 2. – C. 124-145.

UO'K 37.01

OLIV O'QUV YURTLARIDA FIZIKA FANINI O'QITISHNING AYRIM MUAMMOLARI HAQIDA

G.G.Yuldasheva, katta o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch
Sh.A.Qadirov, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalari nofizika yo'nalishlariga o'qishga qabul qilinayotgan abituriyentlarning fizika fani bo'yicha bilim darajasi, uni talab darajasiga olib chiqish, bunda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, bitiruvchilarni mutaxassis sifatida to'liq shakllantirish muammolari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: fizika, bilim darajasi, pedagogik texnologiya, ta'lim sifati, bitiruvchi, nazariya, model, fan, tushuncha, ma'ruza, amaliy mashg'ulot.

Аннотация. В статье рассматривается уровень знаний по физике абитуриентов, поступающих в настоящее время на нефизические направления вузов, доведение его до уровня востребованности, использование современных педагогических технологий, а также проблемы полноценного формирования выпускников как специалистов.

Ключевые слова: физика, уровень знаний, педагогическая технология, качество образования, выпускник, теория, модель, наука, концепция, лекция, практика.

Abstract. The article discusses the level of knowledge in physics of the applicants who are currently enrolled in non-physics fields of higher education institutions, bringing it up to the level of demand, using modern pedagogical technologies, and the problems of fully forming graduates as specialists.

Key words: physics, level of knowledge, pedagogical technology, quality of education, graduate, theory, model, science, concept, lecture, practical training.

Ilmiy texnik taraqqiyotning zamonaviy bosqichida fizik bilimlar targ'ibotiga alohida e'tibor berilmoqda. Zero, fizika barcha ilmiy fanlarnig nazariy hamda turli sohadagi ishlab chiqarishlarning amaliy asosidir. Talabalarning ilmiy dunyoqarashini va fizik tafakkurini rivojlantirish - zamonaviy ta'limning muhim vazifalaridan biridir [1, 2]. Afsuski, keyingi yillarda maktab o'quvchilari va talabalar orasida aniq fanlar jumladan, fizika va muhandislik fanlariga qiziqish pasayganligini qayd etish lozim. Ko'pgina davlatlarda bu fanlarni tanlayotgan yoshlar ulushi kamaymoqda. So'nggi yillarda maktab bitiruvchilarning asosiy qismi, keyinchalik 1-kurs talabarlari fizika fanidan yetarli bilimga ega emasligi sababli fizika fanini o'qitishda jiddiy qiyinchiliklar yuzaga kelmoqda. Biroq maktab va oliy o'quv yurtlarida tabiiy fanlarni o'qitishdagi o'zgarishlar har doim ham ta'lim sifatni oshirishga olib kelmaydi. Oliy o'quv yurtlarida mutaxassislar tayyorlashda umumiy fizika kursi muhim o'rin tutadi, chunki talabalarning malakasi nafaqat olingan bilimlar hajmi, balki fan va texnika taraqqiyotining umumiy qonuniyatlarini tushunish darajasi, ilmiy tafakkur qobiliyatlari, dunyoqarashining shakllanishi bilan ham belgilanadi. Barcha oliy maktab kurslari ichida fizika, ehtimollar nazariyasi eng qiyin fan hisoblanadi [11, 12]. U murakkab tushunchalar, umumlashtiruvchi g'oyalar va o'ziga xos terminlarni kiritish bilan bir qatorda, jiddiy matematik apparatni bilish, fizika va matematika o'rtasidagi yzviylikni bilishni talab qiladi.

Bu muammolarga bir qator olimlar alohida e'tibor qaratib kelishmoqda [7, 8, 9, 13]. Yuqorida aytib o'tilganidek, xalq ta'limi maktablarining ko'pchilik bitiruvchilari fizika bo'yicha etarli bilimga ega emaslar. Hozirda oliy o'quv yurtlari kirish imtihonlarini o'tkazish jarayonida ishtirok etmaydi va shu sababli universitetlar tayyorgarlik darajasi yetarlicha bo'lmagan abituriyentlarni qabul qilishga majbur bo'lmoqda. Bundan tashqari qabul kvotalarining cheklanmaganligi, davlat va keying paytlarda xususiy oliy ta'lim muassasalarining ko'payganligi ham asosan asosiy bo'lmagan fanlar hisobiga kirish balini to'play olgan, lekin fizika bo'yicha yetarlicha tayyorgarlikka ega bo'lmagan abituriyentlarning fizika bo'yicha nomutaxassis yo'nalishlarga o'qishga kirish imkoniyatini keskin oshirib yuboradi. Agar universitetlar birinchi kurs talabalarini qabul qilish sifatiga hech qanday ta'sir

ko'rsata olmasligidan, balki fizika va matematika kabi fanlar bo'yicha tayyorgarligi past bo'lgan abituriyentlarni qabul qilishga majbur bo'layotganidanligi sababli tayyorlanayotgan mutaxassislarining malakasi unchalik yuqori bo'lmasligi o'z-o'zidan tushunarlidir. Bunga bir qator omillar sabab bo'ladi:

1. Oliy ta'lim abituriyentlarni qabul qilish bo'yicha zamonaviy maktab tizimi tizginida yurishga majbur, ya'ni yumshoq qilib aytganda, bilimi past bo'lgan talabalardan malakasi juda yuqori bo'lmagan darajadagi, "biror korga yarab qolishi mumkin bo'lgan" mutaxassislarni tayyorlaydi. Bu esa, o'z navbatida, butun mamlakat bo'ylab texnik tayyorgarlikning umumiy darajasining pasayishida namoyon bo'ladi;

2. Oliy ta'lim yetarlicha yuqori darajadagi malakaga ega bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash uchun barcha imkoniyatlardan foydalanishi kerak. Buning uchun, birinchi navbatda, birinchi kurs talabalarining fizika hamda matematika bo'yicha tayyorgarlik darajasini universitet dasturini o'zlashtira oladigan darajaga ko'tarish talab etiladi. Buni amalga oshirish uchun universitet bunday talabalarga fizikadan moslashish darslarini taqdim etishi lozim boladi. Talabalarga fizikadan qo'shimcha ma'ruzalar o'qilishi, ularning o'qituvchi nazorati ostida masalalar yechishi orqali moslashuv kursida qatnashgan talabalarining yangi materialni yaxshiroq o'zlashtirishi, fizikadan oraliq va yakuniy sinovlarda ko'rsatkichlarini yaxshilash imkoniyati paydo bo'ladi [4, 5, 6].

Hozirgi fan va texnikaning jadal rivojlanishi davrida bilimlar hajmining tez o'sishi va shunga mos ravishda o'zlashtiriladigan ma'lumotlarning eskirishi kuzatilmoqda. Bu umumiy fizika kursiga fizika fani va texnikaning zamonaviy taraqqiyoti bilan bog'liq ko'plab muhim masalalarni kiritilishini taqozo etadi, bu esa alohida bo'limlar paydo bo'lishiga va umuman kursning o'zgarishiga (kurs hajmining oshishiga, uning murakkablashuviga) olib keladi. O'rganish uchun material tanlash bilan bog'liq ma'lum qiyinchiliklar paydo bo'ladi. Shu munosabat bilan akademik V.A. Fabrikant modeliga ko'ra har bir fundamental fan, shu jumladan fizika ham vaqt o'tishi bilan nisbatan sekin o'zgarib turadigan yadroga va tez deformatsiyalanadigan qobiqqa ega [10]. Yadro bir qator asosiy tushunchalar va qonuniyatlarni o'z ichiga oladi. Qobiq esa zamonaviy sharoitlarda mutaxassislarining ishi uchun eng muhim bo'lgan fizikaning bo'limlaridan iborat.

Fizikani o'qitish jarayoni bir necha fundamental tamoyillar asosida o'quvchi uchun yangi bo'lgan fizik tushunchalar va nazariyalarni izchil shakllantirishdan iborat bo'lishi kerak. Oliy ta'limning yo'nalishiga qarab, dastur universitet bitiruvchisi egallashi kerak bo'lgan bir qator asosiy bilim, ko'nikma va malakalarni belgilaydi. Agar ma'lum bir Oliy ta'limda umumiy fizika kursi siqilgan hajmda o'rganilsa, u holda kursni asosiy qoidalarni istisno qilish orqali emas, balki ularning qoidalarining tafsilotlarini qisqartirish orqali jipslashtirish kerak [4].

Fizikani o'qitishda an'anaviy usullardan ham (ma'ruza materiali, laboratoriya kursi, masalalarni tahlil qilish va yechish bilan amaliy mashg'ulotlar, seminar mashg'ulotlari va boshqalar), ham zamonaviy kompyuter usullaridan foydalanish zarur. Fizikani o'qitish san'ati - bu ketma-ket mantiqiy operatsiyalar va oqilona tanlangan tajribalar yordamida asosiy fizik tushunchalarni shakllantirish va asosiy fizik qonunlar va nazariyalar haqida tushuncha berish mumkin bo'lgan material taqdimotini topishdir.

Fizikani o'rganish usullaridan biri sifatida axborot bilan ishlash qobiliyatini rivojlantirish jarayoni deb hisoblash mumkin. Axborot modelini qurish qobiliyatini shakllantirish umumlashtirilgan ko'nikmalardan biridir. Ushbu mahoratning mezonlaridan biri o'quv materialini va o'z bilimlarini tizimlashtirish va umumlashtirish masalalarini hal qilishda talaba ishining yuqori samaradorligidir. Axborotni o'rganish uchun asos sifatida umumlashtirilgan usullarni, umumiy uslubiy tamoyillarni, nihoyatda umumiy tushunchalarni va hokazolarni o'quv jarayonida batafsil va tizimli qo'llash maqsadga muvofiq.

Ilmiy-texnikaviy axborotlar oqimining ortib borishi o'rganilayotgan fan bo'yicha soatlar sonini ko'paytirishni, amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarini o'tkazishda o'quv vaqtidan samaraliroq foydalanishni taqozo etmoqda. Ba'zi ma'lumotlarni prinsipial jihatdan yangi asosda, xususan, kompyuterlardan foydalangan holda tashkil qilish kerak.

Fanning mazmuni ta'lim yunalishiga tegishli Davlat ta'lim standartida keltirilgan dasturiga qo'yilgan talablar asosida shakllanadi. Fizika o'qitishning samaradorligini oshirish pedagogikaning

asosiy vazifalaridan biridir. Fizika kursini o'qitish esa o'quv rejasi bo'yicha rejalashtirilgan fan dasturidan kelib chiqqan xolda bo'limlarni tanlash, ularni chuqur o'rganish, ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarni tashkil qilish, talabalarning mustaqil ishini tashkil qilish, o'qituvchi rahbarligidagi mustakil ish va boshqa dars turlarining mazmunini tanlash va rejalashtirish kafedra tomonidan belgilanadi. Kompyuter texnologiyasiga asoslangan yangi ta'lim dasturlarining paydo bo'lishi an'anaviy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va yangi o'qitish usullarini ishlab chiqish vazifasini qo'yimoqda. Texnologiyani rivojlantirishning hozirgi sur'ati va xususiyatlarini hisobga olgan holda, kelajakda fizikaning qaysi sohaları texnologiya uchun birinchi darajali ahamiyatga ega bo'lishini oldindan aytish mushkul. Shu sababli fizika kursi shunday bo'lishi kerakki, talabalar uning barcha asosiy bo'limlari bo'yicha mustahkam tizimli bilim olishlari lozim. Umumiy fizika kursi izchil birlashtirilgan kurs sifatida tuzilishi kerak [3]. Zamonaviy ilm-fan va texnologiya juda tez rivojlanmoqda. Bo'lajak mutaxassisni shakllantirishda birinchi navbatda uning kasbiy, o'zini o'zi yangilash va o'z-o'zini tarbiyalash qobiliyatini, olingan bilimlarini doimiy ravishda umumlashtirishga, zamonaviy bilim olamiga yo'naltirish istagini qo'yish kerak.

Oliy o'quv yurtlarida ta'lim, fan-texnika taraqqiyotining zamonaviy darajasiga javob bera olishi kerak. Bitiruvchilar zamonaviy oliy texnologiyalar sohasida ishlashlari uchun oliy ta'limdagi bilim olish jarayonida qimmatbaho laboratoriya jihozlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Ushbu muammolarni hal qilishni ta'lim jarayonida universitetlarning ilmiy laboratoriyalari va yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni yanada yaqinroq bog'lash orqali amalga oshirish mumkin. O'quv jarayonini shunday tashkil etish kerakki, talabalarning aksariyati o'z mutaxassisligi bo'yicha ishlash uchun zarur bo'lgan fundamental bilimlarni egallashi kerak. Va shu bilan birga, o'quv jarayoni iqtidorli talabalar o'z qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lishini ta'minlash uchun ham tashkil etilishi kerak. Ya'ni, ta'lim jarayonini farqlash kerak, bu talabalar bilan individual ishlashni nazarda tutadi. Kelajakda mutaxassisga ilmiy-texnikaviy muammolarni hal qilishda yordam beradigan ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish va rivojlantirishga katta e'tibor berish kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ўзбекистон республикаси давлат таълим стандарти.
2. Фундаментальное естественнонаучное образование, Личность и общество. Ефремова Н.А, Рудковская, В.Ф. // Образование в XXI веке: Проблемы и перспективы. Материалы IX международной научно-практической конференции. – Пенза, 2013. – с. 18–22.
3. Г.Г.Юлдашева, Физиканинг узвийлик масаласини баён қилишда назарий физиканинг фундаментал асосларига боғлиқлиги., Образование наука и инновационные идеи в мире., 12.2023., вып. №-35 часть–1, с. 61–64.
4. Ефремова Н.А. Рудковская В.Ф. Витюк Е.С. О некоторых проблемах обучения физике в вузе. Журнал современные наукоемкие технологии. – 2016. – № 8 (часть 1) – с. 116-120
5. Ефремова Н.А, Рудковская, В.Ф. Современное физическое образование в вузе: важность и проблемы. // современные технологии в физико-математическом образовании: сборник трудов научно-практической конференции, 26–28 июня 2014 г., Челябинск / Южно-уральский государственный университет (ЮУрГУ). – Челябинск: изд-во ЮУрГУ, 2014. – с. 39–43.
6. Efremova N.A., Rudkovskaya V.F., Skjarova E.A. The importance of fundamental approach to studying physics at university // European journal of natural history. – London, 2007. – № 2. – с. 120–122.
7. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. Учебное пособие. - М.: Народное образование, 1998 - 256с.
8. Талызина Н.Ф. Формирование познавательной деятельности младших школьников. Кн. для учителя. - М.: Просвещение, 1988. - 175 с.
9. Шодиев Д. Таълим тизимида узлуксизлик ва узвийлик // Таълим тараққиёти. -Тошкент, 2001. - №3-4.-Б. 39-40.
10. Н. Садриддинов ва бошқалар, “Физика ўқитиш услуби асослари”, Тошкент “Ўзбекистон”, 2006 й.
11. О.Ахмаджонов “Физика курси”, Тошкент “Ўқитувчи” 1989 й.
12. О. Толипова « Олий укув юртларида педагогик технологиялардан фойдаланишнинг илмий методик асослари», Тошкент ТДПУ, 2008 й.
13. R.S. Masharipov, T.M. Xasanov, “Methods of developing educational electronic resources”, Journal of Humanity and Artificial Intelligence., USA, p. 429-432.

ВАЖНОСТЬ СОВРЕМЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ*И.В.Алленова, старший преподаватель, НИУ ТИИИМСХ, Ташкент**У.Т.Ташева, старший преподаватель, НИУ ТИИИМСХ, Ташкент*

Аннотация. В данной статье подчеркивается важность современных образовательных технологий в преподавании русского языка в системе высшего образования.

Ключевые слова: русский язык, современное образование, эффективность урока, качество образования, инновации.

Аннотация. Ушбу мақолада олий таълим тизимида рус тилини ўқитишда замонавий таълим технологияларининг аҳамияти ёритиб берилган.

Калим сўзлар: рус тили, замонавий таълим, дарс самарадорлиги, таълим сифати, инновация.

Abstract. This article highlights the importance of modern educational technologies in teaching the Russian language in the higher education system.

Keywords: Russian language, modern education, lesson efficiency, quality of education, innovation.

В современном мире, который развивается под знаком экономической глобализации, знание иностранного языка является обязательным атрибутом высококвалифицированного и конкурентоспособного специалиста. Низкий уровень языковой подготовки специалиста является одним из факторов, затрудняющих выход отечественных специалистов на мировой рынок. В связи с этим иностранный язык следует рассматривать "не как второстепенную дисциплину, а как необходимый инструмент профессиональной деятельности", без которого невозможно иметь единые мировые образовательные стандарты, осуществлять академическую и профессиональную мобильность, интегрировать международную исследовательскую деятельность.

Основная цель всех реформ в сфере образования-воспитание духовно развитых людей, совершенствование системы образования, внедрение в учебные процессы новых педагогических и информационных технологий в соответствии с требованиями времени. Поэтому сегодня особое внимание уделяется эффективному использованию современных компьютерных и информационных технологий в системе образования. А это значит, что эффективный результат может быть достигнут только за счет использования в образовательном процессе современных средств информационных технологий, прежде всего, повышения уровня знаний и квалификации в данной области, технического обеспечения системы образования, полного создания доступа к интернету.

В современных методиках преподавания русского языка чаще всего используются инновационные и когнитивные технологии. Инновационные технологии - это новые пути и методы взаимодействия преподавателей и студентов, обеспечивающие эффективное достижение результата педагогической деятельности.

Когнитивные технологии - это информационные технологии, которые специально направлены на развитие интеллектуальных способностей человека. Когнитивные технологии развивают человеческое воображение и ассоциативное мышление. Процесс изучения русского языка в контексте когнитивной теории интерпретируется как взаимодействие между человеком и миром, отраженным в языке.

На всех иностранных языках ее освоение является неотъемлемой частью изучения грамматики, что в соответствии с новыми стандартами, установленными в преподавании иностранных языков и в целом в таких образовательных областях, как филология, предполагает комплексное изучение теоретических основ языка, глубинных основ грамматики. Основное внимание уделяется обучению студентов общению на изучаемом языке и развитию коммуникативных навыков. Основная трудность, возникающая при преподавании

грамматики на уроках иностранного языка, заключается в овладении определенными языковыми фактами.

Как мы знаем, сегодня трудно представить себе повышение качества и эффективности сферы образования без современных средств вычислительной и информационной техники. В национальной программе подготовки кадров подчеркивается, что на этапе разработки и внедрения нового поколения дидактического и информационного обеспечения образовательного процесса актуальным является создание современных образовательных технологий, направленных на решение проблем усвоения учебно-воспитательного содержания. В том числе развитие методов интеграции образовательно-воспитательного процесса с наукой и производством, внедрение их в практику, индивидуализация процесса теоретического и практического обучения и самостоятельного получения знаний, а также разработка, освоение технологии системы дистанционного образования, ее средств, ускорение обучения учащихся на основе новых педагогических и информационных технологий и технологий дистанционного обучения среди таких актуальных задач.

В настоящее время одним из важных факторов повышения эффективности обучения является использование технических средств. Это, в свою очередь, повышает интерес к изучению языка и качество проводимых уроков, обеспечивает активность учащихся в процессе урока. При правильном выборе методов в образовательном процессе намеченный результат может быть достигнут кратчайшим путем. Одной из важнейших задач, стоящих перед профессорско-преподавательским составом высшего образования, является непрерывное совершенствование образовательной сферы, организация учебных занятий на основе педагогических инноваций, ее успешная реализация.

В процессе работы у учащихся развиваются творческие способности, умение сопереживать и помогать. Использование информационно-коммуникационных технологий остается неотъемлемой частью современного образования. При обучении грамматическим навыкам преподаватель может использовать готовые программные продукты, а также создавать свои собственные. На сегодняшний день все учебно-методические комплекты оснащены электронным приложением-пособием, которое является неотъемлемой частью учебного процесса. А также презентации, тесты и другие электронные материалы, созданные самим преподавателем, способствуют эффективному усвоению грамматического материала на уроках русского языка.

Как показывает многолетний опыт преподавания русского языка в технических вузах, студенты лингвистических специальностей часто не осознают значения грамматических конструкций, вследствие чего грамматическая структура высказывания представляется им формой изменения, которая не влечет за собой какого-либо существенного искажения смысла.

Систематическое творческое техническое мышление направлено на выявление проблемы и поиск возможных путей ее решения. Таким образом, использование проблемно-ориентированных методов обучения, которые фокусируют внимание учащихся на конкретной проблемной ситуации, предпочтительнее традиционного дедуктивного подхода, основанного на представлении преподавателем заранее подготовленного алгоритма рекомендаций и правил.

Вот один из возможных алгоритмов обучения коммуникативной грамматике, который условно делится на четыре этапа:

- постановка проблемы и поиск решений: выявление грамматических структур и определение возможных компонентов содержания;
- обсуждение компонентов содержания и определение алгоритма выбора адекватных грамматических структур;
- формирование навыка путем выполнения известных и широко используемых тренировочных упражнений;
- использование навыка при создании устной или письменной речи.

В последние годы все чаще встает вопрос о применении современных технологий в образовательном процессе. Это не только новые технические средства, но и новые формы и

методы обучения, новый подход к обучению. Главная цель, которую мы ставим перед собой при изучении иностранного языка с использованием современных технологий, - показать, как можно эффективно использовать технологии для повышения качества обучения студентов иностранному языку, формирования и развития их коммуникативной культуры, изучения практических занятий.

Мы являемся продолжением того, как компьютеры доминируют в мире сегодня. Так же, как технологии имеют большое значение в деловом общении, развлечениях, музыке, фильмах и почти во всех аспектах нашей повседневной жизни, они играют не менее важную роль в образовании. Исследования показали, что 90% учащихся имеют доступ к компьютеру или мобильному устройству того или иного типа в школе, на работе или дома.

Реализация реформы осуществляется органами образования путем решения тактических, методологических и организационных задач. Именно использование информационных и когнитивных технологий позволяет нам решить главное противоречие современной системы образования - противоречие между быстрыми темпами приращения знаний в современном мире и ограниченными возможностями для индивидуального усвоения.

Использование новых технологий в классе стало прекрасным дополнением к овладению или овладению языком, а курсы английского языка, сопровождаемые технологической поддержкой, являются наиболее эффективными и желательными для студентов, которые хотят добиться успеха в учебе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Алленова И. В., Ташева У. Т. Инновационный подход в методике преподавания русского языка как неродного //Наука, образование и культура. – 2019. – №. 4 (38). – С. 54-55.
2. Ташева У. Т., Алленова И. В. История развития русского языка и его значение в мировом масштабе //Экономика и социум. – 2024. – №. 1 (116). – С. 1376-1379.

УДК 37.02

ПРОБЛЕМЫ С ОБУЧЕНИЕМ ДЕТЕЙ С НАРУШЕНИЕМ РЕЧИ

М.Ю.Алимжанова, старший преподаватель, Ферганский Государственный Университет, Фергана

О.С.Усмонова, преподаватель-ассистент, Ферганский Государственный Университет, Фергана

Annotatsiya. Til orqali gapirish va muloqot qilish qobiliyati har bir insonning hayoti va o'rganishi uchun juda muhimdir. Shuningdek, bolalar bog'chalari va boshlang'ich maktablardagi o'qituvchilarning kundalik ishlarida tilni qo'llab-quvvatlash alohida ahamiyatga ega, chunki bolaning til ko'nikmalari boshqa barcha ta'lim sohalariga, shu jumladan bolaning o'z fikrlarini ishonchli ifoda eta olishiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi

Kalit so'zlar: nutq, bola, jamiyat, so'zlar, nutq apparati, lug'at.

Аннотация. Умение говорить и общаться с помощью языка имеет исключительное значение для всей жизни и обучения каждого человека. А также в повседневной работе педагогов в детских садах и начальных школах языковая поддержка имеет особое значение, поскольку языковые навыки ребенка также оказывают решающее влияние на все другие области обучения, в том числе и на то как ребенок сможет ли уверенно выразить свои мысли

Ключевые слова: Речь, ребенок, социум, слова, речевой аппарат, лексика.

Abstract. The ability to speak and communicate using language is of exceptional importance for the whole life and education of every person.. As well as in the daily work of teachers in kindergartens and primary schools, language support is of particular importance, since the child's language skills also have a decisive impact on all other areas of learning, including how the child will be able to confidently express his thoughts.

Keywords: Speech, child, society, words, speech apparatus, vocabulary.

Границы моего языка означают границы моего мира

У многих детей возникают проблемы с узбекским или русским языком, будь то из-за того, что узбекский или русский не является их родным языком, или из-за того, что они не получают достаточного языкового стимулирования в своей социальной среде. Недостаточный словарный запас, трудное для понимания произношение и особенно грамматические недостатки стали обычным явлением в большинстве детских садов и классов начальной школы и создают проблемы как для детей, так и для педагогов.

Здоровый процесс речевого развития, прежде всего, для того, чтобы научиться говорить, необходимы некоторые важные анатомо-физиологические предпосылки. В первую очередь это касается функционирования органов чувств, в частности слуха. Младенец прежде всего должен уметь слышать, чтобы сначала воспринимать производимые вокруг него акустические раздражители, а затем научиться их различать. Точно так же голос является необходимым условием для того, чтобы малыш мог самостоятельно произносить громкие, а затем и целые слова. Для этого гортань и голосовые связки, а также язык, челюсть и губы должны быть правильно сформированы. И последнее, но не менее важное: неврологические и когнитивные структуры ребенка отвечают за то, чтобы слуховая информация могла обрабатываться должным образом. Но, прежде всего, изучение языка зависит от взаимодействия с другими людьми. С самого рождения ребенок нуждается в общении, физическом контакте и ласке, чтобы научиться говорить.

Учитывая эти базовые условия, активное развитие речи начинается между вторым и шестым месяцами жизни с так называемой первой фазы, во время которой младенец обучается всем звукам, которые он может издавать своими артикуляционными органами. В это время каждый ребенок, независимо от его родного языка, может произносить все языковые звуки этого мира. С началом второй фазы младенца, примерно с шестого месяца, ребенок все чаще использует только звуки своего родного языка. Ребенок понимает первые слова и имитирует слоги и простые слова, такие как „мама“. Примерно к 1,5 годам ребенок осваивает около 50 слов.

На третьем году жизни ребенок расширяет свои знания с помощью вопросов; в частности, знаменитый „почему-вопрос“ особенно часто возникает в этом возрасте. Артикуляция, как правило, в этом возрасте уже хорошо понятна даже посторонним людям, и около двух третей согласных звуков, встречающихся в узбекском или русском языке, уже освоены. Кроме того, совершенствуются грамматические структуры, предложения становятся длиннее, и ребенок может сознательно различать смысловые предложения и вопросы с помощью своей речевой мелодии.

Понимание языка также значительно улучшается в этом возрасте, и ребенок становится способным усваивать все более сложные предложения. Словарный запас продолжает увеличиваться и к шести годам обычно составляет около 5000 слов. Точно так же ребенок усваивает более сложные грамматические правила и становится все более способным составлять связные структуры предложений с основными и придаточными предложениями.

Нарушения речевого развития и их причины, Подобно тому как здоровое развитие языка происходит одновременно на разных уровнях, задержки в развитии и нарушения в развитии языка могут возникать на нескольких уровнях: словарный запас (лексика), фонетика и произношение (фонетика и артикуляция), структура предложения и грамматика (синтаксис), а также голос и речевой поток могут быть затронуты аномалиями. Это означает временную задержку в развитии языка. Однако, когда ребенок достигает следующего уровня своего языкового развития, качество его речи не ухудшается по сравнению с детьми, которые достигли этого уровня в соответствии с нормой.

Расстройство речевого развития, по иной причине, возникает, когда по крайней мере два уровня речевого развития нарушаются одновременно, причем начало нарушения невозможно определить. Предполагается, что усвоение и использование языка нарушаются с самого начала, несмотря на средний интеллект. Наиболее часто наблюдаются следующие нарушения в развитии речи у детей:

Нарушения на уровне лексики:

- Ограниченное количество слов в пассивном и / или активном словарном запасе
- Проблемы с поиском слов
- Семантическое расстройство: нарушение значения слов

Нарушения на уровне фонетики и артикуляции:

- Шепелявость (сигматизм)
- Алалия: неспособность четко говорить
- Дислалия: нарушения произношения

С речевым развитием ребенка тесно связаны и другие области обучения. Особенно сильное взаимодействие происходит с развитием восприятия. С помощью органов чувств дети воспринимают окружающую их среду, а через нервы воспринимаемые раздражители передаются в мозг. Если этот процесс не проходит гладко, ребенку может быть трудно научиться называть вещи своими именами и описывать их в устной форме. Следовательно, нарушения способности к восприятию могут также приводить к нарушениям речевого развития.

Языковая школа стремится рассматривать образование, образование и языковую педагогическую поддержку как единое целое, а это означает, что все меры должны быть направлены на развитие личности ребенка в целом. Учителя заботятся об атмосфере, в которой дети чувствуют себя комфортно и получают всестороннюю поддержку. Основное внимание уделяется повышению самооценки, и, конечно же, особое внимание уделяется языковым навыкам в узбекском или русском языке и овладению письменным языком. Проблемы, с которыми сталкиваются учащиеся, в основном связаны с задержками речевого развития и нарушениями речи. Особенно часто встречаются тяжелые формы догматизма, проблемы с артикуляцией и нарушение речевого потока. Дети с аутизмом, нарушениями восприятия речи или нарушениями в обработке речи, а также с общими нарушениями восприятия и нарушением чтения и орфографии также посещают языковую лечебную школу.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Pedagogical system of formation of responsibility in primary school students on the basis of national values. m alimjanova m alimjanova theoretical & applied science, 914-917
2. The role of the national values in the history of pedagogical education
3. M.Y. Alimjonova ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal 11 (3)
4. About gender stereotypes M Alimjanova Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)
5. Pedagogical system of responsibility formation in primary school students based on national staff AM Yunusovna Web of Scientist: International Scientific Research Journal 2, 1-7
6. Role and place of integration methods in primary schools M Alimjanova Matlyuba Yunusovna, Sidikova Zulfiya Murodjon qizi International Journal of Culture and Modernity 17, 338-345
7. Bolalarga o'yin orqali dars o'tish usuli m alimjanova iqro 2 (2), 562-570
8. Aspects of pedagogy M Alimjanova, M Umarova science and innovation 1 (8), 136-141

УДК: 37.03

КОММУНИКАТИВНО-ДЕЯТЕЛЬНЫЙ ПОДХОД К ОБРАЗОВАНИЮ НА УРОКАХ РУССКОМ ЯЗЫКЕ ВЫСШИХ ВОЕННЫХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

*Р.С.Атаева, старший преподаватель, PhD, Университет общественной безопасности,
Ташкент*

Аннотация. Ushbu maqola rus tilini o'qitish usullarining dolzarb masalalariga bag'ishlangan. U harbiy talabalarga chet tillarini o'rgatishda asosiy yondashuv sifatida o'rganishga kommunikativ-faol yondashuvni batafsil ko'rib chiqadi. Rus tili darslarida kommunikativ yo'naltirilgan vazifalar taqdim etiladi.

Калит so'zlar: lingvistik, nutqiy, kommunikativ kompetensiya, oliy maktab, oliy harbiy ta'lim muassasasi, o'quv mashg'ulotining mazmuni, o'quv mashg'ulotlariga kommunikativ-faol yondashuv, topshiriq va mashqlar to'plami, og'zaki nutqni rivojlantirish.

Аннотация. Данная статья посвящена актуальным вопросам методики преподавания русского языка. В ней подробно рассматривается коммуникативно-деятельностный подход к обучению как основного при обучении иностранным языкам для военных студентов. Представлены коммуникативно направленные задания на занятиях русского языка.

Ключевые слова: лингвистическая, речевая, коммуникативная компетенция, высшая школа, высшее военное образовательное учреждение, содержание учебного занятия, коммуникативно-деятельностный подход к обучению, комплекс заданий и упражнений, развитие устной речи.

Abstract. This article is devoted to topical issues of methods of teaching the Russian language. It examines in detail the communicative-activity approach to learning as the main one in teaching foreign languages to military students. Communicatively oriented tasks in Russian language classes are presented.

Key words: linguistic, speech, communicative competence, higher school, higher military educational institution, content of the training session, communicative-activity approach to learning, set of tasks and exercises, development of oral speech.

Введение. Учебное занятие представляет собой основную организационную единицу учебного процесса в высшей школе. Всем известно, что его назначение состоит в достижении определенных учебно-воспитательных целей. Как правило, занятие проводится с постоянным составом студентов, в нашем случае курсантов, и строится с учетом учебной программы курса. В Университете общественной безопасности (с 15 апреля 2021 года высшее военное учебное заведение) предмет «Русский язык» изучается 2 года и представляет собой серию практических занятий, объединенных одной целью – формирование лингвистической, речевой и коммуникативной компетенций. «Язык – кладезь педагогики, творец души человека, база для духовно-нравственных, умственных и гражданских качеств личности» [1]. В высшем военном учебном заведении занятия русского языка имеют свою специфику, поскольку в отличие от других предметов их основная цель связана с формированием коммуникативной компетенции курсантов. Именно на языковых курсах они учатся культуре общения, жить и развиваться в социуме. В связи с этим можно выделить наиболее значимые характеристики занятия по языку – это речевая направленность, обучение в условиях, адекватных условиям будущей коммуникативной деятельности; функциональность; ситуативность; индивидуализация процесса обучения; мотивированность.

Методология исследования. Методологической основой исследования является описательный и сравнительно-сопоставительный методы.

Обзор литературы по теме исследования. В настоящее время в педагогике существуют различные подходы к обучению, в частности обучению неродному/иностранному языку. «Подход к обучению – базисная категория методики, определяющая стратегию обучения языку и выбор метода обучения, реализующего такую стратегию; представляет собой точку зрения на сущность предмета, которому надо обучать» [2]. В методике преподавания иностранных языков к ним можно причислить бихевиористский, индуктивно-сознательный, познавательный (когнитивный), интегрированный подходы. Существуют и другие классификации подходов к обучению, например, языковой, речевой, речедетельностный или коммуникативно-деятельностный подходы. «Коммуникативно-деятельностный подход – современный подход к обучению, рассматриваемый в качестве теоретической базы построения системы обучения неродному языку» [3]. Для этого подхода характерен акцент в обучении на речевую деятельность и овладение языком как средством общения, что сейчас считается оптимальным и рассматривается в качестве теоретической базы построения современной системы обучения неродному языку. С этой точки зрения к современным занятиям по языку можно отнести следующие требования, указанные И.Я. Лернером и М.Н. Скаткиным, которые, в свою очередь, определяют их содержание. Среди них - применение теоретических знаний на практике, вариативность приемов обучения; индивидуализация обучения, стимулирование способностей и создание учебной перспективы в отношении

конкретного учащегося; внутренняя взаимосвязанность этапов занятия, единая логика развертывания деятельности педагога и обучающихся; авторская методика; логическая связь этапов занятия; планомерное повторение, систематический контроль освоенного, воспитательное и позитивно-эмоциональное воздействие на обучающихся [4]. А также учитывать и психологические особенности современного занятия, выделив в нем несколько фаз и условно обозначив соответствующий этап занятия:

1) фаза перехода из покоя на заданный уровень работы, деятельности – этап актуализации прежних знаний; 2) фаза оптимальной работоспособности – этап отработки и закрепления изученного материала; 3) фаза усилия – этап обобщения; 4) фаза выраженного утомления – этап подведения итогов.

Анализ и результаты исследования. Учет требований и фаз занятия определяет модель их построения. «Модель построения урока подразумевает определенный набор и типичную последовательность обучающих действий педагога и учебных действий учащихся в процессе овладения иноязычными навыками и умениями» [4]. В зарубежной методике предложено несколько моделей построения занятия. Данные модели широко используются и в практике преподавания русского языка для нефилологических направлений образования.

Сравним:

1) **Модель «презентация, практика, применение»** представлена тремя этапами занятия: на этапе презентации осуществляется введение нового материала, преподаватель напоминает ранее изученный материал, плавно переходя к новой теме, показывая связь старого и нового. Обосновывает примерами. Происходит формирование новых знаний по какой-либо грамматической теме. Ведущий метод данного этапа обычно графический органайзер. «Графический органайзер – это инструмент или структура, которая позволяет вам собирать, связывать и/или представлять информацию визуально» [5]. Одним из таких органайзеров является кластер.

На этапе практики осуществляется отработка, формирование умений и навыков курсантов по изученной грамматической теме через комплекс взаимообусловленных устных и письменных заданий и упражнений. На этом этапе сложно выделить ведущий метод

обучения, скорее он предполагает комплекс методов и приемов обучения (ранжирование, поиск соответствий, разорванные логические цепочки, дополни фразу и др.).

Задание 1. Учитывая частеречную принадлежность слов, распределите их в две колонки: командир, лопата, умный, серьезный, по, с, говорить, а, отвечать, но, где, поздно, вот, да, нет, я, мой, только, уже, ответственный, фуражка, сапоги, зима, там.

Самостоятельные части речи

Служебные части речи

Задание 2. Определите часть речи.

Репорт, доклад, схема, алгоритм, техника, практика, чтение, письмо – это

Здоровый, шустрый, перспективный, надёжный, главный, важный – это

Учиться, строить, рассказывать, жить, любить, уважать, писать, читать – это

Каждый, все, всё, другой, мой, наш, я, мы, никто, кто-то, себя, что – это

На третьем этапе курсанты самостоятельно используют в речи усвоенные явления, педагог же контролирует их деятельность, точнее направляет.

Задание 3. Ознакомьтесь с текстом. Прочитайте и переведите текст на узбекский язык. Составьте мини-словарь.

Вооруженные Силы Республики Узбекистан

Вооруженные Силы (ВС) Республики Узбекистан создаются для защиты интересов республики, мирной жизни населения, государственного суверенитета и территориальной целостности Республики Узбекистан.

ВС Республики Узбекистан строятся и осуществляют свою деятельность на основе:

- верховенства закона;
- централизованного руководства и единоначалия;
- постоянной боевой и мобилизационной готовности;
- всеобщей воинской обязанности граждан;
- создания системы коллективной безопасности;
- соблюдения воинской дисциплины;
- внепартийности;
- обеспечения социальной правовой защиты военнослужащих и членов их семей.

ВС Республики Узбекистан состоит из Сухопутных войск, Военно-воздушных Сил, войск противовоздушной обороны, специальных войск и Национальной гвардии.

В случае войны ВС выполняют задачи совместно с пограничными войсками СГБ и внутренними войсками МВД.

Задания к тексту:

А) Подчеркните служебные части речи.

Б) Ответьте на вопросы:

1. С какой целью создаются ВС?
2. На основе чего осуществляют свою деятельность ВС?
3. Из каких войск состоят ВС РУз?

В) Расшифруйте аббревиатуры:

ВС –
 РУз –
 НГ РУз –
 МВД –
 СГБ –
 СовБез –
 ООН –
 МО РУз –
 УОБ РУз –

Данная модель имеет структуру традиционного занятия.

2) Модель «вовлечение, изучение, активизация» предложена Дж. Хармером. Эту модель также можно охарактеризовать тремя ключевыми этапами: вовлечение – актуализация прежних знаний. Реализация учебных целей этого этапа происходит через использование кейсов, толстых и тонких вопросов, да/нет, верно/неверно и др. методов и приемов обучения, которые имеют целью быстро получить информацию о подготовленности курсантов. Изучение – этап получения новых знаний. На этом этапе можно использовать как традиционные, так и современные методы обучения. Умелая подача материала будет зависеть от мастерства педагога. В настоящее время в практике преподавания языков на этом этапе широко используется кластер. Активизация – рефлексия. На данном этапе продуктивно использовать тексты разных жанров. На их основе можно выполнить все виды заданий (лексические, грамматические, речевые и др.), которая дает возможность видеть, слышать и использовать правильные грамматические формы, речевые конструкции, а также активно их использовать в различных ситуациях [6].

Задание.

А) Прочитайте и переведите текст на узбекский язык.

Б) Составьте мини-словарь.

В) Перескажите текст.

Г) Расскажите о какой-нибудь другой стране, используя данный текст как конструкцию.

Узбекистан – Родина моя

Узбекистан – государство в Центральной Азии. Узбекистан граничит с Туркменистаном, Казахстаном, Кыргызстаном и Таджикистаном. На юге проходит небольшой участок границы с Афганистаном. Большую территорию в центре страны занимает пустыня Каракум.

Население Узбекистана составляет более 36 миллионов человек. **Государственный язык** – узбекский. **Столица** – Ташкент. **Территория Узбекистана** – 448 тысяч километров в квадрате.

В Узбекистане проживает более 130 национальностей. **Национальная валюта** – сум. Узбекистан состоит из 12 областей и автономной Республики Каракалпакстан. Имеет **государственные символы** - герб, флаг, гимн.

Узбекистан – это независимая, суверенная, демократическая и светская страна.

3) Модель «аутентичность, ограничение, усвоение» предложена Дж. Сквивинером. Такая модель, на наш взгляд, характерна для обобщающих занятий, когда курсанты владеют знаниями на достаточном уровне по предмету. Цель – повторить, закрепить, направить, обобщить и в конечном счете – сформировать коммуникативную компетенцию курсантов. Аутентичность представлена речевыми упражнениями и коммуникативными видами речевой деятельности. Здесь можно использовать ролики, которые представляют собой комплекс учебных материалов – грамматический и лексический материал, задания на чтение, письмо, аудирование, говорение. Ограничение предполагает отбор материала и его систематизацию с учетом определенного промежутка времени. На этом этапе можно организовать индивидуальную работу с карточками. Это даст возможность чередовать формы учебной деятельности: аутентичность – комплекс учебных материалов – совместная деятельность, ограничение – индивидуальная работа. Усвоение – использовать метод дидактической игры, в частности ролевой игры – имитация определенной ситуации. Правильное чередование запланированных форм работы не утомит курсантов, а будет способствовать повышению их интереса, всестороннему развитию и формированию необходимых навыков и умений. Результат – цель учебного занятия достигнута, задачи решены [7].

Подберите к существительным соответствующие прилагательные.

Перевод	Старый, новый
Банкомат	Денежный, хороший
Вклад	Денежный, быстрый, качественный
Экономика	Рыночная, прикладная, социальная

Задание. Прочитайте мини-диалог. Вставьте вместо точек личные местоимения.

В книжном магазине.

- Здравствуйте! Что хотите?
- хочу купить другу хорошую книгу. Какую посоветуете?
- советую вот эту. Очень интересная книга.
- Это энциклопедия?
- Да.
- Сколько стоит? Дорого?
- Нет, недорого. Двадцать пять тысяч сум.
- Вот пятьдесят тысяч сум.
- Возьмите сдачу, пожалуйста.

Задание А) Определите род притяжательных местоимений. Вставьте вместо точек окончание.

Мо..... книга. Мо..... фамилия. Мо..... имя. Мо..... дом. Мо..... Родина. Мо..... дело. Мо.... доход. Мо..... тело. Мо..... место. Мо..... номер. Мо..... адрес. Мо..... банковский счет. Мо... акции. Мо... деньги.

Б) Подберите к притяжательным местоимениям имена существительные.

Моя _____. Моё _____. Мой _____. Мой _____. Моя _____. Моя _____. Моё _____. Моё _____.

Задание. Скажите следующие предложения на узбекском языке.

Мой дядя работает бухгалтером. Мой денежный перевод аннулировали. Мой кредит переоформили на жену. Моя карта заблокировалась. Мои расходы не покрываются моими доходами. Ему нужен мой расчетный счет.

Скажите следующие предложения на русском языке.

Сенинг отанг каерда ишлайди? Бизнинг жамоа креатив. Сизнинг ракамингиз узгартирилди. У унинг дусту. У бизнинг хамкасбимиз. Уларнинг банк филиали Чилонзор туманида жойлашган. Бизнинг иктисодий хавфсизлигимиз сизнинг кулингизда.

Задание. Опираясь на толкование слов, заполните таблицу.

Слова для справок: банковский счет, ассоциация банков Узбекистана, валюта, акция, банк.

1. Юридическое лицо, являющееся коммерческой организацией, осуществляющее в совокупности операции по открытию и ведению банковских счетов, проведению платежей, привлечению денежных средств во вклады (депозиты), предоставлению кредитов.	
2. Негосударственная организация целью, которой является выражение интересов банковского сообщества Узбекистана. Добровольное объединение коммерческих банков в целях защиты законных интересов и прав коммерческих банков страны и оказания им всесторонней помощи.	
3. Ценная бумага, выпускаемая акционерным обществом и дающая право ее владельцу на получение определенного дохода (дивиденда) из прибылей акционерного общества.	
4. Счет, открытый банком клиенту в соответствии с договором, по которому банк обязуется принимать и зачислять поступающие на его счет денежные средства, выполнять поручения клиента о перечислении и выдаче соответствующих денежных средств и проведении других операций по счету.	
5. Общее название денежных единиц разных стран. Она может быть национальной, то есть принятой внутри того или иного государства, иностранной (если ее выпускает правительство другой страны) и коллективной (например, евро).	

Задание. Примите участие в ролевой игре на тему: “Клиент и сотрудник банка” [8]. Переведите на узбекский язык.

1. Какие документы необходимы для оформления кредита?	Для оформления кредита требуются паспорт или иной документ, удостоверяющий личность заемщика; Справка с места работы, подтверждающая полученный доход, оформленная в установленном порядке; Документы, касающиеся обеспечения возврата кредита.
2. Как оформляется онлайн-кредит?	Онлайн-кредит оформляется удалённо через мобильное приложение “Milliy”, прошедшее идентификацию. На пластиковую карту HUMO заемщика должны быть зачислены непрерывно заработная плата и приравненные к ней средства за последние три месяца.
3. Можно ли производить платежи по кредиту, не посещая банк?	Конечно! С помощью приложения Milliy, прошедшего идентификацию, клиенты могут осуществлять платежи по кредитам, а также вести мониторинг.
4. Со скольких лет выделяются кредиты физическим лицам:	Кредиты для физических лиц предоставляются гражданам Республики Узбекистан в возрасте от 18 до 60 лет, имеющим доход.
5. Предоставляется ли кредит на образование иностранным гражданам и лицам без гражданства?	Кредит на образование не предоставляется иностранным гражданам и лицам без гражданства.

Заклучение и предложения. Занятия русского языка в Университете общественной безопасности отражают все вышеназванные модели. Педагог может избрать как одну из этих моделей и/или комбинировать в зависимости от поставленной учебно-воспитательной цели, т.е. такой подход к организации учебной работы демонстрирует вариативность образовательного процесса, что позволяет находить новые оптимальные пути решения преподавания языков.

Отметим также, занятия по языковым курсам строятся с опорой на определенный подход к обучению, однако и здесь можно говорить о сопутствующих подходах. Интеграция моделей занятия, подходов к обучению совершенствует систему образования, улучшает ее качество.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. https://www.rki.msu.ru/source/Biblioteka%20slush/RKI%20deta/osnovy_kommunikativnoi_teorii.pdf
2. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). -М.: Издательство ИКАР. Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. 2009.

3.

https://methodological_terms.academic.ru/667/%D0%9A%D0%9E%D0%9C%D0%9C%D0%A3%D0%9D%D0%98%D0%9A%D0%90%D0%A2%D0%98%D0%92%D0%9D%D0%9E-%D0%94%D0%95%D0%AF%D0%A2%D0%95%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%9D%D0%AB%D0%99_%D0%9F%D0%9E%D0%94%D0%A5%D0%9E%D0%94

4. <https://rusist24.rudn.ru/index.php/materialy-dlya-prepodavatelej-rki/kommunikativno-deyatelnostnyj-potentsial-uroka-russkogo-yazyka>.

5.

<https://www.storyboardthat.com/ru/articles/e/%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D0%BA%D0%B8-%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%8B#:~:text=%D0%93%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%B9%D0%B7%D0%B5%D1%80%20%2D%20%D1%8D%D1%82%D0%BE%20%D0%B8%D0%BD%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%20%D0%B8%D0%BB%D0%B8,%D1%81%D1%8E%D0%B6%D0%B5%D1%82%D0%BD%D1%8B%D0%B5%20%D1%81%D0%B5%D1%82%D0%B8%20%D0%B8%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%82%D1%83%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B5%20%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%8B>.

6. Атаева Р.Р. Русский язык (учебник для курсантов 2 года обучения направления бакалавриата: 60310400-Экономическая безопасность). – Ташкент, 2023.

7. Атаева Р.Р., Ходиев Р.Х. Русский язык (учебное пособие для курсантов 1 года обучения направления бакалавриата: 60310400-Экономическая безопасность). – Ташкент, 2023.

8. <https://nbu.uz/about-bank/>

УДК 373.31

СИСТЕМА МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

Ш.Н.Бердиева, доц., PhD, Термезский государственный педагогический институт, Термез

Annotatsiya. *Maqolada boshlang'ich maktabda rus tilini o'qitishning tashkiliy shakllari, jumladan, an'anaviy darslar, tadqiqot darslari, aloqa va boshqa turli xil uslub va metodlar haqida umumiy ma'lumot berilgan. Har bir shaklning o'ziga xos xususiyatlari va ularning o'quvchilarda til ko'nikmalarini rivojlantirishga ta'siri haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *tashkiliy shakllar, o'qitish, rus tili, boshlang'ich sinf, o'qitish metodikasi, darslar, darsliklar, pedagogika, ta'lim psixologiyasi.*

Аннотация. *Статья обзорно рассматривает организационные формы обучения русскому языку в начальной школе, включая разнообразные методы и приемы, такие как традиционные уроки, уроки-исследования, коммуникации и другие. Обсуждаются особенности каждой формы и их влияние на формирование языковых навыков у учащихся.*

Ключевые слова: *организационные формы, обучение, русский язык, начальная школа, методы обучения, уроки, учебники, педагогика, психология обучения.*

Abstract. *The article provides an overview of the organizational forms of teaching the Russian language in primary school, including a variety of methods and techniques, such as traditional lessons, research lessons, communications and others. The features of each form and their impact on the development of language skills in students are discussed.*

Keywords: *organizational forms, training, Russian language, primary school, teaching methods, lessons, textbooks, pedagogy, psychology of education.*

Основным методологическим концептом любой науки является система. Система представляет собой единство закономерно расположенных и находящихся во взаимной связи частей, составляющих некое целое [2].

Для методистов, занимающихся обучением русскому языку в начальной школе, система обучения рассматривается как целостный процесс, а ее составляющими компонентами являются:

- Цели обучения;
- Содержание обучения;
- Принципы, методы и приемы обучения русскому языку;
- Обучающие материалы;
- Организационные формы обучения.

В методической системе, если представить взаимосвязь компонентов, ключевым элементом является установленная цель обучения. Она возникает как требование современного общества, его видение необходимости знания русского языка для молодого поколения. Выбор содержания обучения зависит от этой цели, определяя тот языковой и речевой материал, необходимые знания, умения и навыки, которые должны быть усвоены учащимися в процессе обучения.

Принципы представляют собой основные концепции, которые направляют деятельность и определяют основы выбора материала, методов, средств и организационных форм. Принципы обучения определяются как целями, так и содержанием. С одной стороны, научные принципы методики основываются на смежных областях знания, таких как лингвистика, педагогика, психология и другие. С другой стороны, методическая наука разрабатывает собственные принципы, способствующие эффективному обучению в школьной среде.

Методы представляют собой специфические способы применения принципов в процессе обучения. Эти методы находят свое выражение в приемах, которые представляют собой конкретные методические шаги в осуществлении учебной деятельности. Согласно поставленным целям, выбранному содержанию, принципам, методам и приемам определяются средства обучения. Это материалы, которые используются для эффективного изучения школьного предмета: учебники, учебные пособия, дидактические материалы и так далее.

Организационные формы представляют собой различные способы организации занятий, такие как уроки, различные типы занятий, а также внеклассные мероприятия. Этот компонент методической системы является наиболее зависимым, поскольку выбор формы организации определяется всеми другими компонентами методической системы.

Рассмотрим систему методического обучения русскому языку в начальной школе, где основной акцент делается на следующих целях:

- Стимулирование развития ученической речи, мышления и воображения, а также формирование способности к выбору языковых средств в соответствии с контекстом общения, включая развитие интуиции и языкового чувства.
- Приобретение базовых знаний о лексике, фонетике и грамматике русского языка, а также освоение основных методов анализа языковых явлений.
- Развитие навыков грамотного чтения и письма, умения эффективно участвовать в диалоге и составлять простые монологические высказывания.
- Формирование позитивного эмоционально-ценностного отношения к родному языку, поддержание убеждения в его уникальности и чистоте, а также поощрение интереса к языку и стремление к совершенствованию речи.

Эти цели обучения определяют содержание обучения, принципы, методы и приемы, организационные формы обучения и используемые средства. Компоненты государственного стандарта начального общего образования всех развитых стран ставят перед собой задачу внедрения новой, ориентированной на развитие личности модели начальной школы. Примерная программа по русскому языку разработана на основе этого компонента с учетом межпредметных связей, логики учебного процесса и возрастных особенностей учеников.

Принципы, которыми руководствуется методическая система учителя при начальном обучении русскому языку, имеют корни в различных областях гуманитарного знания:

- Принципы педагогики, такие как сознательность, последовательность и постепенность (от простого к сложному, от известного к неизвестному), преемственность и перспективность.
- Принципы психологии, включая целостность восприятия объекта, зона ближайшего развития, алгоритмизация учебных действий и другие.
- Принципы лингвистики, такие как слоговой принцип чтения, лексико-семантический, структурно-семантический, функционально-семантический, фонематический, морфологический, традиционный и другие.
- Принципы формирования универсальных учебных действий (УУД), обеспечивающих достижение планируемых результатов освоения основной образовательной программы

начального общего образования всеми обучающимися, в том числе детьми с ограниченными возможностями здоровья; воспитание и развитие качеств личности, отвечающих требованиям информационного общества, инновационной экономики, задачам построения российского гражданского общества на основе принципов толерантности, диалога культур и уважения его многонационального, полилингвального, поликультурного и поликонфессионального состава [3:7].

Методы в методике преподавания русского языка обозначают способы обучения и, следовательно, способы работы учащихся, которые направлены на усвоение знаний и развитие навыков в устной и письменной речи. При применении деятельностного подхода метод рассматривается как способ мышления, который используется для раскрытия определенного лингвистического материала.

Типы методов изучения нового материала можно выделить следующие:

- индуктивный (индукция — движение от частного к общему);
- дедуктивный (дедукция — разложение целого на части);
- индуктивно-дедуктивный;

Профессор Л.П. Федоренко, характеризуя систему работы, способствующую формированию речевых умений учащихся, выделяет рецептивные (анализ готового, «чужого» текста), репродуктивные (видоизменение текста), продуктивные (конструирование самостоятельного высказывания) упражнения, так как они в полной мере соответствуют принципу коммуникативной направленности обучения [4:3].

Профессор Г.Н. Приступа предложил многоаспектный подход к классификации упражнений, опираясь на несколько критериев:

1. В зависимости от характера мыслительной деятельности учащихся: аналитические, синтетические и аналитико-синтетические.

2. В зависимости от последовательности их выполнения: пропедевтические, иллюстративные, закрепительные, повторительно-обобщающие, творческие.

Исследования физиологов и психологов из выявили, что учебники русского языка могут оказывать влияние на успеваемость школьников и даже вызывать школьную тревожность и страх перед учебным процессом. Поэтому учебники должны представлять собой не просто набор информации, а моделировать полноценный учебный процесс, мотивировать учеников и выполнять ряд функций, которые раньше были характерны только для хорошего учителя. Для этого необходима точная методическая структура учебника, способная предложить разнообразные и динамичные подходы к обучению. Подача материала должна сочетать проблемный и иллюстративный методы обучения, основанные на принципе преемственности. Реализация этого принципа предполагает внимание к формированию общих психологических механизмов понимания текста, орфографической и пунктуационной грамотности с учетом их взаимосвязи с процессами восприятия и порождения текста.

Исследование различных организационных форм обучения русскому языку в начальной школе подчеркивает важность разнообразия методов и приемов для эффективного обучения. От традиционных уроков до игровых форматов, каждая организационная форма имеет свою уникальную роль в формировании языковых навыков у детей. Выбор учебных материалов и методических подходов должен соответствовать современным требованиям образования и психологии обучения. Учебники играют ключевую роль в учебном процессе, и их конструкция должна быть грамотно выстроена с учетом потребностей учеников и принципов современной педагогики. Учитывая динамически изменяющийся образовательный ландшафт, следует стремиться к постоянному совершенствованию методов обучения и выбору качественных учебных материалов для обеспечения оптимального образовательного опыта для каждого ученика.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бозоров, П. (2023). Формирование межкультурной коммуникации при преподавании русской литературы в национальных школах. *Традиции и инновации в исследовании и преподавании языков*, 1(1), 398-406.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка. — М., 1988.

3. Примерная основная образовательная программа образовательного учреждения. Начальная школа [Электронный ресурс] / [сост. Е. С. Савинов]. — 4 -е изд., перераб. — М., 2013. — С. 7.
4. Федоренко Л. П. Указ. соч. — С. 3.
5. Умаров, А. А. (2023). Использование аудиовизуальных средств на уроках по русскому языку. Научный Фокус, 1(7), 185- 189.
6. Федоренко Л. П. Принципы обучения русскому языку: пособие для учителей. — М., 1973.
7. Пристипа Г.Н. Краткий курс методики русского языка. — Рязань, 1975.

УЎК 372.893

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ТАРИХ ФАНИНИ ЎҚИТИШДА ЗАМОНАВИЙ ТАЪЛИМНИНГ АҲАМИЯТИ

С.Т.Бурханова, доц., Тошкент Давлат Иқтисодиёт университети, Тошкент

***Аннотация.** Ушбу мақола олий таълим тизимида замонавий педагогик технология ва ноанъанавий таълим методларини таълим жараёнига жорий этиши, хусусан тарих фанларини ўқитишда инновацион методлардан фойдаланиш кўзланган натижага эришишда муҳим аҳамият касб этиши кўрсатиб ўтилган.*

***Калим сўзлар:** тарих, тарихий дунёқараш, педагогик қобилият, педагогик маҳорат, ўқитиш методикаси.*

***Аннотация.** В данной статье показано, что внедрение современных педагогических технологий и нетрадиционных методов обучения в образовательный процесс в системе высшего образования, в частности использование инновационных методов в преподавании исторических наук, имеет важное значение для достижения намеченного результата.*

***Ключевые слова:** история, историческое мировоззрение, педагогические способности, педагогическое мастерство, методика преподавания.*

***Abstract.** This article shows that the introduction of modern pedagogical technology and non-traditional methods of education into the educational process in the higher education system, in particular the use of innovative methods in the teaching of historical sciences, is important in achieving the intended result.*

***Key words:** history, historical worldview, pedagogical ability, pedagogical skill, teaching methodology.*

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришган бир даврда буюк келажак сари қадам ташланар экан, ёшларни ягона миллий ғоя, миллий мафкура атрофида бирлаштириш, тарбиялаш зарурати туғилди. Бунда тарих фанини ўқитиш ва ўрганиш жуда катта аҳамиятга эга. Тарих фанлари туркумига кирувчи фанларни ўқитишда илғор педагогик технологиялардан унумли фойдаланиш биринчи ўринга чиқди. Бу эса, ўқитиш сифатини таъминлашда муҳим рол ўйнайди.

Ушбу фанда ҳам шундай тажрибалардан фойдаланишга алоҳида эътибор берилмоқдаки, бунда замонавий педагогик технологияларга асосланган ўқув жараёнини ташкил қилишда электрон дарсликлар муҳим ўрин тутди. Ўқитувчи томонидан тайёрланган турли хил кўргазмалар, воситалар, мультимедиа техникаларидан фойдаланиш дарс жараёнини янада қизиқарли, аниқ тушунча ҳосил қилиш ва мавзунини осон ўзлаштиришига имкон яратади.

Шунингдек, тарих фанларини ўқитишда интернет материалларидан, оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиш кўзланган натижани беради. Бу борада предметлараро алоқага курслараро изчиллик ва узвийликни таъминлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ўқитиш жараёни доимий ривожланишдаги, ҳаракатдаги тўхтовсиз ижодий жараёнدير. Ҳозирги ахборот асрида нимани, қандай ўқитишни билиш талабаларнинг билими сифатини белгиловчи асосий омилдир.

Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И. А. Каримов таъкидлаб ўтганидек, “Тарих хотираси, халқнинг, жонажон ўлканинг, давлатимиз ҳудудининг холис ва ҳаққоний тарихини тиклаш миллий ўзликни англашни таъбир жоиз бўлса, миллий ифтихорни тиклаш, ўстириш жараёнида ғоят муҳим ўрин тутди”. Марказий Осиё тарихида сиёсий ақл-идрок билан маънавий жасоратни, диний дунёқараш билан қомусий билимларни ўзида мужассам

этган буюк арбоблар кўп бўлган. Имом Бухорий, Имом Термизий, Хожа Баховуддин Нақшбандий, Ибн Сино, А. Темур, М. Улуғбек, Бобур ва бошқа кўплаб буюк аждодларимиз миллий маданиятимизни ривожлантиришга улкан ҳисса қўшдилар ва халқимизни миллий ифтихори бўлиб қолдилар.

Республикамиз Президенти Шавкат Мирзиёв таъкидлаганидек, “Буюк тарихда ҳеч нарса изсиз кетмайди. У халқларнинг қониди, тарихий хотирасида сақланади ва амалий ишларида намоён бўлади. Шунинг учун ҳам у кадриятлидир. Тарихий меросни асрабавайлаш, ўрганиш ва авлодлардан авлодларга қолдириш давлатимиз сиёсатининг энг муҳим устувор йўналишларидан биридир”[2]. Агар талаба-ёшларимиз насл-насаби, аждодларнинг жаҳон цивилизациясига қўшган ҳиссасини объектив тарзда англаса, тарихий кадриятларимизни тўғри баҳолай олса, бугунги мустақиллик ва истиқлолга осонлик билан эришилмаганлигини теран тарзда мушоҳада қилиш даражасидаги салоҳиятга эга бўлади.

Бугунги кунда ахборот – коммуникацион технологиялари ҳаётимизнинг барча жабҳаларига кириб келмоқда. Хусусан, таълим жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланиб замонавий педагогик технологияни кўллаш кўзланган мақсадга эришишга ёрдам беради. Умуман олганда, янги педагогик технология асосида ўтиладиган дарсда ўқитувчи ҳукмрон-ахборот берувчи ягона манба эмас, балки фасилитатор, яъни талабаларнинг мустақил ўқиш-ўрганишларини осонлаштирувчи, уларга қулай шароит яратувчи, ижодкор йўналтирувчи вазифасини ўтайди.

Тарих фанлари туркумига кирувчи фанларни ўқитишда илғор педагогик технологиялардан унумли фойдаланиш ўқитиш сифатини таъминлашда муҳим рол ўйнайди. Бунда замонавий педагогик технологияларга асосланган ўқув жараёнини ташкил қилишда электрон дарсликлар асосий ўринда туради. Ўқитувчи томонидан тайёрланган турли хил кўргазмали воситалар, мультимедиа техникаларидан фойдаланиш дарс жараёнини янада қизиқарли, аниқ тушунча ҳосил қилиш ва мавзунини осон ўзлаштиришига имкон яратади.

Шунингдек, тарих фанларини ўқитишда интернет материалларидан, оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиш кўзланган натижани беради. Бу борада предметлараро алоқага курслараро изчиллик ва узвийликни таъминлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ўқитиш жараёни доимий ривожланишдаги, ҳаракатдаги тўхтовсиз ижодий жараёндир. Ҳозирги ахборот асрида нимани, қандай ўқитишни билиш талабаларнинг билим сифатини белгиловчи асосий омилдир.

Хусусан, кўргазмалилик — тарих фанларининг мақсад моҳиятини ўқувчи-талабалар қалби ва онгига сингдиришда муҳим ижтимоий педагогик тамойилларидан биридир. Чунки кўргазмалилик тарғибот ва ташвиқотнинг оммавийлиги, таъсирчанлиги, тушунарли, образли бўлишига хизмат қилади. Профессор-ўқитувчининг буюк аждодларимиз бизга қолдирган улкан илмий мероси тўғрисида ҳайратланиб, тўлқинланиб сўзлаган нутқини эшитиш орқали ўқувчи-талабалар онгида ушбу материалга катта қизиқиш уйғонади. Шу вақтнинг ўзида улуғ алломаларимизнинг ҳайратомуз кашфиётлари асосида тайёрланган кўргазмали воситалар ўқувчилар диққатини фаоллаштириш, фикрлаш жараёнини кучайтириш, уларнинг хотирасида халқимизнинг бой тарихий меросини узоқ вақт сақлаб қолиш учун имконият яратади. Кўргазмали воситалар (сурат, плакат, реклама роликлари, компьютер имитацион модели (анимация) ва ҳ.к) байналмилал моҳиятга эга бўлиб, ҳамма тилларда “гапиради”. Ҳар куни минглаб ўқувчиларга маълум билимларга эга бўлиш имкониятини беради.

Бугунги талаба ёшлар эртанги кунда мамлакатимиз олдида турган улуғвор вазифаларни амалга оширишга тайёрланаётган кишилардир. Бинобарин, талаба меҳнати ўзининг алоҳида хусусиятларига эга бўлган ақлий меҳнат экан, демак бу меҳнат аъло ўқишда, илмий фаолиятда ва фан асосларини ижодий ўзлаштиришда ўз ифодасини топади. Бу эса талаба ёшларнинг профессионал фаолиятидир. Жамиятимиз ривожининг ҳозирги босқичида ёшларнинг маънавий соҳадаги фаоллиги уларнинг ўз актив ҳаётий позициясини онгли ва ижодий равишда амалга оширишидан иборатдир. Бундай позиция- юртимизда озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт қуриши сиёсатининг моҳиятини билишни, ижтимоий ҳодисаларга теран муносабатни, жамият тараққиётининг устувор вазифаларини чуқур ўрганишни, яъни назария

билан амалиётни моҳирона қўшиб олиб боришни, меҳнатга фаол муносабатни, юксак эътиқод ва ахлоқий фазилатларни намоён этишни англатади. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқида шундай дейилади: «Сайёрамизнинг эртанги куни, фаровонлиги фарзандларимиз қандай инсон бўлиб камолга етиши билан боғлиқ. Бизнинг асосий вазифамиз – ёшларнинг ўз салоҳиятини намоён қилиши учун зарур шароитлар яратишдан иборат.»[3]

Фан, техника ва технологиялар (гелиотехника, материалшунослик, нонотехнология, кибернетика ва ҳ.к.) соҳасида эришилган ютуқларни аудитория ва аудиториядан ташқари машғулотларда тарғибот-ташвиқот қилиш орқали ўқувчи ёшлар қалби ва онгига тарих фанларининг маъно-моҳияти, жозибасини чуқур сингдириш имкониятларини намоён қилади. Жумладан, Мовароуннаҳрда астрономия, физика, кимё, математика фанини, гуркираб ривожланганини эътироф этган таниқли инглиз олими Ж.Берналл шундай ёзади: «Оврўпанинг катта қисми Рим империяси қулашида алғов-далғов бўлиб ётган пайтда мусулмон дунёси мислсиз тараққиётни бошидан ўтказган эди... Мусулмон олимлари тирик ва ривожланаётган фанни яратдилар. Улар Эрон, Ҳиндистон, Хитой ва Юнонистон илмини ижодий ривожлантириб математика, астрономия ва медицинани кенгайтириб, алгебра, тригонометрия ва оптикага асос солдилар. Энг ҳал қилувчи ютуқларни қўлга киритдилар, улар эски назарияларни тубдан қайта ишладилар, унга янги тажриба яқунларини қўшдилар ва янги кимё фанини яратдилар»[4]. Тарихга назар ташлар эканмиз, бу каби жараёнлар, ажодларимиз эришган ютуқлар ҳар бир келажак авлодда миллий ифтихор ва фахр туйғусини уйғотиши табиий.

Ёшларни таълим-тарбия бериш вақтида ёшларни дарсда эркин, ҳеч нарсдан тортинмасдан мустақил фикрлашлари ва ишлашларига, ўз фикрларини тўлиқ баён этишларига профессор-ўқитувчилар дарс жараёнида керакли шарт-шароитни яратишлари зарур.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Каримов И. А. Ўзбекистон ХХI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – Б. 140
2. Ш.Мирзиёев. Таълим ва маърифат-тинчлик ва бунёдкорлик сари йўл. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга қўтарамиз. 1-жилд. Тошкент. “Ўзбекистон” 2017. 29-бет.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи
4. Наука в истории общества. –М.: Наука, 1956.

УЎК 378.22

ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА КРЕДИТ МОДУЛЬ ТИЗИМИ: ХОРИЖИЙ ВА МИЛЛИЙ ТАЖРИБАЛАР

М.Х.Гулямова, PhD, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, Тошкент

Аннотация. *Мазкур мақола олий таълимга кредит модуль тизимини жорий этишининг афзалликлари ва самарали томонлари ҳақидаги таҳлилига бағишланади. Шунингдек, кредит модуль таълим тизимининг мазмун ва моҳияти, уни ўқув жараёнига тадбиқ этишининг асосий босқичлари, хориж тажрибаларини дарс жараёнига тадбиқ этиш тамойиллари ҳақида фикр юритилади.*

Калит сўзлар: *кредит, модуль, тамойил, тизим, танқидий, аналитик, ёндашувлар, тенденция, назорат, концепция, баҳолаш, стратегия, HEMIS.*

Аннотация. *Данная статья посвящена анализу актуальность и эффективных аспектов внедрения системы кредитных модулей в высшее образование. Также обсуждаются содержание и сущность кредитно-модульной системы обучения, основные этапы ее применения в образовательном процессе, принципы применения зарубежного опыта в образовательном процессе.*

Ключевые слова: *кредит, модуль, принцип, система, критический, аналитический, подходы, тенденция, контроль, концепция, оценка, стратегия, HEMIS.*

Abstract. *This article is devoted to the analysis of the advantages and effective aspects of introducing the credit module system to higher education. Also, the content and concept of the credit*

module education system, the main stages of its application to the educational process, and the principles of applying foreign experiences to the educational process are discussed.

Key words: *credit, module, principle, system, critical, analytical, approaches, tendency, control, concept, assessment, strategy, HEMIS.*

Мамлакатимизда халқаро ҳамкорликнинг кенгайиши, хусусан, академик мобиллик дастурлари сингари байналмилаллаштиришнинг муҳим жиҳати сифатида замонавий олий таълимни ривожлантиришнинг асосий тенденцияларидан, олий ўқув юртлари учун долзарб муаммо бўлиб, таълимни ташкил этиш технологиясига турли хил ёндашувларни ўзаро мувофиқлаштирмоқда. Мазкур муаммолардан бири кредит тизимларидан фойдаланиш бўйича жаҳон тажрибасини ҳар томонлама ўрганиш, миллий хусусиятлар ва эҳтиёжларга энг яқин бўлган кредит бирликлари тизимини яратиш мақсадида уларнинг ижобий ва салбий томонларини таҳлил қилиш вазифасидир. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармонида кўра 2017-2021 йилларда олий ва олий таълимдан кейинги таълим тизимида Ўзбекистоннинг Болоня декларациясига қўшилишига шартшароитлар яратилди ва олий таълим муассасаларида ўқув жараёнига кредит-модул тизими жорий этилди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлисга йўллаган мурожаатномасида 2020 йилга “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили” деб ном беришнинг таклиф этилиши, мактаб битирувчиларини олий таълим билан қамраб олиш даражасини босқичма-босқич ошириб бориш, таълим йўналишлари ва ўқитиладиган фанларни қайта кўриб чиқиш, мутахассисликка алоқаси бўлмаган фанлар сонини 2 баробар қисқартириш, олий таълимда ўқув жараёнига кредит-модул тизимига ўтказиш, қатор олий таълим муассасаларини ўзини ўзи молиявий таъминлашга ўтказиш, таълим соҳасини тўлиқ рақамлаштириш, давлат-хусусий шериклик механизмларини таълим соҳасига ҳам кенг татбиқ этиш масалалари шу куннинг долзарб масалалари эканлиги таъкидлаб ўтилган.

Хусусан, кредит-модуль тизимининг ўқув жараёнига тадбиқ этилиши таълим олиш хусусиятини сезиларли даражада ўзгартиради ва Ўзбекистон таълим тизимини халқаро миқёсида ҳамкорлигини янада оширади. Хўш, кредит модуль тизими қачон жорий этилган ва таълим жараёнига қачондан кириб келди.

Кредит-модуль тизими илк бор XIX асрнинг иккинчи ярмида АҚШда жорий этилган [1]. Мазкур тизим 1869 йилда Гарвард университети президенти Чарльз Уильям Элиот кредит соати тушунчасини таълимга тадбиқ этган. 1870-1880 йилларда кредит соатлари билан ўлчанадиган тизим жорий этилди. Фанларни кредит модуль асосида ўзлаштириш талабаларга илм олиш жараёнини мустақил режалаштириш, сифатини назорат қилиш таълим технологияларини такомиллаштириш учун қулай имкониятни юзага кетиради. Шунингдек, талабаларнинг мустақил таълим учун кўпроқ ўз устиларида ишлаш имкониятини яратади. “Кредит” атамаси (ECTS-credit) синондан ўтди, маълум бир курсни ўқув юртида ўтганлиги ҳақидаги гувоҳнома маъносини англатади.

Дунёда кредит-модуль тизимининг тўртта модели мавжуд:

АҚШ кредит тизими	USCS	United States Code Service
Европа мамлакатлари кредит тизими	ECTS	European Credit Transfer and Accumulation System
Осиё Тинч океани мамлакатлари кредит тизими	UCTS	University Credit Transfer Scheme
Буюк Британия кредит тизими	CATS	Computer Aided Time Standards

Ушбу моделларнинг ичида энг кўп тарқалгани АҚШ ва Европа моделларидир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”га кўра мамлакатдаги олий таълим муассасаларининг 85 фоизи 2030 йилгача босқичма-босқич кредит-модуль тизимига ўтиши режалаштирилган. Бу яқин йиллар давомида мамлакатдаги деярли барча олий таълим муассасаларининг кредит-модуль

тизимида фаолият юрита бошлашдан дарак беради. Жумладан, 2020/2021 ўқув йилининг ўзида 33 та олий таълим даргоҳини кредит-модуль тизимига ўтказиш кўрсатиб ўтилди [2].

Мамлакатимиз олий таълим тизимига Болонья декларацияси тажрибасидан келиб чиқиб Европанинг ECTS модели жорий қилинган.

Болонья жараёнининг концептуал ғояларини амалга ошириш муаммолари ва методологияси билан В.И.Байденко, М.Д.Бершадская, А.П.Билибин, Л.С.Гребнев, Д.П.Ефремов, О.М.Карпенко, М.В.Ларионова, Н.М.Розина, Н.А.Селезнева, В.Сенашенко, Г.В.Ткач, В.Н.Чистохвалов, Е.В.Шевченколлар тадқиқот олиб борганлар [3].

А.Келлер Болонья жараёнининг сиёсий устунлик томонини тасдиқлайди: “Болонья жараёни ҳақида гап борганда, алоҳида сиёсий чоралар эмас, балки узоқ муддатга мўлжалланган ва Европа таълим маконини шакллантиришни ҳамда келишилган асосий Европа тизимлари бўйича олий таълимнинг миллий тизимларини мослаштиришни таъминлайдиган ислоҳат жараёнини англатади. Ислоҳот жараёнининг асосий мақсади бутун сиёсий таълим соҳасини қайта ташкил этишдир” [4].

Болонья ҳаракати доирасида ўқув жараёнини ташкил қилиш моделларидан бири кредит-модуль тизими бўлиб, ушбу модель модулли таълим технологиялари ва таълим ўлчов бирликлари (кредитлар) бирлашувига ҳамда ўзига хос хусусиятларга эга бўлганлигига асосланади. Ҳозирги вақтда академик кредит тўплаш дунёнинг турли хил мамлакатларида фаолият юритаётган халқаро кредит тизимлардан фарқли равишда фойдаланилиб, 1 Америка кредит-соати = 2 Европа кредити = 4 Британия кредити = 2 Осиё-тинч океани кредити тенглаштирилади.

ECTS инг асосий тамойиллари куйидагилардан иборат:

1	Трансферанси	Бу ECTS тизимига хоҳлаган шахс ёки ташкилотнинг тўсиқсиз киришига шарт –шароит яратиш. Ушбу шарт-шароит кучли ахборот тарғиботи воситасида яратилади, унинг натижасида умумий янгилик, аниқлик ва очиқлик муҳити шакллантирилади.
2.	Келишув	Талаба билан иккала олий таълим муассасасининг ECTS координаторлари орасида тайёрлаш мазмуни, ўқиш тартиби ва муддатлари, аттестация тадбирлари, ўқув режаларидаги фарқни бартараф этиш тартиблари ҳақида ўзаро келишувларни англатади.
3	Средит	Қабул қиладиган университет муваффақиятли ўтилган барча фанлар Post-universitetda ҳисобга олинishi мумкин.
4	Таълимнинг инсонпарварлашуви	Бу эса шахснинг турли таълим хизматларига бўлган эҳтиёжини қондириши ва таълим жараёнида инсон қобилиятининг очилишини англатади. Шунингдек, олий таълим муассасасини, ўқув фанларини ва ўқитувчиларни танлаш имкониятини беради.
5	Таълимнинг индивидуаллаштируви	Бу ҳар бир талабанинг индивидуал режа ва таълим дастурларига эга эканлигини ифода этади. Талаба танлови асосидаги фанлар 70% ни, аудиториядаги иши эса 30% ни ташкил этади.
6	Таълимни самарадорлиги	Гуруҳда индивидуал ўқитишли аудитория машғулотлари ва талабанинг мустақил ишларини уйғунлаштириш орқали таъминланади [5].

Ўқув жараёнида шаффофлик, прагматизм ва талабага йўналтирилган таълимни ташкил этиш имкониятини яратади. Хусусан, кредит - модуль тизимининг жорий этилиши таълим сифатини ошириш ҳамда рақобатбардош кадрлар тайёрлашда муҳим роль ўйнайди. Кредит модуль тизими профессор ўқитувчилар учун ҳам талабалар учун ҳам бир қатор афзалликларга эга.

Профессор-ўқитувчилар учун кредит модул тизимини афзалликлари

- Кредит модул тизими халқаро миқёсида ҳамкасб мутахассислар билан ўзаро илмий ва амалий ҳамкорлик қилишга кенг имкониятларни яратади;

- Ўқув фанларини маълум қисмини хорижий мутахассислар ўтиш имконияти мавжуд.

- Ҳалқаро олий таълим муассасалари ўртасида профессор ўқитувчилар алмашинуви имкониятини яратиш;

- Дарсларда талабаларнинг мустақил таълим кўникма ва малакаларини ривожлантиришга қаратилган замонавий методикаларни тадбиқ этиш орқали уларда билим кўникма ва малакаларини ривожлантиришга асосланган методик таъминот яратиш;

Талабалар учун кредит модуль тизимини афзалликлари

- Талаба салоҳиятли ўқитувчини танлаш имкониятига эга бўлади;
- Талабалар мустақил таълим олиш ва мустақил ҳаракат қилишни ўрганадилар;
- Талабаларда танқидий ва аналитик фикрлаш кўникмалари ривожланади;
- Ўз олдига мақсад қўйиб уни вақтида бажаришни ўрганадилар;
- Талабаларни вақти тежалари ва шаффофлик таъминланади;
- Талабалар олган баҳоларини НЕМИС платформаси орқали кўриш имкониятини яратади;
- Талаба ўзи қизиққан фанини танлаб ўқиш имкониятига эга бўлади.

Шунингдек, кредит модуль тизимининг асосий тамойиллари мавжуд, яъни талабага йўналтирилган таълимни ташкил этиш; таълимда шаффофликка эришиш; таълимда мослашувчанликни кучайтирилиши; талабалар мобиллигини кучайтириш.

Демак, кредит модуль тизимини таълим жараёнига татбиқ этиш дарс самарадорлигини оширади, талабаларда мустақил таълим кўникмасини ривожлантиради, талабаларни билим кўникма ва малакаларини баҳолашда шаффофликка эришилади ҳамда талабаларда вақтни тўғри тақсимлашга ундайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. World Bank “The Academic Credit System in Higher Education: Effectiveness and Relevance in Developing Countries”. July 1992
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 8 октябрдаги “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030-йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-5847-сон Фармони.
3. Достовалова Е.В., Савельева О.А., Смолянинова О.Г. Организация учебного процесса бакалавров/магистров педагогике в модульной кредитно-рейтинговой системе обучения. – «Сибирский федеральный университет», 2009. – 7 с.
4. Келлер А. От Болоньи к Берлину. Перспективы европейского пространства высшего образования / А. Келлер // Болонский процесс: середина пути. – М., 2005.
5. Авлиякулов Н. Педагогик технология. Олий ўқув юртлари учун дарслик. Чўлпон НМИУ-2012.208 б.
6. Зарипов Л. Ўзбекистон олий таълимида кредит модуль тизими: муаммо ва ечимлари. Ўзбекистонда олий таълим илмий, ўқув-услубий, таҳлилий журнал. №3 2022 йил. Б.79. ISSN 2181-3051. www.edujournal.uz.

УДК 37.02

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ В БИЛИНГВАЛЬНОЙ СРЕДЕ

*Б.Р.Имамкулов, преподаватель, Термезский государственный педагогический институт,
Термез*

*А.А.Умаров, преподаватель, Термезский государственный педагогический институт,
Термез*

Аннотация. *Ushbu maqolada ikki tilli talabalarga rus tilini o'rgatishning o'ziga xos xususiyatlari, shuningdek, ular o'qish jarayonida duch keladigan muammolar ko'rib chiqiladi. Mualliflar talabalarning tilni chuqur o'rganishga bo'lgan motivatsiyasi pastligi, yozma til va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirishdagi qiyinchiliklar, shuningdek, muayyan mutaxassislik doirasida til o'rganish bilan bog'liq muammolarga e'tibor qaratadi.*

Калит со'злар: *ikki tillilik, kasbiy kompetensiyalar rus tili chet tili sifatida, audiovizual vositalar, ijtimoiy-madaniy kompetensiya, auditoriya, video materiallar, fon bilimlari*

Аннотация. *В данной статье рассматриваются особенности преподавания русского языка студентам-билингвам, а также проблемы, с которыми они сталкиваются в процессе обучения. Авторы акцентируют внимание на низкой мотивации студентов к глубокому изучению языка, трудностях в развитии письменной речи и межкультурного общения, а также на проблемах, связанных с изучением языка в контексте определенной специальности.*

Ключевые слова: *билингвизм, профессиональные компетенции русский язык как иностранный, аудиовизуальные средства, социокультурная компетенция, аудитория, видеоматериалы, фоновые знания*

Abstract. *This article discusses the features of teaching Russian to bilingual students, as well as the problems they encounter in the learning process. The authors focus on the low motivation of students to deeply study the language, difficulties in the development of written speech and*

intercultural communication, as well as on the problems associated with learning a language in the context of a particular specialty.

Key words: *bilingualism, professional competencies Russian as a foreign language, audiovisual means, sociocultural competence, audience, video materials, background knowledge*

Введение. В связи с постоянным развитием системы образования, традиционные методы обучения также совершенствуются, и появляются новые возможности для обучения не только на родном, но и на иностранных языках. Это ставит перед преподавателями новые задачи и вынуждает искать нестандартные подходы для их решения. Современное высшее образование предполагает подготовку специалистов, способных к взаимодействию в условиях многоязычия, обладающих навыками профессионального общения на разных языках. В условиях многообразия культур и их взаимного проникновения, билингвизм и мультилингвизм продолжают развиваться.

Среди студентов бакалавриата наблюдается увеличение числа студентов-билингвов. Обычно это учащиеся из смешанных семей, в которых один из родителей является русскоговорящим, или уроженцы русскоговорящих семей, проживающих за границей.

Обсуждение. Одной из основных проблем в работе преподавателей является низкая мотивация студентов. Они свободно владеют русским языком, считают, что понимают все, и это создает иллюзию свободного владения языком. Ситуация усугубляется тем, что обучение ведется на родном узбекском языке, и русский язык кажется студентам абсолютно ненужным для освоения специальности. Но так ли это на самом деле? Конечно, нет. Необходимы ежедневные усилия для работы с такими студентами: во-первых, их знания языка часто ограничиваются способностью общаться на бытовом уровне. У них возникают трудности при работе со сложным языковым материалом. Письменная речь, как правило, представляет сложность для всех студентов. Они плохо знают орфографические правила, не могут правильно сократить или развернуть информацию, употребить синонимические конструкции, не знают основ построения письменного текста. Они также не знакомы со стилистическими нормами, что приводит к смешиванию стилей и использованию разговорной лексики в неуместных ситуациях. Воспитание в разных культурных и национальных традициях приводит к тому, что студенты не знают правил этикета и не обладают фоновыми знаниями, необходимыми для понимания новой для них реальности. Это мешает им адекватно воспринимать речь собеседника и понимать оригинальные тексты, рассчитанные на носителей языка. Таким образом, у студентов не формируется коммуникативная компетентность.

Преподаватель русского языка играет важную роль в процессе социализации студентов. Необходимо изучать грамматику и лексику, но не менее важно помочь студентам освоить навыки официального и культурного общения. Часто студенты не умеют правильно общаться в дружеской или официальной обстановке и не знают этических норм. Здесь преподаватель должен научить их различать эти типы общения и правильно строить диалог с преподавателями и людьми старшего возраста. Например, преподаватель может получить от студента SMS с текстом “Привет! Я сегодня не приду на занятия, так как у меня болит живот. Дайте, пожалуйста, задание на завтра. До свидания!”. На уроке преподаватель может обсудить эту ситуацию и объяснить студентам правила этикета для общения со старшими. Необходимо также отметить, что без знания языка специальности, студенты, обучающиеся на родном языке, не смогут читать специализированную литературу на русском языке и участвовать в обсуждениях важных для них вопросов на русском языке.

Для преодоления этих трудностей преподаватели кафедры русского языка и литературы института при создании специальных учебных программ и методических материалов уделяют особое внимание языковому материалу. Основой этого материала являются тексты, отражающие реалии современной жизни, культуры, традиций и истории. В процессе обучения письменной речи студенты изучают основные правила построения письменных текстов (нейтральных, научных, деловых). На начальном этапе студенты учатся правильно составлять заявление, записку другу. На среднем этапе студенты учатся писать небольшие эссе, в которых

они выражают свое отношение к различным проблемам и делятся своими индивидуальными впечатлениями.

Для развития профессиональных компетенций студентов преподаватели кафедры привлекают их к участию в организации и проведении межвузовских студенческих конференций, посвященных вопросам развития русского языка, его роли в их жизни и будущей работе. Задача, которую ставят перед собой преподаватели, – усилить мотивацию студентов к изучению русского языка, помочь им получить навыки научных выступлений, научить использовать нормы культуры речи и приемы ораторского мастерства. Темы для обсуждения включают роль русского языка в будущей профессии студентов, его роль в формировании многополярного мира и особенности языка молодежи. Выступая перед большой аудиторией, студенты учатся не только аргументировать свою позицию, но и выражать свои эмоции, чтобы привлечь внимание слушателей.

Внеаудиторная работа позволяет преподавателям существенно расширить словарный запас студентов, установить с ними личный контакт, разнообразить формы занятий и предоставить возможность знакомиться с российскими реалиями с помощью учебных пособий и видеоматериалов. Одним из интересных направлений внеаудиторной работы на кафедре русского языка и литературы является проведение экскурсий по Москве с использованием видеоматериалов. Используются презентации и видеофайлы, изучению текстов предшествует аудиовизуальная экскурсия с преподавателем по таким достопримечательностям, как Кремль, Третьяковская галерея, Музей изобразительных искусств имени А. С. Пушкина, Останкинская телебашня и другие. Большое значение в процессе обучения студентов-билингвов имеет домашнее чтение. Оно существенно расширяет словарный запас и способствует знакомству с историко-культурным наследием России. Студентам также предлагаются интересные материалы о творчестве А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова, Л. Н. Толстого, И. С. Тургенева и других русских писателей XX века, как для начинающих изучать русский язык, так и для тех, кто продолжает его изучать. Анализируя тексты произведений и знакомясь с биографиями писателей, студенты проводят параллели с творчеством уже известных им авторов, выделяют особенности языка писателей и оригинальность сюжетов их произведений.

Практика показала, что для формирования социокультурных компетенций недостаточно работать только с текстами. Большую роль играет также работа с аудио- и видеоматериалами. Задачи по восприятию разговорной речи на слух, знакомству с культурными особенностями, российской историей, литературой и образцами речевого и поведенческого этикета могут быть решены преподавателями с помощью видео-уроков, просмотров художественных фильмов или отдельных эпизодов из них, в которых студенты могут наблюдать и оценивать реальное общение людей в разных ситуациях.

Выводы. Таким образом, используя подходящий учебный материал, создавая специальную адаптированную систему упражнений, актуальных учебных текстов и письменных и устных заданий, можно повысить коммуникативную компетенцию учащихся, расширить их словарный запас, а также сохранить и усилить их мотивацию к дальнейшему изучению русского языка. В этом случае можно говорить об успешной работе, которая способствует совершенствованию речевых навыков студентов, увеличению их словарного запаса, расширению знаний о русском языке, литературе и культуре и повышению уровня владения языком.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бердиева, Ш. Н. (2022). Нон-фикшн как особый тип документальной литературы. Редакционная коллегия, 108.
2. Бердиева, Ш. (2023). Бошлангич таълимда компетенциявий ёндашувнинг зарурияти. Interpretation and researches, 2(1).
3. Имамкулов, Б. Р., & Абдуллаева, М. Р. (2023). Формирование умений и навыков будущих педагогов в области двуязычия для школы узбекистана. Scientific Impulse, 1(9), 534-541.
4. Сконечный Т.Г. Билингвизм, мультилингвизм, полилингвизм: современные европейские исследования // Молодой ученый. 2018.

5. Умаров, А. (2023). Использование аудиовизуальных технологий на уроках русского языка. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 3(11).

6. Умаров, А. А. (2023). Использование аудиовизуальных средств на уроках по русскому языку. Научный Фокус, 1(7), 185-189.

7. Шавилова, Н. (2023). Принципы конструирования педагогических технологий для занятий по русскому языку в вузах. Традиции и инновации в исследовании и преподавании языков, 1(1), 558-562.

УДК 378

МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ МУЛЬТИ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

*С.А.Мадаминова, докторант, Национальный исследовательский университет
“Ташкентский институт инженеров ирригации и механизации сельского хозяйства”,
Ташкент*

Annotatsiya. Ushbu maqola ko'p tillilikni o'rganishdagi qiyinchiliklar, mustaqil o'rganish qat'iyatlilikni va sayohatni talab qilishi, qat'iyatlilik kelajakda kerakli natijaga erishishda maqsadli harakat sifatida ta'riflanadi. Ko'p tillilik kognitiv psixologiya tadqiqotlariga asoslanadi.

Kalit so'zlar: ko'p tilli tizim, tabiiy til, samarali ta'lim strategiyalari, chet tilida ta'lim, muloqot qobiliyatlari.

Аннотация. В статье говорится о том, что целеустремленность влечет за собой самостоятельное путешествие для того, чтобы научиться многоязычию. Определение настойчивости как целенаправленного действия, направленного на достижение желаемого состояния в будущем, опирается на исследования когнитивной психологии.

Ключевые слова: Многоязычная система, естественного язык, эффективные стратегии обучения, иноязычном образовании, коммуникативных навыков.

Abstract. The article says that purposefulness entails an independent journey in order to learn multilingualism. The definition of perseverance as a purposeful action aimed at achieving a desired state in the future is based on research in cognitive psychology.

Keywords: Multilingual system, natural language, effective learning strategies, foreign language education, communication skills.

Многоязычная система — это компьютер или программное обеспечение, которое может обрабатывать и воспроизводить контент на нескольких языках. Этот тип системы позволяет пользователям взаимодействовать с технологиями на предпочитаемом ими языке, обеспечивая лучшее общение и пользовательский опыт для людей, говорящих на разных языках.

Многоязычные системы используются в различных приложениях, таких как переводческие службы, местные веб-сайты и службы поддержки клиентов. Как правило, требуются мощные возможности обработки языка, включая алгоритмы перевода и средства обработки естественного языка, для понимания и представления содержимого на разных языках. Обучение учащихся на основе многоязычной системы предполагает введение в школах более одного языка для содействия пониманию языков и культур.

Вот некоторые из ключевых особенностей этого метода:

1. Языковое погружение: предоставление учащимся возможности общаться с несколькими языками в классе с помощью обучения, материалов и взаимодействия с учителями и сверстниками.

2. Многоязычные ресурсы: используйте различные ресурсы на разных языках, такие как книги, видео, музыка и онлайн-ресурсы, чтобы познакомить учащихся с различными языковыми концепциями.

3. Переключение кодов: позволяет студентам переключаться между языками во время общения, чтобы улучшить языковые навыки и улучшить билингвизм.

4. Культурно-чувствительное образование: интеграция культур учащихся в учебную программу для создания целостного процесса обучения, в котором ценится разнообразие.

5. Совместное обучение: поощряйте учащихся работать вместе в многоязычных группах для улучшения понимания языка и культуры.

6. Языковая поддержка: Предоставление дополнительной поддержки учащимся, которым нужна помощь в улучшении их языковых навыков на любом языке, используемом в учебном сфере.

Применяя эти стратегии, педагоги могут создавать эффективные стратегии обучения, способствующие повышению языковой, культурной осведомленности и академической успеваемости среди многоязычных учащихся. Многоязычие играет важную роль в системе образования по нескольким причинам:

I. Участие: Многоязычное образование гарантирует, что все учащиеся имеют равные возможности для обучения, независимо от их языка. Это способствует созданию инклюзивной учебной среды, в которой учащиеся чувствуют, что их ценят и уважают за их языковое разнообразие.

II. Когнитивные преимущества: Исследования показали, что изучение нескольких языков может улучшить когнитивные навыки, такие как решение проблем, критическое мышление и креативность. Обучение более чем одному языку помогает развить эти навыки, знакомя учащихся с различными языковыми структурами и способами общения.

III. Культурная осведомленность: Многоязычное образование способствует культурной осведомленности и взаимопониманию среди учащихся путем включения более одного языка в учебную программу. Она знакомит их с различными мировоззрениями, традициями и концепциями, которые развивают глобальное мышление.

IV. Улучшение коммуникативных навыков: Изучение нескольких языков может улучшить коммуникативные навыки учащихся на их родном языке. Обучая более чем одному языку, учащиеся лучше выражают свои мысли и понимают других на разных языках.

V. Карьерные возможности: В этом глобализирующемся мире многие языки ценятся для трудоустройства. Студенты, получающие полиязычное образование, имеют конкурентное преимущество при поиске работы, требующей знания языка и культуры.

В целом, преподавание более чем одного языка обогащает образовательный опыт, наслаждаясь разными языками, способствуя интеллектуальному развитию, способствуя культурной осведомленности, улучшая коммуникативные навыки и готовя учащихся к успеху в различных обществах.

Многоязычие в иноязычном образовании важно по нескольким причинам:

➤ Улучшение изучения языка: Изучение нескольких языков позволяет учащимся устанавливать связи между родным языком и языком перевода, помогая им лучше понимать и запоминать новые слова и грамматику.

➤ Культурное воздействие: Изучение иностранного языка посредством многоязычного образования знакомит учащихся с различными культурами, традициями и идеями, что способствует развитию культуры и культуры.

➤ Улучшение коммуникативных навыков: Изучая иностранный язык, используя более одного языка, учащиеся улучшают свои коммуникативные навыки как на родном, так и на родном языке.

➤ Когнитивные преимущества: Доказано, что изучение нескольких языков повышает когнитивные навыки, такие как навыки решения проблем, критическое мышление и креативность.

Преподавание более одного языка в рамках обучения иностранным языкам может предоставить учащимся богатый и всесторонний опыт обучения, который подготовит их к успеху во все более взаимосвязанном мире.

1. Более широкое расширение: Многоязычные системы позволяют компаниям охватить более широкую аудиторию, предлагая контент на большем количестве языков, и облегчают многоязычным клиентам доступ к информации и услугам.

2. Увеличение продаж и доходов: Многоязычные системы могут помочь компаниям найти новые рынки и привлечь клиентов из разных регионов или стран, что приведет к увеличению продаж и доходов.

3. Повышение репутации бренда: Демонстрируя желание быть разнообразными и последовательными с помощью многоязычных систем, компании могут повысить свою репутацию и привлечь больше клиентов.

4. Улучшенная коммуникация с глобальными командами: Для глобальных компаний с сотрудниками в разных странах многоязычная система может обеспечить лучшую коммуникацию и сотрудничество между членами команды, говорящими на разных языках.

5. Конкурентное преимущество: На сегодняшнем глобальном рынке наличие многоязычной системы может обеспечить компаниям конкурентное преимущество, позволяя им дифференцировать себя от конкурентов, которые предлагают контент только на одном языке.

6. Соответствие нормативным требованиям: В некоторых регионах или отраслях действуют законы или нормативные акты, требующие предоставления информации на нескольких языках. Компании могут обеспечить соблюдение этих правил, внедрив несколько языков.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ahn, S. Y. (2021). Visualizing the interplay of fear and desire in English learner's imagined identities and communities. *System*, 102, 102598. <https://doi.org/10.1016/j.system.2021.102598>

2. Block, D. (2015). Becoming multilingual and being multilingual: Some thoughts. In J. Cenoz & D. Gorter (Eds.), *Multilingual education: Between language learning and translanguaging* (pp. 225–237). Cambridge University Press.

3. Cenoz, J., & Gorter, D. (2015). Towards a holistic approach in the study of multilingual education. In J. Cenoz & D. Gorter (Eds.), *Multilingual education: Between language learning and translanguaging* (pp. 1–15). Cambridge University Press.

4. Fielding, R. (2021). A multilingual identity approach to intercultural stance in language learning. *The Language Learning Journal*, 49, 466–482. <https://doi.org/10.1080/09571736.2021.1912154>

УЎК 373.3

БОШЛАНГИЧ СИНФ ОНА ТИЛИ ТАЪЛИМИДА САВОЛ ЎҚУВ ТОПШИРИГИНИНГ ТАСНИФИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Ш.З.Рахматуллаева, доц., PhD, Иқтисодиёт ва педагогика университети, Қарши

Аннотация. Мақолада савол ўқув топширигининг она тили таълимидаги тадқиқи, унинг она тили ўқитиши методикасида қандай аҳамият касб этиши, вазифаси, турлари, таснифи, қўлланилиши ўринлари ва таркиби ҳақида фикр юритилган. Методикада саволнинг ўз ўрни ва вазифаси бор эканлиги тадқиқ қилинган. Бошланғич синф она тили таълимида савол ўқув топширигининг таснифий хусусиятлари, уларнинг таснифи ва тавсифига оид фикр-мулоҳазалар ёритилган.

Калит сўзлар: машқ, топшириқ, савол, ўқув материали, нутқий кўникма, лексико-грамматик материал.

Аннотация. В статье рассматривается исследование вопроса педагогической задачи при обучении родному языку, его значение в методике преподавания родного языка, его функции, виды, классификация, места применения и состав. Было исследовано, что этот вопрос имеет свое место и функцию в методологии. Выделены классификационные особенности вопросной педагогической задачи в обучении родному языку в начальных классах, мнения об их классификации и описании.

Ключевые слова: упражнение, задание, вопрос, учебный материал, навыки говорения, лексико-грамматический материал.

Abstract. The article discusses the research of the question teaching task in the teaching of the mother tongue, its importance in the teaching methodology of the mother tongue, its function, types, classification, places of application and composition. It has been researched that the question has its place and function in the methodology. The classification features of the question teaching task in

primary grade mother tongue education, opinions on their classification and description are highlighted.

Key words: *exercise, assignment, question, educational material, speaking skills, lexical-grammatical material.*

Ўзбек тилининг она тили ва давлат тили сифатида ўқитилиши бўйича янада кенг қўламли тадқиқотлар олиб борилмоқда. Айниқса, бу соҳада ўқув топшириқларидан фойдаланиш масаласида муайян оқсоқликлар бор, жумладан, ўқув топшириқлари мазмуни махсус ўрганишни талаб қилади. Жаҳон тил ўқитиш методикасида асосий эътибор ўқув топшириқларнинг сифатига қаратилади. Ўқувчида нутқий кўникмаларни ривожлантириш ёки шакллантириш бир босқичли оддий жараён эмас, шу сабабли топшириқ ёки саволлар ҳам бир хил бўлмайди. Фаолиятни ташкил этиш босқичи қанча бўлса, натижагача бўлган жараёнда машқ, топшириқ ва саволларнинг вазифаси ҳам шунчалик ранг-баранг бўлади.

Методист олим В. И. Шляховнинг ўқув адабиётларида нутқий ва лексик-грамматик материалларни ўзаро мувофиқлаштириш муаммолари ҳақидаги қуйидаги фикрлари фикримизни асослайди: “Ўқув материалларини тузишдаги қийинчиликлардан бири нутқий ва лексик-грамматик материалларни ўзаро мувофиқлаштиришдир. ...Агар машғулотларда грамматика етакчилик қилса ва грамматик тизим мантиқий изчилликда ўрганилса, бунда ўқувчиларнинг нутқий эҳтиёжлари ва ушбу нутқий эҳтиёжларни таъминлаш учун зарур бўладиган тил материаллари ўртасида узилиш пайдо бўлади [1]”.

Жумладан, Х.Асалов ўқувчилар нутқини ўстиришда савол-жавобдан фойдаланишни қуйидаги тарзда изчил ривожлантириб боришни тавсия этган эди: расмга қараб савол бериш, бирор буюмни тасвирлаш юзасидан ўтказиладиган диалоглар, ўрганилган матн юзасидан ўтказиладиган диалог, ўқитувчи томонидан белгиланган мавзу юзасидан ўтказиладиган диалог, инсценировка типидagi диалог ва ҳ. к. [2].

Замонавий ўқитиш методикаси ўқувчиларда, талабаларда XXI аср кўникмаларини шакллантиришни талаб қилар экан, демак, ўқув топшириқлари ҳам зудлик билан шу талабга мослашиши керак. Ўзбек тилининг она тили ва давлат тили, шунингдек, иккинчи тил сифатида ўқитилишида ўқув топшириқлари намунага қараб ишлаб чиқилган савол ва топшириқлардан фойдаланилади. Аслида ҳар бир савол, ҳар бир топшириқ пухта ўйланган, белгиланган мезонлар асосида ишлаб чиқилиши лозим. Мавжуд ўқув топшириқларининг энг ноқулай жухати бу – замонавий баҳолаш тизимида мос келмаслигидир. Ҳар бир машғулот муайян кўникма ёки малакани ҳосил қилиш учун тақдим қилинади. Саволлардан фойдаланиш масаласида ҳам натижалар ижобий эмас, зеро, саволлар қандай вазифаларни бажара олиши ҳақида мулоҳаза қилиб кўриш керак бўлади. Машғулот жараёнида саволдан, аввало, ўзлаштирилган билимнинг қўлами, сифати, ёки маълумотга муносабати, тафаккур тарзини билишда фойдаланилиш самарали бўлади. Замонавий таълимда ўқув воситаларини биргина вазифани бажаришга мўлжаллаш вақтни исроф қилиш билан тенг. Бугун ўқув топшириғи, хусусан, савол ва топшириқлар бир пайтнинг ўзида бир нечта кўникма ёки малакани ривожлантира олиши керак.

Тил ўқитишда машқнинг бажарадиган вазифаларини, қўлланилиш ўринларини аниқлаб олиш лозим. Асарият мамлакатлар таълим тизимида лингвистик топшириқлар, нутқий топшириқларга нисбатан анча кам. Ўзбек тили таълимида лингвистик топшириқлар керагидан ортиқ қўлланилади. Агар топшириқлар орқали лингвистик маълумотлар ҳам нутқий кўникмаларни ривожлантиришга бўйсундирилса, тезроқ нутқий компетенцияга эришиш мумкин.

Дунё тил ўқитиш тажрибасида нутқий кўникмалар тўртта. *Тинглаб тушуниш, гапириш, ўқиш* ва *ёзиш* кўникмалари бўлиб уларни шакллантириш бўйича бериладиган савол ва топшириқлар баҳолашга жуда қулай тарзда ишлаб чиқилган. Таълимда баҳолашнинг қулай, самарали йўлини ишлаб чиқилсагина унинг фойдаси бўлади. Билим кўникма ва малакани баҳолай олмасми, демак, у топшириқ сифатсиздир. Шунинг учун ҳам савол ва топшириқлар ишлаб чиқишда қуйидагича ёндашиш лозим:

1. Ўқув дастурларида дарс, машғулот мавзусини мантиқан тўғри қайд этиш.
2. Иш режаларидаги мавзуларни кўзда тутилаётган билим, кўникма ва малакаларни шакллантира олиш имкониятини ҳисобга олиб танлаш.
3. Мавзуга доир ўқув топшириқларни фойдалилик даражаси бўйича саралаб олиш.
4. Бугунги мавзуда, асосан, қандай ўқув топшириғидан фаол фойдаланиш мумкинлигига тўғри ташхис қўйиб олиш.
5. Машқлардан такрорлашни талаб қилувчи ўқиш, ёзиш, гапириш кўникмаларини шакллантиришда фойдаланиш.

Савол ҳам ўқув топшириғи ҳисобланиб, она тили таълимида ҳали алоҳида тадқиқ этилмаган. Унинг она тили ўқитиш методикасида қандай аҳамият касб этиши, вазифаси, турлари, таснифи, қўлланилиш ўринлари ва таркиби ўрганилмаган. Мезонлари ишлаб чиқилмаган. Методик қўлланмаларда, дарсликларда топшириқлар билан бирга қўлланилади, кўпинча, топшириқ билан алмаштирилади, топшириқнинг таркибига киритиб юборилади. Аслида методикада саволнинг ўз ўрни ва вазифаси бор. У топшириқдан аниқ фарқ қилади. Баъзан топшириқ билан бир хил вазифаларни бажариши мумкин, аммо бу бир нарса дегани эмас. Амалдаги дарсликларда баъзан “Савол ва топшириқлар” рукни остида фақат саволлар берилади. Бу – мазкур тушунчанинг мазмун моҳиятини ёндош тушунчаларга нисбатан фарқлаб олиш зарурлигини кўрсатади. Саволнинг турлари тасниф қилинмайди.

Савол масаласида ҳам шундай таснифлар қилиниши, уларнинг қўлланилиш ўринлари белгилаб олиниши зарур. Зеро, ижтимоий ҳаётда ҳам савол муҳим аҳамиятга эгадир. Жавоб саволнинг қандай берилганига боғлиқ. Демак, ўқувчиларга тўғри, ўринли ва мақсадли савол бера олсак, уларнинг берган жавоби жамият тараққиёти учун қайсидир маънода фойдали бўлади.

Шу ўринда савол нима ўзи, деган саволга ҳам жавоб излаш, уни илмий-методик текшириб кўриш зарурати пайдо бўлади. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида саволга шундай таъриф ва тавсиф берилган: **САВОЛ** – [а. – сўроқ; илтимос] 1. Жавоб олиш учун айтиладиган гап, жумла; сўроқ. – [Васила Назаровна:] Сен менинг саволимга жавоб бер, ким у? Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. – Жуда яхши савол! – деди Иброҳимов, – қани, бу саволга ким жавоб беради? Етти оғайни ҳам кўкда ногаҳон Савол аломати бўлиб кўрингай. А. Орипов.

2. Имтиҳон билетида ёзиб қўйилган, жавоб бериш лозим бўлган мавзулар номи ёки машқ, масала. Иккинчи қаторга бориб ўтирганидан кейин машинкада ёзилган саволларни ўқиди: – 1. Жоул - Ленс қонуни. 2. Резонанс. Учинчи савол электромагнит майдони ҳақидаги масала эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. 3. Ечилиши лозим бўлган масала, муаммо. Бугунги йиғилишимизда иккита саволни ҳал қилишимиз лозим. Газетадан [3].

Мулоқот давомида одатда саволларга тўғри жавоб бергани учун ўқувчиларга рағбат ёки нотўғри жавоб берган тақдирда уларга дашном берилади. Дарсда ўқувчини савол беришга ундаш мумкинми, кўп ҳолларда бунга эътибор берилмайди, имконият яратилмайди. Ўқувчилар томонидан ўқитувчига савол берилса, аксарият ҳолатда рағбатлантирилмайди. Она тили машғулотларида ва бошқа фанларда ҳам ўқувчилар, асосан, жавоб берувчидир. Аслида ўқувчига кўпроқ савол беришни ўргатиш лозим. Мулоқот жараёнида жавоб саволнинг қандай берилганига боғлиқ бўлади. Фикрлаш қобилияти фақат саволларга жавоб бериш қобилияти билан эмас, балки уларни сўраш қобилияти билан ҳам белгиланади.

Ўқувчиларда тўғри ва мантиқли савол бера олиш кўникмасини ҳосил қилиш зарур. Бу келажакда тўғри қарор қабул қиладиган фикрловчи кишиларни тарбиялаш учун жуда муҳимдир. Бу борада ғарб педагогикаси мўтадиллик, амалийлик ва эришувчанлик тамойилларига таянади.

Ҳаётда ҳам педагогикада ҳам саволнинг вазифаси бири-иккинчисидан унчалик узоқ эмас. Бироқ она тили ўқитиш методикаси таълимнинг бошқа соҳаларига қараганда муҳимроқ аҳамият касб этади. Унинг бу борадаги педагогик юки ўқувчи шахсини фикрлашга ўргатиш, билимларини синаш, кўникмасини текшириш кабилар билан белгиланади.

Таъкидлаш лозимки, ўқувчиларнинг ўзлари савол берадиган ва уларга жавоб излайдиган машғулот – замонавий ва самарали дарсдир. Ўқувчиларни савол бера олишга ўргатиш,

ўқитувчи берган саволларнинг ҳаётий масалалар ечимига алоқадорлиги она тили таълимида ҳам жуда муҳим ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Шляхов В.И. Речевой сценарий и обучение русской речи ситуативный и сценарный подходы // Живая методика (для преподавателей русского языка как иностранного). – Москва: Русский язык, 2005. – С. 23–24.
2. Асалов Х. Саккиз йиллик рус мактабларининг 5–8-синфларида ўзбек тили дарсларида феълни ўрганиш: Пед. фан. ном. ... дис. –Тошкент: 1970.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдлик. 2-жилд. – Т.: ЎзМЭ, 2004. – 569 б.

УДК 377.016:81ʹ243(075.32)

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ А.А. ЛЕОНТЬЕВА ПО ИНТЕНСИФИКАЦИИ
ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ**

Б.О.Тошбоева, PhD, доц., Андижанский филиал Кокандского университета, Андижан

Аннотация. Mazkur maqola Leontyev.A.A. tomonidan ishlab chiqilgan chet tilini o'qitishning psixolingvistik jixatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan bo'lib, Unda chet tilini o'zlashtirish jarayonining xususiyatlari, nafaqat ingliz tilini chet tili sifatida o'qitish amaliyoti uchun, balki ko'p tillilik sharoitlarda chet tilini o'qitish amaliyoti masalalari ham ko'rib chiqilgan. Shuningdek, chet tilini o'zlashtirish jarayonining psixolingvistik mohiyati, Chet tilini nutqiy faoliyat sifatida o'rgatish.

“Chet tillarni o'qitishni intensivlashtirishning psixologik asoslari” tushunchasi va A.A. Leontievning chet tilini o'qitish psixolingvistikasiga qo'shgan hissasi haqida so'z boradi.

Калит so'zlar: psixolingvistika, chet tillarini o'qitish, ingliz tili chet tili sifatida, chet tili o'quv amaliyoti, A.A. Leontyev.

Аннотация. Статья посвящена анализу психолингвистических концепций обучения иностранному языку, разработанных А.А. Леонтьевым. В ней рассматриваются: особенности процесса усвоения иностранного языка, актуальные не только для практики преподавания английского языка как иностранного, но и для иноязычной образовательной практики в условиях многоязычия. Психолингвистическая сущность процесса овладения иностранным языком. Обучение иностранному языку как обучение речевой деятельности. Понятие "психологические основы интенсификации обучения иностранным языкам". Вклад А.А. Леонтьева в психолингвистику обучения иностранному языку:

Ключевые слова: психолингвистика, обучение иностранному языку, английский язык как иностранный, иноязычная образовательная практика, А.А. Леонтьев.

Abstract. The article is devoted to the analysis of psycholinguistic concepts of foreign language learning developed by A.A. Leontiev. It examines: features of the process of foreign language learning, relevant not only for the practice of teaching English as a foreign language, but also for foreign language educational practice in a multilingual environment. Psycholinguistic essence of the process of mastering a foreign language. The learning of a foreign language as the learning of speech activities. The concept of "psychological foundations of intensive learning of foreign languages". Contribution of A.A. Leontyev to the psycholinguistics of foreign language learning:

Keywords: psycholinguistics, foreign language learning, English as a foreign language, foreign-language educational practice, A.A. Leontyev.

Начиная с 70-х гг. XX века в научной литературе появился целый ряд психолингвистических работ, внёсших существенный вклад в развитие психологических идей обучения иностранному языку на разных уровнях образовательных практик. Первой по времени публикацией стала работа А.А. Леонтьева «Некоторые проблемы обучения русскому языку как иностранному (психолингвистические очерки)». В ней один из основоположников психологии обучения иностранному языку и психолингвистики рассматривает в широком контексте обучения русскому языку иностранцев психологические особенности процесса усвоения иностранного языка, актуальные не только для практики преподавания русского языка, но и имеющие, очевидно, существенную значимость для иноязычной образовательной практики в условиях многоязычия. Собственно, иноязычной образовательной практикой

следует считать любую образовательную практику, в которой преследуются цели овладения любым языком в качестве иностранного. Естественно, для ситуации обучения английскому языку студентов необходимо определить не только специфику технологий обучения, но и особенности внешнего окружения, когда английский язык, будучи иностранным для обучающихся, не является таковым для абсолютного большинства окружающих их людей. В этом, собственно, и состоит первая психологическая особенность процесса обучения иностранному языку, которую детально рассматривает автор. В то же время, отмечает А.А. Леонтьев, такие особенности русского языка как иностранного, выступают в качестве инвариантных применительно к условиям преподавания иностранного языка вообще, несмотря на их очевидную специфику. Другими словами, психологическая структура овладения английским языком как иностранным, во многом может быть интерпретирована как смысловая модель процесса освоения иноязычного лингвистического опыта даже в условиях многоязычного обучения.

В своих более поздних работах А.А. Леонтьев подробно рассматривает психолингвистическую сущность процесса овладения иностранным языком. Определяя эту область психолингвистики как прикладную, автор определяет сущность понятия «овладение иностранным языком». Интересующая нас сфера характеризуется как овладение вторым языком (употребительным в той общности, в которой развивается ребенок), языком национально-языкового меньшинства, языком межэтнического общения, а также, в случае отсутствия носителей данного языка в языковой среде, – овладение иностранным языком. Кроме того, автор указывает на наличие еще, по меньшей мере, двух значимых и необходимых «составных элементов» освоения иноязычного лингвистического опыта – когнитивного и личностного аспектов овладения языком. Подчеркивая роль культурологической составляющей в овладении иностранным языком, А.А. Леонтьев говорит о важности научения осуществлению ориентировки в наборе лингвистических знаний о стране изучаемого языка так, как ее осуществляет носитель языка. Это и составляет главную задачу овладения языком в когнитивном аспекте. Сюда, по мнению автора, входит мотивация, система аттитюдов, проблема Я, личностной и групповой идентичности, а также понимание иноязычного общения как способа актуализации и реализации собственной личности, как особого пути самоутверждения. Подходы А.А. Леонтьева к проблемам обучения иностранному языку обнаруживают не только свою психолингвистическую, но и чисто психологическую сущность. В частности, в статье «Психологические основы наглядности в учебнике иностранного языка», А.А. Леонтьев определяет основные психологические функции наглядности в процессе овладения иноязычной речью. Наглядность, по А.А. Леонтьеву, может использоваться: в процессе усвоения иноязычной лексики, когда ближайшей учебной задачей является запечатление звуковой формы слова и усвоение его значения, на этапе ориентировки в семантической стороне языка; в процессе ориентировки в грамматической системе изучаемого языка, его словоизменения; для облегчения ориентировки в системах пространственных, временных, причинно-следственных отношений, выраженных при помощи служебных слов и синтаксических конструкций иностранного языка; для ориентировки в фонетической системе изучаемого языка; для презентации мотивационной и целевой стороны речевого действия; для презентации предметного содержания ситуации общения и задания определенного контекста; в качестве опоры при выборе конкретного лексического наполнения; в качестве опоры при выборе способа структурного оформления высказывания; как опора в фонетическом оформлении целого высказывания. В этом состоит отличие не только конкретного подхода А.А. Леонтьева к психологическим проблемам наглядности (в сравнении с подходами В.А. Артемова, Б.В. Беляева, И.А. Зимней), но и в целом его видения психологических проблем обучения иностранным языкам. Выявление психолингвистической сущности обучения иностранным языкам требует, по мнению А.А. Леонтьева, четкого определения понятия «психологические основы интенсификации обучения иностранным языкам». Трехуровневый характер этого феномена (на дидактико-методическом уровне, применительно к учебной деятельности каждого отдельного учащегося,

в коллективно-психологическом или социально-психологическом плане) значительно расширяет поле его функционирования. Собственно психологическое содержание представлено на уровнях деятельности отдельного учащегося и на социально-психологическом уровне интенсификации учебной деятельности. В первом случае речь идет об ориентации на различные модальности восприятия и различные виды памяти, обеспечении мотивации овладения изучаемым языком. Во втором случае – это социально-психологическая организация процесса обучения (в группе), в наилучшей степени обеспечивающая усвоение требуемых знаний, умений и навыков каждым отдельным учащимся. Здесь же А.А. Леонтьев подчеркивает, что практическое осуществление интенсификации обучения иностранному языку требует определенного и целостного научно-психологического представления о сущности учебной деятельности, психологическом содержании процесса обучения. Обобщая содержание психологической концепции обучения иностранным языкам, А.А. Леонтьев выдвигает следующие положения ее интерпретации: обучать нужно не столько самому языку, сколько речевой деятельности на нем; основная функция аудиовизуальных и технических средств состоит в обеспечении материализованной формы действий и операций, превращаемых во внутренние, чисто умственные; обучение собственно языку в психологическом смысле сводится к формированию действий ориентировки, необходимой для речевой деятельности, и к овладению средствами осуществления этой деятельности; учить языку необходимо, формируя мотивы учебной и речевой деятельности, которое связано с переходом от сознательного выполнения отдельных операций к их полной автоматизации; использование «приспособительного» способа формирования операций играет вспомогательную роль. Совершенно очевидно, что предлагаемые А.А. Леонтьевым пути психологической интенсификации обучения иностранным языкам в сжатом виде представляют собой психолингвистическую программу обучения иностранному языку, составляющую одну из опор его концепции. Кроме этого, психологическая интенсификация обучения иностранным языкам возможна, по А.А. Леонтьеву, на путях использования социально-психологических резервов. Психолингвистическая ориентация исследовательских подходов А.А. Леонтьева не могла оставить вне сфер научного интереса их автора проблемы психологических предпосылок раннего овладения иностранным языком. В статье, впервые опубликованной в 1985 г., А.А. Леонтьев подробно рассматривает ситуацию раннего овладения иностранным языком. От общих постановочных вопросов обучения иностранному языку, автор переходит к рассмотрению некоторых психологических вопросов, связанных с проблемой раннего обучения иностранным языкам. Итак, применительно к раннему овладению иностранным языком, небезосновательно считает А.А. Леонтьев, сохраняет важность проблема сознательности. В этой связи психологически оправданным признается обсуждение выбора стратегии обучения, опоры на определенные мотивы и уточнение роли и функций интеллекта, мышления и сознания ребенка.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Залевская А.А. Введение в психолингвистику. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2000. – 382 с.
2. Леонтьев А.А. Психолингвистика в овладении языком // Основы психолингвистики. – М.: Смысл, 1999. – С. 218-228
3. Леонтьев А.А. Психологические основы наглядности в учебнике иностранного языка // Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии: Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. – С. 293-294.
4. Тылец В.Г. Психолингвистические концепции обучения и овладения иностранным языком как источник научного психологического знания. Журнал, Известия Южного федерального университета. 2005 г стр. 193.
5. Toshboyeva B. (2019) Selecting teaching approaches in teaching English to young learners. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences* Vol, 7(12).
7. Toshboyeva B.O. Pedagogical approaches to early foreign language teaching. *IBAST | Volume 3, Issue 11, November, 2023.*

ТЕХНОЛОГИЯ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ

З.Дж.Юлдашева, старший преподаватель, Ташкентский университет прикладных наук, Ташкент

Annotatsiya. *Ushbu maqolada muammoli ta'lim texnologiyasi, o'quv jarayonida muammoli vaziyatlarni yaratishdagi metodik usullar, muammoli o'qitish usulining asosiy afzalliklari va kamchiliklari ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *muammoli ta'lim, fikrlash, muammoli vaziyatlar, texnologiya, metodika.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается технология проблемного обучения, методические приемы в создании проблемных ситуаций в процессе обучения, основные достоинства и недостатки проблемного метода обучения.*

Ключевые слова: *проблемное обучение, мышление, проблемные ситуации, технология, методология.*

Abstract. *This article discusses the technology of problem-based learning, methodological techniques in creating problem situations in the learning process, the main advantages and disadvantages of the problem-based teaching method.*

Key words: *problem-based learning, thinking, problem situations, technology, methodology*

Целью образовательных организаций является формирование гармонически развитой личности. Главным показателем всесторонне развитой личности является высокий уровень умственного развития [1]. Если обучение ведет к развитию творческих способностей, его считают развивающим. Обучение ведется на основании знаний закономерностей развития мышления, и с использованием специальных педагогических средств, ведущих целенаправленную работу по формированию мыслительных способностей и познавательных потребностей, учащихся в процессе изучения цели основ наук. Такое обучение называется проблемным.

Суть технологии проблемного обучения заключается в том, что она переводит студентов с выслушивания предметного материала на их учебную работу и становление их мышления. При проблемном обучении итогом усвоения является не воспроизведение образцов, данных воспитателем, а их самостоятельный поиск. Обучающиеся становятся участниками процесса поиска решения, начинают понимать причины его появления, а не просто заучивают этапы получения результата [2].

Проблемное обучение является личностно-ориентированной педагогикой, в которой учащиеся узнают о предмете через опыт решения открытой проблемы. Это способствует развитию гибких знаний, эффективных навыков решения проблем, самостоятельного обучения, эффективного взаимодействия навыков и внутренней мотивации. Таким образом, проблемное обучение — это активное обучение.

Работая в группах на уроках русского языка в неязыковых вузах, учащиеся определяют: что они уже знают, что им нужно знать, и как и где можно получить новую информацию, которая может привести к разрешению проблемы. Роль учителя — это облегчение процесса обучения, поддерживание, направление и контроль учебного процесса. Преподаватель должен укрепить доверие учащихся, чтобы заняться этой проблемой, и поощрять их, расширять границы их понимания. Проблемное обучение представляет собой уход от традиционного преподавания и изучения теоретических знаний.

Цель активизации деятельности при использовании проблемного обучения состоит в том, чтобы понять уровень усвоения понятий и обучить системе умственных действий для решения нестандартных задач. Активность учащихся заключается в том, чтобы ученик, используя имеющиеся у него знания, умения и навыки, сам получал новое знание. Другими словами, это умение найти решение проблемы, в конкретной ситуации, с помощью имеющихся знаний. В этом и заключается поисковый метод учения.

Умственный поиск - сложный процесс, который начинается с проблемной ситуации, проблемы. Однако не каждый поиск связан с возникновением проблемы. Если учащиеся выполняют задание учителя с использованием указаний по его решению, то даже самостоятельный поиск не будет решением проблемы [3].

Истинная активизация учащихся характеризуется самостоятельностью в поиске пути решения проблемы. Если целью поиска является решение теоретической, практической учебной проблемы, то он превращается в проблемное учение.

Проблемное и традиционное обучение различаются по цели и принципам организации педагогического процесса.

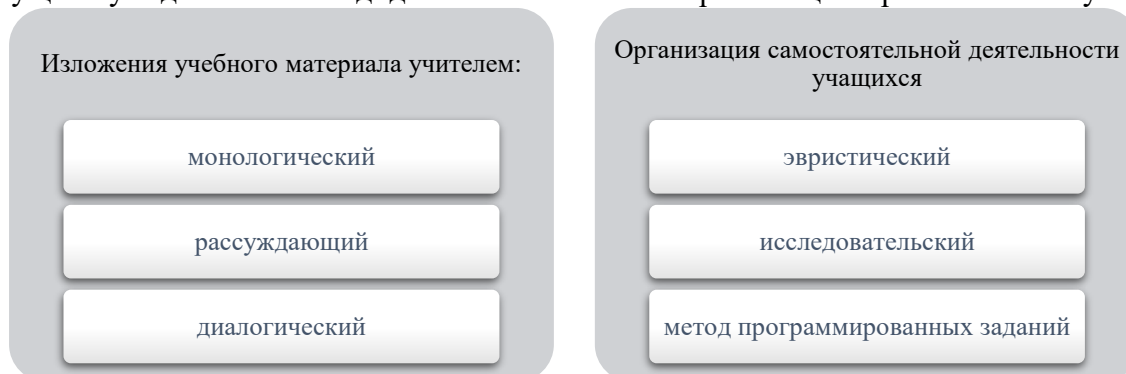
Цель проблемного обучения не только усвоение результатов научного познания, системы знаний, но и самого процесса получения этих результатов, формирование познавательной самостоятельности обучающегося и развитие его творческих способностей.

Цель традиционного обучения - освоение результатов научного познания, формирование у обучающихся знаний основ наук, развитие должных умений и навыков [2].

При проблемном обучении работа учителя русского языка состоит в том, чтобы объяснять содержание сложных понятий, регулярно создавать проблемные ситуации, сообщать учащимся факты и создавать их учебно-познавательную деятельность так, чтобы учащиеся самостоятельно делали выводы и обобщения, формировали с помощью учителя определенные понятия, правила законы.

Проблемная ситуация - это интеллектуальное затруднение человека, возникающее в случае, когда он не знает, как объяснить возникшую ситуацию, и не может решить ее известным ему способом действия. Это заставляет человека искать другой способ действия [3].

Существует два основных дидактических способа организации проблемного обучения:

Монологический метод заключается в том, что учитель дает учащимся готовые знания в форме лекции или рассказа в условиях проблемной ситуации.

Рассуждающего метод заключается в создании учителем проблемной ситуации, ее анализе фактического материала, выводе и обобщении.

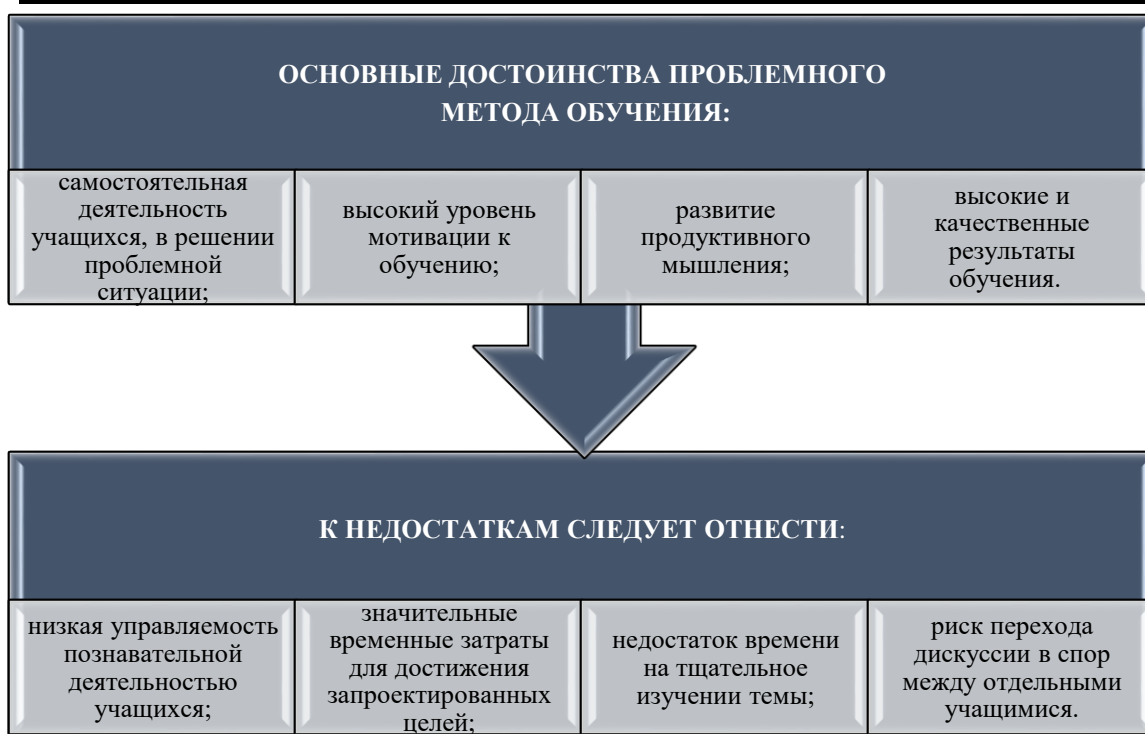
Диалогический метод заключается в том, что учитель организует диалог с коллективом учащихся. Он сам ставит проблему и решает её совместно с учащимися.

Эвристический метода заключается в том, что открытие нового знания совершается самими учащимися, под руководством учителя.

Исследовательский метод заключается в постановке перед учащимися теоретических и практических исследовательских заданий, которые имеют высокий уровень проблемности. Учащийся самостоятельно совершает логические операции, раскрывает сущность нового понятия и нового способа действия.

Метод программированных заданий заключается в том, что учащиеся приобретают новые знания с помощью специально подготовленных дидактических средств.

Несмотря ни на что, проблемный метод обучения развивает творческую активность учащихся. К ней мы можем отнести: умение вести дискуссию, слушать и слышать собеседника, высказывать свою точку зрения и аргументировать ее, умение договариваться с собеседником и находить несколько способов решения проблемы.

Применение проблемного метода способствует развитию самостоятельности учащихся, включению их в поисковую и исследовательскую деятельность, формированию познавательного интереса, поисковых навыков и умений. Он раскрывает вероятность творческого сотрудничества учителя и учащегося, способствует лучшему усвоению учебного материала.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Мирзиёв Ш.М. Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису // Официальный сайт Президента Республики Узбекистан. URL: <https://president.uz/ru/lists/view/2228>
2. Тимиркаева А.В. (2020). Сущность технологии проблемного обучения. StudNet, 3 (12), 1656-1662.
3. Шухратов Т.А. Технология проблемного обучения и методические приемы создания проблемных ситуаций в процессе обучения// Вестник науки и образования. №. 1. 2022. С. 409-413.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№5/3 (114)
2024 y., may

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 06.05.2024
Bosishga ruxsat etildi: 15.05.2024.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 70.
Hajmi 24,2 b.t. Buyurtma: № 5-T

Xorazm Ma‘mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18